

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN:2149-3243

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Cilt/Volume: 32

Sayı/Number: 3

**Eylül/September
ELAZIĞ 2022**

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

Firat University

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

The Journal of Social Sciences

Cilt/Volume: 32

Sayı/Issue: 3

Eylül / September – 2022

Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi uluslararası hakemli bir dergidir ve TÜBİTAK, ULAKBİM TR Dizin, ASOS İndex ve EBSCO tarafından taranarak indekslenmektedir.

The Journal of Social Sciences is international refereed and indexed in TÜBİTAK, ULAKBİM TR Dizin, ASOS Index and EBSCO

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

The Journal of Social Sciences

p-ISSN: 1300-9702
e-ISSN: 2149-3243

YAYIN İLKELERİ / *The Principles of Publication*

Her yıl Ocak, Mayıs ve Eylül aylarında olmak üzere üç sayı hâlinde yayımlanır.
This journal is published three be annually in January, May and September every year.

Dergide sosyal bilimler alanlarında Türkçe ve yabancı dillerde yazılmış özgün araştırma makaleleri yayımlanır.
In the Journal, Original articles written in Turkish or in any foreign languages are published in the area of social sciences

Yazılar yayın ve danışma kurulunun onayından geçtikten sonra yayımlanır.
Articles are published after the approval of editorial and advisory board members

Yazıların içeriğinden yazarları sorumludur.
All writers are responsible for the content of the articles.

Tüm hakları saklıdır. Derginin adı belirtilmeden hiçbir alıntı yapılamaz.
All rights reserved. No part of this publication may be reproduced or utilized in any form without referring to the name of the journal.

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

Cilt/Volume: 32 Sayı/Issue: 3

BAŞ EDİTÖR

Editor in Chief

Prof. Dr. Murat SUNKAR

EDİTÖR

Editor

Doç. Dr. Mehmet ÖZEREN
Doç. Dr. Abdulkadir ÖZDEMİR

İngilizce Dil Editörü

English Language Editor

Dr. Öğr. Üye. Naciye SAĞLAM

YAZI İŞLERİ

Editorial Secretary

Doç. Dr. Abdulkadir ÖZDEMİR

Yazışma Adresi / Correspondence

Fırat Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
23119 - ELAZIĞ

Tel : 0-424-241 54 80
0-424-237 00 00

Fax : 0-424-233 21 80

e-mail: sbedergi@firat.edu.tr

Web:

<http://sosbe.firat.edu.tr/tr/node/128>
<http://dergipark.gov.tr/firatsbed>

Dizgi / Composition

Prof. Dr. Murat SUNKAR

Baskı / Print:

Fırat Üniversitesi Basımevi

Tel : +90 424 2370000/4495
ELAZIĞ – 2022

YAYIN KURULU / Editorial Board

Prof. Dr. Murat SUNKAR (Fırat Üniversitesi, Elazığ- Türkiye)
Prof. Dr. M. Ali ÖZDEMİR (Afyon Kocatepe Ün., Afyon-Türkiye)
Prof. Dr. İskender OYMAK (Fırat Üniversitesi, Elazığ- Türkiye)
Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK (İzmir Demokrasi Ün., İzmir- Türkiye)
Doç. Dr. Ali Akın AKYOL (Ankara HBV Üniversitesi, Ankara- Türkiye)
Doç. Dr. Mehmet ÖZEREN (Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye)
Doç. Dr. Abdunnur YILDIZ (Fırat Üniversitesi, Elazığ- Türkiye)
Doç. Dr. Abdulkadir ÖZDEMİR (Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye)
Dr. Öğr. Üye. Tamer KAVURAN (Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye)

DANIŞMA KURULU / Advisory Board

Prof. Dr. Abdulhalim AYDIN (Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye)
Prof. Dr. Ahmet BURAN (Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye)
Prof. Dr. Ahmet YATKIN (İnönü Üniversitesi, Malatya-Türkiye)
Prof. Dr. Enver ÇAKAR (Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye)
Prof. Dr. Ergün YILDIRIM (Marmara Üniversitesi, İstanbul-Türkiye)
Prof. Dr. Erkan Turan DEMİREL (Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye)
Prof. Dr. H. Musa TAŞDELEN (Sakarya Üniversitesi, Sakarya-Türkiye)
Prof. Dr. Karl DONERT (Liverpool Hope University, Liverpool-UK)
Prof. Dr. Mehmet KARAGÖZ (İnönü Üniversitesi, Malatya-Türkiye)
Prof. Dr. Ömer AYTAÇ (Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye)
Prof. Dr. Ruhat YAŞAR (Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Kilis-Türkiye)
Prof. Dr. Saadettin TONBUL (Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye)
Prof. Dr. Süleyman ÇALDAK (İnönü Üniversitesi, Malatya-Türkiye)
Prof. Dr. Taşpolat SADIKOV (Karasayev BGU, Bişkek-Kırgızistan)
Assoc. Prof. Dr. Ion LIHACIU (Al. I. Cuza University, Iași-Romanya)
Sc. D. Prof. LU Aleksandr TSOI (Lodz University, Lodz-Polonya)

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

Cilt / Volume: 32

Sayı / Issue: 3

BU SAYININ HAKEMLERİ / Referees of The Issue

- Prof. Dr. Abdullah KESKİN (Afyon Kocatepe Üniversitesi-Afyon) akoskin@aku.edu.tr
Prof. Dr. Ahmet EYİCİL (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi-K.Maraş) ahmeteyicil@gmail.com
Prof. Dr. Atilla GÖKÇE (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi-Ankara) atilla.gokce@hbv.edu.tr
Prof. Dr. Aydın USTA (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi-İstanbul) aydinusta@gmail.com
Prof. Dr. Ayşe Başak İLHAN HARMANCI (Marmara Üniversitesi-İstanbul) basakilhan75@hotmail.com
Prof. Dr. Burhanettin ZENGİN (Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi-Sakarya) bzengin@subu.edu.tr
Prof. Dr. Dilsen İNCE ERDOĞAN (Dokuz Eylül Üniversitesi-İzmir) drinceerdogan@gmail.com
Prof. Dr. Emet GÜREL (Ege Üniversitesi-İzmir) emet.gurel@gmail.com
Prof. Dr. Emine Uçar İLBUĞA (Akdeniz Üniversitesi-Antalya) ucariilbuga@akdeniz.edu.tr
Prof. Dr. Erdal ESER (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi-Sivas) erdaleser@cumhuriyet.edu.tr
Prof. Dr. Erkut AKKARTAL (Yeditepe Üniversitesi-İstanbul) erkut.akkartal@yeditepe.edu.tr
Prof. Dr. Fatih SAKALLI (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi-Ankara) sakallifith@gmail.com
Prof. Dr. Fatma ZEREN (İnönü Üniversitesi-Malatya) fatma.zeren@inonu.edu.tr
Prof. Dr. Ferdi KOÇ (Sakarya Üniversitesi-Sakarya) fkoc@sakarya.edu.tr
Prof. Dr. Gülgün ALPAN (Gazi Üniversitesi-Ankara) bangiralpan@gmail.com
Prof. Dr. Gürcü ERDAMAR (Gazi Üniversitesi-Ankara) gurkoc@gazi.edu.tr
Prof. Dr. Hayati AKTAŞ (Akdeniz Üniversitesi-Antalya) hayatiaktas@akdeniz.edu.tr
Prof. Dr. İlhami BULUT (Dicle Üniversitesi-Diyarbakır) ibulut@dicle.edu.tr
Prof. Dr. M. Taner ŞENGÜN (Fırat Üniversitesi-Elazığ) mtsengun@firat.edu.tr
Prof. Dr. Mehmet BAŞ (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi-Ankara) mehmet.bas@hbv.edu.tr
Prof. Dr. Mehmet CANBULAT (Akdeniz Üniversitesi-Antalya) mcambulat@akdeniz.edu.tr
Prof. Dr. Mustafa ÖZODAŞIK (Selçuk Üniversitesi-Kayseri) mozoda@hotmail.com
Prof. Dr. Nesrin FEYZİOĞLU (Atatürk Üniversitesi-Erzurum) nesrinf@atauni.edu.tr
Prof. Dr. Oğuzhan SEVİM (Atatürk Üniversitesi-Erzurum) o.sevim@atauni.edu.tr
Prof. Dr. Orhan OĞUZ (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi-Hatay) orhanoguz1@gmail.com
Prof. Dr. Orhan YAZICI (İnönü Üniversitesi-Malatya) orhan.yazici@inonu.edu.tr
Prof. Dr. Özcan SEZER (Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi-Zonguldak)ozcanser67@yahoo.com
Prof. Dr. Ruziye COP (Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi-Bolu) cop_r@ibu.edu.tr
Prof. Dr. Saime YÜCEER (Bursa Uludağ Üniversitesi-Bursa) syuceer@uludag.edu.tr
Prof. Dr. Sultan Murat TOPÇU (Erciyes Üniversitesi-Kayseri) slnttopcu@gmail.com
Prof. Dr. Şirvan Şen DEMİR (Süleyman Demirel Üniversitesi-Isparta) sirvansendemir@gmail.com
Prof. Dr. Tayfur BAYAT (İnönü Üniversitesi-Malatya) tayfur.bayat@inonu.edu.tr
Prof. Dr. Zeki KODAY (Atatürk Üniversitesi-Erzurum) zkoday@atauni.edu.tr
Doç. Dr. Abdunnur YILDIZ (Fırat Üniversitesi-Elazığ) abduunnuryildiz@yahoo.com
Doç. Dr. Ali ÇİFTÇİ (Amasya Üniversitesi-Amasya) zeynelcilgin@gmail.com
Doç. Dr. Ayça ÇEKİÇ AKYOL (İnönü Üniversitesi-Malatya) acakyol@inonu.edu.tr
Doç. Dr. Ayşe KOPUZ (Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi-Tekirdağ) akopuz@nku.edu.tr
Doç. Dr. Aytac ÇELTEK (Kırıkkale Üniversitesi-Kırıkkale) aytacc@hotmail.com
Doç. Dr. Barış ATİKER (Bahçeşehir Üniversitesi-İstanbul) barisatiker@gmail.com
Doç. Dr. Betül ÖZKAYA (Marmara Üniversitesi-İstanbul) betulozkaya@marmara.edu.tr
Doç. Dr. Ceyhan OZAN (Atatürk Üniversitesi-Erzurum) ozanceyhun@atauni.edu.tr
Doç. Dr. Erhan GÜNEŞ (Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi-Kırşehir) guneserhan@gmail.com
Doç. Dr. Faysal ÖZDAŞ (Mardin Artuklu Üniversitesi-Mardin) faysalozdas@hotmail.com
Doç. Dr. Güven DİNÇ (Akdeniz Üniversitesi-Antalya) gdinc@akdeniz.edu.tr
Doç. Dr. Mahmut İNAN (Harran Üniversitesi-Şanlıurfa) mahmutinan65@hotmail.com
Doç. Dr. Mehmet SAĞLAM (İnönü Üniversitesi-Malatya) mehmet.saglam@inonu.edu.tr
Doç. Dr. Meltem YALIN UÇAR (Aydın Adnan Menderes Üniversitesi-Aydın) myalinuc@gmail.com
Doç. Dr. Muhammet BAHADIR (Ondokuz Mayıs Üniversitesi-Samsun) muhammet.bahadir@omu.edu.tr
Doç. Dr. Muhammet BAHADIR (Ondokuz Mayıs Üniversitesi-Samsun) muhammetbahadr@gmail.com
Doç. Dr. Murat ŞENGÜL (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi-Nevşehir) muratsengul@nevsehir.edu.tr
Doç. Dr. Nurşat BİÇER (Amasya Üniversitesi-Amasya) nursatbicer@gmail.com
Doç. Dr. Onur ER (Düzce Üniversitesi-Düzce) onurer1827@gmail.com

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

- Doç. Dr. Özlem KIZILGÖL (Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi-Bandırma) okizilgol@bandirma.edu.tr
Doç. Dr. Pelin AGOCUK (Kıbrıs Amerikan Üniversitesi-Lefkoşa) pelinagocuk@gmail.com
Doç. Dr. Rıdvan KARABULUT (Kayseri Üniversitesi-Kayseri) ridvankarabulut@kayseri.edu.tr
Doç. Dr. Sahure YARIŞ (Dicle Üniversitesi-Diyarbakır) cinarsahure@gmail.com
Doç. Dr. Seyfettin KAYA (Siirt Üniversitesi-Siirt) kaya_fdd23@hotmail.com
Doç. Dr. Yakup ALAN (Kilis 7 Aralık Üniversitesi-Kilis) alanyakup@gmail.com
Doç. Dr. Zeynel ÇILGIN (Munzur Üniversitesi-Tunceli) zeynelcilgin@gmail.com
Dr. Öğr. Üyesi Ahsen Ela KIZILKAYA (Afyon Kocatepe Üniversitesi-Afyon) ahsenkizilkaya@gmail.com
Dr. Öğr. Üyesi Birsen KOLDEMİR (İstanbul Üniversitesi-İstanbul) bkr@istanbul.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi Çimen ACAR (Anadolu Üniversitesi-Eskişehir) ciacar@anadolu.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi Gülsüm KORALTÜRK (İstanbul Üniversitesi-İstanbul) gaydin@iuc.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi Hakan GÜLER (Ondokuz Mayıs Üniversitesi-Samsun) hakan.guler@omu.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi Halil KARADAŞ (Mardin Artuklu Üniversitesi-Mardin) halil.karadas@hotmail.com
Dr. Öğr. Üyesi Levent KAYA (Harran Üniversitesi-Şanlıurfa) lekaya@harran.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi Meltem MUŞLU (Gaziantep Üniversitesi-Gaziantep) meltemmuslu@gmail.com
Dr. Öğr. Üyesi Serkan KONYA (Artvin Çoruh Üniversitesi-Artvin) skonya@artvin.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi Süleyman EKİCİ (İnönü Üniversitesi-Malatya) suleyman.ekici@inonu.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi Umut YILDIRIM (Karadeniz Teknik Üniversitesi-Trabzon) uyildirim@ktu.edu.tr

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Coğrafya / Geography	
Coşkun KAYA, Atilla KARATAŞ (Araştırma Makalesi) Ayvalıtohma Çayı Havzası Aşağı Çığırının Jeomorfolojisi <i>Geomorphology of the Lower Catchment of Ayvalıtohma Stream</i>	859
Vedat AVCİ, Halil GÜNEK (Araştırma Makalesi) Karlıova Havzası ve Çevresinin (Bingöl) Jeomorfolojisi <i>Geomorphology of Karlıova Basins And Its Environment (Bingöl)</i>	877
Dil ve Edebiyat / Language and Literature	
Cemre İŞLER (Araştırma Makalesi) Typological variation in encoding the manner of motion event in translated versions of English and Turkish short stories <i>İngilizce ve Türkçe Kısa Öykü Çevirilerinde Devinin Eylemlerinin Tarz Anlatımı Bakımından Dilbilimsel Tipolojik Değişkenliği</i>	895
Veysel ŞAHİN, Fatma TOPDAŞ ÇELİK (Araştırma Makalesi) Refik Halid Karay'ın Bugünün Saraylısı Romanında Yapı ve İzlek <i>The Structure and Theme in Refik Halid Karay's Novel "Bugünün Saraylısı"</i>	909
Eğitim Bilimleri / Education Sciences	
Ayşenur KULOĞLU, Burhan AKPINAR (Araştırma Makalesi) Covid-19 Pandemi Sürecindeki Çevrimiçi Eğitimin Öğretmen Perspektifinden Değerlendirilmesi <i>Evaluation Of Online Education From The Perspective Of Teachers During The Covid-19 Pandemic Process</i>	921
Belkıs ORHAN, Sezgin DEMİR (Araştırma Makalesi) Uzaktan Eğitimin Öğrencilerin Türkçe Derslerine Yönelik Akademik Motivasyonlarına Yansımaları <i>Reflections of Distance Education on Students' Academic Motivations for Turkish Lessons</i>	933
Burcu CANDEMİR, Yunus TUNÇ, Davut AÇAR, Mehmet SAĞLAM (Derleme) Alternatif Eğitim Yaklaşımlarında Değerler Eğitimi <i>Values Education In Alternative Education Approaches</i>	951
Eralp BAHÇIVAN, Muhsin KILIÇ, Nuh YAVUZALP (Araştırma Makalesi) Assessment of university students' online specific epistemological beliefs <i>Üniversite Öğrencilerinin Çevrimiçi Epistemolojik İnançlarının Değerlendirilmesi</i>	967
Hanife Şeyda DUDAK, Nurşat BİÇER (Araştırma Makalesi) Uzaktan İlk Okuma Yazma Öğretimine İlişkin Öğretmen Görüşleri <i>The Opinions of Teachers on Distance Primary Literacy Teaching</i>	979
Mehmet KAYA (Araştırma Makalesi) Attitudes of higher education students about the use of distance education environments during the covid-19 outbreak process <i>Covid-19 Salgın Sürecinde Uzaktan Eğitim Ortamlarının Kullanımına İlişkin Yükseköğretim Öğrencilerinin Tutumları</i>	995
Samet AKALIN, Abdurrahman KILIÇ (Araştırma Makalesi) Türkiye'de Ders İmecesi Modeli Kullanılarak Yapılan Lisansüstü Tezler Üzerine Bir Meta Sentez Çalışması <i>A Meta Synthesis Study of Postgraduate Thesis using Lesson Study in Turkey</i>	1013
Güzel Sanatlar / Fine Arts	
İbrahim Halil ÖZKİRİŞÇİ (Araştırma Makalesi) Motion Capture Teknolojisinin Hareketli Afişlerde Kullanımına Örnek Bir Çalışma <i>A Case Study Of The Use Of Motion Capture Technology in Motion Posters</i>	1027

Yavuz DEMİRTAŞ (Araştırma Makalesi) Elazığ Yöresinden Bir Salât Örneği: Uşşak Salâtüselâm <i>An Example A Salât From Elazığ Region: Uşşak Salâtüselâm</i>	1043
İktisadi ve İdari Bilimler / Economics and Administrative Sciences	
A. Vahap ULUÇ, Oğuz KAAAN (Derleme) Hukuki ve Siyasi-İdari Açından Tanzimat Dönemi Gelişmelerinin Demokrasiye Katkısı <i>The Contribution Of The Legal Political-Administrative Developments Of The Tanzimat Period To The Democracy</i>	1053
Aslı ERSOY (Araştırma Makalesi) Turizm ve Covid-19: Uluslararası Alanyazın Üzerine Bibliyometrik Bir Analiz <i>Tourism and Covid-19: A Bibliometric Analysis of International Literature</i>	1067
Ayşe ERSOY YILDIRIM (Araştırma Makalesi) Covid-19 Döneminde Yeni Ekolojik Paradigmanın Sosyal Sorumlu Tüketim Davranışına Etkisi <i>The Effect of New Ecological Paradigm On Socially Responsible Consumption Behaviour in the Covid-19 Era</i>	1081
Emine KAMBUR, Müjde AKSOY (Araştırma Makalesi) 1998-2018 Döneminde Türkiye’de Turizme Yapılan Yatırım ile Ekonomik Büyüme İlişkisinin Granger Nedensellik ve Toda-Yamamoto Yöntemleri ile Analizi <i>In the Period 1998-2018 Analysis of the Investment Made in Tourism and Economic Growth with Granger Causality and Toda-Yamamoto Method in Turkey</i>	1099
Ertuğrul Buğra ORHAN (Araştırma Makalesi) Political challenges in a globalized world: political parties <i>Küreselleşen Dünyada Siyasi Zorluklar: Siyasi Partiler</i>	1113
Mehmet Serdar ÇELİK, Demir Ali AKYAR, Bulut Ozan CEYLAN (Derleme) Bir Kuşak Bir Yol Projesinin Ortaya Çıkışındaki Ana Etmenler: Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC) Bakış Açısı <i>Main Factors in the Emergence of the One Belt and Road Project: the People's Republic of China Perspective</i>	1125
Melek HALİFEÖĞLU, Fatma ESEN (Araştırma Makalesi) Kadınların Çalışma Hayatında ve Arıcılık Sektöründe Yer Almasına İlişkin Yerel Halkın Bakış Açısı, Bingöl İli Örneği <i>A Field Study to Determine The Perception of Local People Regarding The Work of Women: Bingol Province Example</i>	1141
Nursefa YAVUZ, Mustafa SEVÜKTEKİN (Araştırma Makalesi) Veri Madenciliğinde İki Aşamalı Kümeleme İle İnsani Gelişme Endeksi İncelemesi <i>Human Development Index Study With Two Stage Clustering In Data Mining</i>	1153
Songül AKYILDIZ (Araştırma Makalesi) Dünyada Orta Gelir Tuzağı, Türkiye’nin Orta Gelir Tuzağına Yakalanma Nedenleri ve Çıkışı İçin Öneriler <i>Middle Income Trap in the World, Reasons for Turkey's Being Caught in the Middle Income Trap and Recommendations for Exit</i>	1169
Yusuf GÜNEYSU, Oğuz Yusuf ATASEL (Araştırma Makalesi) Karbon Emisyonları ile Finansal Performans Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: BIST100 Endeksinde Bir Araştırma <i>Examining the Relationship between Carbon Emissions and Financial Performance: A Study in the BIST100 Index</i>	1183
İletişim / Communication	
Cihan BECAN (Araştırma Makalesi) Tüketicilerdeki Reklam Okuryazarlığı Boyutlarının Rasyonel ve Duygusal Reklamlara Yönelik Tutuma Etkisi Üzerine Bir Saha Araştırması <i>A Field Research on the Effect of Advertising Literacy Dimensions of Consumers to the Attitude for Rational and Emotional Ads</i>	1195
Muhammet Emin SÖZKESEN, Yusuf ŞAHİN (Araştırma Makalesi) Lisansüstü Öğrencilerin Danışmanları İle İletişim Sürecinde Benlik Sunum Stratejilerini Kullanımlarının İncelenmesi <i>Investigation Of Postgraduate Students' Uses Of Self-Presentation Tactics In The Process Of Communication With Their Supervisor</i>	1215

Tolgay DURMUŞ, Feridun NİZAM (Araştırma Makalesi) Hollywood Sinemasında Irkçılık Temsilleri: Django Zincirsiz Filminin Göstergibilimsel Analizi <i>Representations Of Racism In Hollywood Cinema: A Semiotic Analysis Of The Movie “Django Unchained”</i>	1229
Sanat Tarihi / Art History	
Hazal Ceylan ÖZTÜRKER DEMİR (Araştırma Makalesi) Hasankeyf Müzesinde Bulunan Artuklu Devrine Ait Bir Grup Madeni Eser <i>A Group of Metalwork of the Artukid Period at Hasankeyf Museum</i>	1243
Jamaledin TOOMAJNIA, Zeynep KUBAN TOKGÖZ (Araştırma Makalesi) İki Sanat Derneği: Türkiye’de “Helikon Derneği” ve İran’da “Khorus Jangi Derneği” Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma <i>A Comparative Research on Two Art Associations: “Helikon Association” in Turkey And “Khorus Jangi Association” in Iran</i>	1257
Tarih / History	
Hacer YILMAZ, Ahmet AKSİN (Araştırma Makalesi) Osmanlı Devleti’nde Kadınların Mekânsal Sınırlılıkları: 1850 Tarihli Tenbihat Örneği <i>Spatial Limitations Of Women In The Ottoman State: Example Of Admonition Dated 1850</i>	1267
Tülay AYDIN (Araştırma Makalesi) Generallikten İdam Sehpasına (Dadaş) Rüştü Paşa: Askerî ve Siyasi Faaliyetleri <i>The Road From Becoming General To Getting Hanged: (Dadaş) Rüştü Paşa’s Political And Military Activities</i>	1279
Yunus Emre AYDIN, Ensar MACİT (Araştırma Makalesi) Erzurum’da Güçlü Bir Selçuklu Meliki Muğiseddîn Tuğrul Şah <i>Mughith al-Din Toghril Shah, A Strong Malik of Seljuk in Erzurum</i>	1299
Özer ÖZOCAK (Araştırma Makalesi) Oddo Kampı Örneğinde Fransa’ya Ermeni Göçü, Ermenilerin Kamp Hayatı ve Fransızların Ermeni Göçmenlere Yönelik Tavrı <i>Armenian Migration to France in the Example of Oddo Camp, Camp Life of Armenians and French Attitudes towards Armenian Immigrants</i>	1311

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

The Journal of International Social Sciences

p-ISSN: 1300-9702

e-ISSN: 2149-3243

EDİTÖRLERDEN

Değerli okuyucular,

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin 32. cilt 3. sayısını yayımlamış bulunmaktayız. Bu sayımızda dergimize gönderilen yazılardan hakem süreci tamamlanan ve yayımlanabilir raporu alan 32 yazı yer almaktadır. Bu yazıların 2'si Coğrafya, 2'si Dil ve Edebiyat, 7'si Eğitim Bilimleri, 2'si Güzel Sanatlar, 10'u İktisadi ve İdari Bilimler, 3'ü İletişim, 2'si Sanat Tarihi ve 4'ü Tarih alanıyla ilgilidir. Türkiye'nin çeşitli yerlerinden makale göndererek dergimizin bu sayısına katkı yapan değerli bilim adamlarına; değerlendirme sürecinde, kıymetli zamanlarını ayırıp makaleleri bilimsel dikkat ve ciddiyetle inceleyen hakemlerimize ve dergiyi yayına hazırlarken katkı sunanlara teşekkür ederiz.

EDİTÖRLER

AYVALİTOHMA ÇAYI HAVZASI AŞAĞI ÇIĞIRININ JEOMORFOLOJİSİ

Geomorphology of the Lower Catchment of Ayvalıtohma Stream

Coşkun KAYA¹ ve Atilla KARATAŞ²

¹Araştırma Görevlisi, Iğdır Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Iğdır, coşkun.kaya@igdir.edu.tr
orcid.org/0000-0003-2399-6181

²Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, İstanbul, atilla.karatas@marmara.edu.tr
orcid.org/0000-0001-9159-6804

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
18.04.2022
Kabul/Accepted:
08.09.2022

DOI:

10.18069/firatsbed.1105110

Anahtar Kelimeler

Ayvalıtohma Çayı,
Jeomorfoloji, Doğu Toroslar,
Kuluncak

Keywords

Ayvalıtohma Stream,
Geomorphology, Eastern
Taurus Mountains, Kuluncak

ÖZ

Ayvalıtohma Çayı Havzası, Fırat Nehri'nin batıdaki kollarından olan Tohma Çayı'nın alt havzası durumundadır. Darende- Hekimhan (Malatya) Gürün, Kangal (Sivas) arasında kalan çalışma alanının jeomorfolojik özellikleri saha çalışmaları ve sentetik yüzeyler üzerinde yapılan jeomorfolojik analizler çerçevesinde belirlenmiştir. Çalışma alanı genel olarak Uzunyayla Platosu ile Malatya Havzası arasında kalan ve akarsularla derin bir şekilde yarılmış platolardan oluşmaktadır. Havzanın batısındaki Köroğlu, doğusundaki Akbabaçalı, güneyindeki Cuma Dağı gibi dağ sıraları ise bu platolar üzerinde yumuşak sırtlar halinde yükselmektedir. Ayvalıtohma Çayı, açtığı dar ve derin boğaz ve kanyon vadilerle, Uzunyayla, Ayvalı-Kuluncak, Darende-Balaban depresyonlarını birbirine bağlamaktadır. Gürün, Darende, Kuluncak dolaylarında tipik olarak görülen ve karstik temele gömülen bu boğaz ve kanyonlar, Ayvalıtohma Çayı boyunca gelişen taşkın ovalarının oluşumunda önemli bir yerel kaide seviyeyi rolü üstlenirler. Çalışma alanının merkezini oluşturan Ayvalı-Kuluncak Depresyonu ise Oligosen'de gelişmiş dağ arası havza özelliği taşımaktadır. Oligosen'de depolanan ve aşınım direnci düşük olan çakıltı, kumtaşı, çamurtaşı gibi detritikler havzada en fazla erozyona uğrayan alanları ortaya çıkarmışlardır. Bu dirençsiz kayalar erozyona neden olurken, dağlık ve plato sahalarındaki kalın kireçtaşı istifleri özellikle 1700-2100 m aralığında karstik şekillerin gelişmesine sebep olmuştur.

ABSTRACT

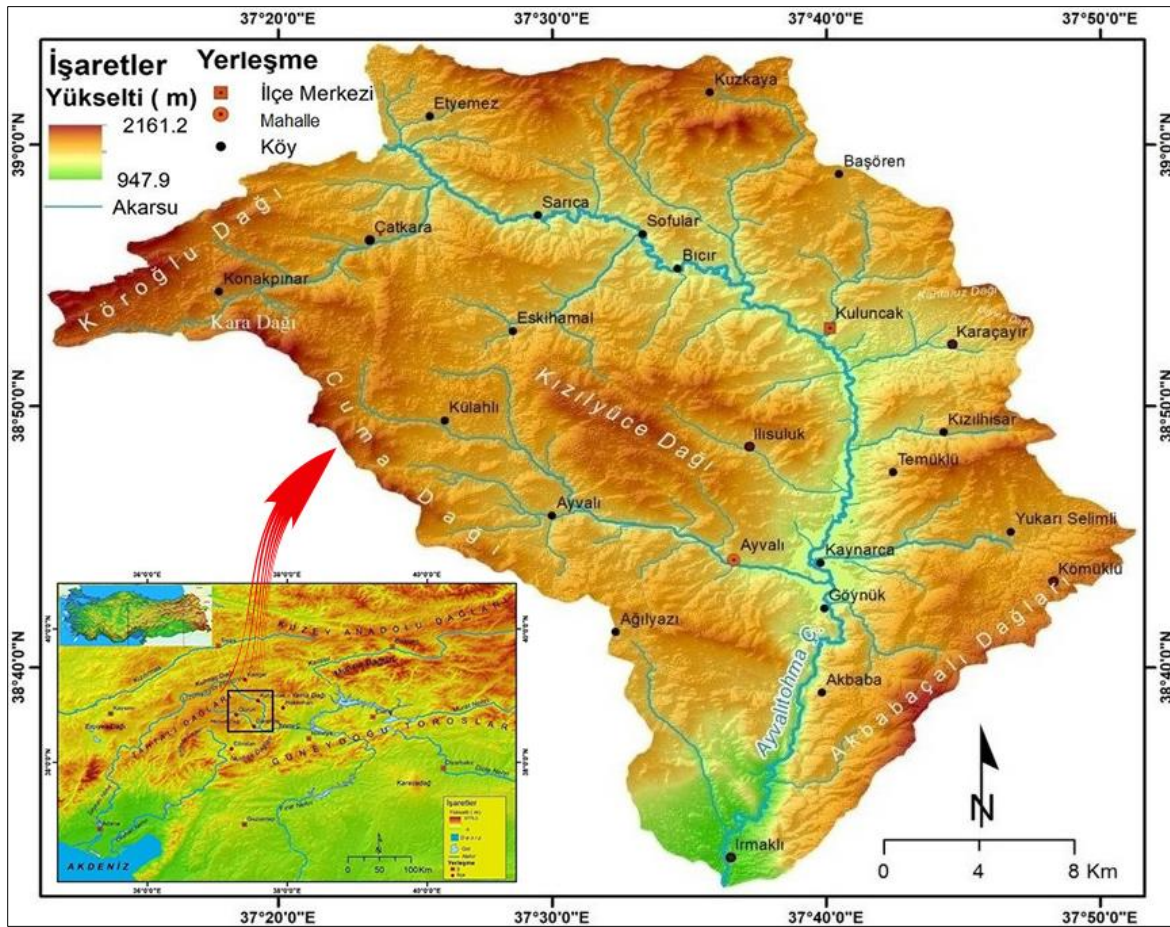
Ayvalıtohma Stream Basin is the sub-basin of Tohma Stream, which is one of the western branches of the Euphrates River. The geomorphological features of the study area between Darende- Hekimhan (Malatya) Gürün and Kangal (Sivas) were determined within the framework of field studies and geomorphological analyzes on synthetic surfaces. The study area generally consists of plateaus between Uzunyayla Plateau and Malatya Basin and deeply dissected by streams. The narrow and is deeply gorge and canyon valleys opened by Ayvalıtohma Stream connect Uzunyayla, Ayvalı-Kuluncak, Darende-Balaban depressions. These gorges and canyons, which are typically seen around Gürün, Darende, Kuluncak and buried in the karstic foundation, played an important role in the formation of the flood plains along the Ayvalıtohma Stream. The Ayvalı-Kuluncak Depression, which forms the center of the study area, has the characteristics of an intermountain basin developed in the Oligocene. Detrital deposits such as conglomerate, sandstone and mudstone, which were deposited in the Oligocene and had low erosion resistance, revealed the areas that suffered the most erosion in the basin. While these non-resistance rocks cause erosion, the thick limestones in the mountainous and plateau areas have led to the development of relatively macro karst forms, especially between the elevation of 1700-2100 m.

Atf/Citation: Kaya, C. ve Karataş, A. (2022). Ayvalıtohma Çayı Havzası Aşağı Çığırının Jeomorfolojisi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 3(859-876).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Coşkun KAYA, coşkun.kaya@igdir.edu.tr

1. Giriş

Ayvalıtohma Çayı Havzası, Fırat Nehri'nin batıdaki kollarından olan Tohma Çayı'nın bir alt havzasıdır. Darende, Hekimhan (Malatya) ve Gürün, Kangal (Sivas) arasında kalan çalışma alanı, orografik olarak Doğu Toroslar ile çevrelenmiştir (Şekil 1). Bu sınırlar çerçevesinde Ayvalıtohma Çayı Havzası, Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat Bölümü'nde; bu bölüm içerisinde ise Uzunyayla Platosu ile Malatya Havzası arasında kalan ve Hekimhan eşiği olarak adlandırılan yörede yer almaktadır. Yöre coğrafi özellikleriyle Doğu Anadolu Bölgesi ile İç Anadolu Bölgesi arasında bir geçiş sahası hüviyetindedir. Ayvalıtohma Çayı Havzası'nın aşağı çığırını oluşturan çalışma alanı, yaklaşık 1642 km²'lik bir alan kaplamakta ve coğrafi koordinat sistemine göre 38°30'-39°03' kuzey enlemleriyle 37°10'-37°50' doğu boylamları arasında bulunmaktadır. Havza; kuzeyindeki Çaltı Çayı havzasından tepelikler ve yüksek plato sahaları; güneyindeki Tohma Çayı havzasından Akbabaçalı Dağı (2164 m) ve Cuma Dağı (2029 m); doğusundaki Kuruçay havzasından ise Karakuz Dağı (1984 m) ve Leylek Dağı (2052 m) ile ayrılmaktadır. Çalışma alanının batı sınırı ise Ayvalıtohma Çayı'nın aşağı ile yukarı çığırını birbirinden ayıran ve Tahtalı Dağları'nın devamı niteliği taşıyan Koroğlu Dağı (2149 m)'ndan oluşmaktadır.

Şekil 1. Çalışma alanının lokasyonu ve genel topoğrafik görünümü.

Çalışma kapsamında, Ayvalıtohma Çayı Havzası'nda jeomorfolojik birimleri belirlemek, bunların oluşum ve gelişim özelliklerini ortaya koymak, bu bağlamda sahadaki yüzey şekillerinin; jeoloji, tektonizma, iklim ve bitki örtüsü ile olan münasebetini açıklamak, sahadaki doğal afetlerin jeomorfoloji ile bağlantılarını ortaya çıkarmak, akarsu süreçleri, karstik çözünme faaliyetleri ve çalışma sahasına has erozyon, heyelan, kaya düşmeleri gibi yerel problemlerin jeomorfoloji ile olan bağlantılarını açıklayarak önerilerde bulunmak hedeflenmiştir. Çalışmanın amacına uygun olarak bölgedeki doğal problemlere yönelik çözüm önerileri getirilerek hem bilimsel hem de ekonomik getiri bağlamında sahadaki potansiyelin ortaya çıkarılmasına yönelik bulgu ve değerlendirmelere yer verilmiştir.

2. Materyal ve Yöntem

Ayvalıtıhma Çayı Havzası aşağı çığırının jeomorfolojisini ortaya konulması amacı ile hazırlanmış bu çalışma, mevcut literatürün taranması ve temel haritaların hazırlanması gibi ön hazırlıklardan sonra ikinci aşamada arazi çalışmalarını ve takiben de büro çalışmaları olarak üç aşamalı bir süreçten geçerek tamamlanmıştır. İlk aşamada sahaya ait temel haritalar; arazi çalışmalarıyla elde edilen veriler, Meteoroloji Genel Müdürlüğü'nden (MGM) Darende/Balaban, Kuluncak, Gürün, Kangal Meteoroloji İstasyonları iklim verileri, ASTER GDEM V2 sayısal yükselti modelleri ile Harita Genel Müdürlüğü'ne (HGM) ait 1/25.000 ölçekli topografya haritası (J38; c3, J39; d4, d3, K38; a2, b1, b2, b3, b4, K39; a1, a2, a3, a4, b1, b4, c1, d1, d2, d3, d4 paftaları) ve Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü'ne (MTA) ait 1/100.000 ölçekli jeoloji haritasına (K38, K39, J38, J39 paftaları) dayanılarak oluşturulmuştur. İkinci aşamada 2017–2019 yılları arasında değişik dönemlerde arazi çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın üçüncü aşaması büro çalışmalarından meydana gelmiştir. Çalışmanın haritaları CBS (Coğrafi Bilgi Sistemleri) ArcGIS programı 10.5 sürümü kullanılarak sayısallaştırılmıştır. CBS ortamında topografya, jeoloji, jeomorfoloji, sıcaklık ve yağış haritaları hazırlanmıştır. Sahanın jeomorfolojik çözümlemesi kapsamında, arazi etütlerinden elde edilen verilerin detaylı tetkikine ek olarak sayısal arazi modelleri ve sentetik yüzeyler üzerinde uygulanan jeomorfolojik sınıflandırmalara ve morfolojik analizlere başvurulmuştur. Sıcaklık ve yağış haritalarının oluşturulmasında IDW enterpolasyon yöntemi kullanılmıştır. Elde edilen tüm veriler karşılaştırılıp sentezlenerek yazım aşamasına geçilmiş, elde edilen verilerin ve arazide yapılan incelemelerin kıyas ve tetkikinin ardından yapılan son değerlendirme ile de çalışma tamamlanmıştır.

3. Bölgesel Ortam

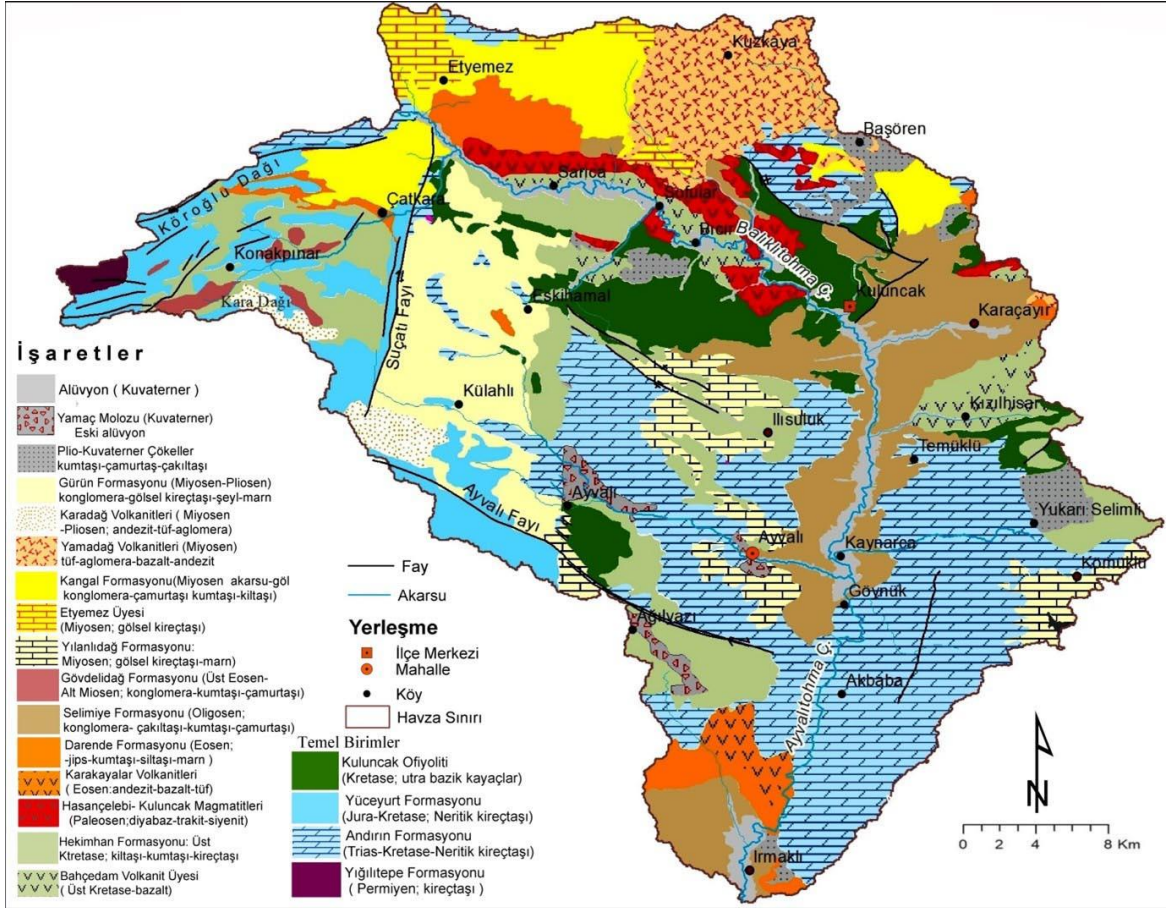
3.1. Jeolojik Özellikler

Bölgenin stratigrafisini şekillendiren litolojiler esas olarak üç grup altında toplanmaktadır. Bunlardan (1) birincisi Gürün otoktonuna ait (Atabey vd. 1994) Yüceyurt Formasyonu kaya birimleri ile Domuzdağı Napına ait (Metin vd. 2013) Andırın Formasyonu kalkerleri ve Kuluncak Ofiyolit Naplarının oluşturdukları temel kaya birimleridir. Bölgedeki allokton ve otokton konumlu temel kayalara, diskordant olarak gelen Paleojen örtü sedimanları (2) ikinci grubu, Neojen volkanik kayalar ve kırıntılı sedimanlar ise (3) üçüncü grubu oluşturmaktadır. Çalışma alanında Paleozoyik'ten günümüze kadar çökelmiş kayalar bulunmaktadır. Ancak esas olarak bölge, Trias devrinde başlayan bir sedimantasyon sürecine girmiş (Metin vd., 2013) ve bölgedeki litolojik birimlerin geneli bu devirden itibaren çökelmeye başlamıştır. Havzanın genel litolojik karakterini ise rekristalize kalkerler ile dolomitik kireçtaşları oluşturmaktadır. Bölgenin yüksek dağlık ve plato alanları karbonat ihtiva eden kayalardan meydana gelmektedir. Bu dağlık sahalar arasında kalan platolar ile Ayvalıtıhma Çayı Vadisi, Tersiyer fliş ve/veya akarsu-gölsel kırıntılı depolar ile dolmuştur. Bununla birlikte havzanın kuzeyinde derinlik, yüzey ve denizaltı volkanizmasına ait kaya birimleri yoğunluktadır (Metin, 2018; Şekil 2).

3.1.1. Tektonizma ve Jeolojik Evrim

Ayvalıtıhma Çayı Havzası, Neotetis'in kuzey ve güney kolları arasında kalan ve Alpin orojenik özelliği taşıyan Anatolid-Torid platformu üzerinde yer alır. Mezozoyik boyunca riftleşmeye bağlı olarak bölgeye Tetis Denizi yerleşmiş ve bu deniz içerisine dönem boyunca çok kalın bir karbonat istifli çökelmiştir (Atalay, 2017). Andırın Formasyonu ile Yüceyurt Formasyonu birimleri bu denizin çökelleridir. Mezozoyik sonlarına doğru (Üst Kretase) Afrika-Arap levhaları ile Avrasya Levhası birbirine doğru yaklaşmaya başlamış (Şengör & Yılmaz, 1981), bu yaklaşma sonucunda Neotetis'in kuzey kolu veya İç Torid Okyanusu kapanmaya ve bölgede Domuzdağı Napı ile Kuluncak Ofiyolit napları Malatya-Keban metamorfikleri üzerine yerleşmeye başlamıştır (Baykal, 1965; Yazgan, 1984; Robertson vd., 2013). Bu evrede okyanusal kabuğun (Kuluncak Ofiyoliti) kıtasal kabuk üzerine yerleşmesiyle toplam kabuk kalınlığı artmıştır. Kıtasal kabuk kalınlığının artmasıyla deniz bir süre çekilerek yerini karasal ortama bırakmıştır. Mezozoyik'in bölgede sona erme sürecinde (Maastrihtiyen), Neotetis'in güney okyanus litosferinin Anatolid-Torid kuşağı altına dalımının yavaşlaması veya yitim açısının artması gibi nedenlerle kuzey-güney yönlü sıkışmalı tektonik rejim yerini aynı yöndeki gerilmeli (ritleşme) bırakmıştır (Gürer, 1992). Böylece çalışma alanında kısa bir süreliğine çekilen deniz yeniden ilerleyerek havzadaki transgresif birimlerin (Hekimhan Formasyon) çökmesine ortam yaratmıştır. İçerisinde bol miktarda mercan resifi fosilleri barındıran (Foto 1b) formasyonun sıcak-sığ denizel bir ortamı yansıttığını

göstermektedir. Ayrıca litaretürde (Çobankaya, 2011; Booth vd, 2014) Hekimhan Havzası olarak geçen çalışma alanının D-KD'daki jeolojik havzanın bu dönemde Hekimhan Formasyonu içerisinde görülen yer yer yastık yapılı bazaltik kayalar (Bahçedam Volkanitleri), Maastrichtiyen'deki riftleşmeye bağlı olarak sığ deniz tabanından yüzeye çıktığı ve formasyonun sedimanter korrelat depoları ile karıştığı (melanj) anlaşılmaktadır. Geç Paleosen-Erken Eosen döneminde Anatolid-Torid platformu Pontidlerle çarpışmıştır. Çarpışmanın hemen ardından Neo-Tetis'in kuzey kolu ile İç Torid Okyanusu kapanmış ve Anatolid-Torid platformunda büyük ölçüde iç deformasyonlar başlamıştır (Şengör ve Yılmaz, 1981; Legeay vd., 2018). Bu deformasyonlara ve faylanmalara bağlı olarak Darende Havzası çökmüş ve bu durum yeniden sığ denizel koşulların havzada Eosen sonlarına kadar egemen olmasına zemin hazırlamıştır (Akkuş, 1970; Gürbüz & Gül, 2005; Booth vd, 2012).

Şekil 2. Çalışma alanının jeoloji haritası (MTA 1/100.000 ölçekli, Elbistan-K38, Malatya-K39 paftalarından yararlanılarak hazırlanmıştır).

Tüm Türkiye'de olduğu gibi Doğu Anadolu Bölgesinde ve çalışma sahasında Neotektonik dönem, Orta Miyosen'de Arap levhası ile Anadolu levhasının çarpışması ile başlamıştır (Erinç, 1953; Şengör, 1980; Şaroğlu ve Yılmaz 1986). Kıta-kıta çarpışmasının sonucu olarak bölgede bindirmeler, doğrultu atımlı faylar ve yükselmeler meydana gelmiştir. Doğu Anadolu yığılma bölgesi altında bölgede volkanik patlamalar meydana gelmiş hem çarpışma neticesinde hem de volkanik malzemenin kıtasal kabuk üzerine birikimi sonucunda Anadolu Levhası, Kuzey ve Doğu Anadolu transform fayları boyunca Doğu Anadolu sıkışma bölgesinden batıya, Doğu Akdeniz litosferi üzerine itilmeye başlanmıştır (Şengör, 1980; Karataş ve Boulton, 2019). Anadolu levhasının batıya doğru itilmesi sonucunda çalışma sahasını etkileyen, sol yanallı atımlı: Malatya-Ovacık Fay Zonu (Westaway & Arger, 2001, Zabcı, 2020) Yeniköy-Yazyurdu Fay Zonu ve Elbistan Fay Zonu ortaya çıkmıştır. Bu faylara bağlı olarak çalışma sahasının batısı (Gürün çevresi) güneybatıya doğru hareket etmektedir (Dhont vd., 2006; Karadenizli vd., 2016). Kıta çarpışmasının yarattığı faylanmalar bölgenin morfolojik karakterine etkisi büyük olmuştur. Örneğin Elbistan Fay Zonu'na dâhil edilen Suçatlı Fayı ile

bağlantılı Karadağ Volkanitleri, Malatya Fayı'na bağlı olarak çıkan (Ekici vd., 2009) Yamadağ (Göldağ) Volkanitleri püskürmüştür. Çalışma alanının güneybatısında KB-GD doğrultusunda uzanan sağ yanallı Ayvalı Fayı'nın (Şekil 2) Neotektonik dönemdeki aktivitesine bağlı olarak Cuma Dağı, çevresindeki plato sahalarından belirgin olarak ayrılmıştır. Yine Malatya Fayı'na bağlı olarak Malatya Havzası çökerken, Akbabaçalı Dağı toptan yükselmiştir (Erol vd.,1987). Bu yükselmeye bağlı olarak Ayvalıtohma Çayı gençleşmiş ve drenaj şebekesi olduğu gibi sahaya gömülmüştür. Bugün bölgede görülen kanyon vadiler, yüksek aşınım yüzeyleri, karstlaşma, nispeten akarsu taraçalarının varlığı neotektonik dönemde gerçekleşen bu toptan yükselme ile meydana gelmiştir.

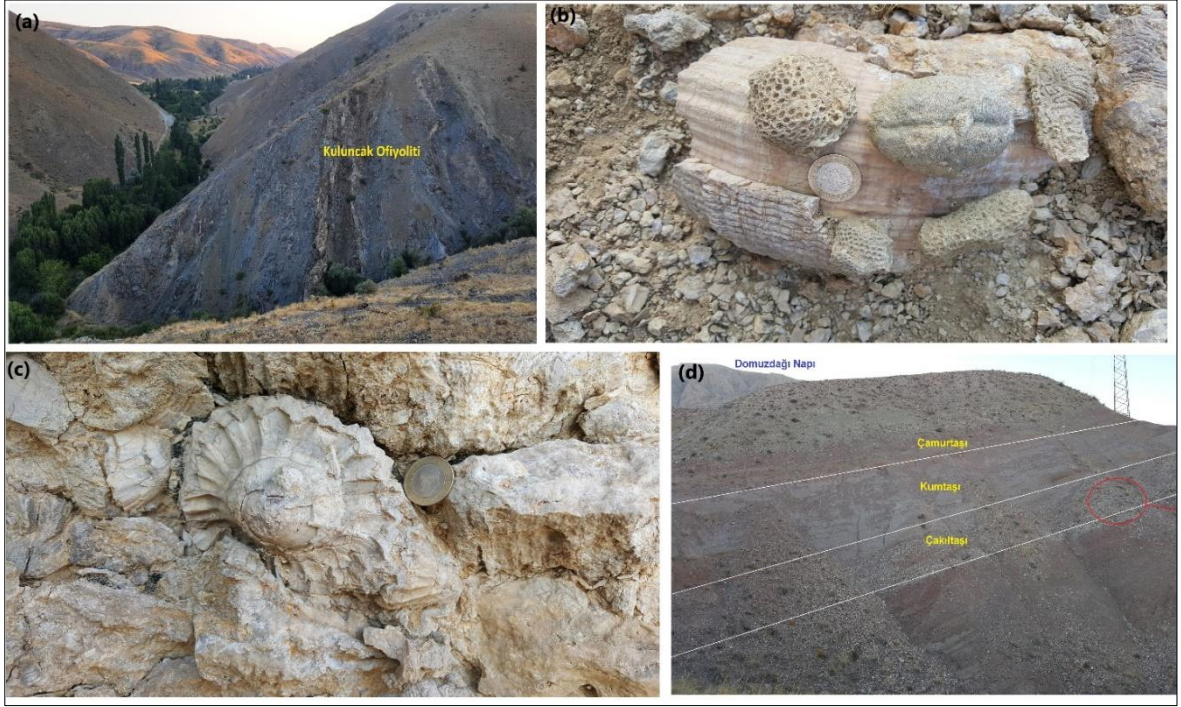
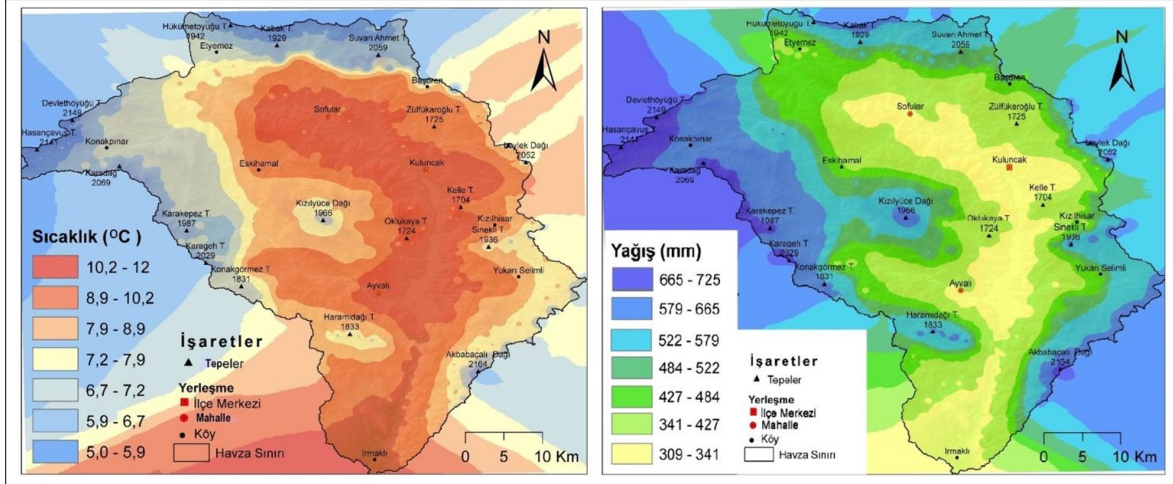

Foto 1. (a) Kuluncak Ofiyoliti (Eskihamal-Sofular şosesi üzeri) (b) Hekimhan Formasyonu içerisinde detritik malzemede gözlenen mercan fosilleri. (c) Tohma resifal kireçtaşlarında görülen Hippurites (*Hippurites sp.*) fosilleri (d) Selimiye Formasyonuna ait havza dolguları.

3.2. İklim Özellikleri

Ayvalıtohma Çayı Havzası'nda havza tabanlarında yarı kurak iklim karakteri baskın iken plato ve dağlık alanlara doğru yarı kurak az nemli, yarı nemli iklim şartları hüküm sürmektedir. Havzada genel olarak yıllık sıcaklık ortalamaları 12 °C ile 5 °C arasında değişmektedir. Havza tabanlarında 10-12 °C arasında olan sıcaklık değerleri plato ve dağlık sahalara doğru tedricen azalmaktadır. Havza'da yıllık yağış ortalamaları ise kabaca 300-725 mm arasında değişmektedir. Havza tabanları yıllık ortalama 300-400 mm yağış alırken, yüksek plato ve dağlık bölgelerde 400-700 mm yağış düşmektedir (Şekil 3). Havza'nın yıllık yağışı rejimi bakıldığında Temuçin (1990) tarafından hazırlanan Türkiye yağış rejimleri içerisinde "Karasal Yağış Rejimi II" ile uygunluk göstermektedir. Bu yağış rejiminde en yüksek yağış miktarına ilkbahar aylarında rastlanmaktadır. En yağışlı aylar sırasıyla Mayıs, Mart, Nisan aylarıdır. Özellikle bu aylarda sağanak şeklinde düşen yağışlar topografik yatay üzerinde etki etmektedir. Havza, karasal iklim rejimine uygun olarak en fazla yağışı ilkbahar aylarında alırken (Kuluncak %40, Balaban %37, Kangal % 39, Gürün 38,5) minimum yağışlar yaz aylarında (Kuluncak %12, Balaban %10, Kangal %13 Gürün % 11) bölgeye hâkim olan tropikal sıcak, kuru hava kütlelerine bağlı olarak azalmaktadır. Bu bağlamda havzada düzensiz bir yağış rejimi söz konusudur. Ayrıca havza, Erinç yağış indisine göre yarı nemli (Aydın vd., 2019), Thornthwaite yağış etkinlik indisine göre ise C1 olarak ifade edilen yarı kurak-az nemli iklim özelliklerini taşımaktadır (Sensoy ve Demircan, 2010).

Şekil 3. Çalışma alanının sıcaklık ve yağış haritası

4. Bulgular

4.1. Havza'nın Jeomorfolojik Özellikleri

4.1.1. Dağlık Alanlar

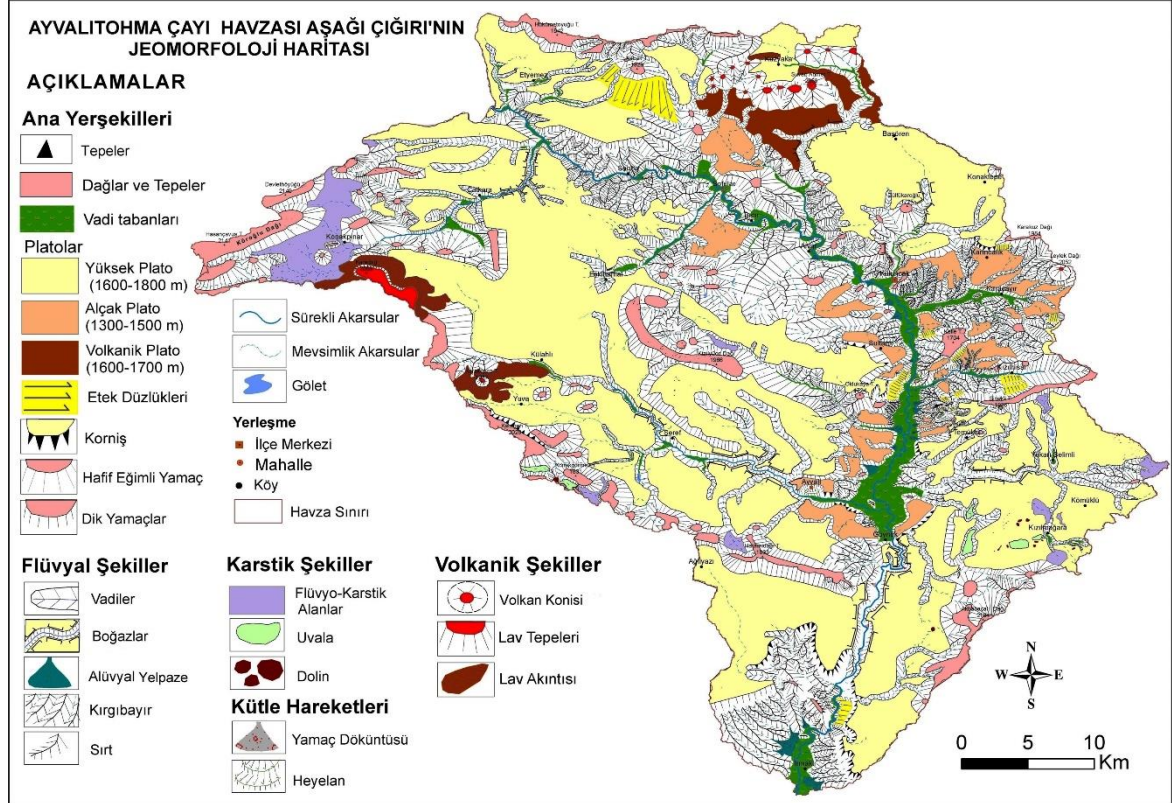
Çalışma sahasının içinde bulunduğu Doğu Toros Kuşağı, Binboğa, Hezanlı dağlarından sonra kuzeydoğuya doğru irtifa kaybeder ve Munzur Dağları ile tekrar yükseklik kazanır. Torosların bu alçalan kesiminde yer alan Ayvalıtöhma Çayı Havzası'nda, genellikle karstik neojen platolar ile nispeten volkanik plato ve tepelerin hâkim olduğu karmaşık bir topografya görünümü hâkimdir. Havza'nın batısındaki Köroğlu, doğusundaki Akbabaçalı güneybatıdaki Cuma Dağı gibi dağ sıraları ise bu platolar üzerinde yumuşak sırtlar halinde yükselmektedir. Plato satırları ile dağlık sahalar ve tepeler arasında çoğu yerde 500 m'yi geçmeyen nispi yükseklik farkı mevcuttur. Ancak dağlık sahalarla havza tabanlarından bakıldığında kütleli bir dağ görünümü arz etmektedir. Bundan dolayı havzadaki dağlık sahalar, plato satırlarının farklı denüvyasyonel faaliyetlere bağlı olarak ve Ayvalıtöhma Çayı'nın bu satırları parçalayarak bölümlere ayırması ile ortaya çıkmıştır.

Havzada dağlık kütlelerin oluşumu orojenik ve volkanik kökenli olmak üzere ikiye ayrılır. Alpin orojenik özelliği taşıyan havzadaki; Akbabaçalı (2164 m), Cuma (1966 m) Kızılyüce (1966 m) Köroğlu (2327 m) gibi dağlık kütleler 2000 m'yi aşan yükseltileri ve GB-KD yönündeki uzanışı ile Toros dağ sisteminin genel yapısına uyar. Ayrıca bu dağlık kütlelerde 1000 m'yi aşan komprehensif karakterli Mezozoyik kalkerlerinin varlığı, sahanın Toros Dağları ile bir diğer benzerliğini oluşturmaktadır. Litolojik yapının ve yükselti değerlerinin diğer Toros üniteleri ile benzerliğine rağmen, kalkerlerden oluşan bu dağlık sistemler üzerinde zengin karstik şekiller gelişmemiştir. Bu durum üzerinde havzanın oldukça iç kesimlerde bulunması ve yarı kurak iklim koşullarının olması gibi parametreler etkili olmuştur.

Kretase'de başlayan ve günümüzde hâlâ devam eden Alp Orojenizi sonucunda, havzadaki Kretase-Oligosen yaşlı kaya birimleri kıvrılarak yükselmiş ve bugünkü dağlık kütleleri oluşturmuştur. Antiklinal alanlarına tekabül eden dağlık ünitelerin çevresine göre belirgin olmasında Oligosen-günümüz zaman aralığında meydana gelen iç ve dış kuvvetler etkili olmuştur. İç kuvvetler kapsamında bindirmeler dağlık kütlelerin belirginlik kazanmasında önemli bir rol oynamıştır. Örneğin Köroğlu Dağı'nda Yeniköy-Yazyurdu Fayı, Cuma Dağı'nda Ayvalı Fayı, Akbabaçalı Dağı'nın doğusunda ise Malatya Fayı gibi neotektonik dönemde gelişen doğrultu atımlı faylar, dağlık kütleler ile plato ve havza tabanlarının ayrılmasında etkili olmuştur. Neotektonik faylanmalar ayrıca dağlık kütleler üzerinde sınırlı alandaki karstlaşmayı da etkin kılmıştır.

Havzadaki diğer dağlık ve tepelik araziler neotektonik faylar çevresinde yüzeye çıkan lav ve piroklastik malzemelerin birikmesi ile oluşan volkan konileri ve tepelerinden ibarettir. Havzanın kuzeydoğusundaki Leylek Dağı (2052 m) ve kuzeyindeki tepelik alanlar, andezit, dasit, riyodasit ve riyolit bileşimli lav ve tüf ardalanmasından oluşan ve kalk-alkalen karakterli, kıta-kıta çarpışma sonrası ve öncesinde Doğu Anadolu'da gerçekleşen sıkışma rejimine bağlı olarak, Yamadağ Volkanitlerinin ilk ürünleri olarak ortaya çıkmıştır (Gürer, 1992; Çobankaya, 2012; Metin vd. 2013). Leylek Dağı kütlesi (Foto 2b) dış kuvvetler tarafından parçalanmadığı gibi iç kuvvetler tarafından da deformasyona uğramamıştır. Volkan konisinin iki evreli

oluşumundan (Gürer, 1992, s. 214) sonra sönmesi bu durumun temel nedenidir. Magmatik çıkışların ve basınçların etkinliğini yitirmesi dolayısıyla görünüşe göre Leylek Dağı volkan konisini karakteristik bir kraterden yoksun bırakmıştır. Değişik tipte litolojik yapı sergileyen kütle, polijenetik oluşumlu Yamadağ stratovolkanına ait bir parazit koni özelliği taşımaktadır. Ayrıca havzanın batısındaki Karadağ (2069 m) ve Karakepez Tepe (1987 m), Neotektonik faylanmalarla (Suçatı Fayı) fissüral lav çıkışları ile Karadağ, piroklastik koni özelliği taşıyan, monojenik oluşumlu Karakepez Tepe oluşmuştur.

Şekil 4. Ayvalıtohma Çayı Havzası Aşağı Çığırının Jeomorfoloji Haritası

4.1.2. Platolar

Yerküre'nin oluşum ve gelişim özelliklerini ortaya koymak amacıyla plato sahaları birçok araştırmada (Erol vd.,1987; Günek, 1995; Ardos, 1996; Sunkar, 2006) belli sınıflandırmalara tabii tutulmuştur. Çalışma sahası için yapılan sınıflama gerek plato sahalarının oluşum ve özelliklerini anlamak gerekse açıklamada kolaylık sağlamak gayesi ile yapılmıştır. Ayvalıtohma Çayı aşağı havzasındaki plato sahaları gerek jeolojik strüktürleri ve formasyonları ile jenetik olarak gerek buldukları yükseltiler gerekse oluşum özellikleri açısından farklılıklar sunar. Bu bakımdan havzadaki 1600-1800 m yükseltilerdeki karstik ve neojen platolar "yüksek plato" sahalarını, 1300-1500 m yükseltideki havza dolgu depoları düzlükleri ise "alçak plato" sahaları olarak belirlenmiştir. Ayrıca havzanın kuzeyindeki 1600-1700 m irtifadaki lav akıntılarının oluşturduğu düzlükler "volkanik platolar" olarak değerlendirilmiştir.

Yüksek Platolar, Genel olarak 1600-1800 m yükseltilerinde, havzanın büyük bir kesimini kaplayan hâkim jeomorfolojik birimi oluştururlar. Ayvalıtohma Çayı Vadisi'nin kuzeyinde ve batısında bulunan plato sahaları oluşum özelliği bakımından Uzunyayla Platosu'nun devamı niteliği taşıırken, Akbabaçalı Dağı çevresindeki platolar, Kurşunlu Platosu olarak adlandırılır (Elibüyük, 2013). Kurşunlu Platosu çalışma alanında kabaca K-G doğrultuda 35 km, D-B istikametinde 15 km'lik bir uzanışa sahiptir. Plato, kuzeyde Kızıllıhisar Deresi, batıda Ayvalıtohma, güneyde Tohma Çayı, doğuda Malatya Fay Zonu tarafından sınırlanır. Bu sınırlar dâhilinde 750 km²'lik bir sahayı kaplamakta olup, yaklaşık 160 km²'si çalışma alanındadır. Platonun, Ayvalıtohma Vadisi'ne doğru hafif eğimli duruşu vardır. Bu eğim şartları nihayetinde plato kenarlarında kornişlerle sonlanır. Kurşunlu

Platosu doğuda Miyosen kalkerleri ve dolgu depoları, çalışma alanında (batıda) ise Kretase kalkerlerinden oluşmaktadır. Özellikle bu bölümde plato; Türkiye’de Oligosen-Miyosen aralığında gerçekleşen aşınım satırları veya penepren yüzeylerinin (Erinç, 1953, Şaroğlu ve Güner; 1981; Erol vd., 1987; Erol, 1992; Ardos, 1996) tektonik hareketlerle günümüz yükseltilerine kavuşması ve Ayvalıtohma Çayı tarafından parçalanması ile oluşmuştur. Aşınım yüzeyleri Yukarı Selimli Köyü dolaylarında Pliyo-Kuvaterner tortulları ile kaplıdır. Bu şekilde Tersiyer tortulları altında uzanan ve kısmen örtüsü sıyrılmış aşınım yüzeylerini Erol (1992) fosil yüzeyler veya ekshüme yüzeyler olarak isimlendirmiş ve bunların Anadolu’da birçok örneklerinin mevcudiyetine işaret etmiştir. Kurşunlu platosu gerek kimi sahalarda genç tortullar ile kaplı oluşu gerekse plato üzerinde sıyrılmış alanlarının varlığı, platonun birçok jeomorfolojik etken ve süreçler (polisiklik) altında gelişen fosil yüzeyler (ekshüme) olarak gün yüzüne çıktığını işaret etmektedir. Bununla birlikte gün yüzüne çıkan bu sahalarda günümüzde karstik süreçlere bağlı olarak geliştiği için karstik plato özelliği de taşımaktadır. Havzanın batı ve kuzeyindeki tepeler arasında uzanan araziler, Neojen platosu özelliği taşımaktadır. Havzanın paleotektonik dönemi boyunca çökelen kayaçlar K-G istikametindeki sıkışma tektoniğine bağlı olarak kıvrılmışlardır. Buna karşın Orta Miyosen’de Arap Plakası ile Anadolu plakasının nihai (Şengör, 1980) çarpışmasının sonrasında havza tektonik olarak Neotektonik rejime girmiş ve hızla yükselerek bugünkü konumuna kavuşmuştur. Paleotektonik dönem boyunca gelişen senklinal sahalara Miyosen-Pliyosen dönemi aralığında akarsu-gölsel ortamlarda detritik malzemeler çökelmiştir. Neotektonik dönem boyunca çökelen bu formasyonlar kırılıp, kıvrılmadan ilksel konumlarını koruyarak, havzanın toptan yükselmesi ve Kuvaterner başlarında kara haline gelerek bugünkü yüksek plato sahalaları oluşmuştur.

Alçak Platolar, Çalışma alanının merkezini oluşturan Ayvalı-Kuluncak Depresyonu boyunca 1300-1500 m yükseltilerinde bulunan düzlükler alçak plato sahalaları olarak belirlenmiştir. Plato sahalaları Ayvalıtohma Çayı’na doğru hafif eğimli (%2-5) bir karakter sunar. Plato yüzeyleri Ayvalıtohma Vadisi her iki tarafında kalacak şekilde; Göynük, Ayvalı, Sultanlı, Kuluncak Karıncalık, Kızıllıhisar, Temüklü yerleşmeleri çevrelerinde önemli sahalarda kaplanmaktadır. Alçak plato sahalaları esas olarak Oligosen (Selimiye) havza dolgularının akarsularla parçalanması ile oluşmuştur. Bu durum havzadaki yüksek plato sahalalarından, alçak platoları kolaylıkla ayırt edilmesini sağlamıştır.

Vulkanik Platolar, Doğu Anadolu Bölgesi için karakteristik yer şekillerinden biri olan vulkanik platolar, çalışma alanında sınırlı bir alanda (Başören-Kuzyaka köyleri arasında 40 km²’lik bir sahada) görülmektedir. Plato satırları genel olarak 1600-1700 m yükseltilerinde bulunmakla birlikte yükselti değerleri Ayvalıtohma Vadisi’ne doğru hafif eğim dereceleri ile azalmaktadır. Vulkanik platolar, Miyosen yaşlı Yamadağ vulkanik aktivitesi esnasında çatlak sistemlerinden lav akıntılarına bağlı olarak yüzeye yayılan alkali bazalt, olivinli bazalt ve piroklastik malzemelerin (Metin vd., 2013) Ayvalıtohma Çayı kolları tarafından derin bir şekilde yarılmaları ile meydana gelmiştir.

4.1.3.Ovalar ve Havzalar

Çalışma sahasında Ayvalıtohma Çayı yatağı boyunca taşkın ovaları gelişmiştir. Ayvalıtohma Çayı’nın aşağı çığı boyunca bu ovaların gelişmesinde; eğim değerlerinin düşmesi, litolojik yapının erozyonal süreçlere karşı dirençsizliği ve bölgede görülen epijenik kanyon ve boğazların oluşması kilit rol oynamıştır. Bununla birlikte Senozoyik’in başlarında yatay tektonik hareketlerle hazırlanmış jeolojik havzaların tabanları günümüzde alüvyal birikim için uygun topografya sunarlar. Bunlardan havzanın güneyinde bulunan Darend-Balaban Havzası, Eosen döneminde gelişen bir önülke havza özelliği taşımaktadır (Gürbüz & Gül, 2005; Booth vd, 2012). Çalışma alanının merkezi konumundaki bir diğer jeolojik havza olan Hekimhan Havzası ise dağ arası havza olarak Oligosen döneminde gelişmiştir (Çobankaya, 2011; Karadenizli vd. 2016). Çalışma alanında Paleojen döneminde gelişen bu havzalar ve sedimanter dolguları Ayvalıtohma Çayı tarafından derin bir şekilde yarılarak boşaltılmıştır. Dolgu depoları hemen hemen akarsular tarafından boşaltılan jeolojik havzalar, günümüzde bir diğer havza tipi olan jeomorfolojik havzaları ortaya çıkarmıştır.

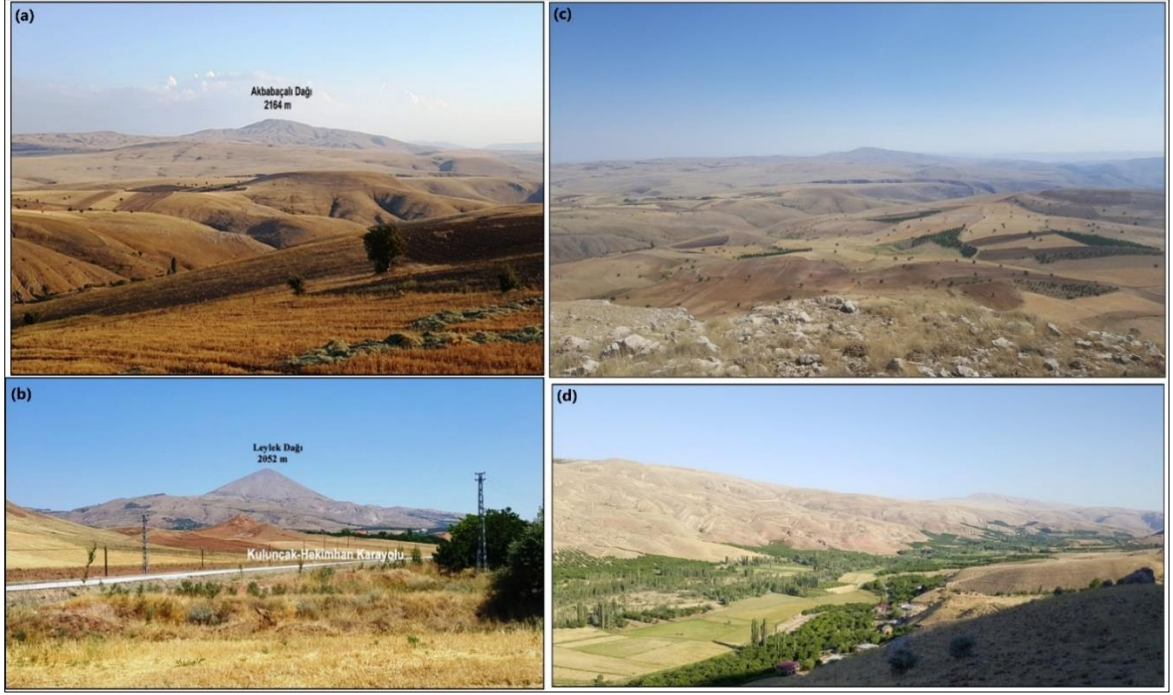

Foto 2. a. Akbabaçalı Dağı **b.** Leylek Dağı **c.** Kurşunlu Platosu **d.** Ayvalı Ovası

Çalışma alanında, güneyden kuzeye doğru sırasıyla Darende-Balaban Havzası, Ayvalı Havzası ve Kuluncak Havzası olmak üzere üç jeomorfolojik havza bulunmaktadır. Darende-Balaban Havzası tabanını Eosen sedimanter kayaçları kaplamaktadır. 1050-1250 metrelerdeki havza dolguları alçak plato yüzeylerini oluştururken, bu yüzeylerin Tohma ve Ayvalıtohma çayları tarafından kazılarak, vadi tabanlarında çay boyunca ortalama 950 m yükseltide Balaban Ovası adı verilen taşkın ovaları gelişmiştir. Tohma ve Ayvalıtohma Çayı boyunca taşkın ovalarının gelişmesi çay ile taşınan alüvyal malzemenin doğuda Hisarcık Boğazı mevkiinde tutulması ile açıklanabilir. Alüvyal birikimi ya da çökeli bir önceki veya sonraki kanyon/boğaz vadiye kadar seyreder. Nitekim Ayvalıtohma çayının mansap kesiminde, Hisarcık Boğazı mevkiinde tutulan alüvyonlardan dolayı taşkın ovaları gelişmiştir. Ayrıca Balaban taşkın ovalarının oluşumu üzerinde çevredeki plato sahalarından bilhassa havza dolgularının parçalanması ile ortaya çıkan, derelerle bol sediment taşınımı gerçekleşmesi önemli bir rol oynamaktadır.

Darende-Balaban Havzası'nın kuzeyinde yer alan Ayvalı Havzası, K-G uzanımında Oligosen'de gelişmiş dağ arası havza özelliği taşımaktadır (Çobankaya, 2011). Havza'nın tabanını büyük oranda Ayvalı Ovası kaplamaktadır. Ortalama 1200 m yükseltiye sahip olan ova, yaklaşık olarak 13 km²'lik bir alan kaplamaktadır. Ovanın genişlemesinde taşkınlar esnasında ince malzemelerin birikmesinin yanında alüvyal yelpazelerin katkısı da önemli bir boyuttur. Ovada gerek yatak kazılması gerekse kum ocaklarından görüldüğü üzere alüvyal birikiminin 10 m kadar kalınlığa eriştiği anlaşılmaktadır. Ayvalıtohma Çayı Havzası'nın tektonik olarak yükselmesine bağlı olarak ovanın güney kesimlerde taşkın yatağı 5 m kadar yarılmış ve yatak kazılması sonucu yeni bir taşkın ovası gelişirken yeni taraça oluşumları gözlenmektedir. Ayvalı Ovası'nın oluşumunda aşınmaya karşı dayanıklı Triyas-Kretase kireçtaşlarından oluşan güneydeki Karacehennem Kanyonunun Ayvalıtohma Çayı'na yerel bir kaide seviyesi teşkil etmesi ve Tohma Çayı üzerindeki barajların yerel kaide seviye etkisi ile kuzeydeki Oligosen havza dolgularının aşınmaya karşı dirençsiz litolojilerin rolü etkin olmuştur.

Ayvalı Havzası'nın kuzeyinde çentik bir vadi ile ayrılan Kuluncak Havzası, D-B istikametinde uzanan ve nispeten dairevi bir görünüm arz eden bir jeomorfolojik havzadır. Kuluncak Havzası'nın tabanında, gerek havza dolgularının parçalanması ile ortaya çıkan sedimentlerin gerekse Ayvalıtohma Çayı tarafından getirilen alüvyonların çökmesi sonucunda ortaya çıkan dolgu düzlüklerine, havzadaki en büyük yerleşme olan Kuluncak'a atfen Kuluncak Ovası ismi verilmiştir. Ova esas olarak iki bölümden oluşmaktadır. Birinci kesim havzanın batısında Ayvalıtohma Çayı yatağı boyunca gelişen taşkın düzlüklerinden oluşurken ikinci kesim

doğuda Karaçayır Köyü ile Ayvalıtohma Çayı yatağı arasında sel, seyelan karakterli akarsularla taşınan alüvyonların oluşturduğu düzlüklerden meydana gelir. Kuluncak Ovası yaklaşık olarak 8,5 km²'lik alan kaplamaktadır. Ovayı oluşturan tabanlı vadilerin genişlikleri maksimum 1 km²'dir. Ova ortalama 1250 m yükseltiye sahiptir. Kuluncak Ovası'nın oluşumu ve gelişimi üzerinde havza dolgularının Ayvalıtohma Çayı ve kolları tarafından hızlı bir şekilde aşınıp sahanın eğim özelliklerinin azalmasına ve eğim değerleri azalan sahalara çevreden, çalışma alanının hiçbir yerinde görülmeyen, sediment taşınmasının gerçekleşmiş olması birinci derecede etkili olmuştur. Havza dolgularının aşınmasından geri kalan bazı münferit tepelerin ova tabanında görülmesi, havza dolgularının Ayvalıtohma Çayı tarafından yarıldığını göstermektedir.

4.1.4.Etek Düzlükleri

Dağlık alanların ve platoların önünde, Ayvalıtohma Çayı vadisine doğru 5-10° eğimle uzanan, arazinin morfolojik gelişimine bağlı olarak farklı yüksekliklerde bulunan ve genellikle Tersiyer yaşlı kırıntılı çökeller üzerinde gelişen yüzeylerdir. Esas olarak platoların, Kuvaterner başlarından günümüze değin Ayvalıtohma Çayı ve kolları tarafından parçalanması ile ilksel konumlarını kaybetmesi sonucunda gelişim göstermişlerdir. Ayvalıtohma Vadisi derinleştikçe dağlık sahalardan veya platolardan yüzeysel akışa geçen akarsular, tabaka erozyonu ile etek düzlüklerini meydana getirmektedirler.

4.1.5.Vadiler

Yeryüzünün büyük bir kesiminde görülen ve en büyük yer şekillerinden biri olan vadiler, akarsuyun, hidrolik, korazyon, korrozyon etkisi sonucunda oluşurlar. Fakat bu süreçlere bağlı olarak her yerde aynı şekil ve boyutta vadiler gelişmez. Çeşitli vadi tiplerinin oluşumu üzerinde iklim başta olmak üzere, sahanın tektonik, litolojik, jeomorfolojik yapısı etkili olmaktadır. Bu kapsamda çalışma alanındaki gerek Ayvalıtohma ana vadisinin gerekse ona dâhil olan vadilerin yamaçları, iklimin yarı kurak olmasından dolayı dik bir vaziyet sergiler. Havzada dikliğini koruyan vadi yamaçlarının gelişiminde yüzeysel akış ve sellenme çok etkilidir. Bununla birlikte vadi yamaçlarının gerilemesinde köşeli veya blok ayrışma süreçleri gibi mekanik olaylar iklime bağlı olarak hâkim durumdadır. Havzanın yüksek arazilerinde özellikle dağlarındaki vadilerde yılın 6 ayında (Ekim-Nisan) don etkisine bağlı olarak kayalar parçalanarak akarsuyun taşıyabileceği boyutlara ulaşırlar. Buna karşın havzadaki taşkın ovalarını çevreleyen vadi yamaçlarında don etkisi azalmakta ancak günlenmeye bağlı olarak ayrışma süreçleri gerçekleşmektedir. Bunun yanında havza dolguları içerisinde açılmış vadi yamaçlarında örneğin Kuluncak, Ayvalı, Irmaklı çevrelerinde çamurtaşı ve şeyl, ihtiva eden yamaçlarda ıslanma ve kurumaya bağlı olarak yamaç gelişimi devam etmektedir. Havzada vadi yamaçlarının gerilemesinde akarsuların rolü, ayrışma süreçlerinden ziyade iklimin kontrolü altında hazır hale gelmiş veya ufalanmış, materyali taşımak suretiyle etki etmektedir.

Havzanın ana drenaj kanalı olan Ayvalıtohma Vadisi'nde tektoniğin etkisi, Etyemez-Kuluncak arasında ve Ayvalı Deresi'nde görülmektedir. Havza, Malatya Fayına bağlı olarak GD yönünde hafiften çarpılmış ve buna bağlı olarak akarsuların bu yönde akarak vadilerinin konsekant özelliği taşınmasına neden olmuştur. Buna karşın Kuluncak'tan Ayvalıtohma'nın mansap kesimine kadar zayıf litolojik yapıya uyarak güneye yönelen çay, subsekant karakterli bir vadi ortaya çıkarmıştır. Ayrıca havzanın batı kesimlerinde Köroğlu Dağı kütlelerinde, faylanmalara bağlı olarak tektonik vadiler ortaya çıkmıştır.

Vadi kuruluşunda tektonik, litolojik etkenler önemli bir etken iken gerek günümüzde Ayvalıtohma'nın yan kolları, çevreden merkeze (Ayvalı-Kuluncak Depresyonu'na) doğru yönelen vadilerin varlığı gerekse Ayvalıtohma'nın geçmişte jeomorfolojik depresyonları takip etmesi, vadi kuruluşunda jeomorfolojik yapının etkisini ortaya koymaktadır. Ayrıca havzanın büyük bir kesiminde platolar üzerinde kurulan akarsu şebekesi, derin, dar menderesli yataklarında epijenik kanyon vadi tiplerinin gelişiminde jeomorfolojik yapının bir diğer etkisidir. Çalışma alanındaki vadiler genel olarak dar tabanlı genç vadilerdir. Bununla birlikte iklim, litolojik yapı gibi etkenlere bağlı olarak havzanın yukarı kesiminden aşağı kesimine kadar vadi profilleri değişmekte kimi yerde tabanlı (olgun) kimi yerde boğaz/kanyon vadiler gibi tabansız vadiler gelişmiştir. Örneğin Ayvalıtohma Çayı'nın ana vadisi, litolojik yapıya bağlı olarak kuzeyde Etyemez ile Kuluncak arasında dar tabanlı vadilerden oluşurken güneye doğru Kuluncak-Göynük arasında ve mansap kesiminde tabanlı bir vadi geliştirmiştir (Boyras, 2017). Buna karşın Ayvalıtohma Çayı'nın mansap kesimine oldukça yakın bir konumda

bulunmasına rağmen Akbabaçalı Dağı kütleli üzerinde masif kalkerler içerisinde açılmış, Karacehennem Kanyonu gibi oldukça dar ve sarp vadiler gelişmiştir.

Çalışma alanındaki kanyon/boğaz vadiler Ayvalıtohma Çayı'nın, Doğu Toroslari oluşturan dağ sıralarını ve platoları kesmesiyle oluşmuştur. Boğaz ve kanyon vadiler, Fırat Nehri'nin batısında gelişmiş Uzunayla, Ayvalı-Kuluncak, Darende-Balaban depresyonlarını birbirlerine bağlamaktadır. Genellikle kalker temele yer yer magmatik temele gömülen Ayvalıtohma Çayı, "epijeni" mekanizmasına bağlı olarak depresyonlar arasında kanyon ve boğazlar açmıştır. Ayrıca depresyon tabanlarındaki sedimanter dolguların yavaş yavaş boşaltılması ile Ayvalıtohma Çayı'na dik bir şekilde, depresyonların kenarlarında geriye aşındırma ile boğazlar gelişmiştir. Uzunlukları 5-15 km arasında değişen havzadaki epijenik kanyon/boğaz vadiler; Ayvalı Havzası ile Darende-Balaban Havzası arasında Karacehennem Kanyonu (Foto 3a-c), Kuluncak'ın kuzeyinde Bıyıkboğazı (Foto 3 d), Ayvalı Mahallesi batısında Ayvalı Kanyonu, Uzunayla Platosu ile çalışma alanı arasında Sarıyolak Kanyonu olarak adlandırılmaktadır. Çalışma sahasındaki ve yakın çevresindeki kanyon ve boğazlar epijenik bir şebekeyle topoğrafyayı işleyen Tohma Çayı ve kollarının (Ayvalıtohma) Tersiyer örtü depolarından Mezozoyik temele geçtiği alanlarda ortaya çıkan dar ve derin kanyon veya boğazlardır (İlhan,1970; Erol vd.,1987; Sunkar vd., 2008; Gürgöze &Uzun, 2020).

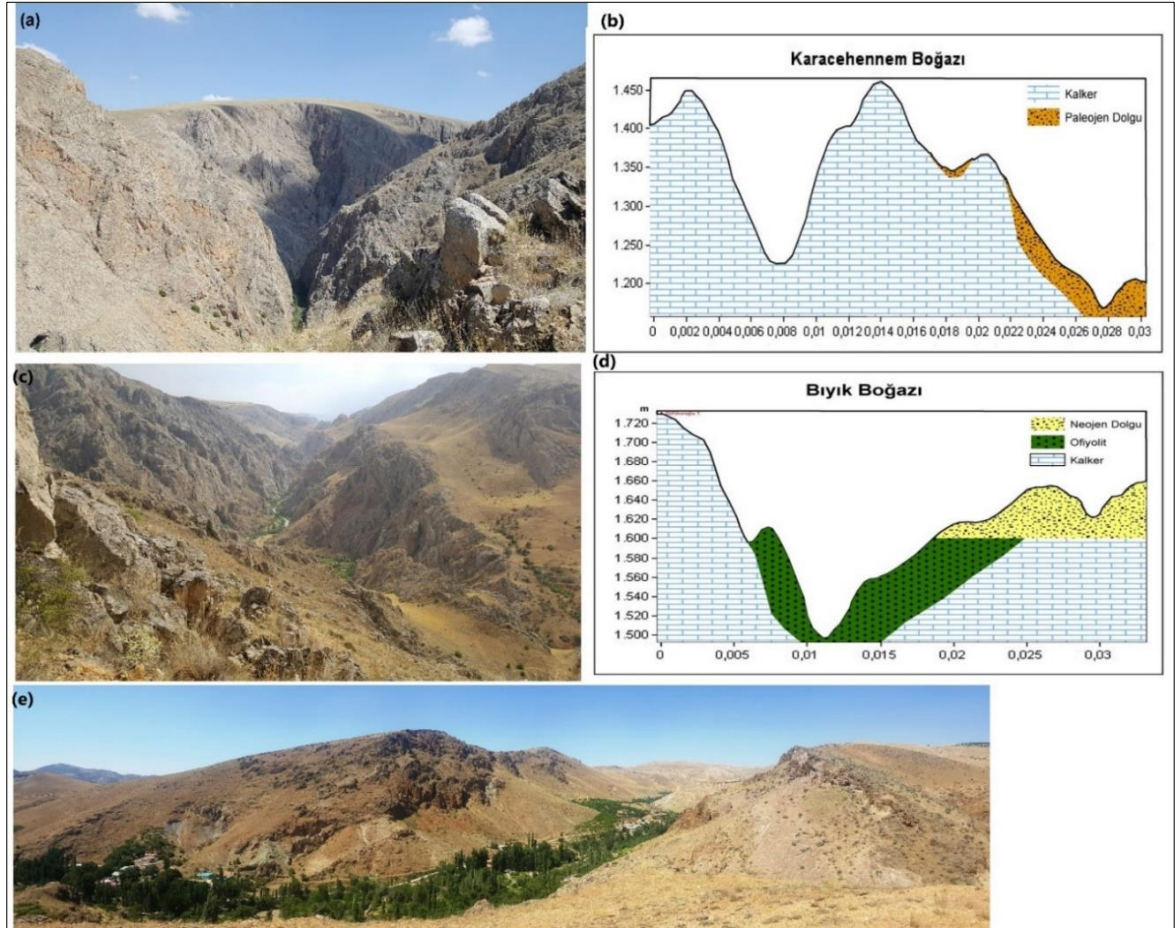

Foto 3. (a) Karacehennem Kanyonu kuzey kesimi. (b) Karacehennem Kanyonu enine kesiti ve epijenik şeması (c) Karacehennem Kanyonu orta kesimi ve Paleojen örtü paketlerinin durumu (d) Bıyıkboğazı enine kesiti ve epijenik şeması (e) Kuluncak doğusundan Bıyıkboğazı'nın görünümü.

4.1.6. Kırgıbayır (Badlands) Topografyası

Kırgıbayır topografyası hiç şüphesiz iklim ile jeomorfoloji arasındaki ilişkiyi ortaya koymada ele alınacak yer şekillerinden biridir. Onlar en yaygın olarak kurak ve yarı-kurak bölgelerde bulunurlar (Charlton, 2008; Goudie, 2013). Bu kapsamda Ayvalıtohma Havzası yarı-kurak morfoiklimatik bölgede kalması (Kurter, 1979)

ve özellikle havza tabanlarının yarı-kurak bir iklime tabii olması, kırgıbayır topografyasının gelişmesinin temel nedenidir. Çalışma alanındaki kırgıbayır topografyası özellikle Ayvalıtohma Çayı boyunca vadi tabanı ile alçak plato sahaları arasında gelişim göstermiştir. Bu sahalar güneyden kuzeye doğru; Irmaklı, Göynük (Foto 4), Ayvalı, Kaynarca, Tosunbükü, Temüklü, Sultanlı, Kuluncak, Karaçayır, Sarıca yerleşmeleri çevrelerinde oldukça iyi gelişmişlerdir. Başka bir ifade ile havzadaki ovaların yakın çevresi kırgıbayır arazileri ile kuşatılmaktadır. Özellikle Kuluncak Havzası'nda kırgıbayır topografyası yoğunlaşmaktadır. Havzanın bu bölgelerinde bitki örtüsü oldukça seyrek. Yağışın havza tabanlarında buharlaşmaya bağlı olarak etkisinin azalması bitki örtüsünün gelişmemesine neden olmuş, bu durum dayanıksız litolojik yapının da varlığı ve sağanak karakterli yağışlar ile birleşince kırgıbayır topografyası oluşumu kaçınılmaz olmuştur. Ayvalıtohma Çayı havzasındaki kırgıbayır arazileri büyük oranda, çakıltaşı-kumtaşı- çamurtaşı-jips ve marn ihtiva eden Darende ve Selimiye Formasyonu üzerinde gelişim göstermektedir.

Kırgıbayır topografyası sahaları Ayvalıtohma Çayı Havzası'nda olduğu gibi kurak-yarı kurak bölgelerdeki akarsuların ana sediment kaynağını temin ederler. Kurak bölgelerdeki gully erozyonu ile toplam sediment üretiminin ortalama %50-80'i ile önemli bir kısmını oluşturduğu tespit edilmiştir (Poesen vd., 2003; Charlton, 2008). Çalışma sahasındaki taşkın ovalarının kırgıbayır topografyası önlerinde genişlemesi, gully erozyonu ile taşınan materyalin önemini ortaya koymaktadır. Havzada gerek gully erozyonu gerekse yüzeysel sellenme ile Ayvalıtohma vadisinin ilk 500 m'lik yamaçlarından muazzam boyutlarda materyal taşınmaktadır. Havzada görülen erozyonun belli başlı nedenleri vardır. Havza özellikle Kuvaterner boyunca tektonik yükselmeye bağlı olarak flüvyal süreçlerin hızlanmasına, Holosen'de meydana gelen iklimin kuraklaşması (Türkeş, 2013) ve insanın etkisi ile bitki örtüsünün tahribi (Erinç, 1953; Ören, 2022) erozyonun temel nedenler olarak görülmektedir. Havzada kırgıbayır arazilerin gelişmesi ile verimli toprakların taşınmasının yanında havzanın yavaş yavaş çölleşme sinyallerinin verdiğinin bir belgesidir.

Foto 4. Ayvalı Havzası güneyinde kırgıbayır topografyası örneği (Göynük/Ayvalı)

4.1.7. Alüvyal Yelpazeler

Alüvyal yelpazeler genellikle yüksek bir sahadan gelen akarsuların geniş bir ovaya ulaştığı alanlarda oluşurlar (Charlton, 2008). Havzadaki alüvyal yelpazeler, Ayvalı, Balaban, Kuluncak ovaları kenarları boyunca gelişmişlerdir. Özellikle havza dolguları gerisinde dikliğini koruyan kornişlerin varlığı, ana drenaja karışan yan kolların geriye doğru yataklarını kazmasını engellemekte, bu durum eğimin sürekli yüksek kalmasına neden olmaktadır. Plato kenarının oluşturduğu yüksek eğim şartları ile Ayvalıtohma Çayı boyunca gelişen taşkın ovaları arasında alüvyal koniler ve yelpazeler gelişmiştir. Havzadaki alüvyal yelpazelerin kısa eksenleri 100-750 m, uzun eksenleri ise 200-1000 m arasında değişmektedir.

Alüvyal yelpazelerin oluşumu ve gelişimi üzerinde havzaların litolojik özellikleri arasında sıkı bir ilişki vardır. Örneğin kumtaşı içeren formasyonların olduğu sahalarda yelpazeler büyüyebilir çünkü kumtaşları kolay erozyona uğrarlar (Summerfield, 2013). Gerçekten de gerek Darende-Balaban Havzası'nda gerekse Ayvalı-Kuluncak Havzası'nda kumtaşı içeren formasyonların bulunuşu, alüvyal yelpazelerin oluşumunda büyük katkı sağlamıştır. Alüvyal yelpazeler, bu sediment tedarik bölgelerinden havzanın yağışlı döneminde ancak büyük ölçüde sel baskınları ile getirilen materyaller ile beslenirler. Özellikle yaz boyunca mekanik parçalanmaya

uğrayan havza dolguları ani sağanak yağışlarla Ayvalıtohma taşkın yatağına doğru süpürülerek alüvyal yelpazelerin gelişmesine neden olmaktadır. Havzada bazen bir taşkından sonra binlerce ton materyalin, moloz yığınlarının yelpaze yüzeylerine taşındığı veya yeni bir koninin kısa bir sürede gelişmesi söz konusudur.

Dağ önleri boyunca birçok alüvyal yelpaze yanal olarak genişleyerek birbirleriyle birleşmesi sonucunda geniş dağ eteği yelpazelerini (piedmont) oluşturabilirler. Bunlar kurak bölgelerde bahada olarak isimlendirilirler (Charlton, 2008). Havzada alüvyal yelpazelerin bu şekilde birleştiği kesimler bulunmaktadır. Örneğin Balaban Ovası'nın batı kenarında ve Ayvalı Ovası'nın doğusunda yelpazelerin birleşmesi sonucunda Ayvalıtohma Çayı'na doğru hafif eğimli yelpaze düzlükleri (piedmont) gelişmiştir. Çalışma alanındaki alüvyal yelpazelerin birçoğu mevsimlik akarsular tarafından oluşturulmuşlardır. Akarsu kanalları alüvyal yelpazelere 2 m civarında gömülmüş olup, günümüzde bu yataklar nispeten insanın kontrolünde bulunsun da aşırı bir yağışla yatağın yönü değişebilir ve çevredeki yerleşmelere zarar verebilir durumdadır. Özellikle Aşağı Temüklü, Kaynarca, Ayvalı, Çayköy, Sultanlı, Alvar, İrmaklı köyleri alüvyal yelpaze ortamlarında kurulmuş yerleşmeler durumunda olup, taşkın riski taşımaktadır.

4.1.8. Karstlaşma ve Karstik Şekiller

Çalışma alanı, yaygın ve komprehensif kireçtaşı arazileriyle tanınan “*Toros Karst Kuşağı*” kapsamına girmektedir. Özellikle bu kuşağın doğu uzantıları üzerinde bulunan Tahtalı dağlarında (Öztürk vd., 2015), devamı niteliği taşıyan Gövdeli Dağı'nda (Özdemir & Sunkar, 2007) ve havzanın Köroğlu ve Akbabaçalı Dağı çevrelerinde karstik şekiller yaygınlık kazanmaktadır. Buna karşın havzanın diğer bölümlerinde 1000 m'yi geçen kalın neritik kireçtaşı ve dolomit kayaları varlığına rağmen bu çeşitlilikte karstik şekillere rastlanılmaz. Bunun nedeni karstlaşmanın oluşumu ve gelişebilmesi için litoloji, iklim, yükseklik kombinasyonunun (Erinç, 2001) ve karstlaşmayı etkileyen faylanmalar, kayaçların tabakalanma durumu, vejetasyon, örtü depolarının kireçtaşı arazileri üzerinde yeterince süpürülmemiş olması gibi genel ve yerel etkenlerin havzanın büyük bölümünde birlikte bulunmamasıdır. Ayvalıtohma Çayı Havzası karstifikasyon süreçleri bakımından yeterli saflıkta ve kalınlıkta karbonatlı kayaçlar barındırmasına ve karstlaşma için uygun jeomorfolojik strüktürler sergilemesine rağmen Batı ve Orta Toroslar veya Güneydoğu Toroslar'da (Korkmaz vd., 2012; Tonbul, 2012; Zorer ve Öztürk, 2021) görüldüğü gibi yoğun bir karst topografyasına rastlanılmaz. Bugün havzada görülen dolin, uvala ve mağara gibi makro-karstik şekiller, günümüz iklim koşullarından ziyade özellikle Pleyistosen'in nemli ve soğuk iklim şartları altında oluşmuştur. Çünkü havzada, karstlaşmanın etkin olduğunun göstergelerinden biri olan lapyaların bile iyi gelişmediği gözlenmiştir. Ayrıca Çayköy çevrelerindeki relikt karakterli sarıçamların (Yılmaz vd. 2009) ve Akbabaçalı Dağı üzerindeki paleovadilerin varlığı geçmişteki nispeten serin ve yağışlı iklimi kanıtlamaktadır.

Havzada karstlaşmanın günümüz iklim şartları altında etkin olduğu sahalar genel olarak dağlık alanlara denk gelen 1700-2100 m aralığıdır. Özellikle kar yağışlarıyla birlikte 600-700 mm kadar yağış alan bu sahalarda (Şekil 3), aktif bir karstlaşmadan söz edilebilir. Yükseklikle birlikte sıcaklığın düşmesi ve kar erimeleri ile soğuyan suların karstik çözünme süreçlerini daha da kolaylaştırdığı bilinmektedir (Pekcan, 1999; Erinç, 2001). Buna karşın dağlık sahalarda, kış aylarında suların donması veya yaz aylarında yağış yokluğu gibi nedenlerle karstifikasyon olayları sekteye uğramaktadır. Havzada kireçtaşı birimlerinin Neojen dolgu depoları veya volkanik malzemeler ile çoğu yerde kaplı oluşu, karstlaşmanın yeterince gelişmemesinin bir diğer nedenidir. Havzanın Andırın ve Yüceyurt Formasyonuna ait kireçtaşı, dolomitik kayaçları, kuzeyde Başören, Kuzyaka, Konakpınar çevresinde, Yamadağ Volkanitleri ve Kangal Formasyonu çökelleri ile örtülükten batıda bu durum Eskihamal çevresinde, Gürün Formasyonu çökelleri ile gerçekleşmektedir. Kireçtaşı birimlerinin bu örtü ve volkanik kayaçlar altında devam ettiği gerek jeolojik etütlerde (Atabey vd., 1994; Metin vd., 2013) gerekse epijenik boğaz ve kanyon vadi yamaçlarında stratigrafik kesitlerde olduğu gibi bu çalışmada belirtilmiştir.

Havzada son derece zayıf karstifikasyon süreçleri altında ancak akarsuların kalker sahreleri yardığı vadi yamaçlarında, serbest (çıplak) lapyalara rastlanır. Oldukça eğimli olan bu yamaçlarda bilhassa oluklu lapyalar gelişmiştir. Ayrıca oluklu lapyalara, dolin, uvala, flüvyo-karstik depresyonların yamaçlarında rastlanılır. Bununla birlikte havzada lapyalar Akbabaçalı, Kızılyüce, Cuma, Köroğlu dağları çevrelerinde ve korniş yüzeylerinde gelişmiştir. Ayrıca buralarda çapları 2-5 cm arasında değişen delikli lapyalar da gelişmiştir.

Havzada dolin sahaları Akbabaçalı, Kızılyüce, Köroğlu Dağı ve yakın çevresi başta olmak üzere, yüksek plato sahalarında; Kızıllağara, Yukarı Selimli Köyü doğusu ve Şeref'in kuzeyinde yoğunluk kazanmaktadır. Havzadaki dolinlerin geliştiği yüksek kalkerli platoların eğimleri 0-10° arasında değişmesi, dolin oluşumu için

elverişli bir topografyadır. Çünkü dolinler düşük eğimli yüksek alanlarda yani platolar üzerinde maksimum yoğunluğa ulaşırlar (Öztürk vd., 2015). Havzadaki dolinlerin geneli 1700-2100 m yüksekliklerde görülmektedir. Bu yükseltilerin alt kesimlerinde elverişli karstik kayalar ve topografya bulunmasına rağmen seyrek olarak dolinler gelişmiştir. Bu durumun en önemli nedeni daha önce de belirtildiği gibi havza tabanlarına doğru yaklaştıkça yağış koşullarının azalmasıdır. Havzanın aşağı kesimlerinde görülen dolinlerin akarsular tarafından kapıldığı ve iklimde meydana gelen kuraklaşmaya bağlı olarak akarsu süreçlerinin, karstifikasyon süreçlerinden daha etkin olduğu görülmektedir. Ayrıca havzanın son tektonik hareketleri neticesinde gençleşmesi, dolinler üzerinde etki etmiştir. Bilhassa Köroğlu Dağı'ndaki dolinlerin gelişimi faylanmaları takip etmektedir (Sunkar, 2006).

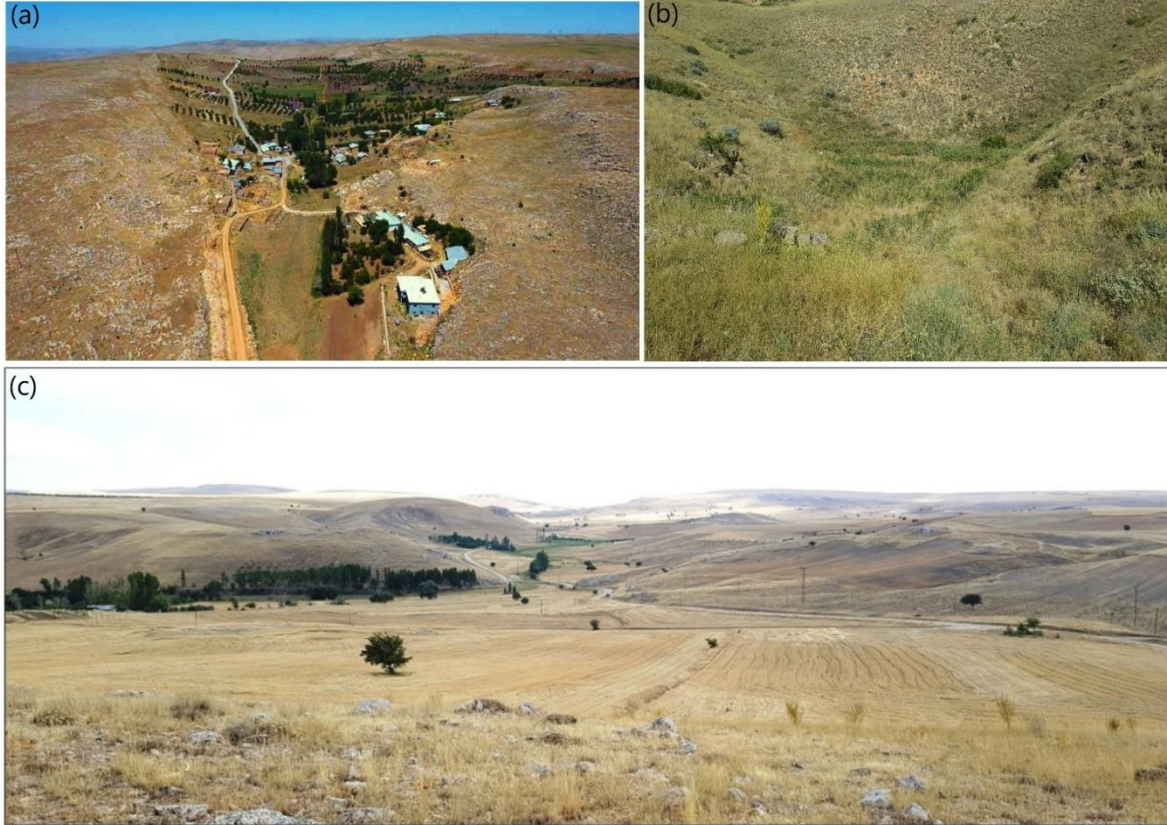

Foto 5. a. Akbabaçalı Dağı üzerinde gelişen Hacolar Uvalası **b.** Akbabaçalı Dağı yamaçların gelişmiş çözümlü dolin örneği **c.** Cuma Dağı eteklerinde gelişmiş bir flüvyo-karstik depresyon

Havzada tespit edilen yedi adet uvalanın çoğu Kurşunlu Platosu üzerinde bulunmaktadır. Uvalaların uzunlukları genellikle 600-2500 m arası değişmekle birlikte, enleri 50-400 m arasındadır. Uvalaların bazıları (örneğin Hacolar, Foto 5a) dış drenaja bağlanarak yeraltı karst hidrolojik sistemlerini kaybetmiştir. Havzadaki uvalaların çoğu flüvyo-karstik karakterde olup, flüvyo-karstik süreçlere bağlı olarak gelişmişlerdir. Cuma Dağı çevresindeki uvalalar Ayvalı Deresi tali kolları boyunca gelişirken, Kurşunlu Platosu'ndaki uvalalar ise K-G doğrultusunda gelişen faylanma etkisiyle şekillenmişlerdir. Hacolar Uvalası (Foto 4a), 0,9 km² alanı ile havzadaki en büyük karstik depresyon durumunda olup, faylanmanın etkisiyle depresyona toplanan karbondioksitli yüzey sularının kimyasal yolla kireçtaşını aşındırması ile meydana gelmiştir. Diğer taraftan Kızıllağara ve Temüklü Köyü yakınlarındaki uvalalar ise dolinlerin birleşmesi neticesinde gelişmişlerdir. Havzadaki uvalalar günümüz iklim koşulları gelişimlerini sürdürmekle beraber, esas gelişimini Pleystosen süresince, sahanın tektonik hareketler ile yükselmesi (Erol vd, 1987) ve daha soğuk-yağışlı bir iklimde (Atalay, 1988; Ardos, 1996; Sunkar, 2006) canlanan karstifikasyon süreçleri ile tamamlamıştır.

Havzada karst arazileri üzerinde görülen bir diğer şekil flüvyo-karstik depresyonlardır. Flüvyo-karstik depresyonlar, kalker arazide yağışlara bağlı olarak meydana gelen yüzeysel akışların belli bir yatakta toplanarak eritme ve aşındırma ile vadileri işlemeleri neticesinde oluşmuş bir nevi tabanlı vadi ya da akarsu

boyu düzlükleridir (Doğan, 1996). Havzada bunlar yüksek platolarda, karstik çözünmeyle birlikte akarsu süreçlerinin etkin olduğu depresyonlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Genel olarak flüvyo-karstik depresyonlar, dağlık sahalara ile plato sahaları arasındaki geçiş kuşağında bulunmaktadır. Köroğlu Dağı'nın doğusunda gelişmiş bir flüvyo-karstik saha en güzel örneklerinden biridir. Burası dolinler ve nispeten uvalaların da geliştiği ve akarsu süreçlerinin etkin olduğu polijenik bir topografya sunar. Flüvyo-karstik depresyonların oluşumunda faylanmaların ve karstlaşmanın etkisi görülse de esas olarak akarsu vadilerini takip etmesi bakımından bunların uzunlukları, genişlikleri ve oluşumları akarsuyun aşındırma kuvvetine bağlıdır. Söz konusu karstifikasyon süreçleri ile gelişen dolin, uvala gibi depresyonların yamaç eğimleri fazlayken, flüvyo-karstik depresyonlarda, akarsu süreçlerine bağlı olarak yamaçlar daha az bir eğime sahiptir (Foto 5c).

Havzada yeraltı karstına ve dolayısıyla mağara sistemlerine ait bilgiler, karstik yapıyı kesen vadiler boyunca ortaya çıkmakta ve akarsu kazılmasına bağlı olarak yeraltı suyu seviyesi düşmekte ve bunun sonucunda yeraltına intikal eden yüzey suları havzadaki Mezozoik-Tersiyer kalkerleri içinde mağaralar oluşturmaktadır. Havza'da kalın kalker tabakaları mağara sistemlerini oluşturabilecek yapıya sahiptir. Ancak geçmişte ve günümüzde hüküm süren iklim şartları, havzada uzunlukları maksimum 20 m'yi bulan ve yükseklikleri 5 m'yi geçmeyen küçük mağaraları oluşturmuştur. Havzada mağaralar; Ayvalı Deresi Vadisi, Karakuyu ve Karacehennem Boğazı'nda, Kurşunlu Platosu'nu yaran küçük mevsimlik akarsuların vadilerinde ve yer yer kornişlerin yamaçlarında gözlenmektedir.

4.1.9. Kütle Hareketleri

Çalışma alanında kütle hareketleri dâhilinde heyelanlar (kayma), kaya düşmeleri, yamaç döküntüleri (akma) gözlenmiştir. Genel olarak heyelanlar asıl heyelanlar, göçmeler ve toprak kaymaları olarak üç farklı tipe ayrılmaktadır (Eriñç, 2000). Ayvalıtohma Havzası'nda yaygın olarak göçme (rotasyonel) tipi heyelanlar meydana gelmektedir (Foto, 6). Özellikle Ayvalı-Kuluncak Depresyonu boyunca kil içeriği yüksek olan dayanıksız formasyonlar üzerinde heyelanlar gelişmiştir. Havzada göçme heyelanları, eğimi yüksek ve aşınmaya dayanıksız tortulların bulunduğu kesimlerde, akarsuların vadi yamaçlarının alt kesimlerini oyması ile oluşmaktadır. Heyelanlar yaygın olarak; Ayvalı, Göynük, Temüklü, Sultanlı, Kızıllıhisar, Etyemez çevrelerinde meydana gelmektedir.

Foto 6. Havzada akarsuların vadi yamaçlarını alttan oyması ile oluşmuş göçme heyelanları.

Çalışma alanında gözlemlenen kaya düşmeleri yüksek plato sahalarını çevreleyen kornişlerden ve alçak plato sahalarının taban kesimlerini oluşturan konglomeraların oluşturduğu dikliklerden, vadi tabanlarına doğru gerçekleşmektedir. Konglomeralar gevşek dokulu olmakla birlikte, çoğunlukla iyi pekişmiş, çoğu zaman karbonat çimentoludur. Matriks çamur, kum, ince çakıllardır (Çobankaya, 2011). Özellikle çok çatlaklı, kırıklı bir yapı sergileyen Andırın Formasyonu birimlerinin (kireçtaşları) oluşturduğu dikliklerde kaya düşmeleri meydana gelmektedir. Konglomera ve kireçtaşlarının oluşturduğu dikliklere, yağışlarla birlikte çatlaklardan sızan sular, onlarca ton ağırlığındaki kaya parçalarını ana gövdeden koparmakta ve kaya düşmelerine sebep olmaktadır.

4.2. Jeomorfolojik Gelişim

Havza Mezozoik dönemi boyunca Neotetis Okyanusu kuzey kolu ile kaplanmaktaydı. Orta Kretase'den Oligosen'e kadar Alpin hareketlere maruz kalan havza; Akbabaçalı Dağı, Kızılyüce Dağı, Cuma Dağı, Köroğlu Dağı gibi antiklinallere karşılık gelen sahalara şiddetli kıvrılmalar ile kara haline gelmiştir. Aynı zamanda bu kıvrılmalar ile alçak sahalara gelişmiştir. Senklinallere karşılık gelen bu sahalara havzanın merkezinde Ayvalı-Kuluncak, güneyinde Darende-Balaban havzaları olarak bugün karşımıza çıkmakta ve her biri jeolojik anlamda Tersiyer havza özelliği taşımaktadır. Oligo-Miyosen aralığında Alpin hareketlerin zayıflaması ile havzanın geniş bir kısmında peneyne yakın bir morfoloji karakteri hâkim olmuştur. Bugün yüksek plato sahaları, Miyosen peneyninin Neojen'de canlanan dikey tektonik hareketler ile yükseltilmesi sonucunda oluşmuştur. Orta Miyosen'deki tektonik hareketler sonucunda gelişen yanal atımlı faylar, dağlık sahalara ile havza tabanları arasındaki yüksekliğin daha da belirginleşmesine ve havzanın deniz seviyesinden ortalama 1500 m yükseltilere çıkmasına neden olmuştur. Bununla beraber Neotektonik dönem boyunca bu yükseltilere ulaşan havza, Kuvaterner başlarında Ayvalıtohma Çayı'nın sahaya yerleşmesi ile flüvyal birikim ve aşınım şekilleri ortaya çıkararak nihai şeklini almıştır.

5. Sonuç ve Öneriler

Ayvalıtohma Çayı havzası aşağı çığırlı genel olarak plato sahalardan meydana gelmektedir. Bununla birlikte havzayı Doğu Toroslar'a ait kalkerlerden oluşan dağlık alanlar şekillendirmektedir. Havza Neotektonik dönemde kıta-kıta çarpışmasının eseri olan faylanmaların ve bunlara bağlı volkanik çıkışların olduğu bir saha durumundadır. Havza'nın kuzeyindeki lav tepeleri ve platoları, batısındaki Karadağ ve Karakepez Tepe ve doğudaki Leylek Dağı volkanik çıkışların olduğu alanlardır. Havza'nın merkezini Ayvalı-Kuluncak Depresyonu oluşturmaktadır. Bu sahada gerek yarı kurak iklim şartlarının etkin olması gerekse aşınmaya karşı hassas havza depolarının varlığı, günümüzde kırgıbayır topografyası ile sonuçlanan erozyonel faaliyetlerin gerçekleşmesine sebep olmuştur. Yörede havza tabanlarında yapılan ağaçlandırma çalışmalarından ziyade çalı biyomuna ait badem ağaççıklarının iyi tutunduğu ve erozyonu engellediği kanaati hâkimdir. Yine havza dolgularının Ayvalıtohma Çayı ve kolları tarafından parçalanmasıyla ortaya çıkan alçak plato düzlüklerinde de kayısı yetiştiriciliğinin erozyonu önlemede katkı sağladığı gözlenmiştir.

Ayvalıtohma Çayı havzası tipik olarak epijenik boğaz ve kanyonların geliştiği bir saha durumundadır. Bu vadilerin derinliklerinin artmasında havza dolgularının yarıma oranı da etkili olmaktadır. Havzadaki epijenik boğaz ve kanyon vadilerinin önemi, Doğu Toros sıradağlarına ait dağ arası havzaların jeomorfolojik gelişiminin denetleyicisi rolünü üstlenmesinden ileri gelir.

Çalışma sahasının merkezindeki Ayvalı-Kuluncak Depresyonu, bir dağ arası havza olarak Oligosen'de şekillenmiş ve Kuvaterner başlarından itibaren Ayvalıtohma Çayı tarafından yarılmaya başlanmıştır. Akarsuyu besleyen kaynakların çoğunluğunun sürekli akışa sahip karstik kaynaklar olması, yıl içinde her ne kadar zirai faaliyetlerden kaynaklanan bir debi düşüşü gözlenirse de sürekli akışa sahip Ayvalıtohma Çayı'nın flüvyal süreçleri yıl boyunca devam ettirmesinde önemli bir etken olmuştur.

Havzada karstlaşma Pleistosen'de ve sonrasındaki plüvyal evrelerde etkin iken günümüze doğru bu etkinlik, iklimde meydana gelen kuraklaşmaya bağlı olarak azalmıştır. Bununla beraber Akbabaçalı Dağı ve çevresi, Köroğlu Dağı, Cuma ve Kızılyüce Dağı halihazırda etkin karstlaşmanın izlendiği sahalardır.

Ayvalıtohma Çayı Havzası'nda meydana gelen heyelanlar, rotasyonel karakterde olup bugüne kadar heyelanlardan herhangi bir can kaybı yaşanmamıştır. Ancak heyelanlar nedeniyle birçok köy ve kasaba yer değiştirmek zorunda kalmıştır. Örneğin Göynük, Sultanlı, Ayvalı, Kızılhisar ve Temüklü yerleşmeleri heyelanlardan oldukça etkilenmişlerdir. Bu yerleşmeler için kurulan yol çalışmaları heyelanlı arazilerden geçirilmekte, bu durum uzun süreli yatırımları olanaksız kılmakta ve ekonomik kayıplara neden olmaktadır. Ayrıca bölgede heyelanı önlemek için yapılan ağaçlandırma çalışmaları gibi daimi olmayan çözüm yollarına başvurulmaktadır. Heyelan arazileri üzerine kurulan yerleşmelerin daha güvenli bölgelere taşınması, yol güzergâhlarının geçirilmemesi yapılacak ilk uygulamalardır. Bununla birlikte heyelanlı arazilerin, yamaç duraylılığını koruyacak tedbirler almak, vadi yamaçlarının alt kesimlerine aşınmayı yavaşlatacak duvarlar çekmek, gerekli önlemler olabilir. Diğer taraftan heyelanlı arazilere yörede sıkça görülen yabani badem ağaçlarının dikilmesi, böylece sıklaşan çalı formunda intersepsiyon artışına bağlı olarak sızma azalarak, heyelan oluşumu yavaşlatılabilir. Havzada bir diğer jeomorfolojik problem kaya düşmeleridir. Kaya düşmeleri

Ayvalı Havzası'nın batı ve güney üst yamaçları ile Darende-Balaban Havzası'nın doğu kenarında ve havzanın kuzeyinde volkanik platoların yamaçlarında görülmektedir. Havzada kaya düşmeleri sebebiyle Irmaklı, Ayvalı, Tosunbükü, Peteklik, Zafer ve Kecik mahalleleri, Aşağı Temüklü, Kuluncak, Darılı yerleşmeleri ile Darende-Hekimhan yol güzergâhı risk altındadır.

Katkı Belirtme

Bu çalışma "Ayvalıtohma Çayı Havzası Aşağı Çığırının Jeomorfolojisi" başlıklı yüksek lisans tezinin bir bölümünden oluşmaktadır.

Kaynaklar

- Akkuş, M. (1970). Darende-Balaban Havzasının (Malatya, ESE Anadolu) Jeolojik ve Stratigrafi İncelemesi Maden Tetkik ve Arama Dergisi, Sayı 76.s. 1-80.
- Ardos, M. (1996). Türkiye'de Kuvaterner Jeomorfolojisi (2: Baskı.) Çantay Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Atabey, E; Bağırşakçı, S; Münir, C; Gökçaya, K.Y; Günel, S; Kılıç, N. (1994). Gürün, Kangal (Sivas) Darende, Hasançelebi (Malatya) Arasının Jeolojisi. MTA Jeoloji Etüdüleri Daire Başkanlığı, Derleme Servisi Rapor No:9760.
- Atalay, İ., (1988). Toros Dağlarında Karstlaşma ve Karstik Alanların Ekolojisi. Jeomorfoloji Dergisi, Sayı 16, 1-8.
- Atalay, İ., (2017). Türkiye Jeomorfolojisi (3 basım.). Meta Basımevi, İzmir.
- Aydın, S., Şimşek, M., Çetinkaya, G., & Öztürk, M. Z. (2019). Regime Characteristics of Turkey's Climatic Regions Determined Using the Erinç Precipitation Efficiency Index. In *1st Istanbul International Geography Congress Proceedings Book. İstanbul* (pp. 752-760).
- Baykal, F. (1965). Malatya-Darende-Gürün Bölgesi'ndeki Yeşil Sahrelerle Sediment Kayaçlar Arasındaki İlişki. Maden Etüt ve Arama Dairesi Başkanlığı, Rapor No:3606
- Boyras, Z. (2017). Kuluncak İlçesi'nin Coğrafyası, Aktif Yayıncılık, Elazığ.
- Booth, M.G; Robertson, A.H.F; Taşlı, K.; İnan, N.; Ünlügenç, U.C. ve Vingent, S., (2012). Two-stage developoment of the Late Cretaceous to Late Eocene Darende Basin: İmplications for closure of. Neotethys in central eastern Anatolia (Turkey). *Geological Society Special Publications* 372, 385-419.
- Booth, M.G; Robertson, A.H.F; Taslı, K; İnan, N. (2014). Late Cretaceous to Late Eocene Hekimhan Basin (Central Eastern Turkey)as a supra-ophiolite sedimentary/magmatic basin related to the laterstages of closure of Neotethys. *Tectonophysics* (685), 6-32.
- Charlton, R. (2008). *Fundamentals of Fluvial Geomorphology*. London: Routledge.
- Çobankaya. (2011) "Hekimhan (Malatya) Yöresi Oligosen İstifinin Sedimantolojisi" Ankara Üniv. Fen Bilimleri Enst. Jeoloji Mühendisliği Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, (Yayınlanmamış).
- Dhont, D., Chorowicz, J., & Luxey, P. (2006). Anatolian escape tectonics driven by Eocene crustal thickening and Neogene-Quaternary extensional collapse in the eastern Mediterranean region. *Special Papers-Geological Society Of America*, 409, 441.
- Ekici, T., Alpaslan, M., Parlak, O., & Uçurum, A. (2009). Geochemistry of the Middle Miocene collision-related Yamadağı (Eastern Anatolia) calc-alkaline volcanics, *Turkish Journal of Earth Sciences* (18), 511-528.
- Elibüyük, M. (2013). Malatya İli Yerleşmelerinin Tarihsel Dönemlere Göre Coğrafi Dağılışı. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 53(1), 183-220.
- Erinç, S., (1953). Doğu Anadolu Coğrafyası. İstanbul Üniversitesi Yayınları, No: 572, Sucuoğlu Matbaası, İstanbul.
- Erinç, S., (2000). Jeomorfoloji I. (C. Güneysu. T.A., Ertek, Düzenleyenler.) DER Yayınları, İstanbul.
- Erinç, S., (2001). Jeomorfoloji II. (C. Güneysu, T.A., Ertek, Düzenleyenler.) Der Yayınları, İstanbul.
- Erol, O; Akkan, E; Elibüyük, M; Doğu, A.F, (1987). Aşağı Fırat Bölgesinde Bugünkü ve Kuvaterner'deki Doğal Çevre Koşulları. Ankara: ODTÜ Aşağı Fırat Projesi 1978-79 Çalışmaları, s.1-15.
- Goudie, A. S. (2013). *Arid and semi-arid geomorphology*. Cambridge University press.
- Güneş, H., (1995). Darende Ovası ve Gürün Çevresinin Fiziki Coğrafyası. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim dalı, Doktora Tezi.
- Gürbüz, K., & Gül, M. (2005). Evolution of and Factors Controlling Eocene Sedimentation in the Darende-Balaban Basin, Malatya (Eastern Turkey). *Turkish Journal of Earth Sciences*, 14, 311-335.
- Gürer, Ö.F., (1992) "Hekimhan-Hasançelebi (Malatya) Dolayının Jeoloji İncelemesi". İstanbul Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Jeoloji Mühendisliği Anabilim Dalı, Doktora Tezi (Yayınlanmamış).
- Gürgöze, S. & Uzun, A. (2020). Ozan Kanyonu'nun Jeomorfolojisi, Malatya/Türkiye. *Kesit Akademi*, 6(25) 116-128.
- Huggett, R. (2010). *Fundamentals of Geomorphology*. (Çeviri Ed: U. Doğan) Nobel Akademik Yayıncılık. Ankara.
- İlhan, E., (1970). Darende-Gürün bölgesinde bazı Jeomorfoloji olaylar. *Jeomorfoloji Dergisi*, 2, 71-77.
- Karadenizli, L; Varol, B.E; Saraç, G; Gedik, F. (2016). Late Eocene-Early Miocene Palaeogeographic Evolution of Central Eastern Anatolian Basins, the Closure of theNeo-Tethys Ocean and Continental Collision. *Journal Geological Society of India*, v.88, pp.773-798.
- Karataş, A., Boulton, S.J. (2019). Morphometric characteristics of alluvial fans in Southern Turkey: implications for fault activity in the Anatolia, Arabia, Africa Triple Junction Region. *Acad. J. Environ. Sci.* 7(3): 009-029.
- Korkmaz, H., Karabulut, M. & Karataş, A. (2012). Tekir-Göksun (Kahramanmaraş) Arasındaki Karstik Şekiller, III. Uluslararası Jeomorfoloji Sempozyumu, Bildiriler Kitabı.

- Kurter, A. (1979). "Türkiye'nin Morfoklimatik Bölgeleri". Edebiyat Fakültesi Matbaası, Coğrafya Enstitüsü Yayınları. No: 106, İstanbul.
- Legeay, E., Pichat, A., Kergeravat, C., Ribes, C., Callot, J., Ringenbach, J., vd., (2018). Geology of the Central Sivas Basin (Turkey) Journal of Maps 1-12.
- Metin, Y., Vergili, Ö., Çörekçiöglü, E., Öcal, H., Taptık, M., Çobankaya, M., et al. (2013). "Doğu Torosların Kuzey Kesiminin Jeodinamik Evrimi: Hekimhan, Darende, Kuluncak ve Çevresi (Malatya)". MTA Rapor No:11685-Ankara.
- Metin, Y. (2018) "1/100.000 Ölçekli Türkiye Jeoloji Haritaları Serisi; Malatya-K 39 Paftası" Ankara: MTA Jeoloji Etütler Dairesi.
- Ören,A., (2022). Fossil Polen Kayıtlarına Göre Orta-Geç Holosen'de Anadolu'da Arazi Kullanımı ve Vegetasyonda Meydana Gelen Değişimler. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 20(1), 1-24.
- Özdemir, M., & Sunkar, M. (2007). Uzunyayla, Gövdelidağ ve Yakın Çevresinde (Doğu Toroslar) Karstik Şekiller, Doğu Coğrafya Dergisi (18), 263-290.
- Öztürk, M.Z; Şimşek, M; Utlu, M., (2015). "Tahtalı Dağları (Orta Toroslar) karst platosu üzerinde dolin ve uvala gelişiminin CBS Tabanlı Analizi". *Türk Coğrafya Dergisi*, 65, 59-68.
- Pekcan, N. (1999). Karst Jeomorfolojisi. Filiz Kitabevi.
- Poesen, J; Nachtergaele, J; Verstraeten, G; Valentin, C. (2003). Gully erosion and environmental change:importance and research needs. *Catena*, 50, 91-133.
- Robertson, A., Parlak, O., Metin, Y., Vergili, Ö., Taşlı, K., İnan, N., et al. (2013). Late Palaeozoic-Cenozoic tectonic development of carbonate platform, margin and oceanic units in the Eastern Taurides, Turkey. *Geological Society London Special Publications*, 167-218.
- Sensoy, S., & Demircan, M. (2010). Climatological Applications in Turkey. *Republic of Turkey, Ministry of Environment and Forestry, Turkish State Meteorological Service, Ankara. klimatoloji@ dmi. gov. tr.*
- Summerfield, M.A. (2013). *Global Geomorphology: An Introduction to the Study of Landforms*. London and Newyork: Roudledge.
- Sunkar, M. (2006). Kangal Havzasının (Sivas) Jeomorfolojisi. Elâzığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı Doktora Tezi. 375 sayfa.
- Sunkar, M., Özdemir, M., & Tonbul, S. (2008). Tohma Çayı Yukarı Havzası'nın (Kangal Batısı) Jeomorfolojisi. *Coğrafya Dergisi*, 17, 16-36.
- Şaroğlu, F; Güner, Y. (1981). Doğu Anadolu'nun Jeomorfolojik gelişimine etki eden öğeler; Jeomorfoloji, tektonik, volkanizma ilişkileri. *Türkiye Jeoloji Kurumu Bülteni* 24: 39-50.
- Şaroğlu, F. & Yılmaz, Y. (1986). Doğu Anadolu'da Neotektonik Dönemdeki Jeolojik Evrim ve Havza Modelleri. *MTA* 107: 73-94.
- Şengör, A.M.C. (1980). "Türkiye'nin Neotektoniğinin Esasları". *Türkiye Jeoloji Kurumu Konferanslar Serisi* No: 2.
- Şengör, AMC&Yılmaz, Y. (1981). Tethyan evolution of Turkey:A Plate Tectonic Approach. *Tectonophysics*, 75, 181-241.
- Temuçin, E. (1990). Aylık Değişme Oranlarına Göre Türkiye'de Yağış Rejim Tipleri. *Ege Coğrafya Dergisi*, 5, 160-183.
- Türkeş, M. (2013). İklim değişiklikleri: Kambriyen'den Pleyistosene, Geç Holosen'den 21. yüzyıl'a. *Ege Coğrafya Dergisi*, 22(1), 1-25.
- Tonbul, S. (2012). Erkenek Polyesi (Güneydoğu Toroslar, Malatya). *III. Uluslararası Jeomorfoloji Sempozyumu* (11-13 Ekim) *Bildiriler Kitabı*.
- Westaway, R., & Arger, J. (2001). Kinematics of the Malatya-Ovacık Fault Zone. *Geodinamica Acta*, 14, 103-131.
- Yazgan, E. (1984). Geodynamic evolution of the Eastern Taurus region, Ed: T. Okan, & C. Göncüoğlu içinde, *Geology of the Taurus Belt Proceedings* (s. 199-209). Ankara: MTA.
- Yılmaz, M., Ok, T., & Akbaş, M. (2009). Malatya Yöresindeki Doğal Sarıçam Yayılışları ile İlgili Bazı Gözlem ve Öneriler. *Orman Mühendisliği Dergisi*, 9, 33-35.
- Zabcı, C. (2020). Malatya Fayı'nın morfometrik özellikleri. *Türk Coğrafya Dergisi*, (75), 107-11.
- Zorer, H., & Öztürk, Y. (2021). Masiro Kanyonu'nun (Pervari) Flüvyo-Karstik Gelişimi ve Yakın Çevresinin Jeomorfik Özellikleri. *Coğrafya Dergisi*, (42), 49-65.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

KARLIOVA HAVZASI VE ÇEVRESİNİN (BİNGÖL) JEOMORFOLOJİSİ

Geomorphology of Karlıova Basins And Its Environment (Bingöl)

Vedat AVCİ¹ ve Halil GÜNEK²

¹Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Bingöl, vavci@bingol.edu.tr, orcid.org/0000-0003-1439-3098

²Doç. Dr. Ahi Evran Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Kırşehir, halil.gunek@ahievran.edu.tr, orcid.org/0000-0002-2005-2743

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:

29.06.2022

Kabul/Accepted:

08.09.2022

DOI:

10.18069/firatsbed.1138027

Anahtar Kelimeler

Karlıova Havzası,
Jeomorfoloji, Neotektonik,
Kuzey Anadolu Fay Zonu
(KAFZ), Doğu Anadolu Fay
Zonu (DAFZ)

Keywords

Karlıova Basin,
Geomorphology,
Neotectonic, North Anatolian
Fault Zone (NAFZ), East
Anatolian Fault Zone (EAFZ)

ÖZ

Bu çalışmada Karlıova Havzası ve çevresinin genel jeomorfolojisi değerlendirilmiş, fay zonlarında belirlenen alt havzalara morfolojik indisler uygulanmış ve çizgisellik analizi yapılmıştır. Anadolu Levhası'nın en doğu ucunda yer alan Karlıova Havzası, ülkemizin neotektoniğinde önemli bir yere sahiptir. Havza, Kuzey Anadolu Fayı (KAF), Doğu Anadolu Fayı (DAF) ve Varto Fayı'nın kesiştiği ve Karlıova üçlü eklemi olarak adlandırılan alana karşılık gelmektedir. KAF ve DAF'ın farklı doğrultuda hareketine bağlı olarak fay kaması havzası şeklinde gelişen havza, Kuvaterner'de Göynük Çayı'nın geriye aşındırması sonucunda dış drenaja açılmıştır. Neotektonik dönemde dikey yöndeki tektonik hareketlerin de ağırlık kazanmasıyla, güneyde DAFZ, batıda Bahçeköy ve Tokluklar Fayları boyunca dağlık alanlar yükselerek bugünkü konumlarını almıştır. Bu dönemde yaşanan toptan yükselmeler ve fay tektoniği altında ana jeomorfolojik birimler oluşmuştur. Havza ve çevresinde tektonik jeomorfolojiye ait yer şekilleri ile akarsu vadilerindeki taraçalar dönemsel yükselmeleri göstermektedir. Sayısal analizlere göre çizgisellikler, KD-GB ve KB-GD doğrultusunda yoğunlaşmaktadır. Bu doğrultular, KAF ve DAF'ın doğrultusu ile uyumludur. İndis analizleri havzada KAF ve Bahçeköy Fayı'nın morfolojideki etkisinin DAF'a göre daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır.

ABSTRACT

In this study, the general geomorphology of Karlıova Basin and its surroundings has been evaluated, morphometric indices have been applied to the sub-basins that were determined in the fault zones, and lineament analysis has been done. Karlıova Basin, which is located at the eastern most point of the Anatolian Plate, has an important place in the neotectonics of our country. The basin corresponds to the area called the Karlıova triple-junction, where North Anatolian Fault (NAF), East Anatolian Fault (EAF) and Varto Fault intersect. The basin developed as a fault-wedge basin depending on the movement of the NAF and the EAF in different directions, was opened to external drainage as a result of backward erosion of Göynük Stream in the Quaternary. In the neotectonic period, with the increase of vertical tectonic movements, mountainous areas along the EAFZ in the south, Bahçeköy and Tokluklar Faults in the west took their current positions. The main geomorphological units were formed by mass uplift and fault tectonics in this period. Landforms of tectonic geomorphology in and around the basin and terraces in the river valleys indicate periodic uplift. According to quantitative analyses, the lineaments are centered on NE-SW and NW-SE directions. These are in line with the direction of the NAF and the EAF. The indices analyses show that the effect of the NAF and Bahçeköy Fault on the morphology is higher than that of the EAF in the basin.

Atf/Citation: Avcı, V. ve Günek, H. (2022). Karlıova Havzası ve Çevresinin (Bingöl) Jeomorfolojisi, *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 3(877-894).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Vedat AVCİ, vavci@bingol.edu.tr

1. Giriş

Bu çalışmada, Karlıova Havzası'nın genel jeomorfolojik özellikleri ile havzada etkili olan yapısal unsurların morfolojiye yansımaları morfometrik indislerle değerlendirilmiştir³. Karlıova Havzası, Doğu Anadolu Bölgesi'nde Yukarı Fırat Bölümü içerisinde yer almaktadır. D-B doğrultusunda 34.8 km genişliğinde, K-G doğrultusunda 35.6 km uzunluğunda kabaca bir kare şeklinde olan inceleme alanı toplam 1282,25 km²'lik alan kaplamaktadır. Karlıova Havzası, "dünyada kıta üzerinde oluşmuş en büyük ve en belirgin üçlü eklemlerden biri olan" (Akyüz vd., 2010), Karlıova Üçlü Ekleminde, yani Kuzey Anadolu Fayı (KAF), Doğu Anadolu Fayı (DAF) ve Varto Fayı'nın (VF) kesişme alanında yer almaktadır (Şekil 1). Havza, KAF ve DAF etkisinde gelişmiş olup, gelişimini devam ettiren en genç havzalardan biridir.

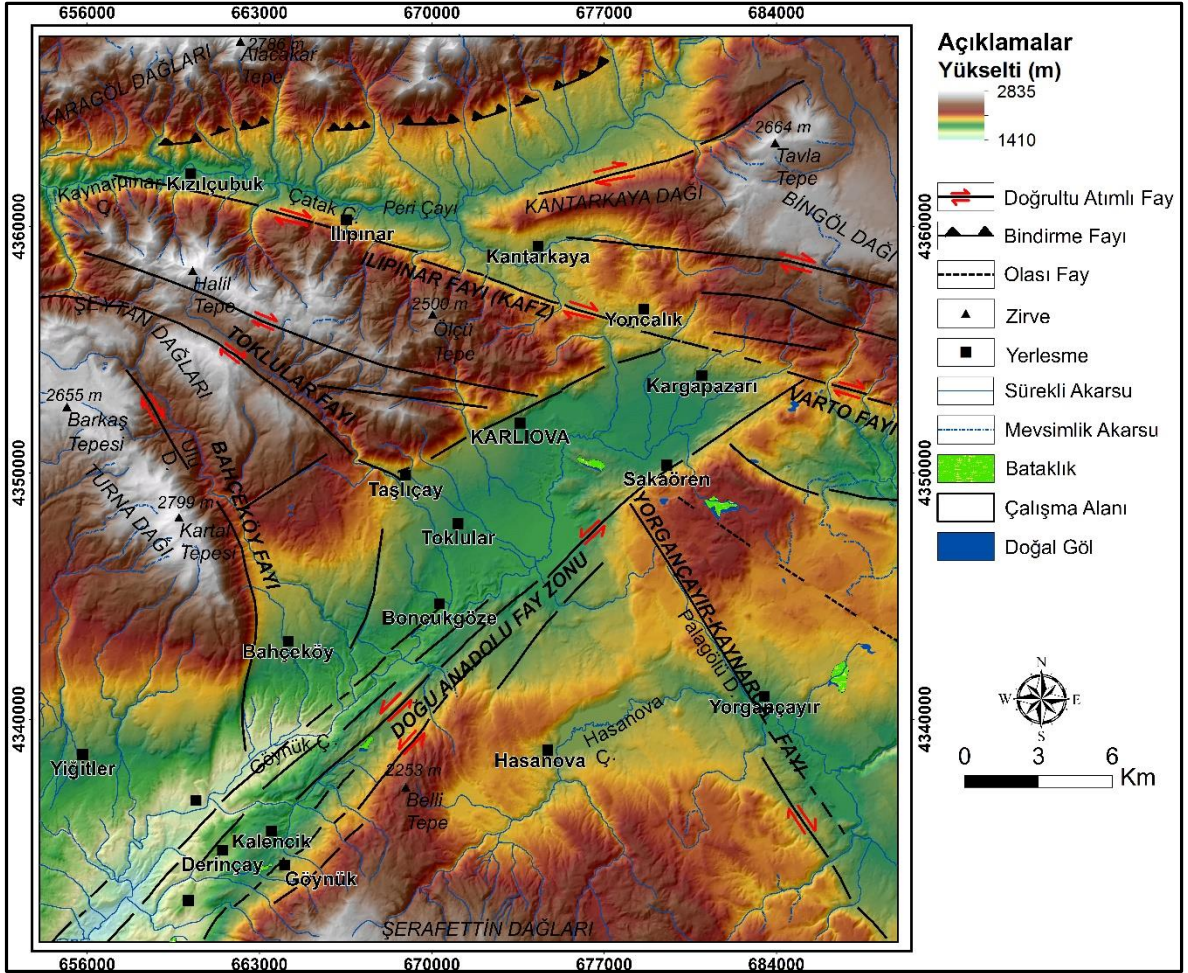

Şekil 1. Karlıova Havzası ve çevresinin (Bingöl) lokasyon haritası (Faylar, Emre vd., (2013)'den, DEM verisi, <https://land.copernicus.eu/imagery-in-situ/eu-dem/eu-dem-v1.1> adresinden alınmıştır).

Karlıova Havzası, güneyden volkanik bir platoyu andıran Şerafettin Dağları'nın uzantıları, kuzeyden Karagöl Dağları ile batıda Şeytan Dağları ve Turna Dağı ile sınırlandırılmaktadır. İnceleme alanını kuzeydoğudan Bingöl Dağı, güneybatıdan ise Göynük Çayı'nın oluşturduğu Hacılar Boğazı sınırlandırmaktadır. Havza çevresindeki dağlık alanlar, dağlık alanlardan havza tabanına geçişte belli yükseltilerde görülen plato sahaları, vadi ve boğazlar, taraçalar, birikinti koni ve yelpazeleri, vadi ve havzalar jeomorfolojik birimleri oluşturmaktadır. Bu jeomorfolojik birimlerin dışında faylı yapıya bağlı olarak gelişen yer şekilleri ile yoğun kütle hareketleri görülmektedir. İnceleme alanındaki dağlık alanlar, Karlıova Havzası'nın kuzeyinde geniş alan kaplamakta olup batı, doğuda ve güneyde daha çok plato görünümüne sahiptir. Karlıova Havzası ve çevresinde 2000-2250 m yükseltileri arasında alçak platolar, 2250-2500 m yükseltileri arasında yüksek platolar ve 2500 m'nin üzerinde en yüksek platolar görülmektedir (Avcı, 2014, Şekil 2). Aşınım düzlüklerine karşılık gelen platolar dışında, Karlıova Havzası'nın batı, doğu ve güneyinde volkaniklerin yüzelediği alanlarda volkanik platolar geniş alan kaplamaktadır. Göynük Çayı, Peri Çayı ve Hasanova Çayı vadileri zayıf direnç gösteren fay hatlarında gelişmiş fay vadileridir. Peri Çayı ve Göynük Çayı vadilerinde, vadi tabanından 50-60 m, 25-30 m ve 10-20 m yüksekte 3 basamak halinde taraçalar görülmektedir. Karlıova Havzası ile çevresindeki dağlık alanlar arasında yükselti farkı ortalama 1000 m'yi bulmaktadır. Ortalama yükseltinin fazla olması tektonik yapıya bağlı olarak meydana gelen yükselme ve volkanik faaliyetler ile ilişkilidir. Havza çevresinde tektonik aktivite, flüvyal aşındırma ve volkanik faaliyete bağlı olarak eğim değerleri değişmektedir. Fay yamaçları ve akarsu vadilerinde yüksek eğim, platolarda düşük eğim değerleri görülmektedir. Yakın çevresi ile değerlendirildiğinde; yüksek dağlık alanlarla çevrelenmiş olan bu saha jeolojik, jeomorfolojik ve hidrografik olarak tam bir havzaya karşılık gelmektedir. Havzanın, Anadolu Levhası'nın en doğu ucunda yer alması, DAF,

³ Bu çalışma Karlıova Havzası ve Çevresinin (Bingöl) Genel ve Uygulamalı Jeomorfolojisi adlı doktora tezinden değiştirilerek hazırlanmıştır.

KAF ve Varto Fayı'nın kesişme alanında yer alması bu sahanın tektonik ve jeomorfolojik açıdan önemli bir alan olduğunu göstermektedir. Bu özelliği nedeniyle jeomorfolojik açıdan çalışılmaya değer bulunmuştur.

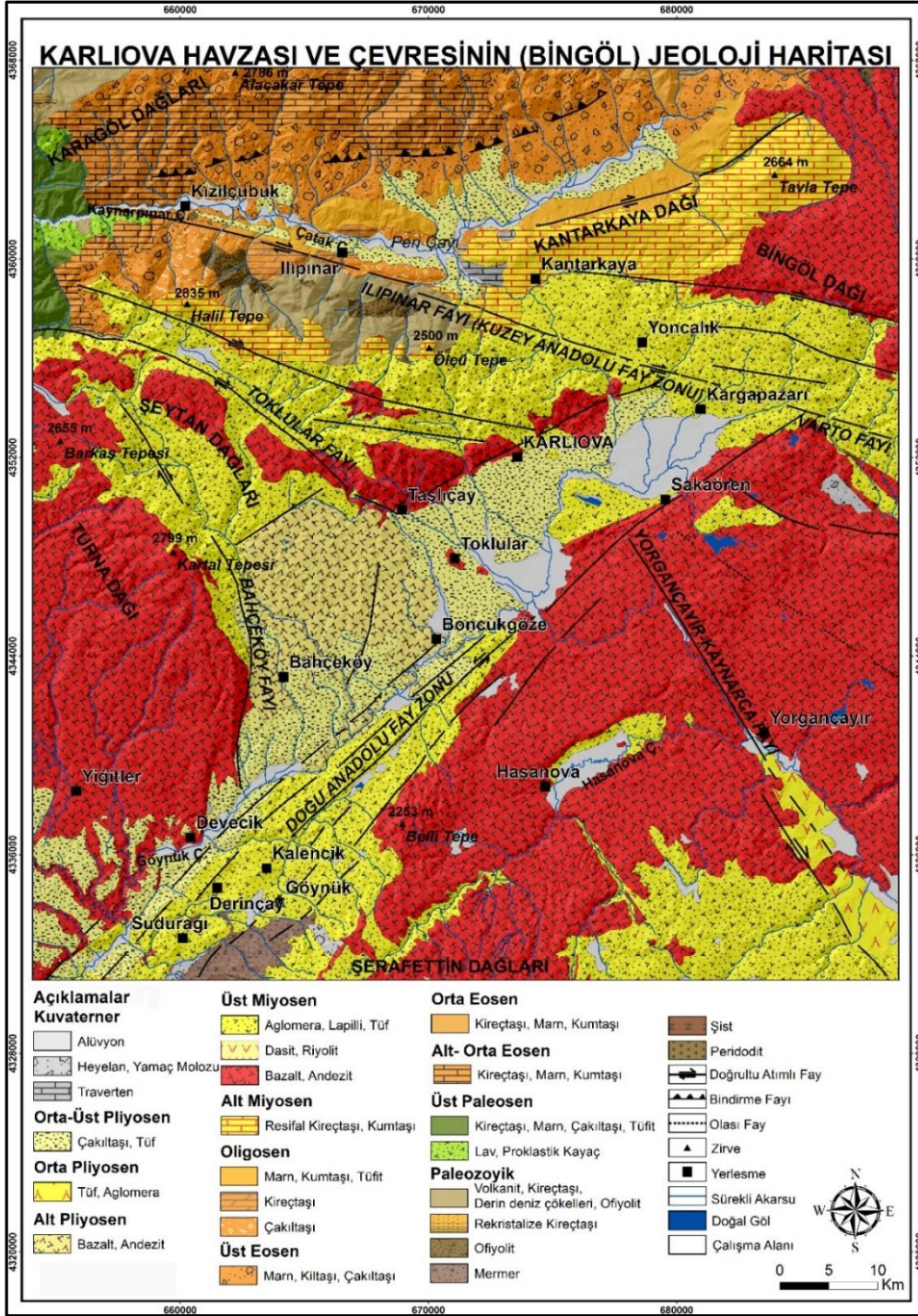
Şekil 2. Karlıova Havzası ve çevresinin (Bingöl) fiziki haritası (Faylar, Tarhan, 1997; Herece 2008 b ve arazi çalışmalarından yararlanılarak çizilmiştir).

KAF ve DAF arasında gelişmiş tektonik kökenli bir depresyon olan Karlıova Havzası'nda, Paleozoyik'ten günümüze farklı dönemleri temsil eden litolojik birimler yüzeylemektedir. Bu alandaki en yaşlı birimleri Hınıs Metafiyolitine ait birimler ile Paleozoyik metamorfite oluşturmaktadır. Eosen-Alt Miyosen dönemine ait birimler Karlıova Havzası'nın kuzeyinde geniş alanlarda yüzeylemektedir. Havzada, Kuvaterner dönemini yeni alüvyonlar, heyelan ve travertenler temsil etmektedir (Şaroğlu ve Yılmaz, 1986). Havza ve çevresindeki fay ve bindirme yapıları ana yapısal unsurları oluşturmaktadır. Araştırma sahasında doğrultu atımlı faylanmanın belirtileri olan ötelenmeler kuzeyde sağ yönlü, güneyde ise sol yönlüdür. İnceleme alanında doğrultu atımlı DAF ve KAF'ın aynı zamanda düşey atımlı fay morfolojisine güzel örnekler sunması sahayı jeomorfolojik bakımdan ilginç kılmaktadır.

2. Jeolojik Özellikler

Karlıova Havzası ve çevresinde Paleozoyik'ten Kuvaterner'e kadar farklı dönemler içinde oluşmuş magmatik, metamorfik ve tortul kayalar yüzeylemektedir (Avcı ve Günek, 2014, Şekil 3). Sahadaki en yaşlı birimleri oluşturan Paleozoyik birimleri havza kuzeyi ve güneyinde parçalar halinde dağılmıştır. Üst Paleosen kireçtaşı, marn, çakıltaş ve tüflerden oluşan birimler incelenen alanın kuzeybatısında, Alt-Orta Eosen kireçtaşı, kumtaşı ve marndan oluşan birimler, Orta Eosen kireçtaşı, marn ve kumtaşı birimleri ve Oligosen Alt Miyosen birimleri havza kuzeyinde ve Kantarkaya Dağı çevresinde yüzeylemektedir. Üst Miyosen aglomera, lapilli ve tüften oluşan birimler, Karlıova kuzeyinde, Kalencik ve çevresinde, Şerafettin Dağları doğusunda, dasit ve riyolit,

Sudurağı batısında, bazalt ve andezit Turna Dağı ve çevresinde, Şeytan Dağları'nda, Taşlıçay kuzeyinde, Sakaören-Yorgançayır-Hasanova arasında, Alt Pliyosen bazalt ve andezitten oluşan kayaçlar Bahçeköy çevresinde, Orta Pliyosen tuf ve aglomera, Yorgançayır güneyinde, Orta-Üst Pliyosen çakıltaşı ve tuf, Sudurağı batısı, Bahçeköy kuzeyi, Karlıova çevresi ve Kantarkaya Dağı kuzeyinde yüzeylemektedir. En genç birimleri oluşturan Kuvaterner alüvyon, Karlıova Havzası ve diğer havzalar ile Göynük Çayı ve Peri Çayı vadilerinin taban kısımlarında görülmektedir (Şekil 3, Tarhan, 1997).

Şekil 3. Karlıova Havzası ve çevresinin (Bingöl) jeoloji haritası (Tarhan, 1997; Herece, 2008b çalışmalarından faydalanılmış ayrıca yeni arazi gözlem ve çalışmaları ile düzenlenmiştir).

Havza ve çevresinde Üst Maastrichtiyen-Alt Miyosen ve daha yaşlı birimlerde gözlenen yaklaşık D-B, K-G, KD-GB ve GB-KD yönlü kalıntı faylar Paleotektonik döneme aittir. Bu yapıların yanında Neotektonik dönemde KAF ve DAF ortaya çıkmıştır. Alt-Orta Miyosen aralığında K-G sıkışma kuvvetleri ile gelişen tektonik yapıya bağlı olarak ortaya çıkan KAF (Ilıpınar Fayı) ve DAF, inceleme alanını şekillendiren doğrultu atımlı faylardır (Tarhan, 1997). KAF'ın Bahçeköy ve Toklular Segmentleri ile Varto Fayı, Karlıova Havzası'nın güneydoğusunda yer alan Yorgançayır-Kaynarca Fayı diğer faylara karşılık gelmektedir. Doğrultu atımlı faylar ile birlikte inceleme alanı kuzeyinde sınırlı bir alanda bindirme fayı da bulunmaktadır. Ülkemizin en önemli yapısal unsurlarından olan KAF, yaklaşık 1100 km uzunluğundadır. KAFZ'nin genişliği 2-3 km ile 10 km arasında değişmektedir. KAF, DAF ile Karlıova'nın 12 km doğusunda birleştikten sonra güneye iç bükey bir yay çizerek, güneydoğu doğrultusunda uzanmaktadır (Şaroğlu, 1985; Avcı ve Günek, 2015a). Ilıpınar, Toklular ve Bahçeköy Fayları, KAF'ın inceleme alanındaki kollarını oluşturmaktadır (Şekil 3). KAF'ın en doğu ucu olan Ilıpınar Fayı, DAF'ı kuzeydoğudan sınırlandırmaktadır. Fay, Karlıova Havzası'nın gelişimini DAF'la birlikte kontrol etmektedir (Herece, 2008a; Avcı ve Günek, 2015a, Şekil 3, Foto 1a). 30 km yaklaşık uzunluğu olan Ilıpınar Fayı, DAF'la kesişim alanından batıya doğru belirgin olarak izlenebilir (Herece, 2008a; Avcı ve Günek, 2015a). KB-GD doğrultusunda uzanan Ilıpınar Fayı, Kızılçubuk köyü ile Kantarkaya köyü arasında tek hat olarak uzanır. Kantarkaya köyünden sonra 3 kola ayrılmaktadır. Fay boyunca akarsu ötelenmeleri, traverten taraçaları, şelaleler, fay diklikleri, fay kontrollü havzalar, kütle hareketleri ve basamaklı yapılar yaygın olarak görülmektedir.

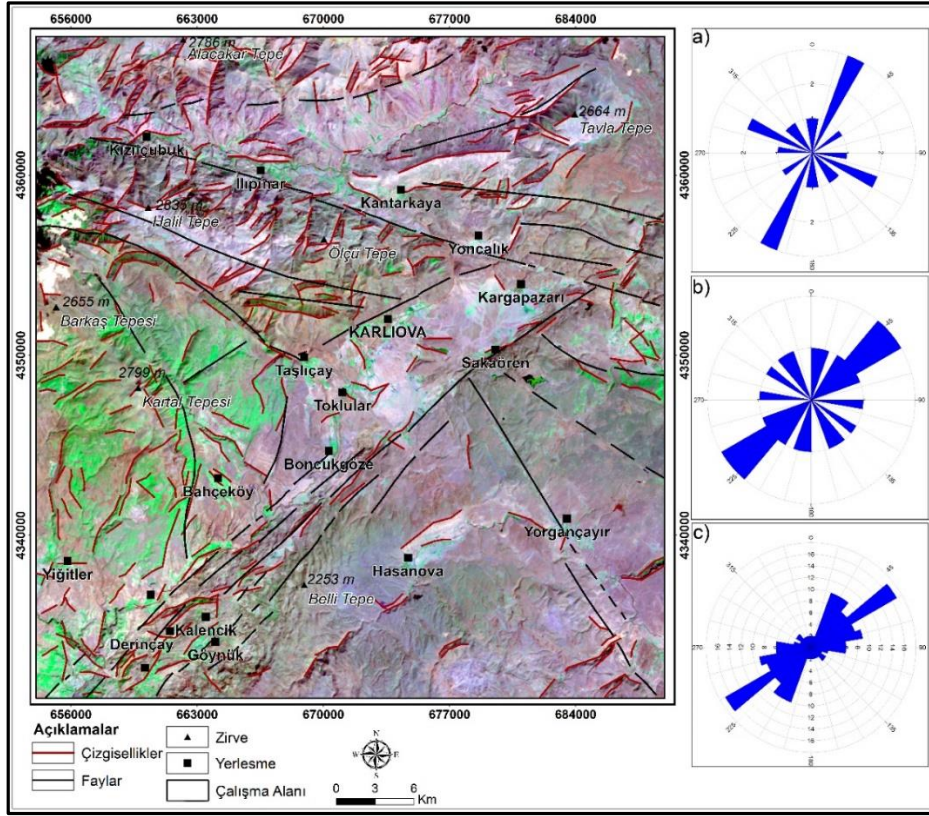

Foto 1. Havzada KAF (a) ve DAF (b) en önemli tektonik yapıları oluşturur.

Herece (2008a), KAF ile DAF'ın bağlantısını oluşturan bu fayın magnitudü 7'den fazla deprem üretebileceğini, fay boyunca yanal ötelenmiş dere ve akarsuların geçmişte büyük ve yıkıcı depremlerin meydana geldiğini gösterdiğini belirtmektedir. KB-GD doğrultusunda uzanan Toklular Fayı, inceleme alanında yaklaşık 17 km uzunluğundadır. Fay, Taşlıçay köyü güneyinde Göynük Vadisi'ne ulaşmaktadır. Fayın, Göynük Vadisi'ne ulaşan kolu dışında, Karlıova Havzası'na ulaşan bir kolu da bulunmaktadır. Toklular Fayı, birikinti konileri, dik yamaçlar, ötelenmiş akarsular ve boğaz vadiler (Avcı ve Günek, 2015a) oluşturarak morfolojiye yansımıştır. KB-GD doğrultusunda uzanan Bahçeköy Fayı, morfolojide belirgin olup, Göynük batısında DAF'ın Göynük Fayı'ndan ayrılmaktadır (Herece, 2008a, Avcı ve Günek, 2015b). Turna Dağı'ndan inceleme alanına giren fay, Devecik köyü doğusunda Göynük Vadisi'nde DAF'la kesişmektedir. Fay, morfolojide dik yamaçlar, kornişli vadiler, ötelenmeler, çarpılmalar meydana getirmiştir (Şekil 3). Karlıova Havzası'nı güneyden kontrol eden DAF, Bahri Gölü doğusunda KAF'ın Ilıpınar Segmenti ile birleştiği noktadan Sakaören köyü batısına kadar tek hat halindedir. İnceleme alanına girdiği Hacılar köyünden Sakaören köyüne kadar olan bölümde zon şeklindedir (Avcı ve Günek, 2015a; Şekil 3, Foto 1b).

Hacılar köyünde, façeta (üçgen yüzeyler) oluşturan DAFZ boyunca fay gölleri, dik yamaçlar, ötelenmiş akarsular, çizgisel çöküntü alanları ve uzamış sırtlar meydana gelmiştir (Avcı ve Günek, 2015a). Bu sahada fayın etkisiyle yoğun kütle hareketleri yaşanmaktadır. Akarsularda meydana gelen ötelenme güneybatıda 2 km'ye ulaşmaktadır. Havzayı doğudan sınırlandıran Varto Fayı, akarsuları sağ yanal olarak ötelemiştir. Varto

Fayı'nın ortaya çıkması ile Bingöl Dağı'nın güney yarısı yok olmuştur. Havza ve çevresindeki kırık sistemlerinin/çizgisel hatların belirlenmesi amacıyla havzayı içine alan 19/9/2011 tarihli Landsat TM 5 uydu görüntüsünden (<https://earthexplorer.usgs.gov/>) çizgisellik analizi yapılmıştır. Bu analiz PCI Geomatica yazılımı Lineament Extraction aracı kullanılarak yapılmış, bu çizgiselliklere, akarsulara ve faylara ait rose diyagramının oluşturulmasında Rockworks yazılımı kullanılmıştır. Rose diyagramı için akarsular, faylar ve çizgiselliklerin koordinat değerleri (X1, X2, Y1, Y2) ArcMAP calculate geometry aracı ile yazdırılmış, katman DXF formatında export edilmiştir. RockWorks- Linears-Rock Diagrams Modülü ile rose diyagramı oluşturulmuştur. Bu analizle çizgisel hatların, akarsu şebekesinin tektonizma denetiminde gelişip gelişmediği ortaya konulmuştur. Analiz sonucunda belirlenen çizgisel hatların uzanış yönü ile fay doğrultularının yönü benzer çıkmıştır. Litolojik yapı özellikleri nedeniyle DAF'ın bulunduğu alandaki çizgisellikler daha belirgindir (Şekil 4). Akarsulara ait rose diyagramı, inceleme alanında drenajın daha çok KD-GB ve KB-GD yönlü olarak kurulduğunu göstermektedir. Akarsulara ait bu uzanım KAF ve DAF'ın doğrultusu ile uyumludur. Çizgiselliklerden elde edilen rose diyagramı incelendiğinde havza ve çevresinin K-G doğrultusunda sıkıştırıldığı görülmektedir. Bununla birlikte KAF ve DAF'ın kesişme alanından itibaren sıkışmanın azaldığı dikkati çekmektedir. Ayrıca güneybatıda DAF Zonuna yerleşen Göynük Vadisi çukurluğu da fayın uzanış doğrultusunu vermektedir (Şekil 4 a, b, c).

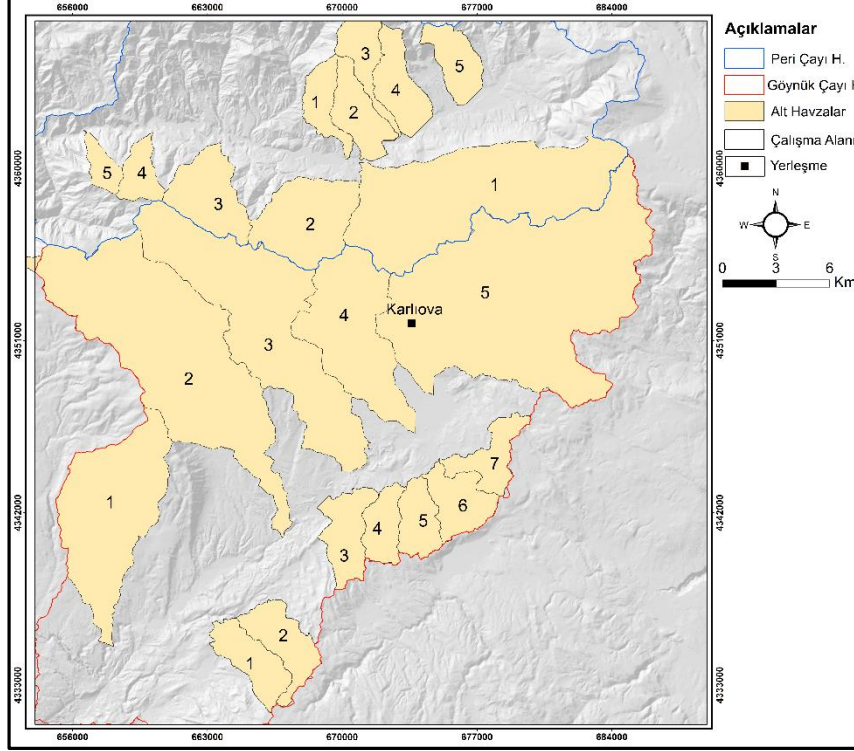

Şekil 4. Karlıova Havzası ve çevresinde (Bingöl) çizgiselliklerin dağılışı, a) akarsu b) fay ve c) çizgiselliklere ait rose diyagramları (Faylar, Tarhan, 1997; Herece, 2008b ve arazi çalışmalarından yararlanılarak çizilmiştir)

3. Morfometrik Analizler

Havza ve çevresi KAF, DAF, Bindirme Fayı ve ikincil fayların denetiminde geliştiği için bu fayların morfolojideki etkileri morfometrik indis analizleri ile belirlenmeye çalışılmıştır. İnceleme alanına ait Sayısal Yükseklik Modeli (SYM) topoğrafya haritaları kullanılarak hücre boyutu 10*10 m olarak oluşturulmuştur. Bu işlem Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) yazılımları kullanılarak yapılmıştır. KAF, DAF, Bindirme Fayı ve Bahçeköy ile Toklular Fayları'nın denetiminde olarak gelişen 22 alt havza belirlenmiştir (Şekil 5). Havzalar belirlenirken, ArcMAP yazılımının Hydrology (Hidroloji) ve Global Mapper yazılımının Analysis (Analiz)

araçları kullanılmıştır. Belirlenen bu havzalara aktif tektonikte yoğun olarak kullanılan hipsometrik eğri (Hc), hipsometrik integral (Hi), havza şekli (Bs) ve Akarsu Uzunluk-Gradyan (SL) indisleri uygulanmış, bu açıdan havzalar göreceli olarak karşılaştırılmıştır. Böylece fay zonlarının göreceli tektonik aktivitesi ortaya konulmuştur. İndis uygulanmasında literatürde yer alan Tablo 1’deki formüller kullanılmıştır.

Şekil 5. Karlıova Havzası ve çevresinde (Bingöl) morfometrik indis analizlerinin uygulandığı alt havzalar.

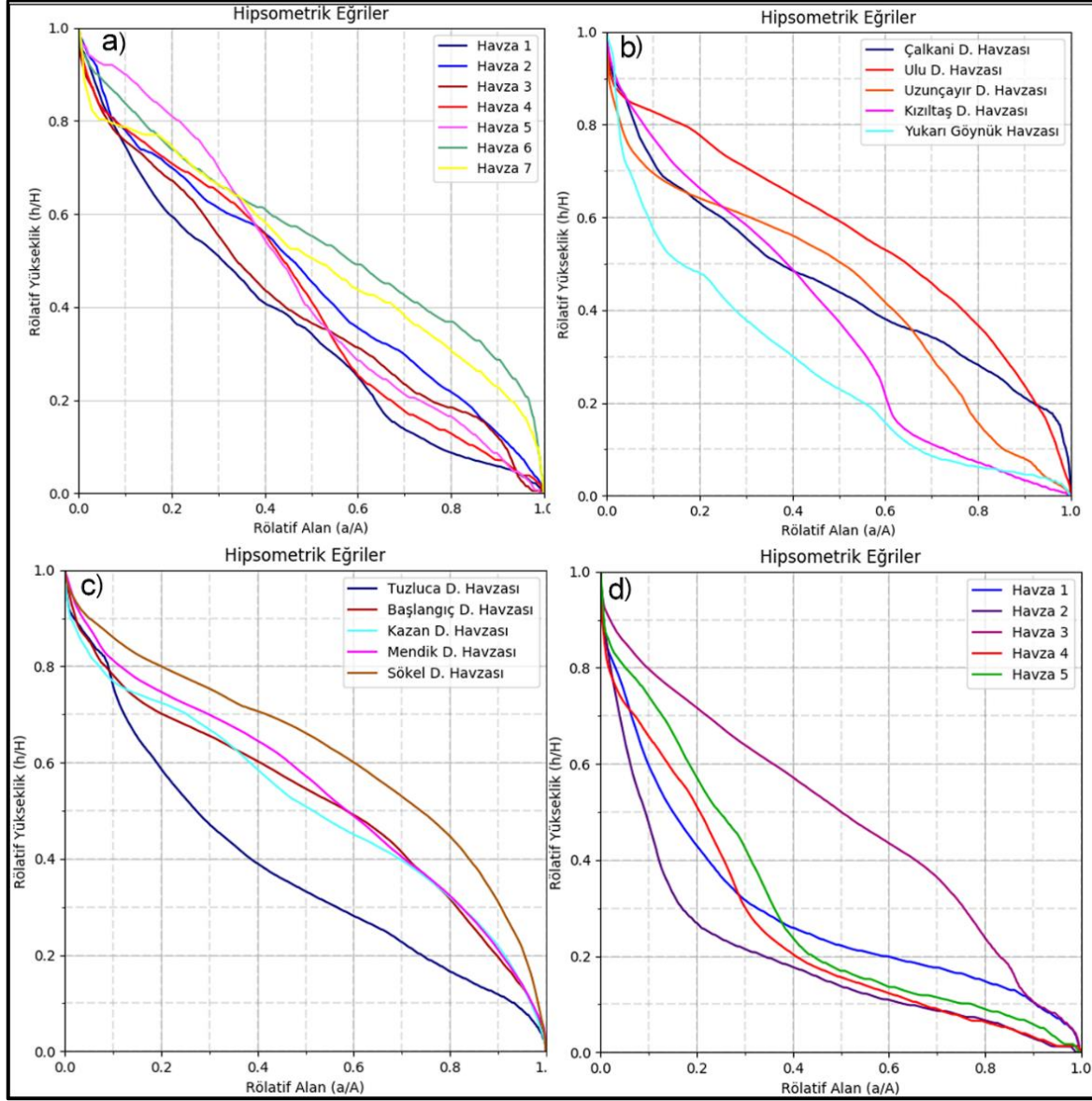
Tablo 1. Karlıova Havzası’nda Belirlenen Alt Havzalar İçin Uygulanan Morfometrik İndisler

İndis	Formül	Açıklama	Kaynak
Hipsometrik Eğri (Hc)	$y = h/H, x = a/A,$	Hc çizdirilirken göreceli yükseklik (y) ve göreceli alan (x) kullanılır.	Strahler, 1952)
Hipsometrik İntegral (Hi)	$Hi = \frac{H_{ort} - H_{min}}{H_{maks} - H_{min}}$	Hi hesaplanmasında, Hort, ortalama yükselti, Hmin, minimum yükselti, Hmaks, maksimum yükseltidir. Hi hesaplanmasında kullanılan değerler havzalara ait SYM’nin histogram verisinden elde edilmiştir.	(Strahler, 1952)
Drenaj Havzası Şekli (Bs)	$Bs = Bl/Bw$	Havza şekli hesaplanmasında kullanılan Bl, maksimum havza uzunluğu iken, Bw, maksimum havza genişliğidir.	(Cannon, 1976)
Akarsu-Uzunluk Gradyan İndeksi (SL)	$SL = \frac{\Delta H}{\Delta L} \times L$	SL hesaplaması yapılan koldaki yükselti değişimi ΔH , hesaplama yapılan kanal uzunluğu ΔL , hesaplama yapılan kanalın orta noktasından vadinin en yüksek noktasına kadar olan mesafe ise L ’dir.	Hack, 1973

3.1. Hipsometrik Eğri (Hc) ve Hipsometrik İntegral (Hi)

Bir havzada yükseltinin alansal dağılımını göstermek için Hc indisi kullanılır (Strahler, 1952). Hc’nin gösterdiği form ile havzalarda tektonik etkinin derecesi yorumlanabilir. Konveks (dışbükey) hipsometrik eğri,

jeomorfolojik olarak daha genç ve erozyonun daha az olduğu havzaları gösterir. Olgun havzaların eğrisi S-şeklinde olur ve bu havzalarda erozyon orta ölçüdedir. Yaşlı havzalar içbükey eğrilerle gösterilir, bu havzalarda erozyon derecesi yüksektir (Keller ve Pinter, 2002; Akyüz vd., 2010). Karlıova Havzası'nda yer alan alt drenaj havzaları Hc açısından karşılaştırıldığında Göynük Çayı Havzası'nda güneyde Karlıova Üçlü Eklemi'ne yakın 6. ve 7. havzalar dışbükey profile sahipken, bu lokasyonda yer alan diğer havzaların eğrisinin karmaşık bir form gösterdiği görülmektedir. Göynük Çayı Havzası'nda kuzeyde yer alan havzalardan Bahçeköy Fayı'nın denetiminde şekillenen Uludere Havzası'nın (2 nolu havza) hipsometrik eğrisi dışbükey, Karlıova Havzası'nın tabanında yer alan Yukarı Göynük Havzası'nın (5 nolu havza) hipsometrik eğrisi içbükey, diğer havzaların hipsometrik eğrisinin karmaşık bir şekle sahip olduğu görülmektedir (Şekil 6a, b).

Şekil 6. Göynük Çayı Havzası'nda güneyde (a) ve kuzeyde (b) yer alan havzalar ile Peri Çayı Havzası'nda güneyde yer alan havzaların (c) ve kuzeyde yer alan havzaların (d) hipsometrik eğrileri (CalHypso uzantısı kullanılarak (Pérez-Peña vd., 2009) Qgis ile çizilmiştir)

Peri Çayı Havzası'nda yer alan alt drenaj alanları Hc açısından karşılaştırıldığında; Ilıpınar Fayı'nın etkisinde şekillenen Tuzluca Deresi ve kollarının oluşturduğu havzanın (1 nolu havza) Hc profilinin iç bükey olduğu görülmektedir. Kazan Deresi Havzası'nın (3 nolu havza) hipsometrik eğrisi dışbükeydir. Bu havzada yarılma, yükselti farkı meydana getirmiştir. Kazan Deresi Havzası'nda tektonik etkinliği gösteren bir başka kanıt, Kazan

Deresi'nin yaklaşık 1 km ötelenmesidir. İkincil fayların denetiminde gelişen Mendik (4 nolu havza) ve Sökel Deresi havzalarının (5 nolu havza) hipsometrik eğrileri dışbükeydir. Bu durum flüvyal süreçlere bağlı olarak meydana gelen yükselti farkına bağlıdır. Ilıpınar Fayı tarafından şekillendirilen Başlangıç Deresi Havzası'nın (2 nolu havza) hipsometrik eğrisi dışbükey karakterdedir. Peri Çayı Havzası'nda kuzeyde bindirme fayı denetimde olan 3 nolu havzanın hipsometrik eğrisi dışbükey, diğer havzaların hipsometrik eğrisi içbükey bir görünüme sahiptir (Şekil 6c, d).

Hi değeri 0,5'den büyük olduğunda bu durum yüksek tektonik aktivite ile ilgilidir (El Hamdouni vd., 2008). Hipsometrik integral (Hi) değeri Göynük Çayı Havzası'nda güneyde yer alan 6 ve 7 nolu havzalarda 0,50'den büyüktür. Bu havzalarda tektonik aktivite, Göynük Havzası'nda güneyde yer alan diğer havzalara göre daha yüksektir. Göynük Çayı Havzası'nda güneyde yer alan alt havzalardan Karlıova Üçlü Eklemi'ne en yakın olan drenaj havzaları 6 ve 7 nolu havzalardır. Hipsometrik integralin bu yüksek değeri KAF, DAF ve Varto Fayı'na olan yakınlık ve yüksek tektonik aktivite ile ilişkilendirilmiştir. Göynük Çayı su toplama alanında kuzeyde yer alan Uludere Havzası'nda (2 nolu havza) Hi değeri 0,56 ile en yüksektir. Bu havzanın yüksek hipsometrik integral değeri Bahçeköy Fayı'nın etkisine bağlıdır. Diğer havzaların hipsometrik integral değerleri düşüktür. Peri Çayı Havzası'nda güneyde Tuzluca Deresi Havzası'nda Hi değeri 0,35 iken, diğer havzaların Hi değeri 0,50'den büyüktür. KAF'ın etki alanında bulunan bu sahada Tuzluca Deresi dışındaki havzalarda tektonik etki oldukça yüksektir. Bunu hipsometrik integral değerleri kanıtlamaktadır. Bu segmentte en yüksek integral 0,61 ile Sökel Deresi Havzası'nda hesaplanmıştır. Peri Çayı Havzası'nda kuzeyde en yüksek integral değeri 0,48 ile 3 nolu havzaya aittir. Diğer havzaların integral değerleri daha küçüktür (Tablo 2).

Tablo 2. Karlıova Havzası ve Çevresinde (Bingöl) Yer Alan Alt Havzaların Hi ve Bs Değerleri

Morfometrik İndis ve Lokasyon	Birim	Havza No							
		1	2	3	4	5	6	7	
Hipsometrik İntegral	Göynük Çayı Havzası (Güney)	Birimsiz	0,35	0,41	0,40	0,42	0,45	0,55	0,51
	Göynük Çayı Havzası (Kuzey)		0,45	0,56	0,43	0,36	0,27		
	Peri Çayı Havzası (Güney)		0,35	0,51	0,51	0,54	0,61		
	Peri Çayı Havzası (Kuzey)		0,30	0,19	0,48	0,25	0,29		
Drenaj Havzası Şekli	Göynük Çayı Havzası (Güney)	Birimsiz	2,03	1,35	1,56	1,81	1,82	1,11	1,56
	Göynük Çayı Havzası (Kuzey)		2,22	2,91	2,72	1,77	1,29		
	Peri Çayı Havzası (Güney)		2,44	1,38	1,31	1,43	2,08		
	Peri Çayı Havzası (Kuzey)		2,22	1,85	2,39	2,19	1,82		

Hc ve Hi birlikte değerlendirildiğinde Göynük Çayı Havzası'nda güneyde Karlıova Üçlü Eklemi'ne yaklaştıkça tektonik etkinin arttığı, kuzeyde KAF'ın Bahçeköy Segmenti'nin morfolojiye olan etkisinin DAFZ'a göre daha fazla olduğu ortaya çıkmaktadır. Peri Çayı Havzası'nda KAF'ın bindirme fayına göre daha etkili olduğu görülmektedir. Netice olarak morfolojik veriler ile indis sonuçları birlikte ele alındığında Karlıova Havzası'nda KAF'ın DAF'a göre daha etkin olduğu, KAF'ın Bahçeköy Segmenti'nin morfolojideki etkisinin DAF'a göre daha yüksek olduğu sonucu çıkmaktadır.

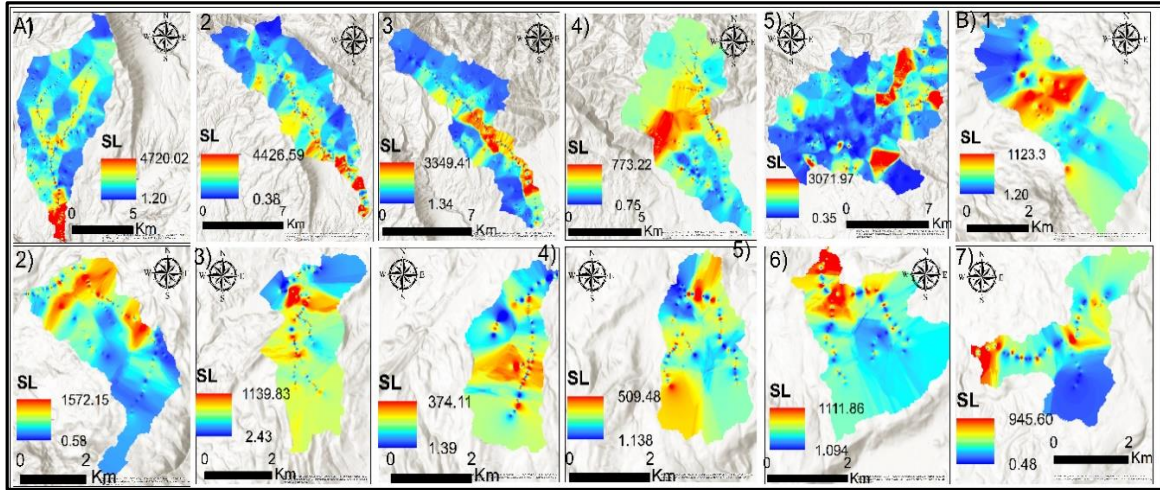
3.2. Drenaj Havzası Şekli (Bs)

Tektonizma, drenaj havzalarının dairesel veya uzunlamasına bir şekil almasına neden olan süreçtir. Tektonizma etkisinde gelişen havzalar uzunlamasına bir karakter sergilerken, tektonik etkinin azaldığı havzalar dairesel bir şekil göstermektedir. Yüksek Bs değerleri tektonik aktivite ile ilgilidir (Cannon, 1976; Ramirez-Herrera, 1998). Bs açısından havzalar karşılaştırıldığında Göynük Çayı Havzası'nda güneyde 1 numaralı havzanın bu segmentte yer alan diğer havzalara göre daha uzunlamasına bir şekle sahip olduğu görülmektedir. Göynük Çayı Havzası'nda kuzeyde 2 numaralı Uludere Havzası'nın Bs değeri en yüksektir. Bu havza aynı zamanda çalışma alanında en yüksek Bs değerine sahiptir. Bahçeköy Fayı'na bağlı olarak şekillenen Uludere Havzası'nın uzunlamasına şekli tektonizmaya bağlıdır. Peri Çayı Havzası'nda güneyde yer alan alt havzalardan 1 nolu havza Bs değeri en yüksek olan havzadır. Diğer havzaların Bs değerleri düşüktür. Peri Çayı Havzası'nda kuzeyde yer alan 3 nolu havzanın Bs değeri en yüksektir (Tablo 2). Karlıova Havzası'nda seçilen drenaj

alanlarından Uludere Havzası en uzunlamasına havzadır. Havzanın uzunlamasına olan bu şekli, KAF'ın Bahçeköy Segmenti'nin aktivitesine bağlıdır.

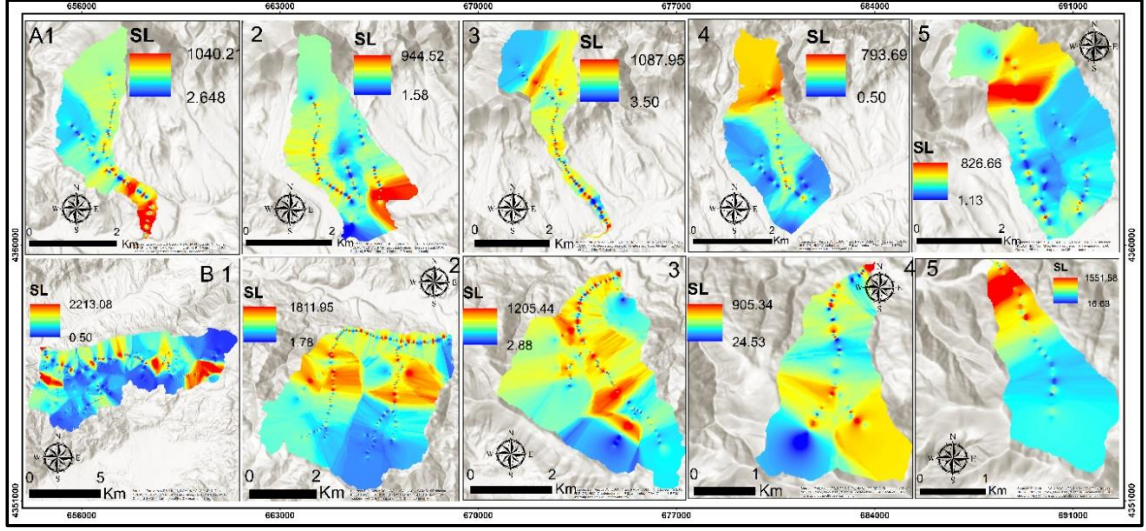
3.4. Akarsu Uzunluk-Gradyan İndeksi (SL)

Havzalarda 50 m'lik kanal uzunlukları dikkate alınarak SLIX toolla (Piacentini vd., 2020) SL indeks değerleri elde edilmiş, indeks değerleri enterpole (Ters mesafe ağırlık yöntemi (IDW) kullanılmıştır) edilerek SL dağılım haritası oluşturulmuştur. SL indeksi ile kanal eğimindeki değişiklikler belirlenebilir ve bu değişikliklerle tektonik aktivite, kaya direnci ve topografya arasındaki ilişkiler değerlendirilebilir (Keller ve Pinter, 2002). Göynük Çayı Havzası'nda kuzeyde yer alan Çalkani Deresi Havzası'nda (1 nolu havza) SL değerleri 1.20-4720 arasında değişmektedir. Bu havzada SL değerinin maksimum olduğu alan Bahçeköy Fayı'nın DAF'a bağlandığı sahaya tekabül etmektedir. Uludere Havzası'nda (2 nolu havza) SL, 0.38-4426 arasında değişmektedir. En yüksek değerler Bahçeköy Fayı'nın Göynük Çayı Vadisi'nde DAF'la kesiştiği sahada ölçülmüştür. Vadi boyunca yüksek SL değerleri faylanmayı işaret etmektedir. Toklular Fayı tarafından denetlenen Uzunçayır Havzası'nda (3 nolu havza) da SL değerleri yüksek olup, 1.34-3349 arasında değişmektedir. Kızıtaş Deresi Havzası'nda (4 nolu havza) SL 0.75-773 arasında değişen değerler gösterir. Havzada yüksek SL değerleri Karlıova Havzası'nın kuzeyinde KAF'a bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Büyük bir bölümü Karlıova Havzası'nın tabanında yer alan Yukarı Göynük Havzası'nda (5 nolu havza) SL, 0.35-3071 arasında değişmektedir. Bu havzada maksimum değerler KAF'ın meydana getirdiği eğim farklılıkları nedeniyle Kargapazarı doğusunda ölçülmüştür. Göynük Havzası'nda güneyde 1 numaralı havzada DAF'a bağlı olarak SL değeri maksimum 1572 olarak ölçülmüştür. 2 numaralı havzada maksimum SL değeri 1139'dur. Diğer havzaların SL değerleri nispeten düşüktür. Göynük Havzası'nda güneyde SL'nin yüksek değerleri DAF ile ilişkilendirilmiştir (Şekil 7)

Şekil 7. Göynük Çayı Havzası'nda kuzeyde (a) ve güneyde yer alan (b) alt havzalarda SL indeksi değerlerinin dağılımı

Peri Çayı Havzası'nda kuzeyde bindirme kuşağında yer alan havzalarda minimum SL değeri 0.5 ile 4 nolu havzada, maksimum 1087 ile 3 nolu havzada ölçülmüştür. Bu segmentte de yüksek değerler bindirmeye bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Peri Çayı Havzası'nda güneyde yer alan alt havzalarda minimum SL değeri 0.50 ile Tuzluca Deresi Havzası'nda (1 nolu havza) maksimum değer 2213 ile aynı havzada ölçülmüştür. Güneyde yer alan havzalarda yüksek SL değerleri litolojiden ziyade KAF ile ilgilidir (Şekil 8).

Şekil 8. Peri Çayı Havzası'nda güneyde (a) ve kuzeyde yer alan (b) alt havzalarda SL indeksi değerlerinin dağılımı.

4. Jeomorfolojik Özellikler

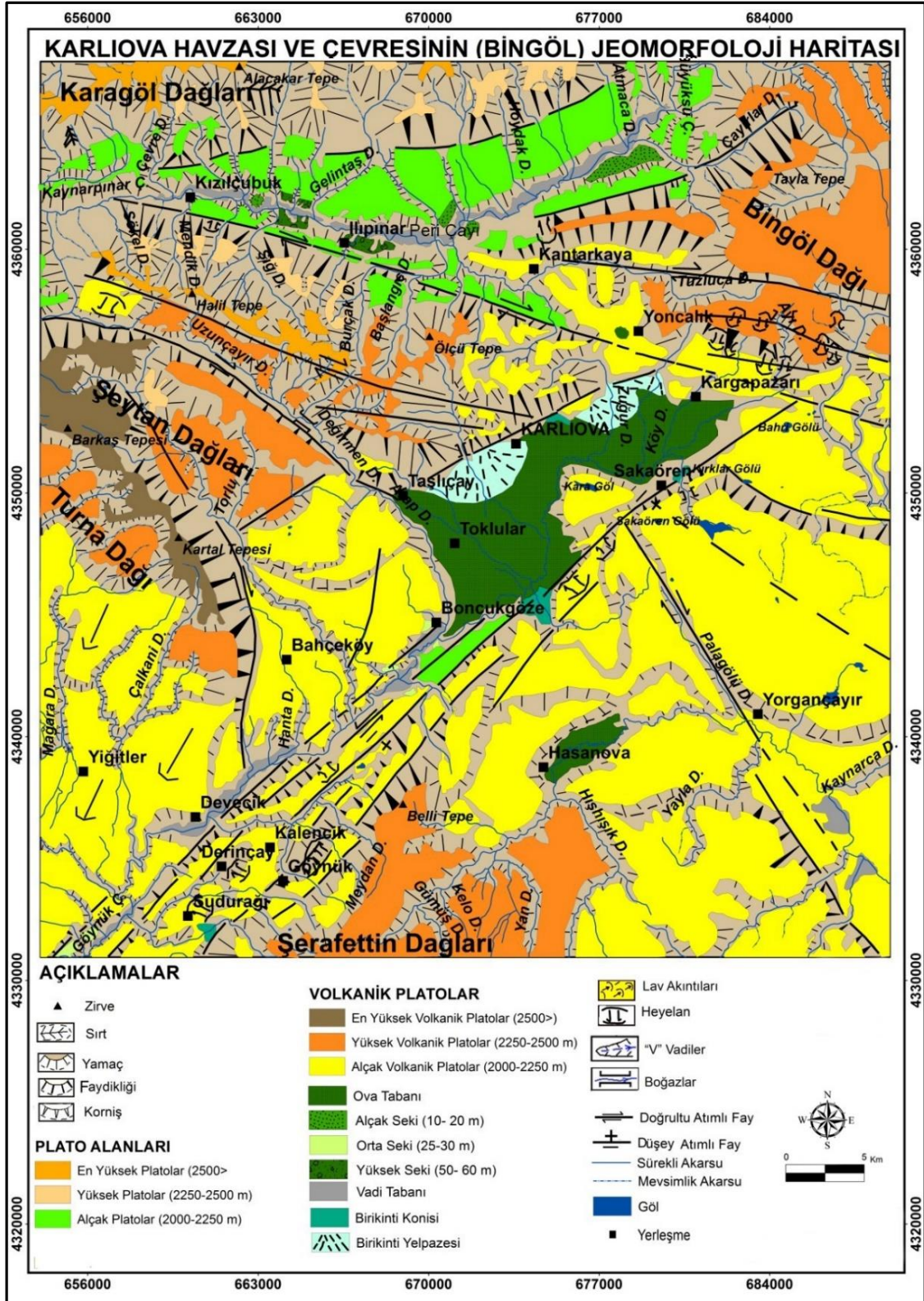
Karlıova Havzası'nı çevreleyen dağlık alanlar, dağlık alanlardan havza tabanına geçişte belli yükseltilerde görülen platolar, havzalar, vadi ve boğazlar, birikinti koni ve yelpazeleri ana jeomorfolojik birimleri oluşturmaktadır (Şekil 9). Bu ana jeomorfolojik birimlerin dışında faylı yapıya bağlı olarak gelişen yer şekilleri incelenen alanın jeomorfolojisine zenginlik sağlamıştır.

4.1. Dağlık Alanlar

Karlıova Havzası ve çevresinde fay hatlarına paralel uzanış gösteren Bingöl Dağı, Kantarkaya Dağı, Karagöl Dağları, Şeytan Dağları, Turna Dağı ve Şerafettin Dağları önemli dağlık kütleleri oluşturmaktadır. Bu dağlık kütleler üzerinde farklı yükselti basamaklarında platolar yer almaktadır. Kuzeydoğuda sınırlı bir bölümü inceleme alanında kalan, Üst Miyosen-Pliyosen yaşlı Bingöl Dağı, tabla-kalkan oluşumu gösteren bir volkanidir (Tonbul, 1996). Bazalt lavları dağın merkezi kısmından her yöne akmıştır. Kuvaterner başlarında genç volkanik faaliyetler görülmüş, Pleyistosen başlarında KAF'nın gençleşmesi/Varto Fayı'nın ortaya çıkması ile Bingöl Dağı'nın güney yarısı yok olmuştur. Dağın zirveler bölümü Pleyistosen'de glasyasyona uğramıştır (Şekil 9; Tonbul, 1996, 1997). Karlıova Havzası'nın kuzeyinde yer alan Kantarkaya Dağı, KD-GB doğrultusunda uzamakta olup kuzey ve güney yamaçları Ilıpınar Fayı tarafından kesilmiştir. Kuzeybatıda yer alan Karagöl Dağları, KD-GB doğrultusunda uzamakta olup akarsular tarafından yarılarak oldukça engebeli bir görünüm kazanmıştır. Havzanın kuzeybatısında yer alan Şeytan Dağları, KB-GD doğrultusunda Toklular Fayı'na paralel bir uzanış göstermektedir. Havzanın batısında yer alan Turna Dağı, KB-GD doğrultusunda Bahçeköy Fayı'nın uzanışı ile paralellik göstermektedir. Dağın ortalama yükseltisi 2500 m'nin üzerinde olup, 2655 m ile Barkaş Tepe ve 2799 m ile Kartal Tepe en yüksek zirveleri oluşturmaktadır. Üst Pliyosen-Alt Pleyistosen'de etkili olarak devam eden tektonik olaylar sonucu Turna Dağı bütünüyle yükselmiş, bu farklı yükselmeye dağ kuzeybatıdan güneydoğuya doğru çarpılmıştır. Havzanın güneyinde D-B doğrultusunda uzanan Şerafettin Dağları volkanizmaya bağlı oluşmuştur (Şekil 9).

4.2. Plato Alanları

Karlıova Havzası ve çevresindeki platoların bir bölümü dağlık alanlar üzerinde gelişen aşınım düzlüklerine, bir bölümü volkanik platolara karşılık gelmektedir. Aşınım yüzeylerinden oluşan platolar, tektonik hareketlerle yükselmiş, çarpılmaya uğramış, akarsular tarafından yarılmış ve bugünkü görünümünü kazanmışlardır. İnceleme alanında 2500 m'nin üzerindeki düzlükler en yüksek platolara, 2250-2500 m arasındaki düzlükler yüksek platolara ve 2000-2250 m yükseltileri arasındaki düzlükler alçak platolara karşılık gelmektedir. Bu platolar dışında geniş yüzeylenme alanına sahip volkaniklere göre en yüksek, yüksek ve alçak volkanik platolar görülmektedir. İnceleme alanında 2500 m'den yüksek volkanik alanlarda görülen düzlükler en yüksek volkanik platoları (Üst Pliyosen), 2250-2500 m yükseltileri arasında görülen düzlükler yüksek volkanik platoları (Orta Pliyosen) ve 2000-2250 m yükseltileri arasında volkanik alanlarda görülen düzlükler alçak volkanik platoları (Alt Pliyosen) oluşturmaktadır. Aşınım düzlükleri inceleme alanının kuzeyinde, volkanik platolar ise batıda, güneyde ve doğuda görülmektedir (Şekil 9).

Şekil 9. Karlıova Havzası ve çevresinin (Bingöl) jeomorfoloji haritası (Avcı, 2014).

4.3. Ova ve Havzalar

Ova ve havzalar genelde Neotektonik dönemde etkili olmaya başlayan KAF ve DAF'ın etkisiyle ortaya çıkmıştır. Havza çevresinde, havzanın aktif tektonik hareketlere bağlı oluştuğunu gösteren birikinti koni ve yelpazeleri gibi belirgin yer şekilleri görülmektedir (Şekil 9, Foto 2a, b).

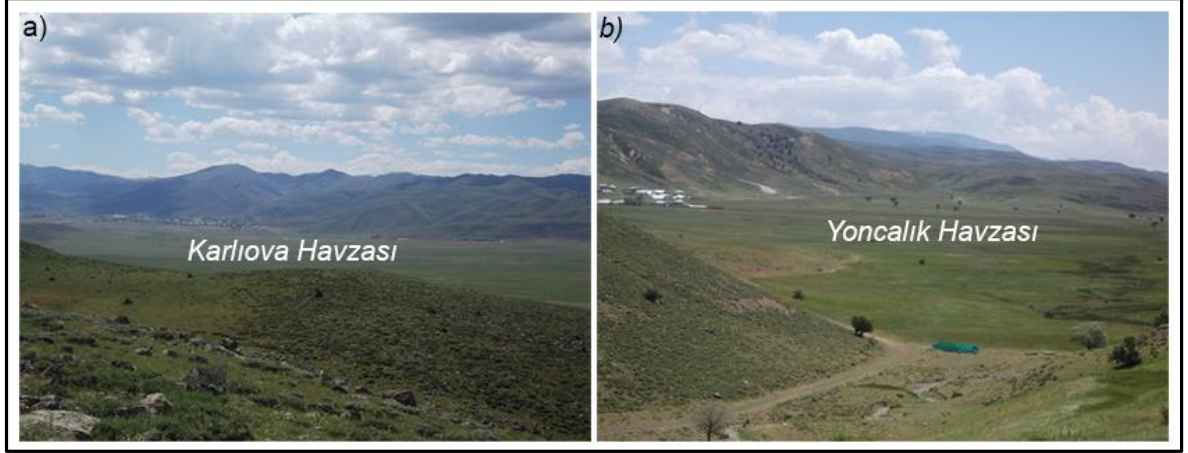

Foto 2. KAF ve DAF'ın kesişme alanında fay kaması şeklinde gelişen Karlıova Havzası. Bu havza Kuvaterner'de oluşan en genç havzalardan biridir (a). Yoncalık Havzası, Karlıova Havzası'nın kuzeydoğusunda Ilıpınar Fayı'na bağlı olarak oluşmuş bir havzadır (b).

Karlıova Havzası, birbirleriyle kesişen ve hareket yönleri farklı olan doğrultu atımlı KAF ile DAF arasında gelişen Kuvaterner yaşlı, fay kaması (fault wedge basin) havzalarına örnek oluşturmaktadır. Ingersol (1988) fay kaması havzalarının; düşük eğimli bükülme alanlarında bir veya iki kenarın yükselmesi sonucunda arada kalan havzanın blok olarak alçalması ve çevredeki bloklardan birinin ileri taşınmasının engellendiği alanlara tekabül ettiğini belirtmektedir (Avcı ve Günek, 2015c; akt. Günek ve Sunkar, 2006). DAFZ'da Gölbaşı Depresyonu (İmamoğlu ve Gökten, 1996) ve KAFZ'da Suşehri Havzası (Koçyiğit, 1989), fay kaması havzalarına örneklerdir (Günek ve Sunkar, 2006). Karlıova Havzası, Pleistosen'de Bahçeköy ve Toklular Faylarının ortaya çıkmasıyla batıya doğru genişlemiştir. KB-GD doğrultusunda uzanan Yoncalık Havzası, Karlıova'nın kuzeydoğusunda Ilıpınar Fayı'na bağlı olarak oluşmuş çek-ayır tipinde bir havzadır (Şekil 9, Foto 2b). KD-GB doğrultusunda uzanan Hasanova Havzası, DAF tarafından oluşturulmuştur. Havzanın yükseltisi KD-GB doğrultusunda azalmaktadır. Bunun nedeni DAF'ın etkisiyle güneybatıdan yükselmiş olmasıdır. Havzanın kuzeyinde DAF'a bağlı olarak çarpılmış yüzeyden, havza tabanına geçişte eğim artmaktadır.

4.4. Vadiler

Araştırma alanındaki vadi sistemleri bugünkü görünümünü DAF ve KAF'ın oluşumundan sonra kazanmıştır. DAF'ın olasılıkla Orta Pliyosen ortalarına doğru oluşturduğu KD-GB doğrultulu, hendek şeklinde bir morfolojiye Göynük Çayı yerleşmiş olmalıdır (Tonbul, 1990). Bu hendeğe doğru meydana gelen aşınım yüzeylerine yerleşen akarsular vadilerini kurmaya başlamıştır. Göynük Çayı, Peri Çayı, Uludere, Uzunçayır, Palagölü dereleri fay hatlarına yerleştikleri için subsekant akarsulardır. Bu akarsulardan bazılarının vadisi çizgisel bir uzanış göstermektedir. Özellikle Karlıova Havzası'nın güneydoğusunda sağ yanal doğrultu atımlı fay hatlarına yerleşen akarsularda bu durum belirgindir. KAF'ın devreye girmesiyle de Peri Çayı Vadisi oluşmuştur. Kuvaterner'de yaşanan epirojenik hareketlerle bazı akarsular, yatakları içerisine gömülerek boğazlar oluşmuştur. Karlıova Havzası ve çevresinde vadiler, kuzey ve batıdaki yüksek dağlık alanlarda genç oluşumlu bir özellik göstermektedir. Vadilerin dağlık alanlarda genç oluşumlu olmaları bu alanda tektoniğin canlı olduğuna bir kanıttır. Karlıova ve Hasanova havzalarının tabanlarında ise olgun vadiler görülmektedir. Peri Çayı Havzası'nda litoloji ve yüksek eğimin etkisiyle dar ve derin vadiler oluşurken, bazalt litoloji ve faylara bağlı olarak Göynük Çayı Havzası'nda boğaz görünümlü vadiler, güneydoğuda Hasanova Çayı Havzası'nda lavların oluşturduğu düz yüzeylerde geniş ve tabanlı vadiler gelişmiştir (Şekil 9). Uzunçayır Deresi tarafından oluşturulan Uzunçayır Boğazı, Karlıova Havzası'nın kuzeybatısında yer almaktadır. Boğazın genişliği yukarı bölümde 100 m'nin altına düşerken, Karlıova Havzası'na açıldığı kısımda 200 m'ye kadar çıkmaktadır. Karlıova Deresi tarafından oluşturulan Karlıova Boğazı, havzanın kuzeyinde yer almaktadır. Boğazın genişliği havzaya açıldığı kısımda 100-400 m arasında değişmektedir. Kargapazarı'nın doğusunda alçak volkanik platoları yaran Ayı Deresi Boğazı, KAF'ın şekillendirmesiyle oluşmuştur. Boğaz oldukça dar

olup, genişliği 10 m civarındadır. Karlıova Havzası'nın güneyinde alçak volkanik plato sahasından kaynaklanan Aşk Deresi, boğaz vadi oluşturmuştur. Çalışma alanında yer alan bir diğer boğaz Hano Deresi Boğazı'dır (Şekil 9).

4.5. Taraçalar

Karlıova Havzası ve çevresinin dağlık karakteri ve aktif tektonik nedeniyle tipik akarsu taraçaları Göynük Çayı ve Peri Çayı vadilerinde sınırlı alanlarda görülmektedir. Bunlar vadi tabanlarına göre T1 10-20 m, T2 25-30 m ve T3 50-60 m yüksekte yer alan taraçalardan oluşmaktadır. Tektonik hareketlerden etkilenen bu taraçalar çarpılmış, yükselmiş ve bazı alanlarda 5-10 m daha yükselti kazanmıştır (Şekil 9).

4.6. Birikinti Konileri

İnceleme alanında en tipik birikinti konileri, Karlıova Havzası'nın kuzeyinde kaynağını dağlık alanlardan alan akarsuların oluşturduğu konilerdir. Bu oluşum dışında havza çevresinde tektonik etkiye bağlı olarak çok dönemli birikinti koni ve yelpazeleri gelişmiştir. Karlıova ilçesi birikinti koni ve yelpazeleri üzerinde kurulmuş olduğundan deprem açısından yüksek risk taşımaktadır. Ayrıca bu özelliği nedeniyle sel ve taşkın riski de çok yüksektir. Karlıova Havzası dışında birikinti koni ve yelpazeleri çok dar alanlıdır (Şekil 9).

4.7. Yapısal Şekiller

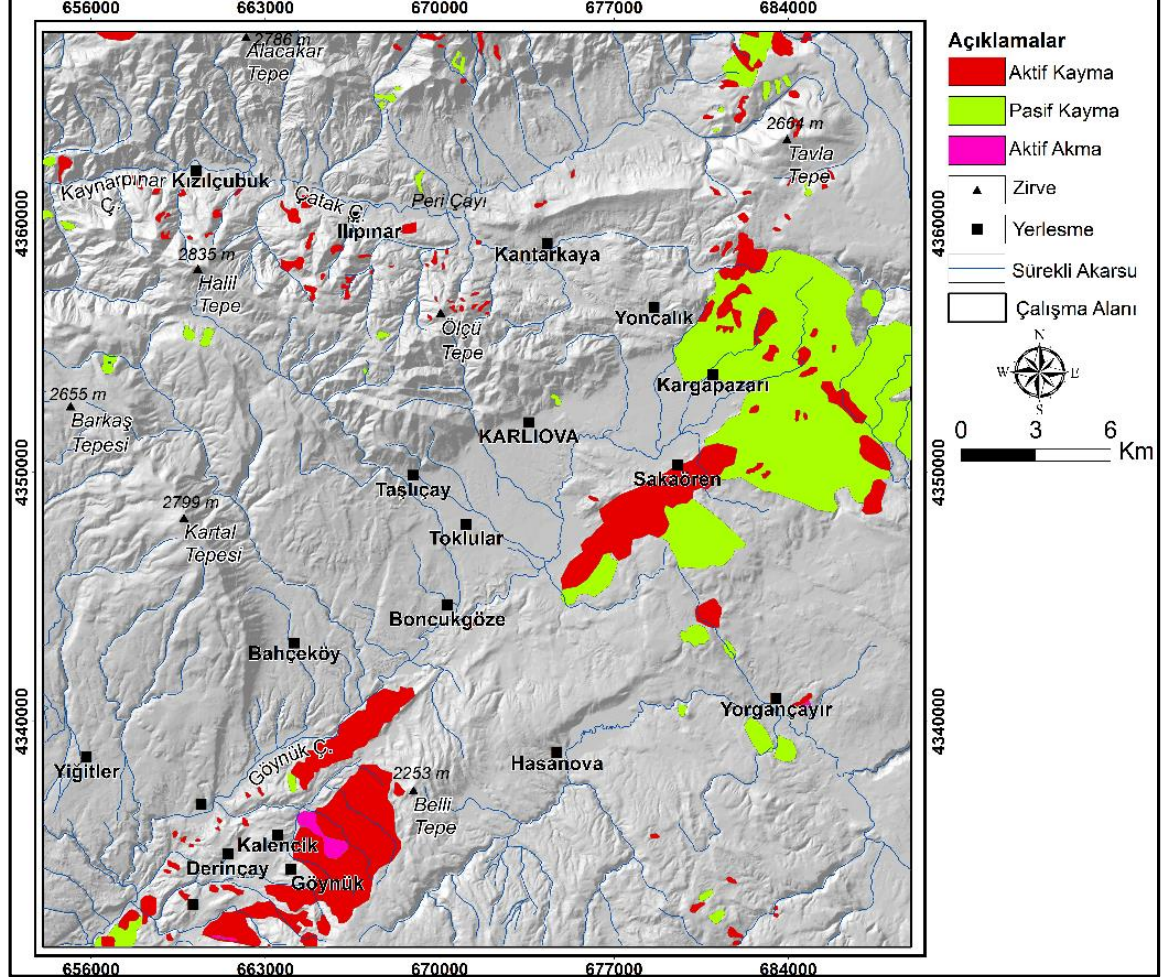
Karlıova Havzası, KAFZ, DAFZ ve VF'nin kesişme alanında yer aldığından faylı yapıya bağlı olarak gelişen şekiller açısından oldukça zengindir. Havza ve çevresinde fay diklikleri, fay gölleri, çizgisel uzanım gösteren vadi ve çöküntü alanları, ötelenmiş akarsu ve sırtlar, basamaklı yapılar, üçgen yüzeyler, asılı vadiler, pull-apart (çek-ayır) havzalar, traverten taraçaları, uzamış sırtlar, asimetrik vadi ve havzalar, birikinti konileri ve kütle hareketleri yaygın görülmektedir (Avcı, 2014; Avcı ve Günek, 2015a). Karlıova Havzası ve çevresinde yaygın ve tipik olarak belverme gölcüğü olarak adlandırılan fay gölleri dikkat çekmektedir. Doğru atımlı fay sistemlerinde, doğrusal gidişli gevşeten ya da sıkıştırıcı büklümler (bend) ya da sıçramalar yapması (step-over) ile fayın yönüne bağlı olarak küçük ölçekli yükselme ve alçalmalar meydana gelmektedir. Alçalmaların genel sonucu, batık göl (sag-pond) ismi verilen küçük çöküntü alanları, fay gölleri oluşmaktadır (Tüysüz ve Erturaç, 2005). Havza ve çevresinde bu göller daha çok DAFZ üzerinde görülmektedir. Bu göllere Bahri, Kırklar, Sakaören, Karagöl ve Ciligöl örnek verilebilir. Üçlü ekleme oldukça yakın bir konumda olan Bahri Gölü, yaklaşık 1150 m²'lik alana sahip olup, Bingöl sınırları içerisindeki en büyük göldür. KAF ve DAF'nin kesişmesine bağlı olarak göl çanağı geometrik olarak daralıp, genişlemektedir. Sakaören köyünün kuzeydoğusunda yer alan Kırklar Gölü, deniz seviyesinden 2000 m yükseklikte olup, 150 m²'lik alan kaplamaktadır. Karlıova Havzası'nın güneyinde yer alan Sakaören Gölü, deniz seviyesinden 2050 m yükseklikte yer almaktadır. DAF'a bağlı olarak oluşan çizgisel görünümüne sahip bir çukura yerleşen gölün, kuzey ve güneye bakan yamaçlarında eğim 20°'nin üzerindedir. Karlıova Havzası ile Kargapazarı köyü arasında yer alan Karagöl, deniz seviyesinden 1850 yükseklikte yer almaktadır. Yaklaşık 175 m²'lik bir alana sahip olan göl, sazlık ve bataklığa dönüşmüştür (Avcı, 2014; Avcı ve Günek, 2015a, Foto 3a, b). Fay göllerinin DAFZ üzerinde oluşumu dikkat çekmektedir. KAFZ'in inceleme alanına yakın bölümünde fay gölleri oluşmamıştır. Fay gölleri dışında akarsu ötelenmeleri ve faylanmaya bağlı diğer yer şekilleri de tipik olup bu makalede bu şekillerin hepsini değerlendirmek mümkün olmamıştır.

Foto 3. Karlıova Havzası'nda fay gölleri yaygındır a) Kargapazarı güneydoğusunda yer alan Bahri Gölü 2000 m yükseltide, b) Sakaören köyü güneyinde yer alan Sakaören Gölü 2050 m yükseltide yer almaktadır.

4.8. Kütle Hareketleri

Karlıova Havzası ve çevresinde yerleşme, tarım ve mera alanlarını, karayollarını etkileyen kütle hareketleri meydana gelmektedir. Kütle hareketleri olarak heyelanlar yaygın görülmektedir. Heyelanlar, DAFZ boyunca Göynük Çayı vadisinde fay hatlarına paralel bir dağılım göstermektedir. Vadinin her iki yamacında plato yamaçlarından başlayıp vadi tabanına kadar uzanan geniş alanlı heyelanlar gelişmiştir (Şekil 10).

Şekil 10. Karlıova Havzası ve çevresinde (Bingöl) kayma ve akmaların dağılımı (Duman vd., 2009 ve arazi gözlemlerine göre çizilmiştir).

Sudurağı ile Boncukgöze arasında kayma şeklinde olan heyelanlar Sudurağı ile Kalencik arasında Bingöl-Erzurum karayolunun birkaç defa yer değiştirmesine neden olmuştur. Bu yer değiştirmelerden biri 1997 yılında meydana gelen heyelan sonrasında gerçekleşmiştir. Sahada kütle hareketleri çok sayıda yerleşmenin yerinin de değişmesine neden olmuştur. Göynük Çayı vadisinin Aşağı Derinçay ile Kırachtepe arasındaki bölümü ile Devcek'te de heyelanlar etkili olmaktadır. Sudurağı ve Kalencik yerleşmeleri de heyelanlardan etkilenmektedir. KAFZ üzerinde heyelanlar yoğun olarak Kargapazarı doğusunda ve Peri Çayı Vadisi'nde görülmektedir (Şekil 10). Heyelan dağılım haritasına göre DAFZ boyunca heyelanların KAFZ'a göre daha yoğun olduğu görülmektedir. Bu durum doğrudan litolojik özelliklere bağlıdır (Foto 4a, b).

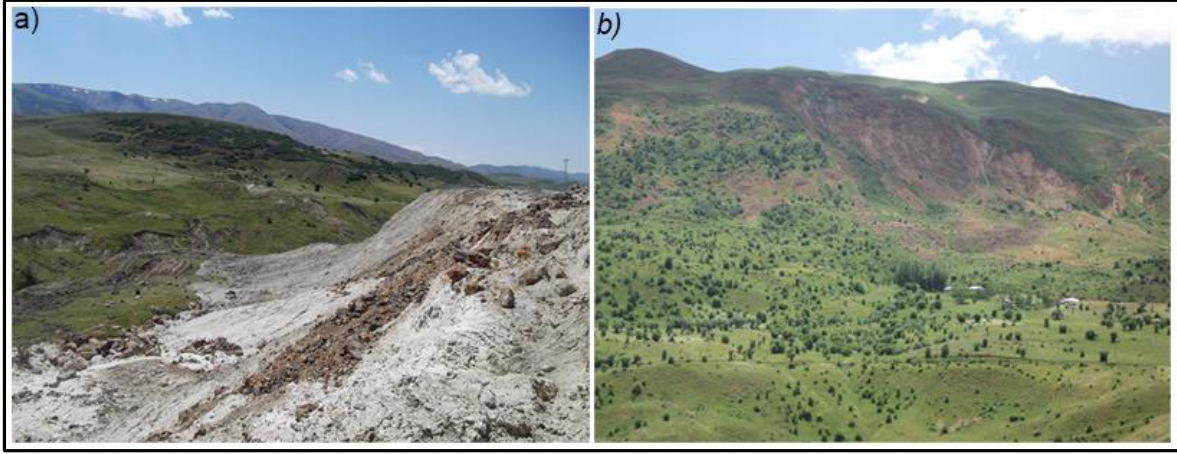

Foto 4. DAFZ üzerinde meydana gelen heyelanlar Bingöl içme suyu şebekesine zarar vermektedir (a), KAFZ üzerinde Peri Çayı Vadisi'nde de heyelanlar meydana gelmektedir (b).

4.9. Jeomorfolojik Gelişim

Karlıova Havzası'nın tektonik ve jeomorfolojik gelişiminde Neotektonik dönem hareketlerinin etkisi belirgindir. Neotektonik dönemde, inceleme alanında dağlık alanlar yükselmiş, morfolojide etkin olan faylar oluşmuş ve neo-vulkanizma yaşanmıştır. Orta-Üst Miyosen tektonik hareketlerinin meydana getirdiği dislokasyonlar, Karlıova Havzası'nın kuzeydoğusunda ve güneyinde Şerafettin ve Bingöl Dağları'nın ortaya çıkmasını sağlamıştır. Şerafettin Dağları ve Bingöl Dağı'ndan çıkan bazaltlar geniş alanlara yayılmıştır. Üst Miyosen'de kıta-kıta çarpışmasına bağlı olarak Anadolu levhası üzerinde KAF ve DAF oluşmuştur. İnceleme alanında KAF'ın etkisi Pliyosen'den sonra belirginleşmeye başlamıştır. Alt Pliyosen'de kıtasal kabuğun kalınlaşması, DAF'ın oluşmaya başlamasına neden olmuş, DAF, Orta Pliyosen'de önemli yapısal unsur haline gelmiştir (Tonbul, 1990). İnceleme alanı Pliyosen boyunca aşınım sahası olmakla birlikte sıkışma rejimi etkisinde yükselmiştir. Orta-Üst Pliyosen'de levha hareketlerinin artması sonucu KAF ile DAF birleşmiş, buna bağlı olarak Karlıova ve daha güneyde Bingöl düzlükleri oluşmuş, Pleyistosen'de ise Karlıova Havzası açılmıştır (Şaroğlu ve Yılmaz, 1986). Pleyistosen sonlarından itibaren genç tektonik hareketlere bağlı olarak havzayı sınırlandıran dağlık sahalara ve plato alanlarının yükselmesi devam etmiştir. Bu yükselmeye bağlı olarak akarsu vadilerinde taraça sistemleri oluşmuştur. Bu değerlendirmelere göre inceleme alanında Pliyo-Kuvaterner en önemli dönemi oluşturmaktadır. Buna göre Karlıova Havzası ve çevresinin bugünkü jeomorfolojik görünümü bu dönemde ortaya çıkmıştır. Karlıova Havzası gelişimini halen sürdüren fay kaması havzasına karşılık gelmektedir. Jeolojik geçmişi boyunca tektonik hareketler açısından aktif olan Karlıova Havzası ve çevresi Neotektonik dönemden bu yana genişliği 10-20 km'yi bulan aktif fay zonları üzerinde bulunmaktadır. Bu faylar havzanın şekillenmesinde önemli bir etkiye sahip olup, bu etki devam etmektedir.

5. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada Karlıova Havzası ve çevresinin genel jeomorfolojisi değerlendirilmiş, aktif fay zonları üzerinde yer alan drenaj alanlarına morfometrik indisler uygulanmış ve çizgisellik analizleri yapılmıştır. Havza, KAF ve DAF'ın birleşmesinden sonra Kuvaterner'de açılmaya başlamış, genç bir depresyondur. Dış drenaja Göynük Çayı ile açılan havza, Kuvaterner'de Murat Nehri'ne bağlanmıştır. Karlıova Havzası, tektonik bakımdan kilit noktada yer almaktadır. KAF, DAF ve VF'nin kesişme alanına oldukça yakın bir konumdadır. Çalışma alanının jeomorfolojik gelişiminde Neotektonik dönem oldukça önemlidir. Bu dönemde, K-G doğrultusundaki bindirmeler yerini sağ/sol yanallı doğrultu atımlı fay tektoniğine bırakmıştır. Dikey yöndeki tektonik hareketlerin ağırlık kazandığı Neotektonik dönemde güneyde DAFZ, batıda Bahçeköy ve Toklular Fayları boyunca dağlık alanlar yükselmiş ve bugünkü konumlarını almışlardır. Bugünkü ana jeomorfolojik birimler büyük ölçüde bu dönemde yaşanan toptan yükselmeler ve fay tektoniği altında şekillenmiştir (Avcı, 2014). Havza ve çevresi KAF'ın Ilıpınar, Bahçeköy ve Toklular Segmentleri ile DAF tarafından şekillendirilmektedir. Karlıova Havzası ve çevresinde yaygın olarak görülen kütle hareketleri, depremler, birikinti koni ve yelpazeleri, sıcak su kaynakları havzanın oluşumunun devam etmekte olduğunu göstermektedir. Karlıova Havzası'nda ana jeomorfolojik birimler, dağlık alanlar, platolar ve vadilerdir. Ana jeomorfolojik birimlerin yanında, birikinti konileri, boğazlar, fay diklikleri ve fay basamakları, ötelenmiş vadi ve sırtlar, sekiler gibi yer şekilleri oluşmuştur. Bu şekillerin varlığı nedeniyle havza çok dönemli gelişim sergilemektedir. Karlıova Havzası'nın, Anadolu Levhası'nın hareketi ile açılmaya, Kuvaterner'de devreye giren genç fayların etkisiyle

de batıya doğru genişlemeye başladığı düşünülmektedir. İnceleme alanında eğim değerlerinin yüksek olduğu dağlık alanlar, vadi yamaçları kütle hareketleri için uygun şartlara sahiptir. Kütle hareketleri bakımından volkanik yapının görüldüğü Göynük Çayı Vadisi ve Kargapazarı Havzası'nın doğusu çok risklidir. Heyelanların bir bölümü aktif olduğu gibi paleo-heyelanlar da yaygın olarak görülmektedir. Özellikle Göynük Vadisi yamaçlarında oluşan heyelanlar yolları etkilemesinin yanında yerleşme alanlarını da tehdit etmektedir. Fay hatlarına yerleşen akarsular, yüksek hipsometrik integral değerine ve dışbükey hipsometrik eğriye sahip havzalar, asimetrik bir yapı kazanan vadi ve havzalar, uzamış havzalar, yüksek SL değerleri, Karlıova Havzası ve çevresinde tektoniğin canlı olduğunu göstermektedir. Havza ve çevresinde çizgisellikler büyük ölçüde faylarla uyumludur.

Kaynaklar

- Akyüz, H. S., Sançar, T. ve Zabcı, C. (2010), Karlıova Üçlü Eklemi Civarında Göynük Fayı (Bingöl) ve Varto Fayının (Muş) Morfotektoniği, Fay Geometrisi ve Kayma Hızı, TÜBİTAK Proje No: 109Y160, İstanbul.
- Avcı, V. (2014), Karlıova Havzası ve Çevresinin (Bingöl) Genel ve Uygulamalı Jeomorfolojisi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi. Elazığ.
- Avcı, V. ve Günek, H. (2014), Karlıova Havzası ve Çevresindeki (Bingöl) Aktif Heyelanların Litoloji, Yükselti, Eğim, Bakı ve Ndvı Sınıflarına Göre Dağılımı, *International Journal of Social Science*, 28, 445-464.
- Avcı, V. ve Günek, H. (2015a), Karlıova Havzası ve Çevresinde (Bingöl) Kuzey Anadolu Fayı (Kaf) ve Doğu Anadolu Fayı'na (Daf) Bağlı Olarak Gelişmiş Yerçekilleri, *Bingöl Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 75-94.
- Avcı, V. ve Günek, H. (2015b), Uludere Havzası'nın (Bingöl) Jeomorfolojik Özelliklerinin Belirlenmesinde Morfometrik Analizlerin Kullanımı, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21, 745-770.
- Avcı, V. ve Günek, H. (2015c), Karlıova Havzası'nda (Bingöl) Doğal Ortam Özelliklerinden Kaynaklanan Sorunlar ve Çözüm Önerileri, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 31, 211-233.
- Cannon, P. J. (1976). Generation of explicit parameters for a quantitative geomorphic study of the mill creek drainage basin. *Oklahoma Geology Notes*, v. 36, p. 3-16.
- Duman, T. Y., Olgun, Ş., Çan, T., Nefeslioğlu, H.A., Hamzaçebi, S., Elmacı, H., Durmaz, S. ve Çörekçioğlu, Ş. (2009), 1/500.000 Ölçekli Türkiye Heyelan Envanteri Haritası Erzurum Paftası, Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü, Ankara.
- El Hamdouni, R., Irigaray, C., Fernández, T., Chacón, J. ve Keller, E. A. (2008), Assessment of relative active tectonics, southwest border of the Sierra Nevada (southern Spain), *Geomorphology*, 96(1-2), 150-173.
- Emre, Ö., Duman, T.Y., Özalp, S., Elmacı, H., Olgun, Ş. ve Şaroğlu, F. (2013), Açıklamalı Türkiye Diri Fay Haritası. Ölçek 1:1.250.000, Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü, Özel Yayın Serisi-30, Ankara-Türkiye. ISBN: 978-605-5310-56-1
- Günek, H. ve Sunkar, M. (2006), Kurucaova ve Yakın Çevresinin (Malatya) Jeomorfolojik Özelliklerinden Kaynaklanan Sorunlar ve Çözüm Önerileri, *Türk Coğrafya Dergisi*, 47.
- Hack, J. T. (1973). Stream-profile analysis and stream-gradient index. *Journal of Research of the US Geological Survey*, 1(4), 421-429.
- Herece, E. (2008a), Doğu Anadolu Fayı Atlası, Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü Özel Yayın Serisi:13, Ankara.
- Herece, E. (2008b), DAF Boyu Jeoloji Haritası, Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü, Ankara.
- İmamoğlu, Ş. M. ve Gökten, E. (1996), Doğu Anadolu Fay Zonu Gölbaşı Kesimi Neotektonik Özellikleri ve Gölbaşı-Saray Fay Kaması Havzası, *Türkiye Jeoloji Kurumu Bülteni*, II, 176-184.
- Ingersoll, R. V. (1988), Tectonics of Sedimentary Basins, *Geological Society of America Bulletin*, 100, pp: 1704-1719.
- Keller, E.A. ve Pinter, N. (2002), *Active Tectonics: Earthquakes, Uplift, and Landscape*, Prentice-Hall, New Jersey.
- Koçyiğit, A. (1989), Suşehri Basin: An Active "Fault-Wedge Basin" on The North Anatolian Fault Zone, Turkey", *Tectonophysics*, 167 (1), 203-214.
- Piacentini, D., Troiani, F., Servizi, T., Nesci, O. ve Veneri, F. (2020). SLIX: A GIS toolbox to support along-stream knickzones detection through the computation and mapping of the stream length-gradient (SL) index. *ISPRS International Journal of Geo-Information*, 9(2), 69.
- Pérez-Peña, J.V., Azañón, J. M. ve Azor, A. (2009). CalHypso: An ArcGIS extension to calculate hypsometric curves and their statistical moments. Applications to drainage basin analysis in SE Spain. *Computers & Geosciences*, 35(6), 1214-1223.
- Ramírez-Herrera, M. T. (1998). Geomorphic assessment of active tectonics in the Acambay Graben, Mexican

- Volcanic Belt. *Earth Surface Processes and Landforms*, 23, 317–332.
- Strahler, N. (1952). Hypsometric (area-altitude) analysis of erosional topography. *Geological Society of America Bulletin*, 63(11), 1117–1142.
- Şaroğlu, F. (1985), Doğu Anadolu'nun Neotektonik Dönemde Jeolojik ve Yapısal Evrimi, (İstanbul Üniversitesi Unpublished PhD Thesis), İstanbul, 240 pp.
- Şaroğlu, F. ve Yılmaz, Y. (1986), Doğu Anadolu'da Neotektonik Dönemdeki Jeolojik Evrim ve Havza Modelleri, *Maden Tetkik ve Arama (MTA) Enstitüsü Dergisi*, 107.
- Tarhan, N. (1997), 1/100.000 Ölçekli Türkiye Jeoloji Haritaları, Erzurum G 31(J 45) ve G 32 (J 46) Paftaları, Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü Jeoloji Etütleri Dairesi, Ankara
- Tonbul, S. (1990), Bingöl Ovası ve Çevresinin Jeomorfolojisi ve Gelişimi, *Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 329-352.
- Tonbul, S. (1996), Bingöl Dağı'nın Volkan Morfolojisi ve Volkanizma- Tektonik İlişkileri, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 311–340.
- Tonbul, S. (1997), Bingöl Dağı'nda Buzul Şekilleri, *Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 6, 347–374.
- Tüysüz, O. ve Erturaç, M. K. (2005), “Kuzey Anadolu Fayının Devrez Çayı ile Soruk Çayı Arasındaki Kesiminin Özellikleri ve Fayın Morfolojik Gelişimdeki Etkileri”, *Türkiye Kuvaterner Sempozyumu* 5.

İnternet Kaynakları

<https://earthexplorer.usgs.gov/>

<https://land.copernicus.eu/imagery-in-situ/eu-dem/eu-dem-v1.1>

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

**TYOLOGICAL VARIATION IN ENCODING THE MANNER OF MOTION
EVENT IN TRANSLATED VERSIONS OF ENGLISH AND TURKISH SHORT
STORIES**

*İngilizce ve Türkçe Kısa Öykü Çevirilerinde Devininim Eylemlerinin Tarz Anlatımı Bakımından
Dilbilimsel Tipolojik Değişkenliği*

Cemre İŞLER¹

¹Dr. Öğr. Üyesi, Fırat Üniversitesi, İngilizce Öğretmenliği Bölümü, Elazığ, cisler@firat.edu.tr, orcid.org/ 0000-0002-3622-0756

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received: 21.01.2022
Kabul/Accepted:
08.09.2022

DOI:

10.18069/firatsbed.1061348

Keywords

Linguistic typology,
Motion events, Manner of
motion verbs, S-languages,
V-languages

ABSTRACT

The aim of this study is to examine how speakers of typologically different languages, Turkish (a verb-framed language, V-language) and English (a satellite-framed language, S-language) express manner of motion events and how each language adapts itself to the demands of the other in translations with regard to the use of manner-of-motion verbs. In this respect, a total of 20 short stories (10 Turkish and 10 English) were selected to analyze. The effort was made to include the ones that are well suited for eliciting manner of motion verbs. For the identification of the motion verbs, Talmy's (1985) definition of motion events was taken into consideration. According to the results, English writers were found to express manner of motion in their texts at a higher rate with regard to both token and type frequency of manner-of-motion verbs. As far as the translation strategies were considered, it was found that Turkish and English writers mostly used literal translation. In order to adapt the characteristics of the target language, it was also found that translators used a variety of strategies indicating compensation for language requirements.

ÖZ

Bu çalışma, tipolojik olarak farklı sınıflandırılan Türkçe (fiil çerçeveli dil) ve İngilizce (uydu çerçeveli dil) dillerinde devininim eylemlerinin kullanımını sıklık ve çeşitlilik bakımından inceleyerek, her iki dilin karşılıklı çevirilerinde hedef dilin gerekliliğine nasıl uyarlandığını çevirmenlerin kullandıkları stratejilere bakarak tespit etmeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, 10 Türkçe ve 10 İngilizce olmak üzere toplam 20 kısa öykü devininim eylemlerinin kullanımı ve çevirileri bakımından incelenmek üzere seçilmiştir. Devininim eylemlerinin tarz anlatımlarını ortaya koyabilmek için çalışmanın amacına uygun olan eylemler dahil edilmeye çalışılmıştır. Bunun olabilmesi adına da, devininim eylemlerinin tespiti için Talmy'nin (1985) 'devininim eylemleri' tanımı dikkate alınmıştır. Bulgulara göre, İngiliz yazarların Türk yazarlara göre devininim eylemlerini metinlerinde hem sıklık hem de çeşitlilik bakımından daha yüksek oranda ifade ettikleri ortaya çıkmıştır. Hedef dilin özelliklerini uyarlamak için çevirmenlerin dil gereksinimlerinin karşılanmasına yönelik çeşitli stratejiler kullandıkları ve bu stratejilere bakıldığında ise en çok "birebir tercüme" kullandıkları tespit edilmiştir.

Atf/Citation: İşler, C. (2022). Typological variation in encoding the manner of motion event in translated versions of English and Turkish short stories. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 3(895-908).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Cemre İŞLER, cisler@firat.edu.tr

1. Introduction

Earlier theoretical studies on the linguistic expression of movement in space have proposed that languages vary typologically in terms of how they verbalize the motion of the animate being through space (Özyürek, 2000). At the same time, however, studies demonstrate that variation in linguistic expression of motion event across languages can be explained by a limited set of underlying universal patterns (Talmy, 1985; 2000). Accordingly, languages that proposed to differ are categorized according to their preference to map “path of motion” in either a main verb (e.g. enter, descend) or an associated “satellite” (e.g. go in, go down). Talmy (1985) refers to these two categories as “verb-framed languages, V-languages” and “satellite-framed languages, S-languages”. These two categories also differ from one another in terms of encoding “manner of motion” (Slobin, 2003). Since “S-languages” prefer to indicate “path” by satellites (verb particles), the verb root is generally free for a manner verb (e.g. walk, rush, fly, up, down). However, V-languages tend to indicate “Path” through the main verb, leaving “Manner” to separate expressions only in those situations where attention to it is salient (e.g. enter/exit running) (Özçalışkan & Slobin, 2000). As a result of this, speakers of “V-languages” tend to omit manner information (Özçalışkan, 2003).

For example, imagine a simple motion event, such as ‘going out of the room’ (as in Figure 1, see below). Speakers possess various lexicalization options to parse this scene. They can choose a number of encodable parts, for instance; only path (he is exiting, he is going out), only manner (he is running), or both path and manner (he is running out).

Figure 1. A motion event image representing “going out of the room”

According to Talmy’s (1985) dichotomy, the preferred lexicalization patterns for the two language categories in verbalizing this scene will be such that “S-language” speakers will tend to express both path and manner (he is running out of the room), by conflating manner with the main verb and encoding path in the particle ‘out’. V-language speakers, however, will choose to indicate only path (he exits the room), leaving out the manner information. Nevertheless, in narrating scenes where manner is foregrounded, “V-language” speakers may prefer to express both path and manner, but generally in a path verb + subordinate manner verb construction (he exits the room running) (Özçalışkan & Slobin, 2000).

Empirical work has provided support for these typological differences, and clearly revealed that “S-languages” and “V-languages” differ from each other in terms of their characteristic expression of manner verbs in speaking or writing about motion events (Slobin, 1996, 1997, 2000; Özçalışkan & Slobin, 2000, 2003; Özçalışkan, 2004, 2012; Özyürek & Kita, 1999; Özyürek, 2000; Furman, Özyürek & Küntay, 2010). The present research, as an attempt in that direction, focuses on the manner of motion verbs and investigates the lexicalization patterns of two typologically contrastive languages (English, an “S-language” and Turkish, a “V-language”) by comparing Turkish and English short stories and their translated versions.

2. Literature Review

Talmy (1985) was the first to analyze the lexicalization of motion events across different languages. He defines a motion event as a situation “containing movement or maintenance of a stationary location” (1985, p. 61) and describes the semantic structure of motion event as being composed of a framing event and a co-event (2000):

[Figure Motion Path Ground] Framing Event ← Relation [Event] Co-Event

“Framing event” can be analyzed into a set of four “internal components”; (I) “Figure: a moving object”, (II) “Ground: entity or entities with regard to which the figure moves”, (III) “Motion: the presence of activating

Typological variation in encoding the manner of motion event in translated versions of English and Turkish short stories process”, and (IV) “Path: the trajectory followed by the figure with regard to the ground entity” (Talmy, 2000, p.26). These can be seen in (1) below:

- (1) “*The boulder* *moved* *down* *the slope.*”
 Figure Motion Path Ground

Daller, Treffers-Daller & Furman, 2011

In addition to these internal components, a motion event can be expressed by “external co-event components” which is related to the framing event as its Manner or as its “Cause”. The co-event, encoding of which is optional, can take the form of the manner event that encodes the manner with which the motion is expressed (e.g. flying, marching) or the causation event that encodes the event originating the motion (e.g. putting, sweeping). These are illustrated in Figure 2, and (2)-(3):

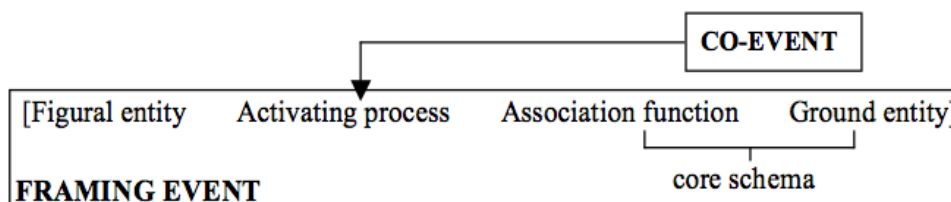

Figure 2. Framing event and co-event

A co-event integrating manner or cause may conflate with the “activating process”. For example, in (2) rolled down conflates the manner Co-event with the Framing event, and (3) blew off conflates the causal Co-event with the Framing event:

- (2) “*The ball* *rolled* *down* *the slope.*”
 Figure Motion + Manner Path Ground
- (3) “*The tissue* *blew* *off* *the table.*”
 Figure Motion + Cause Path Ground

Furman, 2012

In the examples of (2) and (3), the ball and the tissue play the role of the Figure and the slope and the table that of the Ground which in these instances also expresses source of movement. The particles down and off functions as the Path. The verbs roll and blew carry out the Motion component. Also, roll in (2) suggests information about the Manner of motion, and blew in (3) about the Cause of motion.

Talmy (1985, 1991, 2000) observed that different languages code motion events in systematically different ways in terms of lexical structures that are used to indicate information about Path. With respect to this, he proposed that languages can be grouped into two categories on the basis of where they characteristically map Path (Talmy, 1985). According to these two distinct lexicalization patterns, languages are categorized either as “Verb-framed languages” (V-languages) those that typically encode Path in the main verb (e.g., exit, ascend) or “Satellite-framed languages” (S-languages) those that do so in an associated “satellite” (particles, prefixes) (e.g., go out, go down). This grouping can be illustrated with Slobin’ s (2003, p.162) list in which Talmy’ s classification was used as a base (see Table 1):

Table 1. List of the Languages, Slobin, 2003, p.162

Satellite-framed languages (S-languages)	Verb-framed languages (V-languages)
Germanic: Dutch, English, German, Icelandic, Swedish, Yiddish	Romance: French, Galician, Italian, Portuguese, Spanish
Slavic: Polish, Russian, Serbo-Croatian, Ukrainian	Semitic: Moroccan, Arabic, Hebrew
Finno-Ugric: Finnish, Hungarian	Turkic: Turkish
Sibo-Tibetan: Mandarin Chinese	Japanese

In Satellite-Framed languages like English and German, “Path” tends to be not encoded in the verb root of the main verb. Instead, it is expressed by satellite element such as particles (e.g. in, up, out, on, across) that is in a sister relation to the verb root (e.g. go in/up/out/on/across). However, in Verb-Framed languages like

Turkish and Spanish, “Path” is characteristically indicated in the main verb with meanings such as gir- “enter”, çık- “exit”, çık- “ascend”, and in- “descend”. This contrast may be shown by example (4) from English and Turkish:

(1)	English Original	Turkish Translation
	“He ran <u>out</u> the kitchen door.”	“Mutfak kapısından koşarak <u>çık</u> tı.”
	“He walked <u>out</u> of her life.”	“Hayatından <u>çık</u> tı.”

As illustrated in (1) while English uses locative particle (out) to express changes in location, Turkish typically employs separate verb (çıkıtı).

2.1. Manner Conflated in the Motion Verb

Talmy’s binary typology (2000) designates “Path” of motion as the core feature to frame the entire event at semantic level and suggests that languages characteristically map Path of motion into either in (V-languages) or outside (S-languages) the main verb in a clause. The difference across languages for the preference of mapping Path information has further consequences for the lexicalization of the motion event (Özçalışkan & Slobin, 2003; Özçalışkan, 2004). Because Path is encoded outside the main verb in S-languages “the verb is free to add nuances of “MANNER” without further elaboration” (Slobin, 2005, p.312) (e.g. rolled down the hill). The main verb slot can easily become available for a manner verb (e.g. roll /run/ down/ out) that conflates Manner and Motion in the verb root (Özyürek, 2000). This option, on the other hand, tends not to be available for the speakers of V-languages since “verb-framed languages tend to use the main verb to encode path, that is, this slot is generally reserved for path verbs and manner tends to be encoded as subordinated to the main verb (e.g. yuvarlanarak indi ‘descended rolling’)” (Özyürek, 2000). The expression of Manner, then, becomes easily codable linguistic option for S-languages speakers (Özçalışkan, 2004). By contrast, in most instances, the speakers of V-languages such as Turkish have to encode manner information either through subordinated manner verb constructions (e.g. enter by crawling) or various adjunct manner expressions (e.g. exit in a hurry/ abruptly) to conflate manner with motion (Özçalışkan, 2004). Therefore, as Slobin (2000, 2004) puts it, speakers of S-languages map the expression of manner into the main verb habitually and develop a richer lexicon of manner verbs while V-language speakers indicate manner less frequently and usually omit in the context where it is not salient. For example, while V-language speakers generally do not tend to say “an owl flies out of a hole in a tree/ oradan bir baykuş uçarak çıkıyor”, S-language speakers typically express it as a part of the main verb (Slobin, 2004), as illustrated below (see Table 2):

Table 2. Examples for Each Language Category, Slobin, 2004, p. 224

V-framed languages:	S-framed languages:
Spanish: <i>Sale un búho.</i> (= Exits an owl.)	English: An owl popped out.
French: <i>D'un trou de l'arbre sort un hibou.</i> (= From a hole of the tree exits an owl.)	German: ...weil da eine Eule plötzlich raus-flattert. (=... because there an owl suddenly out-flaps.)
Italian: <i>Da quest' albero esce un gufo.</i> (= From that tree exits an owl.)	Dutch: ...omdat een en uil uitlegt. (= ...because there an owl out-flies.)
Turkish: <i>Oradan bir baykuş çıkıyor.</i> (= From there an owl exits.)	Russian: <i>Tam vy-skocila sova.</i> (= There out-jumped owl.)
Hebrew: <i>Yaca mitox haxor yansuf.</i> (= Exits from inside the hole owl.)	Mandarin: <i>Fei-chū yī zhī māotouyīng.</i> (= Fly out one owl.)

2.2. Linguistic Differences in Manner of Motion Event Representations in English and Turkish

As stated above, Talmy (1985, 1991) has divided the world’s languages into two categories with regard to the way lexical and syntactic structures are encoded in semantic elements of motion events. According to this classification, Turkish belongs to the category of V-languages since it encodes Path of motion in a verb (e.g. gir-, çık-, in-) and English belongs to that of S-languages since it encodes Path of motion in a satellite, rather than the main verb (e.g. go in, out, across, up, down). Such a binary typology is perhaps a simplification, however; it is probably more appropriate “to rank languages on a cline of Manner salience” (Slobin, 2004,

Typological variation in encoding the manner of motion event in translated versions of English and Turkish short stories p.220). As far as the salience of Manner is considered, English and Turkish differ in the way they encode Manner of motion in addition to Path (Özçalışkan & Slobin, 2000). Since in English Path of motion is mapped onto outside of the main verb, Manner of motion can be encoded in the main verb (Slobin, 2000). As a result of this, English speakers can easily express both Path and Manner of motion within a one verbal clause (Slobin, 2000). By contrast, in Turkish, since the main verb is filled with Path, Manner tends to be likely expressed as subordinated to the main verb (e.g. *yuvarlanarak indi* ‘descended rolling’) (Özyürek & Kita, 1999). Therefore, Turkish speakers have to use two verbal clauses in order to encode both Manner and Path elements of the motion event (Özyürek & Kita, 1999) (see Figure 3).

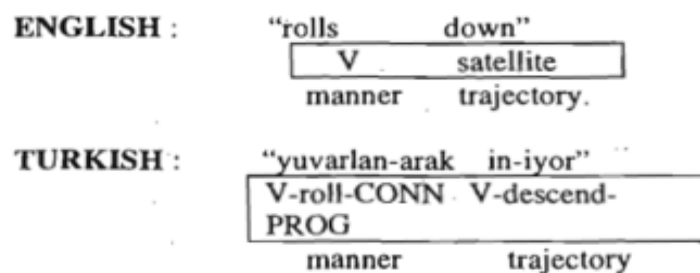

Figure 3. Differences in mapping of manner and path components of a motion event, Özyürek & Kita, 1999

As can be seen in the example, while speakers of English can easily conflate motion with manner in the main verb (rolling), speakers of Turkish typically rely on subordinated manner verb constructions (descended rolling) in order to express manner of motion. To indicate manner information, Turkish speakers use various kind of constructions such as adverbials (e.g. *entered in a hurry/ aceyle girdi*); ideophones (e.g. *fell down suddenly/ cumbadanak düştü*); and demonstratives (e.g. *flew by/ öyle bir uçtu ki*). Because of such an added processing load, as Slobin (2004) addresses, Turkish speakers tend to less likely use them, and therefore, “in most instances, manner information is not expressed at all” (Özçalışkan, 2004, p.75).

The distinction between V- and S-languages with respect to the expression of manner of motion verbs can be observed in translation, as well. In his study, Slobin (2003) demonstrated that 62% of English manner of motions verbs in novels were translated with their Spanish equivalents while 95% of original Spanish manner verbs were retained and translated into English. In addition, the study showed that English translators change 100% of Spanish non-manner motion verbs into manner verbs. In another study by Özçalışkan and Slobin (2003), the expression of Turkish and English manner verbs in written and oral narratives were compared. According to the results, it was revealed that English manner verbs far outnumber Turkish manner verbs and if the manner is not in the foreground of the predication, there is a tendency to not express the manner information in Turkish language. Furthermore, Turkish speakers were found to use alternative lexical means like adverbials (e.g. nominalized forms, *koşa koşa gitti* ‘go running running’; or converb construction, *ayaklarının ucuna basarak çıktı* ‘exited press-CONVERB on the ends of the feet’ [=tiptoeing]) and aspectual suffix *-iver* (e.g. *gir-iver* ‘enter-give’) to conflate manner into the main verb.

In her study, Özçalışkan (2004) compares English and Turkish written narratives by means of the use of manner, path and ground components of metaphorical motion events. The results showed a clear preference for manner verbs in English and path verbs in Turkish. It was also indicated in the results that novels in English employ three times as varied manner lexicon as the novels in Turkish. Furthermore, in English novels, manner verbs were found to be used as single, finite lexical item rather than a phrase or a nonfinite verb. With regard to the ground information in metaphorical motion events, English and Turkish were found to contain ground elements at comparable rates (483 to 499 instances, respectively).

The aforementioned studies provide clear evidence to demonstrate the typological dichotomy in encoding manner of motion between the two language groups. Based on Talmy’s (1985) binary distinction, the present study attempts to compare two typologically distinct languages (English, an S-language and Turkish, a V-language) with regard to their lexicalization patterns in encoding manner of motion. With this intention, this research investigates English and Turkish short stories and their translated versions. The aims of this study

are to contribute to this typological categorization by discussing new data in reference to manner of motion events, and therefore, provide additional findings to studies based on written narratives.

3. Methodology

3.1. Sample

The sample comes from 20 short stories, ten of which were originally written in English and ten in Turkish (see the list of short stories in Table 3 below). These stories were selected through purposive random sampling technique, targeting the 20th century short stories, which are well suited and rich for eliciting manner of motion verbs. For the identification of the motion verbs, Talmy's (1985, p.61) definition of motion events as a situation "containing movement or maintenance of a stationary location" was taken into account and also, lists of motion verb examples in Özçalışkan (2004); Özçalışkan and Slobin (2000, 2003); Slobin, (1996, 1997) and Uçar (2006) were examined to guide this research.

3.2. Data Collection Procedure

In order to find out how Turkish and English manner of verbs are dealt in their translated versions, all short stories written in Turkish were examined for their English translations and all short stories written in English were examined for their Turkish translations. The researcher randomly opened each short story ten times. Through each opening, the first five motion event instances were collected (thus resulting in 50 motion events from each short story) and coded manually for manner information. Translation strategies employed in this study were data-driven since literature lacks of empirical research comparing original and translated versions of manner verbs.

Table 3. The List of Turkish and English Short Stories Used in This Study

Turkish Short Stories	English Short Stories
Ayna by <i>Leyla Erbil</i> The Mirror	The Man Who was Almost a Man by <i>Richard Wright</i> Adam gibi Adam
Az gelişmişlik Eczanesi by <i>Nazlı Eray</i> The Underdevelopment Pharmacy	Painted Devils by <i>Fred Chappell</i> Boyalı Şeytanlar
Haritada Bir Nokta by <i>Sait Faik (a)</i> A Dot on the Map	A Gentleman's C by <i>Padgett Powell</i> Centilmen bir C Notu
Hişt, Hişt!... by <i>Sait Faik (b)</i> Psst, Psst!	Harmony by <i>Joy Williams</i> Uyum
Pencere by <i>Sevim Burak</i> The Window	That Evening Sun by <i>William Faulkner</i> O Akşam Güneşi
Sessizliğin İlk Sesi by <i>Adalet Ağaoğlu</i> The First Sound of Silence	The Middle Years by <i>Henry James</i> Orta Yaş
Sivriada Geceleri by <i>Sait Faik (c)</i> Sivriada Nights	The Things They Carried by <i>Tim O'Brien</i> Taşdıkları Şey
Son Kuşlar by <i>Sait Faik (d)</i> Last Birds	Good Country People by <i>Flannery O'Connor (a)</i> Taşralı iyi İnsanlar
Stelyanos Hrisopulos Gemisi by <i>Sait Faik (e)</i> The Stelyanos Hrisopulos	The Yellow Wallpaper by <i>Charlotte Perkins Gilman</i> Sarı Duvar Kağıdı
Yemen' den Bir Yel Esti by <i>Erendiz Atasü</i> A Wind Blew From Yemen	A Good Man is Hard To Find by <i>Flannery O'Connor (b)</i> İyi İnsan Bulmak Zor
Total: 10	Total: 10

4. Results

4.1. Turkish-English Translation

Before finding out how Turkish and English manner of verbs are dealt in their translated versions, first of all, collected data were analyzed for the types of “Manner Verb” (V: Manner) constructions of the motion events. Findings for the motion verbs showed a clear typological division between two languages. The lists of manner-of-motion events in Turkish and English short stories are presented below (see Table 4 and Table 5):

Table 4. Manner-of-Motion Verbs in Turkish Short Stories

Manner-of-motion verbs in Turkish short stories	“yönelmek, binmek, girmek, boşalmak, inmek, savurmak, kıvrılmak, atlamak, takılmak, sarsmak, geçmek, atılmak, kapmak, sıçramak, çekmek, yollanmak, esmek, çıkmak, vurmak, dökmek, sıyırmak, yoğurmak, akmak, sendelemek, varmak, çekmek, fırlatmak, konmak, dönmek, uçmak, kaçmak, yüzmek, atmak, dalmak, yakalamak, tutmak, sökmek, uğramak, koşmak, yola düzülme, dolanmak, dolaşmak, düşmek, gömülmek, dayamak, itmek, asılmak, kalkmak, sırtlamak, hoplamak, taşmak, batmak, uzaklaşmak, sallamak, dağılmak, geri çekilmek, yürümek, ilerlemek, yuvarlamak” Reflexive verbs: yuvarlanmak, sürüklenmek, uzanmak Verb + aspectual suffix –iver: aşivermek Verb + reciprocal suffix –iş: uçuşmak, doluşmak
TOTAL:	65

As presented in Table 4, data analysis demonstrates that short stories that were written in Turkish contained 65 manner-of-motion verbs, of which 3 were reflexive verbs, 2 were in the form of “verb+ aspectual suffix –iver” verbs, and 1 appeared in the form of “verb+ aspectual suffix –iş”. As for the results of manner-of-motion verbs in English short stories, see Table 5 below:

Table 5. Manner-of-Motion Verbs in English Short Stories

Manner-of-motion verbs in English short stories	“reach, stride, fight, rock shake, flutter, spike, rattle, swing, beat, tuck, pull, snap, wear, slip, sting, lean, put, skim, stalk, stamp, slam, throw, follow, pat, send, bump, drive, steal, plunge, surge, fall, toss, urge, tiptoe, shrug, hurl, fidget, climb, wave, sway, slash, slide, speed, flay, ride, straddle, straighten, swing, twist, slip, shimmer, ripple, sidle, dance, pop, blow, carry, put, cut, pass, drip, crouch, bow, tap, jump, stuck, leap, trot, sit, get, kick, burst, race, rear” High-frequency: Verb+Satellite Go up, to, into, away Come back, round, down, over Walk up, down, along Rush up, down, to Fly out, up, above Run down, up, into, across, over
TOTAL:	97

The result of the analysis showed that short stories that were written in English contained 97 manner-of-motion verbs. This finding pointed out that the number of manner-of-motion verbs in short stories written in English was one and a half times more than in Turkish ones. Various instances from the sample are exemplified below in order to demonstrate the translation strategies where each language adapted itself to the demands of the other with respect to the use of manner-of-motion verbs.

4.2. Translation Strategies

The short stories were randomly opened ten times, and in each opening, the motion verbs were found and listed to reveal what translation strategies were used for the expression of the manner information, if any. The findings showed that the general tendency to translate manner verbs in English and Turkish is through literal translation without adding any alternative lexical means to describe manner. As for the use of duplications, both languages also show similarity by using this strategy as the second mostly used one. Although subordination comes as the third strategy for the translations from Turkish into English, adding extra motion verb following post-verb use appears as for the translations from English into Turkish. The other strategies (i.e. elimination, using converbs or aspectual suffixes, adding adverbs and sub-interpretation) were not much used, relatively (see Table 6). In the next section, example sentences were provided for each translation strategy.

Table 6. The Use of Translation Strategies for Manner of Motion Verbs in Turkish and English Short Stories

Turkish into English	Number	English into Turkish	Number
Literal translation	20	Literal translation	17
Duplications	12	Duplications	8
(a) Non-translations			
(b) Using converbs			
Subordination	6	Adding extra motion verb	8
(a) Coordination			
(b) Non-translation			
(c) Converb constructions			
Using second-tier manner verbs	5	Post-verb	4
Post-verbs	3	Elimination of manner	2
Elimination of motion verb	2	Converbs	2
		Adding adverbs	2
		Sub-interpretation	2
		Aspectual suffixes	1

4.2.1. How are Turkish Manner of Motion-Verbs Dealt in Their English Translated Versions?

a. Literal translation: Literal translation means translation without adding any alternative lexical means to indicate manner. Here are some examples from data:

“Bu sıra, beklenmedik biri – kocaman ürünü taşıyan bir adam geliyor sokağın başından – *koşarak* yetişiyor giriyor son dakikaya.” (S.Burak): “At that moment, an unexpected person a man carrying a gigantic tumor, appears at the bottom of the street, he comes *running* and enters the scene at the last minute.”

“Kocaman gırgır kayıkları sahile başvurlar, torik ve palamut adanın etrafında bütün gün *döner dolaşır*.” (S. Faik (e)): “Large motorboats would fish near the shores for the large bonito and short-finned tunny, which continually *circled* the island.”

“İçi yosun tutmuş havuzdan bir kurbağa *sıçradı*.” (A. Ağaoğlu): “A frog *jumped out* of the moss-covered pond.”

b. Duplication: “Duplication” is consisting of or existing in two corresponding or identical parts or examples of the manner of motion verbs. The duplicated manner of motion verbs in Turkish were found in their English translations as either un-translated or in a non-finite verb form that serves to express adverbial subordination (converb). Here are the examples:

i. Non-translation:

“Sonar kuşların üşüştüğü ağaca doğru *yavaş yavaş* yürürlerdi.” (S.Faik (d)): “Then they would tiptoe to the tree where the birds gathered.”

“Şapkasını *çıkartıp çıkarıp* sallıyor.” (S. Burak): “He keeps *taking his hat off* and waving.”

ii. Using converbs:

“Ne diye miralay baban *gür bıyıklarını yukarı bura bura, kılıcını şakırdata şakırdata* hep Arap ellerinde dolandı durdu.” (E.Atasü): “Why did your colonel father, *twirling his bushy moustache upward and clanking his sword*, wander into the land of Arabs.”

“Bey kızı anan neden Bağdat yollarında kan *kusa kusa* öldü gitti.” (E.Atasü): “Why did your noble mother waste away on the roads of Baghdad, *vomiting blood*.”

c. Subordination: One clause is subordinate to the other clause if it depends on it. The dependent one in a clause is called a “subordinate clause” and the independent clause is called “the main clause”. When we examined the English translations of Turkish short stories, it was seen that the subordinated clauses were either translated in the form of coordination or by converting them into converb constructions, or they were not translated at all. See the examples from the sample below:

i. Coordination instead of subordination:

“Binlerce ayak *olup kaçıyorlar*.” (S.Burak): “They become thousands of feet *and run away*.”

ii. Non-translation of subordinate clauses:

“Kabuğunun içine büzülen bir deniz hayvanı gibi, *çekildikçe* çekildin, *kapandıkça* kapandın, *ufaldıkça* ufaldın ve öldün.” (E.Atasü): “Like a mollusk withdrawing into its shell, you too, withdrew, shut yourself in, shrank and died.”

iii. Translating subordinate clauses into converb constructions:

“Onun kollarında *vals yaparak* buralara dek geldim.” (L.Erbil): “I came all the way up here *waltzing* in his arms.”

d. Sub-interpretation: It means the use of an alternative interpretation to the literal translation in order to convey the meaning. See the given examples from the sample below:

“Bir fotoğrafta *siyurup atmıştın* çarşafı. Apak, dolgun gerdanımı gösteren bir elbise giymiştin de öyle poz vermiştin.” (E.Atasü): “In one photo you *weren't wearing* the charshaf. You posed in a dress showing the creamy flesh of your bosom.”

e. Using second-tier manner verbs: As originally suggested by Slobin (1997), the manner verb lexicon can be classified into two parts: (1) a first tier of more general or neutral verbs and (2) a second tier of more specific and expressive verbs. Satellite-framed languages (i.e. English) have abundant second tier manner verb lexicons, while the first tier manner verbs should be more or less the same set in both non-satellite-framed (i.e. Turkish) and satellite-framed languages. Since Turkish is a non-satellite-framed language that is not extensive in having more specific and expressive second tier manner verbs, it has been observed that in the English translations of the short stories written in Turkish, the translators adapted the characteristics of the target language, English, and translated the first tier verbs as second tier verbs. See the examples below:

“Balkan’ oldu, çifti çubuğu arkanıza bırakıp *çiktiniz* Selanik’ten.” (E.Atasü): “The ‘Balkan War’ broke out... leaving everything behind, you *fled* from Salonika.”

f. Post-verbs: In short stories written in Turkish, it was observed that the post verb “durmak” indicating “keeping on doing something” was not literally translated, but changed into a motion verb. See the examples below:

“Pencere, kapı önlerine, duvar diplerine *çikip duruyorlar*.” (A.Ağaoğlu): “They *stood* at their windows, in front of their doors and against the walls.”

“*Gezdin durdun* Anadolu’da.” (E.Atasü) “You *wandered* to Anatolia.”

“*Gezdin durdun* kara trenle.” (E. Atasü): “You *travelled* all over on the black train.”

g. Elimination of motion verb: It was also found that the use of motion verbs in Turkish short stories were eliminated. Here is an example:

“Bakışlarındaki sevinç camı kolayca *aşır geçiyor*, o camı kolayca delip birbirine ulaşıyor.” (A. Ağaoğlu): “They looked at each other through the window of the bus and their eyes filled with timid happiness.”

4.2.2. How are English Manner of Motion Verbs Dealt in Their Turkish Translated Versions?

a. Literal translation:

“Zaman zaman duvara yaslanır ve kafasını bir o yana bir bu yana *çevirirdi*.” (F. O’Conner (a)) “Occasionally she would stand against the wall and *roll* her head from side to side.”

“Ormana doğru yol alarak çayıra *indiler*.” (F. O’Conner (a)) “They *went down* into the pasture toward the woods.”

“Delikanlı çantanın ağzını kapattı ve valizi kapıldığı gibi delikten *aşağı fırlattı* ve arkasından kendisi de aşağı indi.” (F. O’Conner (a)) “He slammed the lid shut and *snatched up* the valise and swung it down the hole and then stepped through himself”

“Delikanlı ayak başparmaklarının üzerinde yaylanarak kızın yanına hafif adımlarla yürüyordu.” (F. O’Conner (a)): “The boy walked lightly by her side, bouncing on his toes.”

“Hiç güçlük çekmeden fırlayıp çıktı.” (H.James): “Bounded without difficulty up the rougher part of the cliff.”

“O dolaşan kadınlardan o kadar çok var ki ve o kadar hızlı yer değiştiriyorlar ki.” (C.P.Gilman): “There are so many of those creeping woman and they creep so fast.”

“Süpürgeliğin kenarından bütün odayı dolaşiyor.” (C.P.Gilman): “A streak that runs round the room.”

“Ata bindiğimde bile.” (C.P.Gilman): “Even I go to ride.”

“Evin her tarafında geziniyor sanki. O koku yemek odasında uçuşuyor. oturma odasında hırsız gibi dolaşiyor.” (C.P.Gilman): “It creeps all over the house. I find it hovering in the dining room, skulking in the parlor.”

b. Duplications:

“Joy annesi kahvaltı ederken uyanırdı ve lambır lambur banyoya gider kapıyı çarpardı.” (F. O’Conner (a)): “Joy would get up while her mother was eating and lumber into the bathroom and slam the door, and before long, Mrs. Freeman would arrive at the back door.”

“Dencombe, paket elinde yürüyerek oteli sağında bıraktı ve kayalığın korunaklı bir köşesinde daha önce görmüş olduğu bir sıraya doğru ağır ağır çıkmaya başladı.” (H.James): “The sociable country postman, passing through the garden, had just given him a small parcel, which he took out with him, leaving the hotel to the right and creeping to a convenient bench that he knew of, a safe recess in the cliff.”

“Konuşmadan kumsal boyunca yavaş yavaş yürüyorlardı.” (H.James): “Stragglng and seemingly silent, he could see move slowly together along the sands.”

“Sonra ağır ağır başı düştü, kaburgaları son bir güçle inip kalkmaya başladı.” (R.Wright) “Then her head sank, slowly. Her ribs swelled with a mighty heave.”

c. Adding extra motion verb:

“Bütün bir haftanın kirli çamaşırını şimdi sabırsız ve sinir bozucu elektrikli klaksonlar arkasında hayalet gibi uçuyor, lastikle asfaltın çıkardığı ve ipek yırtılmasını andıran bir ses uzaklaştıkça uzaklaşıyor. dahası eskiden olduğu gibi şimdi de beyazların çamaşırlarını götüren zenci kadınlar bile, çamaşırını otomobile alıp, otomobile getiriyor.” (W. Faulkner): “The soiled wearing of a whole week now flees apparition-like behind alert and irritable electric horns, with a long diminishing noise of rubber and asphalt like a tearing of silk, and even the Negro women who still take in white peoples' washing after the old custom, fetch and deliver it in automobiles.”

“Dışarıda diğer insanlar gibi olmak zorundayım ama dışarıda her şey sarı yerine yeşil. Fakat burada eğer istersem yerde usulca sürünebiliyorum.” (C.P.Gilman): “For outside you have to creep on the floor, and everything is green instead of yellow.”

“Fırlatıp attım.” (F.Wright): “Ah threwed it erway.”

“Ben, uçuyorum, uzay yolculuğuna çıkıyorum, gidiyorum!” (T.O’Brien): “I’m goofed, I’m on a space cruise, I’m gone!—”

d. Post-verb:

“Bailey başını okuduğu şeyden kaldırmadı, büyükanne de etrafta dolanıp durdu ve sonra çocukların annesine döndü.” (F. O’Conner (b)): “Bailey didn't look up from his reading so she wheeled around then and faced the children's mother”

“Sert yastığımı duyumsayarak yatağında döndü durdu.” (R. Wright): “He tossed on his bed, feeling his hard pillow.”

e. Elimination of manner:

“Alçak gönüllü yardımcı da onun bu uzak duruşundan umutları kırılarak boynu bükük, başka bir yöne doğru uzaklaştı.” (H.James): “The humble dependant, discouraged by his remoteness, wandered, with a martyred droop of the head, in another direction.”

f. Converbs:

“Uşağı parmak uçlarına basarak girip çıkıyordu, olup bitenden sonra pek akıllanmış görünüyordu.” (H.James): “His servant was in and out on tiptoe, looking very wise after the fact.”

g. Adding adverbs: Adding adverbs was observed as a translation strategy in the Turkish translations of motion verbs in short stories written in English. Here is an example:

“Kalın kitapçığı kolunun altına sıkıştırdı ve *acele acele* yürümeye başladı.” (R.Wright): “He tucked the thick catalogue under his arm and *hurried*.”

h. Sub-interpretation:

a.) Coordination instead of subordination

“Onun için gardiyan gürültüyü duyup *yukarı koşunca*, Nancy’i pencereden aşağı çıplak sallanır bulmuş, karnı da küçük bir balon gibi hafif şişmiş.” (W. Faulkner): “So the jailer heard the noise and *ran up* there and found Nancy hanging from the window, stark naked.”

i. Aspectual suffixes: The use of aspectual suffix (-iver) was observed in the Turkish translations of motion verbs in short stories written in English. Here is an example:

“Şu kapının arkasından bir şey *fırlayıverseydi*.” (W. Faulkner): “I bet if something was to *jump out* from behind that gate, Jason would holler.”

5. Discussion

The analysis of the short stories by native speakers of the two languages showed a strong typological difference in the encoding of manner of motion. Two main conclusions can be drawn from the data used in the current study. First of all, when manner of motion within all data were analyzed according to token and type frequency of manner-of-motion verbs, it appeared that English writers encoded manner of motion at a high rate in contrast with Turkish writers (97 to 65, respectively). Additionally, when compared with Turkish writers, English writers also used a much richer lexicon of manner verbs, which is in line with Özçalışkan’s (2004) findings. Secondly, the findings indicated that there is also a difference between two languages in terms of the use of alternative lexical means. Accordingly, while English writers use alternative lexical means to enrich the manner that has already expressed in the main verb, Turkish writers use them to add manner information, thus compensating for the relative difficulty of encoding both path and manner in verbal constructions (e.g. *hırsız gibi dolaşiyor*, *hayalet gibi uçuyor*). As previous studies have demonstrated (Özçalışkan & Slobin, 2000; Özçalışkan, 2004), in Turkish, since the verb encoded the information regarding the source, goal and path, the manner information is generally given through associated grammatical constructions (e.g. *vals yaparak geldi*). In line with this, the findings of this study suggested that English writers typically indicated manner of motion in the main verb (e.g. *his servant was in and out on tiptoe*) and when they used extra manner of motion verbs, it was generally due to elaborating the manner that already encoded in the main verb (e.g. *sink slowly*, *creep so fast*). On the other hand, Turkish writers used the main verb slot to indicate path information and leave the manner outside of the verb root. The manner information, therefore, was given through the additional use of lexical items. That is, derivational morphemes and alternative lexical means such as subordination (e.g. *parmak uçlarına basarak çıktı*), duplication (e.g. *yavaş yavaş yürürlerdi*), and post-verbs (e.g. *çıkıp durdu*) were employed. Relying on this finding, Talmy (1985, 2000) can be referenced in that Turkish as a V-framed language reserves path in the main verb and thus, encode manner through the use of subordinate manner elements (e.g. *koşarak yetişiyor*). Also, as Özçalışkan and Slobin (2003) put forward, the inflectional morphology of Turkish offered relatively easy, but somewhat constrained option of encoding manner on the verb through aspectual suffixes attached to the motion verb root. Accordingly, a purely directional verb such as *gir* ‘enter’ with an aspectual suffix ‘-iver’ ‘give’ (*gir-iver* ‘enter-give’) expresses manner information (suddenness) along with path. However, this aspectual suffix is very limited in its use, only adding a nuance of “suddenness” to whatever verb it is attached to. In the findings of this study, it was also shown that this aspectual suffix is very limited in its use in translated versions (only one example of use as *-fırlayıverseydi*). As far as the translation strategies were considered, it was found that Turkish and English writers mostly used literal translation. In the texts translated from Turkish into English, it was found that manner of motion verbs were mostly enriched through the insertion of particles. As for the translated texts from English to Turkish, any of them appeared unnatural. That is, although it was highly probable to observe that translations from English to Turkish would reveal loss of meaning because of the lack of various kinds of manner verbs and satellites, any such instance was noticed during the data analysis process. Next, regarding the translation strategies, it was also observed that subordinate clauses were translated as coordination in Turkish texts. Finally, our data showed that Turkish texts contained many duplications and post-verbs, however, in their translation versions, they were eliminated, and rather expressed as adverbials. It may be due to the fact that English speakers would most

likely say “She ran out the office door” rather than “She exited the office door, running”, although this was grammatical, as well.

6. Conclusions

All in all, relying on these results, the findings of this study could suggest that English writers, when compared to Turkish writers, were found to express manner of motion in their texts at a higher rate with regard to both token and type frequency of manner-of-motion verbs, which is in line with Özçalışkan’s study (2004). Hence, as also Özçalışkan (2004, 2005) put it, the data showed that the codability of semantic dimension has an impact on its expression in two languages. That is “the degree of codability of a semantic dimension in a lexical item (i.e., motion verb) has a spillover effect on the choice of other lexical items in a sentence, suggesting the conceptual salience of this dimension for its speakers. This effect is observable in both the literal and the metaphorical uses of the lexicon” (Özçalışkan, 2005, p. 207).

The methodological implication for this research is that these differences between two types of languages may cause learnability problems when Turkish speakers are learning English as a foreign language. Previous studies revealed that languages like Spanish, which behaves similarly as Turkish do transfer properties of their L1, Spanish, when learning the directional goals in L2 English (Bautista Maldonado, Pacheco Balam, & Ferrer Méndez, 2021). To trigger the learning of that parameter of variation between Turkish and English, tasks with a variety of input showing the conflation pattern of English can be practiced through translated versions of texts in classroom environments.

For sure, in order to attribute the differences between S- and V- languages in encoding of motion events to their correlation with lexicalization patterns, one needs to test these predictions in other languages. So, further studies can elaborate on how speakers of typologically different languages express motion events by collecting data from different languages other than English and Turkish, as well. In this study, only written narratives were examined. Further studies can also expand the topic by addressing oral narratives and questioning whether typological differences among languages give support to the idea that there might also be differences in the conceptualization of motion events among speakers’ on-line speaking and gestural patterns that describe a motion event. Finally, this study has looked at only the use of manner of motion events. It is also possible to analyze path or ground representations of typologically different languages and show difference from the written and oral narratives or oral gestures of a speaker who speaks a language which does not conflate ground and path components commonly.

References

- Abasıyanık, S.F. (2012). *Stelyanos Hrisopulos*. Türkiye İş Bankası, Kültür Yayınları. Translated by: Joseph LeBaron (1983). In Halman, T.S. (ed.) *A Dot on the Map: Selected Stories by Sait Faik* (pp. 135-143). Indiana: Indiana University Turkish Studies.
- Abasıyanık, S.F. (2012). *Sivriada Geceleri*. Türkiye İş Bankası, Kültür Yayınları. Translated by: William C. Hickman (1983). In Halman, T.S. (ed.) *A Dot on the Map: Selected Stories by Sait Faik* (pp. 67-73). Indiana: Indiana University Turkish Studies.
- Abasıyanık, S.F. (2012). *Haritada Bir Nokta*. Türkiye İş Bankası, Kültür Yayınları. Translated by: Talat Sait Halman (1983). In Halman, T.S. (ed.) *A Dot on the Map: Selected Stories by Sait Faik* (pp. 39-47). Indiana: Indiana University Turkish Studies.
- Abasıyanık, S.F. (2012). *Son Kuşlar*. Türkiye İş Bankası, Kültür Yayınları. Translated by: Talat Sait Halman (1983). In Halman, T.S. (ed.) *A Dot on the Map: Selected Stories by Sait Faik* (pp. 273-281). Indiana: Indiana University Turkish Studies.
- Abasıyanık, S.F. (2012). *Hişt Hişt*. Türkiye İş Bankası, Kültür Yayınları. Translated by: Hanna Ruth Schelle (1983). In Halman, T.S. (ed.) *A Dot on the Map: Selected Stories by Sait Faik* (pp. 269-273). Indiana: Indiana University Turkish Studies.
- Ağaoğlu, A. (2015). *Sessizliğin İlk Sesi*. İstanbul: Everest Yayınları. Translated by: Mizanoğlu Reddy, N. (1988). *Twenty Stories by Turkish Women Writers* (pp. 179-189). Indiana: Indiana University Turkish Studies.
- Atasü, E. (2003). *Kadınlar da Vardır*. İstanbul: Can Yayınları. Translated by: Mizanoğlu Reddy, N. (1988). *Twenty Stories by Turkish Women Writers* (pp. 95-98). Indiana: Indiana University Turkish Studies.

- Bautista Maldonado, S., Pacheco Balam, G. D. P., & Ferrer Méndez, R. (2021). Learnability problems in the acquisition of the manner-of-motion verbs in L2 English by L1 Spanish speakers. *RIDE. Revista Iberoamericana para la Investigación y el Desarrollo Educativo*, 11(22).
- Burak, S. (1965). *Pencere*. available at: <http://www.siirakademisi.com/index.php> Translated by: Mizanoğlu Reddy, N. (1988). *Twenty Stories by Turkish Women Writers* (pp. 7-13). Indiana: Indiana University Turkish Studies.
- Chappell, F. (1996). *Painted Devils*, In *Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Mütercim-Tercümanlık Bölümü, Çeviribilim Ve Uygulamaları*, Aralık, 2000, pp.128, Translated by: Orkun Yakın.
- Eray, N. (1986). *Az gelişmişlik Eczanesi*, available at: <http://www.siirakademisi.com/index.php>. Translated by: Mizanoğlu Reddy, N. (1988). *Twenty Stories by Turkish Women Writers* (pp. 118-124). Indiana: Indiana University Turkish Studies.
- Erbil, L. (1968), *Ayna*, available at: <http://www.siirakademisi.com/index.php?> Translated by: Mizanoğlu Reddy, N. (1988). *Twenty Stories by Turkish Women Writers* (pp. 17-22). Indiana: Indiana University Turkish Studies.
- Faulkner, W. (1992). *That Evening Sun*, in New York, *The Oxford Book of American Short Stories*, Translated by: N. A. Öncül, (2003). *Amerikan Edebiyatı Öykü Antolojisi* (pp. 252-272), Dünya Yayıncılık.
- Furman, R. (2012). *Caused motion events in Turkish: Verbal and gestural representation in adults and children*. Netherlands Graduate School of Linguistics.
- Furman, R., Ozyurek, A., & Küntay, A. C. (2010). Early language-specificity in Turkish children's caused motion event expressions in speech and gesture. In 34th Boston University Conference on Language Development [BUCLD 34] (pp. 126-137). Cascadilla Press.
- Gilman, C. P. (1992). *The Yellow Wallpaper*, in New York, *The Oxford Book of American Short Stories*. Translated by: Özlem Karagöz, (2003). *Amerikan Edebiyatından Seçme Öyküler* (pp. 121-141), Dünya Yayıncılık.
- James, H. (1913). *The Middle Years*, in New York, *The Oxford Book of American Short Stories*, 1992. Translated by: N. A. Öncül, (2003). *Amerikan Edebiyatı Öykü Antolojisi* (pp. 161-186), Dünya Yayıncılık.
- O' Brien, T. (1992). *The Things They Carried*, In in New York, *The Oxford Book of American Short Stories*. Translated by: Nuri Ateş (2003). *Amerikan Edebiyatı Öykü Antolojisi* (pp. 516-540), Dünya Yayıncılık.
- O'Conner, F. (1955). *Good Country People*, available at: <http://engl273-3-stair.wikispaces.umb.edu/file/view/Good+Country+People.pdf>, Translated by: Buket Akgün (2003). *Amerikan Edebiyatı Öykü Antolojisi* (pp. 434-460), Dünya Yayıncılık.
- O'Conner, F. (2005). *A Good Man Is Hard to Find*, In New York, *Fifty Great Short Stories*. Translated by: Meltem Sargın (2003). *Amerikan Edebiyatından Seçme Öyküler* (pp. 189-213), Dünya Yayıncılık.
- Özçalışkan, Ş. (2012). When gesture does and does not follow speech in describing motion. In *Supplement to the Proceedings of the 36th Boston University Conference on Language Development*. Retrieved from <http://www.bu.edu/buclld/files/2012/07/ozcaliskan-36.pdf>.
- Özçalışkan, Ş. (2005). Metaphor meets typology: Ways of moving metaphorically in English and Turkish. *Cognitive Linguistics*, 16(1), 207-246.
- Özçalışkan, Ş. (2004). Typological variation in encoding the manner, path, and ground components of a metaphorical motion event. *Annual Review of Cognitive Linguistics*, Ruiz de Mendoza Ibáñez, Francisco José (ed.), (pp. 73–102).
- Özçalışkan, Ş. & Slobin, D.I. (2003). Codability effects on the expression of manner of motion in English and Turkish. In A.S. Özsoy, D. Akar, M. Nakipoğlu-Demiralp, E.E. Taylan & A. Aksu-Koç (Eds.), *Studies in Turkish Linguistics* (pp. 259–270). Istanbul: Bogaziçi University Press.
- Özçalışkan, Ş. & Slobin, D. I. (2000). Climb up vs. Ascend climbing: Lexicalization Choices in Expressing Motion Events with Manner and Path Components. In S. Catherine-Howell, S. A. Fish, & T. K. Lucas (Ed.), *Proceedings of the 24th Annual Boston University Conference on Language Development*, 2(558-570), Somerville, MA: Cascadilla Press.
- Özyürek, A. (2000). Differences in spatial conceptualization in Turkish and English discourse: Evidence from both speech and gesture. In *Studies on Turkish and Turkic languages* (pp. 263-272). Harrassowitz.
- Özyürek, A., & Kita, S. (1999). Expressing manner and path in English and Turkish: Differences in speech, gesture, and conceptualization. In *Twenty-first Annual Conference of the Cognitive Science Society* (pp. 507-512). Erlbaum.
- Powell, P. (1996). *A Gentleman's C*, In *Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Mütercim-Tercümanlık Bölümü, Çeviribilim Ve Uygulamaları*, Aralık, 2000, pp.129, Translated by: Orkun Yakın.

- Slobin, D. I. (1996). Two Ways to Travel: Verbs of Motion in English and Spanish. In M. Shibatani and S. A. Thompson (Ed.), *Grammatical Constructions*, (pp. 195-220), Oxford, Oxford University Press.
- Slobin, D. I. (1997). *Mind, Code and Text*. In Joan Bybee, John Haiman and Sandra A. Thompson (Ed.), *Essays on Language Function and Language Type*, (pp. 437-467), Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins.
- Slobin, D. I. (2000). *Verbalized Events: A Dynamic Approach to Linguistic Relativity and Determinism*. In S. Niemeier & R. Dirven (Ed.), *Evidence for Linguistic Relativity*, (pp. 107 -138), John Benjamins Publishing Company.
- Slobin, D. I. (2003). *Language and Thought Online: Cognitive Consequences of Linguistic Relativity*. In D. Gentner & S. Goldin-Meadow (Ed.), *Language in mind: Advances in the study of language and thought* (pp. 157-192), Cambridge, MA. MIT Press.
- Slobin, D. I. (2004). *Relating Narrative Events in Translation*. In D. Ravid & H. B. Shyldkrot (Ed.), *Perspectives on Language and Language Development. Essays in honor of Ruth A. Berman*. Dordrecht: Kluwer.
- Slobin, D. I. (2005). *Linguistic Representations of Motion Events: What is Signifier and What is Signified?* In C. Maeder, O. Fischer & W. Herlofsky (Ed.), *Iconicity Inside Out: Iconicity in Language and Literature 4*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins.
- Talmy, L. (1985). *Lexicalization Patterns: Semantic Structure in Lexical Forms*. In T. Shopen (Ed.), *Language Typology and Syntactic Description*, (pp. 57-147). New York: Cambridge University Press.
- Talmy, L. (1991). Path to realization: A typology of event conflation, *Proceedings of the Seventeenth Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*, (pp. 480-519).
- Talmy, L. (2000). *Toward a Cognitive Semantics*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Uçar, A. (2006). Türkçe Devinin Eylemlerinde Tarz Anlatımı. *Dil ve Edebiyat Dergisi*, 3(2).
- Williams, J. (2000). *Harmony*. In *Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Mütercim-Tercümanlık Bölümü, Çeviribilim Ve Uygulamaları*, Aralık, (pp.127). Translated by: Orkun Yakın.
- Wright, R. (1992). *The Man Who Was Almost A Man*, in New York, *The Oxford Book of American Short Stories*. Translated by: Tuna İncesulu (2003). *Amerikan Edebiyatından Seçme Öyküler* (pp. 449-469), Dünya Yayıncılık.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
 - Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
 2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
 3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
 4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.
-

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

REFİK HALİD KARAY'IN *BUGÜNÜN SARAYLISI* ROMANINDA YAPI VE İZLEK¹

The Structure and Theme in Refik Halid Karay's Novel "Bugünün Saraylısı"

Veysel ŞAHİN² ve Fatma TOPDAŞ ÇELİK³

²Doç. Dr., Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Elazığ vsahin@firat.edu.tr, orcid.org/0000-0003-3265-0481

³Arş. Gör. Dr., Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ardahan. fatma_topdas@hotmail.com, orcid.org/0000-0002-1002-0465

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
26.05.2022
Kabul/Accepted:
08.09.2022

DOI:

10.18069/firatsbed.1121496

Anahtar Kelimeler

Refik Halid Karay, Olay
Örgüsü, Mekân, Zaman,
İzlek.

ÖZ

Millî Edebiyat Dönemi'nin önemli sanatçılarından olan Refik Halid Karay'ın *Bugünün Saraylısı* adlı romanında modernleşme sürecinin bireysel ve toplumsal düzeyde yarattığı etkiler anlatılır. Bu süreç içerisinde kültürel değerlerden uzaklaşmakla meydana gelen yozlaşma ve aidiyet problemi, romanda çatışma unsurunu sağlayan temel epizotlar olarak belirir. Ayrıca romanda bireysel ve toplumsal çözülmenin yanısıra aşk, kıskançlık gibi bireysel duygu ve yönelimlerin de ele alınması izleksel kurguya farklı bir yön kazandırır. Bu temel izlekleri eleştirel bir bakış açısı ile sunan Refik Halid Karay, diğer eserlerinde olduğu gibi *Bugünün Saraylısı* romanında da kendi dünya görüşünü ve yaşam üslubunu yansıtır. Nitekim okuyucuya vermek ve benimsetmek istediği düşünceyi, kurguladığı karakterler, zaman ve mekân algısı ile aktaran Refik Halid Karay'ın geleneksel olanın önemini ve değerini ortaya çıkarması bireysel bakış açısının yansımalarından izler taşır. Bu çalışmada hem geleneksel hem de modern yaşama ışık tutan *Bugünün Saraylısı* romanı sahip olduğu bütün bu içerik düzlemi ile birlikte yapısal unsurlar bakımından da tahlil edilecektir.

ABSTRACT

In the novel, *Bugünün Saraylısı* authored by Refik Halid Karay who is one of the significant writers of the national literature period of the Turkish literature, the effects of the modernization process at individual and societal levels are depicted. Within this process, the issues of corruption and belonging that come into being in view of getting distanced from cultural values arise as the main episodes that provide the element of conflict in the novel. Also, addressing individual emotions and inclinations such as love and jealousy besides individual and societal dissociation adds another dimension to the thematic configuration in the novel. Refik Halid Karay who presents these main themes from a critical perspective reflects his own worldview and lifestyle also in the novel, *Bugünün Saraylısı*, as in the case of his other literary works. Such that, the revelation of the importance and value of what is traditional by Refik Halid Karay, who narrates the idea that he wants the reader to receive and embrace through his characters and perceptions of time and space, carries traces of the reflections of his individual perspective. In this study, the novel, *Bugünün Saraylısı*, which sheds light on both the traditional life and the modern life, will be analyzed in terms of its structural elements as well as its entire content plane above.

Keywords

Refik Halid Karay, Plot,
Place, Time, Theme.

Atf/Citation: Şahin, V. ve Topdaş Çelik, F. (2022). Refik Halid Karay'ın *Bugünün Saraylısı* Romanında Yapı ve İzlek. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 3(909-920).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Fatma TOPDAŞ ÇELİK, fatma_topdas@hotmail.com

¹ "Bu makale, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda Doç. Dr. Veysel ŞAHİN Danışmanlığında hazırlanan 'Refik Halid Karay'ın Romanlarında Yapı ve İzlek' başlıklı doktora tezinden oluşturulmuştur."

0. Giriş

15 Mart 1888’de, devrin ileri gelenlerinin toplandığı bir semt olan Beylerbeyi’nde doğan Refik Halid Karay (Karay, 2019: 137), isteksiz geçirdiği okul döneminden ve aile fertlerinin yönlendirmeleri sonrasında edindiği birkaç iş tecrübesinden sonra Servet-i Fünun matbaasına girer (Karay, 2009: 110). Refik Halid Karay, henüz okul yıllarındayken edebiyatla ilgilenmekle birlikte özellikle Servet-i Fünun matbaasına girdikten sonra edebiyata olan yönelimini farklı edebî türlerle zenginleştirir. Hikâye, mizah ve gazete yazarlığının yanısıra muhalifliği ve sürgünlüğü ile de tanınan Refik Halid Karay’ın edebî metinlere yansıyan algısı, yaşadıkları ve kabul ettiği değerlerle ilişkilidir. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu’na ve geleneksel kültüre yakın olan Refik Halid Karay’ın bu yönelimi, saraya yakın varlıklı bir ailede yetişmesinden ileri gelir (Ebcioğlu, 1943: 3-5).² Bu sebeple içinden geldiği ve yakınlık duyduğu kültürün dinamiklerinden ve yapısından uzaklaşmayan Refik Halid Karay, eserlerinde de benimsediği değerleri aktarabilecek düzeyde yapısal ve izleksel bir kurgu oluşturur. Refik Halid Karay yirmi romanından biri olan *Bugünün Saraylısı* romanında da kendi değerlerini yaşa/t/mayı ön plana alan bir tavırla hareket eder. Geçmiş ve şimdi bağlamında bireysel ve toplumsal değerlendirmeler yaparak realist ve eleştirel bir söylem geliştiren Refik Halid Karay, hem psikolojik hem de sosyolojik perspektiften bakma imkânı sunar.

1. Bugünün Saraylısı Romanında Yapı

1.1. Dış Yapı Unsurları

Anlatıma dayalı edebî eserin yazımı, isimlendirme ve baskı süreci, metne yönelik çözümlemede dış yapı unsurlarını oluşturur. Eser yazıldıktan sonra onun okuyucuyla bütünleşme serüvenini ortaya koyan dış yapı unsurları ise “eserin kimliği” ve “isimden içeriğe” adlı iki ana başlıktan meydana gelir. Eserin hangi yayın evi tarafından, ne zaman basıldığı bu bölümde belirtilir (Şahin, 2017: 268-269).

1.1.1. Romanın Kimliği

Bugünün Saraylısı romanı ilk olarak 1954 yılında Çağlayan Yayınevi tarafından basılır. Romanın diğer basımları 1965’te İnkılap ve Aka Kitabevleri, 1985’te ise İnkılap Kitabevi tarafından yapılır. Bu çalışmada ise romanın 2015 yılında İnkılap Kitabevi tarafından yapılan basımı kullanılmıştır.

1.1.2. İsimden İçeriğe

Bugünün Saraylısı romanında Ata Efendi’nin, akrabasının kızı Ayşen’in bakımını üstlenmesi ve sonrasında hayatlarının değişmeye başlaması anlatılır. İstanbul’a yerleşen Ayşen’in giyim-kuşam ve eğlenceye olan düşkünlüğü ile sosyete sınıfına girme çabasına girmesi onu İstanbul’da kendisinden söz edilen, beğenilen ve elde edilmek istenen bir kadına dönüştürür. Süs, gösteriş ve maddi niteliklere dayanan değişiklikler sebebiyle özelde Ayşen’in genelde ise kendiliğinden uzaklaşan insanın ruhsal yönünü ve değerlerini silerek sadece maddi niteliklere bağlanmaları “modern hayat saraylısı” (s. 197) tabiriyle belirtilir. Bu durum ise gerek karakter düzeyinde gerekse yaşam tarzı bakımından yozlaşmış varlık alanına işaret eder.

1.2. İç Yapı Unsurları

Anlatıma dayalı edebî eserin entrik kurgusunu şekillendiren ana unsurlar, iç yapı unsurlarıdır. İç yapı unsurları ise “bakış açısı, olay örgüsü, mekân, zaman ve kişiler dünyası”ndan meydana gelir. İzleksel kurgusundan hareketle oluşturulan iç yapı unsurları metin içinde ana bütünlüğünü sağlar (Şahin, 2017: 270).

1.2.1. Bakış Açısı ve Anlatıcı Düzlemi

Tanrısal bakış açısı ve anlatıcı tarafından kurgulanan *Bugünün Saraylısı* romanında anlatıcı, kimi zaman anlatıyı kuran bütün karakterlerin eylemlerini aktaran bir konumdayken kimi zaman ise bu karakterlerin iç dünyasını yansıtarak onların duyulmasını sağlar. Nitekim yazar, tanrısal anlatıcı ile “*olaylara uzaktan ve yakından, dıştan ve içten bakabilmekte; yerine göre yüzeysel, yerine göre derinlemesine tahliller yapabilmektedir.*” (Tekin, 2011: 28). Anlatıcının bu şekilde bir anlatım gücüne sahip olması ve karakterlerin geçmişlerini ve iç dünyalarını bilip aktarabilmesi ise çeşitli anlatım teknikleri ile sağlanır. Romanda anlatıcının özellikle Ata Efendi’nin dünyasına girerek onun hayatına ve duygularına hâkim olması, iç monolog tekniğinin kullanımını örneklendirir:

“Şimdi samimi hisleriyle söyleniyordu:

² Refik Halid Karay’ın ailesi hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Ebcioğlu, H. M. (1943). Kendi yazılarıyla Refik Halid, İstanbul: Semih Lütfi Kitabevi.

'Ondan ayrı düşmek beni çökertir. Galiba âşıklarının arasında ilki ve en özlüsü benim. Akşamları apartmana nasıl içim sevinçle dolu dönüyorum; Pazar günlerini ne sabırsızlıkla bekliyorum! Sabahları odasının kapısına göz atmadan, uyuyuşunu düşünmeden evden ayrılamıyorum. Aklımda hep Ayşen...' (s. 128).

Ata Efendi'nin Ayşen'e beslediği duygular sebebiyle yaşadığı kaygının ve içsel sıkıntıların dile getirildiği metinde anlatıcı, Ata Efendi'nin iç konuşmalarını duyarak onun herkesten gizlediği duygularını okuyucuya iletir. Anlatıcı kurguyu güçlendirmek için Ata Efendi'nin Ayşen'e karşı beslediği duygu ve düşünceleri iç çözümleme tekniği ile de açığa çıkarır:

"Ata Efendi de başka türlü düşündü: Rüştü'nün istediği sevgilisinin en yakın yoldaşıyla beraber bulunmaktadır. Zira kızı sevmekte devam ediyor; işi eğlenceye dökmüş ama onu unutamıyor; "Bir gün elime geçireceğim," diye ümitle bekliyor. Bakanın kızıyla evlenmemesi de bundan." (s. 267).

Romanda Ayşen'in diğer anlatı kişileri üzerinde uyandırdığı his, kimi zaman çeşitli beyitler aracılığıyla ifade edilir. Bu anlatım tekniği metinlerarasılık yöntemlerinden alıntı tekniğinin kullanıma işaret eder. Ata Efendi'nin Ayşen'e duyduğu özlemi anlatabilmek için söylediği beyit, Rıza Tevfik'in bestelenen şiirinden bir alıntıdır:

*"N'olurdu alnından öpüp her seher,
Saçını ben çözüp ben bağlasaydım." (s. 176).*

Romanın daha çok eyleme dayanan bir kurgu olması, diyalog ve sahneleme tekniklerinin kullanım sıklığını arttırmaktadır. Anlatıcı, anlatı kişileri arasında fikir alışverişinin, anlaşmanın veya çatışmanın sağlanabilmesi ve olayların yönlendirilebilmesi için konuşma eylemine farklı amaçlar yükler. Nitekim diyalog tekniği olayların gelişimini etkileyen ve kahramanların psiko-sosyal konumlarının açıklanmasını ve haklarında detaylı bilgilere sahip olunmasını sağlayan çok yönlü bir anlatım tekniğidir (Doğan, 2020: 235).

"Sizi bir bey görmek istiyor; beş dakika teşrif buyurmanızı rica ediyor."

"Beni mi?"

"Evet, Ata Bey siz değil misiniz? Küçük salonda bekliyor."

(...)

"Affedersiniz, sizi yemekten kaldırdım, fakat bir vakayı önlemek için bunu yapmak mecburiyetindeydim."

"Ne vakası?"

Ata, İsmail Bey'e baktı; kaşlarını kaldırmış, acayip bir surat takınmıştı. Yine Rüştü konuştu:

"İçeri girip sizin yanınızda o Faruk denilen kadın avcısının kafasına bir yumruk indirdiğimi istemezsiniz?" (s. 137).

Tanrısal anlatıcının olaylara ve karakterlere olan hâkimiyeti, zamanın işlenişinde de kendini gösterir. Ata Efendi'nin çocukluk ve gençlik yıllarını, dönemin sosyal ve siyasal olaylarına değinerek aktaran anlatıcı, geriye dönüş tekniğini kullanarak hem Ata Efendi'nin geçmişini hem de imparatorluğun geçirdiği karışık yılları hatırlatır:

"Ata Efendi, ömründe ikinci büyük darbeye uğradığını anladı. Darbelerden birincisi, merhum paşanın hürriyet ilanı sırasında bir süprüntü arabasına konularak sokaklarda dolaştırıldığını görmesiydi;" (s. 18).

Tanrısal bakış açısı ile kaleme alınan romanda çeşitli anlatım teknikleri ile kurguya zenginlik kazandıran yazar, kurguyu bu anlatım teknikleri aracılığıyla psiko-sosyal çözümlemelerin yapıldığı bir metin düzeyine ulaştırır.

1.2.2. Olay Örgüsü

Tek zincirli olay örgüsüne sahip olan *Bugünün Saraylısı* romanı, dört bölümden oluşmaktadır. "Düzce'den Gelen Kız", "Pavyona Giden Kız", "Modern Hayat Saraylısı" ve "Beklenen Kadın" başlıklarını taşıyan bu bölümlerin her biri kendi içerisinde alt bölümlere ayrılır.

Romanın olay örgüsü aşağıdaki metin ve vaka halkalarından meydana gelir.

Birinci Bölüm

Metin Halkası

M1. Babasının işleri sebebiyle İstanbul'daki akrabalarının yanına giden Ayşen'in farklı bir hayat içine girmesi.

Vaka Halkası

V1. Yaşar'ın, işlerinin bozulması sebebiyle kızı Ayşen'i Ata Efendi'nin yanına göndermesi.

V2. İstanbul'da yeni bir hayata başlayan Ayşen'in sosyal hayatını değiştirmek istemesi sebebiyle çeşitli etkinliklere katılması ve Ata Efendi'nin patronunun kızı ve oğlu Rüştü ile tanışarak çevresini genişletmesi.

İkinci Bölüm

Metin Halkası

M2. Babasının verdiği maddi destek ile ekonomik rahatlığa kavuşan Ayşen'in maddiyata dayalı yeni bir hayat kurması sebebiyle ruhsal değerleri ötelemesi.

Vaka Halkası

V1. Ayşen'in, babasının bir apartman dairesi kiralaması üzerine Ata Efendi ve Üftade Hanım'ın ile birlikte apartman dairesine yerleşmesi.

V2. Sosyete hayatına girme amacıyla olan Ayşen'in gittiği eğlence yerinde Faruk Senai Bey ve Mister Thomas ile tanışması.

V3. Faruk Senai Bey'in ve Mister Thomas'ın Ayşen'le evlenmek istemesi üzerine Ayşen'in bu durumu Ata Efendi ve Üftade Hanım'la konuşması.

V4. Ayşen'e yapılan evlilik tekliflerini duyan Rüştü'nün de Ayşen'i başkasına kaptırmamak için evlilik teklifinde bulunması.

V5. Ayşen'le evlenmek isteyen taliplerin olumsuz cevap almaları sebebiyle çeşitli bahaneler bularak İstanbul'dan ayrılmaları.

V6. Ata Efendi'nin, Ayşen'le birlikte gittiği Amerikan balosunda başka birinin paltosunu giymesi üzerine paltonun asıl sahibini bulmak için gazeteye ilan vermesi.

V7. Paltosunu almak için Ata Efendi'nin evine gelen Ruveyha Paşa'nın Ayşen'den etkilenmesi sebebiyle Ayşen'le görüşmeye başlaması.

V8. Ayşen'in Ruveyha Paşa'dan etkilenmesi sonrasında onunla evlenmeye karar vermesi.

Üçüncü Bölüm

Metin Halkası

M3. Ayşen'in maddi olana bağılılığı sebebiyle duygu ve eylem alanında hüsrana uğraması.

Vaka Halkası

V1. Ayşen'in evlenmek için Mısır'a gitmesi üzerine Ata Efendi'nin de eşi Üftade Hanım'la birlikte Gedikpaşa'daki evine dönmesi.

V2. Ayşen'in evlendikten sonra hayal ettiği hayatı bulamaması sebebiyle Rüştü'ye İstanbul'a döneceğini bildiren mektuplar yazması.

V3. Ayşen'in döneceğini bildirmesi üzerine hazırlıklar yapılmaya başlanması.

V4. Rüştü'nün ve Ata Efendi'nin Ayşen'den gelen mektupların kesilmesi üzerine Ayşen'in kendileriyle oyun oynadığını düşünmeleri.

V5. Ayşen hakkında gerçek bilgilere ulaşmak isteyen Ata Efendi'nin Mısır'dan dönmüş olan Faiz Bey ile görüşmesi.

V6. Faiz Bey'den Ayşen'in kullandığı zararlı maddeler sebebiyle tedavi için başka bir ülkeye götürüldüğünü öğrenen Ata Efendi'nin Ayşen'in İstanbul'a dönemeyeceğini düşünmesi.

V7. Ayşen'in başına gelenlerden derin üzüntü duyan Ata Efendi'nin algı yetisini kaybetmesi sebebiyle bir arabanın çarpması sonucunda ölmesi.

1.2.3. Zaman Kurgusu

Bugünün Saraylısı romanında zaman kurgusu, kronolojik karakterli vaka halkalarının birleşmesi ile kurulur. Bu tür vaka halkaları birbirini takip eden bağıntılar veya bu bağıntıları imleyen zamansal ibareler ile bir düzene kavuşur.

1954 yılında kaleme alınan *Bugünün Saraylısı* romanında vaka zamanı ile yazma zamanı arasında on yıllık bir zaman farkı vardır. 1944 senesinin Eylül ayının ortalarında başlayan roman, 1947 senesinin Ekim ayının sonlarına doğru son bulur ve bu süreç romanın vaka zamanı olarak belirir. Yaklaşık üç yıllık bir vaka zamanına sahip olan romanda vaka zamanı, Ata Efendi'ye akrabası Yaşar'dan gelen mektup ile başlar; "İkinci üstü Üftade Hanım içeri girip de yerde kapı aralığından atılmış bir mektup bulunca küçük bir helecan geçirdi." (s. 7). Vakayı başlatan bu mektubun Ata Efendi'ye ulaşmasının ardından Yaşar'ın, kızı Ayşen'i Ata Efendi'nin evine göndermesi, Ayşen'in arzusunun göre bir yaşam kurup kendine göre biriyle evlenmesi ve bu evliliğin hem kendisine hem Ata Efendi'ye hazin bir son getirmesi romanın üç yıllık vaka zamanında gelişen ana olaylardır. Anlatmaya bağlı metinlerde olayların ve karakterlerin yorumlanması ve derinlik kazanabilmesi için farklı zaman türleri kullanılır. Psikolojik ve sosyal zaman, bu zaman türlerindedir. *Bugünün Saraylısı* romanında her ne kadar karakterlerin psikolojik niteliklerine yer verilse de zamana yönelik algıları ve yaklaşımları üzerinde durulmaz. Romanda daha çok zamanın mekân-doğa üzerindeki olağan etkisi aktarılır. Kış mevsiminde yağın karın sebep olduğu çamurlar, yaz mevsiminde yapılan plaj eğlenceleri bir çevre tasviri olarak verilir.

Romanda kullanılan bir diğer zaman çeşidi sosyal zamandır. Bu zamana ait unsurlar belirgin bir şekilde kullanılsa da karakterlerin içinde buldukları mekân ve zamandan hareketle sosyal zamana ait izlere rastlamak mümkündür. Nitekim Ata Efendi'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerini yaşaması, o döneme ait hatıraların zaman zaman kurguya dahil edilmesini sağlar. Ayrıca romanda vaka zamanının 1944-47 yıllarını kapsaması kimi zaman İkinci Dünya Savaşı'ndan da bahsedilmesini gerekli kılar: *"O günkü gazeteler -1944 senesinin Eylül ayının 8'inci Cuma günü- Kızılordu'nun Bulgaristan'a girdiğini, boyuna ilerlediklerini yazıyor."* (s. 33).

Romanda İkinci Dünya Savaşı'na değinilmesi, bu savaşın maddi ve manevi zorluklar yaratması ile ilgilidir: *"Harp yüzünden fiyatlar fırladıkça fırlıyordu."* (s. 16). İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı ekonomik sıkıntının sosyal yaşamda ne şekilde karşılık bulduğu, anlatı kişilerinin maddi düzeyleri, yaşam biçimleri üzerinden belirgin kılınır. İstanbul'un kenar semtlerinde oturan ve maddi açıdan orta sınıfın insanlarından olan Ata Efendi ve ailesinin yaşadığı geçim sıkıntısı, savaşın yol açtığı ekonomik buhranla aktarılır. Diğer taraftan, bireysel ve toplumsal alanda yaşanan yozlaşmaya zamansal açıdan yaklaşan yazar, ekonomik buhranın etkin olduğu bu dönemi *"Kolaylıkla zengin olmaya müsait bir zaman"* (s. 72) şeklinde belirterek eksiklikleri ve yetersizlikleri kendi lehine kullanan türedi sınıfını eleştirir.

Anlatıda zaman olgusu ve bu olgu etrafında gelişen geleneksel ve modern yaşam biçimleri Ata Efendi tarafından sık sık kıyaslamaya tabi tutulur. Nitekim *"Ata Efendi, İkinci Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e ve ardından İkinci Dünya Savaşı'na kadar geçen dönemin tanığı olması nedeniyle, gözlemci bir figür olarak, okura sürekli geçmişin değerlerini ve yaşam biçimini hatırlatmakta ve iki dönemi karşılaştırmaktadır. Ata Efendi'nin geçmişe dair bu anımsama ve karşılaştırmalarını, bir akrabası tarafından kendisine emânet edilen genç kız Ayşen'in sınıf değıştirme çabası içinde girdiğı yeni mekânlar ve yeni insan ilişkileri tetiklemektedir."* (Şenderin, 2013: 144). Dolayısıyla zamansal açıdan sosyal ve siyasi nitelikleri işaret eden bir zemin üzerine temellendirilen romanda Ata Efendi'nin gözlemleri ve deneyimleri, zamanı açılmayan değışim ve dönüşümlere işaret eder. Bu değışim ve dönüşümler ise özellikle gelenekselliğı simgeleyen Meşrutiyet Dönemi ve modernleşme atılımlarını barındıran İkinci Dünya Savaşı yıllarının kıyaslanması ile aktarılır. 7 Nisan 1946'da Dolmabahçe Sarayı'nda Amerikan filosu şerefine düzenlenen balo (s. 175), geçmiş ile şimdinin karşılaştırılması bakımından önemlidir:

"Dolmabahçe Sarayı'nda oluşuna şaşıyordu. Ata Efendi kim, burası neresi? Vaktiyle bayramlarda muayede için Paşa'nın büyük üniformasıyla aynı saraya gittiğini hatırladı. Acaba taht hangi tarafa kurulurdu? Kahve ocağına ağadan akseden rivayetlere göre, bayramlaşma sırası bando mızıkça çalarmış; şimdi caz çalmaktadır." (s. 178).

Romanda zamanın işlenmesine bakıldığında anlatıcının bazı süreçleri eksilteli anlatımla geçiştirdiğı görülmektedir. Nitekim eksilteli anlatım, bütün ayrıntıları ile ifade edilmeyen zaman dilimlerine işaret eder ve zamandaki sıçrama yapıldığını gösteren ibarelerle belirginlik kazanır (Eziler Kıran-Kıran, 2011: 209). Romanda *"Ayşen 1946 senesinin Mayısın 18'inci Cumartesi günü gitmişti. Duvardaki takvim, şimdi 47 senesi Ekim ayının 19'unu gösteriyor; günlerden Pazar."* (s. 263) şeklinde aktarılan zaman ibareleri eksilteli anlatımın kullanımına örnektir. Zira anlatıcı aradan geçen on yedi aylık zaman diliminde neler yaşandığını anlatmaz, sadece Ayşen'in Mısırlı Rüveyha Paşa ile evlenmek üzere İstanbul'dan ayrıldığını ve Mısır'a gittiğini özet halinde belirtilir.

1.2.4. Mekân Kurgusu

1.2.4.1. Çevresel Mekânlar

Anlatmaya bağlı edebi metinlerde çevresel mekân, *"vak'a zincirinde ifade edilen hadiselerin sahnesi(dir)"* (Aktaş, 2005: 128). Sahne görevinde kullanılan bu tür mekânlar anlam üretmediğı için olayları ve karakterleri etkileme gücüne sahip değildir. *Bugünün Saraylısı* romanında ise sahne görevinde kullanıldığı için çevresel mekân kategorisinde değerlendirilebilecek mekânların başında İstanbul gelir. İstanbul ise Gedikpaşa, Cağaloğlu, Sirkeci, Arnavutköy, Haydarpaşa Garı, Boğaziçi, Büyükdere, Beyoğlu, Dolmabahçe Sarayı, Ortaköy'deki havuzlu gazino, Ata Efendi'nin işyeri, trikotaj atölyesi, Üstün Palas'taki apartman dairesi, İsmail Bey'in köşkü, Ata Efendi'nin Gedikpaşa'daki evi, Park Otel'in pavyonu, Taksim pavyonu, lokanta, pastane, Düzduman Palas ve terzi dükkânı ile çeşitlenir. Romanda kullanılan bir diğer çevresel mekân ise Mısır'dır. Mısır, Ayşen'in Rüveyha Paşa ile evlenmek amacıyla gittiğı bir mekândır ve romanda bu mekân sadece isim olarak geçmektedir.

1.2.4.2. Algısal Mekânlar

Anlatmaya bağlı metinlerde sahne görevinde kullanılan mekânların anlatı kişileri tarafından algılanıp yorumlanması ile kurulan algısal mekânlar, genel olarak *kapalı-dar* ve *açık-geniş* mekânlar (Korkmaz, 2017: 13) olarak kategorize edilir.

1.2.4.2.1. Kapalı-Dar/Yutucu Mekânlar

Bugünün Saraylısı romanında anlatı kişilerinin olumsuz nitelikli psikolojilerine ve sosyal yapılarına göre şekillenen mekânları, kapalı-dar/yutucu mekânlar olarak değerlendirmek mümkündür. Ata Efendi'nin Ayşen'in eksikliğini ve yokluğunu hissettiği anlarda değişen algısı, Üstün Palas'taki apartman dairesini kapalı-dar/yutucu bir mekâna dönüştürür:

"Ayşen gitti. Her gidişinde olduğu gibi, Ata hem bulunduğu yerin, hem de içinin ışığı sönmüvermişçesine kendisini karanlıkta hissetti. (...)

Ayrılmca yalnız benim gönlüme değil, sanki şu eşyaya, duvarlara, hatta lambaya bile hüznün çöküyor; hepimizin benzi soluyor." (s. 219).

Apartman dairesi Ayşen'in yokluğuyla birlikte Ata Efendi'nin varlık alanını karanlığa bürüten ve onu sıkıştıran bir çatışma yeridir. Böylesi bir mekânda kendisiyle ve mekânla uyumunu kaybeden Ata Efendi, yaşadığı yalnızlık ve kimsesizliğin etkisini eşyada da gözlemler. Böylelikle Ata Efendi'nin ruhsal bir çöküntü yaşadığının somut bir görüntüsüne dönüşen apartman dairesinde Ayşen'in yokluğuyla birlikte mekânın yutuculuğu da artmaktadır. Ancak mekâna yüklenen bu anlam, onun çevresel/fiziksel özelliklerinden değil, Ata Efendi'nin algısından kaynaklanır; *"Kız odasına girip de kapısını örtünce boğulacak gibi oluyor, koca apartman daralıyor."* (s. 146) şeklindeki alıntı metninde de görüldüğü gibi fiziksel olarak "koca" sıfatıyla nitelendirilen apartman dairesi Ata Efendi'nin psikolojik yaklaşımı ile daralır.

1.2.4.2.2. Açık-Geniş/Besleyici Mekânlar

Bugünün Saraylısı romanında açık-geniş/besleyici olma niteliği gösteren mekân, Ata Efendi'nin *"Gedikpaşa yokuşlarından birindeki ince, uzun, sevimsiz kâgir ev"* (s. 11) olarak betimlenen evidir. Romanın başlarında Ata Efendi'nin kendi evine yönelik hiçbir duygusu ve düşüncesinden bahsedilmez; ancak Ayşen'in bu eve gelmesinden sonra Ata Efendi'nin mekâna yönelik algısı uyanmaya başlar ve bu ev Ata Efendi için açık-geniş/besleyici mekân haline dönüşür:

"Ata meğerse o gün eve, Adapazarı treninden bir peri kızı yakalayıp getirmişti. (...) İçeriye girince kabuğundan sıyrılmış, masallardaki gibi göz kamaştırıcı bir güzellikle karşılarında dikilmiş, elini şöyle sallayınca gök kapıları açılmış, her taraf nura, nimete gark olmuştu!" (s. 84).

Ayşen'in gelmesiyle birlikte Ata Efendi'nin ruhsal anlamda da içinde yaşamaya başladığı ev bir yaşam alanına dönüşür. Bu açıdan evin Ata Efendi için sadece maddi ihtiyaçları karşılayan fiziksel nitelikli bir mekân değil ihtiyaç duyulan huzuru ve refahı sunan bir içtenlik mekânı olduğu görülür. Ayrıca Ayşen'in evde yaşamaya başlamasıyla birlikte sağlanan ekonomik ve manevi ferahlık, ev halkını dış dünyanın sıkıntıları ve zorluklarıyla çevrilmiş olmaktan uzaklaştırır, yaşamın insanı yoran yönünü de siler:

"Bir ara avlu, yeni badalanmışçasına Ata Efendi'ye aydınlık, tertemiz göründü. Evin içinde tamirden ve taze boyadan sonra gelen ferahlığı duyuyordu." (s. 30).

Algısal bakımdan yeni ve olumlanan bir görünüme kavuşan Gedikpaşa'daki ev, romanda özellikle Ata Efendi'ye huzurun ve umuda erişmenin fırsatını tanır. Zira açık-geniş/besleyici mekânların en önemli niteliği insandaki algısal engelleri yok etmesidir. Romanda Ata Efendi'nin iş yerine olan yaklaşımı, bireysel algılamaya yönünün mekândaki yansımalarını netlikle göstermesi bakımından önemlidir. Zira ışık almayan, kuytu bir yer olarak (s. 33) betimlenen ve bu sebeple de fiziksel koşullar bakımından çalışmaya elverişli olmayan iş yerinde *"Tatlı hayallere dalıp oyalanmayı"* (s. 34) öğrendiği için mekân açık-geniş/besleyici nitelik kazanır.

1.2.5. Şahıs Kadrosu

1.2.5.1. Başkişi

Bugünün Saraylısı romanında başkişi Ayşen'dir. Ayşen, Yaşar'ın bir Çerkez kızı ile yaptığı evlilikten doğan çocuğudur. Bir Çerkez kızı olması sebebiyle farklı niteliklere sahip olduğu belirtilen Ayşen'in gerek duygusal gelgitleri gerekse fiziksel özellikleri roman boyunca Ata Efendi'nin gözlemleri ve bakış açısı aracılığıyla öğrenilir. Nitekim Ayşen'in *"Sarı Kız"* (s. 87) olarak adlandırılması, soya bağlı güzelliğin bir yansıması olarak sunulurken kendine has konuşma üslubu ve dilindeki pelteklik de yine Çerkez bir anneye ve Çeçen bir üvey anneye sahip olması ile ilgilidir.

Babası Yaşar tarafından uzaktan akrabaları olan Ata Efendi'ye emanet edilen Ayşen'in dikkat çeken ilk özelliği, sessiz ve utangaç bir kişiliğe sahip olmasıdır. Ancak İstanbul'daki yaşama alıştıka karakterindeki asıl

nitelikler kendini göstermeye başlar: “Haydarpaşa Garı’nda arkasına takarak getirdiği bol mantolu ve başörtülü, süzgün, şaşkın kız, İstanbul’un güneşinden, babasının parasından kuvvet alarak cam kavanoz altında turfanda çilek gibi çarçabuk yetişti.” (s. 108). Öncelikle kaldığı mekânı ve sosyal yaşantısını değiştiren Ayşen, sahip olduğu maddi imkânlar ve güzelliği sayesinde arzu ettiği sosyete sınıfına girer. Ayşen, girdiği bu sosyete sınıfında yeni bir genç kız tipi yaratmak ister. Ona göre bu yeni genç kız tipinin en önemli özelliği ise gizemli görünerek dikkatleri üstüne çekmek olmalıdır:

“İstanbul’da genç kızlar kendilerini böyle zevk ve sefa düşkünlüğüyle erkekler nazarında küçültüyorlar, hafif havai görünmenin hoşla gittiğini sanıyorlarmış. Bunun da derecesini bulamıyorlar, neleri var, neleri yok ortaya koyuyorlarmış. Merak uyandıracak gizli tarafları kalmıyormuş. Ayşe bambaşka bir genç kız tipi yaratacakmış.” (s. 108).

Alıntılanan metinden hareketle Ayşen’in kendini belli bir amaca göre kurduğu ve olması gereken çizgiden uzaklaştıkça da sadece kendini düşünen psikolojik bir algıya büründüğü görülmektedir. Erkeklerin kendisine karşı olan ilgi ve dikkatinden hoşlanan ve bunu daim kılmak isteyen Ayşen’in maddi olana verdiği değer, Ata Efendi tarafından çözümlenir:

“Ayşen yalnız nefsinin düşünüyor; kendi güzelliğine, süsüne, şatafatına aklını vermiş; kendisine âşık. (...) Sadece beğenilsin ve etrafında pervane gibi dönüp dolaşılsın, hayranları çoğalsın istiyor.” (s. 96).

Ayşen’in maddi olana bağlılığı romanda “şatafat hasta(lığı)” (s. 243) olarak adlandırılır. Birdenbire değiştirilen hayat tarzına bağlanan bu durum, Ayşen’in sevmeye yönelik bir eğiliminin olmamasına ve yaşadığı hissizliğe karşı geliştirdiği bir tatmindir.

Romanda Ayşen’in kendini olduğundan farklı göstermesi onun farklı kimlik kurguları içerisinde olduğunu gösterir. Bu kimlik ise “bugünün saraylısı” ithafı ile açıklanır ki bu adlandırma, kendini modern yaşama uygun hale getirme ile ilgilidir. Ayşen’in bu uyumu yakalaması sonucunda elde ettiği kimlik, Ata Efendi’nin gözlemleri ile açığa kavuşturulur:

“Ayşen, (...) hüsn-ü anına güvenen, azametli, kendini beğenmiş, birdenbire zenginleşince şımarmış, yüreği kaskatı çekilmiş yarı cahil bir Çerkez kızı, bir saraylı! Gazinolar, barlar, kokteyller, dans salonları, plajlar ve seyahatler alemini süsleyen saraylılardan... Modern hayat saraylısı!

Dün gece Dolmabahçe’nin içi o saraylılarla doluydu. (...) Sarayın belki de inşasından beri görmediği letafette asıl saraylıya en çok benzeyeni vurguncu Yaşar’ın kıızıydı!” (s. 197).

Romanda modernleşme olgusunun Batı’yı giyim-kuşam alanında taklit etme fikrine dayandırıldığı, Ayşen’in değişim süreci ile aktarılır. Bu yönüyle Ayşen, gösterişe meraklı, statü ve servet peşinde koşan, bütün bu maddi baskınlığına karşın duygusal yönden zayıf kalan genç kız tipinin temsilcisidir (Aktaş, 2004: 191). Bu genç kız tipine eleştirel yaklaşan Refik Halid’in romanda sözcülüğünü yapan karakter ise Ata Efendi’dir. Nitekim Ata Efendi’nin Ayşen’i “yarı cahil” bir kız olarak kabul etmesi, eleştirilen genç kız tipinin olumsuzlandığını gösterir.

Ayşen’in ekonomik ferahlığa ve maddi arzulara odaklanmış bir yaşam algısına sahip olması onun tek yönlü bir kişiliğinin olduğunu gösterir. Böylesi bir kişilik yapılanmasında psikik yönün silinmesi nedeniyle insanı ötekine açan bütün değerler yok olur. Öyle ki Ayşen, evlilik gibi önemli düşüncede bile kendisine en müreffeh yaşamı sunacak olan adaya öncelik vereceğini söyleyerek maddi olana düşkünlüğünü en üst seviyeye çıkarır. Ayşen’in, kendisine evlenme teklifinde bulunan adaylar hakkında bir karar verememesi de bu sebeptendir:

“karşısına çıkan koca namzetlerinin en zenginini, yani kendisine en lüks hayat temin edecek olanını seçeceğini söylemişti. Bazı bazı aşk temayülleri de duyuyor, birini sevmek, sevdiğinin olmak istiyordu, ama öteki his bunu bastırıyordu.” (s. 228).

Kendi duygusal varlığını ve sevmeye olan temayülünü bastıran Ayşen, kendisine sevgi ile yaklaşan kişilerin duygularını umursamaz ve kendi gayesi doğrultusunda davranmaya devam eder. Nitekim daha fazlasına kavuşabilmek için etrafındaki insanları sahip oldukları doğrultusunda önemseyen Ayşen’in maddi açıdan bu tatminsizliği ve doyumsuzluğu, onu tutunabileceği değerlerden mahrum bırakır. Öyle ki Ayşen’in Mısır’da Rüveyha Paşa ile evlendikten sonra arzuladığı hayat standardına kavuşmuş olmasına rağmen mutsuzluk ve huzursuzluk hissedip zararlı maddeleri kullanmaya başlaması, kendisini mutlu kılabilecek bir değer olmadığını gösterir. Böylelikle Ayşen, kendine ve değerlerine yabancılaşan bir kişi olarak menfi değişikliğin simgesi haline gelir.

1.2.5.2. Norm Karakterler

Romanda norm karakter, Ata Efendi’dir. Ellili yaşlarda, iki çocuk babası olan Ata Efendi, İstanbul’un türedi zenginlerinden Sedefinci ailesinin ticarethanesinde çalışan bir kâtiptir. Babasının mesleği sebebiyle yirmi yaşına kadar bir paşa konağında yaşayan Ata Efendi, bu vesile ile geleneksel olanı yakından tecrübe etme imkânına sahip olur. Hayatının son dönemlerinde ise bakımını ve koruyuculuğunu üstlendiği Ayşen sayesinde modern hayata girer. Bu açıdan hem Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemine hem de Cumhuriyet dönemine

ve bunlarla birlikte İkinci Dünya Savaşı yıllarına da şahit olan Ata Efendi, romanda bu dönemlerin eksik ve kabul edilebilir taraflarının sözcülüğünü yapar. Ata Efendi yapmış olduğu dönemsel kıyaslamalarda daha çok geleneğe ve manevi değerlere verdiği önemle ön plana çıkar. Özellikle millî kimlik, sevgi, bağlılık ve sorumluluk gibi değerler bakımından eksik olan Ayşen'i olması gerekene yönlendirme görevini üstlenir.

Romanda Ata Efendi üstlendiği bu görevin yanında Ayşen'e duyduğu hislerle de ön plandadır. Ancak o, ellili yaşlarında bir erkeğin genç bir kıza olan tutkunluğunu makul görmemekle birlikte Ayşen'in etkisinden de kurtulamaz. Romanda Ata Efendi'nin norm karakter kategorisinde değerlendirilmesine sebep olan özellikler ise Ayşen'i koruma içgüdüsünün kimi zaman eyleme kimi zaman bir düşünceye dönüşmesiyle ortaya çıkar. Öyle ki Ata Efendi'nin benimsediği koruyuculuğun ve yol göstericiliğin Ayşen'i bir kadın, bir sevgili olarak kabul etme duygusundan daha baskın olduğunu söylemek olasıdır. "*Ayşen hoşuma gidebilir. Fakat ben onun muhafızım; her şeye rağmen vazifemi sonuna kadar yapacağım; nefs-i emareye kapılmayacağım.*" (s. 106) diyen Ata Efendi'nin Ayşen'e karşı duyduğu muhabbet ve sevgi çoğu zaman bir iç ses olarak kalır.

Romanda Ata Efendi, kültürel, etik ve manevi değerlerin temsilcisi olarak yaşamdaki tecrübesizliği ve maddi değerlere verdiği önem ile dikkat çeken Ayşen'i hem bireysel hem de toplumsal anlamda yönlendirme amacı üzerine kurgulanmıştır.

1.2.5.3. Kart Karakterler

Bugünün Saraylısı romanında kart karakter niteliğine sahip bir karakterin varlığından söz etmek mümkün değildir. Çünkü başkisi Ayşen'in kendi macerasını gerçekleştirmesinde ona engel olan ya da bu doğrultuda kurgulanan tek yönlü bir karakter yoktur.

1.2.5.4. Fon Karakterler

Bugünün Saraylısı romanında fon karakterler oldukça geniştir. Ayşen'in babası Yaşar, Çetin, Üftade Hanım, Feride, Atif, Rüştü, Ruveyha Paşa, Faruk Senai Beyefendi, Mister Thomas, İhsan Bey (Rüştü'nün babası), Serin, İsmail Bey ve karısı Mesture Hanım, İsmail Bey'in kız kardeşi Berin, kapıcı Bilal, Doktor Sait Raşit Kaynarsu, hizmetçi Günnâme, komşu Lütfiye Hanım, terziler, garsonlar, plajlarda eğlenen insanlar, Dolmabahçe Sarayı'ndaki davetliler, Faiz, Fitnat ve Sevim romandaki fon karakterlerdir.

1.2.6. İzleksel Kurgu

Bugünün Saraylısı romanında dramatik kurguyu kuran ve çatışmayı sağlayan kişi, kavram ve simgelerin "KORA" (Korkmaz, 2015: 103) şemasındaki görünümü şu şekildedir:

	Ülküdeğer	Karşıdeğer
Kişiler	Ata Efendi	Ayşen, Yaşar, Atif, Feride, Rüştü, Faruk Senai Bey
Kavram	Geleneksellik, Millî Kimlik, Kendi Olma, Sevgi/Aşk, Sorumluluk Bilinci,	Yanlış Batılılaşma, Öteki Kimlik, Yozlaşma, Yabancılaşma, İhanet
Simge	Ata Efendi'nin Evi	Apartman Dairesi, Para, Uyuşturucu Maddeler, Palto/Kürk

1.2.6.1. Aşk

Bugünün Saraylısı romanında aşk, tamamlayıcı ve birleştirici bir duygu olmaktan ziyade daha çok tek taraflı hissedilen ve değerlerin yitirilmesine sebebiyet veren bir duygu olarak işlenir. Kendisine emanet edilen bir akraba kızına beslediği duyguların yanlışlığını her daim hissedilen Ata Efendi'nin Ayşen'e olan yönelimi, hem tek taraflı hem de değerlerin çözüldüğünü gösterir. Ancak Ata Efendi'nin Ayşen'e karşı yaklaşımı ve sevgisi salt karşı cinslerin birbirine hissettiği duygudan ibaret değildir, onun Ayşen'e beslediği sevgiye merhamet ve koruma içgüdüsü de hâkimdir. Nitekim Ata Efendi'deki merhamet ve koruma içgüdüsü daha çok Ayşen'in kendisine emanet edilmiş olmasından kaynaklanır ki Ata Efendi bunun doğruluğunu şöyle dile getirir: "*Ayşen hoşuma gidebilir. Fakat ben onun muhafızım; her şeye rağmen vazifemi sonuna kadar yapacağım; nefs-i emmareye kapılmayacağım.*" (s. 106). Ata Efendi kendine yüklenen sorumluluğu yerine getirebilmek için kendi duygularını ötelere. Çünkü hissettiği duyguların açığa çıkması durumunda Ayşen'den uzaklaşmak zorunda kalmayı göze alamayacağı için o hep "*dayı rolünde kalmak*" (s. 128) ister.

Ata Efendi'nin Ayşen'e olan hissiyatı ve yönelişi öncelikle arzu duyma, etkilenme ile başlar. Başlangıçta bu durumun aşk olmadığını aksine bir beğeni olduğunu kabul eden Ata Efendi, Ayşen'e olan beğenisinin temelinde onun fiziksel niteliklerinin etkisi olduğunu düşünür:

“Ona âşık değildir; lakin bir yeğene karşı beslenmesi lazım gelen hisleri kendinde bulamıyor; (...) Madem ki evlenebilir, o hislere kapılması günah sayılmaz. Zaten kendisinininki güzeli beğenmek ve gayet tabii olarak cazibesi, sihr-i füsunu altında kalmaktan ibaret...” (s. 104).

Ata Efendi'nin hem evli olması hem de Ayşen'den yaşça büyük olması, sevgisinin önünde büyük bir engeldir. Sahip olduğu kimlik ve konumdan hareketle eleştireceğini ve kendisinin “çocuk, deli, belki de bunak” (s. 128) şeklinde niteleneceğini düşünen Ata Efendi sevgisinin gizli kalmasını ister.

Ata Efendi'nin Ayşen'in fiziksel niteliklerine olan ilgisi sebebiyle başlangıçta bir beğeni olarak kabul ettiği sevgisi, Ayşen'i kıskanmaya başladığını fark ettiği andan itibaren boyut değiştirir:

“Ondan ayrı düşmek beni çökertir. (...) Akşamları apartmana nasıl içim sevinçle dolu dönüyorum; pazar günlerini ne sabırsızlıkla bekliyorum! (...) Aklımda hep Ayşen... Her güzel kadın, manzara, rayiha bana Ayşen'i hatırlatıyor. Bu, düpedüz âşıklık halidir. Kıskançlık içimi kemiriyor.” (s. 128).

Ayşen'e beslediği hislere dayanarak kendisini gerçek âşık olarak kabul eden Ata Efendi'nin aşkın varlığı ile yaşama olan bakış açısı değişir. İnsanın hem öz varlığını hem yaşamı tanımasında değiştirici ve yönlendirici bir güç, bir değer olan aşk, Ata Efendi'de de yaşamı hissetme ve yaşamdan zevk alma şeklinde tezahür eder:

“yaşadığını hiçbir zaman bu derece iyi duymamıştı. Alelade duymaktan çok başka, çok kuvvetli bir hal: Hayatın her zerresini ayrı ayrı tadıyor, her birinde ayrı bir zevk bulmaktadır.” (s. 147).

Ata Efendi tarafından tek taraflı yaşanan ve Ayşen'in de hiçbir zaman haberdar olmadığı bu his, Ata Efendi'nin yaşamını derinden etkileyecek kadar güçlüdür. Nitekim Ata Efendi'nin bütün benliği hayatının odak noktası haline getirdiği Ayşen'in varlığı ile sarmalanırken Ayşen'in yokluğu ise yoğun bir yitmişlik duygusu yaşatır.

Romanda genel olarak aşk, bireyin bu duyguyu algılaması doğrultusunda şekillenir. Kimi zaman sadece cinsel yönelim ile kimi zaman ise sadece ruhsal değerlerle temellendirilen aşk hakkında Ayşen'in bir düşüncesinin olmadığı görülür. Ayşen'in hislerini anlamlandıramaması, kendi ruhsal gücünü ve manevi değerleri bil/e/mediğini ve buna bağlı olarak da aşkı duymamaktan uzak olduğunu gösterir. Çünkü Ayşen'in algısında aşkın kavramsal bir karşılığı yoktur, dolayısıyla hissettiği duygu veya deneyimlediği eylem bağlayıcı değildir. Ancak bununla birlikte Ayşen, bir erkeğe yaklaşmanın, ona karşı cinsel bir arzu duymanın aşk ile açıklanıp açıklanamayacağı hususunu da öğrenmek ister. Ata Efendi, aşk üzerine yaptığı konuşmada cinsel isteklerle beslenen yönelimin aşk olarak değerlendirilemeyeceği ileri sürerken aşkın kitaplardan da öğrenilemeyeceğini belirtir. Çünkü ona göre aşk, bireysel anlamda deneyimlenen ve özel bir anlama sahip olan bir duygudur:

““Ferhat ile Şirin” gibi masallardan, Fuzuli divanındaki “Leyla ile Mecnun”dan, Manukyan kumpanyasının oynadığı “La Dame aux Camélias”dan aldığı fikirlerle aşk tanınmış olamazdı.” (s. 247).

Romanda genel olarak aşk, Ata Efendi ile Ayşen'in duygu ve düşünceleri üzerinden aktarılır. Ata Efendi'ye göre aşk, yaşamın anlamının kavramasına yönelik farkındalık sağlayan bir güçtür. Diğer taraftan ne hissettiğini bilmemekle birlikte kendisine karşı duyulan hisleri de önemsemeyen Ayşen için ise aşk, değiştiren ve dönüştüren özelliklerinden uzaktır. Dolayısıyla anlatı kişilerinin aşkı anlama ve deneyimleme noktasında farklılıklar yaşaması, bu duygunun yaşanarak öğrenilebileceğini gösterir.

1.2.6.2. Yabancılaşma

Bugünün Saraylısı romanında yabancılaşma problemi, geleneksel ve modern yaşam biçiminden hareketle aktarılır. Anlatı kişilerinin vaka zamanındaki yaşantıları ve hatırlamaları ile aktarılan zaman kesitleri, yaşanan sosyal ve siyasi gelişmelerle birlikte özellikle toplumsal değişmelere ve gelişmelere ışık tutar. Romanda geleneksel ve modern yaşamı imleyen bu toplumsal gelişmelerin ve değişimlerin zamansal karşılığı II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet sonrası olarak belirtilir. Özellikle Cumhuriyet ve sonrasında her alanda bir gelişim hedeflenirken bu hedeflerin daha çok dış görünüşü veya fiziksel özellikleri değiştirmekle sığlaştırıldığı görülür. Bu açıdan daha çok bir yaşam tarzı olarak algılanan Batılılaşma, getirdiği farklılıklar ile özellikle geleneksel toplumlarda uyum sağlayamamaktan kaynaklanan yozlaşma/yabancılaşma durumuna dönüşür. Çünkü geleneksel toplumlarda hem geleneğe hem de modern toplum verilerine dayalı değerlerin aynı anda geçerli olmaya başlar ve böylesi durumda hangi değerlerin davranışa dönüşeceği, kabul göreceği konusunda bir karmaşa meydana gelir. Bu karmaşada ise genellikle geleneğe dayalı veriler anlamını yitirirken modernitenin değerleri ise tam anlamıyla anlaşılmamış ve özümsememiştir (Tolan, 1981: 249).

Bu bilgiler doğrultusunda romana bakıldığında Ata Efendi'nin hem geleneksel hem de modern zamana tanıklık etmesi ve bu dönemlerde sürdürülen yaşam biçimleri hakkındaki gözlemlerini sunması, bireysel ve sosyal çözümleme yapılmasına olanak sağlar. Romanda özellikle geleneksel yaşamı işaret eden II. Meşrutiyet Dönemi'nin sonlanması ile birlikte birçok değer ve uygulamanın bittiğini söyleyen Ata Efendi, o dönemde yaşamakla kendisinin de ruhlar âlemine karıştığını düşünür. O, bu yaklaşımı ile içinde bulunduğu zaman ile psikolojik ve sosyolojik bakımdan herhangi bir uyumu yakalayamadığını imler. Nitekim böylesi bir yaklaşım, modernizmin toplum tarafından kabul görmemesi ile ilgilidir. Ancak Ayşen'in hayatlarına girmesiyle yaşam

biçimlerinin değişmeye başlaması, ötelenen modern algının kendini her alanda hissettirmesine sebep olur. Ata Efendi'nin yaşadığı bu değişiklik öncelikle geleneksel ve modern hayat arasında bir kıyas durumu oluşturur. Ata Efendi yapmış olduğu bu kıyaslama sonrasında modern yaşamın canlı ve farklı olmasını hayranlıkla karşılayarak biten döneme karşı olumsuz bir tutum geliştirir. Romanda özellikle kadın ve erkeklerin sosyal hayatta bir arada vakit geçirebilmeleri hususunda müdahaleci bir etkiye sahip olduğu belirtilen geleneksel verilerin bireyselliği değil toplumsallığı önemseyen modernizmin bir çatışma yaratacağı kaçınılmazdır. Bu açıdan geleneksel toplumlarda birey/sel/i önemseyen modernizmin bir çatışma yaratacağı kaçınılmazdır. Bir uyum problemine işaret eden modernizm kaynaklı bu çatışma, aynı zamanda şimdiki yaşantılaşma aşamasında bir yabancılaşma sorununa da sebep olur. Tüm bunlarla birlikte modernizmin meydana getirdiği değişikliklere hayran olmak ve bu değişiklikleri özümsemeye çalışmak ise içinde bulunulan zamandan duyulan memnuniyetin bir işaretidir:

“ (...) iki âlem arasındaki fark müthiş. Ata, bu farkı çok büyük görüyor; kendisinin bir devir yaşayıp uzun müddet ervaha karıştığını, yeniden dünya yüzüne geldiğini sanıyor. Halbuki daha mütareke zamanında, yirmi iki yıl evvel kadınla erkek birbirinden ayrı, salaş tiyatrolarda kanto seyretmezler miydi?” (s. 96-97).

Romanda genel olarak gelenekselin sözcüsü olan Ata Efendi her ne kadar modernizmin getirilerini olumsuzlamaya başlasa da o, yaşam tarzı ve algı bakımından çoğu zaman moderniteyi temsil eden Ayşen'in karşısındadır. Ayşen'in İstanbul'a geldikten sonra çeşitli değişiklikler aracılığıyla modern yaşam biçimine uyum sağlaması, benimsediği algının bir yansıması olarak kabul edilebilir. Ancak Ayşen'in değişimleri, bilim ve eğitim alanında sağlanan ilerlemelerden ziyade dış görünüşü farklılaştırma amaçlıdır. Ayşen'den hareketle şimdiki modern yaşamı gözlemleyen Ata Efendi'ye göre bu değişiklik, “zâhiren”dir:

“Yirmi iki sene sonra, yanında kürkünü sırtına atmış, göğsü açık filiz gibi bir kızla gazinoda oturuyor; önlerinde iyice donanmış bir sofraya... Şarap içerek, meyve yiyerek koltuklara gömülmüş, numara seyrine dalmışlar. Bu, ne mühim bir değişikliktir. Hele Anadolu'nun kıyıcığundan gelmiş bir kızın göz açıp kapayacak kadar kısa bir zamanda zâhiren olsun şu hâli almasına ne buyrulur? Evet, çoğu değişikliğimiz zahiri. Zahiri ama onu da becermek bir iş, bir marifet...” (s. 96-97).

Ata Efendi'nin “zahiri” olarak kabul ettiği değişiklik, bir süre sonra kendisinin de alışmaya başladığı bir yaşam biçimine dönüşür. Kılık kıyafet gibi daha çok fiziksel niteliklerle sınırlandırılan bu yaşam biçiminin görüntüleri ise kürk, palto gibi nesnelere üzerinden verilir. Modern yaşamın birer simgesi haline dönüşen bu nesnelere, ulaşılması istenen hayatı işaret etmekle gelenek ve modernizm bağlamında örtük mesajlar içerir. Özellikle Ata Efendi'nin Ayşen'in dış görünüşü bakımından geçirdiği değişimi “terakki” olarak kabul etmesi içten içe bir eleştiri niteliğindedir:

“Ayşen içeriye kürkü ile girdi. Dayı efendi (...) yürümesini şaşırıldığı halde yeğeni adeta muntazam, âhenkli adımlarla ilerliyor. Geçen sene Haydarpaşa Garı'nda takır tukur, sarsak ve sersem, arkasından nasıl da koştuğunu Ata'nın bir türlü unutamadığı kasabalı ve yeldirmeli kız çok terakki etmiş maşallah!” (s. 94).

Romanda Ata Efendi her ne kadar modern hayatta olması gereklerin nesnelere aracılığı ile kurulduğunu ve yine bu nesnelere ile saygınlık kazanıldığını fark etse de kendisinin de içine girmeye başladığı modern hayata gösterdiği uygunluk, ötediği nesnelere önemsemesi ve onları bir değer olarak kabul etmesi ile gerçekleşir. Nitekim giydiği paltonun kendisinde yarattığı algı, bu durumu örnekler niteliktedir. Ancak bununla birlikte Ata Efendi her zaman gelenek ile modernizmin bir uyuma kavuşturulması gerektiğine vurgu yaparak yeni neslin sadece modernizmi önemsemesine karşı çıkar:

“Lakin haftalarca bekledikten sonra paltoyu sırtına geçince, Ata kendisine kalantör bir adam hali geldiğini memnuniyetle gördü, sefir-i kebire dönmüştü, ama yeni devir büyükelçilerinden ziyade gençliğindeki ağırbaşlı, temkinli ve alafrangalıkla alaturkalığı nefislerinde mezcetmiş sufera-yı saltanat-ı seniye'ye!” (s. 91).

Ata Efendi kendi nesline uymaması sebebiyle modernizmi bir çatışma sebebi olarak görür: *“Bir anda düşündü ki, artık böyle, kendi nesline aykırı, müthiş gelen şeyler yeni hayatın icaplarından, o nesildekilere fazla tesir etmeyen itiyatlardandır.”* (s. 50). Ancak Ata Efendi, bununla birlikte *“Muhitinden kaçılan kem suratlı bir yaşlı olmamak için zamana uymak lazım.”* (s. 50) şeklinde düşünerek modernizmin yaşamın devamı için gerekli olduğuna da işaret eder. Bu açıdan Ata Efendi'nin, geleneksel olanı korumakla birlikte gelenek ile modernizmi birleştirmek istediğini söylemek mümkündür.

Romanda modernizmin ve geleneğin sentezine bağlı bir yaşam algısının önemi vurgulanmakla birlikte bu sentezi kuramayan kişiler, kimi zaman gülünç durumlara düşürülür. Ayşen ile Ata Efendi'nin gittiği baloya ait izlenimlerin aktarıldığı bölümde, sadece fiziksel görünüşleriyle yer edinen kişilerin giydikleri kıyafetleri taşıyamamaları ve ikram edilen yiyeceklere saldırmaları modernitenin yarattığı yeni insan tipinin kendi kültürünü ötelemekle birlikte Batı kültürünü anlamaktan da uzak olduğunu gösterir. Nitekim geleneksel değerlerin öteki olarak kabul edildiği bu tür durumlarda toplum ya da birey modernleşme sürecini Batılılaşma biçiminde kabul etme (Türkdoğan, 2015: 198) sorunu ile karşı karşıyadır. Bu sorunun temelinde ise *“toplumsal gelişme ve ilerlemenin kendi içsel dinamiklerinden kaynaklanarak harekete geçmesiyle değil, çoğunlukla*

Batı'ya öykünerek topluma empoze edil(en)" (Durdu, 2018: 157) modernleşme algısı vardır. Bu modernleşme algısı ise her ne kadar kimlik ve değer bağlamında kişiyi kendinden uzaklaştırma gibi çeşitli sonuçlar doğursa da Batı'ya öykünme genel itibarıyla medenileşmenin bir göstergesi olarak kabul edilir. Ancak esasında insanın kendi varlığını kurması öz değerlerini önemsemesi ve o değerleri daim kılacak duygu, düşünce ve eylem dünyasına sahip olması ile mümkündür. Romanda Ayşen'in İstanbul'a geldikten sonra kendini diğerlerine "uydurma"sı, kendini var eden değerlere olan uzaklığını göstermesi bakımından önemlidir:

"Buraya geleli kıyafet ve tavırlarımı nasıl değiştirdiğimi gördün. Zonguldak'a gittiğim zaman dangul dungul konuşuyordum. Mühendisin haremi İstanbullu, kibar aileden mükemmel bir kadındı; lisanımı onununki uydurdum. Bir sene sonra aramızda hemen hemen fark kalmamıştı." (s. 107).

Ayşen'in kendini İstanbul'daki hayata uydurma çabası, hayatındaki bir eksikliği giderme amacından ziyade ötekine benzeme, kendini kabul ettirme amacına dayanır. Kılık kıyafet, davranış ve eylemler ile temellendirilen bu amaç ise Ayşen'in şahsında toplumun yapısında meydana gelen bozulmalara işaret eder:

"(...) yalnız Ayşen değil, her kadın merdivenleri çıkarken de, inerken de kendisine sinema yıldızı tavırları veriyor. Yaşlıları, kara kuru olanları, hepsi de!" (s. 93).

Romanda modernizmden kaynaklanan bozulmaların bir başka yönü ise çeşitli mekânlar aracılığıyla aktarılır. Ata Efendi'nin özellikle eğlence yerleri gibi sosyal etkileşim alanlarındaki gözlemleri, buralarda sergilenen tutum ve davranışların, değerlerinden kopuk insanlar arasında birlik oluşturduğuna işaret eder. Genellikle fiziksel aktiviteler ve maddi değerler üzerine kurulan bu birlik, aynı zamanda duygu ve düşünce alanında kaybedilen etkinlikten kaynaklanan sürü psikolojisine göndermede bulunur. Romanda ötekine benzeme amacına sahip olan bu insanların "yığın" (s. 179) olarak kabul edilmesi bu psikolojinin varlığı ile ilgilidir. Dolayısıyla herhangi bir düşünsel zemine dayanmayan yaklaşım ve eylemler, modernleşmenin yabancılaşıma sorununa dönüşmesine sebep teşkil etmektedir.

1.2.6.3. Yozlaşma

Bugünün Saraylısı romanında yozlaşma, ilişkilerin çıkarıcı bir yaklaşıma, bireysel arzu ve isteklere dayanması sonucunda daha çok psikolojik ve sosyo-ekonomik alanda meydana gelen bir sorun olarak belirir. Bu sorun esasında karakter yapısının çözülmesi ile ilişkilidir. Nitekim romanda gerek toplumsal şartlardan yararlanarak maddi bir ferah ve saygınlık elde etme gerekse bireysel arzu ve yönelimleri toplumsal normların üstünde tutma, yozlaşmanın karakter yapısındaki çözülüş üzerine yapılandırıldığını gösterir.

Romanda ekonomik alanda var olan yozlaşma, anlatı kişilerinin maddeye/metaya olan bağlılığı doğrultusunda gelişir. Özellikle ülkenin içinde bulunduğu siyasi ve sosyal durumundan yaralanarak kolay yoldan kazanç elde etme isteği ve amacı, anlatı kişilerinin yaşam tarzını ve birbirleriyle olan ilişkilerinin niteliğini belirler. Romanda böylesi bir algı ile yapılan yolsuzluklar, Ayşen'in babası Yaşar, Ata Efendi'nin damadı Atif ve Sedefinciler'in iş anlayışında görülür. Var olan şartları kendi lehine çevirerek haksız kazanç elde eden bu tür kişiler genellikle "türedi" sıfatıyla imlenir:

"On sene evvel ki emlak simsarı bugün bir başka türedi olan Yaşar'ı hiçe sayıyor, kızını oğluna almakla onuruna dokunacak bir iş yaptığını sanıyordu. Ne farkları vardı? İkisine de talih yüz göstermişti, ikisi de şanstan istifadeyi bilmişler, servet yapmışlar, yapıyorlardı. (...) Bugünkü haciağaları arasında birçok Sedefinci doğacaktı. (...) Kendi damadı Atif bile bir senede fabrikatör oluvermişti. Tren hatlarında ameleye bakkallıkla işe başlayıp müteahhitliğe yükselen sayılı zenginler arasında Yaşar gibi dünkü poturlu köylüler yok muydu?" (s. 143).

Romanda kendine özgüllüğü kaybeden, paraya ve çıkara dayanan ilişkiler sebebiyle değerleri tüketen kişilerin sevgi ve samimiyet gibi olumlanan değerlerden uzaklaştığı görülür. Özellikle Ata Efendi'nin kızının ve damadının ekonomik durumlarını düzelttikten sonra farklı karakter niteliklerini benimsemeleri bu durumun bir örneğidir:

"Kendi kızı azıcık para yüzü görünce bayağı tavırlarını artırarak bir şımarmıştı ki... Damat Atif'teki değişiklik de başka şekildeydi: Sahte bir terbiye, bir nezaket içinde "her şeyin en iyisini ben bilirim, benim yaptığım doğrudur, siz de kim oluyorsunuz?" diyen bir hal." (s. 191).

Romanda maddi olana bağlılığı en üst düzeyde yaşayan karakter Ayşen'dir. Arzu edilme ve kendini beğendirme amacını her şeyin üstünde tutan Ayşen'in kendisi dışında var olan hiçbir durumu ve kişiyi önemsememesi karakter düzeyindeki bozulmayı yansıtır. Bu durum Ayşen'in duyursuz ve niteliksiz olana doğru olumsuz bir dönüşüm yaşamasına sebebiyet veren maddi ve fiziksel açlık/doyumsuzluğa işaret eder. Öyle ki Ayşen'deki bu doyumsuzluk ve tatminsizlik onu madde bağımlılığına sürükleyerek yaşamını tehdit eden bir hal alır. Ayşen'in hem fiziksel bakımdan hem de değer ve algı bakımından tükenişine sebep olan bu madde bağımlılığının ileri aşamada kendi yaşamını idame ettirebilme gücünü elinden alır.

Romanda hemen hemen her anlatı kişisinde bozulan bir yön, bir eylem bulunmaktadır. Hem bireysel yaşantı hem de toplumsal yapı için bir tehlike oluşturan kadın-erkek ilişkilerindeki sapsmalar, anlatı kişilerinin değer

ve norm bilmezliği neticesinde gerçekleşir. Evli bir erkek olan Ata Efendi'nin kimi zaman Aysen'e kimi zaman ise evinde çalışan hizmetçi Günnâme'ye ve Berin'e olan yönelimi evlilik ve aile kurumunun sarsıldığını göstermektedir.

Bugünün Saraylısı romanında yozlaşma, genel olarak anlatı kişilerinin kendi değerlerinden uzaklaşmaları ve benimsedikleri yeni niteliklerin bir değere dönüşmesi sonucunda gerçekleşir. Bireysel ve toplumsal kimlik bilincinden yoksun olan bu anlatı kişileri, toplumun hemen hemen her alanında bozulmaya ve değerlerin tahrip edilmesine sebep olurlar.

2. Sonuç

Tanzimat'la birlikte başlayan Batılılaşma meselesinin Cumhuriyet dönemindeki yansımalarını bireysel ve toplumsal gerçeklikler bağlamında ele alan *Bugünün Saraylısı* romanında yazar, hem maddi unsurlara bağlı olarak kurulan yaşam üslubunu hem de yanlış Batılılaşma olgusunu eleştirir. Yazar, bu eleştirel söylemin karşısına insanın ve toplumun yitip gitmemesi ve kendi öz varlığını koruması için geleneksel/kültürel değerleri yerleştirir. Bu açıdan *Bugünün Saraylısı* romanında ilgi ve dikkatin daha çok sosyal problemlere yöneltildiğini söylemek mümkündür. Zira yaşadığı zamandan ve bağlı olduğu değerlerden uzak düşmeyen Refik Halid Karay, kültürel bellek kazanımlarını öteleyerek kimliklerini yitiren insanların moderniteye ve maddi değerlere olan bağlılıkları sonucunda ortaya çıkan yozlaşma ve yabancılaşma meselesi üzerinde önemle durur. Genel olarak izleksel açıdan bir çatışma üzerine temellendirilen kurguda aynı çatışma düzlemi şahıs kadrosu, mekân ve zaman gibi yapısal unsurlar bakımından da devam ettirilir. Bu açıdan bütünlüklü bir yapı ve içerik düzlemine sahip olan romanın dönemin sosyo-kültürel yapısını yansıttığı görülmektedir.

Kaynaklar

- Aktaş, Ş. (2004). *Refik Halit Karay*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Aktaş, Ş. (2005). *Roman sanatı ve roman incelemesine giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Doğan, A. (2020). Huzur romanında bakış açısı ve anlatıcı düzlemi. *Romanda bakış açısı ve anlatıcı düzlemi*. Editör: Veysel Şahin. Ankara: Akçağ Yayınları, 223-242.
- Durdu, Z. (2018). *Türkiye'de modern düşünce ve toplumsal yapı*. İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Ebcioğlu, H. M. (1943). *Kendi yazılarıyla Refik Halid*. İstanbul: Semih Lütfi Kitabevi.
- Eziler Kıran, A. ve Kıran, Z. (2011). *Yazınsal okuma süreçleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Karay, R. H. (2009). *Kirpinin dedikleri*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Karay, R. H. (2015). *Bugünün saraylısı*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Karay, R. H. (2019). *Minelbab ilelmihrab*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Korkmaz, R. (2015). Romanda dramatik aksiyonu sağlayan değerlerin görüntü seviyeleri üzerine bazı öneriler. *Yazınsal okumalar*. İstanbul: Kesit Yayıncılık, 100-114.
- Korkmaz, R. (2017). Romanda mekânın poeziği. *Romanda mekân/Romanda mekân poeziği ve çözümlemeler*. Editör: Ramazan Korkmaz, Veysel Şahin. Ankara: Akçağ Yayınları, 9-26.
- Şahin, V. (2017). Refik Halit Karay'ın 'İstanbul'un Bir Yüzü' romanında yapı. *Researcher: Social science studies*, 5(8), 266-292.
- Şahin, V. (2021). Romanda zaman kurgusu: romanda zaman poeziği üzerine. *Romanda zaman/Romanda zaman poeziği üzerine*. Editör: Veysel Şahin. Ankara: Akçağ Yayınları, 15-32.
- Şenderin, Z. (2013). Bugünün Saraylısı'nda (Refik Halit Karay) yeni kentliler ve modernleşme bunalımı. *Ekev akademi dergisi*, 54, 143-154.
- Tekin, M. (2011). *Roman sanatı*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Tolan, B. (1981). *Çağdaş toplumun bunalımı*. Ankara: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları.
- Topdaş Çelik, F. (2021). Refik Halid Karay'ın romanlarında yapı ve izlek. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yayınlanmamış doktora tezi*, Elazığ.
- Türkdoğan, O. (2015). *Osmanlıdan günümüze Türk toplum yapısı*. Konya: Çizgi Kitabevi.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

COVID-19 PANDEMİ SÜRECİNDEKİ ÇEVİRİMİÇİ EĞİTİMİN ÖĞRETMEN PERSPEKTİFİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

Evaluation Of Online Education From The Perspective Of Teachers During The Covid-19 Pandemic Process

Ayşenur KULOĞLU¹ ve Burhan AKPINAR²

¹Dr.Öğr.Üyesi, Fırat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Elazığ, adonder@firat.edu.tr, orcid.org/0000-0003-0217-8497

²Prof. Dr. Fırat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Elazığ, bakpinar23@gmail.com, orcid.org/0000-0003-3509-0475

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:

08.03.2022

Kabul/Accepted:

13.09.2022

DOI:

10.18069/firatsbed.1084653

Anahtar Kelimeler

Covid-19 Pandemisi,
Çevrimiçi Eğitim,
Bilgi Çağı Pedagojisi,
Öğretmen Görüşleri.

ÖZ

Bu araştırmanın amacı, Covid-19 Pandemisi sürecinde Türkiye’de uygulanan çevrimiçi eğitimi öğretmen perspektifinden analiz etmektir. Betimsel tarama modeli niteliğinde araştırma, toplam 734 öğretmen üzerinde yürütülmüştür. Araştırma anketle toplanan verilerin analizlere dayalı ulaşılan sonuçlar şunlardır: Araştırmaya katılan öğretmenlerin çoğuna göre Covid-19 Pandemisi süreci, genel anlamda eğitimde kayıp dönemdir. Katılımcı öğretmenlerin yarısına göre, pandemi sürecinde uygulanan çevrimiçi eğitimin etkisiz kalması, bu süreçteki olağanüstü koşullara bağlıdır. Öğretmenlere göre, çevrimiçi eğitim psikomotor ve sosyal öğrenmelerde etkisiz olup; duyuşsal ve bilişsel öğrenmelerde kısmen etkilidir. Öğretmenlere göre, pandemi sürecinde çevrimiçi eğitimin etkisiz kalmasında, öğrencilerin kendi kendine öğrenme, özkontrol ve irade özelliklerine yeterince sahip olmamaları önemli etkenlerdir. Aynı konuda öğretmenlerin de çevrimiçi pedagojisi ile bilişsel becerilere yeterince sahip olmamaları da diğer etkenlerdir. Öğretmenlere göre, pandemi sürecindeki çevrimiçi eğitimin etkisiz kalmasının en önemli nedeni, internete erişim sorunlarıdır. Bunu, sırayla mevcut öğretim programlarının uzaktan eğitime uygun olmaması, ailenin buna hazır olmaması ve EBA sistemindeki yetersizlikler izlemiştir. Araştırmada, bütün bunların sonunda Türkiye’nin gerek olağanüstü koşullar ve gerekse Bilgi Çağı’na uyumu noktasında, çevrimiçi eğitim gibi sanal ve dijital eğitim ekosistemleri için henüz tam olarak hazır olmadığı değerlendirilmiştir.

ABSTRACT

The purpose of this research is to analyze the online education applied in Turkey during the Covid-19 Pandemic from the perspective of the teachers. The research, which was designed in the descriptive survey model, was carried out on a total of 734 teachers. The conclusions reached based on the analysis of the data collected by the research questionnaire are as follows: According to most of the teachers participating in the research, the Covid-19 Pandemic process is a lost period in education in general. According to half of the participating teachers, the ineffectiveness of online education during the pandemic is due to the extraordinary conditions in this process. According to the teachers, online education is ineffective in psychomotor and social learning; It is partially effective in affective and cognitive learning. According to the teachers, the fact that students do not have enough self-learning, self-control and willpower characteristics are important factors in the ineffectiveness of online education during the pandemic process. In the same regard, the fact that teachers do not have enough cognitive skills with online pedagogy are other factors. According to teachers, the most important reason for the ineffectiveness of online education during the pandemic process is internet access problems. This was followed by the inadequacy of the existing teaching programs for distance education, the unpreparedness of the family and the inadequacies in the EBA system. In the research, it has been evaluated that Turkey is not yet fully ready for virtual and digital education ecosystems such as online education, both in terms of extraordinary conditions and adaptation to the Information Age.

Keywords

Covid-19 Pandemic, Online Education, Information Age Pedagogy, Teacher Opinions.

Atıf/Citation: Atıf/Citation: Kuloğlu, A. ve Akpınar, B. (2022). Covid-19 Pandemisi Sürecindeki Çevrimiçi Eğitimin Öğretmen Perspektifinden Değerlendirilmesi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 3(921-932).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Ayşenur KULOĞLU, adonder@firat.edu.tr

1. Giriş

Türkiye’de Covid-19 Pandemisinin eğitime yansımalarına dair geçen zaman zarfında genel itibarıyla olumsuz bir kanaat oluşmuştur. Pandeminin, eğitime ve özellikle de uygulama boyutuna (öğretim sürecine) büyük oranda etkilediği şeklindeki bu kanaati besleyen çeşitli faktörler arasında; sağlık, eğitim, sosyal, psikolojik ve ekonomik faktörler ilk akla gelenlerdir. Literatürde yer alan eğitim bağlamı çalışmaları da (Gencer, Kesbiç ve Arık, 2021; Öztürk, 2020; Özer ve Suna, 2020) bu kanaati destekler mahiyettedir. Covid-19 Pandemisinin önemli pedagojik yansımaları da bulunmaktadır (Can, 2020). Ancak konuya yakından bakıldığında, bu kanaatin daha çok Covid-19 Pandemisinin tetiklemeyle yaygınlık kazanan Çevrimiçi Eğitime (ÇİE) dair olduğu anlaşılmaktadır. Pandemi ile eşleştirilmiş ÇİE’ye yönelik bu kanaat, dijital uçurum olarak adlandırılan uzaktan eğitime erişim olanakları ve buna bağlı eğitime erişimde eşitsizlik bakımından doğrudur (Eken, Tosun ve Eken, 2020; Sezgin ve Fırat, 2020; Yıldız ve Vural, 2021). Zira bunlara dayalı olarak önemli öğrenme kayıplarının yaşandığı bu süreçte öğrencilerin sosyal gelişiminde aksaklıklar olduğu bilinmektedir (Emin ve Altunel, 2021). Ancak bütün bunlar her ne kadar olsa da, burada önemli bir nokta gözlerden kaçırılmaktadır. Bu nokta, pandemi sürecinde ÇİE’de yaşanan sorunların bir kısmının, Türkiye’nin sanal ve dijital teknolojilere ve dolayısıyla da bunlara dayalı eğitime birçok bakımdan hazırlıksız yakalanmış olmasıyla alakalı olmasıdır. Akçay’ın (2021: 2) da belirttiği gibi, pandemi sürecindeki bazı sorunların hazırlıksızlıktan kaynaklandığı unutulmaktadır. Aslında Bilgi Çağı’nın eğitim paradigması sayılan sanal ve dijital teknolojilere dayalı ÇİE benzeri uygulamalar kaçınılmazdır. Covid-19 Pandemisi bunu öne çekmiştir. Bu yüzdendir ki pandemi sürecindeki ÇİE, acil uzaktan eğitim (Keskin, 2020) olarak adlandırılmıştır. Bu itibarla, Covid-19 Pandemisi sürecinde sanal ve dijital teknoloji tabanlı ÇİE’ye dair oluşan olumsuz kanaatin; bizatihi bu uygulama kadar, yeni nesil Bilgi ve İletişim Teknolojileri (BİT) ile öğretmenlerin bununla ilgili bilgi ve becerileri bağlamında ele alınması önemlidir. Hatta bunlara, pandemi sürecindeki olağanüstü durum ile öğrencilerin BİT’e dair tutum, bilgi ve becerileri de eklenebilir. Nitekim Can (2022), bu süreçte uygulanan ÇİE’ye dair sorunların; altyapı, erişim, güvenlik, içerik, tasarım, uygulama, kalite, mevzuat gibi boyutlarının olduğuna vurgu yapmıştır. Aksi takdirde, Bilgi Çağı Toplumu olarak adlandırılan günümüzün eğitim paradigması olan yeni nesil internet teknolojileri tabanlı sanal ve dijital eğitimi anlamak ve buna uyum sağlamak zorlaşabilir. Zira bizatihi kendisi birçok belirsizliklerle dolu Covid-19 Pandemisinin, yine birçok boyutu ve bağlamı olan eğitime yansımaları oldukça karmaşık ve çok boyutlu bir sorundur.

Covid-19 Pandemisinin eğitime, daha doğru bir ifadeyle ÇİE şeklindeki yansımalarını yukarıda da değinildiği gibi çeşitli bağlamlarda ele almak, daha uygundur. Bu çalışmada konu, Covid-19 Pandemisini deneyimlemiş ve bu sürecin aktif birer gözlemcileri olan öğretmenler bağlamında ele alınmıştır. Çünkü ister yüz-yüze, isterse ÇİE sürecinin, bir tarafında öğrenciler ve diğer tarafında ise öğretmenler vardır (Kurnaz, vd., 2020: 294). Bunlara, teknoloji, üçüncü bir taraf veya boyut olarak eklenebilir. Nitekim bu süreçte uygulanan ÇİE’deki aksaklıklarla ilgili olarak, öğretmenlerin “sisteme ve teknolojiye adaptasyonu” (Tanhan ve Özok, 2021) ile öğretmenlerin BİT’ e dair bilgi ve beceri yetersizliği (Gür Erdoğan ve Ayanoğlu, 2021) gibi birçok boyut ve sorun dile getirilmiştir. Dolayısıyla, pandemi sürecinde acil olarak uygulanan ÇİE sorunları, bu sürece hazırlıksız ve çok hızlı geçmiş olan öğretmenlerden (Akgündüz, 2021) bağımsız analiz edilemez. Ayrıca geleneksel rolleri değişmiş olsa da öğretmen (Ersoy ve Toprakçı, 2008), hala eğitim ve öğretimin kritik ögesidir. Bu durum, ÇİE için de geçerlidir. Nitekim pandeminin tetiklemeyle öne çekilen Bilgi Çağı eğitiminde teknolojik pedagojik (Güler, 2020) yeterliklere sahip dijital çağın öğretmeni (Ünsal ve Nacar, 2022), sürecin önemli bir paydaşı olarak gösterilmektedir. Değişen ise, bu süreçteki etkileşim şekli ve yollarıdır. Mekân ve zaman bağlamı yüz-yüze eğitimde; öğretmen-öğrenci, öğrenci-öğrenci, öğrenci-materyal arasında gerçekleşen etkileşim, ÇİE’de, öğretmen-öğrenci-içerik arasında çift yönlü etkileşime dönüşmektedir (Moore ve Kearsley, 1996 aktaran Keskin, 2020: 134). Çalışmanın konusu olan teknoloji tabanlı ÇİE’in etkililiğinde de, öğrenci özellikleri kadar rol ve sorumlulukları değişen öğretmen de, önemli bir unsurdur (Jones, 2005 aktaran Tuncer ve Taşpınar, 2008:140). Bu itibarla, yüz yüze eğitimde olduğu gibi, ÇİE’de de öğretmen, aileden hemen sonra gelen önemli bir unsur (Kılıç, 2015) olarak önemini korumaktadır. Dolayısıyla, Covid-19 Pandemi sürecinde acil olarak uygulanan ÇİE analizinde, bu sürecin önemli bir paydaşı olan öğretmen görüşleri yaşamsal değerdedir. Bu nedenle, Covid-19 Pandemi sürecindeki ÇİE’i öğretmen perspektifinden değerlendirmek olan bu araştırmanın, gerek pandemi ve gerekse bu süreçte uygulanan ÇİE’in doğru analizi bakımından önemli olduğu belirtilebilir. Zira bu analizlere dayalı çıkarımların, Türk Eğitim Sisteminin, sanal ve dijital teknolojilere dayalı Bilgi Çağı eğitim paradigmasına uyumu noktasında, gerek eğitimde politika yapıcılarına ve gerekse okullardaki uygulayıcılara veri sağlaması beklenebilir.

2. Yöntem

2.1. Araştırma Modeli

Amacı, Covid-19 Pandemi sürecinde Türkiye’de uygulanan ÇİE’ye yönelik öğretmen görüşlerini belirleyip, değerlendirmek olan betimsel nitelikteki bu araştırma, tarama (survey) modelinde yürütülmüştür. Tarama modeli, bir gruba ait kişilerin belirli özelliklerini belirlemek amacıyla veri toplanmayı hedefleyen; bir konu ya da olaya ilişkin katılımcıların konu hakkındaki düşünce ve tutumlarının araştırılması amacıyla yürütülen çalışmalardır (Büyüköztürk ve diğerleri, 2013: 96).

2.2. Evren ve Örneklem

Araştırma evreni, Elazığ ilindeki resmi ilkökul, ortaokul ve liselerde 2021-2022 Eğitim Öğretim yılında görev yapan toplam 2100 öğretmenden (<http://elazig.meb.gov.tr/>) oluşmaktadır. Örneklem ise, basit seçkisiz örnekleme yöntemiyle bu evrende ulaşılabilen ve araştırmaya katılmaya gönüllü toplam 734 öğretmenden oluşmaktadır. Bilimsel bir araştırmada 4000 kişilik evren büyüklüğü için “.05” sapma oranına göre, 351 kişilik örneklemin yeterli olduğu (Balcı, 2018: 10) bilgisinden hareketle, 734 kişilik örneklemin evreni temsil için yeterli olduğu belirtilebilir. Araştırma örneklemini teşkil eden katılımcıların demografik özelliklerine göre dağılımı Tablo 1’de görülmektedir.

Değişkenler		f	%
Cinsiyet	Kadın	386	52.6
	Erkek	348	47.4
Pandemi Sürecinde Ders Verme Durumu	Ders verdim (Evet)	664	87.7
	Ders vermedim (Hayır)	90	12.3
Kıdem	1-5 Yıl	256	34.9
	6-10 Yıl	219	29.8
	11-15 Yıl	123	16.8
Sosyal Medya Kullanma Durumu	16-20 Yıl	136	18.5
	Evet	630	85.8
	Hayır	104	14.2
Branş	Sosyal Alanlar	479	65.3
	Sayısal Alanlar	190	25.9
	Görsel-Sanatsal Alanlar	65	8.9
Toplam		734	100

Tablo 1. Örneklemi Teşkil Eden Öğretmenlerin Demografik Özellikleri

2.3. Veri Toplama Süreci ve Analizi

Bu araştırmada veriler, araştırmacılar tarafından geliştirilen “Öğretmen Perspektifinden Pandemi Sürecinde Eğitim Anketi” (ÖPPSEA) ile toplanmıştır. Aiken’e (1997) göre anket (questionnaire), süreksiz kategoriler kullanarak, birbirinden bağımsız sorularla sosyal ve beşeri olgulara yönelik tarama modelindeki çalışmalara uygun araştırma materyalidir (Akdağ, 2021; aktaran: Büyüköztürk ve arkadaşları, 2013). Burada önemli olan bu materyallerin isimlerinden ziyade, araştırma amacına uygun olmasıdır (Metin, 2014). Anketin hazırlanmasında, metodolojiye uygun olarak (Oğur ve Tekbaş, 2003) önce ilgili literatür taranarak, 7’si kişisel bilgiler ve 25’i de Covid-19 sürecindeki eğitimle ilgili toplam 32 taslak madde havuzu oluşturulmuştur. Daha sonra, anketin kapsam ve görünüş geçerliği için, Covid-19 döneminde ders verme deneyimine sahip olmak koşuluyla taslak maddeler uzmanların görüşlerine sunulmuştur. Bu uzmanlar; Yüksek lisansını tamamlamış olan Elazığ ilindeki okullarda 2021-2022 Eğitim-Öğretim döneminde görev yapan çeşitli branşlara mensup, sahip üç ilkökul, üç ortaokul, üç lise öğretmeni; Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümünde görev yapan beş akademisyen ile Fırat Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsünde doktora yapan üç Türkçe öğretmeni şeklindedir. Uzmanların, “maddelerin açıklıklığı, anlaşılabilirliği ve konu ile ilgisi” noktalarındaki “uygun/geçerli” uyuma oranı %87’dir. Bu durumda anket maddeleri, uzmanların görüş ve eleştirileri doğrultusunda doğrultusunda düzeltilerek, 32 maddelik taslak form oluşturulmuştur. Düzeltilme sürecinde taslak formdaki kişisel bilgilerden 2’si; araştırma konusuyla ilgili 25 maddeden 5’i elenerek; 5’i kişisel bilgiler ve 19’u da “Pandemi Sürecinde ÇİE” ile ilgili toplam 25 maddelik anket formuna son şekli verilmiştir. Buna göre ÖPPSEA’nin kapsam geçerliği sağlanmıştır. Nitekim American Statistical Association (ASA, 1997) gibi kaynaklar (Büyüköztürk ve vd., 2016) ve literatüre göre, anketin geçerliği; problemin iyi tanımlanması, araştırmanın sınırları ve amaçlarının net şekilde belirlenmesi ve uzman görüşlerine başvurmak gereklidir. Ankette pandemi sürecindeki ÇİE ile ilgili 20 madde, “3 Evet”, “2 Kısmen” ve “1 Hayır” olmak

üzere üçlü şekilde derecelendirilmiştir. Bundan sonra, ÖPPSEA için Fırat Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulundan uygunluk izni alınarak, toplam 850 anket okullara dağıtılmıştır. Altı haftalık süreden sonra okullardan geri dönen toplam 751 anket formundan 17'si uyum olmayan ve eksik doldurma sebepleriyle elenerek, geriye kalan 734 anket formu analiz için değerlendirmeye alınmıştır. Analizlerde SPSS paket programı kullanılarak, tanılayıcı istatistiksel tekniklerden frekans ve yüzde alma teknikleri kullanılmıştır. Öğretmen görüşlerinin demografik değişkenlere göre analizinde ise Ki-kare testi kullanılmıştır. Ki-kare testinin kullanılmasında, önce dağılıma bakılmıştır. Her bir hücreye “5” den küçük dağılımlar için Fisher testi; bundan fazla sayıdaki dağılımlar için ise Ki-kare testi uygulanmıştır. Ki-kare analizinde, öğretmen görüşleri arasında demografik değişkenlere göre anlamlı fark bulunan maddeler tablo halinde gösterilmiştir.

3. Bulgular ve Yorumları

3.1. Covid-19 Pandemi Sürecinde Uygulanan ÇİE’ye Yönelik Öğretmen Görüşleri

3.1.1. Öğretmenlerin Pandemi ve Çevrimiçi Eğitim Algıları

Tablo 2 incelendiğinde; araştırmaya katılan öğretmenlerin yarısından fazlasının, pandemi sürecini *eğitimde kayıp dönem* olarak gördükleri (%64.3; n=472) anlaşılmaktadır. Bu öğretmenlerin %30’5’i (n=224) ise, bu dönemi *kısmen kayıp* olarak görmektedir. Bu bulgu, araştırmaya katılan öğretmenlerin, pandemi sürecini, eğitim açısından olumsuz olarak algıladıkları biçiminde yorumlanabilir. Konuyla ilgili çalışmalar, gerek pandemi sürecinde (Gencer, Kespiç ve Arık, 2021; Tanhan, Mazlum ve Uçar, 2020; Yahşi ve Kırkıç, 2020) ve gerekse bundan bağımsız olarak (Ağır, 2007) ülkemizde ÇİE’ye dair olumsuz bakış açısının yaygınlığını göstermiştir. Bunun doğal sonucu olarak da araştırmaya katılan öğretmenler, pandemi sürecinde uygulanan *ÇİE’i eğitime yeni açılım ve fırsatlar sağladığı* görüşünü %35 (n=257) gibi düşük bir oranda benimsemiş olmaları, şartırcı değildir. Aynı öğretmenlerin, “*ÇİE’in genel olarak etkisiz olduğunu düşünüyor musunuz?*” maddesini de yine, %37.7 (n=277) gibi düşük bir oranda benimsemiş olmaları, dikkat çekicidir. Bu bulgu, öğretmenlerin pandemi sürecinde uygulanan ÇİE’ye dair olumsuz algılarının tamamıyla bu süreçle ilgili olmayabileceği şeklinde yorumlanabilir. Öğretmenlerin söz konusu olumsuz algıları, olasılıkla; pandemi koşulları ve ÇİE ile ilgili olmak üzere iki boyutludur. Nitekim aynı öğretmenlerin, “*ÇİE’in etkisiz olması Pandemi koşullarına mı bağlıdır?*” maddesini %50.5 (n=371) “Evet” ve %30.1 (n=222) “Kısmen” şeklinde benimsemiş olmaları, bu olasılığı destekler niteliktedir. İlgili araştırmalarda (Orhan, Yılmaz, Bayrak ve Zeren, 2021; Karadağ, Çiftçi ve Gök, 2021), pandemi süreci koşullarından dolayı ÇİE’in istenilen şekilde uygulanmadığının belirtilmiş olması da, bu olasılığın makul olduğunu göstermektedir.

Tablo 2. Pandemi ve Çevrimiçi Eğitime Dair Öğretmen Görüşleri

No	Görüşler	Evet		Kısmen		Hayır	
		f	%	f	%	f	%
1	Pandemi sürecinin eğitimde kayıp dönem olduğunu düşünüyor musunuz?	472	64.3	224	30.5	38	5.2
2	ÇİE’in eğitime yeni açılım ve fırsatlar sağladığını düşünüyor musunuz?	257	35.0	319	43.5	158	21.5
3	ÇİE’in genel olarak etkisiz olduğunu düşünüyor musunuz?	277	37.7	299	40.7	158	21.5
4	ÇİE’in etkisiz olması Pandemi koşullarına mı bağlıdır?	371	50.5	222	30.1	142	19.3

Öğretmenlerin Tablo 2’de yer alan maddelere yönelik görüşleri arasında demografik değişkenlere göre anlamlı fark olup olmadığını belirlemek üzere Ki-kare (X^2) testi uygulanmış ve sonuçları Tablo 3’de gösterilmiştir.

Tablo 3 incelendiğinde, öğretmen görüşleri arasında bransa göre anlamlı farklılık bulunmazken; cinsiyete göre $4.(X^2_{(df=2)}=7.006; p=0.030)$ maddede anlamlı fark olduğu belirlenmiştir. Buna göre, kadın öğretmenler (%55.2; n=213), ÇİE’in etkisiz olmasının pandemi koşullarına bağlı olduğunu, erkeklerden (%45.4; n=158) daha fazla benimsemişlerdir.

Tablo 3. Öğretmen Görüşlerinin Demografik Değişkenlere Göre Analizi

Madde No	Değişken	Evet		Kısmen		Hayır		df	X ²	p	
		f	%	f	%	f	%				
3	Sosyal medya kullanımı	Kullanıyorum	226	35.9	267	42.4	137	21.7	2	7.155	.028
		Kullanmıyorum	51	49.0	32	30.8	21	20.2			
4	Cinsiyet	Kadın	213	55.2	105	27.2	68	17.6	2	7.006	.030
		Erkek	158	45.4	116	33.3	74	21.3			
4	Pandemi sürecinde ders verme durumu	Ders verdim	338	52.5	190	29.5	116	18.0	2	9.378	.009
		Ders vermedim	33	36.7	31	34.4	26	28.0			
4	Mesleki kıdem	1-5 yıl	150	58.6	69	27.0	37	14.5	8	18.912	.004
		6-10 yıl	102	46.6	77	35.2	40	18.3			
		11-15 yıl	63	21.2	34	27.6	26	21.1			
		16-20 yıl	56	41.2	41	30.1	39	28.7			

Bu durum, erkek öğretmenlerin teknolojiyi daha yoğun kullanmalarına (Kurtde, Erbasan ve Kolsuz, 2016 aktaran: Doğan ve Koçak, 2020) bağlı olabilir. Çünkü teknolojiye aşina ve hâkim olanlar, bu süreçte yaşanan olağanüstü koşullar ile teknoloji ayırımının daha fazla farkında olabilirler. Nitekim ilgili çalışmalar, öğretmenlerin teknoloji tabanlı EBA'yı faydalı buldukları halde (Doğan ve Koçak, 2020), pandemi sürecinde yetersiz kaldığını (Yolcu ve Kurt, 2021) düşünmeleri, bu olasılığı desteklemektedir.

Covid-19 Pandemi sürecinde ders verme değişkenine göre 4. Maddeye yönelik öğretmen görüşleri arasında anlamlı fark vardır ($X^2_{(df=2)}=9.378$; $p=0.009$). Buna göre, pandemi sürecinde ders verme deneyimi olan öğretmenler (Evet: %52.5; $n=338$), bu süreçte ÇİE'in etkisiz olmasında pandemi koşullarının etkili olduğu maddesini, deneyimi olmayanlara göre (Evet: %36.7; $n=33$) daha fazla benimsemişlerdir. Bunun olası bir nedeni, deneyime sahip öğretmenlerin pandemi koşullarına vakıf olmalarıyla ilgili olabilir. Sosyal medya kullanma değişkenine göre, 3. Maddeye yönelik öğretmen görüşleri arasında anlamlı farklılık vardır ($X^2_{(df=2)}=7.155$; $p=0.028$). Bu fark, sosyal medya kullanmayan öğretmenlerin (Evet: %49.0; $n=51$), kullananlara göre (Evet: %35.9; $n=226$), ÇİE'i daha etkisiz gördüklerini göstermiştir. Bu durum, sosyal medya kullanmayan öğretmenlerin teknoloji tabanlı ÇİE'i tam olarak bilmemelerine bağlı olabilir. Zira araştırmalar (Demir, 2020) öğretmenlerin sosyal medyayı eğitim ve öğretim amaçlı olarak kullandıklarını ve buna yönelik olumlu dönütler aldıklarını göstermiştir. Kıdem değişkenine göre, arasında 4. Maddeye yönelik öğretmen görüşleri arasında anlamlı farklılık vardır ($X^2_{(df=8)}=18.912$; $p=0.004$). Bu fark, 1-5 Yıl kıdemli öğretmenlerin (Evet: %58.6; $n=150$), ÇİE'in etkisiz olmasını, 16-20 yıl kıdemlilere göre (Evet: %41.6; $n=56$), daha fazla pandemi koşullarına bağladıklarını göstermiştir. Bu durum, ilgili araştırmalar (Gündoğan, 2017) tarafından da desteklendiği üzere, genç öğretmenlerin (1-5 Yıl kıdemli) BİT'e daha fazla aşina olmaları ve daha yeterli olmalarıyla ilgili olabilir.

3.1.2. Çevrimiçi Eğitimin Öğrenme Alanlarına Göre Değerlendirilmesi

Araştırmada, katılımcı öğretmenlerin literatüre benzer şekilde, ÇİE'i genel anlamda etkisiz gördüğü bulgulanmıştır (Tablo 2). Ancak bu genel bir bakış açısını ifade etmektedir. Zira eğitimin çıktısı olan öğrenme, bilişsel, duyuşsal, psikomotor ve sosyal boyutların dengeli gelişmesini (Senemoğlu, 2020) ifade etmektedir. Bu bakımdan ÇİE etkinliğinin bu boyutlara göre analizi önemlidir. Buna dair öğretmen görüşlerinin yer aldığı Tablo 4'e göre, öğretmenler, ÇİE'i en çok psikomotor öğrenmelerde etkisiz görmekteydiler (%62.4; $n=458$). Bunu, sosyal öğrenme (%60.6; $n=445$), duyuşsal öğrenme (%42.6; $n=313$) ve bilişsel öğrenme (%30.0; $n=220$) izlemektedir.

Tablo 4. ÇİE'in Öğrenme Alanlarına Göre Değerlendirilmesine Dair Öğretmen Görüşleri

No	Görüşler	Evet		Kısmen		Hayır	
		f	%	f	%	F	%
5	ÇİE, bilişsel gelişim bakımından etkisiz midir?	220	30.0	328	44.7	186	25.3
6	ÇİE, duyuşsal gelişim bakımından etkisiz midir?	313	42.6	301	41.0	120	16.3
7	ÇİE psikomotor gelişim bakımından etkisiz midir?	458	62.4	216	29.4	60	8.2
8	ÇİE, sosyal gelişim bakımından etkisiz midir?	445	60.6	225	30.7	64	8.7

Bunun olası bir nedeni, Covid-19 Pandemisi sürecinde öğrencilerin ÇİE'e büyük oranda evden katılmış olmaları ile yine bu süreçte aceleye getirilen ÇİE'in içeriğinin çok zengin olmaması olabilir. Zira evdeki sınırlı uyaranlar (Ortaylı, Yagan ve Kurul, 2021: 1) ile çok zengin olmayan ÇİE içeriğinin, öğrenmenin sosyal ve psikomotor gibi bazı boyutlardaki gelişimine ket vurmuş olması olasıdır. Diğer bir olasılık da, bu süreçte öğretmenlerin ÇİE'de kullandıkları strateji, yöntem-tekniklerin, bu sanal ve dijital eğitime uygun olmamasıdır. Ancak sebep ne olursa olsun, öğrencilerin bütünsel olarak bilişsel, duyuşsal, psikomotor ve sosyal boyutlar bakımından dengeli gelişmemesi, bu süreçte yürütülen ÇİE için önemli eksiklik sayılabilir. Ilgaz ve Aşkar (2009: 32), ÇİE ortamlarda sosyal gelişim için sohbet, tartışma panosu, özel mesajlaşmayı önermektedirler. Bu noktada, sayılan öğrenme eksikliklerinin nereden kaynaklandığının belirlenmesi önemlidir. Bu itibarla, söz konusu eksikliğin nedenini ÇİE'den mi, pandeminin olağanüstü koşullarından mı, yoksa öğretmen ve öğrenci özelliklerinden mi kaynaklandığının daha detaylı araştırılmasında fayda vardır.

Öğretmenlerin Tablo 4'de yer alan maddelere yönelik görüşleri arasında demografik değişkenlere göre anlamlı fark olup olmadığını belirlemek üzere yapılan Ki-kare (X^2) testi, öğretmen görüşleri arasında; cinsiyet, pandemi sürecinde ders verme, kıdem ve sosyal medya kullanma değişkenlerine göre anlamlı farklılık olmadığını göstermiştir. Buna göre, araştırmaya katılan öğretmenlerin, ÇİE'in öğrenme alanlarına dair etkisine yönelik görüşlerinin, demografik değişkenlerden etkilenmediği yorumu yapılabilir.

3.1.3. Çevrimiçi Eğitimde Öğretmen ve Öğrenci Yeterlikleri

Araştırmada, öğretmenlerin ÇİE’i öğrenme boyutları bakımından, sırayla; psikomotor, sosyal, duyuşsal ve bilişsel öğrenme boyutları bakımından etkisiz gördükleri Tablo 4’ten anlaşılmaktadır. Bu boyutlardaki etkisizliğin nedenleri, eğitimin bütünlüğü bakımından çok önemlidir. Araştırmada buna yönelik öğretmen görüşleri Tablo 5’te yer almaktadır.

Tablo 5. ÇİE’de Öğretmen ve Öğrenci Yeterliklerine Dair Öğretmen Görüşleri

No	Görüşler	Evet		Kısmen		Hayır	
		f	%	f	%	f	%
9	ÇİE’in etkisiz olması, öğretmenlerin ÇEİ pedagojisi konusundaki yetersizliğine bağlı mıdır?	182	24.8	309	42.1	243	33.1
10	ÇİE’in etkisiz olması, öğretmenlerin BİT yetersizliğine bağlı mıdır?	165	22.5	315	42.9	254	34.6
11	ÇİE’in etkisiz olması, öğrencilerin öz-kontrol yetersizliğine bağlı mıdır?	294	40.1	315	42.9	125	17.0
12	ÇİE’in etkisiz olması, öğrencilerin irade zayıflığına bağlı mıdır?	293	39.9	268	36.5	173	23.6
13	ÇİE’in etkisizliği, öğrencilerin bağımsız öğrenme yetisine sahip olmamasına bağlı mıdır?	338	46.1	277	37.7	119	16.2

Bu tablo bütünsel açıdan değerlendirildiğinde, öğretmenlerin ÇİE’deki psikomotor, sosyal, duyuşsal ve bilişsel öğrenme yetersizliklerini, daha çok öğrencilerle ilgili görme eğiliminde oldukları anlaşılmaktadır. Ancak öğretmenler, ÇİE’in adı geçen boyutlarda etkisiz olmasında, öğretmenlerin ÇİE pedagojisi eksiklikleri (Evet: %24.8; n=182) ile BİT yetersizliği (Evet: %22.5; n=165) nedenlerine bağlı olduğu maddelerini düşük oranda benimsemişlerdir. Bu bulgu, öğretmenlerin ÇİE’in, öğrenme alanlarını teşkil eden boyutlardaki yetersizlikte kendi sorumluluklarını kısmen kabul ettikleri şeklinde yorumlanabilir. Oysa ÇİE uygulamalarında başarı ve etkililik için öğretmenlerin teknik, iletişim ve pedagojik yeterlikleri kritik öneme sahiptir (Atalay ve Anagün, 2014; Bingöl Meşe, 2010). Ancak Türkiye’de bu konuda eksiklikler olduğu da bilinmektedir (Usun, 2009 aktaran: Şad ve Nalçacı, 2015: 179). Öğretmenlerin bu konuda sorumluluk almaya fazla istekli olmamalarının olası bir nedeni, ÇİE konusundaki pedagojik ve teknolojik yetersizliklerini kabul etmeyi, eksiklik olarak algılamaları olabilir. Ancak buna rağmen, öğretmenlerin ÇİE’in öğrenme boyutlarındaki yetersizliklerde; bağımsız öğrenme yetisi, özkontrol ve irade zayıflığı şeklinde sıraladıkları öğrenci yetersizlikleri önemlidir. Zira Tam Öğrenme Kuramı başta olmak üzere birçok öğretim ve öğrenme kuramında, öğrenme sürecinin etkili olmasında, öğrencilerin akademik ve kişisel özelliklerinin önemine (Özçelik, 1998) vurgu yapılmaktadır. Öğretmenlerin Tablo 5’de yer alan maddelere yönelik görüşleri arasında demografik değişkenlere göre anlamlı fark olup olmadığını belirlemek üzere yapılan Ki-kare (X^2) testi sonuçları Tablo 6’da yer almaktadır

Tablo 6. Öğretmen Görüşlerinin Demografik Değişkenlere Göre Analizi

Madde No	Değişken	Evet		Kısmen		Hayır		df	X^2	p	
		f	%	f	%	f	%				
11	Pandemi sürecinde ders verme durumu	Ders verdim	260	40.4	284	44.1	100	15.5	2	8.806	.012
		Ders vermedim	34	37.8	31	34.4	25	27.8			
13	Pandemi sürecinde ders verme durumu	Ders verdim	310	48.1	239	37.1	95	14.8	2	12.432	.002
		Ders vermedim	28	31.1	38	42.2	24	26.7			

Tablo 6’ya göre, öğretmen görüşleri arasında cinsiyet, sosyal medya kullanımı, branş ve kıdeme göre anlamlı farklılık bulunmazken; pandemi sürecinde ders verme değişkenine göre 11. ($X^2_{(df=2)}=8.806$; $p=0.012$) ve 13. ($X^2_{(df=2)}=12.432$; $p=0.002$) maddelerde anlamlı fark olduğu belirlenmiştir. Buna göre, pandemi sürecinde ders veren öğretmenler (%40.4; n=260), “ÇİE’in etkisiz olması, öğrencilerin öz-kontrol yetersizliğine bağlı mıdır?” maddesini, bu deneyime sahip olmayanlara göre (%37.8; n=34), daha fazla benimsemişlerdir. Benzer şekilde, pandemi sürecinde ders veren öğretmenler (%48.1; n=310), “ÇİE’in etkisizliği, öğrencilerin bağımsız öğrenme yetisine sahip olmamasına bağlı mıdır?” maddesini, deneyime sahip olmayanlara göre (%31.1; n=28), daha fazla benimsemişlerdir. Bunun olası bir nedeni, pandemi sürecinde ÇİE’i deneyimlememiş olan öğretmenlerin, bu süreçte öğrencileri daha detaylı gözlemlenmelerine bağlı olabilir. Zira bu süreçte başta erişim sorunları olmak üzere birçok problemle yüzleşen öğretmenlerin (Önder, 2022) ciddi bir deneyim kazandıkları ve bunun da gözlemlerine yansıtıldığı belirtilebilir.

3.1.4. Çevrimiçi Eğitimin Başarısında Okulun Etkileri

Türkiye’de Covid-19 Pandemi sürecinde büyük oranda hazırlıksız bir şekilde uygulanan acil uzaktan eğitimin (ÇİE) genel olarak analizinden sonra, bu süreç, öğrenme alanlar ile öğretmen ve öğrenci nitelikleri bağlamında irdelenmiştir. Sorunun bütünsel analizi için tamamlayıcı nitelikte, bu sürecin kurumsal olarak okulların perspektiften de incelenmesi önemlidir. Buna dair öğretmen görüşlerine Tablo 7’de yer verilmiştir.

Tablo 7. ÇİE’in Etkisizliğinde Okulların Etkilerine Dair Öğretmen Görüşleri

No	Görüşler	Evet		Kısmen		Hayır	
		f	%	f	%	f	%
14	ÇİE’in etkisizliği, öğretmen-öğrenci kuşak farklılığına bağlı mıdır?	167	22.8	218	29.7	349	47.5
15	ÇİE’in etkisizliği, mevcut öğretim programlarına bağlı mıdır?	332	45.2	36.8	270	132	18.0
16	ÇİE’in etkisizliği, ailenin bu konudaki yetersizliklerine bağlı mıdır?	331	45.1	40.9	300	103	14.0
17	ÇİE’in etkisiz olması, Türkiye’deki merkezi yerleştirme sınavlarına (LGS, YKS) bağlı mıdır?	179	24.4	30.9	227	328	44.7
18	ÇİE’in etkisizliği, Türkiye’de internet altyapı yetersizliğine bağlı mıdır?	396	54.0	233	31.7	105	14.3
19	ÇİE’in etkisizliği, MEB-EBA sisteminin yetersizliğine bağlı mıdır?	249	33.9	286	39.0	199	27.1

Buna göre öğretmenler, Türkiye’de ÇİE’in etkisiz olmasında en büyük payı, gelişmekte olan ülkelere (López, 2020, aktaran: Ülger, 2021:396), benzer şekilde, internet altyapısındaki yetersizliklerle ilgili görmektedirler (Evet: %54.0; n=396). Bütün bunlar, Covid-19 Pandemi sürecinde Türkiye’de uygulanan ÇİE’de internet altyapısı yetersizliğinin önemli bir sorun teşkil ettiğini göstermektedir. Öğretmenlere göre, ÇİE’in etkisiz olmasında internete erişimden sonraki sorun, öğretim programları (Evet: %45.2; n=332) ve ailelerin konuyla ilgili yetersizliğidir (Evet: %45.1; n=331). Can (2020) ve Koç (2021), konuyla ilgili yaptıkları araştırmalarda, öğretim programlarının uzaktan eğitime uyarlanabilir noktasında gözden geçirilmesi gereğine vurgu yapmışlardır. Dolayısıyla, Türkiye’de yüz-yüze eğitime göre düzenlenmiş öğretim programlarının uzaktan eğitime uyarlanmasında sorunlar yaşandığı anlaşılmaktadır. ÇİE’in etkisiz kalmasında ailelerin rolüne ilişkin olarak, Çelik ve Şahin (2021), uzaktan eğitimde ailelerin sosyo-ekonomik statüsüne dikkat çekmişlerdir.

ÇİE’in etkisizliğinin, kurumsal olarak okulların etkilerine dair olarak öğretmenler, bu süreçte uygulanan EBA sisteminde yaşanan sorunlara (Evet: %33.9; n=249) dikkat çekmişlerdir. Konuyla ilgili olarak, MEB’in bu süreçte uyguladığı EBA sistemine dair Gür Erdoğan ve Ayanoglu (2021) da, birçok sorunun yaşandığını bulgulamışlardır. Bunun nedenlerine yönelik olarak Türker ve Dündar (2020), araştırmalarında, EBA’nın etkin kullanılmasının önündeki engelleri, internet sorunları, donanım yetersizlikleri ve öğretmenlerin bununla ilgili deneyimsizlikleri, şeklinde sıralamışlardır. Araştırmada, LGS ve YKS gibi merkezi sınavlar (Evet: %24.4; n=179) ile öğretmen-öğrenci kuşak farkının (Evet: %22.8; n=167), ÇİE’in etkisizliğinde etkili olduğu maddesi, öğretmenler tarafından fazla kabul görmemiştir. Bu bulgu öğretmenlerin, ÇİE’de adı geçen unsurları fazlaca etkili görmediği şeklinde yorumlanabilir.

Öğretmenlerin Tablo 7’de yer alan maddelere yönelik görüşleri arasında demografik değişkenlere göre anlamlı fark olup olmadığını belirlemek üzere yapılan Ki-kare (X^2) testi sonuçları Tablo 8’de yer almaktadır.

Tablo 8. Öğretmen Görüşlerinin Demografik Değişkenlere Göre Analizi

Madde No	Değişken	Evet		Kısmen		Hayır		df	X^2	p	
		f	%	f	%	F	%				
15	Branş	Sosyal alanlar	218	45.5	186	38.8	75	15.7	4	14.493	.006
		Sayısal alanlar	75	39.5	71	37.4	44	23.2			
		Görsel-sanatsal alanlar	39	60.0	13	20.0	13	20.0			
19	Branş	Sosyal alanlar	146	30.5	203	42.4	130	27.1	4	12.631	.013
		Sayısal alanlar	71	37.4	63	33.2	56	29.5			
		Görsel-sanatsal alanlar	32	49.2	20	30.8	13	20.0			
18	Mesleki kıdem	1-5 yıl	158	61.7	72	28.1	26	10.2	8	26.668	.000
		6-10 yıl	123	56.2	70	32.0	26	11.9			
		11-15 yıl	63	51.2	41	33.3	19	15.4			
		16-20 yıl	52	38.2	50	36.826	34	25.0			
19	Mesleki kıdem	1-5 yıl	109	42.6	85	33.2	62	24.2	8	18.928	.004
		6-10 yıl	69	31.5	93	42.5	57	26.0			
		11-15 yıl	41	33.3	45	36.6	37	30.1			
		16-20 yıl	30	22.1	63	46.3	43	31.6			

Tablo 8’e göre, öğretmen görüşleri arasında cinsiyet, sosyal medya kullanımı ve pandemi sürecinde ders verme değişkenlerine göre anlamlı farklılık olmadığı belirlenmiştir. Branşa göre 15. ($X^2_{(df=4)}=14.493$; $p=0.006$) ve 19.

($X^2_{(df=4)}=12.631$; $p=0.013$) maddelere yönelik öğretmen görüşleri arasındaki anlamlı farklılık vardır. Buna göre, “ÇİE’in etkisizliği, mevcut öğretim programlarına bağlı mıdır?” maddesini, Görsel-Sanatsal branştaki öğretmenler (Evet:%60.0; $n=39$), sayısal branştakilere göre (%39.5; $n=75$), daha fazla benimsemişlerdir. Benzer şekilde, “ÇİE’in etkisizliği, EBA sisteminin yetersizliğine bağlı mıdır?” maddesini, Görsel-Sanatsal branştaki öğretmenler (Evet: %49.2; $n=32$), sözel branştakilere göre (%30.5; $n=146$), daha fazla benimsemişlerdir. Bunun olası bir nedeni, görsel-sanatsal branştaki öğretmenlerin, mevcut programları BİT bakımından daha fazla yetersiz bulmuş olmaları olabilir.

Kıdeme göre 18. ($X^2_{(df=8)}=26.668$; $p=0.000$) ve 19. ($X^2_{(df=8)}=18.928$; $p=0.004$) maddelere yönelik öğretmen görüşleri arasındaki anlamlı farklılık vardır. Buna göre, “ÇİE’in etkisizliği, Türkiye’de internet altyapı yetersizliğine bağlı mıdır?” maddesini, 1-5 Yıl kıdeme sahip öğretmenler (Evet: %61.7; $n=158$); 16-20 Yıl kıdemlilere göre (%38.2; $n=52$), daha fazla benimsemişlerdir. Benzer şekilde, “ÇİE’in etkisizliği, EBA’nın yetersizliğine bağlı mıdır?” maddesini de, 1-5 Yıl kıdeme sahip öğretmenler (Evet: %42.6; $n=109$); 16-20 Yıl kıdemlilere göre (%21.1; $n=30$), daha fazla benimsemişlerdir. Bu bulgu, 1-5 Yıl kıdeme sahip olasılıkla daha genç öğretmenlerin, 16-20 Yıl kıdemli orta yaşta öğretmenlere göre, internete daha fazla aşına olmalarına bağlı olabilir.

4. Sonuç ve Öneriler

Covid-19 Pandemisi sürecinde uygulanan ÇİE’i, öğretmen perspektifin analiz etmeyi amaçlayan bu araştırmada aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır. Araştırmada öncelikle, Covid-19 Pandemisi sürecinde uygulanan ÇİE’in, bir fırsat mı, yoksa tehdit mi olduğu yönündeki öğretmen görüşleri incelenmiştir. Bu bağlamda, öğretmenlerin önemli oranda (%64.3), pandemi sürecini *eğitimde kayıp dönem* olarak gördükleri belirlenmiştir. Diğer taraftan, aynı öğretmenlerin yaklaşık yarısı (%43.5), ÇİE’in, kısmen yeni fırsat ve açılımlar sağladığı görüşündedirler. Buradan hareketle, pandemi sürecindeki ÇİE’e dair öğretmen görüşlerde olumsuzluk tarafının daha ağır bastığı söylenebilir. Öğretmenlerin pandemi sürecindeki ÇİE’e dair bu olumsuz görüşleri, literatür (Akpınar ve Akpınar, 2020; Can, 2020; TÜSİAD, 2021) tarafından da desteklendiği için, Türkiye’de Covid-19 Pandemisi sürecinde uygulanan ÇİE’e yönelik genel bir *olumsuz kanaatin* varlığından söz edilebilir. Bu kanaat, sosyal medya kullanmayan öğretmenlerde daha baskındır. Öğretmenler de dâhil kamuoyundaki bu kanaatin, aslında ÇİE’den mi, yoksa bu dönemin olağanüstü koşullarından mı kaynaklandığı önemli bir tartışma konusudur. Araştırmaya katılan öğretmenlerin %50.5’i, ÇİE’in etkisiz olmasının pandemi koşullarına bağlı olduğu görüşündedirler. Bu görüş, kadın öğretmenler, pandemi sürecinde ders veren öğretmenler ve 1-5 yıl kıdemli öğretmenlerde daha baskındır. Nitekim ilgili araştırmalar (Balci, 2020; Koçoğlu, Ulu Kalın, Tekdal ve Yiğen, 2020) da bunu desteklemektedir. ÇİE’in etkisizliğini pandemi koşullarına bağlı gören öğretmen görüşleri oranının %50.5’de kalmış olması, söz konusu olumsuz görüşlerin bu süreçte uygulanan ÇİE’i de kapsadığı, çıkarımı yapılabilir. Pandemi koşullarından bağımsız olarak, ÇİE gibi teknoloji tabanlı eğitimin Bilgi Çağı paradigması olduğu (Akpınar ve Halitoğlu, 2022) hatırlandığında, öğretmenlerin bahse konu olumsuz görüşleri, Türkiye’de eğitimin Bilgi Çağı’na uyumu bakımından onarılmaya muhtaç olarak kabul edilebilir. Bu noktada öğretmenlere düşen sorumluluk, ÇİE’in gerekliliğini pandeminin olağanüstü koşullarından bağımsız olarak değerlendirmeleridir. Tabi ki bunun anlamı, eğitimi tamamen ÇİE gibi BİT tabanlı uygulamalara havale etmek olmayıp, gerekli durumlarda, bu teknolojiyi yüz yüze eğitimi tamamlayıcı (Barry, vd., 2009) işe koşmaktır.

ÇİE’in etkililiğine dair tartışmalar genelde bu uygulamanın sonuçları itibarıyla ele alınmakta; bu eğitimin hangi boyutlarda etkili veya etkisiz olduğu gözden kaçırılmaktadır. Bu durum, ÇİE’in bütün boyutlardan değerlendirilmesine gölge düşürmektedir. Ancak ÇİE de dâhil eğitim; bilişsel, duyuşsal, sosyal ve psikomotor boyutları olan bütünsel bir gelişimi ifade eder. Bu bakımdan pandemi sürecinde uygulanan ÇİE etkililiğinin, tüm boyutlar itibarıyla analiz edilmesi önemlidir. Buna yönelik olarak araştırmada, öğretmenlerin ÇİE’i, en çok psikomotor ve sosyal öğrenme boyutlarında etkisiz gördükleri belirlenmiştir. Bunları, duyuşsal ve bilişsel öğrenmeler izlemektedir. Nitekim ilgili literatür de, ÇİE’in psikomotor (beceri) ve sosyal öğrenme boyutunda etkisiz kaldığını (Kahraman, 2020; Ocak ve Şahin, 2020; Kılınç, 2015) desteklemektedir. Bunun olası nedeni pandemi koşullarında uyarı sınırlılığını yol açan izolasyon (Sezgin ve Fırat, 2020) ve beceri eğitiminin bir kılavuz yardımıyla yapılması (Akpınar, 2017) olabilir. Buradan hareketle, pandeminin olağanüstü koşullarından bağımsız olarak, bilişsel ve duyuşsal öğrenmeleri kısmen sağlayan ÇİE’in, psikomotor ve sosyal öğrenmeler bakımından etkisiz olduğu söylenebilir. ÇİE’in, öğrenciler için, bilişsel, duyuşsal, psikomotor ve sosyal öğrenmeleri kapsayan bütünsel bir gelişme sağlayamaması karşısında, çözüm, yüz-yüze ve sanal eğitimin karması olan Hibrit Model (Kastornova ve Gerova, 2021) gibi görünmektedir. Bu konuda, öğrenciyi, avatari vasıtasıyla ortama dâhil ederek, bireysel veya isterse grupla öğrenme olanağı sağlayan metaverse eğitim ekosistemi (Yang, Zhao, Huang ve Zheng, 2022) gelecek vaat etmektedir. Zira çok zengin dijital uyarıcılar sağlayan bu sanal ekosistemin bilişsel öğrenme yanında, sosyal ve beceri öğretiminde (Seongnam, 2021;

Karademir, 2018) de işe koşulabileceği belirtilmektedir.

ÇİE etkililiğinin öğrenme boyutları bakımından analizinden sonra, öğretmen ve öğrenci rolleri bakımından da ele alınmasında yarar vardır. Çünkü yüz yüze eğitime benzer şekilde, ÇİE'in etkililiği de, öğretmen ve öğrencilerin öğretimsel rol ve sorumluluklarına bağlıdır. Bu anlamda ÇİE, aslında öğretmen ve öğrencilerin söz konusu sorumluluklarını BİT vasıtasıyla yerine getirdiği bir ortamdır (Avcı ve Yıldız, 2021). Konuyla ilgili olarak, araştırmaya katılan öğretmen görüşlerine göre, ÇİE'in etkisiz olması ve özellikle psikomotor ve sosyal öğrenmelerde yetersiz kalmasında; öğrencilerin *bağımsız öğrenme* (%46.1 Evet), *özkontrol* (%40.1 Evet) ve *irade* (%39.9 Evet) yetilerine *kısmen* sahip olmamaları önemli etkenlerdir. ÇİE'in etkisiz olmasında, öğrencilerin sayılan özelliklerinin önemli olduğu görüşü, pandemi sürecinde ders verme deneyimine sahip öğretmenlerde daha baskındır. Aynı konuda, Deimann ve Bastians (2010) ile Wang ve Lin (2007) de, ÇİE'in başarılı olmasında öğrencilerin özkontrol yetisine sahip olmasının önemine (Uçar, 2016: 3) dikkat çekmişlerdir. Zira ÇİE'in etkili olmasında, kendi kendine öğrenme alışkanlığı (Mazlum ve Uçar, 2020: 108) ve bunun sağlayacağı motivasyon (Kılıç, 2015: 14) kritik öneme sahiptir. Araştırmada, öğretmenlerin; *ÇİE pedagojisi* (%42.1 Kısmen) ile *BİT bilgi ve becerileri* (%42.9 Kısmen), konularındaki *kısmi yeterliliklerinin* ÇİE'in etkisizliğinde önemli diğer etkenler olduğu belirlenmiştir. Zira öğretmenlerin BİT bilgi ve becerileri, ÇİE'in etkililiği ve niteliği bakımından büyük önem arz eder (Avcı ve Yıldız, 2021: 815). Buradan hareketle etkili bir, ÇİE için öğretmenlerin ÇİE pedagojisi ve BİT yeterliklerine sahip olması ile öğrencilerin irade, motivasyon ve özkontrol gibi birtakım kişilik özelliklerine sahip olmalarının önemli olduğu söylenebilir. Çünkü ÇİE'de, alışlagelen öğretmen kontrol ve yönlendirmesi olmadan, öğrencinin kendi öğrenmesini sürdüreceği irade ve öz-kontrole sahip olmasının ne denli önemli olduğu pandemi sürecinde deneyimlenmiştir. Araştırmada son olarak, ÇİE'in etkililiği kurumsal olarak okul boyutu itibarıyla ele alınmıştır. Buna dair öğretmen görüşlerine dayanarak, Türkiye'de pandemi sürecindeki ÇİE'in etkisizliğinde en önemli sorunun, internet yetersizliği olduğu belirlenmiştir. Bu görüş, 1-5 yıl kıdemli öğretmenlerde daha baskındır. Bunu, mevcut öğretim programları, ailelerin BİT konusundaki yetersizlikleri ve MEB'in EBA sistemindeki yetersizlikleri takip etmektedir. ÇİE'in etkisiz kalmasında öğretim programları ve EBA'nın etkili olduğu görüşü, görsel-sanatsal branştaki öğretmenler ile 1-5 yıl kıdemli öğretmenlerde daha baskındır. Aynı konuda, öğretmen-öğrenci kuşak farklı ile LGS, YKS gibi merkezi sınavların bunda fazlaca olumsuz etkisinin olmadığı belirtilebilir. Buradan hareketle Türkiye'nin, Bilgi Toplumuna geçiş çabasına (Çukurçayır ve Çelebi, 2009) rağmen, bu çağın eğitim paradigması kabul edilen internet tabanlı sanal ve dijital donanım ve altyapıya tam olarak sahip olmadığı belirtilebilir. Nitekim Buluk ve Eşitti (2020); Shaikh ve Özdaş (2022) konuyla ilgili araştırmalarında, ÇİE'de internete erişimde sorunlar olduğunu bulgulamışlardır. Oysaki Bilgi Toplumu eğitiminde internet teknolojisi kritik değişkenlerin başında gelmektedir (Çeven ve Karakulle, 2018). Bu itibarla pandemi sürecindeki ÇİE uygulamasında, ülkemizdeki internet yetersizliğinin önemli bir sorun teşkil ettiği açıktır. İlgili öğretmen görüşleri, ÇİE bağlamında mevcut öğretim programları ile MEB'in bu süreçte TRT ile işbirliği yaparak uyguladığı EBA'nın da istenilen niteliklere sahip olmadığını göstermiştir. Nitekim Koç (2021), ÇİE bağlamında mevcut öğretim programlarının revizyon ihtiyacına vurgu yaparken; Gür Erdoğan ve Ayanoğlu (2021); Demir ve Özdaş (2020) bu süreçte, EBA'nın nitelik eksiklerine dikkat çekmişlerdir. Türker ve Dündar (2020) bu süreçte EBA'da yaşanan sorunların internet ilişkili olduğunu belirtmişlerdir. Araştırmada, bütün bunların sonunda, yakın zamanda deneyimlemiş olduğumuz ÇİE uygulamasını değerlendirmede; olağanüstü pandemi koşulları, internet altyapısı, öğretim programları, öğretmen ve öğrenci yeterlikleri ile ebeveynlerin önemli değişkenler olduğu söylenebilir. Devamında, bu değişkenler itibarla Türkiye'de uygulanan ÇİE'de birtakım sorunlar olduğu ifade edilebilir. Ancak bu sorunlar, ÇİE olgusunu tamamen etkisiz görmek gibi bir yanlışlığa yol açmamalıdır. Ancak Türkiye'de, gerek olağanüstü koşullarda devreye alabilecek ve gerekse Türk Eğitim Sisteminin Bilgi Çağı'na taşıyacak sürdürülebilir bir ÇİE'e ihtiyaç yadsınamaz. Araştırmada ulaşılan sonuçlar dikkate alındığında, böylece bir ÇİE'in tesisinde atılması gereken ilk adımın, internet altyapısını tahkim etmek; ikincisinin öğretmen ve öğrencilerin BİT yeterlikleri ile öğretim programlarının buna uyumunun sağlanması ve üçüncüsünün ise, ebeveynler başta olmak üzere kamuoyunun buna hazırlanması olmalıdır. Bu noktada, MEB kadar, öğretmenler, öğrenciler, ebeveynler ve okullara da büyük sorumluluklar düştüğü (Şahin, Çiçekler ve Ertürk, 2020) açıktır. Çünkü Bilgi Çağı'na uygun bir ÇİE'in etkililiğinde sayılan bu taraflar önemli ve etkili birer paydaşlardır.

Kaynaklar

- Ağır, F. (2007). *Özel okullarda ve devlet okullarında çalışan ilköğretim öğretmenlerinin uzaktan eğitime karşı tutumlarının belirlenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Anabilim Dalı.
- Akçay, C. (2021). Salgın sürecinde Türk eğitim sistemini yeniden düşünmek (Ed. A. ÇORUK) içinde, *Covid-19 Salgınının Türk Eğitim Sistemine Yansımaları* (ss. 1-11). Ankara: Pegem Akademi.
- Akdağ, M. (2021). *Bilimsel araştırmalarda istatistiksel analizler SPSS uygulamaları*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Akgündüz, D. (2021). *Akademisyen, okul yöneticisi, öğretmen ve uzman görüşleriyle covid-19 sürecinde k-12 eğitim raporu*. İstanbul: Aydın Üniversitesi.
- Akpınar, E. ve Akpınar, B. (2020). Covid-19 pandemi sorununun ön lisans eğitimine yansımaları. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18 (48), 125-148.
- Akpınar, B. and Halitoğlu, Ş. (2022). Digital transformation in education: Metavariation. *4th International Symposium on Global Pandemics and Multidisciplinary Covid-19 Studies*, March 1-2, 2022, Ankara, Turkey.
- Akpınar, B. (2017). *Eğitimde program geliştirme*. Ankara: Data Yayınları.
- Atalay, N. ve Anagün, Ş. S. (2014). Kırsal alanlarda görev yapan sınıf öğretmenlerinin bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımına ilişkin görüşleri. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, 2 (3), 9-27.
- Avcı İ. ve Yıldız E. (2021). Covid-19 Pandemi sürecinde uzaktan eğitimi kullanan öğrencilerin memnuniyet ve davranışlarının teknoloji kabul modeli çerçevesinde incelenmesi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 12 (3), 814-830.
- Balcı, A. (2018). *Sosyal bilimlerde araştırma*. Ankara: Pegem Akademi.
- Balcı, A. (2020). Covid-19 özelinde salgınların eğitime etkileri. *Uluslararası Liderlik Çalışmaları Dergisi: Kuram ve Uygulama*, 3 (3), 75-85.
- Barry, D. M., Kanematsu, H., Fukumura, Y., Ogawa, N., Okuda, A., Taguchi, R. and Nagai, H. (2009). International comparison for problem based learning in metaverse. <https://www.researchgate.net/publication/2290493> (Erişim: 27.01. 2022).
- Bingöl Meşe, E.T. (2010). *Bilişim teknolojileri öğretmenlerinin özel alan yeterlikleri açısından kendilerini değerlendirmeleri: İzmir ili örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Buluk B. ve Eşitti, B. (2020). Koronavirüs (Covid-19) sürecinde uzaktan eğitimin turizm lisans öğrencileri tarafından değerlendirilmesi. *Journal of Awareness*, 5, 285-298.
- Büyüköztürk, Ş., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., Demirel, F. ve Kılıç, E. (2013). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Can, E. (2020). Koronavirüs (Covid-19) pandemisi ve pedagojik yansımaları: Türkiye’de açık ve uzaktan eğitim uygulamaları. *AUAD*, 6 (2), 11-53.
- Çelik, Z. ve Şahin, S. A. (2021). *Pandemi dönemi uzaktan eğitim sürecinde eğitimsel eşitsizliklerin yeniden üretim. Pandemi sürecinde sosyoekonomik değişim ve dönüşümler: fırsatlar, tehditler, yeni normlar*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları.
- Çeven, S. ve Karakulle, İ. (2018). Bilgi toplumu ve eğitim, Türkiye’de eğitime genel bir bakış. *Social Sciences Studies Journal*, 4 (14), 695-705.
- Çukurçayır, A. ve Çelebi, E. (2009). Bilgi toplumu ve e-devletleşme sürecinde Türkiye. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (9), 59-82.
- Demir, M. (2020). Öğretmenlerin sosyal medya üzerinden kendilerini açmalarına ilişkin görüşlerinin incelenmesi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21 (1), 225-240.
- Doğan, S. ve Koçak, E. (2020). EBA sistemi bağlamında uzaktan eğitim faaliyetleri üzerine bir inceleme. *Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7 (14), 110-124.
- Eken, Ö., Tosun, N. ve Eken, T. D. (2020). Covid-19 salgını ile acil ve zorunlu uzaktan eğitime geçiş: Genel bir değerlendirme. *Millî Eğitim*, 49 (1), 113-128.
- Emin, M. N. ve Altunel, M. (2021). *Koronavirüs Sürecinde Türkiye’nin Uzaktan Eğitim Deneyimi*. İstanbul: SETA Yayınları.
- Ersoy, M. ve Toprakçı, E. (2008). Uzaktan öğretimde öğretmen rolleri. *I. Uluslararası Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Sempozyumu*, İzmir.
- Demir, F., ve Özdaş, F. (2020). Covid-19 sürecindeki uzaktan eğitime ilişkin öğretmen görüşlerinin incelenmesi. *Millî Eğitim Dergisi*, 49 (1), 273-292.
- Gencer, E. G., Kesbiç, K. ve Arık, B. M. (2021). *Covid-19 Etkisinde Türkiye’de eğitim*. İstanbul: TÜSİAD Yayınları.
- Güler, Ç. (2020). Uzaktan eğitimde öğrenmeyi yaklaştırmak (Eds: F. Tanhan ve İ. H. Özok) içinde *Pandemi*

- ve Eğitim (ss.279-292). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Gündoğan, M. (2017). *Sosyal bilgiler öğretmenlerinin teknoloji yeterlik düzeyleri (Bursa İli Örneği)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlköğretim Anabilim Dalı, Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı, Aydın.
- Gür Erdoğan, D. ve Ayanoglu, Ç. (2021). Covid-19 pandemi döneminde eğitim programlarının uzaktan eğitimde eba platformu yoluyla uygulanmasına yönelik öğretmen görüşleri. *Journal of Qualitative Research in Education*, 28, 100-128.
- Ilgaz, H. ve Aşkar, P (2009). Çevrimiçi uzaktan eğitim ortamında topluluk hissi ölçeği geliştirme çalışması. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education*, 1 (1), 27-34.
- Kahraman, M. E. (2020). COVID-19 salgınının uygulamalı derslere etkisi ve bu derslerin uzaktan eğitimle yürütülmesi: Temel tasarım dersi örneği. *İMÜ Sanat Tasarım ve Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 6 (1), 44-56.
- Karadağ, E., Çiftçi, K. Ş. ve Gök, R. (2021). *COVID-19 pandemisi sürecince üniversitelerde uzaktan eğitim: Üniversitelerin kapasiteleri, öğretim üyelerinin adaptasyonları ve öğrencilerin memnuniyeti*. Ankara: T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı-TÜBİTAK.
- Karademir, T. (2018). *Teknolojinin benimsenmesine ekolojik bir yaklaşım: sürdürülebilir bir dijital öğretim materyali geliştirme ekosistemi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Anabilim Dalı Eğitim Teknolojileri Programı.
- Kastornova, V. A. and Gerova, N. V. (2021). Use of hybrid learning in school education in France. 1st International Conference on Technology Enhanced Learning in Higher Education (TELE), 260-264, doi: 10.1109/TELE52840.2021.9482527.
- Keskin, S. (2020). Acil uzaktan öğretim sürecinde ders tasarımı (Eds: F. Tanhan ve İ. H. Özok) içinde, *Pandemi ve Eğitim* (ss.131-144). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Kılıç, M. (2015) *Uzaktan eğitim uygulamalarının etkililiği üzerine bir araştırma (İnönü Üniversitesi uzaktan eğitim merkezi ilahiyat lisans tamamlama programı örneği)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı Eğitim Programları ve Öğretim Bilim Dalı.
- Koç, E. S. (2021). İlkokul öğretim programlarının covid-19 sonrası yaygınlaşan uzaktan eğitime uygunluğunun incelenmesi. *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (1), 24-36.
- Koçoğlu, E., Ulu Kalm, Ö., Tekdal, D. ve Yiğen, V. (2020). Covid-19 pandemi sürecinde Türkiye'deki eğitime bakış. *International Social Sciences Studies Journal*, 6 (65), 2956-2966.
- Kurnaz, A., Kaynar, H., Barışık, Ş. C. ve Doğrukök, B. (2020). Öğretmenlerin uzaktan eğitime ilişkin görüşleri. *Milli Eğitim*, 49 (1), 293-322.
- Mazlum, M. M. ve Uçar, R. (2020). Okul yöneticilerinin pandemi sürecinde uzaktan eğitim uygulamalarına ilişkin görüşleri (Eds: F. Tanhan ve H. İ. Özok) içinde, *Pandemi ve eğitim* (ss.59-102). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Metin, M. (2014). *Nicel veri toplama araçları*. Ankara: Pegem Akademi
- Ocak, Ö. ve Şahin, E. M. (2020). Covid-19 nedeniyle uygulanan uzaktan eğitimin nöroloji klinik eğitimine etkileri. *Turk J Neurol*, 27, 270-277.
- Oğur, R. ve Tekbaş, Ö. F. (2003). Anket nasıl hazırlanır? *STED*, 12 (9), 336-340.
- Orhan, F., Yılmaz, M. B., Bayrak, İ. ve Zeren, Ş. G. (2021). *Covid-19 sürecinde uzaktan öğretme süreci ile ilgili ilk ve ortaöğretim öğrencilerinin algıları ve duygularına yönelik bir analiz*. Ankara: T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı-TÜBİTAK.
- Ortaylı, N., Yagan, Y. ve Kurul, N. (2021). Okulları açık tutmak neden salgın yönetiminin önceliği olmalıdır? İçinde *COVID-19 salgını ve okulların eğitime açılması*. İstanbul: Türk Toraks Derneği.
- Öndör, E. (2022). COVID-19 Salgınında öğretmenlerin uzak eğitime ilişkin deneyimleri. *Milli Eğitim*, 51 (233),399-418.
- Özçelik, D. A. (1998). *Eğitim programları ve öğretim*. Ankara: ÖSYM Yayınları.
- Özer, M. ve Suna, E.H. (2020). Covid-19 salgını ve eğitim içinde *küresel salgının anatomisi insan ve toplumun geleceği* (Eds. M. Şeker, A. Özer ve C. Korkut). Ankara: TÜBA Yayınları.
- Öztürk, F. (2020). Koronavirüs aşısının bulunması neden uzun sürüyor? <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-52310229> (Erişim: 15. 11. 2021).
- Senemoğlu, N. (2020). *Gelişim, öğrenme ve öğretim*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Seongnam, S. L. (2021). Metaverse: revolution of human×space×time (IS-115) [Internet] [cited 2021 Nov 29]. Available from: https://spri.kr/posts/view/23165?code=issue_reports.
- Sezgin, S. ve Fırat, M. (2020). Covid-19 pandemisinde uzaktan eğitime geçiş ve dijital uçurum tehlikesi. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 6 (4), 37-54.
- Shaikh, G. ve Özdaş, F. (2022). Uzaktan eğitim sürecinde İngilizce öğretmenlerinin görüşlerinin

- değerlendirilmesi: Nitel Bir Analiz. *Academia Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 7 (1), 59-91.
- Şad, S. N. ve Nalçacı, Ö. İ. (2015). Öğretmen adaylarının eğitimde bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanmaya ilişkin yeterlilik algıları. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11 (1), 177-197.
- Şahin, L., Çiçekler, A. N. ve Ertürk, M. A. (2020). Kovid-19 küresel salgın sürecinde İstanbul Üniversitesi uzaktan eğitim uygulamalarına genel bir bakış. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 40, 889-930.
- Tanhan, F. ve Özok, İ. H. (2021). Okul yöneticilerinin pandemi sürecinde uzaktan eğitim uygulamalarına ilişkin görüşleri (Eds: F. Tanhan ve H.İ. Özok) içinde, *Pandemi ve Eğitim* (ss.59-102). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Tuncer, M. ve Taşpınar, M. (2008). Sanal ortamda eğitim ve öğretimin geleceği ve olası sorunlar. *Sosyal Bilimler Dergisi*, X (1), 25-144.
- Türker, A. ve DüNDAR, E. (2020). Covid-19 pandemi sürecinde eğitim bilişim ağı (eba) üzerinden yürütülen uzaktan eğitimlerle ilgili lise öğretmenlerinin görüşleri. *Millî Eğitim*, 49 (1), 323-342.
- TÜSİAD (2021). *Covid-19 Etkisinde Türkiye’de Eğitim*. İstanbul: TÜSİAD Yayınları.
- Uçar, H. (2016). *Uzaktan eğitimde motivasyon stratejilerinin öğrenenlerin ilgileri, motivasyonları, eylem yeterlikleri ve başarıları üzerine etkisi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ülger, K. (2021). Uzaktan eğitim modelinde karşılaşılan sorunlar-fırsatlar ve çözüm önerileri. *International Journal of Contemporary Educational Studies*, 7 (1), 393-412.
- Ünsal, S. ve Nacar, D. (2022). Pandemi sürecinde öğretmen (Eds. N. Çeliköz ve A. Türkan) içinde, *Covid-19 pandemi sürecinin eğitim ve eğitim programlarına yansımaları* (ss.131-160). Ankara: İksad Yayınları.
- Yahşi, Ö. ve Kırkıç, K. A. (2020). Uzaktan eğitim sürecinde öğretmenlerin uzaktan eğitime yönelik tutumlarının incelenmesi. *Turkish Studies*, 15 (5), 3827-3847.
- Yang, Q., Zhao, Y., Huang, H. and Zheng, Z. (2022). Fusing blockchain and AI with metaverse: A Survey (pp. 1-15). <https://arxiv.org/pdf/2201.03201.pdf>.
- Yıldız, A. ve Vural, R. A. (2021). *Covid-19 pandemisi ve derinleşen eğitim eşitsizlikleri*. Türk Tabipler Birliği Covid-19 Pandemisi Altıncı Ay Değerlendirme Raporu.
- Yolcu, H. ve Kurt, M. (2021). Uzaktan eğitim sürecinde eba canlı derslerle ilgili öğretmenlerin görüşleri. *Ekev Akademi Dergisi*, 25 (87), 241-262.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Fırat Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'nun tarih 30.09.2021 sayı 20 ve karar 16 ile etik kurul izin belgesi almış olduklarını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

UZAKTAN EĞİTİMİN ÖĞRENCİLERİN TÜRKÇE DERSLERİNE YÖNELİK AKADEMİK MOTİVASYONLARINA YANSIMALARI¹

Reflections of Distance Education on Students' Academic Motivations for Turkish Lessons

Belkis ORHAN² ve Sezgin DEMİR³

² Uzm. Türkçe Eğitimi, belkis.orhan@hotmail.com, orcid.org/0000-0001-7832-0571

³ Doç. Dr. Firat Üniversitesi, Türkçe Eğitimi, Elazığ, Türkiye; Tashkent State University of Oriental Studies, Taşkent, Özbekistan sezgin.demir@firat.edu.tr, orcid.org/0000-0002-0466-2218

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
12.06.2022
Kabul/Accepted:
08.09.2022

DOI:

10.18069/firatsbed.1129645

Anahtar Kelimeler

Uzaktan eğitim, Türkçe dersi, akademik motivasyon, pandemi/COVID-19

Keywords

Distance education, Turkish lesson, academic motivation, pandemic/COVID-19

ÖZ

Uzaktan eğitim; öğrenme sürecinde çeşitli teknolojik materyallerin kullanıldığı, öğrenci ve öğretici arasındaki zamansal ve mekânsal sınırların ortadan kalkmasına imkân veren eğitim uygulamalarıdır. Özellikle COVID-19 pandemisinde uzaktan eğitim uygulamaları zorunluluk hâline gelmiş, ana dili eğitimleri uzaktan eğitimle sağlanmaya çalışılmıştır. Uzaktan eğitimin bireysel öğrenmeyi etkin kılması; eğitim faaliyetlerinin başlaması ve sürdürülmesini etkileyen akademik motivasyon kavramını öne çıkarmış, uzaktan eğitimin akademik motivasyon üzerindeki yansımalarının ortaya koyulması ise sürecin ilerlemesi açısından önemli görülmüştür. Bu çalışmanın amacı, uzaktan eğitimin öğrencilerin Türkçe derslerine ilişkin akademik motivasyonlarına yansımalarını ortaya koymaktır. Araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması deseninde gerçekleştirilmiştir. Çalışma grubu; Elazığ il merkezinde öğrenim gören ortaokul öğrencilerinden amaçlı örnekleme yöntemiyle belirlenmiştir. Veri toplama sürecinde yarı yapılandırılmış birebir görüşmeler, hatırlatıcı notlar ve gözlem raporları tutulmuştur. Görüşmelerden elde edilen veriler; ses kayıt cihazıyla kaydedilerek yazılı hâle getirilmiş, betimsel ve içerik analizi yöntemleriyle analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda katılımcıların uzaktan eğitim sürecinde Türkçe dersine ilişkin başarıya yönelik içsel motivasyonlarının ve tanımlanmış dışsal motivasyonlarının ağır bastığı, süreçte katılımcıların derse yönelik akademik motivasyonlarını düşüren üç unsurun -etkileşim, alt-yapı problemleri ve ölçme-değerlendirme- öne çıktığı söylenebilir.

ABSTRACT

Distance education is educational practices that use various technological materials in the learning process and allow the temporal and spatial boundaries between the student and the instructor to disappear. Especially in the COVID-19 pandemic, distance education applications have become a necessity, and mother language education has been tried to be provided by distance education. The aim of this study is to reveal the reflections of distance education on the academic motivation of students regarding Turkish lessons. The research was carried out in the case study pattern, which is one of the qualitative research methods. Working group; It was determined by purposive sampling methods among middle school students, in the city center of Elazığ. During the data collection process, semi-structured one-on-one interviews and reminder notes and observation reports were kept. The data obtained from the interviews; it was recorded with a voice recorder and written down and analyzed by descriptive and content analysis methods. As a result of the study, it can be said that the internal motivations and defined external motivations of the participants for the success of the Turkish lesson in the distance education process outweigh the three factors - interaction, infrastructure problems and measurement-evaluation - that reduce the academic motivation of the participants for the lesson.

Atf/Citation: Orhan, B. ve Demir, S. (2022). Uzaktan Eğitimin Öğrencilerin Türkçe Derslerine Yönelik Akademik Motivasyonlarına Yansımaları. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 3(933-949).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Sezgin DEMİR, sezgin.demir@firat.edu.tr

¹ Bu çalışma, Doç. Dr. Sezgin Demir danışmanlığında Firat Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türkçe Eğitimi Bilim Dalında yürütülen ve 2021 yılı Haziran ayı içerisinde tamamlanan "Uzaktan eğitimin öğrencilerin Türkçe derslerine yönelik akademik motivasyonlarına yansımalar" adlı yüksek lisans tezinden hareketle hazırlanmıştır.

1. Giriş

Eğitim; insanın yaşamı boyunca ihtiyaç duyacağı davranış, bilgi, beceri ve toplumsal değerleri edineceği; önceden planlanmış değiştirme ve dönüştürme faaliyetlerine dayanan, yaşam boyu devam eden bir süreç olarak tanımlanmıştır (Cevzici, 2010; Erden, 2011; Taşpınar, 2006). Her zaman gündemde olan bu kavrama ilişkin çalışmalar; çağlar boyu devam etmiş, her yeni dönemde ihtiyaçları karşılamak üzere eğitimde değişimler ve yenilikler gerçekleşmiştir. Bu hareketler genellikle büyük kitlelere eş zamanlı olarak eğitim verebilmek, kısa sürede çok bilgi aktarımını sağlamak; kaliteli eğitim arayışı; coğrafik, toplumsal veya ekonomik sebeplerle eğitim faaliyetlerine katılamama durumları ile teknolojik gelişmelerin eğitim anlayışını değiştirmesi gibi gerekçelere bağlanmıştır (Kaya, 2002; Gündüz, 2013; Galusha, 1998). Bununla birlikte geleneksel eğitim kavramına farklı kavramlar da eklenmiştir (Alkan, 2005; akt. Gündüz, 2013). Bu kavramlardan biri “uzaktan eğitim” kavramıdır. Uzaktan eğitim kavramı, ilk olarak 19. yüzyılın sonlarında kullanılan, kökeni 1840'lara kadar giden bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır (Çalımfidan Karaca, 2007; Holmberg, 2005; Kaya, 2002; Schlosser ve Anderson, 1994; Simonson, Smaldino ve Zvacek, 2015). Buna göre uzaktan eğitim; öğrenen, öğretici, konu ve iletişim değişkenlerini içeren, geleneksel eğitimin birtakım sınırlılıklarını aşan, öğrencilerin yaşadığı çevreye ve bireysel yeterliliklerine uygun öğrenme fırsatları sunan; zamansal ve mekânsal sınırlamanın olmadığı, öğrenme sürecinin ve öğrenci destek hizmetlerinin bir kurum tarafından planlanıp hazırlandığı; öğrenci-öğretmen etkileşimi ve içeriğe ulaşımın sağlanması için teknik materyaller ve telekomünikasyon sistemlerinin kullanıldığı, bireylerin hayat boyu öğrenme isteğini karşılamalarına imkân tanıyan, daha çok bireysel öğrenmeye bağlı, alternatif bir eğitim sistemi olarak tanımlanmıştır (Moore, 1989; Özer, 1990; Keegan, 1988, akt. Schlosser ve Anderson, 1994; Keegan, 1996, akt. Simonson vd., 2015; Morabito, 1997; Liu ve Ginther, 1999; Kaya, 2002; Yalın 2002; Holmberg, 2005; Can, 2005; Yenal, 2009; Simonson vd., 2015; İşman, 2011; akt. Bertiz, 2018; Erfidan, 2019).

Son altmış yıldan bu yana geleneksel eğitime bir alternatif olarak kullanılan uzaktan eğitim özellikle COVID-19 pandemisi süresince alternatif olmaktan çıkarak zorunluluk hâline gelmiştir. Birçok ülkede salgının yayılma hızını azaltmak için ilk olarak eğitim kurumları kapatılmıştır (Bakioğlu ve Çevik, 2020; Keskin ve Kaya, 2020; Yılmaz vd., 2020). Bu durum; ülkelerin eğitimle ilgili hızlı kararlar almasını zorunlu kılmış, bu kararların öncelikli amacı eğitimde sürekliliğin sağlanması olmuştur. Bu amaç doğrultusunda birçok ülke, eğitim faaliyetlerini uzaktan eğitim yoluyla sürdürme kararı almıştır (Adıgüzel, 2020; Can, 2020; Keskin ve Kaya, 2020).

Pandemi süreci uzaktan eğitim çalışmalarına ilişkin araştırmaları artırmış, öğrenme paydaşlarına ve eğitimin kalitesine yönelik durumlar, eğitim araştırmacılarının konu başlıklarında yer almıştır (Kaynar, Kurnaz, Doğrukök ve Barışık, 2020; Düzgün ve Sulak, 2020; Demir ve Kale, 2020; Adıgüzel, 2020; Yılmaz, Güner, Mutlu ve Arın Yılmaz, 2020; Can, 2020; Keskin ve Özer, 2020; Bakioğlu ve Çevik, 2020; Aksu, 2020; Sarı ve Nayır, 2020; Dikmen ve Bahçeci, 2020; Alan, Biçer ve Can, 2020; Biçer, Alan ve Can 2021). Uzaktan eğitimle ilgili özellikle öğrenci merkezilik ve öğrenci bağımsızlığı dikkat çekmektedir (Moore ve Anderson, 2003). Uzaktan eğitim uygulamalarında diğer eğitim uygulamalarına nazaran öğrenen, uygulamalara katılma ve devam etmede daha bağımsızdır. Bu noktada bir davranışın başlangıcı ve devam süreciyle doğrudan ilgili olan, bireyi davranışa hazır hâle getiren, eylemin öznelliğini ifade eden motivasyon kavramı karşımıza çıkmaktadır (Frolov 1991; Ormord, 2018; Bakırcıoğlu, 2012). Öğrenmeye yönelik motivasyon ise akademik motivasyon kavramıyla açıklanmaya çalışılmıştır. Bu kavramın bireyin akademik hayatının şekillenmesindeki rolü, eğitim araştırmacılarının dikkatini çekmiş; kavramı açıklamaya, geliştirmeye, ölçmeye, bazı kavramlarla olan ilişkisini ortaya koymaya yönelik çalışmalar yapılmıştır (Vallerand, Blais, Brière ve Pelletier, 1989; Deci, Vallerand, Pelletier, ve Ryan 1991; Vallerand, Pelletier, Blais, Briere, Senecal, ve Vallieres, 1992; Ryan ve Deci, 2000; Ratelle, Guay, Vallerand, Larose, Senecal ve Vallerand, 2007; Eryılmaz, 2010; Amrai, Motlagh, Zalani ve Parhon, 2011; Yılmaz, Taşkesen ve Taşkesen, 2016; Calp ve Bacanlı, 2016; Direktör ve Nuri, 2017; Tuncer, Yanpar Yelken ve Tanrıseven, 2018; Koca ve Dadandı, 2019; Akça ve Demir, 2021). Buna göre akademik motivasyon; akademik faaliyetler için gerekli olan enerji, akademik faaliyetleri anlamlı ve değerli bulma, motivasyonunu akademik alanlarda kullanması, akademik süreci etkileyen bir faktör olarak tanımlanmıştır (Karataş, 2011; Karataş ve Erden, 2012; Wolfock Hoy, 2015; Mızrak, 2018; Grunschel, Schwinger, Steinmay, ve Fries, 2016; akt. Karadeniz, 2020).

Akademik motivasyon kavramına yönelik en çok kullanılan kavramsal bakış açısı Deci ve Ryan'ın (1985) öz belirleme teorisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu teoriye göre bir eyleme yol açan farklı nedenlere ve

hedeflere dayalı farklı motivasyon türleri vardır (Deci ve Ryan, 2000). Bunlar içsel ve dışsal motivasyon ile motivasyonsuzluktur (Deci ve Ryan, 1985). İçsel motivasyon, bir davranışı keyif aldığımız için başlama ve sürdürme güdüsüdür. İçsel motivasyon bilmeye, başarmaya ve deneyim uyarımı yaşamaya yönelik olmak üzere üç alt başlığa ayrılmıştır (Vallerand, Pelletier, Blais, Brière, Senécal, Vallières, 1992). Dışsal motivasyon ise davranışların çevresel faktörlere bağlı olarak gerçekleşmesidir (Deci, 1975, akt. Yurt ve Bozer, 2015). Dışsal motivasyon; dış düzenleme-dışsal motivasyon, içe yansıyan dışsal motivasyon, belirlenmiş dışsal motivasyon ve bütünleşmiş dışsal motivasyon olmak üzere dört başlığa ayrılarak incelenmiştir (Vallerand vd., 1992). Motivasyonsuzluk ise davranışa karşı herhangi bir istek duymama, değer vermeme, içsel ya da dışsal olarak motive olamama durumudur (Bnadura, 1986; Karagüven, 2012; Gopalan, Bakar, Zulkifli, Alwi, ve Mat, 2017; Vallerand vd., 1989).

Öğrencilerin özel olarak bir derse yönelik akademik motivasyonlarının incelendiği uzaktan eğitim uygulamalarına yönelik durum çalışmalarına ise çok fazla rastlanmamıştır. Hâlbuki durum çalışmaları, özel bir duruma ilişkin detayların derinlemesine incelenmesine imkân vermektedir. Çalışmanın yaşanan ani ve zorunlu değişimin etkisinde eğitim sürecinin en önemli paydaşı olan öğrenciler üzerindeki yansımalarının belirlenmesine imkân sağlayacağı düşünülmekte, mevcut durumun tespitinde önemli bir adım olarak görülmektedir. Yapılan tarama sonucunda diğer tüm derslerle ilişkisi olduğu yadsınamayacak bir gerçek olan Türkçe dersi özelinde az sayıda çalışmaya rastlanmıştır (Özgül vd., 2020; Bayburtlu, 2020). Bu bağlamda çalışmanın temel amacı; uzaktan eğitimin öğrencilerin Türkçe derslerine yönelik akademik motivasyonlarına yansımalarının belirlenmesidir. Bu genel amaç doğrultusunda uzaktan eğitimdeki Türkçe derslerinin öğrencilerin ilgi, istek, performans, hedeflerine ulaşma, motivasyon ve ihtiyaçlarını destekleme noktasındaki yeterliliğinin; öğrencilerin uzaktan eğitim uygulamalarına katılma/katılmama nedenlerinin ve ideal bir uzaktan eğitim için beklentilerinin belirlenmesi çalışmanın alt amaçlarını oluşturmaktadır.

2. Materyal ve Metot

Bu çalışma nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması deseninde gerçekleştirilmiştir. Durum çalışmaları; gündelik hayattan belirlenmiş bir durumun günlük yaşamadaki ilişkileriyle birlikte problemi/örneği nasıl yansıttığını gösteren, bağlamlarla olan sınırlarını belirlemek amacıyla yoğunlaştırılmış bir şekilde incelenmesini ve tanımlanmasını içeren, gerçekliğe yönelik derinlemesine inceleme yapabilmek için önemli görülen çalışmalardır (Yin, 2008; akt. Merriam, 2018; Flyvberg, 2004; akt. Silverman, 2018; Creswell, 2017). Pandemi döneminde uzaktan eğitim uygulamalarının öğrencilerin akademik motivasyonları başta olmak üzere başarılarını, tutumlarını, dört temel dil becerilerini vb. olumlu ve olumsuz ciddi yansımaları olduğu düşünüldüğünden araştırmacılar tarafından durum çalışması deseni tercih edilmiştir. Çalışmada geçerlik, güvenilirlik ve inandırıcılığı artırmak amacıyla; veri toplama araçları, araştırmacı ve veri analizlerinde çeşitlilik sağlanarak çoklu seçimleri içeren üçgenleme yöntemi uygulanmaya çalışılmıştır (Merriam, 2018; Patton, 2014).

Çalışma grubunun belirlenmesinde amaçlı örneklem yaklaşımı tercih edilmiştir. Amaçlı örneklem, üzerinde düşünülen belirli özellikteki durumların ve araştırmadaki asıl odaklanılan olguya yönelmeyi sağlayacak katılımcıların seçilmesine, sorulara ilişkin cevaplarda daha zengin bir içerik oluşmasına olanak tanır (Silverman, 2018; Creswell, 2017; Patton, 2014). Çalışma grubu amaçlı örneklem türlerinden ölçüt örnekleme yöntemine göre belirlenmiştir. Bu örnekleme yönteminde belirli niteliklere sahip bireyler, olaylar, nesnelet ya da durumlar önceden belirlenen ölçütleri karşılamaları durumunda örnekleme alınır (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2018; Creswell, 2017; Sönmez ve Alacapınar, 2018). Bu amaçla Katılımcılar; Elazığ il merkezinde öğrenim gören ortaokul öğrencileri arasından kesitler hâlinde belirlenmiştir. Çalışma grubunun seçiminde; sınıf düzeyi, evinde canlı derslere katılabileceği internet; telefon, tablet/bilgisayar olma, EBA yayınlarını takip edebileceği uduya bağlı televizyon bulunma ölçüt olarak belirlenmiştir. Nitel çalışmalarda örneklem sayısına ilişkin kararlar, araştırmacı tarafından olası cevapların dışında bir cevap gelmeyeceği veya yeni cevapların sonucu değiştirmeyeceği düşüncesine gelene kadar devam etmekte, bu durum veri doyumu olarak tanımlanmaktadır (Silverman, 2018; Creswell, 2017; Strauss ve Corbin, 1998; akt. Saldaña, 2019). Çalışma grubundaki katılımcı sayısı bu bağlamda değerlendirilmiş, bunun sonucunda her sınıf düzeyinden 4 öğrenci olmak üzere toplam 16 öğrenci ile görüşmeler tamamlanmıştır.

Çalışmadaki veri toplama araçlarından biri yarı yapılandırılmış görüşme kılavuzlarıdır. Görüşme kılavuzundaki maddelerin her birinin araştırma olgusunun farklı bir yönünü aydınlatması amaçlanmıştır. Bu

başlamda araştırma “özerklik teorisine” dayandırılarak alt kategoriler, bu teori çerçevesinde belirlenmiş ve sorular oluşturulmaya çalışılmıştır. Sorular oluşturulurken Yurt ve Bozer’in (2015) “Akademik Motivasyon Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması” çalışmasından ve araştırma olgusuyla ilgili alan yazından yararlanılmıştır. Sorular hazırlanırken Strauss, Schatman, Buche ve Sabshin’in sınıflandırmış olduğu “hipotetik, şeytanın avukatı, ideal konum ve yorumsamacı” soru tiplerinden yararlanılmıştır (Merriam, 2018).

Kapsam geçerliliği için alana ilişkin çalışması bulunan öğretim üyelerinden ilgili görüşme kılavuzunu değerlendirmeleri istenmiş, ilgili kişilerden gelen görüşlerden hareketle görüşme kılavuzlarındaki maddeler tekrar kontrol edilmiştir. Bunun sonucunda öğrencilerle yapılan birebir görüşmeler için tüm alt başlıkları içeren 9 sorulu yarı yapılandırılmış görüşme kılavuzu veri toplama aracı olarak kullanılmıştır. Bu amaçla görüşmeler sırasında elde edilen hatırlatıcı notlar ve gözlem raporlarından yararlanılmıştır.

Katılımcıların görüşlerinden elde edilen veriler; ses kayıt cihazıyla kaydedilerek bilgisayarda yazılı hâle getirilmiş, ardından nitel içerik analizi yöntemleriyle analiz edilmiştir. İçerik analizi görüşmelerden elde edilen verileri betimleme, anlamlandırma, kodlama, kategori oluşturma, ilişkili durumları sayma ve yorumlama aşamalarından oluşmakta ve verilerin birleştirilip düzenlenmesini sağlamaktadır (Gökçe, 2019; Silverman, 2018; Berg ve Lune, 2015). Katılımcı görüşlerinden elde edilen veriler, olgunun her bir alt boyutunu yansıtacak şekilde alan yazın temelli kategorilendirilerek kategori netliği sağlanmaya çalışılmıştır. Nitel analizler, dinamik ve tekrar eden döngüsel faaliyetler olarak görülmektedir (Saldana, 2019; Miles ve Huberman, 2016). Çalışmada başlangıç, sonuç ve odak kodlamalar gerçekleştirilmiştir. Başlangıç kodlamada çapraz görüşme ve analizler yapılarak daha küçük veri setleri üzerinde çalışılmıştır. Bu amaçla her görüşmenin ardından analizler gerçekleştirilmiştir. Sonuç kodlama başlangıç kodlamalardan 20 gün sonra tüm veri seti üzerinden gerçekleştirilmiştir. Odak kodlamalar ise başlangıç ve sonuç kodlamalardan sonra karar kılınan kodların ilişkilendirilerek içeriklerine uygun ana başlıklar altında toplanmasıyla gerçekleştirilmiştir. Kodlamalar gerçekleştirilirken açık kodlama yönteminden yararlanılmıştır. Açık kodlama, verilerin derinden incelenmesiyle konuya ilişkin olası tüm kavramlara açık olarak etiketlendirmelerin yapılması ve etiketlerin genel kategori hâline getirilmesi işlemidir (Sönmez ve Alacapınar, 2018; Gökçe, 2019; Charmaz; akt. Saldana, 2019). Başlangıç ve sonuç kodlamalar arasındaki uyumun %70’in üzerinde çıkmasıyla kodlayıcı güvenilirliği sağlanmaya çalışılmıştır. Kodlayıcı güvenliğinin sağlanması için Miles ve Huberman’ın (2016) “Güvenirlik=Görüş Birliği Sayısı/Toplam Görüş Birliği + Görüş Ayrılığı Sayısı” formülünden yararlanılmıştır: $(368/368+67) \times 100 = 84.59$. Araştırmanın güvenilirliğini artırmak amacıyla verilerin çözümlenmesinde ikinci bir kodlayıcı ve dış denetleyici kullanılmıştır. Araştırmacılar tarafından basit seçkisiz örnekleme yöntemiyle belirlenen katılımcılara ait görüşler ikinci kodlayıcı tarafından içerik analizine tabi tutulmuş ve yine aynı formülle güvenilirliği teyit edilmeye çalışılmıştır: $(42/42+11) \times 100 = 79.24$. Bununla birlikte konu kapsamına uygun olarak alanda uzman bir dış denetleyiciden yararlanılmıştır. Dış denetleyici araştırma olgusuyla ilgili ulusal ve uluslararası düzeyde akademik yayınları bulunan, olguya yönelik akademik doyuma ulaşmış, Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bölümünden bir öğretim üyesidir. Bu süreçte başlangıç, sonuç ve odak kodlamaların bütün olarak sunulduğu bir tabloyla kodlamalar üzerine değerlendirmeler yapılması sağlanmış ve bu görüşmeler değerlendirilmek üzere kaydedilmiştir. Kodlamalar üzerine gelen yorumlar ve öneriler araştırmacılar tarafından katılımcı görüşleri ve alan yazın kaynaklı olarak yeniden gözden geçirilmiş, kodlara ilişkin bazı değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Dış denetleyici tarafından odak kodlara yönelik 14 öneri gelmiştir. Bu sayı toplam odak kodun (60) yaklaşık %23.3’ünü karşılamaktadır. Alt kodlara yönelik 19 kod önerilmiştir. Bu sayı toplam kodların (368) yaklaşık %5.1’ini karşılamaktadır. Diğer kodlar kapsam geçerliliği açısından uygun görülmüştür. Bu durumun araştırmacıların kuramsal doyum ve kategori netliği ilkelerine uygun şekilde içerik analizini gerçekleştirdiğinin kanıtı olarak gösterilebilir. Çalışmada benzer cevaplar bir araya getirilerek, cevapların toplam cevaplar içindeki frekansları tablolaştırılmış ve tablo altlarında yorumlanmıştır.

3. Bulgular

Bu bölümde birebir öğrenci görüşmelerinden elde edilen bulgular, içerik analiziyle çözümlenmiş, tablolaştırılmış ve alan yazın ışığında yorumlanmaya çalışılmıştır (Tablo 1). Yorumlarda olgunun tanımlanması adına betimsel fenomenoloji, açıklanması adına yorumsayıcı fenomenoloji tercih edilmiştir.

Tablo 1. Uzaktan Eğitim Uygulamalarının Yeni Bilgiler Öğrenmeye Yönelik İsteği Şekillendirmedeki Rolü

Kodlar	Başlangıç Kodlama			Sonuç Kodlama			Odak Kodlama
	f			f			
	Olumlu	Olumsuz	Toplam	Olumlu	Olumsuz	Toplam	
Bağlantı	10	16	26	10	16	26	
Yeterlik	8	8	16	10	15	25	
Çalışma	9	6	15	6	6	12	
Not alma	5	5	10	5	5	10	Performans
Verim	3	5	8	4	7	11	8
Çaba	1	6	7	2	6	6	
Dinleme	3	4	7	3	5	8	
Okuma	3	3	6	3	3	6	
İstek	22	30	52	20	30	50	
Sevgi	30	9	39	30	10	40	Duygu durumu
Heyecan	8	8	16	8	8	16	4
Mutluluk	7	7	14	10	10	20	
Öğrenme	23	35	58	25	30	55	
Bilgi	12	19	31	15	19	34	Bilişsel süreçler
Anlama	6	16	22	5	16	21	4
Dikkat	4	10	14	4	10	14	
Merak	8	4	12	10	4	14	
Eğlence	4	6	10	4	6	10	Uyarım
Tercih	2	4	6	2	4	6	4
Rekabet	4	1	5	5	3	8	
Önem	12	7	19	12	7	19	
Değer	8	4	12	8	6	14	Yükleme
Beklenti	6	4	10	6	6	12	4
Amaç	9	1	10	9	1	10	
Karmaşa	36	-	36	35	-	35	Engel
Zaman	4	12	16	5	12	17	3
Kesinti	9	-	9	10	-	10	
Toplam	256	230	486	266	245	511	27

Katılımcılar, yüz yüze eğitimde daha iyi öğrenebildiklerini ifade ederek olumlu, uzaktan eğitimle birlikte öğrenmenin gerçekleşmediğini söyleyerek daha çok olumsuz görüş bildirmiştir. Bununla birlikte bilgi kodu üzerinde duran katılımcılar uzaktan eğitimde bilgiye ulaşmanın daha zor olduğunu, bu süreçte yeni bilgiler edinemediğini ifade ederek sıklıkla olumsuz görüş bildirmiş; bunu da bağlantı koduna bağlamışlardır. Motivasyon destekleyicilerden birinin bağlantı ihtiyacı olduğu, bağlantı ihtiyacının karşılanamamasının motivasyon düşüklüğüne yol açtığı düşünülebilir. Bu noktada öğrencilerin bilmeye yönelik içsel motivasyonlarının süreçte düşmüş olduğu söylenebilir. Bilişsel süreç odak koduyla örüntülenen öğrenme, anlama, bilgi ve dikkat kodlarına ilişkin olumsuz görüşler olması öğrencilerde motivasyon düşüklüğünün göstergesidir. Motivasyon; bilişsel süreçlerin bir sonucu olarak görülmekte, bu süreçlerdeki aksaklıklar motivasyonu olumsuz etkileyebilmektedir. İstek, sevgi, heyecan, mutluluk kodları duygu durumu odak koduyla gruplanmıştır. Öğrenme sürecinde duygu durumunun pozitif yönde olması güdülenmeyi sağlayabilir. Yorumların daha çok olumlu olması içsel motivasyona sahip olduklarının göstergesidir. Katılımcıların Türkçe dersinin kendilerine kattıkları açısından önemli ve değerli buldukları; derse yönelik motivasyonlarını dili iyi kullanma, kültürlenme ve bilgi edinme, kendini geliştirme gibi birtakım yüklemelerle açıklamaya çalıştıkları görülmüştür. Bu durum beklenti-değer kuramıyla ilişkilidir. Buna göre bireyler beklenti ve değerlerine göre eyleme geçmekte, karşılık bulabildikleri düzeyde motivasyonları artmaktadır. Katılımcılar derse yönelik bakış açılarında içselleştirme ve bütünleştirme eğiliminde olup motivasyonlarını bu yönde şekillendirmektedir (Tablo 2).

Tablo 2. Uzaktan Eğitim Sürecinde Görevler Yerine Getirilirken Yaşanan Başarı/Başarısızlık Durumlarındaki Hisler

Kodlar	Başlangıç Kodlama			Sonuç Kodlama			Odak Kodlama
	Olumlu	Olumsuz	Toplam	Olumlu	Olumsuz	Toplam	
Başarı	23	20	43	23	20	43	
Performans	14	18	32	14	18	32	
Yeterlik	6	24	30	5	25	30	
Heves	9	18	27	9	18	27	Kişisel uygunluk 8
Zaman yönetimi	5	14	19	5	20	25	
Sorumluluk	15	4	19	15	5	20	
Özerklik	8	9	17	8	9	17	
Özen	6	8	14	6	8	14	
Kontrol	11	11	22	15	15	30	
Doğrulama	7	14	21	5	15	20	
Ödev akışı	7	14	21	7	14	21	Geri bildirim 6
Değerlendirme	6	7	13	6	7	13	
Onaylanma	5	7	12	5	7	12	
Takip	4	8	12	4	10	14	
Anlamlılık	4	25	29	4	25	29	
Güçlük	10	18	28	15	20	35	
Miktar	11	17	28	11	17	28	Görev 6
İçerik	10	9	19	10	10	20	
Dijital okuryazarlık	5	12	17	5	15	20	
Açıklık	2	11	13	2	11	13	
Zevk	4	7	11	4	7	11	
Keyif	4	6	10	4	6	10	Duygulanım 4
Moral	-	4	4	-	8	8	
Huzursuzluk	4	-	4	4	-	4	
Grup çalışması	7	8	15	5	10	15	İş birliği 2
Destek	6	5	11	6	5	11	
Toplam	193	298	491	197	325	522	26

Katılımcılar Türkçe dersinde başarılı olduğunu uzaktan eğitimde bu başarısını sürdürdüğünü ifade ederek olumlu görüş bildirmiştir. Bunun yanında bazı katılımcılar uzaktan eğitimdeki görevlerinde kendilerini daha başarısız gördüklerine dair olumsuz görüşlerde bulunmuştur. Başarı ve motivasyon kavramları sıklıkla ilişkilendirilmiş ve aralarında doğru orantıda bir ilişki olduğu düşünülmüştür. Dolayısıyla öğrencinin verilen görevleri başarılı bir şekilde yapabildiğini görmesi motivasyonunu artırıcı bir etkiye sahiptir. Yine katılımcıların açıklamalarının bu koda odaklanması, başarıya yönelik içsel motivasyonlarının olduğunun göstergesidir. Başarı ve başarısızlıklarında kişisel uygunluk odak koduyla gruplandırılan performans, heves, zaman yönetimi, yeterlik, sorumluluk, özerklik, özen kodlarıyla ilişkilendirilmiştir. Özen gösterme, önemseme güdülenmeyle ilişkilendirilebilir. Bu da anlamlılıkla açıklanabilir. Katılımcıların anlam yükleyemediği, sonuçlarını bir sebebe bağlayamadığı davranışları sergilemede özensiz davrandıkları söylenebilir. Özen koduna yönelik olumsuz görüşler, motivasyonsuzluk olarak tanımlanabilir. Olumsuz görüşlerde bulunan katılımcılar görüşlerini özellikle geri bildirimle bağlamaktadır. Karşılık bulma, motivasyon sağlayıcı etkilerden biri olarak ön plana çıkmaktadır. Öğrencilerin görevlerde sergiledikleri performanslarını karşılayacak geri bildirimlerin yapılması davranışın gerçekleşmesi için bir sebep oluşturmakta ve motivasyonu etkilemektedir (Tablo 3).

Tablo 3. İlgili/İhtiyaçları Geliştirme/Destekleme Noktasında İdeal Bir Uzaktan Eğitim

Kodlar	Başlangıç Kodlama			Sonuç Kodlama			Odak Kodlama <i>f</i>
	Olumlu	<i>f</i> Olumsuz	Toplam	Olumlu	<i>f</i> Olumsuz	Toplam	
Sınıf yönetimi	27	-	27	30	-	30	
İşleyiş	25	-	25	25	-	25	
Öğretmen	22	-	22	20	-	20	
Alıştırma	21	-	21	18	-	18	
Konu	21	-	21	21	-	21	
Süre	19	-	19	23	-	23	Ders yapısı
Sınıf mevcudu	14	-	14	20	-	20	12
Söz hakkı	13	-	13	15	-	15	
Ders sayısı	12	-	12	16	-	16	
Ders programı	11	-	11	11	-	11	
Soru-cevap	10	-	10	10	-	10	
Değerlendirme	9	-	9	12	-	12	
Ses	20	-	20	20	-	20	
Uygulamalar	12	-	12	15	-	15	Öğrenme teknolojileri
Süreklilik	11	-	11	11	-	11	5
Görüntü	10	-	10	12	-	12	
Bağlantı	10	-	10	15	-	15	
Sosyalleşme	25	-	25	25	-	25	Kişilik hizmetleri
Aktivite	18	-	18	20	-	20	3
Rehberlik	13	-	13	13	-	13	
Toplam	193	-	193	352	-	352	20

Katılımcılar, özellikle sınıf yönetimi kodu üzerinde yoğunlaşmıştır. Buna göre katılımcılar, uzaktan eğitimde öğretmenlerinin sınıf hâkimiyetini sağlamakta zorlandıklarını, çevrim içi derslerde kullanılan uygulamalarda öğretmen kontrolünün çok zor olduğunu ifade etmişlerdir. Katılımcıların bahsettiği canlı ders sırasındaki öğrenci davranışları düşünüldüğünde öğrencilerin derse ilişkin akademik motivasyonlarının düşük olduğu sonucuna ulaşılabılır. Sınıf yönetimindeki zorluk öğrencinin derse motive olmamasıyla ilişkilendirilebilir. Katılımcıların çoğunlukla öğrenme teknolojileri üzerine önerilerde buldukları tespit edilmiştir. Özellikle sesle ilgili çok fazla problem yaşadıklarını belirten katılımcılar; mikrofon açıp kapama, seslerin birbirine karışması, ses kesintilerinin yaşanması yüzünden etkili bir ders işleyemediklerini belirtmiştir. Etkili bir öğrenme gerçekleşmesi için etkin bir öğrenme ortamına ihtiyaç duyulur. Öğrenme ortamındaki fiziksel kaynaklı sorunlar süreci olumsuz etkileyebileceğinden katılımcıların derse yönelik motivasyonu da olumsuz etkilenmektedir. Katılımcılar, bu süreçte sosyalleşemedikleri üzerinde durmuşlardır. Okulun eğitim-öğretim faaliyetlerinin gerçekleştirme rolünün yanında sosyal rollerinin olduğu, bireyin sosyalleşme ihtiyacına cevap verdiği bilinmektedir. Uzaktan eğitim sürecinde özellikle bahsedilen sosyal ortandan uzak kalan katılımcıların bu açıdan bir doyumsuzluk yaşadığı, bu nedenle derse motive olamadıkları düşünülebilir (Tablo 4).

Tablo 4. Uzaktan Eğitim Sürecinde Çevredekilerin (öğretmen, aile, akran vb.) Sürece Katılımının Öğrencilerin İstek ve Performanslarına Yansımaları

Kodlar	Başlangıç Kodlama			Sonuç Kodlama			Odak Kodlama <i>f</i>
	Olumlu	<i>f</i> Olumsuz	Toplam	Olumlu	<i>f</i> Olumsuz	Toplam	
Ev	18	29	47	18	30	48	
Canlı ders	4	18	22	5	18	23	Öğrenme ortamı
Odaklanma	4	18	22	4	18	22	8
Oda	11	10	21	12	10	22	

Kodlar	Başlangıç Kodlama			Sonuç Kodlama			Odak Kodlama
	<i>f</i>			<i>f</i>			
	Olumlu	Olumsuz	Toplam	Olumlu	Olumsuz	Toplam	
Okul\Sınıf	15	4	19	15	4	19	
Nitelik	3	16	19	3	16	19	
Temas	3	6	9	3	8	11	
Ders saati	1	7	8	2	10	12	
Düzen	1	3	4	2	3	5	
Kaygı	12	3	15	12	3	15	
Stres	15	-	15	15	-	15	Duyuşsal girdi davranışları 5
Çekingenlik	8	4	12	10	4	14	
Hazır bulunuş	-	6	6	-	10	10	
Alışma	2	3	5	2	3	5	
Gözetim	9	19	28	10	19	29	
Denetim	9	18	27	8	15	23	Öğretmen liderliği 5
Devamsızlık	6	16	22	6	16	22	
Müdahale	5	4	9	5	4	9	
Kıyas	5	-	5	5	-	5	
Aile	25	36	61	25	30	55	Paydaşlar 3
Arkadaş	9	16	25	10	15	25	
Öğretmen	5	18	23	5	18	23	
Toplam	170	254	424	177	254	431	21

Katılımcıların en çok aile koduna yöneldikleri görülmüş, çoğu uzaktan eğitim sürecinde ailelerinin sürece katılımını olumsuz olarak değerlendirmiştir. Katılımcılar; ailesinin evde olduğu durumlarda derse katılımında çekingen tavır sergilediklerini, daha fazla gözetim ve denetim altında olduklarını hissettiklerini; bu durumun kendinde kaygıya sebep olduğunu ve performanslarını olumsuz etkilediğini ifade etmişlerdir. Sürekli kontrol edildiğini hissetmek ve baskıcı bir ebeveyn tutumu katılımcılarda hata yapma korkusunu tetiklemiş ve ders sırasında kaygıya, çekingen tavır sergilemeye sebep olmuş olabilir. Canlı dersler sırasında ailesinin çeşitli sebeplerle dersini böldüğünü belirten katılımcılar da olmuştur. Öğrencilerin öğrenme sürecine saygı duyulmayan ve aldığı eğitimin önemini anlaşılmadığı bir aile ortamında bulunması sürecin düzenlenmesinde yalnız hissetmesi, yükünün artması ve motivasyonlarının düşmesi ile sonuçlanacaktır. Katılımcıların uzaktan eğitimin ev ortamında olmasına çok fazla değindikleri görülmüştür. Bu koda ilişkin daha çok olumsuz yorumlar yapan katılımcılar; evin iyi bir öğrenme ortamı olmadığını, dikkat dağıtıcı unsurların çok fazla olduğunu, sınıftaki gibi motive olamadıklarını, dersi dikkatli dinleyemediklerini belirtmiştir. Katılımcıların geleneksel eğitim sürecinde evi, okuldan sonra gelip dinlendikleri bir ortam olarak görmeye alışmış olmaları ve ders dışı faaliyetlerin gerçekleştiği bir yer olarak bilişsel olarak kodlamaları bu durumun ana sebebi olarak gösterilebilir (Tablo 5).

Tablo 5. Bireyin Gelecekte İhtiyaç Duyacağı Yeterlilikleri Kazandırabilmesi Açısından Uzaktan Eğitim

Kodlar	Başlangıç Kodlama			Sonuç Kodlama			Odak Kodlama
	<i>f</i>			<i>f</i>			
	Olumlu	Olumsuz	Toplam	Olumlu	Olumsuz	Toplam	
Akademik yaşam	15	20	35	15	20	35	
Günlük yaşam	9	6	15	9	10	19	
Meslek	5	7	12	5	7	12	İhtiyaç 8
Başarı	4	7	11	4	12	16	
Sınav	3	6	9	3	10	13	
Sosyalleşme	-	4	4	-	4	4	
Teknoloji kullanımı	4	-	4	5	-	5	

Kodlar	Başlangıç Kodlama			Sonuç Kodlama			Odak Kodlama
	f			f			
	Olumlu	Olumsuz	Toplam	Olumlu	Olumsuz	Toplam	
Kültürlenme	-	2	2	-	2	2	
Konuşma	12	9	21	10	10	20	
Yazma	10	9	19	10	9	19	
Dil bilgisi	6	9	15	6	12	18	Dilsel yeterlik 7
Okuma	8	6	14	8	6	14	
Dil kullanımı	6	6	12	6	6	12	
Söz varlığı	2	2	4	2	4	6	
Toplam	84	93	177	83	112	195	

Katılımcıların öncelikle akademik yaşama dair duyacakları ihtiyaçlarından bahsettikleri görülmüştür. Bu görüşlerinde katılımcılar, Türkçe dersinin diğer derslerle olan ilişkisinden bahsetmiş; okuma, dinleme, yazma gibi dil becerilerini Türkçe dersinde kazandıklarını ve diğer derslerdeki başarılarının Türkçe dersindeki başarılarıyla ilişkili olduğunu belirtmişlerdir. Katılımcıların çoğu uzaktan eğitimde aldıkları Türkçe dersini yetersiz gördüklerine, dolayısıyla akademik yaşamlarının bu açıdan olumsuz etkileneceğine inanmaktadır. Türkçenin ana dilleri olmasından dolayı günlük yaşamda ihtiyaç duyacakları becerilere değinmiş, günlük yaşamda dilin doğru kullanımının, kendini ifade etmenin öneminden bahsetmişlerdir. Dersin yeterliliğine karşı geliştirilen daha çok olumsuz yargılar katılımcıların başarmaya yönelik iç motivasyonlarını düşürmüş olabilir. Olumlu görüş bildiren katılımcıların bireysel çabaya inandıkları ve yetersizlik hissi yaşamadıkları için akademik motivasyonlarının yüksek olduğu düşünülebilir (Tablo 6).

Tablo 6. Hedeflere Ulaşma ve Kendini Gösterme Noktasında Uzaktan Eğitim

Kodlar	Başlangıç Kodlama			Sonuç Kodlama			Odak Kodlama
	f			f			
	Olumlu	Olumsuz	Toplam	Olumlu	Olumsuz	Toplam	
Görünme	12	27	39	10	25	35	
İspat	12	11	23	10	12	22	
Kabul	8	9	17	8	8	16	Kendini gösterme 6
Tanınma	8	9	17	8	9	17	
Beğenilme	6	5	11	5	5	10	
İlgi	2	7	9	2	8	10	
Katılım	16	29	45	15	25	40	
İfade etme	6	15	21	5	15	20	Aktif öğrenme 4
Girişkenlik	10	8	18	10	8	18	
Emek	6	5	11	6	5	11	
Amaç	9	12	21	9	12	21	Hedef 2
İnanç	8	3	11	8	3	11	
Toplam	103	140	243	96	135	231	12

Katılımcıların çoğu uzaktan eğitimdeki Türkçe derslerine aktif katılım sağlayamadıklarını, anlamadıkları yerlerde hocalarına soru sormadıklarını, ders sırasında konuya müdahil olamadıklarını, sorulan sorulara eskisi kadar cevap vermediklerini ve bu durumun derse yönelik akademik motivasyonlarını düşürdüğünü belirtmiştir. Öğrenciler beklenti, ilgi, istek, problem ve fikirlerini açık ve net bir şekilde ortaya koyamadığı bir öğrenme ortamında sosyal ve akademik olarak olumsuz etkilenebilir. Katılımcıların kendini yeterince ifade edemediklerini düşünmeleri; onları öz değerleriyle ilgili olumsuz düşüncelere ve öğrenme sürecinde içe kapanmaya itmiş, bunun sonucunda motivasyonsuzluğu tetiklemiş olabilir. Olumlu görüşlerde bulunan katılımcılardan bazıları öncelikle başarılı olduklarını, yapabildiklerini kendilerine ispat etmenin daha önemli olduğunu ve kendini göstermenin bu açıdan gerekli olduğunu ifade etmiştir. Kendi kendine ispat, katılımcılarda içe yansıtma eyleminin olduğunu ve içselleşmiş bir dış motivasyona sahip olduklarının göstergesidir (Tablo 7).

Tablo 7. Uzaktan Eğitim Uygulamalarına Katılma/Katılmama, Devam Etme/Etmeme Nedenleri

Kodlar	Başlangıç Kodlama			Sonuç Kodlama			Odak Kodlama
	Olumlu	Olumsuz	Toplam	Olumlu	Olumsuz	Toplam	
Derse katılım	14	18	32	15	20	35	
Fayda	16	6	22	16	6	22	
Geri kalma	4	18	22	4	18	22	
Başarı ihtiyacı	10	5	15	10	5	15	
Konu anlatımı	6	6	12	8	8	16	
Amaç	4	8	12	5	10	15	
Bilgi edinme	10	2	12	10	2	12	Beklenti 13
LGS	9	2	11	10	2	12	
Sınıf düzeyi	7	3	10	7	3	10	
Düzen	3	5	8	5	5	10	
Kendini geliştirme	9	-	9	9	-	9	
Not	5	2	7	5	5	10	
Soru çözümü	-	6	6	-	6	6	
Zevk	9	5	14	10	5	15	
Özgüven	7	3	10	7	3	10	
Güven	4	6	10	4	6	10	
Can sıkıntısı	6	4	10	6	4	10	Duyuşsal süreçler 9
Motivasyon	5	4	9	5	5	10	
İlgi	9	-	9	10	5	15	
Korku	6	2	8	6	-	6	
Şartlanma	3	-	3	3	-	3	
Sorumluluk	3	-	3	4	-	4	
Ebeveyn etkisi	7	6	13	7	7	14	İsteklendirme 3
Zorunluluk	10	1	11	8	2	10	
Yönlendirme	2	3	5	3	3	6	
Paylaşım	-	5	5	-	5	5	İletişim 3
Anlaşma	-	5	5	-	5	5	
Kendini gösterme	3	4	7	4	4	8	
Mikrofon	-	4	4	-	8	8	Teknik problemler 3
Tablet/Bilgisayar	-	5	5	-	5	5	
İnternet	-	5	5	-	5	5	
Toplam	171	143	314	181	162	343	31

Katılımcılar, uzaktan eğitimdeki Türkçe derslerinde çok fazla söz alamadıklarını, o yüzden canlı derslere girmek istemediklerini belirterek daha çok olumsuz görüş bildirmişlerdir. Olumlu görüşlerde ise katılımcılar; Türkçe dersinden geri kalmamak, okul rutinini devam ettirmek amacıyla derslere katılmayı seçtiklerini ifade etmişlerdir. Beklenti odak koduyla örüntülenen LGS, sınıf düzeyi kodlarına ilişkin olarak katılımcıların çoğu; sınavda karşılaşacakları soruların canlı derste alacaklarıyla ilişkili olduğu için derslere katıldıkları ve devam ettiklerini, sınav olmasa katılmayacaklarını belirtmiştir. Katılımcıların uygulamalara gönüllü olarak değil de daha çok zorunlu olduğu için katıldıkları ve bu anlamda iç motivasyonlarının düşük olduğu söylenebilir. Katılımcıların bazıları, ebeveyn etkisi olduğunu, daha çok anne/babalarının katıl demesiyle katıldığını; bazıları kendi isteğiyle girdiğini, ders saatlerini kendi takip ettiğini ifade etmiştir. Bu durum bazı katılımcıların öz denetime sahip olup bazılarının olmamasıyla ilişkilendirilebilir (Tablo 8).

Tablo 8. Uzaktan Eğitim Sürecinin Derse Yönelik Motivasyonu Azaltma Sebepleri

Kodlar	Başlangıç Kodlama			Sonuç Kodlama			Odak Kodlama
	Olumlu	Olumsuz	Toplam	Olumlu	Olumsuz	Toplam	
Sınıf hâkimiyeti	-	11	11	-	11	11	
Monotonluk	-	11	11	-	11	11	
Yöntem-teknik	1	9	10	1	9	10	
Ders süresi	2	6	8	2	6	8	
Fırsat	8	-	8	10	-	10	
Tartışma	-	6	6	-	5	5	
Tekrar	-	6	6	-	8	8	
Bölünme	-	6	6	-	6	6	Öğrenme ortamı 15
Not tutma	-	5	5	-	5	5	
Ölçme-değerlendirme	-	5	5	-	6	6	
Aksaklık	-	5	5	-	5	5	
İmkân	-	4	4	-	5	5	
Takip sistemi	-	4	4	-	6	6	
Görsellik	-	3	3	-	3	3	
Değişim	-	3	3	-	4	4	
Yalnızlık	2	10	12	2	12	14	Bireysellik 5
Karamsarlık	8	2	10	6	2	8	
Moral	-	7	7	-	7	7	
İhtiyaç	2	3	5	3	3	6	
Alışkanlık	-	4	4	-	5	5	
Öğrenci-öğretmen etkileşimi	-	22	22	-	24	24	İletişim eksenini 4
Öğrenci-öğrenci etkileşimi	2	16	18	2	18	20	
Öğrenci-veli etkileşimi	2	3	5	2	3	5	
Teknoloji bağımlılığı	-	5	5	-	5	5	
Kazanım	2	11	13	2	11	13	Etkililik 3
Performans	-	7	7	-	8	8	
Kalıcılık	-	4	4	-	6	6	
Toplam	29	178	207	30	194	224	27

Katılımcıların en çok öğrenme ortamına ilişkin sorunlardan bahsettikleri görülmüştür. Etkililiğin olmadığı bir öğrenme ortamı, öğrencilerin gerekli bilgi ve becerileri kazanamamasına, dersi başarabildiği hissini uyanmamasına ve derse yönelik motivasyonun düşmesine sebep olacaktır. Katılımcılar, öğrenci-öğretmen, öğrenci-veli ve öğrenci-öğrenci etkileşimlerinin eksiliğinden bahsetmiştir. Buna göre etkileşimin sağlanamadığı bir öğrenme ortamında olumlu ve olumsuz tetikleyicilerin olmaması akademik motivasyonun sağlanamamasına sebeptir. Uzaktan eğitimin motivasyonu düşürmediğini belirten katılımcılar; yalnızca ders anında birtakım teknik aksaklıklardan kaynaklı sıkıntılar yaşadığını ancak bu durumun Türkçe dersine karşı olumlu düşüncesinin değiştirmediklerini belirtmişlerdir. Türkçe dersini uzaktan eğitimde de ilgiyle ve heyecanla takip ettiklerinden dersi sevdiği için katılım sağladıklarından bahsetmişlerdir. Derse katılımlarını sevgi, ilgi, heyecan gibi içsel süreçlerle açıklamaları, derse yönelik içsel motivasyon sağladıklarını düşündürmektedir (Tablo 9).

Tablo 9. Uzaktan Eğitimin Türkçe Derslerine Yönelik Akademik Motivasyona Yansımaları

Kodlar	Başlangıç Kodlama			Sonuç Kodlama			Odak Kodlama f
	Olumlu	Olumsuz	Toplam	Olumlu	Olumsuz	Toplam	
Ortam	-	8	8	-	10	10	
Etkililik	1	6	7	2	8	10	
Tekdüzelik	-	7	7	-	7	7	
Süre	2	5	7	2	6	8	
Rehberlik	-	5	5	-	5	5	Dışsal motivasyon 10
Sosyalleşme	-	5	5	-	7	7	
Dikkat	-	5	5	-	5	5	
Öğrenme teknolojileri	-	4	4	-	5	5	
Kalıcılık	-	4	4	-	4	4	
Disiplin	-	4	4	-	3	3	
İstek	12	13	25	12	13	25	
Sevgi	6	4	10	8	2	10	
Özgüven	1	7	8	2	8	10	
Kazanç	2	5	7	2	5	7	İçsel motivasyon 9
Kayı	6	-	6	8	-	8	
İlgi	4	2	6	6	2	8	
Önem	1	3	4	2	4	6	
Sorumluluk	3	1	4	4	1	5	
Zevk	2	1	3	2	2	4	
Uzaktan eğitim	11	11	22	11	11	22	
Yüz yüze eğitim	7	2	9	8	2	10	Alternatif 3
Türkçe dersi	7	4	11	7	4	11	
Toplam	65	106	171	76	114	190	22

Katılımcılar; Türkçe dersine katılma ve devam etmeye, çalışmaya, verilen görevleri gerçekleştirmeye karşı istekli olduklarını söyleyerek olumlu; uzaktan eğitimle birlikte derse karşı isteksizlik oluştuğunu, eskisi kadar derse girmek ve çalışmak istemediklerini belirterek olumsuz görüş bildirmişlerdir. Katılımcılar süreci daha çok içsel motivasyon kavramlarıyla ilişkilendirmekte; ancak genel olarak bakıldığında motivasyonlarının daha çok dışa bağımlı olduğu, önceki öğrenme yaşantılarını içe yansıtılmış bir dışsal motivasyonla sürdürdükleri; dışsal olarak motive olamadıklarında, dış dinamikler farklılaştığında ya da ortadan kalktığında içsel motivasyonlarını kaybettikleri anlaşılmaktadır. Bu bağlamda bütünlük bir motivasyon algısının olduğu söylenebilir.

4. Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Temelde alt yapı problemlerinin öğrenci-öğretmen, öğrenci-öğrenci, öğrenci-ders etkileşiminin zayıflamasına; bu etkileşimin zayıflamasının ders içi ve dışı takip ile kontrolün güçleşmesine; etkileşim sorunlarının sağlıklı bir ölçme-değerlendirmenin yapılamamasına sebep olmaktadır. Bu üç unsur birbirini olumsuz etkilemekte ve akademik motivasyon üzerinde de negatif bir etki yaratmaktadır. Teknik materyaller kullanılarak oluşturulan etkileşim ve çift yönlü iletişim uzaktan eğitimin ana unsurları olarak belirlenmiştir (Keegan, 1988; akt. Schlosser vd., 1994; Keegan, 1996; akt. Simonson vd., 2015). Bu unsurlardaki eksikliğin veya zayıflığın sağlıklı bir uzaktan eğitim gerçekleştirilmesini engelleyeceği dolayısıyla uzaktan eğitim sürecinde derse karşı motivasyonsuzluk yaratacağı düşünülebilir.

Öğrencilerin özellikle öğretmeni ve arkadaşlarıyla yeterince iletişimde bulunamamalarının derse yönelik motivasyonlarının düşmesinde büyük bir etkiye sahip olduğu, etkileşimin uzaktan eğitimdeki en önemli problemlerden biri olduğu belirlenmiştir. Bu sonuç pandemi döneminde öğrencilerin uzaktan eğitim ile ilgili durumlarını inceleyen diğer çalışmalarla benzerlik göstermektedir (Sintema, 2020; Er Türküresin, 2020; Demir ve Kale, 2020; Özer, Suna, Çelik ve Aşkar, 2020; Duman, 2020). Uzaktan eğitim uygulamalarının etkililiği

öncelikle etkileşim kavramıyla ilişkilendirilmiştir (Moore, 1986; Kaya, 2002; Saba, 2000; Simonson vd., 2015; Gaytan, 2015; Uçar, 2016; Tubilleja, 2019). Uzaktan eğitim ortamlarındaki motivasyona ilişkin yapılan çalışmalarda, etkileşim kavramının akademik motivasyon üzerindeki etkisi de ortaya koyulmuştur (Toplu, 2019; Keller, 2016; Chen ve Jang, 2011; Litt ve Moorei, 2013; akt. Uçar, 2016; Hartnett, 2016). Elde edilen sonucun etkileşim kavramının uzaktan eğitimdeki önemini vurgular nitelikte olduğu söylenebilir.

Öne çıkan motivasyon sorunlarından biri, alt yapı problemleridir. Pandemi sürecinde uzaktan eğitimin değerlendirilmesi üzerine yapılan çalışmalarda benzer sonuçlara ulaşılmış; alt yapı eksikliklerinin olduğu, alt yapı yetersizliğinin uzaktan eğitimi olumsuz etkilediği, bağlantı sorunlarının yaşandığı, uzaktan eğitimdeki önemli sorunlardan birinin materyal eksikliği olduğu, eğitim portallarının güçlendirilmesi gerektiği, uzaktan eğitim için alt yapının oluşturulmasının gerekliliği öne çıkmıştır (Akbal ve Akbal, 2020; Başaran vd., 2020; Bayburtlu, 2020; Can, 2020; Demir ve Kale, 2020; Düzgün ve Sulak, 2020).

Öğrenci motivasyonunu düşüren ölçme-değerlendirmeye ilişkin sorunların öne çıktığı tespit edilmiştir. Bu tespitin uzaktan eğitim uygulamalarındaki ölçme değerlendirme sorununa dikkat çeken diğer çalışma sonuçlarıyla benzerlik gösterdiği söylenebilir (Can, 2005; Doğan, Karaoğlu ve Şahin, 2020; Adıgüzel, 2020; Sarı ve Nayır, 2020; Er Türküresin, 2020; Özgül, Ceran ve Yıldız, 2020). Bir beceri dersi olarak Türkçe dersinin özellikle süreç temelli, analitik ve holistik ölçme-değerlendirme yaklaşımını gerekli kıldığı, dolayısıyla düzenli takip ve kontrol gerektirdiği söylenebilir. Bunların yapılamadığı veya eksik kaldığı durumlarda öğrencinin derse yönelik motivasyonu olumsuz etkilenecektir.

Öğrencilerin uzaktan eğitimdeki Türkçe dersine en çok başarı için motive oldukları söylenebilir. Öğrencilerin Türkçe dersi ve başarı kavramına ilişkin daha çok olumlu görüş bildirdikleri, kendilerini uzaktan eğitimdeki Türkçe dersinde başarılı buldukları; diğer derslerdeki başarı için de Türkçe dersindeki başarıyı önemli gördükleri, verilen görevleri yerine getirmede başarılı olmayı öne çıkardıkları tespit edilmiştir.

Öğrencilerin uzaktan eğitimdeki Türkçe dersine katılmalarında herhangi bir zorunluluk olmamasının olumsuz olarak değerlendirildiği tespit edilmiştir. Bayburtlu (2020), yaptığı çalışmada öğretmenlerin derslere katılmada bir zorunluluk olmamasının öğrencilerin ilgi ve akademik seviyelerini olumsuz etkilediği görüşünü savunduklarını ifade etmiştir. Bu iki tespitin tutarlı olduğu söylenebilir. Uzaktan eğitimde dışsal düzenleyicilerin etkisinin zayıf olduğu da söylenebilir. Buna göre çevresel faktörlerin uzaktan eğitim sürecinde motivasyon artırıcı etkisinin olmadığı; öğrencilerin ceza, ödül, teşvik baskı gibi dış faktörlerle güdülenmedikleri sonucuna ulaşılabilir. Uzaktan eğitimde özellikle dışsal denetim ve gözetimler de zayıf olup öğrencileri dışsal bir düzenlemeyle motive edecek unsurlar etkisini yitirmektedir.

Öğrenci görüşmelerinin karşılaştırılması sonucunda uzaktan eğitimdeki Türkçe derslerine yönelik öğrencilerin en çok tanımlanmış/belirlenmiş dışsal motivasyona sahip oldukları tespit edilmiştir. Öğrenciler başarı, meslek edinme, dili kullanma, kültürlenme gibi kavramlarla ilişkilendirdikleri Türkçe dersini içselleştirmekte, uzaktan eğitimdeki Türkçe derslerine katılma ve devam etme de kendilerini daha çok belirlenen hedefler doğrultusunda motive etmektedir. Öğrenme faaliyetlerinin etkili olabilmesi, bu faaliyetler ve bireysel hedeflerin bağlantılı olma seviyeleriyle ilişkilendirilmiştir (Hartnett, George ve Dron, 2011). Öğrenime devam edilebilmesi de öğretim programının kişisel ihtiyaçları karşılanmasına bağlanmıştır (Hart, 2012).

Sınıf düzeylerine göre değerlendirildiğinde öğrencilerin uzaktan eğitimdeki Türkçe derslerine yönelik akademik motivasyonlarının değişkenlik gösterdiği söylenebilir. Buna göre özellikle 7 ve 8. sınıfta öğrenim gören öğrencilerin derse karşı daha çok dışsal olarak motive oldukları, sınava girecekleri için uzaktan eğitimdeki Türkçe dersine katıldıkları belirtilebilir. 5 ve 6. sınıfta öğrenim gören öğrencilerin ise derse karşı daha çok içsel olarak motive oldukları, içsel motivasyon türlerinden ise başarmaya yönelik içsel motivasyonun öne çıktığı sonucuna ulaşılabilir. Daha küçük yaş grubundaki öğrencilerin süreçle başa çıkma yöntemlerinin daha iyimser olduğu, süreçte kendilerini olumlu bakış açılarıyla motive ettikleri görülmüştür. Bu sonuç, motivasyonel dengenin ve güçlülere direnmenin olgunluk düzeyiyle ilişkili olduğu görüşünden farklılaşmaktadır (Holmberg, 2005; Kaya, 2002).

Çalışmanın öne çıkan sonuçlarından biri uzaktan eğitimdeki Türkçe derslerinin etkililiğinin öğretmen kaynaklı olduğudur. Bununla birlikte uzaktan eğitim sürecinin etkililiğinin öğretmen yeterliliğine, tutumuna, teknoloji becerilerine, rehberlik rolüne bağlandığı; uzaktan eğitimin öğretmenler üzerindeki baskıyı artırdığının, öğretmenlerin sürece hazırlıksız yakalandığının savunulduğu pek çok çalışma mevcuttur (Aksu, 2020; Başaran vd., 2020; Can, 2005; Chen ve Jang, 2011; Duman, 2020; Hartnett, 2016; Kaya, 2002; Keller, 2010; Özer vd., 2020; Özgül vd., 2020; Sarı ve Nayır, 2020; Yılmaz vd., 2020).

Araştırmanın sonucuna bağlı olarak ilgili araştırmacılara; uzaktan eğitim uygulamalarında akademik motivasyon kavramına yönelik çalışmaların artırılması, diğer derslerdeki yansımaların araştırılması, uzman görüşleri alınarak uzaktan eğitim derslerinin düzenlenmesi ve uzaktan eğitimde akademik motivasyonu destekleyecek öğretim modellerinin geliştirilmesi önerilmektedir. Uzaktan eğitimdeki Türkçe dersi için uygulamaya ve uygulayıcılara yönelik; uzaktan eğitimdeki alt yapı problemlerinin (internet/bağlantı problemleri) çözümüne yönelik araştırma geliştirme çalışmalarının artırılması, öğrencilere materyal (internete bağlı telefon, tablet veya bilgisayar) desteğinin sağlanması, uzaktan eğitime yönelik alınacak kararlara ilişkin okul yönetimleri ve öğretmenlerden oluşan bir kurul oluşturulması, özellikle öğretmenlerin karar sürecine dâhil edilmesi, öğretmenlere ve velilere yönelik uzaktan eğitime adaptasyon, teknoloji kullanımı, uzaktan eğitimde öğrenci psikolojisi gibi konularda eğitimlere düzenli olarak yer verilmesi, uzaktan eğitim uygulamalarına uygun şekilde müfredat değişiklikleri yapılması, özellikle beceri geliştirme dersi olarak Türkçe dersinin haftalık ders saatlerinin artırılması önerilmektedir. Öğretmenlerin kontrol, destek ve rehberlik rollerini daha etkin kullanmaları; okuma, yazma, dinleme ve konuşma becerilerine yönelik etkinlikler planlamaları, bu etkinlikleri gerçekleştirebilecekleri çevrim içi oturumlar (webinar, çevrim içi okuma, yazma atölyeleri vb.) düzenlemeleri, veli iletişimine her zamankinden daha fazla zaman ayırmaları uygun görülmektedir. Bunun yanında uzaktan eğitim sürecinin sac ayaklarından biri olan veliler ise çocukları için sürecin getirmiş olduğu ağır psikolojik etkilerin farkında olmalı, çocuklarına her zamankinden daha fazla ilgi ve dikkatle yaklaşmalı, öğretmen rolüne girmeden yalnızca öğrenim süreçlerine yönelik ihtiyaçlarına cevap veren, rehberlik eden ve destekleyen ebeveyn rolünde kalmalı, okul yaşamının getirmiş olduğu bazı rutinleri evde devam ettirmeye çalışmalı, uzaktan eğitim süreçlerine etkin katılabilecekleri, dikkatlerini dağıtacak unsurlardan uzak çalışma alanları oluşturmalı, öğretmenlerle olan iletişimlerine her zamankinden daha fazla zaman ayırmalı, çocuklarının fiziksel ve sosyal etkinlikler yapmalarına imkân sağlamalı, akranlarıyla iletişimine önem vermelidirler.

Kaynaklar

- Adıgüzel, A. (2020). Salgın sürecinde uzaktan eğitim ve öğrenci başarısını değerlendirmeye ilişkin öğretmen görüşleri. *Millî Eğitim Dergisi*, 49(1), 253-271.
- Akbal, H. ve Akbal, H. İ. (2020). COVID-19 pandemisi sürecinde uzaktan eğitim ile ilgili yaşanan sorunların öğrenci bakışı açısından göre AHP yöntemi ile incelenmesi. *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(22), 533-546. doi:10.47129/bartiniibf.795863
- Akça, F. ve Demir, S. (2021). Investigation of the relationship between pre-service teachers' cognitive absorption, academic motivation and chorotypes using structural equation model: relationship between pre-service teachers' cognitive absorption, academic motivation and chorotypes. *International Journal of Curriculum and Instruction*, 13(1), 383-399.
- Aksu, Z. C. (2020). Distance education in covid-19 pandemic: insights from Turkish students. *Research Methods in Social Sciences Final Report*.
- Alan, Y., Biçer, N. ve Can, F. (2020). Perspectives of pre-service teachers on distance education: Covid-19 process. *Revista Argentina de Clínica Psicológica*, 29(5), 1972-1984.
- Amrai, K., Motlagh, S. E., Zalani, H. A. ve Parhon, H. (2011). The relationship between academic motivation and academic achievement students. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 15, 399-402.
- Anderson, T. (2005). Distance learning—social software’s killer ap? Athabasca University Library & Scholarly Resources. 13. 11. 2020 tarihinde <https://auspace.athabascau.ca/handle/2149/2328> adresinden erişildi.
- Bakırcıoğlu, R. (2012). *Ansiklopedik eğitim ve psikoloji sözlüğü*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Bakıoğlu, B. ve Çevik, M. (2020). COVID-19 pandemisi sürecinde fen bilimleri öğretmenlerinin uzaktan eğitime ilişkin görüşleri. *Turkish Studies*, 15(4), 109-129.
- Başaran, M., Doğan, E., Karaoğlu, E. ve Şahin, E. (2020). Koronavirüs (COVID-19) pandemi sürecinin getirisi olan uzaktan eğitimin etkililiği üzerine bir çalışma. *Academia Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 179-209.
- Bayburtlu, Y. S. (2020). COVID-19 pandemi dönemi uzaktan eğitim sürecinde öğretmen görüşlerine göre Türkçe eğitimi. *Turkish Studies*, 15(4), 131-151.
- Berg, B. L. ve Lune, H. (2015). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. (H. Aydın, Çev.). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Bertiz, Y. (2018). *Farklı bilişsel esneklik düzeyine sahip öğrencilerin uzaktan eğitime karşı motivasyon düzeylerinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.

- Biçer, N., Alan, Y ve Can, F. (2021). Experiences of graduate students in Turkish education during the Covid-19 pandemic process. *Advances in Language and Literary Studies*, 12(5), 60-70.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2018). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Calp, Ş. ve Bacanlı, H. (2016). Algılanan akademik yeterlik ve özerklik desteğinin özerk akademik motivasyon ve akademik başarıyla ilişkisi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(40), 300-317.
- Can, E. (2005). *Uzaktan eğitim öğrencilerinin uzaktan eğitim yöntemini değerlendirmeleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Can, E. (2020). Coronavirüs (COVID-19) pandemisi ve pedagojik yansımaları: Türkiye’de açık ve uzaktan eğitim uygulamaları. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 11-53.
- Cevizci, A. (2010). *Eğitim sözlüğü*. İstanbul: Say Yayınları.
- Chen, K. C. ve Jang, S. J. (2011). *Self-determination theory: implications for motivation in online learning*. C. F. MacTeer, (Ed.), *Distance education* (p. 127-147). New York: Nova Science Publishers, Inc.
- Creswell, J. W. (2017). *Araştırma deseni: nitel, nicel ve karma yöntem yaklaşımları*. (S. B. Demir, Çev.). Ankara: Eğiten Kitap.
- Çalınmıdan Karaca, M. (2007). *İnternete dayalı uzaktan eğitim ve hizmet içi eğitim yöntemiyle bilgisayar eğitimi hakkında öğretmen görüşleri (Tuzla Örneği)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yeditepe Üniversitesi, İstanbul.
- Deci, E. L. ve Ryan, R. M. (1985). *Intrinsic motivation and self-determination in human behavior*. New York: Springer Science+Business Media.
- Deci, E. D., Vallerand, R. J., Pelletier, L. G. ve Ryan, R. M. (1991). Motivation and education: the self-determination perspective. *Educational Psychologist*, 26(3&4), 325-346.
- Demir, S. ve Kale, M. (2020). Öğretmen görüşlerine göre, COVID-19 küresel salgını döneminde gerçekleştirilen uzaktan eğitim sürecinin değerlendirilmesi. *Elektronik Türk Araştırmaları*, 15(8), 3445-3470.
- Dikmen, S. ve Bahçeci, F. (2020). COVID-19 pandemisi sürecinde yükseköğretim kurumlarının uzaktan eğitime yönelik stratejileri: Fırat Üniversitesi örneği. *Turkish Journal of Educational Studies*, 7(2), 78-98.
- Direktör, C. ve Nuri, C. (2017). Benlik saygısının akademik motivasyon üzerindeki etkisi: otomatik düşüncenin aracı rolü. *Yaşam Becerileri Psikoloji Dergisi*, 1(1), 66-75.
- Duman, S. N. (2020). Salgın döneminde gerçekleştirilen uzaktan eğitim sürecinin değerlendirilmesi. *Millî Eğitim Dergisi*, 49(1), 95-112.
- Düzgün, S. ve Sulak, S. E. (2020). Öğretmen adaylarının COVID-19 pandemisi sürecinde uzaktan eğitim uygulamalarına ilişkin görüşleri. *Millî Eğitim Dergisi*, 49(1), 619-633.
- Erfidan, A. (2019). *Derslerin uzaktan eğitim yoluyla verilmesiyle ilgili öğretim elemanı ve öğrenci görüşleri: Balıkesir Üniversitesi örneği*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Balıkesir Üniversitesi.
- Er Türküresin, A. H. (2020). COVID-19 pandemi döneminde yürütülen uzaktan eğitim uygulamalarının öğretmen adaylarının görüşleri bağlamında incelenmesi. *Millî Eğitim Dergisi*, 49(1), 597-618.
- Eryılmaz, A. (2010). Ergenlerde öznel iyi oluşu artırma stratejilerini kullanma ile akademik motivasyon arasındaki ilişki. *Klinik Psikiyatri*, 13(2), 77-84.
- Frolov, İ. (1991). *Felsefe Sözlüğü*. (A. Çalışır, Çev.). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Galusha, J. M. (1998). Barriers to learning in distance education. *To The Educational Resources Information Center* (ERIC).
- Gaytan, J. (2015). Comparing faculty and student perceptions regarding factors that affect student retention in online education. *American Journal of Distance Education*, 29(1), 56-66. doi: 10.1080/08923647.2015.994365
- Gökçe, O. (2019). *Klasik ve nitel içerik analizi felsefe, yöntem, uygulama*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Gündüz, A. Y. (2013). *Öğretmen adaylarının uzaktan eğitim algısı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Hart, C. (2012). Factors associated with student persistence in an online program of study: a review of the literature. *Journal of Interactive Online Learning*, 11(1), 19-42.
- Hartnett M., George, A. S. ve Dron, J. (2011). Examining motivation in online distance learning environments: complex, multifaceted, and situation-dependent. *International Review of Research in Open and Distributed Learning*, 12(6), 20-38.
- Hartnett, M. (2016). Motivation in online education. 01.03.2021 tarihinde, <http://www.oecd.org/education/country-education-responses-coronavirus.htm> adresinden erişildi.
- Holmberg, B. (2005). *Theory and practice of distance education*. London, Taylor ve Francis e-Library.

- Karadeniz, Ö. (2020). *Ortaöğretim öğrencilerinde çocukluk depresyonu ile akademik motivasyon ve akademik ertelme arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Bayburt Üniversitesi.
- Karagüven, M. H. (2012). Akademik motivasyon ölçeğinin Türkçeye adaptasyonu. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 12(4), 2599-2620.
- Karataş, H. (2011). *Üniversite öğrencilerinin epistemolojik inançları, öğrenme yaklaşımları ve problem çözme becerilerinin akademik motivasyonu yordama gücü*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Karataş, H. ve Erden, M. (2012). Akademik motivasyon ölçeğinin dilsel eşdeğerlik, geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *e-Journal of New World Sciences Academy NWSA-Education Sciences*, 7(4), 983-1003.
- Kaya, Z. (2002). *Uzaktan eğitim*. Ankara: Pegem Yayınları.
- Kaynar, H., Kurnaz, A., Doğrukök, B. ve Barışık, C. Ş. (2020). Ortaokul öğrencilerinin uzaktan eğitime ilişkin görüşleri. *Turkish Studies*, 15(7), 3269-3292.
- Keller, J. M. (2010). *Motivational design for learning and performance the arcs model approach*. New York: Springer.
- Keller, J. M. (2016). Motivation, learning and technology: applying the arcs-v motivation model. *Participatory Educational Research*, 3(2), 1-13.
- Keskin, M. ve Özer Kaya, D. (2020). COVID-19 sürecinde öğrencilerin web tabanlı uzaktan eğitime yönelik geri bildirimlerinin değerlendirilmesi. *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 5(2), 59-67.
- Koca, F. ve Dadandı, İ. (2019). Akademik öz-yeterlik ile akademik başarı arasındaki ilişkide sınav kaygısı ve akademik motivasyonun aracı rolü. *İlköğretim Online*, 18(1), 241-252.
- Liu, Y. ve Ginther, D. (1999). Cognitive styles and distance education. *Online journal of distance learning administration*, 2(3), 1-19.
- Merriam, S. B. (2018). *Nitel araştırma desen ve uygulama için bir rehber*. (S. Turan, Çev.). Ankara: Nobel Yayınevi.
- Mızrak, Ş. (2018). *Anne baba tutumları ve denetim odağının akademik motivasyonla ilişkisinde öz düzenlemenin aracı rolü*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi) Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Gaziantep.
- Miles, M. B. ve Huberman, A. M. (2016). Nitel veri analizi. (S. Akbaba ve A. A. Ersoy, Çev.). Ankara: Pegem Akademi.
- Moore, M. (1986). Self- directed learning ve disatnce education. *International Journal of E-Learning & Distance Education/Revue internationale du e-learning et la formation à distance*, 1(1), 7-24.
- Moore, M. G. (1989). Three types of interaction. *American Journal of Distance Education*, 3(2), 1-6. doi:10.1080/08923648909526659.
- Moore W. ve G. Anderson, (2003). *Handbook of distance education*. Lawrence Erlbaum Associates, Publishers Mahwah.
- Moore, M. G. (2013). *The theory of transactional distance*. M. G. Moore (Ed.), Handbook of distance education (ss. 66-85). New York: Routledge.
- Morabito, M. G. (1997). Foundations of distance education. *To The Educational Resources Information Center (ERIC)*.
- Ormord, J. E. (2018). *Öğrenme psikolojisi*. (M. Baloğlu, Çev.). Ankara: Nobel Yayınları.
- Özer, B. (1990). Uzaktan eğitim sisteminin evrensel yapısı. *Kurgu Dergisi*, 8(2), 569-594.
- Özer, M. (2020). Türkiye’de COVID-19 salgını sürecinde Milli Eğitim Bakanlığı tarafından atılan politika adımları. *Kastamonu Education Journal*, 28(3), 1124-1129.
- Özer, M., Suna, H. E., Çelik, Z. ve Aşkar, P. (2020). COVID-19 salgını dolayısıyla okulların kapanmasının eğitimde eşitsizlikler üzerine etkisi. *İnsan ve Toplum*, 10(4), 217-246.
- Özgül, E., Ceran, D. ve Yıldız, D. (2020) Uzaktan eğitimle yapılan Türkçe dersinin öğretmen görüşlerine göre değerlendirilmesi. *Millî Eğitim Dergisi*, 49(1), 395-412.
- Patton, M. Q. (2014). *Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri*. (M. Bütün ve S. B. Demir, Çev.). Ankara: Pegem Akademi.
- Ratelle, C. F., Guay, F., Vallerand, R. J., Larose, S. ve Senécal, C. (2007). Autonomous, controlled, and amotivated types of academic motivation: a person-oriented analysis. *Journal Of Educational Psychology*, 99(4), 734.
- Ryan, R. M. ve Deci, E. L. (2000). Intrinsic and extrinsic motivations: classic definitions and new directions. *Contemporary Educational Psychology*, 25(1), 54-67. doi:10.1006/ceps.1999.1020
- Saba, F. (2000). Research in distance education: a status report. *International Review of Research in Open and Distance Learning*. 1(1),1-9.

- Saldana, J. (2019). *Nitel araştırmacılar için kodlama el kitabı*. (A. Tüfekçi Akcan, S. N. Sad, Çev.). Ankara: Pegem Akademi.
- Sarı, T. ve Nayır, F. (2020). Pandemi dönemi eğitim: sorunlar ve fırsatlar. *Turkish Studies*, 15(4), 959-975.
- Schlosser, C. A. ve Anderson, M.L. (1994). Distance education: review of the literatüre. *Association for Educational Communications and Technology*.
- Silverman, D. (2018). *Nitel verileri yorumlama*. (E. Dinç. Çev.). Ankara: Pegem Akademi.
- Simonson M., Smaldino, S. E. ve Zvacek, S. M. (2015). *Teaching and learning at a distance foundations of distance education*. IAP–Information Age Publishing Inc.
- Sintema, E. J. (2020). Effect of COVID-19 on the performance of grade 12 students: implications for stem education eurasia. *Journal of Mathematics, Science and Technology Education*. 16(7).
- Sönmez, V. ve Alacapınar, G. F. (2018). *Örneklendirilmiş bilimsel araştırma yöntemleri*. İstanbul: Anı Yayıncılık.
- Taşkesen, O., Yılmaz, M. ve Taşkesen, S. (2016). Güzel sanatlar eğitimi bölümü öğrencilerinin bazı değişkenlere göre akademik motivasyonları ile akademik başarıları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(2), 1056-1072.
- Taşpınar, M. (2006). *Kuramdan uygulamaya öğretim yöntemleri*. Ankara: Nobel Basımevi.
- Toplu, G. (2019). *Farklı yaş grubunda ilkokula başlamış 5. sınıf öğrencilerinin benlik saygıları ile akademik motivasyonları arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Maltepe Üniversitesi, İstanbul.
- Tubilleja, J. R. (2019). Factors affecting the student persistence in online education: a qualitative and quantitative investigation. *Long Island University, CW Post Center*. https://digitalcommons.liu.edu/post_fultext_dis/17
- Tuncer, G., Yelken, T. Y. ve Tanrıseven, İ. (2018). Felsefe grubu öğrencilerinin akademik motivasyonları ile sorgulama becerileri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(3), 1156-1175.
- Uçar, H. (2016). *Uzaktan eğitimde motivasyon stratejilerinin öğrenenlerin ilgileri, motivasyonları, eylem yeterlikleri ve başarıları üzerine etkisi* (Yayınlanmamış doktora tezi). Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Vallerand, R. J., Blais, M. R., Brière, N. M. ve Pelletier, L. G. (1989). Construction et validation de l'échelle de motivation en éducation (EME). *Canadian Journal of Behavioural Science/Revue Canadienne Des Sciences Du Comportement*, 21(3), 323–349. doi:10.1037/h0079855
- Vallerand, R. J., Pelletier, L. G., Blais, M. R., Briere, N. M., Senecal, C. ve Vallieres, E. F. (1992). The academic motivation scale: a measure of intrinsic, extrinsic, and amotivation in education. *Educational and Psychological Measurement*, 52(4), 1003-1017.
- Vallerand, R. J. ve Blssonnette, R. (1992). Intrinsic, extrinsic, and amotivational styles as predictors of behavior: a prospective study. *Journal Of Personality*, 60(3), 599-620.
- Yenal, A. Ç. (2009). *Uzaktan eğitim*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). T.C. Yeditepe Üniversitesi, İstanbul.
- Yılmaz, E., Mutlu, G. H. ve Doğanay, G. (2020). *Veli algısına göre pandemi dönemi uzaktan eğitim sürecinin niteliği*. Konya: Palet Yayınları.
- Yılmaz, E., Güner, B., Mutlu, H. ve Arın Yılmaz, D. (2020). Farklı öğrenim kademelerindeki öğrencilere verilen uzaktan eğitim hizmetinin veli görüşlerine göre değerlendirilmesi. *Millî Eğitim Dergisi*, 49(1), 477-503.
- Yurt, E. ve Bozer, E. N. (2015). Akademik motivasyon ölçeğinin Türkçeye uyarlanması. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 14(3), 669-685.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Fırat Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'nun tarih 09.11.2020 sayılı 422816 ve karar 6 ile etik kurul izin belgesi almış olduklarını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

ALTERNATİF EĞİTİM YAKLAŞIMLARINDA DEĞERLER EĞİTİMİ

Values Education In Alternative Education Approaches

Burcu CANDEMİR¹, Yunus TUNÇ², Davut AÇAR³ ve Mehmet SAĞLAM⁴

¹Öğr. Gör., Muş Alparslan Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri MYO, Çocuk Gelişimi, Muş, b.kinik@alparslan.edu.tr, orcid.org/ 0000-0002-5687-0756

²Öğr. Gör., Iğdır Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri MYO, Çocuk Gelişimi, Iğdır, yunustunc_49@hotmail.com, orcid.org/ 0000-0003-0762-9728

³Öğr. Gör., Hakkari Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri MYO, Çocuk Gelişimi, Hakkari, davudacarr@gmail.com, orcid.org/ 0000-0003-4877-9036

⁴Doç. Dr., İnönü Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Çocuk Gelişimi, Malatya, mehmet.saglam@inonu.edu.tr, orcid.org/ 0000-0003-1784-4472

Derleme Makalesi/Review Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:

17.04.2022

Kabul/Accepted:

02.09.2022

DOI:

10.18069/firatsbed.1103296

Anahtar Kelimeler

Değerler eğitimi, Alternatif eğitim yaklaşımları, Montessori, Reggio, Waldorf

Keywords

Values Education, Alternative educational approaches, Montessori, Reggio, Waldorf

ÖZ

Erken çocukluk dönemi çocuklar için kritik gelişmelerin tamamlandığı bir dönemdir. Bu dönemde çocuk fiziksel, bilişsel, dil, sosyal-duygusal ve öz bakım becerileri alanlarında gelişmektedir. Bu dönemde çocuk sosyal çevre ile etkileşim kurdukça değer kavramının toplumsal yansımalarıyla karşılaşmaktadır. Değer, insana yüklenen bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Saygı, sevgi, yardımseverlik, paylaşma, bu değerlerden yalnızca birkaç tanesidir. Çocuk, ilk sosyal çevresi olan ailesinden başlamak üzere toplumda bu değerlerle temas etmekte ve benimsemektedir. Erken çocukluk döneminde okul öncesi eğitim ortamları çocuğa zengin uyarıcı bir çevre sunmaktadır. Değerler okul öncesi eğitim ortamlarında eğitim programına “değerler eğitimi” olarak eklenmekte ve programın içerisinde harmanlanmış şekilde işlenmektedir. Ancak değerler eğitimi yalnızca okul öncesi eğitim programında değil alternatif eğitim yaklaşımlarında da farklı bakış açılarıyla ele alınmaktadır. Bu alternatif eğitim yaklaşımları; Montessori, Reggio Emilia, Waldorf eğitim yaklaşımları başta olmak üzere Açık Eğitim, Bank Street (Gelişimsel Etkileşim), Çocuktan Çocuğa, Head Start, High Scope ve Proje yaklaşımı olarak sıralanabilir. Bu araştırma, literatürde alternatif eğitim yaklaşımlarında değerler eğitimi uygulamalarına yönelik bilgi vermeyi amaçlamaktadır.

ABSTRACT

Early childhood is a period in which critical developments are completed for children. During this period, the child develops in the areas of physical, cognitive, lingual, social-emotional and self-care skills. In this period, as the child interacts with the social environment, he encounters the social reflection of the concept of value. Value appears as a concept that is imposed on people. Respect, love, helpfulness, sharing are just a few of these values. The child comes into contact with and adopts these values in society, starting with his family, which is his first social environment. In the early childhood period, preschool education environments offer a rich stimulating environment to the child. Values are added to the education program as "values education" in pre-school education environments and are processed in a blended manner within the program. However, values education is handled from different perspectives not only in preschool education program but also in alternative education approaches. These alternative education approaches can be listed as Montessori, Reggio Emilia, Waldorf education approaches, Open Education, Bank Street (Developmental Interaction), Child to Child, Head Start, High Scope and Project approaches. This research aims to provide information on values education practices in alternative education approaches in the literature.

Atf/Citation: Candemir, B., Tunç, Y., Açar, D. ve Sağlam, M. (2022). Alternatif Eğitim Yaklaşımlarında Değerler Eğitimi. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 3(951-966).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Yunus TUNÇ, yunustunc_49@hotmail.com

1. Giriş

Değer kavramı, sosyolojik, psikolojik, ekonomik, felsefe vb. daha birçok farklı alanlarla ilişkilidir. Bu alanlarla ilişkisi toplumda bireyin davranışlarını düzenlemede “iyi” ve “kötü” kavramlarını ortaya çıkarırken; olaylar ve durumlar karşısında davranışlarını belirlemesini sağlayarak bireyin tercih yapmasını kolaylaştırmaktadır (Mitcham, 2005).

Değerlerin ortak özellikleri, kavramı evrensellemektedir. Değerlerin evrensel olarak kabul edilmesi; farklı kültürlerde, inanışlarda, toplumlarda önem taşıması; değerlerin bireylere nasıl öğretileceği sorusunu da beraberinde getirmektedir. Değerler sosyal-duygusal tecrübeler sonucu oluşurlar (Aral, 2012). Diğer bir deyişle değerler, bireyin yaşadığı toplumda önem verilen yaşantılar, sosyal ilişkiler ve ortamlar sonucunda oluşur; aile, okul ve toplumda karşılaşılan yaşantılar doğrultusunda benimsenirler. Bireylere değer kavramını öğretmek sadece ailenin görevi değildir. Öncelikle ailede karşılaşılan değer kavramı, okulun başlamasıyla birlikte öğretmen, akran ilişkisi ve eğitim programlarında da ön plana çıkmaktadır. Özellikle günümüzde teknolojinin hızla gelişmesi, çok fazla olumlu-olumsuz uyaran olması, sosyal ortamlarda yaşanan problemlerin artması, şiddetin artması ülkelerin eğitim programlarında değer kavramına yer verme ihtiyacını ortaya çıkarmıştır.

Değerler eğitimi ile ilgili birçok tanım olmasına rağmen en kapsamlı olarak, değerlerin eğitimi ile ilgilenen çalışma olarak tanımlanabilir. Değerler eğitimi, bireyin ailesinde var olan ve benimsediği değerleri pekiştirmek, okul/eğitim sistemi tarafından kabul edilen değerlerin farkına varmak, bazı durumlarla karşılaştığında kendisinde var olan değerler doğrultusunda karar verme becerisini geliştirmeyi amaçlamaktadır (Yiğittir, 2009). Değerler eğitimi, bireyin kendini tanıması, düşünce sistemlerinde karar verebilme yetisi kazanması için bilinçli ve planlı şekilde bir öğrenme ortamının oluşturulmasıdır (Akbaş, 2008).

Bebeklik döneminin sona ermesiyle çocuk, içinde yaşadığı dünyayı, kişileri ve daha birçok şeyi anlamlandırmaya başlar. Yeni keşfettikleri deneyimler yalnızca fiziksel dünyaya ait değildir. Çocukluk döneminin başlamasıyla birlikte fiziksel dünyanın yanında yaşadıkları dünyanın kurallarını, normlarını ve değerlerini de öğrenmeye başlar (Ömeroğlu & Sapsağlam, 2016). Karakter gelişiminin büyük oranda okul öncesi dönemde tamamlanıyor olması (Yeşil & Aydın, 2007) bu dönemde verilecek değerler eğitiminin önemini artırmaktadır (Ömeroğlu & Sapsağlam, 2016; Ülavare & Veisson, 2015). Okul öncesi dönem değer kavramının temelini oluşturduğu ilk dönemdir (Greenberg et al, 2003). Okul öncesi dönemde öğretilen değerler çocuğun özgüveninin geliştirir, bireysel olarak karar verebilme becerisi geliştirebilir, karşılaştığı problemlere çözüm üretebilir ve daha mutlu bireyler olurlar (Mencious, 1997). Öztürk Samur ve Deniz (2014) çalışmalarında, değerleri eğitiminin çocukların sosyal-duygusal gelişimlerinin yanı sıra duygu düzenleme, sosyal güven, okul hazırbulunuşluğu, aileye aidiyet duygusu gibi alanlarda da geliştirdiğini ortaya koymuştur. Kapkın (2018) çalışmasında etkinlik temelli değerler eğitiminin okul öncesi çocukları üzerine etkisini incelemiş ve bu eğitim programının çocukların sosyal becerilerine olumlu yönde etki ettiği sonucuna ulaşmıştır. Bozkurt Polat (2021) ise çalışmasında okul öncesi dönem çocuklarına sosyal değerler eğitimi programı uygulamış ve etkililiğini incelemiştir. Araştırma sonucunda, sosyal değerler eğitimi programının okul öncesi dönem çocuklarının öz düzenleme ve sosyal becerilerinin geliştiği; problem davranış görülme sıklığının ise azaldığı belirlenmiştir. Güneş (2018) ise çalışmasında okul öncesi dönem çocuklarında değerleri eğitiminin etkisini incelemiştir. Araştırma sonucunda okul öncesi dönem çocuklarında değerler eğitimi alan çocukların değer algılarının almayanlara göre pozitif yönde farklı olduğu ve sosyal becerilerinin daha iyi olduğu tespit edilmiştir. Yapılan bu araştırmalar ışığında okul öncesi dönemde verilen değerler eğitimi ailede başlayıp, okul öncesi kurumunda devam etmektedir. Çocuklara kazandırılması gereken değerler eğitim programında olması gereken özellikler şöyle sıralanabilir:

- Değerler evrensel bir bakış açısı kazandırılmalıdır.
- Değerler farklı kategorilerde ele alınabilir. Bu nedenle değerler farklı öğretim yöntemleri (hikaye, drama, tartışma, vb.) yoluyla öğretilmeye çalışılmalıdır.
- Yaratıcılık ve sözlü anlatım değerleri anlatmada önemli bir rol üstlenmektedir.
- Değerler eğlenceli aktivite, şarkı, dans ve hareket etkinlikleri aracılığıyla anlatılmalıdır.
- Barış, sevgi, saygı gibi evrensel değerler anlatılırken çocuğu düşünme becerilerini aktif hale getirecek etkinlikler yapılmalıdır.

- Değerler, psiko-sosyal becerileri öğrenme yoluyla öğrenilir ve öğretilen bu değerler akranlar ve yetişkinler ile paylaşarak kalıcı hale getirilmelidir (United Nations Educational Scientific and Cultural Organization [UNESCO], 2002).

Okul öncesi dönemde çocuklara ‘değerler eğitimi’ verilmesi ve çocuklara kazandırılmak istenen hedef değerleri kazandırmak amacıyla birçok ülke farklı değerler eğitim programı uygulamaktadır (Ömeroğlu & Sapsağlam, 2016). Koçyiğit ve Kayılı (2008), Montessori eğitimi alan çocukların almayan çocuklara göre sosyal işbirliği, sosyal etkileşim ve sosyal bağımsızlık alanlarında anlamlı düzeyde farklılık gösterdiğini belirlemiştir. Lillard ve Quest (2006)’de Montessori eğitimi alan çocukların almayan çocuklara göre daha etkin, sosyal ve akademik becerilere sahip oldukları belirlenmiştir. Rule ve Welch (2008), Montessori eğitimi alan çocukların düşünme ve iletişim becerilerinin almayan çocuklara göre daha iyi geliştiğini belirlenmiştir. Bower (2006) ise Montessori eğitimi alan çocukların sosyal problem çözme, işbirlikçi oyun ve yaratıcılık alanlarında daha iyi gelişim gösterdiğini belirlemiştir. Kuşçu, Bozdaş ve Yıldırım Doğru (2014) çalışmalarında Montessori eğitimi alan ve almayan çocukların sınıf ortamında farklılıklarını incelemiştir. Araştırma sonucunda Montessori eğitimi alan çocukların sıra bekleme, sorumluluk alma, başladığı işi bitirme davranışlarının almayanlara oranla daha iyi geliştiği gözlenmiştir. Yavaş (2020) ise Montessori eğitimi alan çocuklar ile geleneksel eğitim yöntemi ile eğitim alan çocukları gelişimsel açıdan kıyaslamıştır. Araştırma sonucunda Montessori eğitimi alan çocukların almayanlara göre sosyal yetkinlik, değer düzeylerinin daha iyi geliştiği belirlenmiştir. Bununla birlikte değerler eğitimi, bazen eğitim müfredatına harmanlanarak öğretilmeye çalışılsa bile bazı alternatif eğitim yaklaşımları uygulamaları içerisinde de yer verilmektedir. Regio Emilia, Montessori, Waldorf, vb. alternatif eğitim yaklaşımlarında değerler eğitimi çocuğun gelişimi açısından çok önemlidir.

Çocuk değerler eğitimi ile aile, toplum, kültür, inanç ve birçok yönden gelişim göstererek en önemli yıllarında kişiliğinin temellerini oluşturur. Bu eğitim yaklaşımları uygulamada birbirinden birçok yönden ayrılırken; değerler eğitimine eğitim programında yer verme uygulamaları da farklılık göstermektedir.

Bu doğrultuda çalışmanın temel amacı, erken çocukluk eğitiminde kullanılan farklı yaklaşımlarda değerler eğitiminin nasıl ele alındığını ortaya çıkarmaktır. Bu genel amaç doğrultusunda Montessori yaklaşımında değerler eğitimi, Reggio Emilia yaklaşımında değerler eğitimi, Waldorf yaklaşımında değerler eğitimi ve diğer farklı yaklaşımlarda değerler eğitimi konusunun nasıl ele alındığı incelenmiştir.

2. Montessori eğitim yaklaşımında değerler eğitimi

Montessori eğitimi çocuğun bilişsel, sosyal duygusal gelişimlerinin yanında duygusal gelişimini de önemseyen ve ilgi alanlarına yönelik çalışmasına olanak tanıyan bir eğitim yaklaşımıdır (Lillard, 2013; Oğuz & Köksal Akyol, 2006; Kayılı, 2010). Sınıfta herhangi bir otoriteye ihtiyaç duyulmayan ve kuralların belli olduğu bir sınıf ortamı vardır. Bu sınıf ortamında hijyenin önemi ön plandadır (Çakıroğlu Wilbrant, 2009; Kınık, 2018; Şahintürk, 2012; Yücesan, 2017). Sınıf ortamında bulunan her materyali çocuk kullanımını öğrenmekte ve kendi başına kullanmaktadır. Yani bir Montessori sınıfında çocuğun tek öğretmeni kendisidir. Öğretmen sınıf ortamında yalnızca rehberlik etmektedir (Montessori, 2016; Kınık, 2018; Şahintürk, 2012).

Montessori eğitiminde çevre, çocuk ve öğretmen üçgeninin oluşturduğu üç temel faktör bulunmaktadır (Kayılı, 2010; Özerem & Kavaz, 2013). Bunlar; yaklaşımda çocuğun bireyselliğine saygı duyulması, eğitim ortamındaki zengin uyarıcı çevre ve eğitimcinin öğretici rolünün geri planda kaldığı rehberlik yönü olarak ayrıntılandırılabilir (Güral, 2015; Kınık, 2018; Montessori, 2016; Olcaytuberli, 2019). Montessori eğitimi bu üç temel faktörü sekiz ana ilke olarak açıklamaktadır. Maria Montessori bu ilkeleri şu şekilde ifade etmektedir:

- Çocuğun kendi benliğinin farkına varabileceği özgür bir ortam sağlamak,
- Kendisini ifade edebileceği ilgi ve ihtiyaçlarını belirtebilmesini sağlamak,
- İlgisine yönelik farklı materyallerle çalışmasına olanak vermek,
- Çocuğun oynadığı materyallerden yeni ürünler oluşturmasına rehberlik etmek ve yaratıcı süreçlerini desteklemek,
- Çocuğun kendi kendine öğrenebildiğini fark ettirmek,
- Çocuğun ilgisini çeken materyallerin yanı sıra farklı materyallere de ilgisini artırmak,
- Çocuğu sınıf ortamında aktif katılımcı sağlamak,
- Çocuğun kendi kendine yapabilmesine fırsat vermek ve desteklemek,

- Çocuğun bireyselliğini fark ettirerek bağımsızlaşmasını sağlamak (Eratay, 2011; Korkmaz, 2005; Montessori, 2016; Olcaytuberli, 2019).

Maria Montessori çocuğun gelişim basamaklarını 0-6, 6-12 ve 12-18 yaş olmak üzere üçe ayırmaktadır. 0-6 yaş dönemi çocuğun okul öncesi döneminin de kapsamı sebebiyle dikkat çekerken, Montessori bu evreyi çocuğun gelişimini 'emici zihin' ve 'ruhsal embriyo' kavramları ile açıklamaktadır (Beken, 2009; Durakoğlu, 2011; Gutek, 2004; Keçecioğlu, 2015; Kınık, 2018; Montessori, 2015; Olcaytuberli, 2019; Selçuk, 2016; Şahintürk, 2012; Yiğit, 2008). Montessori 0-6 yaş dönemini 0-3 yaş ve 3-6 yaş dönemi olarak iki basamakta incelemektedir. Buna göre 0-3 yaş döneminde çocuk bilinçsiz bir emici zihin yapısına sahiptir ve bu dönemde fiziksel, duyuşsal, bilişsel ve dil gelişimi alanlarında hızlı bir gelişim göstermektedir (Montessori, 2015; Yiğit, 2008; Selçuk, 2016). Yürümeye başlamasıyla birlikte bilinçsiz emici zihin bilinçli keşfetmeye dönüşen çocuk için 3-6 yaş dönemine geçişte çevresini anlamlandırmak ve sosyalleşmek önem kazanmaktadır (Aydın, 2015; Selçuk, 2016). Bununla birlikte çocuk önceki bilgilerini de kullanmaya başlamaktadır (Arslan, 2008). Montessori bu gelişimi çocuğun duyarlılık dönemleri ile açıklamaya çalışmıştır.

Montessori, duyarlılık dönemlerini şu şekilde tanımlamaktadır:

- Doğumdan üç yaşına kadar duygusal deneyimler.
- 1,5 yaşından 3 yaşına kadar dil gelişimi.
- 2 yaşından 4 yaşına kadar psiko-motor becerilerde ve kas gelişimi, gerçeğe ilgi, zamanda birbirini izleyen şeylerin algılanması.
- 3 yaşından 6 yaşına kadar duygusal becerilerin etkinleşmesi ve büyüklerin etkisine karşı duyarlılık.
- 3,5 yaşından 4 yaşına kadar duyarlılık.
- 4 yaşından 4,5 yaşına kadar dokunma duyusu.
- 4,5 yaşından 5,5 yaşına kadar okuma (Montessori, 2015; Akt. Kınık, 2018).

Rousseau çocuklarda ahlaki ve değerler eğitiminin, çocuğun yetişkinler tarafından istenilen şekilde yönlendirilmesi ile değil aksine kendi kendine deneyimleyerek ve muhakeme ederek öğrenmesi gerektiğini vurgulamıştır (Tüfenkçi & Çetin, 2017). Maria Montessori'nin eğitim yaklaşımının felsefesini oluştururken Rousseau'dan etkilendiği düşünüldüğünde Montessori yaklaşımının temel felsefesinin de benzer inançları taşıdığı görülmektedir (Çakıroğlu Wilbrant, 2009). Maria Montessori çocuğun biri tarafından eğitilebileceğine inanmaz aksine bir çocuk ancak kendi kendini eğitebilir düşüncesini eğitim yaklaşımının temel felsefesi olarak kabul etmektedir.

Okul öncesi dönemde çocuğun değerleri öğrenmesi ve içselleştirmesi, 'çocuğun ne yapacağı söylenerek (dışsal bir kontrol mekanizması) değil, içsel bir muhakeme yaparak kavraması sağlanmalıdır' düşüncesini benimsemektedir. Bu nedenle Montessori eğitim yaklaşımı çocuklara değerler eğitiminin kazandırılmasında tercih edilebilecek yaklaşımlardan biri olma özelliği taşımaktadır (Bayram, 2014).

Montessori yaklaşımının kendine özgü uygulamaları ve temel ilkeleri değerler eğitimine doğrudan etki etmektedir. Bunlar; çocuğu bir birey olarak kabul etmesi, çocuğun arkadaşlarını bir birey olarak kabul etmesi, sınıf ortamında saygı kavramının varlığı, çocuğun sınıf ortamında özgür hareket etmesi, öğretmenin sınıf ortamında çocuğa rehber konumunda olması, çocuğun kendi kendisine karar verebilme hakkının olması, çocuğun yapmak istediği şeyleri belirlerken içsel muhakeme yapması, sınıf ortamında sorumluluk alma, sıra bekleme, birbirine saygılı olma, görev bilinci, zerafet ve nezaket kurallarına uyma, yardımsever olma vb. paylaşımların uygulanması olarak belirtilebilir (Durakoğlu, 2011; Oğuz & Köksal Akyol, 2006; Kuşçu vd, 2014).

Montessori eğitim yaklaşımı, çocuğun bireyselliğini kabul ederek, çocuğun hem kendine hem de çevresine karşı saygı çerçevesinde hareket ettiği hazırlanmış bir sınıf ortamı sunmaktadır. Çocuk bu ortamda kendisini değerli hisseder. Kendisine saygı duyar ve saygı duyulacak biri olduğunun farkında varır. Ayrıca çocuğun benlik kavramı geliştikçe çevresindeki insanların da saygın birer birey olduğunun farkına varır ve davranışlarını bu yönde düzenleme çabası içerisinde olur (Bayram, 2014; Gutek, 2004; Kınık, 2018; Korkmaz, 2005; Montessori, 2016; Mutlu, Ergişi, Bütün Ayhan & Aral, 2012; Oruç, 2019; Schafer, 2006; Schmid, 1970; Temel, 2005;).

Çocuk, sınıf ortamında özgür hareket etmektedir. Maria Montessori çocuğun sınıf ortamındaki özgürlüğünün sınırsız bir özgürlük olmadığını belirtmektedir. Çocuk çalışmak istediği materyalleri ve birlikte çalışmak istediği arkadaşlarını kendi seçme hakkına sahiptir. Bu durum çocuğun seçim yapabilme yeteneğinin gelişmesini sağlar (Erakkuş & Şanver, 2016; Kartal, 2011; Montessori, 2015; Schafer, 2006). Çocuğun sınıf

ortamında özgür olması arkadaşlarının alanlarına müdahale etmeden, sessiz ve kendi istediği gibi çalışma imkanı bulması olarak belirtilebilir. Bu özgürlük anlayışı çocuğun toplum içerisinde başkalarının var olduğunu kabul etmesini ve toplumsal kuralları benimsemesini kolaylaştırır (Bayram, 2014; Berryman, 2002; Durakoğlu, 2010; Oruç, 2019).

Montessori sınıfında ırk, dil, din gibi bireylerin ayrışmasına sebep olan kültürel değerler ele alınmaz. Bunun yerine insanlığın yararına olacak evrensel değerlere yer verilmektedir (Durakoğlu, 2011). Ayrıca Maria Montessori dünya üzerinde barışın yalnızca eğitimle mümkün olacağını savunmaktadır (Bayram, 2014; Montessori & Jr., 1970). Bu evrensel değerlerin çocuğa kazandırılmasında kozmik eğitim materyalleri kullanılmaktadır. Montessori yaklaşımında kozmik eğitim materyalleri, çocuğun evreni, yaşadığı dünyayı, diğer canlıları gözlemleyerek her canlının bu dünyada bir görevi olduğunu anlamasını sağlamaktadır. Her canlının üzerine düşen görevi yerine getirdiğini keşfeden çocuk, kendisinin de bir görevi olduğunu fark etmektedir. Çocuk özgürce gözlem yaptığında evrende canlı-cansız tüm nesnelerin görevlerini yaparken birbirlerine saygılı olduğu anlar ve bu durum çocukta hayranlık duygusu uyandırır. Kozmik eğitimde çocuk, insanlığın barış ve eşitlik kavramı etrafında birleştiğini fark etmektedir. Bunun sonucunda çocukta evreni/evrendeki tüm canlıların korunması gerektiği ve değerlerin insanlık için önemli olduğu bilincini geliştirmektedir. Ayrıca evrende var olan her şey için minnettarlık duygusu açığa çıkmaktadır (Bayram, 2014; Büyüктаşkapu, 2012; Çakıroğlu Wilbrant, 2009; Oruç, 2019; Rose Hill & Montessori, 2014; Toran, 2011).

Montessori çocuklarda soyut düşünme becerisinin 6-12 yaşları arasında geliştiğini belirtmektedir (Montessori, 1973). Dünyayı duyuşsal olarak keşfetme dönemini geride bırakan çocuk için artık yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönemde çocuklar söylenen bir şeyi hemen kabul etmezler. Aksine yeni keşfettikleri düşünme becerilerini aktif olarak kullanarak iyi-kötü muhakemesi yapmaya başlarlar ve neden, nasıl sorularına cevap bulmaya çalışırlar. Düşünce süreçlerindeki değişim çocuğun hayatında ilgi duyduğu konularda farklılıklar meydana getirmektedir. Bu farklılıklardan biri de çocuğun ahlaki konulara ilgi duymaya başlaması olarak belirtilebilir (Bayram, 2014; Lillard, 2014; Montessori, 1948). Montessori son çocukluğu kapsayan bu dönemde çocuk, uygun ortam bulursa ve doğru yönlendirilirse keşfedeceği değerlerin sınırı olmayacağını belirtmektedir (Korkmaz, 2013).

Maria Montessori çocukların ahlaki gelişimini üç dönemde ele almaktadır. Bunlar;

- *Birinci ahlaki gelişim dönemi*; çocuğun 0-3 yaş dönemini kapsamaktadır. Bu dönemde ahlaki gelişimin temelini sıcak ve güvenilir aile ortamı oluşturmaktadır. Her ne kadar çocuğun düşünme becerileri ahlaki boyutta olmasa da gelecek dönemlere temel oluşturmaktadır (Dewey, 1966). Çocuğun Montessori yöntemi ile sınıf ortamında çalışması ahlaki gelişimi açısından öz farkındalık, zihinsel denge, çalışma disiplini, kendine ve çevresine saygı, özgürce seçim yapabilme ile kuralların varlığını kabul etme ve bu kurallara uyma isteği vb. kişilik özellikleri geliştirmesini sağlamaktadır.
- *İkinci ahlaki gelişim dönemi*; bu dönemde çocuk 6-12 yaşlarındadır. Maria Montessori'ye göre çocukta soyut düşünme becerileri gelişmiştir. Çocuk kendisinin, çevresindeki canlı-cansız nesnelerin ve evrenin farkına varmaya başlamaktadır. Evrenin neden var olduğunu sorgularken bir yandan da var olan bu mükemmel düzeni nasıl koruyabileceğini düşünmektedir. Bu sorgulama çocukta kişinin eylemleri ile başkalarının ihtiyaçları arasında nasıl bir ilişki olduğunu anlamasını sağlamaktadır. Böylece çocukta adalet kavramı gelişmektedir (Bayram, 2014; Haines et al, 2000; Montessori, 2016).
- *Üçüncü dönem ahlaki gelişim dönemi*; bu dönem çocuğun ergenlik dönemini kapsamaktadır. Ergenlik dönemi, çocuğun birey olma sürecindeki bir yolculuk olmanın yanı sıra yalnızca fiziksel olarak değil aynı zamanda ruhsal olgunluğa eriştiği bir dönem olarak belirtilmektedir (Candemir & Candemir, 2021). Artık bir çocuk değil bir yetişkin bakış açısıyla dünyayı algılan bireyin ahlaki gelişimi; başkalarına saygı gösterme, çalışmanın kişinin asaletini ortaya koyduğunu kabul etme, bilim ve etik konularında duyarsız kalmama, bir gruba katkı sağladığında duyulan bireysel hazzın farkında olma ve insanlığın yararına yönelik evrensel bakış açısıyla hareket etme olarak belirtilebilir (Bayram, 2014; Büyüктаşkapu, 2012; Haines et al, 2000; Montessori, 2016).

Montessori eğitiminin çocuğun bilişsel, duyuşsal ve birçok alanda gelişimini desteklemesinin yanı sıra çocuğa değerler eğitimi perspektifinden bakması önemlidir. Çocuğun değerler eğitimi kazanma sürecinde kendini fark etmesinin önemli olduğuna vurgu yapan ve deneyimleyerek öğrenmesine katkı sağlayacak hazır bir ortam sunan Montessori eğitimi okul öncesi dönemde değerler eğitimi açısından tercih edilen bir eğitim yaklaşımıdır.

3. Reggio emilia yaklaşımında değerler eğitimi

Reggio Emilia Yaklaşımı, çocuk merkezli alternatif eğitim yaklaşımlarından biri olarak, ilk olarak İtalya’ da ortaya çıkan bir uygulamadır. İtalya’da 1970 yılında eğitim kurumlarında reform yapmak amacıyla belediyelere okul öncesi eğitimi yaygınlaştırma ve destekleme görevi verilmiş ve Reggio Emilia kasabası belediyesi Malaguzzi tarafından geliştirilen eğitim kurumlarına destek vermiştir. Malaguzzi’ nin yaklaşımında Vygotsky, Piaget, Bruner ve diğer kuramcıların sosyal yapılandırmacılığa ilişkin görüşlerinden etkilendiği görülmektedir (Edwards, 2002).

Reggio Emilia okullarının genel olarak toplumsallık, adalet, katılımcılık, iş birliği gibi kavramlar üzerine inşa edildiği söylenebilir (Thornton & Brunton, 2015). Malaguzzi’ye göre çocuklar bilgiyi elde ederken, yalnız başlarına değil, iş birliği ile yapılandırılır (Cancemi, 2009). Malaguzzi’ nin çocuklara bu bakış açısı, Akbaş (2004) tarafından çocuklara eğitim sayesinde benimsetilecek olan demokratik değerlerle tutarlıdır.

Reggio Emilia yaklaşımı daha çok çocukların nasıl öğrendiği ile ilgilendiği için, eğitim sürecinde çocukları aktif kılan bir yaklaşımdır. Çocukların eğitimlerinde, çocukların kendi merakı ve ilgilerinin başlangıç noktası kabul edilip onlarla kurulan ilişkilerin demokratikliğine değinilmesi; değerlerin özelliklerinden olan, bireylerin kişiliklerine göre değişiklik göstermesi ve önem sırasının kişiye göre değişebilmesi (Feather, 1995) anlayışına uygun olduğu görülmektedir.

Reggio Emilia yaklaşımının temel ilkelerinden biri olarak kabul görülen ve çocuğun; iş birlikçi, lider ve iletişimci olması durumu (Cadwell, 2003) ile çocuğun açık fikirli olup yeniliğe açık, kendi değerlerini oluşturabilen ve saygı duyulmayı bekleyen bir birey (Thornton & Brunton, 2015) olduğunun belirtildiği ilkeler, UNESCO (2002) tarafından belirlenen çocuklar için değerler eğitimi temalarına uymaktadır. Ayrıca Rokeach (1973) tarafından oluşturulan değerler sınıflamasındaki amaç değerlere vurgu yapıldığı görülmektedir. Yaklaşımın çocuklardan bekledikleri, Schawartz’ın değerler sınıflamasındaki öz yönelim değer tiplerinden olan değerler içeriğine de uygundur (Schawartz, 1992).

Reggio Emilia yaklaşımında bulunan ‘duvar’ kavramı, eski ve katı kuralları, toplumun ya da çevrenin anlaşılması güç tutumlarını simgelemektedir. Bu noktada yaklaşımı benimseyen çocukların, gelişmelerinin olumsuz etkileyen bu ‘duvar’ları kendi kendilerinin aşmaları ve gerektiğinde bu süreçte çocukların desteklenmesi gerektiği inancı hakimdir. Bu da değerler eğitiminin özgür ortamda verilmesi ile kimlik oluşturma sürecinde kendisine yer edinebileceğini gösterir (Çağlar, 2005). Gürsoy (2002)’un ifade ettiği gibi değerler sisteminin temelinde özgürlük oturtulmalı ki özgürlüğün kendisi ana değer haline gelebilsin.

Reggio Emilia okullarının kuruluş sürecinden itibaren aileler, aktif rol almışlardır. Yaklaşımında aileler, ev sahibi ve paydaş olarak görülmektedir. Öğretmenler ailelerle sürekli iş birliği içerisinde ve etkileşim halindedir (Spaggiari, 1998). Bu bağlamda değer eğitiminde önemli paydaşlardan olan ailenin, yaklaşımda dışarda tutulmaması ve etkin olarak yaklaşımda yer alması, çocuklarda değerler öğretimi konusunda önemli bir husustur. Okul öncesi yıllarda çocukların sorumluluğunun daha çok ailede olması, onların da değerleri kazandırmadaki rolünü artırmaktadır (Doğanay, 2009).

Reggio Emilia yaklaşımının kurucusu Malaguzzi, çevresel düzenleme ve donanımı ikinci öğretmen olarak nitelendirmektedir. Ayrıca yaklaşımda ortam, öğrenmenin kendisi olarak vurgulanmaktadır (New, 1989). Bu bakımdan bu yaklaşım, Kirschenbaum’ın da belirttiği gibi değer ve tutumların eğitim ortamında hem form bulup hem de aktarılmasındaki önemine dikkat çeker (Kirschenbaum, 1995).

Yaklaşımda okullar, şehirler sistemine benzetilmiş ve okullarda şehirdeki meydanlara benzeyen ‘Piazza’ adı verilen alanlara yer verilmiştir. Bu alanlar çocuk ve yetişkin arasındaki sosyal alışverişi kolaylaştıran, bir arada bulunmalarını sağlayan önemli etkenlerdendir (Temel & Dere Çiftçi, 2001). Yaklaşımda farklı materyal ve ortamların olması ve çocukların farklı gelişim alanlarına hitap edilmeye çalışılması, değerlerin kazandırılmasında çocukların farklı gelişim alanlarına ve gelişim düzeylerine dikkat edilmesi gerektiği (Cevherli, 2018) anlayışına uygundur.

Reggio Emilia yaklaşımında okullarda, çocuklara evlerindeymiş hissi verebilmek için okulların girişinden itibaren doğal ev ortamı havası hakimdir. Yaklaşımda okullar ev olarak ve çocuklarda bu evin bir üyesi olarak betimlenmektedir (Özütürk, 2006). Okulların mimari yapılarında ahşap veya cam döşemeler, mat renkler kullanılmıştır ayrıca yüksek tavan ile alçak düzeyde olan pencereler kullanılarak ortamın ferah olması sağlanmaya çalışılır (Cadwell, 2011). Yaklaşımın bu estetik özelliğinin epistemik bilinçaltında yatan amaç; sevgi, ilgi, güven dolu ortamda büyüyen çocukların gelecekte sorumluluk taşıyabilecek kişiliğe sahip olmanın

temellerinin atıldığı (Arıkan, 2011) ve bunun da çocuğa sorumluluk değerinin kazandırılması adına önemli olduğunun görülmesidir.

Değer öğretiminde, öğretim programlarının uygulayıcısı olan ve çocuklarla fazlasıyla etkileşimde bulunan öğretmenlere büyük görevler düşmektedir (Şen, 2007). Değerler eğitiminde, model olmanın önemi literatürde sıkça vurgulanan bir husustur (Sarı, 2015). Bu bağlamda Reggio Emilia yaklaşımında öğretmene, değerlerin öğretiminde ve rol model olmada önem verildiği görülmektedir.

Reggio Emilia yaklaşımında öğretmenlere, öğrenci ile birlikte öğrenen ve araştıran olarak bakılır (New, 1993). Öğretmenler çocuklarla birlikte öğrenme macerasına aktif katılan bir ‘pusula’ olarak nitelendirilir (Temel & Dere Çiftçi, 2001). Başka bir ifadeyle öğretmenler eğitim sürecinde çocukları yakından gözlemleme, onları dinleme, onlara sorular yönelterek onların hipotezlerini ve fikirlerini ortaya çıkararak keşfeder (Temel, 1997). Yaklaşımın bu noktasında, çocuğa özgüven değerinin verilmeye çalışıldığı fark edilebilir. Özgüven değeri, bireyin kendisini önemli hissetmesi ve her şeyin en iyisini hak ettiğine dair düşüncesidir (Cüceloğlu, 1995). Bu bakımdan Reggio Emilia okullarında çocukların özgüvenleri teşvik edilmekte ve öğretmenler tarafından desteklenmektedir. Ayrıca öğretmenlerin bu görevi, Superka (1976) tarafından belirlen ve değer öğretiminde kullanılabilecek yöntemlerden olan model olma, olumlu destek, yönlendirme vb. metotların uygun olduğu görülmektedir.

Reggio Emilia yaklaşımında öğretmenlerin çocukları derinlemesine gözlemlemesi ve bu süreçte gözlemlediklerini kaydetmesi, gerektiğinde diğer meslektaşlarıyla paylaşması beklenir. (Öztürk, 2006). Yaklaşımında öğretmen – çocuk arasında sohbet ve dinleme temelinde diyaloglar hâkimdir, bu da çocukların yetişkinlere, yetişkinlerin de çocuklara değer verip bir şeyler anlatmasını sağlamıştır. Karşılıklı sohbet ve dinlemenin olduğu bu süreçte yaklaşımda öğretmenden beklenen, çocuğu dinlemesi ve çocuğa değer vermesidir (Filipini, 2012). Çocuğun anlatımı aktif dil kullanımının yanında yaptığı her şeydir. Bu durum, çocukların değerleri edinmesinde bilişsel gelişimin dışında dil ve iletişimin de önemli olduğu (Dinç, 2011) gerçeğiyle örtüşmektedir.

4. Waldorf yaklaşımında değerler eğitimi

Waldorf yaklaşımı Rudolf Steiner tarafından 1919 yılında Almanya’da ortaya çıkmıştır. Waldorf yaklaşımında çocuğu olabildiğince bütünüyle eğitmek temel amaçtır. Yaklaşımın felsefesinde “Beyin, kalp ve eller” kavramları yer almaktadır. Waldorf yaklaşımını benimseyen okullar, programını bu anlayış temelinde inşa etmiştir (Astley & Jackson, 2000).

Waldorf yaklaşımı özünü, Rudolf Steiner’in felsefesinden almaktadır. Steiner eğitimde ruhsal boyutun önemi ile ilgili pek çok fikir öne sürmektedir ve öğrenmenin yaparak aktif katılımı ile olabileceğini, ayrıca rekabetçi ortamda öğrenmenin olamayacağını öne sürmektedir (Morrison, 2007). Bu okullarda öğrenci gruplamaları, sınıf geçmek, sınıfta kalmak, sınavlar, onur listeleri vb. bulunmaz (Morrison, 2007).

Yaklaşımın felsefesine göre çocukların yaşamlarının ilk yedi yılındaki en iyi öğrenme yolu “taklitçi bir tavır” takımlarıdır (Astley & Jackson, 2000; Driscoll, 1999). Çocuklar eğitimleri sürecinde öğrendikleri ile tecrübe ettikleri arasında bağlantı kurdukça, öğrenme sürecine daha ilgili olmaktadır (McDermott, 1992). Bu bağlamda çocuğun bütün yeteneklerinin geliştirilmesi ve en iyi seviyeye getirilmesi amaçlanmaktadır (Hutchingson & Hutchingson, 1993; Harrington, 1993). Aydın (2010), değerler eğitiminin amacını; çocuğun doğuştan getirdiği iyi taraflarını ortaya koymak, bütünsel olarak kişiliğinin gelişmesine yardımcı olmak şeklinde ifade etmektedir. Değerler eğitiminin yaşantı yoluyla kazandırılması daha etkili olabilmektedir (Çağlar, 2005).

Yaklaşımında sanata ayrı bir önem verilmekte ve sanatın; ahlaki, toplumsal, zihinsel, duygusal, iradi gelişim için gerekli olan güç kaynağı olup benlik-saygısının gelişimine yardımcı olacağı öngörülmektedir (Hutchingson & Hutchingson, 1993). Waldorf okulları her türlü ekonomik ve politik kontrolden tamamen bağımsız olmalıdır (Barnes, 1980). Yaklaşımın bu temelleri; Spranger (1928) tarafından oluşturulan değer sınıflamasındaki estetik değer, sosyal değer ve bilimsel değere önem verildiğini göstermektedir. Ayrıca yaklaşımın kuramsal temeller olarak UNESCO (2002) tarafından 7 temada toplanan değerlerle yakınlık göstermektedir.

Çocuğun bütünsel olarak gelişmesinin gerekli olduğunu savunan yaklaşımda; bilginin kazanılması, yaratıcılığın güçlendirilmesi, anlama ve empati duygularının beslenmesi, sosyal sorumluluğun önemi ve ahlaki ilkeler gibi alanlara eşit önem verilir (Nicholson, 2000). Sorumluluk, diğer değerlerin de gelişimine yardım eden temel değerlerdendir ve çocuğun sorumluluk, görev ve yükümlülüklerinin farkında olması durumudur (Akto & Akto, 2020). Ahlaki ilkelere önem verilmesi, ahlaki gelişim yaklaşımının amaçlarından olan tüm

öğretmenlerin öğrencilere kendi ahlaki ilkelerini geliştirmelerine rehberlik etmesi (Akbaş, 2006) durumuna uygundur. Yaklaşımında Rokeach (1973) tarafından yapılan değerler sınıflamasındaki araç değerlere de vurgu yapıldığı ve Schwartz (1992) tarafından yapılan değerler sınıflamasındaki öz yönelim değerleriyle de örtüştüğü görülmektedir.

Waldorf yaklaşımında çocuk, doğanın bir parçası olarak görülmektedir ve çocuğun kişiliğinin bütünlüğünün sağlanması açısından doğa ile iç içe olması önemlidir. Sınıf ortamı doğal varlıklarla doludur. Sınıflarda doğa masası yer alır ve bu masa sayesinde çocuk doğanın güzelliğinden ve ritminden haberdar edilir. Çocuklar sınıfta yer alan bu masaya, kendi kültürlerini geleneklerini yansıtan eserler ile katkı sağlayabilirler. Ayrıca okullarda etkinlikler arası geçişlerde müzik kullanılması bu yaklaşımın estetik özelliğine de vurgu yapmaktadır (Hutchingson & Hutchingson, 1993; Easton, 1997). Bu bakımdan, yaklaşımda çocukların kendi kültürlerini sınıfa yansıtılabilmeleri, demokratik değerlere ve UNESCO (2002) tarafından çok kültürlülüğe verilen önemi göstermektedir. Waldorf yaklaşımındaki eğitim ortamının Rokeach değerler sınıflamasında (Aslan, 2011) amaç değerlerden olan barış içinde bir dünya, eşitlik, özgürlük, sosyal kabul, mutluluk vb. ile örtüştüğü görülmektedir. Çocuklara verilen bu özgürlüğün, Schwartz (1992) değerler sınıflamasındaki değer tiplerinden, öz yönelim ve gelenekselcilik değer tiplerine uygunluğu yadsınamaz. Ayrıca değerlerin eğitimsel özelliği bireyin öz benliğini kendisi olarak tanıması, kendisiyle barışık olması ve pratiklikte tutarlılık içinde olmasını gerektirir. Bu da yönetsel olarak eğitim ortamının uygun olması ile kendisini gösterir (Akto & Akto, 2020). Bu bakımdan da Waldorf yaklaşımının değerler eğitimine uygun ortam hazırladığı söylenebilir.

Waldorf yaklaşımında öğretmen, okulda çocuğun ebeveyni rolünü almaktadır ve sınıf çocuk için aile ortamı olmaktadır. Öğretmen ve çocuklar birbirlerini iyi tanımakta ve ana ders öğretmeni çocukluktan ergenliğe kadar değişmemektedir. Bu durumda öğretmen çocuğu derinlemesine tanıma imkânı bulmakta ve öğreteceği konuyu çocuğun gelişimsel düzeyi ile daha iyi ilişkilendirebilmektedir (Harrington, 1993). Öğretmenlerin çocuklarla derinlemesine ilişki kurması Waldorf okullarının değerlerini çocuklara kavratmada rol model olmalarını kolaylaştırmaktadır. Öğretmen çocukların yaşamlarının ilk yedi yılında öğrenme sürecine hakim olan tutumun taklit olduğunu ve bu doğrultuda çocuğa doğru model olması gerektiğini bilmelidir (Steiner & Bowen – Wedgwood, 1985). McCrary, göre “Sınıf öğretmeni okul kapısına doğru yürümeye başladığı andan itibaren istese de istemese de değerleri öğretmeye başlamıştır” (McCrary, 1999). Değer ediniminin en etkin yollarından olan, eğitimcilerin rol model ve özdeşlik süreçlerini çocuklarla geçirmesi önemlidir (Hökelekli, 2013).

Waldorf yaklaşımına göre öğretmenlerin asıl amaçlarından biri “her çocuğun içinde bulunan gerçek öğrenme sevgisini” ortaya çıkarmaktır. Öğretmenler, çocukların zayıf yönlerinde odaklanmaktan çok güçlü yönlerine odaklanmayı tercih etmelidir. Waldorf yaklaşımında öğretmenlere; düşünür, sanatçı, çevreci, bilim insanı ve şair olarak bakılmaktadır (Astley & Jacson, 2000). Öğretmenlerin bu tutumu çocukların özgüven değerini kazanmasına da yardımcı olabilir.

Waldorf öğretmeni, çocuğu bütün olarak kavramaya çalışır. Waldorf yaklaşımı öğretmenleri; insanların sadece beyinden oluşmadıklarını, bunun yanında duyguların ve iradenin de insan yaşamını etkilemekte olduğunu bilirler (Barnes, 1991). Değerler eğitiminin kapsamı ahlaki, toplumsal ve bireysel değerleri içermelidir ve çocukların gelişim düzeylerine uygun olmalıdır. Bu şekilde çocukların evrensel değerleri kavramasına yardımcı olunabilir, kendisini ve içinde bulunduğu toplumu anlama kapasitesini geliştirmesi desteklenebilir (Arıkan, 2011). Bu bakımdan Waldorf öğretmenlerinin çocuğu bütünüyle derinlemesine tanımaya çalışması, değerler eğitimi için önem teşkil etmektedir.

5. Diğer Eğitim Yaklaşımlarında Değerler Eğitimi

5.1. Açık eğitim yaklaşımı

Açık eğitim yaklaşımı Amerika’da 1960’ların sonlarında ortaya çıkmıştır. O dönemde öğretmenlerin bir tanrı gibi görüldüğü ve öğrencilerin öğrenmede arka plana atıldığı, öğrenme isteği ve zevkinden ve çocuğun kendini yönetmesinden yoksun bırakıldığı baskıcı bir okul ortamına alternatif olarak ortaya çıkmış bir yaklaşımdır. Bu yaklaşımda çocuğun özgürlüğü, bireyselliği ve kişisel gelişimi ön planda tutulmuştur (Morrison, 1976; Akt. Koçer, 2012). Bu temel hedefe bakıldığında, çocuğun kişisel değerlerine önem verildiği, çocuğa saygı duyulduğu ve çocuğun özgür bir şekilde seçim yapmasına olanak sağladığı görülmektedir. Bu temel değerlerin eğitim ortamına yansıtılması çocuğun doğal bir öğrenme ortamında gerçek dünyayla ilişkisini de olumlu etkileyecektir. Bununla birlikte bu yaklaşımda etkili işbirlikli grup çalışmalarının olması, çocuklar arasında

işbirliğini güçlendirmekte ve farklı yaş gruplarından oluşan bu çalışma gruplarında yardımseverlik, paylaşma, dayanışma ve sorumluluk alma gibi değerler de ön plana çıkarılmaktadır. Sonuç olarak, bu yaklaşımın temel ilkesi mutlu bir çocuk yaratmak (Stephens, 1974; Akt. Koçer, 2012) ve temel amaç doğrultusunda çocuğun özgürlüğü, sorumluluğu, kendini gerçekleştirebileceği, inanç ve değerlerini oluşturabileceği bir ortamın yaratılmasıdır. Bu bakımdan değerler sisteminin oluşmasında bu yaklaşımın önemli bir yeri olduğu düşünülmektedir.

5.2. Bank street (gelişimsel etkileşim) yaklaşımı

21. yüzyılda geleneksel eğitim yaklaşımlarına alternatif olarak ele alınan bir diğer yaklaşım Bank Street yaklaşımıdır. Bu yaklaşım, Mitchell tarafından geliştirilmiş ve daha iyi bir toplum yaratmak isteyen bilim insanlarının görüş ve uygulamalarına dayanmaktadır. Bu yaklaşımda çocukların sosyal ve fiziksel çevreleri ile etkileşime girmesi, hem bilişsel hem de duygusal gelişimlerine katkıda bulunacaktır. Ayrıca çocukların yeterliliklerinin farkında olmasını, bağımsızlığını, sosyal ilgisini ve kendine ait kişisel değerlerin oluşmasını da sağlamaktadır (Seçer, 2012).

Bununla birlikte, diğer bireylere karşı saygılı olma, onlarla dayanışma içerisinde olma ve öz denetim sağlama gibi değerleri de öğrenmesi için fırsat olacaktır. Bu yaklaşımda etkin öğrenme ve oyun yoluyla öğrenme öne çıkmaktadır. Her iki yöntemde de çocukların bağımsızlıkları, benlik algıları ve kendi kendine öğrenmeleri desteklenmektedir (Nance, 2009; Shapiro & Nager, 1999; Akt. Seçer, 2012).

Özellikle oyunlar yoluyla, çocuklara işbirliği yapma, saygı, sevgi, yardımseverlik, paylaşma, adalet, eşitlik ve öz denetim gibi değerlerin kazanılması sağlanmaktadır. Bank Street yaklaşımında aile, toplum ve kültür kavramları önemli görülmektedir. Bu doğrultuda çocukların yaşayacağı deneyimler toplumsal ve kültürel değerlerin kazandırılmasına da katkıda bulunacaktır. Bununla birlikte demokratik toplumun inşası için eğitim ortamları, çocukların etkileşim içerisinde, işbirliği, farklı olana saygı gösterme gibi değerlerin bir yaşam tarzı haline getirmesi için fırsatlar sunması gerektiği inancı vardır. Bunu değerlerin kazandırılmasında, sosyal çalışmalar adlı etkinlikler etkili olmaktadır. Bu etkinlikler, bir alan gezisi ya da bir ev ziyareti olabilir. Bu yolla, çocukların bir araya gelmesi sağlanmakta ve birbirlerini tanımalarına fırsat verilmektedir. Örneğin bir ev ziyareti gerçekleştirildiğinde, çocuk farklı bir kültüre sahip bir aile gördüğünde ona saygılı olmayı ve kültürel farklılıkların demokratik bir toplumun oluşması için önemli olduğunu öğrenebilir (Seçer, 2012).

5.3. Çocuktan çocuğa eğitim yaklaşımı

Toplumun sorunlarını belirleyerek, bu sorunların çözümüne çocukları katan çocuktan çocuğa yaklaşım modeli, çocukların toplumla ilgili olan bu sorunlar konusunda aileleriyle, akranlarıyla ve toplumundaki diğer kişilerle birlikte çalıştıkları ve merkezinde yine çocukların yer aldığı bir model olarak ortaya çıkmıştır (Fazlıoğlu, 2012). Bu yaklaşımda sağlık eğitimi önemli yer tutmaktadır. Çünkü çocuklar sağlıklı olduğunda daha mutludurlar ve daha iyi öğrenirler. Öğrendiklerini de çevrelere iletebilirler. Bunun sonucunda, empati kurma, işbirliği yapma, yardımlaşma, dayanışma, paylaşma ve öz denetime sahip olma gibi değerlerin kazanılması sağlanmaktadır. Çocuktan çocuğa eğitim yaklaşımında, çok kültürcü öğrenme modeli, akran eğitim modeli ve işbirliğine dayalı eğitim modeli değerlerin oluşmasında önemli yer tutmaktadır. Çok kültürcü öğrenme modelinde, çocuklar farklı olana saygı göstermeyi, kültürel çeşitliliği benimseyip demokratik bir tutum sergilemeyi ve toplum ile bağlarını sağlam tutmayı öğrenmektedir. Akran ve işbirlikçi eğitim modellerinde ise akranlarıyla işbirliği içinde yardımlaşma, paylaşma ve saygı gibi değerleri kazanmaktadır. Bu yaklaşım modelinde daha önce söylendiği gibi çocuklar toplumsal sorunların çözümünde aktif rol alırlar. Bu aktif rol çocuklara sorumluluk bilinci, yardımseverlik ve dayanışma gibi değerlerin kazanılmasında da etkili olmaktadır (Pridmore & Stephens, 2000).

5.4. Head start eğitim yaklaşımı

Head Start yaklaşımı ABD’de düşük gelirli ailelerin çocuklarının sosyal, duygusal, sağlık, beslenme, psikolojik ve eğitim ihtiyaçlarını karşılamak için hazırlanmıştır. Bu doğrultuda özellikle ailelerin eğitime etkin bir şekilde katılmaları önemsenmektedir. Bu etkin katılım, bir alan gezisi ya da sınıf içi bir etkinlik olabilir. Buradaki amaç ailelerin birbirleriyle etkileşimlerini sağlamak ve çocuklarının akademik başarılarına katkıda bulunmaktır (Yılmaz, 2012). Yapılan bu etkinlikler aileler arasında yardımlaşma, paylaşma, dayanışma ve empati gibi

değerlerin oluşmasında da etkili olmaktadır. Ayrıca yaklaşımın özünde dezavantajlı grupların olması, farklı olana saygıyı da pekiştirmektedir.

Head Start programı çocuğun iç denetimini, özgüvenini, doğallığını, merakını, bedensel ve sağlıklı ilgili becerilerini geliştirmeyi teşvik eder. Çocukların anne babasıyla ya da diğer kişilerle kuracağı ilişkilerde sosyal beceriler kazanmasında ve aile ya da bulunduğu toplum içerisinde değerli ve saygıdeğer olduklarını hissettirmek bu programın temel amaçlarından (Skibbe, Connor, Morrison ve Jewkes. 2011). Ayrıca programda her çocuğun bireysel olarak ilgisi, karakteri, dili, kültürel geçmişi ve öğrenme stillerinin farklı olduğu kabul edilir ve dolayısıyla çocuklara saygı ön plandadır (Yalçın ve Aktan Acar, 2021).

5.5. High scope yaklaşımı

1970'li yıllarda ABD'de dezavantajlı ailelerin çocuklarına yönelik geliştirilen bir program modeli olarak ortaya çıkmıştır (Hohmann & Weikart, 2000; Akt. Arıkan, 2012). Çocuğu merkeze alan ve Piaget'in bilişsel gelişim kuramında etkilenecek ilk yıllarda bilişsel gelişimi desteklemek üzerine odaklanmıştır. Ancak daha sonra hedeflerini genişleterek diğer gelişim alanlarına da yoğunlaşmıştır. Bu yaklaşımda etkin öğrenme çok önemli bir yer tutmaktadır. Çocuk etkin öğrenme ile ilgilerine yönelik eğitimi planlayıp uygulama özgürlüğüne sahiptir. Çocuğun etkin öğrenmesi, çocuklarda bireysel ve sosyal sorumluluk duygularını, özerklik ve amaçlı bir yaşam seçmelerini destekleyecektir. Bunun sonucunda çocukların kişisel değerlerini oluşturmalarına, adaletli ve yasalara uyan bir vatandaş olmalarına katkıda bulunacaktır. Buna ek olarak etkin öğrenme ile çocuklar, öz denetime sahip olma ve akranlarıyla dayanışma ve paylaşma içerisinde olma gibi değerleri de öğrenmektedirler. High Scope yaklaşımında temel deneyimler önemli bir yer tutar (Arıkan, 2012). Bu temel deneyimler içerisinde benlik algısı ve sosyal ilişkiler değerler sisteminin oluşmasında etkili iki alandır. Bu iki deneyim yoluyla, çocuklar kendini diğerlerinden ayırt etmeyi ve farklı olduğunu gördükten sonra diğerlerine saygı duymayı ve sosyal ilişkiler yoluyla da paylaşma, yardımlaşma ve işbirliğini öğrenmektedirler. Son olarak öğrenme merkezleri bu yaklaşımda önemsenmekte ve eğitim ortamlarında aktif bir şekilde kullanılmaktadır. Öğrenme merkezleri, çocukların özgürce hareket etmesini, seçim yapmasını, karar vermesini ve paylaşmasını desteklemektedir.

5.6. Proje yaklaşımı

Proje yaklaşımının genel amacı, çocukların sosyal-duygusal gelişimlerini desteklemek, bilgi ve becerilerini geliştirmek ve estetik duyarlılık kazandırarak bilişsel gelişimlerini zenginleştirmektir (Temel vd., 2005). Bununla birlikte Katz ve Chard (2000) tarafından aşağıda verilen altı amacın değerler eğitimi açısından önemli bir yeri vardır;

1. Zihinsel gelişimi desteklemek
2. Etkinlikler arasında denge oluşturmak
3. Okul ile yaşamı bütünleştirmek
4. Grup içerisinde topluluk ruhunu geliştirmek
5. Eğitimde zorluklarla baş edebilmek
6. Demokrasi bilincini aşılama

Proje yaklaşımı çocukların dikkatine, ilgisine ve zamanına uygun bir konunun derinlemesine incelenmesi şeklinde tanımlanmıştır. Proje yaklaşımında proje, çocuğun günlük hayat içerisinde karşılaştığı ya da karşılaşması muhtemel olan sorunlar içerisinde seçilir. Bu bağlamdan proje yaklaşımında proje konusu, hayatın içerisinde yer alan ve eksikliklerinin bir problem olarak görüldüğü konular olan paylaşma, merhamet, şefkat, fedakârlık, dürüstlük, doğruluk, hoşgörü, saygı, sevgi, sorumluluk ve adalet gibi konular olabilir (Dahlberg & Moss, 2010; Helm & Katz, 2001; Yeşilyurt, 2019). Seçilen konu üzerinde yapılacak projeler esnasında çocuklar, işbirliği yapma, paylaşma, farklı fikirlere saygı duyma, empati kurma ve sorumluluk gibi değerleri kazanmaktadır. Sonuç olarak bu yaklaşım, özellikle proje konusunun belirlenmesinde ve projenin uygulanması aşamalarında çocukların aktif rol almaları, çocuklarda özgüven, özdenetim ve sorumluluk gibi kişisel değerlerin oluşmasına da katkıda bulunacaktır.

6. Sonuç ve Öneriler

Çocuğun yaşamının ilk yılları, beyin ve sinir sisteminin hızlı geliştiği ve bu sebeple de öğrenme kapasitesinin arttığı dönemdir (Öztürk vd. , 2010). Çocuğun öğrenme kapasitesinin artmasının ve doğumdan sonra gelişiminin hızlanmasının okul öncesi eğitimin önemini de artırdığını söyleyebiliriz (Gülay, 2009). Bu nedenle çocukların tek yönlü değil, tüm gelişim alanlarına yönelik olacak şekilde, meraklarını cezbedici, problem çözüme, yaratıcılık gibi becerilerini destekleyen öğrenme ortamlarının sunulması gerekmektedir. Çocuklara bu fırsatların verilmesi için geçmişten günümüze farklı okul öncesi yaklaşımların ortaya çıktığı görülmektedir. Bu yaklaşımların tarihsel süreçte, öğretmen merkezli olmaktan çocuk merkezli yaklaşımlara doğru geçiş gösterdiği görülmektedir (Oğuz & Köksal-Akyol, 2006).

Bireyin kişilik temellerinin atıldığı çocukluk döneminde, değerlere ilişkin olarak çocuğun yaşantısal bilgileri, hayatı boyunca taşıyacağı erdemler olarak karşımıza çıkmaktadır (Yuvacı, 2013). Bu da öğrenmenin hızlı gerçekleştiği ilk çocukluk yıllarında değerler eğitiminin verilmesinin önemini vurgulamaktadır. Eğitim kurumları sevgi, dürüstlük, eşitlik, adalet, bilimsel tutum, kardeşlik, iş birliği gibi temel değerler konusunda çocukları desteklemektedir (Dinç, 2011).

Bu bağlamda çalışmada, erken çocukluk yılları alternatif eğitim yaklaşımlarında değerler olgusu incelenmiştir. Buna göre;

- Alternatif eğitim yaklaşımlarının UNESCO (2002) tarafından çocuklara kazandırılması gereken değerler eğitim programlarıyla örtüştüğü söylenebilir.
- Alternatif yaklaşımlarda, ailenin çocuklara değerleri kazandırılmasındaki önemimin göz önünde bulundurulduğu ve programa dahil edildikleri görülmektedir.
- Alternatif yaklaşımların çocuk merkezli olmasının, çocukların değerleri kazanmasında ve içselleştirmesinde önemli olduğu görülmüştür.
- Çocuğa sınıf veya okul ortamında olabildiğince özgür ortam sunulmaya çalışılması, çocuğun kendi dışında da başka bireylerin var olduğunu kabul etmesini, toplumsal kuralları kazanmasını kolaylaştırdığı ve özgür ortamda verilen eğitimin çocukların kimlik oluşturma sürecinde katkı sağlayabileceği belirtilmiştir.
- Çocukların eğitimleri sürecinde kendi meraklarının ve ilgilerine göre yol haritası çizilmesinin, demokratik tutum geliştirmelerine uygun olduğu görülmektedir,
- Çocukların eğitim sürecinde en önemli paydaşlarından olan öğretmenlere rehber olma, rol model olma vb. görevler yüklenmesi, değer eğitiminde öğretmene verilen önemi göstermektedir.
- Çocukların değerleri edinme sürecinde doğrudan veya dolaylı olarak sürece dahil edildikleri görülmektedir.
- Çocukların değerleri kazanma sürecinde sadece bilişsel gelişiminin değil, dil ve iletişim gelişiminin de sürece dahil edildiği söylenebilir.

Spranger (1968) tarafından oluşturulan değer sınıflamasındaki estetik, sosyal ve bilimsel değerlere uygun olduğu söylenebilir.

Çocukların çok kültürlü olarak farklılıklara saygı göstermesine ve kültürel çeşitliliği benimsemesinin önemine değinildiği görülmüştür. Bu bağlamda alternatif yaklaşımlarda değerler eğitiminin incelendiği bu çalışmada çeşitli önerilerde bulunulabilir. Bunlar arasında değerler eğitimi ile ilgili Türkiye'deki çalışmalar artırılabilir ve yaygınlaştırılabilir. Türkiye'de Cumhuriyet Tarihi sürecinde uygulanan okul öncesi eğitim programları değerler açısından ele alınabilir. Okul öncesi dönem çocuklarına ve ailelerine yönelik değerler eğitimi içerikli çalışmalar yapılabilir. Boylamsal çalışmalar yapılarak değerler eğitiminin önemine ilişkin çalışmalara öncelik verilebilir.

Kaynaklar

- Allport, G., Vernon, P. ve Lindzey, G. (1960). *Study of values*. Houghton Mifflin.
- Akbas, O. (2004). Türk milli eğitim sisteminin duyuşsal amaçlarının ilköğretim II. kademedeki gerçekleşme derecesinin değerlendirilmesi. *Yayımlanmamış doktora tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara*.
- Akbaş, O. (2008). Değer eğitimi akımlarına genel bir bakış. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 6 (16), 9-27.
- Akbaş, O. (2006). *Yeni ilköğretim programlarının değer eğitimi boyutunun incelenmesi*. Ulusal Sınıf Öğretmenliği Kongresinde Sunulmuş Bildiri.

- Akto, A. & Akto, S. (2020). Erken çocukluk ve değerler eğitimi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13 (74).
- Aral, V. (2012). Eğitimin temeli olarak özgür irade. *Düşün ve Ötesi Dergisi*, 2. <http://www.dusunuyorumdergisi.com/> adresinden 12 Aralık 2021 tarihinde erişildi.
- Arıkan, A. (2011). Değerler eğitiminin tanımı, önemi ve kapsamı. *Okulöncesi dönemde değerler eğitimi*, 1-26.
- Arıkan, A. (2016). High/scope programı. (Ed. Z. F. Temel), *Erken çocukluk eğitiminde yaklaşımlar ve programlar*. Vize Yayıncılık.
- Arslan, M. (2008). Günümüzde Montessori pedagojisi. *Milli Eğitim Dergisi*, 36 (177), 65-79.
- Aslan, M. (2011). *İlköğretimde karakter eğitimi ve öğrencilere kazandırılması gereken değerler*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Osmangazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Astley, K., & Jackson, P. (2000). Doubts on spirituality: Interpreting Waldorf ritual. *International journal of children's spirituality*, 5(2), 221-227.
- Aydın, İ. (2015). *Alternatif Okullar*. (5 th ed.) Pegem Akademi Yayınları.
- Aydın, M. (2009). *Sorun Çözme Becerisi ile Yaratıcılık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*[Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Aydın, M. Z. & Gürlü, A. Ş. (2010). Okulda değerler eğitimi. *Eğitime Bakış- Öğretim ve Bilim Araştırma Dergisi*, 6(18), 16-19.
- Arıkan, A. (2011). Değerler eğitiminin tanımı, önemi ve kapsamı (Ed. Arzu Arıkan). *Okulöncesi Dönemde Değerler Eğitimi*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Web-Ofset Tesisi.
- Barnes, H. (1980). An introduction to Waldorf education. *Teachers college record*, 81(3), 323-36.
- Barnes, H. (1991). Learning that grows with the learner: an introduction to waldorf education. *Educational Leadership*, 49(2), 52-54.
- Bayram, B. (2014). *Değerler eğitiminde Montessori yöntemi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Beken, S. (2009). *Montessori yönteminin etkinliklerinin 5-6 yaş çocuklarının el becerilerinin gelişimine etkisi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Berryman, J. W. (2002). *The Complete guide to godly play (1)-An imaginative method for presenting scripture stories to children*. USA: The National Council of Churches of Christ.
- Bower, B. (2006). Montessori learning aid. *Science News*, 170(14). 26-29.
- Bozkurt Polat, E. (2021). Okul öncesinde sosyal değerler eğitimi programının öz düzenleme, sosyal beceri ve problem davranışlar üzerindeki etkisi, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 18, 287-316.
- Büyüктаşkapu, S. (2012). Montessori yaklaşımı ve okul öncesinde fen eğitimi. *Türk Bilim Araştırmaları Vakfı Tübbilim Dergisi*, 5 (3), 19-25.
- Cadwell, L. B. (2003). *The Reggio Approach to early childhood education: Bringing learning to life*. Teachers College Columbia University.
- Cadwell, L. B. (2011). *Eğitimciler ve anne babalar için: Reggio Emilia Yöntemiyle Harika Çocuk Yetiştirmek*. Kaknüs Yayınları.
- Cancemi, J. (2009). *The meaning of assessment with and through young children: A socio-cultural perspective* [Doctoral dissertation], University of Bath.
- Candemir, B. & Candemir, M. L. (2021). Dezavantajlı/risk altındaki gruplar: ergenler (Ed. Doğan, H.), Sosyal hizmette dezavantajlı risk altındaki gruplar 11. Nika Yayınevi.
- Cevherli, K. (2018). Okul öncesi değerler eğitiminde yeni bir model anlayışı: Boğaziçi eğitim modeli. *Journal of International Social Research*, 11 (61).
- Cüceloğlu, D. (1995). *İyi düşün doğru karar ver*. Sistem Yayıncılık.
- Çağlar, A. (2005). *Okul öncesi dönemde değerler eğitimi. Erken çocuklukta gelişim ve eğitimde yeni yaklaşımlar*. Morpa Kültür Yayınları.
- Çakıroğlu Wilbrant, E., Aydoğan, Y. & Kılınç, F. E. (2008). *Montessori yöntemiyle kaynaştırma eğitimi*. Poyraz Ofset.
- Çakıroğlu Wilbrant, E. (2009). *Maria Montessori yöntemiyle çocuk eğitimi sanatı eğitimciler ve Ebeveynler İçin El Kitabı*. Sistem Yayıncılık.
- Dahlberg, G. & Moss, P. (2010). Introduction: our Reggio Emilia (s.1-22). In C, Rinaldi. (Ed.), *In dialogue with Reggio Emilia: listening, researching and learning*. NY: Routledge, Taylor & Francis Group.
- Dewey, J. (1966). *Tecrübe ve Eğitim*. F. Başaran & F. Varış (Çev.).
- Dinç, B. (2011). *Okulöncesi dönemde değerler eğitiminin yeri ve önemi* A. Arıkan (Ed.). *Okulöncesi Dönemde Değerler Eğitimi*. Anadolu Üniversitesi Web-Ofset Tesisi, 149-164.
- Doğanay, A. (2009). *Değerler eğitimi*. (Ed. Cemil Öztürk). Sosyal Bilgiler Öğretimi. Pegem Yayıncılık.

- Durmuş, Ç. (1996). *Değerlerin meslek grupları açısından incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi], Marmara Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Driscoll, A., & Nagel, N. G. (1999). *Childhood Education. Birth-8*. Allyn and Bacon.
- Durakoğlu, A. (2010). *Maria Montessori'ye göre çocuğun doğası ve eğitimi* [Yayımlanmamış Doktora tezi], Gazi Üniversitesi.
- Durakoğlu, A. (2011). Maria Montessori'ye göre okul öncesi çocukluk döneminin özellikleri. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16, 133-145.
- Easton, F. (1997). Educating the whole child, "head, heart, and hands": Learning from the Waldorf experience. *Theory into practice*, 36(2), 87-94.
- Edwards, C. P. (2002). Three approaches from Europe: Waldorf, Montessori, and Reggio Emilia. *Early childhood research & practice*, 4(1), 2-14.
- Erakkuş, Ö. & Şanver, M. (2016). Montessori okullarında temel eğitimde din ve değerler eğitimiyle ilgili dersler. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 29(2), 431-444.
- Eratay, E. (2011). Montessori yönteminin etkililiği. *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, 1(1), 11-19.
- Erdoğan, Z. (1976). "Değerler, norm ve sosyal kontrol", *Sosyoloji*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Fazlıoğlu, Y. (2012). Çocuktan çocuğa yaklaşımı. (Ed. Z. F. Temel). *Erken çocukluk eğitiminde yaklaşımlar ve programlar*. Vize Yayıncılık.
- Feather, N. T. (1995). Values, valences, and choice: The influences of values on the perceived attractiveness and choice of alternatives. *Journal of personality and social psychology*, 68(6), 1135.
- Filippini, T., & Ferrari, A. (2012). Öğrenme Mucizesi: Reggio Emilia, 6. *Ulusal Erken Çocukluk Kongresinde Sunulan Bildiriler ve Atölye Çalışmaları*. (25-26 Şubat), İzmir.
- Hacıkadıroğlu, V. (2002). *Değerlerin temellendirilmesi. Bilgi ve Değer Sempozyum bildirileri*. Ş. Yalçın (Ed.), Vadi Yayınları.
- Haines, A., Baker, K. & Kahn, D. (2000). Optimal outcomes along social, moral, cognitive, and emotional dimensions, *The NAMTA Journal*, 25(2), 27-59.
- Harrington, S. (1993) Waldorf education: an innovative tradition, *Momentum*, 24(1), 17-21.
- Hökelekli, H. (2013). *Ailede, okulda, toplumda değerler psikolojisi ve eğitimi [psychology and education of values in family, school and society]*. Timaş Publication.
- Huchingson, R., & Huchingson, J. (1993). Waldorf education as a program for gifted students. *Journal for the Education of the Gifted*, 16(4), 400-419.
- Greenberg, M. T., Weissberg, R. P., Zins, J. E., Frederiks, L., Resnik, H., & Ellias, M. J. (2003). Enhancing school-basen prevention and YouTube development through coordinated social, emotional and academic learning, *Amerikan Psychologist*, 58(6/7), 466-474.
- Gutek, G. L. (2004). *The Montessori method, the origins of an educational innovation: including an abridged and annotated edition of Maria Montessori's the montessori method*. United States of America: Rowman & Littlefield Publishers.
- Gülây, H. (2009). Okul öncesi dönemde akran ilişkiler. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(22), 82-93.
- Güneş, F. P. (2018). *Değerler Eğitimi Etkinliklerinin Okul Öncesi Dönem 5 Yaş Çocuklarının Değer Algıları ve Sosyal-Duygusal Gelişimleri Üzerine Etkisi* [Yüksek Lisans Tezi], Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Güngör, E. (2010). *Değerler psikolojisi üzerinde araştırmalar*. Ötüken Yayınları.
- Güral, M. (2015). Montessori eğitim yaklaşımında çocuğun özgürlüğü. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 37, 447-457.
- Gürsoy, K. (2002). Özgürlük tek başına değer olabilir mi? (Ed: Ş. Yalçın). *Bilgi ve Değer Sempozyumu Bildirileri*. Vadi Yayınları.
- Kamakura, W.A. & Novak. T. P. (1992). Value-system segmentation: exploring the meaning of LOV. *Journal of Consumer Research*, 19, 119-132.
- Kartal, H., (2011). *Geçmişten günümüze erken çocukluk eğitimi uygulamaları*, (2. bs.). Ezgi Kitabevi Yayınları.
- Kapkın, B. (2018). *Etkinlik temelli değerler eğitimi programının 5-6 yaş çocukların sosyal becerilerine etkisinin incelenmesi* [Yüksek Lisans Tezi], İnönü Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Katz, L. G. & Chard, S.C. (2000). *Engaging children's minds: the project approach*. (Second Edition). Stamford: Ablex Publishing Corporation.
- Kayılı, G. (2010). *Montesori yönteminin anaokulu çocuklarının ilköğretime hazırbulunuşluklarına etkisinin incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi], Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Keçecioglu, Ö. (2015). *MEB okul öncesi eğitim programı ve montessori yaklaşımına göre eğitim alan 5 yaş çocuklarının sosyal becerilerinin karşılaştırılması* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi], Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Keskin, Y. (2008). *Türkiye’de sosyal bilgiler öğretim programlarında değerler eğitimi: tarihsel gelişim, 1998 ve 2004 programlarının etkililerinin araştırılması* [Yayımlanmamış doktora tezi], Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Kınık, B. (2018). *Montessori temelli bireysel eğitim programının özel gereksinimli çocukların problem çözme becerisine etkisinin incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi], Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Kirschenbaum, H. (1995). *100 Ways To Enhance Values and Morality in Schools and Youth Settings*. Allyn & Bacon/Simon & Schuster Educational Group, 160 Gould Street, Needham Heights, MA 02194-2310.
- Koçer, H. (2012). Açık eğitim. (Ed. Z. F. Temel). *Erken çocukluk eğitiminde yaklaşımlar ve programlar*. Vize Yayıncılık.
- Korkmaz, H. E. (2005). *Montessori metodu ve Montessori okulları: Türkiye’de Montessori okullarının yönetim ve finansman bakımından incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi], Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Koçyiğit, S., & Kayılı, G. (2008). Montessori eğitimi alan ve almayan anaokulu öğrencilerinin sosyal becerilerinin karşılaştırılması. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (20), 511-516.
- Kuçuradi, I. (1998). *İnsan ve değerleri*. Türkiye Felsefe Kurumu.
- Kuşçu, Özden, Yağmur Bozdaş & S. Sunay Yıldırım Doğru. Montessori eğitiminin çocuklarda sorumluluk alma, sırasını bekleme, başladığı işi bitirme becerisine etkisinin değerlendirilmesi. *Değerler Eğitimi Dergisi*. 12(27), 307-322.
- Korkmaz, E. (2013). *Montessori metodu özgür çocuklar için eğitim*. Algi Yayın.
- Lillard, A., & Else-Quest, N. (2006). The early years: evaluating montessori. *science*, 313(5795), 1893-1894.
- Lillard, P. P. (2013). *Montessori modern bir yaklaşım*. O. Gündüz(Çev.). Kaknüs Yayınları.
- Lillard, P. P. (2014). *İlk ve ortaokulda montessori eğitimi, doğumdan erişkinliğe uzanan kapsayıcı bir eğitim yaklaşımı*. O. Gündüz(Çev.). Kaknüs Yayınları.
- Mehmedoğlu, A. U. (2007). *Üniversite öğrencilerinin değer yönelimleri ve dindarlık” Değerler Eğitimi R. Kaymakcan (Ed.). DEM/Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.*
- Mencious, L. (1997). *Moral education: A comparative study of the confucian plutonic and kohlbergian approaches*: Michigan: UMI Dissertation Services.
- Michael, S., & John, U. (1988). *Social studies for children (A guide to basic instruction)*. (9. ed.). New Jersey: Prentice hall.
- Montessori, M. (1948). *To educate the human potential thiruvanmiyr*, Kalashetra Publications.
- Montessori, M. (1973). *From childhood to adolescence*. Trans. The Montessori Educational Research Center.
- Montessori, M., Jr. (1970). *Maria Montessori's contributions to a better understanding of the human being*. In A. M. Joosten & R. K. Gupta(Eds.). *Maria Montessori's contribution to educational thought and practice*. New Delhi Society.
- Montessori, M. (2015). *Emici zihin*. O. Gündüz (Çev.). Kaknüs Yayınları.
- Montessori, M. (2016a). *Çocuğunuz hakkında bilmeniz gerekenler*. Z. Baykul (Çev.). Kaknüs Yayınları.
- Montessori, Maria (2016b). *Çocukluğun sırrı*. S. Bilgin (Çev.). Kaknüs Yayınları.
- Mutlu, B., Ergişi, A., Bütün Ayhan, A., & Aral, N. (2012). Okul öncesi dönemde Montessori eğitimi. *Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi*. 1 (3), 113-128.
- McCrary, J. H. (1999). *Children's Heroes and Heroines: Developing Values Manifested through Artwork*.
- McDermott, R. (1992). Waldorf education in America: A promise and its problems. *Questia Journal*, 15(2), 82.
- Morrison, G. S. (2007). *Early childhood education today*. Kevin M. Davis.
- New, R. S. (1993). *Reggio Emilia: Some Lessons for US Educators*. ERIC Digest.
- New, R. S. (1989). *Early Child Care and Education, Italian Style: The Reggio Emilia Daycare and Preschool Program*.
- Nicholson, D. W. (2000). Layers of experience: Forms of representation in a Waldorf school classroom. *Journal of curriculum studies*, 32(4), 575-587.
- Oğuz, V., & Köksal Akyol, A. (2006). Çocuk eğitiminde Montessori yaklaşımı. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15 (1), 243-256.
- Oğuzkan, Ş., & Oral, G. (2003). *Okul öncesi eğitim*. MEB Yayınlan.
- Olçaytuberli, N. (2019). *Montessori modeli ile din ve değerler eğitimi (İstanbul Örneği)* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi], Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Oruç, C. (2019). Montessori eğitim yaklaşımının din eğitimine uygulanması: *Godly play örneği*. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 17 (38), 235-266.
- Ömeroğlu, E. & Sapsağlam, Ö. (2016). *Okul öncesinde karakter ve değerler eğitimi: teoriden uygulamaya*. Pegem Yayınları.
- Özden, Y. (2003). *Öğrenme ve öğretme*. (5.baskı), Pegem Yayıncılık, Ankara.
- Özerem, A., & Kavaz, R. (2013). Montessori approach in pre-school education and its effect. *The Online Journal of New Horizons in Education*, 3 (3), 12-25.
- Öztürk Samur, A. (2011). *Değerler eğitimi programının 6 yaş çocuklarının sosyal ve duygusal gelişimlerine etkisi*. [Yayımlanmamış doktora tezi], Konya Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Öztürk Samur, A. & Deniz, M. E. (2014). Değerler eğitimi programının 6 yaş çocuklarının sosyal ve duygusal gelişimlerine etkisi, *Kuramsal Eğitimbilim Dergisi*, 7(4), 463-481.
- Öztürk, Ş., Şahin, Ş. & Mercan, E. (2010). Üniversite öğrencilerinin okul öncesi eğitime ilişkin görüşleri (Ondokuzmayıs Üniversitesi Örneği). *Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(1), 175-186.
- Özütürk, Ş., (2006). Avustralya'da new south wales erken çocukluk eğitimi programı: bir reggio emilia örnekleme. *On Dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21, 30-38.
- Pridmore, P., & Stephens, D. (2000). *Children as partners for health*. London: Zed Books.
- Rokeach, M. (1973). *The nature of human values*, New York: Free Press.
- Rose, H., & Montessori. M. (2006). *Cosmic Education*, <http://www.rosehillmontessori.com/> adresinden 9 Aralık 2021 tarihinde erişim sağlanmıştır.
- Rule, A.C., & Welch, G. (2008). Using object boxes to teach the form, function, and vocabulary of the parts of the human eye. *Science Activities*, 145(2), 13-22.
- Sarı, E. (2005). Öğretmen adaylarının değer tercihleri: Giresun Eğitim Fakültesi örneği. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 3(10), 73-88.
- Schafer, C. (2006). *Ömür törpüsü mü? Bal küpü mü?*. Ceyda Aydın (çev.). İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Schaefer, M.P. (2012). *Determining methods for teaching character education in elementary schools*. PhD Thesis. Northcentral University, Arizona.
- Schmid, J. (1970). *Religion, Montessori, and the home-an approach to the religious education of the young child*. New York: Benziger Inc.
- Schwartz, S. H. (1992a). Universals in the content and structure of values: theoretical advances and empirical tests in 20 countries. *Advances in Experimental Social Psychology*. 25, 1-65.
- Schwartz, S. H. (1994b). Are there universal aspects in the structure and content of human values? *Journal of Social Issues*, 50(4), 19-45.
- Schwartz, S. H., Melech, G., Lehmann, A., Burgess, S., Harris, M. & Owens, V. (2001). Extending the cross-cultural validity of the theory of basic values with a different method of measurement. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 32 (5), 519-520.
- Selçuk, S. (2016). *Montessori yönteminin anaokulu çocuklarının büyük kas becerilerine etkisinin incelenmesi*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Seçer, Z. (2012). Bank Street (Gelişimsel etkileşim) yaklaşımı. (Ed. Z. F. Temel), *Erken çocukluk eğitiminde yaklaşımlar ve programlar* içinde (193-223.ss.). Ankara: Vize Yayıncılık.
- Skibbe L. E., Connor C. M., Morrison F.J., & Jewkes A. M. (2011). Schooling effects on preschoolers: self regulation, early literacy, and language growth. *Early Childhood Research Quarterly*, 26(1), 42-49.
- Spaggiari, S. (1998). Okulların yönetiminde toplum-öğretmen ortaklığı. *Çocukların yüz dili: Erken çocukluk eğitimine Reggio Emilia yaklaşımı, ileri yansımalar*, 99-112.
- Steiner, R., & Bowen-Wedgwood, E. K. (1985). *An introduction to Waldorf education*. Anthroposophic Press.
- Superka, D. (1976). Values Education Sourcebook, *Social Sciences Consortium, Bolder, Colorado*.
- Şen, Ü. (2007). *Milli Eğitim Bakanlığının 2005 yılında tavsiye ettiği 100 temel eser yoluyla Türkçe eğitiminde değerler öğretimi üzerine bir araştırma*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi], Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Şahintürk, Ö. (2012). *Montessori yönteminin okul öncesi dönemde öğrencilerin yaratıcı düşüncelerine etkisi*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi], Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tanyol, C. (1960). *Sosyal ahlak/ laik ahlaka giriş*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Temel, F., (1997). İtalya (Reggio Emilia)'dan Yeni Bir Okul Öncesi Eğitim Projesi, *Okul Öncesi Eğitim Sempozyumu, Okul Öncesi Eğitimde Yeni Yaklaşımlar*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara
- Temel, F. (2005). "Okul öncesi eğitimde yeni yaklaşımlar". *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi*. 6 (62).
- Temel, Z., & Dere Çiftçi, H. (2001). *Okul Öncesi Eğitimde Yaklaşımlar Gazi Üniversitesi*. Anaokulu Anasınıfı Öğretmen El Kitabı.

- Temel, Z. F. , Kandır, A. , Erdemir, N. & Çiftçi, H. K. (2003). Okul öncesi eğitimde proje yaklaşımı ve program örnekleri. İstanbul: Morpa Kültür Yayınları.
- Thornton, L., & Brunton, P. (2015). *Understanding the Reggio approach: Early years education in practice*. Routledge.
- Toran, M., (2011). *Montessori yönteminin çocukların kavram edinimi, sosyal uyumları ve küçük kas motor becerileri üzerindeki etkisinin incelenmesi*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Tüfenkçi, S., & Çetin, M. (2017). Rousseau'da insan doğası ve değerler eğitimi. *Hitit İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16 (32), 487-506.
- Unesco (2002). Framework for action on values education in early childhood. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000128712> adresinden 29 Kasım 2021 tarihinde erişildi.
- Ülavare, P. & Veisson, M. (2015). Values and values education in Estonian Preschool Chilcare Instutions. *Journal of Teacher Education for Sustainability*, 17 (2),108-124.
- Yalçın, F. ve Aktan Acar, E. (2021). 20. Yüzyıla yön veren erken çocukluk eğitimi müfredat modelleri. *Erken çocukluk eğitimine giriş* (s. 371) içinde. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Yavuzer, H. (2005). *Doğum öncesinden ergenlik sonuna çocuk psikolojisi*.
- Yazıcı, M. (2014). Değerler ve toplumsal yapıda sosyal değerlerin yeri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(1), 209-223.
- Yeşil, R. & Aydın, D. (2007). Demokratik değerlerin eğitiminde yöntem ve zamanlama. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(2), 65-84.
- Yeşilyurt, E. (2019). Değerler eğitimine uygunluğu açısından öğretim yöntem ve tekniklerinin incelenmesi: bir derleme çalışması. *Ekev Akademi Dergisi*, 23(77), 121-146.
- Yıldırım Doğru, S. (2009). Özel eğitimde kullanılan alternatif programlar (Montessori Yaklaşımı). *Türk Bilim Araştırma Vakfı Bilim Dergisi*, 2(1), 107-116.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H., 2011. *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*, (8.bs.). Seçkin Yayınevi, Ankara.
- Yılmaz, A. (2012). Head start programı. (Ed. Z. F. Temel), *Erken çocukluk eğitiminde yaklaşımlar ve programlar*. Vize Yayıncılık.
- Yiğit, T. (2008). *Okul öncesi eğitim kurumlarında Montessori ve geleneksel öğretim yöntemleri alan çocukların sayı kavramını kazanma davranışlarının karşılaştırılması*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi], Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yiğittir, S. (1960). *İlköğretim sosyal bilgiler dersi 4 ve 5. sınıf değerlerinin kazanılma düzeyi*. [Yayımlanmamış doktora tezi], Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Yuvacı, Z. (2013). *Okulöncesi değer eğitimi uygulayan okullardan seçilen değerlerin ve etkinliklerin incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi], Dumlupınar Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Yücesan, Y., & Özyürek, A. (2017). Montessori eğitimi alan ve almayan okul öncesi dönem çocukların problem davranışlarının incelenmesi. *Lefke Avrupa Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 215-226.
- Unesco, (2002). Framework for Action on Values Education in Early Childhood. Reports Descriptive ,Multilingual/Bilingual Materials. <http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001287/128712e.pdf>

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

ASSESSMENT OF UNIVERSITY STUDENTS' ONLINE SPECIFIC
EPISTEMOLOGICAL BELIEFS

Üniversite Öğrencilerinin Çevrimiçi Epistemolojik İnançlarının Değerlendirilmesi

Eralp BAHÇIVAN¹, Muhsin KILIÇ² and Nuh YAVUZALP³

¹Assoc.Prof., Bolu Abant İzzet Baysal University, Faculty of Education, Department of Science Education, Bolu, eralpbahcivan@hotmail.com, orcid.org/0000-0001-5621-3302

²PhD.Stu., Bolu Abant İzzet Baysal University, Faculty of Education, Department of Science Education, Bolu, muhsinkyk08@hotmail.com, orcid.org/0000-0002-5355-1821

³Asst.Prof., Bolu Abant İzzet Baysal University, Faculty of Education, Department of Science Education, Bolu, nuhyavuzalp@gmail.com, orcid.org/0000-0001-9275-275X

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:

26.02.2022

Kabul/Accepted:

02.09.2022

DOI:

10.18069/firatsbed.1079653

Keywords

Epistemological beliefs scale, Internet-specific epistemological beliefs, Online learning, Higher education

ABSTRACT

The purpose of this study is to develop a domain-specific scale that would be used to determine epistemological beliefs of university students towards online learning media. In the developed scale epistemological beliefs are designed as multidimensional to reflect both belief system perspective and developmental perspectives as revised by Hofer and Pintrich (1997). 1058 volunteer students that attended remote classes during the Covid-19 pandemic participated in the study and answered scale items. In this scope as a result of exploratory factor analysis, factor structure of the 15-item scale came forward as 2-dimensional, namely Nature of Knowing and Nature of Knowledge dimensions. It was noted that load distribution factor of scale items varied between 0.40 and 0.74. Cronbach Alfa coefficient calculated for scale reliability was found to be 0.80 for each dimension. Also, it was established that this two-factor structure explained 39.44% of total variance. It is considered that the sample of the study has a rich cultural diversity and acts as a bridge between the Asian and European continents adding an intercultural structure to the scale. Thus, it is believed that deductions and comments made with the 2-dimensional, 15-item "Online-Specific Epistemological Beliefs" scale would be valid and reliable.

ÖZ

Bu araştırmanın amacı, üniversite öğrencilerinin çevrimiçi öğrenme ortamlarına yönelik epistemolojik inançlarını tespit etmede kullanılacak alan odaklı (domain specific) bir ölçek geliştirmektir. Geliştirilen ölçekte epistemolojik inançlar Hofer ve Pintrich'in (1997) revize ettiği haliyle hem inanç sistemi perspektifini hem de gelişimsel perspektifleri yansıtabilecek şekilde çok boyutlu olarak tasarlanmıştır. Covid-19 pandemi döneminde uzaktan öğretim yoluyla ders alan 1058 gönüllü öğrenci araştırmaya katılarak ölçek maddelerini yanıtlamıştır. Bu bağlamda açılımlayıcı faktör analizi sonucunda 15 maddeden oluşan ölçeğin faktör yapısı Nature of Knowing ve Nature of Knowledge olmak üzere 2 boyutlu olarak ortaya çıkmıştır. Ölçekteki maddelerin faktör yükü dağılımlarının .40 ile .74 arasında değiştiği görülmüştür. Ölçeğin güvenilirliği için hesaplanan Cronbach alfa iç tutarlık katsayısı .80 olarak bulunmuştur. Ayrıca bu iki faktörlü yapının toplam varyansın 39.44% 'ünü açıkladığı görülmüştür. Ölçeğin hem doğu hem de batı kültürünün kesiştiği; kültürel çeşitliliği zengin; konumu gereği Asya ve Avrupa kıtaları arasında köprü görevi gören bir coğrafyada geliştirilmiş olmasının ölçeğe kültürler arası bir yapı kazandıracağı düşünülmektedir. Sonuç olarak, 15 maddeden oluşan 2 boyutlu "Online-Specific Epistemological Beliefs" ölçeği ile yapılacak çıkarım ve yorumların geçerli ve güvenilir olacağı düşünülmektedir.

Atf/Citation: Bahçivan, E., Kılıç, M., & Yavuzalp, N. (2022). Assessment of university students' online specific epistemological beliefs. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 3(967-978).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Nuh YAVUZALP, nuhyavuzalp@gmail.com

1. Introduction

Knowledge has always been valuable for human beings. Ever since they came to existence, humans undertook an intense and challenging process of search-examination in countless domains starting from its reason for being, developed with its acquirements in the process of accessing knowledge and arrived at its current state. Today, accessing knowledge is accepted as one of the development indicators of countries (United Nations Development Program-UNDP, 2020). This situation created a competitive medium in terms of digging up further/true information and knowledge.

In these days and age, obstacles to reaching further knowledge have been removed by means of developments in information and communication technologies which have also promoted contemporary themes and content. By means of these developments, individuals have accessed necessary knowledge sources quickly through online media tools. Also, individuals have contributed actively to development in knowledge with both of formal and informal ways (Szymkowiak et al., 2021; Zafarmand, 2010). This advantage of online technologies has created difficulties for individuals and learners in terms of taking decisions about the quality of knowledge. Therefore, epistemological development is vital not only for learners but also knowledge makers.

One of the most important factors in achieving such accumulated knowledge is epistemological beliefs (Hofer & Pintrich, 1997). Epistemological beliefs encompass orientations and tendencies of humans towards nature of knowledge and knowing, directly affecting knowledge acquisition methods (Hofer & Pintrich, 1997). Thus, epistemological beliefs are accepted among the most important variables that must be made more qualified and developed at every level of education (Kuhn, 1991).

Nowadays, with the COVID-19 pandemic we entered into a new era of knowledge age. In this period, with measures taken and prohibitions introduced to fight against the Corona virus pandemic that is effective all around the world, socialization of persons is considerably restricted. In this extraordinary situation with various uncertainties, many individuals have had to cope with psychological problems such as fear, anxiety, stress, and depression (The Psychiatric Association of Turkey-PAT, 2020; World Health Organization, 2020) and people were directed towards online media to avoid such problem situations and meet physiological and psychological needs they could not in social life (Brooks et al., 2020; Nimrod, 2020). Similarly, education and business lives were substantially affected from this situation and were carried to online media from physical, thus popularizing Internet use even more. Consequently, individuals started to actively use online media for informal learning activities as well as for formal learning activities (Heidari, Mehrvarz, Marzooghi & Stoyanov, 2021; Watkins & Marsick, 2021). All such developments increased demand for online learning media much more compared to pre-pandemic period. So much so that, according to Survey on Knowledge and Communication Technology Use in Households (Turkish Statistical Institute-TUIK, 2020), rate of Internet use increased by 6.1% among 16-74 year-old individuals compared to 2018 and reached 79%. According to WeAreSocial (2021) Turkey report, among purposes of use of online media by Internet users, knowledge search comes at the top with 63%. Similar to this data, studies in the literature demonstrate that students use the online environments largely as knowledge source (Akkoyunlu & Yilmaz, 2005; Kurbanoglu, 2002; Oliver & Goerke, 2007; Tsai, 2008).

Internet enriches education-learning process and presents instructors and learners with rich experiences in both formal and informal learning media (Akkoyunlu & Yilmaz, 2005). However, the internet users that participated in online learning media only in "reader" role in the past became able to contribute to existing content swiftly with development of WEB 2.0 technologies (Zafarmand, 2010). Among methods employed by users to share content they created, the most frequently used is shares on social media platforms. Today, 53.6% of world population and 70.8% of Turkey actively uses various social media applications (WeAreSocial, 2021). When average time spent on the Internet is studied, it could be noted that users spare about one-third of the time they spend on the internet to social media applications (WeAreSocial, 2021). On such platforms individuals can share content open to other internet users and share knowledge. However, the knowledge published on the internet and through the social media are open to all kinds of knowledge manipulations (Ay, 2016) and these information sources mostly need confirmation (Aydin, 2020; Gecgel, Kana, Ozturk & Akkas, 2020; Tsai, 2001).

Consequently, accumulated knowledge in online media ease access to knowledge while also making it difficult to decide on the quality of accessed knowledge (Nazim, 2008; Tsai, 2001). Studies demonstrate that users of online learning media run into various problems while searching knowledge on the internet in terms of using search motors, determining relevant keywords, and assessing search results (Lee & Tsai, 2011; Lorenzen, 2002; Walraven, Brand-Gruwel, & Boshuizen, 2008). The knowledge that accumulates at online learning media in time might result in users getting lost in search process (Askar & Mazman, 2013; Debowski, 2001). In this case, users must be qualified to assess suitability, reliability, and quality of knowledge at online learning media in the process of searching knowledge on the internet (Brand-Gruwel, Wopereis, & Vermetten, 2005;

Kammerer, Bråten, Gerjets & Strømsø, 2013; Tsai, Tsai & Hwang, 2011). Thus, it is important that knowledge search strategies regarding online learning media together with epistemological beliefs on online learning media that reportedly guide such strategies must be determined and developed (Bråten, 2008; Chiu, Liang, & Tsai, 2013; Hofer, 2004; Tsai, 2004). In line with the mentioned necessity, the purpose of this study is to develop a scale to measure epistemological beliefs of university students towards online media.

1.1. Theoretical Framework

1.1.1. Epistemological beliefs

Epistemology is a branch of philosophy related to nature and requirements of knowledge (Hofer & Pintrich, 1997). Employed for the first time in 1950 by Piaget while defining cognitive development theory, the concept of epistemology defines the domain of study on definition, source, and methods of knowing (Deryakulu, 2004a; Hofer & Pintrich, 1997). Epistemology has been collecting increasing attention for a long time from various circles including, before all, philosophers, psychologists, neuropsychologists, management scientists, and pedagogues in order to discover how individuals create, interpret, and verify knowledge and knowing (Eren, 2006). Because understanding the nature of epistemological beliefs might help us to understand how humans approach knowledge, knowing, and learning (Schommer, 1990).

According to Schreiber and Shinn (2003), epistemological beliefs resemble a filter system where all cognitive processes of humans go through in learning process. Thus, persons conditionally inquire content of knowledge packages in the framework of their epistemological beliefs and introduce their decision-making mechanisms accordingly. Similarly, Lodewyk (2007) mentioned that while working on an academic duty, students with different epistemological beliefs have different ways of thinking, justifications, motivation sources and different strategies affecting their learning. As epistemological beliefs of individuals develop, so do their critical thinking skills (Valanides & Angeli, 2005) and they manage knowledge learning process more successfully (Deryakulu, 2004b; Basbay, 2013). In this sense, it could be argued that epistemological beliefs guide cognitive strategies during knowledge searching processes of persons on online media (Bråten & Strømsø, 2006; Hofer, 2004; Tsai, 2004; Whitmire, 2003) and they are a predicting variable in assessment of knowledge learned on such media (Wu & Tsai, 2007).

When studies in this domain are considered, it could be noted that scholars have one of three perspectives. The first one is developmental perspective pioneered by Perry (1968; 1970). Perry (1968; 1970) worked with a group of university students at Harvard University most of whom were white, elite men and assessed the change in their beliefs on knowledge from their freshman year to their senior year. As a result of his study, Perry determined that in their freshman year the participants assessed knowledge as “*an absolute and exact (right or wrong), simple, easy to understand structure created by a combination of unrelated parts and developed by an expert to transfer to students*” while towards their senior year they believed that, “*knowledge could not be absolute or exact, that is, it could be right or wrong, it had a complex structure of many interrelated parts created by individuals through thinking or based on trials and evidence*” (Perry, 1968). Based on his findings, Perry put forward Theory Intellectual and Ethical Development and associated biological developments of persons over time with the increase in their biological development over time, social interactions, and increase in their level of education.

The fact that this developmental perspective presented by Perry was compatible with constructivist outlook, supported acceptance of the model in the literature (Bahcivan, 2017) and lead to various developmentalist models referring to Perry. In this sense, *Women's Ways of Knowing* model by Belenky, Clinchy, Goldberger, and Tarule (1968), *Epistemological Reflection* model by Baxter Magolda (1992), *Reflective Judgment* model by Kuhn (1991) and *Reflective Judgment* model by King and Kitchener (1994) *could be considered among developmental models following Perry's study*. In such models, epistemology is discussed at various developmental levels that have some level of equivalency among each other (Hofer & Pintrich, 1997). However, in developmentalist models epistemology is not considered as a belief system. Instead, the concept “personal epistemology” defined as a significant part of reasoning is used while discussing epistemological statuses of individuals (Bahcivan, 2017).

The second perspective that dominates studies on epistemology is Schommer's (1990) belief system perspective. Many authors studying epistemological beliefs until Schommer (1990) based their arguments on Perry's Epistemological Development Model [EDM] and considered epistemological beliefs of individuals as a single dimensional developmental structure. Schommer (1990) describes personal epistemology as a belief system that includes dimensions that are more or less independent from each other.

Schommer (1990; 1994) considers epistemic development in two extremes as naïve and sophisticated epistemological beliefs. Among those, naïve epistemological beliefs represent relatively underdeveloped, qualitatively weak beliefs while sophisticated epistemological beliefs point at a qualified epistemological

profile. Accordingly, in certainty dimension while individuals with naïve epistemological beliefs think that knowledge is made up of exact right or wrong and in unchangeable, individuals with sophisticated epistemological beliefs accept that knowledge has a changeable and renewable structure. In simplicity dimension individuals with naïve epistemological beliefs think that knowledge is composed of simple and isolated parts while persons with sophisticated epistemological beliefs think that knowledge is a totality of complicated and related parts that are difficult to understand as a whole. In terms of source dimension, while individuals with naïve epistemological beliefs consider that right knowledge can only be created by authorities, individuals with sophisticated epistemological beliefs see themselves in the light of knowledge or knowing and accept themselves as authorities in a relevant assessment (Sinatra, Kienhues & Hofer, 2014; Schommer, 1990). Schommer (1990; 1994) underlined that a simultaneous development between these dimensions was not necessary and an individual that had naïve epistemological belief in one dimension could have sophisticated epistemological belief in another. In this sense Schommer (1994) expressed it would be more correct if epistemological beliefs were examined as a distribution and not at certain levels with marked boundaries.

It is possible to argue that many studies in the literature conducted with different data collection tools on different samples verify this multidimensional structure of epistemological beliefs. For instance, in their study on determination of epistemological beliefs of science teachers, Bahcivan and Cobern (2016) determined that while participants had naïve beliefs on certainty of knowledge, they could have sophisticated beliefs in other dimensions. Schommer-Aikins, Mau, Brookhart, and Hutter (2000) applied the belief system perspective Schommer (1990) developed through high school and college students to primary school students and as a result of their factor analysis achieved a similar, multi-factoral structure. In addition, many studies in the literature repeated with different measurement tools and different types of samples, this multidimensional structure suggested by belief system perspective is confirmed (Bahcivan, 2014; Bahcivan, 2016; Buehl, 2008; Kapucu & Bahcivan, 2015; Hofer, 2000).

Hofer and Pintrich (1997) revised Schommer's belief system perspective and carried it one step further. As it is known, previously there was a structure focused on justification of knowing dimension in developmental models related to personal epistemology. Making a compilation of epistemological belief models in the literature following Schommer's studies, Hofer and Pintrich (1997) conducted a revision by adding justification of knowledge dimension brought forward by developmental models to certainty, simplicity, and source of knowledge dimensions described at Schommer's belief system perspective. In this new four-dimensional structure justification and source of knowledge dimensions were described as *beliefs on nature of knowing* while certainty and simplicity of knowledge dimensions were accepted as *beliefs on nature of knowledge*.

The final model used by scholars in the literature is domain-context specific epistemological beliefs perspective. An important issue that frequently emerges upon study of theories and modellings in the literature on epistemology is whether epistemological beliefs must be assessed as domain-general independent of a certain domain of discipline or domain-specific particular to a certain domain or discipline (Buehl, Alexander & Murphy, 2002; Hofer, 2000; Muis, 2004; Sinatra, Kienhues & Hofer, 2014). In domain-general epistemology perspective, epistemological beliefs are not considered specific to a discipline and are assessed as general beliefs directly on knowledge and knowing. In domain-specific epistemological belief structure, it is accepted that individuals have domain-general epistemological beliefs while it is claimed that such beliefs could differ with their measurement in the context of a specific domain; meaning domain-general epistemological beliefs do not completely reflect nature of domain-specific epistemological beliefs (Buehl & Alexander, 2006; Buehl, Alexander & Murphy, 2002). Although a domain-specific epistemological belief perspective seems to be more prominent among these, a consensus has not yet been achieved (Eren, 2006).

When epistemological beliefs are considered in a single context, different sub-dimensions may point to different epistemic levels. However, different epistemic profiles of the same person may arise when the context changes. For example, when the epistemological beliefs about scientific knowledge are examined, a person who seems to have sophisticated epistemological beliefs in the dimension of the certainty of knowledge may appear to have naïve epistemological beliefs in the dimension of justification of knowledge at the same time. On the other hand, when the epistemological beliefs about online learning environments are considered, it may be seen that the same person has naïve epistemological beliefs about the certainty of knowledge. For this reason, we think that it would be appropriate to consider epistemological beliefs within a belief system perspective in a domain-specific way. Thus, it will be possible to make sense of the epistemological beliefs underlying the behavior within the relevant context.

1.1.2. Online specific epistemological beliefs

Today, the internet is one of the most important sources in the production and sharing of knowledge. For consumers (of the knowledge), the internet is almost like a shortcut to access information. However,

simultaneously with the increase in the speed of information production, it has become a necessity to develop various "epistemic judgments" to deal with the increasing information pollution in online mediums (Mason and Boldrin, 2008). In this context, epistemological beliefs about online environments are domain-specific beliefs about the source, certainty and structure of information on the internet, which are used to evaluate the validity and reliability of information packages and information resources in this environment (Strømsø and Bråten, 2010). These beliefs are decisive in determining the strategies to be used in accessing information resources in the online information search process, and in evaluating the accuracy and suitability of the accessed information (Chiu et al., 2013; Greene et al., 2010; Mason, Boldrin and Ariasi, 2010). For this reason, just like in this study, it is considered valuable by many researchers in the literature to consider epistemological beliefs in online environments (Bråten et al., 2019; Hartley and Bendixen, 2001; Strømsø and Bråten, 2010). Therefore, it is important to determine epistemological beliefs about online learning environments.

1.1.3. Assessment of epistemological beliefs

Epistemological beliefs were initially determined using qualitative methods with the effect of scholars following developmental perspective (Baxter Magolda, 1992; Kitchener & King, 1981; Kuhn, 1991; Perry, 1970). Afterwards, with Schommer's (1990) belief system perspective and the "Epistemological Belief Scale" the author developed, quantitative methods were started to be widely used in determination of epistemological beliefs next to qualitative methods (Hofer & Pintrich, 1997; Bahcivan, 2017).

Schommer's Epistemological Belief Scale approaches epistemology in four dimensions being the structure of knowledge, the speed of learning, the stability of knowledge, and the ability to learn. High scores from this scale prepared in five-point Likert form point at naïve epistemological beliefs while low scores point at sophisticated epistemological beliefs. The Epistemological Belief Scale that is accepted as a practical tool in determination of epistemological beliefs was frequently used in determination of epistemological beliefs of university students (Duell & Hutter, 2005; Hofer, 2000; Hofer & Pintrich, 1997; Paulsen & Wells, 1998; Schommer-Aikins, 2004; Qian & Alvermann, 1995) and with revisions at high school (Schommer, 1993) and secondary school levels (Schommer-Aikins et al., 2000). Nevertheless, Schommer's scale is a domain-general scale.

Regarding measurement of domain-specific epistemological beliefs, two different methods are embraced in the literature. In the first approach, domain-general scales are transformed into domain-specific scales with adaptations (Hofer, 2006). When considered specific to online learning media, the "Internet-Specific Epistemic Beliefs Scale" developed by Bråten, Strømsø, and Samuelstuen (2005) could be presented as an example of such adaptations. Bråten et al. (2005) attempted at developing a 36-item domain-specific scale adapting epistemological faith dimensions of Hofer and Pintrich (1997) to online learning media assessing epistemological beliefs under two headings as "nature of internet-based knowledge" [*which covers certainty of internet-based knowledge and simplicity of internet-based knowledge dimensions*] and "nature of internet-based knowing" [*which covers source of knowledge and justification for knowing dimensions*]. As a result of factor analysis conducted by scholars, a 2-factor scale named *general internet epistemic beliefs* [14 items] and *justification for knowing* [4 items] was developed. Other examples of adaptation of independent [domain-general] scales to domain-specific would be the "Domain-Specific Beliefs Questionnaire" developed by Buehl, Alexander and Murphy (2002) specifically in history and mathematics based on Schommer's (1990) scale and Discipline Focused Epistemological Beliefs Questionnaire (DFEBQ) developed by Hofer (2000).

Another domain focused scale development approach adopted in the literature is developing specific scales directly exclusive to the domain in question (Hofer, 2006). The "Scientific Epistemological Belief Scale" developed by Conley, Pintrich, Vekiri, and Harrison (2004) to determine epistemological beliefs of students at primary school level and used at various studies in the literature (Bilecik & Bahcivan, 2017; Gunes & Bahcivan, 2018) could be presented as an example to scales directly developed as domain-specific. When scales developed to determine epistemological beliefs exclusive to online media are studied, it could be argued that these are limited for being culturally specific and for failing to represent epistemology as a whole. Also, literature scan did not reveal a domain-specific scale used in measuring epistemological beliefs of individuals at higher education level on online media. In this context, the main purpose of this study is developing a domain-specific scale to be used to determine epistemological beliefs of university students regarding online learning media. In this scale, epistemological beliefs are discussed in a multidimensional approach to reflect both belief system perspective and developmental perspectives as revised by Hofer and Pintrich (1997). In addition, it is considered that development of the scale at intersection of the Eastern and the Western culture, which has a rich cultural diversity and acts as a bridge between the Asian and European continents thanks to its location will add an intercultural structure to the scale.

2. Method

Cross sectional survey design was applied for the research since data was collected from a plethora of university students at one time (Fraenkel, Wallen & Hyun, 2012).

2.1. Participants

1058 undergraduate students (687 female and 371 male) from 101 departments (of 15 faculties, 2 colleges and 8 vocational schools) participated in the research. Of them 208 were 4th grade, 158 were 3rd grade, 316 were 2nd grade and 376 were 1st grade students. Mean age was observed as 22.18. Participants were invited from a state university by convenience sampling to reach higher number of participation in the study (Table 1).

Table 1. Participants Frequency and percentage distributions

Variable	Trait	Number	Percentage
Gender	Female	687	64.93
	Male	371	35.07
Age	19 and under	87	8.22
	20	211	19.94
	21	257	24.29
	22	206	19.47
	23	137	12.95
	24	57	5.39
	25	27	2.55
	26 and below	76	7.19
Class	1 (Freshman)	376	35.54
	2 (Sophomore)	316	29.87
	3 (Junior)	158	14.93
	4 (Senior)	208	19.66
School type	Faculty	787	74.39
	College	10	0.94
	Vocational School	261	24.67
School name	Faculty of Education	153	14.46
	Faculty of Economics & Administrative Science	152	14.37
	Faculty of Arts and Sciences	141	13.33
	Faculty of Engineering	81	7.66
	Gerede Vocational School	72	6.81
	Bolu Vocational School	54	5.10
	Gerede Faculty of Applied Sciences	50	4.73
	Faculty of Communication	44	4.16
	Bolu Vocational School of Technical Sciences	42	3.97
	Faculty of Theology	41	3.88
	Sports Science Faculty	37	3.50
	Seben Vocational School	25	2.36
	Vocational School of Health Services	25	2.36
Other (25 under)	141	13.31	
Total		1058	100

2.2. The Procedure

A group of researchers from teacher education and technology education areas have written item statements individually. All the researchers had already scientific papers on epistemological beliefs so that their expertise was convenient for development of such an instrument. Each item was inspected by all the researchers before including in the item pool. This process positively contributed to content-related evidence for validation (Fraenkel, Wallen & Hyun, 2012). After that all items were investigated by a language educator as well as several undergraduate students in terms of grammatical convenience and semanticity. At the end, item pool covered 30 items distributed to source (7 items), justification (8 items), certainty (8 items) and simplicity (7 items) dimensions. Items were distributed to participants in 5-point Likert form (1 for strongly disagree, 5 for strongly agree). Scale was applied through online learning management system of the university.

2.3. Data Analysis

16 items were recoded just before the analyses so that higher scores corresponded to sophisticated epistemological beliefs. First of all, Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) and Bartlett sphericity tests were performed. After that an exploratory factor analysis was conducted because the scale was developed for the first time (Tabacknick & Fidell, 2007). Maximum likelihood analysis together with promax rotation was performed through SPSS which was also utilized for calculating Alpha reliability scores.

3. Findings

3.1. Validation

Just before the validation analyses, KMO and Bartlett sphericity tests were conducted to examine appropriateness of sampling. KMO sampling adequacy index was calculated as .90. In addition, Bartlett's sphericity test was significant with a chi-square of 4232 (n=1058). Following this step, a maximum likelihood with promax rotation was executed. Analysis produced a two-factor solution including 15 items as represented by Table 2.

Table 2. Distributions of items to factors*

Factor	Item	Text	FL
Nature of Knowing	S1	Online media is only one of the sources that enable me accessing knowledge.	0.74
	S2	Even when shared by domain experts I confirm accuracy of information on online media using diverse resources.	0.50
	J1	I use my prior knowledge while deciding on accuracy of knowledge from online media.	0.73
	J2	It is important that knowledge I find on online media are logical.	0.64
	J3	I study scientific works to decide on accuracy of knowledge on online media.	0.66
	J4	I decide on accuracy of knowledge on any online media by comparison with other online media.	0.40
	J5	I verify knowledge on online media using various resources even if I believe its accuracy.	0.63
Nature of Knowledge	C1	I can always access correct answers using online media. (R)	0.60
	C2	Knowledge on online media are mostly correct. (R)	0.55
	C3	Knowledge on online media are definitely correct. (R)	0.52
	C4	Knowledge on online media present absolute truths. (R)	0.65
	C5	I am sure of the accuracy of knowledge on online media. (R)	0.62
	Si1	Most of the knowledge on online media are individual messages and content. (R)	0.59
	Si2	Knowledge on online media can be the truth by itself. (R)	0.63
	Si3	Knowledge on online media far from presenting a holistic and correct approach. (R)	0.53

* S for source, J for justification, C for certainty, Si for simplicity and (R) for recoded.

According to Table 2, first factor labelled as “nature of knowing” covered two items from source and five items from justification. In addition, second factor, “nature of knowledge”, included five items from certainty and three items from simplicity. All factor loadings were observed among .40 and .74. This two-factor solution explained 39.44% of total variance. Finally, Cronbach's Alpha was calculated as .80 for both of factors.

The two-factor structure created by the 15 items following the exploratory factor analysis can also be seen in the scatter plot in Figure 1.

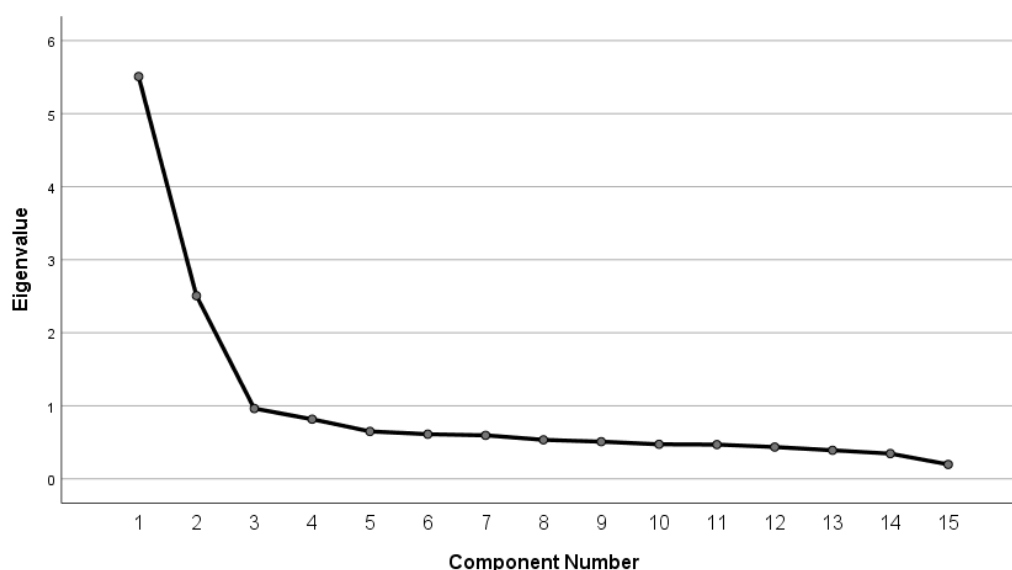

Figure 1. Scatter plot for exploratory factor analysis

It can be seen that the total eigenvalue of the scale was 5.51 which explained 39.44% of the total variance. The original Turkish version of the scale is presented in the appendix.

4. Discussions and Conclusion

As a result of this study a domain-specific scale was developed that could be used to determine epistemological beliefs of university students towards online learning media. Validity and reliability study of the scale was conducted with 1058 university students that volunteered to participate in the study. In the scope of validity study, exploratory factor analysis was made for construct validity of 30-item draft scale. As a result of factor analysis, the items with factor loading value below 0.40 were removed from the scale. In the resulting 2-dimensional structure the first dimension was labelled as Nature of Knowing (7 items) and the second dimension was labelled as Nature of Knowledge (8 items). The resulting 2-dimensional structure explained 39.44% of total variance. Regarding reliability of the scale Cronbach Alfa internal consistency coefficient was calculated as 0.80 for both dimensions. This result demonstrated that the scale has high reliability.

As a result of validity and reliability analysis conducted in the scope of the study, the “Online-Specific Epistemological Beliefs” scale, including 15 items and 2 dimensions, was developed. It is considered that the scale developed in this context would contribute to studies on determining domain-specific epistemological beliefs of university students on online media.

In addition, it is considered that development of the scale at intersection of the Eastern and the Western culture, which has a rich cultural diversity and acts as a bridge between the Asian and European continents thanks to its location will add an intercultural structure to the scale.

References

- Akkoyunlu, B., & Yilmaz, M. (2005). Prospective teachers' information literacy level, internet usage frequencies and purposes of their internet usage. *Eurasian Journal of Educational Research (EJER)*, 19, 1-14.
- Askar, P. & Mazman, S. G. (2013). Adaptation of online information searching strategy inventory into Turkish. *Education and Science*, 38(168), 167-182.
- Ay, K. (2016). Çevrimiçi bilgi arama stratejileri ve bazı eğitimsel değişkenlerle ilişkilerinin incelenmesi (Master's dissertation). Hacettepe University Graduate School of Educational Sciences, Ankara, Turkey. Available from the Council of Higher Education, National Dissertation Center, Dissertation ID: 435195.
- Aydin, A. F. (2020). Disinformation in social media in post-truth period: The Covid-19 (new coronavirus) pandem process. *Asya Studies-Academic Social Studies*, 4(12), 76-90.
- Bahcivan, E. (2014). Examining relationships among Turkish pre-service science teachers' conceptions of teaching and learning, scientific epistemological beliefs and science teaching efficacy beliefs. *Journal of Baltic Science Education*, 13(6), 870-882.

- Bahcivan, E. (2016). Investigating the relationships among PSTs' teaching beliefs: are epistemological beliefs central? *Educational Studies*, 42(2), 221-238.
- Bahcivan, E. (2017). Epistemological research in educational sciences: critical investigation of past, present and future perspectives. *Mersin University Journal of The Faculty of Education*, 13(2), 760-772. <https://doi.org/10.17860/mersinefd.301121>
- Bahcivan, E., & Cobern, W. W. (2016). Investigating coherence among Turkish elementary science teachers' teaching belief systems, pedagogical content knowledge and practice. *Australian Journal of Teacher Education*, 41(10), 62-86.
- Basbay, M. (2013). Analysing the relationship of critical thinking and metacognition with epistemological beliefs through structural equation modeling. *Education and Science*, 38(169), 250-262.
- Baxter Magolda, M. B. (1992). *Knowing and reasoning in college: Gender-related patterns in students' intellectual development*. Jossey Bass.
- Belenky, M. R., Clinchy, B. M., Goldberger, N. R., & Tarule, J. M. (1986). *Women's ways of knowing: The development of self voice and mind*. Basic Books.
- Bilecik, A., & Bahcivan, E. (2017). Investigating relationships among scientific epistemological beliefs, environmental knowledge and environmental attitudes: A structural equation modeling in the context of pre-service science teachers. *Karaelmas Journal of Educational Sciences*, 5, 157-168.
- Brand-Gruwel, S., Wopereis, I., & Vermetten, Y. (2005). Information Problem Solving by Experts and Novices - Analysis of a Complex Cognitive Skill. *Computers in Human Behavior*, 21(3), 487-508.
- Bråten, I. (2008). Personal epistemology, understanding of multiple texts, and learning within internet technologies. In M. S. Khine (Ed.), *Knowing, Knowledge and Beliefs: Epistemological Studies Across Diverse Cultures* (351-376). Springer.
- Bråten, I., & Strømsø, H. I. (2006). Epistemological beliefs, interest, and gender as predictors of Internet-based learning activities. *Computers in Human Behavior*, 22(6), 1027-1042.
- Bråten, I., Brandmo, C., & Kammerer, Y. (2019). A validation study of the internet-specific epistemic justification inventory with Norwegian preservice teachers. *Journal of Educational Computing Research*, 57(4), 877-900.
- Bråten, I., Strømsø, H. I., & Samuelstuen, M. S. (2005). The relationship between internet-specific epistemological beliefs and learning within internet technologies. *Journal of Educational Computing Research*, 33(2), 141-171.
- Brooks, S. K., Webster, R. K., Smith, L. E., Woodland, L., Wessely, S., Greenberg, N., & Rubin, G. J. (2020). The psychological impact of quarantine and how to reduce it: Rapid review of the evidence. *The Lancet*, 395, 912-920
- Buehl, M. M. & Alexander, P. A. (2006). Examining the dual nature of epistemological beliefs. *International Journal of Educational Research*, 45, 28-42.
- Buehl, M. M. (2008). Assessing the multidimensionality of students' epistemic beliefs across diverse cultures. In M. S. Khine (Ed.), *Knowing, Knowledge and Beliefs: Epistemological Studies Across Diverse Cultures* (65-112). Springer.
- Buehl, M. M., Alexander, P. A. & Murphy, P. K. (2002). Beliefs about schooled knowledge: Domain specific or domain general? *Contemporary Educational Psychology*, 27, 415- 449.
- Chiu, Y. L., Liang, J. C. & Tsai, C. C. (2013). Internet-specific epistemic beliefs and self-regulated learning in online academic information searching. *Metacognition and Learning*, 8(3), 235-260.
- Conley, A. M., Pintrich, P. R., Vekiri, I., & Harrison, D. (2004). Changes in epistemological beliefs in elementary science students. *Contemporary Educational Psychology*, 29, 186-204.
- Debowski, S. (2001). Wrong way: Go back! An exploration of novice search behaviours while conducting an information search. *The Electronic Library*, 19, 371-382.
- Deryakulu, D. (2004a), Epistemolojik İnançlar. In Y. Kuzgun and D. Deryakulu (Ed.), *Eğitimde Bireysel Farklılıklar*, 259-289, Nobel Yayınları.
- Deryakulu, D. (2004b). The relationships between university students' learning and study strategies and their epistemological beliefs. *Educational Administration: Theory and Practice*, 38, 230 - 249.
- Eren, A. (2006). Üniversite öğrencilerinin genel ve alan-odaklı epistemolojik inançlarının incelenmesi. (Doctoral dissertation). Abant İzzet Baysal University Graduate School of Social Sciences, Bolu, Turkey. Available from the Council of Higher Education, National Dissertation Center, Dissertation ID: 211317
- Fraenkel, J. R., Wallen, N. E. & Hyun, H. H. (2012). *How to design and evaluate research in education* (8th ed.). McGraw-Hill.

- Gecgel, H., Kana, F., Ozturk, N. E., & Akkas, İ. (2020). Investigation of the relationship between pre-service teachers' reading motivations and social media-specific epistemological beliefs. *Journal of Language Education and Research*, 6(2), 478-507.
- Greene, J. A., Muis, K. R. & Pieschl, S. (2010). The role of epistemic beliefs in students' self-regulated learning with computer-based learning environments: Conceptual and Methodological Issues. *Educational Psychologist*, 45(4), 245–257.
- Günes, E., & Bahcivan, E. (2018). A mixed research-based model for pre-service science teachers' digital literacy: Responses to “which beliefs” and “how and why they interact” questions. *Computers & Education*, 118, 96-106.
- Hartley, K. & Bendixen, L. D. (2001). Educational research in the internet age: Examining the role of individual characteristics. *Educational Researcher*, 30(9), 22-26.
- Heidari, E., Mehrvarz, M., Marzooghi, R., & Stoyanov, S. (2021). The role of digital informal learning in the relationship between students' digital competence and academic engagement during the COVID-19 pandemic. *Journal of Computer Assisted Learning*, 37, 1154-1166.
- Hofer, B. K. (2000). Dimensionality and disciplinary differences in personal epistemology. *Contemporary Educational Psychology*, 25, 378–405.
- Hofer, B. K. (2004). Epistemological understanding as a metacognitive process: Thinking aloud during online searching. *Educational Psychologist*, 39(1), 43–55.
- Hofer, B. K. (2006). Domain specificity of personal epistemology: Resolved questions, persistent issues, new models. *International Journal of Educational Research*, 45, 85-95.
- Hofer, B. K., & Pintrich, P. R. (1997). The development of epistemological theories: Beliefs about knowledge and knowing and their relation to learning. *Review of Educational Research*, 67(1), 88-140.
- Kammerer, Y., Bråten, I., Gerjets, P. & Strømsø, H. I. (2013). The role of internet-specific epistemic beliefs in laypersons' source evaluations and decisions during Web search on a medical issue. *Computers in Human Behavior*, 29(3), 1193-1203.
- Kapucu, S., & Bahcivan, E. (2015). High school students' scientific epistemological beliefs, self-efficacy in learning physics and attitudes toward physics: A structural equation model. *Research in Science & Technological Education*, 33(2), 252-267.
- King, P. M., & Kitchener, K. S. (1994). *Developing reflective judgment: Understanding and promoting intellectual growth and critical thinking in adolescents and adults*. Jossey-Bass.
- Kitchener, K. S., & King, P. A. (1981). Reflective judgment: Concepts of justification and their relationship to age and education. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 2, 89–116.
- Kuhn, D. (1991). *The skills of argument*. Cambridge University Press.
- Kurbanoglu, S. (2002). WWW Bilgi kaynaklarının değerlendirilmesi. *Hacettepe University Journal of Faculty of Letters*, 19(1), 11-25.
- Lee, S.W.Y., & Tsai, C.C. (2011). Students' perception of collaboration, self-regulated learning, and information seeking in the context of Internet-based learning and traditional learning. *Computers in Human Behavior*, 27(2), 905–914
- Lodewyk, K. R. (2007). Relations among epistemological beliefs, academic achievement, and task performance in secondary school students. *Educational psychology*, 27(3), 307-327.
- Lorenzen, M. (2002). The land of confusion? High school students and their use of the World Wide Web for research. *Research Strategies*, 18(2), 151–163
- Mason, L., & Boldrin, A. (2008). Epistemic metacognition in the context of information searching on the Web. In M. S. Khine (Ed.), *Knowing, knowledge and beliefs: Epistemological studies across diverse cultures*, pp. 377–404. Springer.
- Mason, L., Boldrin, A. & Ariasi, N. (2010). Epistemic metacognition in context: Evaluating and learning online information. *Metacognition and Learning*, 5(1), 67–90.
- Muis, K. R. (2004). Personal epistemology and mathematics: A critical review and synthesis of research. *Review of Educational Research*, 74 (3), 317-377.
- Nazim, M. (2008). Information searching behavior in the internet age: A users' study of Aligarh Muslim University. *The International Information & Library Review*, 40(1), 73-81.
- Nimrod, G. (2020). Changes in internet use when coping with stress: Older adults during the COVID-19 pandemic. *The American journal of geriatric psychiatry*, 28(10), 1020-1024.
- Oliver, B., & Goerke, V. (2007). Australian undergraduates' use and ownership of emerging technologies: Implications and opportunities for creating engaging learning experiences for the Net Generation. *Australasian Journal of Educational Technology*, 23(2),171-186.

- Paulsen, M. B., & Wells, T. C. (1998). Domain differences in the epistemological beliefs of college students. *Research in higher education, 39*(4), 365-384.
- Perry, W. G. (1968). *Patterns of development in thought and values of students in a liberal arts college: A validation of a scheme*. Bureau of Study, Counsel, Harvard University (ERIC Document Reproduction Service No. ED024315).
- Perry, W. G. Jr. (1970). *Forms of intellectual and ethical development in the college years: A scheme*. Holt, Rinehart, & Winston.
- Qian, G. & Alvermann, D. (1995). Role of epistemological beliefs and learned helplessness in secondary school students' learning science concepts from text. *Journal of Educational Psychology, 87*(2), 282-292.
- Schommer, M. (1990). Effects of beliefs about the nature of knowledge on comprehension. *Journal of Educational Psychology, 82*(3), 498-504.
- Schommer, M. (1993). Epistemological development and academic performance among secondary students. *Journal of Educational Psychology, 85*, 1-6.
- Schommer, M. (1994). Synthesizing epistemological belief research: Tentative understandings and provocative confusions. *Educational Psychology Review, 6*, 293-320.
- Schommer-Aikins, M. (2004). Explaining the epistemological belief system: Introducing the embedded systemic model and coordinated research approach, *Educational Psychologist, 39*(1), 19-29.
- Schommer-Aikins, M., Duell, O. K., & Hutter, R. (2005). Epistemological beliefs, mathematical problem-solving beliefs, and academic performance of middle school students. *The elementary school journal, 105*(3), 289-304.
- Schommer-Aikins, M., Mau, W. C., Brookhart, S., & Hutter, R. (2000). Understanding middle students' beliefs about knowledge and learning using a multidimensional paradigm. *The journal of educational research, 94*(2), 120-127.
- Schreiber, J. B. & Shinn, D. (2003). Epistemological beliefs of community college students and their learning processes, *Community College Journal of Research and Practice, 27*(4), 699-709.
- Sinatra, G. M., Kienhues, D. & Hofer, B. K. (2014). Addressing challenges to public understanding of science: Epistemic cognition, motivated reasoning, and conceptual change. *Educational Psychologist, 49*(2), 123-138.
- Strømsø, H. I. & Bråten, I. (2010). The role of personal epistemology in the self-regulation of internet-based learning. *Metacognition and Learning, 5*(1), 91-111.
- Szymkowiak, A., Melović, B., Dabić, M., Jeganathan, K., & Kundi, G. S. (2021). Information technology and Gen Z: The role of teachers, the internet, and technology in the education of young people. *Technology in Society, 65*, 101565.
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2007). *Using multivariate statistics*. Allyn & Bacon.
- The Psychiatric Association of Turkey-PAT, (2020). *Karantinanın ruhsal etkileri ve koruyucu önlemler*. <https://www.pskiyatri.org.tr/TPDDData/Uploads/files/KarantinaCOVID.pdf>
- Tsai, C. C. (2001). A review and discussion of epistemological commitments, metacognition, and critical thinking with suggestions on their enhancement in Internet-assisted chemistry classrooms. *Journal of Chemical Education, 78*, 970-974.
- Tsai, C. C. (2004). Information commitments in web-based learning environments. *Innovations in Education and Teaching International, 41*, 105-112.
- Tsai, C. C. (2008). The preferences toward constructivist internet-based learning environments among university students in Taiwan. *Computers in Human Behavior, 24*(1), 16-31
- Tsai, P. S., Tsai, C. C. & Hwang, G. J. (2011). The correlates of Taiwan teachers' epistemological beliefs concerning Internet environments, online search strategies, and search outcomes. *The Internet and Higher Education, 14*(1), 54-63.
- Turkish Statistical Institute-TUIK, (2020). *Hanehalkı bilişim teknolojileri kullanım araştırması*. [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-\(BT\)-Kullanim-Arastirmasi-2020-33679](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)-Kullanim-Arastirmasi-2020-33679)
- United Nations Development Programme-UNDP, (2020). *The next frontier: Human development and the Anthropocene*. Human Development Report. https://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/library/human_development/hdr-2020.html
- Valanides, N., & Angeli, C. M. (2005). Effects of instruction on changes in epistemological beliefs. *Contemporary Educational Psychology, 30*(2), 314-330.
- Walraven, A., Brand-Gruwel, A. & Boshuizen, P. A. H. (2008). Information-problem solving: A review of problems students encounter and instructional solutions. *Computers in Human Behavior, 24*(3), 623-648.

- Watkins, K. E., & Marsick, V. J. (2021). Informal and incidental learning in the time of COVID-19. *Advances in Developing Human Resources*, 23(1), 88-96.
- WeAreSocial, (2020). *Digital 2021: Turkey*. <https://datareportal.com/reports/digital-2021-turkey>
- Whitmire, E. (2003). Epistemological beliefs and the information-seeking behavior of undergraduates. *Library and Information Science Research*, 25(2), 127-142.
- World Health Organization-WHO, (2020). *Covid-19 salgını sırasında ruh sağlığı ve psikososyal konular*. <https://cdn.istanbul.edu.tr/FileHandler2.ashx?f=dso-ruh-sagligi-onerileri.pdf>
- Wu, Y.-T., & Tsai, C. C. (2007). Developing an information commitment survey for assessing students' web information searching strategies and evaluative standards for web materials. *Journal Of Educational Technology and Society*, 10(2), 120-132.
- Zafarmand, N. (2010). Halkla ilişkiler alanında yeni mecra ve uygulamaların yeri ve önemi: Sosyal medya ve PR2.0. (Master's dissertation). Gazi University Graduate School of Social Sciences, Ankara, Turkey. Available from the Council of Higher Education, National Dissertation Center, Dissertation ID: 271288

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimlerde İnsan Araştırmaları Etik Kurulu'nun 29.04.2021 tarih 2021/149 sayı ve 2021/04 nolu toplantı kararı ile etik kurul izin belgesi almış olduklarını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

**UZAKTAN İLK OKUMA YAZMA ÖĞRETİMİNE İLİŞKİN ÖĞRETMEN
GÖRÜŞLERİ***

The Opinions of Teachers on Distance Primary Literacy Teaching

Hanife Şeyda DUDAK¹ ve Nurşat BİÇER²

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Amasya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel Eğitim Anabilim Dalı, Sınıf Eğitimi Bilim Dalı, Amasya, hanife.seyda.dudak@gmail.com, orcid.org/0000-0002-3379-1967

² Doç. Dr., Amasya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Amasya, nursatbicer@gmail.com, orcid.org/0000-0003-3680-7052

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
30.05.2022
Kabul/Accepted:
02.09.0022

DOI:

10.18069/firatsbed.1123252

Anahtar Kelimeler

İlk Okuma Yazma
Öğretimi, Uzaktan Eğitim,
Covid-19 Pandemi Dönemi,
Fenomenoloji

Keywords

Primary Literacy Teaching,
Distance Education, Covid-
19 Pandemic Period,
Phenomenology

ÖZ

Bu çalışmada, Covid-19 salgını sebebiyle uzaktan eğitimle yürütülen eğitim faaliyetlerinde elde edilen deneyimler ışığında, 1. sınıf öğretmenlerinin uzaktan eğitimle ilk okuma yazma öğretimine ilişkin görüşlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Araştırma nitel araştırma desenlerinden fenomenoloji deseni ile yürütülmüştür. Araştırmanın çalışma grubunu, kolay ulaşılabilir durum örnekleme ile kendilerine ulaşılan, Amasya il merkezinde görev yapan 17 sınıf öğretmeni oluşturmaktadır. Veriler, araştırmacı tarafından geliştirilen yarı yapılandırılmış görüşme formları kullanılarak, sınıf öğretmenlerinden toplanmıştır. Elde edilen verilerin analizinde içerik analizi yöntemi tercih edilmiş ve MAXQDA 2020 nitel analiz programı kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlar neticesinde öğretmenlerin uzaktan eğitim ile ilgili gerekli bilgi ve deneyime sahip olmaması, uzaktan eğitim sisteminin çok yeni olması, öğrencilerinin yaş grubunun küçük olması ve eğitim sürecine yeni dâhil olmaları, her öğrencinin uzaktan eğitim faaliyetlerinin yürütüldüğü elektronik cihazlara veya internet erişimine sahip olmamasından kaynaklı sorunlar yaşandığı bilgisi edinilmiştir. Bu çalışmanın uzaktan eğitimdeki sorunların tespitine, uzaktan eğitim süreçlerinin iyileştirilmesine, uzaktan eğitim sürecinin küçük yaş grubundaki öğrencilerin öğrenmelerini kolaylaştıracak şekilde düzenlenmesine ve literatüre katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

ABSTRACT

In this study, it is aimed to determine the opinions of the first-grade teachers related to primary literacy teaching by distance education in the light of experiences achieved in the educational activities carried out with distance education due to the Covid-19 epidemic. This study was carried out with the phenomenology design, which is one of the qualitative research patterns. The study group of research consist of 17 classroom teachers working in the city center of Amasya, who were contacted through the easily accessible sampling method. The data were collected from the teachers in the study group using semi-structured interview forms developed by the researcher. The content analysis method was preferred when analyzing the data obtained within the scope of the study. While analyzing the data, the MAXQDA 2020 qualitative analysis program was preferred.

As a result of findings achieved, it is found out related that teachers do not have necessary knowledge and experience about distance education, distance education system is fairly new, students age group is young and they are just involved to education system, each student does not have access to electronic devices or internet, which distance educational activities conducted out with. It is thought that this study will contribute to the identification of problems in distance education, improving future distance education processes, organizing the distance education process in such a way that will facilitate the learning of students in younger age groups. It will also contribute to the literature in distance education process.

Atf/Citation: Dudak, H. Ş. ve Biçer, N. (2022). Uzaktan İlk Okuma Yazma Öğretimine İlişkin Öğretmen Görüşleri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 3(979-993).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Nurşat BİÇER, nursatbicer@gmail.com

* Bu çalışma, "Uzaktan İlk Okuma Yazma Öğretimine İlişkin Öğretmen ve Veli Görüşleri" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

1. Giriş

İnsanlar arasındaki iletişimin temelinde söz ve söze ait unsurlar bulunmaktadır (Alyılmaz ve Alyılmaz, 2018). İnsanoğlu, ihtiyaç duyduğu her alanda iletişim kurabilmek için dili kullanmayı öğrenmek ve bilmek zorundadır (Alyılmaz, 2018). Günümüz uygarlığının, büyük bir ölçüde okuma-yazmaya dayalı bir uygarlık olduğu söylenebilir. Okuma-yazma, insanlığın geçmiş dönemlerdeki birikimlerini daha sonraki kuşaklara aktarmaya aracılık etme diğer yandan da yaşayan kuşaklar arasında önemli ve etkili bir haberleşme ve anlaşma aracı olma rolüne sahiptir. Hayatımızın bu denli içinde yer alan okuma yazma becerisi öğretilirken kazandırılacak olan ilk davranışların öğrencilere dikkatli bir biçimde kazandırılması gerekmektedir. Çünkü herhangi bir alanda kazanılan ilk davranışlar derine işlediğinden yanlış şekilde edinilen davranışların daha sonrasında düzeltilmesi oldukça güçtür. Bu sebeple her alanda olduğu gibi ilk okuma yazma alanında da öğretim, sürecin en başından itibaren doğru davranışlar kazandırılacak şekilde planlanmalı ve uygulanmalıdır. Okuma yazma becerisinin, öğrencilerin okul hayatındaki başarılarında hiç kuşkusuz etkisi çok büyüktür (Öz ve Çelik, 2007). Bu dönemde nitelikli bir eğitim alan, derslerinde başarılı olan ve okulu seven öğrencinin daha sonraki eğitim süreçlerinde de başarılı olacağı ön görülebilir.

İlk okuma yazma bireyin hayatı boyunca alacağı eğitimin temelini oluşturmaktadır. Okuma ve yazma eğitiminin temeli olmasıyla birlikte her birey için unutulmaz ve önemli deneyimlerden biridir. Bireyin kendini gerçekleştirebilmesi, hayata hazırlanması, sosyal bir varlık olarak içinde bulunduğu toplumla gerektiği biçimde iletişim kurabilmesi, yazılı ve görsel materyalleri anlayabilmesi, kendini etkili bir şekilde ifade edebilmesine olanak sağlayacak en temel ihtiyaçların başında okuma yazma gelmektedir (Erbaşan ve Erbaşan, 2020: 114). Okul öncesi eğitimiyle temelleri atılmaya başlayan ilk okuma yazma tüm yaşamı kapsayan bir süreç olarak devam etmektedir (Güneş, Uysal ve Taç, 2016). Bu sebeple temelleri sağlam atılmış bir okuma yazma eğitimi, bireyin gelecekteki eğitim hayatını olumlu yönde etkilemektedir. Bu süreçte yaşanan olumsuz durumlar bireyin okuma ve yazmaya karşı tutumunu ve de bu becerilerin gelişimini olumsuz etkileyebilir. Bu yüzden ilk okuma yazma sürecinin tüm bireyler için hayati önem taşıdığını söylemek mümkündür. İlk okuma yazma sürecinde okuma yazma becerileri temel düzeyde öğretilmekte olup bununla sınırlı kalınmamalıdır. İlk okuma yazma öğretimi okuma ve yazma becerilerinin yanı sıra düşünme, anlama, sıralama, sınıflama, sorgulama, ilişki kurma, analiz, sentez yapma ve değerlendirme gibi zihinsel becerilerin geliştirilmesini de içermektedir. Bu bağlamda Türkçeyi doğru, güzel ve etkili kullanmaya yönelik becerilerin kazandırıldığı bir ilk okuma yazma öğretimi amaçlanmaktadır (Millî Eğitim Bakanlığı [MEB], 2019: 10).

İçinde bulunduğumuz çağın şartlarına ve öğrencinin gelişimine uygun olarak bu becerilerin geliştirilebilmesi için eğitimdeki bazı yaklaşım ve modellerinin göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Bunlar; yapılandırmacı yaklaşım, çoklu zekâ, beyin temelli öğrenme, öğrenci merkezli eğitim, bireysel farklılıklara duyarlı eğitim, sarmal, tematik ve beceri yaklaşımı gibi yaklaşım ve modellerdir. Bu eğitim yaklaşım ve modelleri çerçevesinde geliştirilmiş olan Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda ilk okuma yazmanın öğretimine ayrı bir önem verilmiş ve "Ses Esaslı İlk Okuma Yazma Öğretimi" yaklaşımı benimsenmiştir (Millî Eğitim Bakanlığı [MEB], 2019: 10). Bu öğretim yöntemine göre ilk okuma yazma sürecine seslerin öğretilmesiyle başlanmalıdır. Öğretim yapılırken bir araya geldiklerinde anlamlı bir bütün oluşturacak birkaç ses verilir daha sonra bu seslerden heceler, hecelerden kelimeler, kelimelerden de cümleler oluşturulur. Yani parçadan bütüne doğru bir yol izlenir. Okuma yazma sürecine uygun ortam hazırlanarak bireylerin erken yaşta seslere karşı duyarlılığının gelişmesi, heceleri sezinlemesi, sözcük dağarcığının gelişmesi, okuduğunu anlama becerisi ve etkili iletişim kurabilme becerisinin kazandırılması sağlanabilir (Ercan, 2021: 15).

Eğitim süreçleri çeşitli sebeplerden dolayı zaman zaman değişiklik gösterebilmektedir. Hızlı bir şekilde yayılan salgın hastalıklar, şiddetli ve yıkıcı neden olan depremler, olumsuz hava koşulları gibi nedenlerden ötürü eğitim kurumlarının uzun süre kapanması gerekebilir. Eğitim kurumlarının uzun süre kapalı olması eğitim öğretim faaliyetlerinin aksamasına neden olacağından dolayı farklı çözüm yolları üretilmiştir. Bu sebeple teknolojik gelişmelerin sağladığı olanaklardan da faydalanılarak uzaktan eğitim seçeneği ortaya çıkarılmıştır (Bulut ve Susar Kırmızı, 2021). Uzaktan eğitimle, teknolojik cihazlar sayesinde mekân fark etmeksizin eğitim faaliyetlerini yapmak mümkün hâle gelmiştir.

Covid-19 salgınıyla birlikte hayatın seyri ve düzeni tüm dünyada değişmiş ve salgının etkisinin azaltılması amacıyla esnek çalışma, evden çalışma veya dönüşümlü çalışma gibi uygulamalara başvurulmuştur. Bunun yanı sıra tüm dünya üzerinde kısmi ve tam zamanlı sokağa çıkma yasakları, karantina uygulamaları, sosyal mesafeye dikkat edilmesi gibi önlemler ortaya konmuştur. Bu önlemler kapsamında insanlar arası teması en aza

indirmek için bazı yerler kapatılmış, kapatılan bu yerler arasında okullar ve üniversiteler de yer almıştır. Okulların kapatılması ve yüz yüze eğitime verilen arayla beraber dünyada tüm eğitim düzeylerinden öğrencilerin eğitim faaliyetlerinde aksama yaşanmıştır. Yaşanan bu aksamayla Türkiye’de bu durumdan etkilenen öğrenci sayısı yaklaşık 25 milyon öğrencidir (Bozkurt, 2020: 114). Eğitimin temel bir insan hakkı ilkesinden yola çıkarak Covid-19 salgını nedeniyle aksayan eğitim sürecini telafi amacıyla pek çok eğitim kurumu hızlı çözümler üretmiş ve acil uzaktan eğitim uygulamaları tüm dünyada kullanılmaya başlanmıştır. Uzaktan eğitim, eğitim sürecinin devamlılığının sağlanabilmesi için tüm dünyada zorunlu bir seçenek hâline gelmiştir.

1700’lü yıllara dayanan uzaktan eğitimin sunduğu çeşitli avantajlar uzun yıllardır bilinmesine karşın dünya tarihinde ilk kez 2020 yılında büyük kitleler tarafından tercih edilmeye başlanmış ve de özellikle 2019 yılının sonlarında başlayan Covid-19 (Korona virüs) salgını, uzaktan eğitimi tüm dünyanın gündemi hâline getirmiştir (Alan, 2021; Eken, Tosun ve Tuzcu Eken, 2020). Dolayısıyla tüm ülkeler salgın kontrol altına alınana kadar eğitimin daha fazla kesintiye uğramaması için en hızlı şekilde uzaktan eğitime geçmiştir. Geleneksel yöntemden uzaktan eğitime geçişte yapılması gereken hazırlık, planlama, uygulama, işlem ve değerlendirme gibi aşamalar hızlandırılarak işlem aşamasına geçilmiştir. Fakat bu durumla birlikte bazı sorunlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Daha önce sınırlı gruplara yönelik olarak uygulanan uzaktan eğitim uygulaması tüm dünya genelinde eğitim sisteminin tamamının yürütülmesi hususunda yetersiz kalmıştır (Alan, Biçer ve Can, 2020: 1973).

Yaşanan gelişmelere bağlı olarak ülkemizde de uzaktan eğitim Mart 2020’de başlamıştır. Bu süreçte kademeli olarak okulları açma girişimlerinde de bulunulmuştur; fakat bu girişimin devamlılığı sağlanamamıştır. 2020-2021 eğitim öğretim yılı birinci yarıyılı ülke çapında alınan kararlar neticesinde uzaktan eğitimle tamamlanmıştır. İkinci yarıyılı ise kırsal bölgelerde bulunan okullarda haftada 5 gün, şehir merkezlerinde bulunan okullarda ise 2 gün olacak şekilde yüz yüze eğitime geçmek için denemelerde bulunulmuştur. Fakat salgının seyirinden dolayı okullar tekrar kapatılıp uzaktan eğitimin devam etmesine karar verilmiştir (Bulut ve Susar Kırmızı, 2021: 2).

Yapılacak bu çalışma, Covid-19 pandemi sürecinde uzaktan eğitimle yürütülen ilk okuma yazma süreci gerçekleştirilirken yaşanan öğretmen ve veli deneyimleri hakkında bilgi edinilmesini sağlamaktadır. Araştırmada elde edilen verilerin bundan sonraki süreçte gerçekleştirilecek uzaktan eğitim sürecinin iyileştirilmesine ve eksikliklerin tespitinin sağlanmasına kaynaklık etmesi beklenmektedir. Bu çalışmanın amacı, Covid-19 pandemi sürecinde uzaktan eğitim yöntemiyle yürütülen ilk okuma yazma sürecinde öğrencilerin derse katılım durumlarını, sürecin nasıl işlediğini, etkililiği ve işlevselliğini, süreçte hangi sorunlarla karşılaşıldığını, sorunların nasıl aşıldığını, öğrencilerin öğrenim ihtiyaçlarını karşılamadaki yeterliliğini, ne tür materyaller kullanıldığını, veli-öğretmen iletişimini ve sürecin öğrenciler üzerindeki etkisini öğretmen görüşleri ile belirlemektir. Belirtilen amaç doğrultusunda şu soruya cevap aranmıştır:

- Öğretmenlerin pandemi döneminde uzaktan ilk okuma yazma öğretimine yönelik görüşleri nelerdir?

2. Yöntem

2.1. Araştırma Deseni

Bu araştırmada, Amasya’daki ilkokullarda görev yapan 1.sınıf öğretmenlerinin uzaktan ilk okuma yazma öğretimine ilişkin görüşleri alınması amacıyla nitel araştırma desenlerinden biri olan fenomenoloji (olgubilim) deseni kullanılmıştır. “Fenomenoloji, deseni farkında olduğumuz ancak derinlemesine ve ayrıntılı bir anlayışa sahip olmadığımız olgulara odaklanmaktadır” (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 69). Araştırmada, katılımcılardan alınan görüşlerle uzaktan ilk okuma yazma öğretimi olgusunun araştırılması ve anlamlandırılması amacıyla fenomenoloji deseni tercih edilmiştir.

2.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubu, 2020-2021 eğitim ve öğretim yılı, Amasya il merkezinde bulunan, MEB’e bağlı ilkokullarda görev yapan 17 sınıf öğretmeninden oluşmaktadır. Öğretmenlerin seçiminde kolay ulaşılabilir durum örneklemesi tercih edilmiştir. Bu örneklemeye yöntemindeki temel anlayış, yakın olan ve erişilmesi kolay olan bir durumun seçilmesidir (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 123). Kolay ulaşılabilir durum örneklemesi, araştırmacıya hız ve pratiklik kazandırması yönüyle tercih edilmiştir. Bu örneklemeye yöntemi ile araştırmacı

tarafından kendilerine ulaşılabilen sınıf öğretmenleri çalışma grubuna dahil edilmiştir. Çalışma grubunda bulunan öğretmenlerin özelliklerine ilişkin bilgiler Tablo 1’ de verilmiştir:

Tablo 1: Çalışma grubundaki öğretmenlerin özellikleri

		(f)	%	N
Cinsiyet	Erkek	6	35.2	17
	Kadın	11	64.7	
Kıdem	15-25 yıl arası	8	47.0	17
	26-35 yıl arası	6	35.2	
	36-45 yıl arası	3	17.6	
Mezun Bölüm	Sınıf Öğretmenliği	10	58.8	17
	Eğitim Enstitüsü (Önlisans)	2	11.7	
	Sınıf Öğretmenliği (Açıköğretim)	1	5.8	
	Tarih Bölümü	1	5.8	
	Coğrafya Bölümü	1	5.8	
	Almanca Öğretmenliği	1	5.8	
	Ziraat Fakültesi	1	5.8	
	Olduğu			

Tabloda görüldüğü gibi araştırmanın çalışma grubunda beş farklı okulda görev yapmakta olan 17 öğretmen yer almaktadır. Öğretmenlerin 11’i kadın, 6’sı erkektir. Öğretmenlerin çoğunluğu 15-25 yıllık kıdeme sahipken, geri kalan kısmı da 26 yıl ve üstü kıdeme sahiptir. Öğretmenlerin büyük çoğunluğu sınıf öğretmenliği mezunu iken, geri kalan kısmı farklı bölümlerden mezun olmuşlardır.

2.3. Verilerin Toplanması

Araştırmanın gerçekleştirilmesi için Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Etik Kurulunun 07.05.2021 tarihli ve 15355 sayılı kararıyla etik kurul izni ve Millî Eğitim Bakanlığında uygulama izni 26236883 sayılı ve 09.06.2021 tarihli evrak ile alınmıştır. Bu çalışmada öğretmenlerin uzaktan ilk okuma yazma öğretimine yönelik görüşlerini derinlemesine edinebilmek için yarı yapılandırılmış görüşme yöntemi tercih edilmiştir. Araştırmacı tarafından geliştirilen yarı yapılandırılmış görüşme formuyla öğretmenlerden veriler toplanmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme formu hazırlanırken ilgili yazın taraması yapılmış ve taslak görüşme formu oluşturulmuştur. Hazırlanan görüşme formu üzerinde Türkçe eğitimi alanında bir öğretim üyesi ve iki sınıf öğretmenin uzman görüşü alınmıştır. Bu aşamalardan sonra elde edilen bilgilerden yararlanılarak formda ifade değişiklikleri ve soru değişiklikleri yapılmıştır. Yapılan düzeltmeler neticesinde öğretmen görüşme formu 13 maddeden oluşan nihai sonucunu almıştır. İki sınıf öğretmeni ile yapılan ön uygulama sonucunda görüşme formunun uygun olduğu görülmüştür. Oluşan görüşme formu araştırma kapsamındaki katılımcılara yöneltilmiştir.

Araştırmaya ilişkin veriler, belirlenen 1. sınıf öğretmenleriyle görüşme yapılarak toplanmıştır. Görüşme esnasında katılımcılara çalışmanın amacından bahsedilerek araştırmanın gönüllük esasına dayalı olarak yapılacağı ve katılımcıların istedikleri takdirde görüşmeye devam edip etmeme konusunda serbest oldukları belirtilmiştir. Görüşme sırasında veri kaybını önlemek için ses kaydı yapılarak ve not alınarak veriler kaydedilmiştir.

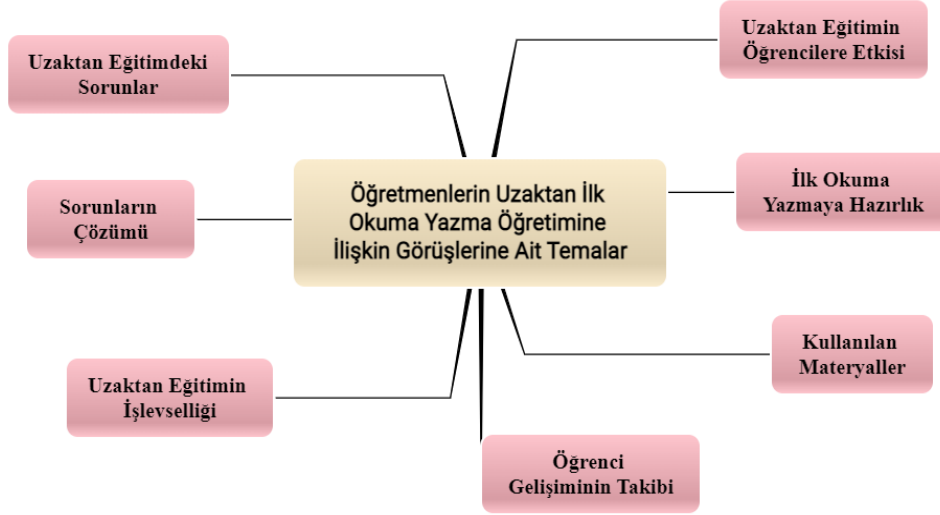
2.4. Verilerin Analizi

Çalışma verilerinin analizi yapılırken içerik analizi yöntemi tercih edilmiştir. İçerik analizindeki temel amaç, elde edilen verileri açıklayabilecek kavramlara ve ilişkilere ulaşmaktır. Çalışmanın verileri dört aşamada analiz edilmiştir: 1. Aşama verilerin kodlanması, 2. Aşama kodlanan verilerin temalarının belirlenmesi, 3. Aşama kodların ve temaların düzenlenmesi, 4. Aşama bulguların tanımlanması ve yorumlanması (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 242-243). Analiz sürecinde önce, katılımcılarla yapılan görüşmelerin kayıtları ve alınan notlar deşifre edilip çözümlenmeler yapılmıştır. Veriler elektronik ortamda yazıya aktarılırken katılımcıların verdikleri ifadelerin aslına bağlı kalınmıştır.

Verilerin analizi için MAXQDA 2020 nitel analiz programı kullanılmıştır. Öğretmenlerin görüşlerinin analizinde ifadelerdeki benzer ögeler gruplandırılmış ve gruba uygun olacak şekilde temalar oluşturulmuştur. Bu işlemin güvenilirliğini sağlamak amacıyla yazıya aktarılan veriler üzerinde araştırmacı ve bir uzman kodlama yapmıştır. Oluşan kodlar üzerinde araştırmacılar tarafından tüm kodlar ayrı ayrı ele alarak değerlendirmede bulunulmuş, tartışılarak kodlar üzerinde değişiklikler yapılmış ve kodlara son şekli verilmiştir. Bulguların tutarlılığını sağlamak amacıyla oluşturulan temaların kodlarla ve diğer temalarla tutarlığı göz önünde bulundurulmuş ve anlamlı bir bütün oluşturmasına dikkat edilmiştir. Elde edilen bulgular şekiller hâlinde gösterilmiş ve katılımcıların görüşlerinden örneklere yer verilmiştir. Görüşüne başvuru alan öğretmenler kısaltma ve numara (Ö1, Ö2, ...) kullanılarak isimlendirilmiştir. Katılımcıların görüşleri verilirken bu kısaltmalar kullanılmıştır.

3. Bulgular

Araştırma bulguları ortaya çıkan temalara göre ilk okuma yazmaya hazırlık, kullanılan materyaller, öğrenci gelişiminin takibi, uzaktan eğitimdeki sorunlar, sorunların çözümü, uzaktan eğitimin işlevselliği ve uzaktan eğitimin öğrencilere etkisi başlıklarına ayrılmıştır (Şekil 1).

Şekil 1: Temaların dağılımı

3.1. İlk Okuma Yazmaya Hazırlık Etkinliklerine İlişkin Öğretmen Görüşleri

İlk okuma yazmaya hazırlık süreci öğrencilerin okuma ve yazmayı öğrenmesini kolaylaştıracak, hazır bulunuşluk düzeyini artıracak çalışmaları içermektedir. İlk okuma yazmaya hazırlık temasında öğretmenlerin uzaktan ilk okuma yazma sürecinde ne tür çalışmalar yaptığını ilişkin veri toplanarak yukarıdaki şekilde sunulmuştur. Şekil incelendiğinde ilk okuma yazmaya hazırlık temasına ait; boyama ve çizgi çalışmaları kodunun (11), sesler kodunun (5), videolar kodunun (4), dinleme çalışmaları kodunun (3), ders kitapları kodunun (2), yazı çalışmaları kodunun (2), kaynak kitaplardaki etkinlikler kodunun (2), teknoloji bilgisinin artırılması kodunun (2), internet tabanlı etkinlikler kodunun (2), sunum kodunun (2), okuma yazmaya karşı olumlu tutum geliştirme kodunun (1), şarkılar kodunun (1), EBA TV kodunun (1) ve görseller kodunun (1) söylendiği görülmektedir (Şekil 2). Öğretmenlerin ifadelerine bakıldığında ilk okuma yazmaya hazırlık sürecinde yazmaya hazırlık etkinliklerinden en çok boyama ve çizgi çalışmaları tercih edilmektedir. Bu çalışmalara ek olarak yazma sürecine öğrencileri hazırlamak amacıyla kasları geliştiren farklı çalışmalar da öğretmenler tarafından tercih edilmiştir. Okumaya hazırlık çalışmalarından ise dinleme çalışmalarının sıklıkla tercih edildiği görülmektedir. Ayrıca ilk okuma yazmaya hazırlık ile ilgili yapılan çalışmalarda çeşitlilik oldukça fazladır. Öğretmenlerin ilk okuma yazmaya hazırlık sürecinde çalışmaların çeşidi artırarak öğrencileri her açıdan okuma yazma öğrenmeye elverişli düzeye getirmeye çalışmışlardır. Bu süreçte velilerin de öğrencilere ek çalışmalar yaptırarak hazırlık sürecine destek oldukları öğretmen ifadelerinde yer almaktadır.

Şekil 2: İlk okuma yazmaya hazırlık sürecinde yazmaya hazırlık etkinliklerine ilişkin oluşturulan kodların dağılımı

İlk okuma yazmaya hazırlık ile ilgili öğretmenlerin bazı ifadelerine yer verilmiştir. Bu ifadeler şöyledir:

“Çeşitli kaynaklardan dinleme eğitimi, çizgi çalışmaları, oyun hamurlarıyla yazma çalışmaları ve kas güçlendirici çalışmalar yapıldı. Videolarla harf yönleri gösterildi.” (Ö1, K, 31 Yıl)

“Video destekli dinleme çalışmaları, parmak, el ve kol kaslarını geliştirme çalışmaları, boyama ve çizgi çalışmaları yaptık.” (Ö5, E, 19 Yıl)

“Kasları geliştirmek için çizgi çalışmaları yapıldı. Harflerin öğretimi EBA’dan izletildi. Videolarla desteklendi.” (Ö8, K, 18 Yıl)

3.2. Kullanılan Materyallere İlişkin Öğretmen Görüşleri

Kullanılan materyaller temasında uzaktan ilk okuma yazma sürecinde öğretmenlerin ne tür materyalleri kullandıkları bilgisine erişilmek istenmiştir. Bu doğrultuda öğretmenlerin kullandıkları materyal türleri kodlar hâlinde yukarıdaki şekil 3’de sunulmuştur. Şekil incelendiğinde kullanılan materyaller temasına ait; videolar kodunun (10), eğitim platformlarından edinilen materyaller kodunun (7), görseller kodunun (7), yazılı materyaller kodunun (4), şarkı kodunun (3), çeşitli eşyalar kodunun (3), sunular kodunun (2), oyuncaklar kodunun (1), kısa film kodunun (1), okuma kartları kodunun (1), oyunlar kodunun (1) söylendiği görülmektedir. Öğretmenlerin ifadelerine göre görsel ve işitsel öğeler yer aldığı bu sebeple de öğrencilerin dikkatini daha çok çektiği için materyal olarak en çok video kullanılmıştır. Çok tercih edilen diğer materyal çeşidi ise eğitim platformlarından elde edilen materyallerdir. Bu materyallerin tercih edilme sebebi ise ulaşımının kolay ve çeşitliliğin fazla olmasıdır.

Şekil 3: Kullanılan materyallere ilişkin oluşturulan kodların dağılımı

Kullanılan materyallerle ilgili öğretmenlerin bazı ifadelerine yer verilmiştir. Bu ifadeler şöyledir:

“MEB’in verdiği kitaplar, farklı yayınevlerine ait yardımcı kaynaklar kullandık. Görsel sanatlar ve beden eğitimi derslerinde evdeki nesnelere, elişi kağıtları, patlamış mısır, eti puf kutuları, plastik kutular, yaprak baskısı, patates baskısı, suluboya vb. materyalleri kullandık.” (Ö1, K, 31 Yıl)

“Görsel ve işitsel öğeler öğrencilerin dikkatini ve ilgisini daha çok çektiği için çoğunlukla video kullandım.” (Ö15, K, 25 Yıl)

3.3. Öğrenci Gelişiminin Takibine İlişkin Öğretmen Görüşleri

Öğrenci gelişiminin takibi temasında öğretmenler uzaktan ilk okuma yazma sürecinde öğrencilerinin gelişim ve ilerlemelerini nasıl takip ettiklerini ifade etmişlerdir. Öğretmenlerin bu ifadeleri kodlanarak yukarıdaki şekil 4’de sunulmuştur. Şekil incelendiğinde öğrenci gelişiminin takibi temasına ait; ödev fotoğraflarının iletilmesi kodunun (14), veliler aracılığıyla takip kodunun (5), günlük ödev takibi kodunun (5), okuma videolarının iletilmesi kodunun (4), ödevde dönüt verme kodunun (4), ders esnasında okuma etkinliği kodunun (3), derse katılımın sağlanması kodunun (2), öğrencinin bireysel takibi kodunun (2), ödüllendirme kodunun (1) ve görüntülü konuşma kodunun (1) söylendiği görülmektedir. Öğretmenler, öğrencilerinin gelişimlerinin ve ödevlerinin takibini çoğunlukla velilerin Whatsapp mesajlaşma uygulaması üzerinden ilettiği ödev fotoğrafları, okuma videoları aracılığıyla yapmışlardır. Gönderilen video ve fotoğrafları inceleyen öğretmenler geri dönüşte bulunarak öğrencilerin eksiklerini ve hatalarını telafi etmeye çalışmışlardır. Ayrıca öğretmenler uzaktan eğitim sürecinde öğrencilerle aynı ortamda bulunmadıkları için bu süreçte sürekli öğrenciyle bir arada olan öğrenci velileri aracılığıyla gelişimlerinin takibini sağlamışlardır. Uzaktan eğitim sürecinde velilere büyük sorumluluk düştüğü görülmektedir.

Şekil 4: Öğrenci gelişiminin takibine ilişkin oluşturulan kodların dağılımı

Öğrenci gelişiminin takibi ile ilgili öğretmenlerin bazı ifadelerine yer verilmiştir. Bu ifadeler şöyledir:

“Derse ve etkinliklere katılımlarını bireysel olarak takip ettim. Ayrıca okuma çalışmalarının takibini telefonla görüntülü olarak yaptım. Ödevlerinin kontrolünü veliler aracılığıyla yaptık.” (Ö4, E, 23 Yıl)

“Öğrencilere ödev verdikten sonra ödevlerini Whatsaptan atmalarını istiyordum. Whatsapp grubumuz vardı zaten uzaktan eğitimde Whatsapp’ı çok sık ve mecburen kullandık. Veliler ödevleri oradan gönderdiler, ben de kontrol ve takibini gerçekleştirdim. Ödevlerini kontrol ederken tespit ettiğim yanlış ve hataları uzaktan eğitimle gerçekleştirdiğimiz derslerde telafi ettik.” (Ö13, E, 28 Yıl)

3.4. Uzaktan Eğitimdeki Sorunlara İlişkin Öğretmen Görüşleri

Uzaktan eğitimdeki sorunlar temasında öğretmenlerin uzaktan ilk okuma yazma sürecini yürütürken ne tür sorunlarla karşılaştıkları, hangi konularda zorlandıkları hakkında bilgi edinilmek istenmiştir. Bu doğrultuda öğretmenlerin verdiği cevaplar kodlanarak yukarıdaki şekil 5’de sunulmuştur. Şekil incelendiğinde uzaktan eğitimdeki sorunlar temasına ait; öğrenciyle aynı ortamda bulunamama kodunun (10), cihaz ve internet kaynaklı sorunlar kodunun (7), yazma becerisi kodunun (5), dikkat sorunu kodunun (3), öğrencilerin derse katılım durumları kodunun (3), velilerden kaynaklı sorunlar kodunun (3), kurallara uymama kodunun (2), öğrenciyle birebir ilgilenememek kodunun (1), yönergelere uymama kodunun (1), derse katılmayı sağlayacak cihazın bulunmaması kodunun (1), ses sisteminden kaynaklı sorunlar kodunun (1), günlük ders saatinin fazla olması kodunun (1), sorunsuz süreç kodunun (1) söylendiği görülmektedir. Öğretmenlerin uzaktan eğitimdeki sorunlarla ilgili ifadeleri dikkate alındığında sorunların çoğunlukla öğrenciyle aynı ortamda bulunamamak dolayısıyla da etkileşim kuramamak ve öğrenciyi kontrol edememek olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. İnternet bağlantısı uzaktan eğitime katılımın en temel araçlarından biridir. Öğretmen ifadelerine bakıldığında çok fazla değinilen sorunlardan birinin de internet bağlantısından kaynaklı sorunlar olduğu dikkat çekmektedir.

Şekil 5: Uzaktan eğitimdeki sorunlara ilişkin oluşturulan kodların dağılımı

Uzaktan eğitimdeki sorunlar ile ilgili öğretmenlerin bazı ifadelerine yer verilmiştir. Bu ifadeler şöyledir:

“Öğrenciyle birebir ilgilenememek, temas kuramamak, yapılan çalışmalardan alınan verimi ve kaliteyi olumsuz etkiledi. Özellikle işlek ve okunaklı yazmada, kurallı cümle kurmada sorunlar oluştu.” (Ö2, E, 43 Yıl)

“İlk olarak 1. Sınıf öğrencilerimizle yüz yüze eğitime başlamış olmamız büyük avantaj oldu. Öğrencileri daha iyi tanıma fırsatı bulduk ve ders işleme sistemini kavradık. Uzaktan eğitim sürecinde; bağlantının kopması veya zayıf olması gibi teknolojik yetersizliklerden kaynaklanan sorunlarla karşılaştık.” (Ö4, E, 23 Yıl)

“Velilerin sisteme girişte zorlanması, öğrencilerin 6 saat boyunca aktif olarak derse katılmak zorunda kalması bence bu süre daha kısa olmalıydı, sistemden kaynaklanan sorunlar, öğrencilerin derse geç katılması ya da ders sırasında bağlantılarının kopması vb. sorunlarla karşılaştım.” (Ö11, K, 23 Yıl)

“Öğrencilerde kurallara uyma, belirli becerileri kazanma ve kalem tutmayı öğrenme gibi konularda sorunlar yaşadık. Bu sorunlar zaten yüz yüze eğitim sürecinde de sıkça karşılaştığımız sorunlardı.” (Ö14, K, 40 Yıl)

3.5. Uzaktan Eğitimdeki Sorunların Çözümüne İlişkin Öğretmen Görüşleri

Sorunların çözümü temasında öğretmenlerin uzaktan eğitim sürecinde karşılaştıkları sorunlara karşı nasıl bir çözüm ürettikleri bilgisine erişilmek istenmiştir. Öğretmenlerin sorunlara ürettikleri çözümler kodlanarak yukarıdaki şekil 6’da sunulmuştur. Şekil incelendiğinde sorunların çözümü temasına ait; veli ile görüşme kodunun (13), veli desteği kodunun (7), yüz yüze telafi eğitimi kodunun (6), oyun ve aktivite kodunun (2), ödevlendirme kodunun (2), öğretmenlerin teknoloji kullanımının geliştirilmesi kodunun (1), ders esnasında takip kodunun (1), kaynak kitap kullanımı kodunun (1), EBA destek noktası kodunun (1), öğrenciyi uyarma kodunun (1) ve okuma çalışmaları kodunun (1) söylendiği görülmektedir. Öğretmenlerin karşılaştıkları sorunları çözmek için en çok tercih ettiği yöntem öğrenci velileri ile görüşerek sorunları çözüme kavuşturmadır. Yine öğrenci velilerinin desteğini alma sorunların çözümünü sağlamada en çok tercih ettiği durumlardandır. Ders kitaplarının yetersiz kaldığı durumlarda kaynak kitap tercih etmişlerdir. Uzaktan eğitime katılmak için cihazı ve interneti olmayan öğrencilerini de EBA destek noktalarına yönlendirerek çözüm bulmuşlardır.

Şekil 6: Uzaktan eğitimdeki sorunların çözümüne ilişkin oluşturulan kodların dağılımı

Sorunların çözümü ile ilgili öğretmenlerin bazı ifadelerine yer verilmiştir. Bu ifadeler şöyledir:

“Sorunları çözmek için velilerden destek aldık. Ekrandan yazılanları kontrol etmeye çalıştık. Veliler öğrencilerin yazılarının fotoğraflarını bana gönderdiler. Ben de velilere öğrencilerin hatalarını söyledim ve bu hataların düzeltilmesi için çalışmalar yapmaları konusunda yönlendirdim.” (Ö1, K, 31 Yıl)

“Velilerimizin teknolojik araçları ve materyalleri kullanmayı öğrenmesini sağladık. İnternet ve cihaz erişimi olmayan öğrencilerimizi EBA destek noktalarına yönlendirdik.” (Ö4, E, 23 Yıl)

“Hem okumada hem de yazmada sürekli tekrarların yapılması, pekiştirme çalışmaları, ayrıca yapılması gerekenlerin veliye izah edilmesi ve de büyük bir sabırla bunları uygulayarak sorunlara çözüm buldum.” (Ö5, E, 19 Yıl)

“Velilerden destek alarak, öğrencilerin yazılarını takip etmelerini, ders esnasında yanlarında bulunmalarını ve öğrencilerin yönergelerime uymalarını sağlamalarını rica ettim.” (Ö17, E, 29 Yıl)

3.6. Uzaktan Eğitimin İşlevselliğine İlişkin Öğretmen Görüşleri

Uzaktan eğitimin işlevselliği temasında öğretmenlerin uzaktan ilk okuma yazma eğitimin işlevselliği ve etkililiği hakkındaki düşüncelerine yer verilmiştir. Şekil 7 incelendiğinde uzaktan eğitimin işlevselliği temasına ait; veli katkısı önemli kodunun (7), işlevsel değil kodunun (4), süreç başarılı kodunun (4), yetersiz kodunun (3), mecburi eğitim biçimi kodunun (3), imkânlar kısıtlı kodunun (2), okuma yazma öğretilbilir kodunun (2), düşük verimli kodunun (1) söylendiği görülmektedir. Öğretmenlerin uzaktan eğitim ile ilgili verdiği ifadeler incelendiğinde bu süreçte başarı sağlamanın veli katkısı ile mümkün olacağı görüşünde oldukları sonucuna varılmıştır. Öğretmenlerin ifadeleri arasında yaygın olan bir diğer görüş ise uzaktan eğitimin yeterince işlevsel olmadığıdır. Bunun yanı sıra uzaktan eğitim sürecinde başarı sağladıklarını belirten öğretmenler de mevcuttur. Tüm bu görüşlerden yola çıkarak uzaktan eğitimin yüz yüze eğitime kıyasla verimi daha düşük olsa da ilk okuma yazma öğretiminin yapılabileceği sonucuna varılmıştır.

Şekil 7: Uzaktan eğitimin işlevselliğine ilişkin oluşturulan kodların dağılımı

Uzaktan eğitimin işlevselliği ile ilgili öğretmenlerin bazı ifadelerine yer verilmiştir. Bu ifadeler şöyledir:

“Sınıf içinde yüz yüze bir etkileşim olduğu için ve yapılan çalışmaları anında görme imkânımız olduğu için eğitim faaliyetleri daha sağlıklı yürütülebiliyordu. Uzaktan eğitimde ise öğrenci davranışları ile çok vakit harcanmıyor. Tüm zamanımızı sadece derse ayırabildik.” (Ö1, K, 31 Yıl)

“Uzaktan eğitim hiç kuşkusuz “arzu edilen” bir seçenek değil. Bir zorunluluk. Bir arada olamamak, göz teması kuramamak, sosyal ilişki yoksunluğu en büyük problem. Öğrenciler uzaktan eğitimde belki öğreniyorlar ama “eğitilemiyorlar” diye düşünüyorum.” (Ö2, E, 43 Yıl)

“İlk okuma yazma eğitimi başlı başına zor bir süreç olduğu için uzaktan eğitimin işi daha da zorlaştırdığını ve de yeterli verimin alınmadığını düşünmekteyim.” (Ö5, E, 19 Yıl)

3.7. Uzaktan Eğitimin Öğrencilere Etkisine İlişkin Öğretmen Görüşleri

Uzaktan eğitimin öğrencilere etkisi teması, uzaktan eğitimle okuma yazma öğrenen öğrencilerin gelecekteki eğitim süreçleri hakkındaki öğretmenler görüşlerini içermektedir. Öğretmenlerden alınan görüşler kodlanarak şekil 8’de sunulmuştur. Şekil incelendiğinde uzaktan eğitimin öğrencilere etkisi temasına ait; yazma becerisi zayıf kodunun (7), sosyalleşme sorunu kodunun (6), harflerin yazımında yanlışlıklar kodunun (4), yardımlaşmada eksiklik kodunun (2), negatif etki oluşturmama kodunun (2), okul ortamına adapte olamama kodunun (2), dinleme becerisi zayıf kodunun (2), anlama becerisi zayıf kodunun (2), kurallara uygun hareket etme sorunu kodunun (2), çevresindekilere saygı duymada eksiklik kodunun (1), olumsuz etki kodunun (1), okuma becerisi zayıf kodunun (1), zayıf düşünme becerisi kodunun (1), düşük dikkat süresi kodunun (1), sorumluluklarını yerine getirmede eksiklik kodunun (1), akranlarıyla uyum içinde olma kodunun (1) söylendiği görülmektedir. Öğretmenlerin ifadelerine göre uzaktan eğitimle eğitim hayatına başlayan ve okuma yazma öğrenen öğrencileri en çok etkileyecek olan durumun yazma becerisinin zayıf olması durumu olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca uzaktan eğitim sürecinde sınıf arkadaşlarıyla bir arada olma fırsatı bulamayan öğrencilerin sosyalleşme konusunda sorun yaşayacakları da düşünülmektedir. Harflerin yazımında yanlışlık yapılması da yine en çok karşılaşılabilecek olan sorunlardan biri olarak öğretmenlerin ifadelerinde yer almaktadır. Öğretmenler arasında yüz yüze eğitimle okuma ve yazma öğrenen öğrencilerle uzaktan eğitimle okuma ve yazma öğrenen öğrenciler arasında farkların olacağı görüşü yaygındır.

Şekil 8: Uzaktan eğitimin öğrencilere etkisine ilişkin oluşturulan kodların dağılımı

Uzaktan eğitimin öğrencilere etkisi ile ilgili öğretmenlerin bazı ifadelerine yer verilmiştir. Bu ifadeler şöyledir: “Okuma ve yazmayı yüz yüze öğrenen öğrencilerle uzaktan öğrenen öğrenciler arasında farklar olacağını düşünüyorum. Uzaktan öğrenen öğrencilerin okuma ve yazma becerilerinin daha zayıf olacağı görüşündeyim.” (Ö5, E, 19 Yıl)

“Okuma ile ilgili sorun yaşayacaklarını düşünmüyorum. Yazma konusunda sorunlar yaşanacaktır. Harflerin yönünü ve yapılışını yüz yüze öğretmediğimiz için harflerin kendi istedikleri gibi yazıyorlar ve de harfler arasındaki boşluğu ayarlayamıyorlar. Bu durumun ileride sorun olacağını düşünüyorum.” (Ö8, K, 18 Yıl)

“1. sınıf öğrencilerindeki eksiklikler gelecekteki 3 yıl boyunca sınıf öğretmenleri tarafından tamamlanacaktır çünkü aynı öğretmen derslerine girmeye devam edecektir. Ama son sınıf öğrencilerindeki eksikliklerin zor tamamlanacağını düşünüyorum çünkü bir üst sınıflarda derslere farklı öğretmenler girecek. Bu durumun da öğrencilerin bütün eğitim hayatlarını etkileyeceğini düşünüyorum.” (Ö11, K, 23 Yıl)

4. Tartışma ve Sonuç

Araştırmada 1. sınıf öğretmenlerinin görüşleri incelenmiştir. İlk okuma yazma her bireyin kazanması gereken en temel becerilerden biridir. Ayrıca ilk okuma yazma nitelikli bir eğitimin ilk basamağı sayılmaktadır. Bu sebeple oldukça gerekli ve önemlidir. Araştırmadan elde edilen verilere göre öğretmenler uzaktan eğitim sürecinin yapısında bulunan eksikliklerden dolayı bu süreçten yeterince memnun değildir. Fakat tüm bu eksikliklere rağmen öğretmenler, süreci en iyi şekilde yürütmüşlerdir. Alan ve Can (2021) da yaptıkları çalışmada öğretmenlerin uzaktan eğitimden çok memnun olmadıkları ancak yine de süreçten verim almaya çalıştıklarını tespit etmişlerdir.

İlk okuma yazma öğretimi hem yapısı gereği ile hem de küçük yaş grubundaki öğrencilere verilen bir eğitim olması sebebiyle materyal kullanımının yoğun olduğu süreçtir. Uzaktan eğitime geçilmesi öğretmenlerin materyal tercihlerini de etkilemiştir. Derslerini uzaktan yöneten öğretmenler dijital materyallere yönelmek durumunda kalmış bu sebeple videolar, eğitim platformlarından elde ettikleri materyalleri ve görselleri derslerinde tercih etmişlerdir. Akkaş Baysal, Ocak ve Ocak (2020) çalışmasında öğretmenlerin materyalleri hem EBA hem de çeşitli web siteleri üzerinden edindiklerini ayrıca tüm öğrencilere hitap edebilmek için çoklu ortam materyalleriyle materyal çeşitliliğini artırdıkları ebeveyn görüşleri doğrultusunda belirlemiştir. Öğretmenler bu materyalleri küçük yaş grubundaki çocuklara daha ilgi çekici gelmesi ve uzaktan eğitimde kullanılabilirliği kolay olması sebebiyle tercih etmişlerdir.

Öğrencileri ile aynı ortamda bulunamayan öğretmenler öğrencilerinin ilerlemelerinin ve ödevlerinin takibini veliler aracılığıyla yapmak durumunda kalmışlardır. Velilerle iletişim kurarken, yapılması gereken ödevleri iletirken veya öğrencilerinin ödevlerinin kontrolünü yaparken Whatsapp uygulamasını sıkça kullanmışlardır. Demirtaş ve Kavuk (2021) çalışmasında yüz yüze eğitimin devam ettiği pandemi öncesi dönemde de başka başka araçların (whatsapp, telegram vs.) kullanılmakta olduğunu, öğrencilerle ödev paylaşımı, velilerle bilgi paylaşımı gibi konuların bu araçlar üzerinde yapıldığını belirtmişlerdir. Fakat uzaktan eğitimle birlikte bu araçların daha aktif kullanılmaya başlandığı görülmektedir.

Uzaktan eğitimin en büyük sorunlarından biri öğrencilerin derslere katılabilmesi için uygun bir elektronik cihaza ve internet bağlantısına sahip olmaları gerekmektedir. Bu imkânları sağlayamayan ailelerin çocukları ne yazık ki eğitim sürecine katılamamışlardır. Bu da onların öğrenmelerinde ciddi eksikliklere neden olmuştur. Bulut ve Susar Kırmızı (2021) da yaptıkları çalışmada sosyo-ekonomik düzeyi düşük ailelerin çocuklarının uzaktan eğitim sürecinden yeterince yararlanamadığını belirlemişlerdir.

Uzaktan eğitimde karşılaşılan sorunlara bakıldığında çoğunlukla cihaz ve internet bağlantısı kaynaklı olsa da ilk okuma yazma sürecinde öğretmenlerin öğrencileriyle temas kurmalarının gerekliliği de bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Öğrencilerin okul ortamında bulunamaması gerekli kuralları kavrayamamasına neden olmuştur. Ayrıca üstüne düşen sorumluluğu tam anlamıyla yerine getiremeyen velilerden kaynaklı sorunlar da bu süreçte karşımıza çıkmaktadır. Demirtaş ve Kavuk (2021) çalışmasında uzaktan eğitimle tüm öğrencilere erişilemediğini, tüm öğrencilerin aynı teknolojik imkânlarla sahip olmadığını ve teknolojik alt yapının her yerde aynı ölçüde gelişmediğini belirtmiştir. Canpolat ve Yıldırım (2021) çalışmasında da benzer olarak internet erişimi, derse katılmak için gerekli cihaz, internet veya elektrik bağlantısı sebebiyle dersten kopma gibi sorunlar yaşandığını tespit etmişlerdir. Öğretmenler karşılaştıkları bu sorunlara öğrenci velisi ile görüşerek, velilerin desteğiyle, uzaktan eğitime katılmayan öğrencilerle farklı iletişim yolları kullanarak, ders esnasında takip sağlayarak, derse katılmak için internet ve cihaz erişimi olmayan öğrencileri EBA destek noktasına yönlendirerek çözüm getirmişlerdir. Erbaş (2021) çalışmasında öğretmenlerin uzaktan ilk okuma yazma dönemindeki güçlükleri aşmak için derste görsellerden yararlanma, velilerle iş birliği içinde olma, oyunlaştırma ve ders dışı ödevlendirme gibi yöntemlere başvurduklarını belirlemiştir.

Öğretmenler uzaktan eğitim sürecinden, yüz yüze eğitimle gerçekleştiren ilk okuma yazma sürecinde olduğu kadar verim alamadıklarını ve eğer imkânları olsa yüz yüze eğitimi seçeceklerini 8 ile getirmişlerdir. Uzaktan sürecin başarılı bir şekilde yürütülebilmesi için etkileşimin kurulması önemlidir (Bozkırlı ve Er, 2021). Özgöl, Sarıkaya ve Öztürk (2016) çalışmasında, uzaktan eğitimin ders başarısını olumsuz etkilediğini ve ders içi iletişime olanak sağlamadığını tespit etmişlerdir. Ayrıca uzaktan eğitim sürecini küçük yaş grubundaki çocuklarda veli desteği olmadan gerçekleştirmenin çok zor olacağını ve veli desteğinin bu sürecin önemli bir ögesi olduğunu vurgulamışlardır. Öğrenci velilerinin desteği ve katkısı sayesinde öğrencilerin istenen başarıya ulaşabildiğini ve öğrencilerin olumlu yönde geliştiklerini belirtmişlerdir. Özcan ve Saydam (2021) çalışmasında, uzaktan eğitimde eğitime uzak kalan çocukların bulunduğunu, öğrenme kayıplarının yaşandığını, uzaktan eğitimin öğrenciler arasında seviye farklılıklarına yol açtığını belirtmiştir. Bayburtlu (2020) çalışmasında velilerin bir kısmının uzaktan eğitim sürecinde çocuklarına karşı ilgisiz kaldıklarını, çocuklarını takip etmediklerini ve annesi de babası da çalışan çocukların bu süreçte kontrolsüz kaldığını ifade etmiştir.

Öğretmenler okuma yazmayı yüz yüze eğitim ile öğrenen öğrenciler ile uzaktan öğrenenler arasında farklar olacağı görüşündedirler. Uzaktan eğitim ve salgın süreci öğrencileri birçok açıdan etkilemiş ve onları akranları ile bir arada eğitim görmekten mahrum bırakmıştır. Diamanti ve Nikolaou (2021) çalışmasında uzaktan eğitimin gelecekte her öğrenci üzerinde sosyal, psikolojik ve bilimsel düzeyde bir etkisinin olacağı sonucuna varmıştır.

Araştırmada elde edilen veriler neticesinde, 1. sınıf öğretmenlerinin uzaktan eğitim sürecinde alınan eğitime yönelik görüşleri, içinde bulunan şartlar dolayısıyla uzaktan eğitim sürecindeki eğitimden memnun oldukları ama tercih imkânları olsa yüz yüze eğitimi tercih edecekleri yönündedir. Uzaktan eğitimin yüz yüze eğitimin yerini doldurmayacağı sonucuna erişilmiştir. İçinde bulunan şartlar nedeniyle sınırları zorlamak ve olumsuzlukları ortadan kaldırmak zorunda olan öğretmenler, velilerin desteğiyle öğrenci gelişiminin takibi, ödev, okuma ve yazma çalışmalarının takibini yapabilmek amacıyla farklı uygulamalara yönelmiş öğrenciyle aynı ortamda bulunamamanın ortaya çıkardığı dezavantajı teknolojik imkânları kullanarak ortadan kaldırmışlardır. Öğretmenlerin derse devamlılığı sağlamak konusunda zorlandıkları görülmüştür. Bu hususta öğretmenler, uzaktan eğitime katılmak için gerekli teknolojik imkânlarla sahip olmayan öğrencilerinin derse

katılmadıklarını belirtmişlerdir. Öğretmenler uzaktan eğitimde sağlanan başarının büyük oranda veli ilgi ve desteğine bağlı olduğunu, bu süreçte ailesinden yeterli ilgi ve desteği alabilen öğrencilerin daha başarılı olduğunu ve yeterli veli desteği alamayan öğrencilerin okuma yazma becerilerinin istenen düzeye ulaşmadığını dolayısıyla diğer arkadaşlarından geri kaldıklarını belirtmiştir. Bu sonuçlar göz önünde bulundurulduğunda, şartlara göre işlevselliği olmasına rağmen uzaktan eğitimin ilköğretim dönemindeki küçük yaş grubu çocuklara uygun olmadığı, bu yöntemin ilk okuma yazma öğretmede yetersiz kaldığı görülmektedir. Bu çalışma Covid-19 pandemi döneminde gerçekleşen uzaktan eğitimle ilk okuma yazma sürecine ışık tutmak amacıyla yapılmıştır. Bu çalışmanın uzaktan eğitim yönteminde bulunan eksikliklerin giderilmesini, eğitim süreçlerinin iyileştirilmesine ve bu alanda çalışacak araştırmacılara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

5. Öneriler

Çalışmadan elde edilen sonuçlar dâhilinde şu önerilerde bulunulmuştur:

- Öğretmenler çağın şartlarına uygun teknolojik donanıma sahip olacak şekilde yetiştirilmelidir.
- Uzaktan eğitimin uygulanması noktasında herhangi bir sorunla karşılaşılması için teknik donanım ve alt yapı sağlanmalıdır.
- EBA platformu geliştirilerek daha işlevsel hâle getirilmeli, ilk okuma yazma düzeyine uygun etkinlikler artırılmalı ve alt yapısı güçlendirilerek derslerde aksamalara neden olması engellenmeli.
- EBA platformunun ölçme değerlendirmeye yönelik kısmı, bu platformdan ödev ve aktivite paylaşımı özelliği geliştirilmeli.
- Günlük ders saatlerinde ve derslerin süresinde öğrencilerin yaş grubu ve dikkat süreleri göz önünde bulundurularak düzenlemeye gidilmeli.
- Maddi imkânsızlıklar sebebiyle derse katılmayan öğrencilerin tümüne internet bağlantısı ve derse katılabilmesi için bir cihaz temin edilmelidir.

Kaynaklar

- Akkaş Baykal, E., Ocak, G. ve Ocak, İ. (2020). Covid-19 salgını sürecinde okul öncesi çocuklarının EBA ve diğer uzaktan eğitim faaliyetlerine ilişkin ebeveyn görüşleri. *Uluslararası Sosyal Bilimler Eğitimi Dergisi*, 6(2), 185-214.
- Alan, Y. (2021). Metaphors of academics in Turkey for distance education. *International Journal of Progressive Education*, 17(4), 171-187. DOI: 10.29329/ijpe.2021.366.11
- Alan, Y. ve Can, F. (2021) Covid-19 salgını döneminde öğretmen olmak: Türkçe öğretmenlerinin görüşleri. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 72, 541-562 <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat4451>
- Alan, Y., Biçer, N., Can, F. (2020). Perspectives of pre-service teachers on distance education: Covid-19 process. *Revista Argentina de Clínica Psicológica*, 29(5), 1972-1984.
- Alyılmaz, S. (2018). Türkçe öğretiminde hedef kitlenin / “öğrenen”in önemi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 7(4), 2452-2463.
- Alyılmaz, S. ve Alyılmaz, C. (2018). Ağız bilimi çalışmalarının Türkçe öğretimi açısından önemi. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 45, 7-38.
- Bozkırlı, K. Ç. ve Er, O. (2021). Examination of attitudes towards e-learning of Turkish teacher candidates. *Revista Argentina de Clínica Psicológica*, 30(1), 753-759.
- Bozkurt, A. (2020). Koronavirüs (Covid-19) pandemi süreci ve pandemi sonrası dünyada eğitime yönelik değerlendirmeler: Yeni normal ve yeni eğitim paradigması. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 6(3), 112-142.
- Bulut, S. ve Susar Kırmızı, F. (2021). Covid-19 salgını sürecinde uzaktan eğitimde Türkçe dersine ilişkin sınıf öğretmenlerinin görüşleri. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 7(4), 1-30.
- Canpolat, U. ve Yıldırım, Y. (2021). Ortaokul öğretmenlerinin COVID-19 salgını sürecinde uzaktan eğitim deneyimlerinin incelenmesi. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 74-109.
- Diamanti, K. ve Nikolaou, S. M. (2021). Distance Learning in the Shadow of Pandemic Covid – 19 in Greece. Academic Conference Proceedings. Virtual Conference, 28 January 2021 & 17 February 2021.
- Eken, Ö., Tosun, N. ve Tuzcu Eken, D. (2020). Covid-19 salgını ile acil ve zorunlu uzaktan eğitime geçiş: genel bir değerlendirme. *Milli Eğitim Dergisi*, 49(1), 113-128.
- Erbaşan, Ö. ve Erbaşan, Ü. (2020). Sınıf öğretmenlerinin ilk okuma yazma öğretimi sürecinde karşılaştığı sorunlar. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 8(1), 113-125.

- Erbaş, Y. H. (2021). Covid-19 salgını döneminde eğitim: İlkokuma yazma öğretiminde karşılaşılan sorunlar ve çözüm önerileri. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 9(2), 360-380.
- Ercan, M. (2021). *Covid-19 pandemi döneminde ilk okuma yazma sürecine ilişkin öğretmen ve veli görüşleri*. Yüksek lisans tezi. İnönü Üniversitesi. Malatya.
- Güneş, F., Uysal, H. Ve Taç, İ. (2016). İlkokuma yazma öğretimi süreci: öğretmenim bana okuma yazmayı öğretir misin?. *Eğitim Kuram ve Uygulama Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 23-33.
- Kavuk, E. & Demirtaş, H. (2021). Covid-19 pandemisi sürecinde öğretmenlerin uzaktan öğretimde yaşadığı zorluklar. *E-Uluslararası Pedagoji Dergisi*, 1(1), 55-73.
- MEB (2019). Türkçe dersi öğretim programı. <https://mufredat.meb.gov.tr/ProgramDetay.aspx?PID=663>, Erişim Tarihi 29.12.2021.
- Öz, F. ve Çelik, K. (2007). *Uygulamalı ilkokuma yazma öğretimi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Özcan, A. F. ve Saydam, E. N. (2021). İlkokul Birinci Sınıf Öğretmenlerinin Covid 19 Salgın Sürecinde İlk Okuma Yazma Öğretimine Yönelik Algıları. *Journal of Individual Differences in Education*, 2021, 3(2), 62-86.
- Özgöl, M., Sarıkaya, İ. ve Öztürk M. (2016). Örgün Eğitimde Uzaktan Eğitim Uygulamalarına İlişkin Öğrenci ve Öğretim Elemanı Değerlendirmeleri. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 7(2). 294-304.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazarları, Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Etik Kurulu'nun 07.05.2021 tarihli 15355 sayılı Etik Kurul Kararı ile etik kurul izin belgesi almış olduklarını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

**ATTITUDES OF HIGHER EDUCATION STUDENTS ABOUT THE USE OF
DISTANCE EDUCATION ENVIRONMENTS DURING THE COVID-19
OUTBREAK PROCESS**

*Covid-19 Salgın Sürecinde Uzaktan Eğitim Ortamlarının Kullanımına İlişkin Yükseköğretim
Öğrencilerinin Tutumları*

Mehmet KAYA¹

¹ Ph.D. Student Department of Special Education Hasan Kalyoncu University Gaziantep, Turkey, mef18062012@gmail.com orcid.org/0000-0001-5395-068

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
14.04.2022
Kabul/Accepted:
08.09.2022

DOI:

10.18069/firatsbed.1103453

Keywords

Epidemic, Distance
Education, Attitude, Cluster
Analysis

ABSTRACT

The aim of this research is to examine the attitudes of students studying in undergraduate departments of universities towards the use of distance education environments due to the COVID-19 epidemic detected in the city of Wuhan, Hubei province of the People's Republic of China. The method of the research; mixed method. The population of the research consists of 152 undergraduate students. Data collection tools of the research; the first vehicle; "Attitude scale regarding the use of distance education environments in the pandemic process" is the second tool in the research; it consists of a semi-structured interview form prepared by the researcher. Analysis of data; the data were analyzed in two ways. Firstly, ward technique, one of the hierarchical clustering analysis methods, was used and square Euclidean distance was chosen as a distance measure. Differences in attitudes towards the use of distance education environments according to ward's cluster analysis technique; it is classified into three clusters: Effectiveness and Satisfaction, Motivation and Dissatisfaction. After the classification, a random semi-structured interview form was applied to two students in each cluster formed. As a result; it has been concluded that students have positive and negative opinions about distance education activities.

ÖZ

Bu araştırmanın amacı, Çin Halk Cumhuriyeti'nin Hubei eyaletine bağlı Wuhan şehrinde tespit edilen COVID-19 salgını nedeniyle üniversitelerin lisans bölümlerinde okuyan öğrencilerin uzaktan eğitim ortamlarının kullanımına ilişkin tutumlarını incelemektir. Araştırmanın yöntemi; karma yöntemdir. Araştırmanın evrenini 152 lisans öğrencisi oluşturmaktadır. Araştırmanın veri toplama araçları; İlk araç; Araştırmada "Pandemi sürecinde uzaktan eğitim ortamlarının kullanımına ilişkin tutum ölçeği" ikinci araç; araştırmacı tarafından hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formundan oluşmaktadır. Verilerin analizi; veriler iki şekilde analiz edilmiştir. İlk olarak hiyerarşik kümeleme analiz yöntemlerinden ward tekniği kullanılmış ve uzaklık ölçüsü olarak kare öklid uzaklığı seçilmiştir. ward'ın kümeleme analizi tekniğine göre uzaktan eğitim ortamlarının kullanımına yönelik tutum farklılıkları; Üç kümede sınıflandırılmıştır: Etkililik ve Memnuniyet, Motivasyon ve Memnuniyetsizliktir. Sınıflandırmadan sonra oluşturulan her kümede ikişer öğrenciye rastgele yarı yapılandırılmış görüşme formu uygulanmıştır. Sonuç olarak; öğrencilerin uzaktan eğitim etkinlikleri hakkında olumlu ve olumsuz görüşlere sahip oldukları sonucuna ulaşılmıştır.

Atıf/Citation: Kaya, M. (2022). Attitudes of higher education students about the use of distance education environments during the covid-19 outbreak process. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 3(995-1011).

Corresponding author: Mehmet KAYA, mef18062012@gmail.com

1. Introduction

On 31 December 2019, the World Health Organization (WHO) was informed about the cases of pneumonia of unknown cause in Wuhan City, China. The increase in pneumonia (pneumonia) cases was determined by the Chinese authorities on 7 January 2020 to be caused by a new coronavirus, tentatively named "2019-nCoV" (WHO, 2021). Coronaviruses (CoV) are a family of broad-spectrum viruses with many types ranging from the symptoms of the common cold to diseases with more severe symptoms. It has been determined that this virus is a new strain of Coronavirus (nCoV) and has not been detected in humans until now (2019 and onwards). This new virus was later named -COVID-19 virus- (WHO, 2021).

On 30.01.2020, the Director-General of the World Health Organization (WHO), Dr. Tedros Adhanom Ghebreyesus, said; "The new coronavirus (Covid-19) is a source of international concern, which is the highest level of alarm of WHO, therefore it is a public health emergency. Of international concern [PHEIC]." The virus, which can be transmitted quickly from person to person, developed in mid-January 2020 and spread rapidly in various countries in Europe, North America and Asia-Pacific in the following time period. With the reporting of the experienced virus cases, a global epidemic was declared by the World Health Organization (WHO) on March 11, 2020 (Shih, Gerry; Lynch, David J.; Denyer, Simon. 2020). After the World Health Organization announced the Covid-19 virus as a global disease (epidemic), countries closed their borders to all neighboring and non-neighboring states, and took various measures to prevent the spread of the virus among people. They had reduced mobility as follows; restrictions have been brought in the service sector, and in some sectors (eating and drinking, shopping, etc.), they have taken precautions such as ordering by phone, making ecommerce and applying flexible working models. Undoubtedly, the biggest limitations have been in the field of education and training. Not stopping students' learning activities completely, states have switched to distance education (online) method. In parallel with the new situation in the world, various measures have been taken in our country.

Undoubtedly, scientists are making extraordinary efforts to stop the Covid-19 epidemic that has taken the world by storm. In the light of these efforts, a vaccine treatment method has finally been developed for the Covid 19 virus. There are several vaccines currently in use. The initial vaccination schedule began in early December 2020, and as of February 15, 2021; 175.3 million vaccine doses have been administered. According to WHO, at least 7 different vaccines (3 platforms) have been developed. WHO on 31 December 2020 for the Pfizer COVID-19 vaccine (BNT162b2); On February 15, 2021, WHO published EUL for two versions of the AstraZeneca/Oxford COVID-19 vaccine produced by the Serum Institute. India and SKBio. On March 12, 2021, WHO published an EUL for the COVID-19 vaccine Ad26.COVS.2.S, developed by Janssen (Johnson & Johnson). WHO is moving towards other vaccine products of EUL by June 2021 (WHO, 2020). However, despite this, the global threat is not over yet. In order not to interrupt the education during the epidemic process, the distance education model, which will be used as an alternative to face-to-face education, has been started. In this sense, universities in many parts of the world have decided to continue the 2020-2021 academic year with the distance online method. As of June 2020, many of the world's leading universities, especially Harvard and Cambridge, have decided to continue the 2020-2021 academic year (for the fall semester) in the digital environment. Parallel to these developments in the world, some situations have occurred in our country as well. In this sense,

According to the official data of the Ministry of Health of the Republic of Turkey, the first detected case of the Coronavirus (Covid 19) epidemic was seen on March 12, 2020. Turkey has closely followed the developing situations since the first day of the epidemic (Covid-19) and has taken the necessary measures. From March 16, 2020 until April 30, 2020, education was suspended at all levels of education (from pre-school to higher education) with the instruction of the presidency (YÖK, 2020 a). In this context, both foundation and state universities operating in the field of higher education in our country have suspended education for three weeks from 16 March 2020 (YÖK, 2020 a).

Later, in line with these decisions, by YÖK (Higher Education Institution); "As of March 26, 2020, it has been reported that the 2019-2020 Spring semester will be completed with the distance education method" in order not to restrict the education and training activities and to prevent possible disruptions (YÖK, 2020b). Therefore, 123 universities operating in Turkey, which have the opportunity to implement the distance education method, have started the education and training process in the digital environment; however, universities that lack distance education method opportunities have offered documents consisting of open course materials, which are an alternative method, for the benefit of their students (Orçanlı & Bekmezci,

2020). Based on this context; Turkey has closely followed the developing situations since the first day of the epidemic (Covid-19) and has taken the necessary measures. From 16 March 2020 to 30 April 2020, with the instruction of the Presidency, education was suspended at all levels of education (from pre-school to secondary education) and it is understood that they took similar decisions in higher education simultaneously. In the light of all these studies, YÖK started the distance education process in all universities that have the capacity to implement distance education method on Monday, March 23 in order not to interrupt the education processes of universities and to overcome this process with the least casualties. In addition, a cooperation was made between YÖK and TRT (Turkish Radio and Television Corporation) in order to maintain the process in a healthier way. In line with this cooperation, common courses taken by a wider student body will be published through the channel to be allocated to YÖK by TRT (YÖK, 2020 b). In addition, in Turkey, it is stated that 40% of the curricula for both semesters can only be given through distance education, provided that the senate of the relevant higher education institutions approves and notifies the Council of Higher Education for the 2020-2021 fall and spring semesters at the latest four weeks in advance (YÖK, 2020 d). Undoubtedly, it is understood that the aim of all these studies is to maintain distance education in a healthy way and to overcome this process with the least damage.

Therefore, higher education institutions quickly adapted to these new conditions; but they ignored that students might have problems in accessing distance education. At the beginning of these are the lack of internet infrastructure, technological tools and equipment. Not only these cases, but also other factors have been ignored. These; education level of parents, inexperience in online education, lack of experience in using digital mediums (Özer and Suna, 2020).

After all these studies, there will be situations caused by distance education. E.g; Tarhan (2020) stated that a new type of disease, defined as " coronaphobia " has emerged with the Covid 19 epidemic and this disease can negatively affect the individual's quality of life. From this point of view, receiving education and training in digital environments under standard conditions is not the same as studying during the Covid 19 pandemic. Undoubtedly, since the curfews experienced during epidemic periods will affect the social life and psychology of individuals, this situation will be reflected in the distance education and training process. Experienced situations in this sense will be one of the focus variances of this research. Undoubtedly, this chaotic environment is also valid for academic staff. In addition to these, education and training experiences in digital environments were experienced for the first time in this process for many instructors. From this point of view, it is stated that this process prepares the ground for the formation of a complicated environment in the first stage (Erhan and Gümüş, 2020).

Of course, the distance education method did not start with the Covid-19 process for the first time. In this sense, when the literature is examined, it will be seen that it was made for the first time in the 18th century. By letter at the beginning of the 18th century (Hassenburg, 2009; Özbay et al., 2013), by written media and letters in the second quarter of the 19th century, by written and printed materials in the first quarter of the 20th century, by radio, television and video in the second half of the 20th century. In the last quarter of the 20th century, parallel to the development of information technology, computer aided and internet network technologies were used (Özbay et al., 2013). Later, it was used more as an alternative to face-to-face education method (Altınpınar and Başar, 2020). During war and epidemic periods, natural disaster processes and other reasons; however, it has been made compulsory due to the conditions caused by the Coronavirus (Covid 19) epidemic. Of course, when we look at the studies conducted during the covid-19 process, it has been seen that most of the students, parents and educators do not approach distance education positively, that distance education cannot replace formal education, so they prefer face-to-face education (Altınpınar and Başar, 2020; Erhan and Gümüş, 2020). Undoubtedly, this online teaching process will have advantages/disadvantages. In this sense, many studies have been carried out in both national and international literature. Some of those;

1.2 Literature Review

When the relevant literature is examined, some of the researches on distance education (online) compare online education and face-to-face education; some of them are studies describing the advantages and disadvantages of distance education (Çalışkan, Süzek & Özcan, 2017; Dobbs, del Carmen & Waid-Lindberg, 2017; Horspol & Lange, 2012). In the researches carried out during the period of the Covid-19 epidemic; it

has been determined that distance education is effective in reducing people's anxiety levels and increasing knowledge with the use of distance communication networks (Chan, So, Wong, Lee & Tiwari, 2007).

The Covid-19 outbreak process has opened up more research areas to determine the effectiveness of distance education. When both national and international literature is examined; revealed the advantages and disadvantages of distance education. Some of these studies are;

Bawa (2016) revealed important findings about distance education in his research titled "Retention in online courses: Exploring issues and solutions". According to these findings; Although there are some advantages offered by online education, the fact that distance education students are not successful enough in online classrooms and the failure rates in distance education courses; it has been seen that it is 10% to 20% higher than traditional, that is, face-to-face teaching. Similarly;

Edelhauser and Lupu-Dima (2020) examined the difficulties experienced by university students in distance education during the COVID-19 pandemic in Romania, where distance education programs are frequently used.

Serçemeli and Kurnaz (2020) conducted a research on the perspectives of students who took distance education and accounting courses during the COVID-19 pandemic period. Another study is;

Yamamoto and Altun (2020), Coronavirus (Covid-19) and the Unstoppable Rise of Online Education, research was conducted. The general purpose of this research is to use distance education in the digital environment in order not to interrupt the education of the universities owned by the countries affected by the situation created by the Covid-19 epidemic and to evaluate the result of this. In the light of the findings obtained, the following conclusion was reached; It is envisaged that the education system will be transformed into a system that can be more effective in the future, instead of an alternative method only face-to-face, and the education system will evolve into the original situation as digital learning. Another study by Yıldırım (2020) is "What an Exceptional Distance Education-Teaching Experience Teach" the general purpose of this study is to focus on the differences of Covid-19 emergency distance education and teaching activities and to indicate what to do in education in the light of the findings. As a result; suggestions were made in areas such as online disruptions, screen times, internet ethics. Another study is by Bozkurt (2020) in the light of the evaluations on the Covid -19 epidemic process and post-epidemic global education. A research named "new normal and new education paradigm" has been carried out. The general purpose of this research is to examine the reflection of the situation caused by Covid -19 in the field of education and training and to create a perspective. Looking at the result of the research, the education and training process of the Covid-19 epidemic directly and indirectly In such situations (natural disaster, epidemic, war, famine and others...) new strategies and radical reforms were needed for the continuity of education and training.

Finally;

Cao, W., Fank, Z., Hou, G., et al. (2020) a study called the psychological impact of the Covid-19 epidemic on university students in China was conducted. The general aim of this research is; the Covid-19 pandemic not only increases the risk of death due to infection, but also brings with it an unbearable psychological pressure. Using cluster elimination sampling, a 7-item generalized anxiety disorder scale was applied to medical students. A positive correlation was found between the delay in academic activities and anxiety disorder.

The main purpose of all research is; the aim of this study is to examine the positive/negative effects of distance education on the education life of people on a global basis with the effect of developing and rising technology.

The aspect of this research that makes it different from the others is; the reason for this is that there has not been any study on the positive/negative situations of higher education students with the distance education method during the Covid-19 epidemic process. At this point, this is the aspect that makes this research original. In this direction, it is desired to carry out this research in order to determine the positive/negative situations experienced by higher education (undergraduate) students studying at state and foundation universities in Turkey with the distance education method during the Covid-19 epidemic process and also to find solutions to the negative situations experienced by higher education (undergraduate) students. As a result of the research, it is thought that it will contribute to the education applications in the digital environment today and in the future, based on the experiences of university students in distance education due to the covid-19 epidemic. In this research, answers to the following questions will be sought.

1. As higher education (undergraduate) students, can you tell us about your experiences (in an academic sense) about the negative situations you have experienced during the online (online) participation process?
2. As higher education (undergraduate) students, can you tell us what are the preventive efforts of your university against the negative situations you have experienced during the distance education process

2. Method

In this part of the research, information about the researcher, research design, universe, sample, data collection tools and data analysis are included.

2.1. Researcher

The planning of this research, the preparation of the data collection tool, the determination of the participants, the obtaining of permissions, the interviews, the transcription of the interviews, the analysis of the data, the reporting of the analysis results into findings were carried out by a classroom teacher working in the Ministry of National Education. The researcher continues her undergraduate education in classroom teaching, graduate special education department, and doctorate education in special education department. The researcher has 14 years of experience as a classroom teacher and 4 years of experience in the field of special education at the Ministry of National Education.

2.2. Design of the research

Mixed method was used in the research. The mixed method is the approach of using qualitative and quantitative data together to obtain more detailed data (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz and Demirel, 2018). So this method was preferred for more detailed information. According to Creswell and Plano Clark (2007), the mixed method is divided into four. Each of the mixed patterns can be divided into sub-patterns in itself. These; It consists of Enriched Pattern, Explanatory Pattern, Exploratory Pattern and Embedded Patterns. The pattern of this research was explanatory design. Descriptive Pattern; Researchers first collect and analyze quantitative data. Then, they collect qualitative data in order to complete and filter these data (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz, & Demirel, 2018; p.266). In this study, quantitative data were collected first. Then, interviews were conducted with ten randomly selected participants to collect qualitative data. Instant scanning method was used from the quantitative dimension of the research. This method is expressed as research carried out with the aim of designing an existing situation in a certain time period (Karasar, 2012). In the qualitative dimension of the research, the volunteer participants who gave their e-mail addresses in the applied scale were open-ended. 9 questions were asked later. The data obtained in the context of the answers to these questions, used to support quantitative data.

2.3. Population and Sample

The universe of the research; It continued with students from both state and foundation universities who continue their four-year education and training at the Higher Education Institution (YÖK). These students are individuals who continue their education with the distance education method for the 2020-2021 academic year due to the Covid-19 epidemic. The sample of the research was carried out with the scale prepared through the "Google form" from the universe and 152 students reached through the whatsapp communication tool. It consists of 152 students (105 female, 42 male) who participated in the research arbitrarily (voluntarily) . All of the students are individuals who continue their education in the undergraduate department. The distribution of these students by grade level is described in the table below (Tablo 1).

Table 1. Obtained From 18-30 April 2021 Online Google Form, Number Of Participants Grade Level

Grade Level	Number Of Students	Percentile	Valid Percentage	Cumulative Percentage
1st grade	66	43.4	43.4	43.4
2nd grade	26	17.1	17.1	60.5
3rd grade	23	15.1	15.1	75.7
4th grade	37	24.3	24.3	100
Total	52	100	100	

As seen in the table, the participants; 1st grade, 66; 2nd grade, 26; 3rd grade, 23; 4th grade, 37 students and a total of 152 students participated in the research voluntarily. Percentage equivalents; 1st grade 43.4%; 2nd grade 17.1%; 3rd grade was calculated as 15.1% and 4th grade as 24.3% . The classification of the participants according to their gender is shown in Table-2.

Table 2. Obtained From 18-30 April 2021 Online Form, Gender Participant Indicator

Gender Category	Number Of Students	Percentile	Valid Percentage	Cumulative Percentage
1. Woman	105	69.1	69.1	69.1
2. Men	47	30.9	30.9	100.0
Total	152	100.0	100.0	

As seen in Table 2, 105 of the participants were women; 47 of them are men. In addition, the percentage of this situation; 69.1% women; 30.9% are men. As seen in Table 3, the youngest of the participants is 18; the eldest is understood to be 45 years old.

Table 3. Obtained Form 18-30 April 2021 Online Form, Age Statistics Of Participants

Age	The Number Of Participants	Minimum	Maximum	Total Age	Arithmetic Mean	Standard Deviation
Your Age	152	18.0	45.0	3331.0	21,914	4.4379
Valid N (listwise)	152					

When Table 4 is examined, one male and one female participant were interviewed in the "Effectiveness and Satisfaction" cluster. The ages of these participants were 22-23 (Eve K); it is understood that the classes they study are 1st and 4th grades. In the "Motivation" cluster, one male and one female participant were interviewed. The ages of these participants were 36-20 (Eve K); it is understood that the classes they study are 4th and 1st grades. In the "Discontent" cluster, one male and one female participant were interviewed. The ages of these participants were 20-23 (M and F); It is understood that the classes they study are 3rd and 4th grades.

Table 4. Obtained From 18-30 April 2021 Online Form, Demographic Characteristics Of The Participants

clusters	Participants		Participants Ages		Education Level of Participants	
	Male Code Name	Woman Code Name	Male	Woman	Male	Woman
Male and Woman						
Effectiveness and Satisfaction	S1	S2	22	23	1	4
Motivation	S3	S4	36	20	4	1
Discontent	S5	S6	20	23	3	4

2.4. Data collection tool

Two types of data collection tools were used. First; "Attitude scale regarding the use of distance education environments during the pandemic process" was used in the research. Yıldız, EP, Çengel, M. and Alkan, A. (2021). The validity and reliability study was carried out by the researchers who developed the scale. The scale used has a structure of 4 factors and 25 items. This scale has a 5-point Likert type structure (strongly agree =5, agree = 4, undecided =3, disagree = 2, strongly disagree = 1). The scale consists of four dimensions. The first dimension is "competence and motivation" and seven consists of variables. The second dimension is "usability" and eight consists of variables. The third dimension is "effectiveness" and the five consists of variable. The final sized fourth dimension is "satisfaction" and consists of five variables. Data collection tool, Exploratory Factor Analysis (EFA) and Confirmatory Factor Analysis (DFA) data are described below.

Reliability data;

In order to test the reliability of the scale, the internal consistency coefficient determined by Cronbach Alpha was calculated. Accordingly, Cronbach Alpha. It was found to be .93. The results of the reliability statistical analyzes for the sub-dimensions of the scale are; internal consistency coefficients calculated with Cronbach Alpha are for competence and motivation. .94; for the usability dimension. .81 for the effectiveness dimension. .88 and for the satisfaction dimension. It was found to be .84. According to statistics, when the reliability coefficient approaches 1, the reliability increases. (Huang, Ryan, Zaber, & Palmer, 2014; Sekaran, 2003). In this context, it was interpreted that the reliability coefficients of each of the relevant dimensions of the scale were "excellent".

exploratory factor analysis (EFA)

Factor analysis data of the scale used in the research; The Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) test was examined. KMO value. It was found to be .93. KMO limit value according to Field (2000). A value greater than .80 indicates "perfect fit". In addition, the results of the Barlett sphericity test show that the chi-square ($X^2(321)=3022.014$; $p<.01$) value is significant.

Confirmatory factor analysis (CFA)

Confirmatory factor analysis results, fit index values of the 25-item 4-dimensional model; competence and motivation factor CFA; $\chi^2/ sd=269/ 14$, GFI= .910, AGFI= .921, TLI= .918, CFI= .979, RMSEA= .039; Usability Factor DFA fit index values; $\chi^2/ sd=149/ 20$, GFI= .900, AGFI= .870, TLI= .910 , CFI= .929, RMSEA= .014; Effectiveness factor CFA fit index values; $\chi^2/ sd=118/ 14$, GFI= .879, AGFI= .907 , TLI= .927 , CFI= .968, RMSEA= .088; Satisfaction factor fit index values; It is described as $\chi^2/ sd= 112/11$, GFI= .868, AGFI= .891 , TLI= .876, CFI= .906, RMSEA= .041.

The second means of data collection; it consists of a semi-structured interview form prepared by the researcher. This form was prepared separately for the three groups formed as a result of the cluster analysis. This stage is the second stage of the research and it was carried out by applying the qualitative method. Open-ended questions in which qualitative data were collected;

1. As higher education (undergraduate) students, can you tell us about your experiences (in an academic sense) about the negative situations you have experienced during the online participation process?
2. As higher education (undergraduate) students, can you tell us what are the preventive efforts of your university against the negative situations you have experienced during the distance education process?

Questions were asked and the answers received were used to support the quantitative data.

2.5. Data collection

The data required for this research were collected in two stages. The first one was collected digitally from 152 students studying in undergraduate departments of universities (foundation or state) via Google form. Second, six (6) students selected randomly from groups separated by clustering method were collected by online interview method.

2.6. Analysis of Data

The data obtained in the study were analyzed in two ways. Quantitative data were analyzed using the IBM SPSS 22 package program. First, the collected data (data) was loaded into the SPSS 22 database. Subsequently hierarchical cluster analysis was conducted for the research problem. Hierarchical cluster analysis method; the general purpose of cluster analysis, which is one of the multivariate analysis methods; is to group them by taking into account the main (basic) characteristics of individuals or objects. In other words, cluster analysis; it is a method of presenting information to the researcher in the form of summarizing by grouping ungrouped data together according to their similarities (Kalaycı, 2010, p. 349). Cluster analysis related to ward's method was performed. Then, the number of clusters was determined by means of the tree branching shape graph (dendrogram) and the agglomeration table (Agglomeration Schedule). Among the cluster analysis methods in the literature, the most preferred method and giving the best results is known as ward's (Ferreira and Hitchcock, 2009).

In the qualitative phase of the research, it was conducted with the group of students who were attributed to the participants and only accepted to be interviewed voluntarily. Pre-prepared semi-structured open-ended questions were asked to these students, and a descriptive analysis was made in line with the answers they received.

2.7. Implementation Process of the Research

This research was conducted in order to reveal the positive/negative attitudes of undergraduate students studying at a foundation/state university in Turkey in distance education method during the Covid-19 epidemic process, to determine the causes of negative situations and to develop the necessary solutions. In this sense, a hierarchical analysis was conducted to determine the clustering tendencies of students studying in undergraduate departments of universities regarding distance education. Ward's technique, one of the methods, was applied. Hierarchical cluster analysis: Hierarchical cluster analysis methods are a method used for small-scale samples (typically $n < 250-300$). Researchers performing hierarchical cluster analysis; in order to make similarity for groups and heterogeneous between groups, he should decide how to define similarity or distance (Everitt and Landau, 2001; Hair et al., 2006). Also, according to Anderberg (1973), hierarchical it is not known how many categories the clustering analysis methods initially formed according to the data set used by the researcher. Therefore, it is stated that this method is useful for researchers in revealing previously undiscovered relationships in the data set they collected. In this context, the technique used in the research was ward's technique.

Among the existing techniques in hierarchical clustering analysis methods, ward's technique is generally regarded as the method that produces the best results (Hands and Everitt, 1987; Ferreira and Hitchcock, 2009). Among the agglomerative clustering analysis methods, ward's method is accepted as the only method that ensures the formation of clusters by minimizing the intra-group distribution of each pairwise association based on the sum of squares criteria (Murtagh & Legendre, 2014). As a result, the average distance of the observations gathered in the center of a cluster is based on the average distance of the other observations in the same cluster (Cited by Tekin and Gümüş, 2017). For this reason, ward's method was preferred in this study with the thought that it would give the best results. Along with ward's method, "square euclidean" distance was chosen as a distance measure. The reason for choosing this criterion; It is a technique that presents the distances between observations and objects directly as a square distance in the unit of measurement (Kalaycı, 2009). For this reason, this technique is preferred.

3. Results

Quantitative Data Findings: Ward's method, one of the gradual clustering methods, was used to determine the clustering tendencies of the study. The square Euclidean distance was chosen as the similarity/difference measurement in standardizing the data and calculating the distances between the variables. The relationships between the variables in the scale are presented in dendograms. "SPSS 22.0" statistical package program was used in the analysis of the data.

According to the dendogram in figure 1, which emerged as a result of the application, it was seen that the group variables were gathered in three categories, namely three clusters. These were found to include "effectiveness and satisfaction", "motivation" and "Discontentment" variables, respectively.

1. Category (cluster) Effectiveness and Satisfaction: The number of students who chose the first category was 52. It is understood that the equivalent in percentage is 34%. When the variables of the scale are examined, it is understood that the students who prefer the first category think positively about distance education. Based on this context, it has been seen that the common features of the variables that make up this category are "effectiveness and satisfaction". In this sense, this naming has been given to the category. The variables specified in the first category are given below.

M3. Through this platform, educational processes can be managed independently of time and place.

Realization encourages me to work at my own learning pace.

M7. I think this platform is easy to use.

M11. I feel equipped to use the platform.

M13. The platform's modules (homework, forum, discussion, resource, live lesson, etc.)

I think it is.

M14. I am looking for services (screen sharing, file services, recording,

file sharing, audio-video systems, etc.)

M15. The learning-teaching process from the online studies offered by the platform

I can use it effectively.

M16. Learning-teaching process from offline studies offered by the platform

I can use it effectively.

M18. With this platform, I can effectively access the course contents in virtual classroom environments.

M19. With this platform, you can interact effectively with the instructors who conduct the course in virtual classroom environments.

way I can communicate.

M20. I am pleased to be able to communicate with the lecturers on this platform.

M21. I am pleased to be able to communicate with the lecturers on this platform.

M22. On this platform, the course contents are provided by the instructors with video.

I am happy to be explained.

M23. I am satisfied with the design of online courses conducted through the platform.

M24. Technical support and/or assistance when there is a problem with the platform that I cannot solve

I am glad to receive it.

M25. I am happy to be able to communicate with my friends in the platform environment.

2. Category (cluster) Motivation: The number of students who chose the second category was 39, it is understood that the equivalent as a percentage is 25%, when the variables of the scale are examined, it is understood that the students who prefer the first category think positively about distance education. Based on this context, it has been seen that the common features of the variables that make up this category are "Motivation". In this sense, this naming has been given to the category. The variables in the second category are listed below.

M1. I enjoy using this platform.

M2. The lessons that will be given after the pandemic process are also available online (online).

I would like to buy on the platform.

M4. Using this platform has increased my self-confidence.

M5. Using this platform, don't ask questions that I hesitate to ask in the classroom environment

Being able to find the opportunity increased my courage towards the course.

M6. I am motivated to success by the learning activities organized on this platform.

M10. I think I will use the platform often after the pandemic process.

M17. The distance education provided by the platform is the traditional face-to-face

I think it is more effective on the learning process than teaching.

3. Category (cluster) Discontent: The number of students who preferred the third category was 61. It is understood to be 41% as a percentage. When the variables of the scale are examined, it is understood that the students who prefer the third category think negatively about distance education. Based on this context, it has been seen that the common features of the variables that make up this category are "Discontentment". In this sense, this naming has been given to the category. The variables in the third category are listed below.

M8. I had to learn a lot of things before logging into this platform.

M9. I found this platform unnecessarily complicated.

M.12. I need the support of a technical person to use this platform

I think it might

University Students' "Distance Education Environments During the Pandemic Process" Dendrogram, Ward's Technique Results of the Variables "Scale of Use and Psychometric Characteristics on Individuals"

Figure 1 shows the figure graph or dendrogram, obtained using the hierarchical ward's clustering analysis method. The horizontal line shown in the graph represents the distance between the clusters; vertical lines represent segment (factor) clusters. When the chart in Figure 1 is carefully examined, it seems appropriate to gather it in three clusters. Based on this idea, the dendrogram consists of three clusters according to the answers given by the participants in the study. The first set is " m3, m7, m11, m13, m14, m15, m16, m18, m19, m20, m21, m22, m23, m24, m25", second set; " m1, m2, m4, m5, m6, m10, m17" and the third set consists of "m8, m9, m12" variables.

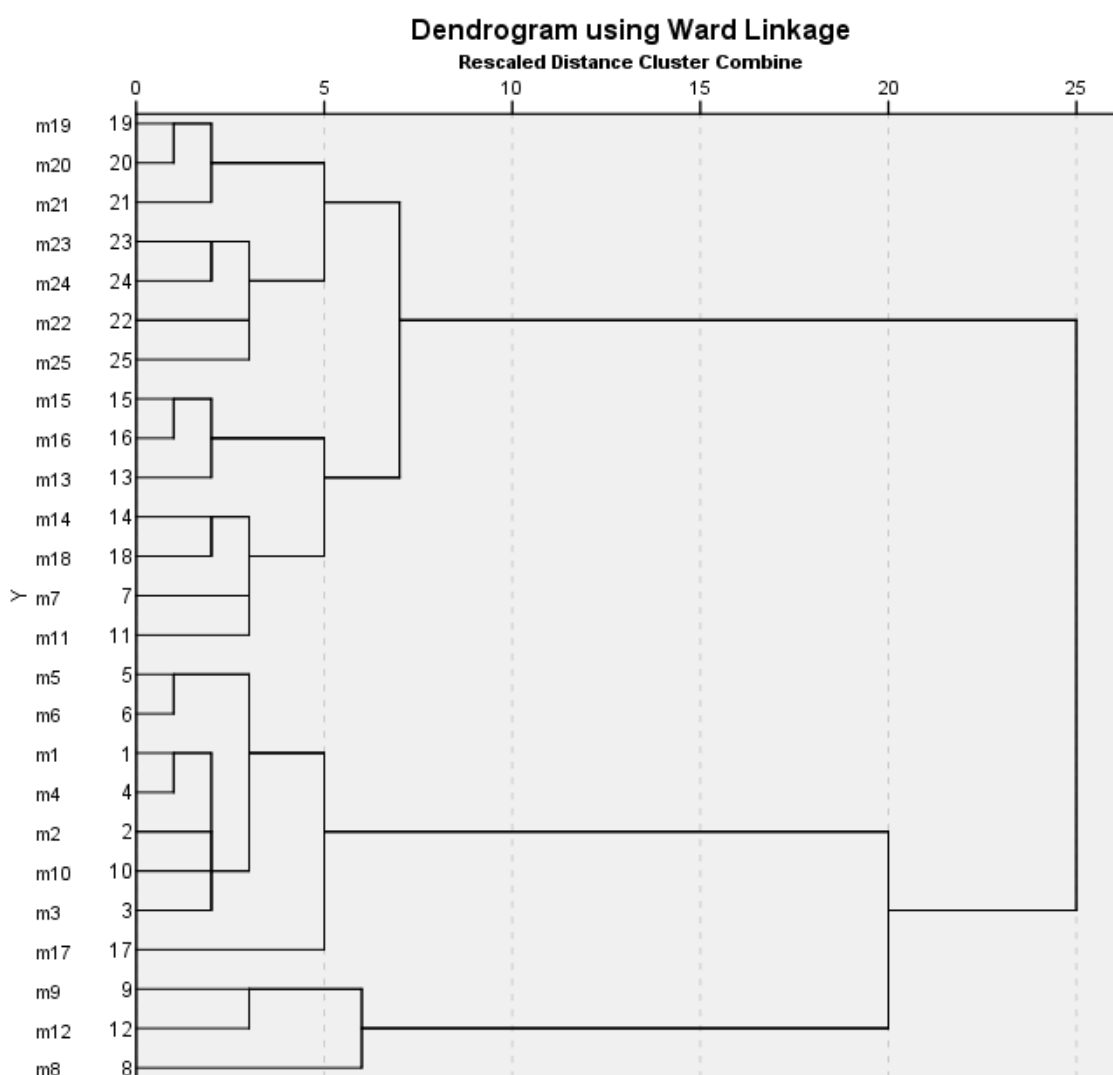

Figure 1 Hierarchical (staged) clustering analysis ward's method dendrogram results

Qualitative Data Findings: This is the stage that forms the basic part of the research. In line with the general purpose of the research, three clusters were formed as a result of the hierarchical clustering analysis made within the framework of the answers given by the students studying in the undergraduate departments of the universities about the "The Use of Distance Education Environments in the Pandemic Process and the Scale of Psychometric Properties on Individuals". When the variables that make up these clusters are examined; In the first cluster, it was seen that there was a group with common characteristics of "*Effectiveness and Satisfaction*" when the second cluster is examined, it is seen that there is a group with common characteristics of "*Motivation*". Finally, when the third cluster is examined; It has been observed that a group with common characteristics of "*discontent*" has formed. In order to explain the general purpose of the research in detail, qualitative interviews were conducted with the students in these clusters. These interviews; It was made via telephone method and took 112 minutes. In addition, 30 pages of transcripts were produced as a result of the interviews. The individuals to be interviewed were determined by the random method. coincidence method; it is a way that includes the meaning of giving the probability of being selected at an equal distance to each sample unit (Büyüköztürk et al., 2018, p.88). In this direction, two students were selected. A semi-structured interview form was applied to these students. Semi-structured interview; it is an interview method in which participants express their feelings and ideas in their own words, the questions are open-ended and flexible, different opinions can arise during the interview (Merriam, 2013). Accordingly, four open-ended questions were asked to the first group in the interview form. These questions are; 1) Can

you explain what kind of contributions the distance education method has made for you? 2) Can you tell us what you experienced in the context of communication and interaction with your lecturers and friends in the distance education method? 3) Were you able to access the necessary documents in distance education 4) Could you explain a little bit about why you are satisfied with the platforms you use to participate in online education? It is made up of questions. As a result of the analysis of the findings, the main and sub-themes of the findings formed in line with these questions are given in table 5.

Table 5. Obtained From 18-30 April 2021 Online Form, Effectiveness And Satisfaction

Main Theme	Child Theme
Effectiveness and Satisfaction	Economical Use Of Time
	Document Access
	Teaching Satisfaction In Digital Environment

The students studying in the undergraduate departments of the universities about "The Use of Distance Education Environments in the Pandemic Process and the Scale of Psychometric Properties on Individuals"; "Efficiency and Satisfaction" were collected in the first cluster. Qualitative interviews were conducted with the students in this cluster. The individuals to be interviewed were determined by the random method, coincidence method; it is a way that includes the meaning of giving the probability of being selected at an equal distance to each sample unit (Büyükoztürk et al., 2018, p.88). In this direction, two students were selected. A semi-structured interview form was applied to these students. Semi-structured interview; it is an interview method in which participants express their feelings and ideas in their own words, the questions are open-ended and flexible and different opinions on the subject can arise during the interview (Merriam, 2013). Accordingly, four open-ended questions were asked to the first group in the interview form. These questions are; 1) Can you explain what kind of contributions the distance education method has made for you? 2) Can you tell us what you experienced in the context of communication and interaction with your lecturers and friends in the distance education method? 3) Were you able to access the necessary documents in distance education 4) Could you explain a little bit about why you are satisfied with the platforms you use to participate in online education? It is made up of questions. The main theme created in line with these questions; effectiveness and satisfaction; sub-themes; economical use of time, document access, ease of communication and interaction, and teaching satisfaction in digital environment.

Under the main theme of effectiveness and satisfaction, undergraduate students stated that the most important variable of the distance education method during the epidemic was the use of "time" to be economical. In this direction,

Student 1: " It was helpful in terms of timing. Considering the issue of commuting to school, it was a huge waste of time. In this case, there was road fatigue, so I could not complete the homework . " During the face-to-face education process, I was able to obtain some of the course documents by photocopying. However, with distance education, more resources and documents were shared by our teachers. " . Therefore, it can be said that the distance education system facilitates access to resources related to courses. For another subcategory, "communication and interaction"

Student 2: " In face-to-face training, I could not ask questions to our teachers. I was afraid to go to their room. However, I can ask questions more easily in distance education. " he said. Another participant,

Student 1: " Each teacher's course has a whatsapp group. We are communicating on that group. In addition, a student president was elected in each class. When we need to communicate with the teachers, we can communicate through the chairmen. In this sense, we can use online platforms to communicate with both faculty members and friends. " he stated. It is understood that faculty members working at universities generally set up a group on WhatsApp in order to coordinate their lessons and communicate with students through this channel. In the last sub-theme of the first cluster, entitled " Satisfaction with Teaching in Digital Environment " participant

Student 1 : " I am satisfied with distance education because I have the opportunity to listen to the lessons I missed again from the archive. In this respect, I can understand my lessons better." He expressed his thoughts. It has been stated by the students that distance education is one of the most important contributions. In summary; Qualitative interviews were conducted in order to obtain more detailed information about the first cluster formed as a result of cluster analysis. When the results of the qualitative interviews were

examined, the students expressed their satisfaction with the distance education method. The effectiveness of distance education; Components such as saving in time, economic expenses (no rent due to not going to school, not using the minibus and metro for the city, etc.), comfort for living and easier communication with remote methods are seen.

The "motivational" qualitative findings of the second cluster:

Three (3) open-ended questions in the semi-structured interview form were asked to the students in the second cluster. These questions are; 1) Can you explain how participating in distance education increased your confidence and motivation? 2) Would you like to take advantage of distance education again after the covid-19 attack? If yes, can you explain why? 3) Why do you think distance education is more effective than face-to-face education? The main and sub-themes that emerged as a result of the analysis of the findings are given in table 6.

Table 6. Obtained From 18-30 April 2021 Online Form, Motivation

Main theme	Child Theme
Motivation	Academic Success Decreased Anxiety Level Attendance-Absence

In the main theme of motivation, undergraduate students stated that "*Academic success*" is the first of the most important variables of the distance education method during the epidemic process. In this direction,

Student 3: " *I think the most important aspect of distance education is that it offers the opportunity to watch and listen to the lessons taught by the teachers from the archive. This situation has a positive reflection on my course success. Therefore, I can say that it naturally increases my motivation for the lessons.*" he stated. It is understood that being able to watch the lessons repeatedly from the archive increases the students' understanding, and this situation reflects positively on success. Here are the participants' views on another sub-category, "*Reducing anxiety*"

Student 4: " *In distance education, we got points in line with homework and projects in lessons, so our exam anxiety decreased. Therefore, our success increased.*"

Student 4: " *My parents are elderly, I was worried about their catching the corona virus. I was worried about who would take care of them if they got sick. Being with my family during this process reduced my anxiety.*" he stated.

Considering the statements of the participants; It is understood that high level of anxiety affects success negatively. In addition, it is understood that the family factor also triggers the level of anxiety. In this sense, it is understood that not being able to take the exams in the distance education method reduces the level of anxiety and this situation reflects positively on success. Opinions of the participants on another sub-category "*Absence-absenteeism*"

Student 3: " *We do not experience attendance and absenteeism problems either. What more can I ask, teacher! However, we should not forget that our teachers wanted full participation in the lesson. However, due to internet problems, our instructors tolerated attendance and absenteeism.*" Another participant had a similar view;

Student 4: " *During this epidemic, our teachers have been more flexible about absenteeism.*" form expressed.

In summary; Qualitative interviews were conducted in order to obtain more detailed information about the second cluster formed as a result of cluster analysis. When the results of the qualitative interviews were examined, they stated that the distance education method increased the motivation of the students. Components that increase motivation the most; academic success is the flexible understanding applied to attendance and absenteeism and the disappearance of the reasons that reduce anxiety levels.

Qualitative findings of the third cluster "discontent"

Two (2) open-ended questions in the semi-structured interview form were asked to the students in the third cluster. These questions are; 1) Can you explain why the platform you used in distance education was difficult and complex? 2) What kind of support (in terms of technical and equipment) do you need in order to benefit from distance education more efficiently, can you explain? The main and sub-themes that emerged as a result of the analysis of the findings are given in table 7.

Table 7 . Obtained from 18-30 April 2021 online form, Discontent

Main Theme	Child Theme
	Internet Problem and Lack Of Resources
Discontent	The Complexity Of Digital Platforms

Under the main theme of discontent, undergraduate students stated that the first of the most important variables of the distance education method during the epidemic was *"Internet problem and lack of resources"* In this direction,

Student 5 : *" Teacher, first of all, I can participate in distance education through my phone. Because I do not have a computer. Because of this, I have a serious problem with the Internet. The voices of our teachers are intermittent, so I do not understand the lesson."* he stated. When this explanation is examined, it can be said that internet infrastructure should be developed and devices compatible with the digital program used should be used in order to maintain distance education in a healthy way. The last sub-theme of this set is *" The complexity of digital platforms "* is seen as one of the areas where students have the most problems. Considering the opinions of the participants;

Student 6 : *" Our teachers were inexperienced in using the distance education application platform because they were teaching from distance education for the first time, so our lesson hours were not used economically. "* Another participant in similar parallels,

Student 5 : *" The distance education program used by our university is very complex. At first, I had a hard time deciding where to open the image and sound, how to find the courses again, and how to send homework to our professors. Now I'm struggling too; but I was able to solve it a little bit."* He expressed his thoughts.

In summary;

Qualitative interviews were conducted in order to obtain more detailed information about the third cluster formed as a result of cluster analysis. When the results of the qualitative interviews were examined it was stated that the students were not satisfied with the distance education method, in other words, they were dissatisfied. At the beginning of the components that cause discontent; they expressed it as the internet problem and lack of resources and the complexity of digital platforms.

4. Discussion

The general purpose of the research is to determine the positive/negative situations experienced by higher education (undergraduate) students studying at state and foundation universities in Turkey with the distance education method during the Covid-19 epidemic process, and to develop solutions to the negative situations experienced by higher education (undergraduate) students. For this purpose, the method to be applied has been determined. It was decided that the method that could best analyze the purpose was the mixed method. Because the mixed method; It is the approach of using qualitative and quantitative data together to obtain more detailed data in research (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz & Demirel, 2018). Based on his statement, this method was chosen. In the first stage of the research, the participant group was determined. Participants consisted of 152 students studying in undergraduate departments of universities. "The Use of Distance Education Environments in the Pandemic Process and the Psychometric Characteristics of Individuals Scale" , which was adapted from Google forms, was applied to these students. The data obtained at the end of the application were clustered in the SPSS 22 package program. The reason for the cluster analysis is to determine the main study group. Hierarchical method and ward's technique, which are cluster analysis methods, were applied. As a result of the operations, three clusters were formed. These sets are; it consisted of three main components: "effectiveness and satisfaction, motivation and discontentment". The first cluster, "effectiveness and satisfaction"; prominent sub-themes emerged with expert opinions as economical use of time, document access, ease of communication and interaction, and teaching satisfaction in the digital environment. When Basilaia and Kvavadze (2020) compare the results of their research, it will be understood that they are similar. That research; it is a study conducted in Georgia, as a result of the study, it was revealed that the online education method was quickly adopted by the students and quickly adapted. One of the important findings of the research is that positive statements have emerged in terms of saving time, providing access to necessary documents and creating equality of opportunity among students. Similar

findings, in the study of Horspol and Lange (2012), online education method one of its components has emerged as not being needed spatially and saving time in terms of going to and from the university. Supporting these findings are the studies of Li, Zhou and Fan (2014). In that study, they stated that distance education provides an equal opportunity for individuals and is an important element of distance education.

It is known by many researchers that a high level of interaction and social communication cannot be achieved in distance education. In the study conducted by Arora and Srinivasan (2020), it was concluded that the most important problem of distance education is the lack of communication and interaction. However, two different views emerged in this study: The common opinion of 34% of the participants gathered in the first cluster stated that distance education is positive in the context of communication and interaction. The second opinion is that 41% of the participants stated that distance education is insufficient in communication and interaction. It is thought that it is important that these two views emerge in the research.

Interesting findings were obtained in the theme of "motivation" which is the second set of the research. Some of these findings are; increased academic success, decreased anxiety level, and flexible behavior of faculty members in terms of attendance and absenteeism. Increasing academic achievement, which is one of the sub-themes of this cluster, is one of the important variants of important research. In this sense, when the literature is examined, similar results are encountered. In a study examining the experiences of university students in connection with the online (online) education method, Yolcu (2020) has found that one of the most important factors that arise in connection with the online (online) education method of the students is the ability to watch the lessons repeatedly and attend in a suitable place. When both the Yolcu (2020) research and the studies on similar topics in the literature are examined and the results are examined, it is seen that this research is consistent with the results. One of the other important findings of the research is that faculty members prefer a flexible method in terms of attendance and absenteeism. In this case, the findings obtained in various studies in the literature; it is understood that distance education is consistent with those that are flexible, accessible, independent of time and place, provide equal opportunities and support the individual's learning at his own pace. The research conducted by Fidan (2020) on this subject examined the experiences of classroom teachers working in primary schools regarding online education. The findings in this study; teachers stated that the most important advantage of distance education is that students do not break away from their lessons, and that it offers them comfortably and without time concerns. Similarly, it is understood to support the findings of this study.

Interesting findings were obtained in the theme of "discontent", which is the third. That is, the last set of the research. Some of these findings are; the problem of the internet, the lack of resources and the complexity of digital platforms. There are many scientific publications supporting the findings of the third cluster of research. The biggest problems of this research and distance education in general; internet infrastructure problem and lack of resources are among the findings of the research. There are many studies supporting this situation. Some of these studies are; the attitudes of Pakistani higher education students towards their participation in compulsory university courses during the Coronavirus (Covid-19) were examined. Undergraduate and postgraduate students were surveyed to find their perspectives on online education in Pakistan. The findings of the study stated that the majority of the students could not access the internet due to technical and financial problems, therefore distance learning could not produce the desired results (Muhammed and Kainat, 2020, p.45). Considering the findings of this research, it is seen that it is consistent with the findings of the study of Muhammed and Kainat (2020). In another study, Keskin and Kaya (2020) stated in their study on the evaluation of distance education method that students experienced technical problems during the course, they had difficulties in communication and interaction, they felt inadequate in communicating, and they also experienced technical problems during education. It is understood that this study is in parallel with the findings of this study.

Another component in the third set; it has come to the fore that digital platforms have complexity and difficulty. When the studies in the literature are examined, it is seen that there are similar results. Özönur, Kamaşlı, Yelken, and Tokmak (2019) conducted a study called "Fuzzy Multi-Criteria Decision Analysis Approach in the Selection of Cloud Based Learning Management System". Considering the results of the research, there were some negative opinions as well as positive statements by the students about the learning method system. Especially the difficulties experienced in the service functions in student affairs came to the fore. Therefore, it is understood that there is a parallelism between the findings of the study and the findings of this study.

5. Conclusion

COVID-19, which started in december 2019 and became an epidemic all over the world in a short time, has affected the whole world. In addition to the education sector, areas such as health, economy and tourism have been adversely affected. Many countries around the world have temporarily closed their educational institutions in order to control the spread of the COVID-19 epidemic. These situations, experienced on a country basis, have affected more than 91% of the student population in the world. As of April 30, 2020, approximately 1.6 billion students in the world are affected (UNESCO, 2020). The results of the research show that university students' perceptions of distance education differ from each other. Considering the findings of the study, it was remarkable that the rate of those who were satisfied was higher. These results show that university students have adapted to distance education during the Covid-19 process. The research conducted during the Covid-19 epidemic has been examined. In this context, the educational activities in the process were evaluated by taking the opinions of the students studying in the undergraduate departments of the universities. Accordingly, since the distance education method is thought to have an important place in education and training activities, it is foreseen that the results of this research will shed light on the studies to be carried out on the design and use.

6. Recommendations

In this context, the following suggestions can be made; 1) Distance education environments should become widespread at all levels of education even after the epidemic process, 2) A strong technological infrastructure should be developed in order to obtain maximum benefit from distance education, 3) Electronic device (computer, tablet, etc.) support should be provided to students with financial problems, 4) In distance education, easy-to-use and accessible platforms should be used, 5) It is recommended that the necessary support be provided by the senate institution of the universities so that the faculty members can use the platforms used in the distance education method more effectively.

References

- Altınpinar, I. and Basar, E. (2020). Distance education service in higher education maritime education measuring quality and performance. *Mersin University Journal of Maritime and Logistics Studies*, 2(1), 42-59
- Arora, A. K.. and Srinivasan, R. (2020). Impact of pandemic Covid-19 on the teaching–learning process: A Study of Higher Education Teachers. Prabandhan: *Indian Journal of Management*, 13(4), 43-56.
- Basilaia, G. and Kvavadze, D. (2020). “Transition to online education in schools during a SARS-CoV-2 Coronavirus (Covid-19) pandemic in Georgia”, *Pedagogical Research*, 5(4), ss. 1-9.
- Bawa, P. (2016). Retention in online courses: Exploring issues and solutions—a literature review. *Sage Open*, 6(1), 1-11.
- Büyüköztürk, S., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, S. and Demirel, F. (2018). *Scientific research methods* (24th ed.). Ankara: Pegem Academy.
- Cao, W., Fang, Z., Hou, G., Han, M., Xu, X., Dong, J. and Zheng, J. (2020). The psychological impact of the covid-19 epidemic on college students in China. *Psychiatry Research*, (), 112934–. doi:10.1016/j.psychres.2020.112934
- Chan, S. S., So, W. K., Wong, D. C., Lee, A. C. and Tiwari, A. (2007). Improving older adults' knowledge and practice of preventive measures through a telephone health education during the sars epidemic in Hong Kong: A pilot study. *International Journal of Nursing Studies*, 244(7), 1120-1127.
- Creswell, J. W. and Plano Clark, V. L. (2007). *Designing and conducting mixed methods research*. London: Sage Publication.
- Çalışkan, S., Süzek, S. and Özcan, D. (2017). *Determining student satisfaction in distance education courses*, 9th international conference on theory and application of soft computing, computing with words and perception, ICSCCW 2017, 22-23 August 2017, Budapest, Hungary.
- De Paepe, L., Zhu, C. and DePryck, K. (2018). Drop-out, retention, satisfaction and attainment of online learners of Dutch in adult education. *International Journal on E-Learning*, 17(3), 303-323.
- Dobbs, R., del Carmen, A. and Waid-Lindberg, C. (2017). Students' perceptions of online courses: The effect of online course experience. *The Quarterly Review of Distance Education*, 18(1), 98-109.
- Edelhauser, E. and Lupu-Dima, L. (2020). Is Romania prepared for learning during the Covid-19 pandemic? *Sustainability*, 12(13), 1-29.

- Erhan, C. and Gümüş, S. (2020). *Opportunities and risks in higher education after the global epidemic: Future*. In Şeker, M., Özer, A. and Korkut, C. (Eds.). *Anatomy of the Global Epidemic, Future of Human and Society*, TUBA, Ankara.
- Ferreira, L. and Hitchcock, D. B. (2009). A comparison of hierarchical methods for cluster functional data. *Communications in statistics-simulation and computation*, 38(9), 1925-1949
- Fıdan, M. (2020). Education in the Covid-19 uncertainty: Teacher on compulsory distance education in primary school opinions. *Usak University Journal of Educational Research*, 6(2), 24-43.
- General Council of Higher Education (YÖK). (2021b). “YÖK Courses Platform” was opened to the access of students. Retrieved on 02 April 2021 from <https://www.yok.gov.tr/>.
- General Council of Higher Education (YÖK).(2020 d). Press briefing. Press Release - (26.03.2020) Chairman of the Higher Education Board PROF. DR. M. A. Yekta Sarac
- Gewin, V. (2020). Here are five tips for moving teaching online while Covid-19 is on hold. *Nature*, 580, 295-296.
- Higher Education (YÖK) General Assembly. (2021a). Decision dated 24.09.2020. from the web address 02 April 2021 acquired on.
- Higher Education General Assembly (YÖK). (2021c). Press release <http://www.yok.gov.tr/Pages/news/2020-YKS-20%Postponement-20%Press-20%statement.aspx>, retrieved from the website on April 18, 2021.
- Hair, J., Black, W., Babin, B., Anderson, R. and Tatham, R. (2006). *Multivariate data analysis* (6th ed.). Uppersaddle River, N.J.: Pearson Prentice Hall
- Hands, S. and Everitt, B. (1987). A Monte Carlo study of the recovery of cluster structure in binary data by hierarchical cluster techniques. *Multivar. Behav. Res.* 22, 235-243
- Hassenburg, A. (2009). Distance education versus the traditional classroom: Comparing the traditional classroom to the virtual one, does being physically present in school make difference? *Berkeley Scientific Journal*, 13(1), 7-10
- Horspool, A. and Lange, C. (2012). Applying the scholarship of teaching and learning: Student perceptions, behaviours and success online and face-to-face. *Assessment and Evaluation in Higher Education*, 37(1), 73- 88.
- Huang, J. L., Ryan, A. M., Zabel, K. L. and Palmer, A. (2014). Personality and adaptive performance at work: A metaanalytic investigation. *Journal of Applied Psychology*, 99(1), 162-179. DOI: 10.1037/a0034285
- Karasar, N. (2012). *Scientific research method* (24th ed.). Ankara: Nobel Publishing.
- Kalaycı, S. 2009. *SPSS Applied Multivariate Statistical Techniques*. Asil Publication Distribution, 426 s, Ankara
- Kalaycı, S. (2010). *SPSS Applied Multivariate Statistical Techniques*. Ankara: Asil Publication Distribution,
- Keskin, M. and Özer-Kaya, D. (2020). In the Covid-19 process, students' interest in web-based distance education evaluation of their feedback. *Journal of Izmir Katip Celebi University Faculty of Health Sciences*, 5(2), 59-67.
- Lei, S. A. and Gupta, R. K. (2010). College Distance Education Courses: Evaluating benefits and costs from institutional, faculty and students' perspectives. *Education*, 130(4), 616-631.
- Li, F., Zhou, M. and Fan, B. (2014). Can distance education increase educational equality? Evidence from the expansion of Chinese higher education. *Studies in Higher Education*, 39(10), 1811-1822.
- Merriam, S. B. (2013). *Qualitative research: A guide to design and practice* (Translation from 3rd Edition, translation editor: S.Turan). Ankara: Nobel Publication Distribution.
- Muhammed, A. and Kainat, Anwar. (2020). “Online Learning amidthe Covid-19 Pandemic: Students' Perspectives”, Online Submission, 2(1), ss. 45-51.
- Murtagh, F. ve Legendre, P. (2014). Ward's hierarchical agglomerative cluster method: Which algorithms implement ward's criterion?. *Journal of Classification*, 31(3), 274-295
- Orçanlı, K. and Bekmezci, M. (2020). Distance Education of University Students in the Covid-19 Pandemic Determination of Perception and Its Relationship with Some Demographic Variables, *International Journal of Economics and Administrative Sciences*. 6 (2). 88-108. DOI: 10.29131/iuibd.836277
- Özbay, Ö., Altın, H.M. and Turkoglu, H. (2013). *Lesson with video conferencing tool in distance education examination of students' opinions about*. 7th International Computer and Instructional Technologies Symposium, 6-8 June 2013, Erzurum, 403-404.
- Özer, M. and Suna, E. (2020). Covid-19 Outbreak and Education. *Journal of the Turkish Academy of Sciences. (one)*. 179-182. 16 June 2020.

- Özonur, M., Kamlı, H., Yelken, T. Y. and Tokmak, H. S. (2019). Enocta learning of distance education students examination of their views on the management system. *Mehmet Akif Ersoy University Journal of the Faculty of Education*, 50, 283-302. <https://doi.org/10.21764/maeuefd.407470>
- Passenger, H. (2020). Distance education of prospective classroom teachers during the coronavirus (Covid-19) pandemic experiences. *Journal of Open Education Applications and Research*, 6(4), 237-250.
- Sekaran, U. (2003). *Research methods for business a skill-building approach*. 4th Edition, John Wiley and Sons: New York. - References - Scientific Research Publishing.
- Serçemeli, M. and Kurnaz, E. (2020). A research on students' perspectives on distance education and distance accounting education during the Covid-19 pandemic period. *International Journal of Social Sciences Academic Research*, 4(1), 40-53.
- Shih, G., Lynch, David J. and Denyer, S. (2020). "Fifth coronavirus case confirmed in U.S., 1,000 more cases expected in China". The Washington Post. Archived from the original on 27 January 2020. Accessed on 27 January 2020. 1 May 2021 from the web address acquired on.
- Tatlıdil, H. (2002). *Applied Multivariate Statistical Analysis*. Ankara: Academy. printing house
- Tekin, B. and Gumus, F., B. (2017), The Classification of stocks with basic financial indicators: An application of cluster analysis on the b1st 100 index. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 7 (5)
- Unesco [United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization] (2020). Covid-19 education disruption and response. Retrieved from <https://en.unesco.org/covid19/educationresponse>
- Yamamoto, T. G. and Altun, D. (2020). The Coronavirus and the Unstoppable Rise of Online Education. *Maltepe Journal of University Studies*, April 2020, Volume 3, Issue 1, Pages: 25-34
- Yıldız, E. P., Çengel, M. and Alkan, A. (2021). The use of distance education environments during the pandemic process attitude scale. *OPUS-International Journal of Society Studies*, 17(33), 132-153. DOI: 10.26466/opus.811510
- World Health Organization (2020). Coronavirus disease 2019 (covid-19) situation report-1 retrieved from https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200121-sitrep1-2019-ncov.pdf?sfvrsn=20a99c10_4
- World Health Organization. (2021). <https://www.ema.europa.eu/en/news/covid-19-vaccine-astrazeneca-benefits-still-outweigh-risks-despite-possible-link-rare-blood-clots>. Obtained on 10 May 2021 from the web address

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Hasan Kalyoncu Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'nun tarih 07/06/2021 sayı E--804.01-BABBFCF3 ve karar ile etik kurul izin belgesi almış olduklarını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

TÜRKİYEDE DERS İMECESİ MODELİ KULLANILARAK YAPILAN LİSANSÜSTÜ TEZLER ÜZERİNE BİR META SENTEZ ÇALIŞMASI*

A Meta Synthesis Study of Postgraduate Thesis using Lesson Study in Turkey

Samet AKALIN¹ ve Abdurrahman KILIÇ²

¹ Doktora Öğrencisi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, akalinsamet.81@gmail.com, orcid.org/0000-0001-8369-1668

² Prof. Dr., Düzce Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, akilic52@hotmail.com, orcid.org/0000-0002-2704-2951

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
19.01.2022

Kabul/Accepted:
08.09.2022

DOI:

10.18069/firatsbed.1060134

Anahtar Kelimeler

Ders imecesi, ders
araştırması, meta sentez,
öğretmenlerin mesleki
gelişimi

Keywords

Lesson Study, Lesson
Research, Meta-Synthesis,
Professional Development for
Teachers

ÖZ

Bu araştırmanın amacı, öğretmenlerin mesleki gelişim kavramı olan ders imecesi (Lesson Study) modeliyle ilgili Türkiye’de yapılan lisansüstü tez çalışmalarının mevcut durumunu çalışma sonuçlarından hareketle ortaya koymaktır. Ders imecesi mesleki gelişim modeli kapsamındaki lisansüstü tezler “ders imecesi”, “ders araştırması” ve “lesson study” anahtar kelimeleri kullanılarak Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi veri tabanında taranmıştır. Belirtilen anahtar kelimelerle toplam 36 lisansüstü tez çalışması tespit edilmiştir. Araştırma kriterlerini karşılayan, 2012-2020 yılları arasında yayınlanmış 22 doktora ve 8 yüksek lisans tez çalışması araştırma kapsamına alınmıştır. Araştırmaya dâhil edilen çalışmaların sonuçları meta sentez tekniği kullanılarak içerik analiziyle analiz edilmiştir. Meta-sentez çalışmaları aynı konuda yapılan nitel araştırmaların yine nitel bir anlayış doğrultusunda ele alınmasını, benzer ve farklı yönlerinin karşılaştırmalı olarak ortaya konmasını içermektedir. Yapılan analiz sonucunda, imece toplantılarında üzerinde konuşulan konular, ders imecesinde yaşanan zorluklar, ders imecesinin katkıları ve ders imecesine dair öneriler olmak üzere dört boyut ortaya çıkarılmıştır. Çalışma sonucunda ortaya çıkarılan bulguların bir mesleki gelişim modeli olan ders imecesi alanında çalışma yürütecek araştırmacılara kapsamlı bir kaynak olması ve geniş bir bakış açısı kazandırması bakımından büyük kolaylık sağlayacağı düşünülmektedir.

ABSTRACT

The study aims to explore the current status of the postgraduate thesis conducted in Turkey on the Lesson Study model, which is the concept of teachers' professional development. Theses related to the lesson study professional development model were searched using the keywords "lesson research" and "lesson study" in the database of "The Council of Higher Education National Thesis Center". A total of 36 thesis studies were identified with the specified keywords. Out of 22 doctoral dissertations and 8 master thesis published between 2012-2020, which meet the research criteria, were included in the research. The results of the studies included in the research were analyzed by content analysis using the meta-synthesis technique. With meta-synthesis studies, the aim is to handle the studies in a specific field on a qualitative basis, and to present the similarities and differences comparatively. As a result of the analysis, four dimensions were revealed: the topics covered by the teachers at study meetings, difficulties faced in lesson study, the contributions of the lesson study and recommendations about the lesson study. The results of the study are thought to provide great convenience in terms of being a comprehensive resource for researchers who will work in the field of "lesson study", which is a professional development model and for beginning a wider perspective for them.

Atf/Citation: Akalın, S. ve Kılıç, A. (2022). Türkiye’de Ders İmecesi Modeli Kullanılarak Yapılan Lisansüstü Tezler Üzerine Bir Meta Sentez Çalışması. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 3(1013-1025).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Samet AKALIN, akalinsamet.81@gmail.com

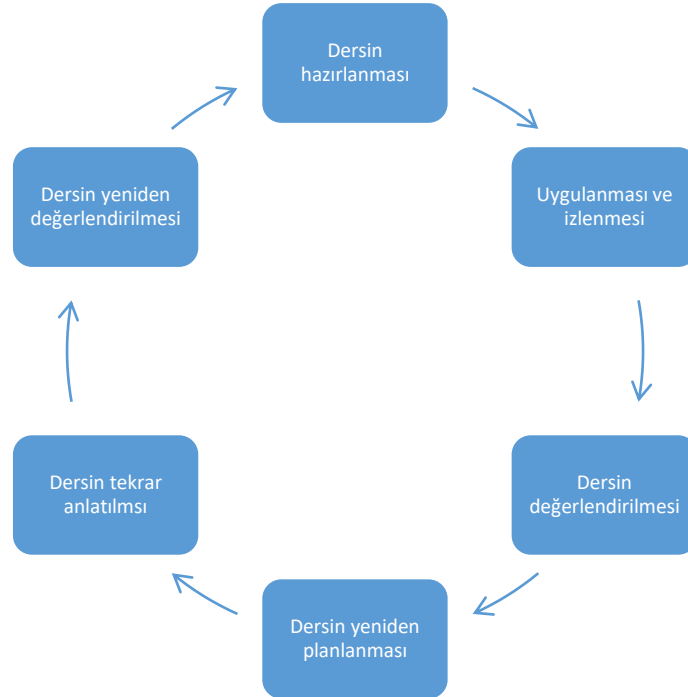
* Bu çalışma, 17-19 Kasım, 2021 tarihleri arasında Trabzon’da düzenlenen 8. Uluslararası Öğretim Teknolojileri ve Öğretmen Eğitimi Sempozyumunda sözel bildiri (özet) olarak sunulmuştur.

1.Giriş

Günümüzde değişimin çok hızlı olmasından eğitimciler ve öğretmenler etkilenmektedir. Bu değişime uyum sağlayabilmek adına öğretmenlerin kendilerini geliştirmeleri gerekmektedir. Bu bağlamda öğretmenlerin mesleki gelişimi kavramı ortaya çıkmaktadır. Mesleki gelişim, eğitim çıktılarına ortaya çıkarmak amacıyla eğitimcilerin gereksinim duydukları yetkinlikler olarak ifade edilmektedir (Guskey, 2009; Reese, 2010). Bu doğrultuda öğretmenlerin bilgi ve becerilerini geliştirebilmek için gerekli şartların yerine getirilmesinde mesleki gelişim önem taşımakta ve öğretmenlerden bireylerin ihtiyaçları doğrultusunda mesleki olarak kendilerini geliştirmesi beklenmektedir (Abazaoğlu, Yıldırım ve Yıldızhan, 2016). Ancak mesleki gelişim tek seferlik, kısa süreli, bir sunum üzerinden anlatılan seminerle değil, okulla iç içe, öğretmenlerin birlikte çalışabildiği sınıftaki uygulamalara yönelik olmalıdır (Borko, Jacobs ve Koellner, 2010). Bu kapsamda Japonca'da “*Jugyoukenkyuu*”, uluslararası literatürde “*lesson study*” Türkçeye ise “ders imecesi” ve “ders araştırması” olarak çevrilen mesleki gelişim modeli karşımıza çıkmaktadır (Cheung ve Wong, 2014; Aykan ve Kınca, 2016).

Lesson study kavramının temelinde öğretmenlerin bir araya gelip ortak çalışmalar yaptıkları işbirlikli çalışma esası vardır. Akademik dilde işbirlikli çalışma, günlük kullanımda kavram olarak imece kelimesiyle karşılanmaktadır. Çünkü imece belirli işlerin bir topluluk tarafından eşit şartlarda emek birliğiyle yapılmasını ifade etmektedir (TDK, 2005). Dolayısıyla bir mesleki gelişim modeli olan lesson study uygulamalarının temelinde bir dersin işbirliği içinde planlanması, yürütülmesi ve değerlendirilmesi olduğundan lesson study kavramının yerine daha çok ‘ders imecesi’ kullanılmaktadır.

Ders imecesi modeli; anlatılacak dersin hazırlanması, uygulanması ve izlenmesi, değerlendirilmesi, yeniden planlanması, yeniden anlatılması ve dersin tekrar değerlendirilmesi olmak üzere altı aşamadan oluşmakta ve buna bir döngü denilmektedir. Bu aşamalar şekil 1’de gösterilmiştir:

Şekil 1. Ders İmecesi Döngüsü

Öğretmenlerin işbirliği içerisinde çalıştıkları döngüsel bir süreç olan ders imecesi modeli şekil 1’de görüldüğü üzere uygulamada görev alan öğretmenlerin bir araya gelip anlatılacak olan dersin planlamasıyla başlar. Planlama aşamasında öğretmenler çeşitli kaynaklardan araştırma yaparak ve mesleki tecrübelerinden faydalanarak görüşlerini bildirir. Ortak olarak hazırlanan ders planından sonra dersi kimin anlatacağına karar verilir ve gönüllü bir öğretmen dersi işler. Araştırma dersi olarak ifade edilen bu derste gruptaki diğer öğretmenler ders anlatan öğretmenin planı uygulamasını, öğrencilerin dersteki tepkilerini izler ve not alır. Ardından aynı gün veya kısa süre içerisinde dersin değerlendirilmesi için öğretmenler toplanır. Burada grup üyeleri tarafından dersin sonuçları tartışılır ve öğrencilerin öğrenme süreçleri üzerinde konuşulur. Elde edilen sonuçlar doğrultusunda ders planı öğretmenler tarafından yeniden yapılandırılır ve bir başka gönüllü öğretmen

farklı bir sınıfa dersi anlatır. Son olarak bu ders kapsamında yapılan gözlemler neticesinde plan öğretmenler tarafından yeniden değerlendirilerek bir döngü tamamlanmış olur (Lewis, Perry & Murata, 2006).

Bu uygulamada başarı sağlamak için grupta bulunan üyelerin çalışmalara başlamadan önce dikkat etmeleri gerekli olan bazı önemli hususlar bulunmaktadır (Kotelowala, 2013; Stepanek vd., 2007). Ders imecesine katılan grup üyelerinin kendi kendilerini yönetebilme becerisine sahip olmaları bu hususlardan biridir. Bu sebeple grup üyelerinin, ders imecesi başlamadan önce ve süreçte üstlenmeleri gereken görevlerinin açıklanması gerekir (Doig ve Groves, 2011; Fujii, 2013). İmece toplantılarına katılma, içerik-etkinlik araştırma-hazırlama çalışmalarına etkin katılım ve grup üyelerinin iletişimlerinin güçlü olması gibi unsurlar grubun süreçte üstlenmeleri gereken sorumlulukların birkaçıdır (Back ve Joubert, 2011; Saito, 2012).

Ders imecesinde takım çalışması ve meslektaş desteğinin olması eğitimcilerin mesleki yalnızlık hissetmemesine, düşüncelerini açıkça söylemelerine ve mesleki açıdan gelişimlerine katkı sağlamaktadır (Lewis ve Hurd, 2011, Serbest, 2014). Bu model öğretmenleri, öğretme merkezli bakış açısından sıyrarak, öğrenci ve öğrenme perspektifinden derslerini işlemesine imkân vermektedir. Derslerin işleniş esnasında öğrencileri gözlemleyen öğretmenler, derste neler yaptıkları, nasıl sorular sordukları, hangi konuların anlaşılmasında sıkıntı yaşadıkları gibi durumları öğrencilerin gözüyle değerlendirme imkânı bulmaktadır. Bu bakımdan dersi izleyen öğretmenlerin odak noktası öğretmenlerin ne yaptıkları değil öğrencinin ne yaptığı olmaktadır (Lyding, 2012; Lewis, 2009; Meissner, 2008). Dolayısıyla öğrencilerin düşünme stratejilerine, yanlış öğrenmelerine ve konuyu hangi şekilde kavradıklarına dikkat eden öğretmenin öğretim esnasında bu noktalara dikkat etmesi hem öğretmene hem de öğrenciye katkı sunmaktadır (Borko, Jacobs ve Koellner, 2010; Demir, Czerniak ve Hart, 2013).

Ders imecesi uygulamalarıyla öğretmenlerin mesleki anlamda pedagojik bilgilerin de gelişim göstermesi amaçlanmaktadır (Kurt, 2016). Bu doğrultuda öğretmenlerin öğrenciyi tanıma, dersleri planlama ve sunumu gibi alanlarda öğretmenlik alan bilgilerini geliştirdiği bilinmektedir (Baki, 2012; Fernandez, 2002). Derste amaca uyan araç-gereçlerin seçilmesi içeriğe uyumlu yöntem ve tekniklerin kullanılması, sınıf yönetimi ve ders tasarlama gibi konularda da ders imecesinin mesleki gelişim bakımından öğretmenlere kendilerini geliştirme fırsatları sunduğu görülmektedir (Cerbin ve Kopp, 2006; Lewis ve Hurd, 2011; Yoshida ve Jackson, 2011).

Ülkemizde son yıllarda ders imecesi modeliyle ilgili yapılan çalışmaların sayısında artış görülmektedir. Yapılan araştırmalar, ders imecesinin öğretmenlerin mesleki gelişimindeki katkısını ortaya koymaktadır (Almanzar, 2014; Aykan, 2019; Demir, Czerniak ve Hart, 2013; Lewis ve Hurd, 2011). Ders imecesi ile ilgili araştırma eğilimlerini ortaya koyan çalışmalar da yapılmıştır (Aktuna ve Gökkurt, 2020; Aykan ve Kınca, 2016; Gülhan, 2021; Kuduz ve Saygı, 2022). Bu çalışmalarda tür, amaç, sonuç, yayın yılı, bilim dalı, araştırma deseni, öneriler, örneklem büyüklüğü ve veri toplama araçları gibi nicel veriler üzerinden çalışmalar yapılmıştır. Bu araştırmada ise yapılan lisansüstü çalışmaların bulgularından hareketle oluşturulan sonuçlar, nicel bulgular ile değil nitel sonuçlar üzerinden meta sentez çalışması olarak yapılmıştır. Türkiye’de, ders imecesi mesleki gelişim modeli ile ilgili çalışılmış lisansüstü tezlerin meta-sentez yöntemi kullanılarak incelenmesinin amaçlandığı bu araştırmada, “Ders imecesi mesleki gelişim modeli kullanılarak Türkiye’de yürütülen lisansüstü tez çalışmalarının sonuçları nelerdir? şeklindeki temel soruya yanıt aranmıştır. Bu bağlamda aşağıda alt sorular yer almaktadır:

- 1) İmece toplantılarında üzerinde konuşulan konular nelerdir?
- 2) Ders imecesinde yaşanan zorluklar nelerdir?
- 3) Ders imecesinin katkıları nelerdir?
- 4) Ders imecesine dair öneriler nelerdir?

Çalışma sonuçlarının ders imecesi modelinin verimliliğini artırma çalışmalarına katkı sağlaması ve bu konuda çalışma yapacak olan araştırmacılar için toplu bir veri ortaya çıkarması beklenmektedir.

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Deseni

Bu çalışmada, nitel araştırmalardan elde edilen sonuçları yeniden yapılandırmayı amaçlayan, nitel araştırma desenlerinden “meta-sentez” kullanılmıştır. Meta-sentez çalışmaları, aynı konu üzerinde yürütülen nitel çalışmaların sonuçlarını sentezleyip yeniden yorumlamayı, üst düzey soyutlamayı ve genelleştirebilmeyi amaçlayan, çalışmaları araştırma yapanlar için daha ulaşılabilir duruma getiren çalışmalardır (Çalık ve Sözbilir, 2014; Zimmer, 2006). Meta sentez araştırmaları ile aynı konuda yapılan çalışmaların nitel bir bakış açısıyla incelenip benzer ve farklı olanların karşılaştırmalı olarak ortaya konulması ve tüm çalışmalara erişim fırsatı bulunmayan araştırmacılara kapsamlı bir başvuru kaynağı oluşturması hedeflenmektedir (Çalık ve Sözbilir, 2014). Bu yöntemde, her bir özgün araştırma yapısal çözüm, dönüşüm, bu araştırmaları tekrar inşa etme aşamasından geçirme, karşılaştırma yapma, analiz ve sentez süreçleri yer almaktadır (Thorne, Jensen, Kearney,

Noblit ve Sandelowski, 2004). Patton (2014) bu şekilde yürütülen araştırmaları değerlendirmenin değerlendirmesi olarak belirtmektedir. Yine Sandelowski ve Barroso (2003) ise meta-sentezi nitel araştırmalarda ortaya çıkan bulgularının bir araya getirildiği bir tür entegrasyon çalışması şeklinde ifade etmiştir. Eğer bir çalışmada derinlemesine bilgi vermeyen yüzeysel sonuçlar (frekans, yüzde vb.) bulunuyorsa meta sentez olarak belirtilmemeli bu tür çalışmalar meta analiz çalışmalarıdır (Kılıç vd., 2019). Meta analiz çalışmaları bir alanda yapılmış olan çalışmaya ilişkin analizlerin analizidir ve bulunan sonuçlar sözel ifadelerle değil sayısallaştırılarak verilir. Meta analiz çalışmalarında incelenen çalışmaların nicel sonuçları birleştirilip sentezlenir ve istatistiksel yöntemlerle ifade edilir (Kılıç vd. 2019). Bu bağlamda meta sentez ve meta analiz arasında farklılık bulunmaktadır. Bu çalışmada, Walsh ve Downe'ın (2005) geliştirmiş olduğu meta-sentez adımları uygulanmıştır. Bu adımlar:

1. Çalışmanın hangi kapsamda yapılacağıın belirlenmesi,
2. Araştırmayla ilgili çalışmaların bulunması,
3. Araştırma kapsamına alınacak çalışmaların kararlaştırılması,
4. Çalışmaların kodlanması ve temalaştırılması,
5. Çalışmalar analiz edildikten sonra ulaşılan temaların sentezlenmesi şeklindedir.

2.2. Verilerin Toplanması

Veriler doküman inceleme tekniği kullanılarak toplanmıştır. Bu araştırma için “ders imecesi”, “ders araştırması” ve “lesson study” anahtar kelimeleri kullanılarak Yükseköğretim Kurulu (YÖK) Ulusal Tez Merkezi veri tabanı Ocak-Şubat 2021 tarihleri arasında taranmıştır. Tarama kapsamında 2012-2020 yılları arasında yayınlanmış olan toplam 36 lisansüstü tez çalışmasına ulaşılmıştır. Bu çalışmaların 27'si doktora 9'u yüksek lisans tezidir. Tezlerden dördünün dilinin İngilizce olması birinin tam metnine ulaşılamaması ve birinin de nicel bir araştırma olması nedeniyle toplam 30 tez incelemeye dâhil edilmiştir (Ek-1). Bu çalışma kapsamında ders imecesi konusunda yapılan lisansüstü tez çalışmaları hakkında bir sonuca ulaşmak hedeflendiği için doktora ve yüksek lisans tez çalışmaları birlikte incelenmiştir.

2.3. Çalışmaların Dâhil Edilme ve Hariç Tutulmasındaki Ölçütler

1. Tez başlığının “ders imecesi” “ders araştırması” ve “lesson study” terimlerinden birini içermesi,
2. Dilinin Türkçe olması,
3. YÖK tez veri tabanında erişime açık olmasıdır.

2.4. Veri Analizi

Araştırmacılar için nitel veriler karmaşık durumları çözüme kavuşturmak için zengin bir içerik ortaya koymaktadır. Bu çözüme ulaşmak için ise verilerin doğru biçimde analiz edilmesi gerekmektedir (Miles & Huberman, 2016). Bu bakımdan bu çalışmada verilerin analizinde içerik analizi kullanılmıştır. İçerik analizi, yazılı dokümanların içinde saklı olan mesajların özetlenmesi, daha derin ve bütüncül bilgiye ulaşılması, ortaya çıkan sonuçların anlamlı olarak belirtilmesi ve bir veri indirgeme süreci olarak ifade edilmektedir (Cohen, Manion ve Morrison, 2007, Patton, 2018, Yıldırım ve Şimşek, 2016). Bu araştırmada verilerin analizi üç adımda gerçekleşmiştir. Birinci aşamada verilerin hazırlanması ve organizasyonu, ikinci aşamada verilerin kodlanması ve kodların bir araya getirilmesi ile temalara indirgenmesi, son adımda ise verilerin şekiller, tablolar ya da bir tartışma halinde sunumu yapılmıştır (Creswell, 2018). Bu doğrultuda çalışma kapsamına dâhil edilen lisansüstü tezlerin sonuçları ayrı bir sayfaya alınarak üzerinde çalışılmıştır. Sonuç bölümlerinde anlaşılmayan ifadeler için tezlerin bulgular bölümü incelenmiştir. Bu aşamada benzer anlam ifade eden veriler ayıklanarak sonuç ifadeleri daha sade bir yapıya kavuşturulmuştur. Daha sonra tezlerden elde edilen bu sadeleşmiş ifadelerin sınıflandırılması yapılmıştır. Aynı durumu ifade eden cümleler araştırmacılar tarafından oluşturulan belirli başlıklar altında sıralanmıştır. Bu şekilde kodlar ve temalar oluşturulmuştur. Tablo haline getirilen bu tema ve kodlar araştırmacılar tarafından daha anlaşılır hale getirilmesi için sadeleştirilmiş ve bütüncül bir yapı oluşturulmuştur. Ortak temaların belirlenmesi sürecinde kodlayıcılar arasında büyük oranda tutarlılık sağlanmıştır. Ardından tablodaki ifadeler ayrı bir sayfaya alınarak bazı kodlar farklı temalara taşınmış ve bazı temalarda başka temalarla birleştirilerek daha sade bir yapı ortaya çıkarılmıştır.

2.5. Geçerlik ve Güvenirlik

Araştırmanın iç geçerliğini/inanırılığını sağlamak için öncelikle YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanında yapılan tarama sonucunda araştırmaya dâhil edilme kriterlerini taşıyan 30 lisansüstü tez çalışmasının tümü bilgisayara kaydedilmiştir. Ardından çalışmalar kimliklendirilerek çalışmalarda ortaya çıkan sonuçların analizine araştırmacılar tarafından bağımsız olarak başlanmış ve veriler kodlanmıştır. Yaklaşık iki ay verilerin

sentezleme sürecine zaman ayrılmıştır. İç güvenilirliği/tutarlığı sağlamak için ise araştırma kapsamında incelenen tezlerden elde edilen veriler kodlanmış ve bu kodlar üç hafta boyunca araştırmacılar tarafından tekrar gözden geçirilmiştir. Bazı kodlar birleştirilip bazı kodlar farklı temalara taşınmıştır. Ortak temaların belirlenmesi sürecinde kodlayıcılar arasında büyük oranda tutarlılık sağlanmıştır. Araştırmanın dış geçerliği/aktarılabiliğini sağlamak amacıyla araştırmanın deseni, verilerin toplanması ve verilerin analizi ayrıntılı olarak açıklanmış ve verilerin okuyucu tarafından daha anlaşılır olması için veriler tablolar halinde sunulmuştur. Dış güvenilirliğini/doğrulanabilirliğini sağlamak için ise araştırma sürecinde toplanan veriler ve yapılan kodlamalar araştırmacılar tarafından saklanmakta ayrıca araştırmanın tüm aşamaları ve geçirilen tüm sürece dair notlar gerektiğinde başvurulması için muhafaza edilmektedir.

3. Bulgular

Bu bölüm, ders imecesi konusunda Türkiye’de yapılmış lisansüstü tezlerin sonuçlarının incelenmesiyle elde edilen bulguları içermektedir. Bulgular; imece toplantılarında üzerinde konuşulan konular nelerdir? Ders imecesinde yaşanan zorluklar nelerdir? Ders imecesinin katkıları nelerdir? ve ders imecesine dair öneriler nelerdir? olmak üzere dört ana başlık altında sunulmuştur.

3.1. İmece Toplantılarında Üzerinde Konuşulan Konular

Ders imecesi konusunda yapılan tezlerin analizi sonucu ortaya çıkan öğretmenlerin imece toplantılarında ne konuştuklarına dair bulgular Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. İmece toplantılarında üzerinde konuşulan konular

Tema	Kod
Öğrenci	Öğrencilerin derse katılımını sağlama Öğrencilerle etkili iletişim kurma Özel öğrenci davranışları Öğrenciyi tanıma Öğrencilere doğru geri dönüt verebilme
Planlama	Derste zamanı doğru kullanma Yapılan ders planlarına bağlı kalma
Eğitim durumları	Ölçme ve değerlendirme Grupla ve bireysel öğretim teknikleri Öğrencilerin ulaşması gereken kazanımlar Sınıfta beklenmedik durumlarla başa çıkma Öğretmenlerin alan bilgisi Materyal kullanma bilgisi

Tablo 1 incelendiğinde öğretmenlerin imece toplantılarında üzerinde konuştukları konuların üç tema altında toplandığı görülmektedir. Bunlar; öğrenci, planlama ve eğitim durumlarıdır.

3.2. Ders İmecesinde Yaşanan Zorluklar

Ders imecesi konusunda yapılan tezlerin analizi sonucu ortaya çıkan süreç içerisinde yaşanan zorluklara dair bulgular Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Ders imecesinde yaşanan zorluklar

Tema	Kod
Plan hazırlama zorluğu	Etkinlik planlarken sınıf düzeylerinin göz ardı edilmesi Öğretmenlerin dersin uygulama aşaması için plan yapamaması Öğretmenlerin öğrencilere verdikleri yönergelerde belirsizlik olması Öğretmenlerin program ve ders planı okuryazarlıklarının yetersiz olması
Ölçme ve değerlendirme	Öğretmenlerin hedef ve başarı ölçütü belirlemede zorluk yaşaması

Sınıf ve zaman yönetimi	Sınıflarda fazla ses olması Öğretmenlerin sınıf yönetimindeki kuramsal bilgilerini uygulamaması Ders anlatımlarının yoğun olması Ders planlarının sınıflarda uygulanamaması Öğretmenlerin ayrıntılı zaman planlamasının olmaması Öğretmenlerin, öğretimi öğrenciye göre planlayamaması Öğretmenlerin teknolojik araçları uygun bir biçimde kullanamaması
İşbirlikli çalışma	Öğretmenlerin bir araya gelmede zorluk yaşaması İmece toplantılarında iş bölümüne uygun çalışılmaması Öğretmenlerin liderlik yapma isteği Zümreler arasında işbirliğinin olmayışı
Okul yönetimi	Okul yönetiminin uzun süreli çalışmalara sıcak bakmaması Okul yönetiminin imece sürecinde çakışan dersler için öğretmen bulamaması Okul yönetimlerinin süreci algılayamaması
Fiziki koşullar	Sınıf mevcutlarının fazla olması Materyal eksikliği Toplantı odalarının olmaması Öğretmenlerin zaman problemi yaşaması Öğretmenler tarafından sürecin yorucu olduğunun dile getirilmesi

Tablo 2 incelendiğinde ders imecesinde yaşanan zorlukların plan hazırlama, ölçme ve değerlendirme, sınıf ve zaman yönetimi, işbirlikli çalışma, imece toplantıları, okul yönetimi ve fiziki koşullardan kaynaklandığı görülmektedir.

3.3. Ders İmecesinin Katkıları

Ders imecesi konusunda yapılan tezlerin analizi sonucu ortaya çıkan ders imecesinin katkılarına dair bulgular Tablo 3' te sunulmuştur.

Tablo 3. Ders imecesinin katkıları

Tema	Kod
Materyal hazırlama	Öğretmenlerin materyal kullanım bilgisinin artması
Etkili plan hazırlama	Öğretmenlerin detaylı plan yapabilmesi Öğretmenlerin dersleri kazanım odaklı planlaması Öğretmenlerin derse ön hazırlık yaparak gelmesi Ders planları sayesinde zamanı etkili kullanma Bireysel farklılıklara göre plan yapma Planlamanın ders akışına etkisi
Etkili öğrenme ortamları	Öğrencilerin motivasyonunu sağlaması Öğretimin öğrenciye göre planlanması Öğrencilerin yaparak ve yaşayarak öğrenmesi Öğrencilerde kalıcı öğrenmelerin oluşması Öğrencilerin derse hazırlık yaparak gelmesi Öğrencilerin derste aktif katılım sağlaması Öğrencilerin işbirliği yapması Öğrencilerde tam öğrenmenin oluşması Öğrenme ortamlarının eğlenceli hâle gelmesi Derslerin günlük hayatla ilişkilendirilmesi Bilinenden bilinmeyene doğru öğretim yapılması
Öğretim programı bilgisi	Öğretmenlerde öğretim programı farkındalığı
Ölçme ve değerlendirme	Öğretmenlerin dersi değerlendirme konusunda farklı bakış açısı kazanması
Öğretmenlerin öz değerlendirme becerileri	Kendi sınıflarındaki uygulamalarını değerlendirebilmesi Dersteki başarısızlığı daha çok kendileriyle ilişkilendirmesi Geçmiş yıllar ile kendini karşılaştırması

Öğretmenlerin mesleki gelişimi	Teorik bilgilerini uygulamaya dönüştürmesi İşbirlikli öğrenme ortamları tasarlaması Örtük bilgilerin ortaya çıkması TPAB’ nin tüm bileşenlerinde gelişme göstermesi Ders organizasyon becerilerinin artması Öğretmenlerin derslerde nitelikli sorular sormaya başlaması Öğrencilerin ne yapabileceklerini tahmin edebilmesi Öğrencilerin önbilgilerini dikkate alması Öğrencilerin verdikleri cevapları doğru şekilde yönlendirmesi Öğrencileri teşvik etmesi ve cesaretlendirmesi Öğrencilerin kavram yanılıgısı yaşayabileceği durumları tahmin edebilmesi Öğrencilerin problemi anlama becerilerini ölçebilmesi Öğretim becerileri bilgilerini uygulama başlaması Kazandıkları tecrübeleri sonraki yıllarda da devam ettirmesi Meslektaşlarını gözlemlemeye istekli olması Meslektaşlarının kendi dersini izlemeye sıcak bakması Zümrelerinin tecrübelerinden yararlanması Zümreleriyle olan iletişiminin artması Meslektaşının dersini izlerken duygudaşlık kurması
Öğretmen ve öğrencilerin kişisel gelişimi	Öğretmenlerin duygu ve heyecanlarını kontrol etme becerisi kazanmaları Çekingen olan öğretmenlerin daha rahat hareket etmesi Öğretmenlerin yaratıcı ve eleştirel düşünme becerilerinin artması Yenilikçi, araştırmacı öğretmen kimliği kazanmaları Öğrenci-öğretmen arasındaki iletişimde gelişme Öğrencilerin daha cesaretli olması Mutlu öğrencilerin oluşması Öğrencilerin üst düzey düşünme becerisi kazanması Öğrencilerde sorumluluk bilincinin gelişmesi Öğrencilerin birbirlerinden öğrenme becerisinin gelişmesi Öğrenciler arasında dayanışmanın oluşması Öğrencilerin eleştirel düşünme becerisi kazanması
Öğretmenlerin sınıf yönetimi becerileri	Teknoloji ve zaman hâkimiyeti becerileri kazanmaları Sınıftaki olaylara farklı bakış açılarından bakabilmeleri

Tablo 3 incelendiğinde ders imecesinin katkılarının 9 tema altında toplandığı görülmektedir. Bunlar; materyal hazırlama, etkili plan hazırlama, etkili öğrenme ortamları, öğretim programı bilgisi, ölçme ve değerlendirme, öğretmenlerin öz değerlendirme becerileri, öğretmenlerin mesleki gelişimi, öğretmen ve öğrencilerin kişisel gelişimi ve öğretmenlerin sınıf yönetimi becerileridir.

3.4. Ders İmecesine Dair Öneriler

Ders imecesini konusunda yapılan tezlerin analizi sonucu ortaya çıkan ders imecesine dair öneriler Tablo 4’ te sunulmuştur.

Tablo 4. Ders imecesine dair öneriler

Tema	Kod
Zaman	Hizmet öncesi ve sonrasında bu eğitime yer verilmesi Bu tür çalışmaların daha sık yapılması Öğretmenlerin ders programlarının düzenlenmesi
İş birliği	Ders planının ekip olarak hazırlanması İmece sürecinde herkesin üzerine düşen görevi yapması Bu çalışmalara uzmanlarında katılması Farklı kıdeme sahip öğretmenlerin bir araya getirilmesi
Ders kitapları	Ders kitaplarındaki yoğunluğun azaltılması

Tablo 4 incelendiğinde ders imecesine dair zaman, işbirliği ve ders kitapları konusunda önerilerin olduğu görülmektedir.

4. Tartışma ve Sonuç

Araştırma kapsamında 2012-2020 yılları arasında yapılmış ders imecesi konulu tezlerin nitel araştırma yöntemlerinden meta sentez yöntemiyle analiz edilmesi sonucunda; imece toplantılarında üzerinde konuşulan konular, ders imecesinde yaşanan zorluklar, ders imecesinin katkıları ve ders imecesine dair öneriler olmak üzere 4 boyut ortaya çıkarılmıştır.

Araştırmanın birinci alt problemine ait sonuçlar incelendiğinde bunlardan ilki imece toplantılarında üzerinde konuşulan konulardır. Bu konulardan biri “öğrenci”dir. Öğretmenlerin bir araya gelerek hazırladıkları planların odak noktasında öğrencinin yer alması gerekmektedir. Öğrencinin merkeze alındığı dolayısıyla öğrencilerin aktif kılındığı eğitim durumlarında öğrenmelerin üst düzeyde olduğu yapılan çalışmalarda da ifade edilmektedir (Bektaş ve Öztaşkın, 2013; Kansızoğlu ve Sulak, 2019; Şan ve İbrahimoglu, 2017). Öğretmenlerin imece toplantılarında üzerinde konuştukları bir diğer konu ise “eğitim durumları”dır. Öğretim programının unsurları arasında, eğitim durumlarının düzenlenmesiyle öğrenme yaşantılarının öğrencilere kazandırılmaya çalışıldığı aşama eğitim durumlarıdır (Senemoğlu, 2007). Bu bakımdan planlama toplantılarında öğretmenlerin eğitim durumları üzerinde konuşmalar yapmaları önemlidir. Bayram ve Bıkmaz (2019)’ın yürüttüğü çalışmada öğretmenlerin öğrencilerin hedeflenen kazanımlara nasıl ulaşması gerektiği konusunda tartışmalara yer verdikleri sonucu bulunmuştur.

Araştırmanın ikinci alt problemine ait sonuçlar incelendiğinde ise ders imecesinde yaşanan zorluklar çalışmada ortaya çıkan bir başka sonuçtur. Plan hazırlama, sınıf ve zaman yönetimi, işbirlikli çalışma, imece toplantıları, okul yönetimi ve fiziki koşullar bu boyut altında ortaya çıkan temalardır.

Plan hazırlama, anlatılacak olan dersin belirli bir düzen içerisinde yazıya döküldüğü aşamadır. Hazırlanan ders planı ne kadar açık ve ayrıntılı olursa o kadar etkili olacağı düşünülmektedir. Fakat yapılan çalışmalar öğretmenlerin ve öğretmen adaylarının hem öğretim program bilgisinin zayıf olduğu hem de ders planı hazırlama konusunda yeterli deneyime sahip olmadıklarını ortaya koymuştur (Güner ve Akyüz, 2017; Yüzbaşıoğlu ve Babadoğan, 2016).

Sınıf ve zaman yönetimi ise öğretmenlerin ders imecesinde zorlandıkları bir başka tema olarak ortaya çıkmıştır. Etkili bir sınıf yönetimi etkili bir öğretim için ön koşuldur. Bu doğrultuda sınıf yönetiminin sağlanması öğretmenlerin başarıyla yerine getirmesi gerekli olan önemli görevlerinden birisidir (Bayrakçı, 2010). Bu konuda Fernandez ve Zilliox (2011) yürütmüş oldukları ders imecesi çalışmasında öğretmenlerin sınıf yönetimiyle ilgili bildiği teorik bilgileri uygulamaya dökemedikleri ve sınıf içerisinde zamanı etkili kullanamadıkları sonucunu bulmuşlardır.

Ders imecesi mesleki gelişim modelinde yaşanan zorluklardan biri de öğretmenlerin işbirliği içinde çalışmakta zorluk yaşaması olarak bulunmuştur. Ortak hedef doğrultusunda birlikte çalışabilme becerisi olarak tanımlanan işbirlikli çalışmada eğer dengeli ve planlı bir iş bölümü yapılmamışsa hedeften sapmaların yaşanması kaçınılmazdır. Bu konuda yaşanan başlıca problemlerin öğretmenlerin birlikte çalışma alışkanlıklarının olmayışı ve bir araya gelmede zorluk yaşamaları yürütülen çalışmalarda ifade edilmiştir (Bozkurt ve Yetkin, 2016).

Ders planı hazırlama ve ders değerlendirme toplantıları ise öğretmenlerin zorluk yaşadığı bir başka tema olarak bulunmuştur. Bu toplantılara öğretmenlerin planlı bir hazırlık yaparak gelmesi gerekmektedir. Çünkü bu toplantılarda en iyi planın nasıl hazırlanabileceği üzerine tartışmalar yapılmaktadır. Bu kapsamda eğer öğretmen yeterli donanıma sahip olmadan imece toplantılarına katılım sağlarsa bir takım zorluklar yaşaması da kaçınılmaz olacaktır. Bu konuda Bilge ve Dede’nin (2020) yürütmüş olduğu çalışmada da öğretmenlerin hazırlık toplantılarına yeterli araştırma yapmadan geldikleri sonucu bulunmuştur.

Çalışma kapsamında ders imecesi çalışmalarında bulunan bir başka zorluk ise okul yönetiminden kaynaklı problemlerdir. Öğretmenlerle okul ortamında gerçekleştirilen ders imecesi mesleki gelişim modelinde öğretmenin çalışmaya gönüllü olmasının yanında okul yönetiminin de bu uygulamaya olumlu bakması önemlidir. Süreç içerisinde öğretmenler birbirlerinin derslerini izleyeceği için ders programının uygun olarak hazırlanması gerekmektedir. Bunun yanında okul yönetimi yapılması planlanan çalışmanın özünü tam olarak anlayıp öğretmenlerin mesleki gelişimi için önemli olduğuna da inanması gerekmektedir. Fakat yapılan çalışmalarda okul yönetiminin uzun süreli mesleki çalışmalara sıcak bakmaması ve yapılacak çalışmaların tam manasıyla anlaşılması gibi problemlerin ortaya çıktığı ifade edilmiştir (Bozkuş, 2018; Can, 2019).

Fiziki koşulların uygun olmaması durumu da ders imecesi çalışmalarında karşılaşılan bir başka problem olarak bulunmuştur. Çalışılan ortamının ısı ve ses bakımından uygun olması, çalışmak için bir odanın olması, dikkat dağıtan nesnelere sahip olmaması bir çalışmadan verim alınabilmesi için oldukça önemlidir. Yürütülen çalışmalarda ders imecesi için öğretmenlerin zaman olarak yeterli zamanı olmadıkları ve toplantı yapmak için de uygun odaların olmadığı problemini yaşadıkları görülmüştür (Boran ve Tarım, 2016; Bozkuş vd., 2017)

Araştırmanın üçüncü alt problemine ait sonuçlar incelendiğinde de ders imecesinin katkıları çalışmada ortaya çıkan bir başka sonuçtur. Bu sonuç doğrultusunda öğretmenlerin materyal kullanım bilgisinin arttığı bulgusu

yer almaktadır. İşbirlikli çalışmayla derse hazırlık yapan öğretmenlerin öğrenci öğrenmelerini arttırmaya yönelik etkinlikler geliştirmeleri onların materyal hazırlama bilgisini arttıracakları beklenmektedir. Yapılan çalışmalar incelendiğinde de ders imecesi uygulamalarıyla öğretmenlerin materyalleri daha etkili kullandıkları sonucu bulunmuştur (Aykan, 2019; Budak vd., 2011; Chen ve Yang, 2013). Ders imecesi uygulamaları sayesinde öğretmenlerin plan yapma becerilerinin de arttığı bunun sonucunda öğretmenlerin derse ön hazırlık yaparak gelmeye başladıkları ders planları sayesinde zamandan tasarruf sağladıkları sonucu ortaya çıkmıştır. Derse hazırlık aşamasında öğretmenlerin bir araya gelip ortak plan yapmaları ve bu planı sonrasında revize ederek farklı sınıfa anlattıkları bir süreç olan ders imecesinin öğretmenlerin plan hazırlama becerilerine katkı sunacağı düşünülmektedir. Yapılan araştırma sonuçlarına göre ders imecesine katılan öğretmen adayları ve öğretmenler ders planlarını daha etkili bir şekilde hazırlamışlardır (Baki ve Arslan, 2015; Bayram ve Bıkmaz, 2018; Şahin ve Kılıç, 2020). Ders imecesine katılmayan öğretmen adaylarının ise bir matematik dersini planlama aşamasında zorlandıkları görülmüştür. Bu konuda Sato (2009) ders imecesine katılan öğretmenlerin bir ders planının nasıl hazırlanması gerektiği ile ilgili bütün detayları ele almış olacağını belirtmiştir.

Ders imecesi konusunda yapılan çalışmalarda ortaya çıkan bir diğer sonuç ise etkili öğrenme ortamlarının oluşmasıdır. Ders imecesi kapsamında hazırlanan planlarda öğrencilerin aktif olduğu eğitim ortamlarına yer verilmesi bu bakımdan öğrenme ortamlarının etkililiğini arttıracakları düşünülmektedir. Bayram ve Canaran’ın (2020) yapmış oldukları çalışmada öğretmenlerin işbirlikli öğrenme ortamları tasarladıkları dolayısıyla öğrencilerin aktif oldukları bir öğrenme ortamı oluştuğu sonucu bulunmuştur. Bu konuda yapılan başka çalışmalarda da ders imecesinin öğrencilerin başarısını arttırdığı ve muhakeme gücünü geliştirdiği sonucu bulunmuştur (Ayra ve Kösterelioğlu, 2021; Kıncal vd., 2019; Koçak vd., 2021). Ders imecesi özünde öğretmenlerin işbirlikli bir şekilde çalışmasını esas almaktadır. İş birliği içinde yapılan çalışmalarda da özellikle birbirinden öğrenme ve tecrübenin paylaşılması gibi ortamlar fazlasıyla oluşmaktadır. Kara ve Şen (2021) yapmış oldukları çalışmalarda da öğretmenlerin meslektaşlarını gözlemlemeye istekli olduklarını, zümrelerin birbirinin tecrübelerinden yararlandıklarını ve öğretmenlerin zümreleriyle olan iletişimlerinin arttığı sonuçlarını bulmuşlardır.

Öğretmenlerin öz değerlendirme becerilerinin arttığı da çalışmalarda bulunan bir başka sonuçtur. Anlatılan derslerin video kamera aracılığıyla kayıt altına alınıp sonrasında izlenmesi öğretmenlerin kendi ders anlatımlarını görmeleri bakımından çok önemlidir. Bu doğrultuda öğretmenler kendileriyle ilgili değerlendirme yapabileme imkânı bulmaktadırlar. Bu durumu Smith, (2008) ders imecesi okul ortamında öğretmenin öğrencinin neler yaptığını ve olaylara hangi açıdan baktığını anlamasına kolaylık sağladığından öğretmenin uyguladığı öğretim yöntemini gözden geçirmesine imkân verdiğini ifade etmiştir. Gözel vd., (2020) yaptıkları çalışmada öğretmenlerin derste oluşan olumsuz bir durumun sebebinin daha çok kendi uygulamalarıyla ilişkilendirdikleri dolayısıyla öğretmenlerin öz değerlendirme becerilerinin arttığı sonucunu bulmuşlardır.

Öğretmenlerin hem mesleki anlamda hem de kişisel anlamda gelişim gösterdikleri çalışma sonucunda ulaşılan temalardan bir diğeridir. Zümre öğretmenlerinin işbirliğine dayalı mesleki gelişim modeli olan ders imecesi kapsamında öğretmenler bildikleri fakat kullanmadıkları öğretim yöntem ve tekniklerini kullanmaya başladıkları, araştırmacı öğretmen kimliğine büründükleri ve sınıfta gelişen olayları yönetebildikleri yapılan çalışmalarda ifade edilmektedir (Erbilgin, 2013; Kıncal vd., 2019; Kandemir, 2019). Bu konuda Paker (2008) öğretmen ve öğretmen adaylarının katılımlarıyla gerçekleştirdiği ders imecesi uygulaması sonucunda katılımcıların sınıf yönetimi konusunda bilgi ve becerilerinin gelişme gösterdiğini ifade etmiştir. Öğretmen adaylarının ders imecesi sayesinde gelişim gösterdiği bir diğer konu ise ölçme ve değerlendirme ve öğretim programı farkındalıklarıdır. Koçak vd.’nin yapmış oldukları çalışma sonucunda elde edilen verilerde öğretmen adaylarının ölçme değerlendirme bilgisi ve program bilgilerinin ders imecesi yöntemiyle geliştirildiği görülmüştür (Koçak vd., 2021).

Araştırmanın dördüncü alt problemine ait sonuçlar incelendiğinde ise ders imecesine dair öneriler çalışmada ortaya çıkan bir başka sonuçtur. Öneri boyutunda ortaya çıkan temalardan biri zamandır. Öğretmenlere yönelik uygulanan mesleki gelişim eğitimlerinde eğitimin ne zaman yapıldığı eğitimden alınacak verimi etkilemektedir. Öğretmenlerin ders yüklerinin daha az olduğu günlerde veya tatil günlerinde eğitime alınması öğretmenlerin hem motivasyonunu olumlu yönde etkileyecektir de hem de verimli bir mesleki gelişim faaliyeti yürütülmüş olacaktır. Yürütülen çalışmalarda da hizmet içi eğitime alınacak öğretmenlerin zaman yönünden daha uygun olduğu günlerde bu eğitimlerin verilmesi gerektiği ifade edilmektedir (Bilge ve Aslanargun, 2018; Kaya, 2010; Kuter, 2016; Önen vd., 2009).

Çalışmada öneriler boyutunda ortaya çıkan bir diğer tema ise işbirliğidir. İş birliğine dayalı öğrenme, öğrenenlerin küçük gruplara ayrılarak birbirlerinin öğrenmelerine yardım etme süreci olarak açıklanmaktadır (Açıkgöz, 2003). Birlikte çalışmada ortaya çıkacak kazanım bireysel çalışmadan ortaya çıkacak kazanımdan daha fazladır. Bu çerçevede birlikte öğrenme eylemi öğretmenler içinde gerekli ve önemlidir. İşbirlikli

öğrenenlerin bireysel çalışanlara göre akademik olarak daha başarılı oldukları (Ramani ve Brownell, 2014) ve öğrenenlerin başarı güdüsünü arttırdığı (Gok ve Sılay, 2009) yapılan çalışmalarda da ifade edilmektedir.

Sonuç olarak ders imecesinin uygulanmasında yaşanan birtakım zorluklara rağmen öğretmen ve öğretmen adaylarına ders imecesinin katkısının büyük oranda olduğu ifade edilebilir. Bunun yanında incelenen tezler doğrultusunda ders imecesinin daha uzun süreli yapıldığında daha etkili sonuçlar verdiği görülmüştür.

Çalışmada bulunan sonuçlar doğrultusunda aşağıdaki önerilerde bulunulmuştur;

- Ders imecesi çalışmalarında öğretmenlerin plan hazırlama aşamasında zorluk yaşadıkları yapılan araştırmalarda görülmüştür. Plan yapmak öğretmenler için bir zorunluluk olmasa da ders planı yapmanın derslerin verimli geçmesinde payı büyüktür. Bu bakımdan ders imecesi konusunda yapılan çalışmalarda danışmanların/uzmanların ders planı hazırlama konusunda daha fazla destek olması gerekebilir. Bunun yanında lisans eğitiminde ders planı hazırlamaya biraz daha ağırlık verilebilir. Ayrıca öğretmenlik uygulaması kapsamında stajyer öğretmenlere danışmanları gözetiminde ders planları hazırlatılarak bu konudaki becerileri artırılabilir.
- Yapılan araştırma sonucu zümre öğretmenleri arasında işbirlikli çalışmaların yetersiz olduğu bulunmuştur. Okullarda yapılan zümre toplantılarının daha işlevsel ve verimli duruma getirmek için öğretmenlere zümre toplantılarının nasıl olması gerektiği konusunda hizmet içi eğitimler verilebilir.
- Öğretmenlerin sınıf ve zaman yönetimi konusunda da zorluk yaşadıkları araştırma sonucunda tespit edilmiştir. Bir dersin verimli geçmemesinde en büyük etkenin öğretmenin sınıf yönetiminde problemler yaşaması gösterilebilir. Bu bakımdan öğretmenlerle uygulamaya dönük atölye çalışmaları yapılarak öğretmenlerin bu konudaki problemlerine çözüm getirilebilir.
- Ders imecesi çalışmalarında öğretmenlerin okul yönetiminden kaynaklanan birtakım zorluklar yaşadıkları tespit edilmiştir. Bu doğrultuda ders imecesi çalışması yapılmadan önce okul yöneticilerine konuyla ilgili ayrıntılı sunum yapılarak yöneticiler bilgilendirilebilir.
- Bu çalışma kapsamında lisansüstü tezler incelenerek bir meta sentez çalışması yapılmıştır. Tezlerle ilgili verilerin yeterince yoğun olması ve makalelerin bir kısmının tezlerden üretilmiş olması sebebiyle çalışmamıza makaleler dâhil edilmemiş olup sadece tezler üzerinden çalışmamız yürütülmüştür. Araştırmacılar tarafından ders imecesi konusunda yapılan makalelerin meta sentez yöntemi kullanılarak incelenmesi ile alanyazına katkı sağlanabilir.

Kaynaklar

- Abazoğlu, İ., Yıldırım, O. ve Yıldızhan, Y. (2016). Geçmişten Günümüze Türk Eğitim Sisteminde Öğretmen Yetiştirme. *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2016 (6). 143-160.
- Açıkgöz, K. Ü. (2003). *Etkili Öğrenme ve Öğretme*, Eğitim Dünyası Yayınları: İzmir.
- Almanzar, A. (2014). Impact of Professional Learning Community Practices on Morale of Urban High School Teachers (Unpublished doctoral dissertation). Nova Southeastern University, U.S.
- Aykan, A. (2019). *Öğretmen adayları açısından ders araştırması modelinin mesleki gelişim kapsamında incelenmesi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Aykan, A., ve Kıncal, R. Y. (2016). Ders Araştırması Kapsamında Farklı Ülkelerde Yayınlanan Bilimsel Çalışmaların İçerik Analizi. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 32, 19-31.
- Ayra, M. & Kosterelioglu, I. (2021). Effect of the Lesson Study Practice on Students' Academic Achievements in Life Sciences Course. *Educational Policy Analysis and Strategic Research*, 16(1), 249-270.
- Baba, T. (2007). Japanese education and Lesson Study: An overview. In M. Isoda, M. Stephens, Y. Ohara, & T. Miyakawa (Eds.), *Japanese Lesson Study in mathematics: Its impact, diversity and potential for educational improvement* (pp. 2-7). Singapore: World Scientific.
- Back, J., & Joubert, M. (2011). Lesson study as a process for professional development: working with teachers to effect significant and changes in practice. *Proceedings of 7th Congress of the European Society for Research in Mathematics Education 2011*, Rzeszow, Poland, February (s. 2559-2568).
- Baki, M., ve Arslan, S. (2015). Ders İmecesinin (Lesson Study) Sınıf Öğretmeni Adaylarının Matematik Dersini Planlama Bilgilerine Etkisinin İncelenmesi. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education (TURCOMAT)*, 6 (2). 209-229.
- Bayrakçı, M. (2010). *Sınıf Yönetimi*. R. Sarpkaya içinde, *Sınıf Yönetimi* (s.214-245). İhtiyaç Yayıncılık: Ankara.
- Bayram, I., ve Canaran, Ö. (2020). Lesson Study in Action: A Multiple Case Study of Efl Teachers. *Bartın University Journal of Faculty of Education*, 9(3). 666-679.

- Bayram, İ. & Bıkmaz, F. (2018). Exploring the Lesson Study Experience of EFL Instructors at Higher Education: A Pilot Study . *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi* , 6 (3) , 313-340.
- Bayram, İ., ve Bıkmaz, F. (2019). Ders İmecesini Modeli ve Modelin Öğretmen Mesleki Gelişimine Katkısı Üzerine Bir İnceleme. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, 52(2). 577-610.
- Bektaş Öztaşkın, Ö. (2013). Sosyal Bilgiler Derslerinde Belgesel Film Kullanımının Akademik Başarıya ve Bilinçli Farkındalık Düzeylerine Etkisi. *Eğitim Bilimleri Araştırma Dergisi*, 3 (2). 147-162
- Bilge, O., ve Dede, Y. (2020). Matematik Öğretmenlerinin Ders İmecesine İlişkin Görüşleri. *Gazi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 6 (1). 1-22.
- Bilge, B., ve Aslanargun, E. (2018). Öğretmenlerin Mesleki Gelişimleri ve Okul Müdürlerinin Katkı Düzeyleri. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6 (12). 278-303.
- Boran, E., ve Tarım, K. (2016). Ortaokul Matematik Öğretmenlerinin Ders İmecesini Hakkındaki Görüşleri. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education*, 7(1), 259-273.
- Borko, H., Jacobs, J., & Koellner, K. (2010). Contemporary Approaches to Teacher Professional Development. *International Encyclopedia of Education*, 7, 548–556.
- Bozkurt, E., ve Yetkin-Özdemir, İ. E. (2016). Ders Araştırması Yürütmüş Üç Matematik Öğretmeninden Yansımalar. *International Online Journal of Educational Sciences*, 8(3). 272-289.
- Bozkuş, K. (2018). *Öğretmenlerin mesleki gelişiminde dinamik yaklaşımın uygulanması: bir eylem araştırması*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Eskişehir Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Eskişehir.
- Bozkuş, F., Kablan, Z., Pak, K., Özdişçi, S., Özdemir, A., Aydın, M., ve Boğazlıyan, D. (2017). Ders İmecesini (Lesson Study) Modeli Hakkında Uygulayıcı Görüşleri. *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 12(28). 141-160.
- Budak, İ., Budak, A., Bozkurt, I., ve Kaygın, B. (2011). Matematik Öğretmen Adaylarıyla Bir Ders Araştırması Uygulaması. *New World Sciences Academy*, 6 (2). 1606-1617.
- Can, E. (2019). Öğretmenlerin Meslekî Gelişimleri: Engeller ve Öneriler. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi – Journal of Qualitative Research in Education*, 7(4), 1618-1650.
- Carbin, W., & Kopp, B. (2006). Lesson Study as a Model for Building Pedagogical Knowledge and Improving Teaching. *International Journal of Teaching and Learning in Higher Education*, 18(3), 250– 257.
- Chen, X., & Yang, F. (2013). Chinese Teachers’ Reconstruction of the Curriculum Reform Through Lesson Study. *International Journal for Lesson and Learning Studies*, 2(3), 218-236.
- Cheung, W. M., Wong, W. Y. (2014) Does Lesson Study Work?: A Systematic Review on the Effects of Lesson Study and Learning Study on Teachers and Students, *International Journal for Lesson and Learning Studies*, 3 (2), 137-149.
- Cohen, L., Manion, L. ve Morrison, K. (2007). *Research methods in education* (6th Ed.). New York, NY: Routledge.
- Creswell, J. W. (2018). Nitel araştırma yöntemleri beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni [Qualitative inquiry & research design choosing among five approaches] (M. Bütün ve S. B. Demir, Çev.). Ankara: Siyasal Kitapevi. (Orijinal kitabın yayın tarihi 2013)
- Çalık, M., ve Sözbilir, M. (2014). İçerik Analizinin Parametreler[Parameters of content analysis]. *Eğitim ve Bilim*, 39(174), 33-38.
- Demir, K., Czerniak, C. M. & Hart, L. C. (2013). Implementing Japanese Lesson Study in a Higher Education Context. *Journal of College Science Teaching*, 42(4), 22-27.
- Doig, B., & Groves, S. (2011). Japanese Lesson Study: Teacher Professional Development Through Communities of Inquiry. *Mathematics Teacher Education and Development*, 13(1), 77-93.
- Erbilgin, E. (2013). Sınıf Öğretmeni Adaylarının Ders Araştırması Hakkındaki Görüşleri. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, (21), 69-83.
- Fernandez, C. (2002). Learning from Japanese Approaches to Professional Development: The Case of Lesson Study. *Journal of Teacher Education*, 53(5), 393-405.
- Fernandez, M. L., & Zilliox, Joseph. (2011). Investigating Approaches to Lesson Study in Prospective Mathematics Teacher Education. in *Lesson Study Research and Practice in Mathematics Education* (pp. 85-102). Dordrecht: Springer Netherlands.
- Fujii, T. (2013). Implementing Japanese lesson study in foreign countries: Misconceptions revealed. *Mathematics Teacher Education and Development*, MERGA.
- Gök, T., ve Silay, İ. (2009). İşbirlikli Öğrenme Gruplarında Problem Çözme Stratejileri Öğretiminin Öğrencilerin Başarı Güdüsü Üzerindeki Etkileri. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 17 (3), 821-834.

- Gözel, E. (2017). Sınıf Öğretmenlerinin Problem Çözmeye Dayalı Ders İmecesini Bilgilerinin Gelişiminin İncelenmesi. *Eğitim Kuram ve Uygulama Araştırmaları Dergisi*, 3(3) , 48-62.
- Guskey, T. (2009). Closing the knowledge gap on Effective Professional Development. *Educational Horizontal*. 87 (4), 224-233.
- Güner, P., ve Akyüz, D. (2017). Ders İmecesini (Lesson Study) Mesleki Gelişim Modeli: Öğretmen Adaylarının Fark Etme Becerilerinin İncelenmesi. *İlköğretim Online*, 16(2) , 428-452.
- Hurd, J., & Lewis, C. (2011). *Lesson Study Step By Step: How Teacher Learning Communities Improve Instruction*. Portsmouth, NH: Heinemann.
- Kara, Y., ve Şen, Ö. (2021). Ders İmecesini Uygulamalarının Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Görüşlerine ve Uygulamalarına Etkileri. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(1) , 1-20.
- Kandemir, E. M. (2019). *Sınıf öğretmenlerinin öğretim becerilerini geliştirmeye yönelik bir uygulama: ders imecesi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi.) Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Denizli.
- Kansızoğlu, H. B., ve Sulak, S. E. (2019). Öğrenci Merkezli Dil Bilgisi Öğretim Uygulamalarının Öğrenci Başarısına Etkisi: Bir meta analiz çalışması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 34(4), 958-980.
- Kılıç, A., Aydın, M., Ökmen, B. ve Şahin, Ş. (2019). Kuramdan Uygulamaya İhtiyaç Belirleme. Pegem Akademi.
- Kıncal, Y.R., Ozan, C. ve İleritürk, D. (2019). Increasing Students' English Language Learning Levels via Lesson Study. *English Language Teaching*; 12(9), 88-95.
- Koçak, M., Ozan, C., İleritürk, D., Buran, O., Soylu, Y. ve Kıncal, R. Y. (2021). Increasing Students' Mathematics Learning Levels via Lesson Study . *Journal of Family Counseling and Education*, 6 (2), 77-89.
- Koçak, M., Soylu, Y. ve Hayat, F. (2021). Examining Development Prospective Mathematics Teachers Measurement and Evaluation Knowledge and Curriculum Knowledge through Lesson Study Method . *Kastamonu Eğitim Dergisi* , 29 (5) , 856-871
- Kotelawala, U. (2013). "Lesson Study in a Methods Course: Connecting Teacher Education to the Field." *The Teacher Educator*, 47(1), 67-89.
- Kurt, G. (2016). Technological Pedagogical Content Knowledge (TPACK) Development Of Preservice Middle School Mathematics Teachers In Statistics Teaching: A Microteaching Lesson Study (Unpublished doctoral dissertation, Middle East Technical University, Graduate School of Social Sciences, Ankara, Türkiye.
- Kuter, S. (2016). İşbirlikli Mentorluk Penceresinden Öğretmen Adaylarının ve Öğretmenlerin Mesleki Gelişimi. *Eğitim ve Bilim*, 41 (183), 129-145.
- Lewis, C., Perry, R., & Murata, A. (2006). How should Research Contribute to Instructional Improvement? The Case of Lesson Study. *Educational Researcher*, 35(3), 3-14.
- Lewis, C., & Hurd, J. (2011). *Lesson Study Step by Step: How Teacher Learning Communities Improve Instruction*. Portsmouth: Heinemann.
- Lyding, L. (2012). Using Lesson Study to Help Teachers Design Lessons with Purposeful Planned Movement and Build Efficacy (Unpublished doctoral dissertation). Arizona State University, U.S.
- Meissner, E. W. (2008). Teacher Perception, Lesson Study And Science Achievement (Unpublished doctoral dissertation). Seattle Pacific University, Seattle, Washington, WA, USA.
- Miles, M.B. & Huberman, A.M. (2016). Nitel veri analizi (S. Akbaba Altun ve A. Ersoy, Çev.Ed). Ankara: Pegem Akademi.
- Önen, F. , Mertoğlu, H. , Saka, M. ve Gürdal, A. (2009). Hizmet İçi Eğitimin Öğretmenlerin Öğretim Yöntem Ve Tekniklerine İlişkin Bilgilerine Etkisi: Öpyep Örneği. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(3) , 9-23.
- Paker, T. (2008). Öğretmenlik Uygulamasında Öğretmen Adaylarının Uygulama Öğretmeni ve Uygulama Öğretim Elemanının Yönlendirmesiyle İlgili Karşılaştıkları Sorunlar. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23, 132-139.
- Ramani, G. B. & Brownell, C. A. (2014). Preschoolers' Cooperative Problem Solving: Integrating Play and Problem Solving. *Journal of Early Childhood Research*, 12(1), 92-108.
- Reese, S. (2010). Bringing effective professional development to educators. *Techniques: Connecting Education and Careers (J1)*, 85(6), 38-43.
- Richardson, J. (2004). Lesson Study: Teachers Learn how to Improve Instruction. *Tools for Schools*, 7(4), 1-6.
- Sandelowski, M., & Barroso, J. (2003). Classifying the Findings in Qualitative Studies. *Qualitative Health Research*, 13(7), 905-923.

- Sato, M. (2009). *Kyoshi kadensho* [Book on style and the flower of teachers] Tokyo: Shogakkan.
- Saito, E. (2012). Key Issues of Lesson Study in Japan and The United States: A Literature Review. *Professional Development in Education*, 38(5), 777-789.
- Senemoğlu, N. (2007). *Gelişim, öğrenme ve öğretim (kuramdan uygulamaya)*. gönül yayıncılık: Ankara.
- Serbest, A. (2014). *Ders imecesinin etki alanları üzerine bir meta-sentez çalışması* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.
- Smith, R. R., (2008). *Lesson Study: Professional Development for Empowering Teachers and Improving Classroom Practice*. (Unpublished doctoral dissertation), Florida State University.
- Stepanek, J., Appel, G., Leong, M., Mangan, M. T. & Mitchell, M. (2007). *Leading lesson study: A practical guide for teachers and facilitators*. Thousand Oaks, CA: Corwin Press.
- Şahin, Ş ve Kılıç, A. (2020). Evaluation of the Teaching Practice Course Carried out with the Lesson Study Model. *Tuning Journal for Higher Education*. 8(1), 99-127.
- Şan, S., ve İbrahimioğlu, Z. (2017). Sosyal Bilgiler Dersinde Öğrenci Merkezli Etkinlik Kullanımının Öğrencilerin Akademik Başarısına Etkisi ve Bu Etkinliklere Yönelik Öğrenci Görüşleri. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(4), 2142-2159.
- Thorne, S., Jensen, L., Kearney, M. H., Noblit, G., & Sandelowski, M. (2004). Qualitative Metasynthesis: Reflections on Methodological Orientation and Ideological Agenda. *Qualitative Health Research*, 14(10), 1342-1365.
- Türk Dil Kurumu (2005). *Türkçe Sözlük* (10. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Yoshida, M., & Jackson, W., C. (2011). Ideas for developing mathematical pedagogical content knowledge through lesson study. In L, C, Hart., A. Alston and A. Murata (Eds.), *Lesson study research and practice in mathematics education* (pp. 279-288). Dordrecht, The Netherlands: Springer.
- Walsh, D., & Downe, S. (2005). Meta-Synthesis Method for Qualitative Research: A literature Review. *Journal of Advanced Nursing*, 50(2), 204–211.
- Yüzbaşıoğlu, S., ve Babadoğan, C. (2016). Recommendations of Participating Teachers on the Application of Lesson Study in Turkey. *Journal of Education and Future* , 0(9), 101-122.
- Zimmer, L. (2006). Qualitative Meta-Synthesis: A Question of Dialoguing with Texts. *Journal of advanced nursing*, 53(3), 311-318.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uydıklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

**MOTION CAPTURE TEKNOLOJİSİNİN HAREKETLİ AFİŞLERDE
KULLANIMINA ÖRNEK BİR ÇALIŞMA**

A Case Study Of The Use Of Motion Capture Technology in Motion Posters

İbrahim Halil ÖZKİRİŞÇİ¹

¹Arş. Gör. Dr. İbrahim Halil Özkirişçi, Gaziantep Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Grafik Tasarım Bölümü, Gaziantep, halilozkirisci@gmail.com, orcid.org/0000-0002-3797-0698

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
08.02.2022
Kabul/Accepted:
02.09.2022

DOI:

10.18069/firatsbed.1070065

Anahtar Kelimeler

Hareket Yakalama
Teknolojisi, Hareketli
Afişler, Grafik Tasarım

ÖZ

Bu çalışmada, günümüz görsel iletişim tasarımında sıklıkla kullanılan hareketli afiş tasarımı, kronolojik ve teorik anlamda incelenmektedir. Edinilen veriler ışığında motion capture (hareket yakalama) teknolojisi kullanılarak bir hareketli afiş çalışması ortaya konulmaktadır. Bu bağlamda, öncelikle hareket yakalama teknolojilerinin tarihi, kullanım alanları ve çalışma prensipleri incelenmektedir. Hareketli imgelerin görsel sanatlardaki yerinin anlaşılması, çalışmanın teorik altyapısını oluşturacağı düşünülerek bu işbirliğinden doğan öncül çalışmalar incelenmektedir. Çağdaş grafik tasarımında hareketli grafik tasarımın yeri ve önemi araştırılarak bu disiplinin içinde hareketli afişlerin kullanım alanları ve önemli örneklerine yer verilmektedir. Kazanılan teorik ve teknik bilgilerin pratiğe dökülmesi amacıyla Samuel Beckett'in Godot'yu Beklerken isimli absürt tiyatro metni üzerinden hareketli afiş çalışması gerçekleştirilmektedir. Metin, dramaturjik anlamda incelenerek afişe konu olabilecek imgeler üzerinde düşünülerek önce eskiz aşamasına daha sonra hareketli afiş kurgusuna geçilmektedir. Bu aşamada Rokoko isimli, işaretleyici tabanlı bir teknoloji yardımıyla hareket aktarımı sağlanmaktadır. Elde edilen veriler, modelleme, iskelet sisteminin oluşturulması, dokulama ve ışıklandırma aşamaları için 3D Studio Max isimli yazılıma aktarılmaktadır. Üretilen sahne render alınarak hareketli afişin kurgusu, ses efektleri ve renk düzenlemesi yapılmak üzere After Effects isimli yazılıma iletilerek üretim süreci tamamlanmaktadır. Bu çalışma, hareketli imge tasarımını kronolojik anlamda, kullanılan teknolojileri ise teknik anlamda analiz ederek, üretim sürecindeki aşamaları ve tecrübe edinilen deneyimleri kaleme almaktadır.

ABSTRACT

In this research, animated poster design, which is frequently used in today's visual communication design is examined in chronological and theoretical terms. In the light of the data obtained, a motion poster work is created using motion capture technology. In this context, first of all the history, usage areas and working principles of motion capture technologies are examined. Considering that understanding the place of moving images in visual arts will form the theoretical infrastructure of the study and the pioneering studies arising from this cooperation are examined. The place and importance of motion graphic design in contemporary graphic design is investigated. The usage areas and important examples of motion posters in this discipline are given. In order to put the acquired theoretical and technical knowledge into practice, an animated poster work is carried out on the absurd theatrical text of Samuel Beckett's Waiting for Godot. The text is analyzed in a dramaturgical sense and the images that can be the subject of the poster are considered then the sketch stage is passed to the animated poster setup. At this stage, motion transfer is provided with the help of a marker-based technology called Rococo. The obtained data is transferred to the software named 3D Studio Max for modeling, creation of the skeleton system, texturing and lighting stages. The production process is completed by rendering the produced scene and sending it to the software named After Effects for editing, sound effects and color editing of the animated poster. This study analyzes the moving image design in a chronological sense and the technologies used in the technical sense and writes down the stages in the production process and the experiences gained.

Keywords

Motion Capture
Technology,
Motion Posters, Graphic
Design

Atf/Citation: Özkirişçi, İ. (2022). Motion Capture Teknolojisinin Hareketli Afişlerde Kullanımına Örnek Bir Çalışma. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 3(1027-1041).

Sorumlu yazar/Corresponding author: İbrahim Halil Özkirişçi, halilozkirisci@gmail.com

1. Giriş

İnsanoğlu, erken dönemlerden günümüze, iletişim ihtiyacına farklı araç ve yöntemlerle çözümler üretmiştir. Değişkenler arasında çevresel ve coğrafi etkenlerin de bulunduğu bu süreç, dönemlerin sunduğu olanaklar doğrultusunda şekillenmiştir. Veri alışverişi anlamında diğer duylara kıyasla en yoğun bilgi akışının sağlandığı görsel algımızı, bu süreçte en aktif girdi aracı olarak konumlandırmak mümkündür. Yaşanan imgesel trafik, bu görsel dilin yorumlanması ve üretilmesi noktalarında ortak bir dil gereksinimini de beraberinde getirmiştir.

Görsel iletişim tasarımı, iletişim sürecinin bilimsel veriler ışığında evrensel bir dile dönüşmesini amaçlayan bir disiplindir. İletilmek istenen görsel mesajın gücünü artırarak izleyenle etkin bilgi alışverişi sağlama kaygısı güden bu alan, dönemin elverdiği malzeme ve donanımlardan faydalanarak güncel dili yakalama çabasıdır. Günümüz görsel iletişim ve grafik tasarımı, bilgisayar teknolojileri ve neredeyse kişiye özel yazılımlar yardımıyla dijital dünya ile iç içe bir güzergah izlemektedir. Gittikçe sanala evrilen dünyalarımızda doğala öykünme ihtiyacı süreklilik göstermektedir. Hareket yakalama teknolojilerini de bu ihtiyacı karşılayan araçlardan biri olarak kabul etmek mümkündür. Güncel görsel iletişim tasarımının teknoloji ile ilişkisi göz önünde bulundurulduğunda bu iki girdinin kesişim kümesinin elemanlarından biri de hareketli afiş tasarımıdır. Düzlemi değişen geleneksel afiş tasarımına eklenen zaman ve hareket bileşenleri, izleyici ile izlek arasındaki iletişim dilini değiştirmiştir. Hareketli afişler olarak tanımlanan bu yeni aracının tasarım ve üretim süreçlerinin incelenmesi, yeni nesil tasarım çıktılarına yüksek farkındalıkla bakabilmemizi sağlamaktadır. Bu çalışmanın, teknik ve teorik anlamda taşıdığı bilgilerle özgün ve nitelikli üretimler için güdüleyici veriler içerdiği düşünülmektedir.

2. Hareket Yakalama (Motion Capture) Teknolojisi

Hareket halindeki bir obje veya bir canlının üç boyutlu koordinat ve açısal değişimlerinin çeşitli yöntemlerle bir alıcıya iletilmesi olarak tanımlanan hareket yakalama teknolojisi, günümüzde askeri uygulamalar, spor faaliyetlerinin analizi, biyomekanik araştırmalar, medikal analizler, oyun sektörü ve animasyon filmlerin yapımında kullanılmaktadır (Ashish vd, 2013: 251; Şekil 1).

Şekil 1. Hareket yakalama teknolojisinin kullanım alanları.

Hareket yakalama teknolojilerini, ilk aşamada işaretleyici tabanlı ve işaretleyici tabanlı olmayan sistemler olarak ikiye ayırmak mümkündür.

2.1. İşaretleyici Tabanlı (Marker Based) Hareket Yakalama Sistemleri

Hareketli figürün üzerine yerleştirilen akustik, mekanik, manyetik veya optik vericilerle bu verileri çeşitli şekillerde yorumlayarak hareket bilgisi üretecek alıcıların kalibrasyonu ile gerçekleşen sistemleri kapsamaktadır. İşaretleyici tabanlı sistemler, hareketi yakalama teknikleri anlamında dörde ayrılmaktadır.

Akustik Sistem, figürün eklemlerine yerleştirilen ses vericileri, sırayla etkinleştirilerek alıcılar ile eşleştirilmektedir. Veri transferine başlayan alıcı ve verici sensörler, bilgiyi belirli algoritmalarla yorumlayıp üç boyutlu uzayda mantıklı veriler haline dönüştürmektedirler. Eklemlere yerleştirilen ses vericileri, üç alıcı tarafından toparlanmaktadır. Sistem, vericiler tarafından ses hızında yayılan konum bilgileri, alıcılar aracılığıyla, ortamdaki sesin hareket hızı ve zaman aralığını göz önünde bulundurarak karakteristik ve dönüştürülebilir veriler haline getirilmesi üzerinden çalışmaktadır. Kullanılabilir vericilerin sayısındaki kısıt ve kablo kullanımı, tekniğin dezavantajları olarak değerlendirilmektedir (Gabai ve Primo, 2008: 24).

Mekanik Sistem, fiziksel müdahalelerle, gösterdiği direncin dışardan değiştirilebilmesine imkan veren birimler olarak tanımlanan potansiyometreler ve istenen eklemlere yerleştirilen, kaydırılabilir sensörlerle, hareketin iletilmesi hedeflenen uzva ya da vücudun tamamına uygulanan bir yöntemdir ("Potansiyometre", 2022). Stop-motion tekniği için elverişli bir arayüzü olması, teknikler arası geçişleri kolaylığını beraberinde getirerek film endüstrisinde sıklıkla kullanılan bir yöntem olarak kabul edilmektedir. Çok gelişmiş bir teknik olarak görülmeyen mekanik sistem, manyetik alanlardan etkilenmemesi, uzun bir kalibrasyon gerektirmemesi ve üretimin görece daha kolay gerçekleştirilebilmesi anlamında avantajlı bir sistem olarak görülmektedir. (Ashish vd, 2013: 252).

Manyetik Sistem, diğer sistemlere kıyasla daha düşük maliyetli bir düzenek olan manyetik sistem, eklemlere yerleştirilen vericilerden sağlanan bilgilerin, bir anten yardımıyla toplanması şeklinde tanımlanmaktadır. Eklemlerden gelen veriler, konumu ve yönü saptanarak iş istasyonuna aktarılmaktadır. Saniyede 100 kare veri işleyebilen sistem, hareketin gerçekçiliği ve detaylandırılması açısından etkili sonuç vermektedir. Bağlantı için kullanılan kablo sayısının bazı hareketler için kısıtlayıcı oluşu ve çalışılan alandaki çeşitli aletlerden kaynaklanan parazit sinyallerin esas verilerle karışabilmesi, tekniğin dezavantajları olarak gösterilmektedir (Dickholtz, 2009).

Optik Sistem hareket transferi hedeflenen figürün eklemlerine denk gelecek şekilde, ayarlanabilir vericilerin bulunduğu bir elbisenin karaktere giydirilmesi ve stratejik noktalara yerleştirilen yüksek çözünürlüklü optik kameralar tarafından takip edilen figürden verilerin ilgili yazılıma aktarılması prensibi ile çalışmaktadır (Şekil 2).

Şekil 2. Mekanik, manyetik ve optik hareket yakalama sistemleri.

Her bir kamera, vericilerden aldığı iletiyi iki boyutlu bir koordinat sistemine taşımaktadır. Toplanan veriler bu sistemin yazılımı tarafından analiz edilerek üç boyutlu bir uzayda mantıklı örüntüler haline getirilmektedir.

Optik sistem, yüksek veri hızlarında işlem yapabilmesi sebebi ile akrobasi, dövüş sanatları ve jimnastik gibi alanlarda kullanılmaktadır. Kablosuz bir düzeneğe sahip olmasının getirdiği hareket serbestisi, sistemin avantajlı tarafı olarak görülürken tüm hareket yakalama sistemleri arasında en yüksek maliyetli düzeneğe sahip olması da dezavantajı olarak kabul edilmektedir (Erdem, 2021: 10).

2.2. İşaretleyici Tabanlı Olmayan (Non Marker Based) Hareket Yakalama Sistemleri

İlerleyen bilgisayar teknolojisi ile beraber veri izleme ve yakalama sistemlerinde de önemli gelişmeler görülmüştür. Bu alanda yaşanan en büyük değişime, herhangi bir işaretleyiciye ihtiyaç duymayan sistemlerin kullanılması örnek olarak gösterilebilir. Vericinin doğrudan figürün kendisi olduğu bu sistem için özel kameralar kullanılmaktadır. Birden fazla kamera ile takip edilen figür, görüntüdeki insan formunu arka plandan ayırt eden algoritmalar sayesinde verileri analiz edip işleyerek sonuca gitmektedir. Kameranın görüş alanına giren karakter ve diğer unsurlar tümüyle kaydedilip daha önce tanımlanmış pozitif/negatif alanların boyutu, ağırlık merkezi ve ana eksen gibi değişkenlerle tekrar işlenerek ayıklanmaktadır (Şekil 3). Elde edilen veri istenilen üç boyutlu modele aktarılarak süreç tamamlanmaktadır. İşaretleyici tabanlı sistemlerle kıyaslandığında, vericiler ve kabloların sebep olduğu tüm fiziksel kısıtları ortadan kaldıran sistem günümüzde, oyun ve film endüstrisi için normal şartlarda elde edilmesi güç ve kalabalık sahnelerin yapımında kullanılan yaygın bir teknik haline almıştır (Jenkins ve Matarie, 2003: 475-482; Nogueira, 2012).

Şekil 3. İşaretleyici tabanlı olmayan hareket yakalama sistemi.

3. Görsel Sanatlarda Hareket Etüdü ve Kullanımına Genel Bir Bakış

Görsel sanatlarda günümüz tanımıyla hareket yakalama veya hareketin imgesel bir dille ifade edilmesinin teorik ve teknik temellerinin 20. yüzyılın ilk çeyreğine dayandığı görülmektedir. Genel anlamda hareket sanrısının görsel iletişim elemanlarına, doğrudan ya da dolaylı bir şekilde aktarılması süreci olarak tanımlanan hareket etüdü, görsel algıda stroboskopik etki olarak bilinen kavramla açıklanmaktadır. Göz retinasına düşen görüntünün ışık süreksizliği nedeni ile gözlemlenen imgenin beyin tarafından yanlış yorumlanması ve izleğin hareketli bir şekilde algılanması olarak ifade edilen kavram, hareket hissinin izleyicide neden ve nasıl oluştuğunu tanımlamaktadır (Kalyoncu ve Aslanyürek, 2016: 203).

İmge ve hareket ilişkisinin görsel sanatlarda kullanımı 20. yüzyıldan günümüze çizgi film ve animasyon üretimi ile beraber anılmaktadır. Hareketin doğrudan yakalanamadığı, dolaylı yoldan iletildiği 20. yüzyılın

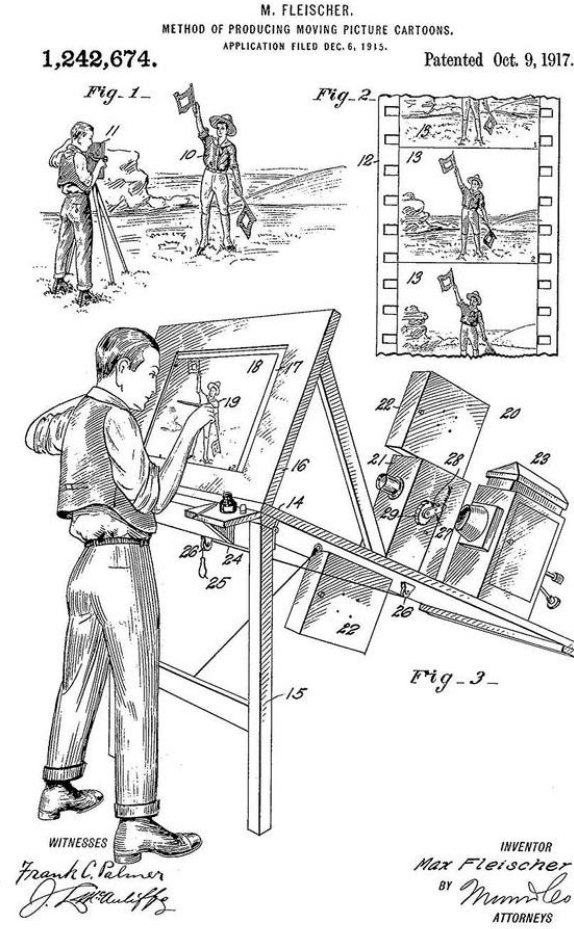
başlarında, hareket ve imge farklı yöntemleler bir araya getirilerek izleyiciye sunulmuştur (Şekil 4). Yüzyılın ilk çeyreğinde, sinema salonları için alternatif bir izlek olarak görülen mekanik araçlarla eşleştirip hareket verilen çizgi filmler, bu bağlamda ilk buluşma olarak kabul edilmektedir (Fleischer, 2011: 13-14). Bu akımı, 1906 yılında bir gazete karikatüristi olan James Stuart'ın kara tahta üzerine çizdiği figürleri, görüntüyü durdurup sonraki kareyi çizip sonra tekrar durup bir sonraki kareyi çizip tekrar oynatması ile oluşan (Şekil 4) hareket hissi ile gerçekleşen teknik takip etmektedir (Williams, 2001: 15).

Şekil 4. James Stuart'ın çalışma süreci, 1906.

Hareketin doğasına daha da yaklaşma düşüncesi, ilk çizgi filmlerden bu yana, alanı hayranlıkla takip eden, çizerliğinin yanında teknik konulara da yatkınlığı olan Max Fleischer'in rotoskop tekniğini bulması ile sonuçlanır (Fleischer, 2011: 15). Adını, animatörlerin şeffaf filmleri izleyebilmek için üst üste koyduğu, kareler üzerinde değişiklik yapabildiği bir ekipman olan rotoskop'tan doğrudan alan teknik, görüntü üzerinden çizim yapılmasına dayanan (Şekil 5) bir animasyon yöntemidir (Santure, 2007: 1).

Hareket etüdünün geldiği nokta, her ne kadar doğrudan referans görüntü üzerinden birebir transfer ile gerçekleştirilmişse de istenilen detaylı ve gerçekçi nitelikten uzaktadır. Hareketi izleme, kaydetme, analiz etme ve anlamlı verilere dönüştürme ihtiyacının görsel sanatlardan önce askeri ve tıbbi alanlar için kullanıldığı bilinmektedir. 1980'li yıllar, bu alanlar öncülüğünde geliştirilen teknolojilerin görsel sanatlar için revize edilmiş versiyonlarının animasyon üretiminde kullanılmasına sahne olmuştur (Şekil 6). Bilgisayar programları ve animatör marifeti ile yapılan üç boyutlu animasyonlar, ilk aşamada büyük ilgi görmeye beraber ilerleyen yıllarda yükselen beklentileri karşılamaktan uzak kalmıştır. Tam bu noktada daha gerçekçi ve düzenlenebilir hareket verisi elde edebilecekleri bir teknik olan bugün bildiğimiz anlamıyla hareket yakalama "motion capture" teknolojisi, animasyon film endüstrisi tarafından kullanılmaya başlanmıştır (Dent, 2014).

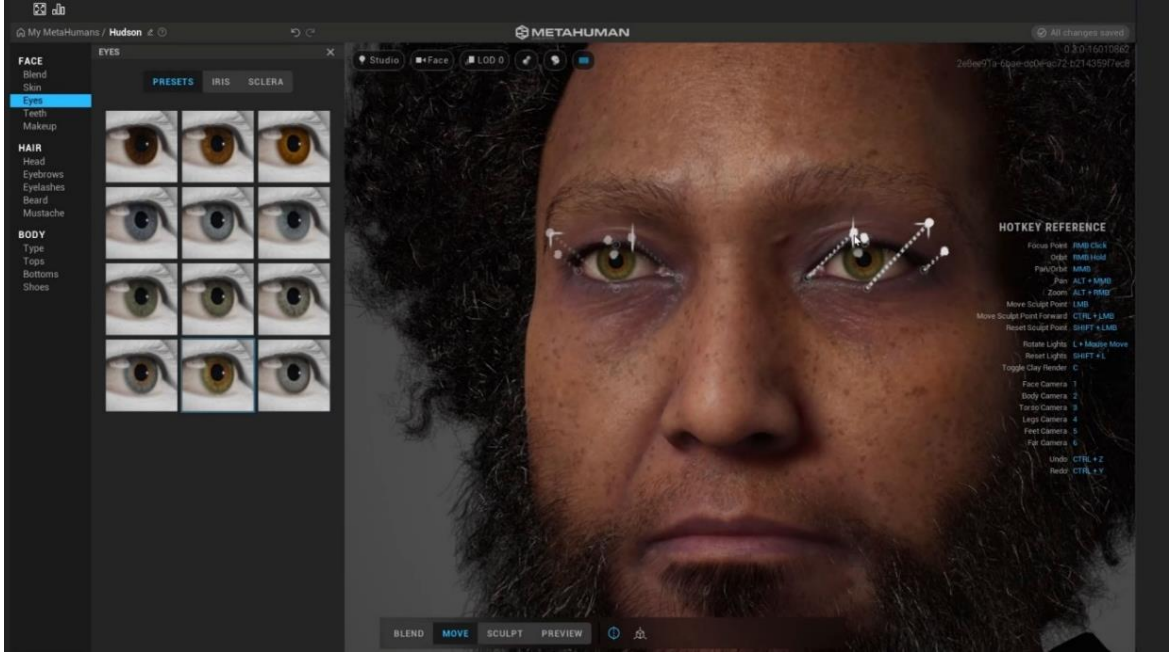

Şekil 5. Max Fleischer, rotoskop süreci.

Şekil 6. The Polar Express filminden görüntü.

Sinema endüstrisi için vazgeçilmez bir biçim haline gelen animasyon, diğer bir ifade ile canlandırma sineması, (Berk, 2017: 197) bilgisayar ve görüntüleme teknolojilerinin gelişimi ile farklı bir seviyeye ulaşmıştır (Şekil 7). Üç boyutlu olarak hazırlanmış modeller ve sahnelerle üretim yapılmasına olanak sağlayan teknoloji, gerçek dünyadaki izlenimlerimizden ayırt edemeyeceğimiz sanal görüntüler oluşturulmasının önünü açmıştır (Can, 2005: 38).

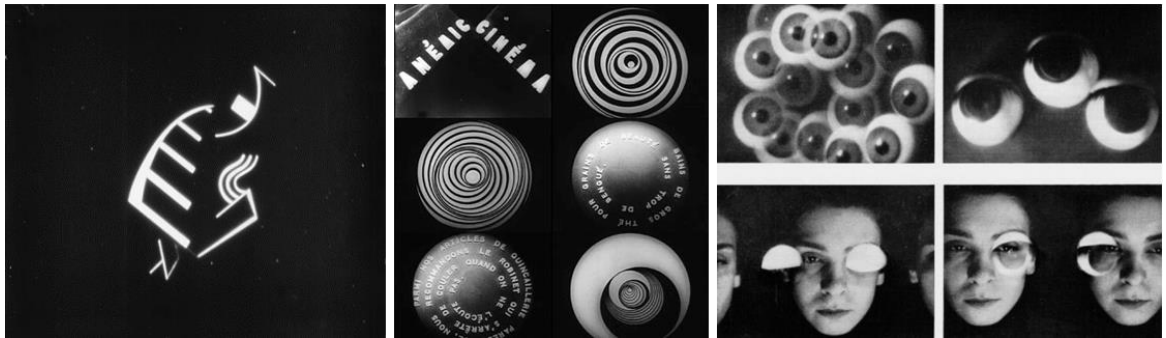

Şekil 7. Meta Human Creator yazılımından arayüz görseli.

Günümüzde görsel sanatların birçok disiplinde kullanılan hareket yakalama teknolojisinin kullanım alanlarında biri de hareketli grafik tasarımıdır. Erken dönemden bu yana animasyon üretim teknikleri ile geniş bir kesişim kümesine sahip olan hareketli grafikler, teknolojik ve bilişsel gelişimlerle beraber kendi üretim yöntemlerini güncellemiştir.

Temelinde, kavramların görselleştirilmesi ile izlek ve izleyen arasında bir iletişim köprüsü kuran grafik tasarım disiplini, dönemin gerektirdiği kültürel ve teknik imkanlarla, kendi ifade biçimini de yenilemiştir. Tasarım imgesine hareket bileşenin eklenmesini de güncel grafik tasarım dilinin yeni nesil ihtiyacı olarak tanımlayabiliriz. Bu durumu, göstergebilim alanında önemli bir düşünür olan Peirce, göstergelerin ancak kendinden sonraki ve önceki formları arasında kurulan bağlantılar ile anlamlı olabileceğinin altını çizerek, imge algımızın hareketi içselleştirmeye ne denli yatkın olduğunu ifade etmektedir (Colebrook, 2013: 104).

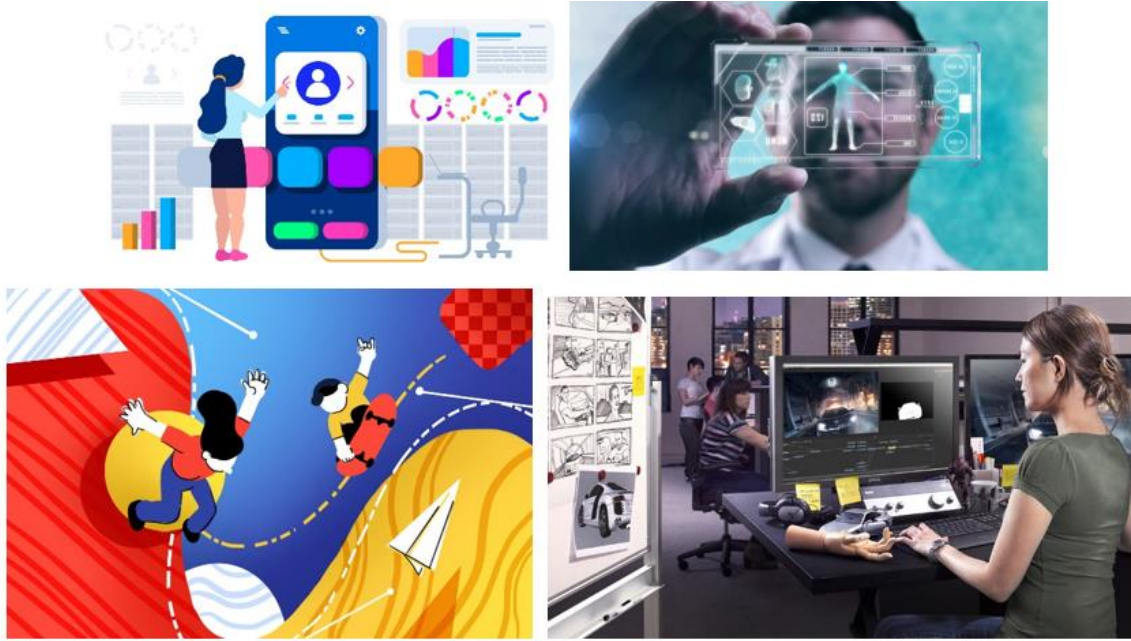
Bu eksen de düşünüldüğünde, görsel sanatlarda tasarım imgesi ve hareket bileşenin beraberliğinden doğan hareketli grafikleri, 20. yüzyıldan günümüze farklı yaklaşımlar ve üretim biçimleri ile izlemektediriz. 20. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşanan toplumsal gelişmelerin etkilediği sanat akımlarını hareketli grafik tasarımın erken dönem örneklerinde görmek mümkündür. De Stijl, Süprematizm, Gerçeküstüçülük ve Dada gibi akımların etkisinde hareketli grafik tasarımın ilk deneysel örneklerini görmekteyiz (Meggs ve Purvis, 2016: 196). 1923’de İsveçli sanatçı Viking Eggeling tarafından tasarlanan “Symphonie Diagonale”, Marcel Duchamp imzalı “Anemic Cinema” ve bir Hans Richter filmi olan “Filmstudie” bugün bildiğimiz anlamıyla grafik tasarım ve hareket beraberliğinin ilk deneysel örnekleri olarak kabul edilmektedir (Krasner, 2013: 7; (Şekil 8).

Şekil 8. Symphonie Diagonale (solda). Anemic Cinema (ortada). Filmstudie (sağda) filmlerinden görseller.

Farklı üretim biçimlerine sahip bu çalışmalar, hareketin yakalanması anlamında günümüz tanımından uzak olmakla beraber, hareketli imge ve izleyen ilişkisinin kanıksanması anlamında, dönemsel koşullar göz önüne alındığında ayrı bir önem taşıdığı açıktır. Hareket arayışı, rotoskop tekniğinde olduğu gibi görüntünün kendisinden veya kare animasyon yöntemi ile imgesel bir biçimde elde edilmeye çalışılmıştır. Üretildiği dönem için alışılmışın dışında bir ifade biçimi olan çalışmalar, hem ardılları için hareket yakalama hem de hareketli grafik tasarımının alternatif kullanım alanları anlamında ilham kaynağı olduğu söylenebilir.

21. yüzyılla beraber, dijital devrimin iletişim araçlarında yol açtığı köklü değişim, dünyayı imgede ele geçirme hareketi (Sayın, 2015: 50), grafik tasarımın üretim biçimlerini de etkileyerek, halihazırda kolektif, etkileşimli ve melezleşmeye yatkın olan bu disiplinin daha fazla alana yayılmasına sebep olmuştur (Burnett, 2012: 71). Bu yeni çıktılar arasında, günümüz görsel iletişim tasarımının kurgulandığı düzeyler göz önünde bulundurulduğunda, en yaygın olan hareketli grafik tasarımı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Günümüzde, akıllı telefonlar ve işletim sistemi için tasarlanan arayüzlerden animasyonlara, medikal görselleştirmelerden dijital reklam panolarına kadar neredeyse her mecrada hareketli grafik tasarım dilini okumak mümkündür (Şekil 9).

Şekil 9. Hareketli grafiklerin kullanım alanları.

Geleneksel grafik tasarımın başat çıktılarından biri olan afiş tasarımı da bu dijital dönüşümden etkilenerek kendi düzlemini hareketli afişler tanımıyla farklı bir boyuta taşımıştır.

4. Hareketli Afişlerin Gelişimi

Görsel algımızın hareketli olanı seçme ve imgeyi süremle beraber anlama eğilimi konusundaki farkındalık, etkili bir afiş tasarımına ulaşma anlamında erken dönemden günümüze, faydalanılan bir bileşen olmuştur. Hareketli afiş tasarımının geçmişine bakıldığında, afişe hareket ekleme konusundaki ilk girişim 20. yüzyılın ikinci çeyreğinde A. M. Cassandre tarafından gerçekleştirilmiştir (Şekil 10). Fransız ressam ve afiş tasarımcısının 1932 yılında Dubonnet likör şirketi için yaptığı çalışma, zaman ve hareket bileşenlerinin afişin mayasına dahil edilmesi anlamında öncü çalışmalardan biri olarak kabul edilir. Figüratif imge ve tipografi arasındaki eş zamanlı akış ve sinematik kompozisyon, izleyicide sanal bir hareket hissi oluşturmaktadır. Dubonnet Dubonnet isimli afiş çalışması yirmi yıldan fazla bir süre şirket tarafından kullanılmıştır (Meggs ve Purvis 2012: 293).

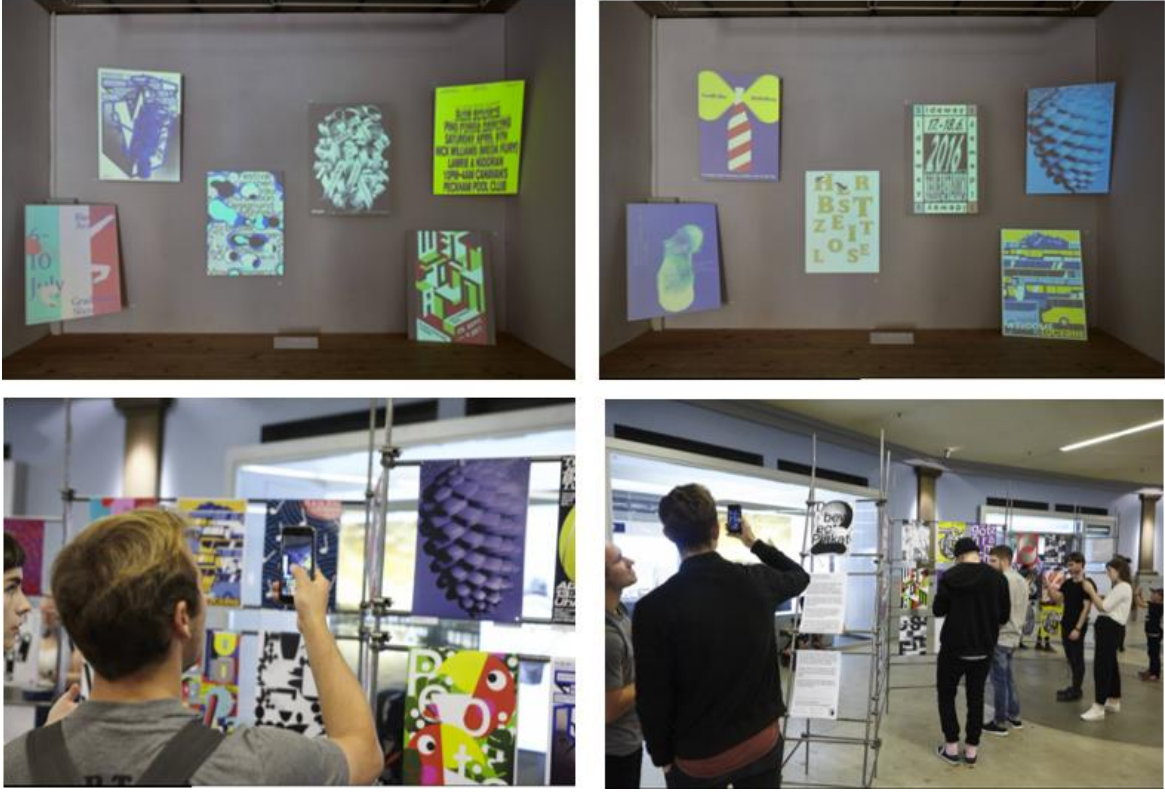
Şekil 10. A. M. Cassandre, Dubo Dubon Dubonnet, 1932

Bugün bildiğimiz anlamıyla hareketli afiş üretiminin yaygınlaşması ve bu biçimin ayrı bir alan olarak tanımlanması ise ancak 2000'lerden sonra mümkün olmuştur. Kült filmlerin orijinal afişleri ya da önemli kareleri üzerinden yapılan çalışmalar ve hareketli grafik tasarımcıların özgün çalışmalarında da bu ifade yöntemini tercih etmeleri (Şekil 11), türün yaygınlık kazandığını gösteren veriler olarak okunabilir.

Şekil 11. Çeşitli hareketli afiş çalışmalarından kareler.

İlerleyen yıllar, hareketli afişin iletişim medyumlarında kullanım sıklığını artırırken diğer yandan bu üretim biçimine daha açık bir tanım getirilmesini gerektirmiştir. Weltformat Grafik Tasarım Festivali kapsamında 2016 yılında gerçekleştirilen The Moving Poster #1 sergisi (Şekil 12), hareket afiş tasarımının hem üretim tekniklerindeki çeşitliliğin sunulması hem de teorik altyapısının daha yakından irdelenmesi anlamında önemli bir etkinlik olarak kabul edilebilir. Dünya çapında düzenlenen ilk hareketli afiş tasarımı sergisi olarak kayıtlara geçen gösterim, İsviçreli tasarımcı Josh Schaub küratörlüğünde gerçekleştirilmiştir. Gördüğü ilgi sebebiyle üç yıl arka arkaya devam eden etkinlikte, hareketli afiş yöntemleri ve anlatım tekniklerinin neler olduğu, bir hareketli afişin başlangıç ve bitiş noktalarının tanımlanması konularında tartışılmıştır. Bir iletişim aracı olarak hareketli afişin ne olduğu ve bu mecranın gelecekte ne yönde seyredeceği, neye evrileceği gibi temel sorular üzerinde durulmuştur (Kirişcan, 2021: 213).

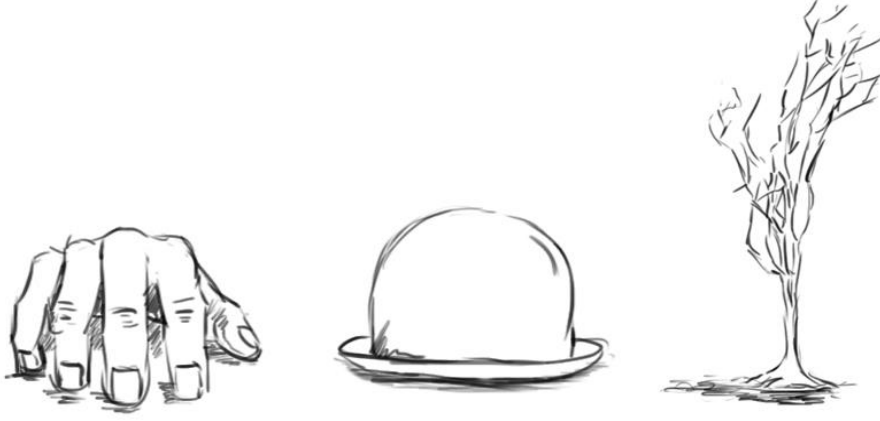
Şekil 12. Weltformat grafik tasarım festivali'nden fotoğraflar.

Sanatsal üretimin birçok dalında ifade biçimlerimizi etkileyen teknolojik gelişmeler, hareketli afiş tasarımına da bakış açımızı değiştirmektedir. Birçok alan için kullanılan referans harekete ulaşma yöntemlerinden biri olan hareket yakalama teknolojisini de bu üretim biçimi için sıra dışı ve alternatif bir yol olarak kabul etmek mümkündür.

5. Örnek Hareketli Afiş Çalışması; Waiting for Godot (Godot'yu Beklerken)

Samuel Beckett'in 1949 yılında kaleme aldığı Godot'yu Beklerken isimli tiyatro oyunu için tasarlanan hareketli afiş çalışması, bu araştırmanın uygulama sorunsalı olarak belirlenmiştir. Döneminde avangart olarak kabul edilen eser, yıllar içinde birçok dile çevrilerek klasikleşmiştir. Varoluşsal problemler yaşayan Vladimir ve Estragon isimli iki karakter üzerinden kurgulanan metinde ne olduğu tam olarak bilinmeyen Godot adında birinin veya bir şeyin beklentisi vurgulanır. Her gün tekrar eden ve bir ritüel haline gelen bu bekleyişte, belleğin işlevinden uzaklaşmasıyla paralel olarak gerçeklik kavramının kesinliği de sorgulanır (Beckett, 2021). Eylemsizliklerine yenilen karakterlerin bekleyiş, gerçeklik ve zaman üçgeni içinde durumu kavrama çabalarını konu alan metin, günümüzün önemli absürt eserlerinden biri olarak kabul edilmektedir.

Tasarım problemi için yapılan planlama üç kısımdan oluşmaktadır. Birinci adım, afişteki hareketli imge veya imgelerin ve ona eşlik eden yardımcı görsellerin ne olması gerektiğine karar verilmesidir. Metin dramaturjik anlamda tekrar değerlendirilip sahnelenen oyunlar incelenerek karakterlere, bekleme eylemine ve mekana atıfta bulunan imgeler netleştirilmiştir. Bu bağlamda bekleyiş, hareketli afişin başkarakteri olan el animasyonuna yüklenmiştir. Bu imge, karakterlerin ikisinin de kullandığı melon şapka ile desteklenerek metin ile uyumlu bir görsel haline getirilmiştir. Mekan için metinde kesin bir bilgi verilmeyip sadece bir ağaçtan bahsedilmektedir. Bu sebeple ana ve yardımcı imgeler birkaç ağaçla sınırlandırılmış bir kompozisyon içine yerleştirilmiştir (Şekil 13).

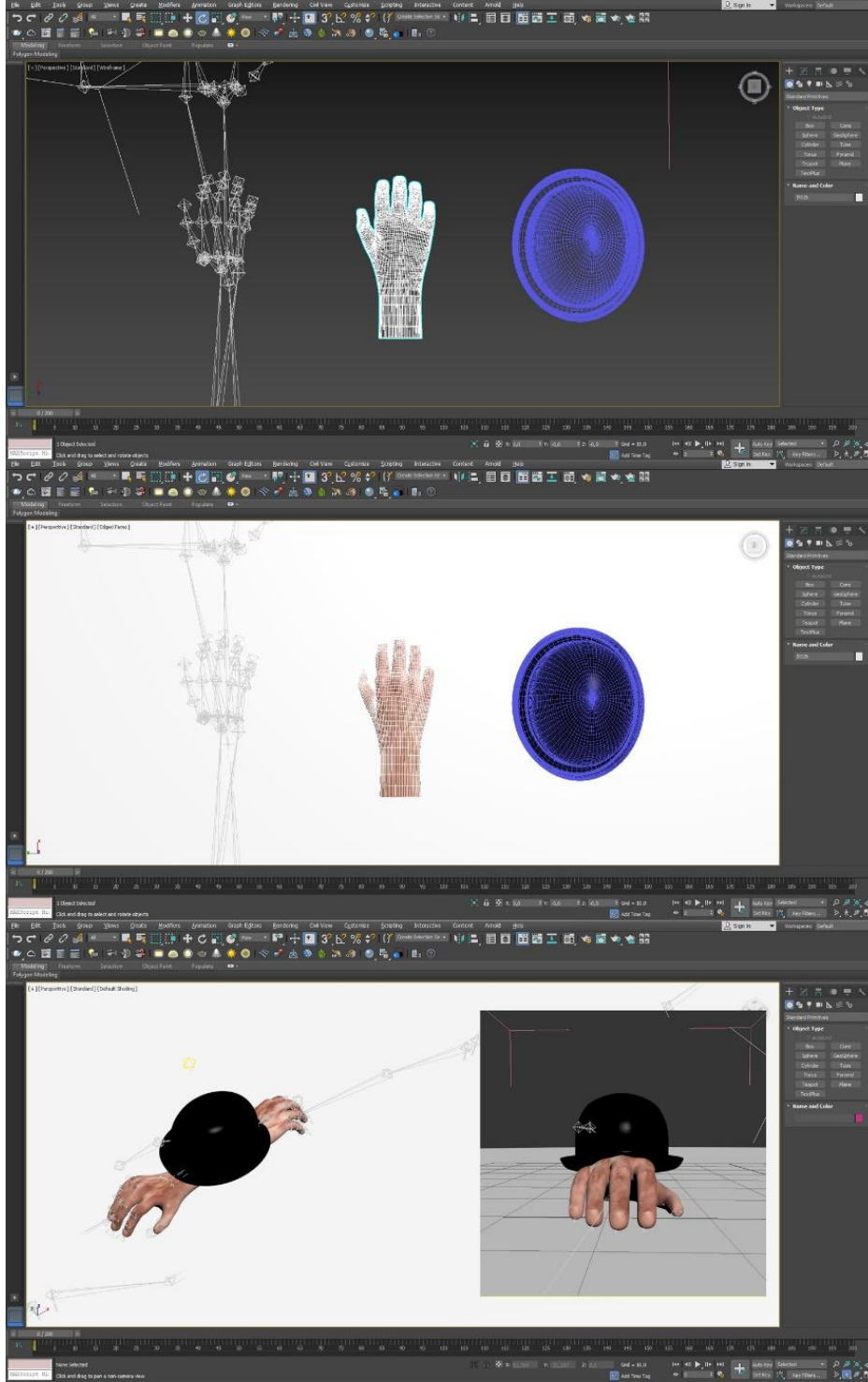
Şekil 13. Eskiz aşaması.

Başat imge olan el animasyonunun yapılması ise sürecin ikinci aşamasını oluşturmaktadır. El animasyonu için işaretleyici tabanlı bir sistem kullanılmıştır. Tüm vücuda giyilen, içerisinde eklem noktalarına denk gelen sensörler ve bilgilerin iletilmek üzere toplanmasını sağlayan sensörlere bağlı kablolar bulunan bu sistem, üretilen verileri kablosuz olarak router üzerinden bilgisayara iletmektedir (Şekil14). Bu çalışma kapsamında ihtiyaç, el animasyonu olduğundan vücut sensörleri kullanılmamıştır.

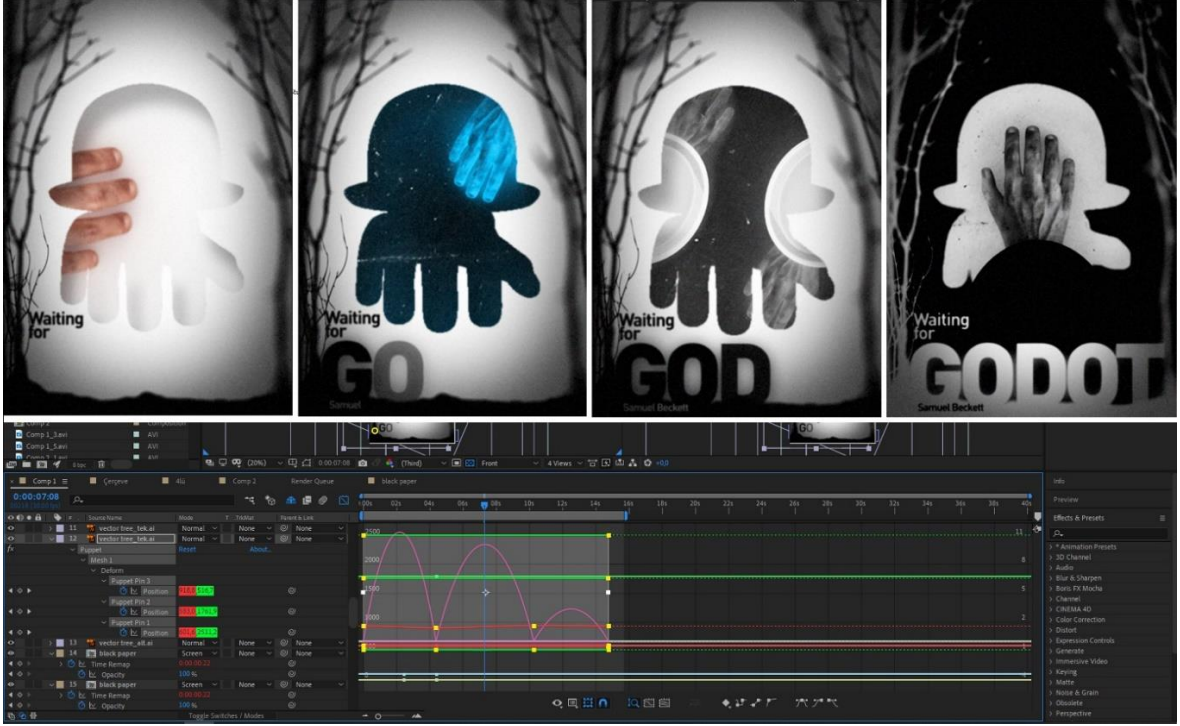
Şekil 14. Motion Suit uygulama aşamasından fotoğraflar.

Üretilen animasyonu verileri, giyisinin kendi yazılımı olan Rokoko Studio yardımı ile düzenlendikten sonra modelleme ve modele iskeletin giydirilmesi işlemi “rigging” için 3DStudio Max yazılımına yönlendirilmiştir. Bu aşamada aynı zamanda melon şapka modellenmiş ve el animasyonu ile uyumlu hareket edecek şekilde hareketlendirilmiştir (Şekil 15). Sahnedeki objelerin dokulandırılması ve ışıklandırılmasının ardından farklı açılara yerleştirilen kameralarla render aşamasına geçilmiştir. After Effects yazılımında revize edilmeye uygun PNG formatında render alınarak ikinci aşama tamamlanmıştır.

Şekil 15. 3ds Max arayüzü, el iskeleti, el modeli ve şapka modeli çalışması.

Üçüncü ve son aşama ise kurgunun, yardımcı görsellerin, ses efektlerinin ve renk düzenlemesinin yapıldığı After Effects sürecidir. Bu adımın ilk aşamasında, farklı kamera açılarından edinilen görüntülerin süreçenlik, döngüsellik ve tutarlılık gibi kaygılar gözetilerek kaba kurgusu tamamlanmıştır. Başat imgenin aksiyonuna uygun olarak, ağaçların hareketleri, ses efektleri, müzik ve renk düzenlemesi gerçekleştirilerek hareketli afişin son haline ulaşılmıştır (Şekil 16). 15 Saniye süren hareketli afiş, 700x1000 px ölçülerinde ve saniyede 30 kare olarak render alınmıştır. Afiş, döngüsel izlenecek şekilde kurgulanmıştır.

Şekil 16. After Effects sürecinden ekran görüntüsü.

6. Sonuç ve Öneriler

Hareketli imajların, günümüzün dijital ekosistemi düşünüldüğünde yadsınamaz bir noktada olduğu açıktır. Hareketli afişler ise bu yeni dünyanın başat bilgilendirme araçlarından biri halini almıştır. Tiyatroların geçmişten günümüze, tanıtım anlamında afiş ağırlıklı bir yol tercih ettikleri düşünüldüğünde, günümüz hareketli afişlerini tiyatrolar için benzerlerinden ayrılma noktasında avantaj sağlayacak bir biçem olarak kabul etmek mümkündür.

Bu çalışmada medikal, askeri, oyun tasarımı vb. birçok alan için kullanılan hareket yakalama teknolojisinin hareketli afiş uygulamalarında kullanılması süreci deneyimlenip kaleme alınmıştır. Süreçte sırasıyla, Rokoko Studio, 3DStudio Max ve After Effects yazılımları kullanılmıştır. Her ne kadar birbirine entegre çalışan programlar da olsa export ve import aşamalarında format farklılığından kaynaklanan renksel ve dokusal bozukluklar tespit edilmiştir. Motion Capture sürecindeki, giyilen ekipmanlar ile hareket takibi ve veri transferi aşamalarında, sensörlerin manyetik alanlardan etkilenmeleri sebebi ile revize gerektirecek sapmalara yol açtıkları görülmüştür. Verici sensörlerin yüksek hızda veri iletimi sağlamaları için router ve bilgisayara yakın konumlandırılması gerektiği düşünüldüğünde, manyetik sapmalar ve sağlıklı veri transferi konusunda bir ikileme karşılaşılmıştır. Motion Capture giysisinde bulunan sensörlerle bu sistemin yazılımı arasındaki kalibrasyonun sağlanmasında ilk aşama olan Tpose eşleşmesinin, yakalanan hareketlerin mantıklı veriler ifade edebilmesi anlamında hassas olunması gereken bir adım olduğu görülmüştür. Modelleme, dokulama ve ışıklandırmanın yapıldığı 3DStudio Max aşamasında rig ve envelop adımlarının yüksek polygona sahip modellerle yapılmasının hareket esnasında model deformasyonunu kabul edilebilir seviyede tutulabilmesi için önem arz etmektedir. Dokulama aşamasında ise opacity ve alpha map kullanımının uygun ışıklandırma ile daha gerçekçi sonuç verdiği tecrübe edilmiştir. Son aşamada ise ses, ses efektleri ile animasyon uyumunun sürecin başında eşzamanlı olarak planlansa da yazılımlar arasındaki geçişlerde ufak kaymalara yol açtığı görülmüştür. Sonuç olarak, görselleştirilmek istenen kavrama giden birden çok yolun bulunması, bu ifade biçiminin de kendi içinde farklı yaklaşımlara sahip olabileceğini göstermiştir. Tasarımcının, tasarım problemine bakış açısı ile şekillenen ihtimallerden sadece birinin kaleme alındığı bu çalışmanın, alternatif yaklaşımlar için teknik ve teorik anlamda veri sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynaklar

- Ashish, S., Mukesh, A., Anima, S., Pankhuri, D. (2013). Motion Capture Process, Techniques and Applications. *International Journal on Recent and Innovation Trends in Computing and Communication*, 1(4), 251 – 257. <https://doi.org/10.17762/ijritcc.v1i4.2771>
- Beckett, S. (2021). *Godot'yu Beklerken*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi
- Berk, M. E. (2017). Dünya Sinemasında Görsel Efektin Gelişimi: Türk Sinemasındaki Uygulamaları. *İnönü Üniver-sitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 2 (2), 189-209. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/inifedergi/issue-/33031/356515>
- Burnett, R. (2012). *İmgeler Nasıl Düşünür* (Güçsal Pular, Çev.). Metis: İstanbul.
- Can, A. (2005). *Kısa Film*. Konya: Tablet Kitabevi
- C. Chu, O. C. Jenkins, M. J. Matarie. (2003) Markerless Kinematic Model and Motion Capture from Volume S-equences. *Proceedings of IEEE Computer Vision and Pattern Recognition*, Vol: 2, 475-482. <https://robotics.usc.edu/publications/media/uploads/pubs/29.pdf>
- Colebrook, C. (2013). *Gilles Deleuze* (C. Soydemir, Çev.). Ankara: Doğubatı.
- Dent, S. (2014). What You Need to Know About 3D Motion Capture. <http://www.engadget.com/2014/07/14/motion-capture-explainer/>
- Dickholtz, L. (2009). *Magnition Motion Capture Systems*. MetaMotion. <https://metamotion.com/motion-capture/optical-motion-capture-1.htm>
- Erdem, S. (2021). Sanalı Gerçeğe Dönüştürmede Hareket Yakalama Teknolojisi. *Dijital Commuciation Journal*, 4(5), 16-32. <http://dx.doi.org/10.51295/dicoj.25>
- Gabai, O. ve Primo, H. (2008). *Acoustic Motion Capture*. United States Patent Application PCT/IL08/01578. <https://patents.google.com/patent/US20110009194A1/en>
- Fleischer, R. (2011). *Out of the Inkwell: Max Fleisher and the Animation Revolution*. USA: University Press of Kentucky.
- Kalyoncu, Z. Ö. ve Aslanyürek, M. (2016). Animasyon Sanatının Farklı Sektörlerde Kullanımı ve Endüstrileşme Süreci. *Yaratıcı Endüstriler Uluslararası Tasarım Sempozyumu. Bildiriler Kitabı. 1(2)*, 199-221. <https://www.researchgate.net/publication/336810363>
- Kirişcan, B. (2021). Türkiye'de Hareketli Afişin Ontolojisi. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 11 (1), 208-227. <https://doi.org/10.20488/sanattasarim.971357>
- Krasner, J. (2013). *Motiongraphic Design*. New York/India: Focal Press/ Replika Press
- Meggs, P. B. (1992). *A History of Graphic Design*. New York: Van Nostrand Reinhol.
- Potansiyometre. (2022, 15 Ocak). <https://tr.wikipedia.org/wiki/Potansiyometre>
- Nogueira, P. A. (2012). *Motion Capture Fundamentals A Critical and Comparative Analysis on Real-World Applications*. Semantic Scholars. https://paginas.fe.up.pt/~prodei/ds12/papers/paper_7.pdf
- Santure, S. (2007). Rotoscoping: Animation At It's Finest. Special Assigment paper, 1-2
- Sayın, Z. (2015). *İmgenin Pornografisi*. İstanbul: Metis.
- Williams, R. (2001). *The Animator's Survival Kit*. London. UK: Faber and Faber.

Görsel Kaynaklar

- Şekil 1.** <https://www.insightsoftechnology.com> https://www.phasespace.com/applications/sports_medical/ <https://www.youtube.com/watch?v=CwtzLO3KQD4> [Erişim Tarihi: 15.01.2022]
- Şekil 2.** <https://cs184.eecs.berkeley.edu/sp19/lecture/17-50/intro-to-animation-kinematics-mo> [Erişim Tarihi: 16.01.2022]
- Şekil 3.** https://www.researchgate.net/figure/Camera-setup-for-motion-capture_fig3_52012715[Erişim Tarihi: 16.01.2022]
- Şekil 4.** <https://alchetron.com/J-Stuart-Blackton> [Erişim Tarihi: 18.01.2022]
- Şekil 5.** https://www.researchgate.net/figure/Max-Fleischers-Rotoscope-patent-1917_fig5_306103141[Erişim Tarihi: 18.01.2022]
- Şekil 6.** <https://byrdtheatre.org/news/2019/12/the-polar-express-and-the-era-of-motion-capture> [Erişim Tarihi: 18.01.2022]
- Şekil 7.** <https://www.3dart.it/en/metahuman-creator-first-test-overview/> [Erişim Tarihi: 19.01.2022]
- Şekil 8.** https://66.media.tumblr.com/tumblr_m19pnyIo4v1qfg94wo1_1280.jpg, [http://smfafilm.blogspot.com/2012/11/anemic-cinema-marcel Duchamp](http://smfafilm.blogspot.com/2012/11/anemic-cinema-marcel- Duchamp) [Erişim Tarihi: 15.01.2022]
- Şekil 9.** <https://cleverclipstudios.com/en-ch/blog/what-is-motion-design-graphic-design-explained/>[Erişim Tarihi: 20.01.2022]
- Şekil 10.** <https://www.moma.org/collection/works/5370> [Erişim Tarihi: 20.01.2022]
- Şekil 11.** <http://giphy.com/gifs/movie-animated-fubiz-L6h0Q17Mc52Sc>

<https://giphy.com/explore/inception>

<https://tr.pinterest.com/chrissteyr/motion-poster/>

Şekil 12. <https://weltformat-festival.ch/en/2016/exhibitions/the-moving-poster-1>

<https://weltformat-festival.ch/en/2017/exhibitions/das-bewegte-plakat-2>[Erişim Tarihi: 20.01.2022]

Şekil 13. Yazarın Kişisel Arşivinden.

Şekil 14. Yazarın Kişisel Arşivinden.

Şekil 15. Yazarın Kişisel Arşivinden.

Şekil 16. Yazarın Kişisel Arşivinden.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uydıklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

ELAZIĞ YÖRESİNDEN BİR SALÂT ÖRNEĞİ: UŞŞAK SALÂTÜSELÂM

An Example A Salât From Elazığ Region: Uşşak Salâtüselâm

Yavuz DEMİRTAŞ

Doç. Dr., Fırat Üniversitesi, Devlet Konservatuarı, Türk Müziği Bölümü, Elazığ, yavuzdemirtas@firat.edu.tr, orcid.org/0000-0001-8140-5955

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:

29.06.2022

Kabul/Accepted:

13.09.2022

DOI:

10.18069/firatsbed.1138036

Anahtar Kelimeler

Dinî Türk Müzikîsi,
Salâtüselâm, Kâdiriyye,
Elazığ.

Keywords

Religious Turkish Music,
Salât ü Selâm, Kâdiriyye,
Elazığ.

ÖZ

Arapçada hayır dua içeren pekçok kavramı ihtiva eden salâtı kısaca; “Hz. Muhammed’e (s.a.v.) merhamet, mağfiret, feyz ü bereket vs. hayırlar ihsan etmesini Allah’tan (c.c.) dilemek” şeklinde tanımlamak mümkündür. Dinî naslar (âyet ve hadisler) icabı her müslümanın söylemesi gereken salât metinlerini müzik eşliğinde okumak, dinî Türk müzikinde “salât” türünü meydana getirmektedir. Müslüman Anadolu insanının en fazla rağbet ettiği dinî Türk müzikîsi türlerinden biri olan salât, “salâtüselâm” veya “salavat/salavat-ı şerife” olarak da adlandırılmış, ibadet mekânları olan câmilerde ve tasavvufî düşüncenin pratiğe dönüştüğü yerler olan tekkelerde büyük bir ıstıyakla icra edilmiş, insan hayatının hemen her önemli safhasında teberrüken okunmuştur. Bu türe gösterilen büyük rağbet, pek çok salâtın ortaya çıkmasına vesile olmuş, bunlardan bir kısmı kayıt altına alınarak günümüze gelebilmiş, ancak bir kısmı da kayıt altına alınmadığından dolayı maalesef unutulmuştur. Ancak Anadolunun birçok yöresinde geleneksel olarak varlığını sürdürmesine rağmen henüz kaydedilmemiş salâtlar da vardır ve bunlardan biri de Elazığ yöresinde icra edilen Uşşak makamındaki “salâtüselâm” adlı eserdir. Çalışmamızın konusunu da oluşturan bu eser, bölgedeki tasavvuf çevreleri (özellikle de Kâdirîler) tarafından okunmaktadır.

ABSTRACT

Salât, which contains many concepts that contain blessings in Arabic; It is possible to define as "wishing Allah's mercy, forgiveness, blessings and all kinds of goodness to be upon Prophet Muhammad" briefly. Reading the prayer texts, which every Muslim should read in accordance with the religious texts (verses and hadiths), accompanied by music constitutes the "salât" type in religious Turkish music. Salât, which is one of the religious Turkish music types most preferred by the Muslim Anatolian people salât, is also called "salavat/salavat-ı şerife", it was performed with great enthusiasm in dervish lodges which are places where sufi thought turns into practice and in mosques which are places of worship and it has been read in order to sanctify almost every important phase of human life. The great popularity shown to this genre has led to the emergence of numerous salâts and some of these salats have been recorded and have come to the present day, but some of them were unfortunately forgotten because they could not be recorded. However there are also salats that have not been recorded yet, although they continue to exist traditionally in many regions of Anatolia and one of them is the work called salâtüselâm in the Uşşak mode, performed in Elazığ region. This work, which also constitutes the subject of our study, is read by the mystic circles (especially Kâdirîler) in the region.

Atf/Citation: Demirtaş, Y. (2022). Elazığ Yöresinden Bir Salât Örneği: Uşşak Salâtüselâm. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 3(1043-1051).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Yavuz DEMİRTAŞ, yavuzdemirtas@firat.edu.tr

1. Giriş

Çalışmamızın konusunu teşkil eden “Uşşak salâtüselâm”, câmi ve tekkelerde ortaklaşa icra edildiği için dinî Türk müzikisinin “ortak” türlerinden (formlarından)¹ olan salât türüne ait bir eserdir. Binaen aleyh konunun daha iyi anlaşılması için evvela dinî Türk müzikisi ile bu müzikînin şubeleri, özellikleri, türleri ve bu türlerden salât kavramı hakkında kısa ve özlü bilgiler vermek gerekmektedir. Kısaca; “Türklerin kendi dinî yaşayışlarıyla İslâm dinini uzlaştırmaları sonucu ortaya çıkardıkları bir dinî müzikî çeşidi” olarak tanımlanan (Akdoğan, 2003: 369) dinî Türk müzikisinin daha geniş tanımı; “Hz. Peygamber (s.a.v.) ve sahabenin tatbikatı ile İslâm tasavvufunun görüşleri doğrultusunda ortaya çıkan Türklerdeki dinî hayat, zamanla câmilerde, tekkelerde ve çeşitli tarikat toplantılarında yapılan ibadet ve zikir esnasında, birtakım vesilelere binaen ve çeşitli kaideler çerçevesinde icra edilen ve dinî müzikî adını alan bir müzikîyi meydana getirmiştir, buna da ‘Türk din müzikîsi’² adı verilmiştir” şeklinde yapılmıştır (Özcan, 2000: 565-566).

Dinî Türk müzikisi de umumiyetle câmi ve tekkelerde icra edildiği için “câmi” ve “tekke müzikîsi” olmak üzere ikiye ayrılmaktadır: “Câmide ifa edilen ibadetler öncesinde, esnasında ve sonrasında, çoğu zaman serbest olarak icra edilen ses müzikîsine” ya da “hafızalardaki melodi kalıplarına belirli ibarelerin döşenmesi şeklinde ortaya çıkan insan sesine dayalı müzikîye” *câmi müzikîsi*; “İslâm dini çerçevesi içinde kurulmuş olan birçok tarikatta, oturarak ya da ayakta olmak üzere değişik biçimlerde, ağır ve yürük usullerle yapılan ayinlerde, gerek raks için, gerekse kesin bilgiye ulaşmak ve kendinden geçip dünyayı unutmak gayesiyle bestelenmiş eserlerin bütününden oluşan müzikîye” de *tekke müzikîsi* denmektedir (Özcan, 1982: 10-11; Özalp, 2000: 111). Birçok benzer özelliklere sahip olan bu iki müzikî türünü birbirinden ayıran bazı özellikler de mevcuttur ki, onları da şu şekilde özetlemek mümkündür:

1-) Câmi müzikîsinde güfte olarak adlandırdığımız metinler, Türkçe olan mevlid ve tevşih güfteleri dışında dinî zaruretler icabı Arapça iken; tekke müzikîsinde ise Farsça olan Mevlevî âyini ile Arapça olan şuşul hâriç, güfteler umumiyetle Türkçedir.

2-) Câmi müzikîsinde herhangi bir müzikî âetine yer verilmemişken tekke müzikîsinde ise neredeyse tüm Türk müzikîsi sazlarından istifade edilmiştir.

3-) İfa edilen ibadetler esnasında ortaya çıkan câmi müzikîsine ait eserlerin büyük bir kısmını - ilâhî ve tevşihler hâriç - ritimsiz (usulsüz) eserler oluştururken; tertip edilen zikir meclislerinde, zikir öncesinde, esnasında ve sonrasında ortaya çıkan tekke müzikîsindeki eserlerin büyük bir kısmını da - usulsüz na’lar, münacatlar ve kasideler hâriç - ritimli (usullü) olan eserler teşkil etmektedir.

4-) Yine ifa edilen ibadetlerin etkisinden olsa gerek câmi müzikîsine ubudiyet, züht, takva ve dua gibi duygular hâkim iken; tekke müzikîsine de daha ziyade tasavvufi lirizm kavramı bünyesinde yer alan aşk, vecd, cezbe, istiğrak vs. duygular hakim olmuştur (Ergun, 1942: 11-13).

Câmi, tekke ve muhtelif amaçlarla tertip edilen toplantılarda icra edilen dinî Türk müzikîsi birçok türü bünyesinde barındırmaktadır ki, bunları “câmi müzikîsi türleri”, “tekke müzikîsi türleri” ve câmi ile tekkelerde ortaklaşa icra edilen “ortak türler” olmak üzere üç ana başlık altında tasnif etmek mümkündür:

a-) Câmi Müzikîsi Türleri: İbadet öncesi, esnası ve sonrasında gerek câmi içinde, gerekse câmi dışında (minarede) icra olunan *Kur’ân-ı Kerîm*, *ezan*, *kâmet*, *salât*, *tekbir*, *tesbih*, *temcid*, *mevlid* ve *mîraciye* ile hem

¹ Fransızca bir kelime olan ve “biçim, şekil” anlamına gelen *form* kelimesi (Türkçe Sözlük, 2011: 2400); “içerik, biçim ve amaç yönünden birbirinden ayrılan bölümlere verilen isim” demek olan *tür* (cins, çeşit) kavramına (Akdoğan, 2003: 1) nispetle daha dar bir manayı ifade etmektedir. Mesela; “mobilya türü” denilince insanın aklına, kitaplık, masa, sandalye vb. zanaat ürünlerinden herhangi biri, “mobilya formu” denilince de herhangi bir mobilya ürününün (mesela; sandalyenin) şekli gelmektedir (Tıraşçı, 2018: 207). Tür ile form arasındaki farkı gösteren bu örnekten yola çıkarak Mevlevî âyini, durak, savt, ilâhî vs. gibi dinî Türk müzikîsi çeşitlerine “tür” demenin daha uygun olacağı kanaatindeyiz. Zira bunlar, içerik, biçim ve amaç yönünden birbirinden ayrılmaktadırlar. Bunu; “dinî Türk müzikîsi türlerinden olan Mevlevî âyininin formu şu şekildedir: ‘Selâm adı verilen dört bölümden oluşur, güftesi Farsçadır’” cümlesiyle özetlemek mümkündür.

² “Türk din müzikîsi”, “dinî müzikî”, “Türk dinî müzikîsi” ve “dinî Türk müzikîsi” gibi isimlerle anılan bu güzel sanat dalı için en uygun ismin, Türk müzikîsinin diğer şubesine isim olan ve genel kabul gören “lâ-dinî Türk müzikîsi (dinî olmayan Türk müzikîsi)” kavramının zıt anlamlısı “dinî Türk müzikîsi (dinî olan Türk müzikîsi)” olduğu kanaatindeyiz. Zira; “adlardan önce gelerek onları niteleyen, nasıl olduklarını gösteren veya çeşitli yönlerden belirten sözlerin “sıfat” olduğu ve bir isme “nasıl?” sorusu sorulduğunda verilen cevap ile sıfatın bulunduğu” (Korkmaz, 2009: 333) noktasından hareketle; “nasıl bir Türk müzikîsi?” sorusuna verilecek cevap ya “klasik” ya “tasavvufî” ya “askerî” ya da “dinî” olacaktır ki, bu da, alana verilebilecek en isabetli ismin “dinî Türk müzikîsi” olacağını göstermektedir.

câmilerde hem de tekkelerde icra edilen, dolayısıyla da “ortak” türlerden olan *na't*, *tevşih* ve *ilâhî* türlerini ihtiva etmektedir.

b-) Tekke Mûsikîsi Türleri: Tekkelerde icra edilen zikre ara verildiği zaman okunan *durak*, zikirlerini ayakta (kıyamî) yapan Rufaîye, Şazeliye, Düsukiye ve Sadiye gibi Arap kökenli tarikatların zikirlerinde okunan *şuğul*, vefat eden bir din veya tasavvuf önderinin arkasından okunan *mersiye*, yine bir din ve tasavvuf önderini övmek amacıyla okunan *kaside*, saz eşliğinde icra olunma zorunluluğu bulunan *Mevlevî âyini* ile *nefes* türlerini ihtiva etmektedir.

c-) Ortak Türler: Her ne kadar bazı kaynaklarda *na't* ve *ilâhî* “ortak türler” olarak zikredilmiş olsa (Kaplan, 1991: 86) da bu sayının çok daha fazla olduğunu söyleyebiliriz. Zira *durak*, *şuğul*, *mersiye*, *kaside* ve sazlarla icra edilme zorunluluğu bulunan *Mevlevî âyini* ile *nefes* gibi tekkelere mahsus türlerin dışında kalan dinî Türk mûsikîsi türlerini, câmi ile tekkelerde ortaklaşa/karşılıklı olarak icra edildikleri için “ortak türler” başlığı altında tasnif etmek daha doğru olacaktır (Tanrıkorur, 2003: 47).

Giriş mahiyetindeki bu bilgilerden sonra şimdi çalışmamızın esasını teşkil eden Uşşak salâtüselâm konusuna geçiyor ve bu eserin bağlı olduğu salât türüne dair bilgilerle cümlelerimize başlıyoruz:

2. Dinî Türk Mûsikîsi Türlerinden Salât

2.1. Tanımı

Yukarıda da belirtildiği üzere dinî Türk mûsikîsinin “ortak” türlerinden olan salât, çok anlamlı Arapça bir kelime olup, vahiy sürecinde ıstılah anlamını kazanarak kavramlaşmış ve Türkçede “namaz” ibadetine indirgenerek, anlam daralmasına uğramıştır. Cahiliye döneminde, İbranicedeki “dua” anlamıyla Arapçaya geçen salât kavramı, zamanla birçok manayı daha ihtiva etmiştir ki, “sırtın ortası, uyluk kemikleri, saygı için eğilip-bükülmek, rahmet, bereket, istiğfâr, keramet, tezkiye, güzel anma, tespih, kıraat, din, ibadethane, destek” bunlardan bazılarıdır (Karaalp, 2018: 173). Salât, ıstılahta da; “Hz. Muhammed’e (s.a.v.) Allah’tan (c.c.) rahmet dilemek, ona sığınmak, onu ve aile fertlerini hürmetle anmak, şefaatinı istemek maksadıyla yazılmış dua cümleleri ile sevgi ve övgü ifade eden sözleri ihtiva eden Arapça metinlerin bazen bir beste ile bazen de serbest (irticalî) olarak okunmasıyla oluşan bir dinî Türk mûsikîsi türü” anlamına gelmektedir (Harmancı, 2013: 154). Bestelenmiş Salatlar’ın kahir ekseriyetinin usûlsüz olduğunu, bununla birlikte usûllü olanlarının da mevcûd bulunduğunu bu vesileyle belirtmek istiyoruz (Koca, 2013).

2.2. Ortaya Çıkışı

Gerek Yüce Allah’ın (c.c.) Kur’ân-ı Kerim’de inananlara Hz. Peygamber’e (s.a.v.) salâtüselâm getirmeyi emretmiş olması³ gerek hadis kaynaklarında Hz. Peygamber’in (s.a.v.), kendisine salâtüselâm getirilmesinin faziletleri hakkında birçok sözünün bulunması, gerekse ümmetin Hz. Peygamber’e (s.a.v.) büyük sevgi ve saygı göstermesi, İslâm âleminde pek çok salâtüselâm metninin ortaya çıkmasına vesile olmuştur. İslâmiyet’in zuhûrundan sonra geçen ilk iki yüzyılda çeşitli vesilelerle bir araya gelen insanlar, sohbet ve zikir meclislerinde sadece Kur’ân’dan bazı âyetleri okurken, IX. yüzyıldan itibaren zikirlerinde raks etmeye, zikir öncesine, esnasında ve sonrasında mûsikî icra etmeye başlamışlardır. Mesela; Nizamiye medreselerinin Selçuklular tarafından 1067’de kurulmasının ardından tertîp edilmeye başlanan mevlîd merasimlerinde salâtüselâmlar⁴ okunmaya, kurulan zikir meclislerinde de sema törenleri icra edilmeye başlanmıştır. Yine sûfilerin, defler eşliğinde zikirlerini yaparken ilâhîler, tevhid, salât, tesbihat yaptıkları bilinmektedir ki, buna örnek olarak Ahmed Yesevî’nin (ö. 1166) “Divân-ı Hikmet” adlı eserinde yer alan hikmetlerin okunduğu zikir meclislerinde *na't*lar ve salâtüselâmların mûsikî eşliğinde ve belirli bestelerle okunmasını verebiliriz (Koca, 2013: 122-123). Sözün özü salâtüselâm metinlerini yazan ve bu metinleri mûsikî eşliğinde okuyan milletlerin başında Allah (c.c.) ve Resûlü’ne (s.a.v.) tüm safiyetiyle bağlı Türk milleti, devletlerin başında da Türk milletinin kurmuş

³ “Muhakkak ki Allah (c.c.) ve melekleri, Peygamber’e (s.a.v.) salât ederler. Ey îman edenler, siz de O’na salât edin ve tam bir teslimiyetle selâm verin!” (*Ahzab*, 33/56).

⁴ “Salât” ve “selâm” kelimelerinden oluşan “salâtüselâm” terkihi, “Hz. Peygamber (s.a.v.) için okunan ve Allah’ın (c.c.) rahmet ve selâmının O’nun (s.a.v.) üzerine olması dileğini ifade eden dualara” denir. Salavat, salât kelimesinin çoğuludur. Hz. Peygamber’e (s.a.v.) en kısa şekilde; “Allahümme salli alâ Muhammed” veya “Sallahühü aleyhi ve sellem” ya da “Allahümme salli alâ Seyyidînâ Muhammedin ve alâ âlihi ve sahbihi ve bârik ve sellim” diye ve istenildiği kadar salâtüselâm getirilebilir (Diyabet Haber, “Salâtüselâm nedir? Hz. Peygamber’e (s.a.v.) nasıl ve hangi lafızlarla salâtüselâm getirilir?”, *diyanethaber.com.tr* (Erişim 08.09.2021)).

olduğu cihanşümul Osmanlı Devleti gelmektedir. Osmanlı kültüründe ortaya çıkmış olan çok sayıdaki salâtüselâm, okudukları yer ve zamana göre farklı isimlerle isimlendirilmiş ve birbirinden farklı türleri hâiz olmuştur ki, bunların neler olduğunu özetle aşağıya alıyoruz.

2.3. Tesmiyeleri

Dinî Türk müzikisinin önemli ve ortak türlerinden olan salât, Anadolu’da “salâ”, “salâtüselâm” ve “salâvat” olarak da tesmiye edilmektedir. Anlam bakımından aralarında herhangi bir fark bulunmamasına rağmen bu kavramların az da olsa nev-i şahsına münhasır bazı özellikleri mevcuttur. Şöyle ki; “salâ” denilince, “müezzinin, güzel bir sesle minareden Hz. Peygamber’i (s.a.v.) medh u senâ etmesi, O’na salâtüselâm getirmesi” anlaşılakta, “salavat” kavramından da, “özellikle câmi ve tekke içerisinde okumak için bestelenmiş, Hz. Peygamber’e (s.a.v.) olan bağlılığın simgesini sembolize eden, aynı nağmelerle bazen bir kişi, bazen de topluca icra edilen salâtüselâm” anlaşılmaktadır. Yani, daha uzun seslerle ve ritimsiz olarak minareden okunan salâtüselâma “salâ”; câmi ve tekke içerisinde, genellikle bir ritme bağlı olarak okunan salâtüselâma da “salavat” denmektedir (Koca, 2013: 125).

2.4. Çeşitleri

2.4.1. Câmi Salâtları

2.4.1.1. Câmi Dışında (Minarede) Okunan Salâtlar

İlk olarak Tolunoğulları zamanında (868-905) icra edilen müezzinin minareden salâ okuma geleneği Osmanlılar zamanında (1299-1923) daha da zenginleşerek günümüze ulaşmıştır. Minareden okunan salânın, bir ölümü haber verme, kılınacak cenaze namazını halka duyurma, meydana gelen olağanüstü hadiseler karşısında Hz. Peygamberimiz’e (s.a.v.) salâtüselâm getirilerek Allah (c.c.) ve Resulü’nden (s.a.v.) yardım isteme, mübarek gün ve geceleri hatırlatma, Müslümanları bayram ve cuma namazlarına davet etme amacına matuf olduğu hemen her Müslümanın malumudur (Koca, 2013: 124). Mesela; sabah ezânından önce okunan salâyâ sabah salâsı, cuma ve bayram günleri okunan salâyâ cuma ve bayram salâsı, cenâzelerde okunan salâyâ da cenâze salâsı, 15 Temmuz 2016 tarihinin gecesinde gerçekleşen darbe girişiminde ve Covid-19 salgınının yoğun olarak devam ettiği günlerin gecelerinde okunan salâları örnek olarak verebiliriz.

2.4.1.2. Câmi İçinde Okunan Salâtlar

Minareden okunan salâların dışında câmi içerisinde okunan ve sayıları da salâlara nazaran daha fazla olan salâvatların içerisinde mevlidin “velâdet” bahrinde Hz. Peygamber’e (s.a.v.) hürmeten ayağa kalkıldığında, sakal-ı şerif ve hırka-i saadet ziyaretinde ve teravih namazlarında okunan “salât-ı ümmiye” ile mevlidin veladet bahrine girmeden evvel ve teravih namazlarının sonunda yer alan duaya geçmeden evvel müezzinlerin cumhur halinde okudukları “mâhur salât”, çokça icra edildikleri için aşına olunan salâtların başında yer almaktadırlar. Yine bu ikisi kadar olmasa da bazı yörelerde icra edilen mevlid merasimlerinde, kılınan vakit ile teravih namazlarının öncesinde, esnasında ve akabinde okunan yöresel ağızlara göre bestelenmiş birçok salâtüselâm da mevcuttur ki, bunların bir kısmı ya yeni yeni keşfedilmekte ya da keşfedilmeyi beklemektedir (Koca, 2013: 147-151). Bunlardan biri, aynı zamanda çalışmamızın konusunu da teşkil eden “salât-ı dâiyye ve devâiyye” adlı eserin bir başka versiyonu olan ve Amasya ile Erzurum’daki bazı câmilerde icra edildiği ifade edilen “Uşşak salavat” adlı eserdir ki, bu eser 20 Haziran 2017 tarihinde, Diyanet TV’deki iftar programında Fatih Koca tarafından seslendirilmiştir.

2.4.2. Tekke Salâtları

Salât, tekke içerisinde en fazla icra edilen dinî Türk müzikisi türlerinden birini teşkil etmektedir. Bunda, âyet ve hadisler gereği hemen her tarikatın evradında yer alan Hz. Peygamber’e (s.a.v.) salâtüselâm getirme ameliyesinin mühim bir rol oynadığını düşünmekteyiz. Zira hemen her tarikat, zikir meclislerinde mutlak surette salavat-ı şerifelere yer vermiş, bu ibarelerle Peygamber (s.a.v.) vesile kılınarak Allah’a (c.c.) yapılan duaların kabul edilmesi amaçlanmıştır. Mesela; tekkelere mahsus salâtlardan biri olan “Salât-ı Kemaliye”⁵ adlı

⁵ **Salât-ı Kemaliye:** Arapça metni Halvetiyye’den Mustafa Bekri Efendi’ye (ö. 1749) ait olan ve Kadiri zikri esnasında okunan bu eser, TRT Ankara Radyosu Tasavvuf Müziği Korosu’nun kurucu şefi Ahmet Hatipoğlu tarafından Hüseyin makamında notaya alınarak yeniden düzenlenmiştir (Koca, 2013: 124-155).

eserin özellikle namazlardan sonra okunmasıyla büyük sevap kazanılacağına, rızkın genişleyeceğine ve gam ile endişenin giderileceğine inanılmaktadır. Ancak oldukça fazla sayıda olduğuna inandığımız tekke salâtlarından (salavatlardan) pek çoğu, vücut buldukları tarikat meclislerinin dışında okunmadıkları için maalesef geniş halk kitleleri tarafından bilinmemekte, dolayısıyla da mahallî (yöresel) olarak varlıklarını sürdürmektedirler. Pek çoğu henüz gün yüzüne çıkmamış bu salâtlar, üzerlerinde çalışmalar yapıldıkça peyder pey tanınır hale gelmektedirler ki, yukarıda bahsettiğimiz salât-ı kemâliye ile minareden okunan salâ icrasına benzer bir şekilde icra edilen “Büyük Kadirî Salavatı”⁶ ve “Selâmlama”⁷ adlı eserler bunlardan birkaçını teşkil etmektedir. Gerek müzikal özellikler bakımından benzerlik arz etmeleri gerekse Ahmet Hatipoğlu’nun Elazığ’daki Kadirîler’in kurmuş olduğu Takva Vakfı ile olan yakın ülfeti (ki, bu ülfet neticesinde bu vakıfta icra edilen birçok ilahî ve salâtı notaya alarak eserlerinde yayınlamıştır) bu salâtların Elazığ’da icra edilen Kadirî salâtlarından olduğuna işaret etmektedir. Yine bu salâtların dışında şeyh tarafından tarikata intisap eden dervişe arakiyenin törenle giydirilmesi esnasında okunan birçok salâtüselâm da mevcuttur. Yeri gelmişken Salât kavramının tekkelerde fikhî ve mûsikî boyutundan öte bir manayı (davet/çağrı) da içerdiğini, mesela; Mevlevîhanelerde “lokmaya salâ” denilerek muhibbanların yemeğe; “Destûr! Tennûreye salâ, ya hû!” denilerek de mukabeleye davet edildiğini belirtmek istiyoruz (Koca, 2013: 124-155).

2.4.3. Câmî İle Tekkede Okunan “Ortak” Salâtlar

Dinî Türk mûsikîsinin en önemli türlerinden olan salât, birçok alt türüyle câmilerde olduğu gibi tekkelerde de icra edilmektedir. Mesela; daha önce de belirttiğimiz gibi Türk mûsikîsinin şah eserleri arasında yer alan ve mevlid merasimlerinde, zikir meclislerinde, mukaddes emanetlerin ziyaretine ve teravih namazlarında okunan *salât-ı ümmiye* ile *mâhur salât*, câmilerde olduğu kadar tekkelerde de çokça okunan salâtlar arasında yer almaktadır. Hâkezâ câmi ve tekkelerde kılınan teravih namazları ile icra edilen mevlid merasimlerinde okunan salâtüselâmları da bu konuda örnek gösterebiliriz. Binaen aleyh tekke kaynaklı birçok salâtüselâmın bazı yörelerin bazı câmilerinde icra edildiklerine de şahit olunmaktadır ki, bir önceki maddede ismi geçen salâtları bu konuya örnek olarak verebiliriz (Koca, 2013: 147-152). Bunda, vakit, teravih ve bayram namazları gibi dinî ibadetler ile mevlid, miraciye, regaibiye gibi dinî merasimlerin câmi ve tekkelerde ortaklaşa icra edilmeleri ile câmi görevlilerinden pek çoğunun, sesli zikir yapan, dolayısıyla da mûsikîden çokça istifade eden tarikatlardan birine, özellikle de Anadolu coğrafyasında yaygın olan Kadirî tarikatına mensup olmalarından mütevellid tekkelerinde okunan salâtları, görevli oldukları câmilerde de icra etmeleri mühim bir rol oynamıştır diye düşünmekteyiz.

3. Uşşak Salâtüselâm

3.1. Eserin Güftekârı

Yapmış olduğumuz bu çalışma ile gün yüzüne çıkarılan “Uşşak Salâtüselâm” adlı eser, yukarıda sözü edilen tasnif çeşitlerinden tekke salâtları arasında yer almakta ve Elazığ ili sınırları içerisinde faaliyetlerini sürdüren tasavuf çevrelerince (özellikle de Kadirîler tarafından) zikir meclislerinde yoğun bir şekilde icra edilmektedir. “Dertler ve devâlar adedince Hz. Peygamber’e (s.a.v.) ve âline salâtüselâm göndermesini Yüce Allah’tan (c.c.) niyâz etme” anlamını taşıyan bu salâtın Arapça olan sözleri (güftesi/metni), Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî’ye (ö. 1827) aittir.⁸

3.2. Eserin Mâzisi Ve Menşei

Uşşak makamında bestelenen ve irticâlen okunan bu salâtüselâmın ne zaman bestelendiği kesin olarak bilinmemekle beraber onun en az elli yıllık bir geçmişe sahip olduğunu kesin olarak söyleyebiliriz. Aslına

⁶ **Büyük Kadirî Salavatı:** Kadirî toplantılarında solo ve koro olarak icra edilen ve minareden okunan salâ icrasına çok benzeyen bu salavat, Ahmet Hatipoğlu tarafından Takva Vakfı’nın icrası örnek alınarak notaya alınmıştır (Koca, 2013: 124-155).

⁷ **Selâmlama:** Kadirîlerin zikir devranına girişte okudukları Uşşak makamındaki bu esere “Selâmlama” da denilmektedir. Ahmet Hatipoğlu, bu eseri Takva Vakfı’nın icra ettiği şekliyle notaya almış, sözlerini ise anonim ve kadim bir eser olarak belirtmiştir. Bu eser, sadece tekkelerde değil, çeşitli cemiyet toplantılarında ve camilerde, halk tarafından da icra edilmektedir (Koca, 2013: 124-155).

⁸ “Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî’nin Okuduğu Rivâyet Edilen Salâvat”, *İslam ve İhsan*, E.T. 14 Şubat 2018, <https://www.islamveihsan.com/mevlana-halidi-bagdadinin-okudugu-salavat.html>

bakılırsa almış olduğu icazetle Kâdirî kaidelerine göre dersler de veren Haydar Baba (ö. 1979) müntesiplerinin düzenlemiş oldukları zikir meclislerinde yaklaşık elli yıl önce bizzât dinlemiş olmam, bu eserin yarım asırdan çok daha fazla bir mâzîsinin olduğunu göstermektedir. Eserin menşei konusuyla ilgili de şunları söyleyebiliriz: Elazığ ili sınırları içerisinde nüfus ve nüfûz bakımından etkili olan tarikatların başında Nakşibendiyye, Kâdiriyye ve Rûfaiyye gelmektedir. Gerek zikirlerini gizli (hafî) yapmaları gerekse pîrleri başta olmak üzere tarikat ulularının mûsikîye pek itibâr etmemeleri (Tosun, 2006: 343) göz önünde bulundurulduğunda bu salâtüselâmın Nakşîlerden neş'et etmediğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Arap kökenli bir tarikat olan Rûfâilikte ise zikirler sesli (cehrî) ve ayakta (kıyâmî) icra edilmekte ve zikirlerinde daha ziyade *şuğul* adı verilen Türk Mûsikîsi kâidelerine göre bestelenmiş Arapça güfteli ilâhiler okunmaktadır (İnançer, 1993-1994: 330-331). Buna yöredeki pek fazla olmayan nüfusları - dolayısıyla nüfûzları - da eklenince bu eserin Rûfâilerden neş'et etme ihtimalinin de yok denecek kadar az olduğunu söyleyebiliriz. Ancak yörede çok sayıda müntesibi bulunan, dolayısıyla da yörenin sosyo-kültürel hayatında son derece etkili olan Kâdiriyye için bunu, yani Uşşak salâtüselâmın bu tarikattan neş'et etmediğini söylemek oldukça zor görünmektedir. Zira bu tarikat zikirlerini sesli ve ayakta dönerek (devrânî) icra etmekte ve zikirlerinde mûsikîye, özellikle de devrân zikrinin ritmine uygun ilâhîlere çokça yer vermektedir (İnançer, 1993-1994: 378). Bu tarikatın mûsikîşinas zâkirleri, tekkelerinde okudukları bu ve bunun gibi dinî Türk mûsikîsi eserlerini iştirak ettikleri meclislerde de büyük bir iştîyakla icra ederek onların tüm yöreye yayılmasına, dolayısıyla da anonim hale gelmelerine vesile olmuşlardır. Nitekim günümüz Elazığ'ındaki tekke mûsikîsinin öncülüğünü de bu tarikatın mûsikîşinas zâkir ve zâkirbaşları yapmaktadır. Netice itibariyle gerek bu bilgiler gerekse Kâdiriyyeden de icazetli Haydar Baba'nın müridlerinin bu eseri icra etmesi, onun Elazığ'daki Kâdirîlerden neş'et edip yayıldığını kuvvetle muhtemel bir hale getirmektedir.

Yeri gelmişken Elazığ'daki Kâdirîlerin, tekkelerinde icra etmiş oldukları ilâhî ve salâtların, yörede olduğu kadar ülkemizde tanınmasına da öncülük ettiklerini, bunu da, özellikle merkezi Ankara'da bulunan Takva (Tasavvuf Kültürünü Araştırma) Vakfı eliyle gerçekleştirdiklerini belirtmek istiyoruz. Elazığ'daki meşhur Kâdirî şeyhlerinden Tayyâr Baba'nın (ö. 1973) oğlu Abdülkadir Şaşmaz'ın kurduğu bu vakıf, Elazığ'dan ziyade İstanbul ve Ankara'da, özellikle de bazı ses sanatçıları, gazeteciler vb. şahsiyetler nazarında oldukça yoğun bir ilgi görmektedir (Çakır, 1997). Nitekim 2015 yılında hayatını kaybeden ünlü dinî Türk mûsikîsi bestekârlarından Ahmet Hatipoğlu, kaleme almış olduğu "Besteleriyle Yunus Emre İlahileri" adlı eserinde, Takva Vakfı'ndan almış olduğu bazı ilâhîlere yer vermektedir (Hatipoğlu, 1993).

3.3. Eserin Arapça Metni ve Manası

Uşşak makamında bestelenen salâtüselâmın Arapça metni ile manasını aşağıya alıyoruz:

صلوة الله سلام الله عليك يا نبي الله صلوة الله سلام الله عليك يا رسول الله صلوة الله سلام الله عليك يا حبيب الله

"*Sâlâtullah, selâmullah aleyke yâ Nebiyyallah, Sâlâtullah, selâmullah aleyke yâ Resûlallah, Sâlâtullah, selâmullah aleyke yâ Habîballah*"

Manası: "Allah'ın (c.c.) salâtı ve selâmı senin üzerine olsun ey Allah'ın Nebîsi (s.a.v.)! Allah'ın (c.c.) salâtı ve selâmı senin üzerine olsun ey Allah'ın Resûlü (s.a.v.)! Allah'ın (c.c.) salâtı ve selâmı senin üzerine olsun ey Allah'ın Habîbi (s.a.v.)!"

Zikir meclislerinde (özellikle de zikir aralarında) irticâlen ve biteviye (aynı biçimde ve sürekli olarak) icra edilen bu salât da zikirlere iştirak eden Allah (c.c.) ve Resûlü'ne (s.a.v.) gönül veren tekke erbâbının dinî ve tasavvufî duygularını tahrik ve teşvik etmekte, seyr ü sülûklerini (ma'nevî yolculuklarını) tamamlamada büyük önemi hâiz olan "aşk" binitinin daha hızlı bir şekilde hareket etmesine katkı sağlamaktadır. Ezcümle Allah (c.c.) ve meleklerinin yapmış olduğu ve müminlerin de yapmalarının emredildiği Hz. Peygamber'e (s.a.v.) salâtüselâm getirme fiilini kendilerine vird, yani "Allah'a (c.c.) yaklaşmak için belirli zamanlarda ve belli miktarlarda yapılması gereken ibâdet, duâ ve zikir" (Kara, 1995: 533) kabul eden ehl-i tarîkin (mutasavvıfların), diğer pek çok salâtta olduğu gibi bu salâtüselâm metnini de en güzel şekilde, yani "ruhun gıdası" olarak tarif edilen mûsikî sanatının etkili makâmlarından olan Uşşak makamında besteleyip irticâlen okumalarının tesadüf olmadığını, olsa bile pek çok açıdan (özellikle de "güfte-makam" uyumunu göstermesi bakımından) gayet yerinde bir tesadüf olduğunu düşünmekteyiz.

3.4. Eserin Müzikal Analizi

Daha önce de belirttiğimiz gibi bu salâtüselâm, Elazığ insanının da çok fazla rağbet ettiği Türk mûsikîsinin ana ve ağır başlı makamlarından Uşşak makamında bestelenmiştir. Malum olduğu üzere Uşşak makamı lûgat bakımından “âşıklar makamı” anlamına gelmekte ve bu manaya uygun olarak da insanda dinî ve tasavvufî duyguları uyandırmaktadır. Çıkıcı bir makam olan ve durak perdesi altından yegâh perdesinde bir rast beşlisi olarak genişleyen Uşşak makamının en önemli ve karakteristik asma karar perdesi, 2-3 koma değerindeki uşşak perdesidir. Seyre başladıktan sonra durak üzerindeki Uşşak dörtlüsünün seslerinde dolaşmakta, daha sonra da dizinin iki tarafında, yani güçlü üzerinde karışık gezinilip nevâ perdesinde yarım karar yapılmakta, bu arada da gerekli asma kararlar ve diğer özellikler gösterilmektedir. Nihayet bütün dizide ve genişlemiş bölgede gezinildikten sonra düğâh perdesinde Uşşak çeşnili tam karar yapılmaktadır (Özkan, 1994: 120-125).

Notasını bu çalışmanın sonunda verdiğimiz eserin müzikal analizine gelince; üç cümle ile altı ölçüden oluşan esere Uşşak makamının güçlü sesi olan sekizlik nevâ (re) perdesi ile başlanmış, ardından eserin makamını anlık da olsa tereddüte düşürebilecek derecede sıkça kullanılan hüseyinî (mi) perdesine çıkılmış ancak burada bir dörtlük süreden sonra onaltılık notaları hâiz nevâyâ, akabinde de çargâh (do) perdesine inilmiş, bilâhère birinci ölçünün sonuna kadar acem (fa), gerdâniye (sol), nevâ ve çargâh perdeleriyle çıkışlı-inişli bir şekilde gidilmiş ve ölçünün sonunda çargâh perdesi vurgulanarak ikinci ölçüye geçilmiştir (Şekil 1). İkinci ölçüye de hüseyinî perdesi ile başlanmış, nevâ, çargâh, hüseyinî, acem perdelerinin yanısıra aynı zamanda Uşşak makamının karakteristik özelliğini de yansıtan uşşak (2-3 koma bemollü si) perdesi ile bu makamın karar sesi düğâh (la) perdesinin dönüşümlü olarak yer aldığı nağmeler zinciri ölçünün sonunda yer alan düğâh perdesine kadar devam etmiş ve neticede ikinci ölçüyle birlikte birinci cümle de nihayete ermiştir. İkinci cümlelerin yer aldığı üçüncü ve dördüncü ölçüler de bu minvâl üzere devam ederek üçüncü ve son cümlelerin ilk yarısının yer aldığı beşinci ölçüye geçilmiştir. Beşinci ölçünün ilk nağmeleri, birinci ölçünün ilk nağmelerinde yer alan acem sesine kadar devam etmiş ve nevâ sesinden itibaren eserin nihayete ereceğini hissettirecek şekilde öncekilere nazaran daha pest perdeler olan çargâh, uşşak, düğâh ve son olarak da şu ana kadar hiç kullanılmayan rast (sol) perdesi, akabinde de düğâh perdesi vurgulanarak beşinci ölçü bitirilmiş ve son ölçü olan altıncı ölçüye geçilmiştir. Eserin son cümlesi ile karar kısmının yer aldığı altıncı ölçüde, öncekilere göre daha pest olan notaların süresi artmaya başlamış (ağırlaşmış), hem de karar sesi olan düğâh perdesi, sık sık ve uzun süreli olarak ön plana çıkmaya başlamış, son olarak da güçlü sesinin (nevâ/re) son bir kez vurgulanmasıyla eser, karar sesi olan düğâh (la) perdesinde nihayete ermiş, yani karar kılmıştır.

4. Sonuç

Türkiye Cumhûriyeti sınırları içerisinde icra edilen câmi ile tekke salâtlarından, yapılan çeşitli çalışmalar neticesinde kayıt altına alınarak gün yüzüne çıkarılanlar olduğu gibi, üzerinde herhangi bir çalışma yapılmadığı için henüz gün yüzüne çıkarılmamış olanlar da mevcuttur ki, bunlardan biri de yaptığımız bu çalışma ile ortaya çıkarılan, dolayısıyla da kayıt altına alınarak dinî Türk mûsikîsi literatürüne kazandırılan Elazığ ilindeki tasavvuf çevrelerinin (özellikle de Kâdirî tarikatının) zikir meclislerinde irticâlen okudukları Uşşak makamındaki salâtüselâmdır. Bahsi geçen tasavvufî çevreler, icra ettikleri bu tekke salâtı ile Hz. Peygamber’e (s.a.v.) salât ve selâm getirme ilâhî emrini en güzel cümlelerle yerine getirirken, bunu da dinî ve tasavvufî duyguları uyandıran Türk mûsikîsinin basit makamlarından olan Uşşak makamı eşliğinde ifa etmekte, böylelikle de Allah (c.c.) ve Resûlü’nün (s.a.v.) rızasını kazandıkları gibi ruhlarını da en güzel şekilde rızıklandırmaktadırlar. Ezcümle ülkemizde bu salât gibi yapılacak olan çalışmalarla keşfedilmeyi bekleyen daha nice salâtların olduğunu biliyor ve araştırmacıları, bunları ortaya çıkarıp dinî Türk mûsikîsi literatürüne kazandırmaya davet ediyoruz.

UŞŞÂK SALÂT U SELÂM

Yöresi : Elazığ
Kaynak : Anonim

Derleyen - Notaya Alan
Doç. Dr. Yavuz DEMİRTAŞ

SA LÂ TUL LAH SE LÂ MUL LAH

A LEY KE YÂ NE BÎY YAL LAH

SA LÂ TUL LAH SE LÂ MUL LAH

A LEY KE YÂ RE SÛ LAL LAH

SA LÂ TUL LAH SE LÂ MUL LAH

A LEY KE YÂ HA BÎ BAL LAH

Şekil 1. Uşşâk Salât u Selâmın Notası (Eseri dinleme için QR Kodu: <https://youtu.be/qqx1JTXuN4g>).

Kaynaklar

- Akdoğan, B. (2003). Türk Din Müsikisi'nin Anadolu'da Doğuşu ve Tarihi Seyri Hakkında Bazı Mülâhazalar. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 44 (1), 345-371.
- Akdoğu, O. (2003). *Türk Müziğinde Türler ve Biçimler*. İzmir: Meta Basım.
- Akpınar, H. (2008). Bir Câmî Müsikîsi Formu: Feraciye. *İSTEM*, 11, 189-194.
- Çakır, R. (1997). Türk-Kürt Sınırında İslâmî Hayat: Elazığ Örneği. *Birikim Dergisi*, 104.
- Ergun, S. N. (1942). *Türk Müsikîsi Antolojisi (Dinî Eserler)*. Cilt 1-2. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Harmancı, A. B. İ. (2013). Türk Din Müsikîsi'nde Salâ (Salât) Formu ve Salâ Besteleri. *Rast Müzikoloji Dergisi*, 1 (1), 154-195.
- Hatipoğlu, A. (1993). *Besteleriyle Yunus Emre İlahileri*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- İnançer, Ö. T. (1993-1994). Rifaîlik'te Zikir Usûlü ve Müsikî. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. Cilt 1-8. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 6, 330-331.
- İnançer, Ö. T. (1993-1994). Kâdirlik'te Zikir Usûlü ve Müsikî. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. Cilt 1-8. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 4, 377-378.
- Kaplan, Z. (1991). *Dinî Müsikî Dersleri*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Kara, M. (1995). Evrâd. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 11, 533-535.
- Karaalp, C. (2018). Salât Kavramının Semantik Analizi. *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9 (1), 173-212.
- Koca, F. (2013). İslâm Tarihi ve Medeniyetinde Salâlar ve Salavâtlar (Anadolu Örneği). *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi*.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özalp, M. N. (2000). *Türk Müsikîsi Tarihi*. Cilt 1-2. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Özcan, N. (1982). XVIII. Asırda Osmanlılarda Dinî Müsikî. *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi*, İstanbul.
- Özcan, N. (2000). XVII ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlılar'da Dinî Müsikî. *Yeni Türkiye Dergisi Osmanlı Özel Sayısı (Osmanlı'nın 701. Kuruluş Yıldönümüne Özel)*. Cilt 1-4. İstanbul: Yeni Türkiye Dergisi Yayınları, 4 (34), 565-566.
- Özkan, İ. H. (1994). *Türk Müsikîsi Nazariyatı ve Usûlleri*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Tanrıkörur, C. (2003). *Osmanlı Dönemi Türk Müsikîsi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tıraşçı, M. (2018). Türk Din Müsikîsi Terim ve Türlerinin Tasnifine Dair Farklı Bir Deneme. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7 (5), 204-217.
- Tosun, N. (2006). Nakşibendiyye: Âdâb ve Erkân. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 32, 342-343.
- Türkçe Sözlük. (2011). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

İnternet Kaynakları

- "Salâtüselâm nedir? Hz. Peygamber'e (s.a.v.) nasıl ve hangi lafızlarla salâtüselâm getirilir?, Diyanet Haber, diyanethaber.com.tr (Erişim: 08.09.2021).
- "Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin Okuduğu Rivâyet Edilen Salâvat", İslam ve İhsan, islamveihsan.com.tr (Erişim: 14 Şubat 2018).

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

HUKUKİ VE SİYASİ-İDARİ AÇIDAN TANZİMAT DÖNEMİ
GELİŞMELERİNİN DEMOKRASİYE KATKISI

*The Contribution Of The Legal Political-Administrative Developments Of The Tanzimat Period
To The Democracy*

A. Vahap ULUÇ¹ ve Oğuz KAAZ²

¹Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, Şanlıurfa, ulucvahap@yahoo.com, orcid.org/0000-0002-2782-4451

²Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Kırklareli, oguzkaan71@yahoo.com, orcid.org/0000-0001-6764-4562

Derleme Makalesi/Review Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
10.05.2022
Kabul/Accepted:
08.09.2022

DOI:

10.18069/firatsbed.1114802

Anahtar Kelimeler

Osmanlı Devleti, Tanzimat
Dönemi, Demokrasi, Hukuk,
İdare

Keywords

Ottoman Empire, Tanzimat
Period, Democracy, Law,
Administration

ÖZ

Türkiye'nin demokrasi serüveni neredeyse modernleşme tarihi kadar eskidir. Çünkü demokrasinin ihtiyaç duyduğu kurum ve kurallar modernizm ile birlikte ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla demokrasi sürecine ilişkin ilk örnekleri Lale Devri'ne kadar götürmek mümkündür. Ancak demokrasinin gelişimine katkıda bulunacak kurum ve kuralların ete kemiğe büründüğü dönem modernleşme hamlesinin yoğunluk kazandığı Tanzimat Dönemi'dir. Demokrasi, halk egemenliğine dayanan, hukukun üstünlüğünü esas alan, vatandaşlar arasında din, etnik ayrımı yapmadan herkesi yurttaş olarak gören, kuvvetler ayrılığı ilkesine göre teşkilatlanmış, yetkilerin merkez ile yerel aktörler arasında paylaştırıldığı bir rejim olarak ifade edilir. Tanzimat Dönemi'nde yapılan reformlar bu anlamda Cumhuriyet Döneminde anlamını bulacak demokrasinin ihtiyaç duyduğu kurumların ve yasal düzenlemelerin biçimlenmesinde ön ayak olmuştur. Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanı'nda geçen ilkeler ile bu iki belgede geçen ilkeleri yürürlüğe koymak bağlamında yapılan hukuki düzenlemeler ve oluşturulan meclisler demokrasiye çok ciddi katkılar sunmuştur. Kişilerin can ve mal güvenliğinin sağlanması, Padişahın yetkilerinin sınırlandırılması, kurulan meclisler aracılığı ile halk iradesinin yönetime yansıtılması, sosyal ve ekonomik hayata ilişkin Avrupa ülkelerinden ithal edilen yasal düzenlemeler, yerel yönetimlerin Batı tarzı kurumlara dönüştürülme çabaları Tanzimat Dönemi reformlarının demokrasiye katkısını ortaya koymaktadır.

ABSTRACT

Turkey's democracy adventure is almost as old as the history of modernization. Because the institutions and rules needed by democracy emerged with modernism. Therefore, it is possible to take the first examples of the democracy process back to the Tulip Era. However, the period in which the institutions and rules that will contribute to the development of democracy are embodied in the Tanzimat Period, in which the modernization move intensified. Democracy is defined as a regime that is based on popular sovereignty, based on the rule of law, considers everyone as a citizen without making any religious or ethnic discrimination among citizens, is organized according to the principle of division of powers, and powers are shared between central and local actors. In this sense, the reforms made in the Tanzimat Period took the lead in shaping the institutions and legal regulations needed by democracy, which would find its meaning in the Republican Period. The principals in the Tanzimat Edict and Islahat Edict and legal arrangements, assemblies formed in order to put the principles into effect have made very serious contributions to democracy. Ensuring the safety of people's life and property, the limitation of the Sultan's powers, the reflection of the will of the people on the administration through the established assemblies, the legal regulations imported from European countries regarding social and economic life, the efforts to transform local governments into Western-style institutions reveal the contribution of the Tanzimat Reforms to democracy.

Atf/Citation: Uluç, A. V. ve Kaan, O. (2022). Hukuki ve Siyasi-İdari Açından Tanzimat Dönemi Gelişmelerinin Demokrasiye Katkısı. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 3(1053-1065).

Sorumlu yazar/Corresponding author: A. Vahap ULUÇ, ulucvahap@yahoo.com

1. Giriş

Avrupa'da demokratik kurumların yerleşmesi evrimsel bir sürecin ürünüdür. Rönesans, Reform, Aydınlanma Hareketi, Sanayi Devrimi ve Fransız İhtilali bir yandan Avrupa'yı modernleştirmiş, diğer yandan da demokrasi için gerekli kurumların alt yapısını oluşturmuştur. Bir süre sonra da demokrasi Avrupa ülkelerinin hakim rejimi haline gelmiştir. Modernleşme kuramı, Batı'ya ait siyasal sistemin temel kurumsal ve biçimsel ilkeleri ile demokrasiyi özdeş kabul etmektedir. Bu özdeşleştirme batı dışı toplumlardaki değişim için bazı ön kabullere gerek duymaktadır. Buna göre, 1) Demokrasi, Batı'da bir dizi iktisadi ve kültürel evrimleşmenin sonucudur. 2) dolayısıyla, batılı olmayan toplumlarda “demokrasi”nin yerleşebilmesi için Batı'da olduğu gibi bir dizi iktisadi ve kültürel gelişmelerin olması gerekmektedir. Batı'nın dört yüz yıla sığdırdığı bu değişim sürecini batılı olmayan toplumlar çok daha az zaman diliminde gerçekleştirmeleri gerekmektedir. Bunu yapacak olanlar da “modern devlet”in niteliklerini kavrayabilmiş toplumun “aydınlanmış” kesimleridir. Modernleşme kuramına göre, geleneksel toplumdan modern topluma geçiş aşamasında bu zorunludur. Geçiş gerçekleşinceye kadar da demokrasiyi askıya almak, otoriter düzenlere katlanmak gerekmektedir (Köker, 2003: 13-14). Böylece Batı dışı toplumlarda hem modernleşme hem de modernleşmenin beraberinde getirdiği demokratik kurumların gelişimi devlet eliyle olmuştur. Osmanlı Devleti'nin modernleşme süreci ile buna eşlik eden demokrasinin ihtiyaç duyduğu hukuki ve siyasi-idari reformlar da bu yolda biçimlenmiştir. Osmanlı Devleti 18. yüzyıla gelindiğinde yaşadığı toprak kayıplarının sebebinin teknik alanda Batı'ya göre dezavantajlı durumda olması ile yorumlanmış, onun için ilk başta sadece teknik alanda bir takım yeniliklere yönelmiştir. Ancak kısa bir süre sonra durumun bu kadar da basit olmadığını fark etmiş ve Lale Devri'nden itibaren bir yandan Avrupa karşısında kaybettiği güce tekrar kavuşmak diğer yandan da Avrupa ülkelerinin baskısı üzerine sosyal, ekonomik ve siyasi alanda bir takım reformlar gerçekleştirmiştir. Bu reform hareketlerinin en fazla yoğunlaştığı ve sistemin ciddi bir dönüşüm yaşadığı zaman dilimi, Tanzimat Dönemi olarak ifade edilen 1839 ile 1876 yılları arasındır.

Lale Devri'nden başlamak üzere yapılan reformlar ilk etapta Batı'nın baskısı ile olmuşsa da Tanzimat Dönemi'ne gelindiğinde modernleşmeye ilişkin değerleri içselleştirmiş bir bürokrat ve aydın sınıfı ortaya çıkmış ve reformlara bu grup öncülük etmiştir. Merkezi bir devlet teşkilatının olduğu bu dönemde yapılan reformlar padişahın yetkilerini sınırlamış, din farkı gözetmeksizin herkese aynı hukuk kuralları uygulanmaya başlanmış, birçok alan ile ilgili Avrupa'dan ithal edilen hukuki düzenlemeler getirilmiş, kurulan meclisler ile temsil sistemi gündeme gelmiş ve yerel yönetimler teşkilatı oluşturulmuştur. Bütün bunlar demokrasinin ihtiyaç duyduğu reformlar olarak değerlendirilebilir.

Kuşkusuz Tanzimat Dönemi'nde yapılan reformların amacı demokratik bir sistemin temelini oluşturmaktan ziyade modern bir devletin temelini atmaktır. Ancak Tanzimat süreci, zamanla demokrasiyi ve onda içkin değer ve kuralları sahiplenen bir zümrenin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Modernleşme adına yapılan reformlar demokrasinin ihtiyaç duyduğu hukuki, siyasi ve idari kurumların ilk örneklerini ortaya çıkarmış, bu kurumlar Cumhuriyet Dönemi'nde geliştirilerek demokrasiye geçişi kolaylaştırmıştır. Dolayısıyla, Tanzimat insan hakları, hukuk devleti ve demokrasi mücadelesinin başlangıcı kabul edilmektedir (Akşin, 2012: 31). Bu çalışmanın amacı Tanzimat Dönemi reformlarını demokratikleşme açısından ele almaktır. Demokratik bir rejimin varlığı için bir takım sosyal, ekonomik ve siyasi-hukuki koşullar gereklidir. Bu çalışmada da Tanzimat Dönemi reformlarının demokrasiye katkısı hukuki ve siyasi-idari reformlar ile sınırlandırılmıştır. Bilim literatüründe Tanzimat Dönemi çok farklı boyutları ile ele alınmış olmakla beraber Tanzimat-demokrasi ilişkisini ele alan çok fazla çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışma, böylece, Tanzimat ile demokrasi ilişkisine dair bütünlüklü değerlendirmeler içermektedir.

2. Demokrasi

Demokrasi, çok eski bir yönetim biçimidir. İlk defa Eski Yunan'da uygulanan demokrasi, dünden bugüne ciddi değişiklikler yaşamıştır. İlk uygulama örneğinde halk doğrudan yönetime katılmaktaydı. İkincisi bu dönemde köleci bir düzen vardı. Köleler çalışırken efendiler agoralarda sitenin sorunları ile ilgilenme olanağı buldular. Bu dönemde kadınlar yurttaş kabul edilmediği gibi demokrasi daha çok “eşitlik” kavramı üzerinden tanımlanmıştır. Modern zamanlar ile birlikte kölelik demokrasiye aykırı bir uygulama haline geldiği gibi kadınlar da yurttaş kabul edilmiş ve eşitliğin yanında liberalizme ait “özgürlük” de demokrasinin temel kriteri haline gelmiştir. Ayrıca demokrasi doğrudan bir yönetim olmaktan çıkıp temsili bir yönetim niteliği kazanmıştır.

2.1. Demokrasi Kavramı

“Halk tarafından yönetim” anlamında “demos” ve “kratos” sözcüklerinin terkiinden oluşan demokraside “demos” tarafından yönetim, monarşi ile aristokrasi yönetimine zıtlık oluşturmakta olup kökleri ve ilk

uygulama örnekleri Antik Yunan'a dayanmaktadır. Bununla birlikte, demokrasi kavramının modern dönemdeki kullanımı ile Antik Yunan'daki kullanımı arasında büyük farklılıklar bulunmaktadır. Demokrasi kavramı, çok farklı siyasi çevreler tarafından sahiplenildiği ve farklı şekillerde yorumlandığı için içeriği hala tartışılmalıdır. Bir kere "halk yönetimi"ne verilen anlam farklı tarihsel bağlamlarda ve farklı toplumsal-ekonomik koşullarda değişik biçimler almaktadır. Antik Yunan'da "demos" sayıca çoğunluğu oluşturan halkın sadece küçük bir azınlığına denk gelmekteydi (Barry, 2003: 323). Kadınlar, köleler ve yabancılar hür yurttaşlar kabul edilen "demos"un dışında yer almaktaydı. Antik Yunan'da uygulanan demokrasi günümüz demokrasısından farklı bir uygulama alanına sahipti. Eski Yunan'da uygulanan demokrasi, tanımına uygun bir şekilde halkın fiili olarak yönetimde yer aldığı "doğrudan demokrasi" biçimiydi. Gerçekten de Atina demokrasisinde halk, meclisin düzenli toplantılarına katılmakla kalmıyor kamu görevi ve karar alma sorumluluğunu da üstleniyordu. Yılda en az 40 defa toplanan meclisler, bütün halkın katılımı ile kararların alındığı bir platformdu (Erdoğan, 2010: 238). Bununla birlikte, günümüz demokrasi idealleri ile bütünüyle tezatlık oluşturacak şekilde Yunan demokrasisi, bir bakıma "köleci bir demokrasi"dir. Köleler günümüz teknolojisinin yaptığı işi yerine getirerek özgür vatandaşların sitenin yönetim işleri ile ilgilenebilmelerinin olanağını oluşturmuştur.

İlk defa Antik Yunan'da uygulanan demokrasi, zaman içinde bozulmalar yaşamış ve uygulama alanından kalkmıştır. Roma İmparatorluğu'nda bazı dönemlerde demokrasiye yaklaşılmış ise de demokrasinin tekrar gündeme gelmesi için 19. yüzyılı beklemek gerekecektir. 19. yüzyıl, modernleşmenin Avrupa'da hakim sosyal, ekonomik ve siyasi bir paradigma haline geldiği zamanı ifade etmektedir. Dolayısıyla, demokrasi, modernleşme ile iç içe olan bir yönetimdir. Çünkü modernleşme için gerekli koşullar, demokrasinin varlık sebebini oluşturmaktadır. Ortaçağ'ın sonlarına doğru Reform ve Rönesans gibi hareketlerle alt yapısı oluşmaya başlayan, yirminci yüzyılın başında tekrar uygulama alanı bulan demokrasi Aydınlanma Çağı, Sanayi Devrimi ve Fransız İhtilali gibi bir dizi zihinsel, ekonomik ve siyasal gelişmelerle uygulanabilir hale gelmiştir (Tazegül, 2005: 36-40). Bu gelişmeler hem demokrasinin 2300 yıl sonra tekrar uygulanabilmesinin zeminini oluşturmuş hem de Antik Yunan'daki uygulamadan daha farklı bir anlam kazanmasını sağlamıştır. Antik Yunan'da bir sitede halkın kendi kendini doğrudan yönetmesi mümkün olabiliyordu. Ancak geniş coğrafyalarda yaşayan milyonlara hükmeden yönetimlerde halkın doğrudan yönetime katılımı pek mümkün olmadığı için doğrudan demokrasi yerini temsili demokrasiye bırakmıştır. Bu temsili yönetimlerde de eşitlik, özgürlük ve kardeşlik düşüncesi hakim olmuştur.

Demokrasinin bir olgudan çok bir düşünce olması tek ve açık bir anlamının olmasını zorlaştırmaktadır (Arblaster, 1999: 14). Bundan dolayı demokrasinin üzerinde uzlaşmış bir tanımı yoktur ve mevcut tanımlar üzerinde yürütülen tartışmalar devam etmektedir (Sartori, 1996: 4). Günümüz modern demokrasi kavramı normatif bir anlam içerdiği için her türlü çözümü içinde barındıran sihirli bir kutu gibi görülmektedir. Onun için modern anlamda demokrasi, değişen toplum koşullarına ilişkin sorunlara cevap verebilen ve sorunların üstesinden gelebilme konusunda yeni çözümler üretmek, değişen koşullara ayak uydurmak zorunda olan bir yönetim biçiminde düşünülmektedir (Arslan, 2013: 5). M.Ö. V. yüzyılda yazılmış "Herodot Tarihi"nde demokrasi, herkesin yasalar karşısında eşit muameleye tabi tutulduğu, iktidardakilerin sorumluluk duygusu ile hareket ettiği, halkın iktidarına dayanan bir yönetim olarak tanımlanmıştır (Herodotos, 2012: 54). Demokrasi, günümüzde de klasik anlamıyla aynı çerçevede tanımlanmaktadır. Bu bağlamda, Abraham Lincoln'un demokrasinin "halkın halk tarafından halk için yönetimidir" tanımlaması halk egemenliği ilkesine göndermede bulunmaktadır (Touraine, 1997: 37). Demokrasi, ideal anlamıyla halkın kendi kendisini yönetmesi ise de pratikte çoğunluğun yönetimine dayanmaktadır.

2.2. Demokrasinin Hukuki ve Siyasi-İdari Temel İlkeleri

Demokrasinin ne olduğu konusu üzerinde yürütülen tartışmalar ne tür tartışmaları içinde barındırıyor olursa olsun demokrasi, son kertede, halkın egemenliğine dayanan bir rejimdir. Demokrasilerde halk, ulus kimliğine ulaşmış topluluktur. Dolayısıyla demokrasideki halkın "millet" olma kimliği de önemlidir: "Demokrasi için gerekli olan siyasi insicam, 'millet' olarak kabul edilen insanlar olmadıkça gerçekleştirilemez" (Nodia, 1998:106).

Halk ya da ulus kimliği kazanmış millet, bu egemenliği siyasal partiler aracılığı ile belirli aralıklarla seçtiği temsilcileri yolu ile kullanır. Demokratik sistemlerde siyasi iktidarı kimlerin üsteleneceğine ve yasaların ne şekilde düzenleneceğine karar veren halkın kendisidir. Halk hem kural koyar, hem iktidarı belirler hem de yönetim sürecine aktif bir şekilde katılır. Demokrasi halka dayanan bir rejim olmakla beraber, günümüz gelişmiş demokrasilerde yönetilenler iktidar sahibi halkın vicdanına da terk edilmemektedir. Çünkü son tahlilde, iktidarın sahibi halkın kendisi de keyfiliğe kaçabilir. Onun için demokrasi aynı zamanda hukuk devleti olarak kurgulanmıştır. Hukuk devleti, iktidarın eylem ve işlemlerine yasallık kazandırmanın yanında

temel haklar gibi evrensel değerlere bağlılık ile siyasal sistemin hukukla teçhizatlanmasını ve devletin hukuk kurallarıyla sınırlandırılmasını anlatır (Çaha, 2012: 239-240).

Demokrasi hukuksal açıdan halkın iktidarına dayanan bir rejim olsa da pratikte iktidarı kullananlar halkın çoğunluğu olmaktadır. Dolayısıyla, demokrasi çoğunluğun karar alma süreçlerinde söz sahibi olduğu bir yönetimdir (Haywood, 2011: 102). Ancak çoğunluğun iktidarı kamusal alana ait ortak yararı gerçekleştirmeye yönelik kararlar almakla sınırlıdır. Dolayısıyla, kişinin dini inancı, ideolojisi, siyasal anlayışı, yaşam tarzı gibi özel alana ilişkin konular iktidarın tasarruf alanının dışındadır. Yanı sıra azınlık hakları da çoğunluğun iktidarının tasarruf alanının dışındadır.

Bir yönetimin demokratik bir nitelik taşıması asgari bazı koşulları gerektirmektedir. Kuvvetler ayrılığı ilkesi; periyodik olarak, makul süreler içinde, seçimlerin yapılması; seçimlerde rekabet edecek en az iki partinin varlığı; iktidarın muhalefetin haklarına riayet etmesi; vatandaşların kişisel hak ve özgürlüklerinin güvence altına alınması; özel mülkiyet hakkının garanti altına alınması; sosyal devlet sorumluluğunun yerine getirilmesi; katılımcılığa olanak sağlanması ve yerel yönetimlerin güçlendirilmesi demokrasinin belli başlı koşullarını oluşturmaktadır (Arslan, 2013: 10-13). Bütün bu koşullar demokrasinin hukuksal ve idari boyutunun insan merkezli yapılanmasına ilişkindir. Buradan hareketle demokrasi hukuksal açıdan hukuk devleti ve idari açıdan da adem-i merkezizetçi bir anlayışı temsil eder.

Mayo, demokrasinin sahip olması gereken dört temel siyasi ve hukuki boyuttan bahsetmektedir. Buna göre, demokrasiyi diğer yönetim biçimlerinden ayıran ilk boyut, siyasi iktidarın denetlenmesi; ikincisi, siyasi eşitlik; üçüncüsü, siyasi özgürlük; dördüncüsü de iktidarın çoğunluk tarafından belirlenmesidir (Mayo, 1964: 30-32). Başka bir ifade ile, demokratik bir sistem tüm yurttaşların katılımını, çoğunluk yönetiminin azınlık haklarına saygı duyacak şekilde kurulmasını, kişiye ait temel hak ve özgürlüklerin korunmasını ve tüm toplum üyelerine fırsat eşitliğinin temin edilmesini gerektirmektedir (Çam, 1995: 388).

Vatandaşların yarışmacı seçimlere katılması demokratik siyasetin en belirleyici özelliğidir. Siyasi iktidarın denetlenmesi rekabete dayanan seçimler ile mümkün olmaktadır (Powell, 1990: 17). Ancak seçim tek başına sistemi demokratikleştirmez. Seçim kadar önemli bir diğer unsur seçimin yapıldığı koşullardır. Bugün neredeyse otoriter bütün düzenlerde, iktidarı meşrulaştırmak adına, seçimler yapılmaktadır. Bundan dolayı, seçimlerin tabii olduğu kuralların niteliği çok önemlidir. Çağdaş demokrasilerde seçimin yanında seçim pratiğinin taşıması gereken temel koşullar vardır. Buna göre, adil ve şeffaf seçimler, seçime birden fazla siyasi aktörün katılması, düşünce ve ifade özgürlüğü için gerekli ortam demokratik rejimin vazgeçilmez unsurlarıdır (Ateş, 2015: 170).

Demokrasilerde siyasal iktidarı ve devletin temel kurumlarının kontrolünü ele geçirmek isteyen siyasal partiler geniş toplumsal kesimlerin desteğini almak için seçim zamanlarında rekabete geçerler. Demokratik sistemlerde, siyasi iktidar devletin gücünün uygun kullanımı konusunda farklı grupların ortaya çıkmasını, örgütlenmesini, kendini ifade etmesini ve iktidara gelmesini engelleyemez (Marquez, 2019: 16). Düzenli aralıklarla yapılan seçimler iktidarın denetlenmesinde bir araç olduğu gibi demokratik kurum ve kuralların anayasal güvence altına alınması da iktidarı denetleyici bir işlevi yerine getirir. Demokrasiler bu anlamda, hukukun herkes için bağlayıcı olmasının güvencesi olan hukukun üstünlüğü ilkesi gereğince çoğunluğun azınlık üzerindeki baskısını bağımsız yargı organları aracılığı ile dengeler. Demokrasinin temel ilkesi olan temel hak ve özgürlüklerin güvence altına alınması da bu organlar aracılığı ile olmaktadır (Türköne, 2010: 201).

Çağdaş demokrasilerde merkezi idare sahip olduğu yetkilerin bir kısmını yerel aktörler ile paylaşarak gücün farklı kurumlar arasında dağılımını sağlamıştır. Demokrasilerde gücün bu şekilde dağıtılması siyasal sistemlerin otoriterleşmesinde etkili olan gücün tek bir elde temerküz etmesinin önüne geçmek anlamına gelmektedir. Avrupa'da mutlak monarşinin hüküm sürdüğü 16. ve 17. yüzyıllarda dahi özerk yapılarını koruyabilmiş kentler (Mardin, 2003: 11-13) süreç içinde merkezi yönetimlerin demokratik kimlik kazanmasında etkili olmuştur. Kentlerin demokrasiye yaptıkları bu katkıdan dolayı yerel yönetimler demokrasinin beşiği kabul edilmektedir. Onun için, yerel yönetimlerin gelişmesi ile merkezi yönetimin gücü arasında ters bir orantının olduğu düşünülür (Güler, 1999: 56; Görmez, 1997: 65). Demokrasinin yerleşmesinde belirleyici kabul edilen bu özelliğinden dolayı, yerel özerkliğe dayanan yönetsel yerinden yönetim, merkezi idarenin gücünü dengelemek adına liberal çevrelerin üzerinde durduğu bir çözüm olmuştur (Keleş ve Yavuz, 1983: 6). Nitekim, bir siyasal rejimde bireylerin, grupların, yerel toplulukların ve coğrafyaların elindeki yetkiler ne kadar çok ise söz konusu rejim o kadar çok demokratik demektir.

Demokrasi eşitliğe dayanan bir rejimdir. Eşitlik ilkesi, önemli yönleri açısından aynı olan şeylere eşit muamelede bulunmaktır. Bu anlamda eşitlik, bir grubun üyelerine bir kararda her bakımdan aynı muamelede bulunmaktır (Erdoğan, 2010: 249). Demokrasinin eşitlikten anladığı şey siyasi ve hukuki eşitliktir. Siyasi eşitlik gereği yurttaş olma şartına haiz herkes seçme ve seçilme hakkına sahiptir. Hukuki eşitlik gereği de düşük statülü kişiler ile yüksek statülü kişiler, sivililer ile devlet görevlileri aynı kurallara tabidir (Yılmaz,

1999: 67). Demokrasinin meşruluğu karar alma sürecinin herkese açık olmasında anlam bulmaktadır. Bu tespit demokrasinin siyasi eşitliğe bağlı olmayı gerektirdiğini anlatır. Ancak yöneten yönetilen ilişkisi zorunlu bir şekilde eşitsizliği barındırdığından, burada kastedilen eşitlik mutlak sosyal ya da ekonomik eşitlik değil bireyi temel haklardan mahrum bırakmama anlamında ırk ya da sınıf ayırımı yapmamaktır (Barry, 2003: 323).

Demokrasi, konut dokunulmazlığı, seyahat ve haberleşme özgürlüğü gibi konularda keyfi tutuklama ve hapsetmeye karşı kişiyi korumayı ve güvenliğini temin etmeyi hedefler. Demokrasi aynı zamanda serbest rekabet, mülkiyet hakkı, teşebbüs hürriyeti gibi ekonomi alanında da özgürlükleri savunur. Kendini ifade etmenin yolu olan basın, konuşma, örgütlenme özgürlüğü de demokrasiye ait haklar içinde yer alır. Son tahlilde, demokrasi birden fazla muhalif grubun rekabetine dayanır. Bunun için de muhalefetin alternatif politikalar üretme özgürlüğü vardır (Carr; Bernstein and Murphy, 1974: 478; Turan, 1986: 16).

Demokraside iktidar, halkın çoğunluğu tarafından belirleniyorsa da bu azınlığın göz ardı edileceği anlamına gelmemektedir. Çağdaş demokrasi, azınlıkların da haklarının güvence altına alındığı bir rejim olarak düşünülmektedir. Aksi takdirde, çoğunluğun iradesi bütün toplumsal kesimler üzerinde sınırsız bir iktidara dönüştürülürse çoğunluğun egemenliği azınlık üzerinde bir zorbalığa dönüşebilir. Böylece demokrasi bir “çoğunluk zorbalığı” ya da “seçimli zorbalık” düzenine dönüşecektir (Sartori, 1996: 145). Dolayısıyla demokrasilerde siyasal iktidar çoğunluk tarafından belirlense de çoğunluğun iktidarının da bir sınırı vardır. Bu iktidarın üzerinde ahlaki açıdan insanlık ve adalet; siyasal açıdan ise kazanılmış haklar bulunmaktadır (Touraine, 1997: 127).

3. Tanzimat ve Demokrasi

Osmanlı Devleti’nde Batı tarzı kurumların siyasal sistemin işleyişinde belirleyici olmaya başlaması Tanzimat Dönemi’ne denk gelir. Dolayısıyla Osmanlı’da modernleşme denilince ilk etapta akla Tanzimat Dönemi gelir. Bu dönemde modernleşme adına atılan adımlar doğrudan ya da dolaylı olarak demokratik bir sistemin de zeminini hazırlamıştır. Bu bağlamda Tanzimat Dönemi’nde hukuki ve siyasi-idari alanda yapılan reformlar demokratik kurumların ortaya çıkması açısından önemlidir. Ancak Osmanlı Devleti’nde demokrasiye katkıda bulunacak reform çabalarını Tanzimat öncesinden başlatmak gerekir.

3.1. Tanzimat Dönemi Öncesi Demokrasi Yönündeki Gelişmeler

Osmanlı Devleti’nin, 17. yüzyılın sonlarında başlayan askeri yenilgi ve toprak kayıplarına rağmen uzun zaman Batı karşısındaki konumunu belirleyen, cihan imparatorluğu olduğu düşüncesinin yarattığı gurur ve üstünlük duygusu olmuştur. Onun için, ilk etapta yaşanan toprak kayıpları Batı’nın her yönü ile üstün olma pozisyonu ile değil, sadece askeri teknik açıdan sahip olduğu güç ile değerlendirilmiştir. Bundan dolayı, Osmanlı’da ilk yenileşme çabaları askeri-teknik alanda olmuştur (Köker, 2003: 125). Zaman içinde Osmanlı, eksikliğin sadece askeri-teknik alan ile sınırlı olmadığını fark etmiş ve reformlar diğer alanlara da yönelmiştir. Nitekim 19. yüzyıla gelindiğinde teknik alan ile sınırlı başlayan reformlar Batı’yı model olarak hukuki, siyasi, kültürel ve idari alanları da içine alacak şekilde genişletilmiştir (Karpaz, 2013: 15).

Osmanlı Devleti’nde Avrupalı tarzda ilk yenilenme hareketi III. Ahmet dönemi olarak bilinen Lale Devri ile başlatılır (Yalçınkaya, 2002: 764). Ancak 1800’li yılların başlarına kadar bilinçli ve planlı bir modernleşme girişimine rastlanmamıştır. Onun için, planlı anlamda ilk modernleşme hamlesi - saltanatı Fransız İhtilali yıllarına denk gelen - III. Selim ile başlatılır (Kaçmazoğlu, 2013: 67). III. Selim ile birlikte, Batı devletlerinin üstünlüğü kabul edilmiş ve kurumların modernizasyonu yönünde adımlar atılmıştır. Bu dönemde yapılan reformlar daha ziyade askeri ve mali alanlarda yoğunlaşmış olmakla beraber mülki idari alanda da bazı yeniliklere gidilmiştir. Memurların liyakata göre belirlenmesine olanak sağlayacak çalışmalar yapılmış, devlet 28 eyalete ayrılarak idari yapılanma reformize edilmiştir. Çıkarılan “Derbeyan-ı Nizam-ı Hal ve Vüzera-yı Nizam ve Mirmiran-ı Kiram” kanunu ile vezir ve eyalet paşalarının liyakata uygun atanmasının usulü getirilmiştir. Yanı sıra, benzer düzenlemeler kadıların atanması için yapılmıştır (Özcan, 2002: 1112-1118). Bu tür düzenlemeler, devleti modernleştirme çabaları olarak düşünülse de bütün ilişkileri hukuk tarafından tanımlanmış demokrasi için de gerekli düzenlemelerdir.

Tanzimat öncesi demokrasi açısından ortaya çıkan en önemli gelişmelerden bir tanesi II. Mahmut ile ayanlar arasında imzalanmış olan Sened-i İttifak’tır. Sened-i İttifak ile ayanların statüleri resmîyet kazanmıştır. Magna Carta’ya benzetilen bu antlaşma padişahın yetkilerinin sınırlandırılması bağlamında önemli bir belgedir. Şart’a göre sadrazam keyfi uygulamaların içine girmeyecek; suç işlenmesi durumunda soruşturma yapılmadan ceza verilmeyecekti (Tanör, 2021: 46-47). II. Mahmut’un iktidarını sağlamlaştırması üzerine daha mürekkebi kurumadan, bir yıl sonra rafa kaldırılan Sened-i İttifak’ta vurgulanan vergi adaleti ve vergilerin danışılarak belirlenmesi prensibi tarihteki demokratik devrimlerin en önemli motivasyon

kaynağıdır (Akşin, 2012: 26). Dolayısıyla, bu belge, demokrasiye gidilen yolda sembolik de olsa önemli bir gelişme olarak kabul edilebilir.

Modernist kabul edilen II. Mahmut, başta eğitim olmak üzere ekonomi, devlet yönetimi, ordu ve toplum yaşamında gerçekleşen, önceki dönemlere göre daha geniş ve daha etkili reformları hayata geçirmiştir. 1838'de halk ile hükümet arasındaki anlaşmazlıkların çözümü ve memurların yargılanması gibi konularla ilgilenen bir meclis kurulmuştur. Bu çerçevede, adalet işlerinden sorumlu Yargıtay ile Danıştay (adli ve idari yargı) yetkilerine haiz "Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye" ismiyle bir meclis oluşturulmuştur. İlan edilecek Tanzimat Fermanı'nın reformlarının gerçekleştirilmesi için nizamnameler ve kanunlar hazırlamaya yetkili Meclis-i Vala, yürürlükte kaldığı sürece bir reform meclisi gibi çalışmıştır (Yıldırım, 2006: 41-42). Merkezi-bürokratik sistem yeniden düzenlenmiş, Dar-ı Şuray-ı Askeri ve Dar-ı Şuray-ı Bab-ı Ali olmak üzere, sürekli danışma ve karar organları tesis edilmiştir. Sistemin modernizasyonunda atılan adımlardan bir diğeri de Kabine Sistemi'ne geçilmesi ve Bakanlıkların kurulmasıdır. Kul statüsünden çıkarılan memurlara hukuk dışı muamelenin olmayacağını hükme bağlayan bir ceza kanunu çıkarılmıştır. Eğitim alanında ilköğretim zorunlu hale getirilmiş, 1838'de askeri okullara öğrenci yetiştirmek üzere rüştiyeler açılmış, Avrupa'da eğitim almak üzere bir grup öğrenci 1827'de yurt dışına gönderilmiştir (Lewis, 1996: 99; Unat, 2020: 25-26). II. Mahmut döneminde hukuk alanında yapılan yenilikler devleti, hukuk devleti olma yönünde dönüştürmüştü, eğitim alanında yapılan yenilikler de demokraside için değerlerin toplumun elit sınıfı içinde kabul görmesinin yolunu açmıştır.

3.2. Tanzimat Döneminde Demokrasi Yönündeki Gelişmeler

Tanzimat, halka dayanmayan bir reform hareketidir, reformlara kitle desteği geniş değildi. Reformlar, başı çeken bürokratların gerekli görmesi ya da büyük devletlerin temsilcilerinin zorlaması üzerine kabul görmüştür. Ancak bu reformlar çerçevesinde Batı tarzı okullarda eğitim almış ve Batı'da eğitim görmüş kayda değer bir bürokrat ve aydın grubu oluşmuştur. Fransız Devrimi'nden etkilenen bu kişiler eşitlik, özgürlük, adalet hukuk, demokrasi ve milliyetçilik gibi kavramlarla tanıştılar. Bunlar Osmanlı aydınlarının öncülleri olarak kabul edilmektedir (Zürcher, 2005: 102-103; Unat, 2020: 31). Kısa bir süre sonra Batılı tarzda bir toplumu hayal eden çok sayıda bürokrat ve yazar çizer taffesi oluştu. Osmanlı'nın son dönemlerinde reformlara öncülük edenler ile Cumhuriyet Dönemi'nde reformları başlatanların öncülleri bunlardı.

Osmanlı'nın son dönemlerinde başlatılan sistemin modernizasyonu diyebileceğimiz bu reform süreci aynı zamanda demokrasinin ihtiyaç duyduğu kurumların ete kemiğe bürünmesi anlamına gelmektedir. Bu anlamda demokrasinin hazırlayıcısı hukuki, siyasi ve ekonomik kurumların yoğun bir şekilde sistem içerisinde yer bulduğu dönem Tanzimat Dönemi'dir. Tanzimat'ı, Tanzimat Fermanı ile karıştırmamak gerekir. Buna göre, Tanzimat Fermanı daha çok yönetim ilkelerine ayrılmış bir rehber ve haklar belgesi iken; Tanzimat idari, siyasi, diplomatik, ekonomik ve mali alanlara uzanan geniş bir uygulama tablosunu oluşturmaktadır (Tanör, 2021: 75). Tanzimat genel bir ifade ile keyfilikten hukukiliğe, kuldan yurttaşlığa ve emniyetsizlikten emniyete atılmış, geri dönüşü olmayan, bir adımdır.

3.2.1. Hukuk Alanındaki Reformlar

Osmanlı'da kanunlaştırma Tanzimat uygulamaları ile ortaya çıkmıştır. Bundan dolayı Tanzimat hukuk devletine geçişi simgelemektedir. Zamanın koşullarının bir zorlaması olarak ortaya çıkan kanunlaştırma, çağdaşlaşma sürecinin en önemli göstergesi kabul edilmektedir. Osmanlı'da bir yandan modern toplumlara ait hukuk kuraları, diğer yandan da İslam şeriat hukukunun kaynaklarından sentezlenmiş çağdaş hukuki düzenlemeler ilk defa Tanzimat Dönemi'nde girişilen bir uygulama olmuştur. Bu anlamda İncalcık, Tanzimat Dönemi'ni Osmanlı Devleti'nin en önemli tarihsel dönemlerinden biri olarak ifade etmektedir. Ona göre, Tanzimat devletin sosyal, ekonomik ve siyasal alanda yeniden düzenlenerek Batı karşısında ilerletilmesi girişimidir (İncalcık, 2006: 13). Tanzimat, Osmanlı-Türk modernleşme tarihinde hukuk düzeninin temellerinin atıldığı dönem olarak kabul edilmektedir (Tahiroğlu, 1985: 601).

Tanzimat Dönemi'nin demokrasiye katkıda bulunacak önemli gelişmesi 3 Kasım 1839 tarihinde hem dış baskı hem de modernleşme düşüncesini benimsemiş Osmanlı bürokrat sınıfının isteği üzerine sultanın hükümetinin Avrupa'lı güçlere Mısır Paşası kadar modern ve liberal bir sistem kurabileceğini göstermek amacı ile ilan edilmiş olan Tanzimat Fermanı'dır (Lewis, 1996: 107). Mahkemelerin bağımsız hale geldiği, mahkeme kararı olmaksızın kimsenin cezalandırılmayacağını ve bütün vatandaşların hukuk önünde eşit kabul edildiği Tanzimat Fermanı, Osmanlı Devleti çatısı altında yaşayan milletlerin ayrılma istekleri üzerine dağılma tehlikesi yaşayan toplulukları, yenilikler çerçevesinde bir arada tutacak hukuki güvence temeline dayalı merkezi gücün yeniden inşa edilmesini amaçlamıştır (Tanör, 2021 88-89).

Tanzimat Fermanı, haklar konusunda üç şey söylemektedir. Hükümdar yayınladığı bu bildiri ile birincisi, iktidar yetkilerinin kısıtlanmasını kabul etmiş olmaktadır. İkincisi, ahalinin can ve mal güvenliğini kendi koruyuculuğundan alıp kanunların güvencesine bırakmaktaydı. Üçüncüsü de, hükümet yönetiminin kendi iradesine göre değil, mevadd-ı esasiye ilkelerine uygun yapılacak yasalara göre düzenleneceğini kabul etmiş oluyordu (Berkes, 2008: 214). Tanzimat Fermanı, temel hak ve özgürlüklere hukuki güvence getirdiği; hükümlerin ve ilkelerin uygulanmasını, varlığını ve gücünü fermanında yer alan Meclis-i Valay-ı Ahkam-ı Adliye (Adalet İşleri Yüksek Meclisi) adıyla bir meclise verdiği için anayasal bir metin olarak değerlendirilmiştir (Seyitdanlıoğlu, 2006: 259).

Tanzimat Fermanı, Osmanlı Devleti'nde hukuki ve siyasi etkileri bakımından çok önemli değişimin ifadedir. Tanzimat Fermanı'nın girişinde şeriata bağlı kalınacağı ifade edilse de Sultan Abdülmecid, bu fermanında yer alan ilkelere ve bu ferman bağlamında çıkarılacak yasalara uyacağına yemin etmekle egemenliğin kaynağının Tanrı'ya ait olduğu yönündeki yönetimin temel felsefesinden vazgeçtiğini ve laik bir yönetim anlayışını kabul ettiğini deklare etmiş olmaktadır. İyi bir yönetimin tesisi için yeni yasal düzenlemelere ihtiyaç duyulduğu ifade edilmiş ve bu yasaların bağlı olacağı ilkeler vurgulanmıştır. Bu temel ilkeler, Müslüman ve gayrimüslim ayırımı gözetmeksizin tüm Osmanlı tebaasının can, mal, ırz ve namus güvenliğini güven altına almayı içermektedir. Yanı sıra yasalara aykırı davranışlar için yeni bir ceza yasası hazırlanacak ve kişilerin statü ve rütbelere bakılmaksızın suçlu görülenler cezalandırılacaktır. Müsadere yasaklanmakta ve mülkiyet güvence altına alınmaktadır (Ateş, 2014: 331; Tanör, 2021: 86). Ferman'da can, mal ve namus güvenliğinin yasal güvence altına alınması ve yasa dışı cezalandırmanın olmayacağını beyanı "kanunsuz suç ve ceza olmaz" prensibinin kabul edildiği anlamına gelmektedir.

Tanör, Tanzimat Fermanı ile 1789 "Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi" arasında benzerlikler kurar: "Can güvenliği ve dokunulmazlığı, yasadışı nedenlerle suçlanmama, cezalandırılmama vb. Öte yandan mülkiyet güvenceleri, vergileme (adalet, eşitlik, harcamada denetim) ve eşitlik ilkeleri açısından da benzerlikler vardır" (Tanör, 2021: 90). Bu Ferman, hem hukuk devleti olma hem de demokratik ilkelerin devlet yönetiminde yer bulması konusunda ilk ve temel adımları içermektedir. Ferman, bu anlamda, Kanun-i Esasi ile başlayan anayasal süreç için önemli bir kazanım sağlamıştır (Tahiroğlu, 1985: 588).

Tanzimat Fermanı'nın devamı niteliğinde 1856 yılında Islahat Fermanı imzalanmıştır. Islahat Fermanı Kırım Savaşı sonrası toplanacak Paris Barış Konferansı'nda Ruslar'ın Osmanlı ülkesindeki Ortodoks halklara ilişkin ortaya atacağı taleplere karşı İngiltere ve Fransa gibi güçlerin desteğini almak üzere hazırlanmış olup daha ziyade gayrimüslim topluluğa ilişkin hakların düzenlenmesi belgesidir (İnalçık, 2016:272). Islahat Fermanı, temsil hakkı, kendi okullarını açma, ekonomik yükümlülük, mülk dokunulmazlığı, devlet kurumlarında memur olma hakkı, ibadethaneler ile ilgili sağlanan kolaylıklar gibi düzenlemelerle Müslümanlar ve gayrimüslimler arasında eşitliği sağlamaya çalışmakla, tüm toplumu eşit vatandaş olarak gören anayasal bir belge olma özelliği göstermektedir (Gümüş, 2008: 230).

Islahat Fermanı, Tanzimat Fermanı'nın hükümlerini bir yandan teyit etmekteydi, diğer yandan bunları genişletmekte ve onlara açıklık getirmekteydi. Ferman, herhangi bir ayırım gözetmeksizin tüm Osmanlı ahalisine kamu hizmetlerinden eşit yararlanma ve kamu görevlerine gelebilme hakkını getirmekteydi. Karma mahkemelerde şahitlik yapma konusunda eşitlik ilkesi kabul edilmekteydi. Gayrimüslimlerin yerel meclislere üye olmaları konusunda mevcut olan engelleyici hükümler kaldırılmaktaydı, Osmanlı devlet sınırları içerisinde yabancı uyrukların mülk edinmeleri mümkün olabilecekti (Unat, 2020: 28-29).

Tanzimat Fermanı ile Islahat Fermanı bünyesinde alınmış kararların bir bakıma somutlaşmış halini ifade edecek şekilde çok sayıda hukuki düzenleme yapılmıştır. Fransa'dan kısmen tercüme edilerek alınan Ceza Kanunu, bütün eksikliklerine rağmen, dönemin modern hakları bakımından önemli bir düzenleme olarak kabul edilmektedir. Gittikçe yaygınlaşan rüşvet, insanların mallarına el koyma, keyfi bir şekilde sürgüne gönderme gibi hukuksuzluklar yaşanmıştır. Memurların görevleri ile ilgili işledikleri söz konusu suçlara çeşitli cezalar öngörülmesi ve bu kanun kapsamında hukuksuz işlemlere devam eden çok sayıda düşük ve yüksek rütbeli memur yargılanmış ve cezalandırılmıştır (Karal, t.y.: 174).

Tanzimat Fermanı'nda taahhüt edilen hukuki düzenlemeleri yapmak üzere Divan-ı Hümayun'un eski işlevini yerine getirmek ve bir bakıma yasama meclisi oluşturmak adına 1840 yılında ceza ve vakıf hukuku olmak üzere farklı alanlarda çok sayıda kanun hazırlayan - II. Mahmut tarafından kurulmuş - Meclis-i Valay-ı Ahkam-ı Adliye'nin üye sayısı gerektiği kadar arttırılacak, her üyenin kendi görüşlerini çekinmeden ifade etmesi garanti altına alınacaktır. Bu kurulun almış olduğu kararlara devlet görevlileri de uyacak. Bu konuda aksi davranan kişi kim olursa olsun cezalandırılacaktır (Okandan, 1968: 70-71).

1847 yılında eşit sayıda Avrupalı ve Osmanlı yargıçları ile İslam uygulamasından ziyade Avrupa'daki yargılamaları esas alan karma ve ceza mahkemeleri kuruldu. Dışardan Avrupa'nın baskısı, içerden ise yenilik yanlısı çevrelerin istekleri sonucu 1868 yılında Meclis-i Valay-ı Ahkam-ı Adliye, Divan-ı Ahkam-ı Adliye (Yargıtay) ve Şuray-ı Devlet (Danıştay) gibi hukuk alanında çok önemli iki kuruma dönüştürüldü.

Divan-Ahkam-ı Adliye yüksek bir adli yargı organı iken, Şuray-ı Devlet bir bakıma yasama ve yüksek idari yargı mercii özelliği taşımaktadır. Böylelikle, demokrasideki kuvvetler ayrılığı ilkesine uygun bir şekilde, yasama ve yargı birbirinden ayrılmış oldu. 1876'da Meclis-i Umumi açılıncaya kadar, Osmanlı'da yapılan hukuki düzenlemelerin büyük çoğunluğu bu iki meclis tarafından hazırlanmıştır (Cin, 1992: 16; Lewis, 1996: 114).

Osmanlı tüccarları ile Osmanlı ahali arasında cereyan eden sorunları çözmek için 19. yüzyılın başlarında karma ticaret heyetleri uygulamasına geçilmiştir. Bunlar 1840 yılında resmileştirilerek Ticaret Meclisi adını aldılar. 1847'de Müslüman, yabancı ve Müslüman olmayan kişilerden oluşturulmuş karma mahkemeler halini aldı. Avrupa ticaret uygulamalarına göre çalışan bu mahkemeler için bir ticaret kanunu yapıldı. Bu kanunla ticaret mahkemeleri Ticaret Bakanlığı'na bağlandı. Bu ticaret mahkemeleri, şeyhülislamlık kurumunun yargılama alanı dışında kurulan ilk mahkemeler olma özelliği taşımaktadır (Berkes, 2008: 222). Tanzimat Dönemi'nde modern anlamda standart hukuki bir uygulama getiren ve hukukun laikliğe doğru evrilmesinde asıl atılmış adım sayılabilecek gelişme 1858 tarihli "Arazi Kanunnamesi"dir. Kanun mülkiyet ve miras konusunda dikkate değer laik hükümler getirmiştir (Ortaylı, 2003: 183). Ticaret Mahkeme Usulü Kanunu 1861'de, Deniz Ticaret Kanunu da 1863 yılında çıkarıldı. Bu mahkemeler şeriat muhakeme usulünden ayrılmanın ilk örneklerini oluşturur. Böylece Tanzimat ile beraber ekonomi alanında laik bir hukukun temeli atılmaya başlandı (Berkes, 2008: 222).

Hukuk alanında on dokuzuncu yüzyılın belki de en önemli gelişmesi medeni hukuk alanında hazırlanan Mecelle'dir. Mecelle-i Ahkam-ı Adliye olarak bilinen bu düzenleme İslam-Hanefi fihna dayanmakla beraber fasılların düzenlenişi kurul üyelerinin Batı hukukunun üstünlüğünü kabul ettiklerini göstermektedir. Aile hukuku ile kişi hukukuna ilişkin konuların bu eserde yer almamış olması da şeriat hukuku yanlılarının modern dünya düzenine göre oluşmuş hukuk kurallarını kabul ettiklerini göstermektedir (Ortaylı, 2003: 181). Tanzimat devrinin Batılı anlamda kurulan yeni müesseseleri bir "kodifikasyon"a girişmişlerdir. İdarede "hukukilik" prensibinin yerleşmesinde kodifikasyon çalışmaları önemli rol oynamıştır. Yüzyılın sonuna gelindiğinde ortaya çıkan yapı Weber tarzı hukuki-rasyonel yapıya çok yaklaşmıştır (Çalık, 1989: 14). Batı örnek alınarak İslam Hukuku'nun yanında modern hukukun da uygulanması hukuk birliğini bozmuştur. Bununla birlikte Tanzimat Dönemi'nde yapılan bu reformlar demokrasinin temel prensiplerinden birini oluşturan "Hukuk Devleti" olma yönünde atılmış önemli adımlardır. Bunun da ötesinde bu dönemde atılan söz konusu adımlar bugünkü hukuk düzeninin temelini oluşturmuştur. Bu dönemde yapılan reformlar sadece kurumsal alanla kalmamış, bir zihniyet dönüşümünü de beraberinde getirmiştir (Unat, 2020: 31).

3.2.2. Siyasi ve İdari Alandaki Reformlar

Babialı'de görev yapanlar keyfi bir şekilde padişahın hışmına uğruyor, yerine göre iş katledilmeye kadar gidiyordu. Tanzimat ile beraber bu tür uygulamalar yerini yasal temele dayanan bir suç/ceza ilişkisine bırakmıştır. Keyfi uygulama ve cezalandırma sistemi yerine yasalara bağlı, hükmünü yasalardan alan bir yönetim oluşturulmaya başlanmıştır. Bu gelişme ileride meşruti bir yönetime yol açacaktır. Yasaların sınırladığı alan içinde yetki ve haklara sahip yönetim anlayışı memur statüsüne ulaşma ya da bürokratlaşma imkanını doğurmuştur. Memur statüsünün doğuşundan başka yürütmenin genel yapısında yeni düzenlemeler oldu. Modern bir devletin ihtiyaç duyduğu Dahiliye, Hariciye, Adliye, Maliye, Ticaret, Ziraat, Maarif, Umumi ve Nafia Nezaretleri bu dönemde kuruldu (Kalaycıoğlu ve Sarıbay, 2007: 7-8).

Osmanlı Devleti, kimlikleri din ve mezhepsel açıdan ele alan bir "millet sistemi" anlayışını benimsemişti. Fransız İhtilali Osmanlı Devleti'nin millet tanımlamasından farklı bir şekilde ülke sınırları içerisinde yaşayan herkesi dini, mezhepsel veya ideolojik kimliğine bakmaksızın ülke sınırları içerisinde yaşayan toplulukları ulus kimliği etrafında bir araya getirmekteydi. Fransız İhtilali bu anlamda doğurduğu sonuçlar açısından fetihler yolu ile çok sayıda milleti bünyesinde toplamış Osmanlı Devleti için krizin nedeni haline gelmekteydi. Ne de olsa Fransız İhtilali, "milletlerin kendi kaderini belirleme hakkı" düşüncesini yaymaktaydı ve Osmanlı ahali milletler de, özellikle Balkanlar'da, bu düşüncelerden etkilenmekteydi.

Bu gelişmeler Osmanlı'yı bünyesindeki farklı din ve milletlere mensup kişileri tek çatı altında toplayacak bir girişime sevk etti. Osmanlı Devleti'nin bu konuda başvurduğu ilk yol, çeşitli dini ve etnik toplulukları "Osmanlı" üst kimliği etrafında bir araya getirmek olmuştur (Akçura, 1976: 19). Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yaşayan bütün etnik-dini grupları bir araya getirme iddiasında olan ideolojiye "Osmanlıcılık" denilmektedir. Devletin sınırları içerisinde yaşayan bütün toplulukların din ve etnik kimlik farkı gözetilmeksizin eşit bir şekilde idari, hukuki ve dini haklardan faydalanmasını öngören "Osmanlıcılık"; milliyet ve dini farklılıkları aşan, eşit vatandaşlığa dayalı bir devlet kurma anlayışına dayanmaktadır (Demir, 2010: 285). Osmanlıcılık fikri, büyük ölçüde liberalizmden beslenen liberalizmin Osmanlı tipi örneği olarak kabul edilmektedir (Başaran, 2018: 97). Vatandaşlık kimliğini öne süren ve vatandaşlık kanunlarını buna göre çıkartan Osmanlıcılık, Osmanlı toplumunu değiştirdi. Daha açık bir ifade ile toplumun "kendi iç

dinamiklerine dayalı” olarak dönüşmesini sağladı ve yeni kimlikler kazanarak, demokrasi için gerekli olan, uluslaşmanın zeminini hazırladı (Karpaz, 2017: 39).

Tanzimat Dönemi’nde asıl değişim devlet yönetiminde ve bürokraside olmuştur. Padişahın tek ve mutlak güç olduğu klasik dönemdeki devlet anlayışı, bu dönemde yerini Babıali mutlakiyetçiliğine bırakmıştır. Bu dönemde ortaya çıkan Babıali bürokrasisi önceki Osmanlı sisteminden farklı olmuştur. Batı kültürünün giderek bürokrasiye yerleştiği bu dönemde padişah iktidarını Babıali ile paylaşmak zorunda kalmıştır (Kaçmazoğlu, 2013:77).

Tanzimat, demokrasi açısından, ortaya çıkan bu yönetimin ilke ve usullerine üç ana noktada katkıda bulunmuştur: Birincisi karar alma süreçlerinde ortaya çıkan kurum ve kurullar, ikincisi yeni düzenin oluşturulmasında başvuru kanunlaştırma ve üçüncüsü de din ve devlet işlerindeki değişimi ifade eden laikleşme (Tanör, 2021: 97).

Tanzimat Dönemi’nin önemli gelişmelerinden biri meclis şeklinde oluşturulan kurullarda halkın farklı seviyelerde temsil edildiği bir idari örgütlenmenin temelini atılmış olmasıdır. Eyaletlerde ilk defa uygulanan temsile dayalı bu sistem çerçevesinde danışma meclisleri kurulmuş ve bu meclisler bir yandan eyaletlerdeki valilerin yetkilerini sınırlarken, diğer yandan mali düzeni yeniden örgütlemeyi hedeflemekteydi. Bu meclislerin üyeleri yönetici sınıf ile yerel halktan seçilmekteydi. Bu meclislerin merkezi idarenin etkinliği altında olsa da Osmanlı devlet düzeninde ilk kez seçim ilkesini ortaya koyması, halkın temsilcilerinin nasıl seçileceğinin kurala bağlanmış olması ve bu meclislerde Müslümanlar ile gayrimüslimlerin eşit sayıda temsil edilmesi demokrasi açısından “çoğulcu” ve “katılımcı” bir ortamın gerçekleşmesi için önemli bir gelişme olmuştur (Davison, 1995: 141).

Tanzimat ile birlikte hem merkezde hem de yerel ve bölgesel yönetimlerin birer unsuru şeklinde kurulan bu meclislerde, yönetilenlerin politik temelini oluşturmada ilk girişim kabul edilmiştir. Müslüman olsun olmasın herkesin tek bir siyasal yapı içinde temsil edilmesi, Osmanlı siyasal sistemi için ciddi bir yeniliktir. Bu gelişme daha çok yerel ve bölgesel meclislerde görülmekle beraber merkezde de meclis ya da yasama yetkilerine haiz yapılar ortaya çıkmıştır (Kalaycıoğlu ve Sarıbay, 2007: 13).

Tanzimat Dönemi’nde bütün bakanlıklara bağlı meclisler oluşturuldu ve bu meclisler zaman içinde birer yasama organı olma yolunda eğilim gösterdi. Örneğin Meclis- Valay-ı Ahkam-ı Adliye, bir yargı organı olduğu gibi aynı zamanda küçük bir yasama meclisi gibiydi. Bu meclis parlamenter demokratik sistemde olduğu gibi hükümet ile parlamento arasında var olan ilkeleri hakim kılmaya çalışmaktaydı (Okandan, 1968: 71).

Meclis-i Meşveret ve Divan-ı Hümayun’un yerine kurulan Meclis-i Valay-ı Ahkam-ı Adliye’nin karar alma mekanizması “demokratik” bir niteliğe büründürülmüştür. Toplantı öncesinde toplantının gündem maddelerini üyeler belirleyecekti ve herkes düşüncelerini serbest bir şekilde dile getirebilecekti. Meclisin üyeleri eşit oy hakkına sahipti ve kararlar oy çokluğu ile alınacaktı. Ancak burada alınan kararlar padişahın onayı ile kanunlaşabilecekti. Demokratik sistemlerdeki parlamentonun özelliklerini taşımakla beraber, bu meclis bir parlamento değildi. Çünkü üyeleri padişah tarafından atanmaktaydı ve padişah tarafından azledilirlerdi, yani halkı temsil etme özelliği bulunmamaktaydı. Hem yasama hem de yüksek bir temyiz mahkemesi görevini yerine getiren Meclis-i Vala, yürütmenin yasama ve yargıdan ayrılmasını sağlaması açısından da önemli bir organdır (Seyitdanlıoğlu, 1989: 61). Böylece kuvvetler ayrılığı ilkesi Osmanlı’da sınırlı da olsa benimsenmiş olmaktadır (Mutaf, 2002: 599). Meclis- Vala gibi şuralarda görev alanlar uzman kişilerdi. Bundan dolayı, Tanzimat Dönemi’nde kurulmuş olan bu şuralar, yargı ve yasama görevlerini yerine getirmenin yanında bürokrasinin ihtiyaç duyduğu modern idarecilerin yetiştirildiği merkez olma misyonunu da yerine getirmişlerdir (Erbay, 2017: 300).

Daha sonra 1854’te Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye yerine reform kanunlarını hazırlamakla görevli Meclis-i Ali-yi Tanzimat ismiyle en üstün şura niteliğinde bir meclis kuruldu. Bu meclis zaman içinde parlamento gibi çalışan bir organ olma kimliği kazandı. Bu meclis ile yürütmeden bağımsız ve her konuda yasa hazırlama, önerme ve onun teklifi olmaksızın yasaların onaylanmasının mümkün olmadığı bir yasama organı oluşturulmak istenmiştir. Tanzimat reformları kapsamında Batı’dan alınan bu temsil kurumları ile temsili hükümetin temeli oluşturulmaya çalışılmıştır (Dursun, 2018: 30-31; Kalaycıoğlu ve Sarıbay, 2007: 13). Dahası ilkel bir parlamenter yönetim gelişti. Hükümdarı anayasalı bir devlet başkanı gibi gösterecek şekilde her yıl padişah bir nutukla şurayı açar, şurada nutuk tartışılır, onlara cevaplar hazırlanırdı. Şura üyeleri halk tarafından seçim yoluyla belirlenmezse de sivil yönetim, ulema, gayrimüslim cemaat çevrelerinin temsilcileri, ordu ileri gelenleri gibi toplumun değişik kesimlerinden seçilirdi (Berkes, 2008: 219).

Merkezi idare organları ile eyalet meclisleri arasındaki ilişki 1868 yılında kurulan Şuray-ı Devlet ile başladığı kabul edilmektedir. Tüm vilayetlerden gelen üçer veya dörder üyenin katılımı ile toplanacak olan Şuray-ı Devlet’in en önemli görevi yasama organı gibi kanun taslaklarını hazırlamaktı. Meclis-i Vala yerine kurulmuş olan ve günümüzde Danıştay’ın temelini teşkil eden Şuray-ı Devlet’in üyelerinin belirlenme şekli

ve konuların müzakere edilme biçimi, kendisine önceliklere göre daha güçlü bir şekilde halkı temsil etmesi özelliği kazandırmaktaydı (Davison, 1995: 146-147). Gayrimüslimlerin de temsil edildiği bu meclis gerçekte küçük bir parlamento tasarısıdır (İnalçık, 2006: 30).

Tanzimat reformlarının içselleştirilmesini sağlayacak bir eğitim teşkilatının kurulabilmesi için Umur-u Maarif Nezareti kurulmuştur. Bu dönemde, demokrasi kültürünün gelişimine katkıda bulunacak modern anlayışa uygun idarecilerin yetiştirilmesinde önemli bir rol oynayacak üç önemli okul açılmıştır: Mektebi Mülkiye, Amerikan Robert Koleji ve Galatasaray Sultanisi. Mektebi Mülkiye 1858'de açılmış olup kaymakam ve müdürlük gibi mülkiye memurlarının yetiştirilmesi için kurulmuştur. 1863 yılında kurulan Robert Koleji, Batılı modern bir orta öğretim programı sağlamak üzere kurulmuştu. Öğretim dili, tamamen Türkçe konular hariç, Fransızca olan Galatasaray Sultanisi ise Müslüman bir hükümet tarafından, din farkı gözetmeksizin Hıristiyan ve Müslüman çocukların birlikte eğitim alacağı, bir Batı dilinde orta derecede modern eğitim sağlama konusunda ilk önemli girişimdi (Lewis, 1996: 121-122; Antel, 1999: 448). 1868 yılında açılan Galatasaray Sultanisi bir diğer adıyla Galatasaray Lisesi de, Modern bir Türkiye'nin inşasında çok önemli bir rol oynamıştır. Modernleşme ile beraber kurumları idare edecek batılı tarzdaki kurumlarda eğitim görmüş idareci, siyasetçi ve diplomatlara ihtiyaç duyuldu. Hem Osmanlı Devleti hem de Türkiye Cumhuriyeti'nin ihtiyaç duyduğu bürokratik kadroların devşirilmesinde bu okulun büyük katkısı olmuştur.

Osmanlı'da modern anlamda belediye teşkilatı 1855 yılında "Şehremaneti" ismi ile İstanbul'da kurulmuştur. Batı tarzında Beyoğlu-Galata semtinde 1858 yılında bir belediye teşkilatı kurulmuş ve bu bölgeye "Altıncı Belediye Dairesi" denilmiştir. Ardından, 1869 yılında hazırlanan Dersaadet İdare-i Belediye Nizamnamesi ile Beyoğlu ve Galata semtleri dışındaki semtlerde yaygınlaştırılarak İstanbul Şehremini örgütü kurulmuştur (Keleş, 2009: 137).

Avrupa devletlerinin baskısı ve içerde idare teşkilatında reform yapma ihtiyacının ortaya çıkması üzerine 1864'te "Vilayet Nizamnamesi" ismiyle bir yasa çıkarıldı. Halkın yönetime katılımını arttırmak ve merkezîyetçiliği hafifletmek amacı ile yürürlüğe konulan bu nizamnameye göre eyalet yönetiminden vilayet yönetimine geçildi. Ülke, bu Fransız modeli idari teşkilatlanmaya göre vilayet, sancak, kaza ve köylere ayrıldı (Eryılmaz, 2010: 124).

Üyelerinin bir kısmının seçimle iş başına geldiği idare meclislerini ortaya çıkaran; hem temsil ilkesinin hem de temsilcilerin seçilmesini kurala bağlayan Vilayet Nizamnamesi'ne göre vilayet iki meclisten oluşturuldu: "Vilayet İdare Meclisi" ve "Vilayet Umumi Meclisi". "İdari" ve "yargı" görevleri olan "Vilayet İdare Meclisi"nin üyelerinin bir kısmı seçimle belirlenmekteydi. Seçimle belirlenen üyelerden ikisi Müslüman ve ikisi de gayrimüslim olmak üzere dört kişiden oluşmaktaydı. Bu meclis bugünkü "il idare kurulu" hüviyetindeydi. "Vilayet Umumi Meclisi" ise bugünkü "il genel meclisi"nin kaynağını oluşturmaktadır. Halkın istek ve şikayetlerini merkeze bildiren bir organ olan bu meclis "eşitlik" ve "katılım"ı sağlamak düşüncesinden hareketle vilayete bağlı her sancaktan seçilen ikisi Müslüman ve ikisi de gayrimüslim olan dörder üyeden meydana gelmekteydi. "Vilayet Umumi Meclisi" demokratik ülkelerdeki yerel meclislerin yerine getirdiği işlevden ziyade görüş belirten bir organdı. Örneğin alt yapıya ait yerine getirilmesi gereken hizmetlere ilişkin aldığı kararların uygulanması hükümetin onayına bağlıydı (Gençoğlu, 2011: 38-43). Bu meclisler, demokratik ilkelere göre oluşmamış olsa da valilerin sınırsız yetkileri sınırlanmış, keyfi uygulamalara son vermede etkili olmuştur. Valilerin idare biçimini denetlemiş ve kararların istişare ile alınmasını sağlamıştır. Bu meclisler ile oluşturulmuş temsilci-yönetilen ilişkisi özü itibari ile olmasa da biçimsel açıdan demokratik sistemlerdeki yöneten (temsilci) yönetilen ilişkisini gündeme getirmiştir. "Seçim konusu bizim tarihimizde Tanzimatçılar'ın vilayet idaresinde yaptıkları reformlar dolayısıyla gündeme geldi. Seçim usulüne başvurulmasının nedeni kurumsallaşma ve devamlılık kazanan kurullara, yerli halktan gelecek temsilcilerin saptanması gereği idi. Öngörülen seçim usulü pek ilkeldi, bundan başka yaygınlıkla uygulanmadığı da kesindir. Ancak önemli olan bir seçim usulünün öngörülmesi ve hukukileşmesidir (Ortaylı, 2003: 162).

1871'de yapılan değişiklikle merkezi idarenin taşra yönetimine "nahiye" eklendi. Anadolu'daki şehir ve kasabalarda belediye teşkilatlarının kurulması da bu tarihten sonradır (Keleş, 2009: 138). Çünkü 1864 Vilayet Nizamnamesi'ndeki vilayet sistemi İmparatorluğun Avrupa bölgelerinde uygulanmıştı. Buna göre, Avrupa tarzı belediye teşkilatının kurulmasının yasal zemini 1871 Vilayet Nizamnamesi ile mümkün olmuştur (Eryılmaz, 2010: 127).

Tanzimat, yerel yönetimlere ilişkin devrim niteliğinde kararlar almıştır. Taşra yönetiminde hemen her kademedede seçimle oluşmuş meclisler kurulmuştur. Din ve mezhep farkı gözetmeksizin kurulan bu meclisler Tanzimat'ın en liberal kurumları olarak görülmektedir. Büyük toprak sahipleri ile taşranın varlıklı kesimin denetiminde olsa da yerel meclislerin meşrutiyet parlamentoculuğuna geçişi kolaylaştırdığı kabul edilmektedir. Yerel yönetimlerde yapılan en büyük yeniliklerden bir diğeri 1876'da getirilen nahiye müdür ile yardımcılarının seçimle iş başına gelme usulüdür. (Tanör, 2021: 109). Avrupa'daki konsüllerin görevlerini

yerine getirmek amacı ile kurulan meclisler üzerinden egemenlik tesis edilmeye çalışılmıştır. Bunun için de Avrupa'daki meşruti monarşilere benzer anayasal yönetimlere ihtiyaç vardı. 1876 yılında hazırlanan Kanun-i Esasi ve Meclis-i Mebusan bir bakıma, bu meclislerden elde edilen deneyimlerin sonucudur.

4. Sonuç

Tanzimat Dönemi denilince genelde akla Batılılaşma ve modernleşme gelmektedir. Çünkü Osmanlı Devletinde, siyasi, hukuki, idari ve ekonomik kurumların büyük ölçüde modern bir kimlik kazanması bu döneme denk düşmektedir. Bu tarih aynı zamanda demokrasi yönünde kurum ve kuralların ete kemiğe büründüğü bir dönemi ifade etmektedir. Çünkü demokrasi, son tahlilde, modern kurumlara dayanmaktadır. Dolayısıyla, Cumhuriyet Dönemi'nde uygulanacak demokrasinin köklerini Tanzimat Dönemi reformlarında aramak gerekir. Ancak, Tanzimat öncesinde de demokrasiye katkıda bulunacak gelişmeler olmuştur.

Osmanlı'nın son dönemlerinde atılan bu adımlarda iki gelişme etkili olmuştur. İlki, Batılı ülkelerin reformların yapılması konusunda Osmanlı devlet erkani üzerinde uyguladığı baskı; ikincisi de, bu süreçte yapılan reformların sonucu olarak modern eğitim kurumlarında yetişmiş bürokrat ve aydın kesimin Batılılaşma yönünde ortaya koydukları iradedir.

Lale Devri, III. Selim ve II. Mahmut dönemlerinde Tanzimat Dönemi reformlarına zemin hazırlayacak hukuki, siyasi ve idari düzenlemelere gidilmiştir. Bu adımlar ile her şeyden önce - özellikle II. Mahmut döneminde - merkezi-bürokratik sistem yeniden düzenlenmiş, böylece idari yapı hukuki bir yapıya doğru evrilmiştir. Ayrıca Tanzimat Dönemi'nde bir "yasama meclisi"ne dönüşecek olan Meclis-i Valay-ı Ahkam-ı Adliye gibi danışma ve karar organları kurulmuştur. Kul statüsündeki memurlara hukuki güvence getirilerek demokrasilerdeki yurttaşlık statüsüne doğru adımlar atılmıştır. Mutlak iktidarın sınırlandırılması bağlamında Sened-i İttifak önemli bir gelişime kabul edilmektedir. İngiliz Magna Carta'sına benzetilen ve padişahın yetkilerini ayanlar ile paylaşmak zorunda kaldığı bu belgenin uygulanmamış olmakla beraber, padişahın yetkilerini sınırlandırmış olması açısından demokratik gelişmelere sembolik de olsa katkısı olmuştur.

Tanzimat Dönemi'ne gelindiğinde reformlar daha yapısal nitelik kazanmış, sistem hukuki alanda köklü dönüşümler yaşamıştır. Bu dönemde modern hukuk kuralları ile İslam şeriat hukukunun kaynakları sentezlenerek çağdaş hukuki düzenlemelere girilmiştir. Tanzimat Dönemi'nde başlatılan bu "kanunlaştırma" hareketi sayesinde demokrasinin ihtiyaç duyduğu "hukukun üstünlüğü" ilkesine doğru adımlar atılmıştır. Bu hukuki düzenlemelerle, Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanı'nda beyan edildiği gibi mahkemeler bağımsız hale gelecektir. Demokrasinin eşitlik ilkesine uygun bir şekilde bütün vatandaşlar hukuk önünde eşit kabul edilecek, mülkiyet güven altına alınacak, vatandaşlar arasında din ayrımı gözetilmeyecektir. Yine demokraside içkin özgürlük ve "eşit yurttaş"lık ilkesine katkıda bulunacak şekilde gayrimüslimlerin yerel meclislere üye olmalarının önü açılmıştır. Bütün bu prensiplerin hayata geçirilmesi adına Batı'dan ithal edilmiş ceza mahkemeleri, ticaret mahkemeleri, Arazi Kanunnamesi, medeni davalara bakan Mecelle ve yüksek adli yargı organı olan Divan-ı Ahkam-ı Adliye (Yargıtay) Şuray-ı Devlet (Danıştay) gibi çok sayıda mahkeme kurulmuştur. Bu yargı organları, hukuk devleti anlayışının yerleşmesine ön ayak olmuşlardır.

Hukuki reformların yanında siyasi ve idari reformlar da demokratik yapının gelişiminde etkili olmuştur. Tanzimat Dönemi ile birlikte din ve mezhep ayrımı gözetmeksizin herkesin "Osmanlı" olduğu bir üst kimlik yaratılmaya çalışılmıştır. Bu gelişme yurttaşlık kimliğini öne çıkarmış, millet kimliği üzerine inşa edilen demokrasi için gerekli olan uluslaşmanın zeminini oluşturmuştur.

Tanzimat Dönemi reformları ile padişahın tek ve mutlak güç olduğu anlayışı değişmiş ve padişah bundan sonra gücünü Babialı ile paylaşmak zorunda kalmıştır. Belki bu güç paylaşımı halk ile olmamıştır ama iktidarın denetlenmesi açısından önemlidir. Ayrıca kurulan çok sayıda meclis yolu ile yasama laik bir kimlik kazanmış, halk yasama erkini temsil etmiyorsa da bu meclisler demokratik sistemlerdeki benzer bir şekilde hükümet ile parlamento arasında var olan ilkeleri hakim kılmaya çalışmıştır. Zaman içinde parlamento gibi çalışmaya başlayan bu meclislerin üyeleri sivil yönetim, gayrimüslim cemaat çevreleri ve ulema gibi toplumun farklı kesimlerinden seçilmekteydi. Hem yasama hem de yüksek temyiz mahkemesi görevini yerine getiren bu meclislerin - Meclis-i Vala gibi - demokrasiye bir diğer katkısı da kuvvetler ayrılığı prensibine uygun bir şekilde yürütmeyi yasama ve yargıdan ayırmış olmasıdır.

Seçim, demokrasinin ilk şartıdır. Demokrasilerde halkın iktidarı belirlemesi, kuşkusuz, seçimler aracılığı ile olmaktadır. Şehremini adı altında belediyeçilik kurumuna geçildiği Tanzimat Dönemi'nde taşra yönetiminde hemen hemen her kademe seçimle belirlenen - bu dönemin en liberal kurumları kabul edilen - meclisler kurulmuştur. Bununla bağlantılı olarak nahiye müdürleri ve yardımcılarını seçimle iş başına gelmiştir. Bu gelişmeler, demokrasinin seçim koşulunun yerine getirilmesinin ilk deneyimlerini oluşturmaktadır.

Son tahlilde, Tanzimat Dönemi reformları belki demokrasiden ziyade modernleşmeyi hedeflemiş, ancak modernleşme adına yapılan reformlar aynı zamanda demokrasinin gerek duyduğu kurumların alt yapısını

oluşturmuştur. Nitekim bu dönemde hukuki, siyasi ve idari alanda yapılan reformlar kısa bir süre sonra sistemi Kanun-i Esasi denilen anayasa ile Meclis-i Mebusan denilen parlamento ile tanıştıracaktır.

Kaynaklar

- Akçura, Y. (1976). *Üç Tarz-ı Siyaset*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Akşin, S. (2012). *Kısa Türkiye Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Antel, S. C. (1999). Tanzimat Maarifi. (Komisyon), *Tanzimat-1* içinde (441-462. ss). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Arblaster, A. (1999). *Demokrasi*. Ankara: Doruk Yayıncılık.
- Arslan, R. (2013). *Demokratik Yönetim Sistemleri*. Bursa: Dora Yayınları.
- Ateş, D. (2015). *Demokratik Siyaset*. Bursa: Dora Yayınları.
- Ateş, T. (2014). *Siyasal Tarih*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Barry, N. (2003). *Modern Siyaset Teorisi*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Başaran, D. (2018). Türk Siyasal Hayatında Tanzimat Dönemi. H. Acar (Ed.), *Türk Siyasal Hayatı* içinde (83-107. ss.). Ankara: Nobel.
- Berkes, N. (2008). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: YKY.
- Carr, R.; Bernstein, M. and Murphy, W. (1974). *American Democracy*. Illinois: The Dryden Press.
- Cin, H. (1992). Tanzimat Döneminde Osmanlı Hukuk ve Yargılama Usulleri. H. D. Yıldız (Haz.), *150. Yılında Tanzimat* içinde (11-32. ss.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Çaha, Ö. (2012). Demokrasi. H. Çetin (Ed.), *Siyaset Bilimi* içinde (223-268. ss.). Ankara: Orion Kitabevi.
- Çalık, M. (1989). Batılılaşma ve Bürokratik Modernleşme Münasebeti Üzerine Bazı Düşünceler. *Türkiye Günlüğü*, 2, 6-15.
- Çam, E. (1995). *Siyaset Bilimine Giriş*. İstanbul: Der Yayınları.
- Davison, R. (1995). Osmanlı İmparatorluğu Hükümetinde Temsil İlkesinin Ortaya Çıkışı. W. R. Polk ve R. L. Chambers (Ed.), *Ortadoğu'da Modernleşme* içinde (133-154. ss.) İstanbul: İnsan Yayınları.
- Demir, Ş. (2010). Tanzimat Dönemi Eğitim Politikalarında Osmanlıcılık Düşüncesinin Etkisi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (31), 284-294.
- Dursun, D. (2018). *Türkiye'nin Siyasal Hayatı*, İstanbul: Beta Yayınları.
- Erbay, Y. (2017). *Emerging of Representative Concils and New Organisations within The Administrative System of The Ottoman State in The Tanzimat Era*. Bilig, Spring.
- Erdoğan, M. (2010). *Anayasal Demokrasi*. Ankara: Siyasal Kitabevi
- Eryılmaz, B. (2010). *Kamu Yönetimi*. Ankara: Okutman Yayıncılık.
- Gençoğlu, M. (2011). 1864-1871 Vilayet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2 (1), 29-50.
- Görmez, K. (1997). *Yerel Demokrasi ve Türkiye*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Güler, B. A. (1999). Yerelin Ulusaşırı Anlamı. *İktisat Dergisi*. 56-59.
- Gümüş, M. (2008). Anayasal Meşruti Yönetime Medhal: 1856 İslahat Fermanı'nın Tam Metin İncelemesi. *Bilgi Dergisi*, 47, 215-240.
- Haywood, A. (2011). *Siyaset*. Ankara: Adres Yayınları.
- Herodotos (2012). *Herodot Tarihi*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- İnalçık, H. (2006). Tanzimat Nedir? M Seyitdanlioğlu ve H. İnalçık (Ed.), *Tanzimat-Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu* içinde (13-35 ss.). Ankara: Phoenix Yayınları.
- İnalçık, H. (2016). *Devlet-i Aliyye-IV*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kaçmazoğlu, H. B. (2013). *Türk Sosyolojisi Tarihi*. İstanbul: Doğu Kitabevi
- Kalaycıoğlu, E. ve Sarıbay, A. Y. (2007). Tanzimat: Modernleşme Arayışı ve Politik Değişim. E. Kalaycıoğlu ve A. Y. Sarıbay (Ed.), *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme* içinde (3-27 ss.). İstanbul: Alfa Aktüel.
- Karal, E. Z. (t.y). *Büyük Osmanlı Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karpat, K. (2013). *Kısa Türkiye Tarihi (1800-2012)*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Karpat, K. (2017). *Türk Demokrasi Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Keleş, R. (2009). *Yerinden Yönetim ve Siyaset*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Keleş, R. ve Yavuz, F. (1983). *Yerel Yönetimler*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Köker, L. (2003). *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Lewis, B. (1996). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Mardin, Ş. (2003). *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Marquez, X. (2010). *Demokrasi Dışı Siyaset*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mayo, H. (1964). *Demokratik Teoriye Giriş*. Ankara: Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları.

- Mutaf, A. (2002). Şura-yı Devlet (1868-1922). H. C. Güzel, K. Çiçek ve S. Koca (Ed.), *Türkler içinde* (599-609 ss.). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Nodia, G. (1998). Milliyetçilik ve Demokrasi. *Türkiye Günlüğü*. 50, 102-117.
- Okandan, R. (1968). *Amme Hukukumuzun Ana Hatları*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2003). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özcan, B. (2002). Sultan III. Selim Devri Islahat Hareketleri (Nizam-ı Cedid). H. C. Güzel, K. Çiçek ve S. Koca (Ed.), *Türkler içinde* (1110-1134. ss.) Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Powell, B. (1990). *Çağdaş Demokrasiler*. Ankara: "S" Yayınları.
- Sartori, G. (1996). *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*, Ankara: Yetkin Yayınları.
- Seyitdanlıoğlu, M. (2006). Divan-ı Humayun'dan Meclis-i Mebusan'a Osmanlı İmparatorluğu'nda Yasama. M. Seyitdanlıoğlu ve H. İnalcık (Ed.), *Tanzimat-Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu içinde* (255-265. ss.). Ankara: Phoenix Yayınları.
- Tahiroğlu, B. (1985). Tanzimat'tan Sonra Kanunlaştırma Hareketleri. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi içinde* (588-601. ss.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tanör, B. (2021). *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tazegül, M. (2005). *Modernleşme Sürecinde Türkiye*. İstanbul: Babil Yayınları.
- Touraine, A. (1997). *Demokrasi Nedir?* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Turan, İ. (1986). *Siyasal Demokrasi, Siyasal Katılma, Baskı Grupları ve Sendikalar*. İstanbul: Türkiye Denizciler Sendikası.
- Türküne, M. (2010). *Siyaset*. İstanbul: Opus Yayınları.
- Unat, K. (2020). On Dokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Modernleşmesi. T. F. Ertan (Ed.), *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi içinde* (17-36. ss.). İstanbul: Siyasal Kitabevi.
- Yalçinkaya, M. A. (2002). XVIII. Yüzyıl: Islahat, Değişim ve Diplomasi Dönemi (1703-1789). H. C. Güzel, K. Çiçek ve S. Koca (Ed.). *Türkler içinde* (762-821. ss.). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Yıldırım, R. N. (2006). *II. Mahmut Dönemi Islahat Hareketleri*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, Elazığ.
- Yılmaz, A. (1999). Hukuk Devleti ve Demokrasi. *Yeni Türkiye*. 5 (29), 66-73.
- Zürcher, E. J. (2005). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
 Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
 2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
 3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
 4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.
-

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

TURİZM VE COVID-19: ULUSLARARASI ALANYAZIN ÜZERİNE BİBLİYOMETRİK BİR ANALİZ

Tourism and Covid-19: A Bibliometric Analysis of International Literature

Aslı Ersoy¹

¹Dr. Bağımsız Araştırmacı, asliersoy75@gmail.com, orcid.org/0000-0003-4458-4135

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
19.03.2022
Kabul/Accepted:
02.09.2022

DOI:

10.18069/firatsbed.1090181

Anahtar Kelimeler

Turizm, Covid-19,
Bibliyometrik Analiz

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, tüm dünyayı etkisine alan ve her alanda ciddi değişikliklere yol açan Covid-19 pandemisine yönelik uluslararası turizm literatüründe yapılan çalışmalarını tespit ederek konuyla ilgili yapılmış çalışmalara yönelik bütüncül bir bakış açısı sunmaktır. Bu amaç doğrultusunda Scopus veri tabanında 2019-2021 yılları arasında yayımlanan turizm ve Covid-19 kavramına yönelik 273 makale bibliyometrik analiz yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışmanın bulguları, atıf analizi, ortak atıf analizi, ortak yazarlık analizi, bibliyografik eşleştirme analizi ve ortak varlık analizi aracılığıyla değerlendirilmiştir. Elde edilen verilerin analizinde VOSviewer yazılımı kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, ABD ve Çin'in alan yazına en fazla katkısı olan ülkeler olduğu belirlenmiştir. Bunun yanında bibliyometrik analiz sonuçları turizm alan yazınında Covid-19 konusuna yönelik en çok atıf alan çalışma ve yazarlar, yazarların birlikte en fazla yayın yaptıkları ülkeler, ortak atıf analizi ve en fazla kullanılan anahtar kelimelere yönelik önemli bilgiler sunmaktadır. Mevcut çalışma Covid-19 turizm literatüründeki ana araştırma temalarının belirlenmesine olanak sunmakta ve gelecekteki araştırma yönelimlerinin geliştirilmesine katkıda bulunmaktadır.

ABSTRACT

The aim of this study is to present a holistic perspective on the subject by identifying the studies in the tourism literature on the Covid-19 pandemic, which affects the whole world and causes serious changes in every field. For this purpose, 273 articles on the concept of tourism and Covid-19 published in the Scopus database between 2019 and 2021 were analysed using the bibliometric analysis method. The findings of the study were evaluated through citation analysis, co-citation analysis, co-authorship analysis, bibliographic coupling analysis, and co-occurrence analysis. VOSviewer software was used in the analysis of the obtained data. According to the findings, it was determined that the USA and China were the countries that contributed the most to the literature. In addition, the bibliometric analysis results provide important information about the most cited studies and authors on the subject of Covid-19 in the tourism literature, the countries with which the authors have published the most, common citation analysis and the most used keywords. The present study enables the identification of major research themes in the Covid-19 tourism literature and contributes to the development of future research directions.

Keywords

Tourism, Covid-19,
Bibliometric Analysis

Atıf/Citation: Ersoy, A. (2022). Turizm ve Covid-19: Uluslararası Alanyazın Üzerine Bibliyometrik Bir Analiz. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 3(1067-1080).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Aslı ERSOY, asliersoy75@gmail.com

1. Giriş

2019 yılı Aralık ayı ortalarında Çin'in Wuhan şehrinde ortaya çıkan Covid-19, 2003 yılındaki şiddetli akut solunum sendromu olarak adlandırılan SARS'a benzer şekilde insanlara hava yolu ile geçen bir hastalıktır (Yang, Zhang ve Chen, 2020). Covid-19 insan ve kamu güvenliğini tehdit eden bir akut solunum yolu hastalığıdır ve hızla yayılarak pandemiye neden olmuştur (Hu, Guo, Zhou ve Shi, 2021:141). Covid-19'un yayılımı ve olumsuz etkileri karşısında birçok ülke farklı karantina türlerine ve çeşitli önlemlere başvurmuştur. Böylelikle karantinalar, pandeminin ilk başlarında birçok Avrupa ülkesinde uygulanan bir çözüm olarak görülmüştür (Raposo, 2021: 35). Benzer şekilde Türkiye'de de ilk Covid-19 vakasının bildirilmesinin ardından, pandemiyle mücadele edebilmek için sosyal mesafe, sokağa çıkma yasakları, ülkeye giriş yapan vatandaşlara yönelik karantinalar ve okulların/üniversitelerin, mağazaların ve eğlence mekânlarının kapatılması dâhil olmak üzere çok sayıda karantina önlemi alınmıştır (IMF, 2020).

Karantina kapsamında alınan önlemler insanlar üzerinde yüksek düzeyde stres ve psikolojik soruna yol açarak belirsizlik, bulaşma korkusu, kendilerinde ve sevdiklerinde hastalık ve maddi kayıp korkusuna neden olmuştur (Dagnino, Anguita, Escobar, ve Cifuentes, 2020). Diğer taraftan 2019 yılında ortaya çıkan Covid-19, halk sağlığı üzerindeki etkilerinin yanı sıra büyük bir ekonomik şoka neden olmuştur (Bartik, Bertrand, Cullen, Glaeser, Luca, ve Stanton, 2020: 17656). Covid-19'un etkilediği sektörlerden biri ise turizm olmuştur (Ioannides ve Gyimothy, 2020: 625). Karantina sürecinde kriz nedeniyle uluslararası hava yolculuğunun yavaşlaması, birçok ülke yönetiminin seyahat yasakları uygulaması ve sınırları kapatması ile birlikte iç ve dış turizm faaliyetleri zarar görmüştür (Gössling, Scott ve Hall, 2020: 2). Emek yoğun özelliğe sahip olan konaklama ve yemek hizmetleri alt sektörleri tek başına dünya çapında 144 milyon kişiye istihdam sağlarken (ILO, 2020), Covid-19 süreciyle birlikte temel senaryoya göre seyahat ve turizm sektöründe küresel GSYİH'de 3.435 milyar dolarlık bir kayıpla toplam 121,1 milyon kişi işini kaybetme riskiyle karşı karşıyadır (WTTC, 2020). Dolayısıyla hayatımızın her alanında ciddi etkilere neden olan Covid-19'un turizm yazınında meydana getirdiği değişimlerin, gelişmelerin ve yönelimlerin bütüncül bir yaklaşımla ele alınması gerektiği düşünülmektedir. Bu doğrultuda, ilgili çalışmada Covid-19 döneminde turizm yazınının mevcut durumunun ortaya konması ve gelecekte bu alandaki çalışmalara kaynak sunulması amaçlanmıştır. Bu çalışmanın konuyu bütüncül bir şekilde değerlendirmesi ve konu ile ilgili eğilimlere yönelik genel bir çerçeve oluşturması açısından ilgili literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Covid-19

İnsanlarda akut solunum yolu salgınına neden olan ve yeni bir koronavirüs (2019-nCoV) olarak tanımlanan Covid-19, ilk olarak 2019 yılında Çin'in Wuhan şehrinde ortaya çıkmıştır (Zhou ve diğerleri, 2020: 270). 2019 yılının sonlarında ortaya çıkmasından bu yana, Covid-19'a neden olan ciddi akut solunum sendromu koronavirüs 2 (SARS-CoV-2) sadece birkaç ay içinde dünyanın neredeyse tüm ülkelerine yayılmıştır (Van Damme ve diğerleri, 2020: 1). Bunun akabinde ise 11 Mart 2020 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından pandemi ilan edilmiştir (UNWTO, 2020a). 9 Temmuz 2021 itibarıyla Covid-19 nedeniyle dünya genelinde 185 milyon 291 bin 530 kişi enfekte olurken, 4 milyon 10 bin 834 kişi ise yaşamını yitirmiştir (WHO, 2021).

Korona terimi ilk olarak 1500'lerde İngilizce olarak kullanılmasına rağmen, virüsün görüntüsünün sivri bir taca benzetilmesi nedeni ile Latince "taç" anlamına gelen korona kelimesiyle adlandırılmıştır (Chorba, 2020). 2003 yılında yaklaşık 1000 kişinin hayatını kaybetmesine neden olan SARS (Smith, 2006) ve 2010 yılında yaklaşık 862 kişinin hayatını kaybetmesine neden olan MERS (WHO, 2020) salgınlarına da koronavirüsler neden olmuştur. Daha önce bilinmeyen bir beta-koronavirüs olarak belirtilen SARSCoV-2 (Covid-19) ise hem MERS-CoV hem de SARS-CoV'dan farklı olarak insanlara bulaşan koronavirüs ailesinin yedinci üyesidir (Zhu ve diğerleri, 2020). Covid-19'un neden olduğu semptomlar genellikle ateş, boğaz ağrısı, nefes darlığı, yorgunluk ve halsizlik ile kendini göstermektedir. Hastalık çoğu insanda hafif ilerlemekle birlikte genellikle yaşlılarda ve hastalıkları olanlarda zatürreye, akut solunum sıkıntısı sendromuna (ARDS) ve çoklu organ yetmezliğine neden olmaktadır (Singhal, 2020: 281).

Covid-19 ile birlikte artan hasta ve vaka sayısı insanların enfekte olma konusunda endişe duymasına dolayısıyla artan panik ve strese neden olmuştur (Bao, Sun, Meng, Shi, ve Lu, 2020: e37). Covid-19'un sağlık üzerinde neden olduğu olumsuz etkilerin yanında okulların, işyerlerinin ve halka açık yerlerin kapatılmasına, çalışma rutinlerinde değişiklikler yaşanmasına ve tam kapanmaya neden olarak ekonomiyi de olumsuz etkilemiştir (Ornell, Schuch, Sordi, ve Kessler, 2020: 232). Bu doğrultuda turizm ise tüm dünyada ekonomilerini ve kamu hizmetlerini etkileyen Covid-19 salgınından olumsuz etkilenen sektörlerden biri olmuştur (UNWTO, 2020b).

2.2. Covid-19'un Turizm Sektörüne Etkileri

Turizm birçok ülkede ve bölgede, istihdam oluşturma, GSYİH'ya katkı sağlama ve ülke ekonomileri açısından kritik bir rol oynamaktadır (ILO, 2016). Buna rağmen turizm endüstrisi dış politik, ekonomik ve çevresel kriz olaylarına karşı oldukça hassastır ve krizin durumuna bağlı olarak toparlanma hızı da yavaş olabilmektedir (Jin, Qu, ve Bao, 2019: 334). Turizm sektöründe krize neden olan durumlar genellikle terör olayları, savaşlar, sosyal istikrarsızlık veya sağlıkla ilgili endişelerle ilgilidir (Qiu, Park, Li, ve Song, 2020: 3). Daha önce yaşanan sağlık krizleri ile karşılaştırıldığında Covid-19 pandemisinin ayırt edici yönlerinin bulunduğu ve genel olarak ekonomi üzerinde yıkıcı etkiler oluşturduğu belirtilmektedir (Fernandes, 2020).

Tüm dünyada hızla gelişen COVID-19 pandemi krizi, hem ekonomik hem de sosyal açıdan toplumların çalışma biçimleri üzerinde ciddi bir etkiye neden olmuş ve olmaya devam etmektedir (Davies, 2020: 1). Covid-19'un birçok ulusal ekonominin önemli bir parçası olan turizm sektörüne olan etkisi aslında ekonominin tamamını etkilemektedir. Dünya genelinde birçok hükümet virüsü kontrol altına almak için önlemler alırken seyahat, ticari faaliyetler ve insanlar arası etkileşimler üzerindeki kısıtlamalar turizm ekonomisini durma noktasına getirmiştir (OECD, 2020). Ekonomik aktivitedeki sert düşüşle birlikte, emek-yoğun özelliğe sahip olan turizm sektöründeki çalışanlar işsizlikle karşı karşıya kalmışlardır (ILO, 2020). Üstelik küresel anlamda nüfusun büyük bir çoğunluğunu etkileyen uluslararası seyahat yasakları ve sosyal mesafe önlemleri ile turizm faaliyetleri fiilen durma noktasına gelmiştir (Grech, Grech, ve Fabri, 2020: 121). Covid-19'un neden olduğu panik turizm sektöründe arz ve talebi ise olumsuz bir şekilde etkilemiştir (Bakar ve Rosbi, 2020: 189). Zira turizm oldukça hassas bir sektördür. Özellikle insan güvenliği (hastalık, terör vb.) ile ilgili küçük bir risk bile turistik destinasyonlara daha az turist gelmesiyle sonuçlanabilmektedir (Lee ve Chen, 2011: 1422). Nitekim Nazneen, Hong, ve Ud Din (2020) tarafından yürütülen bir çalışmada Covid-19'un turistlerin seyahat kararlarını, hijyen ve güvenlik algılarını büyük ölçüde etkilediği ve yaşanan endişe ile birlikte turistlerin seyahat planlarını erteledikleri belirlenmiştir.

Covid-19 krizinin turizm sektöründe neden olduğu olumsuzluklar yanında salgın ile birlikte turizmde değişimlerin yaşanacağı ve sektörün yeni bir döneme gireceğini öngören görüşler de mevcuttur. Buna göre; insanların kitle turizminden uzaklaşarak daha az kalabalık ve sakin yerleri tercih edeceği, ulaşım araçlarındaki tercihlerin değişeceği, yeni turizm çeşitlerinin ortaya çıkacağı, her şey dâhil sistemde hizmet veren oteller yerine butik otellerin daha çok tercih edileceği ve teknolojik yeniliklerin ortaya çıkacağı ifade edilmektedir (Zenker ve Kock, 2020; Hall, Scott, ve Gössling, 2020; Desbiolles, 2020; Marr, 2020). Diğer taraftan Strielkowski (2020), virüs sonrası dünyada turizm organizasyonlarının normale dönebilmesi için etkili iyileşme stratejilerinden biri olarak koronavirüse karşı antikorları olan kişilerin sağlık durumlarının bir şekilde teyit edilmesiyle özgürce seyahat etmelerine izin vermek gerektiğini belirtmektedir.

Ulusal ve uluslararası literatür incelendiğinde, gündemdeki bir konu olmasına rağmen turizm literatüründe Covid-19 konusuna yönelik sınırlı sayıda bibliyometrik çalışma yürütüldüğü belirlenmiştir. Öz & Yalçın (2020) tarafından Türkiye'deki hakemli turizm dergilerinde yayımlanan ulusal çalışmaların bibliyometrik profilleri incelenmiştir. Buna göre, yayımlanan çalışmaların sayısında anlamlı bir artış olmadığı, ağırlıklı nicel araştırma yöntemlerinden yararlandığı, çalışmaların genellikle tek yazarlı olduğu ve kaynak sayısının düşük olduğu sonucuna varılmıştır. Çavuşgil Köse (2020) tarafından yürütülen bir başka çalışmada Google Akademik ve Ulakbim veri tabanlarında yer alan 41 ulusal makale bibliyometrik analiz ile incelenmiştir. Çalışmada makalelerin ortak yönleri değerlendirilerek önermeler geliştirilmiştir. Gavinolla, Agita, Sampada Kumar, ve Bukovska (2021), salgın hastalık ve pandemilerin turizm literatüründeki gelişimini belirlemek üzere Scopus veri tabanında yer alan İngilizce makalelerin bibliyometrik profilini ortaya koymuşlardır. Turizmde salgınlar ve pandemi anlayışı, makale sayısı, atıf, ağlar ve ortak araştırma temaları açısından yıllar içinde artış yaşandığını belirlemişlerdir. Utkarsh ve Sigala (2021), Web of Science veri tabanında yer alan Covid-19 ve turizm başlıklı 177 çalışmada en sık kullanılan anahtar kelimelere yönelik bir çalışma yürütmüştür. Menon,

Gunasekar, Kumar Dixit, Das, ve Mandal (2021) tarafından yürütülen çalışmada, Covid-19 pandemisinden sonra ortaya çıkan araştırma eğilimlerini belirlemek üzere 151 makalenin bibliyometrik profili incelenmiş ve uygulayıcılara turizm sektörünün geleceği için bir yön belirlemede yardımcı olmak amaçlanmıştır. Khan, Nasir, ve Saleem (2021) ise konaklama ve turizm endüstrisindeki Covid-19 sonrası yönetim stratejileriyle ilgili bilimsel araştırma bulgularını sunmayı amaçlayan bibliyometrik bir çalışma yürütmüşlerdir. Özetle ülkemizde yapılan çalışmalarda konuyla ilgili sadece ulusal literatürün gelişimi incelenmiştir. Uluslararası literatürde konuyla ilgili yapılan çalışmalarda ise genel olarak salgın hastalık ve pandemilerin turizm literatüründeki gelişimine, turizm ve Covid-19 konusunda en sık tekrarlanan anahtar kelimelere ve Covid-19'dan sonraki araştırma yönelimlerine odaklanılmıştır. Mevcut çalışma, alandaki temel katkıları ülkeler, yazarlar, atıflar, bibliyografik eşleştirme ve ortak varlık analizi bağlamında ele almaktadır. Dolayısıyla, mevcut çalışma gerek konunun güncel uluslararası literatürdeki gelişimini değerlendirmek üzere ortaya koyduğu analizler gerekse de ortaya koyduğu bulgular bağlamında konuyu bütüncül bir şekilde ele alması sebebiyle diğer çalışmalardan ayrılmaktadır.

3. Materyal ve Metot

Bu çalışmada Scopus veri tabanında “turizm ve Covid-19” konusunda yayımlanan makalelerin belirli parametreler doğrultusunda bibliyometrik yöntemle incelenmesi amaçlanmaktadır. Bibliyometrik yöntem, bilimsel alanların yapısal görüntülerini oluşturmak için veri tabanlarından bibliyografik veriler elde etmeye dayanmaktadır (Zupic ve Čater, 2015, s.430). Verilere ulaşmak için Scopus veri tabanı kullanılmıştır. Scopus, WoS, Google Scholar ve PubMed gibi kaynaklar bibliyometrik çalışmalarda yaygın olarak kullanılmakla birlikte (Chen, 2017: 3), Scopus, 2004 yılında kullanıma sunulan Elsevier'in en büyük hakemli literatür özet ve alıntı veri tabanıdır. Bunun yanında Scopus veri tabanı sürekli genişleyen ve güncellenen literatürü incelemek için önde gelen kaynaklardan biridir (Ghani, 2020: 62). Turizm dergilerinin kapsamı SSCI veri tabanından daha kapsamlı olduğu için (Benckendorff ve Zehrer, 2013: 127), Scopus veri tabanı kullanılmıştır. Dolayısıyla çalışmada, turizm alan yazınının Covid-19 konusundaki gelişimini görmek amacıyla Scopus veri tabanı tercih edilmiştir.

Detaylı bir literatür taraması yapılarak hangi anahtar kelimelerin kullanılacağına karar verilmiştir. Bu kapsamda aşağıda belirtilen anahtar kelimeler kullanılmıştır: “Tourism and coronavirus, tourism and covid-19, tourism and novel coronavirus disease, tourism and 2019 novel coronavirus infection, tourism and 2019-nCoV disease, tourism and 2019-nCoV infection, tourism and coronavirus disease 2019, tourism and coronavirus disease-19”. İlgili anahtar kelimeler ile Scopus veri tabanının gelişmiş arama özelliği kullanılarak 2019-2021 yılları arasındaki makaleler taratılmıştır. İlk adımda herhangi bir kısıtlama kriteri uygulanmadan 321 yayına ulaşılrken, ikinci adımda ise kısıtlama kriterleri uygulanarak konuyla ilgili sadece makaleler taratılmış ve bunun sonucunda 279 adet makaleye ulaşılmıştır. Son olarak yayın dili olarak İngilizcenin seçilmesiyle birlikte toplam 273 adet makale değerlendirmeye alınmıştır (Erişim Tarihi: 22.08.2021). Bibliyometri; atıf analizi, ortak atıf analizi ve sosyal ağ analizi gibi tekniklerin kullanıldığı bir analiz yöntemidir (Chai ve Xiao, 2012: 25). Atıf analizi, bilimsel iletişimi incelemek için kullanılan bir tekniktir. Atıf analizi çalışmalarında, genellikle dergilerde yayınlanan makalelerdeki alıntılar, alıntı yapan yazarların daha önce yayınlanmış çalışmaları kullandıklarını gösteren bir teknik olarak karşımıza çıkmaktadır (Zhao ve Logan, 2002: 449). Bibliyometrik analizlerde kullanılan bir diğer teknik ortak atıf analizidir. Ortak atıf, iki belgenin birlikte alıntılanma sıklığı olarak tanımlanmaktadır. Ortak atıf analizinin temel varsayımlarından biri, iki öge birlikte ne kadar çok alıntılanırsa içeriklerinin o kadar ilişkili olduğuna dayanmaktadır (Zupic ve Čater, 2015: 431). Bibliyometrik analizlerde kullanılan atıf temelli tekniklerden bir diğeri bibliyografik eşleştirmedir. Bibliyografik eşleştirme, iki doküman tarafından bir ya da daha fazla referansın ortak kullanımı olarak tanımlanmaktadır. Buna göre bibliyografik bağlantı gücü, ortak referansların sayısını ifade etmektedir (Egghe ve Rousseau, 2002: 349). Ortak yazarlık ise bir yazarın belirli bir dönemde sahip olduğu farklı ortak yazarların sayısı ile ifade edilebilmektedir (Glänzel, 2014). Son olarak ortak varlık analizi, belgelerdeki kelime çiftlerinin veya isim öbeklerinin birlikte bulunma sıklığının analizi yoluyla belirli bir alandaki bağlantıları ve ilişkileri keşfetmeye olanak sunan bir içerik analiz tekniğidir (Lee ve Jeong, 2008: 5).

Çalışmada bibliyometrik analizlerde; atıf analizi (citation analysis), ortak atıf analizi (co-citation analysis), ortak yazarlık analizi (co-authorship analysis), bibliyografik eşleştirme analizi (bibliographic coupling) ve ortak varlık analizi (co-occurrence analysis) kullanılmıştır. Bu kapsamda, bibliyometrik verilerin

görselleştirilmesine olanak sağlaması nedeniyle VOSviewer 1.6.15 yazılım programı tercih edilmiştir. VOSviewer, bibliyometrik haritaları oluşturmak ve görselleştirmek için özel olarak tasarlanmış bir yazılım aracıdır (Cobo, López-Herrera, Herrera-Viedma, ve Herrera, 2011: 1390). VOSviewer, ortak veriye dayalı olarak yazarların veya dergilerin haritalarını oluşturmak veya ortak oluşum verilerine dayalı anahtar kelime haritaları oluşturmak için kullanılabilir. Dolayısıyla program, bibliyometrik haritaların tüm detaylarıyla incelenebilmesini sağlayan bir görüntüleyici sunmaktadır (Van Eck ve Waltman, 2010: 524).

4. Bulgular

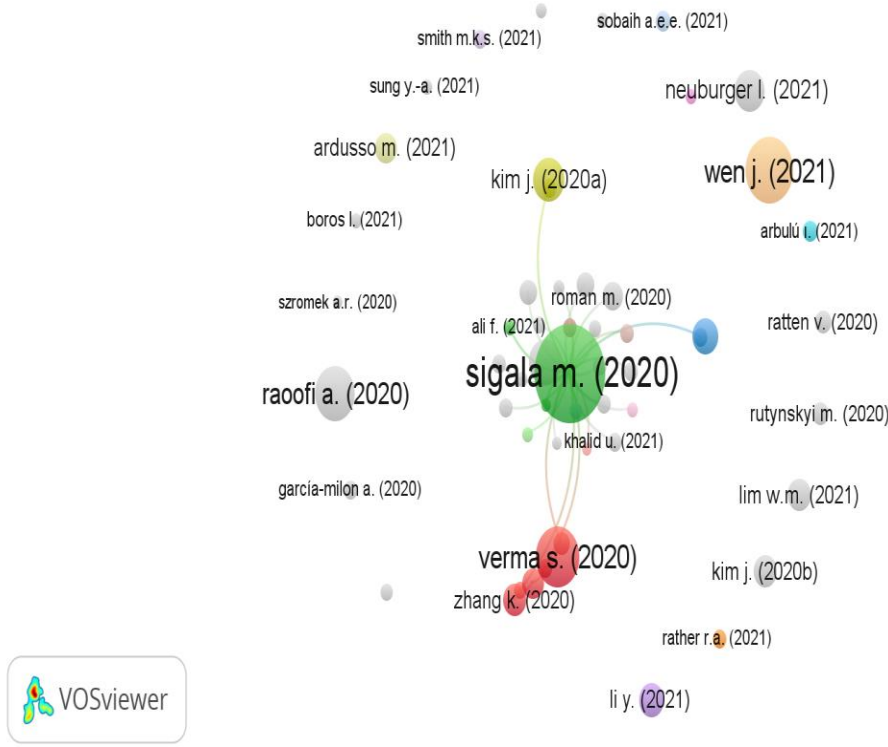
Çalışma kapsamında 2020-2021 yılları arasında yayınlanan turizm ve Covid-19'a ilişkin bibliyometrik analizlere yer verilmiştir. Bu doğrultuda ilk olarak Tablo 1'de turizm yazınında Covid-19 konusunda en fazla atıf yapılan yazar ve yayın dağılımı gösterilmiştir.

Tablo 1. En Fazla Atıf Yapılan Yazar ve Yayın Dağılımı

Yazar/(lar)	Makale adı	2020	2021	Toplam
Sigala (2020)	"Tourism and Covid-19: Impacts and implications for advancing and resetting industry and research"	42	177	219
Wen ve diğerleri. (2021)	"Covid-19: potential effects on Chinese citizens' lifestyle and travel"	18	83	101
Verma ve Gustafsson (2020)	"Investigating the emerging Covid-19 research trends in the field of business and management: A bibliometric analysis approach"	12	72	84
Raooft ve diğerleri (2020)	"Covid-19 pandemic and comparative health policy learning in Iran"	33	34	67
Filimonau ve diğerleri (2020)	"The Covid-19 pandemic and organisational commitment of senior hotel managers"	2	44	46
Kim ve Lee (2020)	"Effects of Covid-19 on preferences for private dining facilities in restaurants"	3	39	42
Neuburger ve Egger (2021)	"Travel risk perception and travel behaviour during the Covid-19 pandemic 2020: a case study of the DACH region"	2	37	39
Brejer ve diğerleri (2021)	"The role of business model innovation in the hospitality industry during the Covid-19 crisis"	2	26	28
Li ve diğerleri (2021)	"Ripple effect in the supply chain network: Forward and backward disruption propagation, network health and firm vulnerability"	1	26	27
Lim ve diğerleri (2021)	"Home sharing in marketing and tourism at a tipping point: What do we know, how do we know, and where should we be heading?"	-	25	25

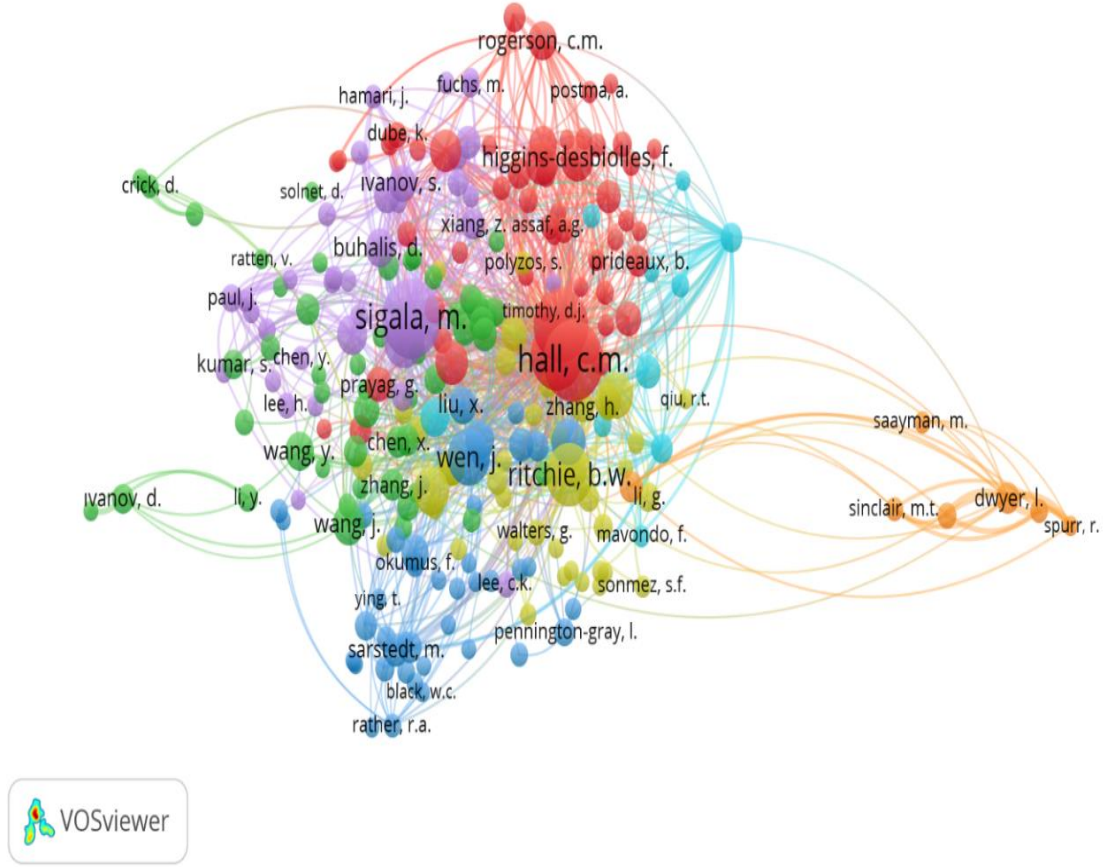
Tablo 1'de görüldüğü üzere turizm alanında ortaya koyulan Covid-19 çalışmalarında en fazla atıf alan yazarın Sigala (2020) olduğu görülmektedir. Bunu sırasıyla Wen ve diğerleri (2021), Verma ve Gustafsson (2020) ve Raooft ve diğerleri (2020) adlı yazarlar izlemektedir. Bu doğrultuda, turizm alanında en çok atıf alan çalışmalarda Covid-19 sürecindeki araştırma eğilimleri, Covid-19 salgını ve sağlık politikası, üst düzey yöneticilerin örgütsel bağlılığı, Covid-19'un restoranlarda özel yemek mekânı tercihlerine etkisi, salgın sürecinde seyahat risk algısı ve seyahat davranışı ve Covid-19 sürecinde konaklama endüstrisinde iş modeli inovasyonunun rolü gibi konuların incelendiği söylenebilir. Çalışmada daha ayrıntılı görülebilmesi için turizm

yazınında ele alınan Covid-19 çalışmalarına yönelik atıf analizi yazarlar bazında incelenmiş olup sonuçlar Şekil 1’de sunulmuştur.

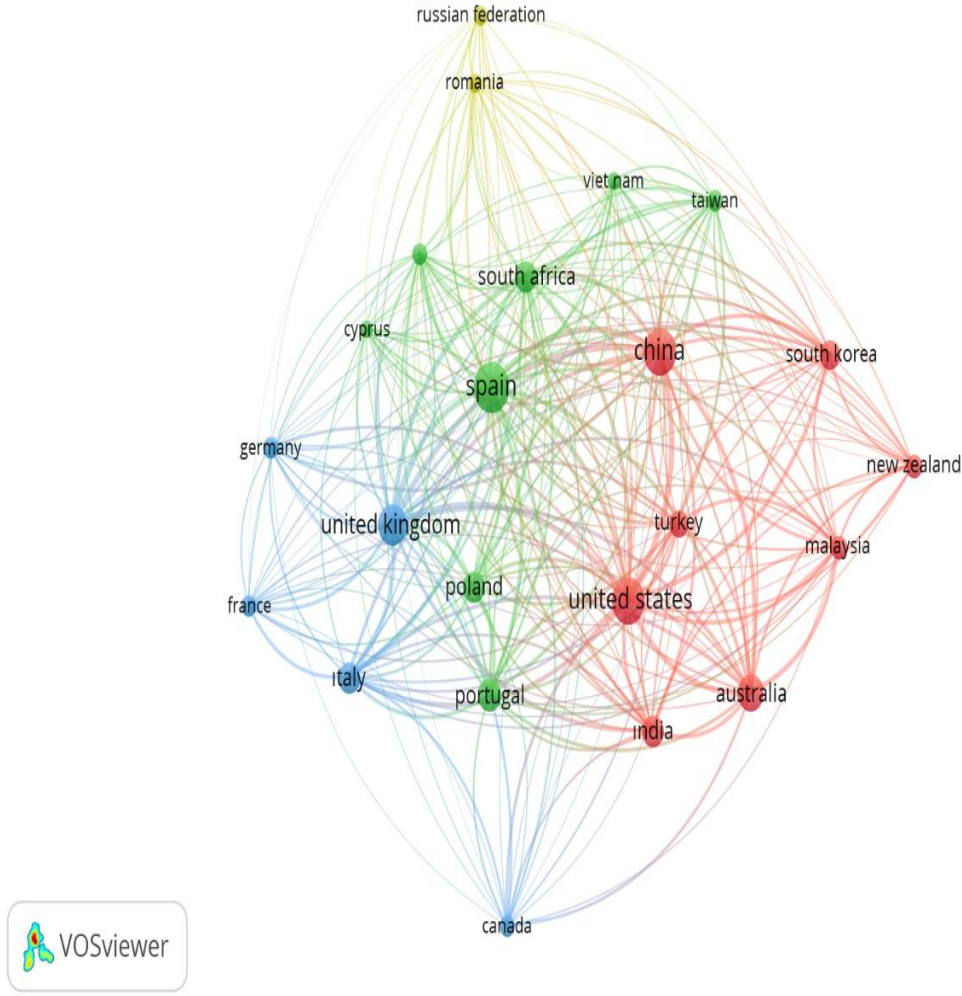
Şekil 1. Yazarlar bazında atıf analizi

Çalışmada, minimum doküman sayısı 5 seçilmiş ve 273 dokümandan 55’i eşik değerini karşılamıştır. Atıf analizi sonuçlarına göre Sigala’nın (2020) çalışması en fazla atıf alan (219 atıf) çalışma olup bu çalışma hem profesyonellerin hem de araştırmacıların Covid-19’un turizme etkilerini daha iyi anlamalarına, yönetmelerine ve değerlendirmelerine yardımcı olmak için literatürü eleştirel bir şekilde incelemeyi konu almaktadır. En fazla atıf alan çalışmalardan bir diğeri ise Wen ve diğerleri (2021)’ne aittir (101 atıf). Çalışmada Covid-19’un Çin’de yaşayan insanların yaşam tarzı ve seyahat planlarına olan potansiyel etkileri tartışılmaktadır. Bununla birlikte Verma ve Gustafsson’un (2020) işletme ve yönetim alanındaki Covid-19 araştırma eğilimlerini inceleyen çalışması en fazla atıf alan çalışmalar arasındadır (85 atıf). Çalışmada uygulanan analizlerden bir diğeri ortak atıf analizidir. Ortak atıf analizine ilişkin görsel Şekil 2’de sunulmuştur.

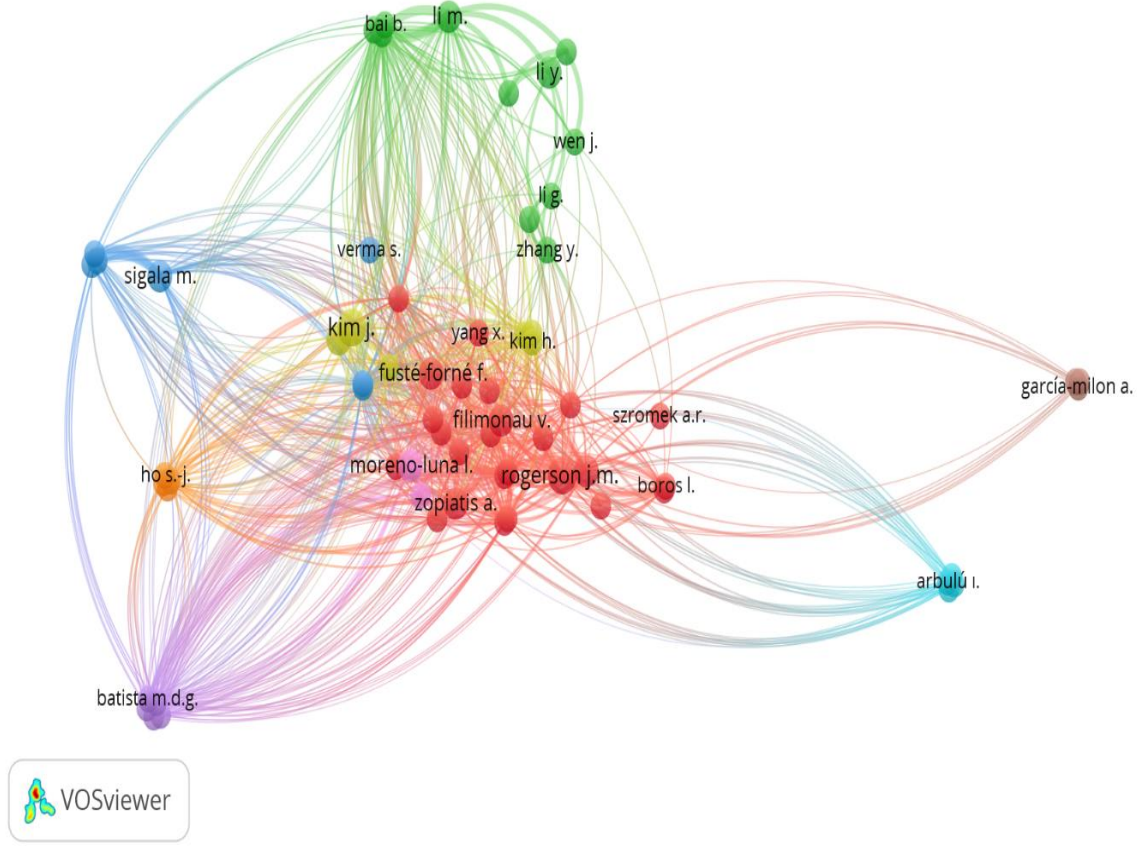
Şekil 2. Ortak atıf analizi

Çalışmada, 26048 yazar arasından 243'ü atıf kriterini karşılamıştır. Ortak atıf ağının sonuçları yedi farklı renkle (kırmızı, yeşil, mavi, sarı, mor, turkuaz ve turuncu) temsil edilen yedi farklı kümeyi göstermektedir. İlk küme (kırmızı ile gösterilen) ortak atıf ağları arasında en büyük kümeyi oluşturmaktadır ve onu yeşil renk kümesi izlemektedir. Haritanın tamamı incelendiğinde ortak atıf analizi kapsamında en fazla atıf alan yazarların Hall, C.M., Gossling, S., Sigala, M., Scott, D., Ritchie, B.W., Wen, J. ve Law, R. olduğu görülmektedir. Turizm literatüründe Covid-19 ile ilgili çalışmalarda ortak atıf analizine ek olarak çalışmada ülke bazında bir diğer atıf tabanlı analiz olan bibliyografik eşleştirme analizi yapılmış ve oluşturulan ağ haritası Şekil 3'te sunulmuştur.

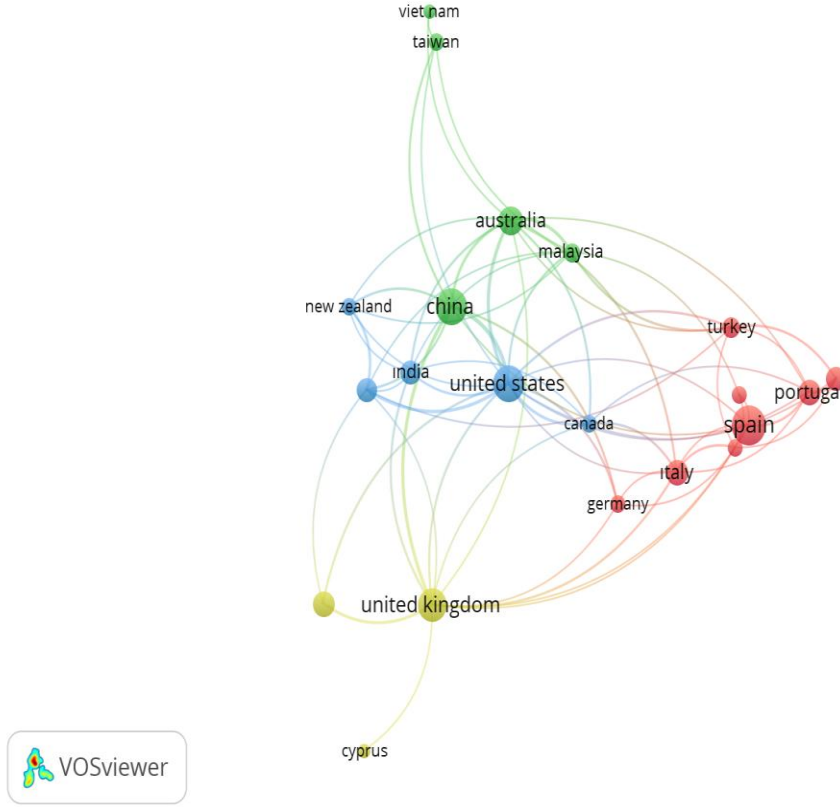
Şekil 3. Ülkeler bazında bibliyografik eşleştirme analizi

Çalışmada, doküman sayısı minimum 5 seçilmiş ve 76 ülkeden 23'ü eşik değerini karşılamıştır. Şekilde görüldüğü üzere ülkeler dört kümeye ayrılmıştır. Birinci kümede (kırmızı ile gösterilen) sekiz ülke, ikinci kümede (yeşil ile gösterilen) 8 ülke, üçüncü kümede (mavi ile gösterilen) 5 ülke ve dördüncü kümede (sarı ile gösterilen) 2 ülke bulunmaktadır. Bibliyografik eşleştirme gücü en fazla olan ülke ABD'dir. Ayrıca Çin Halk Cumhuriyeti, İspanya, İngiltere, Avustralya, İtalya, Güney Afrika ve Portekiz gibi ülkeler de güçlü ağ yapılarına sahiptir. Yazarların ortaya koyduğu makaleler arasındaki ilişkileri daha açıklayıcı bir şekilde ortaya koymak için çalışmada yazarlar bazında bibliyografik eşleştirme analizi uygulanmış ve sonuçlar Şekil 4'te sunulmuştur.

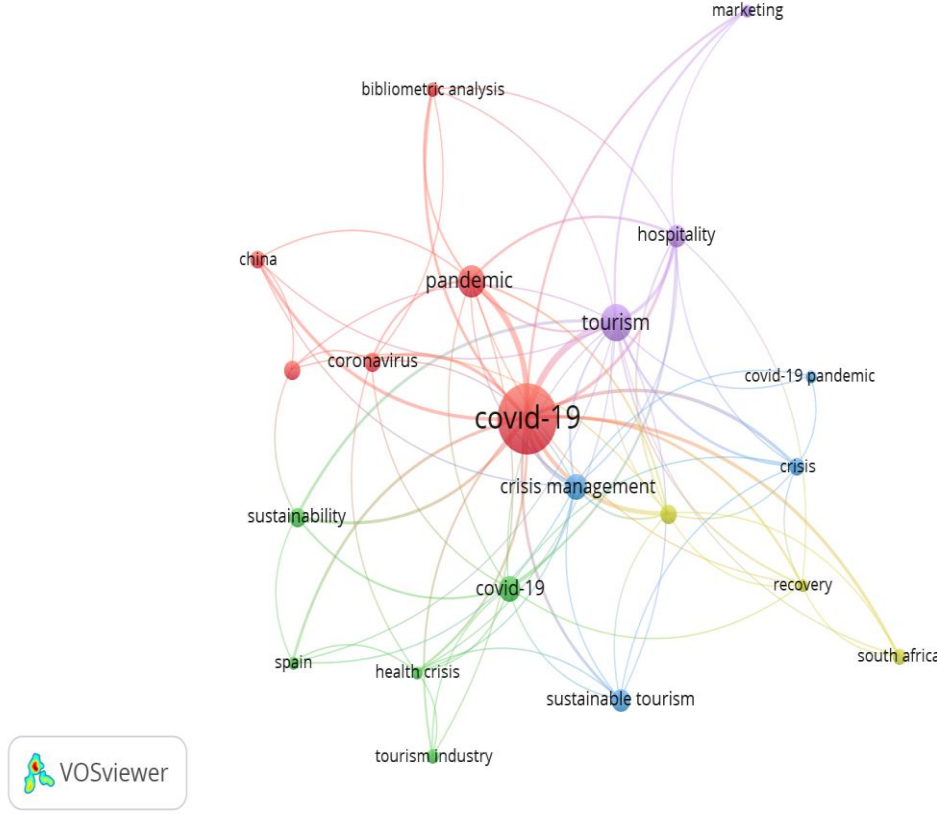
Şekil 4. Yazarlar bazında bibliyografik eşleştirme analizi

Yazarların doküman sayısı minimum 2 seçilmiş ve 804 yazardan 67'si eşik değerini karşılamıştır. Analizde eşleştirme sonucu dokuz küme ortaya çıkmıştır. Kümelerin bağlantı sayısı ve doküman sayısına göre sıralaması küme 1 (kırmızı ile gösterilen), küme 2 (yeşil ile gösterilen), küme 3 (mavi ile gösterilen), küme dört (sarı ile gösterilen), küme 5 (mor ile gösterilen), küme 6 (turkuaz ile gösterilen), küme 7 (turuncu ile gösterilen), küme 8 (kahverengi ile gösterilen) ve küme 9 (lila ile gösterilen) şeklindedir. Doküman sayısı ve bağlantı gücü bakımından ilk sıralarda yer alan yazarlar Li (3 doküman, 6 alıntı, 1207 bağlantı gücü), Rogerson (4 doküman, 17 alıntı, 975 bağlantı gücü), Yin (2 doküman, 2 alıntı, 949 bağlantı gücü), Qiu (2 doküman, 2 alıntı, 949 bağlantı gücü), Bai (2 doküman, 2 alıntı, 949 bağlantı gücü) ve Sigala (3 doküman, 224 alıntı, 843 bağlantı gücü) şeklinde ifade edilebilir. Turizm alanında Covid-19 ile ilgili çalışmalara yönelik ortak yazarlık analizi uygulanmış ve görsel Şekil 5'te sunulmuştur.

Şekil 5. Ortak yazarlık analizi

Çalışmada, ülkelerin doküman sayısı minimum 5 seçilmiş ve 76 ülkenin 21'i eşik değerini karşılamıştır. Ülkeler 4 kümeye ayrılmakta ve aralarında 69 bağlantı bulunmaktadır. Bağlantı sayısına göre ABD (37 bağlantı) ilk sırada yer almaktadır. ABD'yi sırasıyla Çin (24 bağlantı), Avustralya (23 bağlantı) ve İngiltere (21 bağlantı) izlemektedir. Doküman sayısı bakımından İspanya (37 doküman) en yüksek belge sayısına sahiptir. Bunu sırasıyla ABD (31 doküman), Çin (31 doküman) ve İngiltere (25 doküman) izlemektedir. Türkiye'nin (kırmızı ile gösterilen) ortak yazarlık ağında Fransa, Almanya, İtalya, Polonya, Portekiz, İspanya ve Birleşik Arap Emirlikleri ülkelerinin olduğu belirlenmiştir. Çin'in (yeşil ile gösterilen) ortak yazarlık ağında Avustralya, Malezya, Tayvan ve Vietnam ülkelerinin olduğu sonucuna varılmıştır. ABD'nin (mavi ile gösterilen) ortak yazarlık ağı incelendiğinde Kanada, Hindistan, Yeni Zelanda ve Güney Kore ile aynı kümede olduğu görülmektedir. Son olarak İngiltere (sarı ile gösterilen) Kıbrıs ve Güney Afrika ile aynı kümeyi paylaşmaktadır. Turizm ve Covid-19 literatürüne yönelik kullanılan anahtar kelimeleri belirlemek için ortak varlık analizi uygulanmış ve sonuçlar Şekil 6'da sunulmuştur.

Şekil 6. Ortak varlık analizi

Şekilde görüldüğü gibi turizm ve Covid-19 literatürüne ilişkin 5 ayrı küme ortaya çıkmıştır. En büyük kümeyi küme 1 (kırmızı ile gösterilen) oluşturmakta ve 6 anahtar kelime içermektedir. Bu kümedeki en yaygın anahtar kelimeler; Covid-19, turizm, pandemi, konaklama, kriz yönetimi ve dayanıklılıktır. Turizm ve Covid-19 literatüründe oluşan bir diğer kümede (yeşil ile gösterilen) ise Covid-19, kriz, sürdürülebilirlik, koronavirüs ve iyileşme en sık tekrar edilen kavramlardır. Küme 3 (mavi ile gösterilen) 4 anahtar kelime içermekte ve en yaygın kullanılan anahtar kelimeler; sağlık krizi, sürdürülebilir turizm, bibliyometrik analiz ve Çin şeklindedir. Küme 4 (sarı ile gösterilen) bir diğer boyutu oluşturmakta ve 3 anahtar kelimeyi içermektedir. Bu kümede en sık kullanılan anahtar kelimeler; Güney Afrika, İspanya ve pazarlamadır. Son olarak küme 5 (mor ile gösterilen) 3 anahtar kelime içermektedir. Bu kümede en sık kullanılan anahtar kelimeler ise Covid-19 pandemisi, turizm endüstrisi ve konaklama şeklindedir.

5. Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmanın temel amacı, turizm literatüründe Covid-19'a yönelik makalelerin bibliyometrik profilinin ortaya koyularak konunun ilgili yazındaki gelişiminin incelenmesidir. Bu bağlamda, çalışmada Scopus veri tabanında turizm ve Covid-19 konulu 273 adet makale yazar profili, atıf ve ortak atıf durumu, ortak yazarlık analizi, bibliyografik eşleştirme ve ortak varlık analizi gibi çeşitli parametreler açısından incelenmiştir.

Çalışma sonuçları değerlendirildiğinde, Scopus veri tabanı kapsamında en çok atıf alan çalışmanın Sigala'ya (2020) ait olduğu, ortak atıf ağı incelendiğinde ise en fazla atıf alan yazarların Hall, C.M., Gossling, S., Sigala, M., Scott, D., Ritchie, B.W., Wen, J., ve Law, R. olduğu anlaşılmaktadır. Bibliyografik eşleştirme analizi sonuçlarına bakıldığında ABD ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin turizm ve Covid-19 literatüründe baskın bir role sahip olduğu söylenebilir. Ortak yazarlık analizi kapsamında pandemiden en çok etkilenen ülkelerden biri olan ABD'nin ve pandeminin ilk görüldüğü ülke olan Çin Halk Cumhuriyeti'nin Covid-19'a yönelik çalışmalar bakımından ilk sıralarda geldiği izlenmektedir. Bu bağlamda, ABD ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin Covid-19 ile ilgili çalışmalarda turizm literatürünü önemli ölçüde etkilediği ifade edilebilir. Menon ve diğerleri (2021)

tarafından yapılan bir çalışmada ise Covid-19'dan sonraki yönelimlere odaklanan çalışmalarda literatüre en fazla katkıyı sunan ülkenin Amerika Birleşik Devletleri olduğu bunu Birleşik Krallığın izlediği tespit edilmiştir. Son olarak ortak varlık analizi sonuçları değerlendirildiğinde, Covid-19'un en fazla (131) kullanılan anahtar kelimeyi oluşturduğu söylenebilir. Benzer bulguya Khan, Nasir, ve Saleem'in (2021) çalışmasında da rastlanmıştır. Buna göre, Covid-19'un hem çalışmaların başlık, özet ve yazar anahtar kelimelerinde en sık tekrar edilen anahtar kelime olduğu belirlenmiştir. Ayrıca Covid-19'un toplum yaşamı, halk sağlığı ve ülke ekonomilerine olan etkisi sonucu turizm yazınında kriz yönetimi ve dayanıklılık konularının daha çok ele alındığı görülmektedir. Benzer şekilde, Utkarsh ve Sigala (2021) ve Menon ve diğerleri (2021) tarafından yürütülen çalışmada kriz yönetimi ve dayanıklılık konularının hem Covid-19 sürecinde hem de Covid-19 sonrası eğilimlerin incelendiği süreçte en sık tekrar eden konulardan biri olduğu sonucuna varılmıştır.

Tüm bu bulgular, nispeten yeni bir konu olmasına rağmen turizm araştırmacılarının ve dergilerinin Covid-19 araştırmaları konusunda oldukça hızlı ve üretken olduğunu ve atıf sayısı bakımından ise ortaya koyulan bazı yayınların kaynak niteliği taşıdığını göstermektedir. Dolayısıyla Covid-19'un doğası, sektöre yönelik etkisi ve sonuçlarıyla ilgili araştırmaların artmaya devam edeceği öngörülebilir. Bu çalışma, Covid-19 krizinin ilk yıllarında yayımlanan araştırmalara ilişkin genel bir bakış açısı sunmasına rağmen, gelecekteki araştırmalar ilgili konuya rehberlik sağlamak adına bu tür incelemelere devam etmelidir. Bu çalışmada veri kaynağı olarak sadece Scopus veri tabanının kullanılmış olması çalışmanın en büyük kısıtıdır. İleriki çalışmalarda Web of Science Core Collection ve Science Direct gibi veri tabanları da çalışmaya dâhil edilebilir. Böylelikle konuya yönelik daha ayrıntılı bilgi sağlanabilir.

Kaynaklar

- Bakar, N. A. & Rosbi, S. (2020). Effect of coronavirus disease (COVID-19) to tourism industry. *International Journal of Advanced Engineering Research and Science*, 7(4), 189-193.
- Bao, Y., Sun, Y., Meng, S., Shi, J. & Lu, L. (2020). 2019-nCoV epidemic: Address mental health care to empower society. *Lancet*, 22 (395), e37–e38.
- Bartik, A., Bertrand, M., Cullen, Z., Glaeser, E., Luca, M. & Stanton, C. (2020). *The Impact of Covid-19 on small business outcomes and expectations*. Proceedings of the National Academy Sciences, 117, 17656-17666.
- Benckendorff, P. & Zehrer, A. (2013). A network analysis of tourism research. *Annals of Tourism Research*, 43, 121-149.
- Chai, K. H. & Xiao, X. (2012). Understanding design research: A bibliometric analysis of design studies (1996–2010). *Design Studies*, 33(1), 24-43.
- Chen, C. (2017). Science mapping: a systematic review of the literature. *Journal of Data and Information Science*, 2(2), 1-40.
- Chorba, T. (2020). The concept of the crown and its potential role in the downfall of coronavirus. *Emerging Infectious Diseases Journal*, 26(9).
- Cobo, M.J., López-Herrera, A.G., Herrera-Viedma, E. & Herrera, F. (2011). Science mapping software tools: Review, analysis, and cooperative study among tools. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 62(7), 1382-1402.
- Çavuşgil Köse, B. (2020). Turizm ve covid-19: Bir bibliyometrik analiz yaklaşımı. *Journal of Humanities and Tourism Research*, 5, 99-111.
- Dagnino, P., Anguita, V., Escobar, K. & Cifuentes, S. (2020). Psychological effects of social isolation due to quarantine in Chile: An Exploratory Study. *Front Psychiatry*, 11, 591142.
- Davies, K. (2020). Festivals post covid-19. *Leisure Sciences*, 1-6.
- Desbiolles, H.F. (2020). Socialising tourism for social and ecological justice after covid-19. *Tourism Geographies*, 22(3), 610-623.
- Egghe, L. & Rousseau, R. (2002). Co-citation, bibliographic coupling and a characterization of lattice citation networks. *Scientometrics*, 55, 349-361.
- Fernandes, N. (2020). Economic effects of coronavirus outbreak (covid-19) on the world economy. <https://foroparalapazenelmediterraneo.es/wp-content/uploads/2020/03/SSRN-id3557504.pdf.pdf>.
- Gavinolla, M. R., Agita, L., Sampada Kumar, S. & Bukovska, G. (2021). Five decades of research on disease outbreaks, pandemics and tourism: A bibliometric analysis In S. Kumar Kulshreshtha. (Ed.), *Virus outbreaks and tourism mobility: Strategies to counter global health hazards* (pp. 43-57). Emerald Publishing.

- Ghani, S.S. (2020). A comprehensive review of database resources in Chemistry. *Eclética Química Journal*, 45(3), 57–68.
- Glänzel, W. (2014). Analysis of co-authorship patterns at the individual level. *Transinformação*, 26(3).
- Gössling, S., Scott, D. & Hall, C. M. (2020). Pandemics, tourism and global change: A rapid assessment of covid-19. *Journal of Sustainable Tourism*, 29(1), 1-20.
- Grech, V., Grech, P. & Fabri, S. (2020). A risk balancing act—tourism competition using health leverage in the Covid-19 era. *International Journal of Risk & Safety in Medicine*, 31(3), 121-130.
- Hall, M.C., Scott, D. & Gössling, S. (2020). Pandemics transformations and tourism: be careful what you wish for. *Tourism Geographies*, 22(3), 577-598.
- Hu, B., Guo, H. Zhou, P. & Shi, Z.L (2021). Characteristics of sars-cov-2 and covid-19. *Nat Rev Microbiol*, 19(3), 141-154.
- ILO (2016). Sustainable tourism: a driving force of job creation, economic growth and development. https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/newsroom/news/WCMS_480824/lang--en/index.htm.
- ILO (2020). The impact of covid-19 on the tourism sector. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_dialogue/---sector/documents/briefingnote/wcms_741468.pdf.
- IMF (2020). Policy responses to Covid-19. <https://www.imf.org/en/Topics/imf-and-covid19/Policy-Responses-to-COVID-19#T>. (Erişim Tarihi: 18.10.2021).
- Ioannides, D. & Gyimothy, S. (2020). The Covid-19 crisis as an opportunity for escaping the unsustainable global tourism path. *Tourism Geographies*, 22(3), 624-632.
- Jin, X.C., Qu, M. & Bao, J. (2019). Impact of crisis events on Chinese outbound tourist flow: A framework for post-events growth. *Tourism Management*, 74, 334-344.
- Khan, K.I., Nasir, A. & Saleem, S. (2021). Bibliometric analysis of post Covid-19 management strategies and policies in hospitality and tourism. *Frontiers in Psychology*, 12, 769760.
- Lee, B. & Jeong, Y. I. (2008). Mapping Korea's national R&D domain of robot technology by using the co-word analysis. *Scientometrics*, 77(1), 3-19.
- Lee, C. C. & Chen, C. (2011). The reaction of elderly Asian tourists to avian influenza and Sars. *Tourism Management*, 32, 1421-1422.
- Marr, B. (2020). Coronavirus: how artificial intelligence, data science and technology is used to fight the pandemic. <https://www.forbes.com/sites/bernardmarr/2020/03/13/coronavirus-how-artificial-intelligence-data-science-and-technology-is-used-to-fight-the-pandemic/?sh=6cd4af775f5f>. (Erişim Tarihi: 20.10.2021).
- Menon, D., Gunasekar, S., Kumar Dixit, S., Das, P. & Mandal, S. (2021). Present and prospective research themes for tourism and hospitality education post-COVID19: A bibliometric analysis. *Journal of Hospitality, Leisure, Sport & Tourism Education*, doi.org/10.1016/j.jhlste.2021.100360.
- Nazneen, S., Hong, X. & Ud Din, N. (2020). Covid-19 crises and tourist travel risk perceptions. 4 Mayıs. SSRN. <https://ssrn.com/abstract=3592321>. (Erişim Tarihi: 15.08.2021).
- OECD (2020). Tourism policy responses to the coronavirus (COVID-19). <https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/tourism-policy-responses-to-the-coronavirus-covid-19-6466aa20/>. (Erişim Tarihi: 12.10.2021).
- Ornell, F., Schuch, J.B., Sordi, A.O. & Kessler, F.H.P. (2020). Pandemic fear and Covid-19: Mental health burden and strategies. *Brazilian Journal of Psychiatry*, 42(3), 232-235.
- Öz, G. & Yalçın, B. (2020). *Turizm alanındaki dergilerde Covid-19 üzerine yapılan çalışmaların bibliyometrik analizi* [Sözlü bildiri]. International West Asia Congress of Tourism Research (Iwact-2020) The Book of Proceedings, 229-247.
- Qiu, R. T., Park, J., Li, S. & Song, H. (2020). Social costs of tourism during the Covid-19 Pandemic. *Annals of Tourism Research*, 84, 102994.
- Raposo, V. L. (2021). Quarantines: Between precaution and necessity. A look at Covid-19. *Public Health Ethics*, 14(1), 35-46.
- Singhal, T. A (2020). Review of coronavirus disease-2019 (Covid-19). *The Indian Journal of Pediatrics*, 87(4), 281-286.
- Smith, R.D (2006). Responding to global infectious disease outbreaks: Lessons from sars on the role of risk perception, communication and management. *Journal of Social Science and Medicine*, 63, 3113-3123.
- Strielkowski, W. (2020). Covid-19 recovery strategy for tourism industry. *Centre for Tourism Studies*. <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.19039.8208>.
- UNWTO (2020a). World tourism barometer special focus on the impact of Covid-19. <https://www.e-unwto.org/doi/epdf/10.18111/9789284421817>. (Erişim Tarihi: 11.07.2021).

- UNWTO (2020b). Tourism and covid-19–unprecedented economic impacts. <https://www.unwto.org/tourism-and-covid-19-unprecedented-economic-impacts>. (Erişim Tarihi: 14.07.2021).
- Utkarsh & Sigala, M. (2021). A bibliometric review of research on COVID-19 and tourism: Reflections for moving forward. *Tourism Management Perspectives*, 40, 100912.
- Van Damme, W., Dahake, R., Delamou, A., & Assefa, Y. (2020). The Covid-19 pandemic: Diverse contexts; different epidemics-how and why? *BMJ Glob Health*, 5(7), e003098
- Van Eck, N.J. & Waltman, L. (2010). Software survey: Vosviewer, a computer program for bibliometric mapping. *Scientometrics*, 84, 523-538.
- WHO (2020). MERS-CoV- United Arab Emirates. <https://www.who.int/emergencies/disease-outbreak-news/item/2020-DON239>. (Erişim Tarihi: 12.07.2021).
- WHO (2021). Who coronavirus disease (covid-19) dashboard. <https://covid19.who.int/>. (Erişim Tarihi: 11.07.2021).
- WTTC (2020). More than 197m travel & tourism jobs will be lost due to prolonged travel restrictions, according to new research from wtcc. <https://wtcc.org/News-Article/More-than-197m-Travel-Tourism-jobs-will-be-lost-due-to-prolonged-travel-restrictions>. (Erişim Tarihi: 24.10.2021).
- Yang, Y., Zhang, H. & Chen, X. (2020). Coronavirus pandemic and tourism: Dynamic stochastic general equilibrium modeling of infectious disease outbreak. *Annals of Tourism Research*, 83, 102913.
- Zenker, S. & Kock, F. (2020). The coronavirus pandemic: A critical discussion of a tourism research agenda. *Tourism Management*, 81, 104164.
- Zhao, D. & Logan, E. (2002). Citation analysis using scientific publications on the web as data source: A case study in the xml research area. *Scientometrics*, 54(3), 449-472.
- Zhou, P., Yang, X. L., Wang, X.G., & Shi, Z.L. (2020). A pneumonia outbreak associated with a new coronavirus of probable bat origin. *Nature*, 579, 270-273.
- Zhu, N., Zhang, D., Wang, W., Li, X., Yang, B., Song, J., Zhao, X., Huang, B. ve diğerleri (2020). A novel coronavirus from patients with pneumonia in China, 2019. *New England Journal of Medicine*, 382, 727-733.
- Zupic, I. & Čater, T. (2015). Bibliometric methods in management and organization. *Organizational Research Methods*, 18(3), 429-472.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

**COVID-19 DÖNEMİNDE YENİ EKOLOJİK PARADİGMANIN SOSYAL
SORUMLU TÜKETİM DAVRANIŞINA ETKİSİ**

*The Effect of New Ecological Paradigm On Socially Responsible Consumption Behaviour in the
Covid-19 Era*

Ayşe ERSOY YILDIRIM¹

¹Dr. Öğr. Üyesi, Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Uluslararası İşletme Yönetimi Bölümü, Yeşilyurt, Malatya, 44100, TÜRKİYE, ayse.yildirim@ozal.edu.tr, orcid.org/0000-0002-6895-309X

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
15.04.2022
Kabul/Accepted:
02.09.2022

DOI:

10.18069/firatsbed.1103976

Anahtar Kelimeler

Sosyal Sorumlu Tüketim,
Yeni Ekolojik Paradigma,
Covid-19

Keywords

Socially Responsible
Consumption Behavior, New
Ecological Paradigm,
Covid-19

ÖZ

Pandeminin yaşandığı ve dünyanın sarsıldığı bu dönemde, doğa ve insan yaşamının sürdürülebilirliğiyle ilgili değerlerin sahiplenilmesi gerekliliği dikkat çekerken, tüketimde farkındalığı artırmakla ilgili konular, insan-çevre ilişkisi hakkında daha yüksek düzeydeki değerleri ve içinde yaşadığımız dünya hakkındaki kapsayıcı inançları temsil eden sosyal sorumlu davranışlara odaklanılmasına sebep olmuştur. Covid-19 döneminde yeni ekolojik paradigmanın sosyal sorumlu tüketim davranışına etkisini belirlemek amacıyla bu çalışmada veri toplama aracı olarak, bir ekolojinin kuramsal yönünü ortaya koyabilmek için insanların dünya görüşlerini ölçmeyi amaçlayan yeni ekolojik paradigma ölçeği ile sosyal sorumlu tüketim davranışı ölçeği kullanılmıştır. Araştırma ilişkisel nicel araştırma niteliğindedir. Araştırmanın ana kütlelerini İstanbul ilinde yaşamakta olan 479 tüketici oluşturmaktadır. Kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak, çevrimiçi anket tekniğiyle araştırmanın verileri toplanmıştır. Araştırma kapsamındaki verilerin faktör analizi için uygunluğu belirlenmiştir. Değişkenler arasındaki ilişkilerin incelenmesi için korelasyon analizi ve ilişkilerin modellenmesi için ise regresyon analizi uygulanmıştır, Etki düzeyini ortaya koymak için de yapısal eşitlik modelinden yararlanılmıştır. Yeni ekolojik paradigma alt boyutlarından doğanın dengesi, muafiyet karşıtı ve anti- antroposentrizm bağımsız değişkenlerin anlamlı düzeylerde sosyal sorumlu tüketim davranışıyla ilişkili olduğu görülmüştür. Ekolojik sınırlar ve ekolojik kriz boyutlarının ise sosyal sorumlu tüketim davranışına etki etmediği bulunmuştur.

ABSTRACT

In this period when the pandemic is experienced and the world is shaken, the necessity of owning the values related to nature and the sustainability of human life draws attention, while the issues related to raising awareness in consumption have led to a focus on socially responsible behaviors that represent higher values about the human-environment relationship and inclusive beliefs about the world we live in. To determine the effect of the new ecological paradigm on socially responsible consumption behavior in the Covid-19 period, the new ecological paradigm scale which aims to measure people's worldviews in order to reveal the theoretical side of an ecology and the socially responsible consumption behavior scale were used as data collection tools in this study. The research is relational quantitative research. The main mass of the research consists of 479 consumers living in Istanbul. The data of the research were collected by using the easy sampling method and the online survey technique. The suitability of the data within the scope of the research for factor analysis was examined, and the structural equation model was used to measure the effects between variables. It has been observed that the balance of nature, anti-exemption, and anti-anthropocentrism independent variables, which are sub-dimensions of the new ecological paradigm, are associated with socially responsible consumption behavior at significant levels in the Covid 19 period. It was found that the sub-dimensions of ecological crisis and ecological borders did not affect socially responsible consumption behavior.

Atf/Citation: Ersoy Yıldırım, A. (2022). Covid-19 Döneminde Yeni Ekolojik Paradigmanın Sosyal Sorumlu Tüketim Davranışına Etkisi. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 3(1081-1098).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Ayşe ERSOY YILDIRIM, ayse.yildirim@ozal.edu.tr

1. Giriş

Kaynakların tükenmesi, iklim değişikliği ve küresel ısınma, kendi içlerinde ortaya koydukları zorluğun ötesinde, gezegende yaşayan insanların farklı rollerdeki davranışlarının sonuçlarıdır. Bu nedenle araştırmacılar tarafından sosyal sorumluluk konusu farklı açılardan ele alınmıştır. Kurumsal sosyal sorumluluk, sosyal sorumlu tüketim, sosyal sorumlu yatırımlar, sürdürülebilir üretim/ürünlerin etkisi ve tüketim bakış açısından bazı örnekler çalışmalarda ele alınmıştır. Web of Science (WoS) bibliyografik veritabanında indekslenen çalışmalarda 1991'den 2021'e kadar otuz yıl boyunca en çok kurumsal sosyal sorumluluğa odaklanıldığı, 2013 ile 2016 yılları arasında ise ağırlıklı olarak çalışıldığı görülmektedir (Moon, 2007; Orlitzky, vd. 2011; Kolk ve Tulder, 2010). Firma faaliyetlerinin yakın çevreleri ve tüketiciler bağlamında incelenen konuyla ilgili araştırmada Vitell (2014), başarılı kurumsal sosyal sorumluluğun tüketicilerin yardımı olmadan zor olacağını savunmaktadır. Son yıllarda, kurumsal sosyal sorumluluk aracılığıyla ele alınan tematik alanlar tüketici tutumu ile sosyal ve sürdürülebilir tüketim davranışı üzerine araştırmalar yönünde gelişme göstermektedir. Chatzidakis ve Shaw (2018) görünüşte mikro sosyal rutin tüketim kararlarının, kentsel, küresel ve sürdürülebilirlik eksenindeki sorunların, toplumsal yeniden üretimi nasıl etkilediğini, tüketicilerin daha somut kaygıları da dahil olmak üzere kendilerini, çevreyi ve gezegeni nasıl şekillendirdiklerini göstermektedir. Çeşitli bilimsel disiplinlerdeki sosyal sorumlu davranışla ilgili araştırma konuları incelendiğinde, sürdürülebilir kalkınmanın ancak sosyal sürdürülebilirlik ile gerçekleşebileceği gerektiğine dair farkındalığın yavaş yavaş arttığı gerçeği ortaya çıkmaktadır (Eizenberg ve Jabareen, 2017:68). Eckhardt ve ark. (2010), sosyal olarak sorumlu tüketici davranışının daha iyi anlaşılması ve dolayısıyla kavramın pekiştirilmesi için de SCRB çalışmalarına katkıda bulunulmasını önermektedir. İnsan faaliyetlerinin ekosistemleri değiştirdiğini kabul etmek ve diğer tüm canlı türlerinin de bağımlı olduğu ve daha sürdürülebilir toplumsal biçimlere ulaşmanın gerekliliği konusunda sosyal sorumlu tüketim davranışını harekete geçirmek sinerjik bir çözüm önerisi olarak görülmektedir. Sanayileşmiş toplumlar, bağımlı oldukları fiziksel ortamlar ve nesnelere ilişkin tutumlarını, dünyayla ilişkilerine rehberlik eden görüşlerini ekolojik bilinç ekseninde yeniden değerlendirmek gerektiğini pandemi süreciyle beraber daha da kavramaktadır. Sosyal sorumlu tüketim ile insan davranışlarının anlaşılması amacıyla uluslararası örgütler, sivil toplum kuruluşları, hükümetler ve bilim insanları yıllardır çeşitli araştırmalar yürütmektedir. Tüm dünyada, ekolojile ilintili tüketim alışkanlıklarının incelenmesi, gerekli değişikliklerin ve destekleyici politikaların belirlenmesi sosyal sorumlu tüketim davranışının teşvikine yardımcı olmaktadır. Covid 19'la beraber temel bir sürecin ortasında kaldığına dair, çevresel ve zihinsel kaygının arttığı, insan merkeziliğin eko merkeziliğe kaydığı ve tüketim davranışının değişmeye başladığı bu dönemde, ülkemizdeki tüketicilerin ekolojik sorunları nasıl gördüklerini anlamak, değerlendirmelerindeki önem derecesini ortaya koyabilmek ve bu doğrultuda ekolojile ilgili düşüncelerinin sosyal sorumlu tüketim davranışına etki düzeylerini belirleyebilmek bu çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır. Özellikle uluslararası literatürde ekolojiyi koruma motivasyonunu kapsayan sosyal sorumlu tüketim davranışının dinamiklerini ortaya koyan pek çok kavramın ayrıntılı olarak araştırıldığı görülmektedir. Ancak ulusal literatürde ekolojik tutumun değerlendirilmesine yönelik tüketim davranışı ve tercihleri, bu tercihlere sebep olan faktörlere ilişkin çok az sayıda bilimsel araştırma bulunmaktadır. Ulusal literatürde yeni ekolojik paradigmanın sosyal sorumlu tüketim davranışına etkisini konu alan çalışmaya da rastlanmamıştır. Ayrıca, sosyal sorumlu tüketim davranışının önceki çalışmalarda ekolojik paradigmayla ilişkisinin olup olmadığı incelenmemiştir. Yeni ekolojik paradigma ile sosyal sorumlu tüketim arasındaki ilişkinin incelenmesiyle bu araştırmanın ulusal literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Toplumların ekolojik temele bağımlı oldukları, doğal kaynakların aşırı kullanımının ekolojide ciddi zararlar verdiği ve vereceği gerçeğini dikkate almak ve bu yönüyle sürdürülebilirliğin dayanaklarından olan sosyal sorumlu tüketim davranışını incelemek üzere farklı demografik özelliklere sahip kişilerin gerek çevreye olan duyarlılıkları gerekse tüketimin sürdürülebilir kılınması yönündeki davranışlarını bu çalışma ile ortaya koyabilmek hem pazarlama hem de farklı disiplinlere katkı sağlaması açısından önem arz etmektedir.

2. Kuramsal Çerçeve

Sosyal sorumlu davranış, bireyin diğer insanlara karşı olan sorumluluğunu belirtmesi, toplumun yararına olacak şekilde düzenlemesi ve eylemde bulunmasını sağlayan bir süreç olarak içinde yaşadığı sistemi etkileyen sosyal bir davranış şeklidir (Thiyagarajan ve Shanthi, 2013:388). Buna göre bireyin kişisel tüketimlerinin toplum üzerindeki etkisini ve sonuçlarını düşünmesi sosyal sorumlu tüketimin temelini oluşturmaktadır (Leigh, vd., 1998:7). Sosyal sorumlu tüketim, yalnızca kişisel ihtiyaçları karşılama arzusuyla motive edilmiş tüketimi değil, çevresel konularla ve yaşamsal kaynakların kullanımıyla ilgili olan ve aynı zamanda genel olarak toplumun refahını etkileyen tüketici davranışları ve satın alma kararları olarak tanımlanır (Antil 1984:19; Antil ve Bennett 1979:52). Sosyal sorumlu tüketici ise, kendi özel tüketiminin toplumsal sonuçlarını dikkate alan veya satın alma gücünü sosyal değişim için kullanan tüketici olarak tanımlanmıştır (Webster, 1975:188). Tüketicinin sosyal sorumlu davranışı, tüketicilerin bilinçli ve kasıtlı bir şekilde satın alırken, karar verirken veya eylemleriyle yansıttıkları davranış biçimleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Anderson ve Cunningham, (1972), sosyal olarak bilinçli tüketicileri tipolojik olarak sınıflandırmakta ve demografik ve sosyo-psikolojik değişkenlerin sosyal bilinç derecesini ayırt etmedeki göreceli duyarlılığını değerlendirmektedir. Zaichkowsky (1991), tüketicilerin genel olarak çevre ve topluma duyarlı bir şekilde hareket ederek aldıkları kararların sonuçlarının farkında olmalarının ve buna göre de hareket etmelerinin sosyal sorumlu tüketim davranışının temelini oluşturması bakımından önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte etik tüketim, yeşil tüketim, sorumlu tüketim, adil ticaret ürünleri tüketimi, çevresel etkiye dayalı ürün tüketiminde azalmaya odaklanan çalışmalar, sosyal sorumlu tüketim davranışıyla ilintili olan konulardandır. Pazarlama etiği ve sosyal sorumluluk doğası gereği tartışmalıdır ve yıllarca süren araştırmalar, pazarlama faaliyetlerine sosyal olarak sorumlu bir yaklaşımın değeri konusunda pazarlamacılar için çelişkiler ve zorluklar sunmaya devam etmektedir. Harrison ve diğerlerine göre (2005), "bir ürünü diğerine tercih etmek için siyasi, dini, manevi, çevresel, sosyal veya diğer güdüleri olan" ve daha sonra ekleyecekleri gibi, "bir şirketin azınlık etnik kökenlerden gelen çalışanları teşvik edip etmediğini önemseyen, tüketimlerini planlayan" tüketicilerin davranışları "etik tüketici davranışı" olarak tanımlanmaktadır. Sosyal olarak sorumlu tüketici davranışıyla mantıksal bağlantıları olan bir diğer önemli kavram, "ödeme istekliliği" dir. Becchetti ve Salustri, "ödeme istekliliğini, tüketicilerin sosyal ve çevresel satıcıların tüketim ve tasarruf seçenekleri konusundaki sorumluluklarını dikkate alma eğilimi" olarak tanımlanmaktadır. Konuyla ilgili, Lagerkvist, vd. (2020), özel yatırımcılar arasındaki sürdürülebilir ve sorumlu yatırımlar ve geleneksel fon niteliklerine yönelik tercihleri tahmin etmek için öz sermaye fonu tasarrufları üzerine modellenmiş bir seçim deneyi gerçekleştirmiştir. Wiesel, vd. (2016) ise sosyal sorumlu yatırımlarda, yatırımcı motivasyonlarını ele almıştır. Döngüsel ekonomiye uygun sürdürülebilir üretime yönelik ürünlere karşı sorumlu tüketici tutumlarında nesillerin rolünü, Lakatos, vd. (2018) çalışmalarında incelemiştir. Özel tüketiminin kamusal sonuçlarını dikkate alan ya da sosyal değişimi sağlamak için satın alma gücü bulunan tüketicileri, Webster (1975), "toplumsal olarak bilinçli tüketici" olarak tanımlamıştır. Ürünleri edinmesini, kullanmasını ve elden çıkarmasını herhangi bir zararlı etkiyi en aza indirme veya ortadan kaldırma ya da toplum üzerinde uzun vadeli faydalı etkiyi en üst düzeye çıkarma arzusuna dayandıran kişiyi, Mohr vd. (2001), sosyal sorumlu tüketici davranışının (SRCB) temelini oluşturan sosyal sorumlu tüketici olarak tanımlamıştır. Çoğu SRCB çalışması, Ingenbleek, vd. (2015) olduğu gibi, alıcı sosyal sorumluluğuna ve tüketici deneyiminin satın alma ortamına odaklanmıştır. Çalışma, tüketicilerin sosyal sorumluluğunun pazarlama yönetimi üzerindeki etkilerini, tüketicilerin satın alma kararlarında sosyal konuların, potansiyel sonuçların ve ayırıştırıcı koşulların dikkate alınması üzerine kavramsal bir çerçeve geliştirmek için sosyal ikilem ve sosyal konuları formüle etmiştir. Etik tutumların tüketici satın alma davranışı üzerindeki etkisinin incelendiği Carrigan, vd. (2001) çalışmalarında, somut davranışlara dönüşmeyen tutumlar için, pazarlamacıların tüketicileri etik pazarlama lehine olumlu satın alma davranışında bulunmaya nasıl teşvik edebileceğine dair düşünceler paylaşılmıştır. Sorumlu tüketim kavramı etrafında büyük bir beklenti olmasına rağmen, Eckhardt ve ark. (2010), özellikle etik tüketimle ilgili gerçek tüketici davranışının cesaret kırıcı olduğunu belirtmiştir. Shobeiri, vd., (2016), sosyal sorumlu tüketim davranışının deneyimsel motivasyonları üzerine çalışmıştır. Sosyal açıdan sorumlu tüketimde bazı motivasyonları açıklamak için deneyimsel pazarlama kavramı kullanılmıştır. Sorumlu davranış sergilemenin tüketicilerin duygusal, bilişsel, duyuşsal, ilişkisel ve davranışsal olmak üzere beş farklı türde deneyimsel değer algılamasına yardımcı olduğu çalışmada tartışılmıştır. Tüketici sosyal sorumluluğu üzerine Gregory, vd. (2017), yaptıkları araştırmada, ürünün çevresel etkisi hakkında öznel bilgi, çevresel ürün tutumları ve ürünlerin çevresel etkisinin

algılanan önemine yönelik 28 Avrupa Birliği (AB) ülkesinde 21.514 tüketicinin sorumlu tüketim seçimlerindeki farklı kalıpları ve ilişkileri ortaya koymaktadır. Çevre yanlısı tüketicilerin satın alma durumlarının rolü hakkındaki niyetlerinin neden her zaman çevre yanlısı satın alma davranışlarıyla uyumlu olmadığını analiz edildiği çalışmada, Carrington, Neville ve Whitwell'in (2010) durumsal bağlamı öneren bir model ortaya koyarak, gerçek davranışa geçerken iyi niyet yörüngesini değiştirmede zaman, fiyat, mesafe, kullanılabilirlik ve satın alma kolaylığının kilit rol oynadığını belirlemiştir. Castano, vd. (2016), Kolombiya bağlamında sosyal sorumlu tüketim için bir ölçüm ölçeği oluşturmuştur. Dört odak grupla başlayan ve nicel bir doğrulama çalışmasıyla biten metodolojik yaklaşımda, mevcut literatürde bulunan paradigmaları yansıtan, sağlıklı bir yaşam tarzını sürdürmenin önemini, sosyal sorumluluk uygulamalarını, kaynakların ve ürünlerin rasyonel tüketimini destekleyen tüketici davranışlarını yansıtan bir sosyal sorumlu tüketim ölçüm ölçeği oluşturmuştur. Gıda ve giyim ürünlerinde, tüketim mallarını edinme, kullanma ve elden çıkarma konusundaki fiili davranışları tespit etmek amacıyla Fisher, vd. (2017), genç tüketicilerin sosyal sorumlu tüketim davranışlarının ölçülmesinde YCSCB ölçeğinin geliştirilmesi ve doğrulanması üzerine çalışmışlardır. SRCB araştırması oldukça parçalıdır, ancak olası bağlantılardan hareketle bu çalışmada ise çevre yönlü sosyal sorumlu tüketim davranışını belirlemeye yardımcı Antil SCRIB ölçeği tercih edilmiştir. Covid-19 enfeksiyonu Aralık 2019'da Çin'in Hubei eyaletinde, Wuhan'da ortaya çıkmış (Severo vd., 2020); dünyaya hızla yayılması sonucu 11 Mart 2020'de Dünya Sağlık Örgütü tarafından bir tür pandemi olarak tanımlanmıştır (Ungaro vd., 2021:1). Covid-19 pandemisi sağlık krizi olarak ortaya çıkarken, dünyanın geleceğiyle ilgili küresel ekonomi krizlerinden daha endişe verici konularda daha ciddi düşünülmesi ve hareket edilmesi gerekliliğine neden olmuştur (Filho vd., 2020). Günümüze değin toplumların büyüme hedeflerinin sonucu olarak insanlığın, doğanın sınırlarını zorlama, doğanın dengesini bozma, doğanın geri kalanına hükmetme hakkına sahip olma düşüncesi artmıştır. İnanç ve değerlerin geniş bir yelpazesini kapsayan "ekolojik" dünya görüşü, küresel çevresel değişiminin ortaya çıkması nedeniyle, yeryüzünün doğası ve insanlığın onunla ilişkisi, çevresel kaygıyı popüler hale getirmiştir. Çevresel kaygıyı ölçümlemekle birlikte yeni ekolojik paradigma, insan-çevre ilişkisi hakkında daha yüksek düzeydeki değerleri ve içinde yaşadığımız dünya hakkındaki kapsayıcı inançları temsil eder. Değerler, durumlar arası davranış belirleyen temel yol gösterici ilkelerdir (Xiao, vd., 2019:54) ve değerle ilgili katılım, insanları genel inançları doğrultusunda hareket etmeye motive eder (Johnson ve Eagly, 1989:260). Yeni ekolojik paradigma değerlerle yakından ilişkilidir (Stern, 2000:523) ve insanların ekolojik olarak dengeli bir doğal dünyaya bağımlı olduğunu ve ekonomik büyümenin bir sınırı olduğunu öne sürer. İnsanın doğadaki rolü hakkındaki çevresel tutumları, inançları ve değerleri, yeni ekolojik paradigma sistemi içinde fiziksel gerçeklik ve sosyal gerçeklik ile insanın dünya hakkındaki 'temel gerçeklerini' temsil eder (Hines, vd., 1987:4). Proekolojik bir yönelimi yansıtan "dünyayı ekolojik olarak görmek", çok çeşitli konularda çevreci inançlara ve tutumlara yol açar (Stern, Dietz ve Kalof, 1993:322), aynı zamanda davranışları etkiler ve engeller. Covid-19, sorumlu tüketime olan ihtiyacı, bir sosyal acil durum planı zorunluluğuyla gözler önüne sermiştir. Bilişsel süreçlerde yer alan doğal karmaşıklıklara rağmen insanların (ve diğer türlerin) refahı için çevresel kalite ile ilgili faaliyetler ve tersine bunların oluşturduğu tehditler sürekli bir baskı yaratırken sosyal sorumlu tüketim davranışının kollektif bir çözüm yolu olabileceği düşünülmektedir. Covid-19, Cohen (2020) tarafından bir sürdürülebilir tüketim geçişi olarak açıklanmıştır. Ek olarak, Covid-19'un daha sürdürülebilir bir geleceğe yönelik eğilimleri tersine çevirmek için bir fırsat olarak da değerlendirilmesi "2030 Agenda underline in Goal 12" sunulmuştur. İnsanlık tarihinde bir dönüm noktası olan bu pandeminin kalıcı etkileri henüz sınıflandırılmamıştır; ancak gelecekte üretim, tüketim ve çevresel konularda, akılcı ve yaygın sosyal değişikliklerin meydana gelmesi beklenmektedir (Sarkis, vd., 2020). Covid-19, insan faaliyetlerinin gerçek etkilerini gösterir boyutta bazı çevresel iyileştirmeler de getirmiştir (Dutheil vd., 2020). Örneğin, pandeminin ortaya çıkışını izleyen iki yıl içinde, olumlu çevresel değişikliklerin öncüllerinden çevre kirliliğinin, Japonya, İtalya, İspanya gibi çeşitli ülkelerde %30 oranında azaldığı, ABD'deki Ulusal Havacılık ve Uzay Dairesi (NASA) ve Avrupa Uzay Ajansı (ESA) tarafından doğrulanmıştır. Pandemi sırasında nitrojen dioksit konsantrasyonunda önemli bir düşüş olduğuna dair ikna edici kanıtlar bulunmuştur (Wang ve Su, 2020). Collivignerelli vd. (2020) bulguları, Milano'nun kentsel alanlarında çevre kirliliği ve kükürt dioksit konsantrasyonunda önemli bir azalmaya işaret etmektedir. Jribi vd. (2020), pandemi sırasında, gıda israfında ve gıda tüketiminde kayda değer bir olumlu davranış değişikliği meydana geldiğini tespit etmiştir. Qaisar vd. (2021) yaptıkları çalışmada ise Covid-19 sürecinde, insanların çevre bilincinin arttığı, tüketim kalıplarının daha sürdürülebilir hale geldiği belirlenmiştir. Mevcut durumda bu bulgular, sorumlu tüketime geçişi hızlandırmak

ve çevresel krizleri azaltabilmek (Cohen, 2020; Sarkis, vd., 2020) açısından umut vericidir. Bu düşünceden hareketle araştırmanın temel hipotezi aşağıdaki gibi tasarlanmıştır.

H₁: Covid 19 döneminde, katılımcıların yeni ekolojik paradigmaya ilişkin değerlendirmeleri ile sosyal sorumlu tüketim davranışına yönelik tutumları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Yeni ekolojik paradigma, bir ekolojinin kuramsal yönünü ortaya koyabilmek için insanların dünya görüşlerini ölçmeyi amaçlayan öğeleri beş boyutla ifade etmektedir. Bu boyutlar “doğanın dengesi”, “ekolojik kriz”, “muafiyet karşıtı (istisnailiğin reddi)”, “ekolojik sınırlar”, “anti- antroposentrizm” dir (Dunlap vd., 2000:426). Doğa ve insanın doğayla ilişkisinin zihinsel görüşlerle kavramsallaştırılması yeni ekolojik paradigmanda “doğanın dengesi” boyutuyla ifade edilmektedir. Doğa her zaman kendini iyileştirmeyi ve yeniden düzenlemeyi başardığı için, doğal ekosistemler insanlarla ya da insanlar olmadan yeniden canlanabilir (Giannetti, vd., 2021). Doğaya müdahale edildiğinde feci sonuçların doğabileceği, doğanın dengesinin çok hassas olduğu ancak sanayinin etkileriyle baş edebilecek kadar da güçlü olduğu yönündeki değerlendirmelerin sınanması amacıyla doğanın dengesi boyutunun sosyal sorumlu tüketim davranışıyla ilişkisi aşağıdaki alt hipotezle sunulmuştur.

H₁^a: Covid 19 döneminde, katılımcıların yeni ekolojik paradigmadaki doğanın dengesi boyutuna ilişkin değerlendirmeleri ile sosyal sorumlu tüketim davranışına yönelik tutumları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Canlı ve cansız tüm varlıkların bir arada var oluşunu ifade eden ekosistem, ekolojinin temel ve en önemli unsurlarından biridir (Erciş ve Türk, 2016:4). Doğanın öncelikle insan kullanımı için var olduğu ve kendine özgü bir değeri olmadığı yönündeki insanı merkeze alan “antroposentrizm” düşüncesinin aksine doğanın egemenliğini ve insan merkezilik karşıtlığını savunan “anti-antroposentrizm” (Thompson ve Barton, 1994:149) yeni ekolojik paradigmanın bir diğer boyutudur. İnsanların doğaya hükmetme amacı, doğal çevreyi ihtiyaçlarına göre değiştirme hakkı ve insanlar kadar diğer canlıların da var olma haklarına yönelik değerlendirmelerin sosyal sorumlu tüketim davranışına etkisinin aşağıdaki alt hipotezle sınanması düşünülmüştür.

H₁^b: Covid 19 döneminde, katılımcıların yeni ekolojik paradigmadaki antroposentrizm boyutuna ilişkin değerlendirmeleri ile sosyal sorumlu tüketim davranışına yönelik tutumları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Batıda başlayan ve sanayileşme tarihi boyunca dünyanın tamamına yayılan antroposentrik dünya görüşünün ekolojik krizlerin temel nedeni olduğu düşünülmektedir (Chandler ve Dreger, 1993:170). Ekolojik kriz boyutu, toplumların Dünya'nın biyolojik kapasitesi içinde, şimdiki ve gelecek nesiller için sağlıklı ve mutlu bir yaşam tarzı sürdürmek için yeterli kaynaklarla mevcut üretim-tüketim zihniyetini daha döngüsel bir zihniyete çevirerek, hayatın materyalist tatminden çok daha fazlası olduğunu anlamayla ilişkilidir (Raworth, 2017). Potansiyel olarak yıkıcı çevresel değişikliklerin olasılığına odaklanan öğeler ya da insanlığı kuşatan çevre krizi yönünü, “ekolojik kriz” boyutuyla ele alınmıştır. İnsanların çevreyi şiddetle suiistimal ettiği, yakında büyük bir ekolojik felaketin yaşanacağı, karşı karşıya olunan ekolojik sorunların abartıldığı yönündeki değerlendirmelerin sosyal sorumlu tüketim davranışıyla ilişkisini sunan alt hipotez aşağıdaki gibidir.

H₁^c: Covid 19 döneminde, katılımcıların yeni ekolojik paradigmadaki ekolojik kriz boyutuna ilişkin değerlendirmeleri ile sosyal sorumlu tüketim davranışına yönelik tutumları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Sürekli ilerleme ve büyümenin gerekliliğiyle sınırsız kaynaklara inanç, doğanın sınırlarını zorlayan insan müdahalesi, gelişmişlik sorunları, nüfus artışının sınırları ile dünyanın taşıma kapasitesi ile ilgili konular “ekolojik sınırlar” boyutuyla özetlenmektedir. Sosyal sorumlu tüketimde ekolojik sınırlar, dünyanın kaynaklarının sürdürülebilirlik ölçütleri kapsamında kullanılmasını esas alan ve doğal yaşama verilen zararı en aza indiren yöntemleri (Yüce, 2013) öğrenmenin ve geliştirmenin önemine vurgu yapmaktadır. Ekolojik sınırlara yönelik değerlendirmelerin sosyal sorumlu tüketim davranışına etkisinin aşağıdaki alt hipotezle sınanması düşünülmüştür.

H₁^d: Covid 19 döneminde, katılımcıların yeni ekolojik paradigmadaki ekolojik sınırlar boyutuna ilişkin değerlendirmeleri ile sosyal sorumlu tüketim davranışına yönelik tutumları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

1980'lerde Julian Simon'un öne çıkardığı istisnailiğin reddi kavramıyla insan muafiyeti veya insanların diğer türlerin aksine doğanın kısıtlamalarından muaf (Dunlap, 2002:11) oldukları düşüncesinin aksini savunan “muafiyet karşıtı”, yeni ekolojik paradigmanın sonuncu boyutudur. İnsan zekâsının dünyanın yaşanmaz hale gelmesini engelleyeceği, doğa yasalarına tabi olduğu ve insanların er geç doğanın işleyişini öğrenecekleri yönündeki muafiyet karşıtı boyutuna yönelik değerlendirmelerin sosyal sorumlu tüketim davranışıyla ilişkisinin sınanması amacıyla oluşturulan alt hipotez aşağıdaki gibi sunulmuştur.

H₁: Covid 19 döneminde, katılımcıların yeni ekolojik paradigmadaki muafiyet karşıtı boyutuna ilişkin değerlendirmeleri ile sosyal sorumlu tüketim davranışına yönelik tutumları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

3. Yöntem

Bu araştırma ile İstanbul ilindeki tüketicilerin sosyal sorumlu tüketim davranışlarının yeni ekolojik paradigma ekseninde incelenmeye çalışılmıştır. Araştırma ilişkisel nicel araştırma niteliğindedir. Araştırmada veri toplama aracı olarak yapılandırılmış anket formları kullanılmıştır. Anket formu demografik değişkenler, yeni ekolojik paradigma değişkenleri ve sosyal sorumlu tüketim davranışı değişkenlerinin incelenmesine yönelik üç bölümden oluşmaktadır. Anketin ilk bölümünde demografik özellikleri belirlemeye yönelik cinsiyet, yaş, ortalama aylık gelir, meslek, eğitim düzeyi soruları yöneltilmiştir. Anketin ikinci bölümünde yeni ekolojik paradigma ölçeği soruları, anketin üçüncü bölümünde sosyal sorumlu tüketim davranışı ölçeği soruları yer almıştır. Yeni ekolojik paradigma ölçeği Dunlap vd. (2000) çalışmalarından; sosyal sorumlu tüketim davranışı ölçeği Antil (1984) çalışmalarından uyarlanmıştır. Ölçekte yer alan ifadeler beşli likert tipi “1- Kesinlikle katılmıyorum, 2- Katılmıyorum, 3- Fikrim yok, 4- Katılıyorum, 5- Kesinlikle katılıyorum” şeklinde tasarlanmıştır. Araştırmanın geçerliliğinin değerlendirilmesinde faktör analizi ve güvenilirliğinin değerlendirilmesinde Cronbach’s alfa katsayı değerleri kullanılmıştır. Araştırma kapsamındaki verilerin faktör analizi için uygunluğu KMO katsayısı ile incelenmiştir. Ölçeğin faktör yapısının gücü, elde edilen varyans oranlarıyla belirlenmiş, değişkenler arası etkileri ölçmek amacıyla da yapısal eşitlik modelinden yararlanılmıştır.

3.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, Covid-19 döneminde yeni ekolojik paradigmanın sosyal sorumlu tüketim davranışına etkisini belirlemektir. Bu çalışmadan beklenen sonuç ise tüketicilerdeki yeni ekolojik paradigma eğilimlerinin sosyal sorumlu tüketim davranışını etkileyeceği yönünde bulgulara ulaşılmasıdır.

3.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın ana kütesini Türkiye'nin genel profilini yansıtan ve illere göre nüfus yoğunluğunun ilk sırasında yer alan İstanbul'da yaşamakta olan tüketiciler oluşturmaktadır. Ana kütle standart sapma veya varyanslarının bilinmemesi nedeniyle, uygulamada en yaygın kullanılan örnekleme formülü; $n = \pi(1-\pi) / (e/Z)^2$ dir (Kurtuluş, 2010:67). Bu çalışmada ana kütle varyansı bilinmediği için araştırmanın örneklem büyüklüğünün hesaplanmasında, %95 güven seviyesinde ($Z=1,96$), 0,5 varyans için ($\pi=0,5$) ve %5 hata payıyla ($e=0,05$), ana kütle temsil edileceği örneklemin büyüklüğünün en az 384 katılımcıyla sağlanabileceği hesap edilmiştir. Çalışmada evren listesinin temininin olanaksızlığı nedeniyle araştırma örnekleminin seçiminde kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak (Malhotra, 2004:321) 479 tüketiciye ulaşılmıştır.

3.3. Veri Toplama Araçları

Çalışmada veri toplama aracı olarak Yeni Ekolojik Paradigma Ölçeği (NEP) ve Sosyal Sorumlu Tüketim Davranışı Ölçeği kullanılmıştır.

Çevresel tutum araştırmalarında kullanılan farklı ölçekler olmasına rağmen, bu çalışmada “Yeni Ekolojik Paradigma Ölçeği” kullanılmıştır. Bu ölçek ilk kez Dunlap ve Van Liere tarafından 1978 yılında geliştirilmiştir. Ölçeğin, geçerlilik ve güvenilirlik çalışmaları Dunlap ve Van Liere (1978); Furman (1998); Dunlap, Van Liere, Mertig ve Jones (2000) tarafından yapılmıştır. Dunlap ve Van Liere (1978) çalışmalarındaki 12 maddelik NEP ölçeği, 1 ile 5 arasındaki değerlerle puanlanan, Likert tipi bir ölçektir. “Ekolojik- bilinç” (Ellis ve Thompson, 1997), “antroposentrizm” (Chandler ve Dreger, 1993) ve “insan merkezciğe karşı eko-merkezcilik” (Thompson ve Barton, 1994) olmak üzere yeni dünya görüşünün bu üç yönünü ölçmektedir. 12 maddeden 5 madde ile ekolojik bilinç, 4 madde ile antroposentrizm veya insan merkezciğe, 3 madde ile doğanın egemenliği ölçülmektedir. Bu ölçeğin iç tutarlılık katsayısı 0,81 olarak hesaplanmıştır. Ölçek, 2000 yılında Dunlap, Van Liere, Mertig ve Jones tarafından yenilenmiştir. 15 maddeden oluşan, 1 ile 5 arasındaki değerlerle puanlanan, Likert tipi yeni ölçeğin boyutları büyümenin sınırlarının gerçekliği (1, 6, 11); insan merkezciğe karşıtlığı (2, 7, 12); doğanın dengesinin kırılabilirliği (3, 8, 13); istisnaiğin reddi (4, 9, 14) ve bir çevre krizi olasılığı (5, 10, 15) olarak yenilenmiştir. Dunlap vd. (2000), çalışmalarında maddelerin tümü birinci döndürülmemiş faktöre

yoğun bir şekilde yüklendiğinde ve tek bir öğede birleştirildiğinde, iç tutarlılık katsayısını 0, 83 olarak ölçümlenmiştir. Bu yönüyle yeni ekolojik paradigma ölçeği içerdiği maddelere göre tutarlı bir toplam derecelendirme ölçeği olarak ele alınmaktadır. Ölçek, ekolojik dünya görüşünün daha geniş yönlerinden yararlanması, dengeli bir çevreci yönelim yanlısı ve karşıtı öğeler seti sunması, bu öğelere yönelik tutumların belirlenmesi açısından önemlidir.

Tüketicilerin sosyal sorumlu davranışlarını ölçmek amacıyla çalışmada “Sosyal Sorumlu Tüketim Ölçeği” kullanılmıştır. Bu ölçek ilk kez Antil ve Bennet tarafından 1979 yılında geliştirilmiştir. Ölçek, 1984 yılında Antil tarafından yenilenmiştir. 1 ile 5 arasındaki değerlerle puanlanan, Likert tipi bir ölçektir. Çalışmanın başlangıcında, bir dizi ilgili kaynaktan 138 maddelik bir ilk havuz geliştirilmiş, maddelere ilişkin puanlar, genel bir sosyal sorumlu tüketim davranışı endeksi oluşturmak üzere toplanmıştır. Yapı analizini içeren ölçekleme prosedürlerini kullanılarak, 40 maddelik nihai ölçekle madde analizi sonuçlandırılmıştır. Ölçeğin güvenilirliğini değerlendirmek için iki iç tutarlılık ölçüsü kullanılmıştır. Guttman's Lambda 3 ve Croanbach's alpha sırasıyla 0,93 ve 0,92 olarak hesaplanmıştır. Faktör analizi, ölçeğin boyutunun altında tek bir faktörün yattığını göstermiştir. Birinci faktör, faktörleri korumak için birden fazla özdeğer kuralı kullanan üç faktörlü bir çözümde, varyansın %78,3'ünü açıklamıştır, böylece, Sosyal Sorumlu Tüketim Ölçeğinin tek boyutlu olduğu belirlenmiştir (Antil, 1984:30). Bu ölçekte ters kodlanmış maddelerle birlikte Antil (1984), tüketicilerin, ürünlerin sosyal sonuçlarıyla ilgilenme düzeyleri, çevresel konular ve bu konulardan kaynaklı toplumsal konular ile ilgili değerlendirmelerini içeren maddeler ve bunlarla ilgili endişe düzeylerini ölçen maddeler, doğal kaynakların korunmasına, geri dönüştürülebilir ambalaj kullanımına, atık ürünlerin geri dönüştürülmesine yönelik maddelerin yanı sıra, sosyal sorumlu tüketimde caydırıcı nitelik arz eden maddeler ile konuya ilişkin bu ve benzeri sorunları yavaşlatmak adına kişisel fedakarlıklar yapmaya istekli olmak ile ilgili maddeler yer almaktadır.

3.4. Verilerin Toplanması

Araştırmanın kapsamı doğrultusunda bu çalışmanın verileri Etik Kurul izninin alınmasını müteakiben 14 Ocak-2 Şubat 2022 tarihleri arasında çevrim içi toplanmıştır. Pandemi koşulları da göz önünde bulundurularak, araştırmanın verilerini toplamak amacıyla çevrimiçi veri platformu üzerinden oluşturulan anket formu ile cevap vermeye gönüllü tüketicilere ulaşılmıştır. Online olarak hazırlanan anket formları katılımcılara çevrimiçi uygulamalar yoluyla iletilmiştir, tüketicilerden geri dönüşlerle anket verileri elde edilmiştir.

3.5. Araştırmada Etik İzin

Çalışmanın etik izni Malatya Turgut Özal Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'ndan alınmıştır (13/01/2022, 0000096923). Covid -19 ile ilgili çalışmalarda ülkemizin veri tabanına katkı sağlamak amacıyla, Bilimsel Araştırma Platformu üzerinden Sağlık Bakanlığına yapılan başvuru sonucunda çalışma uygun olarak değerlendirilmiştir (28/12/2021, 2021-12-28T10_02_12).

3.6. Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Araştırmada yeni ekolojik paradigma alt boyutlarını ifade eden değişkenler bağımsız, sosyal sorumlu tüketim davranışı ise bağımlı değişkendir. Araştırma modelinde bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni etkilemesi kuramından hareketle yeni ekolojik paradigma alt boyutlarını ifade eden beş değişkenin, sosyal sorumlu tüketim davranışını etkileyeceği varsayılmaktadır. Buna göre araştırmanın temel hipotezi ve alt hipotezleri aşağıdaki gibi tasarlanmıştır.

H₁: Covid 19 döneminde, katılımcıların yeni ekolojik paradigmaya ilişkin değerlendirmeleri ile sosyal sorumlu tüketim davranışına yönelik tutumları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H₁^a: Covid 19 döneminde, katılımcıların yeni ekolojik paradigmadaki doğanın dengesi boyutuna ilişkin değerlendirmeleri ile sosyal sorumlu tüketim davranışına yönelik tutumları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H₁^b: Covid 19 döneminde, katılımcıların yeni ekolojik paradigmadaki antroposentrizm boyutuna ilişkin değerlendirmeleri ile sosyal sorumlu tüketim davranışına yönelik tutumları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H₁^c: Covid 19 döneminde, katılımcıların yeni ekolojik paradigmadaki ekolojik kriz boyutuna ilişkin değerlendirmeleri ile sosyal sorumlu tüketim davranışına yönelik tutumları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H₁^d: Covid 19 döneminde, katılımcıların yeni ekolojik paradigmadaki ekolojik sınırlar boyutuna ilişkin değerlendirmeleri ile sosyal sorumlu tüketim davranışına yönelik tutumları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H₁^e: Covid 19 döneminde, katılımcıların yeni ekolojik paradigmadaki muafiyet karşıtı boyutuna ilişkin değerlendirmeleri ile sosyal sorumlu tüketim davranışına yönelik tutumları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

3.7. Araştırmada Kullanılan İstatistiksel Analizler

Verilerin analizi konusunda; tanımlayıcı istatistikler frekans, yüzde, ortalama, standart sapma değerleri hesaplanmıştır. Ölçek için güvenilirlik analizleri için Cronbach Alpha testi yapılmıştır. Sosyal Sorumlu Tüketim Davranışı ile Yeni Ekolojik Paradigma düzeylerinin boyutları arasındaki ilişkilerin incelenmesi için korelasyon analizi yapılmıştır. Sosyal Sorumlu Tüketim Davranışı ile Yeni Ekolojik Paradigma boyutları arasındaki ilişkilerin modellenmesi için ise regresyon analizi uygulanmıştır. Çalışmada 0,05'ten küçük olan p değerleri anlamlı kabul edilmiştir. Analizler SPSS 25.0 paket programı ile yapılmıştır.

4. Bulgular ve Tartışma

4.1. Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Bulgular

Anket sonuçlarından elde edilen katılımcıların demografik özelliklere ait bulgular Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Demografik Özellikler	Kategori	n	%
Cinsiyet	Erkek	253	52,8%
	Kadın	226	47,2%
Medeni hal	Evli	347	72,5%
	Bekar	132	27,5%
Yaş	18-35	193	40,2%
	36-49	126	26,3%
	50 ve üzeri	160	33,4%
Eğitim Düzeyi	Lise ve altı	94	19,6%
	Lisans	326	68%
	Lisansüstü	59	12,4%
Meslek	Kamu çalışanı	103	21,5%
	Özel sektör çalışanı	174	36,3%
	Serbest meslek çalışanı	143	29,8%
	Çalışmıyor	59	12,3%

Tablo 1'de katılımcıların yaklaşık %53'nün erkek ve %47'sinin kadın olduğu görülmüştür, cinsiyet bakımından araştırmaya katılan kadın-erkek oranı eşdeğere yakındır. Katılımcıların yaklaşık %73'nün evli ve %27'sinin bekar oldukları tespit edilmiştir. Araştırmaya katılanların büyük bir çoğunluğu evlidir. Katılımcıların yaklaşık %40'ının 18-35 yaş, %26'sının 36-49 yaş, %34'ünün 50 yaş ve üzeri olduğu görülmüştür. Orta yaştaki katılımcılar ağırlıktadır. Katılımcıların yaklaşık %20'sinin lise ve altı düzeyde, %68'nin lisans ve %12'sinin lisansüstü düzeyde eğitime sahip oldukları görülmüştür. Katılımcıların oldukça büyük bir çoğunluğu yüksek eğitilidir. Katılımcıların yaklaşık %21'nin kamu çalışanı, %26'sının özel sektör çalışanı, %30'unun serbest meslek çalışanı, %12'sinin ise aktif olarak çalışmadığı görülmüştür. Katılımcıların oldukça büyük bir kesiminin meslek sahibi olduğu belirlenmiştir.

4.2.Açımlayıcı Faktör Analizine Ait Bulgular

Faktör analizi sonucunda bu çalışmada kullanılan yeni ekolojik paradigma ölçeği 15 maddeyle orijinalindeki gibi 5 alt boyuta ayrılmıştır. Buna göre üç madde ile Doğanın dengesi (M3-M8-M13), üç madde ile Ekolojik kriz (M5-M10-M15), üç madde ile Muafiyet karşıtı (M4-M9-M14), üç madde ile Ekolojik sınırlar (M1-M6-M11) ve üç madde ile Anti- antroposentrizm (M2-M7-M12) ölçeğin alt boyutlarını ifade etmektedir. Ölçeğin güvenilirlik düzeyinin 15 madde için 0,92 düzeyinde olduğu görülmüştür. Bu durum ölçeğin güvenilir olduğunu göstermektedir. Tablo 2’de Güvenilirlik, Faktör Yüğü, iç tutarlılık, açıklanan varyans, KMO düzeyleri ve diğer güvenilirlik ve geçerlilik değerleri verilmiştir. Güvenilirliğin artması amacı ile çalışmadan ifade çıkartılmasına gerek duyulmadığı görülmektedir.

Tablo 2. Yeni Ekolojik Paradigma Ölçeği ve Sosyal Sorumlu Tüketim Davranışı Ölçeği Faktör Analizi Sonuçları

Madde	Alt Boyut	Faktör Yüğü	Açıklanan varyans	İç tutarlılık	KMO
Madde 3	Doğanın dengesi	0,79	15%	0,75	0,89
Madde 8		0,75			
Madde 13		0,73			
Madde 5	Ekolojik kriz	0,63	13%	0,71	
Madde 10		0,62			
Madde 15		0,50			
Madde 9	Muafiyet karşıtı	0,72	14%	0,72	
Madde 4		0,71			
Madde 14		0,59			
Madde 1	Ekolojik sınırlar	0,71	15%	0,74	
Madde 6		0,67			
Madde 11		0,55			
Madde 2	Anti- antroposentrizm	0,68	12%	0,70	
Madde 7		0,67			
Madde 12		0,60			
Madde 1-40	Sosyal sorumlu tüketim davranışı	0,70	48%	0,78	0,93

Tablo 3’de yeni ekolojik paradigma ölçeğine ait maddelerin faktör yükleri verilmiştir. Elde edilen 5 boyut toplam varyansın %69’nu oluşturmaktadır. Boyutlar incelendiğinde iç tutarlılık katsayıları doğanın dengesi boyutu için 0,75; ekolojik kriz boyutu için 0,71; muafiyet karşıtı boyutu için 0,72; ekolojik sınırlar boyutu için 0,74 ve anti- antroposentrizm boyutu için 0,70 olarak tespit edilmiştir. Araştırmada ölçeğin faktör yükleri ve alt faktörlerin toplanabilirliği Tukey toplanabilirlik testi ile değerlendirilmiştir. Tukey toplanabilirlik testine göre ölçeğin toplanarak bir ölçek toplam puanı elde edilmesi için uygun olduğu sonucuna varılmıştır ($p=0,12$, $p>0,05$). Katılımcıların ölçek maddelerine verdikleri tepki düzeylerinin eşit olup olmadığı Hotelling T^2 istatistik testi ile değerlendirilmiştir. Bu test sonucunda Ölçeğin Hotelling T^2 testi sonucunun anlamlı olduğu saptanmıştır ($T^2=2954,56$, $p = 0,01$). Buna göre ölçekte tepki yanlılığı olmadığı ifade edilebilir. Çalışmada örneklem büyüklüğünün ölçekteki değişimleri anlatabilmek adına yeterli olup olmadığını belirlemek adına KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) katsayısı ve yapının anlamlı olup olmadığını tespit etmek adına Barlet’s testi yapılmıştır. Ölçeğin KMO düzeyinin 0,89 olduğu ve örneklem sayısının yeterli olduğu görülmüştür. Barlet’s testi sonucu göre de yapının anlamlı olduğu görülmektedir (Barlet’s $X^2=1526,55$, $p=0,01$). Araştırmada sosyal sorumlu tüketim davranışı ölçeğinin faktör yükleri ve alt faktörlerin toplanabilirliği Tukey toplanabilirlik testi ile değerlendirilmiştir. Tukey toplanabilirlik testine göre tek boyutlu yapıya uygun olduğu sonucuna varılmıştır ($p=0,01$, $p<0,05$). Katılımcıların ölçek maddelerine verdikleri tepki düzeylerinin eşit olup olmadığı Hotelling T^2 istatistik testi ile değerlendirilmiştir. Bu test sonucunda Ölçeğin Hotelling T^2 testi sonucunun anlamlı olduğu saptanmıştır ($T^2=4552,01$, $p = 0,01$). Ölçekte tepki yanlılığı olmadığı ifade edilebilir. Elde edilen boyut toplam varyansın yaklaşık olarak %48’ni oluşturmaktadır. Ölçeğin KMO düzeyinin 0,93 olduğu ve örneklem sayısının yeterli olduğu görülmüştür. Barlet’s testi sonucu göre de yapının anlamlı olduğu görülmektedir (Barlet’s $X^2=1896,29$, $p=0,01$). Yukarıdaki analiz sonuçlarına göre, yeni ekolojik paradigma ölçeğinden elde edilen beş boyutlu yapının ve sosyal sorumlu tüketim davranışı ölçeğinden elde edilen tek boyutlu yapının anlamlı ve çalışmaya dahil edilen 479 katılımcının ölçeğin değerlendirilmesi için yeterli sayıda olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 3. Yeni Ekolojik Paradigma ve Sosyal Sorumlu Tüketim Davranışı Ölçeklerinin Güvenilirlik Analizi Sonuçları

Ölçek	Alt Boyutlar	X±s.s.	Güvenilirlik
Yeni Ekolojik Paradigma	Doğanın dengesi	3,38±0,27	0,92
	Ekolojik kriz	4,25±0,28	
	Muafiyet karşıtı	3,48±0,27	
	Ekolojik sınırlar	3,39±0,29	
	Anti- antroposentrizm	3,53±0,17	
Sosyal Sorumlu Tüketim Davranışı	Sosyal sorumlu tüketim davranışı	3,81±0,11	0,93

Yeni ekolojik paradigma alt boyutları ile sosyal sorumlu tüketim davranışı değerlendirildiğinde dağılımın normal olması nedeniyle merkezi eğilim ölçütü olarak ortalama, yayılma ölçütü olarak da standart sapma kullanılmıştır. Buna göre Tablo 3'te iki ölçeğe ait ortalama ve standart sapma değerleri verilmiştir. Yeni ekolojik paradigma ölçeğinin alt boyutlarından olan doğanın dengesinin 3,38±0,27, ekolojik kriz 4,25±0,28, muafiyet karşıtı 3,48±0,27, ekolojik sınırlar 3,39±0,29 ve anti-antroposentrizm düzeylerinin 3,53±0,17 olduğu görülmüştür. Sosyal sorumlu tüketim davranışı ölçeğinde ise ortalama ve standart sapma değerlerinin 3,81±0,11 olduğu belirlenmiştir. Yeni ekolojik paradigma ölçeğinin güvenilirlik düzeyinin (Cronbach's Alpha) 0,92 ve yüksek düzeyde güvenilir olduğu görülmüştür. Sosyal sorumlu tüketim davranışı ölçeğinin ise güvenilirlik düzeyinin (Cronbach's Alpha) 0,93 ve yüksek düzeyde güvenilir olduğu görülmüştür. Çalışmada kullanılan iki ölçeğin de yüksek düzeyde güvenilir olduğu ve ölçüm aracı olarak tutarlı bir ölçüm aracı olduğu ifade edilebilmektedir.

4.3. Doğrulayıcı Faktör Analizine Ait Bulgular

Açıklayıcı faktör analizinin ana amacı teoriyi geliştirmek iken, doğrulayıcı faktör analizinin asıl amacı teoriyi test etmektir (Nakıboğlu, 2008:130). Araştırmada kullanılan yeni ekolojik paradigma ölçeğinin verilerle uyumu ve yapısal geçerliliği test edilmiştir. Uygulanan örneklem üzerinde bağımsız değişkenler için değerlendirmeler yapılmıştır. Tablo 4'te yeni ekolojik paradigma ölçeğinin uyum parametreleri verilmiştir. Ölçeğin her boyutundaki sd χ , AGFI, GFI, CFI, IFI, RMSEA, SRMR, PNFI ve PGFI uyum parametreleri incelenmiştir. Uyum indekslerinin kuramsal model ile gerçek veriler arasındaki uyumu değerlendirmelerinde birbirlerine göre güçlü ve zayıf yönlerinin olması nedeniyle modelin uyumunun ortaya konulması için birçok uyum indeksi değerinin kullanılması önerilir. Bunlardan en sık kullanılanları (Ki-Kare Uyum Testi (Chi-Square Goodness), İyilik Uyum İndeksi (GFI), Düzeltilmiş İyilik Uyum İndeksi (AGFI), Karşılaştırmalı Uyum İndeksi (CFI), Normaleştirilmiş Uyum İndeksi (NFI), Ortalama Hataların Karekökü (RMR veya RMS) ve Yaklaşık Hataların Ortalama Karekökü'dür (RMSEA) (Büyüköztürk vd. 2012:217). Ölçeğin 5 alt boyut ve 15 madde olmak üzere uyum endeksleri bakımından uygunluk gösterdiği tespit edilmiştir. Doğrulayıcı faktör analizi çalışmasında tüm maddelerin ölçek katkısının %95 güven düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür(p<0,05).

Tablo 4. Yeni Ekolojik Paradigma Alt Boyutlarının Uyum Düzeylerinin İncelenmesi

Uyum İndeksleri	Değer	Uyum Durumu	Mükemmel Uyum Ölçütleri	Kabul Edilebilir Uyum Ölçütleri
$1^2/sd \chi$	1,94	Mükemmel Uyum	$0 \leq \chi^2/sd \leq 2$	$2 \leq \chi^2/sd \leq 3$
2^2AGFI	0,96	Mükemmel Uyum	$,90 \leq AGFI \leq 1,00$	$,85 \leq AGFI \leq ,90$

³ GFI	0,98	Mükemmel Uyum	,95 ≤ GFI ≤ 1,00	,90 ≤ GFI ≤ ,95
³ CFI	0,96	Mükemmel Uyum	,95 ≤ CFI ≤ 1,00	,90 ≤ CFI ≤ ,95
³ IFI	0,97	Mükemmel Uyum	,95 ≤ IFI ≤ 1,00	,90 ≤ IFI ≤ ,95
⁴ RMSEA	0,05	Mükemmel Uyum	,00 ≤ RMSEA ≤ ,05	,05 ≤ RMSEA ≤ ,08
⁴ SRMR	0,05	Mükemmel Uyum	,00 ≤ SRMR ≤ ,05	,05 ≤ SRMR ≤ ,10
⁵ PNFI	0,73	Kabul Uyum	Edilebilir ,95 ≤ PNFI ≤ 1,00	,50 ≤ PNFI ≤ ,95
⁶ PGFI	0,69	Kabul Uyum	Edilebilir ,95 ≤ PGFI ≤ 1,00	,50 ≤ PGFI ≤ ,95

Kaynak: ¹Kline, 2011; ²Schermelleh ve Moosbrugger, 2003; ³Baumgartner ve Homburg, 1996; ⁴Browne ve Cudeck, 1993; ⁵Hu ve Bentler, 1999; ⁶Meyers, vd., 2006.

Yeni ekolojik paradigma alt boyutlarının, sd χ , AGFI uyum parametreleri incelendiğinde elde edilen boyutların mükemmel düzeyde uyumu işaret etmektedir. GFI, CFI, IFI, RMSEA, SRMR uyum indeksleri mükemmel düzeyde uyum olduğunu, PNFI ve PGFI uyum parametreleri ise kabul edilebilir düzeyde bir uyumu göstermektedir.

Sosyal sorumlu tüketim davranışı ölçeği orijinal formuna uygun olarak 40 madde ve tek alt boyuta göre uygulanan doğrulayıcı faktör analizi çalışmasında tüm maddelerin ölçek katkısının %95 güven düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür (p<0.05). Ölçekte orijinal forma uygun olarak sosyal sorumlu tüketim davranışı (M 1-40) boyutu tespit edilmiştir (Tablo 5).

Tablo 5. Sosyal Sorumlu Tüketim Davranışı Boyutu İçin Uyum Düzeylerinin İncelenmesi

Uyum İndeksleri	Değer	Uyum Durumu	Mükemmel Uyum Ölçütleri	Kabul Edilebilir Uyum Ölçütleri
¹ /sd χ	1.97	Mükemmel Uyum	$0 \leq \chi^2/sd \leq 2$	$2 \leq \chi^2/sd \leq 3$
² AGFI	0.91	Mükemmel Uyum	.90 ≤ AGFI ≤ 1.00	.85 ≤ AGFI ≤ .90
³ GFI	0.91	Mükemmel Uyum	.95 ≤ GFI ≤ 1.00	.90 ≤ GFI ≤ .95
³ CFI	0.95	Mükemmel Uyum	.95 ≤ CFI ≤ 1.00	.90 ≤ CFI ≤ .95
³ IFI	0.95	Mükemmel Uyum	.95 ≤ IFI ≤ 1.00	.90 ≤ IFI ≤ .95
⁴ RMSEA	0.04	Mükemmel Uyum	.00 ≤ RMSEA ≤ .05	.05 ≤ RMSEA ≤ .08
⁴ SRMR	0.05	Mükemmel Uyum	.00 ≤ SRMR ≤ .05	.05 ≤ SRMR ≤ .10
⁵ PNFI	0.91	Mükemmel Uyum	.95 ≤ PNFI ≤ 1.00	.50 ≤ PNFI ≤ .95
⁶ PGFI	0.58	Mükemmel Uyum	.95 ≤ PGFI ≤ 1.00	.50 ≤ PGFI ≤ .95

Kaynak: ¹Kline, 2011; ²Schermelleh ve Moosbrugger, 2003; ³Baumgartner ve Homburg, 1996; ⁴Browne ve Cudeck, 1993; ⁵Hu ve Bentler, 1999; ⁶Meyers, vd., 2006.

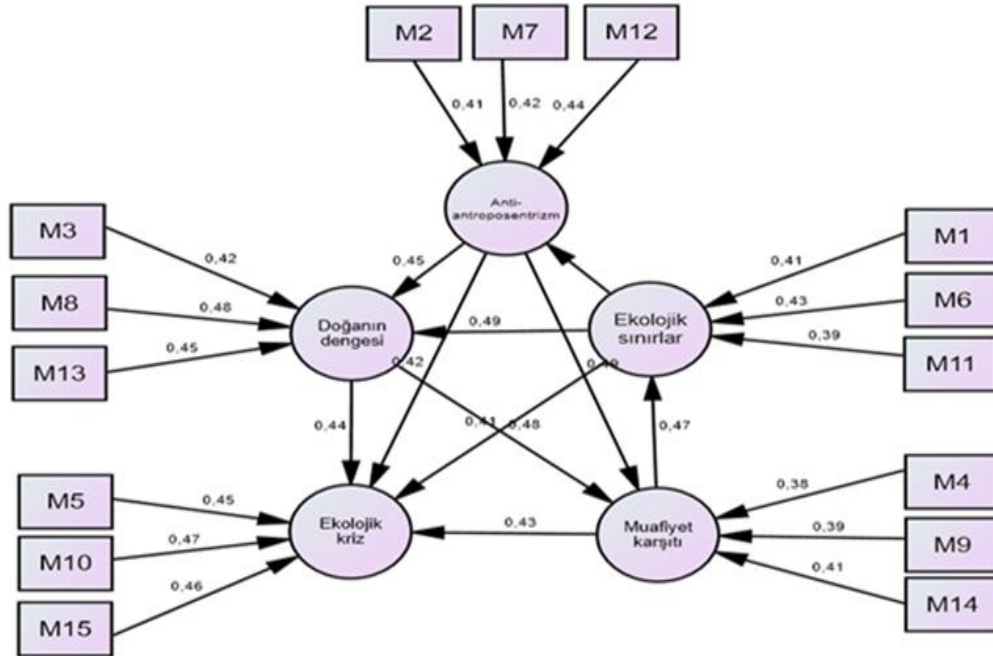
Sosyal sorumlu tüketim davranışı boyutunun sd χ , AGFI, GFI, CFI, IFI, RMSEA, SRMR, PNFI ve PGFI uyum parametreleri incelendiğinde 40 ifade ve tek boyuttan oluşan yapının mükemmel düzeyde uyuma sahip olduğu görülmüştür. Sosyal sorumlu tüketim davranışı ve yeni ekolojik paradigma boyutlarının normallik dağılımlarının tespit edilmesi için kolmorov- simirnov normallik testi yapılmıştır (Tablo 6).

Tablo 6. Sosyal Sorumlu Tüketim Davranışı ve Yeni Ekolojik Paradigma Boyutlarının Normallik Dağılımları

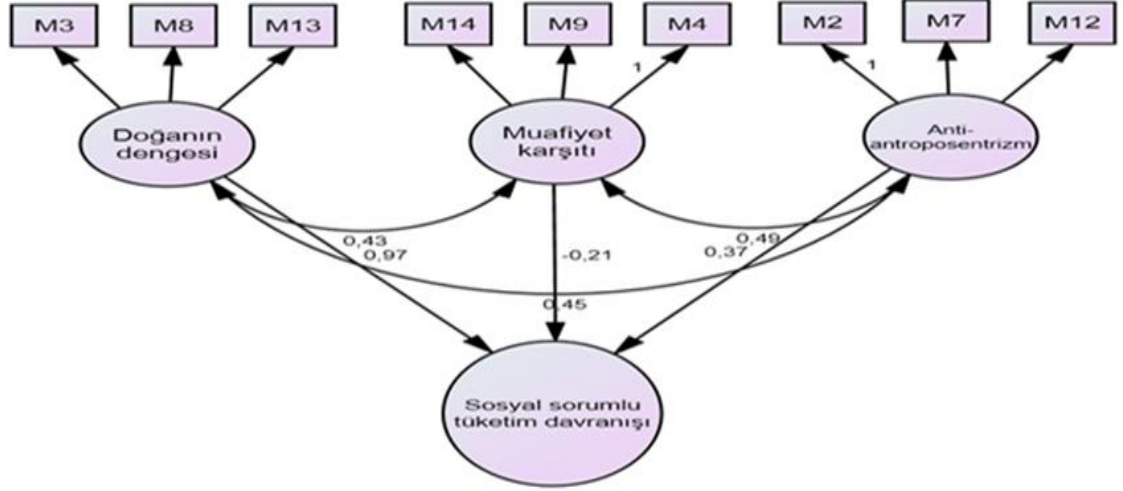
Boyutlar	K-S	Eğiklik	Çarpıklık	p
Doğanın dengesi	0,07	0,27	-0,73	0,14
Ekolojik kriz	0,07	0,31	-0,88	0,07
Muafiyet karşıtı	0,05	0,33	-0,91	0,23
Ekolojik sınırlar	0,08	0,19	0,27	0,06
Anti- antroposantrizm	0,08	0,69	0,07	0,05
Sosyal sorumlu tüketim davranışı	0,06	0,21	0,23	0,18

Elde edilen her iki ölçek boyut ve alt boyut puanlarının dağılımlarının normal dağılıma uygun olduğu ($p < 0,05$), eğiklik ve basıklık değerlerinin -1,5 ile 1,5 arasında yer alması, örneklem sayısının da yeterli olarak görülmesinden dolayı ölçeklerin incelenmesi parametrik yöntemler ile yapılmıştır (Tabachnick ve Fidell, 2013).

Araştırmada kullanılan yeni ekolojik paradigma boyutlarının doğrulayıcı faktör analizi modeli Şekil 1’de verilmiştir. DFA’daki yolların regresyon ağırlıkları hesaplanmıştır. Buna göre “doğanın dengesi” boyutu ile kurulan regresyon yolları sırasıyla M3, M8, M13 için 0,42, 0,48 ve 0,45 düzeyinde olduğu görülmüştür. “Ekolojik kriz” boyutu ile kurulan regresyon yolları sırasıyla M5, M10, M15 için 0,45, 0,47 ve 0,46 düzeyinde olduğu belirlenmiştir. “Muafiyet karşıtı” boyutu ile kurulan regresyon yolları sırasıyla M4, M9, M14 için 0,38, 0,39 ve 0,41 düzeyinde olduğu saptanmıştır. “Ekolojik sınırlar” boyutu ile kurulan regresyon yolları sırasıyla M1, M6, M11 için 0,41, 0,43 ve 0,39 düzeyinde olduğu tespit edilmiştir. “Anti- antroposantrizm” boyutu ile kurulan regresyon yolları sırasıyla M2, M7, M12 için 0,41, 0,42 ve 0,44 düzeyinde olduğu görülmüştür (Şekil 1).

Şekil 1. Yeni Ekolojik Paradigma Boyutlarındaki Değişkenlerin Doğrulayıcı Faktör Analizi Modeli

Alt boyutlar bazında kurulan regresyon yollarının Anti- antroposentrizm - Doğanın dengesi ($\beta=0,45$), Anti- antroposentrizm - Ekolojik kriz ($\beta=0,49$), Anti- antroposentrizm - Muafiyet karşıtı ($\beta=0,49$), Anti- antroposentrizm - Ekolojik sınırlar ($\beta=0,46$), Doğanın dengesi - Ekolojik sınırlar ($\beta=0,41$), Doğanın dengesi - Ekolojik kriz ($\beta=0,44$), Doğanın dengesi - Muafiyet karşıtı ($\beta=0,48$), Ekolojik sınırlar - Ekolojik kriz ($\beta=0,49$), Ekolojik sınırlar - Muafiyet karşıtı ($\beta=0,47$), Ekolojik kriz -Muafiyet karşıtı ($\beta=0,43$) düzeyinde anlamlı olduğu görülmüştür. DFA sonuçlarına göre madde ve boyutların arasında kurulan regresyon yollarının anlamlı olması yapının tutarlı bir şekilde orijinal yapıya uygun olarak gerçekleştiği şeklinde yorumlanabilmektedir. Yeni ekolojik paradigma alt boyutlarının sosyal sorumlu tüketim davranışına etkisini gösteren doğrulayıcı faktör analizi sonuçları arasındaki yollar Şekil 2’de verilmiştir.

Şekil 2. Yeni Ekolojik Paradigma Alt Boyutlarının Sosyal Sorumlu Tüketim Davranışına Etkisini Gösteren DFA Sonuçları Arasındaki Yolların İncelenmesi

Yeni ekolojik paradigma alt boyutlarının sosyal sorumlu tüketim davranışına etkisini gösteren DFA sonuçları arasındaki yollar incelendiğinde, yeni ekolojik paradigma alt boyutlarından doğanın dengesi, muafiyet karşıtı ve anti- antroposentrizm boyutlarının sosyal sorumlu tüketim davranışına etki ettiği görülmektedir.

4.4.Korelasyon ve Regresyon Analizine Ait Bulgular

Yeni ekolojik paradigma ile sosyal sorumlu tüketim davranışı arasındaki ilişkilerin incelenmesine yönelik elde edilen bulgular Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7. Yeni Ekolojik Paradigma Boyutları ile Sosyal Sorumlu Tüketim Davranışı Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi

Ölçek	Yeni ekolojik paradigma					
	Değer	Doğanın dengesi	Ekolojik kriz	Muafiyet karşıtı	Ekolojik sınırlar	Anti- antroposentrizm
Sosyal sorumlu tüketim davranışı	r(corr.)	0,86*	0,07	-0,28*	0,08	-0,16*
	p(sig.)	0,01	0,12	0,01	0,07	0,01

*0,05 düzeyinde anlamlı

Tablo 7 incelendiğinde katılımcıların sosyal sorumlu tüketim davranışı düzeylerinin doğanın dengesi boyutu ile çok güçlü düzeyde ve pozitif yönde ilişkili olduğu görülmüştür. Buna göre katılımcıların doğanın dengesine yönelik güç ve kırılganlıkla ilgili algı düzeylerinin artmasının, sorumlu tüketim davranışına yönelik tutumlarının da artmasına neden olacağı yönündedir ($r=0,86$, $p=0,01$). Buna karşın sosyal sorumlu tüketim

davranışı ile ekolojik kriz düşüncesi arasında anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir ($r=0,07$, $p=0,12$). Buna göre, katılımcıların bir çevre krizi algısına ve olasılığına yönelik düşüncelerinin, sosyal sorumlu tüketim davranışlarında bir değişikliğe yol açmayacağı belirlenmiştir. Araştırmada katılımcıların, sosyal sorumlu tüketim davranışlarının muafiyet karşıtı boyutu ile zayıf düzeyde ve negatif yönde ilişkili olduğu görülmüştür ($r=-0,28$ $p=0,01$). Elde edilen bu bulguya göre, insan zekasının dünyanın yaşanmaz hale gelmesini engelleyeceği, insanların doğa yasalarına tabi olduğu ve insanların doğanın işleyişini öğrenecekleri yönündeki muafiyet karşıtı düşünce düzeylerinin artmasının, sosyal sorumlu tüketim davranışını azaltacağı söylenebilmektedir. Bu çalışmada sosyal sorumlu tüketim davranışı ile ekolojik sınırlar arasında anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir ($r=0,08$, $p=0,07$). Bu bulguya dayanarak, dünyanın alabileceği insan sayısının sınırına yaklaştığı, dünyanın sınırlı alana/ kaynağa sahip olduğu yönündeki düşüncelerin sosyal sorumlu tüketim davranışı üzerinde herhangi bir etkiye neden olmadığı görülmektedir. Katılımcıların sosyal sorumlu tüketim davranışları ile anti- antroposentrizm eğilimleri incelendiğinde, bu iki değişken arasında çok zayıf düzeyde ve negatif yönde ilişkili olduğu görülmüştür ($r=-0,16$ $p=0,01$). Bu bulgudan yola çıkılarak, insan merkezilik yaklaşımına karşıtlığı temsil eden anti- antroposentrizm düşüncesinin artmasının sosyal sorumlu tüketim davranışına yönelik tutumu düşük düzeyde azaltacağı söylenebilmektedir.

Tablo 8’de regresyon analizi sonucunda sosyal sorumlu tüketim davranışı ve yeni ekolojik paradigma alt boyutlarından doğanın dengesi, muafiyet karşıtı ve anti- antroposentrizm bağımsız değişkenlerin anlamlı düzeylerde ilişkili olduğu görülmektedir. Çalışmada sosyal sorumlu tüketim davranışı ile doğanın dengesi, muafiyet karşıtı ve Anti- antroposentrizm arasında tespit edilen modelin anlamlı olduğu görülmüştür ($F=696,48$, $p=0,01$, $p<0,05$). Modelin açıklama yüzdesinin %81 ($R^2=0,81$) olduğu ve bu oranının oldukça yüksek olduğu görülmüştür. Son olarak doğanın dengesi, muafiyet karşıtı ve Anti- antroposentrizm katsayılarının da anlamlı olduğu görülmüştür ($p=0,01$, $p<0,05$). Modelde oto korelasyon varlığının incelenmesi amacı ile yapılan durbin watson testi sonuçlarına göre modelde oto korelasyon olmadığı görülmüştür ($D.W.=1,89$, $1,20<D.W.<2,25$). Ekolojik kriz ve ekolojik sınırlar alt boyutlarının ise sosyal sorumlu tüketim davranışına etki etmediği görülmüştür. Tablo 6’da verilen kat sayılar (β) incelendiğinde doğanın dengesinin bir birim değişmesi sosyal sorumlu tüketim davranışını 0,97 birim değiştirecek olduğu görülmüştür. Muafiyet karşıtı ve anti- antroposentrizm boyutlarının negatif yönde etkisinin ise sırası ile 0,21 ve 0,13 birim olarak sosyal sorumlu tüketim davranışına etki edeceği görülmüştür. Bu doğrultuda, modelin anlamlı olduğu görülmüştür. Analiz sonucunda elde edilen model aşağıdaki gibidir;

Sosyal Sorumlu Tüketim Davranışı (Y)= (0,97) * Doğanın Dengesi- (0,21) * Muafiyet Karşıtı -(0,13) * Anti- antroposentrizm

Tablo 8. Yeni Ekolojik Paradigma Alt Boyutları ile Sosyal Sorumlu Tüketim Davranışı Arasındaki İlişkilerin Modellenmesi

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişkenler			F Model	R ²
	Doğanın dengesi	Muafiyet karşıtı	Anti- antroposentrizm		
	(β)	(β)	(β)		
	0,97	-0,21	-0,13	696,48	
Sosyal sorumlu tüketim davranışı (Y)	t=45,29 p=0,01	t=-9,41 p=0,01	t=-6,35 p=0,01	(p=0,01)	0,81

Sonuçlar incelendiğinde sosyal sorumlu tüketim davranışına etki eden önemli faktörün doğanın dengesi boyutu olduğu görülmüştür (H_1^a kabul). Muafiyet karşıtı ve anti- antroposentrizm düzeylerinin etkisinin negatif ve düşük düzeylerde olduğu tespit edilmiştir (H_1^b kabul, H_1^c kabul). Doğanın dengesinin yüksek ve muafiyet karşıtı ile anti- antroposentrizmin düşük olması sosyal sorumlu tüketim davranışını artıracaktır. Ekolojik kriz ve ekolojik sınırlar ile sosyal sorumlu tüketim davranışı arasında anlamlı düzeyde regresyon yolları kurulamamıştır. Ekolojik krizin ve ekolojik sınırların, sosyal sorumlu tüketim davranışına etkisinin olmadığı görülmüştür (H_1^c red, H_1^d red).

5.Sonuç

İçinde bulunduğumuz Covid -19 döneminde, insan ve doğa arasındaki ilişkilerde dengenin bulunabilmesi için ekolojik farkındalığı arttıracak bir bakış açısına ve anlayışa olan ihtiyaç daha da netleşmiştir. Bu nedenle belirli konulara yönelik bilgi edinmede mevcut değerlendirmelerin ve deneyimlerin etkisinin incelenmesi, ekolojik bir dünya görüşünün onaylanmasındaki olası davranışların izlenmesi açısından yararlı olacaktır. Covid 19 pandemisinin yaşandığı bu dönemde yeni ekolojik paradigmanın sosyal sorumlu tüketim davranışına etkisi bu çalışma ile incelenmiştir. Pandemi süreciyle beraber daha fazla sayıda birey, tüketim davranışlarının etkileri konusunda daha fazla dikkat geliştirmiştir (Degli Esposti, vd., 2021). Bu önem nedeniyle, özellikle sosyal sorumlu tüketim davranışının, hangi açılardan incelendiği ve diğer hangi kavramlarla ilişkilendirildiği sorulmaya değerdir. Covid-19'un insanların sürdürülebilir davranışları üzerindeki etkisini güçlendirdiğini Qaisar vd. (2021) çalışmaları doğrulamaktadır. Pandeminin, çevre bilinci ve sorumlu tüketim üzerinde önemli ve olumlu bir etkiye sahip olduğu, insanların sosyo-çevresel konular hakkında daha fazla endişe duydukları ve yüksek yoğunluktaki tüketicilerin, çevresel açıdan sürdürülebilir ürünler tüketmeye başladıkları bulgular arasındadır. Bu araştırmada ise pandemi döneminde tüketicileri sosyal sorumlu davranmaya yönlendiren süreci ekolojik değerlendirmeler ekseninde anlamaya çalışmak amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, yeni ekolojik paradigma çerçevesinde sosyal sorumlu tüketim davranışına pozitif ve yüksek düzeyde etki eden faktörün, doğanın dengesi boyutu olduğu; muafiyet karşıtı ve anti- antroposentrizm boyutlarının negatif ve düşük düzeylerde etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle, doğanın dengesi, muafiyet karşıtı ve anti- antroposentrizm ile ilgili değerlendirmelerin, sosyal sorumlu tüketim davranışına yönelik tutumlara etki ettiği dolayısıyla tüketicilerin davranışlarını engellemede veya teşvik etmede bu unsurların önemli olduğu görülmektedir. Buna karşın ekolojik kriz ve ekolojik sınırlarla ilgili değerlendirmelerinin, sosyal sorumlu tüketim davranışına etkisinin olmadığı ortaya çıkmıştır. Bulgulardan hareketle sosyal sorumlu tüketim davranışının artmasına/azalmasına neden olabilecek etkenin doğanın dengesine yönelik tüketicilerin değerlendirmeleri olacağı sonucuna varılmıştır. Bir çevre krizi algısına ve olasılığına yönelik düşüncelerin, sosyal sorumlu tüketim davranışında bir değişikliğe yol açmayacağı; insan zekasının dünyanın yaşanmaz hale gelmesini engelleyeceği gibi muafiyet karşıtı düşünce düzeylerinin artmasının, sosyal sorumlu tüketim davranışını azaltacağı; dünyanın oldukça fazla alana/ kaynağa sahip olduğu yönündeki düşüncelerin sosyal sorumlu tüketim davranışını harekete geçirmeyeceği, insan merkezilik yaklaşımının artmasının, sosyal sorumlu tüketim davranışına yönelik tutumu düşük düzeyde azaltacağı bu çalışmadan elde edilen sonuçlardan ortaya çıkan öngörülerdir. Ekolojik değişkenleri olumluya döndürebilme girişimi olarak daha sürdürülebilir bir gelecek inşa etmek üzerine ve aynı zamanda tüketicileri düşünmeye davet etmek için de çevre bilinci, sürdürülebilir tüketim ve sosyal sorumluluk algısı konularında çalışmalara ihtiyaç vardır. Bu çalışma, tüketicilerin sosyal sorumlu, çevresel davranışlarına odaklanan literatüre katkı sağlamaktadır. Konuyla ilgili yeni bilgiler sağlanmış olsa da kesin sonuçlara varılmadan önce, tüketicilerin çevre bilinciyle ilgili dünya görüşleri ve sosyal sorumlu tüketim davranışlarıyla ilgili ek araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Mevcut çalışma ulusal çapta bir örneklemeyle sınırlanmıştır. Bu nedenle araştırma farklı topluluklardan popülasyonları temsil eden örneklemeleri içerecek şekilde tasarlanabilir.

Kaynaklar

- Anderson, W.T.; Cunningham, W.H. (1972). The Socially Conscious Consumer. *Journal of Marketing*, 36, 23.
- Antil, J. and Bennet, B. (1979). Construction and validation of a scale to measure socially responsible consumption behavior. *The conserver society: American Marketing Ass.*, 51-68.
- Antil, J. (1984). Socially responsible consumers: Profile and implications for public policy. *Journal of Macromarketing*, 5(2), 18-39.
- Baumgartner, H., Homburg, C. (1996). Applications of structural equation modeling in marketing and consumer research: A review. *International Journal of Research in Marketing*, 13(2), 139-161.
- Becchetti, L., Salustri, F. (2019). The vote with the wallet game: Responsible consumerism as a multiplayer prisoner's dilemma. *Sustainability*, 11, 1109.
- Browne, M. and Cudeck, R. (1993). *Alternative ways of assessing model fit* (Ed.), *Testing Structural Equation Models içinde (136-162)*. California: Sage Publication.
- Büyükoztürk, Ş. (2012). *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı İstatistik, Araştırma Deseni SPSS Uygulamaları ve Yorum*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

- Castaño, L., Perdomo-Ortiz, J., Ocampo., León, W.F. (2016). Socially responsible consumption: An application in Colombia. *Business Ethic And European Review*, 25, 460-481.
- Chandler, E. W., & Dreger, R. M. (1993). Anthropocentrism: Construct validity and measurement. *Journal of Social Behavior and Personality*, 8, 169–188.
- Chatzidakis, A.; Shaw, D. (2018). Sustainability: Issues of Scale, Care and Consumption. *British Journal of Management*, 29, 299- 315.
- Cohen, M.J. (2020). Does the COVID-19 outbreak mark the onset of a sustainable consumption transition?. *Sustainability: Science, Practice, and Policy*, 16 (1), 1 – 3.
- Cohen, M.J., (2019). Introduction to the special section: innovative perspectives on systems of sustainable consumption and production. *Sustainability: Science, Practice and Policy*, 15 (1), 104 – 110.
- Collivignarelli, M.C., Abba, A., Bertanza, G., Pedrazzani, R., Ricciardi, P., Miino, M.C. (2020). Lockdown for COVID-19 in Milan: What are the effects on air quality? *Sci Total Environ.*,732:139280. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2020.139280>.
- Degli Esposti, P., Mortara, A., Roberti, G. (2021). Sharing and sustainable consumption in the era of COVID-19. *Sustainability*, 13(4), 1903.
- Dunlap, R. E., and Van Liere, K. D. (1978). The “new environmental paradigm”: A proposed measuring instrument and preliminary results. *Journal of Environmental Education*, 9, 10–19.
- Dunlap, R. E., Van Liere, D., Mertig, A. G. and Jones, R. E. (2000). Measuring endorsement of the new ecological paradigm: A revised NEP scale. *Journal of Social Issues*, 56 (3), 425-442.
- Dunlap, R. E. (2002). Environmental sociology: A personal perspective on its first quarter century. *Organization and Environment*, 15, 10-36.
- Dutheil, F., Baker, J. S., Navel, V. (2020). COVID-19 as a factor influencing air pollution? *Environmental Pollution* (Barking, Essex: 1987), 263, 114466.
- Eckhardt, G.M., Belk, R., Devinney, T.M. (2010). Why don't consumers consume ethically? *Journal of Consumer Behaviour*, 9, 426- 436.
- Eizenberg, E., Jabareen, Y. (2017). Social Sustainability: A New Conceptual Framework. *Sustainability*, 9, 68.
- Ellis, R. J., and Thompson, F. (1997). Culture and the environment in the Pacific Northwest. *American Political Science Review*, 91, 885–897.
- Erciş, A. ve Türk, B. (2016). Etik çerçevesinde tüketim, tüketici ve çevre: Ekolojik okuryazarlığın moderatör rolü. *Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi*, 20(2), 1-24.
- Fischer, D.; Böhme, T.; Geiger: M. (2017). Measuring young consumers' sustainable consumption behavior: Development and validation of the YCSCB scale. *Young Consumer*, 18, 312- 326.
- Furman, A. (1998). A note on environmental concern in a developing country: Results from an İstanbul Survey, *Environment & Behavior*, 30, 520–534.
- Gregory-Smith, D.; Manika, D.; Demirel, P. (2017). Green intentions under the blue flag: Exploring differences in EU consumers' willingness to pay more for environmentally-friendly products. *Bus. Ethic A Eur. Rev.* 26, 205- 222.
- Harrison, R.T., Newholm, T., Shaw, D. (2005). *The Ethical Consumer*. London: SAGE Publications.
- Hines, J., Hungerford, H. R. and Tomera, A. N. (1987). Analysis and synthesis of research on responsible environmental behavior: A meta-analysis. *Journal of Environmental Education*, 18(2), 1-8.
- Howard, G. S., Delgado, E., Miller, D. and Gubbins: (1993). Transforming values into actions: Ecological preservation through energy conservation. *Counseling Psychologist*, 21, 582-596.
- Hu, L. and Bentler, P. (1999). Cut off criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling*, 6(1), 1-55.
- Ingenbleek, P.T.M.; Meulenbergh, M.T.; Van Trijp, H.C. (2015). Buyer social responsibility: A general concept and its implications for marketing management. *Journal of Marketing Management*, 31, 1428- 1448.
- Johnson, B., Eagly, A. (1989). Effects of involvement on persuasion: A meta-analysis. *Psychol Bull Journal*, 106, 290.
- Jribi, S., Ismail, H., Doggui, D., Debbabi, H. (2020) COVID-19 virus outbreak lockdown: what impacts on household food wastage? *Environment Development Sustain Journal*, 22:3939–3955. <https://doi.org/10.1007/s10668-020-00740-y>.
- Kline, R. B. (2011). *Structural equation modeling*. Newyork: The Guilford Press.

- Kolk, A., Van Tulder, R. (2010). International business, corporate social responsibility and sustainable development. *International Business Review*, 19, 119- 125.
- Kurtuluş, K. (2010). *Araştırma Yöntemleri*. İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Lagerkvist, C., Edenbrandt A., Tibbelin I., Wahlstedt, Y. (2020). Preferences for sustainable and responsible equity funds- A choice experiment with Swedish private investors. *Journal of Behavioral and Experimental Finance*, 28, 1-12.
- Leigh, J., Murphy, P., Enis, B. (1988). A new approach to measuring socially responsible consumption tendencies. *Journal of Macromarketing*, 8(1), p.5-21.
- Malhotra, N. K. (2010). *Marketing Research: An Applied Orientation*. Global (sixth edition). New Jersey: Pearson Prentice Hall.
- Mainieri, T., Barnett, E. G., Valdero, T. R., Unipan, J. B. and Oskamp: (1997). Green buying: The influence of environmental concern on consumer behavior. *The Journal of Social Psychology*, 137, 189-204.
- Meyers, L. S., Gamst, G. and Guarino, A. J. (2006). *Applied multivariate research: Design and interpretation*. London: Sage Publication.
- Mohr, L.A., Webb, D.J., Harris, K.E. (2001). Do consumers expect companies to be socially responsible? The impact of corporate social responsibility on buying behavior. *Journal of Consumer Affairs*, 35, 45-72.
- Moon, J. (2007). The contribution of corporate social responsibility to sustainable development. *Sustainable Development*, 15, 296- 306.
- Orlitzky, M., Siegel, D.S., Waldman, D.A. (2011). Strategic Corporate Social Responsibility and Environmental Sustainability. *Business Society*., 50, 6–27.
- Qaisar, A., Parveen:, Yaacob, H. (2021). Covid-19 and dynamics of environmental awareness, sustainable consumption and social responsibility in Malaysia. *Environ Sci Pollut Res Journal*, 28, 56199-56218. <https://doi.org/10.1007/s11356-021-14612-z>.
- Raworth, K. (2017). *Doughnut economics, seven ways to think like a 21st-century economist*. London: Random House Business Books.
- Sarkis J., Cohen M.J., Dewick P., Schroder P. (2020). A brave new world: Lessons from the Covid-19 pandemic for transitioning to sustainable supply and production. *Resour Conserv Recycl Journal*, 159:104894. <https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2020.104894>
- Schermelleh-Engel, K., Moosbrugger, H. (2003). Evaluating the fit of structural equation models: Tests of significance and descriptive goodness-of-fit measures. *Methods of Psychological Research*, 8(2), 23-74.
- Shobeiri., Rajaobelina, L., Durif, F., Boivin, C. (2016). Experiential Motivations of Socially Responsible Consumption. *International Journal of Marketing Research*, 58, 119- 139.
- Severo, E. A., De Guimarães, J. C. F., Dellarmelin, M. L. (2021). Impact of the COVID-19 pandemic on environmental awareness, sustainable consumption and social responsibility: Evidence from generations in Brazil and Portugal. *Journal of Cleaner Production*, 286, 124947.
- Singh, N. (2009). Exploring socially responsible behaviour of Indian consumers: An empirical investigation. *Social Responsibility Journal*, 5(2), 200-211.
- Stern, P. C., Dietz, T., and Kalof, L. (1993). Value orientations, gender, and environmental concern. *Environment and Behavior*, 25, 322–348.
- Stern, P.C. (2000). Toward a coherent theory of environmentally significant behavior. *Journal of Social Issues*, 523-530.
- Tabachnick, B. G. and Fidell, L.S. (2013). *Using Multivariate Statistics* (6th ed.). Boston: Pearson Education Inc.
- Thiyagarajan: ve Shanthi, P. (2013). Socially responsible consumer behaviour and its effectiveness on advertisements in India. *Sociology Study*, 3(5), 387-394.
- Thompson: C. G., and Barton, M. A. (1994). Ecocentric and anthropocentric attitudes toward the environment. *Journal of Environmental Psychology*, 14, 149-158
- Van Liere, K. D. and Dunlap, R. E. (1981). Environmental concern: Does it make a difference how it's measured? *Environment and Behavior*, 13, 651-676.
- Vitell, J. (2014). A case for consumer social responsibility (CnSR): Including a selected review of consumer ethics/social responsibility research. *Journal of Business Ethic*, 130, 767- 774.
- Wang, Q. and Su, M. (2020). A preliminary assessment of the impact of COVID-19 on environment- A case

study of China. *Science of the Total Environment Journal*, 728:138915.
<https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2020.138915>

Webster, F. (1975). Determining the characteristics of the socially conscious consumer. *Journal of Consumer Research*, 2 (3), 188-196.

Xiao, C., Dunlap, R.E., Hong, D. (2019). Ecological worldview as the central component of environmental concern: Clarifying the role of the NEP. *Society and Nature Resources*, 32, 53-72.

Zaichkowsky, J.L. (1991). Consumer behavior: Yesterday, today, and tomorrow. *Business Horizon*, 34, 51-58.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazarı, Malatya Turgut Özal Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'nun tarih 03/01/2022, sayı 7/2 ve karar 35841939-050-E.096923 ile etik kurul izin belgesi almış olduklarını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uydıklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

1998-2018 DÖNEMİNDE TÜRKİYE'DE TURİZME YAPILAN YATIRIM İLE
EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİNİN GRANGER NEDENSELLİK VE TODA-
YAMAMOTO YÖNTEMLERİ İLE ANALİZİ

*In the Period 1998-2018 Analysis of the Investment Made in Tourism and Economic Growth
with Granger Causality and Toda-Yamamoto Method in Turkey*

Emine KAMBUR¹ ve Müjde AKSOY²

¹Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Aydın Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme (İngilizce) Bölümü, İstanbul, eminekambur@aydin.edu.tr, orcid.org/0000-0003-4946-6867

²Dr. Öğr. Üyesi, Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, Manyas MYO, İş Sağlığı ve Güvenliği Programı, Bandırma, maksoy@bandirma.edu.tr, orcid.org/000-0002-2995-0371

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
25.04.2022
Kabul/Accepted:
08.09.2022

DOI:

10.18069/firatsbed.1109007

Anahtar Kelimeler

Turizm Yatırımları,
Ekonomik Büyüme, Granger
Nedensellik Testi, Toda-
Yamamoto Nedensellik Testi

Keywords

Economic Growth, Tourism
Investments, Granger
Causality Test, Toda-
Yamamoto Causality Test

ÖZ

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde turizm endüstrisine yapılan yatırımların, ekonomik büyümeyi artıracacağı beklentisi bu konuda yapılan araştırmalara yönelik ilgiyi artırmıştır. Çünkü Türkiye'nin büyüme hızındaki artış, turizm endüstrisine yapılan yatırımlar için motive edici bir durumu ortaya çıkarmıştır. Bu çalışma Türkiye'de 1998 ve sonrası yirmi yıllık dönemde turizme yapılan yatırımlar ve GSYH arasındaki nedensellik ilişkilerini yıllık veriler kullanarak bir Vektör Otoregresif Model (VAR) çerçevesinde ele almaktadır. Yöntem olarak Granger nedensellik ve Toda-Yamamoto nedensellik tahminleri kullanılmıştır. Granger nedensellik testi sonucuna göre, Türkiye'de turizme yapılan iç yatırımlar ekonomik büyümenin bir nedenidir. Ancak ekonomik büyüme Türkiye'de turizme yapılan iç yatırımların bir nedeni değildir. Toda-Yamamoto yöntemine göre de Türkiye'de turizme yapılan iç yatırımlar ekonomik büyümenin bir nedenidir. Fakat ekonomik büyüme, turizme yapılan iç yatırımların nedeni değildir. Her iki yöntemin sonuçları birbiri ile benzeşmektedir. Türkiye için ele alınan bu çalışmada turizme yapılan yatırımların ekonomik büyümeyi ve gelişmeyi olumlu yönde etkilediği ortaya konulmuştur. Bu bilgiler kapsamında sonuç kısmında çeşitli politika önerileri üretilmiştir.

ABSTRACT

The expectation that the investments made in the tourism industry of developing countries such as Turkey will increase economic growth has increased the interest in research on this subject. Because the increase in Turkey's growth rate has created a motivating situation for investments in the tourism industry. This article deals with the causality relations between investments in tourism and GDP in Turkey in 1998 and later, within the framework of a Vector Autoregressive Model (VAR) using 12-month data. Granger causality and Toda-Yamamoto causality estimations have been preferred as method. According to Granger causality test results, inward investments made in tourism is a cause of economic growth. However, economic growth isn't a cause of inward investments made in tourism in Turkey. According to Toda-Yamamoto method, inward investments made in tourism is a cause of economic growth, but, economic growth is not a cause of inward investments made in tourism in Turkey. The results of both methods are similar with each other. In this study, it has been determined that tourism investments have a positive effect on Turkey's economic growth and development. Within the scope of this information, various policy recommendations have been produced in the conclusion section.

Atıf/Citation: Kambur, E. ve Aksoy, M. (2022). 1998-2018 Döneminde Türkiye'de Turizme Yapılan Yatırım ile Ekonomik Büyüme İlişkisinin Granger Nedensellik ve Toda-Yamamoto Yöntemleri ile Analizi. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 3(1099-1112).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Müjde AKSOY, maksoy@bandirma.edu.tr

1. Giriş

Dünya ekonomisini yönlendiren temel sektörler olarak birincil (tarım, balıkçılık, ormancılık ve madencilik), ikincil (imalat) ve üçüncül (hizmet) sektörlerin ekonomiye olan katkıları son yıllarda büyük ölçüde değişim göstermiştir. Özellikle sanayi devrimi ile birlikte yaşanan ekonomik gelişmelerle birlikte tarım sektörünün ekonomi içerisindeki payı giderek azalmış ve sanayi ekonomisine doğru geçiş yaşanmıştır. Zaman içerisinde ise bilim, teknoloji, iletişim ve ulaşım alanlarında yaşanan hızlı gelişmelerin etkisiyle ülkelerin rekabet gücü sanayileşme yanında hizmet sektörü tarafından da etkilenir hale gelmiştir. Son yıllarda birincil ve ikincil sektörlerin ekonomiye olan katkıları azalırken, üçüncül sektör olarak hizmet sektörünün, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde ekonomiye olan katkısı hızla artmaktadır (Koç, 2018; Aksoy, 2020). Hizmet sektörü, dünya nüfusunun ihtiyaçlarını karşılamak üzere bankacılıktan eğitime, sağlıktan turizme, haberleşmeden ulaşım kadar yüzlerce alanda faaliyet göstermekte ve her geçen gün ülkelerin gayrisafi milli hasıla içindeki payı ve istihdam oranları üzerindeki etkisi yükselmektedir.

Bireylerin eğlenmek, görmek ve tanımak gibi amaçlarla yaptığı geziler ve geçici süre konaklamalarından doğan olay ve ilişkileri tanımlayan turizm ise, ülkelerin kültürel, ekonomik ve toplumsal olarak etkileşim halinde olmalarını sağlayan bir hizmet alt sektörüdür. Günümüzde turizm sadece elde edilen gelirler açısından değil istihdam yaratma açısından da dünyanın en büyük endüstrisi haline gelmiştir. Dünya Turizm Örgütü'nün, 2020 Turizm Vizyonunda yer alan verilere göre 2020 yılında uluslararası turizm faaliyetlerine katılacak kişi sayısının 1,6 milyara ulaşması beklenirken, turizmden elde edilen gelirlerinde 2 trilyon dolara ulaşması beklenmektedir (UNWTO, 2015). Turizm gelirlerinin 2029 yılına kadar dünya toplam GSYİH' sının % 3,5'ini oluşturacağı tahmin edilmektedir. (Koc, 2020: 5). Turizm sektörü 320 milyon çalışanı ile dünya istihdamının yaklaşık olarak %15'ini temsil etmekte, 2026 yılına kadar bu sektörde çalışanların sayısının 370 milyona ulaşması beklenmektedir (WTTC, 2019).

Sektör Türkiye açısından değerlendirildiğinde ise 2019 yılı itibarı ile ülkeye gelen 45 milyon turist getirdiği 34,5 milyar dolarlık gelir, Gayri Safi Milli Hasıla'nın yaklaşık olarak %4'ünü oluşturmakta ve ülkenin dış ticaret açığını azaltmada %35'lik bir etki yaratmaktadır (TURSAB, 2020; Aksoy ve Hatipoğlu, 2021). Nitekim turizm ödemeler dengesi açısından görünmeyen ihracat olarak nitelendirilmektedir. Ekonomik açıdan bu denli öneme sahip olan turizm sektörüne yapılan yatırımlar ülke ekonomisi açısından büyük önem arz etmektedir. Bu bağlamda araştırmada Türkiye'de turizm sektörüne yapılan yatırımların ülkenin ekonomik açıdan büyümesi üzerindeki etkisi tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu amaç doğrultusunda araştırmada Granger nedensellik ve Toda-Yamamoto tahmin yöntemleri uygulanmıştır.

2. Turizm Sektörü ve Ekonomi

Dünyanın en büyük ve hızla büyüyen endüstrilerinden biri olarak turizm (WTTC, 2019; Koç, 2020) 21. yüzyılda küresel ekonomiyi yönlendiren ana endüstrilerden biri haline gelmiştir. (Adeleke, 2005; Aynalem, Birhanu, ve Tesefay 2016). Turizm, Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü'ne (UNWTO) göre; hizmet sunulan insan sayısı, istihdama katkısı ve yarattığı gelir ve katma değerlerle dünyanın en büyük endüstrilerinden biridir. Turizm, evden uzaklaşan bireyler veya gruplar için sağlanan cazibe merkezleri, ulaşım, konaklama, perakende satış mağazalarının yeme ve içme kuruluşları, eğlence, iş ve diğer ağırlama hizmetleri de dâhil olmak üzere seyahat deneyimi sunan faaliyetler, hizmetler ve endüstrilerin toplamıdır (Dayananda, 2014). Uluslararası Bilimsel Turizm Uzmanları Birliği ise turizmi; insanların ihtiyaçlarını karşılayarak hayatlarını devamlı olarak sürdürdükleri yerlerin dışına seyahat etmeleri, bu yerlerde geçici olarak konaklamaları ve turizm işletmelerinin ürettiği mal ve hizmetleri talep etmeleri şeklinde tanımlamaktadır.

Küresel anlamda hızlı gelişim süreci sergileyen turizm sektöründe 1950'li yıllarda dünya genelinde yaklaşık 25 milyon uluslararası seyahat gerçekleştirilirken, bu sayı 1990'lı yıllarda 500 milyonu aşmış, 2011 yılında 1 milyar sınırını geride bırakarak sektör istikrarlı bir biçimde büyüme göstermiştir (TURSAB, 2020). Bu istikrarlı gelişimi sonraki yıllarda da sürdüren dünya turizm endüstrisindeki büyüme oranı 2019 yılı itibarı ile yüzde 3,8 olurken, gerçekleştirilen uluslararası seyahat sayısı 1 milyar 461 milyona ulaşmış, uluslararası elde edilen gelirler ise 1,5 trilyon dolar seviyesine yükselmiştir. Dünya Seyahat ve Turizm Konseyi (WTTC)'ye göre sektörün dünya ekonomisine toplam katkısı 8,9 trilyon dolar iken, 330 milyon kişiye sağladığı iş fırsatları ile sektör dünya genelindeki istihdamın %10'unu oluşturmaktadır (WWTC, 2019).

Ekonomik, sosyal, politik ve kültürel etkiler nedeniyle turizmin faaliyetlerinin değeri ülkeler açısından sürekli olarak artmakta ve önemli bir politika amacı olarak görülmektedir (Özdemir ve Kervankıran, 2011; Bozgeyik ve Yoloğlu, 2015). Turizm son 60 yıldır en hızlı gelişim gösteren ekonomik aktivitelerden biri olarak yer almaktadır (Liu ve Song, 2018, s. 899). Turizm endüstrisi ekonomik açıdan değerlendirildiğinde, gelişmekte olan ekonomiler ve turizm potansiyeline sahip ülkelerde istihdama, gelir düzeyine, dış-ıç borç yükünün hafiflemesine, ödemeler dengesine ve sonuç olarak ülkenin refah düzeyinin yükselmesine önemli katkılar sağlamaktadır (Göymen, 2000; Marcouiller, Kim ve Deller, 2004; Özdemir, 2009). Turizmin gelişmesi ile birlikte döviz girişi artmakta, rekabet gücü ve verimlilik yükselmekte, ölçek ekonomilerinden yararlanılmakta, dış ticaret dengesi pozitif yönde etkilenmekte ve yeni iş imkânları doğmaktadır. Böylece ulusal gelirden artışa yol açacak ekonomik büyüme gerçekleşmektedir (Eğilmez ve Kumcu, 2006: 124; Akan ve Işık, 2009; Kanca, 2015; Özcan, 2015)

Küreselleşmenin ve rekabetin yoğun olarak yaşandığı günümüz şartlarında turizmin, gelişmişlik seviyesi ne olursa olsun ülkelerin ekonomisi üzerinde giderek önem kazanmaktadır. Özellikle turizm sektörü sayesinde döviz gelirlerinin daha kolay şartlar altında elde edilmesi, yeterli ihracat olanaklarının ve kaynaklarının olmadığı gelişmekte olan ekonomiler açısından turizm sektörünü daha önemli kılmaktadır. Turizmin ödemeler dengesi üzerindeki etkisi, gelir yaratıcı etkisi, istihdam etkisi, bölgeler arası dengeli kalkınmaya olan etkisi ve diğer sektörlerin üzerinde yarattığı olumlu etkiler sektörün günümüz şartlarında kritik önemini arttırmaktadır (Özdemir, 2009). Ekonomik koşullar üzerinde pozitif etki yaratan ve istihdam olanakları sağlayan turizm yüksek çarpan etkisi ile hükümetler ve toplumlar açısından desteklenmektedir (Lin, Yang, ve Li, 2019, s. 760).

Turizm sektörünün, ülke ekonomilerinin büyümesinde ve gelişmesinde en önemli kaynaklardan biri olduğu görülmektedir (Çoban ve Özcan, 2013, Özcan, 2015). Turizm sektörü hakkında yapılan birçok çalışmada özellikle uzun dönemde turizm ile ekonomik büyüme arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir (Chen ve ChiouWei, 2009; Hepaktan, Çınar ve Çınar, 2010; Samimi, Sadeghi ve Sadeghi, 2011; Kutlar ve Sarıkaya, 2012; Arslantürk ve Atan, 2012; Srinivasan, Santhosh ve Ganesh 2012; Tugcu, 2014; Akdağ ve Seçilmiş, 2018; Pata, 2020). Turizm sektörünün desteklediği ve bu sektörün uygun olduğu çoğu ülkede turizm gelirlerinin GSYH’deki payı giderek yükselmekte, 20. yüzyılın başından beri hızla yükselen teknolojik gelişmelere ve küreselleşmeye bağlı olarak turizmin ekonomi içerisindeki payı artmaktadır.

Günümüzde turizm sektörü; Türkiye gibi birçok gelişmekte olan ülkeler için önemli gelir kaynağı olmasının yanında, ekonomik kalkınmanın bir aracı olarak kabul edilmektedir. Turizm Türkiye’de hızlı bir biçimde gelişmiş ve etkin bir sektör haline almıştır. Tablo 1’deki rakamlar bu gelişmişliği kanıtlamaktadır. Türkiye’de 2003 yılında ülkeye gelen 14 milyon turist sayısı, 2019 yılı itibari ile 45.1 milyon kişiye yükselmiş, yine aynı yıllar arasında turizm gelirleri ise 13.8 milyon \$’dan 34.5 milyon \$’a artış göstermiştir. 2019 yılı itibari ile elde edilen 34.5 milyon \$ gelir ile Türkiye Dünya Turizm gelirlerinin %2’sini kazanmaktadır. Turizm gelirlerinin GSYH içindeki payı 2007 yılında 3.1 iken, bu oran 2019 yılı itibari ile 4.6’ya yükselmiştir.

Tablo 1. Turizm gelirlerinin GSYH içindeki payı.

Yıllar	Turist Sayısı	Turizm Geliri (1000\$)	Ortalama Harcama (\$)	Turizm Gelirlerinin GSYH İçindeki Payı (%)
2003	14 029 558	13 854,9	850	4.4
2004	17 516 908	17 076,6	843	4.2
2005	21 124 886	20 322,1	842	4.1
2006	19 819 833	18 594,0	803	3.4
2007	23 340 911	20 942,5	770	3.1
2008	26 336 677	25 415,1	820	3.3
2009	27 077 114	25 064,5	783	3.9
2010	28 632 204	24 931,0	755	3.2

2011	31 456 076	28 115,7	778	3.4
2012	31 782 832	29 351,4	795	3.3
2013	34 910 098	34 305,9	824	3.4
2014	36 837 900	32 309,0	828	3.7
2015	36 244 632	31 464,8	756	3.7
2016	25 352 213	31 464,8	705	2.6
2017	32 410 034	22 107,4	681	3.1
2018	39 566 327	26 283,6	647	3.8
2019	45 058 286	29 512,9	666	4.6

Kaynak: TURSAB, 2020

2.1. Turizm Yatırımları

Turizm yatırımları; katma değer ve istihdam yaratma açısından yüksek etkilere sahip, genellikle proje bazında karlılığı düşük ancak ülke ekonomisi açısından yüksek geri dönüşler sağlayan yatırımlardır (Olalı ve Timur, 1988: 13). Turistlerin konaklama, yeme-içme, dinlenme ve eğlenme gereksinimlerini karşılama amaçlı olarak gerçekleştirilen bu yatırımlar alt yapı yatırımları, konaklama ve yan hizmet tesislerinin kurulmasını ifade eden üst yapı yatırımları ile alt yapı ve tesislerin geliştirilmesi amacıyla yapılan diğer hizmet tesisleri yatırımlarını kapsamaktadır (Şenel, 2007; Kahraman, 2010: 17).

Alt yapı yatırımları yol, liman, köprü, havaalanı gibi ulaştırma, haberleşme, enerji, su, kanalizasyon, spor tesisleri, eğitim ve sağlık alanlarında yapılan ve temel hizmetlere dönük yatırımlardan oluşmaktadır. Gerçekleştirilen bu alt yapı yatırımları ile turizm sektörünün gelişmesi arasında önemli bir neden sonuç ilişkisi bulunmaktadır (Seviğ, 1995; Şenel, 2007; Alcan, 2014). Ayrıca etkin şekilde gerçekleştirilmiş alt yapı yatırımları, yatırım yapacak işletmelerin yatırım tutarlarını da düşüreceği için, bölgeyi yatırım açısından daha cazip hale getirecektir. Turizm yatırımlarının en önemli kısmını oluşturan üst yapı yatırımları ise turistlerin geçici olarak konaklama ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik otel, motel, tatil köyü, pansiyon, apartotel, devre mülk tesislerine yapılan yatırımlardır (Kahraman, 2010: 25; Alcan, 2014). Bu yatırımlar turizm yatırımları içinde sabit sermaye miktarının diğer sektörlere göre çok fazla olduğu yatırımlardır (Şenel, 2007). Alt yapı ve üst yapı yatırımları dışında kalan turistlerin, yeme içme, eğlenme, dinlenme, spor yapma gibi ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulan lokanta, kafeterya, çay bahçesi, spor tesisleri, eğlence yerleri ve benzeri tesisler ise diğer hizmet tesisleri yatırımlarını kapsamaktadır (Alcan, 2014). Bu yatırımlar, üst yapı yatırımlarına olan talebi destekleyici niteliğe sahiptir.

Ülkelerarası ve ülke içinde gerçekleşen turizm yatırımlarının taşıdığı ortak özellikler ülke ekonomileri üzerinde büyük önem arz etmektedir. Turizm yatırımları tesislerin arsa, bina, teçhizat üçlüsüne bağlı olarak sabit sermaye miktarının yüksek olduğu yatırımlardır. Maden işletmelerinde %64, Demir Çelik Endüstrisinde %50, Kimya Endüstrisinde % 42 olan sabit sermaye oranı turizm endüstrisinde %94'tür. Bu oranın yüksekliği, sermayenin rantabilitesi açısından önemli bir faktör oluşturmaktadır (Şenel, 2007; Alcan, 2014). Turizm yatırımlarında sabit sermaye miktarının yüksek oluşunun yanında, yatırımın gerçekleşmesinden sonra sabit giderlerde çok yüksek olarak gerçekleşmekte ve toplam giderler içinde büyük bir oran oluşturmaktadır (Kahraman, 2010: 47). Çünkü enerji, bakım, işgücü ve amortisman gibi giderler kapasite kullanım oranından bağımsız olarak süreklilik göstermektedir.

Hizmetlerin üretildiği turizm işletmelerinin emek yoğun işletmeler olması da bu yatırımların bir diğer özelliğini oluşturmaktadır ve turizm yatırımları ülkelere ekonomik olarak istihdam yaratma açısından önemli katkılar sağlamaktadır. Turizm yatırımları açısından en kritik unsurlardan biri de alt yapı-tesis ilişkisidir. Alt yapı yatırımlarının yapılmadığı ve gelişmediği bir bölgede konaklama kapasitesinin yüksek olması da beklenmeyecektir (Şenel, 2007). Ayrıca sürdürülebilir turizm yatırımları açısından fiziksel planlama ve mekânların rasyonel kullanımını da kritik bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır (Alcan, 2014).

2.2. Literatür İncelemesi

Çalışmanın amacı Türkiye’de turizme yapılan iç yatırımlar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bu doğrultuda yapılan literatür taraması sonucunda bu iki değişkenin birlikte ele alındığı bir araştırma bulunamamıştır. Bu çalışma, sonraki çalışmalar için öncü olacak bir araştırma niteliğindedir. Benzer olan çalışmalar ise şöyledir;

Akar (2021) doğrudan yabancı yatırımlar ve gelen turist sayısı arasındaki nedensel ilişkiyi Türkiye örneğinde incelemektedir. Çalışmanın sonucunda, değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisinin olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Ayrıca gelen turist sayısından doğrudan yabancı yatırımlara doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Turgut vd. (2021) 1998-2021 dönemindeki verilerden yararlanarak turizm ve büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmeyi amaçlamışlardır. Analiz kapsamında değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca kısa dönemde meydana gelen dengesizliklerin sonraki dönemde düzelebileceği belirlenmiştir.

Demir ve Bahar (2021) turizm gelirlerinin Türkiye’de ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. Elde edilen sonuçlara göre turizm gelirlerinin hem kısa hem de uzun dönemde Türkiye’nin ekonomik büyüme parametrelerinde olumlu etkiler yarattığı tespit edilmiştir. Elde edilen bulgular turizmin, Türk ekonomisi için önemli bir ekonomik sektör olduğunu ortaya koymaktadır.

Pata (2020) Türkiye’de turizme dayalı büyüme hipotezini araştırmıştır. Araştırma sonuçları turizme dayalı büyüme hipotezinin Türkiye için hem kısa hem de uzun dönemde geçerli olduğunu göstermektedir. Ayrıca finansal gelişmede, ticari açıklıkta ve sermaye stokundaki artışlar uzun dönemde ekonomik büyümeyi desteklemektedir. Bu sebeple sürdürülebilir bir ekonomik büyüme için turizm ile diğer politika araçlarının da etkin bir şekilde kullanılması gerekmektedir.

Büyükipçekçi ve İs (2020) Türkiye için ihracat-ithalat ve turizm gelirlerinin birlikte ekonomik büyüme üzerindeki etkisini 2014-2018 dönemine ait ihracat ve ithalat verilerini, turizm gelirleri ve GSYH verilerini kullanarak turizm gelirlerinin Türkiye’nin ekonomik büyümesine etkisini incelemişlerdir. Turizm gelirlerinin ekonomik büyüme üzerinde pozitif yönlü etkisi olduğunu saptamışlardır.

Ayaydın, Çam, Barut ve Pala (2019) turizm yatırımının turizm sektörünün gelişimi üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Çalışma sonucuna göre, turizm yatırımı turizm sektörünün gelişmesini sağlamaktadır. Ayrıca turizm yatırımları, turizm sektörünün gelişimini ve GSYH ticari açıklığını etkilemektedir.

Zakızade (2019) Azerbaycan’a yapılan doğrudan yabancı yatırımların ekonomik faktörler üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışma sonucunda GSYH’nin, doğrudan yabancı yatırım üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. Yine çalışma sonucunda, yabancı yatırımlara bağlılığı azaltmak için Azerbaycan’ın tarım, turizm ve sanayi sektörlerine yönelik daha ciddi adımlar atması gerektiği bulunmuştur.

Sey (2019) Türkiye’nin 1980-2017 yıllarındaki inşaat ve turizme yapılan doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyümesi üzerindeki etkilerini incelemiştir. Çalışma sonucunda inşaat ve doğrudan yabancı yatırımların Türkiye’nin ekonomik büyümesi üzerinde etkili olduğu fakat turizm yatırımlarının aynı düzeyde bir etkisi olmadığı sonucuna varılmıştır.

Çoban, Firuzan ve Oğuzhan (2018) turizm sektörü bileşenleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri incelemişlerdir. Turizmin Türkiye’nin ekonomik büyümesini ve dış ticaret dengesini olumlu yönde etkilediği, turist sayısının turizm gelirlerini arttırdığı sonucu bulunmuştur.

Gövdeli (2018) BRICST (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika ve Türkiye) ülkelerinin 1995-2016 döneminin ekonomik özgürlük, turizm gelirleri ve ekonomik büyüme ilişkisini analiz etmiştir. Yapılan nedensellik testi sonucunda; i) Hindistan ve Güney Afrika ülkelerinde ekonomik büyümenin ekonomik özgürlüğün nedenseli olduğu ii) Çin, Güney Afrika ve Türkiye’de turizm gelirlerinin ekonomik büyümenin nedenseli ve Rusya’da ekonomik büyüme ile turizm gelirleri arasında çift yönlü nedensellik olduğu iii) Hindistan’da ekonomik özgürlük ile turizm gelirleri arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu ve Güney Afrika’da turizm gelirlerinin ekonomik özgürlüğün nedenseli olduğu iv) Rusya’da ekonomik özgürlük ve turizm gelirlerinin, ekonomik büyümenin nedenseli olduğu tespit edilmiştir.

Işık (2016) Türkiye’de turizm harcamaları, doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve ekonomik büyüme ilişkisini araştırmıştır. Ampirik sonuçlar, turizm harcamalarından büyümeye iki yönlü ve turizm harcamalarından doğrudan yabancı yatırımlara tek yönlü ve doğrudan yabancı yatırımlardan büyümeye iki yönlü bir ilişkinin olduğunu göstermektedir.

Felek (2016) Türkiye'deki AB doğrudan yabancı yatırımlarının finansal gelişme ve ekonomik büyümeye etkisini 2005Q1-2015Q4 dönemi için araştırmıştır. Yapılan analiz neticesinde finansal gelişme ve ekonomik büyümenin kısa ve uzun dönemde AB doğrudan yabancı yatırımlarının nedeni olduğu ortaya çıkmıştır.

Furmoly (2015) Hindistan ekonomisi için GSYH ile doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyümeyi etkileyip etkilemediğini incelemiştir. Çalışma sonucunda OLS regresyonu aracılığı ile Hindistan'daki doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyümeyi etkilediği ortaya konulmuştur.

Kanca (2015) turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmanın bulgularına göre, ekonomik büyümeden turizm gelirlerine doğru bir nedensellik etkisi görülmüştür. Ayrıca turizm gelirlerinin büyümeyi pozitif yönde etkilediğine dair ampirik kanıtlara ulaşılmıştır.

Balıkçıoğlu ve Oktay (2015) Türkiye'deki ekonomik büyüme ve turizm arasındaki nedensellik ilişkisini kamu politikaları doğrultusunda incelemiştir. Analiz sonucunda ekonomik büyümeden turizme doğru tek yönlü nedensellik bulunmuştur.

Özcan (2015) Türkiye'de turizm gelirleri ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Simetrik nedensellik analizlerinden elde edilen ampirik bulgulara göre, değişkenler arasında turizm gelirlerinden ekonomik büyümeye doğru doğrusal bir nedensellik bulunmaktadır. Asimetrik nedensellik analizinden elde edilen bulgular ise nedenselliğin turizm gelirlerinden ekonomik büyümeye doğru olduğunu göstermektedir.

Topçuoğlu ve Bozkurt (2013) Türkiye ekonomisinde turizm ve ekonomik büyüme ilişkisini araştırmışlardır. Test sonuçlarına göre turizm gelirlerinin ihracat gelirleri içindeki payı ile ekonomik büyüme arasında hem uzun dönemde hem kısa dönemde çift yönlü ilişkiler tespit edilmiştir. Ayrıca dışa açıklığın ekonomik büyüme üzerinde uzun ve kısa dönem itibarıyla nedensel ilişki içinde olduğu belirlenmiştir.

Yamak, Tanrıöver ve Güneysu (2012) turizm gelirlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini sektör bazında incelemiştir. Araştırma sonucunda turizm gelirleri ile sanayi ve hizmet sektörü arasında kısa dönemde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır. Ancak GSMH ile tarım sektörü arasında bir ilişki yoktur. Genel olarak uzun dönemde ne reel turizm gelirlerinin ne de turist başına düşen reel turizm gelirlerinin ekonomi üzerinde etkilerinin olmadığı söylenebilir.

Bahar ve Bozkurt (2010) dinamik panel veri analizi yöntemini kullanarak gelişmekte olan ülkelerde turizm sektörü ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemde herhangi bir pozitif ilişkinin olup olmadığını incelemiştir. Yapılan analiz sonucunda gelişmekte olan ülkeler açısından turizm ve ekonomik büyüme arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Turizm gelirlerindeki %1'lik bir artışın uzun dönemde ekonomik büyüme üzerinde %2.825'lik bir artışa yol açtığı saptanmıştır.

Bahar (2010) bir turizm ülkesi olan Türkiye'de turizm sektörüne sağlanan doğrudan yabancı sermaye yatırımlar (DYSY) ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişkinin olup olmadığını test etmiştir. Yapılan çalışma sonucunda turizm sektörüne gelen DYSY ile GSMH arasında olumlu bir ilişki olduğu ve DYSY'deki %1'lik artışın, GSMH üzerinde %1.8'lik artış meydana getirdiği tespit edilmiştir.

Gerçekler (2010) Türkiye'ye gelen yabancı yatırımların ekonomik büyüme üzerinde bıraktığı izleri incelemiştir. Çalışmada, doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile ekonomik büyüme değişkenleri arasındaki ilişki araştırılmıştır. Bunun için 1995-2007 dönemindeki aylık veriler kullanılmıştır. Araştırma sonucunda ekonomik büyüme ile doğrudan yabancı yatırımların birbirlerini etkilediği ve uzun dönemde birlikte hareket ettikleri sonucuna varılmıştır.

Selek (2009) turizm sektöründe yabancı sermaye yatırımlarını araştırmıştır. Yaptığı araştırma sonucunda turizm sektörünün Türkiye ekonomisine olumlu katkısı olduğu ve 2005 yılında turizm gelirlerinin GSMH'yi pozitif yönde etkilediği ortaya çıkmıştır.

Bahar (2007) yaptığı araştırma sonucunda turizm sektörünün az gelişmiş ve geri kalmış bölgelerin gelişmesine, ekonominin büyümesine ve kalkınmaya yardımcı olduğunu tespit etmiştir.

Kızılkaya (2007) Türkiye'ye yapılan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırmıştır. Araştırma sonucunda yabancı yatırımlar için Türkiye'nin en cazip yatırım noktalarından biri ve yabancı yatırımların Türkiye ekonomisi açısından oldukça önemli olduğu tespit edilmiştir.

Tekeli (2007) doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyümeye yapacağı etkileri Polonya, Macaristan, Türkiye ve Çek Cumhuriyeti açısından incelemiştir. Çalışma sonucunda Polonya, Macaristan, Türkiye, Çek Cumhuriyeti'nin ekonomisinin büyümesi için doğrudan yabancı sermaye yatırımının pozitif ve anlamlı bir etkisi olduğu belirlenmiştir. Ancak bu, ülkelerin ekonomilerinin gelişmesi için tek başına yeterli

olamamaktadır. Ülkelerin ekonomilerini büyütme için teknoloji, turizm gibi sektörlerle de yatırım yapmaları gerektiği çalışmanın bulunan sonuçları arasındadır.

Özdemir ve Öksüzler (2006) turizmin bir ekonomik büyüme politikası aracı olup olmayacağını araştırmışlardır. Ampirik sonuçlar, hem kısa hem de uzun dönemde turizmden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir ilişki olduğunu göstermiştir. Bu sonuçlar, Türkiye’de kamu politikalarının turizm sektörünü arz ve talebi artıracak şekilde yönlendirmek suretiyle ekonomik büyümeyi hızlandırmasının mümkün olduğunu ifade etmektedir.

3. Veri Seti ve Ekonometrik Yöntem

Çalışmada 1998-2018 döneminde Türkiye’de turizme yapılan iç yatırım ile ekonomik büyüme ilişkisi araştırılmıştır. Bu kapsamda, Türkiye’de turizme yapılan iç yatırımlar ile Gayri Safi Yurtiçi Hasıla verileri 1998-2018 dönemini kapsamakta olup, yıllık gözlemlerden oluşmaktadır. Çalışmada kullanılan turizme yapılan iç yatırımlara ait veriler T.C Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı’ndan, Gayri Safi Yurtiçi Hasıla verileri de TÜİK veri tabanlarından elde edilmiştir. Çalışmada verilerin doğal logaritmaları kullanılmıştır. Tablo 2’de analizde kullanılan değişkenler hakkında açıklayıcı bilgi sunulmaktadır. Analiz için kullanılacak model aşağıdaki gibi ifade edilebilir;

$$tYatırım_t = a_0 + a_1GSYH_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

Denklemden yer alan Yatırım_t; turizme yapılan iç yatırımı, GSYH_t; ekonomik büyümeyi, ε_t ise hata terimini ifade etmektedir.

Tablo 2. Analizde kullanılan değişkenler.

Değişkenler	Kısaltmalar	Açıklama	Veri Kaynağı	Dönem
Turizme yapılan iç yatırım	tyatırım	Milyon TL	T.C Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı	1998-2018
Gayri safi yurtiçi hasıla	GSYH	Milyon TL	TÜİK	1998-2018

Öncelikle analizde kullanılan verilere ilişkin tanımlayıcı istatistikler hesaplanmıştır. Daha sonra birim kök testi ve nedensel ilişkileri belirleyebilmek için Granger Nedensellik testi ve Toda-Yamamoto Nedensellik testi yapılmıştır. Bu doğrultuda turizme yapılan yatırım ve GSYH verilerine ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo 3’te gösterilmektedir.

Tablo 3. Tanımlayıcı istatistikler.

Değişkenler	Ortalama	Minimum	Maksimum	Standart Hata	Gözlem
tyatırım	6,90	4,27	8,21	1,09	21
GSYH	9,94	8,31	12,08	1,12	

Tanımlayıcı istatistiklerin bulunduğu Tablo 3’teki değerler incelendiğinde turizme yapılan ortalama yatırımda %7 dolaylarında bir artış, ekonomik büyümede ise ortalama olarak %10’a yakın bir büyüme tespit edilmiştir.

3.1. Birim Kök Testleri

Zaman serilerinin durağan olmaması ekonometrik analizler için çoğunlukla problemli olarak ifade edilmektedir. Granger ve Newbold (1974) durağanlık sağlanmadan yapılan tahminlerde sahte regresyonların ortaya çıkabileceğini ifade etmişlerdir. Bu sebeple, yapılacak ekonometrik analizlerle değişkenler arasında anlamlı ilişkiler olabilmesi için serilerin durağanlık koşulunu sağlamaları gerekmektedir (Tari, 2002). Durağanlık koşulu için de Birim Kök Testleri uygulanmaktadır. Çünkü Granger nedensellik testinin uygulanabilmesi için serilerin düzey değerlerinde birim kök barındırmaları, fark işlemi sonucunda durağan hale gelmeleri gerekmektedir.

Gujarati (2006)'ye göre durağanlık “ortalamasıyla varyansı zaman içinde sabit olan ve iki dönem arasındaki ortak varyansı, bu ortak varyansın hesaplandığı döneme değil de yalnızca iki dönem arasındaki uzaklığa bağlı olan olasılıklı bir süreçtir”. Durağanlığın testi için farklı istatistiksel testler mevcuttur. Bunlardan en yaygın olanları Augmented Dickey-Fuller (ADF) Testi (1981) ve Phillips-Perron (PP) Testidir (1988). ADF Testinde hipotez ve tahmin edilecek eşitlik şöyledir;

H_0 :Seri durağan değildir, birim kök vardır.

H_1 : Seri durağandır, birim kök yoktur.

$$\Delta Y_t = \beta_1 + \beta_2 t + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^m a_i \Delta Y_{t-i} + e_t \quad (2)$$

ile ifade edilen eşitlikte serinin birim köke sahip olduğunu ifade eden temel hipotez $H_0 : \delta = 0$ olarak gösterilmektedir. Eğer H_0 kabul edilirse, seriyi durağan hale getirmek için farkı alınmaktadır. H_0 red edilirse serinin trend düzeyde durağan olduğuna karar verilmektedir (Büyükakın, Bozkurt ve Cengiz (2009). PP Testi de oldukça yaygın olarak tercih edilen bir testtir. Bu test yapısal kırılmayı dikkate almamaktadır. Phillips-Perron (1988) “yapısal kırılmanın varlığı durumunda geleneksel birim kök testlerinin H_0 ’ı kabul etme eğiliminde olduklarını” vurgulamışlardır. Yapısal kırılmanın dışsal kabul edildiği varsayımı üzerine Phillips-Perron (1988) ve Perron (1990) test ortaya atmışlardır. Üç farklı modele göre birim kök olduğunu iddia eden temel hipotezler şöyledir;

$$\text{Model (A)} \quad Y_t = \mu + dD(TB)_t + y_{t-1} + e_t$$

$$\text{Model (B)} \quad Y_t = \mu_1 + y_{t-1} + (\mu_2 - \mu_1)DU_t + e_t,$$

$$\text{Model (C)} \quad Y_t = \mu_1 + y_{t-1} + dD(TB)_t + (\mu_2 - \mu_1)DU_t + e_t,$$

$$D(TB)_t = 1 \text{ eğer } t = T_B + 1 \text{ ise } 0 \text{ diğer durumlarda,}$$

$$DU_t = 1 \text{ eğer } t > T_B \text{ ise } 0 \text{ diğer durumlarda.}$$

Serinin bir yapısal kırılma ile trend durağan olduğunu ifade eden alternatif hipotezler de şöyledir;

$$\text{Model (A)} \quad Y_t = \mu_1 + \beta t + (\mu_1 - \mu_2)DU_t + e_t,$$

$$\text{Model (B)} \quad Y_t = \mu + \beta_1 t + (\beta_2 - \beta_1)DT_t + e_t,$$

$$\text{Model (C)} \quad Y_t = \mu_1 + \beta_1 t + (\mu_2 - \mu_1)DU_t + (\beta_2 - \beta_1)DT_t + e_t,$$

$$DU_t = 1, DT_t^* = t - T_B \text{ ve } DT_t = t \text{ eğer } t > T_B \text{ ise, } 0 \text{ diğer durumlarda.}$$

Bu çalışmada serilerin birim kök testi ADF ve PP testleriyle araştırılmıştır. Birim kök testlerinde sabitli, sabitli ve trendli, sabitsiz ve trendsiz modeller birlikte kıyaslanmıştır. Sonuçlar Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4. ADF ve PP birim kök testi sonuçları.

	ADF t istatistiği		PP Düzeltilmiş t istatistiği	
	tyatırım	GSYH	tyatırım	GSYH
Sabitli	-1,363 (0,577)	-0,782 (0,801)	-4,52 (0,002)*	-0,855 (0,780)
Sabitli ve trendli	-5,241 (0,002)*	-3,863 (0,034)*	-4,607 (0,008)*	-3,863 (0,034)*
Sabitsiz ve trendsiz	1,048 (0,916)	3,075 (0,998)	3,23 (0,999)	6,710 (1,000)

* Elde edilen istatistiklerin olasılık değeridir.

ADF ve PP birim kök testi sonuçlarına bakıldığında yatırım ve GSYH değişkenlerinin düzey değerlerinde sabitli ve trendli modellerde durağan olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca PP testi sonucunda yatırım değişkeninin düzey değerinde sabitli modelde durağanlaştığı görülmektedir.

3.2. Granger ve Toda-Yamamoto Nedensellik Testleri

Serilerin arasında nedensellik olup olmadığını belirleyebilmek için, durağanlık koşulunun sağlanması gerekmektedir. Seriler aynı derecede durağan olduklarında nedensellik ilişkisi araştırılabilir (Büyükakın ve diğerleri, 2009). Altınay ve Karagöl (2005) serilerde durağanlık koşulu sağlandığında, aynı derecede durağan olduklarında Granger Nedensellik Testi’nin uygulanmasının uygun olduğunu vurgulamışlardır. İki seri arasındaki ilişkinin var olup olmaması Granger (1969)’ın ortaya atmış olduğu analizle gerçekleştirilebilmektedir. Bu analizde değişkenlerin bağımlı veya bağımsız olmaları göz ardı edilir. Bu teste göre ilgili denklemler aşağıdaki gibi ifade edilebilir.

$$tYatırım_t = \sum_{i=1}^m tYatırım_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_i GSYH_{t-i} + u_t \quad (3)$$

$$GSYH_t = \sum_{i=1}^m GSYH_{t-i} + \sum_{i=1}^m r_i + tYatırım_{t-i} + u_t \quad (4)$$

Diğer yandan, seriler arasında ilişkilerin durağan olma gibi bazı ön koşullar sağlanmadan da uygulanabilecek modeller vardır. Bu modeller arasında Toda-Yamamoto Yöntemi (1995)’nin varlığından bahsedilebilir. Bu yöntemde ilk olarak VAR modelinde uygun gecikme seviyesi (p) belirlenmektedir. Ardından p gecikmeye, en yüksek integrale sahip değişkenin seviyesi (d_{max}) eklenmektedir. $p + d_{max}$ gecikme için serilerin EKK modeli tahmin edilmektedir. Son olarak ise değişkenler için kısıtlama getirilmektedir. (p) gecikme için Wald testinden faydalanılmakta ve bu kısıtların anlamlılığı test edilmektedir. Değişkenler arasındaki nedensellik incelenmektedir. Tablo 5’te turizme yapılan yatırım ile GSYH değişkenleri arasındaki Granger Nedensellik Test sonucu gösterilmektedir.

Tablo 5. Turizme yapılan yatırım ile GSYH arasındaki Granger nedensellik testi sonucu.

Nedenselliğin yönü	F istatistiği	Olasılık	Sonuç
$tyatırım \rightarrow GSYH$	13,39	0,003*	Granger nedensellik vardır.
$GSYH \rightarrow tyatırım$	3,25	0,353	Granger nedensellik yoktur.

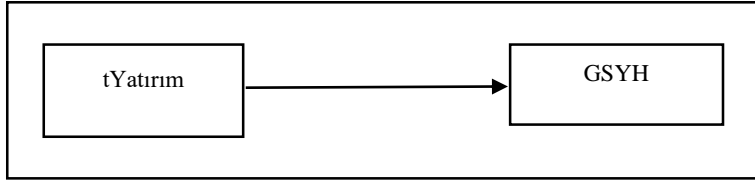
Üç gecikmeli model için Granger nedensellik testi sonucuna göre turizme yapılan yatırım GSYH’nın nedenidir. Yani turizme yapılan iç yatırımlar GSYH’yı etkilemektedir.

Granger Nedensellik Testi’nden elde edilen sonuçları desteklemek için Toda-Yamamoto Testi de gerçekleştirilmiştir. Seriler $p + d_{max} = 3 + 1 = 4$ gecikme ile tahmin edilmiştir. Sonuçlar Tablo 6’daki gibidir.

Tablo 6. Turizme yapılan yatırım ile GSYH arasındaki Toda-Yamamoto nedensellik testi sonucu.

Nedenselliğin yönü	F istatistiği	Olasılık	Sonuç
$tyatırım \rightarrow GSYH$	21,92	0,000*	Toda-yamamoto nedensellik vardır.
$GSYH \rightarrow tyatırım$	5,33	0,149	Toda-yamamoto nedensellik yoktur.

Toda-Yamamoto Yöntemi’ne göre nedenselliğin yönünde bir değişme olmadığı belirlenmiştir. Sonuçlar değerlendirildiğinde, her iki yöntemin sonuçlarının büyük ölçüde benzediği görülmektedir. Şekil 1’de gösterildiği gibi Türkiye’de turizme yapılan iç yatırımlar GSYH üzerinde nedensel bir etkiye sahiptir. Fakat GSYH, turizme yapılan iç yatırımlar üzerinde nedensel bir etkiye sahip değildir.

Şekil 1. Değişkenler arası nedenselliğin akış şeması.

4. Sonuç ve Öneriler

Dünyada düzenli olarak büyüyen bir sektör olması itibarıyla turizm, çeşitli disiplinlerde yapılan çalışmaların araştırma konusu olmaya devam etmektedir. Turizm sektörünün, ülkelerin ekonomilerine sağladığı katkıların ne düzeyde olduğunun belirlenmesi en çok incelenen konuların başında gelmektedir. Böylelikle bu konuda yapılan çalışmaların neticesinde turizmin ekonomik büyümeye katkı yaptığı söylenebilmektedir.

Bu çalışmada, Türkiye’de turizme yapılan iç yatırımlar ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi araştırılmıştır. Bu ilişki Granger Nedensellik ve Toda-Yamamoto Yaklaşımı kullanılarak analiz edilmiştir. Granger Nedensellik testine göre $tyatırım \rightarrow GSYH$ şeklinde işleyen süreç, Toda Yamamoto yöntemine göre de $tyatırım \rightarrow GSYH$ şeklindedir. Her iyi yöntemin sonuçları büyük ölçüde benzerdir. Çalışma sonucunda elde edilen bulgulara göre turizm sektörüne yapılan yatırımlar Türkiye’nin ekonomik büyümesi üzerinde olumlu etkiler bırakmaktadır. Başka bir ifade ile, Türkiye için yapılan bu çalışmada turizme yapılan yatırımların ekonomik büyümeyi ve gelişmeyi olumlu yönde etkilediği kanıtlanmıştır.

Oldukça hızlı gelişen bir sektör olan turizm, sürekli olarak büyümeye elverişli bir yapıdadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin en çok yatırım yapmayı tercih ettikleri sektörlerden biridir. Çünkü bu sektör, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki ekonomik farklılıkları yok edebilmekte ve bölgesel kalkınmayı sağlayabilmektedir. Gelişmekte olan bir ülke olarak ifade edilen Türkiye’de turizm sektörü önemli bir döviz kaynağı olabilmekte, istihdamı sağlayabilmekte ve alt-üst yatırımları tetikleyebilmektedir. Altiner (2019) ekonomik büyüme üzerinde turizm sektörünün büyük bir etkiye sahip olduğunu vurgulamıştır. Özellikle 1980’lerden sonra bu sektörde önemli gelişmeler olmuştur. Jeopolitik açıdan da iyi bir konumda bulunan Türkiye’ye her geçen gün gelen turist sayısının arttığı gözlemlenmektedir. Tarihi ve doğal güzellikleri bir arada bulundurması bakımından Türkiye’deki turizm sektöründe hizmet çeşitliliği sağlanmalıdır. Bu sebeple Türkiye’deki turizm işletmeleri alternatif turizm türleri geliştirmeli ve yatırım yapmalıdır. Ayrıca turizm işletmelerine uluslararası olarak Türkiye’nin tanıtımının iyi yapılması gerektiği önerilmektedir. Dücan, Şit ve Şentürk (2016) ve Altiner (2019)’in belirttiği gibi jeopolitik risk faktörleri turist akışını bozabilir. Bu akışın bozulmaması için Türkiye’nin jeopolitik olarak güvenli olduğu duyurulmalıdır.

Turizme yapılan yatırımlar ekonomik büyümeyi etkilemektedir. Yapılan çalışmalara göre çoğunlukla gelişmekte olan ülkelerde turizme yapılan yatırımlar ekonomik büyümeyi etkilerken gelişmiş ülkelerde ise ekonomik büyüme turizm sektörüne yapılan yatırımların artmasını sağlamaktadır. Gelişmekte olan ülke olarak Türkiye için gerçekleştirilen bu çalışmada da turizme yapılan yatırımların ekonomik büyümeyi etkilediği sonucuna varılarak benzer bulgulara erişildiği kanıtlanmıştır. Çünkü ekonomik gelişmişlik seviyesi bireylerin, ülkelerin ve yatırımcıların bütçelerinde gelir artışı sağlamasıyla, ülkelerin turizm için gerekli olan alt yapıyı kurmalarını ve yatırımcıların turizm sektörüne yatırım yapmalarını mümkün kılmaktadır. Turizme yapılan yatırımlar ekonomik büyümeye olumlu katkı sağlamaktadır. Politika yapıcılarına, turizm sektörünün büyümesini teşvik edecek kararlar almaları önerilmektedir. Çünkü turizme yapılan yatırımlar ülkelerin refahını artıracaktır.

Türkiye ekonomisi son yıllarda önemli bir büyüme kaydetmiştir. Kişi başına düşen milli gelirin artmasıyla turizm talebi hareketlenmiştir. Bu talep de turizm alt ve üst yapı yatırımlarında önemli bir artışın olmasını sağlamıştır. Yapılan bu yatırımlar ile Türkiye yeni ve kaliteli otellere, konaklama tesislerine sahip olmaktadır. Bu yeni oteller ve konaklama tesisleri de Türkiye’yi turistik açıdan daha gözde hale getirmektedir. Çünkü turizm gelirleri ve gelen turist sayısı artmaktadır. Ayrıca, turizm sektöründe önemli bir istihdam artışı sağlanmıştır.

Türkiye’de turizm sektöründe ekonomik getirisi yüksek olan faaliyetlere yatırım yapılmalıdır. Genel olarak Türkiye en çok turist çeken 6. ülke olmasına rağmen, elde ettiği gelir açısından 12. sıradadır. Bu sonuçlar,

Türkiye’nin turizm faaliyetlerinden elde ettiği gelirlerin düşük olduğunu ve ekonomik getirisi düşük olan faaliyetlerin uygulandığını kanıtlamaktadır. Ayrıca turizm sektörüne yönelik teşvik politikaları uygulanmalıdır. Çünkü teşvik politikaları turizme yönelik yapılan yatırımların artmasını sağlayarak Türkiye’nin ekonomik büyümesine önemli oranda katkı sunmaktadır. Yatırım anlamında devletin de turizm sektörünün geliştirilmesine yönelik teşviklerin artarak devam etmesi sektörün büyümesi açısından önem arz etmektedir. Bu noktada devletin teşvikler dışındaki harcamalara da ağırlık vermesi tavsiye edilmektedir. Ayrıca politika yapıcılarına turizm sektörü için gerçekleştirilecek faaliyetleri teşvik etmeleri gerektiği önerilmektedir. Ülkeye gelen turistlere sunulan imkanları çeşitlendirmeleri, ulaşım ve konaklama açısından gelişmiş imkanlar sunmaları tavsiye edilmektedir. Bundan sonraki çalışmalarda dış yatırımların ekonomik büyümeye katkısı incelenebilir, gelişmiş ve gelişmekte olan diğer ülkelerin analizi yapılabilir, birbirleriyle kıyaslanabilir. Sonuçlar genelleştirilerek literatüre katkı sağlanabilir.

Kaynaklar

- Adeleke, B. (2005). *Historical Development of Tourism*. Ogun State, Redeemer’s University Press.
- Akan, Y. and Işık, C. (2009). Yabancı Ziyaretçi Harcamalarının Ekonomik Büyüme Etkisi (1970 – 2007), *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 20 (2), 197-203.
- Akar, G. (2021). Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Turizm Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (43), 191-204.
- Akdağ, S. and Seçilmiş, C. (2018). OECD Ülkelerinde Turizm Gelirleri ile GSYH Arasındaki İlişki: Dinamik Panel ve Panel Nedensellik Analizi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7(4), 2960-2977.
- Aksoy, M. (2020). *Konaklama Sektöründe Müşteri Katılımının Çalışanların İş Davranışları ve İletişimleri Üzerindeki Etkisi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bandırma.
- Aksoy, M. and Hatipoğlu, S. (2021). Konaklama İşletmelerinde Müşterinin Rolü: Müşteri Katılımının Hizmet Kalitesi, Algılanan Değer Ve Müşteri Memnuniyeti Üzerindeki Etkisi. *Journal of Management and Economics Research*, 19(4), 105-132.
- Alcan, Ö. (2014). *Hatay İlinde Yabancı Sermayeli Turizm Yatırımlarının Olabilirlik Analizi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay.
- Altınay, G. and Karagöl, E. (2005). Electricity Consumption and Economic Growth: Evidence From Turkey, *Energy Economics*, 27, 849-856.
- Altınar, A. (2019). Turizm ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği (1969-2018). *Anadolu İktisat ve İşletme Dergisi*, 3(2), 114-133.
- Arslantürk, Y. and Atan, S. (2012). Dynamic Relation Between Economic Growth, Foreign Exchange and Tourism Incomes: An Econometric Perspective On Turkey, *Journal of Business, Economics and Finance*, 1(1), 30-37.
- Ayaydın, H., Çam, A.V., Barut, A. and Pala, F. (2019). Turizm Yatırımının Turizm Gelişimi ve Çevre Kalitesi Üzerindeki Dinamik Rolü. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 10, 1-10.
- Aynalem, S., Birhanu, K. and Tesefay, S. (2016). Employment Opportunities and Challenges in Tourism and Hospitality Sectors. *Journal of Tourism & Hospitality*, 5(6), 1-5.
- Bahar, O. (2007). Bölgesel Kalkınmada Turizm Sektörünün Ekonomik Açıda Yeri ve Önemi, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19, 1-19.
- Bahar, O. (2010). Turizm Sektörüne Sağlanan Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının (DYSY) Ekonomik Büyüme Üzerine Olan Olası Etkisi: Türkiye Örneği (1986–2006). *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 21(1), 27-40.
- Bahar, O. and Bozkurt, K. (2010). Gelişmekte Olan Ülkelerde Turizm-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Dinamik Panel Veri Analizi. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 21(2), 255-265.
- Balıkçioğlu, E. and Oktay, K. (2015). Türkiye’de Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Kamu Politikaları Doğrultusunda Değerlendirilmesi. *Sosyoekonomi*, 23(25), 113-126.
- Bozgeyik, Y. and Yoloğlu, Y. (2015). Türkiye’de Turizm Gelirleri ile GSYH Arasındaki İlişki: 2002-2014 Dönemi, *Journal of International Social Research*, 8 (40).
- Büyükkakın, F., Bozkurt, H. and Cengiz, V. (2009). Türkiye’de Parasal Aktarımın Faiz Kanalı Granger Nedensellik ve Toda-Yamamoto Yöntemleri ile Analizi, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 33, 101-118.

- Büyükipekçi, S. and İs, N. (2020). Türkiye'nin İthalat ve İhracat Yaptığı İlk 10 Ülke Bağlamında Turizm Sektörünün Ülke Ekonomisine Etkisinin Değerlendirilmesi. *Çatalhöyük Uluslararası Turizm ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 12-26.
- Chen, C. and Chiou-Wei, S.Z. (2009). Tourism Expansion, Tourism Uncertainty and Economic Growth: New Evidence from Taiwan and Korea, *Tourism Management*, 30, 812-818.
- Çoban, B., Firuzan, E. and Oğuzhan, A. (2018). Farklı Varyanslık ve Yapısal Kırılmalar Altında Ekonomik Büyüme ile Turizm İlişkisinin İncelenmesi, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(1), 319-337.
- Çoban, O. and Özcan, C.C. (2013). Türkiye'de Turizm Gelirleri-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Nedensellik Analizi (1963-2010), *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8(1), 243-261.
- Dayananda, K. (2014). Tourism and Employment: Opportunities and Challenges in Karnataka - Special Reference To Kodagu District. *IOSR Journal of Humanities and Social Science (IOSR-JHSS)* 19, 11.
- Demir, E. and Bahar, O. (2021). Turizm Gelirlerinin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Üzerine Ampirik Analiz. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 7(2), 140-150.
- Dickey, D. A. and Fuller, W. A. (1981). Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root, *Econometrica*, 49(4), 1057-1072.
- Dücan, E., Şit, M. and Şentürk, M. (2016). Ekonomik Büyümeye Bir Katkı Bağlamında Turizm Gelirleri: Bir Panel Veri Uygulaması. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 1-14.
- Eğilmez, M. and Kumcu, E. (2006). Ekonomi Politikası, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Felek, Ş. (2016). *Türkiye'de AB Doğrudan Yatırımları, Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Ekonometrik Analizi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Furmoly, H. (2015). *Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Büyümeye Etkileri: Hindistan Ekonomisi Üzerine Ampirik Bir Çalışma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Gerçekler, M. (2010). *Vektör Otoregresif Model Yardımıyla Türkiye Ekonomisinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Gövdeli, T. (2018). Ekonomik Özgürlük, Turizm ve Ekonomik Büyüme: BRICST Ülkelerinde Konya Bootstrap Nedensellik Analizi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, (Prof. Dr. Harun Terzi Özel Sayısı)*, 379-390.
- Göymen, K., (2000). Tourism and Governance in Turkey. *Annals of Tourism Research*, 27 (4).
- Granger, C.W. and Newbold, P. (1974). Spurious Regression in Econometrics. *Journal of Econometrics*, 2(2), 111-120.
- Granger, C.W. (1969). Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-Spectral Methods, *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, (37), 424-438.
- Gujarati, D. N (2006). Temel Ekonometri. (Çev: Ümit Senesen, Gülay Günlük Senesen). İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Hepaktan, C., Çınar, E. and Çınar, S. (2010). Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri, *Celal Bayar Üniversitesi S.B.E. Dergisi*, 8 (2), 135-154.
- Işık, C. (2016). Türkiye'de Turizm Harcamaları, Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Sınır Testi Yaklaşımıyla Analizi. *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 1-8.
- Kahraman, N. (2010). Turizm Yatırım Projeleri Analizi. Ankara: Siyasal Kitapevi.
- Kanca, O. C. (2015). Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Örneği. *Marmara Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8, 1-14.
- Kızılkaya, O. (2007). *Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları ve Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi (1980-2006)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Koc, E. (2020). Cross-Cultural Aspects of Tourism and Hospitality: A Services Marketing and Management Perspective. Routledge: Abingdon, Oxford.
- Koç, E. (2018). Hizmet Pazarlaması ve Yönetimi, Seçkin Yayıncılık.
- Kutlar, A. and Sarıkaya, M. (2012). Türkiye'ye 1964-2007 Döneminde Gelen Turist Sayısı ile İlgili Ekonometrik Bir Çalışma, *Sakarya İktisat Dergisi*, 1(1), 1-22.
- Lin, V. S., Yang, Y. and Li, G. (2019). Where can Tourism-led Growth and Economy-driven Tourism Growth Occur?. *Journal of Travel Research*, 58(5), 760-773. <https://doi.org/10.1177/0047287518773919>.

- Liu, H. and Song, H. (2018). New Evidence of Dynamic Links Between Tourism and Economic Growth Based on Mixed-frequency Granger Causality Tests. *Journal of Travel Research*, 57(7), 899-907. <https://doi.org/10.1177/0047287517723531>.
- Marcouiller, D.W., Kim, K.K. and Deller, S.C. (2004). Natural Amenities, Tourism and Income Distribution, *Annals of Tourism Research*, 31 (4).
- Olalı, H. and Timur, A. (1988). Turizm Ekonomisi. İzmir: Ofis Ticaret.
- Özcan, C. C. (2015). Turizm Gelirleri-Ekonomik Büyüme İlişkisinin Simetrik ve Asimetrik Nedensellik Yaklaşımı ile Analizi: Türkiye Örneği. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (46), 177.
- Özdemir, A. R. and Öksüzler, O. (2006). Türkiye’de Turizm bir Ekonomik Büyüme Politikası Aracı Olabilir mi? Bir Granger Nedensellik Analizi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(16), 107-126.
- Özdemir, M. and Kervankıran, İ. (2011). Turizm ve Turizmin Etkileri Konusunda Yerel Halkın Yaklaşımlarının Belirlenmesi: Afyonkarahisar Örneği, *Marmara Coğrafya Dergisi*, 24, 1-25.
- Özdemir, Y. (2009). *Turizm Yatırımlarının Bulanık Çok Amaçlı Değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Pata, U. K. (2020). Türkiye’de Turizm ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Bootstrap ARDL Yaklaşımı ve Asimetrik Nedensellik Testi ile Sektörel Bir Analiz. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(2), 590-611.
- Perron, P. (1990). Testing for a Unit Root in a Time Series with a Changing Mean. *Journal of Business and Economic Statistics*, 8, 153-162.
- Phillips, P. C.B. and Perron, P. (1988). Testing for a Unit Root in Time Series Regressions. *Biometrika*, 75, 335-346.
- Samimi, A.J., Sadeghi, S. and Sadeghi, S. (2011). Tourism and Economic Growth in Developing Countries: P-VAR Approach. *Middle-East Journal of Scientific Research*, 10(1), 28-32.
- Selek, D.(2009). *Turizm Sektöründe Yabancı Sermaye Yatırımları: 1980 Dönemi Sonrası Üzerine Bir İnceleme*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Seviğ, V. (1995). Yatırımların ve İhracatın Özendirilmesi, *Yeni Yüzyıl Dergisi* (34), 8-15.
- Sey, N. (2019). İnşaat, Turizm ve Doğrudan Yabancı Yatırımların Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri: SVAR Yöntemi (1980-2017), *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9, 90-114.
- Srinivasan, P., Santhosh, P.K. and Ganesh, L. (2012). Tourism and Economic Growth in Sri Lanka: An ARDL Bounds Testing Approach. *The Romanian Economic Journal*, 45, September, 211-226.
- Şenel, S. A. (2007). Turizm Sektöründe Yatırım Kararları. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2007(1), 1-12.
- Tari, R. (2002). Ekonometri (2.Basım). İstanbul: Alfa.
- Tekeli, S. (2007). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Polonya, Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Türkiye Örneği (1996-2006). (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Toda, H. Y. and Yamamoto, T. (1995). Statistical Inference in Vector Autoregressions with Possibly Integrated Processes. *Journal of Econometrics*, 66, 225-250.
- Topçuoğlu, Ö. and Bozkurt, E. (2013). Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve Turizm İlişkisi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 4(7), 91-105.
- Tugcu, C. T. (2014). Tourism and Economic Growth Nexus Revisited: A Panel Causality Analysis for the Case of the Mediterranean Region. *Tourism Management*, 42, 207-212.
- Turgut, E., Uçan, O. and Başaran, N. (2021). Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisine Etkisi: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (45), 144-159.
- Tursab (2020). TURSAB Koronavirüs Raporu. Erişim adresi <https://www.tursab.org.tr/duyurular/tursabkoronavirus-raporu>.
- TÜİK (2021, Aralık). Dönemsel Gayrisafi Yurt İçi Hasıla İstatistikleri [Basın bülteni]. Erişim adresi <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=ulusal-hesaplar-113>
- United Nations World Tourism Organization (UNWTO). (2015). Understanding Tourism: Basic Glossary [Basın Bülteni]. Erişim adresi <http://media.unwto.org/en/content/understanding-tourism-basic-glossary>.
- United Nations World Tourism Organization (UNWTO). (2018). Report on Tourism and Culture Synergies; UNWTO: Madrid, Spain.
- WWTC, (2019). Travel and Tourism Economic Impact 2019 World [Basın Bülteni]. Erişim adresi <https://wtcc.org/Research/Economic-Impact>.

- Yamak, N., Tanrıöver, B. and Güneysu, F. (2012). Turizm–Ekonomik Büyüme İlişkisi: Sektör Bazında bir İnceleme. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 26(2), 205-220.
- Zakızade, T. (2019). *Azerbaycan Ekonomisinde Doğrudan Yabancı Yatırım Potansiyeli ve Ekonomik Etkileri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
 Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
 2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
 3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
 4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.
-

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

POLITICAL CHALLENGES IN A GLOBALIZED WORLD: POLITICAL PARTIES*

Küreselleşen Dünyada Siyasi Zorluklar: Siyasi Partiler

Ertuğrul Buğra ORHAN¹

¹Dr. Arş. Gör. Fırat Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, bugraorhan@firat.edu.tr, orcid.org/0000-0003-2455-5441

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:

18.03.2022

Kabul/Accepted:

02.09.2022

DOI:

10.18069/firsbed.1089713

Keywords

Political Parties,
Globalization, Nation State,
Political Legitimacy

ABSTRACT

One of the most important concepts explaining the rapid change in the world is globalization. The important topic behind the power of this concept to explain change is undoubtedly the economy. The economic transformation confronts the states, which are the most important actors of the modern political system, with great difficulties. Therefore, the research aims to explain the challenges facing the state and political parties by globalization. In this context, the theories developed on the concepts of political parties are discussed and the negative effects of globalization in economic, political and social aspects are discussed. The discussion is in the inductive conceptualization pattern in terms of method. The research reveals that political parties will make difficult choices between the interests of global corporations and the demands of citizens. In addition, the weakening of the ability of states to use economic instruments reduces the possibility of political governments to realize their economic and political goals. Failure to meet social demands may also make the legitimacy of political parties questionable. This result shows that the theories about the decline of political parties may still be valid.

ÖZ

Dünyadaki hızlı değişimi açıklayan en önemli kavramlardan biri küreselleşmedir. Bu kavramın değişimi açıklayabilme gücünün arka planındaki önemli başlık ise hiç şüphesiz ekonomidir. Ekonomik dönüşüm, modern dönem siyasal sisteminin en önemli aktörü olan devletleri büyük zorluklarla yüzleştirmektedir. Bundan dolayı araştırma, küreselleşmenin devlet ve siyasi partileri karşı karşıya bıraktığı zorlukları açıklamayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda siyasi parti kavramlarına dair geliştirilen teoriler ele alınmış ve küreselleşmenin ekonomik, siyasal ve toplumsal yönden negatif etkileri tartışılmıştır. Tartışma, yöntem bakımından tümevarımsal kavramsallaştırma desenindedir. Araştırma, siyasi partilerin küresel şirketlerin çıkarları ve yurttaş talepleri arasında zorlu tercihler yapacakları sonucunu ortaya koymaktadır. Ayrıca devletlerin ekonomik enstrümanları kullanabilme yetisinin zayıflaması, siyasal iktidarların ekonomik ve politik hedeflerini gerçekleştirme ihtimalini de azaltmaktadır. Toplumsal taleplerin karşılanamaması, siyasi partilerin meşruiyetini de tartışılır kılabilir. Bu sonuçta siyasi partilerin düşüşüne dair teorilerin hala geçerli olabileceğini göstermektedir.

Atf/Citation: Orhan, E. B. (2022). Political challenges in a globalized world: political parties. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 3(1113-1124).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Ertuğrul Buğra ORHAN, bugraorhan@firat.edu.tr

* Bu çalışma, 13 Kasım 2021 tarihinde "Siyasal Meşruiyetin Zayıflaması: Küreselleşme ve Siyasi Partiler" başlığıyla Bingöl Üniversitesi'nin düzenlediği "Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Kongresi: Krizler, Belirsizlikler, Arayışlar" isimli kongrede özet bildiri olarak sunulmuştur.

1. Introduction

Political parties are very new among the structures that represent power throughout history. Because, as the legitimate representative of the state power, they have been representing the government since a century. In particular, the collapse of empires, the response of modern political ideas in the world, and finally the change in the source of legitimacy paved the way for political parties to become an actor in the state administration. The fact that religion is a fundamental value in terms of social and administrative aspects and the fact that legitimacy phenomena such as the transfer of power from god to king are no longer valid has also changed the perception of power in an abstract sense (Ağaoğulları, 2013). While the aristocrats or centralized empires that ruled the state and economy lost their power, the bourgeoisie and the masses representing them were also organized economically and politically. Established organizations and factions are the early prototypes of today's modern political parties. According to Tanilli, the first examples of political parties existing today started to emerge in Western Europe when the bourgeoisie became dominant in the parliament by gaining superiority over the monarchy in relation to the changing economic production relations (Tanilli, 2007: 215). The formation of a large mass of conscious voters became possible with the acquisition of universal suffrage in Europe over time and the perception of having a say in political power. In the face of this, the existence of power controlled by a small ruling elite has disappeared and the period of power of political parties has begun. It is obvious that the conflict between mentioned classes is a power struggle. The means of the power struggle in the new period are the organizations called political parties. In the 19th century, Max Weber sees that as a result of modern democracy and giving the right to vote to the people, the activities carried out for the purpose of influencing and organizing the public emerged in the form of political parties (Tezic, 2004: 88). In addition, the increasing complexity of the state structure and political systems (Daver, 1985: 98) reveals that political parties are necessary for the administration of the state. In terms of the question of who will have a say in the administration of the state, Tanilli states that political parties are the political equivalent of class conflicts that occur in society (Tanilli, 2007: 211). Berkes, on the other hand, attributes the emergence of modern political parties to the result of the struggle for economic benefits (Berkes, 1946: 5). Today, it is a known fact that economic activities go beyond the borders of the state and form a global network. In this respect, the view that accepts political parties as structures that have emerged in the name of economic interests has to take into account the globalization process. In fact, while political parties were the representatives of economic distribution in the political competition dimension, today global companies have become larger than the economic scale of some states. Therefore, globalization affects states and political parties directly and indirectly. As a matter of fact, globalization will affect everything that exists within national borders, since by its very nature the increasing connections around the world have transnational and territorial characteristics (Scholte, 2000).

2. Political Parties

In 1850, no country in the world, except the United States, had political parties as we use them today. There were no real political parties apart from the existing philosophical associations, intellectual movements, public clubs, and parliamentary groups. (Duverger, 1974: 15) Political parties emerged in Europe and before that in America and before that in England in the 19th century. Their emergence was accompanied by the development of the understanding of representative democracy and the acceptance and expansion of universal suffrage. Political parties, which gather and represent the opinions and expectations formed in the society, have continued their existence until today by being affected by the political, social and economic changes that have changed since their emergence. Although political parties have existed in the political system for about a century, their becoming legal subjects in the said political system dates back to very recent times. In fact, there are still countries in Continental Europe that have not established legal norms regarding political parties.

The reason for this is the view that the individual freedom of will stemming from liberal thought is restricted by groups and political parties, and it is the reflection of this view on the legal plane (Araslı, 1972: 24). It showed great similarities with the factions, which are other actors in the competition to seize power with their groups, and the cliques formed to achieve certain goals. Therefore, separating these structures from each other has not been as easy as it is today. Due to these difficulties, it does not seem possible to state that there is a consensus among the authors on the definition of the political party.

It is stated that the work on political party theory is Maurice Duverger's work called *Political Parties* (Özbudun, 1964: 23). According to the author, the aim of all these formations is to seize power, but they are not identical structures. Even in the middle of the 19th century, political party-type structures are not known much outside of America (Duverger, 1974: 15). Today, political parties are now seen as the main actors of modern political systems and contemporary democracies. In this respect, one of the definitions of political

parties has been expressed as "the community that has established an orderly, continuous and stable organizational structure that tries to control the power and management mechanism of the state by providing public support" (Saribay, 1997: 10). In this context, political parties perform functions such as political participation, combining various interests, political transformation, and state administration (Özbudun, 1977: 4). With the effect of the expansion of the right to vote, regular relations between the election committees and the parliament give rise to the political party (Tanilli, 2007: 205). In the historical context, according to Duverger, the emergence of political parties is the result of two important developments that manifested themselves in 19th century Europe. The first is the establishment of the principle of representative and responsible government, and the second is the expansion of the right to vote (Özbudun, 1977: 21). Berkes, while explaining the concept of political party, expressed the definition as broadly and comprehensively as possible. According to him, a political party, in the broadest sense, is a community of people who are united in their views and progress (Berkes, 1946: 2). In other words, a political party represents a view and differs from others according to this view. Political parties are basically the result of a unity of will. A community with only a common will cannot be defined as a political party on its own. A non-governmental organization or a group is a community with a common will. Political parties are also organizations that use the power of the state and its ability to shape the society (Örs, 2015: 21). It can only become a political party when the ideas of this common will begin to exert a coercive effect on a community and when that community gains the coercive power (Berkes, 1946: 3). According to this, political parties are structures that try to implement their ideas on the community, have different ideals and want to use the power of the state to realize their ideals.

2.1. Approaches to The Emergence of Political Parties

Ergun Özbudun defines political parties as regular and permanent communities that operate with the support of the people organized throughout the country in order to be in power or to be a partner in power (Özbudun, 1977: 1). One of Duverger's first determinations regarding political parties is that organizations called political parties were not seen anywhere in the world except the United States in the middle of the 19th century, but by the middle of the 20th century it was impossible to come across a regime without a party (Duverger, 1974: 15). This means that political parties have interacted with the system as an indispensable element in all modern political systems. The emergence of political parties expresses the understanding of a process that should be taken into account in the political administration of the masses (La Palombara & Weiner, 1966: 4).

According to the institutional theory, the development of political parties in Western political systems or democracies occurred as a result of the formation of the principle of representative (responsible) government and the development (expansion) of the suffrage (Özbudun, 1977: 20). Duverger expressed this as the increase in the right to vote and the powers of the parliament (Duverger, 1974: 16). The factions in the parliament had to abandon their aristocratic characteristics with universal suffrage being considered legitimate (Özbudun, 1977: 20). Political parties emerged as a result of these factions and organizations becoming continuous and permanent and establishing a regular connection with their faction in the parliament (Duverger, 1974: 17-23). The transformation of communication between parliamentary factions and election offices, which the institutional theory suggested in the emergence of political parties, is an explanatory but insufficient approach in terms of touching on the political participation of communities. In this respect, although it explains the development of political parties in the context of democracies in Western political systems, institutional theory has been insufficient to explain the emergence of political parties, especially in non-democratic regimes (Özbudun, 1977: 21). Theories put forward in the context of the emergence of political parties generally stated that political parties develop and mature in a certain political system and under certain conditions. In fact, the change in the current social conditions in the emergence of political parties over time has led to the formation of new political parties (La Palombara & Weiner, 1966: 7). This shows how important social conditions are in the formation process of a political party.

Historical facts in the political field have a function in the emergence of political parties, pointing out the emergence of a new paradigm, except for the ones mentioned. This paradigm, on the other hand, points to the theories of crisis as emerging as crises of legitimacy, integration and participation (La Palombara & Weiner, 1966: 14). As political crises express historical turning points in political systems, it is possible to establish a link between these crises and the emergence of political parties. Political formations based on the masses in crisis conditions develop and take shape according to the political stance they represent in these situations. The conditions that caused the crisis connect the emergence of political parties to some of the problems faced by the political elites in a country and the targets they set out from these problems. The first of these

problems, the crisis of legitimacy, is the disagreement that arises about who will hold the ropes within the state mechanism and how they will run the country. The second problem, the integration crisis, arises from the problems that arise from the attempt to create a nation-state (integrating elements such as language, religion, race). The third problem is the crisis of participation. These are crises arising from the legitimate demands of groups outside the political elite to seize the state or to share the state's administration (Mutlu, 2005: 9). Another view associates the emergence of political parties today with the progress experienced as a result of democratic and social changes in countries. The most valid expression of this view is that modernization reveals political participation, and political participation reveals political organization (Kapani, 2004: 128). In addition, the formation of political parties in colonial underdeveloped countries can be cited as an example of legitimacy crises (Özbudun, 1977: 25). For example, the emergence of the İttihad ve Terakki Partisi (Party of Union and Progress) in Turkey is related to the legitimacy crisis that the country was in at that time and is clearly the result of the crisis in question (Özbudun, 1977: 24). Similarly, the effort to create a national state from various language, religion and racial groups is shown as an example of integration crises (Özbudun, 1977: 25).

The emergence and development of political parties are shaped by their societies and how their rulers deal with these crises (La Palombara & Weiner, 1966: 14). However, it should be noted that the classification of crisis theories as integration, legitimacy and participation crises does not seem sufficient in terms of data available today. As a matter of fact, these three titles represent a regular classification of facts that shed light on the formation of political parties at the time they were written. At this point, a new view has been put forward that explains the formation of political parties in an inclusive way. According to Özbudun, the emergence of political parties in the modernization process is closely related to the concept of political participation (Özbudun, 1977: 26). According to this, the modernization of society, in the meaning stated, is the main factor in the development of political parties by bringing about an increase in political participation. According to La Palombara and Weiner, political parties emerge with the aim of fulfilling various functions with different social, political and economic dimensions in various political systems (La Palombara & Weiner, 1966: 42). Katz and Mair see political parties as elements that act as bridges between the people and the government (Katz & Mair, 2004: 93). In this context, the emergence of political parties in both democratic and anti-democratic regimes is a manifestation of modernization and takes place in the public sphere (Heywood, 2006: 356). Political development in the modernization process indicates the existence of complex political formations that require a high-level organization. The political formations in question consist of large, complex, and flexible institutions that are established by individuals in modern societies and that perform certain political functions (La Palombara & Weiner, 1966: 5). At the same time, these institutions are the structures in which the political power is determined by whom (Baharççek, 2013: 11). As a result of this, large and complex structures called political parties emerge as structures that are expected to direct the public opinion to a certain channel in an organized manner and to convey the demands of an organized community to the administrative power and decision centers (La Palombara & Weiner, 1966: 3). In any case, the main thing is that political parties have started to be accepted as legitimate figures of political life over time and the competition between parties to take over the administration has emerged as a necessity of an open society (Daalder, 2002: 40). This situation can be understood as a result of the fact that individuals gathered around conflicting interests in the sharing of values in modern societies in the 18th and 19th centuries acted together. In this respect, political parties refer to political structures that are formed in societies that are in the process of democratization and modernization, passing through similar stages, but in which their formation can develop in different ways according to the local characteristics of each society (Bartolini & Mair, 2001: 329).

2.2. Negative Approaches Against Political Parties

The first study that comparatively examines the emergence and functions of political parties in the context of the modern period is Ostrogorski's book "Democracy and the Organization of Political Parties". Likewise, one of the first studies published on political parties was Robert Michels's "Political Parties: A Sociological Study of Oligarchic Trends in Modern Democracy". Both authors saw political parties as structures that dissolve the will of individuals in decision-making processes and prepare the ground for oligarchic activities against individual tendencies, and therefore they attributed negative meanings to political parties (Özbudun, 1977: 5). According to Michels, who expressed his view that the oligarchy called the Law of Bronze, political parties added the views and activities of individuals to the collective energy of the organization. The individuals forming the party are inevitably condemned to be oppressed by the party leader or the powerful segment within the party (Daalder, 2002: 40). For this reason, political parties display anti-democratic features in the opposite direction of democratic values. Although the negative thoughts of Ostrogorski and

Michels about political parties developed at the beginning of the 20th century, a literature on the existence and functions of political parties emerged after that (Montero, Gunther, 2002: 2), and these views are very important in terms of questioning the existence and functions of political parties. In fact, these views are the starting point of criticism against political parties today.

The rejection of political parties, which is one of these criticisms, contains the view that political parties are not beneficial for a democratic society and administration in modern societies or they contain some harmful elements. Moreover, according to this view, political parties cannot be considered as a legitimate element of modern political life (Daalder, 2002: 39). In terms of the rejection of the party in the context of authoritarianism, political parties are seen as a tool to hide the existence of the elites who have a say in the administration. The idea that the elites, who have taken over the administration of the state through political parties, will defend their own interests rather than the interests of the state in the state administration, causes the existence of parties to be open to criticism. The rejection of the political party with its democratic aspect is based on the idea that the party will put an obstacle between the individual and the state as an anti-democratic structure. In addition, mass parties are criticized in the context of dragging the masses after a certain ideology despite some positive meanings and putting the party discipline and collective mind ahead of individual activities while dragging the masses (Neumann, 1956: 400). The common denominator of both ideas is that although they do not deny the existence of political parties and their functions in modern political life, they refer to the non-democratic features of the structures in political parties.

Party systems play an important role in determining the democratic legitimacy of the political system in a country. Studies on party systems, on the other hand, attribute positive features to some party systems, while revealing an approach that reacts negatively to other party systems. In this context, it is possible to say that the two-party system, which is very important in the creation of a democratic political system in England, and especially the multi-party systems that give its democratic harmony to Continental Europe, have been heavily criticized (Lijphart, 2002: 45). Discussions on the subject focus on which of the existing party systems contributes the most to the democratic quality of the political system. While these discussions argue that one party system gives the best results in establishing democracy, they state that the other party system creates problematic areas in the formation of democratic government. In this respect, the rejection of party systems necessarily affirms the party system in a particular country, while the party systems in other countries express undemocratic tendencies.

All criticisms against political parties should be evaluated in the context of paradigms that change depending on the position of political parties in the political system over time. The criticisms made in the years when political parties were relatively new completely reject the existence of political parties. Political parties, which have become irrefutable institutions of representative democracy over time, have begun to receive partial criticism. In the following years, the criticism of political parties continued to be made institutionally, and the relationship between political parties and democracy was started to be questioned in the context of party systems (Heywood, 2016: 381). Criticisms against political parties today, on the other hand, point to the existence of institutions that are candidates to take the place of political parties in modern societies, emphasizing the unnecessaryness of parties. These criticisms are characterized as "the inevitable decline of parties" (Montero & Gunther, 2002: 1) due to the problems of political parties.

2.3. Approaches That Political Parties Are In Falling

It is an opinion that questions the existence of political parties in the political system, such as the views on the decline of political parties and the criticisms made against the parties in the first period of their emergence (Montero & Gunther, 2002: 3). These views question the existence of parties with the claims they put forward in the context of various perspectives (Heywood, 2006: 382).

While Gunther and Montero explain the idea of the decline of political parties by explaining the difficulties faced by the parties in the modern period, they base these difficulties on the emergence of new demands from this class as a result of the expansion of the middle class and the inability of worker-based parties to meet these demands. However, the representation functions of political parties have faced a challenge that new political movements (Heywood, 2006: 382) have never encountered before (Montero & Gunther, 2002: 3). This situation has also changed the nature of political participation. Equipped individuals with diversified information-communication opportunities can share their knowledge from independent sources without being tied to the institutional structure of the political party. In terms of individuals, access to information is evaluated in terms of an egalitarian world (Wallerstein, 2016: 279). The natural result of this is the inability of the parties to fulfill their representation function and the weakening of the bond established by political parties between the citizens and the government (Montero & Gunther, 2002: 4). In addition to all these, the technological breakthroughs that have taken place in recent years also eliminate the necessity of relying on an

institutional structure for the communication between citizens (Hobsbawm, 2008: 6). This, in turn, affects political participation and weakens the political relationship established within the party institutional structure among citizens (Montero & Gunther, 2002: 5). To put it more clearly, the decline of political parties in the modern era is attributed to the failure of these structures to fulfill their representative duties properly and their failure to establish the link between the public and the government, and the decline in party membership and partisanship, especially starting from the late 1950s (Heywood, 2006: 381- 382).

The effects of these developments which caused the decline of political parties in the modern period on them have been a separate discussion topic. According to Daalder, there are three basic views on whether or how parties can survive against new political movements (Daalder, 2002: 51). The first of these views is the view that the bond established by political parties between the people and the government in a certain period fulfills an important function and completes its historical mission. According to this, political parties have realized their purpose of existence by taking on the role of being a bridge between the people and the state, which was assigned to them in history (Rokkan, 1970). Therefore, the development line of modern society forces political parties to leave the historical scene by leaving their existence to other structures. In this respect, the disappearance of political parties is destined (Daalder, 2002: 51-52).

Contrary to the view of Rokkan, who argues that political parties will disappear as a result of the difficulties they face in the modern era, there are opinions that argue that it will not be possible to completely erase political parties from the stage of history. The first of these is the view that argues that although political parties continue to exist, they cannot regain their former importance. This view, which questions whether the existence of political parties really makes a difference in the political system, has two aspects suggesting that "action groups" will replace political parties and perform their functions, and/or by using the tools of direct democracy more intensely, the weight will shift from parties to them in the political system (Daalder, 2002: 53). In the first aspect, the aforementioned view argues that the importance of political parties in the context of the "institutional pluralism" phenomenon will decrease, leaving the fulfillment of their functions to various institutions. Today, Perkin (2011) expressed this with the concept of "corporatocracy". The second aspect of this view argues that with the referendum and similar semi-direct democracy instruments, the fact that the public's political participation in more specific issues is realized through parties will weaken (Daalder, 2002: 53).

The explanations on the situation of political parties in today's societies that they will necessarily disappear and not disappear but only lose their importance are the views that follow in parallel with the view of the decline of the parties. In addition to these two views, it is necessary to point out the existence of a third view. This is the view that parties will cease to see the functions they have seen in history in a classical way and that they will adapt to the political system by redefining their functions. What is more important than how political parties are defined and classified today is that they have to constantly change themselves in order to win elections. In fact, all the activities of political parties to collect votes developed with the acceptance of universal suffrage, leading to the formation of mass parties and then catch-all parties. After that, the changes in the world, especially in the 1990s and after, show that there is a very serious need for a new political party conceptualization in economic, social and political terms. In particular, the radical change created by the globalization process reveals that the conditions and theory before the 1980s are now incapable of evaluating political parties from a conceptual and practical point of view.

2.4. Challenging Conditions For Political Parties And Globalization

Globalization is not just a phenomenon that has an impact on a single phenomenon. The anatomy of the political, social and economic relations of the established order in the world is inevitably affected by the effects of globalization. Different traces of this influence process emerge in every country and society. Globalization is a phenomenon that not only leaves traces but also changes economic and political structures (Kissinger, 2014). In other words, each system is affected by the globalization wave at different levels. The rate of spread of this wave can be explained by the strengthening of communication channels on the internet and reaching individuals with the developing technology. So much so that the knowledge of a political or social change in Western Europe has the power to affect societies or politics in Africa or Asia by spreading rapidly all over the world. In this sense, it can be thought that globalization has an unruly, maverick nature (Bauman, 2012: 64). However, it is obvious that globalization is a concept that affects the whole world. Scholte (2002) thinks that this general effect is directly related to concepts such as internationalization, liberalization, universalization, and westernization.

Apart from the effect of globalization on communication channels, its economic effects are also very important. While the economic power in the hands of the states has centered them as an actor in the global sense, the economic power of international financial institutions and multinational companies has caused

them too as an actor to appear on the scene. Therefore, the state, global capital actors, non-governmental organizations are confronted in more interactive and complex processes both in international relations and in the internal affairs of the countries. One of the biggest recent examples of this situation is undoubtedly the economic war between the USA and China. This process, in which commercial enterprises and governments are involved, has developed especially after Trump's sanctions on China in 2018, and it is very difficult to predict its long-term effects (Bown, 2019: 131). Therefore, it is seen that there will be a process where state administrators and political parties will have difficulties both in terms of commercial rules and companies. As a result of this rapidly developing process, the need for states and political authorities governing states to reposition themselves arises. Although this positioning differs from country to country, it has been evaluated with its negative and positive aspects and changes have been experienced accordingly. In this respect, Heywood (2006) considers being economically weak and being inadequate in legal norms among the negative elements of globalization. One of the evaluations made in the context of the negative effects of globalization was made by John Naisbitt. Naisbitt said, "Political parties are dead. Don't the leaders see the difference in this?" (Naisbitt, 1994: 24). These words, in fact, express how negative globalization is and how destructive the traditional role of the state is, according to Naisbitt. However, when we look at the present instead of predicting what will happen in the future, it is possible to see that Naisbitt's approach has not been fully realized yet. However, there is also the fact that there is a factual process in which globalization erodes the nation-state, melts different national identities into the pot of popular culture, and makes the state and the political parties governing the state conservative against this transformation. It would be appropriate to emphasize the post-modern aspect of this phenomenon (Arpacı, 2013: 136). The manifestations of globalization shaking the modern institutional order and such as localization instead of centralization, and multi-partness instead of unity will be perceived very negatively in terms of political administrations. Naisbitt said, "As democracy increases, the number of countries, that is, the number of parts of the global economy that is getting smaller, also increases. The next years will be determined by the spread of the right to self-government" (Naisbitt, 1994:215). According to this approach, it is a matter of existence for the state and democratic systems to preserve their central structures and for the political parties performing this duty to adapt themselves to the new order. Otherwise, it does not seem possible for the nation-state and representative democracy to exist in the conditions of the modern period. The possibility of this, of course, depends on the political parties' re-establishing a different model of relationship with individuals and communities. In terms of Western countries that have completed their political and economic institutionalization, the severity of the situation is better than developing and underdeveloped countries. Because the pressure created by the already Western-centered globalization will naturally create a much more difficult process to digest in non-Western regions. However, the words of the President of the United States of America, Donald Trump, "*The future will belong to patriots, not globalists*" (Trump, 2019) show that the West is also seriously affected by globalization and that the nation-state has taken a position to oppose globalization in the West. In order to avoid the political, social and economic effects of globalization, it is necessary to be isolated from the whole world, which is practically impossible today. For this reason, the number of examples where political parties are ineffective and weak in underdeveloped countries is substantial. In states that do not have economic power and have not achieved political stability, there are not many opportunities that political powers can use in terms of country administration, capital relations and social relations. For this reason, the political powers of the developed countries in the West are better able to cope with the waves created by globalization. According to Aydoğın, democracies in the West are the whole of political movements that are formed as a result of an intense struggle for democracy and have high accumulation (Aydoğın, 2006: 21). In this respect, the situation of political parties in the West against the phenomenon of globalization will be different from those of non-Western political parties. However, in general, political parties had to redesign some relations in the globalization process and take a new position regarding these relations. The rapidly developing technology and industrialization after the industrial revolution caused the world trade to grow exponentially. At the same time, increasing population and increasing population movements between countries have resulted in transparency of national borders and increased international interaction. The development of information technologies and the strengthening of communication channels have reached their zenith, especially with the internet starting to connect the whole world. According to Naisbitt, the realization of the electronic revolution renders representative democracy and economies of scale obsolete (Naisbitt, 1994: 24). However, the spread of the internet around the world and the development and spread of social media have brought people all over the world together in an interactive and supranational public space. Therefore, different cultures came closer to each other under the roof of popular culture, and everyone was able to be aware of the social developments in the world and react instantly. This situation formed the social base of globalization and started to appeal to the x, y and z

generations thanks to the blessings offered by the internet. The fact that local and international communication is mutual, instant and continuous means that individuals and masses interact with each other in terms of politics (Aziz, 2019: 3). In terms of political parties, this relationship has spread from the party leader to the leadership, from the members to the voters and the lowest segments of the society. Even people who did not declare their political identity before, can share political discourse or symbols in the profiles they create on social media providers with communication networks such as Twitter, Facebook or Instagram (Eşki & Saygılı, 2016: 137), and can have discussions independent of political party organs. This situation has completely affected the propaganda and indoctrination process of political parties through their affiliated organizations or through a single channel. While political parties partially lost control on the basis of base and members, they also started a more interactive political process by using the same communication channels and gained certain advantages from it. It is not possible to ignore the financial dimension in the context of the effects of globalization. In fact, the movement created by non-state financial power centers in the last hundred years has accelerated other technical developments. In this respect, we cannot consider the issue independent of the impact of financial movements.

Financial movements in the world have developed rapidly in the last hundred years and have connected the economic unit to its own global network. Especially in the 1990s and later, developments in information and communication technologies (Castells, 1998) enabled money to circulate freely all over the world and enter from small companies to small households. Thus, it has been possible for international financial institutions to interact comfortably with small actors, state institutions and individuals in nations through their local branches. The strengthening of this financial relationship network means the introduction of finance between political authorities, institutions and voters. In addition, the role of international finance in matters such as foreign borrowing and repayment of debts in the implementation of government policies by political parties has gradually grown. The growth of this role means that independent capital has become an indispensable actor in terms of political parties. Moreover, the growth in global capital can limit the effects of national capital representatives (Naisbitt, 1994: 24). Especially the political parties of the developing countries want to reach the finance needed to fulfill their election promises and this is generally obtained from foreign sources. Even this situation allows global capital institutions to have a say in the national policies of the countries. On the other hand, meeting the economic expectations of the political party base and potential voters is one of the biggest agenda items of the countries. Financial movements are not only related to the supply of resources, but also attracting direct or indirect investments to the country and increasing economic welfare (Held vd, 1999) are also on the economic agendas of political parties. Political parties are under pressure to implement reforms such as business feasibility, financial transparency and raising democratic standards in order to ensure the entry of foreign investments into the country. As a matter of fact, the formation of this pressure has a positive effect on developing economies such as Turkey. However, in terms of states that do not have strong national capital, it can be said that it restricts political parties from producing fully independent policies, which will also be reflected in domestic politics. This situation causes criticism of governments without government (Naisbitt, 1994: 24). Because in a developing or underdeveloped country, if representative democracy is functioning institutionally, the impact of winning elections, recruiting party members and keeping members affiliated with the party is undeniably great in terms of economy. Reducing unemployment, if any, in the country, increasing per capita income, improving the quality of health and education services, improving transportation and technological infrastructure depend on finding the necessary resources for the investments to be made. Finally, political parties need economic resources to carry out their activities across the country. The two biggest sources where this need is met are the state aids received and the dues received from the members, depending on the country of origin. Today, however, the activities and propaganda processes of political parties are more complex and diverse than in the past. This situation has revealed the need to diversify and increase the financial resources required. Therefore, donations to parties are also important. The most important source of these donations is free market actors. Because in the current century, the economic power of capital and companies is greater than that of many states. These organizations increase their investments, diversify or shift their investments to other markets according to the policies of political parties in the countries in which they operate. As such, the principle of interdependence between political parties and companies begins to operate in representative democracies. Therefore, companies have some expectations from political parties. In return, political parties have to get support from companies in their election processes and some activities. In this process, interdependence sometimes evolves into cooperation and sometimes into conflicts and competition in terms of the capital-politics relationship. However, according to Naisbitt, since global politics is no longer shaped by independence but by economy, politicians have started to develop behaviors in this direction (Naisbitt, 1994: 117).

3. Discussion

In the globalizing world, political parties communicate with the society through many different channels. In the classical sense, propaganda activities during election periods, activities of party organizations to recruit members to the party, use of written and visual media tools within the scope of advertising and public relations are some of these communication methods. However, while modern nation states allow political parties to take over the power for a certain period of time, they have made this subject to legal norms. Political parties also have to guarantee the rights of citizens in the negative sense. In order to protect general freedoms, the positive rights of the state in the legal context have been developed to restrict some freedoms (Pettit, 1998). This is the basis of the legal legitimacy of the state. Political parties, on the other hand, develop policies and operate the political order within the framework of this structure. As a result of the shocking acceleration of economic and political transformation by globalization, the power of the state to maintain the balance in the legal order has decreased and the concept of legitimacy has begun to transform. In this context, it is no longer sufficient to use the classical tools of the modern era in the relations of political parties with both voters and party members. Criticisms that the end of representative democracy has come (Naisbitt, 1994: 24) are also formed in this context. Because different segments of the society are dealing with each other and with segments that are in different political ranks by using order and continuous interactive communication channels. Heywood (2016: 159) explained the voluntary acceptance of authority in the political sense on the basis of legitimacy. In this context, the fact that political parties are subject to the consent of the society while using the state authority is to ensure legitimacy. The diversity and differences created by globalization have made it more and more complex to consent to authority. According to Naisbitt, globalization can lead to the formation of tighter ties in societies such as religion, language and ethnicity (Naisbitt, 1994: 24). Therefore, when political parties enter into relations with individuals and communities, they may encounter different social tendencies, as Naisbitt states. In addition, representatives of political parties are also a part of this process. Due to the functioning of representative democracy, political parties now have to continue to establish close ties with the voters who voted for them and with the sympathizers who adopt the party ideology. However, the nature of this relationship and the differences between the masses are gradually decreasing. The distinction Duverger (1974) made between voters and sympathizers is now highly eroded. Because in the past, the voters, called the silent majority, used to show their political orientation in the elections without revealing their political colors. However, today, both social media shares, data obtained from people using internet data, and continuous surveys and scientific studies are used as data by parties and other institutions of instant political trend changes. While this situation allows the momentary changes in political tendencies to be partially known, it also makes it open to manipulation. Because the sharing of symbols and verbal expressions with political content by individuals and communities increases the total data size, while increasing the standard deviation share and manipulation. Therefore, the success of companies conducting research for elections in Turkey in recent years has begun to be questioned. In an environment where relations have become very complex, information pollution has increased, and individuals and communities are constantly confused, it can be easily understood from the example of Turkey that instant political data can change rapidly in a short time. The emergence of political processes in which this unpredictability increases, necessitates the political parties to adapt to this situation and take precautions. Especially after the 1980s, it has been seen that the understanding of the social state has begun to change in OECD countries. Reducing state intervention, privatizations, and reducing social services caused problems especially in unemployment (Habermas, 2018: 60). Today, the decline of the economic power of the state is one of the most obvious consequences of globalization, and it will be inevitable for representative democracy to weaken even strong governments without the state's all-encompassing economic support. While this is the case in developed or developing countries, it is worse in less developed countries. The dream of going to other countries and establishing a new life for the poor masses also increases the global population movements. For example, the increase in migration movements in recent years has put a lot of pressure on states and political parties. Because the entry of a large number of immigrants through the country's borders means a mandatory change in policy items such as employment, security and integration. As the number of immigrants increases, it is not surprising that the economic concerns of the citizens increase and they begin to question the political authority. In the context of the nation state, immigrants were not seen as desirable and productive groups, unlike minorities (Kymlicka, 2016: 491). In this context, the European Union published a statement with Turkey on 16 March 2016 in order to control the number of irregular migrants in the union (Akdoğan, 2018: 69). Undoubtedly, the purpose of the European Union to publish this statement with Turkey is to refrain from the damage that irregular migrants will cause in the fields of economy and security.

The adaptation of political parties to globalization also depends on the successful adaptation of the party leadership to this process. Therefore, it is possible to say that non-traditional approaches and the demands of the new generation are more taken into account in the discourse and policies of the political parties established in the 1990s. Bringing the right concepts together and successfully applying the formulas developed by the political cadres who can observe the transformation in politics and keep up with the times means being in power and ensuring the longevity of the power. It is possible for political party cadres to create stronger communication channels with the voters by using new digital media platforms. However, due to reasons such as the difficulty of controlling digital media and the possibility of voters to organize against the political party in a short time, policy-making processes may be blocked and the democratic process may be interrupted (Maarek, 2014: 20).

Today, the development of communication technologies has led to the expansion of the public sphere. The natural result of this is that people's preferences and political-social movements are more visible. Powerful communication tools and increasing possibilities cause Duverger (1974)'s classification of people's political participation to become more complex. Prior to globalization, political movements' disclosure of their policies and propaganda were more unidirectional than from a single source or within an organization. However, in the 1990s and later, political parties began to experience difficulties both in terms of regular members and active members. Because one of the most powerful elements in a representative democracy for political dominance with traditional methods is undoubtedly human resources. Political party members are considered as the sensors of the society and convey the thoughts and complaints of the society to the party leaders (Poguntke, 2002: 13). Members perform these tasks within a certain framework and in a defined format. For example, Panebianco defines the concept of political party membership in a narrow framework as those who pay regular dues to the party and occasionally attend rallies (Panebianco, 1988: 25). According to the classical understanding, the nature of the relationship that party members establish with the political system also changes. Because the power of new communication channels now offers people the chance to exist in the political system without being a member of political parties. Therefore, political parties and their affiliated organizations, which lost their members in the new conditions of the changing world, found themselves in a crisis. To give an example, even though Norway's voter and party membership rate is high in Europe, in terms of total party membership, while it was 461,000 in 1980, this number decreased to 237,000 in 1999 (Tosun & Tosun, 2010: 27). However, the structural turn in the world has also paved the way for people to access information more easily and to reach a large number of people through the internet and then social media applications such as Twitter. For this reason, the transformation experienced all over the world with the effect of globalization has led to the questioning of concepts and the penetration of new concepts into daily life. Political parties, which have to open up to a completely different world than before, have to adapt to new conditions. As a matter of fact, this adaptation cannot prevent both the voters of political parties and the questioning of party members about legitimacy.

4. Conclusion

As in Pettit's approach, it is now seen as less acceptable and therefore less legitimate for the state to restrict the negative freedoms of citizens in order to guarantee the general good and freedoms. Because the state's beginning to lose its economic power has started to oppress the political parties between the state administration and the expectations of the citizens. Political parties have to protect the public economy, meet the demands of global companies, and stay in power by getting votes in the elections. Realizing these at the same time is now getting harder both economically and politically. In particular, the protection of social welfare and the absence of restrictions on general freedoms are among the most important elements of the oppression of citizens on political parties. In any case, nation-states had to limit themselves economically in order not to fall behind in international economic competition. It is obvious that this limitation will primarily harm the understanding of the social state. Political parties in power will not be able to operate political communication channels with voters as well as before by limiting economic autonomy. It seems that for those who argue that political parties are in decline, the effect of globalization serves as a confirmation. Although the reasons do not exactly overlap, when the results are considered, the rate of similarities is not negligible.

In today's world where capital flow has increased, the failure of political parties to fulfill the demands of capital companies means that billions of dollars of capital flow to other countries. Therefore, political parties may first want to be legitimate in the eyes of capital companies. Efforts made to meet the demands of companies such as legal regulations, exemptions and supports can have many negative effects on local businesses and citizens. In this case, political parties that have lost their national support due to the functioning of representative democracy can be removed from power. The difficulty in maintaining a balance

inside and outside may lead to the formation of unstable and discredited political parties, and to political instability in general. Political parties, which are the biggest actors of political communication in the modern period, have more opportunities in terms of social and political mobilization compared to the past. However, the globalization of even the public sphere beyond the nation-state makes it difficult to answer the question of who will determine the political agendas, where and how. However, in the new asymmetrical order, political parties have to deal with problematic topics such as economic conditions, citizens' demands, and compliance of the legal order with the new conditions. Aside from overcoming all these problems, the biggest cost of dealing with problems is undoubtedly the loss of power of nation states and political parties. The loss of power in the political sense may result in the loss of legitimacy in the eyes of the citizens and the loss of the meaning of political representation. It is an undeniable fact that globalization has staggering effects in the political context. However, if political parties lose their administrative power in the near future and a deep legitimacy crisis arises, unanswered questions will be asked. These questions will be about the future of democracy and which actors will be closer to political legitimacy.

References

- Ağaoğulları, M. A. and Kökler, L. (2013). *Tanrı devletinden kral-devlete* (6th Ed.). Ankara: İmge Publishing.
- Akdoğan, M. (2018). *Avrupa Birliği'nin Sınırlarına Dayanan Mülteci Krizi ve Yönetimi*, Journal of Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi, 1 (1): 48-75.
- Araslı, O. (1972). *Adaylık kavramı ve türkiye'de milletvekilliği adaylığı*. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Publishing.
- Arpacı, I. (2013). *Küreselleşme sürecinde siyasi parti-lider ilişkisi, küreselleşme, uluslararası sistem ve siyasi partiler*, Tuncel, G. (Ed.) Malatya: Bilsam Publishing. ISBN: 978-605-5026-02-8.
- Aydoğan, M. (2006). *Küreselleşme ve siyasi partiler* (2nd Ed). İzmir: Umay Publishing.
- Aziz, A. (2019). *Siyasal iletişim* (8th Ed). Ankara: Nobel Publishing.
- Baharçipek, A. (2013). *Küresel uluslararası sistem ve siyasi partiler, küreselleşme, uluslararası sistem ve siyasi partiler*. Tuncel, G. (Ed), Malatya: Bilsam Publishing. ISBN: 978-605-5026-02-8.
- Bartolini, S., Mair, P. (2001). *Challenges to contemporary political parties, political parties and democracy*. Diamond, L. and Gunther, L. (Ed), Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Bauman, Z. (2012). *Küreselleşme: toplumsal sonuçları*. (Trans. A. Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Publishing.
- Berkes, N. (1946). *Siyasî partiler: ingiltere, amerika, fransa ve almanya'da muhafazakâr, liberal, sosyalist, kommunist vs. partilerin tarihi ve programları. bugünkü avrupa memleketlerindeki bellibaşlı parti cereyanları*. İstanbul: Yurt ve Dünya Publishing.
- Bown, C. P. (2019). *The 2018 US-China trade conflict after forty years of special protection*. China, Economic Journal, 12(2), 109-136.
- Daalder, H. (2002). *Parties: denied, dismissed or redundant? A critique, political parties: old concepts and new challenges*. Gunther, R., Montero, J. R. and Linz, J. J. (Ed), Oxford: Oxford University Press.
- Daver, B. (1985). *İstiklal savaşında ordu-politika ilişkileri, ikinci askeri tarih semineri bildirileri*. Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Duverger, M. (1974). *Siyasi partiler*. (Trans. E. Özbudun). Ankara: Bilgi Publisher.
- Castells, M. (1998). *End of millenium, vol. III*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Eşki, H. and Saygılı, R. (2016). Küresel dünyada ulus devlet. *Journal of Sosyal Ekonomik Araştırmalar*, 16(32), 127-147.
- Habermas, J. (2018). *Küreselleşme ve milli devletlerin geleceği*. (Trans. M. Beyzataş). İstanbul: Yarın Publications. ISBN: 978-605-9931-37-3.
- Held, D., McGrew, A., Goldblatt, D. and Perraton, J. (1999). *Global transformations: politics, economics and culture*. Stanford: Stanford University Press.
- Heywood, A. and Kalkan, B. (Ed). (2006). *Siyaset*. (Trans. B. B. Özipek, Z. Kopuzlu). Ankara: Liberte Publications.
- Hobsbawm, E. J. (2008). *Küreselleşme, demokrasi ve terörizm*. (Trans. O. Akınay). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Kapani, M. (2004). *Politika bilimine giriş*. Ankara: Bilgi Publisher.
- Katz, R., Mair, P. (2002). *The ascendancy of the party in public office: party organizational change in twentieth century democracies, political parties: old concepts and new challenges*. (Ed) Gunther, R., Montero, J. R. and Linz, J. J, Oxford: Oxford University Press.
- Kymlicka, W. (2016). *Çağdaş siyaset felsefesine giriş*. (Trans. E. Kılıç.). İstanbul: İstanbul Bilgi University Press.

- La Palombara, J., Weiner, M. (1966). *The origin and development of political parties, political parties and political development*. (Ed) LA Palombara, J. and Weiner, M., Princeton: Princeton University Press.
- Lijphart, A. (2002). *Çağdaş demokrasiler: yirmi bir ülkede çoğunlukçu ve oydaşmacı yönetim örüntüleri*. (Trans. E. Özbudun, E. Onulduran). Ankara: Yetkin Publications.
- Maarek, P. J. (2014). *Politics 2.0: New forms of digital political marketing and political communication*. Tripodos, (34), 13-22.
- Montero, J. R., Gunther, (2002). *Introduction: reviewing and reassessing parties, political parties: old concepts and new challenges*. (Ed) R., Gunther, R., Montero, J. R. and Linz, J. J., Oxford: Oxford University Press.
- Mutlu, A. (2005). *Kurumsallaşmış demokrasilerdeki siyasi partiler sistemi ile ülkemizdeki siyasi partiler sisteminin karşılaştırmalı değerlendirilmesi ve özgün model arayışları*. Ankara: İçişleri Bakanlığı.
- Naisbitt, J. (1994). *Global paradoks: büyüyen dünya ekonomisinin güçlenen küçük oyuncularını*. (Trans. S. Gül). İstanbul: Sabah Kitapları.
- Neumann, S. (1956). *Toward a comparative study of political parties, modern political parties*. (Ed) Neumann, S. Chicago: The University of Chicago Press.
- Örs, B. (2015). *İdeoloji: karmaşık dünyayı anlaşılır kılmak, modern siyasal ideolojiler*. (Ed) Örs, B., İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Publications.
- Özbudun, E. (1977). *Siyasi partiler*. Ankara: AÜHF Publications.
- Panbianco A. (1988). *Political parties: organization and power*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Perkin, J. (2011). *Bir ekonomik tetikçinin itirafları-ii: ekonomik tetikçiler, çakallar, dünya bankası ve IMF*. (Trans. C. Taşçıoğlu). Ankara: April Publishing.
- Pettit, P. (1998). *Cumhuriyetçilik: bir özgürlük ve yönetim teorisi*. (Trans. A. Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Publications.
- Poguntke T. (2002). *Party organizational linkage: parties without firm social roots? political parties in the new Europe*. (Ed) Luther K.R and Müler Rommel, F. New York: Oxford University Press.
- Rokkan, S. (1970). The growth and structuring of mass politics in western europe: reflections of possible models of explanation. *Scandinavian political studies*, 5(A5), 65-83.
- Saribay, A. Y. (1997). *99 soruda siyasal partiler*. Bursa: Radikal Gazetesi Publications.
- Scholte, J. A. (2000). *Globalization: a critical introduction*. New York: St. Martin's Press.
- Tanilli, S. (2007). *Devlet ve demokrasi* (4th Ed), İstanbul: Alkım Publications.
- Teziç, E. (2004). *Anayasa hukuku*. İstanbul: Beta Publications.
- Tosun, T. and Tosun, E. (2010). *Türkiye' de siyasal parti üyeliği ve katılım*. İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Trump, D. (2019). The future will belong to patriots, not globalists. (in 24 September 2019). Retrieved from, <https://www.thetimes.co.uk/article/globalism-is-over-declares-trump-tells-un-3rtgqclwn>.
- Wallerstein; I. (2019). *Bildiğimiz dünyanın sonu: yirmi birinci yüzyıl için sosyal bilim*. (Trans. T. Birkan). İstanbul: Metis Publications.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

BİR KUŞAK BİR YOL PROJESİNİN ORTAYA ÇIKIŞINDAKİ ANA ETMENLER: ÇİN HALK CUMHURİYETİ (ÇHC) BAKIŞ AÇISI

Main Factors in the Emergence of the One Belt One Road Project: the People's Republic of China Perspective

Mehmet Serdar ÇELİK¹, Demir Ali AKYAR² ve Bulut Ozan CEYLAN³

¹ Arş. Gör. Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, Denizcilik Fakültesi, e-posta:mcelik@bandirma.edu.tr, orcid.org/0000-0001-5971-9405

² Arş. Gör. Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, Denizcilik Fakültesi, e-posta:dakyar@bandirma.edu.tr, orcid.org/0000-0003-3853-0042

³ Arş. Gör. Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, Denizcilik Fakültesi, e-posta:bceylan@bandirma.edu.tr, orcid.org/0000-0003-1182-3566

Derleme Makale/Review Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
11.04.2022

Kabul/Accepted:
02.09.2022

DOI:

10.18069/firatsbed.1101869

Anahtar Kelimeler

Bir Kuşak Bir Yol, Deniz
İpek Yolu, İpek Yolu
Ekonomik Kuşağı, Çin
Halk Cumhuriyeti

Keywords

One Belt One Road,
Maritime Silk Road, Silk
Road Economic Belt, China

ÖZ

Bir Kuşak Bir Yol (BKBY) projesi, dünya ticaretine yön verecek büyüklükte bir proje olup, girişime altmış beşden fazla ülke dâhil olmuştur. BKBY dünya nüfusunun büyük bir kısmını etkileyecek devasa bir taşımacılık projesidir. Girişimin kara tarafı olan “İpek Yolu Ekonomik Kuşağı” Avrasya kıtası boyunca uzanan karayolu, demiryolu ve petrol boru hatlarından meydana gelen bir altyapı ağı oluşturmaktadır. Girişimin deniz taşımacılığı tarafını oluşturan “Deniz İpek Yolu” projesi, Doğu Asya ile Avrupa ve Akdeniz arasındaki, Güney Asya ile Doğu Afrika arasındaki ve Batı Pasifik ile Hint Okyanusu arasındaki ulaştırma bağlantısını büyük ölçüde geliştirecektir. BKBY projesi sadece kara ve deniz taşımacılığını değil, taşımacılıkla ilgili bütün sektörleri etkileyecektir. Çalışmada, dünyanın ikinci büyük ekonomisine sahip olan ve projenin yürütücüsü olan Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC)’nin, projeyi ortaya çıkarmasındaki iç ve dış motivasyon kaynakları incelenecektir. Çalışmada, uluslararası taşımacılık sektöründe çalışanların, ÇHC’nin bu projeyi neden öne çıkardığını öğrenmesi amaçlanmıştır. Ayrıca bu çalışma ile proje kapsamında, küresel bazda hangi unsurların değişebileceği tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada yürütülen literatür çalışması dahilinde, projeye alakalı çalışmalara ulaşılsa da, özel olarak ÇHC’nin projeye bakışını anlatan detaylı bir çalışmaya ulaşılamamıştır. Çalışmada kapsamlı bir literatür taraması yapılarak ÇHC’nin projeyi ele almasındaki ana motivasyon kaynakları incelenip ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır.

ABSTRACT

The One Belt One Road (OBOR) is a crucial project to direct world trade, and more than sixty-five countries have been involved in the initiative. BKBY is a huge transportation project that will affect a large part of the world's population. The "Silk Road Economic Belt", which is the landside of the project, constitutes an infrastructure network consisting of highways, railways, and oil pipelines stretching across the Eurasian continent. Maritime Silk Road project will greatly improve the transport link between East Asia and Europe and the Mediterranean, between South Asia and East Africa, and between the Western Pacific and the Indian Ocean. OBOR will affect not only land and sea transportation but also all sectors related to transportation. In this study, the internal and external motivation sources of China, which has the world's second-largest economy and is the executive of the project, will be examined. The study is aimed at those working in the transportation sector to learn about China's approach to the project and why it gives importance to this international project. Although studies related to this project were reached within the literature research carried out, a study that specifically addressed China's approach in internal and external context could not be reached. In the study, a comprehensive literature review was made and the main motivation sources for China's handling of the project were examined and explained in detail.

Atf/Citation: Çelik, M.S., Akyar, D.A. ve Ceylan, B.O. (2022). Bir Kuşak Bir Yol Projesinin Ortaya Çıkışındaki Ana Etmenler: Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC) Bakış Açısı. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 3(1125-1139).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Mehmet Serdar ÇELİK, mcelik@bandirma.edu.tr

1. Giriş

UNCTAD'ın 7 Temmuz'da yayınlanan Küresel Ticaret raporuna göre, küresel ticaretin değeri, 2021 yılının ilk çeyreğine göre yaklaşık 1 trilyon dolarlık bir artışla 2022'nin ilk çeyreğinde 7.7 trilyon dolara yükseldi. Rapora göre, 2022 yılının ilk çeyreğinde ticaret büyüme oranları, Doğu Asya ve Pasifik bölgelerinde biraz daha düşük olmasına rağmen, tüm coğrafi bölgelerde güçlü kaldı (UNCTAD, 2022). Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC)'nin büyük bir ekonomik güç olarak yeniden ortaya çıkışı, son kırk yılda küreselleşmenin merkezine oturmasıyla gerçekleşmiştir. Dünya ekonomisinin ağırlık merkezinde Doğu Asya'ya önemli bir kayma oluşmuştur. Gayri safi yurtiçi hasıla açısından ÇHC'nin, 2028' dan sonra Amerika Birleşik Devletleri'ni geçerek zirveye oturması öngörülmektedir (Jenkins, 2022).

Bir Kuşak Bir Yol (BKBY), dünya nüfusunun ve ticaretinin büyük bir bölümünü birbirine bağlamayı ve yeni işletmeler için fırsat yaratmayı amaçlayan uluslararası taşımacılık projesidir. Girişim dünya çapında iş, barış ve ülkeler arasındaki ulaşım altyapısı gelişimini sağlamak için tarihi bir kilometre taşıdır (Hosain ve Hossain, 2019). BKBY projesi, 'İpek Yolu Ekonomik Kuşağıyla (İYEK)' beraber ve 'Deniz İpek Yolu (DİY)', rotaları dünya ticaretinin yaklaşık %35'ini oluşturan 65'ten fazla ülkeyi, dünya nüfusunun %62'sinden fazlasını ve dünya nüfusunun gayri safi yurt içi hasılatının %31'inden fazlasını oluşturan ekonomileri birbirine entegre edecektir. Proje enerji, telekomünikasyon, demiryolları, otoyollar ve liman altyapı projeleri şeklinde kendini gösterecektir (LBIA, 2017). ÇHC'nin milyarlarca dolarlık projesi, küresel hâkimiyet amacıyla ortaya çıkması ve devlet destekli bir girişim olması, ÇHC'nin yavaşlayan ekonomisine dinamik bir yapı kazandırmada ülkenin önde gelen politikalarından biri haline gelmiştir (Kuo ve Kommenda, 2018). İpek Yolu Ekonomik Kuşağı; ÇHC, Orta Asya, Rusya, Orta ve Doğu Avrupa ile Batı Avrupa'yı bir araya getirmeye odaklanmaktadır. Girişimin ÇHC'ni küresel meselelerde önemli bir rol oynamasına öncülük etmesi amaçlanmaktadır. Altyapı inşaatı ve çelik imalatı gibi aşırı üretimin olduğu sektörlerde ihracat kapasitesi ihtiyacının altını çizen 'Bir Kuşak Bir Yol' girişimi içim temel amaç, ülkeler arasındaki ticaretin darboğazlarını hafifletmek, etkin ve verimli lojistik hizmetler ile iyi bağlantılı bir ulaşım altyapısına nasıl sahip olunacağı konusunda üye ülkelere yol göstermektir (Herrero ve Xu, 2017).

Projenin, ticaret ve yatırım açısından, ülkelerin birbirleriyle olan ilişkilerinde, girişimin katılımcı ülkeleriyle anlaşmaya yönelik üst düzey bir siyasi işbirliğini içermektedir. Girişiminin kapsadığı alanları şu şekilde sıralayabiliriz:

- 1) Karayolu, Demiryolu, Liman Altyapı projeleri
- 2) Enerji ve güç
- 3) Kamu hizmetleri
- 4) Ulaştırma, lojistik ve inşaat
- 5) Finansal piyasalar
- 6) Teknolojik gelişmeler, telekom, medya ve bilgi teknolojisi (DLA PIPER, 2018).

BKBY girişiminin, tüm katılımcı ülkeler arasında çok taraflı anlaşmaların kurulmasına ilişkin Avrupa standartlarını uygulamadığını belirtmek gereklidir. ÇHC yaklaşımı, yerel firmaları yeni ticaret pazarlarına erişmeye teşvik edecek, diplomatik çözümlere yardımcı olacak, banka kredisine erişimi kolaylaştıracaktır. Girişim ÇHC'nin diplomatik alanda etkisini artıran, ticaretin uluslararası genişleme standartlarını basitleştirecek, ekonomik ve ticari ilişkiler üzerinde belirleyici olacaktır (Foo ve diğ., 2020; Hosain ve Hossain, 2019).

ÇHC'nin projeye yatıracağı sermayenin yaklaşık 300 milyar dolar olduğu tahmin edilmektedir ve bu rakamların özel kreditorlerin ve yatırımcıların ifadesiyle kaldıraç etkisi dikkate alınmadan ortaya çıktığı söylenmektedir (Godement, 2015). Yapılan yatırımlar çerçevesinde yakın zamanda tamamlanabilecek bazı y projeleri şöyle sıralayabiliriz: Pakistan ve Burma'daki kara yolları ve boru hatları için planlar; Sri Lanka ve Bangladeş de ki liman inşaat işleri, orta-batı şehri Chongqing bölgesinden kuzey-batı Xinjiang şehri üzerinden Avrupa ve Orta Asya'ya demiryolu yük sistemlerinin kurulması. ÇHC yönetimi, yaklaşık 1 trilyon dolar harcayacak, kırktan fazla ülkeyle yaptığı ticaret işleminin değerini on yıl içinde yaklaşık 2,5 trilyon dolara çıkaracaktır. Bu yatırım hacmi, Marshall Planı'ndan bu yana ekonomik diplomasi alanında yapılan en büyük girişimlerden biri olarak görülebilir (Wang, 2015).

2. Bir Kuşak Bir Yol Projesi

İpek yolunun geçmişten günümüze tarihi, ÇHC'nin İpek Yolu'nu ilk kurduğu 15. yüzyıldan itibaren başlar (Robbins, 2017). Bu yol, ÇHC devletinden Hindistan ve Sri Lanka'ya kadar uzanan 4500 km uzunluğunda dönemin en önemli ticari yollarından biridir (Winter, 2016). İpek yüklü kervanlar genellikle bu tarihi yolun güzergâhından geçerek bu geçidin önemli bir tarihi ve ekonomik yapı haline gelmesini sağlamıştır (MI, 2019).

ÇHC Devlet Başkanı Xi'nin Eylül 2013'te dünya medyasına duyurduğu gibi, 'Bir Kuşak Bir Yol', ÇHC merkezi hükümeti tarafından bu cephede yaratıcılığın ana uzantısını temsil etmektedir (Nie, 2016). Bir Kuşak Bir Yol projesinin kara tarafı, 'Kara İpek Yolu' olarak da adlandırılan ÇHC anakarasını Orta Avrasya'ya bağlamayı amaçlamaktadır (Guo ve diğ., 2019). ÇHC'nin kıyı bölgelerinden başlayan ve Güneydoğu Asya bölgesi ve Afrika üzerinden Avrupa'ya bağlanan Deniz İpek Yolu projesi de BKBY projesinin ikinci kısmını oluşturmaktadır. BKBY, ÇHC'nin Avrasya kıtasındaki ülkeleri, bölgeleri, ticaret alanlarını ve ekonomileri farklı projelerle birbirine bağlama önerisi olarak değerlendirilebilir (Huang, 2016) (Şekil 1).

Şekil 1. Bir Kuşak Bir Yol Rotaları (Kaynak: Liu ve diğ., 2020'den uyarlanmıştır.)

Bu projenin temel amacı, katılımcı ülkelerin ulaşım altyapılarını iyileştirmek, ulusal ve bölgesel kalkınma planlarını koordine etmektir. Özünde, BKBY projesinin hedefi:

- 1) Asya ve Avrupa üretim kapasitesini geliştirmek ve dengeli dağılımı sağlamak (Pascha, 2020);
- 2) Ulaştırma yollarını ve ticaret pazarlarını genişletmek ve birbirine bağlamak (Yu ve diğ., 2019);
- 3) Malların, hammaddelerin, enerjinin ve sermayenin taşınmasını kolaylaştırmak (Huang, 2016);
- 4) Katılımcı ülkeler arasında bilgi ve kültür alışverişini sağlamak (Ghiasy ve Zhou, 2017)
- 5) 'Finansal Entegrasyon' başlığı altında; BKBY girişimi, risk ve genel finansal etkileşimleri izleyip bu konular üzerinde çalışırken ve parasal işbirliğini artırmak (Kulaksız, 2019);
- 6) 'Politika Koordinasyonu' başlığı altında; BKBY, katılımcı ülkeleri birlikte çalışmaya ve farklı projelerde başarılı olmak için işbirliği yapmaya teşvik etmek (Visvizi, 2019);
- 7) 'Tesisler Bağlantısı' başlığı altında; BKBY girişimine katılan ülkeler arasında, engellerin kaldırılması, limanların geliştirilmesi ve yeniden inşa edilmesi, yol altyapısının düzenlenmesi gibi çeşitli düzenlemeleri kapsamaktadır (LBIA, 2017).

ÇHC hükümeti projeyi genişleterek, enerji boru hatları, elektrik şebekeleri ve yüksek hızlı fiber optik kablolar gibi yardımcı tesislerin yanı sıra demiryolu, karayolu, liman ve hava altyapı sistemlerindeki önemli yatırım projeleriyle girişimi dünya çapında önemli bir pozisyona getirmeyi amaçlamaktadır (Ghiasy ve Zhou, 2017).

2.1. İpek Yolu Ekonomik Kuşağı

Önerilen karatabanlı İpek Yolu Ekonomik Kuşağı (İYEK) projesi, Avrasya kıtası boyunca uzanan karayolu, demiryolu ve petrol boru hatlarından oluşan bir altyapı ağı oluşturmaktadır (Toktomushev, 2016). İYEK, Çin ana karasından Avrupa'ya mal taşımak için giderek daha fazla kullanılan Kazakistan, Rusya ve Beyaz Rusya

rotası üzerinden ÇHC'ni ve Avrupa'yı birbirine bağlamakta (Şekil 2). Proje kapsamında ÇHC ile Avrupa arasında Rusya'yı içermeyen bir demiryolu güzergâhının da gelecekte yapılması planlanmakta olup bu güzergâh Orta Asya ile Türkiye'yi Azerbaycan ve Gürcistan üzerinden bağlayacaktır. ÇHC yönetimi ayrıca Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, İran, Türkiye, Bulgaristan, Romanya, Macaristan, Avusturya, Almanya, Belçika ve Fransa üzerinden ÇHC ile Birleşik Krallık arasında doğrudan bir demiryolu hattı için kapsamlı bir plan üzerinde çalışmaktadır (Misiągiewicz ve Misiągiewicz, 2017).

Özet olarak İpek Yolu Ekonomik Kuşağı, ÇHC'ni aşağıdaki güzergâhlara bağlayan üç ekonomik koridor üzerinde yoğunlaşması beklenmektedir.

- 1) Birincisi: Güneydoğu Asya, Güney Asya ve Hint Okyanusu'ndaki limanlar
- 2) İkincisi: Orta Asya üzerinden Orta Doğu
- 3) Üçüncü: Orta Asya ve Rusya üzerinden Avrupa (Villafuerte ve diğ., 2016).

Şekil 2. İpek Yolu Ekonomik Kuşağı Haritası (Kaynak: PS, 2020)

2.2. Deniz İpek Yolu

Deniz İpek Yolu (DİY), limanlar yardımıyla farklı taşıma modlarındaki altyapı sistemlerinde desteğiyle bir deniz koridoru oluşturmayı amaçlamaktadır (Toktomushev, 2016). ÇHC'nin planladığı DİY, Doğu Asya ile Avrupa ve Akdeniz arasındaki, Güney Asya ile Doğu Afrika arasındaki ve Batı Pasifik ile Hint Okyanusu arasındaki bağlantıyı büyük ölçüde geliştirilmesi öngörülmektedir. Doğu Akdeniz bölgesi, Güneydoğu Asya ve Hint Okyanusu'ndaki limanların geliştirilmesi ve ticaret yollarının iyileştirilmesine yönelik "Deniz İpek Yolu Girişimi" kapsamında daha geniş altyapı projeleri bağlamında, Deniz yolları, karayolları, demiryolları ve hava yollarını birbirine bağlayarak ve bölgeler arasında yeni ticaret yolları oluşturmak ÇHC'nin ana hedeflerindedir (Misiągiewicz ve Misiągiewicz, 2017).

DİY ile ilgili önemli noktalar şu şekilde sıralanabilir:

- 1) DİY, coğrafi kapsamını yeni sulara ve yeni rotalara genişletmenin yanı sıra ÇHC'nin denizcilik rönesansının bir parçası olarak deniz iletişim bağlantılarını çeşitlendirmeye ve güvenceye almaya çalışmaktadır (Fallon, 2015; Gale and Shearer, 2018; Cigui, 2014);
- 2) DİY, 1.20 trilyon doları aşan mavi ekonomilerinin daha ileri gelişim aşamalarını takip ederek ÇHC'nin başlıca çıkarlarını korumayı hedeflemektedir. ÇHC yönetimi, gıda ve enerji güvenliğini sağlayarak ve bölgesel egemenliği vurgulayarak, uluslararası arenada söylem gücünü artırmasıyla temel çıkarlarını korumak niyetinde gözükmektedir (Len, 2015; Blanchard, 2017; Chaziza, 2019);
- 3) DİY, ÇHC'nin deniz stratejik alanının, komşu suların çok ötesine genişletmesine izin verir, böylece ÇHC güvenlik avantajlarından faydalanabilir ve risk alabilir (Singh, 2014; Chung, 2018; Mohan, 2018);

- 4) DİY, ÇHC'nin iç istikrarı olumsuz yönde etkileyebilecek ekonomik veya diplomatik izolasyona karşı direncini güçlendirmeyi amaçlayan bir engelleme stratejisi olarak görülebilir (Blanchard, 2017; Len, 2015);
- 5) DİY, farklı yıkıcı güçlerin mevcut küresel tedarik zincirlerine olan etkisini azaltması öngörülen deniz ve karatabanlı altyapıyı büyük bir üretim ve ticaret ağı rotasına bağlayarak ÇHC'nin ekonomik gücüne ve güvenliğine katkıda bulunmaktadır (Blanchard, 2017; Yoshikawa, 2016; Chen, 2018).

DİY, ÇHC kıyı limanlarını aşağıdaki bölgelere bağlamaya odaklanacaktır:

- 1) Güney Çin Denizi boyunca Güney Pasifik Okyanusu ve
- 2) Güney Çin Denizi ve Hint Okyanusu üzerinden Avrupa (Villafuerte ve diğ., 2016).
- 3) DİY'nin önemli liman şehirleri şu şekilde sıralanmaktadır:
- 4) Pire (Yunanistan)
- 5) Mombasa (Kenya)
- 6) Cibuti (Kızıldeniz'e yakın)
- 7) Gwadar (Pakistan)
- 8) Kolombo ve Hambantota (Sri Lanka)
- 9) Jakarta ve Batam Adası (Endonezya)
- 10) Kyaukpyu (Myanmar)
- 11) Kuantan (Malezya) (LBIA, 2017) (Şekil 3).

Şekil 3. Deniz İpek Yolu'nun Önemli Liman Şehirleri Haritası (Kaynak: LBIA, 2017)

3. ÇHC'nin Motivasyon Kaynakları

Fazla kapasite problemi, 2013 öncesi ÇHC hükümeti için en önemli sorunlardan biriydi, bu nedenle hükümet tarafından ÇHC'nin ekonomik ve endüstriyel yapısına yardımcı olacak çözümler aranmaktaydı (Yang ve diğ., 2018; Lin ve diğ., 2018; Du ve Li, 2019; Hu ve diğ., 2020). Çin'de 2008 yılından sonra uygulanan ekonomik modeller ve çalışmalar incelendiğinde aşırı kapasite probleminin çözümü için çalışmalar yapıldığı görülmüştür. Sorun etkin bir şekilde çözülememişti, ancak bu değişiklikler ÇHC hükümeti için, 2009 mali krizi boyunca endüstriyel ve ekonomik büyümeye yardımcı oldu (Zhang ve diğ., 2019; Song ve diğ., 2011; Breslin, 2011; Yalta, 2013). BKBY'un ilk ortaya çıkış fikri 2012 yılına kadar takip edilebilir, çünkü Çinli uzmanlar mevcut sorunların üstesinden gelebilmek için Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Marshall Planı'nı analiz ettiler (Lin, 2012). Küresel inşaat ve altyapı girişimlerine yardımcı olacak yeni ABD Marshall Planı veya ÇHC hükümeti Marshall Planı olarak adlandırılan bu proje, ÇHC'nin iç sorunlarına yardımcı olmak için üye ülkeler arasındaki ekonomik entegrasyonu artırmayı hedeflemektedir. Otoyol, demiryolu, liman ve havaalanı girişimleri gibi yatırım projeleri, küresel ekonomiyi canlandırmaya yardımcı olacaktır ve ÇHC hükümetinin yerel aşırı kapasite sorununa bir çözüm sunarken, gelişmemiş BKBY katılımcı ülkelere altyapı sistemleri yatırımında öncülük edecektir. Xi Jinping (yeni parti başkanı), 2012'deki Merkezi Ekonomik Çalışma Konferansı'nda kendi ülkesi için endüstriyel ve ekonomik yeniden yapılandırma için en üst düzey öncelik olarak kapasite fazlalığı

probleminden bahsetmiştir, ardından Başkan Xi, 2013'te devasa BKBY projesini ilan etmiştir. Projenin en önemli motivasyonu ÇHC'nin iç sorunlarına çare bulmak olarak gösterilirken girişim küresel refahın sağlanmasına da yardımcı olacaktır (He, 2020). ÇHC hükümetinin BKBY girişimini kurmak için birçok motivasyonu kaynağı bulunmaktadır, ancak bunlardan önemli olanları şu şekilde sıralanabilir:

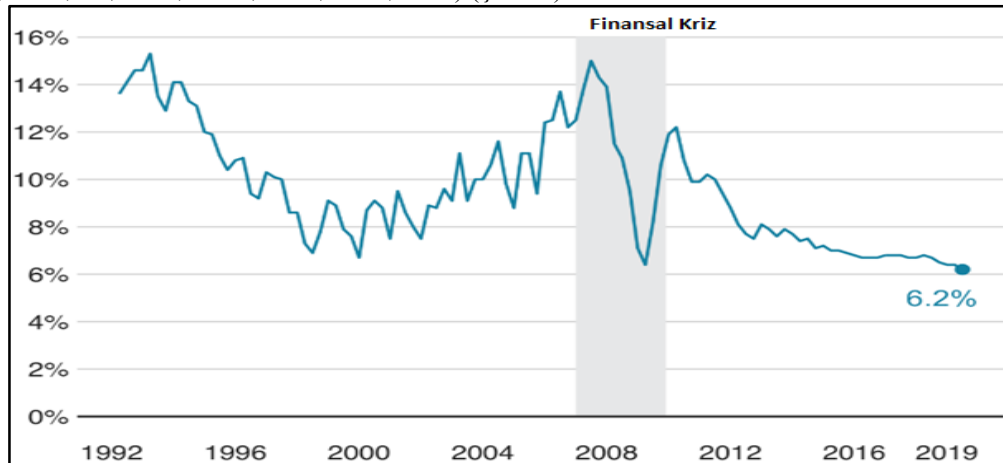
- 1) ÇHC'nin sınır güvenliğini sağlamak için gelişmemiş BKBY ülkelerinin geliştirilmesi.
- 2) ÇHC hükümetinin kültürel yumuşak gücünü ve ulusal gücünü güçlendirmek için uluslararası bir güvenlik ağı oluşturmak.
- 3) Ulusal ekonomik güvenliği sağlamak.
- 4) Refahın yeniden dağıtımı ve ekonomik kalkınma yoluyla üç kötülüğün (terörizm, ayrılıkçılık ve dini aşırıcılık) yurtiçi ve yurtdışındaki olumsuz etkisinin önlenmesi.
- 5) ABD'nin yayılmacı politikasının engellenmesine yardımcı olmak ve alternatif ulaşım yolları ile ÇHC'nin enerji güvenliğinin sağlanması (Ghiassy ve Zhou, 2017; Yu, 2017; Rolland, 2017; Sarker ve diğ., 2018; Yalta, 2013; Kang ve diğ., 2018; Huang, 2016).

3.1. ÇHC'nin İç Motivasyon Kaynakları

Çin ekonomisi, düşük büyüme hızı (Li and Kin, 2017) ve kapasite fazlası sorunları gibi birçok farklı sorunla karşı karşıya kalmakta (Du ve diğ., 2019) ve bu nedenle ÇHC hükümeti, radikal ekonomik reformlar gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Girişimin ekonomik koridorları vasıtasıyla iç pazarın küresel ekonomiye entegrasyonunu sağlayacağı için proje ÇHC hükümetinin iç piyasadaki taleplerini karşılamaya yardımcı olacaktır (Clarke, 2017). Asya ve Avrupa üzerinden BKBY; ekonomik koridoru ülkeleri arasında yatırım miktarını, ulaşımı ve bağlantı oranını artıracak, aynı zamanda proje katılımcılarını Çin siyasetine ve ekonomisine daha bağımlı hale getirecektir. Girişim ÇHC hükümetinin katılımcı ülkelere ve projeye üye olmayan ülkeler üzerindeki ekonomik üstünlüğünü artıracaktır (Team, 2017).

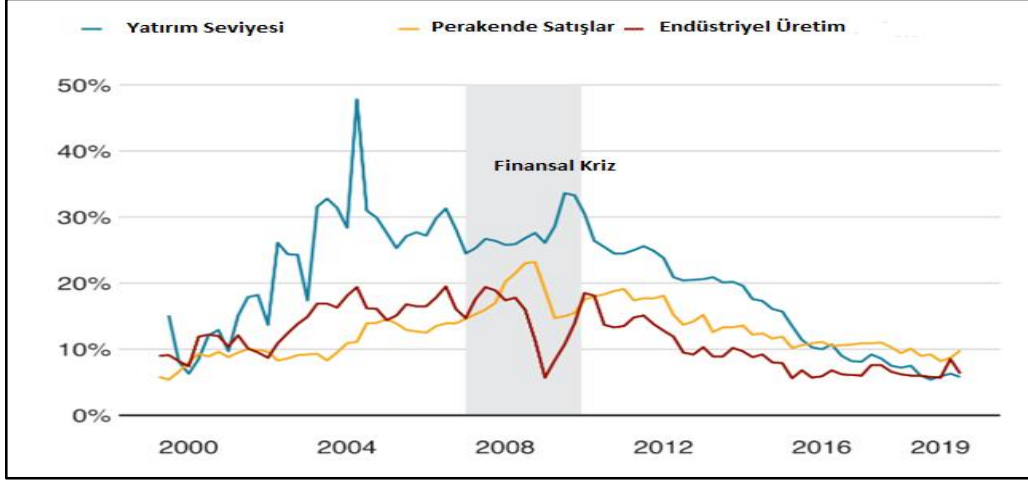
Bu muazzam girişim, ÇHC hükümetinin, üye ülkelerle yeni uluslararası ekonomik işbirliği örgütleri oluşturarak ÇHC'nin ekonomik büyümesini sağlamaya yönelik önemli bir girişim olacaktır (Huang, 2016). ÇHC 1980 yılından itibaren ekonomik kalkınma açısından başarılı olmuştur ancak ÇHC'nin en büyük avantajlarından biri olarak adlandırılan 'düşük işgücü maliyeti' son yıllarda etkisini yitirmiştir (Swaine, 2015; He, 2020; Clarke, 2017; Ferdinand, 2016; Shahriar, 2019). Müller-Markus (2016), ÇHC için sadece düşük ekonomik büyüme oranlarının (Şekil 4) iç baskıya neden olmadığını, aynı zamanda sosyal ve çevresel eksikliklerin, sanayi piyasasındaki fazlalıkların, konut balonunun ve düşük kar marjına sahip devlet şirketlerinin de ÇHC'ni olumsuz etkileyeceğini ifade etmektedir. Çin'in orta gelir tuzağı gibi önemli sorunların da üstesinden gelmek için etkili ekonomik reformlara ihtiyacı vardır, bu nedenle BKBY girişimi, ÇHC hükümeti için kilit bir projedir (Blasingame, 2018; Huang, 2016; Clarke, 2017; Wang ve diğ., 2021; Chen ve diğ., 2021).

ÇHC'nin BKBY projesinin arkasında farklı ekonomik ve jeopolitik motivasyonları bulunmaktadır. ÇHC hükümeti açısından girişimin en önemli amaçlarından biri Çinli vatandaşlarının refahını sağlamaktır (CFR, 2020). ÇHC'nin devlete ait işletmeleri BKBY girişiminin de etkisiyle inşaat, çelik, çimento sektörü gibi alanlarda, perakende ve endüstriyel üretimdeki düşüşü engelleyerek işçi çalıştırmaya ve fabrikalarını büyütme çalışmaktadır ve bu ekonomik gelişmeler, ÇHC'nin gelişen yerel ekonomisine hizmet etmektedir (Wang, 2016; Ye, 2019; Team, 2017; Chan, 2017) (Şekil 5)

Şekil 4. ÇHC'nin son yıllardaki ekonomik büyüme oranları (Kaynak: CNBS, 2020'den uyarlanmıştır.)

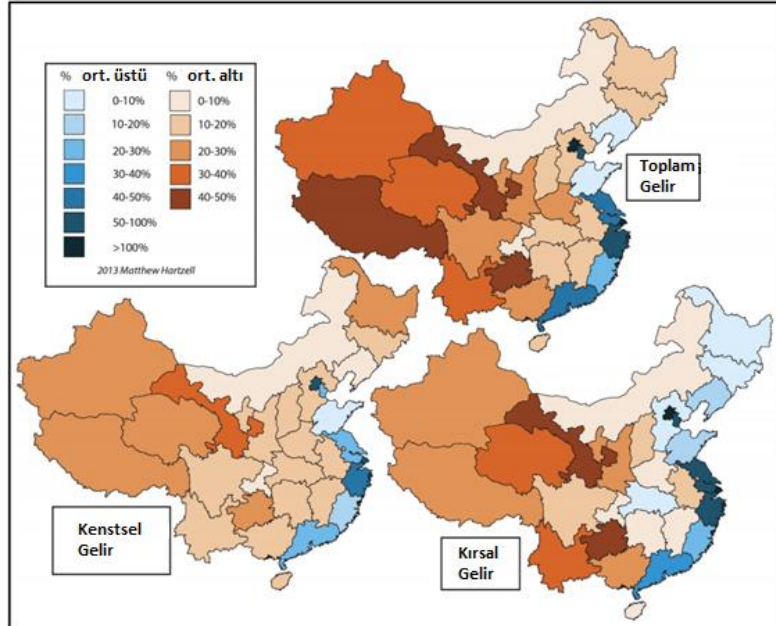
ÇHC hükümeti, Çin Exim Bank (Çin ithalat ve ihracat bankası), Asya Altyapı Yatırım Bankası ve Çin Kalkınma Bankası gibi bankaları ve finans kurumlarını projeye katkıları doğrultusunda desteklemeyi planlamaktadır (Şekil 5). Bu önemli bankalar devletten alacağı maddi destekle, düşük borçlanma maliyetlerinden yararlanarak ve BKBY girişimi için çalışan Çinli şirketlere düşük faiz oranlarından kredi imkânı sunması planlanmaktadır. Bu bağlamda ÇHC hükümeti olarak, Çinli finans kurumlarının ve bankalarının güçlendirilmesi, girişimin bir başka iç motivasyonu olarak değerlendirilebilir. Bu kurumlar sadece projenin ekonomik koridorlarına büyük oranda kredi sağlayan kurumlar olmayacaklar aynı zamanda projeden siyasi kazanç da elde edeceklerdir (Casarini, 2015). ÇHC'nin proje ile ilgili resmi ulusal politikalarına göre, Renminbi'nin (RMB) dünya pazarında küresel bir para birimi olarak sunumu gerçekleştirilecektir. Proje tamamen ortaya çıktıktan sonra inşa edilen yollarda taşıma süresi ve maliyetlerindeki azalma gerçekleşmiş olacak, bu durum Çinli şirketlerin artan üretim harcamalarını dengelemeye yardımcı olacaktır (Team, 2017).

Şekil 5. Çin'de çeşitli sektörlerin yıllara göre yüzdesel büyümesi (Kaynak: CNBS, 2020'den uyarlanmıştır.)

BKBY projesi yardımıyla katılımcı ülkeler arasında enerji taşımacılığı için güvenli bir ortam sağlanması öngörülmektedir. Enerji temini, devasa bir proje oluşturmak için çok önemli faktörlerden biridir, bu nedenle ÇHC, kendi ihtiyacı olan enerji için BKBY'nin ekonomik koridorları üzerinden alternatif yollar yaratmayı amaçlamaktadır (RT, 2015).

Ratfrey (2017), Çin'de birçok farklı bölge olduğuna ve her bölgenin farklı kültürlere, demografik özelliklere ve ekonomilere sahip olduğuna dikkat çekmektedir. Çin'de bölgeler arasında gelişmişlik düzeyi bölgeden bölgeye farklılık göstermektedir ve Çin'in en gelişmiş bölgeleri kıyı bölgeleridir (Şekil 6).

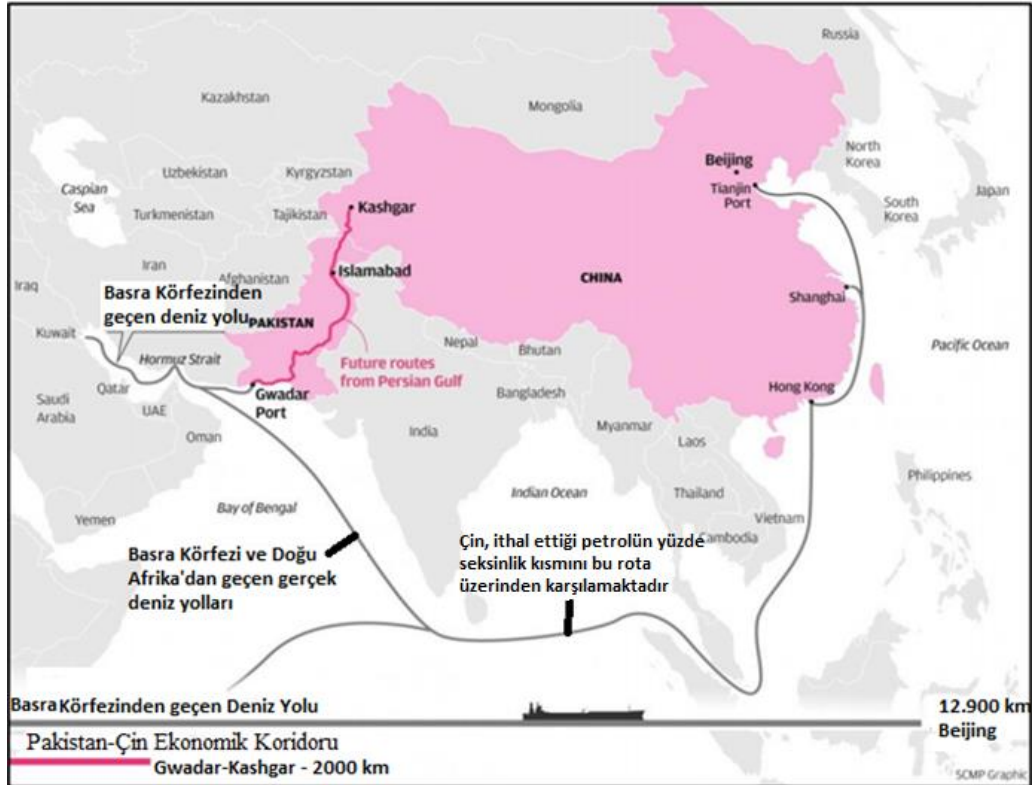
Şekil 6. Çin'de gelir dağılımı (Kaynak: OECD, 2018'den uyarlanmıştır)

BKBY girişimi, Çin'in kırsal ve gelişmemiş bölgeleri için iş fırsatları yaratabilir, bu nedenle ÇHC hükümeti, Çin'in batısı ve doğusu arasında entegrasyonu sağlamaya kararlı bir şekilde projeye alakalı yatırımlarına devam etmektedir. Çin BKBY ekonomik koridorları yardımıyla, ekonomik büyümeyi ve zenginliği bu gelişmemiş bölgelere yaymaya çalışacaktır. Girişimin altyapı yatırımlarını, gelişmemiş bölgelerin bağlanabilirlik oranlarına olumlu yönde etki edecek, ayrıca ülkenin doğu kısmından batı kısmına göçü durdurmaya yardımcı olacağı düşünülmektedir. Çin'in gelir dağılımı dikkate alındığında, vatandaşların Çin'in her yerinde düşük gelirli bölgelerde yaşamak zorunda olduğunu göstermektedir (Şekil 6) (Schiavenza, 2013). ÇHC hükümetinin tanımladığı üç kötülük, 'terörizm, ayrılıkçılık ve dini aşırılıkçılık BKBY Girişimi'nin olumlu etkisi ile önlenebileceği öngörülmektedir (Grieger, 2016).

3.2 ÇHC'nin Dış Motivasyon Kaynakları

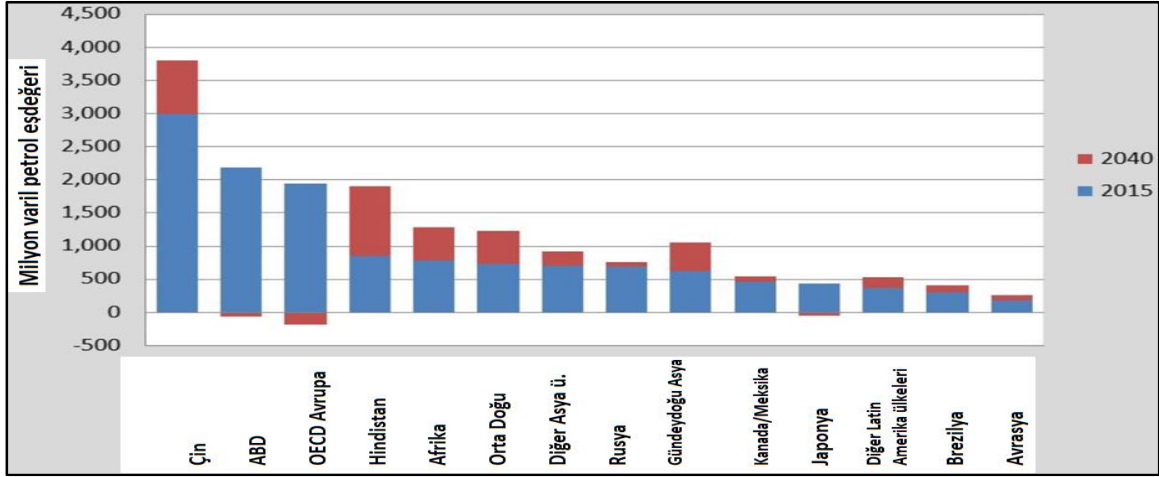
ÇHC hükümetinin temel amacı 1970 yılından bu yana farklı ihracat pazarlarına ulaşmak ve altyapı sistemlerine olan talebi karşılamak için yüksek teknolojiye erişim sağlamaktır ayrıca hem siyasi hem de ekonomik açıdan bölgenin lideri olabilmek için çeşitli ekonomik reform düzenlemeleri hayata geçirmiştir. ÇHC, Avrupa ve Asya arasındaki entegrasyonu güçlendirmeyi hedeflemekte olup, bu yüzden BKBY projesini oluşturmaya çalışmaktadır. Bu oluşum ÇHC'nin batı sınırından; stratejik, ekonomik ve politik olarak açılmak amacıyla, Çin'in ürünlerini Avrupa ülkeleri üzerinden taşımaya yönelik dış politika stratejisi için bir kilometre taşı oluşturmaktadır. Güneydoğu Asya, Güney Asya ve Orta Asya'daki sınır bölgelerindeki girişimle alakalı projelerin ortaya çıkması, ÇHC hükümetinin denizaşırı inşaat, dış yatırım, batı kalkınma stratejisi, iyi komşuluk dış politikası ve ihracat stratejileriyle uyumludur. Girişim, ÇHC'nin çıkarlarını korumak için batıdan doğuya üye ülkeler arasında bir köprü görevi görecektir (He, 2020).

BKBY girişimi, ÇHC'nin ulusal çıkarlarını korumak için güvenli ve alternatif ulaşım yolları oluşturulmasında öncü bir proje olacaktır. Örneğin, İpek Yolu Ekonomik Kuşağının Asya ve Avrupa üzerinden ilerlemesi veya ÇPEK (Çin-Pakistan Ekonomik Koridoru) olarak adlandırılan Pakistan bölgesi üzerinden ÇHC'nin batı kesiminden Hint Okyanusu'na BKBY ekonomik koridorunun kurulması, alternatif ulaşım yolları için fırsatlar yaratacaktır. İstatistikler, enerji arzının yüzde yetmişinden fazlasının ve ÇHC'nin enerji ithalatının yaklaşık yüzde seksen beşinin deniz taşımacılığı ile yapıldığını gösteriyor (Şekil 7). Deniz yolunu kullanan rotalar, Güney Çin Denizi'ndeki Malakka Boğazı gibi birçok deniz geçiş noktasına sahiptir, bu nedenle projenin ekonomik kuşağı, herhangi bir ülkeden ÇHC'ne enerji ulaşımı riskini azaltmaya yardımcı olacaktır (Grieger, 2016).

Şekil 7. Pakistan-Çin Ekonomik Koridoru Güzergâhı (Kaynak: Grieger, 2016'den uyarlanmıştır)

ÇHC, önümüzdeki yirmi yıl enerji ihtiyacı için 3.5 milyon varilden fazla ve şu an için yaklaşık 3 milyon varil petrol talep etmektedir (Şekil 8). Bu istatistik, enerji taşımacılığının ÇHC hükümeti için neden önemli olduğunu göstermektedir (GEI, 2017). BKBY projesi, ÇHC için enerji arz güvenliğini ve ulusal güvenliği garanti altına almayı amaçlamaktadır. Sincan, Türkmenistan ve Kazakistan; Asya'dan gaz ve petrol tedariki için ve bölgede güvenlik ve istikrarı sağlamak için çok önemli konumdadırlar, bu nedenle ÇHC hükümeti, enerji arzının ulaşımını güvence altına almak için girişiminin ekonomik koridorlarına daha fazla önem vermektedir (He, 2020). Çin-Pakistan ekonomik koridoru, ÇHC hükümetinin Basra Körfezi'nden petrol kaynaklarını ve farklı türde ürünleri taşımasını sağlamaktadır (GRI, 2017).

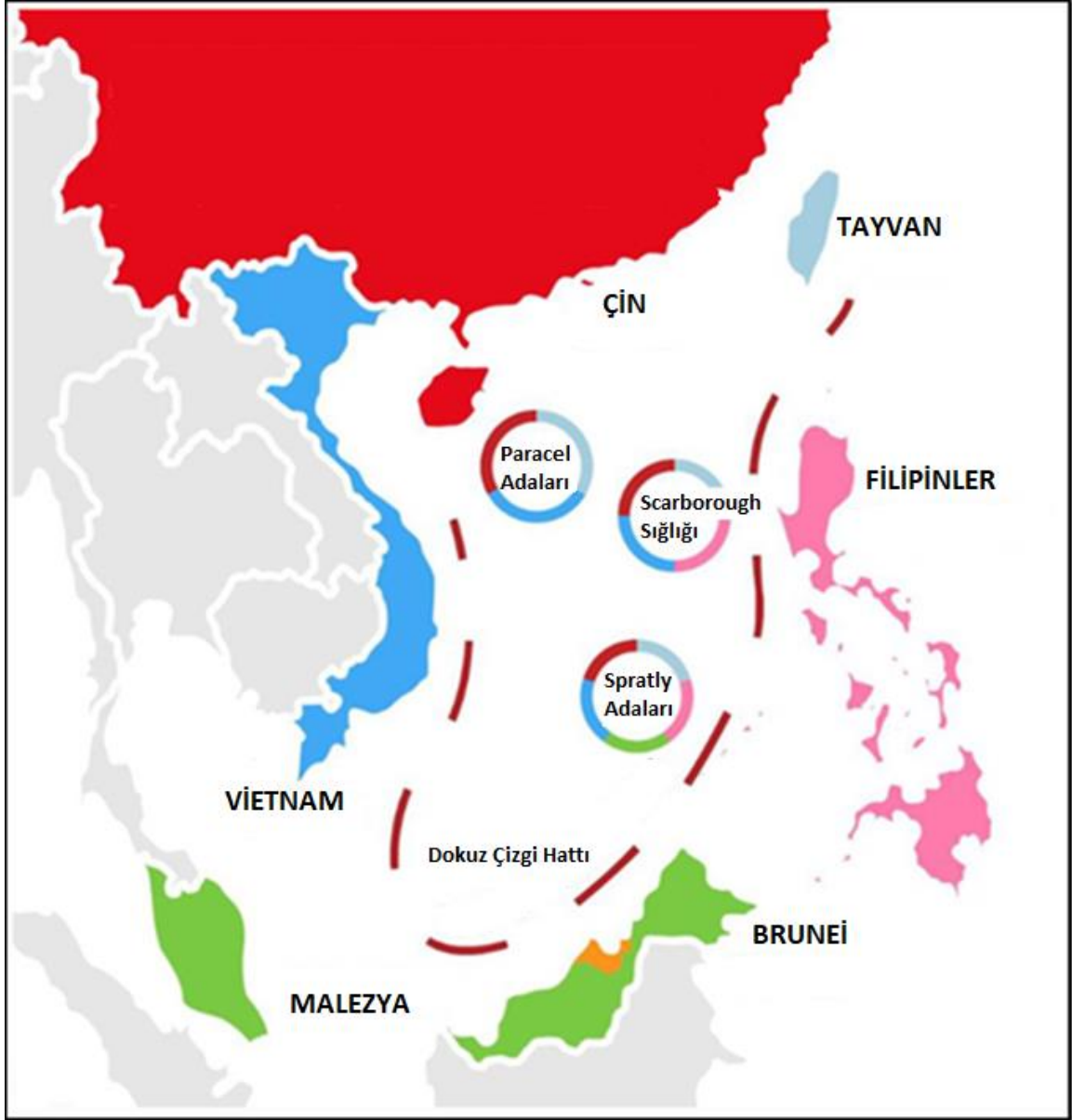

Şekil 8. 2015-2040 Arası Küresel Enerji Talebi. (Kaynak: GEI, 2017'den uyarlanmıştır)

Korsanlık; Malezya, Filipinler ve Endonezya gibi Güney Çin Sahili ülkeleri için önemli sorunlardan biridir. Korsanlığın birçok nedeni olmakla birlikte, bu terör eylemine esas olarak bölgedeki siyasi ve ekonomik koşullar neden olmaktadır. Güçlü bir deniz gücü, Güney Çin Denizi'ndeki korsan saldırılarını önleyebilir, ancak ÇHC'nin bu korsanlık eylemlerini durdurmak için Malakka Boğazı üzerinde çok az etkisi vardır (Purbrick, 2018). Çin'in 'Dokuz Çizgi Hattı' olarak adlandırılan anlaşmazlıkta, Güney Çin Denizinde yüzde seksenlik kısmı ÇHC hükümeti tarafından talep edilmektedir (Şekil 9). ÇHC hükümeti bölgedeki askeri varlığını artırmak istemektedir ve Çinli yatırımcılar küçük adalarda inşaat yapabilmesi için ÇHC'nin bölgede daha aktif olması gerekmektedir. ASEAN üyesi ülkeler bölgedeki karasularını korumaya kararlı olduğundan dolayı ÇHC bölgede istediğini almakta zorlanmaktadır (Şekil 9) (Wood, 2017).

Avrupalı analistlerin bakış açısına göre ÇHC hükümeti Malakka Boğazı yakınında bulunan adalar üzerindeki, BKBY katılımcılarının egemenlik iddialarından vazgeçirmek için projeyi bir kaldıraç olarak kullanabilir. Girişim başarılı bir şekilde uygulanırsa ÇHC'nin bölgedeki gücünün artmasıyla beraber, deniz gücü de artacağından korsan saldırılarının sayısı azalabilir (Grieger, 2016) Daha önce bahsedildiği gibi, Malakka boğazı bölgede enerji taşımacılığı için önemli bir jeostratejik konuma sahiptir, bu nedenle ÇHC'nin başlıca amacı, enerji taşımacılığını güvence altına almak için Malakka boğazı ile Güney Çin Denizi'ni kontrol etmektir (MFA of PRC, 2015).

Projenin arkasındaki önemli dış motivasyon kaynaklarından biri de, ABD'nin ÇHC ekonomisi üzerindeki baskısıdır (CFR, 2020). ÇHC Devlet Başkanı Xi, projenin yardımıyla yerel mal ve hizmetlerin yeni ticaret pazarlarına ulaşmasını istemektedir (Markus-Müller, 2016). ÇHC ile ABD arasındaki çatışma, ÇHC'nin ekonomik gelişimini ve Çin'deki çeşitli sektörleri olumsuz etkilemektedir. Şekil 5, perakende satışların, endüstriyel üretimin ve yatırım seviyesinin Çin'de hemen her sektörde ABD'nin bloke etmesi nedeniyle aşağı yönlü bir grafiğe sahip olduğunu göstermektedir. Çin'de sektörlerin büyüme oranını doğrudan etkileyen birçok faktör olmasına rağmen, Çin ekonomisinde sıkıntı yaratan önemli faktörlerden biri de ABD baskısıdır (Walker, 2019).

Şekil 9. Güney Çin Denizi'nde Hak Talepleri Olan Ülkeler (Kaynak: Pesek, 2017'den uyarlanmıştır)

4. Bulgular

Proje özelinde ÇHC'nin motivasyon kaynakları detaylı olarak incelendiğinde 'Bir Kuşak Bir Yol' girişiminin ÇHC için ne kadar önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Girişime yeni ülkeler katılmaya devam ettikçe ve ÇHC'nin dünya siyaseti üzerinde olan etkisi artıkça projenin uluslararası taşımacılığa daha fazla yön vereceği öngörülmektedir. Yapılan detaylı literatür araştırmasından sonra on beş tane iç motivasyon kaynağına yedi tane dış motivasyon kaynağına ulaşılmıştır (Tablo 1).

Tablo 1. Bir Kuşak Bir Yol Projesinin, ÇHC perspektifinden ana motivasyon kaynakları

İç Motivasyon Kaynakları		Dış Motivasyon Kaynakları	
Maddeler	Referans	Maddeler	Referans
Düşük büyüme hızı, ÇHC'nin ekonomik büyümesini sağlamak	(Li and Kin, 2017), (Huang, 2016)	Ekonomik açıdan Asya bölgesinin lideri olabilmek	(He, 2020)
Kapasite fazlası problemi	(Du ve diğ., 2019)	Güvenli ve alternatif ulaşım yolları oluşturulması	(Grieger, 2016)
Küresel ekonomiye entegrasyon	(Clarke, 2017)	Deniz korsanlığını engellemek	(Purbrick, 2018)
İç piyasadaki talepleri karşılama	(Clarke, 2017)	ÇHC'nin enerji arz güvenliğini ve ulusal güvenliğini garanti altına almayı amaçlaması	(He, 2020)
Proje katılımcılarını ÇHC siyasetine ve ekonomisine daha bağımlı hale getirmek	(Team, 2017)	ÇHC'nin 'Dokuz Çizgi Hattı' olarak adlandırılan anlaşmazlıkta, Güney Çin Denizinde bulunan adaların yüzde seksenlik kısmını talep etmesi	(Wood, 2017)
ÇHC hükümetinin katılımcı ülkeler üzerindeki ekonomik üstünlüğünü artırmak	(Team, 2017)	ABD'nin ÇHC ekonomisi üzerindeki baskısı	(CFR, 2020)
ÇHC'nin orta gelir tuzağından kaçınmak istemesi	(Blasingame, 2018; Huang, 2016; Clarke, 2017; Wang ve diğ., 2021; Chen ve diğ., 2021)	Avrupa ve Asya arasındaki entegrasyonu güçlendirmek	(He, 2020)
Vatandaşlarının refahını sağlamak	(CFR, 2020),		
Proje kapsamında ÇHC'nin kendi bankalarını geliştirme isteği	(Casarini, 2015)		
Renminbi'nin (RMB) dünya pazarında küresel bir para birimi olarak sunumu	(Team, 2017)		
Taşıma süresi ve maliyetlerindeki azalma	(Team, 2017)		
Enerji güvenliği	(RT, 2015)		
ÇHC'nin kırsal ve gelişmemiş bölgeleri için iş fırsatları yaratmak	(Schiavenza, 2013)		
Ülkenin doğu kısmından batı kısmına göçü durdurmaya yardımcı olmak	(Schiavenza, 2013)		
'Terörizm, ayrılıkçılık ve dini aşırılıkçılık' ile mücadele	(Grieger, 2016)		

5. Tartışma ve Sonuç

Bir Kuşak Bir Yol girişimi ulaşım alanında gözle görülür bir değişikliği beraberinde getirecektir. Projenin iki kısımdan oluşması ve bütün ulaşım modlarını içine alması da projenin ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. ÇHC'nin 2013 yılından sonra ortaya çıkardığı BKBY girişiminin sonuçları sadece ekonomik olarak okunmamalı girişim ayrıca gerek Asya da gerek dünyanın her yerinde siyasi ve askeri sonuçları da beraberinde getirecektir. Dünyanın ikinci büyük ekonomisine sahip olan ÇHC devleti bu projeyi gerçekleştirecek kapasiteye ve öngörüye sahip gözükmemektedir ancak projenin gelişimi süresince önüne farklı engeller çıkacaktır. Bu engellerin en büyüğü de dünyanın her bölgesinde kendisine baskı yapmaya çalışan ve

ekonomik olarak gelişmesine izin vermeyen ABD devletidir. ÇHC devleti bu projeyi kaldıraç gibi kullanarak hem komşu ülkelerle arasını düzeltmek istemekte hem de Asya bölgesinde baskın güç olmayı hedeflemektedir. ÇHC'nin ithal ettiği enerjinin büyük bir kısmı deniz yoluyla taşındığı için, Deniz İpek Yolu yardımıyla bu rotayı güvence altına almak istemektedir. DİY'nin askeri sonucu olarak da girişimin verdiği pozitif ikili ilişki potansiyeliyle, ÇHC gerek Kuzey Çin denizinde gerekse DİY rotası boyunca denizalanı etkinliğini artırmak istemektedir. Güney Çin Denizi'ndeki korsan saldırıları ÇHC devletini rahatsız etmektedir çünkü enerji ithalatı yaparken bu rotayı etkin bir şekilde kullanmaktadır. ÇHC devleti girişimin verdiği denizalanı hâkimiyeti sayesinde Malakka boğazındaki etkinliği artırıp korsan saldırılarını büyük ölçüde önleyebilir. ÇHC devleti her zaman batı pazarına önem vermiş ve gerek devlet olarak gerek de özel işletmeler olarak Avrupa'ya birçok yatırım yapmıştır. Bu projeye Avrupa pazarına kapsamlı bir giriş yaparak kendi açısından Doğuya Batı entegrasyonunu sağlamış olacaktır. Şuan için ÇHC'nin iç dengeleri açısından en büyük sorunlarını oluşturan düşük büyüme hızı ve kapasite fazlası sorunu hükümetin elini kolunu bağlamakta ve sorunların çözümü için farklı yolları denemeye itmektedir. İki sorunun çözümü için bir kurtarıcı olarak görülen BKBY girişimi ÇHC'ni yeni pazarlara sokacak, ürettiği malları yeni pazarlara ulaştıracak böylece ülkenin girdiği ekonomik olarak durağanlaşma probleminde yardımcı olacaktır. ÇHC'nin para birimi dünyanın en büyük gücü olarak gösterilen ABD devletinin para birimine kıyasla tercih edilmeyen para birimleri arasındadır ancak BKBY projesi, kurmuş ve kuracak olduğu uluslararası ağ sayesinde ÇHC devletine bu alanda işbirliği imkânı sağlayıp hem kendi para biriminin gücünü küresel piyasalarda artıracak hem de bu güçlü işbirlikleri sayesinde vatandaşlarına yeni iş imkânları yaratacaktır. Ayrıca ÇHC bu devasa girişim sayesinde devlet bankalarını ve finans şirketlerine küresel pazarlarda iş yapma imkânı sağlayacaktır. Çok boyutlu olarak ele alındığında ÇHC'bin ortaya çıkardığı BKBY projesinde ÇHC devleti ekonomik, siyasi ve askeri olarak güçlenecek ve ileride dünya çapında yaşanacak güç dengeleri değişimin en büyük öncüsü olacağı öngörülmektedir.

Kaynaklar

- Blanchard, J. M. F. (2017). Probing China's twenty-first-century maritime silk road initiative (MSRI): an examination of MSRI narratives. *Geopolitics*, 22(2), 246-268.
- Blasingame, D. (2018). The 'Middle-Income' Trap: Is the One Belt, One Road Initiative Key to China's Ascension to a High-Income Economy?. *One Road Initiative Key to China's Ascension to a High-Income Economy*.
- Breslin, S. (2011). The 'China model' and the global crisis: from Friedrich List to a Chinese mode of governance?. *International Affairs*, 87(6), 1323-1343.
- Casarini, N. (2015). "Is Europe to Benefit from China's Belt and Road Initiative?" IAI Working CFR (Council on Foreign Relations). (2020). China's Massive Belt and Road Initiative.
- Chan, S. (2017). The belt and road initiative: Implications for China and East Asian economies. *The Copenhagen Journal of Asian Studies*, 35(2), 52-78.
- Chaziza, M. (2019). The significant role of Oman in China's maritime silk road initiative. *Contemporary Review of the Middle East*, 6(1), 44-57.
- Chen, A. W., Chen, J., & Dondeti, V. R. (2020). The US-China trade war: dominance of trade or technology?. *Applied Economics Letters*, 27(11), 904-909.
- Chen, S. (2018). Regional responses to China's maritime silk road initiative in Southeast Asia. *Journal of Contemporary China*, 27(111), 344-361.
- Chung, C. P. (2018). What are the strategic and economic implications for South Asia of China's Maritime Silk Road initiative?. *The Pacific Review*, 31(3), 315-332.
- Cigui, L. (2014). Reflections on Maritime Partnership: Building the 21st Century Maritime Silk Road. *China Int'l Stud.*, 47, 5.
- Clarke, M. (2017). The belt and road initiative: China's new grand strategy?. *Asia Policy*, (24), 71-79.
- CNBS (China's National Bureau of Statistics). (2020). Chinese economic growth slows. Erişim adresi: <https://www.bbc.com/news/business-48985789>
- DLA PIPER. (2018). China's One Belt One Road: Opportunities in Africa. Erişim adresi: <https://www.dlapiperfr.com/fr/africa-wide/insights/africa-connected/issue-01/chinas-one-belt-road.html>.
- Du, W., & Li, M. (2019). Can environmental regulation promote the governance of excess capacity in China's energy sector? The market exit of zombie enterprises. *Journal of Cleaner Production*, 207, 306-316.
- Fallon, T. (2015). The new silk road: Xi Jinping's grand strategy for Eurasia. *American Foreign Policy Interests*, 37(3), 140-147.
- Ferdinand, P. (2016). Westward ho—the China dream and 'one belt, one road': Chinese foreign policy under Xi Jinping. *International Affairs*, 92(4), 941-957.

- Gale, J. B., & Shearer, A. (2018). The Quadrilateral Security Dialogue and the Maritime Silk Road Initiative. Center for Strategic and International Studies (CSIS).
- GEI (Global Energy Institute). (2017). International Energy Agency Releases its World Energy Outlook. Erişim adresi: <https://www.globalenergyinstitute.org/international-energy-agency-releases-its-world-energy-outlook>.
- Ghiassy, R., & Zhou, J. (2017). The Silk Road Economic Belt: considering security implications and EU–China cooperation prospects, Executive summary.
- Godement, F. (2015). Europe scrambles to benefit from China’s 21st-Century Silk Road. *Global Asia*, 10(3), 34-38.
- GRI (Global Risk Insight). (2017). “Special Report: Can China overcome the Malacca Dilemma through OBOR and CPEC?” in *Global Risk Insights*. Erişim adresi: <http://www.globalriskinsights.com>
- Grieger, G. (2016): “One Belt, One Road (OBOR): China’s regional integration initiative”. Briefing. European Parliamentary Research Service (EPRS). European Parliament.
- Guo, C., Lu, C., Andreevich, D. D., & Jieli, Z. (2019). Implications of "One Belt, One Road" Strategy for China and Eurasia, 19(1), 77-88.
- He, A. (2020). The Belt and Road Initiative: Motivations, financing, expansion and challenges of Xi’s ever-expanding strategy. *Journal of Infrastructure, Policy and Development*, 4(1), 139-169.
- Herrero, A. G., & Xu, J. (2017). China's Belt and Road Initiative: Can Europe Expect Trade Gains?. *China & World Economy*, 25(6), 84-99.
- Hosain, S., and Hossain, S. (2019). One Belt One Road Initiative: a revolution on regional and global development. *Journal of Sustainable Development Studies*, ISSN, 2201-4268.
- Erişim adresi: <https://www.cfr.org/backgrounders/chinas-massive-belt-and-road-initiative>.
- Hu, B., Liu, Z., & Fan, S. (2020). A Study of the Mechanism of Government Intervention on Excess Capacity Through the Enterprise Overinvestment in China. *Global Journal of Emerging Market Economies*, 12(2), 178-198.
- Huang, Y. (2016). Understanding China's Belt & Road initiative: motivation, framework and assessment. *China Economic Review*, 40, 314-321.
- Jenkins, R. (2022). *How China is reshaping the global economy*. Oxford University Press.
- Kang, L., Peng, F., Zhu, Y., & Pan, A. (2018). Harmony in diversity: can the one belt one road initiative promote China’s outward foreign direct investment?. *Sustainability*, 10(9), 3264.
- Kulaksız, S. (2019). Financial Integration via Belt and Road Initiative: China–Turkey Cooperation. *Global Journal of Emerging Market Economies*, 11(1-2), 48-64.
- Kuo, L. and Kommenda, N. (2018). What is China's Belt and Road Initiative? Erişim adresi: <https://www.theguardian.com/cities/ng-interactive/2018/jul/30/what-china-belt-road-initiative-silk-road-explainer>.
- LBIA (LehmanBrown International Accountants). (2017). The Belt and Road Initiative.
- Len, C. (2015). China's 21st Century Maritime Silk Road initiative, energy security and SLOC access. *Maritime Affairs: Journal of the National Maritime Foundation of India*, 11(1), 1-18.
- Li, K., & Lin, B. (2017). Economic growth model, structural transformation, and green productivity in China. *Applied Energy*, 187, 489-500.
- Lin, J., Kahrl, F., & Liu, X. (2018). A regional analysis of excess capacity in China’s power systems. *Resources, Conservation and Recycling*, 129, 93-101.
- Lin, Yifu. (2012). A new Marshall Plan-driven global economic recovery. *Wenhui Bao*, October 16.
- Liu, X., Zhang, K., Chen, B., Zhou, J., & Miao, L. (2018). Analysis of logistics service supply chain for the One Belt and One Road initiative of China. *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*, 117, 23-39.
- Marine Insight. (2019). Maritime Silk Routes- The Story of the Oldest Trade Routes. Erişim adresi: <https://www.marineinsight.com/maritime-history/maritime-silk-routes-the-story-of-the-oldest-trade-routes/>
- MFA of PRC. (Ministry of Foreign Affairs of the PRC) (2015). Vision and actions on jointly building Silk Road Economic Belt and 21st -Century Maritime Silk Road. National Development and Reform Commission, Ministry of Foreign Affairs, and Ministry of Commerce of the People’s Republic of China. First Edition 2015.
- Misiągiewicz, J., & Misiągiewicz, M. (2017). China's “One Belt, One Road” initiative–the perspective of the European Union. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, sectio K–Politologia*, 23(1), 33.
- Mohan Malik, J. (2018). Myanmar’s role in China’s maritime silk road initiative. *Journal of Contemporary China*, 27(111), 362-378.

- Müller-Markus, C. (2016): "One Belt, One Road: the Chinese Dream and its impact on Europe" Notes Internacionales. CIDOB. Number 148, May.
- Nie, W. (2016). Xi Jinping's foreign policy dilemma: One belt, one road or the South China Sea?. *Contemporary Southeast Asia*, 422-444.
- OECD. (2018). China's Belt and Road Initiative in the Global Trade, Investment and Finance Landscape. Erişim adresi: <https://www.oecd.org/finance/Chinas-Belt-and-Road-Initiative-in-the-global-trade-investment-and-finance-landscape.pdf>
- Pascha, W. (2020). Belts, Roads, and Regions: The dynamics of Chinese and Japanese infrastructure connectivity initiatives and Europe's responses (No. 1114). ADBI Working Paper Series.
- Pesek., W. (2017). Making Sense Of The South China Sea Dispute. Erişim adresi: <https://www.forbes.com/sites/outofasia/2017/08/22/making-sense-of-the-south-china-sea-dispute/#405ec0051c3b>
- PS (Project St. Sofia). (2020). The New Silk Road Economic Belt. Erişim adresi: <https://www.projectstsofia.bg/>
- Purbrick, M. (2018). Pirates of the South China Seas. *Asian Affairs*, 49(1), 11-26.
- Ratfey, A. (2017). "Many Belts, Many Roads: how China's provinces will tweak a global project" in *The Diplomat*. <http://thediplomat.com>
- Robbins, B. (2017). One Belt, One Road and the History of the Maritime Silk Route. *E-International Relations Studies*.
- Rolland, N. (2017). China's "Belt and Road Initiative": Underwhelming or game-changer?. *The Washington Quarterly*, 40(1), 127-142.
- Russia Today. (2015): "China begins construction of Power of Siberia pipeline for gas delivered from Russia" in *Russia Today*. Erişim adresi: <https://www.rt.com>.
- Sarker, M. N. I., Hossin, M. A., Yin, X., & Sarkar, M. K. (2018). One belt one road initiative of China: implication for future of global development. *Modern Economy*, 9(4), 623-638.
- Schiavenza, M. (2013). Mapping China's income inequality. *The Atlantic*, 13.
- Shahriar, S. (2019). The Belt and Road Initiative: what will China offer the world in its rise.
- Singh, Z. D. (2014). Indian perceptions of China's maritime silk road idea. *Journal of Defence Studies*, 8(4), 133-148.
- Song, M., Wang, S., Yu, H., Yang, L., & Wu, J. (2011). To reduce energy consumption and to maintain rapid economic growth: Analysis of the condition in China based on expended IPAT model. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 15(9), 5129-5134.
- Swaine, M. D. (2015). Chinese views and commentary on the 'One Belt, One Road' initiative. *China Leadership Monitor*, 47(2), 3.
- Team, C. P. (2017). How will the Belt and Road Initiative advance China's interests?. *China Power*, 8.
- Toktomushev, K. (2016). Central Asia and the Silk Road Economic Belt. University of Central Asia. Policy Brief 2016-1
- UNCTAD. (2022). <https://unctad.org/news/global-trade-hits-record-77-trillion-first-quarter-2022>.
- Villafuerte, J., Corong, E., & Zhuang, J. (2016). The One Belt, One Road Initiative: Impact on Trade and Growth. Paper presented at the 19th Annual Conference on Global Economic Analysis, Washington.
- Visvizi, A., Lytras, M. D., & Jin, P. (2019). Belt and Road Initiative (BRI): New forms of international and cross-industry collaboration for sustainable growth and development. *Sustainability*, 12(1), 193.
- Walker, A. (2019). How China's economy slowed. Erişim adresi: <https://www.bbc.com/news/business-48985789>
- Wang, P., Wang, X., Huang, Z., & Fan, B. (2021). Overcoming the middle-income trap: International experiences and China's choice. *China Economic Journal*, 14(3), 336-349.
- Wang, Y. (2015) China's "New Silk Road": A Case Study in EU-China Relations. In Amighini, A. and Berkofsky, A. (eds.) *Xi's Policy Gambles: The Bumpy Road Ahead*. ISPI Report, p. 96
- Wang, Y. (2016). Offensive for defensive: the belt and road initiative and China's new grand strategy. *The Pacific Review*, 29(3), 455-463.
- Winter, T. (2016). One belt, one road, one heritage: Cultural diplomacy and the Silk Road. *The Diplomat*, 29, 1-5.
- Wood., J. (2017). What is ASEAN? Erişim adresi: <https://www.weforum.org/agenda/2017/05/what-is-ASEAN-explainer/>
- Yalta, A. Y. (2013). Revisiting the FDI-led growth hypothesis: The case of China. *Economic Modelling*, 31, 335-343.
- Yang, Q., Hou, X., & Zhang, L. (2018). Measurement of natural and cyclical excess capacity in China's coal

- industry. *Energy Policy*, 118, 270-278.
- Ye, M. (2019). Fragmentation and mobilization: Domestic politics of the belt and road in China. *Journal of Contemporary China*, 28(119), 696-711.
- Yoshikawa, S. (2016). China's Maritime Silk Road initiative and local government. *Journal of Contemporary East Asia Studies*, 5(2), 79-89.
- Yu, H. (2017). Motivation behind China's 'One Belt, One Road' initiatives and establishment of the Asian infrastructure investment bank. *Journal of Contemporary China*, 26(105), 353-368.
- Yu, S., Qian, X., & Liu, T. (2019). Belt and road initiative and Chinese firms' outward foreign direct investment. *Emerging Markets Review*, 41, 100629.
- Zhang, D., Lei, L., Ji, Q., & Kutan, A. M. (2019). Economic policy uncertainty in the US and China and their impact on the global markets. *Economic Modelling*, 79, 47-56.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

KADINLARIN ÇALIŞMA HAYATINDA VE ARICILIK SEKTÖRÜNDE YER ALMASINA İLİŞKİN YEREL HALKIN BAKIŞ AÇISI, BİNGÖL İLİ ÖRNEĞİ*

A Field Study to Determine The Perception of Local People Regarding The Work of Women: Bingol Province Example

Melek HALİFEOĞLU¹ ve Fatma ESEN²

¹Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Bingöl, mhalifeoglu@bingol.edu.tr, orcid.org/0000-0002-4307-2130

²Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Bingöl, fesen@bingol.edu.tr, orcid.org/0000-0002-3740-1751

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
18.12.2021
Kabul/Accepted:
02.09.2022

DOI:

10.18069/firatsbed.1038228

Anahtar Kelimeler

Kadın, Kadın İstihdamı,
Toplumsal Cinsiyet, Arıcılık

Keywords

Women, Female
Employment, Gender,
Beekeeping

ÖZ

Çalışma hayatında girişimci olarak yer alan kadınlar, ulusal ve uluslararası pazarlarda yer almalarının yanında yerel pazarlarda da varlık göstermekte ve birçok sektörde olduğu gibi gıda sektöründe de aktif bir rol oynamaktadır. Bu çalışmada Bingöl ilinde kadınların çalışma hayatında ve arıcılık sektöründe girişimci olarak bulunmasına ilişkin yerel halkın algısının ölçülmesi amaçlanmıştır. Ayrıca bu alguların demografik özelliklere göre (cinsiyet, medeni durum, yaş, eğitim durumu, gelir) farklılık gösterip göstermediği de tespit edilmeye çalışılmıştır. Yerel halkın bakış açısını incelemek için nicel araştırma yöntemleri arasında önemli bir yeri olan, anket yoluyla veri toplama tekniği kullanılmıştır. Bu amaç doğrultusunda 13.06.2020 ve 17.07.2020 tarihleri arasında, internet (Google form) ortamında 630 katılımcıya anket uygulanmıştır. Elde edilen verilere SPSS ve Amos istatistik programlarında tesadüflik, güvenilirlik, geçerlilik, normallik analizleri yapılmıştır. Verilerin bulguya dönüştürülmesi aşamasında ise t testi, anova testi, korelasyon ve yapısal eşitlik modellemesinden faydalanılmıştır. Çalışma sonucunda yerel halk algısına yönelik “kadın ve aile”, “kadın ve toplum” ve “kadın ve girişimcilik” olmak üzere üç boyutlu bir yapı elde edilmiş ve bu boyutların cinsiyet, medeni durum, yaş ve eğitim durumuna göre farklılıklar gösterdiği tespit edilmiştir.

ABSTRACT

Women, who are entrepreneurs in working life, not only take part in national and international markets, also exist in local markets and play an active role in the food sector as in many sectors. This study aims to measure the perception of the local people regarding the presence of women as entrepreneurs in the working life and beekeeping sector in Bingöl. Besides, it was tried to determine whether these perceptions differ according to demographic characteristics (gender, marital status, age, educational status, income). To examine the perspective of the local people, the survey data collection technique having an important place among quantitative research methods was used. For this purpose, a questionnaire was applied to 630 participants on the internet (Google form) between 13.06.2020 and 17.07.2020. Randomness, reliability, validity, and normality analyzes were performed on the data obtained in SPSS and Amos statistical programs. During transforming the data into findings, t test, ANOVA test, correlation and structural equation modeling were used. Consequently, a three-dimensional structure of "women and family", "women and society" and "women and entrepreneurship" was obtained for the perception of local people and it was determined that these dimensions differed according to gender, marital status, age and educational status.

Atf/Citation: Halifeoğlu, M ve Esen, F. (2022). Kadınların Çalışma Hayatında ve Arıcılık Sektöründe Yer Almasına İlişkin Yerel Halkın Bakış Açısı, Bingöl İli Örneği. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 3(1141-1151.)

Sorumlu yazar/Corresponding author: Melek HALİFEOĞLU, mhalifeoglu@bingol.edu.tr

*Bu çalışma, Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Kongresi'nde (11-13.11.2021, Bingöl) sunulan “Kadınların Çalışması ve Bal Üretiminde Yer Almasına İlişkin Algının Demografik Açından Değerlendirilmesi: Bingöl İlinde Bir Araştırma” bildirisinin genişletilmiş halidir.

1. Giriş

Kalkınma, ekonomik, sosyal ve insan faktörlerinin birlikte değişimi ve gelişimi ile mümkün olabilmektedir (Tolunay ve Akyol, 2006; Kekeçoğlu, 2021). Özellikle ekonomik ve sosyokültürel yapıdaki değişimlerde belirleyici olan insan faktörü, kalkınma sürecinin başarısını temelden etkiler. Dünya nüfusunun yarısını oluşturan kadınların işgücü piyasalarında aktif rol alması kalkınma sürecinin başarılı olabilmesi için gereklidir (Bozdemir, Gülçubuk ve Bayramoğlu, 2021). Sanayi Devrimi öncesinde kadınlar ev ya da el işi ile ilgili görevlerle tanımlanırken, daha sonrasında kadınların görev tanımlarında anlamlı değişimler olmuştur (Tamer, 2013). Bu dönemde kadınlar ekonomik bağımsızlık kazanarak işgücü piyasalarında yer almaya başlamıştır (Öneren, Çiftçi ve Özder, 2014). Ülkemizde ise kadınlar ilk defa 1950’lerde çeşitli sektörlerle yönelik istihdam talebinde bulunmaya başlamıştır (Göküş, Özdemiray ve Göksel, 2013).

Kalkınmada önemli bir yeri olan girişimcilik, ekonomik büyüme ve sosyal dönüşüm sistemlerini etkileyerek kalkınma sürecini hızlandırır (Akın ve Aytun, 2019). 1980’lere kadar ağırlıklı olarak erkek girişimciliği öne çıkarken, bu tarihten sonra kadın girişimciliğinin ve kadın işletmelerinin önem kazanmaya başladığı görülür (Bruni, Gherardi ve Poggio, 2005). Günümüzde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin sürdürülebilir ekonomik kalkınmasında kadın girişimciler önemli paya sahiptir (Durukan, 2021). Kadınların tüm sektörlerde işgücüne katılımı, mikro düzeyde aile ekonomisine, makro düzeyde ise ülkelerin ekonomik açıdan kalkınmasına katkı sağlar (Şahin ve Alp, 2020). Kadın girişimci ekonomik yapının yanında toplumsal yapının ilerlemesinde de stratejik bir öneme sahiptir (Kırççek ve Aytar, 2021).

Küresel Girişimcilik Monitorü’nün (Global Entrepreneurship Monitor-GEM) 2020/2021 Küresel Raporu’nda, her bir ekonomi için yaptığı girişimcilik faaliyetlerinin toplumsal cinsiyet temelli araştırmasında yeni işletmelerin kurulmasında erkeklerin kadınlara göre daha aktif rol aldığını göstermektedir. Uluslararası ölçekteki durum Türkiye özelinde de benzer bir şekilde seyretmektedir. GEM’in “Türkiye’de Girişimcilik ve Uluslararası Karşılaştırma 2018” raporunda ülkemizde girişimci olma niyetinin kadınlarda %36,1, erkeklerde ise %63,9’dur (Karadeniz, 2019: 34). Başka bir ifadeyle, 2021 yılına kadar 18-64 yaş arasındaki kadınların girişimci olma niyeti erkek girişimci olma niyetine göre oldukça düşüktür.

Türkiye, Avrupa Birliği’ne aday ülke olarak kabul edildikten sonra cinsiyet eşitliği politikalarına daha fazla önem vermeye başlamıştır. 2001 ve 2004 yıllarında yapılan anayasa değişiklikleri ile devlet, eşitlik ilkesini sağlamakla görevli addedilmiştir. Bu doğrultuda atılan önemli bir adım 2003 yılında 4857 sayılı İş Kanunu’nun kabul edilmiş olmasıdır. Kanun ile AB yönergeleriyle uyum amaçlanmış ve iş gücü piyasalarında kadın erkek eşitliği sağlanmaya çalışılmıştır. Buna ek olarak, sosyal politikalar kapsamında toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik birtakım düzenlemeler ile merkezi hükümet ve yerel yönetimlerin kadın istihdamını destekleyen politikaları vasıtasıyla çalışma hayatında kadın sayısının artırılması amaçlanmıştır. Kadını çalışma hayatına kazandırmaya yönelik tüm bu uygulamalara rağmen, günümüz itibari ile çalışma hayatında kadınların oranı, erkeklere oranla hala düşük seviyelerdedir. Türkiye’de kadın girişimci oranının düşük olmasında kadınların geleneksel rolleri gereği ev ve iş yaşam dengesini kurma zorunluluğu etkili olmuştur (Filizöz ve Yaraş, 2020). Bir başka ifade ile kadınlar hem ev ekonomisine katkı sağlayacakları hem de ev sorumluluklarını aksatmayacakları girişimcilik faaliyetleri ile sınırlandırılmıştır. Mevcut piyasa koşullarında kadın girişimcilerin ev ve iş sorumluluğunu birlikte yürütme kaygıları daha az riskli işlere yönelmelerine de neden olmuştur (Bedük, Eryeşil ve Oğuz, 2016). Dolayısıyla kadının toplumsal rollerinin baskın olması kadınların iş hayatındaki varlıklarını olumsuz yönde etkilemiştir.

Kadınların evde çalışarak yapılabilecekleri işler toplum tarafından avantajlı bir durum olarak değerlendirilmesine karşılık, literatürde kadın girişimci olarak belirlenmiş olan kişinin ev içi faaliyetlerde değil, evin dışında tanımlanıyor olması kayda değer bir durumdur. Dolayısıyla kadın girişimci, mekânsal olarak ev dışında, kendi adına kurduğu bir işletmesi olan, işletmede tek başına ya da çalıştırdığı diğer kişilerle birlikte çalışan veya sahibi olması nedeniyle ortaklık kuran, işi ile ilgili olarak kamu ve özel kuruluşlarla temasa geçen, işletmenin geleceğine dair planlar yapan ve yürüten, söz sahibi olan ve işletmesi adına tüm riski üstlenen olarak nitelendirilmektedir (Çelik ve Özdevecioğlu, 2001; Ecevit, 1993; Saray, 1993; Soysal, 2010). Bu açıdan değerlendirildiğinde arıcılık faaliyeti hem literatürün yaptığı tanım hem de merkezi hükümet destekli programlar arasında olması açısından bir girişimcilik faaliyeti olarak kabul edilebilir.

Eylül 2019 tarihi itibari ile Türkiye Arı Yetiştiriciler Birliği’ne kayıtlı toplam 123,643 üyenin % 6,8’i kadın, % 93,2’si ise erkek üyeden oluşmaktadır (Esen ve Halifeoğlu, 2019). Bu rakamsal değerler ülkemizde arıcılık sektöründe kadın sayısının erkek sayısına oranla çok düşük olduğunu göstermektedir. Kadının arıcılık sektöründeki istihdam sorununun girişimcilik gibi mikro destek programlarıyla aşılmasına çalışılması kayda değer bir çaba olmasının yanında, meselenin akademik yazında özellikle makro düzeyde tartışıldığı görülür. Bu bağlamda, arıcılık sektöründe kadın istihdamının önündeki engellerin neler olduğu, bu engellerin azaltılmasına yönelik uygulanacak politikaların belirlenmesinde mikro düzeydeki çalışmalar hayati derecede

bir öneme sahiptir. Bu çalışmada da makro düzeyde temel bir sorun olan kadın istihdamına yönelik toplumsal algının, yerel düzeyde ise kadının hem çalışma hayatında hem de arıcılık sektöründe bulunmasının ne ifade ettiğinin tespitine çalışılmıştır. Çalışmada ayrıca yerel halkın sahip olduğu algıların demografik özelliklere göre (cinsiyet, medeni durum, yaş, eğitim durumu, gelir) farklılık gösterip göstermediğinin de saptanması amaçlanmıştır.

2. Yöntem

2.1. Ölçek Geliştirme Süreci

Yerel halkın kadının çalışmasına yönelik algılarını ölçmek için geliştirilen ölçekte keşfedici ve tanımlayıcı araştırma yöntemleri birlikte kullanılmıştır. Çalışmada, amacına göre araştırma tasarımlarından keşfedici araştırma kullanılmıştır. Keşfedici araştırma yeni konuları ya da fazla çalışılmamış konuları keşfetme amacını; tanımlayıcı araştırma grupların, insanların ya da örgütlerin özelliklerini ortaya çıkarma amacını taşıyan araştırma tasarımları olarak tanımlanmıştır (Gürbüz ve Şahin, 2014: 97). Keşfedici ve tanımlayıcı araştırma yaklaşımları nitel ve nicel araştırma yöntemleri beraber verilerinin toplanması ve değerlendirilmesi için kullanılmıştır. Nitel araştırma yöntemi, ölçek madde havuzunun oluşturulması için uzman görüşlerinin alınması (yapılandırılmamış görüşme) sürecinde uygulanmış; nicel araştırma yöntemi ölçeğin geçerlik çalışmasını yapmak için uygulanmıştır (Anderson ve Gerbing, 1988; Kement, Karaküçük ve Çavuşoğlu, 2021).

2.2. Evren ve Örneklem

Yapılandırılmamış görüşme sürecinin evrenini kadınlar ve işletmecilik üzerine araştırma yapan sosyoloji, işletme ve iktisat alanlarında uzman akademisyenler oluşturmaktadır. Araştırmada toplamda yedi alan uzmanına ulaşılmış ve görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Uzmanlarla yapılan görüşmeler neticesinde madde havuzu oluşturulmuş ve kapsam ve görünüş geçerliliğinin sağlanması bakımından alan uzmanlarıyla tekrar görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Yapılan son görüşmeler neticesinde toplamda yirmi ifadeyle araştırmanın madde doğrulama sürecine geçilmiştir.

Madde doğrulama (geçerlik) süreci için araştırmanın evrenini Bingöl ilinde ikamet eden yerel halk oluşturmuştur. TÜİK'in (2020) Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi 2020 yılı sonuçlarına göre Bingöl ilinin toplam nüfusu 281,760'tır (TÜİK, 2020). Tüm evrene ulaşmanın maliyetli olması ve zaman açısından tasarruf edilmesi amacıyla örneklem üzerinden çalışma gerçekleştirilmiştir. İçerdiği denek sayısı 10.000'den fazla olan evrenler için 384 örneklem yeterli (Ural ve Kılıç, 2005) olmaktadır. Bu bağlamda 630 katılımcıya internet ortamında form (Google form) oluşturularak 13.06.2020 ve 17.07.2020 tarihleri arasında ulaşılmıştır.

2.3. Veri Toplama Yöntemi

Araştırmada veri toplama aracı olarak uzman görüşmeleri sürecinde yapılandırılmamış görüşme yöntemi kullanılmıştır. Görüşmelerin ardından toplanan bilgiler içerik analiziyle ele alınmıştır. İçerik analizi sürecinde veriler kodlanmış ve kodlamalardan yola çıkarak madde havuzu oluşturulmuştur.

Araştırma kapsamında geliştirilen ölçeğin test aşamasında kullanmak için anket formu aracılığıyla veriler toplanmıştır. Anket formunda iki bölüm yer almaktadır. Birinci bölüm ankete katılan katılımcıların demografik özelliklerini tespit etmeye ilişkin sorular (yaş, cinsiyet, eğitim durumu, medeni durum, gelir) bulunmakta olup, ikinci bölümde yerel halkın kadının çalışma hayatında olmasına ilişkin görüşlerini belirlemek adına yirmi ifade kullanılmıştır. Bu ifadeler "1" kesinlikle katılmıyorum, "5" kesinlikle katılıyorum olacak şekilde beşli likert tipinde katılımcılara yöneltilmiştir. Kadınların çalışma hayatında olması ve arıcılık mesleğini yapmasına ilişkin olarak sorulan ölçek ifadeleri Tablo 1'de gösterilmiştir.

2.4. Veri Analiz Yöntemi

Yapılandırılmamış görüşme sürecinde elde edilen veriler, içerik analiziyle değerlendirilmiştir. İçerik analizi verilerin toplanması sonrasında bu verilere dayalı kavramları ve ilişkileri bulmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda içerik analizinde verileri kodlama, temalara ulaşma, kod ve temalar üzerinden düzenlemeler ve tanımlamalar yapma ve son olarak bulguları yorumlama aşamaları yürütülür. (Yıldırım ve Şimşek, 2005: 227). Uzman görüşleri neticesinde elde edilen kod ve temalar madde havuzuna dönüştürülmüştür.

Araştırma test sürecinde yapı geçerliliğini test etmek amacıyla SPSS programı üzerinden keşfedici faktör analizi yapılmıştır. Ölçeklere ilişkin güvenilirlik katsayılarını belirlemek amacıyla Cronbach Alpha katsayı değerleri hesaplanmıştır. Ölçeklerin yakınsak geçerliliğini test etmek için bütünlük güvenilirlik (BG) ve ortalama açıklanan varyans (OAV) değerleri hesaplanmıştır. Ölçeklerin iraksak geçerliliğini test etmek için

ise ortalama açıklanan varyans karekökü (\sqrt{OAV}) ile ölçekler arası korelasyon değerlerinin kıyaslaması yapılmıştır.

Tablo 1. Kadınların Çalışması ve Arıcılık Mesleğinde Olmasına İlişkin Ölçek İfadeleri

1	Kadın çalışma hayatına katılmalıdır.
2	Kadının çalışması gereklidir.
3	Kadın en az erkek kadar çalışma hakkına sahiptir.
4	Çalışmak sadece erkeğin sorumluluğunda değildir.
5	Arıcılık sektöründe kadınlar da çalışmalıdır.
6	Arıcılık mesleği sadece erkeklerin yapabileceği bir iştir.
7	Kadınlar emek yoğun işlerde çalışmamalıdır.
8	Kadının çalışması çocuğun gelişimini olumsuz etkiler.
9	Kadının çalışması evliliğini olumsuz etkiler.
10	Kadının çalışması aile içinde erkeğin otoritesini olumsuz etkiler.
11	Kadının çalışması anne-çocuk ilişkisini olumsuz etkiler.
12	Kadının çalışması karı-koca ilişkisini olumsuz etkiler.
13	Kadının çalışması ev ekonomisine katkı sağlar.
14	Kadının çalışması ülke ekonomisine katkı sağlar.
15	Kadının çalışması evde alınan kararlarda söz hakkının olmasını sağlar.
16	Kadının çalışması girişimcilik ruhunu artırır.
17	Kadınlar bal üretiminde erkeklerden daha hijyenik olurlar.
18	Kadının çalışması özgüvenini artırır.
19	Kadının iş hayatına girmesi toplumsal eşitliği sağlar.
20	Arıcılık mesleği kadının yapabileceği bir iştir.

2.5. Ölçek Geçerlilik ve Güvenirlilik Analizi Sonuçları

Kadınların çalışma hayatındaki yerine yönelik yerel halkın görüşleri alınmıştır. Bu görüşler kapsamında oluşturulan ölçek ifadelerinin faktör yapısını belirlemek için keşfedici faktör analizi (KFA) (Johnson ve Wichern, 2014) uygulanmıştır. Ölçeğin faktör analizine sokulabilmesi için bir dizi şartlar bulunmaktadır. Öncelikle örneklem sayısının ifade sayısından fazla olması beklenir ve bu çalışmada 630 örneklem ve buna karşılık bir ölçek/3 alt faktör bulunmaktadır. İkinci olarak örneklem sayısının 50'den fazla olması beklenir ve bu çalışmada 630 örneklem bulunmaktadır. Üçüncü olarak ifade başına düşen gözlem sayısının fazla olması ve yine bu çalışmada her bir ifade için 630 görüş vardır.

Faktör analizi sonuçlarında ifadeler arası korelasyon yüklerinin 0,30'dan yüksek olduğu, kısmi korelasyon matrisi sonuçlarının 0,70 altında olduğu, Bartlett testi sonucunun anlamlı ($p=0,000$, $sd=153$, $X^2=8176,511$) olduğu ve KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) testine göre 0,889 ($>0,800$) örneklemin faktör analizi için yeterli olduğu tespit edilmiştir. Tüm bu değerlendirmeler neticesinde örneklemin faktör analizi için uygun olduğu belirlenmiştir. Araştırmada faktör analizi aşamasında toplam varyans türlerinden "principal component analyses" varyans türü kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan ölçek yeni oluşturulduğu için faktör sayısı belirtilmeden ilerlenmiştir. Faktör analizi için rotasyon yöntemlerinden orthogonal yöntemlerden olan ve alanyazında sıklıkla kullanılan varimax döndürme tekniği kullanılmıştır. Toplam açıklanan varyans dikkate alınarak ilerlenmiş ve üç faktörlü bir yapı elde edilmiştir. Bu yapının toplam açıklanan varyans oranı ise %70,253 olarak hesaplanmıştır. 0,50'den yüksek olması nedeniyle üç alt faktör kabul edilmiştir.

Keşfedici faktör analizi sonucunda kadına çalışma hayatında bulunmasına yönelik algılar üç alt faktöre ayrılmıştır. "kadin4", "kadin5", "kadin11" ve "kadin12" ifadeleri "kadın ve aile" alt faktöründe gruplanmıştır. "kadin6", "kadin7", "kadin8", "kadin9" ve "kadin10" ifadeleri "kadın ve toplum" alt faktöründe toplanmıştır. Son olarak "kadin1", "kadin2", "kadin3", "kadin13", "kadin14", "kadin15", "kadin16", "kadin17" ve "kadin18" ifadeleri "kadın ve girişimcilik" alt faktöründe toplanmıştır. "kadin19" ve "kadin20" ifadeleri birden fazla faktöre girdiği için araştırmadan çıkartılmıştır.

Ölçek alt faktörlerinin uyum geçerliliğini hesaplamak için bütünlük güvenirlilik ve ortalama açıklanan varyans analizleri uygulanmıştır. Her bir alt faktörün bütünlük güvenirlilik değerleri 0,60'tan fazla olduğu (Bagozzi ve Yi, 1988) tespit edilmiştir. Ortalama açıklanan varyans değerleri ise 0,50'den yüksek (Fornell ve Larcker, 1981) çıkmıştır. Böylelikle alt faktörlere ait ifadelerin uyum geçerliliği olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayırım geçerliliğini belirlemek için her bir alt faktörün ortalama açıklanan varyans karekökü değerleri ile korelasyon analizi sonuçları kıyaslanmıştır. Her bir ölçeğin karekökü değerlerinin korelasyon yüklerinden yüksek olduğu (Fornell ve Larcker, 1981), bu bağlamda ölçeklerin ayırım geçerliliğine sahip olduğu tespit edilmiştir.

Alt faktörlerin güvenilirlik testi için Cronbach Alpha analizi uygulanmıştır. “kadın ve aile” alt faktörünün güvenilirlik katsayısı 0,807, “kadın ve toplum” alt faktörünün güvenilirlik katsayısı 0,883 ve “kadın ve girişimcilik” alt faktörünün güvenilirlik katsayısı 0,937 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin toplam güvenilirliği 0,837’dir. Bu değerler 0,70’ten yüksek (Hair ve diğerleri, 2014) olduğu için ölçeklerin iç tutarlılığı olduğu saptanmıştır. Faktör analizi sonucunda ifadelerin faktör yükleri ve grupları Tablo 2’de detaylı olarak verilmiştir.

Tablo 2. Faktörü Analizi Sonuçları

İfadeler	Faktörler			Madde Toplam Korelasyon
	Kadın ve Girişimcilik	Kadın ve Toplum	Kadın ve Aile	
kadin1g	0,815			0,655
kadin2g	0,799			0,617
kadin3g	0,767			0,574
kadin13g	0,770			0,596
kadin14g	0,860			0,647
kadin15g	0,755			0,502
kadin16g	0,872			0,639
kadin17g	0,808			0,610
kadin18g	0,855			0,635
kadin6t		0,764		0,309
kadin7t		0,799		0,249
kadin8t		0,860		0,334
kadin9t		0,851		0,437
kadin10t		0,803		0,398
kadin4a			0,767	0,193
kadin5a			0,677	0,288
kadin11a			0,840	0,103
kadin12a			0,866	0,057
Güvenirlik	0,937	0,883	0,807	0,837
Açıklanan Varyans	%35,082	%20,748	%14,423	%70,253
Özdeğer	6,451	3,668	2,527	

KMO= 0,889; $\chi^2=8176,511$; sd=153, Bartlett Kürelik Testi (p)=0,000

Çıkarım Metodu=Principal Component Analysis; Döndürme Tekniği: Varimax with Kaiser Normalization.

3. Bulgular

Bu bölümde öncelikle katılımcıların tanımlayıcı istatistiklerine yer verilmiştir. Ardından kadınların iş hayatında yer almaları ve arıcılık mesleğini yapmalarına ilişkin olarak katılımcı algılarına ilişkin sonuçlar paylaşılmıştır.

3.1. Katılımcıların Demografik Dağılımları

Araştırmaya katılan katılımcıların 211’i erkek (%33,5) ve 419’u kadın katılımcılardan (%66,5); 238’i evli (%37,8) ve 392’si bekâr (%62,2) katılımcılardan oluşmaktadır. Katılımcıların 24’ü 18 yaş altı, 247’si 18-24 yaş; 177’si 25-34 yaş; 117’si 35-44 yaş; 26’sı 45-54 yaş; 28’i 55-64 yaş arasında olup 11 katılımcı 65 yaş ve üzeridir. 18-24 yaş arasındaki katılımcılar en yüksek yüzdeye (%39,2), 65 yaş ve üzeri katılımcılar en düşük yüzdeye (%1,7) sahiptir. Katılımcıların 89 ilköğretim, 140’ı lise, 101’i ön lisans, 243’ü lisans ve 57’si lisansüstü eğitim sahibidir.

Lisans mezunu katılımcılar en yüksek yüzdeye (%38,6) ve lisansüstü eğitim mezunu katılımcılar en düşük yüzdeye (%9,0) sahiptir. Katılımcıların 211’i 0-2020 TL arası; 150’si 2021-3000 TL arası; 132’si 3001-4500 TL arası; 64’ü 4501-6000 TL arası; 30’u 6001-7500 TL arası; 43’ü 7501 TL ve üzeri gelire sahiptir. 0-2020 TL arası geliri olan katılımcılar en yüksek yüzdeye (%33,5) sahipken 6001-7500 TL geliri olan katılımcılar en düşük yüzdeye (%4,8) sahiptir. Araştırmaya katılan katılımcıların demografik dağılımları Tablo 3’te gösterilmiştir.

Tablo 3. Katılımcıların Demografik Dağılımları

Cinsiyet	Frekans	Yüzde	Gelir Durumu (TL)	Frekans	Yüzde
Erkek	211	33,5	0-2020	211	33,5
Kadın	419	66,5	2021-3000	150	23,8
<i>Toplam</i>	<i>630</i>	<i>100</i>	3001-4500	132	21,0
Medeni Durum	Frekans	Yüzde		Frekans	Yüzde
Evli	238	37,8	4501-6000	64	10,2
Bekâr	392	62,2	6001-7500	30	4,8
<i>Toplam</i>	<i>630</i>	<i>100</i>	7501 ve üzeri	43	6,8
			<i>Toplam</i>	<i>630</i>	<i>100</i>
Yaş	Frekans	Yüzde	Eğitim Durumu	Frekans	Yüzde
18 Altı	24	3,8	İlköğretim	89	14,1
18-24	247	39,2	Lise	140	22,2
25-34	177	28,1	Ön Lisans	101	16,0
35-44	117	18,6	Lisans	243	38,6
45-54	26	4,1	YL/DR	57	9,0
55-64	28	4,4	<i>Toplam</i>	<i>630</i>	<i>100</i>
65 ve üzeri	11	1,7			
<i>Toplam</i>	<i>630</i>	<i>100</i>			

3.2. Demografik Özelliklere Göre Boyutlara İlişkin Fark Analizleri

Verilerin normal dağılımı için -3 ve +3 arasındaki çarpıklık ve basıklık değerleri kabul edilir olarak değerlendirilmektedir (Shao, 2002). Alt boyutların normal dağılım göstermesi sebebiyle demografik özelliklerin boyutlara göre farklılık gösterip göstermediğini bulmak amacıyla parametrik testlerden faydalanılmıştır. Normallik testi sonuçları Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4. Normallik Testi Sonuçları

Boyutlar	Shao	
	Skewness	Kurtosis
Kadın ve Aile	0,021	-1,191
Kadın ve Toplum	-0,579	-0,489
Kadın ve Girişimcilik	-1,593	2,041

3.2.1. Cinsiyete Göre Ölçek Boyutlarında Fark Analizi Sonuçları

Katılımcıların cinsiyetlerine göre “kadın ve aile”, “kadın ve toplum” ve “kadın ve girişimcilik” boyutları puan ortalamaları arasında fark olup olmadığını bulmak amacıyla bağımsız t testi yapılmıştır. Test sonucunda cinsiyete göre “kadın ve aile” boyutu puan ortalamalarında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Ancak katılımcıların cinsiyetine göre “kadın ve toplum” boyutu puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($t=-7,896$ $p<0,05$). “kadın ve toplum” boyutunda kadın katılımcıların puan ortalamalarının (3,8831), erkek katılımcıların puan ortalamalarından (3,1735) fazla olduğu görülmüştür. “kadın ve toplum” alt boyutunun cinsiyete göre değerlendirmesi yapıldığında araştırmaya katılan kadın katılımcıların erkeklere nazaran; kadınların evlilik, çocuk ve ev işleri gibi aile içi süreçlerin kadınların çalışması için bir engel teşkil etmediği görüşünde oldukları tespit edilmiştir. Katılımcıların cinsiyetine göre “kadın ve girişimcilik” boyutu puan ortalamalarında da istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($t=-5,728$, $p<0,05$). “kadın ve girişimcilik” boyutunda kadın katılımcıların puan ortalamalarının (4,2938), erkek katılımcıların puan ortalamalarından (3,8073) fazla olduğu görülmüştür. “kadın ve girişimcilik” boyutunun cinsiyete göre değerlendirmesi yapıldığında ise kadın katılımcıların, kadınların girişimci olarak çalışma hayatında yer alma hususunda erkek katılımcılara nazaran daha olumlu bir düşünce içinde oldukları görülmektedir. Katılımcıların cinsiyetine göre bağımsız t testi sonuçları Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5. Katılımcıların Cinsiyetine Göre Bağımsız t Testi Sonuçları

Boyutlar	Cinsiyet	N	\bar{X}	SS	t	P
Kadın ve Toplum	Erkek	211	3,1735	1,11716	-7,896	0,000*
	Kadın	419	3,8831	1,03719		
Kadın ve Girişimcilik	Erkek	211	3,8073	1,03192	-5,728	0,000*
	Kadın	419	4,2938	0,95334		
Kadın ve Aile	Erkek	211	2,9005	1,05849	-7,773	0,440
	Kadın	419	2,9761	1,33951		

*p<0,05

3.2.2. Medeni Duruna Göre Ölçek Boyutlarında Fark Analizi Sonuçları

Katılımcıların medeni durumlarına göre “kadın ve aile”, “kadın ve toplum” ve “kadın ve girişimcilik” boyutları puan ortalamaları arasında fark olup olmadığını bulmak amacıyla bağımsız t testi yapılmıştır. Test sonucunda medeni duruma göre “kadın ve girişimcilik” boyutu puan ortalamalarında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Katılımcıların medeni durumlarına göre “kadın ve aile” boyutu puan ortalamalarında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur (t=5,732, p<0,05). “kadın ve aile” boyutunda evli katılımcıların puan ortalamalarının (3,3088), bekâr katılımcıların puan ortalamalarından (2,7334) fazla olduğu görülmüştür. “kadın ve aile” boyutunun medeni duruma göre değerlendirmesi yapıldığında, medeni durumu evli olan katılımcıların bekâr olan katılımcılara kıyasla kadının çalışmasına daha sıcak baktığı görülmektedir. Katılımcıların medeni durumuna göre “kadın ve toplum” boyutu puan ortalamalarında da istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur (t=-5,932, p<0,05). “kadın ve toplum” boyutunda bekâr katılımcıların puan ortalamalarının (3,8454), evli katılımcıların puan ortalamalarından (3,3160) fazla olduğu görülmüştür. “kadın ve toplum” alt boyutunun medeni duruma göre değerlendirmesi yapıldığında, medeni durumu bekâr olan katılımcıların evli olan katılımcılara kıyasla kadının toplumsal yaşamda daha fazla yer alması gerektiği düşüncesine sahip oldukları anlaşılmaktadır. Katılımcıların medeni durumlarına göre bağımsız t testi sonuçları Tablo 6’da gösterilmiştir.

Tablo 6. Katılımcıların Medeni Durumuna Göre Bağımsız t Testi Sonuçları

Boyutlar	Cinsiyet	N	\bar{X}	SS	t	P
Kadın ve Aile	Evli	238	3,3088	1,18722	5,732	0,000*
	Bekâr	392	2,7334	1,24187		
Kadın ve Toplum	Evli	238	3,3160	1,14398	-5,932	0,000*
	Bekâr	392	3,8454	1,04960		
Kadın ve Girişimcilik	Evli	238	4,1522	0,9131	0,414	0,679
	Bekâr	392	4,1179	1,05957		

*p<0,05

3.2.3. Yaşa Göre Ölçek Boyutlarına İlişkin Fark Analizi Sonuçları

Katılımcıların yaşına göre “kadın ve aile” boyutundan almış oldukları puan ortalamalarını karşılaştırmak için Tek Yönlü Varyans Analizi uygulanmıştır. Analiz sonucuna göre katılımcıların yaşına göre “kadın ve aile” boyutu puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu görülmüştür (F= 10,855, p<0,05). Fark yaratan yaş grubunu bulmak için Post-Hoc ikili karşılaştırmalardan Bonferroni Testi uygulanmıştır. Bonferroni sonucuna göre, 18 yaş altındaki katılımcıların 18-24 yaş arası ve 25-34 yaş arası katılımcılara göre “kadın ve aile” boyutundaki puan ortalamalarının daha fazla olduğu; 35-44 yaş arası katılımcıların; 55-64 yaş arası katılımcıların ve 65 ve üzeri yaşta katılımcıların “kadın ve aile” boyutundaki puan ortalamalarının 18-24 yaş arası katılımcıların puan ortalamalarından daha fazla olduğu görülmektedir. Katılımcıların yaşlarına göre “kadın ve aile” boyutuna ilişkin ANOVA Testi sonuçları Tablo 7’de yer almaktadır.

Katılımcıların yaşına göre “kadın ve toplum” boyutundan almış oldukları puan ortalamalarını karşılaştırmak için Tek Yönlü Varyans Analizi uygulanmıştır. Analiz sonucuna göre katılımcıların yaşına göre “kadın ve toplum” boyutu puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu görülmüştür (F= 9,315, p<0,05). Fark yaratan yaş grubunu bulmak için Post-Hoc ikili karşılaştırmalardan Tamhane Testi uygulanmıştır. Tamhane sonucuna göre, 18 yaş altındaki katılımcıların 55-64 yaş arasındaki katılımcılara göre “kadın ve toplum” boyutundaki puan ortalamalarının daha fazla olduğu görülmektedir. Buna ek olarak 18-24 yaş arasındaki katılımcıların “kadın ve toplum” boyutundaki puan ortalamalarının sırasıyla 25-34 yaş arasındaki; 35-44 yaş arasındaki; 45-54 yaş arasındaki ve 55-64 yaş arasındaki katılımcıların puan

ortalamalarından daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Katılımcıların yaşlarına göre “kadın ve toplum” boyutuna ilişkin ANOVA Testi sonuçları Tablo 8’de yer almaktadır.

Tablo 7. Katılımcıların Yaşlarına Göre “Kadın ve Aile” Boyutu ANOVA Sonuçları

Yaş	N	\bar{X}	SS	F	P	Bonferroni
18 altı (1)	24	3,9271	1,05676			
18-24 (2)	247	2,5719	1,21104			1>2
25-34 (3)	177	2,9138	1,25056			1>3
35-44 (4)	117	3,3462	1,19077	10,855	0,000*	4>2
45-54 (5)	26	3,2115	1,00422			6>2
55-64 (6)	28	3,5000	1,07798			7>2
65 ve üzeri (7)	11	3,7045	0,99886			
Toplam	630	2,9508	1,25209			

*p<0,05

Tablo 8. Katılımcıların Yaşlarına Göre “Kadın ve Toplum” Boyutu ANOVA Sonuçları

Yaş	N	\bar{X}	SS	F/Welch	P	Tamhane
18 altı (1)	24	3,7667	0,88596			
18-24 (2)	247	3,9919	0,98803			1>6
25-34 (3)	177	3,5175	1,10566			2>3
35-44 (4)	117	3,3949	1,20844	9,315	0,000*	2>4
45-54 (5)	26	3,1077	1,11604			2>5
55-64 (6)	28	2,8214	1,12129			2>6
65 ve üzeri (7)	11	3,6909	0,88256			
Toplam	630	3,6454	1,11531			

*p<0,05

Katılımcıların yaşına göre “kadın ve girişimcilik” boyutundan almış oldukları puan ortalamalarını karşılaştırmak için Tek Yönlü Varyans Analizi uygulanmıştır. Analiz sonucuna göre katılımcıların yaşına göre “kadın ve girişimcilik” boyutu puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır.

3.2.4. Eğitim Durumuna Göre Ölçek Boyutlarında Fark Analizi Sonuçları

Katılımcıların eğitim durumlarına göre “kadın ve aile” boyutundan almış oldukları puan ortalamalarını karşılaştırmak için Tek Yönlü Varyans Analizi uygulanmıştır. Analiz sonucuna göre katılımcıların eğitim durumuna göre “kadın ve aile” boyutu puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu görülmüştür (F= 19,013, p<0,05). Fark yaratan eğitim grubunu bulmak için Post-Hoc ikili karşılaştırmalardan Tamhane Testi uygulanmıştır. Tamhane sonucuna göre, eğitim durumu ilköğretim olan katılımcıların “kadın ve aile” boyutu puan ortalamaları eğitim durumu lisans olan katılımcılardan daha fazladır. Ayrıca eğitim durumu lise olan katılımcıların “kadın ve aile” boyutu puan ortalamaları eğitim durumu lisans ve lisansüstü olan katılımcıların puan ortalamalarından daha yüksek çıkmıştır. Son olarak eğitim durumu ön lisans olan katılımcıların “kadın ve aile” boyutu puan ortalamaları eğitim durumu lisans olan katılımcıların puan ortalamalarından daha yüksek çıkmıştır. Katılımcıların eğitim durumuna göre “kadın ve aile” boyutuna ilişkin ANOVA Testi sonuçları Tablo 9’da yer almaktadır.

Katılımcıların eğitim durumlarına göre “kadın ve toplum” boyutundan almış oldukları puan ortalamalarını karşılaştırmak için Tek Yönlü Varyans Analizi uygulanmıştır. Analiz sonucuna göre katılımcıların eğitim durumuna göre “kadın ve toplum” boyutu puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu görülmüştür (F= 11,794, p<0,05). Fark yaratan eğitim grubunu bulmak için Post-Hoc ikili karşılaştırmalardan Bonferroni Testi uygulanmıştır. Bonferroni sonucuna göre, eğitim durumu ilköğretim olan katılımcıların “kadın ve toplum” boyutu puan ortalamaları eğitim durumu lise, ön lisans, lisans ve lisansüstü olan katılımcıların puan ortalamalarından daha düşük çıkmıştır. Katılımcıların eğitim durumuna göre “kadın ve toplum” boyutuna ilişkin ANOVA Testi sonuçları Tablo 10’da yer almaktadır.

Tablo 9. Katılımcıların Eğitim Durumuna Göre “Kadın ve Aile” Boyutu ANOVA Sonuçları

Yaş	N	\bar{X}	SS	F/Welch	P	Tamhane
İlköğretim (1)	89	3,3118	1,05817			
Lise (2)	140	3,4321	1,11354			1>4
Önlisans (3)	101	3,1733	1,25735	19,013	0,000*	2>4
Lisans (4)	243	2,4702	1,22617			2>5
YL/DR (5)	57	2,8596	1,25091			3>4
Toplam	630	2,9508	1,25209			

*p<0,05

Katılımcıların eğitim durumuna göre “kadın ve girişimcilik” boyutundan almış oldukları puan ortalamalarını karşılaştırmak için Tek Yönlü Varyans Analizi uygulanmıştır. Analiz sonucuna göre katılımcıların eğitim durumuna göre “kadın ve girişimcilik” boyutu puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır.

Tablo 10. Katılımcıların Eğitim Durumuna Göre “Kadın ve Toplum” Boyutu ANOVA Sonuçları

Yaş	N	\bar{X}	SS	F	P	Bonferroni
İlköğretim (1)	89	2,9888	1.10592			
Lise (2)	140	3,5843	1,09046			2>1
Önlisans (3)	101	3,8119	1,08326	11,794	0,000*	3>1
Lisans (4)	243	3,8741	1,06505			4>1
YL/DR (5)	57	3,5509	1,05849			5>1
Toplam	630	3,6454	1,11531			

*p<0,05

3.2.5. Gelir Durumuna Göre Ölçek Boyutlarında Fark Analizi Sonuçları

Araştırmaya katılan katılımcıların gelir durumuna göre “kadın ve aile”, “kadın ve toplum”, “kadın ve girişimcilik” boyutundan almış oldukları puan ortalamalarını karşılaştırmak için Tek Yönlü Varyans Analizi uygulanmıştır. Analiz sonucuna göre katılımcıların gelir durumuna göre “kadın ve aile”, “kadın ve toplum”, “kadın ve girişimcilik” boyutu puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır.

4. Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmada Bingöl ilinde kadınların çalışma hayatında ve arıcılık sektöründe girişimci olarak bulunmasına ilişkin yerel halkın algısının belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda Bingöl ilinde yaşayan halkın kadınların çalışması ve arıcılık sektöründe yer almasına ilişkin algılarını belirlemek üzere bir saha araştırması yürütülmüş ve yerel halkın bu noktadaki algıları demografik özelliklere göre (medeni durum, cinsiyet, yaş, gelir durumu ve eğitim durumu) belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışmayla yerel halkın algısına ilişkin “kadın ve aile”, “kadın ve toplum” ve “kadın ve girişimcilik” olmak üzere üç faktörlü bir yapı elde edilmiştir. Çalışma sonucunda katılımcıların cinsiyetine göre “kadın ve aile” alt boyutunda anlamlı bir farklılık bulunmazken “kadın ve toplum” ve “kadın ve girişimcilik” alt boyutlarında anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Buna göre “kadın ve toplum” alt boyutunda kadın katılımcıların erkek katılımcılara göre kadınların aile içi süreçleri (evlilik, çocuk, ev işleri) kadınların çalışmasında bir engel olarak görmedikleri anlaşılmıştır. “kadın ve girişimcilik” alt boyutunda ise kadın katılımcıların erkek katılımcılara göre kadınların girişimci rolüyle çalışma hayatında olmasına ilişkin daha olumlu bir yaklaşımını olduğu belirlenmiştir. Katılımcıların medeni durumlarına göre “kadın ve girişimcilik” alt boyutunda anlamlı bir farklılık bulunmazken “kadın ve aile” ve “kadın ve toplum” alt boyutlarında anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Bu bağlamda “kadın ve aile” alt boyutunda medeni durumu evli olan katılımcıların bekâr olan katılımcılara göre kadınların çalışmasına daha olumlu baktığı anlaşılmıştır. “kadın ve toplum” alt boyutunda ise medeni durumu bekâr olan katılımcıların evli olan katılımcılara göre kadının toplumsal hayatın içinde daha fazla yer alması noktasında daha olumlu bir algı taşıdığı tespit edilmiştir. Çalışma sonucunda katılımcıların yaşlarına ve eğitim durumlarına göre “kadın ve girişimcilik” alt boyutunda anlamlı bir farklılık bulunmazken “kadın ve aile” ve “kadın ve toplum” alt boyutlarında anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Bununla birlikte katılımcıların gelir durumlarına göre algılarında her üç alt boyutta da anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir. Çalışmanın kadınların iş yaşamında olması ve toplumsal görünürlüğü artırılması noktasında gelecekte yapılacak çalışmalara kaynak olacağı düşünülmektedir. Çalışmada arıcılık sektöründen

hareket edilerek yerel halkın kadınların çalışmasına ve arıcılık sektöründe yer almasına ilişkin algıları belirlenmeye çalışılmıştır. Bundan sonra yapılacak çalışmaların farklı sektörlerde ele alınması ve incelenmesi önerilmektedir.

Teşekkür

Bu çalışma, Bingöl Üniversitesi PİKOM Birimi tarafından PİKOM-Arı. 2019.011 no'lu proje kapsamında desteklenmiştir. Çalışmadaki yazarlardan M. H., anket sorularının hazırlanması, değerlendirilmesi ve makalenin yazım aşamalarında katkı sağlamıştır. F. E. ise çalışmanın fikir sahibi olup, anketlerin uygulanması aşamasında katkı sağlamıştır.

Kaynaklar

- Akın, C. S. and Aytun, C. (2019). Girişimcilik Ekonomik Kalkınma İlişkisi. Marangoz, M. ve Fırat A. (Ed.), *IV. International Entrepreneurship, Employment And Career Congress* içinde (1-11 ss.). [http://gik.mu.edu.tr/Belgeler/31/31/4_G%C4%B0K%20C%C4%B0LT%201%2013_12_2019\(1\).pdf](http://gik.mu.edu.tr/Belgeler/31/31/4_G%C4%B0K%20C%C4%B0LT%201%2013_12_2019(1).pdf)
- Anderson, J. C. and Gerbing D.W. (1988). Structural Equation Modeling in Practice: A Review and Recommended Two-Step Approach, *Psychological Bulletin*, 103(3), 411-423.
- Bagozzi, R. P. and Yi, Y. (1988). On The Evaluation of Structural Equation Models. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 16(1), 74-94.
- Bedük A., Eryeşil K. ve Oğuz H. (2016). Kadın ve Erkek Girişimcilerin Algılama Farklılıkları. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, 19(41), 1-15.
- Bruni, A., Gherardi, S., and Poggio, B. (2005). *Gender And Entrepreneurship: An Ethnographic Approach*. New York: Routledge.
- Bozdemir, M., Gülçubuk, B. and Bayramoğlu, Z. (2021). Kırsal Alandaki Kadınların Girişimci Niteliklerinin Ve Girişimcilik Becerilerinin Belirlenmesi: Konya İli Araştırması. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 87(23), 87-106.
- Çelik C, and Özdevecioğlu M. (2001). Kadın Girişimcilerin Demografik Özellikleri ve Karşılaştıkları sorunlara İlişkin Nevşehir İlinde Bir Araştırma. *I. Orta Anadolu Kongresi* içinde (487-498 ss.). Nevşehir: KOSGEB.
- Durukan, L. (2021). Türkiye'de Kadın Girişimcilerin Desteklenmesinde KOSGEB'in Rolü. *Gazi İktisat Ve İşletme Dergisi*, 7(1), 17-37.
- Ecevit Y. (1993). Kadın Girişimciliğin Yaygınlaştırılmasına Yönelik Bir Model Önerisi. *Kadını Girişimciliğe Özendirme ve Destekleme Paneli Bildiriler ve Tartışmalar* içinde (15-35 ss). Ankara: Devlet Bakanlığı Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü.
- Esen, F. and Halifeoğlu, M. (2019). Türkiye'de Arıcılık Sektöründe Kadının Yeri. *Uluslararası Arıcılık Araştırmaları ve Sürdürülebilir Kırsal Kalkınma Stratejileri Kongresi (Arı-SKKS2019) Bildiri Kitabı* içinde (41. ss.). http://congress.bingol.edu.tr/proceeding_book_ari-skks2019.pdf
- Filizöz, B. and Yaraş, D. (2020). Kadın Girişimci Profiline Belirlenmesine Yönelik TR72 Bölgesinde Bir Araştırma. *Girişimcilik İnovasyon ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 4(8), 179-196.
- Fornell, C. and Larcker, D. F. (1981). Structural Equation Models With Unobservable Variables and Measurement Error: Algebra and Statistics. *Journal Of Marketing Research*, 18(3), 382-388.
- Global Entrepreneurship Monitor. (2021). *2020/2021 Global Report*. Erişim adresi <https://www.gemconsortium.org/file/open?fileId=50691>.
- Göküş, M., Özdemiray, S. M. and Göksel, Z. S. (2014). Bölgesel Kalkınmada Kadın Girişimciliğinin Önemi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 29, 87-97.
- Gürbüz, S. and Şahin, F. (2014). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri Felsefe-Yöntem-Analiz*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Hair, F. H. Jr., Black, W. C., Babin, B. J. and Anderson, R. E. (2014). *Multivariate Data Analysis* (7th ed.). USA: Pearson.
- Johnson, R. A. and Wichern, D. W. (2014). *Applied Multivariate Statistical Analysis* (6th ed.). USA: Pearson.
- Karadeniz, E. (2019). *Türkiye'de Girişimcilik ve Uluslararası Karşılaştırma 2018*. İstanbul: Yeditepe Üniversitesi Yayınları.
- Keçeoğlu, M. (2021). Arıcılık ve Girişimcilik, Bilimin Sosyal Sorumluluk Boyutuyla İlgili Örnek Bir Çalışma. *Kadirli Uygulamalı Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(2), 93-108.
- Kement, Ü., Karaküçük, S. and Çavuşoğlu, S. (2021). Ekorekreatif Tutum Ölçeği Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenilirlik Çalışması. *Tourism and Recreation*, 3(1), 34-54.

- Kırçecek, Ö. B. and Aytar, O. (2021). Kadın Girişimciliği: Motivasyon Faktörleri Üzerine Bir Araştırma. *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(24), 516-523.
- Öneren, M., Çiftçi, G. E. and Özder, N. (2014). Çalışanlarda Kadın İşgücü Algısı. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 324-358.
- Saray G. (1993). Türkiye'de Kadın Girişimciliği. *Kadını Girişimciliğe Özendirme ve Destekleme Paneli Bildiriler ve Tartışmalar* içinde (117-125). Ankara: Devlet Bakanlığı Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü.
- Shao AT. (2002). *Marketing Research: An Aid To Decision Making*. Cincinnati, Ohio: South-Western/Thomson Learning.
- Soysal A. (2010). Türkiye'de Kadın Girişimciler: Engeller ve Fırsatlar Bağlamında Bir Değerlendirme. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. 65(1), 83-114.
- Şahin Yılmaz, B. and Alp, c. (2020). Kadınların İşgücüne Katılımının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(45), 184-202.
- Tamer, G. (2013). Dünya'ya Kıyasla Türkiye'de Kadın Girişimciliği. *International Conference On Eurasian Economies*, 649-656.
- Tolunay A. and Akyol A. (2006). Kalkınma ve Kırsal Kalkınma: Temel Kavramlar ve Tanımlar. *Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 7(2), 116-127.
- Ural, A. and Kılıç, İ. (2005). *Bilimsel Araştırma Süreci ve SPSS ile Veri Analizi*. Ankara: Detay Yayıncılık. Ankara.
- Yıldırım, A. and Şimşek, H. (2005). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayınları, Ankara.
- TÜİK. (2020). Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları 2020. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayal%C4%B1-N%C3%BCfus-Kay%C4%B1t-Sistemi-Sonu%C3%A7lar%C4%B1-2020-37210&dil=1>

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Bingöl Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun tarih 09.09.2019 sayı 92342550 ve karar 730.08.03 ile etik kurul izin belgesi almış olduklarını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

VERİ MADENCİLİĞİNDE İKİ AŞAMALI KÜMELEME İLE İNSANİ GELİŞME ENDEKSİ İNCELEMESİ

Human Development Index Study With Two Stage Clustering In Data Mining

Nursefa YAVUZ¹ ve Mustafa SEVÜKTEKİN²

¹ Doktora Öğrencisi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ekonometri Bölümü, Bursa, 711717001@ogr.uludag.edu.tr, orcid.org/0000-0002-6830-4049

² Prof. Dr., Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü, Bursa, sevuktekin@uludag.edu.tr, orcid.org/0000-0002-7477-3714

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
29.11.2021
Kabul/Accepted:
02.09.2022

DOI:

10.18069/firatsbed.1029895

Anahtar Kelimeler

İnsani Gelişme Endeksi,
Cinsiyet Gelişme Endeksi,
Veri Madenciliği, İki
Aşamalı Kümeleme

Keywords

Human Development Index,
Gender Development Index,
Data Mining, Two-Step
Cluster

ÖZ

Bu çalışmada ulusal düzeyde sosyoekonomik gelişmeyi ölçen ve ekonomiler arasındaki farkları karşılaştıran göstergelerden olan İnsani Gelişme Endeksi ve Cinsiyet Gelişme Endeksi ile ülkelerin gelişim düzeyleri incelenmektedir. Ülkelerin gruplanmasında hangi değişkenlerin etkili olduğu veri madenciliği tekniklerinden biri olan iki aşamalı kümeleme analizi ile araştırılmaktadır. Çalışmada kullanılan verilerin tamamı Birleşmiş Milletler Gelişme Programı(UNDP)'ndan elde edilmektedir. Analizler UNDP tarafından yayımlanan rapordaki 2019 yılına ait 189 ülke için 2268 gözlem ile gerçekleştirilmiştir. İnsani Gelişme Endeksi sonuçlarına göre ülkeler yüksek, orta ve düşük gelişme endeksine sahip ülkeler olmak üzere üç grupta toplanmaktadır. Cinsiyet Gelişme Endeksi sonuçlarına göre ülkeler yüksek, yüksek-orta, orta, orta-düşük ve düşük gelişme endeksine sahip ülkeler olmak üzere beş grupta toplanmaktadır. İnsani Gelişme Endeksi için belirlenen grup sayısının UNDP raporunda açıklanan grup sayısından farklı olduğu, Cinsiyet Gelişme Endeksi'nin grup sayısının rapor ile aynı olduğu belirlenmiştir. Genel olarak sonuçlar, kadınların erkeklere nazaran daha uzun ömürlü olduğunu, kadın ve erkeklerin eğitim seviyelerinin hemen hemen aynı olduğunu, erkeklerin kadınlara göre daha yüksek milli gelire sahip olduğunu göstermektedir. Böylece cinsiyet faktörünün gelişme endeksi üzerindeki etkisi ortaya koyulmaktadır.

ABSTRACT

This study examines the level of development of countries with the Human Development Index and the Gender Development Index, which are indicators that measure socioeconomic development at national level and compare the differences between economies. Which variables are influential in the grouping of countries is being investigated through a two-stage clustering analysis, one of the data mining techniques All data used in the study are obtained from the United Nations Development Program (UNDP) Analyzes were conducted with 2268 observation for 189 countries published by UNDP for 2019 According to the results of the Human Development Index, countries are grouped into three groups: countries with high, medium and low development indexes According to the results of the Gender Development Index, countries are grouped into five groups: countries with high, high-medium, medium, medium-low and low development indexes. It has been determined that the number of groups determined for the Human Development Index is different from the number of groups announced in the UNDP report, and the number of groups for the Gender Development Index is the same as the report. In general, the results show that women live longer than men, the education level of men and women is almost the same, and men have a higher national income than women. Thus, the effect of the gender factor on the development index was revealed.

Atf/Citation: Yavuz, N. ve Sevüktekin M. (2022). Veri Madenciliğinde İki Aşamalı Kümeleme İle İnsani Gelişme Endeksi İncelemesi. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 3(1153-1168).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Nursefa YAVUZ, 711717001@ogr.uludag.edu.tr

1.Giriş

İnsani Gelişme Endeksi (Human Development Index, HDI), 1990'dan beri kullanılan, ulusal düzeyde sosyoekonomik gelişmeyi ölçen ve ekonomiler arasındaki farkları karşılaştıran göstergelerden biridir. 1970'lerden bu yana gelişmenin gelir dağılımına doğru bir kayma halinde olduğu düşünülmektedir. Ancak hala yaygın olan bir görüş gelişmenin ortalama gelirdeki büyüme ile eşit olduğunu savunmaktadır (Anand ve Ravallion,1993:133). Gelir seviyelerinin insani gelişim kavramını karşılamada yeterli olmadığı bir göstergesi olarak 1990'da İnsani Gelişme Endeksi oluşturulmuştur (Aguña ve Kovacevic, 2010). İnsani Gelişme Endeksi ilk olarak 1990 yılında Pakistanlı ekonomist Mahbub ul Haq tarafından geliştirilmekte ve Birleşmiş Milletler Gelişim Programı (United Nations Development Programme, UNDP) tarafından yıllık İnsani Gelişme Raporu'nda sunulmaktadır. İnsani Gelişme Endeksi ile ilgili diğer çalışmalara (Anand ve Ravallion, 1993), (Dumith, Hallal, Reis , ve Kohl III, 2011) ve (Sen , 2000) örnek verilebilir. İnsani Gelişme Endeksi üç boyuta odaklanarak insani gelişme fikrini açıklamak isteyen bileşik bir endekstir. Bunlar uzun ve sağlıklı bir yaşam, bilgi ve iyi bir yaşam standardıdır (Aguña ve Kovacevic, 2010). Bu kavramları ölçmek için üç bileşen seçilmektedir. Bu bileşenler sağlık boyutu, bilgi boyutu ve yaşam standardı boyutudur. Sağlık boyutu için doğumda ortalama yaşam beklentisi (life expectancy at birth), bilgi boyutu için ortalama eğitim yılı (mean years of schooling) ile beklenen eğitim yılı (expected years of schooling) ve yaşam standardı boyutu için kişi başına düşen Gayri Safi Milli Hasıla (Gross National Income (GNI) per capita) ele alınmaktadır. Gelişimin insanların yaşam koşullarında değişikliklere yol açan bir süreç olması ekonomistlerin bölgelerin gelişme düzeyini ölçmelerinde yeni yollar tanımlamasını zorlaştırmaktadır (Diniz ve Sequeira, 2012). İnsani Gelişme Endeksi ülkelerin kadın ve erkek nüfusuna bağlı olarak da değişim göstermektedir. Bu farklılığı ortaya koymak için Birleşmiş Milletler Gelişim Programı (UNDP) tarafından yıllık Cinsiyet Gelişme Endeksi (Gender Development Index, GDI) raporu yayınlanmaktadır. Cinsiyet Gelişme Endeksi'ni ölçmek için İnsani Gelişme Endeksi'nde belirlenen üç bileşen incelenmektedir. Buradaki göstergeler kadın ve erkekler için ayrı ayrı hesaplanmaktadır. İnsani Gelişme Endeksi ve Cinsiyet Gelişme Endeksi her yıl yayınlanan endekslerdir ve bu konular üzerine daha önce yapılmış pek çok çalışma bulunmaktadır.

Bu çalışmada kullanılan yöntem ve veri kapsamı ile benzerlik göstermesi nedeniyle birkaç çalışmaya değinilmektedir. Majerova ve Nevima (2017) tarafından kümeleme analizi kullanılarak Visegrad Group Plus ülkelerinin insani gelişme potansiyeli tanımlanmaktadır. Araştırma 2004 ile 2013 yıllarını kapsamaktadır. Başlangıçta bölgelerin çoğunda insani gelişme süreçleri ile ilgili bir araştırma hipotezi belirlenmiş ve üç grupta daha düşük bir gelişme potansiyeline ulaşılmıştır. RNHDI (Regions NUTS Human Development Index) standardı kapsamında sadece altı bölge RNHDI'nin orta düzeyine ulaştığı belirlenmiştir. Bunlardan biri Çek Cumhuriyeti'nde (Prag), üçü Avusturya'da (Wien, Salzburg ve Vorarlberg) ve biri Slovenya (Zahodna Slovenya)'dadır. Bölgelerin geri kalanları sadece düşük gelişme potansiyeline ulaşmıştır. Benzer bir çalışmada Diniz ve Sequeira (2012) tarafından gerçekleştirilmektedir. Portekiz'deki her bir bölge (NUTS IV) ile ilgili olarak bir sosyal ve ekonomik gelişme endeksi hesaplanıp karşılaştırılmaktadır. Çok değişkenli istatistik yöntemine başvurarak çeşitli göstergeler arasında homojenlik araştırılmakta ve çok yüksek oranda farklılaşmış kümelerin olduğu belirlenmektedir. Bu araştırma ile benzerlik gösteren bir başka çalışma Larasati, Nisa ve Herawati (2021) tarafından gerçekleştirilmektedir. Endonezya'daki 34 ili 2019 İnsani Gelişme Endeksi (HDI) göstergelerine göre sınıflandırılmakta ve her ilde insani gelişmenin kazanımları gösterilmektedir. Bunun için robust bir kümeleme yöntemi kullanılmaktadır. Hiyerarşik olmayan bir kümeleme tekniği olması ve veriler aykırı değer içerdiğinde iyi performans göstermesi nedeniyle robust kümeleme yöntemlerinden biri olan kırılmış kümeleme tercih edilmiştir. Bu çalışmanın sonuçları üç optimal kümenin olduğunu göstermektedir. Birinci küme iyi HDI kriterlerine sahip 19 ilden, ikinci küme HDI'si oldukça iyi olan 9 ilden ve üçüncü küme HDI kriteri en düşük olan 6 ilden oluşmaktadır. Yine benzer bir çalışma Nurhasanah, Salwa ve Ornilla (2017) tarafından gerçekleştirilmiştir. Endonezya'daki şehirleri HDI göstergelerine göre kategorize edilmektedir. Kümeleme analizi için k-ortalamlar kümeleme yöntemi kullanılmaktadır. Analiz sonuçları 4 küme oluştuğunu göstermektedir. İlk kümenin HDI göstergesi çok düşük olan 20 şehirden oluştuğu, ikinci kümenin HDI göstergesi orta olan 148 şehirden oluştuğu, üçüncü kümenin HDI göstergesi yüksek olan 88 şehirden oluştuğu ve dördüncü kümenin HDI göstergesi çok yüksek olan şehirlerden oluştuğu belirlenmiştir. Bir başka çalışmada Güloğlu, Güloğlu ve Güven (2018) tarafından gerçekleştirilmektedir. İslam İşbirliği Teşkilatı üyesi 27 ülke için kişi başına düşen gelir, doğuştan beklenen yaşam süresi ve eğitim değişkenleri kullanılarak İnsani Gelişme Endeksi oluşturulmuştur. K-ortalamlar kümeleme analizi kullanılarak insani gelişme düzeyinin belirleyicileri elde edilmiş ve ülkeler gelişmişlik düzeylerine göre yüksek ve düşük olarak sınıflandırılmıştır. Sonuçlar, Brunei, Kuveyt ve Katar'ın diğer İslam ülkelerine kıyasla yüksek düzeyde insani gelişme düzeyine sahip olduğunu göstermektedir.

İnsani Gelişme Endeksi'nin oluşmasında önemli olan değişkenlerin yanı sıra bu endeksin farklı değişkenlerle arasındaki ilişkinin araştırıldığı çalışmalara da literatürde sıkça rastlanmaktadır. Neumayer (2001) tarafından gerçekleştirilen çalışmada İnsani Gelişme Endeksi sürdürülebilirlik ile ilişkilendirilmektedir. Bulgular 155 ülke için yapılan bir analizde 42 ülkenin belirtilen insani gelişiminin potansiyel olarak sürdürülemez olduğu sonucuna götürmektedir. Bu ülkelerde hem bir politika reformu hem de düşük insani gelişme düzeyinin korunmasına yardımcı olacak dış yardım alınması gerektiği ortaya çıkmaktadır. İlgi çekici bir çalışma Dumith vd. (2011) tarafından gerçekleştirilmektedir. Fiziksel hareketsizliğin dünya çapındaki yaygınlığı tanımlanmakta ve her ülkenin gelişmişlik düzeyi ile ilişkisi analiz edilmektedir. Bu çalışma 2002 ve 2004 yılları arasında 76 ülkede fiziksel hareketsizliğin yaygınlığını araştıran, 15 yaş ve üzeri yaklaşık 300.000 kişiyi kapsayan üç çok merkezli çalışmanın analizidir. Her çalışmada fiziksel hareketsizliği değerlendirmek için Uluslararası Fiziksel Aktivite Anketi kullanılmıştır. Her ülkenin gelişmişlik düzeyi İnsani Gelişme Endeksi (HDI) ile analiz edilmektedir. Fiziksel hareketsizliğin dünya çapındaki yaygınlığının %21.4 olduğu, kadınlar arasında ortalama %23.7 olarak erkeklerden %18.9 daha yüksek olduğu bulunmaktadır. HDI ile fiziksel hareketsizlik arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Daha az gelişmiş ülkeler en düşük fiziksel hareketsizlik (%18.7) gösterirken, en gelişmiş ülkeler arasında fiziksel hareketsizlik (%27.8) daha yaygındır. Bir başka çalışmada Shah (2016) tarafından gerçekleştirilmektedir. Ülkeler arası insani gelişimin ampirik bulgularını ve eğilimini belirleyici faktörlerin regresyon analizi ve insani gelişme endeksinin bölge bazında analizi gerçekleştirilmektedir. Ampirik regresyon analizinde kişi başına GSYİH, okuryazarlık oranı, doğumda yaşam beklentisi, gini endeksi, doğurganlık hızı ve CO2 emisyonu gibi insani gelişme endeksinin (HDI) belirleyici faktörlerinin önemli olduğu sonucuna varılmaktadır. Bölge bazında analizde Avrupa ve Orta Asya ile Latin Amerika ve Karayipler'in daha yüksek insani gelişme endeksine sahip olduğunu, Güney Asya ve Sahra Altı Afrika'nın ise daha düşük insani gelişme endeksine sahip olduğu belirlenmektedir.

Literatürdeki bir grup çalışma İnsani Gelişme Endeksi'nin metodolojisiyle ilgilidir. Bu tür çalışmalardan biri Sagar ve Najam (1998) tarafından gerçekleştirilmektedir. İnsani gelişme endeksinin neredeyse sadece ulusal performans ve sıralamaya odaklandığını ve küresel bir perspektiften kalkınmaya fazla önem vermediğini eleştirmektedir. HDI'nın orijinal bakış açısını kaybettiğini ve endeksin açıklamaya çalıştığı dünyanın özünü yakalamakta başarısız olduğunu göstermektedir. Endeks neredeyse sadece ulusal performans ve sıralamaya odaklanmakta ve küresel bir perspektiften kalkınmaya fazla önem vermemektedir. Bu eksikliklerin üstesinden gelmek için ilk adım olarak endeks için üç basit değişikliğin dahil edilmesini önermektedir. Başka bir çalışmada Grimm, Harttgen, Klasen, ve Misselhorn (2008) tarafından ele alınmaktadır. Gelir dağılımının beşte birlik dilimleri için üç bileşeni ve genel HDI'ni hesaplamaya izin veren bir metodoloji önerilmektedir. Bu durum ülkeler içinde yoksul ve yoksul olmayanların insani gelişme düzeylerinin karşılaştırılmasına olanak tanımaktadır. Sonuçlar ülkeler içinde özellikle Afrika'da insani gelişimde büyük tutarsızlıklar göstermektedir. Gelirdeki eşitsizlik genellikle eğitim ve yaşam beklentisindeki eşitsizlikten daha yüksektir. Diğer bir çalışmada Aguña ve Kovacevic (2010) tarafından HDI gelişimi sırasında yapılan metodolojik kararlar tartışılmakta ve HDI puanları üzerindeki farklı metodolojik tercihlerin nicel ve nitel etkisinin yanı sıra sıralamadaki ilişkili değişiklikler de analiz edilmektedir. Araştırma hiyerarşik bir kümeleme analizi olan Ward yöntemi ile yürütülmektedir. Analiz, bileşik endekslerde belirsizliğin kaçınılmaz olduğunu ve HDI'nın bir istisna olmadığını doğrulamıştır.

Bu çalışmanın amacı Türkiye başta olmak üzere tüm ülkelerin gelişme potansiyelini tanımlamaktır. İnsani Gelişme Endeksi ve Cinsiyet Gelişme Endeksi gibi ulusal endekslerin araştırılmasında daha önceki çalışmalar dikkate alınmaktadır. Bu çalışmada 189 ülkenin 2019 yılına ait verileri kullanılarak İnsani Gelişme Endeksi ve Cinsiyet Gelişme Endeksi'nin gruplanmasında hangi değişkenlerin etkili olduğu veri madenciliği tekniklerinden biri olan İki Aşamalı Kümeleme ile araştırılmaktadır. İki Aşamalı Kümeleme analizi büyük verilerin analizinde elverişli bir yöntemdir. İki aşamalı kümeleme analizi R programında gerçekleştirilmektedir. Veriler ön işleme uygulandıktan sonra analize dahil edilmektedir. İki aşamalı kümeleme analizi SPSS programında da gerçekleştirilmiş ve R programı ile aynı sonuçlara ulaşılmıştır. Bu çalışmada cinsiyet faktörünün dikkate alınmasıyla grup sayısının farklılaştığı ve cinsiyetin ülkelerin gelişme endeksi üzerinde etkili olduğu kanaatine varılmaktadır. Analizde kullanılan yöntem ise küme sayısı konusunda bir ön bilginin olmadığı durumlarda optimum küme sayısının otomatik olarak belirlenebilmesi ile avantaj sağlamaktadır. Diğer çalışmalardan farklı olarak UNDP'na konu olan bütün ülkeler kullanılarak en güncel gelişme göstergeleri analiz edilmektedir.

Bu makale beş bölümden oluşmaktadır. Bu bölüm giriş bölümünü oluşturmaktadır. İkinci bölümde veri madenciliği tanıtılmaktadır. Üçüncü bölümde veri ve değişkenlere yer verilmektedir. Dördüncü bölümde bulgular açıklanmakta ve beşinci bölümde sonuçlar değerlendirilmektedir.

2. Veri Madenciliği

Veri madenciliği 1960'lı yılların öncesine dayanmaktadır. 1980'li yılların ortalarında veri tabanı sistemlerinin gelişmesiyle ve 1980'li yılların sonlarında da veri analizlerinin gelişmesiyle veri madenciliği günümüzde önemli bir yer almıştır (Han, Kamber, ve Pei, 2011: 3). Disiplinler arası bir konu olan veri madenciliği üzerinde fikir birliğine varılamadığından ortak bir tanımı bulunmamaktadır. Veri madenciliği ile ilgili bazı tanımlara şu şekilde örnek verilebilir. Hand, Mannila, ve Smyth (2001) tarafından veri madenciliği; istatistik, makine öğrenme, örüntü tanıma, veri tabanı teknolojisi ile etkileşim içerisinde olan yeni bir disiplin olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca geniş veri tabanlarında önceden tahmin edilemeyen ilişkilerin ikincil analizi olarak da tanımlanmaktadır. Ganesh (2002) veri madenciliğini büyük hacimli verilerden öz bilginin çıkarılması süreci olarak tanımlamaktadır. Kleissner (1998) veri madenciliğini kurumsal verilere gömülmüş bilgiyi bulmak ve iş dünyası profesyonellerine anlayış sunmak için yeni bir karar destek analiz süreci olarak tanımlamaktadır. Cios, Pedrycz, Swiniarski, ve Kurgan (2007) veri madenciliğinin amacını çoğunlukla büyük miktarlarda denetimsiz veriyi anlamlı hale getirmek olarak tanımlamaktadır. Daha genel bir tanımla veri madenciliği büyük veri tabanlarındaki gizli bilgi ve yapıyı ortaya çıkarmak için pek çok veri analizi tekniğini kullanan bir süreçtir. Otomatikleşmiş veri biriktirme araçları, veri tabanı sistemleri, web, bilgisayarlaşmış toplumlar arttıkça veri birikimi ve veri elde edilebilirliği de artmaktadır. Çok büyük verilerin biriktirilmesi kaçınılmaz olmaktadır. Aşırı büyüklükteki veriler terabytes'tan petabytes'a kadar artmaktadır (Han vd., 2011:1). Büyük verilerin başlıca kaynakları aşağıdaki gibidir.

- Bilim: uzaktan algılama, biyoinformatik, bilimsel simülasyon
- Toplumlar: haberler, dijital kameralar
- İş: web, e-ticaret, alışveriş, stoklar

Büyük veri kümelerinde verilerle ilgili basit gerçekleri bile bilemeyebiliriz. Bu durum büyük veri setlerinde kolaylıkla görülemeyen özellikleri aydınlatmak için gelişmiş arama ve inceleme yöntemlerine ihtiyaç duyulabileceği anlamına gelmektedir. Daha önceki tanımlamalarında da açıklandığı şekilde veri madenciliği aşırı büyük verilerden kullanılabilir öz bilgiyi elde etmeyi amaçlamaktadır (Han vd., 2011:2-4).

Veri madenciliğinin birçok kullanım alanı bulunmaktadır. Ancak en yaygın kullanım alanlarına pazarlama, endüstriyel süreçler, sağlık sektörü, finans, telekomünikasyon ve sigortacılık örnek verilebilir (Perner, 2010). Veri madenciliği aynı zamanda istatistik ile birçok yönden çok yakın ilişki içerisinde. Veri madenciliğinin istatistik ile benzer yönlerinin yanı sıra pek çok farklı yönlere Tablo 1'de yer verilmektedir (Zhao ve Luan, 2006:10).

Tablo 1. Veri Madenciliği ve İstatistik

<i>Benzersizlikler</i>	<i>Farklılıklar</i>
Veri madenciliği tümünden gelim, istatistik tüme varım ile ilgilenir.	Veri madenciliği ile klasik istatistiksel uygulamalar arasındaki en temel farklılık veri kümesinin büyüklüğüdür.
Veri madenciliği ile istatistiğin ortak özelliği “veriden öğrenilmesi” veya “verinin bilgiye dönüştürülmesi”dir. Her iki süreçte de belirsizliklerin üstesinden gelmek ve gelecekteki olaylar hakkında bilgi vermek amaçlanmaktadır.	Veri madenciliği uygulamalarında veri kümesinin ön işlemlerden geçirilmesi veri kalitesi açısından oldukça önemlidir.
Veri madenciliği ve istatistiğin her ikisi de bir olayı etkileyen önemli faktörleri belirlemektedir. Ayrıca türetilen modeller kullanılarak gelecekteki olayların öngörüsüyle ilgilenilmektedir.	Genellikle istatistiksel araştırmalar göz önüne alındığında pek çok durumda veriler ön işleme tabi tutulmaksızın doğrudan analize geçilmektedir.
	İstatistiksel araştırmalarda veriler akıldaki belirli sorular için toplanmaktadır. Bu sorulara yanıt bulmak için de analiz edilmektedir.
	Veri madenciliğinde veriler diğer bazı amaçlar için kullanılmaktadır.
	İstatistiksel teknikler; veri setlerinin büyük miktarda, yüksek boyutlu ve karmaşık olmasından kaynaklanan daha zorlu konuların ele alınması için yeterli olmayabilir.

Kaynak: (Zhao ve Luan, 2006:10), (Hand ve diğerleri, 2001:1), (Tüzüntürk, 2010:72)

Veri madenciliğinin belli başlı görevleri bulunmaktadır. Her veri madenciliği tekniği bu görevlerden birini veya daha fazlasını gerçekleştirebilir. Bu görevler Birliktelik, Sınıflandırma, Kümeleme, Tahmin, Regresyon, Sıra Keşfi ve Görselleştirme olarak sıralanabilir (Ngai, Xiu, & Chau, 2009:2594). Bu görevler daha da genelleştirildiğinde Sınıflama, Tahmin, Birliktelik ve Tanımlama olarak sıralanabilir (Luan, 2002:10).

Temel veri madenciliği ve veri analizi yöntemleri ise iki büyük gruba ayrılabilir. Bunlar tanımlayıcı (descriptive) yöntemler ve tahmini (predictive) yöntemlerdir. Tanımlayıcı yöntemlerde verilerin azaltılması, özetlenmesi ve gruplandırılması için bağımlı bir değişken ya da ayrıcalıklı bir değişken bulunmamaktadır. Verileri açıklayan tahmini yöntemlerde bağımlı bir değişken diğer bir deyişle açıklanacak bir değişken veya ayrıcalıklı bir değişken bulunmaktadır (Tufféry, 2011:167).

Veri madenciliğinde tahmini yöntemlerde denetimli öğrenme (supervised learning), tanımlayıcı yöntemlerde denetimsiz öğrenme (unsupervised learning) yaygın olarak kullanılan öğrenim yöntemleridir. Denetimli ve

denetimsiz algoritmalar açıklanan görevlere bağlı olarak sınıflandırılmaktadır. Belli başlı algoritmaların veri madenciliğinin görevlerine göre sınıflandırılmasına Tablo 2’de yer verilmektedir (Luan, 2002:10).

Tablo 2. Veri Madenciliği Algoritmalarının Kategorizasyonu

Görevler	Denetimli (Supervised)	Denetimsiz (Unsupervised)
Sınıflama	Belleğe Dayalı Akıl Yürütme, Genetik Algoritma, C&RT, Link Analizi, C5.0, ANN	Kohonen Ağları
Tahmin	ANN, C&RT	-
Birliktelik	Pazar Sepeti Analizi, Belleğe Dayalı Akıl Yürütme, Link Analizi, Tümevarım Kuralı	Küme Belirleme, K-ortalamlar, İki Aşamalı Kümeleme, Genelleştirilmiş Tümevarım Kuralı, APRIORI
Tanımlama	Tümevarım Kuralı, Pazar Sepeti Analizi	Görselleştirme

Not: C&RT:Classification and Regression Trees (Sınıflandırma ve Regresyon Ağaçları), ANN:Artificial Neural Network (Yapay Sinir Ağları), **Kaynak:** Luan, 2002:10.

2.1. Veri Madenciliğinin Aşamaları

Veri madenciliğinde izlenecek adımları açıklayan Çapraz Endüstri Standart Prosedürü CRISP-DM geliştirilmiştir. Çapraz Endüstri Standart Prosedürü altı aşamadan oluşmaktadır. Her aşama bir dairesel süreçte birbiri ile ilişkilidir. Bu altı aşamaya gerekli durumlarda geri dönüşler yapılabilmektedir. Altı aşamadan oluşan prosedür aşağıdaki gibidir (Oğuzlar, 2004:7).

İşin kavranılması (Business understanding): Bu ilk aşama proje hedeflerinin belirlenmesi, durumun değerlendirilmesi, veri madenciliği hedeflerinin belirlenmesi ve bir proje planının üretilmesi işlemlerini kapsamaktadır.

Verinin kavranılması (Data understanding): Veri kavrama aşaması ilk veri toplama ile başlar, verilerin tanımlanması, verilere ilişkin gizli bilgileri açıklama ve veri kalitesinin doğruluğunu tanımlama ile devam eder.

Verinin hazırlanması (Data preparation): Veri hazırlama aşaması, başlangıçtaki ham verilerden itibaren son veri kümesini oluşturuncaya kadar gereken tüm faaliyetleri kapsar. Bu faaliyetler veri seçme, veri temizleme, veri birleştirme ve verileri uygun forma dönüştürme işlemleridir.

Modelleme (Modelling): Bu aşamada analiz yöntemleri verilerden bilginin çıkarılması için kullanılmaktadır. Modelleme tekniklerinin seçimi, modellerin oluşturulması ve uygulanması gibi adımları kapsamaktadır.

Değerlendirme (Evaluation): Model seçiminin ardından veri madenciliği sonuçlarının hedefe ulaşmada ne şekilde yardımcı olacağı değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu işlem; sonuçların değerlendirilmesi, sürecin gözden geçirilmesi ve sonraki adımların belirlenmesini kapsamaktadır.

Yayımlaştırma (Deployment): Bu aşama orijinal problemin çözülmesi için yeni öz bilginin gündelik iş süreçleriyle birleştirilmesi işlemine odaklanmıştır. Yayımlaştırma final raporunun üretilmesi ve projenin gözden geçirilmesi gibi adımları içermektedir.

2.2. Veri Ön İşleme (Data Preprocessing)

Veri ön işleme iki farklı türde işlemi gerektirmektedir. Bu farklı işlemlerin ilki veri kümesinin seçilmesi ve birleştirilmesidir. İkincisi verilerin daha faydalı hale getirilmesi için işlenmesidir (Pyle, 1999:87). Günümüzdeki veri tabanları, gürültülü, kayıp ve tutarsız verilere karşı oldukça hassastır. Bunun sebebi yüksek olasılıkla veri tabanının çok büyük boyutta olması ve bunların çok sayıda heterojen kaynaktan oluşmasıdır. Veriler amaçlanan kullanımın gereksinimlerini karşılırsa kaliteli olur.

Doğruluk, eksiksizlik, tutarlılık, güncel olma, inandırıcılık ve yorumlanabilirlik de dahil olmak üzere veri kalitesini içeren birçok faktör vardır. Bu durum veri kalitesini tanımlayan üç ögeyi işaret etmektedir. Bunlar doğruluk, eksiksizlik ve tutarlılıktır (Han vd., 2011:84). Veri madenciliğinde en fazla zaman alan aşama verilerin ön işleminden geçirilmesi aşamasıdır. Bu durum veri kümesinin büyüklüğünden kaynaklanmaktadır. Veri madenciliği uygulamalarında kaynakların büyük bir bölümü verilerin ön işleminden geçirilmesi ve temizlenmesi süreçleri için harcanmaktadır (Piramuthu, 2004:1). Veri ön işleme analitik sürecin en çok zaman alan ve en az ödüllendirici parçası olarak da değerlendirilmektedir (Roiger, 2017:21). Çok sayıda uygulamada veri ön işlemenin bir türünden daha fazlasına gerek duyulmaktadır. Veri ön işlemenin türünün doğru belirlenmesi bu nedenle önemli bir görevdir. Veri ön işlemedeki ana görevler dört bölümde açıklanabilir.

Veri Temizleme (Data Cleaning): Çok sayıda veri ön işleme tekniği mevcuttur. Gerçek veriler eksik, gürültülü ve tutarsız olma eğilimindedir. Veri temizleme işlemi ile eksik verilerin tamamlanması, aykırı değerlerin belirlenmesi ve verilerdeki tutarsızlıkların giderilmesi gerekmektedir. (Han vd., 2011:88). Bazı veri tutarsızlıkları kullanıcı hatasından kaynaklanabilir. Örneğin, verilerin birleştirilmesinden kaynaklanan

tutarsızlıklar olabilir. Bir değişken ismi farklı veri tabanlarında farklı şekillerde kayıtlı olabilir. Kodların kullanımındaki tutarsızlıklar düzeltilir. Herhangi bir değişkene ilişkin eksik değerlerin doldurulması için farklı yollar vardır. Bunlardan birkaçına aşağıda kısaca yer verilmektedir (Roiger, 2017: 208).

- Eksik gözlem içeren kayıtlar atılabilir.
- Değişkenlerin ortalamaları eksik gözlemlerin yerine kullanılabilir.
- Aynı sınıfa ait tüm örneklem için değişkenin ortalaması kullanılabilir.
- Mevcut veriler dikkate alınarak en uygun değer kullanılabilir.

Regresyon ya da karar ağacı benzeri teknikler burada sözü edilen en uygun değer belirlenmesi için kullanılabilir. Veri temizleme için temel yöntemler bulunmaktadır. Küçükten büyüğe veya büyükten küçüğe sıralanmış verileri düzeltmek için *Binning* yöntemi, aykırı değerleri kümeler ile belirlemek için *Kümeleme (Clustering)* yöntemi, verileri bir fonksiyona uydurarak aykırı değerleri belirlemek için *Regresyon (Regression)* yöntemi kullanılmaktadır. Çok sayıda veri ön işleme yöntemi geliştirilmiş olsa da veri ön işleme tutarsız veya kirli verilerin büyüklüğü ve sorunun karmaşıklığı nedeniyle sürekli araştırılan bir alan olmaya devam etmektedir (Han vd., 2011: 83-117).

Veri Birleştirme (Data Integration): Veri madenciliği çoğu zaman farklı veri deposundan gelen verilerin bir araya getirilmesini gerektirir. Veri birleştirme birçok kaynaktan alınan verileri bir veri ambarı gibi tutarlı bir veri deposu haline getirir. Dikkatli bir biçimde yapılan veri birleştirme işlemi yeni oluşturulan veri kümesindeki fazlalıkları ve tutarsızlıkları azaltmak ve önlemek için faydalı olmaktadır. Bu işlem daha sonraki veri madenciliği işleminin doğruluğunu ve hızını artırmaya yardımcı olmaktadır (Oğuzlar, 2004: 72).

Veri Dönüştürme (Data Transformation): Veri dönüştürme işlemi veri düzeltme, veri birleştirme, veri genelleştirme ve veri normalleştirme gibi işlemlerden birini ya da birkaçını içerebilir. Veri normalleştirme en sık kullanılan veri dönüştürme işlemlerinden biridir (Berkhin, 2006: 40). Veriler bu dönüştürme işlemi ile veri madenciliği için uygun forma getirilmektedir. Veri normalleştirme tekniklerinden bazıları aşağıdaki gibi açıklanabilir.

- Min-Max normalleştirme ile orijinal veriler yeni veri aralığına doğrusal dönüşüm ile dönüştürülür. Veri aralığı genellikle 0-1'dir.
- Z Skor normalleştirme ile değişkenin herhangi bir y değeri, değişkenin ortalaması ve standart sapmasına bağlı olarak bilinen Z dönüşümü ile normalleştirilir.
- Ondalık ölçekleme normalleştirmesinde ele alınan değişkenin değerlerinin ondalık kısmı hareket ettirilerek normalleştirme gerçekleştirilir. Örneğin -2, 32, 100, 59, 48 değerleri n=2 olduğunda -0.02, 0.32, 1.00, 0.59, 0.48 olacaktır (Kotsiantis, Kanellopoulos, ve Pintelas, 2007).

Veri İndirgeme (Data Reduction): Veri indirgeme ile fazla olan değişkenlerin atılması ve birleştirilmesi veya kümeleme yolu ile veri büyüklüğünün azaltılması amaçlanır. Veri indirgeme gereksiz özellikleri ortadan kaldırma veya kümeleme ile veri boyutunu azaltabilir. Özgün veriler herhangi bir bilgi kaybı olmaksızın sıkıştırılmış verilerden yeniden oluşturulabiliyorsa veri azaltımı kayıpsızdır aksi takdirde kayıplı olur.

2.3. İki Aşamalı Kümeleme (Two-Step Clustering)

Kümeleme analizi büyük ve karmaşık verilerden kullanılabilir veri kümeleri elde etmek için kullanılan güçlü, yaygın ve en popüler tekniklerden biridir (Djouzi ve Beghdad-Bey, 2019: 1). Kümeleme, en basit ifadeyle verilerin benzer gözlem gruplarına bölünmesi işlemidir. Küme adı verilen her grup kendi aralarında benzerlik (homogeneity) gösterirken diğer gruplardan farklılık (heterogeneity) göstermektedir. Verileri daha az kümeyle temsil etmek bazı ayrıntıları kaybetmekte ancak basitleştirmeyi sağlamaktadır. Kümeleme aynı zamanda gizli bir veri kavramının denetimsiz öğrenilmesi olarak ifade edilmektedir (Berkhin, 2006:2), (He ve Tan, 2012:49). Kümeleme analizinde; hiyerarşik kümeleme, k-ortalamar, iki aşamalı kümeleme vb. teknikler sıkça kullanılmaktadır. Bunlardan kısaca şu şekilde bahsedilebilir.

Hiyerarşik kümeleme, bir küme hiyerarşisi veya başka bir deyişle dendrogram olarak da bilinen bir küme ağacı oluşturur. Gruplayıcı (agglomerative) ve bölücü (dividing) olmak üzere iki yöntemi mevcuttur. Gruplayıcı yöntemde her gözlem başlangıçta bir küme olarak kabul edilir. Daha sonra en yakın iki küme yeni bir kümede toplanarak birleştirilir. Böylece her adımda küme sayısı bir azaltılır. Bölücü yöntemde ise süreç gruplayıcı yöntemin tam tersidir. Bu yöntemde tüm gözlemler büyük bir küme olarak kabul edilir. Benzer olmayan gözlemler ayıklanarak daha küçük kümeler oluşturulur. Her gözlem tek başına küme oluşturana kadar işleme devam edilir (Landau ve Ster, 2010:73). Böyle bir yaklaşım farklı ayrıntı düzeyine ilişkin verilerin keşfedilmesine olanak tanımaktadır (Berkhin, 2006: 6).

K-ortalamar algoritması en iyi bilinen ve en basit kümeleme algoritmalarından biridir. Çoğunlukla kümeleme problemlerini çözmek için uygulanmaktadır. Burada veri seti kullanıcı tarafından belirlenen küme sayısı

aracılığıyla sınıflandırılır. Ana fikir her küme için bir tane olmak üzere k adet merkez tanımlamaktır. Amaç fonksiyon J aşağıdaki gibi ifade edilmektedir.

$$\text{Minimize } J = \sum_{j=1}^k \sum_{i=1}^n \|x_i^{(j)} - c_j\|^2 \quad (1)$$

Burada $x_i^{(j)} - c_j$, bir $x_i^{(j)}$ veri noktası ile c_j küme merkezi arasındaki seçilmiş bir mesafe ölçüsüdür (Saxena ve diğerleri, 2017:667). Hiyerarşik kümelemenin zayıf noktasını ortadan kaldırmak ve k-ortalamar yönteminin başlangıçtaki küme sayısını belirlemek için iki yöntemi bir araya getirmek sezgisel bir tercihtir (Chen ve diğerleri, 2005:406).

İki aşamalı kümeleme algoritması ilk olarak Punj ve Steward (1983) tarafından önerilmektedir. İki aşamalı kümeleme algoritması Ward'ın minimum varyans yöntemi ile "K-ortalama" yönteminden oluşan hibrid bir yaklaşımdır (Taşkın ve Emel,2010:399). Minimum varyans yöntemi verilerin düzenlenmesine yardımcı olan en yaygın yöntemlerdendir (Cios vd., 2007: 263). İki aşamalı kümeleme küme sayısı konusunda bir ön bilginin olmadığı durumlarda kullanılabilen, analizde kategorik ve sürekli değişkenlere yer verilebilen bir tekniktir. Bu teknikte optimum küme sayısı yöntem tarafından belirlenmektedir. Optimum küme sayısının otomatik olarak belirlenmesi için BIC (Schwarz's Bayesian Information Criterion) veya AIC (Akaike's Information Criterion) bilgi kriterleri kullanılmaktadır (Şchiopu, 2010:69).

Klasik iki aşamalı kümeleme analizinde ilk aşamada hiyerarşik teknikler kullanılmaktadır. Bu adımda birimler sırayla işleme alınarak ön kümelere gruplanır. İkinci adımda ise ön kümelere standart aşamalı kümeleme yaklaşımları uygulanmaktadır. Her iki adımda da öklit ve log-olabilirlik uzaklık ölçüleri kullanılabilir. Bu hibrid yaklaşımın temel avantajlarından biri Ward'ın minimum varyans yönteminin k-ortalamar yönteminin gerektirdiği küme sayısını hesaplamasıdır ve diğeri bu yaklaşımın karma ölçekli veri setleri için kullanılabilmesidir (Giray, 2016:17). Buna benzer bir çalışmaya (Chen, Tai, Harrison, ve Pan, 2005) örnek verilebilir.

3. Veri ve Değişkenler

Bu çalışmada, Birleşmiş Milletler Gelişme Programı (UNDP) tarafından açıklanan İnsani Gelişme Endeksi (Human Development Index, HDI) ve Cinsiyet Gelişme Endeksi (Gender Development Index, GDI) ülkelerin gelişim seviyelerini gözlemlemek üzere kullanılmaktadır. İnsani Gelişme Endeksi'nin belirlenmesinde kullanılan değişkenler doğumda ortalama yaşam beklentisi (life expectancy at birth), beklenen eğitim yılı (expected years of schooling), ortalama eğitim yılı (mean years of schooling), kişi başına düşen Gayri Safi Milli Hasıla (Gross National Income (GNI) per capita)'dır. Cinsiyet Gelişme Endeksi'nin belirlenmesinde kullanılan değişkenler yine İnsani Gelişme Endeksinin belirlenmesinde kullanılan değişkenlerdir. Ancak kadın ve erkeklere göre ayrı ayrı hesaplanmıştır.

Çalışmada kullanılan verilerin tamamı Birleşmiş Milletler Gelişme Programı (UNDP) tarafından 189 ülke için yayımlanan 2019 yılına ait verilerdir. Tüm veriler Birleşmiş Milletler Gelişme Programı(UNDP)'ndan elde edilmektedir. Değişkenlerin ölçü birimleri farklı olduğu için verilere Z dönüşümü uygulanmaktadır. Toplamda analize 2268 veri dahil edilmektedir.

4. Bulgular

Bu çalışmada İnsani Gelişme Endeksi ve Cinsiyet Gelişme Endeksi verilerine veri madenciliğindeki ön işleme teknikleri uygulanmıştır. Veriler kümeleme analizine hazırlanırken eksik verilerin tamamlanması ve farklı ölçekteki değişkenleri eşitleme işlemi gerçekleştirilmiştir. Değişkenleri ölçeklendirerek farklı değişkenleri eşit temelde karşılaştırmamıza yardımcı olabilecek yöntemler kullanılmıştır. Analize 189 ülkenin tamamı dahil edilmektedir.

Bu çalışmada ilk olarak hiyerarşik kümeleme ile küme merkezleri belirlenmektedir. Belirlenen küme merkezleri kullanılarak k-ortalamar kümeleri hesaplanır. K-ortalamar analizinde küme sayısı belirlenmemektedir. Bu konuda küme sayısının belirlenmesi hiyerarşik kümeleme ile avantaj sağlamaktadır. Tablo 3'te insani gelişme endeksini belirlemek için kullanılan dört göstergenin küme bazında ortalamaları açıklanmaktadır.

Tablo 3. Kümelere Ait Merkezi Eğilim Ölçüleri

Küme	Doğumda Ortalama Yaşam Beklentisi	Beklenen Eğitim Süresi	Ortalama Eğitim Süresi	Kişi başına düşen GSMH
1	81.18	16.45	11.95	67527.90

2	78.68	15.84	11.38	33928.02
3	69.33	11.97	7.31	8032.26

İnsani Gelişme Endeksi gruplarının belirlenmesinde dört değişken dikkate alınmıştır. Birleşmiş Milletler Gelişme Programı'nın yayınladığı dört gelişmişlik grubunun aksine kümeleme analizinden sonra yüksek, orta ve düşük olarak üç küme belirlenmiştir. Birinci kümenin yüksek gelişmişlik gösteren ülkelerden oluştuğu söylenebilir. Bu kümedeki ülkelerin doğumda ortalama yaşam beklentisi 81.18, beklenen eğitim süresi 16.45, ortalama eğitim süresi 11.95 ve kişi başına düşen GSMH 67527.90'dır. İkinci kümedeki ülkelerin doğumda ortalama yaşam beklentisi 78.68, beklenen eğitim süresi 15.84, ortalama eğitim süresi 11.38 ve kişi başına düşen GSMH 33928.02'dir. Üçüncü kümedeki ülkelerin doğumda ortalama yaşam beklentisi 69.33, beklenen eğitim süresi 11.97, ortalama eğitim süresi 7.31 ve kişi başına düşen GSMH 8032.26'dır. Bütün değişkenlerin ortalaması birinci kümeden üçüncü kümeye doğru azalış göstermektedir.

İki aşamalı kümeleme analizinden önce kümelerdeki değişimi izlemek amacıyla k-ortalamalar ve hiyerarşik kümeleme analizi ayrı ayrı gerçekleştirilmiştir. İnsani Gelişme Endeksi'nin kümeleme kalitesini değerlendirmek üzere aşağıda Tablo 4'e yer verilmiştir. Tablo 4'te kümeleme kalitesi ölçütlerinden Silhouette değerlerine göre kümeleme başarısı her bir kümeleme tekniğinde değişim göstermektedir.

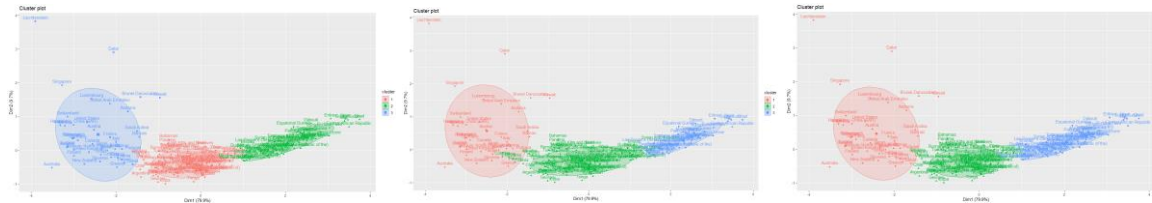
Tablo 4. Kümelerin Silhouette Değerleri

Hiyerarşik Kümeleme			K-Ortalamlar			İki Aşamalı Kümeleme		
Küme	Boyut	ASW	Küme	Boyut	ASW	Küme	Boyut	ASW
1	38	0.43	1	83	0.45	1	43	0.38
2	102	0.35	2	63	0.44	2	83	0.45
3	49	0.53	3	43	0.38	3	63	0.44

Not: Ortalama Silhouette Genişliği (Average Silhouette Width, ASW) küme sayısını tahmin etmek için popüler bir küme doğrulama indeksidir (Batool ve Hennig, 2021: 1).

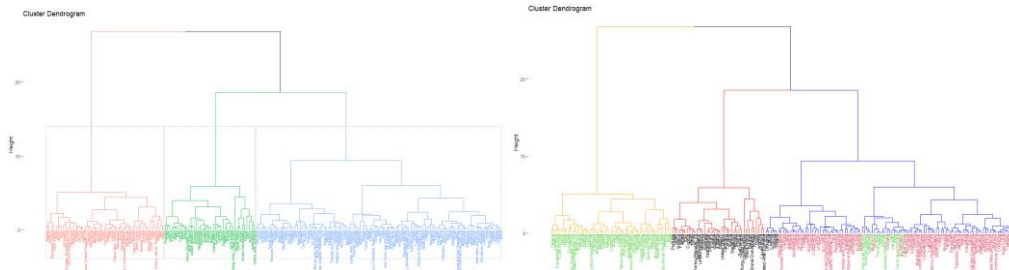
İki aşamalı kümeleme sonuçları incelendiğinde birinci kümede 43 ülkenin bulunduğu ve kümeleme başarısının 0.38 olduğu, ikinci kümede 83 ülkenin bulunduğu ve kümeleme başarısının 0.45 olduğu, üçüncü kümede 63 ülkenin bulunduğu ve kümeleme başarısının 0.44 olduğu görülmektedir. Bu ölçülerin kümeleme başarısı için makul düzeyde olduğu söylenebilir.

Şekil 1'de kümelerle ait grafiklere yer verilmektedir. Grafikleri genel olarak değerlendirmek gerekirse ülkelerin üç analizde de benzer şekilde dağıldığı görülmektedir.

Şekil 1. K-Ortalamlar, Hiyerarşik ve İki Aşamalı Kümeleme Grafikleri

Şekil 2'de hiyerarşik kümeleme ve iki aşamalı kümeleme analizi sonucunda elde edilen dendrogram grafiklerine yer verilmiştir. K-ortalamlar analizi dendrogram grafiği için uygun olmadığından tabloya dahil edilmemiştir. Bu grafikler incelendiğinde grupların benzerliklerine göre küme sayısı hakkında bilgi edinilebilmektedir. Dendrogram grafikler ağaçlara benzetilmektedir. İlk olarak ikiye ayrılan dallardan biri daha sonra tekrar ikiye ayrılmaktadır. Bu üç dal temel alındığında benzer alt bölünmeler kümeleri oluşturmaktadır.

Şekil 2. Hiyerarşik ve İki Aşamalı Kümeleme Dendrogramları

Tablo 5'te iki aşamalı kümeleme analizi sonucunda belirlenen kümeler hiyerarşik kümeleme analizi ve k-ortalamlar analizi sonucunda elde edilen kümeler ile karşılaştırılmaktadır. Hiyerarşik kümeleme analizi sonucunda birinci kümede 38, ikinci kümede 102 ve üçüncü kümede 49 ülke bulunmaktadır. Ancak iki aşamalı kümeleme analizi sonucunda birinci kümede 43 (38+5), ikinci kümede 83 ve üçüncü kümede 63 (14+49) ülke bulunmaktadır. Bu iki aşamalı kümeleme sonucunda ülkelerin küme değiştirdiği söylenebilir.

Tablo 5. Küme Kıyaslaması

Hiyerarşik Kümeleme İle Kıyaslama				K-Ortalamlar İle Kıyaslama			
	1	2	3		1	2	3
1	38	5	0	1	0	0	43
2	0	83	0	2	83	0	0
3	0	14	49	3	0	63	0

K-ortalamlar analizi sonucunda birinci kümede 83, ikinci kümede 63 ve üçüncü kümede 43 ülke bulunmaktadır. İki aşamalı kümeleme analizi sonucunda birinci kümedeki 83 ülkenin ikinci kümeye, ikinci kümedeki 63 ülkenin üçüncü kümeye, üçüncü kümedeki 43 ülkenin birinci kümeye geçtiği belirlenmiştir. Birleşmiş Milletler Gelişme Programı'nın yayınladığı raporda dört düzeyde gelişmişlikten söz edilmektedir. Bunlar çok yüksek insani gelişme düzeyi (1), yüksek insani gelişme düzeyi (2), orta insani gelişme düzeyi (3) ve düşük insani gelişme düzeyi (4)'dir. İki aşamalı kümeleme analizi sonucunda veriler üç kümede yoğunlaşmaktadır. Bunlar yüksek, orta ve düşük insani gelişme düzeyleridir. Tablo 6'da rapora kıyasla küme değişimi gösteren ülkeler açıklanmaktadır.

Tablo 6. Ülkelerin Kümeleme Dağılımı (HDI)

Ülke	HDI	KA	Ülke	HDI	KA	Ülke	HDI	KA
Norway	1	1	Kuwait	1	1	Guatemala	3	3
Ireland	1	1	Serbia	1	2	Nicaragua	3	2
Switzerland	1	1	Mauritius	1	2	Bhutan	3	3
Hong Kong, China (SAR)	1	1	Seychelles	2	2	Namibia	3	3
Iceland	1	1	Trinidad and Tobago	2	2	India	3	3
Germany	1	1	Albania	2	2	Honduras	3	3
Sweden	1	1	Cuba	2	2	Bangladesh	3	3
Australia	1	1	Iran (Islamic Republic of)	2	2	Kiribati	3	3
Netherlands	1	1	Sri Lanka	2	2	Sao Tome and Principe	3	3
Denmark	1	1	Bosnia and Herzegovina	2	2	Micronesia (Federated States of)	3	3
Finland	1	1	Grenada	2	2	Lao People's Democratic Republic	3	3
Singapore	1	1	Mexico	2	2	Eswatini (Kingdom of)	3	3
United Kingdom	1	1	Saint Kitts and Nevis	2	2	Ghana	3	3
Belgium	1	1	Ukraine	2	2	Vanuatu	3	3
New Zealand	1	1	Antigua and Barbuda	2	2	Timor-Leste	3	3
Canada	1	1	Peru	2	2	Nepal	3	3
United States	1	1	Thailand	2	2	Kenya	3	3
Austria	1	1	Armenia	2	2	Cambodia	3	3
Israel	1	1	North Macedonia	2	2	Equatorial Guinea	3	3
Japan	1	1	Colombia	2	2	Zambia	3	3
Liechtenstein	1	1	Brazil	2	2	Myanmar	3	3
Slovenia	1	1	China	2	2	Angola	3	3
Korea (Republic of)	1	1	Ecuador	2	2	Congo	3	3
Luxembourg	1	1	Saint Lucia	2	2	Zimbabwe	3	3

Spain	1	1	Azerbaijan	2	2	Solomon Islands	3	3
France	1	1	Dominican Republic	2	2	Syrian Arab Republic	3	3
Czechia	1	1	Moldova (Republic of)	2	2	Cameroon	3	3
Malta	1	1	Algeria	2	2	Pakistan	3	3
Estonia	1	1	Lebanon	2	2	Papua New Guinea	3	3
Italy	1	1	Fiji	2	2	Comoros	3	3
United Arab Emirates	1	1	Dominica	2	2	Mauritania	4	3
Greece	1	1	Maldives	2	2	Benin	4	3
Cyprus	1	1	Tunisia	2	2	Uganda	4	3
Lithuania	1	1	Saint Vincent and the Grenadines	2	2	Rwanda	4	3
Poland	1	1	Suriname	2	2	Nigeria	4	3
Andorra	1	1	Mongolia	2	2	Côte d'Ivoire	4	3
Latvia	1	1	Botswana	2	2	Tanzania (United Republic of)	4	3
Portugal	1	1	Jamaica	2	2	Madagascar	4	3
Slovakia	1	2	Jordan	2	2	Lesotho	4	3
Hungary	1	2	Paraguay	2	2	Djibouti	4	3
Saudi Arabia	1	1	Tonga	2	2	Togo	4	3
Bahrain	1	1	Libya	2	2	Senegal	4	3
Chile	1	2	Uzbekistan	2	2	Afghanistan	4	3
Croatia	1	2	Bolivia (Plurinational State of)	2	2	Haiti	4	3
Qatar	1	1	Indonesia	2	2	Sudan	4	3
Argentina	1	2	Philippines	2	2	Gambia	4	3
Brunei Darussalam	1	1	Belize	2	2	Ethiopia	4	3
Montenegro	1	2	Samoa	2	2	Malawi	4	3
Romania	1	2	Turkmenistan	2	2	Congo (Democratic Republic of the)	4	3
Palau	1	2	Venezuela (Bolivarian Republic of)	2	2	Guinea-Bissau	4	3
Kazakhstan	1	2	South Africa	2	2	Liberia	4	3
Russian Federation	1	2	Palestine, State of	2	2	Guinea	4	3
Belarus	1	2	Egypt	2	2	Yemen	4	3
Turkey	1	2	Marshall Islands	2	2	Eritrea	4	3
Uruguay	1	2	Viet Nam	2	2	Mozambique	4	3
Bulgaria	1	2	Gabon	2	2	Burkina Faso	4	3
Panama	1	2	Kyrgyzstan	3	2	Sierra Leone	4	3
Bahamas	1	2	Morocco	3	2	Mali	4	3
Barbados	1	2	Guyana	3	2	Burundi	4	3
Oman	1	2	Iraq	3	3	South Sudan	4	3
Georgia	1	2	El Salvador	3	2	Chad	4	3
Costa Rica	1	2	Tajikistan	3	2	Central African Republic	4	3
Malaysia	1	2	Cabo Verde	3	2	Niger	4	3

Not: HDI, Birleşmiş Milletler Gelişme Programı'nın yayınladığı gelişmişlik düzeyleridir. Burada (1) çok yüksek insani gelişme seviyesi, (2) yüksek insani gelişme seviyesi, (3) orta insani gelişme seviyesi, (4) düşük insani gelişme seviyesidir. KA, iki aşamalı kümeleme analizi sonucunda elde edilen gelişmişlik düzeyleridir. (1) yüksek insani gelişme seviyesi, (2) orta insani gelişme seviyesi ve (3) düşük insani gelişme seviyesidir.

Birleşmiş Milletler Gelişme Programı'nın yayınladığı gelişmişlik düzeylerinin kümeleme sonucunda değiştiği Tablo 6'da görülmektedir. Örneğin birinci gruptaki Türkiye'nin ikinci gruba geçtiği görülmektedir. Kümeleme analizi sonucunda Türkiye'nin çok yüksek insani gelişme seviyesinden orta insani gelişme seviyesine geçtiği söylenebilir.

Cinsiyet Gelişme Endeksi, Birleşmiş Milletler Gelişme Programı'nın yayınladığı gelişmişlik düzeylerine göre beş gruba ayrılmaktadır. HDI başarısına göre 1. grup kadınlar ve erkekler arasında yüksek eşitliğe sahip

ülkeleri, 2. grup kadınlar ve erkekler arasında orta ile yüksek eşitliğe sahip ülkeleri, 3. grup kadınlar ve erkekler arasında orta düzeyde eşitliğe sahip ülkeleri, 4. grup kadın ve erkekler arasında orta ile düşük eşitliğe sahip ülkeleri, 5. grup kadın ve erkekler arasında düşük eşitliğe sahip ülkeleri içermektedir.

İki aşamalı kümeleme analizi sonucunda kümeler beş grupta toplanmaktadır. Birleşmiş Milletler Gelişme Programı'nın yayınladığı gelişmişlik düzeyleri ile aynı grup sayısına sahip olduğu belirlenmiştir. Tablo 7'de Cinsiyet Gelişme Endeksi'ni belirlemek için kullanılan dört göstergenin küme bazında ortalamaları açıklanmaktadır.

Tablo 7. Kümelere Ait Merkezi Eğilim Ölçüleri (Kadın)

Küme	Doğumda Ortalama Yaşam Beklentisi	Beklenen Eğitim Süresi	Ortalama Eğitim Süresi	Kişi başına düşen GSMH
1	84.23	18.19	12.75	49397.81
2	84.69	18.71	12.90	35782.24
3	85.73	16.66	11.18	71387.23
4	77.61	14.27	8.48	14402.61
5	65.42	11.98	7.41	2320.29

Sadece kadınların verileri dikkate alınarak kümelerin ortalamaları incelendiğinde doğumda ortalama yaşam beklentisi en yüksek üçüncü kümede 85.73, beklenen eğitim süresi en yüksek ikinci kümede 18.71, ortalama eğitim süresi en yüksek ikinci kümede 12.90 ve kişi başına düşen GSMH en yüksek üçüncü kümede 71387.23 olarak bulunmaktadır. Kadınların eğitim düzeyi en yüksek olan ülkeler ikinci kümede toplanmaktadır. Kadınların sağlık durumu ve gelir seviyesi en yüksek olan ülkeler üçüncü kümede toplanmaktadır.

Tablo 8'de Cinsiyet Gelişme Endeksi'ni belirlemek için kullanılan dört göstergenin küme bazında ortalamaları açıklanmaktadır. Sadece erkeklerin verileri dikkate alınarak küme ortalamaları elde edilmektedir.

Tablo 8. Kümelere Ait Merkezi Eğilim Ölçüleri (Erkek)

Küme	Doğumda Ortalama Yaşam Beklentisi	Beklenen Eğitim Süresi	Ortalama Eğitim Süresi	Kişi başına düşen GSMH
1	80.13	17.35	12.97	72478.55
2	80.42	17.55	12.82	56264.50
3	81.53	16.28	12.11	103421.39
4	70.80	13.91	9.13	24395.74 3853.52
5	61.66	12.22	8.24	

Kümeler incelendiğinde erkeklerin doğumda ortalama yaşam beklentisi en yüksek üçüncü kümede 81.53, kişi başına düşen GSMH en yüksek üçüncü kümede 103421.39, beklenen eğitim süresi en yüksek ikinci kümede 17.55, ortalama eğitim süresi en yüksek birinci kümede 12.97 olarak bulunmaktadır. Kadınların ve erkeklerin küme ortalamaları karşılaştırıldığında sağlık durumu açısından kadınların erkeklerden daha sağlıklı olduğu, eğitim durumlarının hemen hemen aynı olduğu ve gelir seviyesi yönünden erkeklerin kadınlara nazaran çok daha iyi olduğu söylenebilir.

Tablo 9'da kümeleme kalitesi ölçütlerinden Silhouette ölçütüne göre kümeleme başarısı her bir kümeleme tekniğinde kümeden kümeye değişim göstermektedir.

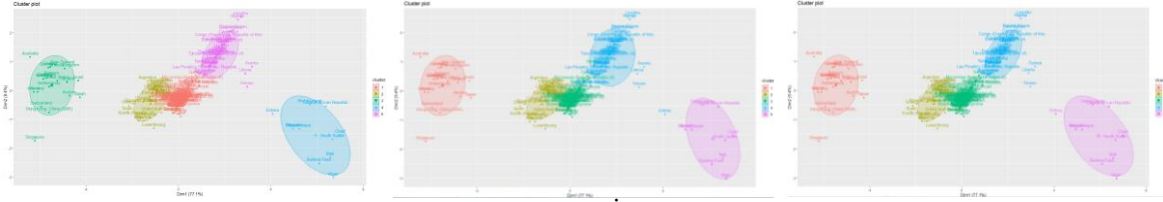
Tablo 9. Kümelerin Silhouette Değerleri

K-Ortalamalar			Hiyerarşik Kümeleme			İki Aşamalı Kümeleme		
Küme	Boyut	ASW	Küme	Boyut	ASW	Küme	Boyut	ASW
1	89	0.66	1	20	0.59	1	20	0.59
2	28	0.33	2	34	0.23	2	28	0.33
3	20	0.59	3	82	0.69	3	89	0.66
4	10	0.48	4	44	0.40	4	42	0.48
5	42	0.48	5	9	0.60	5	10	0.48

Not: Ortalama Silhouette Genişliği (Average Silhouette Width, ASW) küme sayısını tahmin etmek için popüler bir küme doğrulama indeksidir (Batool ve Hennig, 2021: 1).

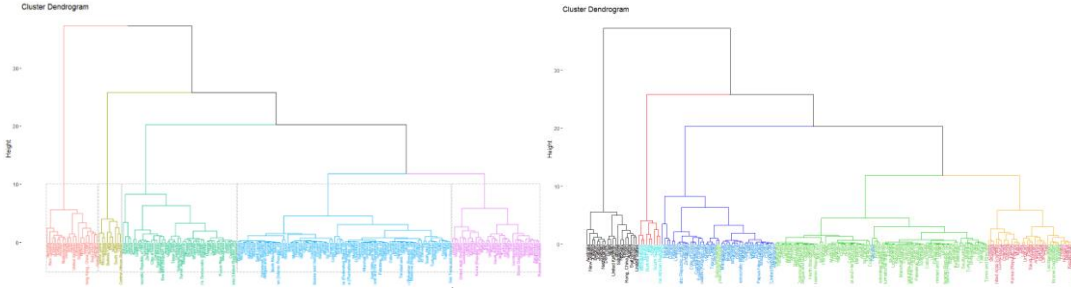
İki aşamalı kümeleme sonuçları incelendiğinde birinci kümenin başarısı 0.59, ikinci kümenin başarısı 0.33, üçüncü kümenin başarısı 0.66, dördüncü kümenin başarısı 0.48 ve beşinci kümenin başarısı 0.48 olduğu görülmektedir. Ülkelerin üçüncü kümede yoğunlaştığı ve kümeleme başarısının da iyi düzeyde olduğu söylenebilir. Şekil 3'te kümelere ait grafiklere yer verilmektedir. Grafikleri genel olarak değerlendirmek

gerekirse ülkelerin üç analizde de benzer şekilde dağıldığı söylenebilir. Ülkelerin fazla olması nedeniyle grafiklerden her bir analizde küme değiştiren ülkeler anlaşılmamaktadır.

Şekil 3. K-Ortalamlar, Hiyerarşik ve İki Aşamalı Kümeleme Grafikleri

Şekil 4'te dendrogram grafikleri incelendiğinde alt gruptaki benzerliklerine göre küme sayısının beş olduğu yorumu getirilebilir. Ağaç görünümündeki grafiklerde önce ikiye bölünme olmakta ve diğer bölünmeler tek dal üzerinden gerçekleşmektedir.

Şekil 4. Hiyerarşik ve İki Aşamalı Kümeleme Dendrogramları

Tablo 10'da iki aşamalı kümeleme analizi sonucunda hiyerarşik kümeleme analizi sonucuna göre kümelerdeki ülke sayıları değişmektedir. Başlangıçta ikinci kümedeki 6 ülkenin üçüncü kümeye, başlangıçta üçüncü kümedeki 1 ülkenin dördüncü kümeye, başlangıçta dördüncü kümedeki 2 ülkenin üçüncü kümeye, başlangıçta dördüncü kümedeki 1 ülkenin beşinci kümeye kaydığı görülmektedir. İki aşamalı kümeleme analizinin başarısı bu kıyaslamadan çıkarılabilir.

Tablo 10. Küme Kıyaslaması

Hiyerarşik Kümeleme İle Kıyaslama						K-Ortalamlar İle Kıyaslama					
	1	2	3	4	5		1	2	3	4	5
1	20	0	0	0	0	1	0	0	20	0	0
2	0	28	0	0	0	2	0	28	0	0	0
3	0	6	81	2	0	3	89	0	0	0	0
4	0	0	1	41	0	4	0	0	0	0	42
5	0	0	0	1	9	5	0	0	0	10	0

İki aşamalı kümeleme analizi sonuçları k-ortalamlar analizi sonuçları ile kıyaslandığında kümelerdeki ülkelerin diğer kümelere kayması söz konusu değildir. Ancak ülkelerin tamamının küme değiştirdiği söylenebilir. Tablo 11'de Cinsiyet Gelişme Endeksi raporuna kıyasla küme değişimi gösteren ülkeler açıklanmaktadır.

Tablo 11. Ülkelerin Kümeleme Dağılımı (GDI)

Ülke	GDI	KA	Ülke	GDI	KA	Ülke	GDI	KA
Norway	1	1	Kuwait	1	3	Guatemala	3	3
Ireland	1	1	Serbia	1	3	Nicaragua	1	3
Switzerland	2	1	Mauritius	1	3	Bhutan	4	3
Hong Kong, China (SAR)	2	1	Seychelles	..	3	Namibia	1	4
Iceland	2	1	Trinidad and Tobago	1	3	India	5	3
Germany	2	1	Albania	2	3	Honduras	1	3
Sweden	1	1	Cuba	3	3	Bangladesh	4	3
Australia	1	1	Iran (Islamic Republic of)	5	3	Kiribati	..	3

Veri Madencilğinde İki Aşamalı Kümeleme İle İnsani Gelişme Endeksi İncelemesi

Netherlands	2	1	Sri Lanka	2	3	Sao Tome and Principe	4	3
Denmark	1	1	Bosnia and Herzegovina	3	3	Micronesia (Federated States of)	..	3
Finland	1	1	Grenada	..	3	Lao People's Democratic Republic	3	4
Singapore	1	1	Mexico	2	3	Eswatini (Kingdom of)	1	4
United Kingdom	2	1	Saint Kitts and Nevis	..	3	Ghana	4	4
Belgium	2	1	Ukraine	1	3	Vanuatu	..	4
New Zealand	2	1	Antigua and Barbuda	..	3	Timor-Leste	3	4
Canada	1	1	Peru	2	3	Nepal	3	4
United States	1	1	Thailand	1	3	Kenya	3	4
Austria	2	1	Armenia	1	3	Cambodia	4	4
Israel	2	1	North Macedonia	2	3	Equatorial Guinea	..	4
Japan	1	1	Colombia	1	3	Zambia	2	4
Liechtenstein	..	3	Brazil	1	3	Myanmar	2	4
Slovenia	1	2	China	2	3	Angola	4	4
Korea (Republic of)	3	2	Ecuador	2	3	Congo	3	4
Luxembourg	1	2	Saint Lucia	1	3	Zimbabwe	3	4
Spain	1	2	Azerbaijan	3	3	Solomon Islands	..	3
France	1	2	Dominican Republic	1	3	Syrian Arab Republic	5	3
Czechia	1	2	Moldova (Republic of)	1	3	Cameroon	5	4
Malta	2	2	Algeria	5	3	Pakistan	5	4
Estonia	1	2	Lebanon	5	3	Papua New Guinea	..	4
Italy	2	2	Fiji	..	3	Comoros	5	4
United Arab Emirates	3	2	Dominica	..	3	Mauritania	5	4
Greece	2	2	Maldives	4	3	Benin	5	4
Cyprus	1	2	Tunisia	4	3	Uganda	5	4
Lithuania	2	2	Saint Vincent and the Grenadines	2	3	Rwanda	3	4
Poland	1	2	Suriname	1	3	Nigeria	5	4
Andorra	..	3	Mongolia	1	3	Côte d'Ivoire	5	4
Latvia	2	2	Botswana	1	3	Tanzania (United Republic of)	3	4
Portugal	1	2	Jamaica	1	3	Madagascar	2	4
Slovakia	1	3	Jordan	5	3	Lesotho	1	4
Hungary	1	2	Paraguay	2	3	Djibouti	..	4
Saudi Arabia	5	2	Tonga	3	3	Togo	5	4
Bahrain	4	2	Libya	1	3	Senegal	5	4
Chile	2	2	Uzbekistan	3	3	Afghanistan	5	4
Croatia	1	2	Bolivia (Plurinational State of)	3	3	Haiti	5	4
Qatar	2	3	Indonesia	3	3	Sudan	5	4
Argentina	1	2	Philippines	1	3	Gambia	5	4
Brunei Darussalam	1	3	Belize	1	3	Ethiopia	5	4
Montenegro	2	2	Samoa	..	3	Malawi	1	4
Romania	1	3	Turkmenistan	..	3	Congo (Democratic Republic of the)	5	4
Palau	..	2	Venezuela (Bolivarian Republic of)	1	3	Guinea-Bissau	..	4
Kazakhstan	1	2	South Africa	1	3	Liberia	5	4
Russian Federation	1	3	Palestine, State of	5	3	Guinea	5	4
Belarus	1	2	Egypt	5	3	Yemen	5	4
Turkey	4	2	Marshall Islands	..	3	Eritrea	..	5
Uruguay	1	2	Viet Nam	1	3	Mozambique	4	5

Bulgaria	1	3	Gabon	4	3	Burkina Faso	5	5
Panama	1	3	Kyrgyzstan	2	3	Sierra Leone	5	5
Bahamas	..	3	Morocco	5	3	Mali	5	5
Barbados	1	3	Guyana	2	3	Burundi	1	5
Oman	3	3	Iraq	5	3	South Sudan	5	5
Georgia	1	3	El Salvador	2	3	Chad	5	5
Costa Rica	1	3	Tajikistan	5	3	Central African Republic	5	5
Malaysia	2	3	Cabo Verde	2	3	Niger	5	5

Not: GDI, (1) kadınlar ve erkekler arasında HDI başarısı yüksek eşitliğe sahip ülkeleri, (2) kadınlar ve erkekler arasında HDI başarısı orta ile yüksek eşitliğe sahip ülkeleri, (3) kadınlar ve erkekler arasında HDI başarısı orta düzeyde eşitliğe sahip ülkeleri, (4) kadınlar ve erkekler arasında HDI başarısı orta ile düşük eşitliğe sahip ülkeleri, (5) kadınlar ve erkekler arasında HDI başarısı düşük eşitliğe sahip ülkeleri ifade etmektedir. KA, iki aşamalı kümeleme analizi sonucunda elde edilen gelişmişlik düzeyleridir.

Yukarıdaki tabloda raporun sonuçlarına göre ülkelerin bulunduğu gruplar verilmiştir. Kümeleme analizi sonucunda bu gruplardaki bazı ülkelerin grup değiştirdiği, bazı ülkelerin ise aynı grupta kaldığı görülmektedir. Örneğin; Türkiye 4. gruptan 2. gruba geçmiştir. Norveç 1. grupta yer almaya devam etmektedir. Rapora göre hangi kümede yer aldığı bilinmeyen ülkelerin (Liechtenstein, Andorra, Palau vb.) kümeleme analizi sonucunda hangi gruplarda yer aldığı belirlenmiştir.

5. Sonuç

Bu çalışmada 189 ülkenin 2019 yılına ait verileri ile İnsani Gelişme Endeksi ve Cinsiyet Gelişme Endeksi iki aşamalı kümeleme tekniği kullanılarak incelenmiştir. İnsani Gelişme Endeksi'ne bakıldığında ülkelerin üç grupta toplandığı ortaya çıkmaktadır. Bu da birinci kümenin yüksek insani gelişme endeksine sahip ülkelerden, ikinci kümenin orta gelişme endeksine sahip ülkelerden ve üçüncü kümenin düşük gelişme endeksine sahip ülkelerden oluştuğunu göstermektedir. Cinsiyet Gelişme Endeksi'ne bakıldığında ülkelerin beş grupta toplandığı ortaya çıkmaktadır. Birinci kümenin çok yüksek insani gelişme endeksine sahip ülkelerden, ikinci kümenin yüksek ile orta gelişme endeksine sahip ülkelerden, üçüncü kümenin orta gelişme endeksine sahip ülkelerden, dördüncü kümenin orta ile düşük gelişme endeksine sahip ülkelerden ve beşinci kümenin düşük gelişme endeksine sahip ülkelerden oluştuğu görülmektedir. Cinsiyete göre genel bir değerlendirme yapmak gerekirse kadın nüfusun erkek nüfusa göre gelişme endeksi daha düşüktür. Kadınlar erkeklere nazaran daha uzun ömürlüdür. Kadın ve erkeklerin eğitim durumu için hemen hemen aynı seviyede olduğu söylenebilir. Kişi başına düşen GSMH değişkeni erkeklerin kadınlara göre daha yüksek milli gelire sahip olduğunu göstermektedir. Cinsiyet Gelişme Endeksi, cinsiyetin toplumun gelişme düzeylerine yön verdiğini önemli derecede ortaya koymuştur. Bulgulara bakıldığında bir toplumdaki kadınların ve erkeklerin sağlık, eğitim ve gelir düzeyindeki eşitsizliğin o toplumun gelişmişliğini önemli ölçüde etkilediği söylenebilir. Literatürde Majerova ve Nevima (2017) ile Larasati, Nisa ve Herawati (2021)'nin çalışmalarında kullanılan yöntemin kümeleme analizi olması ve İnsani Gelişme Endeksi'ne göre gelişmişlik düzeyinin üç gruba ayrılması bu çalışma ile benzer özellik göstermektedir. Ancak analize dahil edilen ülke sayısı açısından ve cinsiyet faktörünün analize dahil edilmesi açısından bu çalışma ile farklılık göstermektedir. Ülkelerin İnsani Gelişme Endeksi seviyelerini yükseltmesi hususunda cinsiyet eşitliğini dikkate alan başta gelir olmak üzere sağlık ve eğitim politikaları uygulaması önerilmektedir.

Kaynakça

- Aguña, C., & Kovacevic, M. (2010). Uncertainty and Sensitivity Analysis of the Human Development Index. *Human Development Research Paper 2010/47*.
- Anand, S., & Ravallion, M. (1993). Human development in poor countries: on the role of private incomes and public services. *Journal of economic perspectives*, 7(1), 133-150.
- Batool, F., & Hennig, C. (2021). Clustering with the average silhouette width. *Computational Statistics & Data Analysis*, 158, 107190, 1-18.
- Berkhin, P. (2006). A survey of clustering data mining techniques. *In Grouping multidimensional data*, Springer, 25-71.
- Chen, B., Tai, P., Harrison, R., & Pan, Y. (2005). Novel hybrid hierarchical-K-means clustering method (HK-means) for microarray analysis. *In 2005 IEEE Computational Systems Bioinformatics Conference-Workshops (CSBW'05)*, 105-108.
- Chen, T., Tsai, T., Chen, Y., Lin, C., Chen, R., Li, S., & Chen, H. (2005). A combined K-means and hierarchical clustering method for improving the clustering efficiency of microarray. *In 2005 International symposium on intelligent signal processing and communication systems*, 405-408.

- Cios, K., Pedrycz, W., Swiniarski, R., & Kurgan, L. (2007). *Data mining: a knowledge discovery approach*. Springer Science & Business Media.
- (2000). *CRISP-DM 1.0 Step-by-step data mining guide*. (<http://www.crispdm.org/CRISPWP-0800>).
- Diniz, F., & Sequeira, T. (2012). A Social and Economic Development Index: NUTS Ranking in Portugal Ranking in Portugal. *American Journal of Economics*, 146-163.
- Djouzi, K., & Beghdad-Bey, K. (2019). A Review of Clustering Algorithms for Big Data. *2019 International Conference on Networking and Advanced Systems (ICNAS)*, (s. 1-6).
- Dumith, S., Hallal, P., Reis, R., & Kohl III, H. (2011). Worldwide prevalence of physical inactivity and its association with human development index in 76 countries. *Preventive medicine*, 53(1-2), 24-28.
- Ganesh, S. (2002). Data mining: Should it be included in the statistics curriculum? *In The 6th international conference on teaching statistics (ICOTS-6)*. South Africa.
- Giray, S. (2016). *İki Aşamalı Kümeleme Analizi İle Hükümlü Verilerinin İncelenmesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri Ve İstatistik Dergisi.
- Grimm, M., Harttgen, K., Klasen, S., & Misselhorn, M. (2008). A human development index by income groups. *World development*, 36(12), 2527-2546.
- Güloğlu, H., Güloğlu, B., & Güven, M. (2018). K Means Clustering Analysis of the Determinants of Human Development Index for the Member States of the Organization for Islamic Cooperation. *Eurasian Econometrics, Statistics & Empirical Economics Journal*.
- Han, J., Kamber, M., & Pei, J. (2011). *Data mining: Concepts and Techniques*. Elsevier.
- Hand, D., Mannila, H., & Smyth, P. (2001). *Principles of data mining*. MIT press.
- He, H., & Tan, Y. (2012). A two-stage genetic algorithm for automatic clustering. *Neurocomputing*, 81, 49-59.
- Kleissner, C. (1998). Data mining for the enterprise. *Proceedings of the Thirty-First Hawaii International Conference on (Vol. 7)* (s. 295-304). IEEE.
- Kloptchenko, A., Eklund, T., Karlsson, J., Back, B., Vanharanta, H., & Visa, A. (2004). *Combining data and text mining techniques for analysing financial reports*. Intelligent systems in accounting, finance and management.
- Kotsiantis, S., Kanellopoulos, D., & Pintelas, P. (2007). Data Preprocessing for Supervised Learning. *International Scholarly and Scientific Research & Innovation* 1(12), 4091-4096.
- Landau, S., & Ster, I. (2010). Cluster analysis: overview. *Elsevier*, 72-83.
- Larasati, S., Nisa, K., & Herawati, N. (2021). Robust Principal Component Trimmed Clustering of Indonesian Provinces Based on Human Development Index Indicators. *In Journal of Physics: Conference Series (Vol. 1751, No. 1, p. 012021)*. IOP Publishing.
- Luan, J. (2002). Data mining and its applications in higher education. *New directions for institutional research*, 17-36.
- Majerova, I., & Nevima, J. (2017). The measurement of human development using the Ward method of cluster analysis. *Journal of International Studies* 10(2), 239-257.
- Neumayer, E. (2001). The human development index and sustainability—a constructive proposal. *Ecological Economics*, 39(1), 101-114.
- Ngai, E., Xiu, L., & Chau, D. (2009). *Application of data mining techniques in customer relationship management: A literature review and classification*. Expert systems with applications.
- Nurhasanah, N., Salwa, N., & Ornila, L. (2017). Clustering Regency/City in Indonesia based on Human Development Index Indicators. *Proceedings of AICS-Social Sciences*, 7, 859.
- Oğuzlar, A. (2004). *Veri Madenciliğine Giriş*. Bursa: Ekin Kitapevi.
- Perner, P. (2010). *Advances in Data Mining. Applications and Theoretical Aspects (Vol. 6171)*. Berlin, Heidelberg: Springer Berlin Heidelberg.
- Piramuthu, S. (2004). Evaluating Feature Selection Methods for Learning in Data Mining Applications. *European journal of operational research*, 483-494.
- Pyle, D. (1999). *Data Preparation for Data Mining*. San Francisco: Morgan Kaufmann Publishers, Inc.
- Roiger, R. (2017). *Data mining: a tutorial-based primer*. Minneapolis: Chapman and Hall/CRC.
- Sagar, A., & Najam, A. (1998). The human development index: a critical review. *Ecological economics*, 25(3), 249-264.
- Saxena, A., Prasad, M., Gupta, A., Bharill, N., Patel, O., Tiwari, A., . . . Lin, C. (2017). A review of clustering techniques and developments. *Neurocomputing*, 267, 664-681.
- Sen, A. (2000). A decade of human development. *Journal of human development*, 1(1), 17-23.
- Shah, S. (2016). Determinants of human development index: A cross-country empirical analysis. *Munich Personal RePEc Archive*.

- Şchiopu, D. (2010). *Applying TwoStep cluster analysis for identifying bank customers' profile*. Ploiesti: Buletinul.
- Taşkın, Ç., & Emel, G. (2010). *Veri Madenciliğinde Kümeleme Yaklaşımları ve Kohonen Ağları İle Perakendecilik Sektöründe Bir Uygulama*. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi.
- Tufféry, S. (2011). *Data mining and statistics for decision making (Vol. 2)*. United Kingdom: John Wiley & Sons Ltd.
- Tüzüntürk, S. (2010). Veri Madenciliği ve İstatistik. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*.
- Zhao, C., & Luan, J. (2006). Data mining: Going beyond traditional statistics. *New Directions for Institutional Research*.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
 Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
 2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uydıklarını kabul etmektedir.
 3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
 4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.
-

**DÜNYADA ORTA GELİR TUZAĞI, TÜRKİYE’NİN ORTA GELİR TUZAĞINA
YAKALANMA NEDENLERİ VE ÇIKIŞI İÇİN ÖNERİLER**

*Middle Income Trap in the World, Reasons for Turkey's Being Caught in the Middle Income
Trap and Recommendations for Exit*

Songül AKYILDIZ¹

¹ Öğr. Gör., Artvin Çoruh Üniversitesi, Yusufeli Meslek Yüksekokulu, Maliye Bölümü, Artvin, Türkiye, songulakyildiz@artvin.edu.tr, orcid.org/0000-0001-6309-8269

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
13.12.2021
Kabul/Accepted:
08.09.2022

DOI:

10.18069/firatsbed.1036031

Anahtar Kelimeler

Orta Gelir Tuzağı, Türkiye
Ekonomisi, Kişi Başı Gelir.

Keywords

Middle-Income Trap,
Turkish Economy, Per
Capita Income.

ÖZ

Orta gelir seviyesinde yer alan Türkiye ekonomisi, 1955 yılında alt-orta gelir grubuna yükselmiş ve 50 yıl boyunca bu grupta yer almıştır. Yıllar içinde birçok yönden gelişme gösteren Türkiye ekonomisinde 2005 yılında bir kırılma meydana gelmiş ve kişi başı gelir açısından incelendiğinde üst orta gelir seviyesine yükseldiği görülmüştür. Özellikle bu yükselme sonrasında Türkiye'nin yüksek gelirli ülkelerin kişi başı gelir düzeyine ulaşım ulaşılamayacağı tartışma konusu olmuştur. Yıllar itibarıyla incelendiğinde dünya ekonomisindeki gelişmelere bağlı olarak 2012 yılından sonra Türkiye ekonomisinde büyüme performansının yavaşlamaya başlaması, orta gelir tuzağı yönündeki problemlerin güncel konular arasında yer almasına neden olmuştur. Dolayısıyla orta gelir tuzağına yakalanmadan yüksek gelirli ülkeler grubuna yükselen ülkeler ile üst-orta gelir grubundan yüksek gelirli ülkeler grubuna yükselen ülkelerin bu başarıyı nasıl sağladıkları, Türkiye ekonomisi açısından büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda Türkiye ekonomisinin orta gelir tuzağı riski altında olup olmadığı bir takım sosyal ve ekonomik veriler ışığında incelenecek, orta gelir tuzağı riskinden sakınmak için bazı stratejiler açıklanacaktır.

ABSTRACT

The Turkish economy, which is at the middle-income level, rose to the lower-middle income group in 1955 and was in this group for 50 years. The Turkish economy, which has developed in many ways over the years, a break occurred in 2005 and when it was analyzed in terms of per capita income, it was seen that it rose to the upper middle-income level. Especially after this increase, it has been a matter of debate whether Turkey can reach the per capita income level of high-income countries. When examined over the years, the slowdown in the growth performance of the Turkish economy after 2012, depending on the developments in the world economy, caused the problems in the direction of the middle-income trap to be among the current issues. Therefore, it is of great importance for the Turkish economy how achieved this success the countries that rose to the high-income group without being caught in the middle-income trap and the countries that rose from the upper-middle-income group to the high-income group. In this context, whether the Turkish economy is at risk of middle-income trap will be examined in the light of some social and economic data and some strategies will be explained to avoid to avoid middle income trap risk will be explained.

Atıf/Citation: Akyıldız, S. (2022). Dünyada Orta Gelir Tuzağı, Türkiye'nin Orta Gelir Tuzağına Yakalanma Nedenleri ve Çıkışı İçin Öneriler. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 3(1169-1182).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Songül AKYILDIZ, songulakyildiz@artvin.edu.tr

1. Giriş

Dünya ekonomi tarihi incelendiğinde, birçok yüksek ekonomik büyüme hedefini gerçekleştiren ülkenin, bir süre sonra ekonomide yükselen büyüme ivmesinden, durgunluğa doğru sürüklenen bir ekonomi haline dönüştüğü görülmüştür. Özellikle II. Dünya Savaşından sonra hızla büyüyen ve gelişen bazı ülke ekonomilerinin 21. yüzyılın başlarında ekonomik durgunluğa girmiş olması bu açıklamaya bir örnektir. İktisat alanındaki bilim insanları gelişmekte olan ülkelerin büyüme performanslarının sürdürülebilirliği üzerine önemli araştırmalar yapmışlardır. Üzerinde çalışılan en önemli konulardan birisi ise gelişim sürecinde ülkelerin hedeflenen ekonomik büyüme tahminlerini gerçekleştiren ve yükselen ekonomiler ile hedeflenen ekonomik büyüme tahminlerini gerçekleştiremeyen ülkelerin ekonomik verilerinin belirli bir sınıflandırma ile incelenmesi oluşturmaktadır. Dünya Bankası tarafından birçok yönden incelenen bu ekonomilerin, büyüme hızlarına ve kişi başı gelir düzeylerine bağlı olarak bir gruplandırma yapılmaktadır. Bu gruplandırmada ülkelerin kişi başı gelir seviyesi dikkate alınarak, sürekli aynı grupta kalan, alt grup ekonomisine gerileyen veya bir üst gruptaki ekonomiye geçiş sağlayamayan ve ilerleme gösteremeyen ekonomilerin orta gelir tuzağına düştüğü ifade edilmektedir. Bu açıklamalar ışığında ülkelerin ekonomik büyüme ve kişi başı gelir düzeyindeki tutukluluk süreci, literatüre son zamanlarda kazandırılan “orta gelir tuzağı” kavramı çerçevesinde araştırılmaktadır.

Türkiye de birçok gelişmekte olan ülke gibi orta gelir tuzağını deneyimlemektedir. Ancak Türkiye'nin orta gelir tuzağına takılı kaldığı süreç bir hayli uzundur. Yarım asrı aşkın bir süre orta gelir seviyesinde neredeyse sabitlenmiş olan Türkiye ekonomisi, bir üst gelir grubuna çıkmakta çok gecikmiştir. Aslında birçok ülke ile kıyaslandığında Türkiye gibi alt gelir grubundan orta gelir grubuna yükselen ve orta gelir grubunda uzunca bir süre takılı kalan ekonomilerin ortak özellikler taşıdığı görülmektedir. Söz konusu bu ekonomiler için tespit edilen ortak özellikler ise tasarruf ve yatırım alanındaki girişimlerin düşük düzeyde kalması, imalat sanayisine gerekli özenin gösterilmemesi ve bu alanda gelişimin oldukça yavaş işlemesi, sanayi ürünlerinde tek tip üretimin uygulanması dolayısıyla ürün çeşitliliğinin sağlanamaması ve emek piyasasında uygulanan koşulların zayıf kalması olarak belirtilebilir.

Bu çalışmada söz konusu veriler yardımıyla Türkiye'nin orta gelir tuzağı alanındaki risklerinin detayları irdelenmekte ve orta gelir tuzağından hızlı bir şekilde çıkmayı başarmış ülkelerin öncelikli yöntemleri örnek alınarak Türkiye için tuzaktan çıkış stratejileri açıklanmaktadır. Bu çerçevede, çalışmada orta gelir tuzağı kavramı incelenmekte, daha sonra orta gelir tuzağını gösteren belirtiler, nedenler ve tuzağı deneyimlemiş olan ülke örnekleri ele alınmaktadır. Türkiye'nin ekonomik alandaki gelişme ve büyüme potansiyeli çerçevesinde orta gelir tuzağının riskleri detaylı incelendikten sonra Türkiye'nin orta gelir tuzağından çıkabilmesi için gerekli olan politika önerileri açıklanmaktadır.

2. Orta gelir tuzağı kavramı

“Tuzak” kelimesi, Türk Dil Kurumu'na göre “bir şeyin yakalanması için düzeneğin hazırlanması veya birinin güç kaybetmesi ve tehlikeli bir duruma düşürülmesi için hazırlanan komplot” olarak ifade edilmektedir. Ekonomi alanında kullanılan “tuzak” kavramı ise kısa dönemde dış faktörler tarafından müdahalenin ve değişimin pek mümkün olmadığı, statik denge halini belirten kararlı bir ekonomik dengenin varlığını ifade etmektedir. Dolayısıyla orta gelir tuzağı için kişi başına düşen gelirin artışında etkili olan fakat sürdürülebilirliği açısından mümkün olmayan bir faktörün, kişi başı gelirini başlangıç seviyesindeki gelirin tekrar dönüştürebilecek düzeyde etkiye sahip diğer çeşitli faktörler ile dengeleme halinin oluşması şeklinde bir tanımlama yapılabilir (Cia, 2012: 51).

Literatürde orta gelir tuzağı kavramı ilk olarak Indermit Gill ve Homi Kharas tarafından ele alınmıştır. Gill ve Kharas, “Doğu Asya Rönesansı: Ekonomik Büyüme İçin Fikirler (An East Asian Renaissance: Ideas for Economic Growth)” adlı rapor ile Doğu Asya'da yükselen ve yavaşlayan ekonomiler ile Latin Amerika ve Orta Amerika gibi bölgelerin ekonomilerini gözlemleyerek genel bir olgu çerçevesinde karşılaştırma yapmıştır (Gill and Kharas, 2007). Gill ve Kharas, orta gelir tuzağına yakalanan ülkeler için düşük gelir seviyesinden orta gelir seviyesine ne kadar hızlı geçilebileceğini (ucuz emek, temel teknolojiyi yakalama ve düşük verimlilikten; emek ve sermayenin yeniden tahsisi, geleneksel tarımdan ihracata dayalı, yüksek verimli üretimi) genellikle daha düşük büyümenin takip edilmesi ile mümkün olacağını belirtmişlerdir (Larson, vd. 2016: 1).

Dünya Bankası raporunda (2007) orta gelir tuzağı, orta gelir seviyesindeki ülkelerin uzun müddet bu gelir seviyesinde kalması ve bir üst gelir düzeyine geçememesi şeklinde açıklanmıştır (Gill and Kharas, 2007: 4-5). Kharas ve Kohli (2011) ise bazı orta gelir grubu ülkelerin ekonomik alanda büyümeyi takip edemediğini, kişi başı gelir artışının çok az veya hiç olmadığını ve bu ülke ekonomilerinin düşük gelir düzeyinde sıkışıp kaldığını, ekonomik büyümenin azaldığını veya durağan olduğunu ifade etmişlerdir.

Son 200 yılın tarihsel boyutu incelendiğinde teknoloji alanında ilerlemelerin olduğu ve endüstri sektöründe gelişmelerin yaşandığı, dolayısıyla dünyada en zenginler statüsünde olan ülkelerin gelirlerini sürekli arttırdığı ve ülkelerin düşük, orta ve yüksek gelir grupları şeklinde bir sınıflandırmaya tabi tutulduğu görülmüştür. 1900'lü yılların başından günümüze kadar dünya ekonomisinde liderlik sıfatını taşıyan Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) gelir seviyesine bağlı olarak ülkelerin gelir düzeylerini karşılaştırılması ise genellikle kabul gören en belirleyici yaklaşımdır. Aslında orta gelir grubunda yer alan ülkelerin ekonomi verileri açısından ABD'nin referans ülke olarak dikkate alınması son derece doğal bir tutumdur. Çünkü ABD'nin 125 yıllık büyüme verileri incelendiğinde ortalama %1,8'lik bir büyüme oranı ile güçlü ve yükselen bir ekonomi olduğu görülmektedir. Buna göre orta gelir tuzağında olma kriteri, ABD'nin kişi başına gelirinin %8 - %36 bandında kalan ülke ekonomileri olarak gösterilmektedir (Alçın ve Güner, 2015: 29).

Orta gelir düzeyi ölçüsünün belirlenmesinde kabul edilen ABD'nin kişi başı gelir düzeyinin yanı sıra Dünya Bankasının güncel olarak hesapladığı kişi başı gelire bağlı bir sınıflandırma da kullanılmaktadır. Dünya Bankasının 2021 yılı Dünya Kalkınma Raporu'nda ülke ekonomileri şu şekilde sınıflandırılmaktadır (Tablo 1).

Tablo 1: Dünya Bankası Sınıflandırmasına Göre Ülke Grupları

Kategori	Kişi Başı Gelir (USD)
Düşük Gelirli Ekonomiler	1.035 ve daha az
Düşük Orta Gelirli Ekonomiler	1.036 – 4.045
Üst Orta Gelirli Ekonomiler	4.046 – 12.535
Yüksek Gelirli Ekonomiler	12.536 ve daha fazlası

Kaynak: World Bank, (2021).

Genellikle gelişmekte olan ülke ekonomileri için orta gelir tuzağı kavramı kullanılmaktadır. Dolayısıyla orta gelir tuzağını, kişi başı gelir seviyesi açısından orta gelir düzeyine ulaşmış olan ülkelerin, buldukları bu orta gelir seviyesini aşamaması, bu gelir grubunda sıkışıp kalması ve bir üst sınıflandırma olan yüksek gelir grubuna geçemiyor olması şeklinde özetlemek mümkündür. İktisat teorisinde büyüme ve büyümenin kaynakları konusundaki temel görüşlere göre, ülkelerin büyümesi başlangıçta geleneksel tarıma dayalı üretim ile gerçekleşirken zamanla bu büyüme olgusunun hafif tüketim mallarının üretimine geçildiği görülmektedir. Bu süreçte tarım kesiminde yoğunlaşan işgücü, yeni iş imkanları dahilinde sanayi kesimine doğru yönelmekte ve bu kesimdeki yüksek kârlılık nedeniyle yüksek büyüme oranları da gerçekleşmektedir. Ne var ki ülkelerin, orta gelir seviyesine yaklaşması, kazanılan yüksek kârların düşme eğiliminde olmasına ve mevcut teknolojilerin yetersiz kalmasına böylece büyüme hızlarının yavaşlamasına neden olmaktadır. Artık büyümenin gerçekleşmesi için gerekli olan kaynaklardan üretim yerine üretkenliğe, bir başka ifadeyle araştırma ve geliştirme (Ar-Ge) ile beşerî sermayenin ön planda tutulduğu çeşitli faktörlere geçilmektedir. Söz konusu ülkelerin bu süreçte karşılaştıkları ve üstesinden gelmede yaşadıkları zorluklar “orta gelir tuzağı” olarak tanımlanmaktadır (Yeldan vd., 2013: 4). Özetle orta gelir tuzağı, bir ülke ekonomisinde kişi başı gelirin belirli bir düzeye ulaşmasından sonra durağanlaşması veya o gelir etrafında sıkışıp kalma halidir. Dolayısıyla orta gelir tuzağı, bir ekonomide görülen kişi başı gelir düzeyinin belirli bir aşamadan sonra ilerlemeyip orada sıkışıp kalması, ekonominin de durgunluk içinde olduğunu belirten bir yaklaşımdır.

3. Orta Gelir Tuzağının Teorik Alt Yapısı

Klasik büyüme teorisine göre tasarruf, büyümenin ve sermayenin temel kaynağı olarak görülmektedir. Orta gelir tuzağının oluşmasındaki nedenlerin başında gelen ve aynı zamanda ekonomide durgunluk halinin meydana gelmesine de sebebiyet veren faktörler, yatırım, tasarruf ve kâr haddidir. Bu yönüyle incelendiğinde

modern iktisadi düşünce akımının başlangıcı, klasik iktisadi düşünce ile ortaya çıktığı söylenebilir. 1700'lü yıllarda yaşayan başlıca klasik iktisatçılar ise Adam Smith başta olmak üzere Thomas Malthus, David Ricardo, John Stuart Mill ve J.B. Say olarak gösterilir (Dinler, 2002: 36).

1776 yılında yayımlanan ve Adam Smith'in kaleme aldığı "Milletlerin Zenginliğinin Doğası ve Nedenleri Üzerine Bir İnceleme" adlı eser, Klasik İktisat için kabul edilen temel bir belge hatta kurucu belgesi olarak nitelendirilmektedir. Klasik iktisadi düşünörlere göre tam rekabetin ve ücret esnekliğinin altında gerçekleşen faiz esneklik varsayımı, aynı zamanda ekonominin daima kendi kendine dengeye gelmesine ve üretilen her çeşit malın satımının da yapılacağına işaret etmektedir. Bu durum sonucunda ise fiyat istikrarı korunmaktadır. Çünkü stok artışıyla beraber üretim yetersizliğinin de aynı anda ortaya çıkma halini ifade eden dengesizlik durumu ile karşılaşılması önlenmektedir. Klasik iktisadi düşünörlere göre görünmez el olarak ifade edilen sistem piyasaya müdahale ederek, ekonomide hem istenilen yönde hem de daha iyi sonuçların ortaya çıkmasına yardımcı olmaktadır.

Malthus ve Adam Smith kadar klasik büyüme modeline katkı sunan bir diğeri iktisatçı Ricardo'dur. Ricardo, büyüme alanında yaptığı araştırmalarında büyümeyi rant ve ücretler üzerinden incelenmektedir. Smith'den de ilham alan Ricardo, yapmış olduğu model ile şöyle bir sonuca varmıştır. Başlangıçta sermaye biriminin ve tasarrufların yüksek olması aynı zamanda kâr oranlarında da yüksekliğin görülmesi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla üretimdeki artış ve istihdamdaki genişleme sonucunda üretim istihdamında da genişleme olmaktadır. İstihdam alanında meydana gelen artış, kısa dönemde reel ücretlerin asgari geçim ücret düzeyinin üzerine çıkmasına ve bunun sonucunda ücret ile nüfustaki değişiklikten dolayı ücret artışındaki hareketlilik aynı zamanda nüfus artışını da uyarmaktadır. Artan nüfus beraberinde gıda maddelerinde de talebin artmasına ve üretimi teşvik eden durumun ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu durum sonucunda süreç devam etmektedir. Ancak bu süreç belirli bir süreden sonra yavaşlamaktadır. Çünkü tarımsal ürünlerde artan talep, verimli topraklar kadar verimli olmayan topraklarında üretime açılmasını beraberinde getirmektedir (Turanlı, 2000: 62).

Sonuç olarak orta gelir tuzağı ile klasik büyüme arasında bir bakış açısı geliştirmek gerekirse; klasik iktisat düşünörlünün ileri sürdüğü teori ile günümüzde orta gelir tuzağından çıkabilme yönünde ileri sürülen büyüme modelleri arasında bir uyum söz konusudur. Ekonomide görölen azalan verimler kanunu ve teknoloji hızındaki düşük seviye hali, orta gelir tuzağına sıkışıp kalma süresini uzatmakta ve dolayısıyla bu teoriyi desteklemektedir. Sermayenin birikimi ile teknolojide meydana gelen değişimin gözlemlenmesi ise orta gelir tuzağı ile olan yakın ilişkiyi ilk kez dile getirdiğinden dolayı önemlidir. Özellikle de Adam Smith'in durgunluğu aşmak için kullanılabilecek olan teknoloji ve sosyal faktörlerin belirtilmesi orta gelir tuzağına da benzer yöntemler kullanılarak aşılabileceğini göstermektedir. Adam Smith'e rağmen Malthus ve Ricardo'nun durgunluktan kurtulabilmek için teknolojinin yetmeyeceği görüşü, ekonomilerin orta gelir tuzağına rahatlıkla takılabileceği görüşünü desteklemektedir.

4. Dünya'da Orta Gelir Tuzağı

"Yakınsama", iktisadi 'yavaşlama' ve bundan kaynaklanan 'gelir tuzağı' yaklaşımları iktisat yazınında yeni değıldir. 2000'li yıllar boyunca sıklıkla gündeme gelen 'yakınsama' yaklaşımlarının bilhassa 2009 yılındaki küresel kriz sonrasında yerini (düşük, orta ve yüksek) gelir tuzağı kavramına bıraktığı görölmektedir. Burada tekrar ifade etmek gerekirse orta gelir tuzağı, belli bir dönemde yaptığı hamlelerle kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hâsıla (GSYH) ya da kısaca 'kişi başı gelirden' orta gelirli ölkeler arasına katılan gelişmekte olan bir ölkenin, bu aşamada büyüme ivmesini kaybetmesi anlamına gelmektedir.

Dünya Bankası tarafından tüm ölkeleri kapsayan bir gelir gruplandırması yapılmaktadır. Bu gruplandırma ile ölkelerin ekonomileri "düşük, düşük orta, yüksek orta ve yüksek gelirli" şeklinde dört grupta incelenmektedir. Ayrıca gruplandırmada temel kriter, kişi başına düşen gelirin hesaplanması ve ölkelerin ulusal para birimi ile hesaplanan kişi başı gelirin daima dolar cinsine çevrilmesi ile belirlenmektedir. Dünya Bankası'nın yapmış olduğu bu gruplandırmada 2021 yılı kişi başı gelirin 1.035 dolar ve altı olan ölkeler "düşük gelirli", 1.036 dolar ve 4.045 dolar arası "düşük orta gelirli", 4.046 dolar ve 12.535 dolar arası "yüksek orta gelirli", ve 12.536 dolar ve üzeri kişi başı gelire sahip olan ölkeler ise "yüksek gelirli" ölkeler olarak gruplandırılmaktadır. Bu gruplandırmalar ışığında Dünya Bankası tarafından hazırlanan güncel tablo incelendiğinde 218 ölkelerin ekonomilerinin kayda alındığı ve 83 ölkelerin yüksek gelirli, 56 ölkelerin yüksek orta gelirli, 50 ölkelerin düşük orta gelirli ve 29 ölkelerin ise düşük gelirli grupta olduğu görölmektedir (World Bank, 2021).

II. Dünya Savaşından sonraki süreçte birçok ülkenin hızlıca orta gelir seviyesine yükseldiği görülmüştür. Ancak orta gelir seviyesine yükselişte görülen durum aynı şekilde yüksek gelirli ülke statüsüne geçişte pek görülmemiş ve bu geçişi çok az ülke başarmıştır. Orta gelir seviyesine hızlıca yükselen ülkelerin öncelikli ortak avantajı, düşük maliyetli emek ile teknoloji sürecine kolayca adapte olan bir yapıya sahip olması yardımcı olmuştur. Fakat bu hızlı yükselişten sonra büyüme konusunda bir ivme kaybı olmuştur. Çünkü orta gelir seviyesinde takılı kalan ülkelerin mevcut yöntemler ile büyümeyi hızlandıramayacağı görülmüş ve yeni yöntemler ile büyümenin tekrar hızlandırılması hedeflenmiştir. Belirtilen hedeflere ulaşmada bu ülkelerin öncelikli olarak inovasyona ve verimlilik artışına gerekli önemi vermemiş olması, ekonomik büyüme konusunda yabancı teknolojiye bağımlı olmayı zorunlu kılmıştır. Dolayısıyla yeniliği, ekonomik ve sosyal gelişmeleri takip edemeyen birçok ülke orta gelir tuzağına yakalanmıştır. Orta Doğu ile Latin Amerika ülkelerinin, ekonomik gelişmeleri yukarıda ifade edilen çerçevede incelendiğinde, tuzağa yakalanmış önde gelen ülkeler durumunda olduğu görülmüştür. Belirtilen bu bölgelerin çoğu ekonomik gelişimini 1960 ve 1970'lerde gerçekleştirmiş ve orta gelir seviyesine yükselmiştir. Ne var ki bu ülkeler o tarihlerden günümüze deyin orta gelir grubundan yüksek gelir grubuna geçiş yapamamış ve orta gelir tuzağına takılı kalmıştır. Araştırmalar, 1960'lı yıllarda orta gelir seviyesinde bulunan 101 ekonomiden sadece 13'ünün 2008 yılına kadar bir üst gruba geçerek yüksek gelirli ülke statüsüne ulaştığını göstermiştir. Bu ülkeler ise Japonya, Hong Kong, Tayvan, Çin gibi Doğu Asya ülkelerinden oluşmaktadır (World Bank, 2013: 12). Dolayısıyla orta gelir tuzağına takılan ülkelerin sadece Orta Doğu ve Latin Amerika ekonomileri ile sınırlı kalmadığı ve Doğu Asya ekonomilerinde de tuzağın deneyimlendiği görülmektedir. Ancak sözü edilen Doğu Asya ülkelerinin orta gelir tuzağındaki süreci daha sınırlı olmuştur. Çünkü bu ekonomiler orta gelir seviyesine ulaştıktan sonra bir üst gelir grubuna geçmek için gerekli olan yenilikçi büyüme stratejileri ile orta gelir tuzağından hızla çıkmayı başarmıştır.

Tablo 2'de 1950 yılından sonra üst-orta gelir grubundan yüksek gelir grubuna geçen 23 ülke incelenmektedir. Tablodaki verilerden de anlaşılacağı üzere, her ülkenin konjonktürel yapısına bağlı olarak üst-orta gelir grubuna ve akabinde de yüksek gelir grubuna geçme süreleri farklılık göstermektedir. Tablo 2 incelendiğinde, Asya bölgesinde yer alan ülkelerden üst-orta gelir grubundan yüksek gelir grubuna ulaşmak Hong Kong için 7, Japonya için 9, Kore Cumhuriyeti için 7, Singapur için 10 ve Çin Halk Cumhuriyeti'ne bağlı olan Taipei için ise 7 yıl sürdüğü görülmektedir (Tablo 2).

Asya bölgesinde bulunan bu ülkelerin yüksek gelirli gruba geçiş sürecinin aslında hem Avrupa hem de Latin Amerika ülkelerine kıyasla daha kısa bir zamanı aldığı görülmektedir. Söz konusu olan hızlı yükselişi ise bu ülkelerin geçiş sürecinde ortalama kişi başı gelir büyüme oranında katettikleri yol ile açıklamak mümkündür. Çünkü belirtilen ülkelerin ortalama kişi başı gelir büyüme oranı % 5.9 dolaylarında gerçekleşmektedir. Dolayısıyla orta gelir tuzağına takılan ülkelerin öncelikle kişi başı gelir artışını destekleyecek olan ekonomik ve sosyal politikalara ağırlık vermesi gerekmektedir.

Tablo 2'de incelenen Avrupa bölgesindeki ülkelerden Yunanistan hariç diğer tüm ülkeler 10-20 yıl içinde üst-orta gelir grubundan yüksek gelirli gruba geçişi sağlamışlardır. Ancak Yunanistan bu süreci 28 yılda tamamlamıştır. Yunanistan'ın ortalama kişi başı gelir büyüme oranının diğer Avrupa ülkelerinden bir hayli düşük olması (% 1.8) ve ekonomisindeki konjonktürel dalgalanmalar nedeniyle yüksek gelirli gruba geçişinin geciktiği görülmektedir.

Tablo 2'de yer alan ülkeleri buldukları bölgeler itibarıyla sınıflandırmak gerekirse, Avrupa 14 (yarısından fazla), Asya 5, Latin Amerika 2, Orta Doğu 1 ve Afrika 1 ülkeden oluşmaktadır (Tablo 3). Dolayısıyla Avrupa bölgesindeki ülkelerin hızla yüksek gelirli gruba dahil olması, bu bölgelerde sürekli yenilenerek gelişen, araştırma-geliştirme odaklı, özellikle imalat sanayisine dayanan üretimin öncelikli olarak ele alınmasından ve bu alandaki harcamaların çoğu zaman devlet politikaları ile desteklenmesinden kaynaklanmaktadır.

Ayrıca Tablo 2'de yer alan ülkelerin üst-orta gelir grubundan yüksek gelir grubuna geçişteki hesaplanan ortalama süre 14 yıldır. Dolayısıyla herhangi bir ülkenin üst-orta gelir statüsüne ulaştıktan 14 yıl sonra halen aynı grupta yer alıyor olması, o ülke ekonomisinin üst-orta gelir tuzağında olduğunu göstermektedir.

Tablo 2: 1950'den Sonra Üst-Orta Gelirden Yüksek Gelire Geçen Ekonomiler

Ülkeler	Bölge	Üst-Orta Gelire Geçtiği Yıl	Yüksel Gelire Geçtiği Yıl	Üst-Orta Gelirde Geçirdiği Sayısı	Geçiş Sürecinde Ortalama Kişi Başı Gelir Büyüme Oranı %
Hong Kong, Çin	Asya	1976	1983	7	5.9
Japonya	Asya	1968	1977	9	4.7
Kore Cumhuriyeti	Asya	1988	1995	7	6.5
Singapur	Asya	1978	1988	10	5.1
Taipei, Çin	Asya	1986	1993	7	6.9
Avusturya	Avrupa	1964	1976	12	4.1
Belçika	Avrupa	1961	1973	12	4.4
Danimarka	Avrupa	1953	1968	15	3.3
Finlandiya	Avrupa	1964	1979	15	3.6
Fransa	Avrupa	1960	1971	11	4.4
Almanya	Avrupa	1960	1973	13	3.4
Yunanistan	Avrupa	1972	2000	28	1.8
İrlanda	Avrupa	1975	1990	15	3.2
İtalya	Avrupa	1963	1978	15	3.4
Hollanda	Avrupa	1955	1970	15	3.3
Norveç	Avrupa	1961	1975	14	3.5
Portekiz	Avrupa	1978	1996	18	2.8
İspanya	Avrupa	1973	1990	17	2.7
İsveç	Avrupa	1954	1968	14	3.6
Arjantin	Latin Amerika	1970	2010	40	1.2
Şili	Latin Amerika	1992	2005	13	3.7
İsrail	Orta Doğu	1969	1986	17	2.6
Mauritius	Sahra-Altı Afrika	1991	2003	12	4.0

Kaynak: Felipe, vd., 2012, s. 24.

Tablo 3: 1950'den Sonra Alt-Orta Gelirden Üst-Orta Gelire Geçen Ekonomiler

Ülkeler	Bölge	Alt-Orta Gelire Geçtiği Yıl	Üst-Orta Gelire Geçtiği Yıl	Alt-Orta Gelirde Geçirdiği Sayısı	Geçiş Sürecinde Ortalama Kişi Başı Gelir Büyüme Oranı %
Çin	Asya	1967	1986	19	7.0
Malezya	Asya	1969	1996	27	5.1
Kore Cumhuriyeti	Asya	1969	1988	19	7.2
Tayland	Asya	1976	2004	28	4.7
Bulgaristan	Avrupa	1953	2006	53	2.5
Türkiye	Avrupa	1955	2005	50	2.6
Kosta Rika	Latin Amerika	1952	2006	54	2.4
Umman	Orta Doğu	1968	2001	33	2.7

Kaynak: Felipe, vd., 2012, s. 22.

Tablo 3'de 1950 yılından sonra alt-orta gelir grubundan üst-orta gelir grubuna yükselen 9 ülkenin bir üst gruba geçiş süreleri ve bu süreçteki hesaplanan ortalama kişi başı gelir büyüme oranı incelenmektedir. Ortalama geçiş sürelerine dikkat edildiğinde Asya bölgesinde yer alan ülkelerin diğer bölgelere göre daha kısa sürede bir üst gruba geçtiği görülmektedir. Asya bölgesinde yer alan ülkelere görülen yüksek kişi başı gelir büyüme oranı ve diğer ülkelere kıyasla daha erken sürede bir üst gelir grubuna geçme nedeni, bu bölgede düşük maliyetli emek yoğunluğunun ve temel teknolojiye hızla adaptasyon etkisinin var olmasıdır.

Çin 19 yılda alt-orta gelir grubundan üst-orta gelir grubuna geçişi tamamlarken, Avrupa bölgesinde yer alan Bulgaristan 53 ve Türkiye ise 50 yıl gibi yarım asırlık bir sürede bu geçişi gerçekleştirmişlerdir. Ayrıca listede yer almayan Afrika, Orta Doğu, Latin Amerika ve Asya bölgesindeki birçok ülkenin de halen düşük gelir grubunun ve alt-orta gelir grubunun tuzağına takılıp kaldığını ifade etmek mümkündür.

Özetle orta gelir seviyesindeki ülkelerin karşılaştıkları en önemli problemlerden biri büyümenin yavaş ilerlemesidir. Hızlı ve istikrarlı büyümenin desteklenmesi gerekir ancak birçok ekonomi için bu destekler yetersiz kalmakta ve dolayısıyla orta gelir tuzağına sürükleyen bir risk olmaktadır. Bu riskler daha geniş çerçevede ele alınırsa, yaş ortalamasının yüksek olması, sermaye getirisinin düşük olduğu yatırımların artması ve ulusal para biriminin döviz karşısında sürekli değer kaybetmesi ülkelerin sürdürülebilir büyüme hedeflerine ulaşmalarını da engellemektedir. Buna karşın, orta ve yüksek eğitimin önemli ölçüde benimsendiği, kaliteli ve verimli bir eğitim alt yapısının var olduğu, ihracat payının büyük çoğunluğunun ileri teknoloji gerektiren ürünler ile gerçekleştirildiği ekonomilerde daha hızlı ve istikrarlı büyüme desteklemektedir (Eichengreen, vd., 2014: 82). Dolayısıyla yukarıda belirtilen açıklamada olduğu üzere ülkelerin üst gelir grubuna yükselmelerinin önemlilik arz etmesine rağmen büyümenin belirli bir hızda tutulması ve bunun sürdürülebilir olması daha önemli olmaktadır.

4.1. Ülkelerin Orta Gelir Tuzağına Yakalanma Nedenleri

Ekonomik kalkınma ve büyümede Doğu Asya ülkeleri dünyanın en dinamik bölgesi olması sebebiyle Dünya Bankası dört senede bir bu ülkelerin ekonomik büyüme deneyimleri üzerine raporlar yayımlamaktadır. 2007 yılında yayımlanan raporda ilk defa "orta gelir tuzağı" konusuna değinilerek, orta gelir grubuna dâhil ülkelerin düşük ve yüksek gelir grubuna dâhil ülkelere göre daha düşük hızlarda büyüdüklerine dikkat çekilmiştir. Dünya Bankasının bu raporundan sonra "orta gelir tuzağı" iktisatçılar arasında daha çok tartışılmaya başlanmıştır.

Orta gelir tuzağına düşen ülkelere, bir başka ifadeyle bulunduğu grupta sıkışıp kalan ve bir üst gruba çıkamayan ekonomilerde görülen hastalıklar şunlardır (Eğilmez, 2012):

- Tasarruflar ve dolayısıyla yatırımlar düşük düzeyde kalmaktadır.
- İmalat sanayisinde gelişme yavaş ilerlemektedir.
- Sanayide çeşitlenme ortaya çıkmamaktadır.
- Emek piyasasındaki koşullar zayıf kalmaktadır.

Belirtilen bu ekonomik hastalıkların hepsinin birden görülmesi söz konusu olabileceği gibi birkaçının ortaya çıkması halinde de ekonomi orta gelir tuzağına düşmektedir.

Orta gelir tuzağına yakalanan ülkeler için "Orta Gelir Büyüme Tuzağından Kaçınmak (Avoiding Middle-Income Growth Traps)" adlı çalışma ile Agenor, Januto ve Jelenic tuzağına yakalanma nedenlerini şöyle zincirleme bir metod ile açıklamaktadır (Agenor, vd. 2012: 3):

- Ekonomiler düşük gelir grubundan orta gelir grubuna geçerken bazen tarımsal alandaki düşük maliyetli sanayi ürünlerinin üretiminde emek yoğunluğunun olduğu bir sektöre geçerek uluslararası arenada rekabet edebilmektedirler.
- Geç gelişen ekonomiler, İthal teknolojileri kullanarak, işçilerin tarım sektöründen imalat sektörüne geçişinden kazanımlar elde etmektedir.
- Sonunda devredilebilir vasıfsız işgücü havuzu tükenmekte veya emek-yutan faaliyetlerin genişlemesi zirve yapmaktadır.
- Ülkeler orta gelir grubuna yaklaştıkça, kentsel imalatta reel ücretler yükselmekte veya pazar payları kaybedilmektedir ve yabancı teknoloji ithalatından elde edilen kazançlar azalmaktadır.
- Sektörler arası yapılan yeniden tahsis ve teknolojiye ilerlemenin yakalanmasından kaynaklanan verimlilik artışı sonunda tükenmekte, uluslararası rekabet gücü aşınmakta, üretim ve büyüme yavaşlamakta ve dolayısıyla ekonomiler tuzağına düşerek yüksek gelir grubuna geçememektedir.

Bir ülkenin kişi başına GSYH'sinin 2005 uluslararası fiyatları temel alınarak, hızla artan kişi başı gelirin 16.700 dolar seviyesine ulaşmasından sonra hızla artan ekonomik büyümede yavaşlamanın ortaya çıkacağı, ülke ekonomisinin orta gelir tuzağına düşeceği tespiti yapılmaktadır. Bu tür bir ekonomik yapı ile karşılaşan ülkelerin genel hastalığı ise o ülkenin ithalata dayalı teknolojik yatırımlarının yerel inovasyonlarla ikame edilememesi olduğu belirtilmektedir. Bir ülkede yüksek büyüme sonucunda düşük gelir düzeyinden orta gelir düzeyine ulaştıktan sonra orta gelir düzeyinde büyüme daha fazla sermaye ve vasıflı işgücüne yoğunlaşmaktadır. Orta gelir düzeyinde iç pazar genişlemekte, vasıflı işgücü talebinin artmasıyla birlikte ücretler artmaya başlamaktadır. Bu ülkeler düşük gelir düzeyinde ucuz işgücü ile sermaye birikimlerini hızlı arttırarak verimlilik artışı gerçekleştirirken sektörler işçilere daha yüksek ücret ödemeye başlamaktadır. Artan ücretlerle birlikte ülkenin kişi başına geliri de artmaktadır. Ancak artan ücretler diğer taraftan ülkenin ihracatındaki rekabet üstünlüğünü de etkilemekte ve ülke giderek diğer ülkelerle olan rekabet gücünü kaybetmeye başlamaktadır. Sonuç olarak artan kişi başına gelir ve ücretler teknolojik atılımlarla, bilgi ağırlıklı yatırımlarla ve reformlarla desteklenmediğinde, ülkenin beşerî sermayesinde gözle görülür artışlar yaşanmadığında büyüme oranları belli bir düzeyde uzun yıllar takılı kalmakta ve ülke kendini orta gelir tuzağının içinde bulmaktadır (Korkmaz, 2016: 38-39).

Herhangi bir ülkenin büyüme performansının birçok değişken ile bağlantı içerisinde olduğu ve bu yönüyle önem arz ettiği gibi orta gelir tuzağı ile de büyümenin yakın bir ilişkisi vardır. Çünkü sermaye birikiminin, günümüzde büyüme kaynakları yönünden ihtiyaç duyulan tek kaynak olma özelliğini kaybettiği görülmektedir. Dolayısıyla bir ülkenin büyüme performansı için yapılan öngörüler genellikle içsel büyüme modellerini kapsamaktadır. İfade edilen içsel büyüme modeli ile özellikle eğitim ve Ar- Ge faaliyetlerine önem verilmektedir. Böylece hem teknoloji alanındaki gelişim desteklenmekte hem de emeğin dâhil olduğu beşerî sermaye geliştirilmektedir. Ayrıca belirtilen bu modelleme ile aynı miktardaki emek ve sermaye kullanımı sonucunda daha fazla üretimin elde edileceği de mümkün hale gelmektedir. (Yeldan vd., 2012: 22). Eğitim ve Ar-Ge harcamalarının ülkeleri yenilikçilik kapasitesi yönünden geliştirdiğini ve ülkeleri inovasyon odaklı büyüyen ekonomiler haline getirdiğini belirtmek mümkündür. Bu nedenle ülkelerin milli gelirdeki eğitime ayrılan paya ve Ar-Ge harcama oranlarına önem vermesi gerekir, ayrıca orta gelir tuzağında bulunan ülkeler için belirtilen bu harcama kalemleri, ülkenin kalkınması için bir model de teşkil etmektedir.

5. Türkiye Ekonomisinin Orta Gelir Tuzağına Yakalanması

Türkiye II. Dünya Savaşından sonra özellikle iki tarihte dönüm noktası yaşamıştır. Bu tarihlerden biri 1970'li, diğeri ise 1990'lı yıllarda olup, bu dönemlerden sonra ekonomi alanında ortaya çıkan büyük kayıplar ile ülke ekonomisi sürdürülmeye çalışılmıştır. Ancak bu dönemlerde istenilen düzeyde sürdürülebilir bir sosyal ve ekonomik devlet yapısı mümkün olmamakla beraber, iç ve dış konjonktürde bozulmalar meydana gelmiş, dolayısıyla istikrarsızlık ve popülizm daha belirginleşerek ön plana çıkmıştır. Ayrıca bu dönemlerde sayıca artan askeri darbe ve muhtıralar ile milli irade zedelenmiş ve makroekonomik dengelerde ciddi bozulmalar meydana gelmiştir.

1960'larda Türkiye ekonomisinde hâkim olan düşüncenin İthal İkameci Sanayileşme (İİS) politikası olduğu görülmüştür. Dolayısıyla küreselleşmenin temellerinin atılmaya başlandığı 1970'li yıllardan önce Türkiye ekonomisi içe dönük bir strateji izlemiştir. 1960-1970 yılları arasında izlenen birçok ekonomi politikası ile başarı elde eden Türkiye, bu dönemden sonra ekonomide büyük sorunlar yaşamış ve çöküş süreci başlamıştır. Aslında 1960'lı yıllarda yürütülen İİS modeli, birçok yönden kritik zafiyetleri de barındırmıştır. Şöyle ki her ne kadar ilk dönemlerde İİS modeli başarılı sonuçlanmış olsa da uzun vadede verimli ve dinamik bir sanayileşmeden ziyade, statik ve hantal bir yaklaşımı teşvik ettiği görülmüştür. İİS modelinin korumacı bir yapıya sahip olmasından dolayı kurumsal bir rekabet ortamı da oluşturulamamıştır. Ayrıca sistemde yer alan diğer eksiklikler, yani Türk sanayileşmesinde yer alan vizyonsuzluk ve dünya ekonomisinden kopuk sürdürülen üretim faaliyetleri beraberinde sanayicinin de yıpranmasına neden olmuş ve uzun vadeli, stratejik, girişimci kalitesine dayalı dönüşümü destekleyen, disiplin ve denetim temelinde bir paradigmanın da ortaya çıkmasını engellemiştir. 1980'lere gelindiğinde alınan kararlar ile beraber Türkiye ekonomisinde bir kıpırdanma süreci başlamıştır. Fakat bu süreçte bir ülkenin kalkınması için ihtiyaç duyulan iç ve dış çıplar devreye alınamamış, küresel uyumu sağlayacak bir mekanizma sağlanamamıştır. Her ne kadar bu dönemde ekonomi alanında kısmi iyileşmeler gerçekleştirilmiş olsa da istenilen düzeye ulaşmak mümkün olmamış ve ekonomi bu on yıllık süreçte önemli bir ilerleme sergilememiştir. 1990'larda ise koalisyon hükümetlerden

dolayı ortaya birçok siyasi ve ekonomik istikrarsızlık çıkmış ve devam eden yıllarda da derin izler bırakan 2000 ve 2001 ekonomik krizleri yaşanmıştır (Çavuş, 2014: 74).

Yukarıda incelenen Türkiye ekonomisinin uzun süre düşük gelirli ülkeler grubunda yer aldığı ve bu sarmalda takılı kaldığı görülmüştür. Bu sarmaldan çıkabilmek için ekonomik krizlerin sonrasında, bazı yönlerde değişim ve reform hareketi başlatılmıştır. Ayrıca tek partili hükümet yapısı ile politik stabilize ve sürdürülebilir ekonomi politikaları için getirilen “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı” başarıyla uygulanmıştır. Bu dönemde yer alan yenilikçi politikalar çerçevesinde sanayiye geçişte olumlu sonuçlar ve verimli alanların başarılı etkisi ile ekonomide hızlı ve kesintisiz yükselen bir performans elde edilmiştir. Önceki dönemlerde özellikle krizlerin de etkisi ile rekor seviyelere ulaşmış olan kamu borçları, önemli ölçüde düşürülmüş ve mali disiplin sağlanmaya çalışılmıştır. Bununla beraber ekonomide kanayan yara olarak ifade edilen ve %70 seviyelerde olan yüksek enflasyon oranı tek hanelere (2017 yılından sonra tekrar çift hanelere çıkmıştır) çekilmiştir. Bu durumlara bağlı olarak ve Avrupa Birliği ilerleme raporlarında da tespit edildiği üzere Türkiye ekonomisi, 2004 yılından itibaren bir ilke imza atarak başlıca ekonomi sektörlerinde çalışmaya başlamıştır. Bunun yanı sıra Türkiye ekonomisi, riskleri ölçülebilen, öngörülebilir ve yönetilebilir hale gelerek “çalışan bir piyasa ekonomisi” statüsüne kavuşmuştur. Türkiye’de yaşanan 2001 krizinden sonra kişi başı milli gelir 3.000 dolar seviyesine kadar düşmüşken, ekonomideki hızlı toparlanma ve güçlenme ile beraber 2004 yılına gelindiğinde kişi başı milli gelirin orta gelir seviyesi olarak kabul edilen 10.000 dolar düzeyine çıkarıldığı görülmüştür. Böylece on yıllardır kısıp kaldığı düşük gelirli ülkelerin yer aldığı tuzaktan da kurtulabilmiştir (MÜSİAD, 2012: 98).

6. Türkiye Ekonomisinin Orta Gelir Tuzağından Çıkmasını Engelleyen Nedenler

Türkiye ekonomisi orta gelir tuzağı çerçevesinde incelendiğinde öncelikle yapılması gereken, Eğilmez’in (2012) belirttiği gibi, “Türkiye’nin bir üst gelir grubuna terfi etmesini engelleyen hastalıkların envanterini çıkartmak” olmalıdır. Böyle bir envanter çıkartıldıktan sonra, hem orta gelir tuzağı bağlamında yapılan çalışmalardan hem de büyüme teorilerinden istifade edilerek Türkiye için bir kurtuluş reçetesi sunulabilir.

6.1. Finansal Krizler

Günümüzden 1990’ların başına kadar geriye doğru giden bir inceleme yapıldığında, Türkiye’nin bir üst gelir grubuna yükselmesini engelleyen en önemli nedenin finansal krizler olduğu görülmektedir. Bir başka ifade ile gelir grubu atlama çabaları bağlamında Türkiye’nin en çok finansal krizlerden muzdarip olduğu söylenebilir. Öyle ki son 25 yılına bakarak Türkiye’yi krizler ülkesi olarak tanımlamak mümkündür. Büyüme sürecini kesintiye uğratarak bir üst gelir grubuna yükselmeyi geciktiren bu krizlerin ilk üçü (1994 Krizi, 2000 Kasım Krizi ve 2001 Şubat Krizi) yurtiçi konjonktürden yani ülkenin yapısal sorunlarından, diğerleri (2008 Krizi ve 2020 Pandemi) ise dünya konjonktüründe meydana gelen bir bozulmadan kaynaklanmıştır.

1980’li yıllarda ekonomik gelişmelerin yer aldığı birçok karar hayata geçirilmiştir. Ancak bu kararlar ekonomide salt olumlu gelişmeleri desteklemekten ziyade, ülke ekonomisini yüksek kronik enflasyon ile dengesiz büyüme modellerine sürüklemiştir. Bu dönemlerde Türkiye, kamu maliyesinde ciddi bunalımlar ile karşılaşmıştır. Kamu kesimindeki kurumlardan kaynaklı ortaya çıkan açıklar, ülke ekonomisini krize götüren en önemli neden olmuştur. Sürdürülemez boyuta ulaşan kamu açıkları, kamu borçlanma ihtiyacını arttırmıştır. Dolayısıyla para ve sermaye piyasaları üzerinde bir baskı oluşmuştur. Artan finansal baskı, yurtiçi tasarruflarının neredeyse tamamının kamu açıklarını finanse etmek için kullanılmasına neden olmuştur. Ekonomide ortaya çıkan bu olumsuz tablo, kamu açıklarının ve borçlarının sürdürülememesi ile sonuçlanmıştır. Artan bütçe açıklarının finanse edilmesinde kullanılan iç borçlanma sonucunda ise iç borç yükü sürekli yükselmiştir (Gaytancıoğlu, 2010: 142).

2000 Kasım ve 2001 Şubat krizlerinden önce yüksek enflasyon ile karşılaşmıştır. Bu dönemde özellikle bütçe açıklarında ve faiz ödemelerinde ciddi sorunlar ortaya çıkmıştır. Kamu tasarruf açığını belirten bütçe açığı ile faiz ödemelerinin GSMH’ye oranı artmıştır. Ayrıca bu dönemde ekonomik krizleri ortaya çıkaran en önemli nedenlerden biri artan bütçe açıklarının Merkez Bankasından sürekli borçlanarak kapatılıyor olmasıdır. Diğerleri ise Merkez Bankasının döviz rezervlerinde oluşan azalmadır (Çakmak, 2007: 83).

2008 yılında vuku bulan ekonomik küresel krizin Türkiye’yi hiçbir şekilde etkilemediğini söylemek mümkün değildir. Küreselleşmenin etkisiyle birçok ülke ile gerçekleştirilen ticaret ve finans alanındaki alışveriş

nedeniyle Türkiye’de bu krizden etkilenmiş ve hiç kuşkusuz belli düzeylerde krizin tesiri altında kalmıştır. Krizin etkisi ilk etapta iç ve dış talepte meydana gelen daralmanın yansısıyla Türkiye’nin büyüme performansını etkilemiş ve bu göstergelerin düşüşüne neden olmuştur. Bu düşüşün temel sebebi ise ihracata yönelik üretim yapan imalat sektörünün, yurtdışı talep daralması ile küçülmenin zorunlu olarak ortaya çıkmasıdır. Kriz koşullarının ağırlaşmasına paralel olarak yurtiçi talebin de daralmaya başlaması, 2009’da gayrisafi yurtiçi hasılanın yüzde 4,8 oranında küçülmesi sonucunu doğurmuştur. 2010 yılından itibaren (küresel finans krizi öncesi döneme göre daha düşük tempolu olmakla birlikte) yeni bir büyüme dalgası yakalanmıştır. Büyüme hızı, yıllık ortalama olarak, 2003-2007 döneminde yüzde 6,9 düzeyinde iken 2010-2016 döneminde yüzde 4,9 olarak gerçekleşmiştir (Aydın, 2017: 11). 2017-2020 yılları arasındaki büyüme oranlarına baktığımızda ise ortalama yüzde 3,2 civarı olduğu görülmektedir. Büyüme oranındaki düşme ve dolayısıyla kişi başı gelirdeki gerileme (2020 yılında 8.599 \$ olarak gerçekleşti) orta gelir tuzağında kalma süresini de uzatmaktadır. 2018 yılında Türkiye’de yaşanan siyasi kriz ve 2020 yılında tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 virüsü ile ortaya çıkan sağlık krizi, ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkide bulunmuştur. Dolayısıyla siyasi veya sağlık alanında yaşanan olumsuz bir tablonun zamanla ekonomik krize de yol açabileceği görülmektedir.

6.2. Cari İşlemler Açığı

Türkiye’nin mücadele gücünü zayıflatarak bir üst gelir grubuna terfi etmesini engelleyen bir diğer faktör, cari işlemler hesabının sürekli açık veriyor olmasıdır. Öncelikle ifade etmeliyiz ki bu sorun yani cari işlemler açığı, ülkenin toplam tasarruf düzeyinin toplam yatırım düzeyini karşılamada yetersiz kalmasının (toplam tasarruf açığı) bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır (Eşiyok, 2012: 64). Bir başka ifade ile dış dengesizlik olarak da bilinen cari işlemler açığı, yurtiçi dengesizliğin (devletin finansman açığı + özel kesimin tasarruf açığı) bir yansımasıdır.

Cari işlemler açığı, Türkiye’nin 29 Ocak 1980 kararlarından sonra izlemiş olduğu ekonomi politikalarının bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) tarafından takip edilen cari işlemler hesabı verilerine 1984 yılı itibarıyla ulaşılmaktadır. Kayıtlarda yer alan 1984 yılındaki cari işlemler açığı 1.439 milyon dolar iken, 2020 yılına gelindiğinde bu açığın 36 milyar 724 milyon dolara kadar çıktığı görülmektedir (TCMB). Türkiye’nin sanayi sektöründe hammadde üretiminden ziyade ara malı üretimine dayalı bir büyüme modelini izlemesi, hammadde ithalatını arttırmış ve dolayısıyla dış ülkelere bağımlı olarak büyüyen bir ekonomi haline getirmiştir. Özellikle büyüme oranlarında ivme yakalandığı yıllarda cari işlemler açığının da bir hayli arttığı görülmektedir. Bu dönemlerde resmi kayıtlarda yer alan tasarrufların (döviz stokların) ithalat sonucunda ihtiyaç duyulan finansman kaynağını karşılayamaması ise cari işlemler açığının da etkisi ile beraber döviz ihtiyacının artmasına neden olmaktadır.

Türkiye’de üretimi mümkün olmayan veya yetersiz kalan doğal kaynaklar (petrol, doğalgaz, vb.) dışında hammadde ithalatının düşük düzeylerde tutulması, yerli üretimin ve tüketimin teşvik edilmesi, beşerî sermayenin desteklenmesi ve ithalattan bağımsız dünya pazarlarında talep edilen katma değeri yüksek üretime öncelikli politikalar arasında yer verilmesi gereklidir. Bu çerçevede izlenen ekonomi politikaları cari işlemler dengesinde süre gelen açıkların azalmasına yardımcı olabilir ve Türkiye’yi cari işlemler fazlası veren bir ekonomi konumuna getirebilir.

6.3 İmalat Sanayinde Etkinliğin Sağlanamaması

İmalat sanayiinde güçlü bir performans ortaya konamıyor olması, Türkiye’nin bir üst gelir grubuna yükselmesini geciktiren bir başka neden olarak dikkat çekmektedir. Bilindiği gibi Eichengreen ve diğerleri (2012) tarafından yapılan çalışma olmak üzere, orta gelir tuzağı bağlamında yapılmış tüm çalışmalar, imalat sanayi üretiminin (ihracata dönük olarak) artırılmasının, ülkenin bu tuzağa yakalanmasını engelleyici rolüne vurgu yapmaktadır. Bu vurgu üzerinden Türkiye’nin imalat sanayi göstergelerine bakılır ise, gıdaşatın iyi olmadığı görülmektedir. Şöyle ki: İmalat sanayinde yaratılan katma değerin gayrisafi yurtiçi hâsilaya oranı 1989-1994 döneminde yüzde 21,9 düzeyinde (Şahin vd., 2015: 231) iken 2020 yılında yüzde 10,5 düzeyine kadar gerilemiştir. Bu oranın 2010-2020 dönemi ortalaması yüzde 16 düzeyindedir. Öte yandan 1995-2002 döneminde (yıllık ortalama olarak) yüzde 75,9 düzeyine kadar yükselmiş olan imalat sanayinde kapasite kullanım oranının halen aynı düzeylerde kaldığı, 2020 yılındaki yüzde 75,8 olan oran ile görülmektedir. Bu

veriler, hiç kuşkusuz, imalat sanayisini geliştirmeyi amaçlayan yeni bir politik yaklaşıma ihtiyaç duyulduğunu ortaya koymaktadır. Yapılması gereken şey, bu alanda başarılı olmuş ülkelerin deneyimlerini dikkate alarak “yenilik” temelli sanayileşme politikalarına yönelmektir.

6.4. AR-GE Faaliyetlerinin Yetersizliği

Yukarıda betimlemeye çalışılan nedenler ile bağlantılı olarak ele alınacak bir diğer neden, Türkiye'nin AR-GE (araştırma-geliştirme) faaliyetlerine yeterince önem atfetmiyor olmasıdır. Bir başka ifade ile Ar-Ge faaliyetlerindeki yetersizliğin temel nedenlerinden biri, bir önceki başlıkta ele alınan imalat sanayinin yeterli düzeyde geliştirilemeyeşinden kaynaklı ortaya çıktığı görülmektedir. Zira AR-GE faaliyetleri, ülkenin sürdürülebilir bir büyüme yolu inşa ederek orta gelir tuzağından kurtulmasını mümkün kılan unsurlardan biridir. Nitekim Griffith ve diğerleri (2004) ile Sadraoui ve Zina (2009) tarafından yapılan ekonometrik çalışmalar, AR-GE harcamaları ile büyüme arasında doğru yönlü ve güçlü bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır (Korkmaz, 2010: 3321-3322).

Bu değerlendirmeler temelinde Türkiye için inceleme yapıldığında durumun pek de iç açıcı olmadığı görülmektedir. Çünkü AR-GE harcamalarının gayrisafı yurtiçi hâsılaya oranı son derece düşüktür. 2019 yılı itibarıyla sadece yüzde 1,06 (TÜİK) düzeyindedir. Son yıllarda bir miktar artış kaydedilmiş olmakla birlikte, ulaşılan bu düzeyin olması gerekenin bir hayli altında olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim iktisadi yapısı itibarıyla Türkiye'ye benzetilen ve üst orta gelir tuzağından kurtulmayı başarmış bir ülke olarak Güney Kore'ye baktığımızda şunu görüyoruz: Bu ülkede yapılan AR-GE harcamalarının gayrisafı yurtiçi hâsılaya oranı, 2000 yılında yüzde 2,2 düzeyinde iken 2018 yılında ikiye katlanarak yüzde 4,9 düzeyine yükselmiştir. Almanya, Fransa başta olmak üzere birçok Avrupa ülkesinde de benzer bir durum söz konusudur. Söz konusu oran bu ülkelerde yüzde 3'ün üzerinde seyretmektedir.

7. Orta Gelir Tuzağından Çıkış Önerileri

Ülkelerin orta gelir tuzağından çıkmasına yardımcı olabilecek ve bu süreçte uygulanabilecek olan en önemli stratejilerden birisi ulusal tasarruf oranlarında artışı desteklemektir. Literatür incelendiğinde tasarruf davranışlarına ve teorik temellere yönelik, Keynes tarafından geliştirilen “mutlak gelir teorisi” (1936), Modigliani tarafından geliştirilen “yaşam boyu gelir teorisi” (1966, 1970), Friedman tarafından geliştirilen “sürekli gelir teorisi” (1957) ve son olarak Duesenberry'nin geliştirdiği “nispi gelir hipotezi” (1949) değerlendirilmesi gereken yaklaşımlardır (Yıldız, 2015: 159).

Bu teorilerden Keynes'in ileri sürdüğü “mutlak gelir teorisi” ile marjinal tüketim eğiliminin seyri açıklanmaktadır. Marjinal tüketim eğiliminin yüksek olduğu durumlarda, ekonomide içsel veya dışsal gelir artışları ortaya çıkmakta ve dolayısıyla gelir seviyesinde de artışın olacağı kabul edilmektedir (Ceritoğlu, 2013: 1). Dolayısıyla tüketim, harcanabilir gelire bağlı olmakta ve harcanabilir gelir artışı, tüketimdeki artıştan (marjinal tüketim eğilimi) büyük olarak gerçekleşmektedir. Tüketimdeki artışın gelir seviyesindeki artıştan düşük olması, tasarrufların artmasına da yardımcı olmaktadır.

Aslında orta gelir tuzağından çıkış için izlenecek politikalar birçok maddeye indirgenemeyecek kadar karmaşık ve zorlu bir yapıya sahip olmaktadır. Öncelikle piyasa ile devlet arasında etkileşimin ve yapısal değişimin meydana gelmiş olması gerekmektedir. Belirtilen bu dönüşüm ise sanayide daha nitelikli mallar üretilmesi ile sağlanmalıdır. Dolayısıyla artan sanayi üretimi ile ülkenin büyümesi ve hızla kalkınması desteklenmektedir. Ayrıca ekonomideki gelişmeler ile beraber hukuk devletinin inşa edilmesi ve bu alanda iyileştirmelerin yapılması da kurumları güçlendirmektedir (Öz ve Göde, 2015: 81).

Sürdürülebilir ekonomik büyüme hedeflerini gerçekleştirmek isteyen ülkelerden çoğunun 1990'lı yıllarda Ar-Ge çalışmalarına başladığı ve bu doğrultuda ele alınan yatırımlar ile öncelikle bilim alanı olmak üzere, teknoloji ve sanayi alanında da ciddi girişimlerin yapıldığı, dolayısıyla ihracattaki artış ile beraber gelişmiş ülke statüsüne ulaşıldığı ve yüksek gelirli ülkelerde olduğu gibi kişi başına düşen gelir seviyesinin de artırıldığı görülmektedir. Bu açıklamalar ışığında orta gelir tuzağına takılan ve bu süreçte zorlanan gelişmekte olan ve düşük gelirli ülkelerin, ekonomik büyüme önünde sorun teşkil eden nitelikli eğitimin, Ar-Ge ve inovasyonun gelişimi yönünde ağırlık vermesi, katma değeri yüksek ürünlerin üretilmesi ve ekonomik büyüme hızlarını sürdürülebilir bir seviyeye getirmesi gerekmektedir (Yıldız, 2015: 160).

Genellikle geleneksel büyüme teorilerinin iktisadi büyüme ve kalkınma temeline dayalı incelenen öğeler; doğal kaynaklardan, sermaye birikiminden, işgücündeki artıştan, girişimcilikten, kurumsal faktörlerden, teknolojik gelişme ve ticaretten oluşmaktadır. Diğer bir ifadeyle doğal kaynaklar dışında ele alınan diğer tüm öğelerin insan yapısına bağlı olarak hareket etmesine rağmen beşerî sermaye etkisinin ihmal edildiği görülmektedir (Koç, 2013: 242). Ayrıca sadece fiziksel bir sermaye birikimi ile büyümenin sürdürülemeyeceği ve sermaye birikimi önünde engel teşkil eden en önemli konunun da azalan getiri oranlarının olduğu vurgulanmaktadır. Ancak beşerî sermaye, uzun dönemde artan getiri sağlamaktadır. Özellikle bu süreçte eğitim ve sağlık yatırımlarındaki artış ile işgücü verimliliği doğrudan etkilenerek yükselmekte ve istenilen sürdürülebilir ekonomik büyüme için önemli katkılar yapılmaktadır (Yeldan, 2012: 23).

Ülkenin ekonomik büyümesinde etkili olan demografi, doğal kaynak arzı ve tasarruf oranları gibi faktörler, bazı durumlarda büyüme önündeki engel veya kısıtlama özelliği de taşımaktadır. Bu süreçte üretim faktörlerinin sürekli artırılması bile olumlu sonuç almak için yeterli olmamakta ve ölçüğe göre azalan getiri ile ekonomik büyüme kısıtlanmaktadır (Serdaroğlu, 2013: 1). Dolayısıyla verimliliğin sağlanması için sürdürülebilir büyüme esas öge statüsündedir. Ayrıca verimlilik artışı, bir ülkenin uzun dönemdeki büyüme performansını da belirleyen en önemli etkenlerden birisini oluşturmaktadır. Bu doğrultuda toplam faktör verimliliği (TFV) büyüme ve kalkınmanın sağlanmasında öncelikli temel göstergelerden biri olarak kullanılmaktadır. Ayrıca toplam faktör verimliliği, hem ülkeler arasında ortaya çıkan büyüme farklılıklarının nedenlerini açıklamaya yardımcı olmakta hem de büyümenin itici bir gücü olarak üretim faktörlerinden hangisinin daha etkin kullanıldığını belirlemektedir (Vergil ve Abasız, 2008: 160).

Orta gelir tuzağını önlemenin önemli yollarından birisi kalkınma sürecini destekleyen yeni stratejilerin oluşturulması ve dolayısıyla ihracatı canlandırmak için piyasada nüfuz edebilecek olan yeni ürünlerin geliştirilmesidir. Ayrıca bazı ülkeler bu süreçte orta sınıfı genişletmek adına iç talebi artırma yollarına yönelebilir, böylelikle büyümeyi destekleyecek yüksek kalitede ürünleri kazandırma yolunu tercih edebilir. Ancak bu aşamada kilit nokta ucuz işçiliğe dayalı büyüme stratejilerinden katma değeri yüksek ürün ve yenilik stratejilerine kayabilmektir. Politika yapıcıları girişimcilik ve inovasyona yönelik nitelikli iş gücü ve bilgi ağlarının faydalarından yararlanmayı hedefleyen yapısal dönüşümleri hayata geçirmelidir. Orta ve yükseköğretimde eğitim sistemine ilişkin olarak nitelikli iş gücü ve profesyonelleri yetiştirmeye dönük reformlar hızla uygulamaya konulmalıdır. Bu takdirde modern hizmet ve imalat sanayiinde yüksek katma değerli ürünlerin üretimini gerçekleştirebilecek altyapı sağlanmış olacaktır.

Son olarak Dünya Bankası tarafından 2012 yılında Çin ekonomisi özelinde hazırlanan rapora göre orta gelir tuzağından çıkmaya yönelik dikkate alınması gereken politikaları ve önerileri tüm ülke ekonomileri çerçevesinde özetlemek mümkündür. Raporda belirtilen bu öneriler şöyle sıralanabilir (World Bank, 2013: 18-22):

- En etkin gelir artışını sağlamak için piyasadaki güçlerin dolayısıyla hükümet ve özel sektörün üstlenmesi gereken roller detaylı olarak belirlenmelidir.
- Üretim sürecinin küresel Ar-Ge ağları ile uyumlu, teknolojik gelişmeleri takip eden ve pazar güçleri ile paralel ilerleyen sürdürülebilir büyüme ile desteklenmelidir.
- Üretimini gelişmesi için inovasyon ve yaratıcılık hem desteklenmeli hem de güçlendirilmelidir.
- Toplumun her bireyine birçok yönden (eğitim, sağlık, iş vb.) fırsat eşitliği sağlanmalıdır.
- Toplumsal değerlere ve yüksek ahlaki standartlara uyumlu, hukukun üstünlüğünü benimseyen bir piyasa ile kişilere gerekli değerlerin verileceği teminat altında tutulmalıdır.
- Ekonomi ve sosyal alanlarda diğer ülkeler ile uyumlu ve yararlı ilişkiler geliştirilmelidir.
- Ekonomik dalgalanmalardan etkilenmeyecek, sürdürülebilir bir mali sistem inşa edilmelidir.
- Beşerî sermayeye önem verilmeli ve insan gücü potansiyeli desteklenmelidir.

8. Sonuç

Orta gelir tuzağı, ülkelerin orta gelir seviyesine yakalandıktan sonra uzun süre bu gelir seviyesinde takılıp kalmaları ve bir üst düzeydeki gelir seviyesine ulaşamamaları olarak ifade edilmektedir. Türkiye orta gelir seviyesine 1950'li yıllarda yakalanmış ve yaklaşık elli yıl bu seviyede takılıp kalmıştır. 2004 yılı itibariyle yüksek orta gelir seviyesine ulaşan Türkiye'nin aynı süreci yaşamaması için ilk etapta teknolojik atılımlara ihtiyaç vardır. Benzer problemi yaşayan ülkeler inovasyon sayesinde bu süreci atlatmış ve ekonomileri ivme

kazanmıştır. Türkiye'nin orta gelir seviyesinde takılıp kalmadan ve yüksek gelirli ülkeler gurubuna ideal bir sürede girebilmesi için iki temel amacın hedeflenmesi ve gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Bu amaçların ilki kısa vadede ideal büyüme oranlarının yakalanması için çalışmak ve ikincisi ise uzun vadede gerçekleştirilen büyümenin sürdürülebilirliğini sağlamaktır. Bu doğrultuda hedeflere ulaşmak, cari açığın azaltılması ve büyüme modelinin varlığı ile gerçekleştirilebilir. Türkiye ekonomisinde büyüme temel hedefimiz olmalıyken cari açık sorununu da göz ardı etmememiz gerekmektedir. Ekonomik büyümenin ithalata dayalı bir büyüme olması nedeniyle büyümek çabasına giren Türkiye, sürekli cari açık vermektedir.

Günümüzde bir ülkenin ithalat seviyesi, o ülkenin rekabet gücünü de ortaya çıkaran bir gösterge niteliği taşımaktadır. Dolayısıyla teknoloji alanındaki gelişmeler ve yabancı yatırımların da desteklenmesi ile ithalat yoğunluğunun bir şekilde kontrol altına alınarak kullanılması gerekmektedir. İhracatta izlenilecek politikalarda ise öncelikle üretimde karşılaştırmalı üstünlüklerin mevcut olduğu sektörlerle doğru yönelim desteklenmeli ve böylelikle verimli sonuçların elde edilmesi sağlanmalıdır. Bu nedenle ihracat payı, ülkelerin ihmal etmemesi gereken önemli bir pozisyon olmakla beraber, günümüzün küresel ekonomik koşulları ile belirsizlikleri göz önünde tutulduğunda, iç talepten kaynaklı büyümenin desteklenmesi elzemdir. Büyüme sürecinde güçlü iç talep ile hem dış yatırımlar tetiklenmeli hem de üretim faktörlerinde daha avantajlı bir durum meydana getirilmelidir.

Kişi başı gelirin artırılması yönünde gerekli adımların atılması gerekmektedir. Kişi başına gelirin arttırılabilmesi için o ekonominin içinde bulunduğu ihtiyaca uygun girişimleri yapması, dolayısıyla yapısal reformların öncelikle ele alınması gerekmektedir. Bu durum büyümeden gelişmeye geçiş aşamasıdır. Ekonomi büyüebilir ama büyüme kalitesi yüksek nitelikte olmazsa aynı büyüme gelişmeye dönüşmemektedir. Bu dönüşümü sağlayacak şey yapısal reformlardır. Bu reformlar yalnızca ekonomiyle ilgili değildir. Eğitimde bilimsel kalite artışının sağlanmasından yargı bağımsızlığına, ifade özgürlüğünün desteklenmesinden vergi sisteminin adil bir yapıya kavuşturulmasına kadar pek çok konu yapısal reformların kapsamı içindedir.

Bu doğrultuda Türkiye'de sürdürülebilir bir büyümenin sağlanması için, yüksek oranda gerçekleşen rekabet gücünün desteklenmesi gerekmektedir. Ayrıca hem iç pazarı geliştirerek hem de dünya pazarlarına ihracatı teşvik ederek, cari açık sorununa çözüm bulacak ve cari açığı azaltacak üretim politikalarının benimsenmesine önem verilmelidir.

Kaynaklar

- Agenor, P., Canuto, O. and Jelenic, M. (2012). Avoiding Middle-Income Growth Trap. *The World Bank Economic Premise*, (98), 1-7.
- Alçın, S. ve Güner, B. (2015). Orta Gelir Tuzağı: Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 37(1), 27-45.
- Aydın, M. K. (2017). Türkiye Ekonomisi: Bardağın Dolu Tarafına Bakmak. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, (53), 1-26.
- Cai, F. (2012). Is There A "Middle-Income Trap"? *Theories, Experiences and Relevance To China. China & World Economy*, 20(1), 49-61.
- Ceritoğlu, E. (2013). *Household Expectations and Household Consumption Expenditures: The Case of Turkey*. T.C. Merkez Bankası.
- Çakmak, U. (2007). Kriz Modelleri Çerçevesinde Türkiye 2001 Finansal Krizinin Değerlendirilmesi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(1), 81 – 101.
- Çavuş, Z. (2014). *Orta Gelir Tuzağı: Türkiye Örneği*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi.
- Eğilmez, M. (16 Aralık 2012). Orta Gelir Tuzağı ve Türkiye [Kendime Yazılar]. <http://www.mahfiegilmez.com/2012/12/orta-gelir-tuzag-ve-turkiye.html>, Erişim Tarihi: 05.04.2021.
- Eğilmez, M. (20 Aralık 2018). Orta Gelir Tuzağında Son Durum [Kendime Yazılar]. <http://www.mahfiegilmez.com/2018/12/orta-gelir-tuzagnda-son-durum.html>, Erişim Tarihi: 10.04.2021.
- Eichengreen, B., Park, D. and Shin, K. (2014), Growth Slowdown Redux. *Japan and The World Economy*, (32), 65-84.
- Eşiyok, B. A. (2012). Türkiye Ekonomisinde Cari Açık Sorunu ve Nedenleri. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 49(569), 63-85.
- Felipe, J., Abdon, A. and Kumar, U. (2012). Tracking The Middle-Income Trap: What Is It, Who Is In It, And Why? *Levy Economics Institute*, 1-29.

- Gaytancıoğlu, S. (2010). Rasyonel Beklentiler Teorisi Çerçevesinde Türkiye’de 1994 Krizi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 2(1), 139-146.
- Gill, I. and Kharas, H. (2007). An East Asian Renaissance: Ideas For Economic Growth. World Bank, Washington DC.
- Kharas, H. and Kohli, H. (2011). What is the middle income trap, why do countries fall into it, and how can it be avoided? *Global Journal of Emerging Market Economies*, 3(3), 281-289.
- Koç, A. (2013). Beşerî Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Yatay Kesit Analizi ile AB Ülkeleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Maliye Dergisi*, 165(2), 241-258.
- Korkmaz, S. (2016). *Orta Gelir Tuzağı ve Türkiye Ekonomisi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale Üniversitesi.
- Korkmaz, S. (2010). Türkiye’de Ar-Ge yatırımları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin VAR Modeli ile Analizi. *Journal of Yasar University*, 20(5), 3320-3330.
- Larson, G., Loayza, N. and Woolcock, M. (2016). The Middle-Income Trap: Myth Or Reality? *Research & Policy Briefs From the World Bank Malaysia Hub*, (1), 1-4.
- Müstakil Sanayici ve İş Adamları Derneği (MÜSİAD). (2012). *Kalkınma Yolunda Yeni Eşik Orta Gelir Tuzağı*. Mavi Ofset Basım.
- Öz, E. ve Göde, B. (2015). Orta Gelir Tuzağı ve Türkiye’nin Konumu. *Maliye Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 77-93.
- Serdaroğlu, T. (2013). Türkiye’de *Finansal Açıklık ve Toplam Faktör Verimliliği*. (Kalkınma Bakanlığı Uzmanlık Tezi).
- Şahin, İ., Başer, K. ve Karanfil, M. (2015). Orta gelir tuzağı üzerine ampirik bir çalışma: Türkiye örneği (1980-2013). *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 7(2), 225-235.
- TCMB; https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?evds/serieMarket/collapse_18/5122/DataGroup/turkish/bie_odeaysunum6/, Erişim Tarihi: 05.05.2021.
- Turanlı, R. (2000). *İktisadi Düşünce Tarihi*. Bilim Teknik Yayınevi.
- TÜİK; <https://data.tuik.gov.tr/Search/Search?text=ar-ge>, Erişim Tarihi: 04.05.2021.
- Vergil, H. ve Abasız, T. (2008). Toplam Faktör Verimliliği, Hesaplanması ve Büyüme İlişkisi: Collins Bosworth Varyans Ayrıştırması. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(2), 160-188.
- Yeldan, E. (2012). Türkiye Ekonomisi İçin Beşerî Sermaye ve Bilgi Sermayesi Birikimine Dayalı Bir İçsel Büyüme Modeli. *Ekonomi-TEK-International Economics Journal*, 1(2), 21-60.
- Yeldan, E., Taşçı, K., Voyvoda, E. ve Özsan, M. E. (2013). *Orta Gelir Tuzağından Çıkış: Hangi Türkiye? SİS CB Basımevi*.
- Yıldız, A. (2015). Orta Gelir Tuzağı ve Orta Gelir Tuzağından Çıkış Stratejileri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(2), 155-170.
- World Bank. (2013). China 2030, Building A Modern, Harmonious, And Creative High- Income Society. World Bank Development Research Center of the State Council, the People’s Republic of China, Washington DC.
- World Bank. <https://datahelpdesk.worldbank.org/knowledgebase/articles/906519-world-bank-countryand-lending-groups>, Erişim Tarihi: 06.04.2021.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

**KARBON EMİSYONLARI İLE FİNANSAL PERFORMANS ARASINDAKİ
İLİŞKİNİN İNCELENMESİ: BIST100 ENDEKSİNDE BİR ARAŞTIRMA**

*Examining the Relationship between Carbon Emissions and Financial Performance: A Study in
the BIST100 Index*

Yusuf GÜNEYSU¹ ve Oğuz Yusuf ATASEL²

¹Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, Trabzon, yusufguneyusu@trabzon.edu.tr, orcid.org/0000-0002-6809-1995

²Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, Trabzon, oguzatasel@hotmail.com, orcid.org/0000-0003-1654-9850

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:

03.06.2022

Kabul/Accepted:

08.09.2022

DOI:

10.18069/firatsbed.1125859

Anahtar Kelimeler

Sürdürülebilirlik, Karbon
Emisyonu, Finansal
Performans

Keywords

Sustainability, Carbon
Emission, Financial
Performance

ÖZ

Sanayi devriminden itibaren sera gazı emisyonları özellikle de karbondioksit (CO₂) emisyonları iklim değişikliğine neden olmaktadır. Bununla birlikte firmaların paydaşları, iklim değişikliği risklerinin yönetimi konusunda bilinçlenmekte ve firmalardan finansal bilgilerinin yanı sıra finansal olmayan bilgiler de talep etmektedir. Dolayısıyla iklim değişikliği ile mücadelede firmalar sera gazı emisyonlarını azaltmak için ne yaptıklarını ve yıllar itibarıyla emisyon miktarının seyrini sürdürülebilirlik ve Karbon Saydamlık Projesi (Carbon Disclosure Project –CDP) raporlarında açıklayarak paydaşlarına bu konuda açıklayıcı bilgiler sunmaktadır. Zira firmaların karbon emisyon miktarları sadece küresel ısınma için değil aynı zamanda firmaların finansal performansını da etkilemekte ve sürdürülebilirliklerini tehlikeye atmaktadır. Bu çerçevede çalışmanın amacı, 2014-2021 döneminde BIST100 Endeksinde yer alan finans dışı firmaların finansal performansı üzerinde karbon emisyonlarının etkisini panel regresyon modelleri ile araştırmaktır. Bu doğrultuda firmaların toplam karbon emisyonları ile finansal performans göstergeleri (aktif kârlılığı, özsermaye kârlılığı, Tobin Q, net kâr marjı ve hisse başına getiri) arasındaki ilişki test edilmiştir. Bulgular, karbon emisyonları ile aktif kârlılığı ve hisse başına getiri arasında anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki olmasına karşılık diğer finansal performans göstergeleri ile anlamlı bir ilişki olmadığını göstermektedir.

ABSTRACT

Since the industrial revolution, greenhouse gas emissions, especially carbon dioxide (CO₂) emissions, cause climate change. In addition, the stakeholders of the firms are conscious about the management of climate change risks and demand non-financial information as well as financial information from the firms. Therefore, in the fight against climate change, firms provide explanatory information in sustainability and Carbon Disclosure Project (CDP) reports to their stakeholders about what they do to reduce greenhouse gas emissions and the number of emissions over the years. Because the amount of carbon emissions is not only for global warming, but also affects the financial performance of firms and jeopardizes their sustainability. In this context, the purpose of the study is to investigate the effect of carbon emissions on the financial performance of non-financial firms listed in the BIST100 Index in the period of 2014-2021 with panel regression models. Accordingly, the relationship between firms' total carbon emissions and financial performance indicators (return on assets, return on equity, Tobin's Q, net profit margin and earnings per share) has been tested. The findings show that although there is a significant and negative relationship between carbon emissions, return on assets and earnings per share, there is no significant relationship with other financial performance indicators.

Atf/Citation: Güneysu, Y. ve Atasel, O. Y. (2022). Karbon Emisyonları ile Finansal Performans Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: BIST100 Endeksinde Bir Araştırma. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 3(1183-1193).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Oğuz Yusuf ATASEL, oguzatasel@hotmail.com

1. Giriş

İklim değişikliği, tüm dünyada toplumları ve ekonomileri etkileyen en önemli sorunlardan birini oluşturmaktadır. Bu bağlamda birçok ülkede hükümetler, firmaları sera gazı emisyonlarının azaltımı konusunda teşvik etmek için çeşitli politikalar geliştirmekte ve uygulamaktadır. Dolayısıyla iklim koşullarındaki değişiklikler beraberinde iklim değişikliğine neden olan karbon emisyonlarıyla mücadele için kurum ve kuruluşların ister istemez bu konuda yeni düzenlemeler yapmasını ve yeni uygulamaları hayata geçirmesini zorunlu kılmaktadır (He, Luo, Shamsuddin ve Tang, 2021: 261).

Çevrenin tahrip edilmesi, doğal kaynakların aşırı kullanımı gibi uygulamalar, özellikle de yenilenemeyen enerji kaynaklarının kullanımı, karbon emisyonlarının ve böylece küresel ölçekte finansal, sosyal ve çevresel etkilerin artmasına neden olmaktadır. Bu çerçevede çok sayıda firma iklim değişikliğinin etkileriyle mücadele için yeşil araştırma ve geliştirme, karbon ayak izi hesaplama modelleri, yeşil teknolojiler, yeşil binaları destekleme, yeşil finansal araçlara yatırım yapma, karbon emisyonlarını raporlama gibi stratejiler benimsemektedir. Bu tür uygulamalar firmaların kurumsal imajını koruması, doğa bilincini geliştirmesi ve düzenlemelere uyum sağlaması açısından önem arz etmektedir (Önce ve Çavuş, 2020: 3; Ganda, 2018: 1723; Ganda ve Milondzo, 2018: 1; Kavut, 2010: 2; Kaya, 2006: 1).

Toplumun bir parçası olarak firmalar, iklim değişikliğinin etkileri ile mücadele etmek için emisyonları nasıl azaltacaklarının yanı sıra sera gazı emisyonlarının özellikle de karbondioksit (CO₂) emisyonlarının faaliyetlerini nasıl etkileyeceği sorunuyla da karşı karşıya kalmaktadır. Bu sorunla mücadele için 1997 yılında Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'ne (BMİDÇS) ilişkin Kyoto Protokolü imzalanmıştır (Alvarez, 2012: 436). Kyoto Protokolü, sera gazı emisyonlarını azaltmayı amaçlayan BMİDÇS'nin EK 1'nde yer alan ülkelerin küresel ısınmaya karşı kabul ettikleri uluslararası bir anlaşmayı ifade etmektedir. Kyoto Protokolü'ne göre bir ülke ağaçlandırma ve yeniden ormanlaştırma faaliyetleri gibi karbon yutaklarını protokolda belirtilen miktardan daha fazla üretebiliyorsa kendisine tahsis edilen miktardan daha fazla karbon emisyonu gerçekleştirebilmektedir (Çankaya ve Şeker, 2013: 109).

Küresel ısınma konusundaki farkındalığın artması ve Kyoto Protokolü'nün kabul edilmesi, ulusal ve endüstriyel plan ve girişimlerin başlatılmasına birçok ülkenin olumlu yaklaşmasını sağlamıştır. Buna göre Kyoto protokolü ile Avrupa Birliği, 2008-2012 yılları arasında sera gazı emisyonlarını 1990 yılındaki seviyenin en az %5 altına düşürmeyi taahhüt etmiştir. Avustralya ise Temmuz 2012'den geçerli olmak üzere uyum şartı olarak karbon vergisini benimsemiştir (Lee, Min ve Yook, 2015: 1). Kyoto Protokolü, ülkelerin karbon emisyonlarını azaltmalarını sağlayacak çeşitli alternatif mekanizmalar geliştirmiştir. Bu mekanizmalardan birini Uluslararası Emisyon Ticareti (ya da Uluslararası Karbon Ticareti) sistemi oluşturmakta ve bu sistem aracılığı ile ülkeler uluslararası karbon piyasasında işlem yapabilmektedir. Böylece ihtiyaç fazlası kredisi olan ülkeler bu kredileri, Kyoto Protokolü kapsamında sayısallaştırılmış emisyon sınırlaması ve azaltım taahhütleri olan ülkelere satabilmektedir (Ratnatunga ve Balachandran, 2009: 334). Bu protokolün ilk taahhüt dönemi 2008 yılında başlayıp 2012 yılında sona ermiştir. İkinci taahhüt dönemi ise 1 Ocak 2013 yılında başlamış ve 2020 yılında tamamlanmıştır.

Küresel ısınma ve iklim değişikliğiyle mücadele kapsamında BMİDÇS ve Kyoto Protokolü düzenlemelerinin yanı sıra Aralık 2015'te Paris'te düzenlenen 21. Taraflar Konferansı'nda BMİDÇS tarafları, iklim değişikliğiyle mücadele ve sürdürülebilir düşük karbonlu bir gelecek için ihtiyaç duyulan eylemleri ve yatırımları hızlandırmak ve yoğunlaştırmak amacıyla Paris Anlaşması'nı kabul etmişlerdir. Bu anlaşma, küresel ortalama sıcaklık artışının sanayi devrimi öncesi döneme göre 2 derecenin altında tutulmasını, mümkünse 1,5 derece ile sınırlandırılmasını hedeflemektedir (United Nations, 2022). Türkiye, 24 Mayıs 2004 tarihinde BMİDÇS'ye ve 26 Ağustos 2009 tarihinde Kyoto Protokolü'ne taraf olmuştur. Paris Anlaşmasını ise 22 Nisan 2016 tarihinde imzalamış ancak anlaşmanın kabulüne ilişkin kanun 7 Ekim 2021 tarihinde yürürlüğe girmiştir (Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2022).

Sera gazı emisyonlarının azaltılması çerçevesinde yapılan düzenlemeler neticesinde müşteriler, hükümetler, analistler, kurumsal yatırımcılar gibi paydaşların karbon emisyonlarına ve karbon emisyonu açıklama konularına yönelik ilgisi artmaktadır (Liu, Zhou, Yang ve Hoepner, 2017: 4). Bu doğrultuda paydaşlar, firmalardan finansal performanslarının yanı sıra sosyal ve çevresel performansları konusunda da bilgi talep etmektedir. Bu çerçevede sürdürülebilirlik raporları, bir iletişim ve hesap verme aracı olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla sürdürülebilirlik raporlaması, firmaların günlük faaliyetlerinin ekonomik, çevresel ve sosyal başarısını içermektedir. Firmaların sürdürülebilirlik raporlaması için dünya çapında öne çıkan farklı

raporlama çerçeveleri bulunmaktadır (Borsa İstanbul, 2014: 34). Bu çerçeve ve standartların belirlenmesine İklim Beyanları Standartları Kurulu (Climate Disclosure Standards Board - CDSB), Karbon Saydamlık Projesi (Carbon Disclosure Project - CDP), Küresel Raporlama Girişimi (Global Reporting Initiative - GRI), Sürdürülebilir Muhasebe Standartları Kurulu (Sustainability Accounting Standards Board - SASB), Uluslararası Entegre Raporlama Konseyi (International Integrated Reporting Council - IIRC), İklimle İlişkili Finansal Beyanlar Görev Gücü (Task Force on Climate Related Financial Disclosures - TCFD) gibi kuruluşlar öncülük etmektedir (Önce, Onay ve Yeşilçelebi, 2015: 237-239; Borsa İstanbul, 2020: 55).

Kurumsal karbon bilgi açıklamalarının karşılaştırabilirliği ve kalitesinin artırılması açısından Karbon Saydamlık Projesi (CDP) çerçevesinde hazırlanan CDP raporları önemli bir yere sahiptir. 2000 yılında Londra'da başlatılan CDP, firmaların sera gazı emisyonları başta olmak üzere su kaynaklarının yönetimi ve iklim değişikliği stratejilerinin ölçmesi ve açıklaması konularında katkıda bulunmaktadır (CDP Türkiye, 2012: 2). Başka bir ifadeyle CDP, halka açık firmaların iklim değişikliği ile ilgili risklerin yönetilmesine ve paylaşılmasına aracılık eden, kâr amacı gütmeyen küresel bilgi açıklama sistemidir (Borsa İstanbul, 2020: 55). Firmaların paydaşlarının kurumsal çevre yönetimi konusundaki bilincinin artması, firmaların finansal performansını doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemektedir. Dolayısıyla kurumsal çevresel performans ile kurumsal finansal performans arasındaki ilişkinin incelenmesine yönelik yapılan araştırmalar, firma davranışlarının analizinin yanı sıra sosyal fayda açısından da önem arz etmektedir (Iwata ve Okada, 2011: 1691).

Sera gazı emisyonları, kurumsal çevresel performansın bir ölçüsü olarak yaygın şekilde kullanılmaktadır. Sera gazı emisyonları firmaların iş çevresini ve faaliyetlerini önemli ölçüde etkilediği için literatürde sera gazı emisyonlarının kurumsal finansal performansı hangi yönde etkileyebileceğine ilişkin birçok çalışma yapılmıştır. Bununla birlikte kurumsal çevresel performans ile kurumsal finansal performans arasındaki ilişki konusunda yapılan çalışmaların sonuçları birbirinden farklılık göstermektedir (Wang, Li ve Gao, 2014: 506). Ayrıca Türkiye'de firmaların toplam karbon emisyonları ile kurumsal finansal performansı arasındaki ilişkiyi araştıran bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu çalışma, mevcut literatürdeki eksiklikleri dikkate alarak hisse senetleri BIST100'de işlem gören firmaların finansal performansı üzerinde karbon emisyonlarının etkisini incelemekte ve ilk kez Türkiye'deki firmalar ile ilgili bulgular sunması açısından literatüre katkıda bulunmaktadır.

Bu çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Öncelikle karbon emisyonları ile finansal performans arasındaki ilişkiye yönelik literatür incelenmiş ve hipotezler geliştirilmiştir. Daha sonra veri seti ve yöntem açıklanmış, akabinde bulgular ortaya konmuştur. Son olarak sonuç ve öneriler kısmıyla çalışma tamamlanmıştır.

2. Literatür Taraması ve Hipotez Geliştirme

Çevre yönetimi, firmaların yapması gereken önemli bir uygulamayı ifade etmekte ve böyle bir uygulama kâr amaçlı üretimin ötesinde faydalar sağlamaktadır. Bu bağlamda, firmaların doğal çevre hasarını azaltan, korunmasını artıran ve geri kazanımını teşvik eden faaliyetlerde bulunmaları beklenmektedir. Bununla birlikte karbon emisyonları ile kurumsal finansal performans arasındaki ilişki hakkında çelişkili tartışmalar devam etmektedir (Ganda ve Milondzo, 2018: 4). Buna göre bazı çalışmalarda karbon emisyonları ile finansal performans arasındaki ilişkinin negatif olduğu, bazı çalışmalarda ise bu ilişkinin pozitif olduğu görülmektedir. Ayrıca Trumpp ve Guenther (2017), söz konusu ilişkinin U şeklinde olduğunu belirtmiştir. Bu çerçevede karbon emisyonlarının firma performansına etkisine yönelik çalışmaların özeti aşağıda sunulmuştur.

Busch ve Hoffmann (2011) çalışmalarında, kurumsal sosyal performans ile finansal performans arasındaki ilişkiyi karbon yönetimi ve karbon emisyonu açısından incelemişlerdir. Buna göre karbon yoğunluğunun Tobin Q oranını pozitif; karbon yönetiminin ise Tobin Q oranını ve özsermaye kârlılığını negatif yönde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

Iwata ve Okada (2011), Japonya'daki imalat firmalarının çevresel performansı ile finansal performansı arasındaki ilişkiyi 2004-2008 dönemi için incelemişlerdir. Çalışmanın sonucunda atık emisyonlarının finansal performans üzerinde bir etkisinin olmamasına karşın sera gazı azaltımının uzun vadeli finansal performansı artırdığını ortaya koymuşlardır.

Alvarez (2012), farklı ülkelerdeki firmaların karbon emisyonlarının 2006-2008 dönemindeki değişimini ve bu değişimin firma performansı üzerindeki etkisini 2007-2010 dönemi için araştırmışlardır. Buna göre karbon

emisyondarındaki değişimin aktif kârlılığını 2007 yılında negatif olarak etkilediği ancak diğer yıllarda herhangi bir etkisinin olmadığı bulgusunu elde etmişlerdir.

Matsumura, Prakash ve Vera-Munoz (2014), Amerika'daki firmaların karbon emisyonları ile firma değeri arasındaki ilişkiyi 2006-2008 dönemi için test etmişler ve karbon emisyonları ile firma değeri arasında negatif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Saka ve Oshika (2014), Japonya'daki firmaların kurumsal değeri üzerinde kurumsal karbon emisyonlarının ve bilgi açıklamalarının etkisini araştırmışlardır. Çalışmanın sonucunda, firmanın piyasa değeri üzerinde kurumsal karbon emisyonlarının negatif, karbon yönetimi ile ilgili bilgi açıklamalarının ise pozitif bir etkiye sahip olduğu tespit etmişlerdir.

Wang ve diğerleri (2014), Avustralya'da faaliyet gösteren firmaların finansal performansı ile sera gazı emisyonları arasındaki ilişkiyi test etmişler ve sera gazı emisyonları ile kurumsal finansal performans arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Delmas, Nairn-Birch ve Lim (2015), Amerika'da faaliyet gösteren firmaların çevresel ve finansal performansı arasındaki ilişkiyi 2004-2008 dönemi için araştırmışlar ve sera gazı emisyonları ile aktif kârlılığı arasında pozitif, Tobin Q oranı ile negatif yönlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Busch, Bassen, Lewandowski ve Sump (2022) ise Delmas ve diğerleri (2015)'in çalışmasındaki analizi genişleterek kurumsal karbon ve finansal performans arasındaki ilişkiyi 2005-2014 dönemi için ele almışlardır. Çalışmanın sonucunda karbon emisyonları ile aktif karlılığı ve Tobin Q oranları arasında pozitif bir ilişki tespit etmişlerdir.

Lee ve diğerleri (2015), Japonya'daki imalat firmalarının finansal performansı üzerinde karbon emisyonlarının ve çevresel Ar&Ge yatırımlarının etkisini 2003-2010 dönemi için araştırmışlar ve karbon emisyonlarının firma değerini negatif olarak etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

Lewandowski (2017) çalışmasında, uluslararası firmaların karbon emisyonları ile finansal performansı arasındaki ilişkiyi 2003-2015 dönemi için test etmiştir. Karbon emisyonu azaltımının satış kârlılığı ile doğrusal ve önemli ölçüde pozitif, ancak Tobin Q oranı ile negatif ilişkili olduğunu ortaya koymuştur.

Liu ve diğerleri (2017), İngiltere'deki firmaların kurumsal karbon emisyonları, kurumsal karbon emisyonları ile ilgili bilgi açıklamaları ve finansal performansı arasındaki ilişkiyi 2010-2012 dönemi için araştırmışlardır. Bun göre karbon emisyonları, kurumsal finansal performans üzerinde doğrudan negatif bir etkiye, karbon bilgi açıklamaları aracılığıyla dolaylı bir etkiye sahip olduğunu belirlemişlerdir.

Trumpp ve Guenther (2017), uluslararası firmaların finansal performansı ile çevresel performansı arasındaki ilişkiyi 2008-2012 dönemi için incelemişler ve kurumsal çevresel performans ile kurumsal finansal performans arasında U şeklinde bir ilişkinin olduğunu ortaya koymuşlardır.

Ganda ve Milondzo (2018), Güney Afrika'daki firmaların finansal performansı üzerinde karbon emisyonlarının etkisini 2015 yılı için incelemişler ve karbon emisyonları ile kurumsal finansal performans arasında negatif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Son olarak Miah, Hasan ve Usman (2021) çalışmalarında, gelişen ekonomilerdeki firmaların performansı üzerinde karbon emisyonlarının etkisini 2011-2020 dönemi için incelemişlerdir. Çalışmanın sonucunda, finansal firmaların finansal olmayan firmalara göre karbon emisyonun daha düşük olduğu, ayrıca karbon emisyonlarının özsermaye kârlılığını, Tobin Q oranını, Z skorunu ve kredi notunu azalttığı sonuçlarına ulaşmışlardır.

Bu bağlamda yukarıdaki literatür incelendiğinde firmaların toplam karbon emisyonları ile finansal performansı arasında negatif ya da pozitif bir ilişkinin bulunduğu söylenebilir. Dolayısıyla bu çalışma kapsamında karbon emisyonları ile finansal performans arasındaki ilişkinin yönü tayin edilmeden aşağıdaki araştırma hipotezleri geliştirilmiştir.

H₁: Firmaların aktif kârlılığı ile karbon emisyonları arasında bir ilişki vardır.

H₂: Firmaların özsermaye kârlılığı ile karbon emisyonları arasında bir ilişki vardır.

H₃: Firmaların Tobin Q oranı ile karbon emisyonları arasında bir ilişki vardır.

H₄: Firmaların net kâr marjı ile karbon emisyonları arasında bir ilişki vardır.

H₅: Firmaların hisse başına getirisi ile karbon emisyonları arasında bir ilişki vardır.

3. Veri Seti ve Yöntem

Bu çalışma, toplam karbon emisyonları ile finansal performans göstergeleri arasındaki ilişkiyi 2014-2021¹ dönemi için incelemektedir. Bu çerçevede, çalışmanın örneklemini BIST100’de yer alan finans dışı firmalardan incelen dönem itibariyle verilerine tam olarak ulaşılan 19 firma oluşturmaktadır. Geliştirilen hipotezler, panel regresyon modelleri kullanılarak analiz edilmiştir.

Çalışmada, firmaların finansal performans göstergeleri olarak Aktif Kârlılığı (AK), Özsermaye Kârlılığı (OSK), Tobin Q (TQ), Net Kâr Marjı (NKM) ve Hisse Başına Getiri (HBG) oranları kullanılmıştır. Bağımsız değişken olarak ise toplam Karbon Emisyonları (KE) dikkate alınmıştır. Ayrıca Firma Büyüklüğü (FB) ve Satışlardaki Büyüme (SB) oranı modelde kontrol değişkeni olarak yer almıştır. Karbon emisyonlarına ilişkin veriler firmaların Sürdürülebilirlik ve Entegre (Faaliyet) Raporlarından elde edilmiştir. Diğer değişkenlere ait veriler ise Kamuyu Aydınlatma Platformu’ndan (KAP) ve Finnet Veri Tabanından alınmıştır. Dolayısıyla bu çalışma, kapsamı gereği etik kurul onayı gerektirmemektedir. Söz konusu değişkenlerin hesaplanmasına ve kaynaklarına ilişkin bilgiler Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Değişkenler

Kodu	Ölçüm	Kaynak
AK	Net Kar(Zarar)/Toplam Aktif	Busch ve Hoffmann (2011); Wang ve diğerleri (2014); Lewandowski (2017); Düzer ve Önce, 2017; Lee ve diğerleri (2015); Trumpp ve Guenther (2017); Busch ve diğerleri (2022)
OSK	Net Kar(Zarar)/Toplam Özsermaye	Busch ve Hoffmann (2011); Iwata ve Okada (2011); Alvarez (2012); Wang ve diğerleri (2014); Düzer ve Önce, 2017; Lewandowski (2017); Ganda ve Milondzo (2018); Busch ve diğerleri (2022)
TQ	(Piyasa Değeri-Dönen Varlıklar+KVYK+UVYK)/TA	Chung ve Pruitt (1994)
KE	ln (Toplam Karbon Emisyonları)	Wang ve diğerleri (2014); Delmas ve diğerleri (2015)
NKM	Net Kar(Zarar)/Net Satışlar	Lewandowski (2017); Ganda ve Milondzo (2018)
HBG		Lee ve diğerleri (2015); Miah ve diğerleri (2021)
FB	ln (Toplam Aktif)	Delmas ve diğerleri (2015); Trumpp ve Guenther (2017); Miah ve diğerleri (2021)
SB	(Net Satışlar _t -Net Satışlar _{t-1})/ Net Satışlar _{t-1}	Iwata ve Okada (2011); Wang ve diğerleri (2014); Delmas ve diğerleri (2015); Lewandowski (2017); Ganda ve Milondzo (2018); Busch ve diğerleri (2022)

Tablo 1’de görüldüğü üzere bağımsız değişken olan karbon emisyonlarının hesaplanmasında toplam ifadesine yer verilmiştir. Bunun nedeni firmaların sürdürülebilirlik raporlarını hazırlarken Küresel Raporlama Girişimi tarafından yayımlanan GRI Standartlarını uygulamaları ve özellikle GRI 305 Emisyonlar Standardını dikkate almalarıdır. Zira GRI 305’e göre genel itibariyle firmalar sürdürülebilirlik raporlarında sera gazı emisyonlarını CO₂ emisyonları bazında karbon ayak izi olarak açıklamakta olup bunları Kapsam-1 (doğrudan sera gazı emisyonları), Kapsam-2 (enerjiyle ilgili dolaylı sera gazı emisyonları) ve Kapsam-3 (Kapsam 1-2 dışındaki diğer dolaylı sera gazı emisyonları) şeklinde sınıflandırmaktadır (Şeker ve Atasel, 2021: 728, 740). Bu bağlamda çalışma kapsamında toplam karbon emisyonu olarak Kapsam-1, Kapsam-2 ve Kapsam-3’te yer alan miktarların toplamı baz alınmıştır.

Finansal performans göstergeleri ile karbon emisyonları arasındaki ilişkinin tespit edilmesine yönelik kurulan panel regresyon modelleri aşağıda sunulmuştur.

¹Bu dönemin seçilmesinde firmaların karbon emisyonları ile ilgili verilerine ulaşılabilirlik etkili olmuştur.

$$AK_{it} = \beta_{1it} + \beta_2 \ln KE_{it} + \beta_3 FB_{it} + \beta_4 SB_{it} + e_{it} \quad (1)$$

$$OSK_{it} = \beta_{1it} + \beta_2 \ln KE_{it} + \beta_3 FB_{it} + \beta_4 SB_{it} + e_{it} \quad (2)$$

$$TQ_{it} = \beta_{1it} + \beta_2 \ln KE_{it} + \beta_3 FB_{it} + \beta_4 SB_{it} + e_{it} \quad (3)$$

$$NKM_{it} = \beta_{1it} + \beta_2 \ln KE_{it} + \beta_3 FB_{it} + \beta_4 SB_{it} + e_{it} \quad (4)$$

$$HBG_{it} = \beta_{1it} + \beta_2 \ln KE_{it} + \beta_3 FB_{it} + \beta_4 SB_{it} + e_{it} \quad (5)$$

Model 1-5 arasındaki; β_1 , sabit terimleri; β_2 , toplam karbon emisyonlarının AK, OSK, TQ, NKM ve HBG değişkenleri üzerindeki etkisini gösteren katsayıları; β_3 , firma büyüklüğünün AK, OSK, TQ, NKM ve HBG değişkenleri üzerindeki etkisini gösteren katsayıları; β_4 , satışlardaki büyüme oranının AK, OSK, TQ, NKM ve HBG değişkenleri üzerindeki etkisini gösteren katsayıları; e_{it} ise hata terimlerini ifade etmektedir. Araştırma kapsamında kurulan H_1 hipotezi Model 1, H_2 hipotezi Model 2, H_3 hipotezi Model 3, H_4 hipotezi Model 4, H_5 hipotezi ise Model 5 aracılığıyla sınanmaktadır.

Panel regresyon modellerinde 19 firmanın 8 yıllık verisi kullanılmıştır. Buna göre birim boyutu (N) zaman boyutundan (T) büyük olduğu için başka bir ifadeyle $N > T$ olduğu için statik panel veri yöntemi dikkate alınmış olup söz konusu statik panel modelleri tahmin edilirken ise klasik havuzlanmış En Küçük Kareler (EKK), sabit etkiler ve tesadüfi etkiler tahmincileri belirlenmiştir (Baltagi, Jung ve Song, 2010).

4. Bulgular

Çalışmada, BIST100 Endeksi'nde yer alan finans dışı 19 firmanın 2014-2021 dönemindeki toplam karbon emisyonlarının finansal performansla ilişkisi panel regresyon modelleriyle analiz edilmiştir. Değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Gözlem Sayısı	Aritmetik Ortalama	Standart Hata	Minimum Değer	Maksimum Değer
AK	152	0,0694	0,06747	-0,0887	0,2764
OSK	152	0,1805	0,3383	-2,1013	1,2656
TQ	152	1,1382	0,9816	0,0866	8,3316
NKM	152	0,0707	0,0944	-0,3713	0,3541
HBG	152	2,5270	4,8783	-1,42	43,4
lnKE	152	12,6118	2,3083	7,0193	17,2481
FB	152	15,9100	1,2675	12,021	19,6840
SB	152	0,2711	0,3206	-0,3817	3,0764

Tablo 2'de görüldüğü üzere bağımlı, bağımsız ve kontrol değişkenlerinin sırasıyla aritmetik ortalaması, standart hatası, minimum ve maksimum değerlerine yer verilmiştir. Tablo 3'te ise değişkenler arasında ilişki ve yönünü gösteren korelasyon tablosu yer almaktadır.

Tablo 3. Korelasyon Tablosu

Değişkenler	AK	OSK	TQ	NKM
AK	1.000			
OSK	0.7136***	1.000		
TQ	0.4000***	0.1993**	1.000	
NKM	0.7803***	0.5051***	0.3523***	1.000
HBG	0.5069***	0.4685***	0.1901**	0.3196***
lnKE	-0.4188***	-0.2391***	-0.4145***	-0.3668***
FB	-0.2680***	-0.0915	-0.4612***	-0.2719***
SB	0.1531*	0.1115	0.1372	0.1640**

Not: *, **, *** sırasıyla %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Tablo 3. Korelasyon Tablosu (Devamı)

Değişkenler	HBG	lnKE	FB	SB
HBG	1.000			
lnKE	-0.2182*	1.000		
FB	0.0374	0.5430***	1.000	
SB	0.1447*	0.0500	0.1225	1.000

*Not: *, **, *** sırasıyla %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.*

Tablo 3'ten görüldüğü üzere bağımsız değişken ile bağımlı değişkenler (*HBG hariç*) arasında %1 anlamlılık düzeyinde *negatif* yönlü bir ilişki söz konusudur. Firmaların toplam karbon emisyonları ile finansal performansı arasındaki ilişkinin tespiti için 5 adet panel regresyon modeli kurulmuş olup statik panel regresyon modeli benimsenmiştir. Buna göre statik panel regresyon modeller için klasik havuzlanmış En Küçük Kareler, sabit etkiler ya da tesadüfi etkiler tahmincilerinden hangisinin geçerli olduğunun tespiti noktasında ilk olarak F (Chow) testi, daha sonra Breusch Pagan (1980) testi ve elde edilen sonuca göre de Hausman testi yapılmıştır. Tüm modeller için F (Chow) testi ile sınanan " H_0 : Havuzlanmış model geçerlidir" ya da " H_1 : Sabit etkiler modeli geçerlidir" hipotezleri %1 anlamlılık düzeyinde tüm modeller (Model 2 hariç söz konusu modelde %10 anlamlılık düzeyinde) için H_1 hipotezi kabul edilmiştir. Bu bağlamda ilk aşamada F testi sonuçları çerçevesinde tüm modeller için sabit etkiler modelinin geçerli olduğu tespit edilmiştir.

Breusch Pagan (1980) testi ve olasılık değerleri sırasıyla, Model 1 için 102,11 (0,000); Model 2 için 29,65 (0,000); Model 3 için 24,05 (0,000); Model 4 için 136,07 (0,000); Model 5 için 40,77 (0,000) şeklindedir. Bu sonuçlar doğrultusunda " H_0 : Havuzlanmış model geçerlidir" ya da " H_1 : Tesadüfi etkiler modeli geçerlidir" hipotezleri sınanmış ve %1 anlamlılık düzeyinde tüm modeller için H_1 hipotezi kabul edilmiştir. Dolayısıyla Breusch Pagan (1980) testi sonuçlarına göre tüm modeller için tesadüfi etkiler modelinin geçerli olduğu belirlenmiştir.

Son aşama olan panel regresyon modellerinde sabit etkiler ya da tesadüfi etkiler tahmincilerinden hangisinin geçerli olduğunu tespit etmek için Hausman Testi yapılmış olup test istatistikleri ve olasılık değerleri sırasıyla, Model 1 için 15,87 (0,001); Model 2 için 9,47 (0,024), Model 3 için 2,63 (0,452); Model 4 için 22,32 (0,000); Model 5 için 11,57 (0,009) şeklindedir. Bu sonuçlar kapsamında sınanan " H_0 : Tesadüfi etkiler modeli geçerlidir" ya da " H_1 : Sabit etkiler modeli geçerlidir" hipotezlerinden H_1 hipotezi, Model 1, Model 4, Model 5 için %1 anlamlılık düzeyinde; Model 2 için %5 anlamlılık düzeyinde kabul edilmiş, Model 3 için ise reddedilmiştir. Sonuç olarak Model 3 (bu modelde tesadüfi etkiler tahmincisi geçerlidir) hariç tüm modellerde sabit etkiler tahmincisinin geçerli olduğu ortaya konmuştur.

Modellerde geçerli tahminciler belirlendikten sonra değişen varyans, otokorelasyon, yatay kesit bağımlılığı sorunlarının tespiti noktasında temel varsayım testleri yapılması gerekmektedir. Sabit etkiler modellerinde değişen varyans sorununun tespiti hususunda Değiştirilmiş Wald Testi, tesadüfi etkiler modelinde söz konusu sorunun tespiti için Levene-Brown Forsythe Testi'nden yararlanılmıştır (Ün, 2018: 76-77). Sabit etkiler ve tesadüfi etkiler modellerinde otokorelasyon sorununun tespiti hususunda Bhargava etc. DW ile Baltagi-Whu LBI testleri kullanılmış olup yatay kesit bağımlılığı sorununun tespiti noktasında ise Frees testinden yararlanılmıştır (Yerdelen Tatoğlu, 2020: 241, 247). Değiştirilmiş Wald Testi'nin istatistiği ve olasılık değerleri Model 1 için 2349,95 (0,000); Model 2 için 34871,60 (0,000); Model 4 için 4480,51 (0,000); Model 5 için 6261,52 (0,000) şeklindedir. Levene-Brown Forsythe Testi'nin istatistiği ve olasılık değerleri Model 3 için $W_0=6,82$ (0,000), $W_5=1,87$ (0,023), $W_{10}=6,82$ (0,000)'dir. Bu sonuçlara göre tüm modellerde değişen varyans sorunu varlığı söz konusudur.

Bhargava etc. DW ile Baltagi-Whu LBI test istatistikleri sırasıyla Model 1 için 1,18 ile 1,53; Model 2 için 2,01 ile 2,37; Model 3 için 0,71 ile 1,29; Model 4 için 1,29 ile 1,51; Model 5 için 0,55 ile 1,20'dir. Otokorelasyon sorununun belirlenmesi için kullanılan testlerin (Bhargava etc. DW ile Baltagi-Whu LBI) istatistik değerlerine bakıldığında 2'den küçük çıkmıştır. Bu sonuç ise Model 2 hariç tüm modellerde otokorelasyon sorunun varlığını göstermektedir (Yerdelen Tatoğlu, 2020: 241).

Frees test istatistiği sırasıyla Model 1 için 0,757; Model 2 için 0,543; Model 3 için 1,627; Model 4 için 0,62; Model 5 için 2,804 şeklindedir. Frees test istatistiği tüm modellerde %1 anlamlılık düzeyinde tablo kritik değeri 0,6605 olduğundan ve söz konusu değerden büyük olan Model 1, Model 3 ve Model 5 için yatay kesit bağımlılığı sorunu tespit edilmiştir.

Yukarıda tespit edilen sorunların giderilebilmesi adına dirençli standart hataların elde edilmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda Model 1 ve Model 5 için *Driscoll ve Kraay* tahmincisi; Model 2 için *Huber, Eicker ve White* tahmincisi; Model 3 ve Model 4 için *Arellano, Froot ve Rogers* tahmincisi kullanılmıştır (Ün, 2018: 96-100). Söz konusu dirençli tahminciler dikkate alınarak sabit etkiler ve tesadüfi etkiler modelleri yeniden tahmin edilmiş ve panel regresyon sonuçlarına Tablo 4'te yer verilmiştir.

Tablo 4. Panel Regresyon Sonuçları

(Model) Değişkenler	(1) AK	(2) OSK	(3) TQ	(4) NKM	(5) HBG
lnKE	-0,0058* (0,0032)	0,0389 (0,0671)	-0,0665 (0,0510)	-0,0039 (0,0032)	-0,6738*** (0,2082)
FB	0,0243*** (0,0068)	0,0791 (0,0474)	-0,3518* (0,1838)	0,0342** (0,0152)	2,9532*** (0,5099)
SB	0,0327** (0,0147)	0,1372*** (0,0480)	0,5636 (0,4338)	0,0527*** (0,0116)	1,9912 (1,2238)
Sabit (C)	-0,2522** (0,1101)	-1,6058** (0,7190)	7,4212*** (2,7045)	-0,4373* (0,2420)	-36,5008*** (7,1143)
Gözlem Sayısı	152	152	152	152	152
R²	0,1894	0,0936	0,1359	0,2436	0,2210

Notlar: 1) Standart hatalar parantez içerisinde gösterilmiştir.

2) *, **, *** sırasıyla %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Tablo 4'ten görüldüğü üzere *AK* bağımlı değişkeni ile *lnKE* bağımsız değişkeni arasında **negatif**, *FB* ve *SB* ile **pozitif** yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Bu bağlamda firmaların karbon emisyonlarında 1 birimlik artış aktif kârlılığında 0,006 birimlik bir azalışa neden olacağı ifade edilebilir. *OSK* bağımlı değişkeni ile *lnKE* bağımsız değişkeni arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki olmadığından yorum yapılamamıştır. *OSK* bağımlı değişkeni ile *SB* arasında **pozitif** yönlü bir ilişki olduğu belirlenmiştir. *TQ* bağımlı değişkeni ile *lnKE* bağımsız değişkeni arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki olmayıp, *FB* ile **negatif** yönlü bir ilişki vardır. *NKM* bağımlı değişkeni ile *lnKE* bağımsız değişkeni arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki olmayıp, *FB* ve *SB* ile **pozitif** yönlü bir ilişki bulunmuştur. *HBG* bağımlı değişkeni ile *lnKE* bağımsız değişkeni arasında **negatif**, *FB* ile **pozitif** yönlü ilişki mevcuttur. Bu çerçevede firmaların karbon emisyonlarında 1 birimlik artış hisse başına getirilerinde 0,67 birimlik bir azalışa neden olacağı söylenebilir. Panel regresyon sonuçlarına göre geliştirilen hipotezlerin kabul/ret durumlarına ilişkin bilgiler Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. Test Edilen Hipotez Sonuçları

Hipotezler	Bağımsız Değişken	İlişkinin Yönü	Durumu
H₁: Firmaların aktif kârlılığı ile karbon emisyonları arasında bir ilişki vardır.	Karbon Emisyonu	-	Kabul
H₂: Firmaların özsermaye kârlılığı ile karbon emisyonları arasında bir ilişki vardır.	Karbon Emisyonu	X	Ret
H₃: Firmaların Tobin Q oranı ile karbon emisyonları arasında bir ilişki vardır.	Karbon Emisyonu	X	Ret
H₄: Firmaların net kâr marjı ile karbon emisyonları arasında bir ilişki vardır.	Karbon Emisyonu	X	Ret
H₅: Firmaların hisse başına getirisi ile karbon emisyonları arasında bir ilişki vardır.	Karbon Emisyonu	-	Kabul

Tablo 5'ten görüldüğü üzere kurulan 5 hipotezden *H₁* ve *H₅* hipotezleri kabul edilmiş olup *H₂*, *H₃* ve *H₄* hipotezleri reddedilmiştir. Başka bir ifadeyle firmaların *karbon emisyonları* ile *aktif kârlılığı* ve *hisse başına getiri* oranları arasında istatikselsel olarak anlamlı ve **negatif** yönlü bir ilişki bulunmuştur. Ancak firmaların karbon emisyonları ile özsermaye kârlılığı, Tobin Q ve net kâr marjı arasında istatikselsel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.

5. Sonuç

Dünyada insan kaynaklı sera gazı emisyonları özellikle de karbondioksit emisyonları sanayi devriminden sonra sürekli artış göstermiştir. Bunun sonucunda iklim değişikliği meydana gelerek birçok canlı için hayati tehlike arz eden küresel ısınma sorununu ortaya çıkarmıştır. Küresel ısınma başta insan olmak üzere, bitki, hayvan ve doğal kaynakları (su, verimli topraklar, temiz hava vb.) olumsuz etkilemektedir. Firmalar önceleri sadece kar odaklı bir üretime yöneldiklerinden çevreye verdikleri tahribatları hesaba katmamış ve doğal kaynakları bilinçsizce tüketmişlerdir. Ancak firmaların doğal kaynak tahribatı paydaşları tarafından görülmeye ve paydaşların çevresel duyarlılık konusunda bilinçlenmeye başlamasıyla firmaların üretim odağı kârdan, sorumlu üretime kaymıştır. Başka bir ifadeyle firmalar ürettikleri ürünün sadece ekonomik değil sosyal ve çevresel boyutlarını da hesaba katarak üretim yapmaya başlamıştır. Nitekim firmalar ilk önce sosyal faaliyetlerini kurumsal sosyal sorumluluk raporlarıyla, daha sonra çevresel faaliyetlerini çevresel raporlarıyla, en nihayetinde ekonomik, sosyal ve çevresel faaliyetlerini bir arada sürdürülebilirlik ve entegre raporları aracılığıyla paydaşlarına aktarabilmişlerdir. İklim değişikliği ile mücadelede firmalar sera gazı emisyonlarını (özellikle de karbondioksit emisyonlarını) azaltmak için ne yaptıklarını ve yıllar itibarıyla emisyon miktarının seyirini sürdürülebilirlik ve CDP raporlarında açıklayarak paydaşlarına bu konuda açıklayıcı bilgiler sunmaktadır. Zira firmaların karbon emisyon miktarları sadece küresel ısınma için değil aynı zamanda firmaların finansal performansını da etkilemekte ve sürdürülebilirliklerini tehlikeye atmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, BIST100 Endeksi'nde yer alan finans dışı firmaların 2014-2021 dönemine ait verileri doğrultusunda finansal performansı üzerinde karbon emisyonlarının etkisini incelemektir. Türkiye'de firmaların toplam karbon emisyonları ile kurumsal finansal performansı arasındaki ilişkiyi araştıran bir çalışmaya rastlanmamış olup bu çalışma ilk kez Türkiye'deki firmalar ile ilgili bulgular sunması açısından literatüre katkı sağlaması beklenmektedir. Firmaların karbon emisyonları olarak GRI 305 kapsamında sürdürülebilirlik raporlarında açıklamış oldukları Kapsam 1 (doğrudan sera gazı emisyonları), Kapsam 2 (dolaylı sera gazı emisyonları) ve Kapsam 3'teki (Kapsam 1-2'nin dışında kalan diğer sera gazı emisyonları) miktarlar dikkate alınmıştır. Finansal performans göstergeleri olarak ise Aktif Kârlılığı, Özsermaye Kârlılığı, Tobin Q, Net Kâr Marjı ve Hisse Başına Getiri oranı kullanılmıştır. Firmaların finansal performansı ile karbon emisyonları arasındaki ilişkinin tespitinde ise panel regresyon analizinden yararlanılmıştır. Çalışmanın sonucunda ise firmaların karbon emisyonları ile aktif kârlılığı ve hisse başına getiri oranı arasında istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Bulunan bu sonuç literatürdeki çalışmaların (Alvarez, 2012; Matsumura ve diğerleri, 2014; Saka ve Oshika, 2014; Lee ve diğerleri, 2015; Liu ve diğerleri, 2017; Ganda ve Milondzo, 2018; Miah ve diğerleri, 2021) sonuçlarıyla da desteklenmektedir. Ayrıca bulunan sonuç birim bazında yorumlanacak olursa firmaların karbon emisyonlarındaki 1 birimlik artış sırasıyla aktif kârlılığında 0,006 birimlik azalışa; hisse başına getiri oranının da ise 0,67 birimlik bir azalışa neden olacağı ifade edilebilir. Firmaların karbon emisyonları ile özsermaye kârlılığı, Tobin Q ve net kâr marjı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Çalışmada kontrol değişkeni olarak dikkate alınan firma büyüklüğü ile aktif kârlılığı, net kâr marjı ve hisse başına getiri arasında pozitif; Tobin Q oranı ile ise negatif yönlü ilişki bulunmuştur. Diğer bir kontrol değişkeni olan satışlardaki büyüme oranı ile aktif kârlılığı, özsermaye kârlılığı ve net kâr marjı arasında pozitif yönlü ilişki ortaya konmuştur.

Çalışmanın kısıtı olarak BIST100 Endeksi'ndeki finans dışı 19 firmanın 8 yıllık verisi üzerinden analiz yapılması ifade edilebilir. Ancak ilk kez Türkiye'deki firmaların karbon emisyonları ile finansal performansı arasındaki ilişkinin ortaya konması açısından yapılacak çalışmalara yol göstermesi bakımından önem arz ettiği söylenebilir. Bundan sonraki yapılacak çalışmalarda karbon emisyonları ile finansal performans arasındaki ilişki birden çok ülke için ya da birden çok sektöre göre yapılarak karşılaştırılmalı olarak analiz edilmesi önerilebilir.

Kaynaklar

- Alvarez, I. G. (2012). Impact of CO2 emission variation on firm performance. *Business Strategy and the Environment*, 21(7), 435-454. <https://doi.org/10.1002/bse.1729>
- Baltagi, B. H., Jung, B. C. and Song, S. H. (2010). Testing for heteroskedasticity and serial correlation in a random effects panel data model. *Journal of Econometrics*, 154(2), 122-124. <https://doi.org/10.1016/j.jeconom.2009.04.009>
- Borsa İstanbul. (2014). Şirketler için sürdürülebilirlik rehberi. Erişim adresi

- <https://www.borsaistanbul.com/data/kilavuzlar/surdurulebilirlik-rehberi.pdf>.
- Borsa İstanbul. (2020). Şirketler için sürdürülebilirlik rehberi. Erişim adresi https://www.borsaistanbul.com/files/Surdurulebilirlik_Rehberi_2020.pdf.
- Busch, T. and Hoffmann, V. H. (2011). How hot is your bottom line? Linking carbon and financial performance. *Business & Society*, 50(2), 233-265. <https://doi.org/10.1177/0007650311398780>
- Busch, T., Bassen, A., Lewandowski, S. and Sump, F. (2022). Corporate carbon and financial performance revisited. *Organization & Environment*, 35(1), 154-171. <https://doi.org/10.1177/1086026620935638>
- CDP Türkiye. (2012). *En iyi uygulamalar kitapçığı*. Erişim adresi <https://cdpturkey.sabanciuniv.edu/sites/cdpturkey.sabanciuniv.edu/files/blogs/cdp-turkey-best-practices-booklet-turkish.pdf>.
- Chung, K. H. and Pruitt, S. W. (1994). A simple approximation of Tobin's q. *Financial Management*, 23(3), 70-74. Erişim adresi <https://www.jstor.org/stable/3665623>.
- Çankaya, F. ve Şeker, Y. (2013). Karbon sertifikalarının Türkiye muhasebe standartlarına göre muhasebeleştirilmesi. *Muhasebe Bilim Dünyası*, 15(4), 105-134.
- Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (2022), *İklim değişikliği*, Erişim adresi <https://iklim.csb.gov.tr/bmidcs-ve-turkiye-i-4376>.
- Delmas, M. A., Nairn-Birch, N. and Lim, J. (2015). Dynamics of environmental and financial performance: The case of greenhouse gas emissions. *Organization & Environment*, 28(4), 374-393. <https://doi.org/10.1177/1086026615620238>
- Düzer, M. ve Önce, S. (2017). Kurumsal sürdürülebilirlik raporlaması ve finansal performans: BİST'te işlem gören şirketler için karşılaştırmalı bir analiz. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(2), 637-648. <https://doi.org/10.33905/bseusbed.348073>
- Ganda, F. (2018). The influence of carbon emissions disclosure on company financial value in an emerging economy. *Environment, Development and Sustainability*, 20(4), 1723-1738. <https://doi.org/10.1007/s10668-017-9962-4>
- Ganda, F. and Milondzo, K. S. (2018). The impact of carbon emissions on corporate financial performance: Evidence from the South African firms. *Sustainability*, 10(7), 2398, 1-22. <https://doi.org/10.3390/su10072398>
- He, R., Luo, L., Shamsuddin, A. and Tang, Q. (2021). Corporate carbon accounting: a literature review of carbon accounting research from the Kyoto Protocol to the Paris Agreement. *Accounting & Finance*, 62(1), 261-298. <https://doi.org/10.1111/acfi.12789>
- Iwata, H. ve Okada, K. (2011). How does environmental performance affect financial performance? Evidence from Japanese manufacturing firms. *Ecological Economics*, 70(9), 1691-1700. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2011.05.010>
- Kavut, L. (2010). Kurumsal yönetim, kurumsal sosyal sorumluluk ve çevresel raporlama: IMKB 100 şirketlerinin çevresel açıklamalarının incelenmesi. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme İktisadi Enstitüsü Yönetim Dergisi*, 21(66), 9-43. Erişim adresi <https://dergipark.org.tr/en/pub/iuiieyd/issue/9198/115510>.
- Kaya, U. (2006). *İşletme – Doğal Çevre İlişkilerinin Mali Tablolar Aracılığıyla Raporlanması ve Denetlenmesi*. Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu Yayın No. 201.
- Lee, K., Min, B. and Yook, K. (2015). The impacts of carbon (CO₂) emissions and environmental research and development (R&D) investment on firm performance. *International Journal of Production Economics*, 167, 1-11. <https://doi.org/10.1016/j.ijpe.2015.05.018>
- Lewandowski, S. (2017). Corporate carbon and financial performance: The role of emission reductions. *Business Strategy and the Environment*, 26(8), 1196-1211. <https://doi.org/10.1002/bse.1978>
- Liu, Y., Zhou, X., Yang, J. and Hoepner, A. G. F. (2017). Corporate carbon emissions and financial performance: Does carbon disclosure mediate the relationship in the UK?. Available at SSRN: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2941123>
- Matsumura, E. M., Prakash, R. and Vera-Munoz, S. C. (2014). Firm-value effects of carbon emissions and carbon disclosures. *The Accounting Review*, 89(2), 695-724. <https://doi.org/10.2308/accr-50629>
- Miah, M. D., Hasan, R. ve Usman, M. (2021). Carbon emissions and firm performance: Evidence from financial and non-financial firms from selected emerging economies. *Sustainability*, 13(23), 13281, 1-19. <https://doi.org/10.3390/su132313281>
- Önce, S. ve Çavuş, G. (2020). Sürdürülebilirlik raporlaması ve finansal raporlama kalitesi ilişkisi: BİST'e kote imalat işletmelerinde araştırma. *Muhasebe Enstitüsü Dergisi*, (62), 1-10. <http://dx.doi.org/10.26650/MED.2020674583>
- Önce, S., Onay, A. and Yeşilçelebi, G. (2015). Corporate sustainability reporting and situation in Turkey.

- Journal of Economics, Finance and Accounting*, 2(2), 230-252. <https://doi.org/10.17261/Pressacademia.2015211515>
- Ratnatunga, J. T. D. and Balachandran, K. R. (2009). Carbon business accounting: the impact of global warming on the cost and management accounting profession. *Journal of Accounting, Auditing & Finance*, 24(2), 333-355. <https://doi.org/10.1177/0148558X0902400208>
- Saka, C. and Oshika, T. (2014). Disclosure effects, carbon emissions and corporate value. *Sustainability Accounting, Management and Policy Journal*, 5(1), 22-45. <https://doi.org/10.1108/SAMPJ-09-2012-0030>
- Şeker, Y. ve Atasel, O. Y. (2021). Firmaların çevresel sürdürülebilirlik değerleri ve kurumsal yönetim derecelendirme notu: BIST Kurumsal Yönetim Endeksi'nde bir araştırma. *Adıyaman Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(39), 722-761. <https://doi.org/10.14520/adyusbd.1009409>
- Trumpp, C. and Guenther, T. (2017). Too little or too much? Exploring U-shaped relationships between corporate environmental performance and corporate financial performance. *Business Strategy and the Environment*, 26(1), 49-68. <https://doi.org/10.1002/bse.1900>
- United Nations. (2022). Climate change. Erişim adresi <https://www.un.org/en/global-issues/climate-change>.
- Ün, T. (2018). Panel veri modellerinin varsayım testi. S. Gürış (Ed.), *Uygulamalı Panel Veri Ekonometrisi* (75-101. ss.), İstanbul: Der Kitabevi.
- Yerdelen Tatoğlu, F. (2020). *Panel Veri Ekonometrisi Stata Uygulamalı*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Wang, L., Li, S. and Gao, S. (2014). Do greenhouse gas emissions affect financial performance? – An empirical examination of Australian public firms. *Business Strategy and the Environment*, 23(8), 505-519. <https://doi.org/10.1002/bse.1790>

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

**TÜKETİCİLERDEKİ REKLAM OKURYAZARLIĞI BOYUTLARININ
RASYONEL VE DUYGUSAL REKLAMLARA YÖNELİK TUTUMA ETKİSİ
ÜZERİNE BİR SAHA ARAŞTIRMASI**

*A Field Research on the Effect of Advertising Literacy Dimensions of Consumers to the Attitude
for Rational and Emotional Ads*

Cihan BECAN¹

¹Dr. Öğr. Üyesi, Üsküdar Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Reklamcılık Bölümü, İstanbul, cihan.becan@uskudar.edu.tr, orcid.org/0000-0002-1289-1360

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
10.03.2022
Kabul/Accepted:
02.09.2022

DOI:

10.18069/firatsbed.1085533

Anahtar Kelimeler

Reklam okuryazarlığı,
rasyonel reklam, duygusal
reklam, tutum

Keywords

Advertising literacy, rational
ad, emotional ad, attitude

ÖZ

Markaların tüketicileri ile iletişime geçmek için geçmişten bu yana başvurdukları iletişim faaliyetlerinin başında reklam gelmektedir. Reklamın, markalar tarafından vazgeçilmez bir unsur olarak görülmesi, bireylerin gündelik hayatında bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde sayısız mesajlara maruz kalmasına neden olmaktadır. Buna ilişkin olarak tüketicilerin bu mesajları nasıl anladığı ve yorumladığı, söz konusu reklama yönelik tutumdan, satın alma eylemine kadar yönlendirebilmektedir. Bu noktada medya okuryazarlığının bir parçası olarak reklam okuryazarlığı önemli bir rol oynamaktadır. Buradan hareketle çalışmada, tüketicilerin reklam okuryazarlık boyutları tespit edilerek, sahip oldukları reklam okuryazarlık boyutlarının rasyonel ve duygusal reklama yönelik tutumlarının ne yönde değiştiğini ölçümlemek amaçlanmaktadır. Bu amaçla elverişli örneklem yöntemiyle, çevrimiçi ortamda, 271 kişiye, Google Forms aracılığıyla oluşturulan anket tekniği uygulanmıştır. Malmelin'in (2010) dört boyutlu reklam okuryazarlığı modelinden hareketle geliştirilen araştırmanın sonucuna göre, bilgisel, retoriksel, görsel/estetik ve promosyonel olmak üzere dört temel reklam okuryazarlığı faktörü ortaya çıkarılmıştır. Rasyonel ve duygusal reklama yönelik tutum üzerinde, bilgisel ve görsel/estetik boyutun anlamlı ve pozitif yönde bir etkisi olduğu gözlemlenmiştir.

ABSTRACT

Advertising comes at the head of communication activities that brands have used to communicate with their consumers from past to present. The fact that advertising is seen as an indispensable element by brands can cause individuals to be consciously or unconsciously exposed to numerous messages in their daily life. In this regard, how consumers understand and interpret these messages can lead from the attitude towards the advertisement to the act of purchasing. At this point, advertising literacy has been playing an important role as a part of media literacy. The aim of this study is to determine the advertising literacy dimensions of consumers and to measure how their attitudes towards rational and emotional advertising change in terms of advertising literacy dimensions. For this purpose, the survey technique designed utilizing Google Forms has been applied to 271 people, on the scale of online networks with the convenience-sampling method. According to the results of the research, which was developed based on Malmelin's (2010) four-dimensional advertising literacy model, four basic advertising literacy factors were revealed: informational, rhetorical, visual/aesthetic and promotional. It has been observed that the informational and visual/aesthetic dimensions have a significant and positive effect on the attitude towards rational and emotional ads.

Atıf/Citation: Becan, C. (2022). Tüketicilerdeki Reklam Okuryazarlığı Boyutlarının Rasyonel ve Duygusal Reklamlara Yönelik Tutuma Etkisi Üzerine Bir Saha Araştırması. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 3(1195-1214).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Cihan BECAN, cihan.becan@uskudar.edu.tr

1. Giriş

Günümüz toplumunda medya teknolojilerinin kendini geliştirmesi ile birlikte, insanların çeşitli mesajlara maruz kalma yoğunluğu da doğru orantıda artmaktadır. İletişim teknolojilerinin her geçen gün daha hızlı bir şekilde değişmesi, medyanın, gündelik hayatın vazgeçilmez bir parçası haline gelmesine neden olurken, sunduğu içeriklerin etkisinin artması sonucunu da doğurmaktadır. Bu doğrultuda sürekli etrafımızı sarmalayan medya tarafından üretilen metinleri/mesajlarını yorumlamak ve çözümleyebilmek için medya okuryazarlığı kavramı her geçen gün daha kritik hale gelmektedir.

Okuryazarlık, farklı kaynakları tanıma, okuma ve anlayabilme eylemleri çerçevesinde toplumun diğer bireyleri ile ilişki kurabilmesine ve elde edilen bilgilerin diğer metinlerle bağlantı kurulmasıyla geliştirilmesine destek sağlayan önemli bir kavram olarak değerlendirilebilmektedir. Okuryazarlık kavramının toplumsal anlamda gereksinim duyulan teknolojik gelişmelerden, ekonomik faktörlerden, sosyal değişimlerden, yaşam tarzından ve diğer tüm alanlardan bağımsız düşünülmemeyeceği son zamanlarda açıkça kendini göstermektedir. Bu da karşımıza farklı okuryazarlık türlerini ortaya çıkarmaktadır. Bunlardan biri olan medya okuryazarlığı, medyanın insanların toplumsallaşma sürecine doğrudan etki etmesi ve geçmişten daha fazla algılayma kapasitesini değiştirebilme gücüne sahip olması, daha çok irdelenen bir konu haline almıştır.

Reklamın, bireylerin günlük hayatında medya yoluyla maruz kaldığı iletiler içerisinde çok önemli bir paya sahip olması açısından bu çalışmada reklam okuryazarlığı, medya okuryazarlığının bir parçası olarak irdelenmektedir. İnsanların karşısına, aynı sektörden birçok işletmenin ürün/hizmetlerinin farklı vaatler altında çeşitli mesajların çıkması, bu kadar çok mecranın olduğu ortamda kaçınılmaz hale gelmektedir. Tüketicinin ürün ya da hizmetin varlığından haberdar olarak, özellikleri hakkında bilgi sahibi olması özellikle reklamlar aracılığıyla sağlanmaktadır. Buradaki temel mesele ise tüketicinin reklamlarda iletilen mesajları okuyabilmesi, maruz kaldıkları iletileri anlayabilmesi ve anladıklarını analiz edebilmesi durumudur. İşte burada reklam okuryazarlığı kavramı devreye girmektedir.

Reklam okuryazarlığı; reklamı analiz edebilme, reklam çatısı altında iletilen tüm mesajların ayartıcılığını fark edebilme, tüketicide olumlu izlenim yaratmak ve satın alma davranışına yönlendirmek üzere farklı teknikleri içinde barındıran ikna edici dili çözümleyebilme becerilerini içermektedir. Reklam okuryazarlığı sayesinde tüketicinin reklam içerisinde verilen iletiyi derinlemesine filtreleyerek yorumlayabileceği ve bu şekilde satın alma eylemlerine yön verebileceği ifade edilebilir.

Buradan yola çıkarak öncelikle araştırmaya katılan tüketicilerin reklam okuryazarlık düzeylerini/boyutlarını belirlemek istenmiştir. Çalışmada katılımcıların reklam okuryazarlık düzeyleri tespit edilerek, sahip oldukları reklam okuryazarlık boyutlarının rasyonel ve duygusal reklama yönelik tutumlarının ne yönde değiştiğini ölçümlemek ve incelemek amaçlanmaktadır. Araştırma kapsamında temel olarak tüketicilerin sahip oldukları reklam okuryazarlığı düzeylerinin, rasyonel ve duygusal reklamlara gösterdikleri tutum üzerinde nasıl bir farklılık yarattığı sorusuna yanıt aranmaktadır.

2. Kavramsal Olarak Reklam Okuryazarlığı

Toplumun bir parçası olarak bireyler, günlük pratikleri çerçevesinde bilgi edinmekten sosyalleşmeye, eğlenmekten etkileşim kurmaya kadar çeşitli sosyal ve psikolojik ihtiyaçları karşılamak üzere medyaya başvurmaktadır. Hangi ihtiyaç için olursa olsun insanların bir şekilde medyaya sarılması farklı içerikteki mesajlara maruz kalmasına yol açabilmekte ve her türlü etkilerle karşı karşıya kalmasına neden olmaktadır. Mecra çeşitliliğinin artması doğrultusunda hem medyanın aynı anda farklı isteklere hitap edebilmesi hem de medya metinlerinin anlamlandırılabilmesi, medya okuryazarlığı kavramını yüksek derecede ön plana çıkarmaktadır.

Medya okuryazarlığının geçmişe nazaran günümüzde hayati önemde olmasının temel etkeni, gazete haberlerinden TV programlarına, radyo bültenlerinden sosyal medyaya değin pek çok mesajın artık sorgulamadan sürekli olarak alınması ve ona göre hayatımızı biçimlendirmesidir (İnal, 2009: 45). Medya okuryazarlığı ile ilgili faaliyetlere ve çalışmalara gereken önemin verilmesinin altında özellikle çocukların ve gençlerin medyanın olumsuz ve zararlı etkilerinden korunmasına yönelik ihtiyacın algılanmasıyla ortaya çıkan bir sorumluluk düşüncesi yatmaktadır (Tyner, 2010: 3). Bu açıdan medya okuryazarlığının genel itibarıyla toplumsal anlamda sağlayacağı faydalar incelendiğinde, topluma medya ürünlerini tanıtmak ve takip etmek için yol göstermede destek sağlarken, medyanın nasıl daha sağlıklı kullanılabilmesi, anlamlandırılabilmesi, tercihleri ve çözümleme becerilerini artırma bilgisi için rehberlik etmesi sayılabilir (Önal, 2016: 270). Potter (2013: 10) medya okuryazarlığının, insanlara kendi gerçek dünyası ile medyanın ürettiği dünya arasındaki sınırın daha rahat görülmesini sağlayacağını vurgulamaktadır.

Adams ve Hamm (2001: 33) medya okuryazarlığını “Televizyon programlarından, reklamlardan, sinemadan ve dijital mecralardan günlük olarak sürekli aldığımız sözlü ve görsel mesajlardan bireysel olarak anlam çıkarma becerisi” olarak tanımlamıştır. Hobbs (2005: 866) medya okuryazarlığı için “her hangi bir amaçla

üretilen medya içeriklerinin sadece içerik ve yapısal yönden değil bu mesajların aynı zamanda sosyal, ekonomik, siyasi ve tarihsel bağlamlarına göre analizinin ve değerlendirmesinin yapılması” olarak ifade etmiştir. Lewis ve Jhally (1998: 111), medya okuryazarlığı konusunda sadece medya kuruluşlarının hangi mesajı nasıl sunduğuna ilişkin teknik boyutta sınırlı kalamayacak kadar önemli olduğunu, aslında çağdaş medyayı kavramak için bu kurumların ürettiği mesajları, hangi nedenle, hangi koşullar bağlamında, kimlere yönlendirdiğini anlamak ve çözümleyebilmek gerektiğini ifade etmektedir. Buradan da anlaşılmaktadır ki, medya okuryazarlığının mesajların analiz edilmesinden daha fazlasını içerdiğini, aslında o mesajların gerçekte neden üretildiği ve hangi sebeple medyada var olduğuna yönelik bir bilinç oluşturma ile ilgili olduğu söylenebilir.

Pazarlama iletişiminin bir alt alanı olarak reklam da, bireylerin medyadan edindiği metinler arasında yer almaktadır. Farklı demografik ve psikografik özelliklere sahip pek çok insan bilinçli veya bilinçli olmadan farklı reklam mesajları ile karşı karşıya gelmektedir. Etrafımızın farklı çeşitlerdeki mecralarla çevrili olmasıyla doğru orantılı olarak insanların reklam mesajları bombardımanı altında kalması ve tüketicilerin de farklı şekillerde isteklerinin yönlendirilmesi söz konusu olmaktadır. Ortaya çıkan bu tablo geleneksel reklamın yanı sıra, ürün yerleştirme, doğal reklam, oyun içi reklam, gerilla tarzı gibi geleneksel olmayan ve tüketicilerin reklam ile medya içeriği arasında ayırım yapabilmesini zorlaştıran türleri de eklendiğinde bireylerin daha fazla reklama maruz kalmalarına neden olmaktadır.

Bu noktada insanların diğer medya metinlerinde olduğu gibi her mesajı doğrudan kabullenmeyip reklamları da farkına varmanın ve analiz etmenin önemine ve gerekliliğine bağlı olarak reklam okuryazarlığını, medya okuryazarlığının çatısı altında değerlendirmek mümkündür. Taşkaya (2016: 194) reklam okuryazarlığının gerek program-reklam ayrımı ilkesinin ihlalleri veya esnetilmesi, gerekse geleneksel reklam metinlerinin yanıltıcı içeriklerde bulunması ihtimaline ek olarak medyadaki teknolojik dönüşüm sonucunda, reklam türlerinin değişmesi sebebiyle, medya okuryazarlığı kapsamında önemli bir yere sahip olduğunu belirtmektedir.

Reklam okuryazarlığı, çeşitli reklam türleri ve formatları arasındaki teknik farklar konusunda bilinçli olmayı, reklam endüstrisinde uygulanan farklı teknikleri anlayabilmeyi ve reklamın ne yapmak istediğine dair analiz edebilmeyi içeren bir beceri seti olarak ifade edilmektedir (O’Donohé ve Tynen, 1998: 468). Malmelin’e (2010: 139) göre reklam okuryazarlığı, reklamın farklı türlerini anlayabilmek üzere yararlanabilecek analitik bir kavram ve model olmakla beraber, reklam planlaması sürecinde profesyonellerin tüketicileri daha derinden tanıyabilmelerini sağlayabilecek yeni bir bakış açısı olduğunu belirtmektedir. Reklam okuryazarlığına farklı bir bakış açısından bakan Ritson ve Elliot (1995: 114), reklamı okuyabilmenin sadece salt mesajı anlayabilmek kadar basit olmadığını, ilgili reklamın var olduğu toplumsal yapı içerisindeki anlamı irdeleyebilme durumunu da kapsadığını açıklamaktadır.

Bu çerçevede reklam okuryazarlığı, farklı mecralarda üretilen ikna yönlü mesajların farkına varılması, analiz edilmesi ve ölçümlenmesi becerisine işaret etmektedir (Young, 2003). Bu bağlamda şunu belirtmekte fayda var ki, reklam okuryazarlığının ana bileşenleri içerisinde reklamı diğer medya içeriklerinden ayırabilmeyi, reklamın ikna edici niyetini anlayabilmeyi ve aklı çeldirmeye yönelik reklam taktiklerine ve çekiciliklerine ilişkin belirli örnekleri farkına varabilmeyi saymak mümkündür (Hudders, Cauberghe ve Panic, 2016: 911; De Jans, Hudders ve Cauberghe, 2017; Livingstone & Helsper, 2006).

Reklam okuryazarlığına dair tanımlar ve yaklaşımlar değerlendirildiğinde, açıklamaların kesiştiği ortak nokta, reklam okuryazarlığının, diğer medya okuryazarlığı türlerinde olduğu gibi geliştirilebilir bir beceri olmasıdır. Açıklamaların hep üzerinde durduğu nokta, reklamın farklı tekniklere sahip ikna edici bir araç olduğu ve bu aracın sosyal, ekonomi-politik ve ticari yönüyle farkına varılması üzerine yoğunlaşılmasıdır. Bu açıklamalardan yola çıkılarak reklam okuryazarlığı için, reklamı analiz edebilme, reklam çatısı altında iletilen tüm mesajların ayartıcılığını fark edebilme, tüketicide olumlu izlenim yaratmak ve satın alma davranışına yönlendirmek üzere farklı teknikleri içinde barındıran ikna edici dili çözümleyebilme becerilerinin toplamı olarak tanımlama yapılabilir.

Markaların rekabetçi bir ortam içinde yer alması ve yayılcı davranışları ister istemez sadece reklam için ayrılmış zaman ve alanlarda değil tüm medya içeriklerinde kendini göstermesine neden olduğu söylenebilir. Bu çerçevede Taşkaya (2016: 191) reklam içeriklerinin diğer program içeriklerinden –örneğin ünlü kullanımı veya drama türündeki program formatlarındaki konularının uzantısı olan diyaloglarla donatılarak beslendiğini ve bu nedenle reklam metinlerinin de diğer medya metinlerinin takip edilerek okunma becerisi gerektirdiğini vurgulamaktadır.

2.1. Reklam Okuryazarlığının Modeli ve Boyutları

Medya ve reklam okuryazarlığı kavramları, medya aracılığıyla maruz kalınan metin içine yerleştirilmiş simge ve sembolleri yorumlayabilmek için bireylerin asgari düzeyde bazı okuma-yazma becerilerine sahip olması gerektiği varsayımını temel almaktadır (Taşyaka, 2016: 195). Reklam okuryazarlığın kapsamının ne olduğunun belirlenmesi, reklam okuryazarlığına yönelik tanımlamanın getirilmesinin yanı sıra, mesajların çözümlenmesine yönelik belirli kabullerin çerçevesinin çizilmesi anlamına gelmektedir. Reklam okuryazarlığı üzerine gerçekleştirilen araştırmalarda çalışılan konular bazı yönleri ile farklılaşsa da, reklam ve benzeri medya mesajlarının analizi üzerine temel çerçeve etrafında toplanmıştır. Belirlenen bu temel kabuller reklam okuryazarlığı üzerine geliştirilen modellere ve bu modeller altındaki boyutlara işaret etmektedir.

Reklam okuryazarlığına yönelik geliştirilen bu modeller, temel itibariyle reklam ve görsel iletişim planlamacıların tüketicileri daha iyi anlayabilmesine olanak sağlayabilmektedir. Reklam okuryazarlığına ilişkin ortaya konan modellerin ayrıca mesajların planlanmasında ve tasarlanmasında, hangi tür iletişim faaliyetlerinin tüketicileri rahatsız edebileceğinin anlaşılmasında yardımcı olmasıyla birlikte, reklamların toplumsal etkilerinin analiz edilebilmesinin bir yöntemi olarak kullanıldığı söylenebilir. Reklam okuryazarlığı modeli, reklamın belirli boyutlarını ve etkilerini görebilmemizi sağlayan farklı yorumlama stratejileri sağlamaktadır (Fish, 1980; Iser, 1984).

Malmelin (2010) reklam okuryazarlığı arasındaki farkları belirginleştirmek ve birbirinden ayırtmak için bilgi odaklı okuryazarlığı, görsel/estetik okuryazarlığı, retorik okuryazarlığı ve promosyonel okuryazarlığı olmak üzere dört boyutlu bir model ortaya koymaktadır. Bu modelin alt boyutları sırasıyla şu şekilde açıklanmaktadır: **Bilgi odaklı okuryazarlık:** Çeşitli medya ve bilgi kaynaklarının nasıl kullanılacağını bilmek modern okuryazarlığın önemli bir parçasıdır. İnsanların farklı medyadan maruz kaldığı reklam mesajlarının içeriğinin doğruluğunu ve güvenilirliğini değerlendirebilmesi, bilgi okuryazarlığının temel boyutunu oluşturmaktadır. Özellikle dijital teknolojiler alanında kaydedilen gelişmeler sonucunda bilgiye daha hızlı erişilmesine rağmen tüketicilerin mesaj kirliliği yaşamasına neden olmakla beraber, ticari odaklı olmayan nesnel içerikli bilgiler ile reklam içerikleri arasındaki farkı belirlemede zorlandığı görülmektedir. Reklam okuryazarlığının bir boyutu olarak bilgi odaklı okuryazarlığı, bireylerin reklamlarda ürünle ilgili bilgiyi içeren mesajı edinmesi ve bu içeriği sorgulayıcı bir şekilde ele almasına yardımcı olmaktadır (Malmelin, 2010: 133-134).

Görsel/estetik okuryazarlık: Estetik reklam okuryazarlığı, görsel haz ve eğlence kaynağı olarak reklamı anlama ve yorumlama becerisine karşılık gelmektedir. Estetik okuryazarlık, reklamlarda kullanılan estetik araçları ve sanatsal ifadeleri değerlendirebilmeye olanak sağlamaktadır. Bilgi verici, duyuru şeklinde sunulan reklamlar, çoğunlukla mizahi ve eğlenceli içeriklere büründüğü için izleyiciler de artık reklamların estetik/görsel boyutuna dikkat etmektedirler. Rahatlamak veya yeni deneyimler elde etmek gibi kişisel ihtiyaçların daha fazla önemsenmesi bireylerin, reklamlarda estetik boyuta odaklanmasının bir diğer sebebini oluşturmaktadır (Malmelin, 2010: 135). Estetik okuryazarlık aynı zamanda, reklamın tasarım, üretim ve uygulamaya ilişkin kararlarındaki inceliği anlamayı ve mesajlardaki sanatsal niteliğe değer vermeyi de içermektedir (Potter, 2013; Silverblatt, 1995).

Retoriksel okuryazarlık: Berger (1995: 131), “reklam, çekicilik üretme sürecidir” şeklinde ifade ederken, retorik içeren bir şekilde yaklaşmıştır. Foss (2005: 141), reklamda sunulan unsurlarla, önerilen unsurları görsel imgelerin ayırt edici özellikleri içinde iki şekilde ortaya koymaktadır. Sunulan unsurlar imgenin fiziksel özelliklerini içerirken, önerilen unsurlar ise tüketicinin sunulan unsurlardan çıkardığı anlama karşılık gelmektedir. Bu çerçevede retoriksel okuryazarlığın odak noktası da reklamlarda ikna etmek için kullanılan araçlara ve tekniklere dayanmaktadır. Retoriksel okuryazarlık, genel itibariyle pazarlama iletişimindeki ve reklamlardaki farklı ikna araçları ve stratejilerini anlayabilme yeteneğidir. Retoriksel okuryazarlık ayrıca, kimlerin belirli bir reklam mesajı tarafından hedeflendiğinin bilincinde olmayı gerektirirken, farklı hedef gruplara seslenmek için kullanılan çeşitli türdeki görsel ifadeleri ve tonları eleştirel bir şekilde değerlendirmektir (Malmelin, 2010: 136).

Promosyonel okuryazarlık: Wernick (1991) farklı mecralarda insanların karşısına çıkan her türlü görsel içeriğin, her hangi bir şeyi tanıttığı üzerine kurulu olduğunu ve medya içeriklerinin genel olarak ‘promosyonel’ olarak anlaşılması gerektiğinin üzerinde durmaktadır. Reklam okuryazarlığı gözlem ve farkına varma yeteneği olarak ele alınırsa, reklam okuryazarlığının bir alt modeli olarak promosyonel okuryazarlık, medya içeriklerinin ayırt edilmesinin zor olduğu günümüzde tüketicinin başta reklam olmak üzere sponsorluk, ürün yerleştirme, gerilla pazarlama, vb. diğer ticari nitelikteki iletişim faaliyetlerinin farklı türlerini fark etmeyi gerektirmektedir. Aynı zamanda tüketim kültürünün oluşturulması ve yaygınlaştırılması bağlamında medya endüstrisindeki farklı ticari ortaklıklar ve işbirliklerini anlamak promosyonel okuryazarlığın bir diğer boyutunu oluşturmaktadır (Malmelin, 2010: 137).

Malmelin’in (2010) dört boyutlu reklam okuryazarlığı modelinin haricinde literatüre kazandırılan diğer reklam okuryazarlığı modellerine bakıldığında ise çocuk tüketici grupları önemli bir rol oynamaktadır. Bundaki temel

sebebin altında işletmelerin, markaların yaptıkları reklam kampanyalarının önemli hedef kitlelerin başında çocukların gelmesinin yattığı söylenebilir. Çocuklara yönelik TV programlarında yayınlanan reklamların önemli bir çoğunluğunda oyuncak, video oyunları ve gıda gibi çocukların kullanabilecekleri ürünler tanıtılmaktadır (Desrochers ve Holt 2007). Buna ek olarak, çevrimiçi reklamlar, bilgisayar oyunlarındaki reklamlar ve film, drama türündeki programlarda yapılan ürün yerleştirme faaliyetleri sıklıkla doğrudan çocuklara yöneltilmektedir (Hang ve Auty 2011; Yang, Roskos-Ewoldsen, Dinu ve Arpan, 2006). Ancak çocukların, özellikle reklamın olumsuz etkilerine karşı savunmasız bulunmalarından ötürü, kendilerini bu istenmeyen etkilerden korumak üzere farklı okuryazarlık modelleri geliştirilmiştir.

Rozendaal, Lapierre, Reijmersdal ve Buijzen (2011) çocukların reklam mesajlarına yönelik hassasiyetini incelemek ve özellikle reklam okuryazarlığının, çocukların reklamlara karşı zihinsel süreci nasıl işlettiğini anlamak üzere reklam okuryazarlığında üç boyutlu kavramsallaştırmadan hareket ederek model oluşturmada başka bir açıdan katkı bulunmuşlardır. Bu model kapsamında reklamla ilişkili bilgiye odaklanmayı içeren *birinci boyut* olarak 'kavramsal reklam okuryazarlığı'nın yanı sıra, reklamı izlerken reklamın kavramsal bilgisine ilişkin güncel kullanımı ortaya koyan *ikinci boyut* olarak 'reklam okuryazarlığı performansı' göz önüne alınmaktadır. Ayrıca, reklama maruz kalırken detaylara çok fazla dikkat edilmediği durumun göz önüne alınmasıyla, çocukların reklamlara duyarlılığını azaltmada etkili olabilecek tutum mekanizmaların devreye girdiği *üçüncü boyut* olarak 'tutumsal okuryazarlığı'nı içermektedir (Rozendaal ve diğerleri, 2011: 344).

Büttner, Florack ve Serfas (2014) ise reklamların çocuklar üzerindeki tüketim davranışı etkilerini esas almak suretiyle iki basamaklı ve iki süreçli reklam etkileri modelini ortaya koymuştur. Bu modelde iki önemli etkinin göz önüne alınması gerektiği düşünülmektedir. Bunlardan ilki reklamların, sadece maruz kalma esnasında değil, ertelenen tüketim ve satın alma süreçlerinde de yargıları ve davranışı etkilemesidir. Diğer ise reklamın, tüketim kararlarında olduğu gibi iletiye maruz kalma sırasında da, özellikle örtük düzeyde etkili olmasıdır. Bu modelde reklamın çocuklar üzerindeki iki aşamalı (maruz kalma ve satın alma) ve iki süreçli (örtük ve açık) etkileri ortaya konmaktadır. Diğer bir deyişle, çocuklardaki öz denetimin içsel mekanizmaları ile reklamın örtük etkileri arasındaki ilişkisel durum incelenmektedir. Bu model üzerinden reklamın istenmeyen etkilerini önlemek amacıyla tüketici politikalarının ortaya konulması ve reklam okuryazarlığını güçlendirmek üzere çocuklardaki öz denetim mekanizmalarının ortaya çıkarılması sağlanmaktadır (Büttner ve diğerleri, 2014: 161).

Literatürdeki reklam okuryazarlığı üzerine kavramsallaştırma konusunda katkı sağlayanlardan bir diğeri olan Hudders, De Pauw, Cauberghe, Panic, Zarouali ve Rozendaal (2017) yaklaşımı da çocuk tüketici grupları üzerine yoğunlaşmaktadır. Boush, Marian ve Gregory (1994) göre reklam okuryazarlığı, reklamlarla baş edebilmek için bireylerin bilgisine, yeteneklerine ve becerilerine işaret etmektedir. Friestad ve Wright (1994) ikna edici mesaja karşı ne yapılması gerektiğini belirten olgusal bilgi ile bireylerin bu tarz mesajlara yönelik geçmiş deneyimlerinden gelen çıkarımları yoluyla elde ettikleri yöntemsel bilgi arasındaki farkı ortaya koymaktadır. Hudders ve diğerleri (2017: 335) çocuklara yönelik reklam okuryazarlığı çalışmalarında ikna amacına açıklık getirmek üzere bilişsel boyuta daha fazla odaklanılmasından ötürü, *yapısal* ve *durumsal* okuryazarlığından oluşan iki aşamalı bir reklam okuryazarlığı modeli geliştirmiştir. Yapısal reklam okuryazarlığı, bireylerin gömülü/gizli reklamlarla karşılaştıklarında, bahsedebilecekleri reklamlarla ilgili kapsamlı ilişkiler ağını incelemektedir. Bu ilişkiler ağı reklama yönelik bilişsel, duygusal ve ahlaki ilişkileri içermektedir. Durumsal okuryazarlığı ise reklamın ikna edici niyetini ve kullanılan ikna stratejilerinin farklı etkilerini incelemeyi ve sahip oldukları olgusal bilginin karşılaştıkları reklamlar üzerinde uygulayabilmesini açıklamaktadır (Hudders ve diğerleri, 2017: 337 – 339). Hudders ve diğerleri (2017) yapısal reklam okuryazarlığı boyutunda bilişsel sürecin yanı sıra duygu merkezli reklam okuryazarlığı ve ahlaki reklam okuryazarlığı aşamaları ön plana çıkarmaktadırlar. Rozendaal ve diğerleri (2011) ve Rozendaal, Opre ve Buijzen (2016) tarafından da önerilen duygusal reklam okuryazarlığı, ikna edici mesajlar tarafından uyarılan duygusal tepkilerin bilinçli olarak farkında olmayı ve bu tepkileri dengelemeyi ifade etmektedir. Ahlaki reklam okuryazarlığı, insanların belirli reklam formatlarına ve içerdikleri ikna taktiklerine karşı sahip oldukları genel ahlaki değerleri kapsamakla beraber, bireylerin bu belirli reklam formatlarının ahlaki yönden uygunluğunu değerlendirme yeteneğini kapsamaktadır (Hudders ve diğerleri, 2017: 337 – 338).

Literatürden yararlanarak şu ana kadar değinilen temel reklam okuryazarlığı yaklaşımlarına (Malmelin, 2010; Rozendaal ve diğerleri, 2011; Büttner ve diğerleri, 2014; Hudders ve diğerleri, 2017) bakıldığında tüm modellerin ortak noktası, reklam okuryazarlığını iki temel aşamada ele almalarıdır. Bu yaklaşımlar reklamı ilk olarak bilişsel süreç olarak değerlendirmeyi, daha sonra elde edilen bilginin reklam mesajlarına ve mesajlar içine yerleştirilen ikna taktiklerine karşı uygulanabilmesini esas almaktadır.

Dolayısıyla bu modellerin açıklamaları doğrultusunda tüketicilerin reklam okuryazarlığını elde edebilmeleri için reklamın dilinin nasıl kullanıldığını, reklamlarda kullanılan ikna teknikleri, reklamın niyeti gibi hem reklama dair olgusal bilgiye hâkim olmaları hem de sahip oldukları bilgileri kullanarak reklama karşı

sorgulayıcı bir tutum geliştirmeleri gerekmektedir. Spielvogel ve Terlutter (2013: 345), insanların reklam okuryazarlığına sahip olduklarında, reklam mesajlarında sunulan karakterlerin ve iddiaların inanılabilirliğini ve güvenilirliğini sorgulayabildiğini ve bu iletilerin hangi ikna niyetini taşıdığını anlayabildiklerini ifade etmektedir. Bireylerin bu sayede reklamın ikna çabalarını fark etmesinin onların reklam iletilerine daha şüpheci yaklaştığını ve kendileri üzerindeki mesajların ikna etkisinin azalmasına neden olduğunu göstermektedir (An, Jin ve Park, 2014: 64). Bu bilgiler ışığında reklam okuryazarlığı becerisine sahip bireyler, reklamlarda verilen mesajlara ilişkin daha eleştirel ve daha analizeci yaklaştıkları için reklamın ikna niyetini önceden görebilmektedir.

2.2. Reklam Okuryazarlığı Üzerine Yapılan Çalışmalar

Medya okuryazarlığı başta olmak üzere onun bir parçası olarak reklam okuryazarlığı alanındaki çalışmalar tarandığında, her ne kadar heterojen bir kitleye uygulansa da araştırmaların yoğunlukla çocuklar üzerine yapıldığı söylenebilir. Çocuk tüketicisi kitlesinin gelişimsel ve zihinsel özellikleri açısından yetişkin gruba göre reklamdaki ikna iletilerine karşı daha hassas bir yapıda olması bunun doğal bir etkeni olarak düşünülmektedir (Büttner ve diğerleri, 2014; Spielvogel ve Terlutter, 2013; Van Reijmersdal, Rozendaal ve Buijzen, 2012).

Tüketicilerin maruz kaldıkları reklamlara karşı nasıl tepki verdiklerine yönelik her hangi bir etkisi olup olmadığı konusunda reklam okuryazarlığına yönelik yapılan çalışmalar iki boyutta toplanmaktadır. Bu boyutun ilki, çocukların sahip oldukları reklam bilgisi ile onların reklamın etkilerine yönelik duyarlılıkları arasındaki ilişkiyi konu almaktadır. Bu ilişkiyi inceleyen çalışmaların karma sonuçlar ortaya çıkardığı görülmektedir (Mallinckrodt ve Mizerski, 2007; Robertson ve Rossiter, 1974; Ross, Campbell, Wright, Huston, Rice ve Turk 1984; Rozendaal, Buijzen ve Valkenburg, 2009). Robertson ve Rossiter (1974) reklamın taşıdığı niyeti anlama ile reklamı yapılan ürüne arzu duyma arasında negatif bir ilişkiyi ortaya koymasına karşın, diğer çalışmalar böyle bir ampirik ilişki çıkaramamıştır (Mallinckrodt & Mizerski, 2007; Ross ve diğerleri, 1984).

Diğer boyut ise bir savunma olarak reklam okuryazarlığının etkinliğine ilişkin çocukların reklamlara olan duyarlılığını azaltmada reklamcılıkla ilgili bilgileri artırmayı amaçlayan müdahalelerin etkinliğine odaklanmaktadır (Christenson, 1982; Feshbach, Feshbach ve Cohen, 1982). Livingstone ve Helsper (2006), çocukların yaşı ile reklama verdikleri tepkiler arasındaki ilişkiye dair ampirik kanıtların, daha yüksek düzeyde reklam okuryazarlığına sahip olduğu varsayılan daha büyük yaşta çocukların reklam etkilerine daha az duyarlı olduğu inancını desteklemediğini göstermiştir. Diğer bir deyişle, reklam okuryazarlığındaki artışın, reklamın etkilerini azaltmayı sağlayacağına dair çok az kanıt bulunmaktadır.

Hoek, Rozendaal, van Schie ve Buijzen (2020) çocukların reklam okuryazarlığı uygulamalarını değerlendirebilmek için bir reklam okuryazarlığı faaliyet ölçeği (ALAT) geliştirmişlerdir. Bunun için birbirini takip eden üç aşamalı bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Çalışma kapsamında 10-12 yaş aralığındaki 24 çocuğun katıldığı araştırmanın ilk aşamasında, 'reklam' ve 'haber' olmak üzere iki farklı kategoriye ilişkin kelimeler ardışık olarak verilmiştir. Yine 10-12 yaş aralığındaki farklı 38 çocuğun katıldığı araştırmanın ikinci aşamasında, reklam veya haberlerle ilgili hikâyeler sunulmuştur. Üçüncü aşamada ise 7-13 yaş aralığındaki 114 çocuğa güncel TV reklam filmleri ve haber yayınları izlettirilerek öncekine benzer bir deney tasarlanmıştır. Sonuçlara göre, geliştirilen ölçeğin sınırlı bir yapısal geçerliliği olmasına rağmen, kestirimsel geçerliliği güçlü, uygulanabilir ve güvenilir bir ölçüm aracı olduğu anlaşılmıştır.

An ve diğerleri (2014) Seul'da devlete bağlı bir ilkokulda eğitim gören ikinci ve üçüncü sınıfta eğitim gören 129 öğrenci üzerine araştırma yapmıştır. Araştırmada reklam okuryazarlığının etkililiği ile reklama yönelik şüphe arasında aracı değişken olarak reklamın farkındalığı incelenmeye çalışılmıştır. Deney grubu için rastgele içlerinden seçilen 66 öğrenci, reklam okuryazarlığı eğitimi kapsamında bir oyun reklama tabi tutulurken, diğer kontrol grubuna alınan 63 öğrenci oyun reklama maruz kalmadan bilimsel bir oyun oynadılar. Araştırmadan alınan sonuçlar, reklam okuryazarlığı eğitimi olmadan çocukların üçte birinin, oyun reklamı bir reklam türü olarak farkına varamadıklarını göstermektedir. Reklam okuryazarlığı eğitimi alan çocukların ise farkındalığını önemli ölçüde artırdıkları keşfedilmiştir.

Spielvogel ve Terlutter (2013) fiziki görünüş (vücut şekli algısı, özsayı) ile yeme alışkanlıklarına ilişkin değişkenlerin (yemek seçimi, yemeklere gösterilen tutum, ebeveynlerin yemeklere gösterdiği tutum) dikkatini gıda reklamlarına veren çocuklardaki reklam okuryazarlığını geliştirmedeki rolünü incelemişlerdir. Yaşları 7 ile 11 arasında değişen 249 çocuğa yapılan anket araştırmasında özsayı ve yemeğe yönelik tutum, reklam okuryazarlığını doğrudan etkileyen faktörler olarak tanımlanmıştır.

O'Donohoe ve Tynan (1998) yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ile yaptıkları çalışmada yaşları 18-24 arasında değişen gençlere farklı sektörlerden reklam filmleri izlettirilmiştir. Araştırmaya katılan gençlerin metin içerisindeki ticari iletileri kolayca anlayabildiklerini ve diğer hedef gruplarına göre reklam iletilerini çok daha iyi çözümleyebildiklerini ifade etmişlerdir. Gençlerin iyi bir reklam okuryazarı olduklarını belirterek 'yetkin tüketiciler' ve 'gündelik ehiller' olmak üzere iki farklı grupta nitelendirmişlerdir.

3. Materyal ve Metot

Tüketicilerin sahip oldukları reklam okuryazarlığı düzeylerine göre reklamlara verdikleri tepkinin incelendiği bu araştırma betimsel ve ilişkisel bir karaktere sahiptir. Bu bölümde araştırmanın amacı ve önemi, yöntemi, araştırmanın kapsamı ve sınırlılıkları, veri toplama süreci ve araştırmadan elde edilen bulgular açıklanmıştır.

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

İnsanlar, günlük yaşantıları içinde birbirinden farklı koşullarda, farklı şeffaflık düzeylerindeki çeşitli mecralar aracılığıyla ikna edici iletiler ile bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde karşı karşıya kalmaktadır. İçinde bulunduğumuz karmaşık medya ortamı içerisinde farklı medya türlerinin de birbiri içine girmesi, tüm tüketici grupları için daha fazla zorluk yaşamasına neden olmaktadır. Hangi işle uğraşılıyor olursa olsun, sosyal hayatları içinde doğrudan bir mecra ile temasa geçmese bile dolaylı da olsa insanların reklam veya benzeri pazarlama iletişimi mesajlarından kaçması mümkün olamamaktadır. Pek çok marka, ürünü ve/veya hizmeti ile ilgili tüketiciyi düşünsel, duyuşsal ve/veya davranışsal açıdan kendi lehine yönlendirirken, tüketiciler ise çeşitli ikna teknikleri altında reklamda verilerek istenen mesajı kendine göre değerlendirmeye çalışmaktadır. Bu çalışma, bireylerin reklam okuryazarlığı konusunda kendilerinin farkında olması, reklamverenlerin tüketicilerin reklam okuryazarlık seviyelerini bilerek ona göre reklam mesajlarını tasarlaması açısından önem taşımaktadır.

Bu çalışmanın temel amacı Malmelin'in (2010) ortaya çıkardığı dört boyutlu reklam okuryazarlığı modelinden hareketle, öncelikle araştırmaya katılan tüketicilerin reklam okuryazarlık düzeylerini/boyutlarını belirlemektir. Çalışmada katılımcıların reklam okuryazarlık düzeyleri tespit edilerek, sahip oldukları reklam okuryazarlık boyutlarının rasyonel ve duygusal reklama yönelik tutumlarının ne yönde değiştiğini ölçümlemek ve incelemek amaçlanmaktadır. Tüketicilerin sahip oldukları reklam okuryazarlığı düzeyleri arasındaki farklılıkların reklamı anlama ve reklama gösterdikleri tutum üzerinde nasıl bir farklılık yarattığı sorusuna yanıt aranmaktadır. Bu araştırmayı farklı kılan iki noktadan bir tanesi, literatürün genel taraması yapıldığında reklam okuryazarlığı ile ilgili çalışmaların ağırlıklı çocuk gruplarına yapılmasına karşın, bu çalışmada demografik olarak heterojen tüketici kitlesine yapılacak olmasıdır. Bir diğer nokta ise daha önce yapılmamış olan reklam okuryazarlığı düzeyine göre rasyonel ve duygusal odaklı mesaj veren reklam çalışmalarına karşı tutumların nasıl olduğunu, bu tutumların reklam okuryazarlığı boyutlarına göre değişip değişmediğinin ölçülmesidir. Bu yönüyle çalışma, Türkiye özelinde literatürdeki bu boşluğu dolduran ilk çalışmalardan biridir.

3.2. Araştırmanın Yöntemi, Modeli ve Veri Toplama Aracı

Çalışma kapsamında nicel araştırma yöntemi altında, tüketicilerin reklam okuryazarlık düzeylerini tespit edebilmek ve bu düzeylere göre tüketicilerin rasyonel ve duygusal reklamlara yönelik tutumlarını ölçümlemek için saha araştırmasına başvurulmuş ve anket tekniği uygulanmıştır. Saha araştırması, laboratuvar veya deneysel alanları kullanmanın aksine doğrudan olayın gerçekleştiği gerçek ortamlardan ve yaşamın içinden kişilerden sistematik ve kanıtlanabilir biçimde verilerin elde edilmesi yöntemidir. Sorun olarak belirlenen bir konuda somut ve doğru verilere erişebilmek için doğal koşullarda anket, gözlem, görüşme vasıtasıyla tutumları saptamaya yönelik olarak uygulanabilmektedir. Saha araştırması; keşfedici, betimleyici, açıklayıcı veya nedensellik ilişkisi kurmaya yönelik amaçlar için yapılabilmektedir (Bulduklı ve Yılmaz, 2021: 126-127).

Bu doğrultuda çalışmada araştırmaya katılan insanların reklam okuryazarlık düzeylerini belirlemek ve durumun/olgunun ayrıntılı resmini ortaya çıkarmak açısından betimleyici araştırma, rasyonel ve duygusal reklamlara yönelik tutumların hangi reklam okuryazarlığı düzeylerine göre değiştiğini test etmek ve değişkenler arasındaki nedensel ilişkileri ortaya çıkarmak için açıklayıcı araştırma tasarımı (Gürbüz ve Şahin, 2018: 101-102) hareket edilmiştir. Hipotezler aracılığıyla sınanan modelin, reklam okuryazarlığı düzeyleri özelinde rasyonel ve duygusal reklamlara yönelik tutumların nasıl gerçekleştiğini açıklamaya aday olmasından ötürü amacına yönelik deneme modeli altında değerlendirilmesi söz konusudur. Karasar (2009: 87) deneme modelini "neden sonuç ilişkilerini belirlemek üzere doğrudan araştırmacının kontrolü altında, gözlenmek istenen verilerin üretildiği araştırma modeli" şeklinde açıklamıştır. Deneylerin nedeni ortaya çıkarması açısından yapılan araştırma açıklayıcı amaca daha uygundur (Babbie, 2008: 246). Bu çalışmada temel olarak tüketicileri etkileyeceği düşünülen rasyonel ve duygusal reklam türü tasarlanarak, bunun reklam okuryazarlığı düzeyleri özelinde nasıl bir sonuç ortaya çıkartacağı sınanmıştır.

Gerekli verileri istatistiksel analize uygun olarak toplayabilmek için en uygun teknik olan anket formu, veri toplama aracı olarak kullanılmıştır. Anket formu, genel itibarıyla üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Malmelin'in (2010) literatüre kazandırdığı dört boyutlu reklam okuryazarlığı modeli referans alınarak bilgi okuryazarlığı, estetik okuryazarlığı, retorik okuryazarlığı ve promosyonel okuryazarlığı düzeylerine göre 28 soruluk, likert tipi (5'li ölçekli) bir reklam okuryazarlık ölçeği geliştirilmiştir. Aynı zamanda bu ilk bölüm için Rozendaal ve diğerlerinin (2016) ölçeğinden yararlanılmıştır. Anketin ikinci bölümünde araştırmaya

katılanlara basılı olmak üzere bir rasyonel ve bir duygusal reklam gösterilmiş ve tüketicilerin reklamlara yönelik tutumlarını ölçümlemek için Kemp, Bui ve Chapa (2012) ile Khan ve Sindu'nun (2015) geliştirdikleri reklam tutum ölçeklerinden faydalanılmıştır. Bu bölümdeki sorular bir önceki bölümdeki sorular gibi likert tipi olmakla beraber, reklamın içeriğine ve gördükten sonra nasıl hissettiğine yönelik iki aşamalı olarak yöneltilmiştir. Anketin üçüncü bölümü ise demografik faktörler altında cinsiyet, yaş, eğitim seviyesi, çalışma durumu ve gelir düzeyi incelenmektedir.

Anketin ilk bölümünü teşkil eden reklam okuryazarlığı ölçeğine ilişkin ifadeler, Malmelin'in (2010) dört boyutlu reklam okuryazarlığı modelinden hareket edilerek araştırmacı tarafından üretilmiştir. İlk bölümün ölçeği doğrudan bir anketin uyarlaması olmaması ve bir modelin anket ölçeğine dönüştürülmesi söz konusu olduğu için pilot uygulama yapılmıştır. Ölçeklerin güvenilirliğini ve ifadelerin anlaşılıp anlaşılmadığını anlamak amacıyla 33 kişiyle pilot çalışma gerçekleştirilmiştir. Geliştirilen 28 soruluk reklam okuryazarlığına ilişkin ifadelerin yanıtlanması istenmiştir. Öncelikle bu pilot çalışması bağlamında kullanılan ölçeklerin güvenilirlik analizi için ölçeklere ait "Cronbach Alfa" iç tutarlılık katsayılarına bakılmış ve 0,936 olarak bulunmuştur. Çıkan bu sonuç ölçeğin yüksek derecede güvenilir düzeye sahip olduğunu ve anketin aynı şekilde devam edebileceğini göstermiştir.

Çalışmada veri toplama süreci sırasıyla reklamların tasarlanması, reklamların ön testi, anketin hazırlanması, pilot uygulama ve ana deneyin uygulanması şeklinde gerçekleşmiştir. Maddeler içi ölçeklerden elde edilen basıklık ve çarpıklık (Skewness ve Kurtosis) değerlerinin +3 ile -3 arasında olması normal dağılım için yeterli görülmektedir (Güriş ve Astar, 2015: 179). Elde edilen veriler SPSS 24.0 paket programında; reklam okuryazarlığı ölçeği için faktör analizi yapılırken, puanların kategorik değişkenlere göre farklılık gösterme durumu bağımsız örneklem t-testi ve tek yönlü varyans testi (one-way ANOVA) ile analiz edilmiştir. Tüketicilerdeki reklam okuryazarlığının boyutlarının, rasyonel ve duygusal reklamlara yönelik gösterilen tutum üzerindeki etkisi için ise regresyon analizine başvurulmuştur.

3.3. Araştırma Kümesi ve Örneklemi

Çalışmanın ana konusu, araştırmaya katılan tüketicilerin Malmelin'in (2010) dört boyutlu reklam okuryazarlığı modeli kapsamında hangi reklam okuryazarlığı düzeyinde olduğu ve rasyonel ile duygusal reklama gösterilen tutumun tespit edilen reklam okuryazarlık düzeylerine göre nasıl bir değişim yarattığıdır. Araştırmanın evrenini, hayatında çeşitli şekillerde reklam iletilerine maruz kalmış, Türkiye'deki tüm tüketici kitlesi oluşturmaktadır. Araştırmaya dâhil edilen katılımcılar, seçkisiz olmayan örnekleme yöntemlerinden uygun veya elverişli (convenience) olarak da ifade edilen örnekleme yöntemi ile seçilmiştir. Zaman, para ve işgücü açısından var olan sınırlılıklar nedeniyle örneklemin kolay ulaşılabilir ve uygulama yapılabilir birimlerden seçilmek istenmesi uygun/elverişli örnekleme yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Elverişli örneklemede araştırmacı, hali hazırda var olan öğeler içerisinde yeterli sayıda öğeyi örneklem olarak belirleyebilmektedir (Tutar ve Erdem, 2020: 261). Araştırmaya ait soru formu, 15 Aralık 2021 – 15 Ocak 2022 tarihleri arasında, çevrimiçi ortamda, Google Formlar üzerinden, 271 tüketiciye ulaşılmıştır. Araştırma kapsamına dâhil olan 271 kişi, bu araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır.

3.4. Uyarın Tasarımı

Araştırmanın amacını gerçekleştirebilmek ve ortaya koyulan hipotezleri test etmek amacıyla uyarılara ihtiyaç duyulmuş, bu doğrultuda iki farklı basın reklamı tasarlanmıştır. Reklamların tasarım aşaması ise öncelikle hem kadına hem de erkeğe, farklı demografik özelliklere hitap edebilecek bir ürün kategorisinin ve katılımcıların mevcut marka deneyimlerinden etkilenmesini engellemek için gerçekte mevcut olmayan, kimsenin bilmediği bir ürünün/markanın belirlenmesi ile başlamıştır. Ürün kategorisinin belirtilen kriterler çerçevesinde en uygun ürün olarak "kahve" olmasına karar verildikten sonra, rasyonel ve duygusal olarak tanımlanan reklam kategorilerine uyan görsel ve sözel unsurlar yardımıyla aynı ürüne ait iki farklı reklam tasarlanmıştır.

Reklamları tasarlama aşamasında, profesyonel grafiker ve metin yazarından yardım alınmıştır. Araştırma kapsamında tasarlanan ve sınanmak istenen basın reklamlarının uygun olduğuna karar vermek amacıyla reklamcılık alanındaki bir akademisyenden ve sektördeki profesyonelden oluşan uzman görüşüne başvurularak, reklamların araştırma sürecinde kullanılması konusunda onay alınmıştır. Araştırmada kullanılacak reklamlar ön testten geçmesiyle hazır olduğuna kanaat getirildikten sonra, tüketicinin bu reklamlar hakkında tepkilerini toparlayacak aracın oluşturulması aşamasına geçilmiştir.

Araştırmada rasyonel ve duygusal olmak üzere katılımcılara gösterilen 2 adet basılı reklam aşağıdaki şu kriterlere göre tasarlanmış ve uygulanmıştır:

- İki reklam, aynı ürün kategorisindeki bir ürünü sunmaktadır. Dolayısıyla, her iki reklamda ‘kahve’ ürünü geçmektedir.
- Türk tüketicilere uygulanacağı için her iki reklamda Türkçe dil yazılmıştır.
- Araştırmanın konusu gereği aynı ürün reklamlardan biri rasyonel, diğeri duygusal çekicilikli sunulmuştur. Reklamlar tasarlanırken reklam mesajlarını ‘bilgisel (rasyonel)’ ve ‘dönüşümsel (duygusal)’ olarak iki kategoride toplayan Cutler, Thomas ve Rao (2000) görüşlerinden hareket edilmiştir. Bilgisel reklamcılık, tüketicilere reklamı yapılan ürünle ilgili, gerçeklere dayanan, anlamlı bilgiler sunarken; dönüşümsel reklamcılık ise çeşitli psikolojik unsurlarla, tüketicilerin markaya duygusal olarak yaklaşmalarını sağlamaktadır (Cutler ve diğerleri, 2000: 69).
- Her iki reklamda örneklem grubu tarafından her hangi bir şekilde duyulmamış ve bilinmeyen bir ürüne yer verilmiştir.

3.5. Araştırmanın Sınırlılıkları ve Hipotezleri

Bu çalışmanın sınırlılıklarından ilki, araştırmadaki çalışma evreninin; heterojen, farklı özelliklere sahip tüketici kitlesinden seçilmesinden ötürü, test edilecek reklamın farklı demografik gruba hitap etmesini gerektiren bir ürün kategorisinden seçilmiş olmasıdır. Seçilen ürün kategorisinin hem kadına hem de erkeğe hitap edecek bir ürün olmasına da dikkat edilmiştir. Çalışma kapsamında gerçekleştirilen modelin elverişli örnekleme yöntemiyle seçilen kısıtlı sayıda katılımcıyla, belirli bir zaman aralığında, çevrim içi ortamda Google Formlar üzerinden yapılması bir diğer sınırlılıktır. Bu sebeple elde edilecek bulguların tüm Türkiye’ye ve tüm ürün kategorilerine genellenebilmesi mümkün olmamaktadır.

Tüketicilerin sahip oldukları kategorisel marka bilgilerine bağlı olarak mevcut deneyimleri ile oluşan tutumlarından etkilenme olasılığının önüne geçmek amacıyla gerçekte var olmayan ürünün basın reklamı, bilinmeyen bir logo ile tasarlanmıştır. Bilinen bir ürünün reklamda kullanılmasıyla oluşabilecek yanlışlık engellenirken, katılımcıların gerçekte olduğundan daha farklı bir şekilde cevap vermiş olabilecekleri de, sonuçları değerlendirirken gözden kaçmamalıdır. Araştırma kapsamında kullanılan reklamlarla ilgili bir diğer kısıt, sadece basın için tasarlanmış olmalarıdır.

Bu sınırlılık çerçevesinde hipotezler aşağıdaki gibi belirlenmiştir:

H1: Tüketicilerin reklam okuryazarlığı düzeyleri ile cinsiyet grupları arasında anlamlı bir fark vardır.

H2: Tüketicilerin reklam okuryazarlığı düzeyleri ile eğitim durumları arasında anlamlı bir fark vardır.

H3: Tüketicilerin reklam okuryazarlığı düzeyleri ile yaş grupları arasında anlamlı bir fark vardır.

H4: Tüketicilerin reklam okuryazarlığı düzeyleri ile gelir düzeyleri arasında anlamlı bir fark vardır.

Stafford ve Day (1995) reklamcılıktaki geleneksel bakış doğrultusunda belirli bir reklam çekiciliğinin, reklamı yapılan ürüne yönelik tutum üzerinde belli bir etki oluşturduğunu belirtmektedirler. Reklamlara yönelik olumlu bir tutum oluşmasında duygusal çekiciliğin daha etkili olduğu ortaya çıkmaktadır (Khan ve Shindu, 2015). Yine pek çok çalışmada duygusal içerikli reklamların olumlu tutumun ortaya çıkmasına destek verdiği belirtilmektedir (Panda, Panda ve Mishra, 2013: 18).

H5a: Tüketicilerdeki reklam okuryazarlığının bilgisel boyutunun, rasyonel reklamlara gösterilen tutum üzerindeki etkisi anlamlıdır.

H5b: Tüketicilerdeki reklam okuryazarlığının retoriksel boyutunun, rasyonel reklamlara gösterilen tutum üzerindeki etkisi anlamlıdır.

H5c: Tüketicilerdeki reklam okuryazarlığının görsel boyutunun, rasyonel reklamlara gösterilen tutum üzerindeki etkisi anlamlıdır.

H5d: Tüketicilerdeki reklam okuryazarlığının promosyonel boyutunun, rasyonel reklamlara gösterilen tutum üzerindeki etkisi anlamlıdır.

H6a: Tüketicilerdeki reklam okuryazarlığının bilgisel boyutunun, duygusal reklamlara gösterilen tutum üzerindeki etkisi anlamlıdır.

H6b: Tüketicilerdeki reklam okuryazarlığının retoriksel boyutunun, duygusal reklamlara gösterilen tutum üzerindeki etkisi anlamlıdır.

H6c: Tüketicilerdeki reklam okuryazarlığının görsel boyutunun, duygusal reklamlara gösterilen tutum üzerindeki etkisi anlamlıdır.

H6d: Tüketicilerdeki reklam okuryazarlığının promosyonel boyutunun, duygusal reklamlara gösterilen tutum üzerindeki etkisi anlamlıdır.

4. Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde, araştırmadan elde edilen bulguların, literatür çerçevesinde değerlendirilmesi yapılmıştır. Ortaya çıkan veriler, tanımlayıcı istatistik bulgular ve araştırma hipotezlerine ilişkin çıkarımsal bulgular çatısı altında değerlendirilmiştir.

Araştırma örnekleminin demografik özellikleri incelendiğinde, cinsiyet oranları arasında %71,6 ile kadın tüketicilerin ağırlıklı yer aldığı, lisans düzeyinde eğitim alan tüketicilerin, toplam katılımcılar içerisinde %31,7'lik kısmını oluşturduğu gözlemlenmektedir (Tablo 1). Frekansı en yüksek olan yaş aralığının %59,4 oranla 19-29 arası grubu oluştururken, meslek gruplarına göre ise tüketicilerin neredeyse yarısının öğrenci olduğu ön plana çıkmaktadır. Araştırmaya katılan bireylerin %80,4'ü düzenli bir gelire sahip olanları kapsarken, ortalama hane gelir seviyesi 2.500 – 5.000 TL arası olanlar, katılımcıların %22,5'ine karşılık gelmektedir.

Tablo 1. Araştırma Örneklemine Ait Demografik Veriler

DEĞİŞKENLER		n	%	DEĞİŞKENLER		n	%
CİNSİYET	Kadın	194	71.6	YAŞ	18 ve altı	27	10.0
	Erkek	77	28.4		19-29	161	59.4
EĞİTİM DURUMU	Lise ve altı	63	24.7		30-39	41	15.1
	Ön Lisans	68	25.1		40 ve üzeri	42	15.5
	Lisans	86	31.7		Düzenli bir gelirim yok	53	19.6
	Lisansüstü	54	19.9		2.500'den düşük	24	8.9
MESLEK	Özel sektör çalışanı	91	33.6	2.500-5.000	61	22.5	
	Kamu çalışanı	4	1.5	5.001-7.500	47	17.3	
	Her hangi bir işte çalışmıyorum	19	7.0	7.501-10.000	29	10.7	
	Serbest meslek	9	3.3	10.000'den yüksek	57	21.0	
	Öğrenci	130	48.0				
	Diğer	18	6.6				

Tablo 2'de araştırmaya katılan bireylerin şu ana kadar her hangi bir ürün ve/veya hizmeti satın alma kararlarında, maruz kaldıkları reklamların ne düzeyde etkili olduklarına dair dağılımı gösterilmektedir. Bu dağılım içerisinde 'bazen etkiler' diyenlerin, örneklem grubun %59,8'ini oluşturduğu gözlemlenmektedir. Bu tablo genel olarak araştırmaya katılan insanların karar alma süreçlerinde isteyerek veya istemeyerek karşılaştıkları reklam mesajlarından etkilendiklerini açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Tablo 2. Reklamların Araştırmaya Katılanların Satın Alma Kararını Etkileme Düzeyinin Dağılımı

Sizce reklamlar bir ürünü/hizmeti satın alma kararınızı doğrudan/dolaylı olarak etkiler mi?	Frekans (n=271)	Yüzde (%)
Hiçbir zaman etkilemez	9	3,30
Pek etkilemez	35	12,90
Bu konuda kararsızım	21	7,70
Bazen etkiler	162	59,80
Her zaman etkiler	44	16,20

Reklamların araştırmaya katılan örneklem grubun her hangi bir ürün/hizmete yönelik algısını etkileme düzeyini incelemek için Tablo 3'e bakmak gerekmektedir. Bu dağılım içerisinde 'bazen etkiler' diyenlerin, örneklem grubun %59,4'ünü oluşturduğu gözlemlenmektedir. Bu tablo, araştırmaya katılan insanların ürün/hizmete yönelik algısını etkileme düzeylerinin her hangi bir şekilde aralıklı karşılaştıkları reklamlar sayesinde

değişebildiğini ve o ürünle ilgili beklentilerinin farklılaşabileceğini gözler önüne sermektedir. Ayrıca reklamların, ürün/hizmet algısını ne derece etkilediğine yönelik elde edilen bulguların, bir önceki satın alma kararını etkileme düzeyinin dağılımındaki bulgularla paralellik gösterdiği söylenebilir.

Tablo 3. Reklamların Araştırmaya Katılanların Ürün/Hizmet Algısını Etkileme Düzeyinin Dağılımı

	Frekans (n=271)	Yüzdeler (%)
Sizce reklamlar bir ürün/hizmet kalitesi hakkındaki algınızı/beklentinizi doğrudan/dolaylı olarak etkiler mi?		
Hiçbir zaman etkilemez	16	5,90
Pek etkilemez	31	11,40
Bu konuda kararsızım	22	8,10
Bazen etkiler	161	59,40
Her zaman etkiler	41	15,10

Her hangi bir ürünle ilgili reklam mesajına maruz kaldıktan sonra satın alma durumlarını incelediğimizde araştırmaya katılanların %60,9'u satın alma eylemine girerken, geriye kalan %39,1'lik kesim satın alma faaliyetinde bulunmamıştır (Tablo 4). Elde edilen bu bulgular, özellikle Tablo 2'deki reklamların araştırmaya katılanlar açısından satın alma kararını ne şekilde etkilediğini gösteren bulgularla önemli ölçüde örtüşmektedir.

Tablo 4. Örneklem Grubun Maruz Kaldığı Reklamlardan Sonra Ürün/Hizmet Satın Alma Durumunun Dağılımı

	Frekans (n=271)	Yüzdeler (%)
Sadece reklamlarda gördüğünüz için her hangi bir ürün satın aldınız mı?		
Hayır, almadım.	106	39,10
Evet, aldım.	165	60,90

Anket ölçeklerinin her hangi bir araştırmada doğru ve güvenilir bir şekilde uygulanabilmesi için hesaplanan güvenilirlik katsayısının 0,80 ve üzerinde olması, kullanılan ölçeğin yüksek derecede güvenilir olduğunu göstermektedir (Meyers, Well ve Lorch, 2010: 332). Reklam okuryazarlığı ölçeğinden elde edilen verilerin güvenilirliğini ve iç tutarlılığını değerlendirmek üzere, Cronbach's Alpha (α) katsayısı 0,946 olarak bulunmuştur. Güvenilirliğinin yüksek olması ve değişikliğe ihtiyaç duyulmaması gibi nedenlerle, katılımcıların hepsinin cevapları analize dâhil edilmiştir. Seçilen örneklem sayısının yeterli olup olmadığını belirlemek için ölçeğin Kaiser-Meyer-Olkin ve Bartlett's Test of Sphericity testleri yapılmıştır. KMO değeri 0,948 ve Bartlett's değeri 4863,892 (df=378; sig=0.000) anlamlı çıkmıştır. Bu değerlere göre 271 kişilik örneklem, araştırma için yeterlidir. Aynı zamanda Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) 0,60 üzerinde bir değeri (0,948) karşılaması ve Bartlett's Testinin de yeterli düzeyde çıkması, verilerin faktör analizine uygun olduğu anlamına gelmektedir.

Çalışma kapsamında hazırlanan ve uygulanan anket açısından araştırmaya katılanlardan alınan verilere göre yapılan faktör analizi sonucunda dört faktör boyutu tespit edilmiştir. Bu faktörler, Malmelin'in (2010) reklam okuryazarlığına yönelik ortaya koyduğu dört boyutla aynı şekilde adlandırılmıştır. Buna göre birinci faktör olarak bilgi odaklı okuryazarlık ($\alpha = ,788$); ikinci faktör, retoriksel okuryazarlık ($\alpha = ,918$); üçüncü faktör, görsel/estetik okuryazarlık ($\alpha = ,738$) ve dördüncü faktör ise promosyonel okuryazarlık ($\alpha = ,897$) olarak sıralanmaktadır (Tablo 5).

Araştırmaya katılan örneklemin, sosyo-demografik özelliklerine göre reklam okuryazarlığı boyutlarının farklılaşp farklılaşmadığının belirlenmesine yönelik yürütülen testler ve ulaşılan bulgular değerlendirilmiştir (Tablo 6). Bağımsız Örneklem T Testi ve Tek Yönlü ANOVA analizi verilerine göre, araştırmaya katılanların yaşları ve gelir durumları ile reklam okuryazarlığı faktör boyutları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark tespit edilememiştir ($p>0,05$). Buna karşılık, reklam okuryazarlığı boyutları ile araştırma örnekleminin cinsiyet ve eğitim durumları ile arasında anlamlı bir fark bulunmuştur ($p<0,05$).

Tablo 5. Reklam Okuryazarlığına Ait Açıklayıcı Faktör Analizi Bulguları

Faktörler	Değişkenler	Ort.	Faktör Yüklere	Açıklanan Varyans	Öz Değer	Cronbach's Alpha
Bilgisel Reklam Okuryazarlığı	Reklamın iyi bir bilgi kaynağı olduğunu düşünüyorum.	3,59	,688	45.685	12.792	,788
	Reklamlarda sunulan iddiaları araştırırım.	3,52	,454			
	Reklamlarda yer verilen mesajları doğrudan kabul etmem.	4,15	,713			
	Reklamlarda ürünler arası karşılaştırma yaparım.	4,22	,592			
	Genellikle reklamlara hemen güvenmem.	4,15	,782			
	Reklamlarda her gördüğüm şeye inanmam.	4,36	,767			
	Kullanmak istediğim ürünleri/hizmetleri reklamlardan edindiğim bilgiler ışığında seçerim.	3,10	,639			
	Kullanmak istediğim ürün/hizmetle ilgili reklamı izledikten sonra o ürünün/hizmetin içeriğini araştırırım.	4,10	,563			
Retoriksel Reklam Okuryazarlığı	Reklamın bireyleri nasıl etkilediği konusunda yeterliliğe sahibim.	4,06	,677	6.796	1.903	,918
	Reklamlarda verilen mesajları anlama/çözümleme becerisine sahibim.	4,33	,802			
	Reklamlar ürünle ilgili popülerlik, prestij, arkadaşlık gibi olumlu duygular yaratarak izleyiciyi ikna etme niyeti taşır.	4,39	,553			
	Reklamlarda kullanılan kelimeler, insanların ürünleri satın alması için özel olarak seçilir ve kullanılır.	4,52	,646			
	Reklamlarda verilen mesajlara eleştirel bir bakış açısıyla bakarım.	4,13	,613			
	Yapılan reklamın kimleri hedef aldığını bilirim.	4,23	,759			
	Reklamlarda yer alan mesajların doğruluğuna ve yanlışlığına karar verebilirim.	4,20	,802			
	Reklamlarda verilmek istenen mesajı anladığımı düşünüyorum.	4,35	,745			
Görsel/Estetik Reklam Okuryazarlığı	Reklamları, verdiği bilgiden daha çok görsel açıdan değerlendiririm.	3,39	,747	4.873	1,364	,738
	Reklamlara daha fazla ilgi duyulması için görselde yaratıcılık ön plana çıkarılmaktadır.	4,38	,523			
	Reklamda görselin farklı kullanımı mesajın anlamını da değiştirmektedir.	4,22	,505			
	Reklamın çoğu eğlendirmek amaçlı yapılıdır.	2,50	,824			
	Reklamlardaki görsel estetiğin ön plana çıkmasıyla ürünler/hizmetler gerçek hallerine göre abartılmaktadır.	4,06	,539			
	Reklamlarda kullanılan görseller insanların ürünleri satın alması için özel olarak seçilir ve kullanılır.	4,44	,637			
Promosyonel Reklam Okuryazarlığı	Reklam aracılığıyla üretilen tüketim kültürü, marka bağımlılığı vb. değerlerin farkına varırım.	4,20	,584	4.124	1.155	,897
	Reklamlar, tüketicilerin ihtiyaçları olmayan ürünleri satın almalarını etkiler.	4,19	,563			
	Dizelerde ya da filmlerde bir markanın kullanıldığı sahnelerin farkına varırım.	4,39	,604			
	Tüketicilerin tutum, algı ve davranışlarını değiştirmek için farklı mecralarda kullanılan taktikleri anlayabiliyorum.	4,20	,796			
	Kitle iletişim araçlarında yapılan gizli reklamları fark ederim.	4,15	,811			
	Ürünler/hizmetler ile ilgili reklamların kitle iletişim araçlarının yanında diğer iletişim faaliyetleriyle (sponsorluk, ürün yerleştirme, marka içerikleri, vb.) de karşımıza çıktığının bilincindeyim.	4,41	,749			

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy: 0,948; Approx. Chi-Square: 4863,892; Barlett's Test of Sphericity: 0,000; Extraction Method: Principal Components Rotation Method: Varimax Açıklanan Varyans Toplamı: 61,478

Tablo 6. Demografik Değişkenlere Göre Araştırma Örnekleminin Reklam Okuryazarlığı Boyutları

Demografik Faktörler	Reklam Okuryazarlığı Faktör Boyutları			
	Bilgisel <i>p</i> Anlamlılık	Retoriksel <i>p</i> Anlamlılık	Görsel/Estetik <i>p</i> Anlamlılık	Promosyonel <i>p</i> Anlamlılık
Cinsiyet	,001	,005	,019	,001
Yaş	,282	,672	,523	,457
Eğitim Durumu	,014	,001	,027	,014
Gelir Durumu	,344	,244	,690	,147

Araştırmadaki örneklemin sahip oldukları reklam okuryazarlığı boyutlarının, her hangi bir reklam mesajına maruz kalmasından sonra ürün/hizmet satın alma durumuna göre farklılaşıp farklılaşmadığına bakıldığında, sadece bilgisel okuryazarlık faktörü için sigma (p) değeri $0,000 < 0,05$ ($p=0,026$) olarak bulunmuştur. Buna karşılık retoriksel, görsel ve promosyonel okuryazarlık faktörleri ile satın alma durumu arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde bir farka rastlanmamıştır ($p > 0,05$). Bu verilerden hareketle bilgisel okuryazarlık faktörü ile satın alma durumu arasında anlamlı bir farkın çıkması, katılımcıların satın almaya geçmeden önce izledikleri reklamlar doğrultusunda iddiaları araştırmaya, ürün/hizmet ile ilgili çeşitli bilgiler edinmeye ve/veya karşılaştırma yapmaya meyil ettiklerini işaret etmektedir (Tablo 7).

Tablo 7. Reklama Maruz Kaldıktan Sonra Katılımcıların Satın Alma Durumlarına Göre Reklam Okuryazarlığı Düzeyleri

	Reklama Maruz Kaldıktan Sonra Satın Alma Durumu	N	Ortalama	F	<i>p</i>
Bilgisel Okuryazarlık	Hayır, almadım.	106	3,78	1,645	,026
	Evet, aldım.	165	3,98		
Retoriksel Okuryazarlık	Hayır, almadım.	106	4,26	3,415	,739
	Evet, aldım.	165	4,29		
Görsel/Estetik Okuryazarlık	Hayır, almadım.	106	3,80	1,096	,669
	Evet, aldım.	165	3,85		
Promosyonel Okuryazarlık	Hayır, almadım.	106	4,23	3,624	,666
	Evet, aldım.	165	4,27		

Tablo 8'de bağımlı değişken olarak düşünülen reklamlara (rasyonel ve duygusal reklam) yönelik tutum ile bağımsız değişkenler olarak düşünülen dört boyutlu reklam okuryazarlığı faktörleri (bilgisel, retoriksel, görsel ve promosyonel) arasındaki ilişkilerin tespiti korelasyon analizi ile gerçekleştirilmektedir. Elde edilen verilere göre genel itibarıyla rasyonel ve duygusal reklamlara yönelik tutum ile reklam okuryazarlığının dört boyutu arasında hem %95 hem de %99 anlamlılık seviyesinde bir ilişki olduğu gözlemlenmiştir. Aşağıdaki tablo incelendiğinde aralarındaki en yüksek korelasyonun reklam okuryazarlığı boyutlarından görsel/estetik boyut (+0,296) ve bilgisel boyut (+0,292) ile rasyonel reklama yönelik tutum arasında gerçekleştiği görülmektedir. Bu bulgu değerlendirildiğinde, reklam okuryazarlığının görsel/estetik ve bilgisel boyutu ile rasyonel reklama yönelik tutum arasında pozitif yönlü, orta düzeyde bir ilişki bulunduğu söylenebilir. Tüm bulgular dikkate alındığında, reklam okuryazarlığının tüm boyutlarının reklamlara yönelik tutumu ile pozitif yönlü bir ilişkiye sahip olduğu, yine tüm boyutların duygusal reklama yönelik tutumu ile zayıf düzeyde bir ilişkiye, bilgisel ve

görsel/estetik boyutunun ise rasyonel reklamlara yönelik tutumu ile orta düzeyde bir ilişkiye sahip olduğu görülmektedir. Ayrıca reklam okuryazarlığının retoriksel ve promosyonel boyutunun, sadece duygusal reklama yönelik tutumu arasında istatistiki açıdan anlamlı olmadığı görülmektedir. Fakat çıkan bulguların geneline bakıldığında, reklam okuryazarlığının tüm boyutları ile rasyonel reklama yönelik tutum arasında ve reklam okuryazarlığının bilgisel ve görsel/estetik boyutları ile duygusal reklamlara yönelik tutum arasında anlamlı bir ilişki gözlemlenmektedir.

Tablo 8. Değişkenlere Ait Ortalama Değerler ve Korelasyon Analizi Sonuçları

	Ort.	Bilgisel	Retoriksel	Görsel	Promosyonel	RRT	DYT
Bilgisel	3,9023	1	,703	,659	,692	,292**	,248**
Retoriksel	4,2727		1	,705	,843	,137*	,015
Görsel	3,8309			1	,737	,296**	,199**
Promosyonel	4,2556				1	,213**	,104
RRT	3,1296					1	,669
DYT	3,1254						1

** p< 0,01. * p< 0,05.

Buna ilaveten araştırma hipotezlerini test etmeye yönelik reklam okuryazarlığının söz konusu dört boyutunun, marka tutumu üzerindeki etkisi matematiksel bir modelle açıklanmak üzere regresyon analizi yapılmıştır. Regresyon analizi, bir bağımlı değişken ile bir veya birden fazla sayıda bağımsız değişken arasındaki ilişkinin matematik fonksiyonudur (Wagner, 2010: 73). Bu çalışmada bağımlı değişken olan reklamlara yönelik tutumu, reklam okuryazarlığının dört boyutunun ne oranda anlamlı açıklayıp açıklaymadığını incelenmek için bir tahmin denklemi olan çoklu regresyon analizi uygulanmıştır.

Çoklu regresyon analizi uygulayabilmek için gerekli olan ön şartların her biri test edilmiş ve adım adım ön şartlar onaylanarak analize geçilmiştir. Tablo 9 incelendiğinde, çoklu doğrusal regresyon analizinin ön şartlarından olan çoklu bağlantılılık probleminin olmadığı VIF ve Tolerance değerlerinden anlaşılmaktadır. Zira VIF değerlerinde 10'dan yüksek bir değer ve Tolerance değerleri arasında 0.20'nin altında bir değer olmadığı için bağımsız değişkenler arasında çoklu bağlantılılık problemi olmadığı sonucuna varılmıştır. Öte yandan Durbin-Watson katsayısı (1.871), bağımsız değişkenler ile hata terimleri arasında sorunlu bir ilişki olmadığına yani oto-korelasyon olmadığına işaret etmektedir. Bir bütün olarak değerlendirildiğinde çoklu regresyon modelinin rasyonel reklama yönelik tutumu anlamlı ve bağımlı değişkeni açıklama gücünün %12.5 olduğu gözlemlenmektedir.

Rasyonel reklama gösterilen tutum üzerindeki etkinin sınındığı regresyon modelinin anlamlılığını sınamak için F (ANOVA) testinden yararlanılmıştır. ANOVA göstergeleri incelendiğinde, F test değerinin 10,615 ve bu değere ait sig. (anlamlılık) sütunundaki değer 0,05'den düşük ($p=,000$; $p< 0,05$) olduğu görülmektedir. Bu durum değişkenler arasındaki ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Ortaya çıkan değer anlamlı olduğundan çalışmada yapılan analizin sonuçlarının kullanılabilmesi anlaşılmaktadır. Tablo 9'a göre, reklam okuryazarlığının üç boyutunun (bilgisel, retoriksel ve görsel) sig. (p) değerleri 0,05'ten küçük olduğundan, istatistiksel olarak anlamlı 3 değişken olduğu gözlemlenmektedir. Bu bulgulardan her üç faktörün anlamlı derecede rasyonel reklama yönelik tutumu üzerinde etkili olduğu söylenebilir. Standardize beta katsayılarına bakıldığında, bilgisel okuryazarlıktaki bir birimlik değişim rasyonel reklama gösterilen tutumda 0.277 birimlik pozitif yönde değişime neden olmaktadır ($t=3.222$; $p<0.05$). Dahası görsel okuryazarlıktaki bir birimlik değişim, rasyonel reklama gösterilen tutumda 0.276 birimlik bir pozitif değişimi tetiklemektedir ($t=3.075$; $p<0.05$). Retoriksel okuryazarlık boyutundaki bir birimlik değişim ise rasyonel reklama yönelik tutumda -0.342 birimlik negatif yönde değişime yol açmaktadır ($t=-3.033$; $p<0.05$).

Tablo 9. Rasyonel Reklama Gösterilen Tutumu Etkileyen Bağımsız Değişkenlerin Regresyon Analizi Sonuçları

Standardize olmayan	Standardize		Korelasyonlar			Collinearity Statistics				
	Beta	Std. Hata	Beta	t	p	Zero-order	Partial	Part	Tolerance	VIF
(Constant)	1,453	0,349		4,164	0					
Bilgisel	0,386	0,12	0,277	3,222	,001	0,292	0,194	0,184	0,441	2,267
Retoriksel	-0,431	0,142	-0,342	-3,033	,003	0,137	-0,183	-0,173	0,256	3,912
Görsel-Estetik	0,381	0,124	0,276	3,075	,002	0,296	0,186	0,175	0,405	2,471
Promosyonel	0,129	0,14	0,107	0,923	,357	0,213	0,057	0,053	0,242	4,128

Not: Bağımlı değişken = RRT; R=0.372; R² = 0.125; F=10.615; p=0.000; Durbin-Watson= 1.871.

Duygusal reklama gösterilen tutumu etkileyen bağımsız değişkenlerin regresyon analizinin gösterildiği Tablo 10 incelendiğinde de, VIF ve Tolerance değerlerine göre çoklu doğrusal regresyon analizinin ön şartlarından çoklu bağlantılılık probleminin olmadığı anlaşılmaktadır. Yine Durbin-Watson katsayısına (2.097) bakılarak aynı şekilde bağımsız değişkenler ile hata terimleri arasında sorunlu bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir. Elde edilen veriler doğrultusunda çoklu regresyon modelinin duygusal reklama yönelik tutumu anlamlı ve bağımlı değişkeni açıklama gücünün %12.8 olduğu gözlenmektedir.

Duygusal reklama gösterilen tutum üzerindeki etkinin sınıdığı regresyon modelinin anlamlılığını sınamak için ANOVA göstergeleri incelendiğinde, F test değerinin 10,841 ve bu değere ait sig. (anlamlılık) sütunundaki değer 0,05'den düşük (p=,000; p< 0,05) olduğu görülmekte ve istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Ortaya çıkan değer anlamlı olduğundan çalışmada yapılan analizin sonuçlarının kullanılabilmesi anlaşılmaktadır. Tablo 10'a göre, reklam okuryazarlığının üç boyutunun (bilgisel, retoriksel ve görsel) sig. (p) değerleri 0,05'ten küçük olduğundan, istatistiksel olarak anlamlı 3 değişken olduğu gözlemlenmektedir. Bu bulgulardan her üç faktörün anlamlı derecede duygusal reklama yönelik tutumu üzerinde etkili olduğu söylenebilir. Standardize beta katsayılarına bakıldığında, bilgisayarlı okuryazarlıktaki bir birimlik değişim duygusal reklama gösterilen tutumda 0.382 birimlik pozitif yönde değişime neden olmaktadır (t=4.459; p<0.05). Görsel okuryazarlıktaki bir birimlik değişim, duygusal reklama gösterilen tutumda 0.230 birimlik bir pozitif değişimi tetiklemektedir (t=2.573; p<0.05). Retoriksel okuryazarlık boyutundaki bir birimlik değişim ise duygusal reklama yönelik tutumda -0.474 birimlik negatif yönde değişime yol açmaktadır (t=-4.212; p<0.05).

Tablo 10. Duygusal Reklama Gösterilen Tutumu Etkileyen Bağımsız Değişkenlerin Regresyon Analizi Sonuçları

Standardize olmayan	Standardize		Korelasyonlar			Collinearity Statistics				
	Beta	Std. Hata	Beta	t	p	Zero-order	Partial	Part	Tolerance	VIF
(Constant)	1,953	0,369		5,291	0					
Bilgisel	0,565	0,127	0,382	4,459	,000	0,248	0,264	0,254	0,441	2,267
Retoriksel	-0,633	0,150	-0,474	-4,212	,000	0,015	-0,25	-0,24	0,256	3,912
Görsel-Estetik	0,338	0,131	0,230	2,573	,011	0,199	0,156	0,147	0,405	2,471
Promosyonel	0,089	0,148	0,069	0,598	,550	0,104	0,037	0,034	0,242	4,128

Not: Bağımlı değişken = DRT; R=0.375; R² = 0.128; F=10.841; p=0.000; Durbin-Watson= 2.097.

Araştırmada belirlenen H1, H2, H3, H4, H5 ve H6 ana hipotezlerinin elde edilen bulgular doğrultusunda kabul ya da ret durumları Tablo 11'de gösterilmektedir.

Tablo 11. Hipotez Sonuçları Özet Tablosu

Hipotez No	Hipotez	Sonuç
H1	Tüketicilerin reklam okuryazarlığı düzeyleri ile cinsiyet grupları arasında anlamlı bir fark vardır.	Kabul
H2	Tüketicilerin reklam okuryazarlığı düzeyleri ile eğitim durumları arasında anlamlı bir fark vardır.	Kabul
H3	Tüketicilerin reklam okuryazarlığı düzeyleri ile yaş grupları arasında anlamlı bir fark vardır.	Ret
H4	Tüketicilerin reklam okuryazarlığı düzeyleri ile gelir düzeyleri arasında anlamlı bir fark vardır.	Ret
H5a	Tüketicilerdeki reklam okuryazarlığının bilgisel boyutunun, rasyonel reklamlara gösterilen tutum üzerindeki etkisi anlamlıdır.	Kabul
H5b	Tüketicilerdeki reklam okuryazarlığının retoriksel boyutunun, rasyonel reklamlara gösterilen tutum üzerindeki etkisi anlamlıdır.	Kabul
H5c	Tüketicilerdeki reklam okuryazarlığının görsel boyutunun, rasyonel reklamlara gösterilen tutum üzerindeki etkisi anlamlıdır.	Kabul
H5d	Tüketicilerdeki reklam okuryazarlığının promosyonel boyutunun, rasyonel reklamlara gösterilen tutum üzerindeki etkisi anlamlıdır.	Ret
H6a	Tüketicilerdeki reklam okuryazarlığının bilgisel boyutunun, duygusal reklamlara gösterilen tutum üzerindeki etkisi anlamlıdır.	Kabul
H6b	Tüketicilerdeki reklam okuryazarlığının retoriksel boyutunun, duygusal reklamlara gösterilen tutum üzerindeki etkisi anlamlıdır.	Kabul
H6c	Tüketicilerdeki reklam okuryazarlığının görsel boyutunun, duygusal reklamlara gösterilen tutum üzerindeki etkisi anlamlıdır.	Kabul
H6d	Tüketicilerdeki reklam okuryazarlığının promosyonel boyutunun, duygusal reklamlara gösterilen tutum üzerindeki etkisi anlamlıdır.	Ret

5. Sonuç ve Tartışma

Bu çalışmada reklam okuryazarlığı düzeyinin tüketicilerin rasyonel ve duygusal içerikli reklamlara yönelik tutumu üzerindeki etkisini anlamak amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda literatür incelendiğinde reklam okuryazarlığı için literatürde çeşitli sayıda ve farklı şekillerde araştırma bulunmakla birlikte, reklam okuryazarlığı ile ilgili çalışmalarda genellikle çocuk hedef kitle üzerine deneysel araştırmalar ve derinlemesine görüşme tekniği aracılığıyla, reklamın etkisine yönelik gösterilen duyarlılığın veya reklama yönelik farkındalığın incelendiği, reklam okuryazarlığının reklamlara yönelik tutumuna etkisini araştıran çalışmanın olmadığı gözlemlenmiştir. Araştırmanın bu bağlamda bundan sonra yapılacak çalışmalara rehberlik edebileceği düşünülmektedir.

Söz konusu bu çalışmanın amacı kapsamında, reklam okuryazarlığının modeli ve boyutları için literatür taraması yapıldıktan sonra, tüketicilerin reklam okuryazarlığı düzeylerine göre rasyonel ve duygusal reklamlara tutumu üzerindeki etkilerinin analiz edilebilmesi için özellikle Malmelin'in (2010) literatüre kazandırdığı dört boyutlu reklam okuryazarlığı modelinden hareketle geliştirilen Reklam Okuryazarlığı Ölçeği ile Khan ve Sindhu (2015) tarafından geliştirilen Reklam Tutum Ölçeği temel alınarak bir anket formu geliştirilmiş, bu doğrultuda 271 katılımcı ile gerçekleştirilen anket verileri istatistiksel olarak analiz edilmiştir. Araştırmada reklam okuryazarlığı düzeylerinin tüketicinin markaya yönelik tutumu üzerindeki etkisinin açıklanması amacı kapsamında reklam okuryazarlığının alt boyutları olan bilgisel, retoriksel, görsel/estetik ve promosyonel boyutlarının rasyonel ve duygusal reklamlara ilişkin tutumu ile aralarındaki ilişki incelenmiştir. Araştırmadan elden edilen bulgulara göre, reklam okuryazarlığının boyutlarının her birinin reklamlara tutumu ile pozitif yönlü, anlamlı düzeyde ilişkiye sahip olduğu gözlemlenmiştir. Araştırma sonucunda reklam okuryazarlığı boyutları arasında rasyonel reklama gösterilen tutum ile diğerlerine göre en yüksek düzeyde ilişkiye sahip boyutun görsel boyut, ikinci en yüksek düzeyde ilişkiye sahip boyutun bilgisel boyut olduğu,

bunları sırasıyla promosyonel boyut ve retoriksel boyutun takip ettiği görülmektedir. Reklam okuryazarlığının promosyonel ve retoriksel boyutu ile duygusal reklama gösterilen tutum arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanmazken, bilgisel boyut ile duygusal reklama yönelik tutum arasında orta düzeyde; görsel boyut ile zayıf yönde, anlamlı bir ilişki ortaya çıkmıştır. Reklam okuryazarlığının bilgisel boyutunun, diğer boyutlarla karşılaştırıldığında her iki reklama yönelik tutum ile daha yüksek düzeyde ilişkiye sahip olması, karşılaşılan reklamın mesajı ister rasyonel ister duygusal odaklı olsun, bireylerin reklamlarda ürünle ilgili bilgiyi içeren mesajın doğruluğunu edinmek istediğini ve bu içeriği sorgulayıcı bir şekilde ele aldığını gösterir nitelikte olduğu ifade edilebilir. Ayrıca görsel boyut ile rasyonel reklama yönelik tutum arasında diğer boyutlara göre daha yüksek düzeyde ilişkinin saptanmış olması, reklamın sunuş tarzının bilgi verici olsa da, tasarımsal ve estetik boyuta dikkat çekildiğine işaret etmektedir.

Araştırma kapsamında merak edilen önemli konulardan biri, reklam okuryazarlığının boyutlarının rasyonel ve duygusal reklamlara gösterilen tutum üzerindeki etkisidir. Rasyonel ve duygusal reklama yönelik tutum üzerinde, bilgisel ve estetik boyutun anlamlı ve pozitif yönde bir etkisi olduğu gözlemlenmiştir. Nitekim bu çalışmada mesajlarının içeriğinin doğruluğunu ve güvenilirliğini değerlendirmeye ve ilgili içeriği sorgulamaya meyilli, aynı zamanda görsel açıdan önem veren tüketicilerin rasyonel ve duygusal reklama olumlu bakmaya yatkın olduklarını göstermektedir. Öte yandan reklam okuryazarlığının retoriksel boyutun, rasyonel ve duygusal reklama yönelik tutum üzerinde anlamlı ve negatif yönde bir etkisi bulunmaktadır. Bu sonuca göre, reklamlardaki farklı ikna araçları ve stratejilerini anlayabilme becerisi göreceli yüksek olan ve mesaj tarafından kendisinin hedeflendiğinin bilincinde olup, çeşitli türdeki görsel ifadeleri ve tonları eleştirel bir şekilde değerlendirebilenlerin, her iki reklam türüne karşı olumsuz yaklaştığını işaret etmektedir.

Araştırma kapsamında merak edilen konulardan bir diğeri de, reklam okuryazarlığı boyutlarının demografik değişkenlere göre anlamlı farklılık gösterip göstermediği olmuştur. Yapılan analizler sonucunda reklam okuryazarlığı boyutlarında demografik değişkenlerden cinsiyet ve eğitim durumlarının anlamlı düzeyde farklılaştığı sonucuna varılmıştır. Bu sonuçtan hareketle, kadınların erkeklere göre reklam okuryazarlığının boyutlarının daha güçlü olduğu, tüketicilerin eğitim düzeyi arttıkça reklam okuryazarlık becerisinin yükseldiği ortaya çıkmaktadır.

Çalışma sonuçlarından hareketle uygulamaya dönük bazı önerilerde bulunulabilir. Çalışmanın genelinde reklam okuryazarlığının bilgisel ve görsel-estetik boyutları ön plana çıktığı göz önüne alındığında, markaların reklam mesajlarında rasyonel odaklı içeriği ve görsel tasarımı dengeli olarak sunması, tüketicilerin reklamlara tutumunu olumlu yönde etkileyeceğinden başarılı olmaları için önem arz ettiği düşünülmektedir. Markaların özellikle, reklamlarda ikna etmek için kullanılan araçlara ve tekniklere olan farkındalığın yüksek olduğu tüketicilerin istekleri konusunda, hassasiyet gösterdiği konularda farkındalık ve anlayış sahibi olmaları ve faaliyetlerini bu bilinç ile sürdürmelerinin, tüketicilerin hem reklama hem de markaya yönelik olumlu tutum geliştirmesinde etkin rol oynayacağı düşünülmektedir.

Bu bağlamda söz konusu araştırmanın bundan sonra yapılacak çalışmalara fayda sağlayacağı düşünülmekte, bununla birlikte araştırmanın işletmelerin, markaların reklam mesajlarını oluşturma ile ilgili karar almalarında yol gösterici bir rol oynayacağı umulmaktadır. Anket yönteminin yanında, eş zamanlı olarak odak grubu, derinlemesine görüşme gibi niteliksel araştırma teknikleriyle reklamlara yönelik tutumların ardındaki nedenlerin detaylı bir şekilde öğrenilmesi sağlanabilir. Bu kapsamda gelecek araştırmalar için, araştırmanın farklı örneklemelerde daha fazla tüketici üzerinde, farklı bölgelerde yapılması, sonuçların daha genellenebilir olmasının sağlanması önerilebilir.

Kaynaklar

- Adams, D. & Hamm, M. (2001). *Literacy in a multimedia age*. Norwood, MA: Christopher-Gordon Publishers.
- An, S., Jin, H. S. & Park, E. H. (2014). Children's advertising literacy for advergames: Perception of the game as advertising, *Journal of Advertising*, 43 (1), 63-72. <https://doi.org/10.1080/00913367.2013.795123>
- Babbie, E. (2008). *The basics of social research*. (4th ed.). USA: Thomson Wadsworth.
- Berger, J. (1995). *Görme biçimleri*. (Çev. Y. Salman). İstanbul: Metis Yayınları.
- Boush, D., Marian, F. & Gregory, M. R. (1994). Adolescent skepticism toward TV advertising and knowledge of advertiser tactics. *Journal of Consumer Research*, 21 (1), 165-175. <https://doi.org/10.1086/209390>
- Bulduklı, Y. ve Yılmaz, S. S. (2021). Reklam araştırmalarında ölçüm aracı tasarımı: Saha araştırması. S. Karaçor, M. Gençyürek Erdoğan ve B. Akcan (Ed.). *Reklam araştırmaları: Nitel ve nicel tasarımlar* içinde (125-142. ss.) Konya: Çizgi Yayınevi.
- Büttner, O. B., Florack, A. & Serfas, B. G. (2014). A dual-step and dual-process model of advertising effects: Implications for reducing the negative impact of advertising on children's consumption behavior. *Journal of Consumer Policy*, 37, 161 - 182. <https://doi.org/10.1007/s10603-013-9250-0>

- Christenson, P. G. (1982). Children's perceptions of TV commercials and products: The effects of PSAs. *Communication Research*, 9, 491–524. <https://doi.org/10.1177/2F009365082009004001>
- Cutler, B. D., Thomas, E. G. & Rao, S. R. (2000). Informational/transformational advertising. *Journal of International Consumer Marketing*, 12 (3), 69-83. https://doi.org/10.1300/J046v12n03_05
- De Jans, S., Hudders, L. & Cauberghe, V. (2017). Advertising literacy training: The immediate versus delayed effects on children's responses to product placement. *European Journal of Marketing*, 51 (11/12), 2156-74. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1108/EJM-08-2016-0472>
- Desrochers, D. M. & Holt, D. J. (2007). Children's exposure to television advertising: Implications for childhood obesity. *Journal of Public Policy & Marketing*, 26 (2), 182–201. <https://doi.org/10.1509/jppm.26.2.182>
- Feshbach, S., Feshbach, N. D. & Cohen, S. E. (1982). Enhancing children's discrimination in response to television advertising: The effects of psychoeducational training in two elementary school-age groups. *Developmental Review*, 2, 385– 403. [https://psycnet.apa.org/doi/10.1016/0273-2297\(82\)90020-X](https://psycnet.apa.org/doi/10.1016/0273-2297(82)90020-X)
- Fish, S. (1980). *Is there a text in this class: The authority of interpretive communities*. Cambridge: Harvard University Press. [Adobe Digital Editions]. Erişim adresi Ebook Library.
- Foss, K. S. (2005). Theory of visual rhetoric. S. Josephson, J. Kelly & K. Smith (Ed.) *Handbook of visual communication: Theory, methods and media* içinde (141-154. ss.). New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates. [Adobe Digital Editions]. Erişim adresi Ebook Library.
- Friestad, M. & Wright, P. (1994). The persuasion knowledge model: How people cope with persuasion attempts. *Journal of Consumer Research*, 21 (1), 1–31. <https://doi.org/10.1086/209380>
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2018). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri: Felsefe-yöntem-analiz*. (5. Bs.). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Güriş, S. ve Astar, M. (2015). *Bilimsel araştırmalarda SPSS ile istatistik*. (2. Bs.). İstanbul: Der Yayınları.
- Hang, H. & Auty, S. (2011). Children playing branded video games: The impact of interactivity on product placement effectiveness. *Journal of Consumer Psychology*, 21 (1), 65-72. <https://doi.org/10.1016/j.jcps.2010.09.004>
- Hobbs, R. (2005). The state of media literacy education. *Journal of Communication*, 55 (4), 865–871. <https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.2005.tb03027.x>
- Hoek, R. W., Rozendaal, E., van Schie, H. T. & Buijzen, M. (2020). Development and testing of the advertising literacy activation task: An indirect measurement instrument for children aged 7-13 years old. *Media Psychology*, 24 (6), 814-846. <https://doi.org/10.1080/15213269.2020.1817090>
- Hudders, L., Cauberghe, V. & Panic, K. (2016). How advertising literacy training affect children's responses to television commercials versus advergaming. *International Journal of Advertising*, 35 (6), 909-931. <https://doi.org/10.1080/02650487.2015.1090045>
- Hudders, L., De Pauw, P., Cauberghe, V., Panic, K., Zarouali, B. & Rozendaal, E. (2017) Shedding new light on how advertising literacy can affect children's processing of embedded advertising formats: A future research agenda. *Journal of Advertising*, 46 (2), 333-349. <https://doi.org/10.1080/00913367.2016.1269303>
- Iser, W. (1984). *The act of reading. A theory of aesthetic response*. Baltimore: John Hopkins University Press. [Adobe Digital Editions]. Erişim adresi Ebook Library.
- İnal, K. (2009). *Medya okuryazarlığı elkitabı*. Ankara: Ütopya Yayınları.
- Karasar, N. (2009). *Bilimsel araştırma yöntemi*. (19. Bs.). Ankara: Nobel Yayınları.
- Kemp, E., Bui, M. & Chapa, S. (2012). The role of advertising in consumer emotion engagement. *International Journal of Advertising*, 31 (2), 339-353. <https://doi.org/10.2501/IJA-31-2-339-353>
- Khan, R. & Sindhu, S. (2015). An investigation of advertising appeal on consumer response in service advertising. *Management Studies and Economic Systems*, 2 (1), 39-50. <https://doi.org/10.12816/0018081>
- Lewis, J. & Jhally, S. (1998). The struggle over media literacy. *Journal of Communication*, 48 (1), 109-120. Erişim Adresi: https://www.medialit.org/sites/default/files/363_Lewis_Jhally.pdf
- Livingstone, S. & Helsper, E. J. (2006). Does advertising literacy mediate the effects of advertising on children? A critical examination of two linked research literatures in relation to obesity and food choice. *Journal of Communication*, 56 (3), 560-584. <https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.2006.00301.x>

- Mallinckrodt, V. & Mizerski, D. (2007). The effects of playing an advergaming on young children's perceptions, preferences, and requests. *Journal of Advertising*, 36, 87–100. <https://doi.org/10.2753/JOA0091-3367360206>
- Malmelin, N. (2010). What is advertising literacy? Exploring the dimensions of advertising literacy. *Journal of Visual Literacy*, 29 (2), 129-142. <https://doi.org/10.1080/23796529.2010.11674677>
- Meyers, J. L., Well, A. D. & Lorch, R. F. (2010). *Research design and statistical analysis*. New York: Routledge. [Adobe Digital Editions]. Erişim adresi Ebook Library.
- O'Donohoe, S. & Tynan, C. (1998) Beyond sophistication: Dimensions of advertising literacy. *International Journal of Advertising*, 17 (4), 467-482. <https://doi.org/10.1080/02650487.1998.11104733>
- Önal, H. İ. (2016). Medya okuryazarlığının topluma getirdiği yenilikler. E. K. Durur (Ed.). *Medya okuryazarlığı içinde* (265-287. ss.). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Panda, T. K., Panda, T. K. & Mishra, K. (2013). Does emotional appeal work in advertising? The rationality behind using emotional appeal to create favorable brand attitude. *Journal of Brand Management*, 10 (2), 7 – 23.
- Potter, W. J. (2013). *Media literacy*. (6th ed.). Thousand Oaks, CA: Sage. [Adobe Digital Editions]. Erişim adresi Ebook Library.
- Ritson, M. & Elliott, R. (1995). Advertising literacy and the social signification of cultural meaning. *European Advances in Consumer Research*, 2, 113-117. Erişim Adresi: <https://www.acrwebsite.org/volumes/11084/volumes/e02/E-02>
- Robertson, T. S. & Rossiter, J. R. (1974). Children and commercial persuasion: An attribution theory analysis. *Journal of Consumer Research*, 1, 13–20. <https://doi.org/10.1086/208577>
- Ross, R. P., Campbell, T., Wright, J. C., Huston, A. C., Rice, M. L. & Turk, P. (1984). When celebrities talk, children listen: An experimental analysis of children's responses to TV ads with celebrity endorsement. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 5, 185–202. [https://doi.org/10.1016/0193-3973\(84\)90017-0](https://doi.org/10.1016/0193-3973(84)90017-0)
- Rozendaal, E., Buijzen, M. & Valkenburg, P. M. (2009). Do children's cognitive defenses reduce their desire for advertised products?. *The European Journal of Communication Research*, 34, 287–303. <https://doi.org/10.1515/COMM.2009.018>
- Rozendaal, E., Lapierre, M. A., Reijmersdal, E. A. & Buijzen, M. (2011) Reconsidering advertising literacy as a defense against advertising effects. *Media Psychology*, 14 (4), 333-354. <https://doi.org/10.1080/15213269.2011.620540>
- Rozendaal, E., Oprea, S. J. & Buijzen, M. (2016). Development and validation of a survey instrument to measure children's advertising literacy. *Media Psychology*, 19 (1), 72–100. <https://doi.org/10.1080/15213269.2014.885843>
- Silverblatt, A. (1995). *Media literacy. Keys to interpret media messages*. London: Praeger.
- Spielvogel, J. & Terlutter, R. (2013). Development of TV advertising literacy in children. *International Journal of Advertising*, 32 (3), 343-368. <https://doi.org/10.2501/IJA-32-3-343-368>
- Stafford, M. R. & Day, E. (1995). Retail services advertising: The effects of appeal, medium and service. *Journal of Advertising*, 24 (1), 57–72. <https://doi.org/10.1080/00913367.1995.10673468>
- Taşkaya, M. (2016). Eleştirel reklam okuryazarlığı. E. Küçük Durur (Ed.). *Medya okuryazarlığı içinde* (189-231. ss.). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Tutar, H. ve Erdem, A. T. (2020). *Örnekleriyle bilimsel araştırma yöntemleri ve SPSS uygulamaları*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Tyner, K. (2010). Introduction: New agendas for media literacy. K. Tyner (Ed.). *Media literacy: New agendas in communication içinde* (1-9. ss.) New York: Routledge. [Adobe Digital Editions]. Erişim adresi Ebook Library.
- Van Reijmersdal, E. A., Rozendaal, E. & Buijzen, M. (2012). Effects of prominence, involvement, and persuasion knowledge on children's cognitive and affective responses to advergaming. *Journal of Interactive Marketing*, 26, 33-42. <https://doi.org/10.1016/j.intmar.2011.04.005>
- Wagner, W. E. (2010). *Using SPSS for social statistics and research methods*. (2nd ed.). London: Fine Forge Press.

- Wernick, A. (1994). *Promosyon kültürü: Reklam, ideoloji ve sembolik anlatım*. (Çev. O. Akınhay). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Yang, M., Roskos-Ewoldsen, D., Dinu, L. & Arpan, L. (2006). The effectiveness of in-game advertising: Comparing college students' explicit and implicit memory for brand names. *Journal of Advertising*, 35 (4), 143-152. <https://doi.org/10.2753/JOA0091-3367350410>
- Young, B. (2003). Does food advertising influence children's food choices? A critical review of some of the recent literature. *International Journal of Advertising*, 22 (4), 441-459. <https://doi.org/10.1080/02650487.2003.11072862>

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Üsküdar Üniversitesi Girişimsel Olmayan Araştırmalar Etik Kurulu'nun tarih 30.12.2021 sayı ve karar 61351342/Aralık 2021-25 ile etik kurul izin belgesi almış olduklarını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

LİSANSÜSTÜ ÖĞRENCİLERİN DANIŞMANLARI İLE İLETİŞİM SÜRECİNDE BENLİK SUNUM STRATEJİLERİNİ KULLANIMLARININ İNCELENMESİ

Investigation Of Postgraduate Students' Uses Of Self-Presentation Tactics In The Process Of Communication With Their Supervisor

Muhammet Emin SÖZKESEN¹ ve Yusuf ŞAHİN²

¹ YÖK 100/2000 Doktora Öğrencisi., Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İletişim Çalışmaları Bölümü, Isparta, muhammet_emin_52300@hotmail.com, orcid.org/0000-0002-0648-9498

² YÖK 100/ 2000 Doktora Öğrencisi., Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İletişim Çalışmaları Bölümü, Isparta, yusufshahin89@gmail.com, orcid.org/0000-0002-3903-3366

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:

19.03.2022

Kabul/Accepted:

15.09.2022

DOI:

10.18069/firatsbed.1090351

Anahtar Kelimeler

Benlik, Kimlik, Benlik

Sunumu, Lisansüstü

Öğrenciler, Yükseköğretim

ÖZ

İnsanlar gündelik yaşam rutinlerinde diğerleri ile etkileşim halindeyken, kendilerini olduklarından daha pozitif bir şekilde sunma konusunda olağanüstü bir çaba göstermektedirler. Bu şekilde kendilerine dair diğerlerinin izlenimlerini şekillendirmeye çalışmaktadırlar. Bu çalışmada, Lisansüstü eğitim gören öğrencilerin danışmanları ile iletişim sürecinde, hangi izlenim yönetim taktiklerine başvurduklarının ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Araştırmanın evrenini, Türkiye'deki devlet ve özel üniversitelerinde eğitimlerine devam eden Lisansüstü öğrenciler oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemi ise Kolayda Örnekleme ile seçilen 387 kişiden oluşmaktadır. Araştırmada veri toplama aracı olarak anket kullanılmıştır. Çalışmada tarama modelinin bir türü olan ilişkisel tarama modelinden karşılaştırmalı tarama modeli kullanılmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen bulgulara göre katılımcılar danışmanlarının izlenimlerini yönetme sürecinde, kendini tanıtmaya yönelik izlenim yönetimi taktikleri ile kendini savunmaya yönelik izlenim yönetim taktiklerini başarılı bir şekilde kullanmaktadırlar. Araştırma sonucunda elde edilen bir diğer önemli bulgu, yüksek lisans öğrencileri doktora öğrencilerinden daha fazla kendini tanıtmaya yönelik izlenim yönetim taktiğinin alt boyutlarından biri olan kendini sevdirmeye daha fazla başvurmaktadırlar. Sonuç olarak; lisansüstü öğrenciler danışmanları ile iletişimlerinde izlenim yönetim taktiklerine sıklıkla başvurmaktadırlar.

ABSTRACT

While people interact with others in their daily life routines, they make an extraordinary effort to present themselves more positively than they are. In this way, they try to shape the impressions of themselves on the eyes of others. In this study, it is intended to reveal which impression management tactics they apply to in the communication process with the supervisor of graduate students. The study is composed of graduate students who continue their education at state and private universities in Turkey. The sample of the research consists of 387 people selected by Easy Sampling. A survey was used as a data collection tool in the research. The study uses a comparative scan model from a relational scan model, a type of scan model. According to the findings obtained from the research, participants successfully use the impression management tactics to defend themselves through the process of managing their supervisor impressions. Another important finding obtained in the study is that master students use more self-love impression management tactics than PhD students, which is one of the sub-dimensions of self-promotion impression management tactic. As a result; postgraduate students frequently resort to impression management tactics in their communication with their supervisor.

Keywords

Self, Identity, Self

Presentation, Postgraduate,

High Education

Atıf/Citation: Sözkese, M. E. ve Şahin, Y. (2022). Lisansüstü Öğrencilerin Danışmanları İle İletişim Sürecinde Benlik Sunum Stratejilerini Kullanımlarının İncelenmesi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 3(1215-1228).

Sorumlu Yazar/Corresponding Author: Muhammet Emin SÖZKESEN, muhammet_emin_52300@hotmail.com

1. Giriş

İnsanı diğer canlılardan ayıran en temel nokta, toplumsal bir varlık oluşudur. Doğumlarından itibaren kültürel dünyanın kurallarına göre hareket etmek durumunda kalan insanlar, toplumsal dünyanın sınırları dışında kalmak istemiyorlarsa sosyalizasyon sürecini başarıyla tamamlamak zorundadırlar. Hayvanlar aleminde böyle bir durum söz konusu değildir. Doğumlarından ölümlerine kadar içgüdüleri ile hareket eden hayvanlar, yaratılıştan kendilerine kodlanan bilgiler aracılığıyla varlıklarını sürdürmektedirler. İnsan varlığı da doğduğu anda, içgüdüsel davranışları ile hareket etse de kültürel dünyanın kuralları ile tanıştığı anda, içgüdüsel davranışlarını baskılaması gerekmektedir. Kültürel dünya içerisinde insanlar, çocukluktan itibaren diğerlerinin davranışlarını gözlemlemekte ve bu gözlemler aracılığıyla benliğini şekillendirmektedir. Birey, toplum tarafından makbul görülen rolleri ve davranışları içselleştirmekte ve benliğine sosyal bir görünüm kazandırmaktadırlar. Hewitt ve Shulman (2019: 135) da belirttiği gibi, bahsedilenler sembolik etkileşimcilerin benliğe yaklaşımının temelini oluşturmaktadır. Onlar için benlik, sosyal etkileşimler aracılığıyla inşa edilen bir gerçekliktir.

Bireyin benliğini inşa etmede, kültürel dünya önemli bir referans noktası olduğu kadar, kendi benliğine ilişkin değerlendirmelerinde olumlu ya da olumsuz duygulara kapılması sürecinde de toplumsal dünya önemli bir referans noktasıdır. Yani insan, hem benliğini tasarlarken, hem de benliğine ilişkin değerlendirmelerde bulunurken hem kültürel dünyayı hem de toplumsal dünyayı referans alır. Bu kültürel dünya içerisinde birçok role sahip olan birey, bulunduğu ortama göre benliğinin farklı yönlerine ağırlık vererek, duruma uygun kimlik sunumları gerçekleştirir. Örneğin; bir kişi, evde, baba rolüne uygun kimliğini ön plana çıkarırken, iş yerinde patron kimliğine uygun davranışlarına ağırlık verebilir. Başka bir örnek; bir kişi, iş yerinde resmi bir çalışan kimliğine sahip olabilirken, arkadaş ortamında samimi arkadaş kimliği ile kendini diğerlerine sunabilir. İnsanlar, bu ve benzeri benlik sunum süreçlerini gündelik yaşamlarında sürekli olarak yaşarlar ve artık o kadar otomatik hale gelmiştir ki kimse farkında dahi değildir.

Benlik sunumunun kısaca tanımını yapmak gerekirse, benlik sunumu; bireylerin, başkalarında kendilerine dair oluşturduğu izlenimleri kontrol etmeye çalıştığı süreçtir. İnsanların diğerleri üzerinde bırakmış olduğu izlenimler, diğerlerinin kendilerini nasıl algıladıkları ve değerlendirdikleri konusunda olduğu kadar, kendilerine dair görüşleri üzerinde de imajlar içerdiğinden, insanlar bazen, diğerlerinin gözünde belirli izlenimler oluşturacak şekilde davranış sergilerler (Leary ve Kowalski, 1990: 34).

Goffman (2009) benlik sunum sürecini, sahne, vitrin ve performans kavramları üzerinden değerlendirmektedir. Goffman, toplumsal alanı bir sahne şeklinde niteler, benliğin diğer bireyler ile etkileşim sonucunda oluşan bir yapıya sahip olduğunu belirtir. Goffman, diğerlerine performansını sergileyen bireyi ise bir vitrin şeklinde tasvir eder. Birey, vitrininde sergilediği performansı ile ideal benliğini diğerlerine gösterme arzusundadır.

Toplumsal yaşamın her alanında olduğu gibi, akademik dünyada da izlenim yönetimleri yoğun olarak kendini göstermektedir. Akademisyenler arasında izlenim yönetimleri farklı şekillerde (örneğin; bir araştırma görevlisinin unvan alabilmesi için profesörün gözünde iyi bir izlenim bırakmaya çalışması) kendini gösterebilirken, diğer taraftan danışmanları ile sıkı bir iletişim halinde olan lisansüstü öğrencilerinin de danışmanları üzerinde, farkında olarak ya da olmayarak bir izlenim yönetimi gerçekleştirdiği kuvvetle muhtemeldir. Bu bağlamda; söz konusu araştırma, danışmanları ile sürekli iletişim halinde olan lisansüstü öğrencilerin izlenim yönetim taktiklerinden hangilerini, ne düzeyde kullandıkları problemlerinden yola çıkmıştır. Özellikle lisansüstü öğrencilerinin danışmanları ile iletişimi yoğun bir şekilde gerçekleştiğinden dolayı, öğrencilerinin danışmanlarının izlenimlerini yönetme davranışlarının incelenmesi ilginç sonuçlar açığa çıkaracağından dolayı önemlidir. Buna ek olarak lisansüstü öğrencilerin danışmanları ile iletişim sürecindeki etkileşimini ele alan çalışmaların sınırlı olması literatüre katkı sağlaması açısından bu çalışmanın önemini ortaya koymaktadır. Çalışmanın bir diğer önemi ise; lisansüstü eğitimde öğrenci-danışman ilişkisinde ortaya çıkan sorunlara bir çözüm getirme çabasıdır.

Lisansüstü öğrenciler danışman hocaları ile iletişimini kuvvetlendirmek adına; “kendini sevdirmeye”, sahip olduğu “niteliklerini danışmanına gösterme”, danışmanının gözünde “örnek bir profil kazanma”, danışmanından ihtiyacı kapsamında veya dışında onunla etkileşimini arttırmak adına “yardım isteme” gibi **kendini tanıtmaya yönelik taktikleri** kullanabileceği gibi; danışmanı ile iletişimde aksamalar yaşaması durumunda kendini hocasına karşı “açıklama” konusunda stratejilere başvurma, danışmanın gözündeki imajını toparlamak adına “özür dilemek” gibi stratejiler aracılığıyla **savunmaya yönelik** taktiklere başvurabilir. Bu çalışma, ilgili örneklemin bahsedilen benlik sunum stratejilerini ne düzeyde kullandıklarını açığa çıkarmayı

amaçlamaktadır. Bu araştırmanın en büyük sınırlılıklarından biri belirli bir zaman aralığında veri toplanmasıdır. Diğer bir önemli sınırlılık ise, söz konusu araştırmanın Türkiye’de lisansüstü eğitim kademelerinde eğitim gören öğrenciler ile sınırlı tutulmasıdır.

Çalışma iki bölümden meydana gelmektedir. İlk bölümde benlik, kimlik ve benlik sunumu kavramları literatür ile ilişkilendirilerek ele alınmıştır. İkinci bölüm, araştırma kapsamında toplanan verilerin değerlendirmesinden oluşmaktadır. Bu bölümde, katılımcıların danışmanları ile iletişimlerinde, benlik sunum stratejilerinin değerlendirilmesi için iki boyut ve onların altı alt boyutundan oluşan bir ölçek kullanılmıştır. Toplanan veriler SPSS programı aracılığıyla analiz edilmiş, tablolar halinde sunularak değerlendirilmiştir. Sonuç bölümünde ise veriler, literatür bağlamında tartışılmıştır.

2. Kuramsal Çerçeve

2.1. Benlik Kavramı

Nelson ve Jones (1982, s. 21), benlik kavramını; kişinin, kendilerine ilişkin algılamaları ya da ben veya benim şeklinde ifade ettikleridir şeklinde tanımlarken, Köknel (1982: 77), benliği; bireyin kendi kişiliğine dair düşüncelerinin toplamı, bireyin kendisini tanıma ve değerlendirme biçimi şeklinde ifade etmektedir. Her iki tanımdan da anlaşılacağı üzere benliğin tanımına ulaşabilmek için, kişinin kendisini dışarıdan bir gözle değerlendirmesi gerekmektedir. Ancak, Güler, Şahin ve Balcı, (2022: 365)’ya göre bireyin benliğini şekillendirmesi sürecinde kendisine ilişkin değerlendirmelerin önemli bir rolü olduğu kadar, toplumsal etkileşimler de bu gelişimde kayda değer bir role sahiptir. Bireyin benliğine ilişkin olumlu ya da olumsuz değerlendirmelerinde toplumla etkileşimleri önemli bir referans noktasıdır. Çünkü insan toplumsal bir varlıktır. Toplumsalın bir parçası olan insanlar, çevresi ile kurduğu sosyal etkileşimler ile benliğini inşa ederler. Mead (2017: 218), insanın bir parçası olduğu toplulukta, diğerleri ile etkileşimi olmasaydı, onu meydana getiren hammadde olan bir benliği de olamazdı der. İnsanı, birey olarak değil, ilişkiler ağı çerçevesinde ele alan bu düşünce, sembolik etkileşim yaklaşımın düşünce yapısını yansıtır (Hortaçsu, 2012: 26).

Bireyin benliği, yaşamış olduğu toplumdaki ilişkiler ağı içerisinde çocukluktan itibaren şekillenmeye başlar. Bireyin benliğinin şekillenmesinde diğer insanların tepkileri önemlidir. Çünkü, insanlar davranışlarını diğerlerinin gösterecekleri tepkilere göre tekrarlar ya da tekrarlamaz. Benliği şekillendiren bir diğer faktör, toplumsal yaşamda üstlenilen sosyal rollerdir. İş ve sosyal hayatta insanların birden çok statüsü vardır. Örneğin, evde baba-anne, evlat, iş ortamında müdür, işveren, okulda öğrenci vs... İnsanlar, toplum içerisinde sahip oldukları statüleri ve onların gerektirdiği davranışları sergilediğinde sosyal bir saygınlık edinirler. Bu saygınlık, onların mutlu olmasını sağlar ve benliklerinin gelişimine katkı sağlar. Benliğin oluşmasında ve gelişmesinde diğer insanlarla kendi durumunu kıyaslama bir başka önemli faktördür. Bu kıyaslama, insanın kendini değerlendirmede ciddi anlamda kolaylıklar sağlar. Karşılaştırma sonuçlarına göre belirlenen amaçlar ve hedefler değişime uğrayabilir. Kişi bir konuda başarılı ya da başarısız olduğunu yine diğerleri ile yaptığı kıyaslamalar ile değerlendirebilir. Bu şekilde birey benliğini değerlendirir ve geliştirmeye çalışır (Güney, 2020: 74-75).

Bireyin benliğini değerlendirmesi ve geliştirmesi süreci çocukluktan yetişkinliğe uzanan, yaşamlarında karşı karşıya kaldıkları olayların ve yaşam boyunca onları etkileyen ve kim olduklarını şekillendiren diğer kişilerin damgasını taşıyan, bir zamanda yolculuk olarak düşünülebilir. İnsanlar, çevrelerindeki kişilerin veya onların insanlardan beklediklerine inandıkları şeylerin birer ürünleridirler (Hood, 2014: 95-96). Benlik ve toplum ilişkisine dair kişilerarasılık vurgusu ön plana çıkmaktadır. Birçok düşünür görüldüğü üzere, bireyi ve benliğini içerisinde bulunduğu toplumla ilişkilendirerek ele almıştır (Karaoğlu, 2015: 24).

Diğer taraftan benlikle ilişkilendirilen bir kavram olan kimliği kısaca tanımlamak gerekirse; kimlik, bir insanı diğerlerinden ayıran özellikler bütünüdür (Seyyar, 2004: 416). Kimlik, “ben kimim” sorusuna diğer herkesten ayrı, eşsiz bir birey olduğumuz yolundaki yanıtımızdır. Bu duygu, beden imajımızla, değer yargularımızla ve yaşamışlıklarla olduğu kadar, ait olunan cinsiyet, yaş, statü, etnik vb. toplumsal konuyla ve diğerlerinin bizi nasıl gördüğüne dair inançlarla şekillenir (Budak, 2003: 447).

Kimlik, benlik ve toplum arasındaki etkileşim aracılığıyla oluşur. Bireyin doğuştan getirdiği birtakım özellikleri vardır, fakat bu, “dışarıdaki” kültürel dünyalar ve kimliklerle sürekli diyalog halinde bulunarak şekillenir ve değişir (Hall, 1992: 276). Diğer bir deyişle kimlik kavramı, benlikten tamamıyla ayrı bir kavram olarak düşünülmez, tersine, “kimlik” ve benlik kavramları bir bütünü oluşturan ve de birbirlerinden kolayca

ayrılmayacak bir yapıya sahiptirler. Bu düşünce sembolik etkileşim yaklaşımının bakış açısını yansıtır. Sosyal olarak şekillenmiş benliğin dışarıya yansımaları olan kimlik, bireyin tercihleri doğrultusunda, diğerlerine özellikle farklı ortamlarda göstermek istediği birtakım seçilmiş tercihlerden meydana gelir (akt. Sankır, 2010: 5).

Bu anlamda insanlar, tek bir katı kimliğe sahip olmaktan ziyade, çeşitli kimliklere sahiptirler. İnsanlar, sahip oldukları ya da sahip olma arzusu duydukları çeşitli kimlikleri gündelik yaşam rutinlerinde farklı ortamlarda sunmaktadırlar. Bu sunum sürecinde, farklı seyircilere yönelik olarak farklı kimlik sunumları gerçekleştirilebileceği gibi, aynı seyircilere yönelik olarak farklı kimlik sunumları da sergilenebilmektedir (Saatcioğlu, 2019: 1). Bulduğu ortama göre, farklı kimliklere ağırlık veren bireylerin temel kaygısı, diğerlerinin kendisini nasıl gördükleridir. Bu düşünceyle diğerlerinin izlenimlerini kimlik sunumları ile şekillendirmeye çalışmaktadırlar (Dilek, 2021: 11).

2.2. Benlik Sunumu Kavramı

Benlik sunumu; bir kişinin, diğerlerinde kendisi hakkında oluşturmak istediği pozitif izlenimler sürecidir. Diğer bir ifade ile benlik sunumu, diğerlerinin kendisine dair düşüncelerini şekillendirme süreci olarak da tanımlanabilir. Diğerlerinin kendisine dair düşüncelerini biçimlendirme süreci olan benliğin sunumu bir süreçtir, çünkü; bu sunum farklı zamanlarda ve farklı toplumsal çevrelerde sürekli olarak değişime uğramaktadır (Brehm ve Kassın,1990). Bireyler toplumsal bir çevrede varlıklarını sürdürürken kendilerini diğer bireylerin tepkilerine göre düzenlerler ve kendisine ait bazı davranış kalıpları ortaya çıkartırlar. Birey, oluşturmuş olduğu bu kalıplar aracılığıyla benliğini diğer insanlara sunmaktadır (Mutlu, 2017: 51).

Benlik sunumu konusunda literatürde en çok atıf yapılan yazar Erving Goffman'dır. Goffman'ın (2009) "Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu" adlı kitabı bir başucu kitabı olarak değerlendirilmekte ve bu kitap benlik sunumuna yönelik gerçekleştirilen araştırmalara önemli bir kaynak sağlamaktadır. Erving Goffman "Sembolik Etkileşim" yaklaşımının önemli bir temsilcisidir ve gündelik yaşamda bireylerin benliklerini diğerlerine sunma sürecinde sosyal etkileşimlerin önemli bir rolü olduğuna dikkat çekmektedir.

Goffman'ın söz konusu kitabında benlik sunumu kavramını açıklarken kullandığı iki kavram dikkat çekmektedir. Bu kavramlar "sahne önü" ve "sahne arkası" kavramlarıdır. Ona göre toplum içerisinde varlıklarını sürdüren bireyler, arzu ettikleri benliklerini çeşitli roller ile diğerlerine sahne önünde sergilemektedir. Goffman'ın sahne önü kavramı, bireyin gündelik yaşamda ortaya koyduğu benliği ifade ederken, sahne arkası kavramı ise bireyin gerçek benliğini ifade etmektedir. Bireyin sahne önünde ve sahne arkasında farklı bir benlik ortaya koymasının sebebi ise bireyin diğerleri tarafından sahne önünde nasıl algılandığına dair duyduğu kaygıların bir sonucudur (Goffman, 2009). Goffman'ın "sahne önü (ön bölge)" ve "sahne arkası (arka bölge)" kavramsallaştırmalarını daha net anlamak için birkaç örnek ile konuyu açmakta fayda var. Örneğin; bir kişi arkadaş ortamında arkadaşları ile ilişkilerini geliştirmek adına onlardan birinden gelen spor salonuna gitme teklifini kabul ettiğini düşünelim. Aslında bu kişi sporu pek seven biri değil. Bu kişi ben çok havalıyım ve spor yapmayı seviyorum izlenimi oluşturmak için söz konusu teklifi kabul ediyor. Birey bu davranışı ile dışarıdan nasıl görüldüğünü kontrol etmeye çalışmakta ve bu şekilde diğerleri ile arkadaş olmak için sahne önü davranışlarını düzenleme yoluna gitmektedir. Goffman'ın ikinci kavramı sahne arkasıdır. Sahne arkası olarak adlandırılan bölge, bireylerin yaşamlarının özel alanına denk gelmektedir. Sahne arkası (arka bölge) oyunun sona erdiği bir bölgedir. Bu bölgede bireylerin sahne önündeki gibi diğerlerinin izlenimlerini yönetme kaygısı yoktur. Bu alan kişisel bir alandır, birey bu alanda istediği her şeyi yapabilir ve bundan kimsenin haberi olmaz. İlk örnekte arkadaşları ile iletişimini iyileştirmek adına spor yapmayı sevmese bile onların teklifini kabul ederek ön sahne performansını başarılı olarak gerçekleştiren birey, belki de arka bölgede kendisi ile vakit geçirmekten, yemek programları izlemekten keyif duymaktadır. Özetle insanlar gündelik yaşamlarında daha iyi bir izlenim yaratmak için sıklıkla benliklerinin arka bölgelerini gizlemekte ve sahne önü performansına ağırlık vermektedirler. Buradan hareketle; ön bölge insanların sevgisini kazanmak, saygınlık elde etmek amacıyla sosyal ortamlarda sergilenen performanslar bütününden oluşmaktadır, Sahne arkası ise bireyin özel yaşamında daha çok ortaya çıkardığı benliğin saf hali olarak ifade edilebilir. Sonuç olarak Goffman'a göre gündelik hayat bir kurgudan meydana gelmektedir. Günlük hayatın kurgulanmış bir şekilde sunumunda kullanılan unsurlar ise performans, rol, sahne, sahne önü, sahne arkası, benlik, etkileşim, aktör, vitrin, set, izleyici, verilen izlenim, yayılan izlenim ve takımdır. Bu unsurları kullanarak bireyler

kendilerine dair kurgulanmış gerçeği toplumsal yaşam sahnesinde bir tiyatro oyunu gibi diğerleri ile paylaşmaktadırlar.

Goffman'a göre, toplumsal yaşamda bir tiyatro oyunu gibi diğerlerine sergilenen performanslar (günlük yaşamda ortaya koyduğumuz davranışlar) sürecinde oyuncu ve seyirci arasındaki etkileşim, benliğin sunumu için gerekli olan ortamı oluşturmaktadır. Burada yaşam bir tiyatro sahnesine benzetilmektedir. Doğru bir şekilde tasarlanan sahnede benlik istenilen şekilde ortaya konularak karşı tarafta beklenen etkinin oluşması sağlanacaktır. Buradan da anlaşılacağı üzere benlik sunumu yalnızca sahnede yer alan oyuncuların davranışlarının sergilenmesi değil, izleyicilerin de içerisinde bulunduğu bir süreci ifade etmektedir (Morva, 2014: 230-256).

3. Yöntem

3.1. Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada, lisansüstü öğrencilerin danışmanlarına yönelik gerçekleştirdikleri benlik sunum stratejilerinin cinsiyete ve eğitim düzeyine göre farklılaşıp farklılaşmadığını ölçmek amacıyla tarama modelinin bir türü olan ilişkiyel tarama modelinden karşılaştırmalı tarama modeli kullanılmıştır. Karasar (2007: 79-84)'a göre, karşılaştırma vasıtası ile korelasyon tespitinde en az iki değişken yer almaktadır. Yani, bağımlı olarak tanımlanan değişkenin bağımsız olarak tanımlanan değişken grupları bakımından anlamlı bir değişim açığa çıkarıp çıkarmadığını, bu gruplar arasındaki değişimler incelenerek ortaya çıkarılabilir. Karşılaştırmalarda bir seviye ortaya koymaktan ziyade gruplar arasında değişimler yaşanıp yaşanmadığına odaklanılır.

3.2. Araştırma Soruları

Lisansüstü öğrencilerin danışmanları ile iletişim sürecinde onların izlenimlerini yönetme konusunda ne kadar başarılı olduklarını açığa çıkarmanın amaçlandığı bu çalışmada şu sorulara yanıt aranmıştır:

1. Lisansüstü öğrenciler benliklerini akademik başarı açısından nasıl görmektedirler?
2. Lisansüstü öğrenciler karşılarındaki bir kişiyi etkileyebilme becerisine sahip midirler?
3. Lisansüstü öğrenciler danışmanları ile iletişimlerinde kendilerini tanıtmaya yönelik izlenim yönetim taktiklerini kullanma becerileri nasıldır?
4. Lisansüstü öğrenciler danışmanları ile iletişimlerinde savunmaya yönelik izlenim yönetim taktiklerini kullanma becerileri nasıldır?
5. Kendini tanıtmaya yönelik taktikler cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?
6. Kendini savunmaya yönelik taktikler cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?
7. Kendini tanıtmaya yönelik taktikler eğitim düzeyine göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?
8. Kendini savunmaya yönelik taktikler eğitim düzeyine göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

3.3. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Türkiye'deki devlet ve özel üniversitelerinde öğrenimlerine devam eden lisansüstü öğrenciler oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemi ise Kolayda Örneklem yöntemi ile 394 kişi olarak belirlenmiştir. Kolayda örneklem türü ile veriler ana kütlede ekonomik ve hızlı bir şekilde toplanabilir (akt. Haşoğlu, Baran ve Aydın, 2015: 20). Bu örneklem türünde, örneklem sayısı ve örneklem içerisine dahil edilen elemanlar istatistiksel açıdan tesadüfi olmayan şekillerde belirlenir (akt. Karamustafa ve Biçkes, 2003: 94). Bu nedenle bu yöntemin kullanıldığı çalışmalarda genellemeye gidilmesi neredeyse imkansızdır. İncelenen grubun ana kütleyle temsil etme gücü çok zayıftır. Bundan dolayı bu tür çalışmalarda elde edilen bulgular, görüşme gerçekleştirilen gruba yönelik olarak değerlendirilmelidir (Haşoğlu vd., 2015: 19).

3.4. Veri Toplama Aracı

Bu çalışmada veri toplama aracı olarak iki bölümden meydana gelen (demografik bilgiler ve lisansüstü öğrencilerin danışmanları ile iletişim sürecinde benlik sunum stratejilerini değerlendirmeye yönelik ölçek) bir anket formu kullanılmıştır. İlk bölümde katılımcıların benliklerini akademik başarı açısından nasıl değerlendirdikleri, danışmanları ile iletişimlerini nasıl değerlendirdikleri, birinin düşüncelerini etkileyebilme gücünü kendinde bulup bulmadıklarını, eğitim, yaş ve cinsiyet sorularını yanıtlamaları istenmiştir. Yaş sorusuna açık uçlu yanıtlar alınmıştır. Anketin ikinci bölümünde ise, Lisansüstü öğrencilerin danışmanları ile

iletişim sürecinde benlik sunum stratejilerini kullanımlarını ölçmek amacıyla, iki ana boyut, altı alt boyuttan oluşan benlik sunum taktiği ölçeği kullanılmıştır. Bu ölçek, Tedeschi ve Norman'ın (1985) "yaygın olarak benimsenen ve diğer sınıflandırmalara temel oluşturmuş olan, kendini tanıtmaya yönelik ve kendini savunmaya yönelik izlenim yönetimi taktikleri sınıflaması temel alınarak" (akt. Demir, 2002) araştırmacı tarafından literatür ve uzman görüşleri de dikkate alınarak oluşturulmuştur. Bu taktiklerden kendini tanıtmaya yönelik taktikler; kendini sevdirmeye, niteliklerini tanıtmaya, yıldırma, örnek olma ve yardım talep etme alt boyutlarına sahiptir (akt. Demir, 2002: 42). Kendini savunmaya yönelik taktiklerin alt boyutlarını ise; açıklama yapmak, engel koymak, özür dilemek ve yadsımaktır (akt. Demir, 2002: 52). İki ana boyutun alt boyutlarından bazıları (kendini savunmaya yönelik taktiklerde yıldırma alt boyutu, kendini savunmaya yönelik taktiklerde engel koyma ve yadsıma alt boyutu) araştırmanın amacına hizmet etmediğinden çıkarılmıştır. Bu şekilde araştırma için iki ana (kendini tanıtmaya yönelik taktik, savunmaya yönelik taktik) boyut, 6 alt (kendini tanıtmaya yönelik taktik: kendini sevdirmeye, niteliklerini tanıtmaya, örnek olma, yardım talep etme, kendini savunmaya yönelik taktikler: açıklama yapmak, özür dilemek) boyut oluşturulmuştur. Her alt boyut 5 ifadeye sahiptir. İfadelere 5 likert ölçeğinde (1= Kesinlikle Katılmıyorum dan 5= Kesinlikle Katılıyorum) yanıtlar alınmıştır. Anketin uygulanmasına geçilmeden önce soruların anlaşılabilirliğini test etmek için Süleyman Demirel Üniversitesi İletişim Bilimleri Alanında Lisansüstü öğrenim gören öğrenciler üzerinden pilot test gerçekleştirilmiş, anlaşılmayan sorular düzenlenmiştir. Daha sonra anketin ilgili örneklem grubuna uygulanmasına geçilmiştir. 20 sorudan oluşan *kendini tanıtmaya yönelik taktikler* ölçeğinin güvenilirlik katsayısı $\alpha = 0,881$ olarak bulunmuştur. 10 sorudan oluşan *kendini savunmaya yönelik taktikler* ölçeğinin güvenilirlik katsayısı ise $\alpha = 0,825$ olarak bulunmuştur. Anket soruları Google anket formu üzerinden çevrimiçi olarak oluşturulmuş ve sosyal medya platformlarında yer alan lisansüstü yardımlaşma ve dayanışma gruplarında paylaşılarak örnekleme ulaşılmaya çalışılmıştır. Anket formuna yanıtlar 16-20 Şubat 2022 tarihleri arasında alınmıştır.

3.5. Verilerin Analizi ve Kullanılan Testler

Araştırmada elde edilen ham veriler SPSS veri analiz programına işlenmiş ve bu program vasıtasıyla tablolar haline getirilerek yorumlanmıştır. SPSS veri analiz programında yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi, katılımcıların benliklerini akademik açıdan nasıl değerlendirdikleri, danışmanları ile iletişimlerini nasıl değerlendirdikleri, katılımcıların bir kişiyi etkileyebilme dereceleri gibi sorular frekans analizi yapılarak tablolaştırılıp sunulmuştur. Daha sonra aynı program vasıtasıyla lisansüstü öğrencilerinin danışmanlarının izlenimlerini yönetme süreçlerini değerlendirmeye yönelik ölçekteki (bu ölçek 2 ana boyut 6 alt boyuta sahip olan ve toplamda 30 sorudan oluşan bir ölçektir) her bir ifadeye verilen yanıtların ortalamaları ve standart sapmaları bulunarak ayrıntılı bir şekilde tablo halinde verilmiştir. Daha sonra analiz programı aracılığıyla öğrencilerin danışmanlarına karşı uyguladığı izlenim yönetim taktiklerinin cinsiyet ve eğitim düzeyine göre anlamlı bir farklılık oluşturup oluşturmadığına bakılmıştır. Ancak söz konusu analiz gerçekleştirilmeden önce verilerin normallik ve homojenlik varsayımını sağlayıp sağlamadığına bakılmıştır. Tabachnick ve Fidell'a göre çarpıklık ve basıklık değerlerinin +1.5 ile -1.5 aralığında olması verilerin normal dağılım sağladığı varsayımını karşılamaktadır (akt. Tüfekçi ve Asıgbulmuş, 2016). Normallik ve homojenlik varsayımını sağlayan verilerin analizi Parametrik testlerden Bağımsız örneklem t testi aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. İki koşuldun birini sağlamayan verilerin analizi ise Parametrik olmayan testlerden Mann Whitney U testi ile gerçekleştirilmiştir.

3.6. Etik Kurul Onayı

Bu çalışma için Süleyman Demirel Üniversitesi Etik Kurulundan E-87432956-050.99-216467 sayılı ve 16.02.2022 tarihli etik kurul onayı alınmıştır.

4. Bulgular ve Yorum

Bu bölümde öncelikle lisansüstü öğrencilerin yaşı, cinsiyeti, eğitim düzeyi, gelirleri gibi bir takım demografik bilgiler frekans analizi ile tablolar şeklinde sunulmuştur. Daha sonra katılımcıların benliklerini akademik açıdan nasıl değerlendirdikleri, danışmanları ile iletişimlerini nasıl değerlendirdikleri, karşılarındaki bir kişiyi etkileyebilme becerileri gibi sorulara verdikleri yanıtlar da frekans analizi ile tablolar halinde verilmiştir. Ardından katılımcıların kendini tanıtmaya yönelik taktikleri ve kendini savunmaya yönelik taktikleri kullanma

düzeyleyler frekans analizi ile tablolar halinde verildikten sonra bu taktiklerin cinsiyete ve eğitim düzeyine (yüksek lisans/doktora) göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediği tablolar halinde sunulur yorumlanmıştır.

4.1. Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Bulgular

Tablo 1'e göre araştırmaya dahil olan katılımcıların cinsiyet dağılımı incelendiğinde katılımcıların büyük çoğunluğu (%66.4 257 kişi) kadınlardan meydana gelmektedir. Çalışmaya katılan erkek katılımcıların sayısı ise %33.6 lık (130 kişi) bir dilimi oluşturmaktadır.

Tablo 1. Katılımcıların Cinsiyetlerine Göre Dağılımı

	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Toplamlı Yüzde
Erkek	130	33,6	33,6	33,6
Kadın	257	66,4	66,4	100,0
Toplam	387	100,0	100,0	

Araştırmada katılımcılardan yaş sorusuna açık uçlu yanıtlar alınmıştır. Verilerin analizini değerlendirmeyi kolaylaştırmak adına yaş sorusuna verilen yanıtlar Tablo 2'deki gibi gruplandırılmıştır. Araştırmaya dahil olan katılımcıların büyük bir çoğunluğunu 26-31 (%47.3) yaş arası katılımcılar oluşturmaktadır. Diğer taraftan araştırmaya dahil olan katılımcıların yaş gruplandırılmasında azınlığı oluşturan kesimi ise 44-49 (%1.6) arası yaş grubu oluşturmaktadır. Araştırmaya katılanların büyük çoğunluğunu gençler oluşturmaktadır.

Tablo 2. Katılımcıların Yaşlarına Göre Dağılımı

	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Toplamlı Yüzde
25 yaş ve altı	92	23,8	23,8	23,8
26-31 yaş arası	183	47,3	47,3	71,1
32-37 yaş arası	71	18,3	18,3	89,4
38-43 yaş arası	25	6,5	6,5	95,9
44-49 yaş arası	10	2,6	2,6	98,4
50 yaş ve üzeri	6	1,6	1,6	100,0
Toplam	387	100,0	100,0	

Tablo 3 incelendiğinde araştırmaya dahil olan katılımcıların büyük çoğunluğunu Yüksek lisans (%80.6 ile 312 kişi) öğrencileri oluşturmaktadır. Doktora öğrencileri ise toplam katılımcıların %19.4'ünü (75 kişi) oluşturmaktadır.

Tablo 3. Katılımcıların Eğitim Durumuna Göre Dağılımı

	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Toplamlı Yüzde
Doktora	75	19,4	19,4	19,4
Yüksek Lisans	312	80,6	80,6	100,0
Toplam	387	100,0	100,0	

Katılımcıların benliklerini akademik başarı açısından nasıl değerlendirdikleri Tablo 4 üzerinden değerlendirildiğinde; katılımcıların büyük çoğunluğu (%49.6 ile 192 kişi) benliğini orta derece başarılı olarak değerlendirmiştir. Katılımcıların %47.5'i (184 kişi) ise benliğini akademik açıdan başarılı olarak görmüştür. Katılımcıların çok az bir kısmı ise (%2.8 ile 11 kişi) benliğini akademik başarı açısından başarısız görmüşlerdir. Bu noktadan hareketle katılımcılar eğitimleri sürecinde benliklerini orta derecede başarılı veya başarılı olarak görmektedirler.

Tablo 4. Katılımcıların Benliklerini Akademik Başarı Açısından Nasıl Değerlendirdiklerine Ait Sonuçlar.

	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Toplamlı Yüzde
Başarısız	11	2,8	2,8	2,8
Orta Derecede Başarılı	192	49,6	49,6	52,5
Başarılı	184	47,5	47,5	100,0
Toplam	387	100,0	100,0	

Araştırmada katılımcılara danışmanları ile iletişimlerini nasıl değerlendirdiklerine ile ilgili bir soru sorulmuş, alınan yanıtlar Tablo 5’de sunulmuştur. Katılımcıların büyük çoğunluğu danışman hocaları ile iletişimini iyi (%30.5 ile 118 kişi), oldukça iyi (%29.2 ile 113 kişi), orta (%23.8 ile 92 kişi) şeklinde yanıtlar vermişlerdir. Katılımcıların çok az bir kesimi ise (%16.5 ile 64 kişi) danışmanları ile iletişimlerinin kötü olduğu değerlendirmesini yapmışlardır. Bu bulgular üzerinden bir değerlendirme yapıldığında; katılımcıların büyük bir bölümü danışmanları ile iletişiminde herhangi bir sorunla karşılaşmamaktayken, azınlığı oluşturan kesim ise danışmanları ile iletişiminden memnuniyet duymamaktadırlar.

Tablo 5. Katılımcıların Danışmanları İle İletişimini Nasıl Değerlendirdiklerine İlişkin Bulgular.

	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Toplamlı Yüzde
Oldukça İyi	113	29,2	29,2	29,2
İyi	118	30,5	30,5	59,7
Orta	92	23,8	23,8	83,5
Kötü	64	16,5	16,5	100,0
Toplam	387	100,0	100,0	

Katılımcılara karşılarındaki bir kişiyi etkileyebilme becerilerine sahip olup olmadıkları sorulmuş alınan yanıtlar Tablo 6’da sunulmuştur. Katılımcıların büyük çoğunluğu (%39.5 ile 153 kişi) karşılarındaki bir kişiyi büyük ölçüde etkileyebileceğini ifade etmiştir. İlgili soruya alınan yanıtlar incelendiğinde, %0.3 lük dilimde yer alanlar (1 kişi) dışında diğer katılımcıların etkileyebilme dereceleri farklılık gösterse de diğerlerini etkileyebildikleri bulgusu elde edilmiştir.

Tablo 6. Katılımcıların Karşılarındaki Bir Kişiyi Etkileyebilme Beceresine Sahip Olup Olmadıklarına Ait Sonuçlar.

	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Toplam Yüzde
Evet Kesinlikle	71	18,3	18,3	18,3
Büyük Ölçüde	153	39,5	39,5	57,9
Kısmen	148	38,2	38,2	96,1
Çok az	1	3,6	3,6	99,7
Hayır Hiç	1	,3	,3	100,0
Toplam	215	100,0	100,0	

4.2. Katılımcıların Kendini Tanıtma ve Savunmaya Yönelik Benlik Sunum Boyutlarına Verdikleri Yanıtların Ortalamaları ve Standart Sapmaları

Lisansüstü öğrenciler zaman zaman danışmanlarının izlenimlerini yönetme konusunda girişimlerde bulunabilirler. Bu çalışmada, iki ana boyuttan biri olan *kendini tanıtmaya yönelik taktikleri* (kendini sevdirmeye, niteliklerini tanıtmaya, örnek olma, yardım isteme) öğrencilerin danışmanlarının izlenimlerini yönlendirme sürecinde kullanıp kullanmadıkları incelenmiş, alınan yanıtların ortalamalarına ve standart sapmalarına Tablo 7’de yer verilmiştir. *Kendini tanıtmaya yönelik taktiğin* alt boyutlarından biri olan *kendini sevdirmeye taktiğinde* en çok kabul gören yanıt “Yorucu bir gün geçirsem bile danışman hocama enerjik görünmeye dikkat ederim.”dir (ortalama: 3,4522). Katılımcılar günün yorgunluğuna sahip olsalar bile danışmanlarına enerjik görünmenin önemini vurgulayarak pozitif benlik sunumları gerçekleştirmektedirler. Katılımcıların *niteliklerini tanıtmaya* yönelik alt boyut taktiği içerisinde en çok onayladıkları ifade ise “Danışmanımın önerdiği okumaları zamanında yapmak hocamın gözündeki değerimi korumamı sağlar”dır (ortalama: 3.9845). Katılımcılar, danışmanlarının söylediklerini zamanında yaparak onların üzerinde pozitif bir izlenim bırakmaya çalışmaktadırlar. Katılımcıların *örnek olma* alt boyutu altında en çok onayladıkları ifade ise “Danışmanım her konuda benim dürüst bir insan olduğumu bilir”dir (ortalama: 3,9766). Bu ifadeden katılımcıların danışmanları üzerinde güvenilir ve örnek bir öğrenci olduğu izlenimini başarılı bir şekilde gerçekleştirmiş olduğu anlaşılmaktadır. Katılımcıların *yardım isteme* alt boyutuna verdikleri yanıtlar incelendiğinde en çok kabul gören ifade “Danışmanım akademik bir konuda yardım desteği sağlarken tüm dikkatimle verdiği bilgileri dinleyerek not ederim” (ortalama: 4,2135) dir. Bu ifadeden katılımcıların danışmanlarından yardım isteyerek aralarındaki etkileşimi artırmaya ve ilgili bir öğrenci oldukları izlenimini danışmanları üzerinde oluşturmaya çalıştıkları anlaşılmaktadır.

Tablo 7. Katılımcıların Kendini Tanıtmaya Yönelik Benlik Sunum Stratejilerini Kullanımlarına İlişkin Sorulara Verilen Yanıtların Ortalamaları ve Standart Sapmaları.

Kendini Tanıtmaya Yönelik Taktikler					
Kendini Sevdirme	N	Min.	Max.	Ort.	S.s
Yorucu bir gün geçirsem bile danışmanıma enerjik görünmeye dikkat ederim.	387	1,000	5,000	3,4522	1,05283
Danışmanımı özel günlerde (bayramlar, doğum günü) mesaj atmaya/aramaya dikkat ederim.	387	1,000	5,000	3,1705	1,37214
Danışmanım ile arkadaşça ilişkiler geliştirmek maksadıyla okul dışı görüşmelere davet ederim.	387	1,000	5,000	2,3773	1,17500
Danışmanımı sıkıntılı gördüğümde ona arkadaşça yaklaşarak sorunlarını paylaşmasını sağlarım.	387	1,000	5,000	2,8863	1,22897
Danışmanım ile akademik konularda fikir ayrılığına düşmemeye çalışırım.	387	1,000	5,000	3,2067	1,16007
Niteliklerini Tanıtma	N	Min.	Max.	Ort.	S.s
Danışmanımın önerdiği okumaları zamanında yapmak hocamın gözündeki değerimi korumamı sağlar.	387	1,000	5,000	3,9845	,94390
Danışmanımın yayınlarına hakimimdir; bu yayınların bahsi geçtiğinde üzerine birkaç kelam etmek ilgili bir öğrenci olduğumu gösterir.	387	1,000	5,000	3,2513	1,13804
Danışmanıma aldığım akademik eğitimin benim için çok önemli olduğunu hissettirmek için elimden gelen akademik gayreti gösteririm.	387	1,000	5,000	3,9532	,95355
Alanıma ilişkin sürekli okumalar yaparım ve okuduklarıma dair danışmanıma bilgiler veririm	387	1,000	5,000	3,4378	1,08951
Sürekli olarak akademik yayınlar ortaya koymaya çalışırım, bulunduğum süreçlere dair danışmanıma bilgiler veririm.	387	1,000	5,000	3,2617	1,09849
Örnek Olma	N	Min.	Max.	Ort.	S.s
Danışmanımın gözünde örnek bir öğrenci profiline sahip olmak için elimden gelen akademik gayreti gösteririm.	387	1,000	5,000	3,6068	1,13066
Dersimin olmadığı günler de okula gelerek danışmanım ile akademik konularda fikir alışverişinde bulunurum.	387	1,000	5,000	2,5636	1,23606
Danışmanım her konuda benim dürüst bir insan olduğumu bilir.	387	1,000	5,000	3,9766	,82093
Danışmanımın herhangi bir ricasını emir olarak görür hızlı bir şekilde isteğini gerçekleştiririm.	387	1,000	5,000	3,7896	1,08007
Danışmanımın gözünde diğer arkadaşlarımdan daha gayretli bir öğrenci imajına sahibimdir.	387	1,000	5,000	3,5169	1,08750
Yardım İsteme	N	Min.	Max.	Ort.	S.s
Akademik bir konuda eksik kaldığımda danışmanımın bilgilerinden istifade ederim.	387	1,000	5,000	3,9221	1,03790
Bazen özel yaşamım ile ilgili yaşadığım bir sorunu danışmanım ile paylaşarak onun değerlendirmesine başvururum.	387	1,000	5,000	2,6078	1,32069
Okul ile ilgili yaşadığım herhangi bir problemi kendim çözebilsem bile bunu danışmanım ile de paylaşarak fikirlerine başvururum.	387	1,000	5,000	3,0052	1,23593
Danışmanımdan akademik bir konuda yardım isterken hocanın bilgilerine ne kadar ihtiyacım olduğuna dair önemini vurgularım.	387	1,000	5,000	3,6250	1,05712
Danışmanım akademik bir konuda yardım desteği sağlarken tüm dikkatimle verdiği bilgileri dinleyerek not ederim.	387	1,000	5,000	4,2135	,72711

(1=Kesinlikle Katılmıyorum, 5=Kesinlikle Katılıyorum)

Lisansüstü öğrencilerin danışmanları ile iletişimi bazen yolunda gitmeyebilir. Öğrenciler böyle durumlarda benlik sunum stratejilerinden savunmaya yönelik taktiklere başvurabilirler. Savunmaya yönelik benlik sunum boyutu iki alt boyuta sahiptir, bunlar açıklama yapmak ve özür dilemektir. Tablo 8’de katılımcıların *savunmaya yönelik taktiklerin* alt boyutlarında yer alan ifadelere verdikleri yanıtların ortalamaları ve standart sapmaları detaylı bir şekilde yer verilmiştir. *Savunmaya yönelik taktiklerin* alt boyutlarından biri olan *açıklama yapmak* boyutu altında en çok onaylanan ifade ‘‘ Danışmanıma yaşanan olumsuzlukla ilgili açıklamalarda bulunurken yumuşak bir dil kullanırım’’ dır (ortalama: 4,2474). Söz konusu ifadeden de anlaşıldığı üzere, katılımcılar danışmanları ile aksayan iletişimini onarmak için, yumuşak bir dil kullanarak onların izlenimlerini başarılı bir şekilde yönetmektedirler. Savunmaya yönelik boyutun ikinci alt boyutu olan *özür dilemek* boyutunda en çok kabul gören ifade ise ‘‘Danışmanımdan özür dilerken özür ile birlikte yaşanan pişmanlığın da karşı tarafa etkili bir şekilde hissettirilmesini sağlarım.’’ dır (ortalama: 3,7206). Bu ifadeden katılımcıların danışmanlarından özür dileme sürecinde pişmanlıklarının da karşı tarafa aktarılmasını sağlayarak izlenim yönetim sürecinin başarılı olmasını sağlamaya çalıştıkları anlaşılmaktadır.

Tablo 8. Katılımcıların Savunmaya Yönelik Benlik Sunum Stratejilerine İlişkin Sorulara Verilen Yanıtların Ortalamaları ve Standart Sapmaları

Savunmaya Yönelik Taktikler					
Açıklama Yapmak	N	Min.	Max.	Ort.	S.s
Herhangi bir nedenle danışmanım hakkında olumsuz bir yargıya sahip olduğunda yaptığım açıklamalar ile onu ikna edebilirim.	387	1,000	5,000	3,4661	,89320
Danışmanıma yaşanan olumsuz bir durum karşısında açıklama yaparken şeffaf olmanın daha etkili olacağına dair inanca sahibim.	387	1,000	5,000	4,1273	,78190
Yaşanan olumsuz durumdan sonra danışmanıma yaptığım açıklamalar sonrası hocam ile iletişimim iyileşme gösterir.	387	1,000	5,000	3,7584	,86382
Danışmanım ile yaşadığım olumsuzluk karşısında sakinliğimi koruyarak detaylı bir açıklama yaparım.	387	1,000	5,000	4,0365	,68457
Danışmanıma yaşanan olumsuzlukla ilgili açıklamalarda bulunurken yumuşak bir dil kullanırım.	387	1,000	5,000	4,2474	,62057
Özür Dilemek	N	Min.	Max.	Ort.	S.s
Danışmanım ile yaşadığım herhangi bir problem karşısında bu problemin bir daha yaşanmayacağına dair söz verip özür dileyerek olumsuz durumu ortadan kaldırırım.	387	1,000	5,000	3,6667	,98730
Danışmanım ile yaşadığım olumsuz bir durumda haklı olsam bile özür dileyerek olumsuzluğu ortadan kaldırırım.	387	1,000	5,000	3,0521	1,15729
Danışmanım ile yaşadığım ufak bir tatsızlık durumunda özür kolay fakat etkili bir yoldur.	387	1,000	5,000	3,5286	,98246
Danışmanım dilediğim özrü kolaylıkla kabul eder.	387	1,000	5,000	3,4752	,95379
Danışmanımdan özür dilerken özür ile birlikte yaşanan pişmanlığın da karşı tarafa etkili bir şekilde hissettirilmesini sağlarım.	387	1,000	5,000	3,7206	,89954

(1=Kesinlikle Katılmıyorum, 5=Kesinlikle Katılıyorum)

4.3. Katılımcıların Kendini Tanıtmaya Yönelik Taktikler ile Kendini Savunmaya Yönelik Taktiklerin Cinsiyete ve Eğitim Düzeyine Göre Farklılaşp Farklılaşmadığına Ait Bulgular

Katılımcıların *kendini tanıtmaya yönelik taktiklerin* alt boyutlarının *cinsiyete* göre farklılaşp farklılaşmadığını test etmeden önce verilerin normallik ve homojenlik varsayımını sağlayıp sağlamadığına bakıldı. 4 alt boyutun da normallik varsayımını sağladığı ancak homojenlik varsayımını sağlamadığı için Parametrik olmayan testlerden Mann-Whitney U testi kullanılmıştır. Tablo 9’daki analizler incelendiğinde her alt boyutun p değeri ((*kendini sevdirmeye*: U=15463,500; p=0,231); (*niteliklerini tanıtmaya*: U=15691,500; p=0,327); (*örnek olma*: U=15133,000; p=0,129); (*yardım isteme*: U=16464,000; P=0,816)) p<0.05 den büyük olduğundan, her alt boyut için cinsiyet değişkeni açısından anlamlı bir farklılık bulunamamıştır.

Tablo 9. Kendini Tanıtmaya Yönelik Taktiklerin Alt Boyutlarının Cinsiyete Göre Farklılaşım Farklılaşmadığına Ait Sonuçlar.

Kendini Sevdirmeye Alt Boyutu					
Grup	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	P
Erkek	130	203,55	26461,50	15463,500	0,231
Kadın	257	189,17	48616,50		
Niteliklerini Tanıtma					
Grup	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	P
Erkek	130	186,20	24206,00	15691,000	0,327
Kadın	257	197,95	50872,00		
Örnek Olma					
Grup	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	P
Erkek	130	181,91	23648,00	15133,000	0,129
Kadın	257	200,12	51430,00		
Yardım İsteme					
Grup	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	P
Erkek	130	195,85	25461,00	16464,000	0,816
Kadın	257	193,06	49617,00		

*P<0.05 anlamlılık düzeyi

Katılımcıların *kendini savunmaya yönelik taktiklerin* alt boyutlarının *cinsiyete* göre farklılaşım farklılaşmadığını test etmeden önce verilerin normallik ve homojenlik varsayımını sağlayıp sağlamadığına bakıldı. 2 alt boyutun da normallik varsayımını sağladığı ancak homojenlik varsayımını sağlamadığı için Parametrik olmayan testlerden Mann-Whitney U testi kullanılmıştır. Tablo 10'daki analizler incelendiğinde her alt boyutun p değeri ((*açıklama yapmak*: U=16638,500; P=0,948); (*özür dilemek*: U=14954,500; p=0,091) den büyük olduğundan, her alt boyut için cinsiyet değişkeni açısından anlamlı bir farklılık bulunamamıştır.

Tablo 10. Kendini Savunmaya Yönelik Taktiklerin Alt Boyutlarının Cinsiyete Göre Farklılaşım Farklılaşmadığına Ait Sonuçlar.

Açıklama Yapmak					
Grup	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	P
Erkek	130	193,49	25153,50	16638,500	0,948
Kadın	257	194,26	49924,50		
Özür Dilemek					
Grup	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	P
Erkek	130	180,53	23469,50	14954,500	0,091
Kadın	257	200,81	61608,50		

*P<0.05 anlamlılık düzeyi

Katılımcıların *kendini tanıtmaya yönelik taktiklerin* alt boyutlarının *eğitim düzeyine* göre farklılaşım farklılaşmadığını test etmeden önce verilerin normallik ve homojenlik varsayımını sağlayıp sağlamadığına bakıldı. 4 alt boyutun da normallik varsayımını sağladığı ancak homojenlik varsayımını sağlamadığı için Parametrik olmayan testlerden Mann-Whitney U testi kullanılmıştır. Tablo 11'deki analizler incelendiğinde 3 alt boyutun p değeri ((*niteliklerini tanıtmaya*: U=10280,000; p=0,101); (*örnek olma*: U=10880,000; p=0,344); (*yardım isteme*: U=10379,500; p=0,128)) p<0.05 den büyük olduğundan, 3 alt boyut için eğitim düzeyi açısından anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Ancak, *kendini sevdirmeye* alt boyutunun p değeri ((U=58155,500; p=0,006) p<0.05 den küçük olduğundan eğitim düzeyi grupları arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Buna göre izlenim yönetimi sürecinde *kendini sevdirmeye* taktiklerini yüksek lisans öğrencileri daha fazla kullanmaktadır.

Tablo 11. Kendini Tanıtmaya Yönelik Taktiklerin Alt Boyutlarının Eğitim Düzeyine Göre Farklılaşım Farklılaşmadığına Ait Sonuçlar.

Kendini Sevdirme Alt Boyutu					
Grup	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	P
Yüksek Lisans	312	186,40	58155,50	58155,500	0,006
Doktora	75	225,63	16922,50		
Niteliklerini Tanıtma					
Grup	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	P
Yüksek Lisans	312	189,45	59108,00	10280,000	0,101
Doktora	75	212,93	15970,00		
Örnek Olma					
Grup	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	P
Yüksek Lisans	312	191,37	59708,00	10880,000	0,344
Doktora	75	204,93	15370,00		
Yardım İsteme					
Grup	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	P
Yüksek Lisans	312	189,77	59207,50	10379,500	0,128
Doktora	75	211,61	15870,50		

*P<0.05 anlamlılık düzeyi

Katılımcıların *kendini savunmaya yönelik taktiklerin* alt boyutlarının *eğitim düzeyine* göre farklılaşım farklılaşmadığını test etmeden önce verilerin normallik ve homojenlik varsayımını sağlayıp sağlamadığına bakıldı. *Açıklama yapmak* alt boyutu normallik ve homojenlik varsayımını sağladığı için analiz sürecinde Parametrik testlerden Bağımsız örneklem t testi kullanılmıştır. Tablo 12’de açıklama yapmak alt boyutuna dair analizler incelendiğinde boyutun p değeri ($p=0,276$) $p<0.05$ den büyük olduğundan eğitim düzeyi açısından anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Diğer taraftan *Özür dilemek* alt boyutu normallik varsayımını sağlayıp homojenlik varsayımını sağlamadığı için Parametrik olmayan testlerden Mann-Whitney U testi kullanılmıştır. Tablo 12. özür dilemek alt boyutuna dair analizler incelendiğinde boyutun p değeri ($U=10522,000$; $p=0,174$) $p<0.05$ den büyük olduğu için eğitim düzeyi değişkeni açısından anlamlı bir farklılık bulunamamıştır.

Tablo 12. Kendini Savunmaya Yönelik Taktiklerin Alt Boyutlarının Eğitim Düzeyine Göre Farklılaşım Farklılaşmadığına Ait Sonuçlar.

Açıklama Yapmak						
Grup	N	X	SS	Sd	t	P
Yüksek Lisans	312	3,9135	,53080	1385	-1,091	0,276
Doktora	75	3,9893	,58067			
Özür Dilemek						
Grup	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	P	
Yüksek Lisans	312	197,78	61706,00	10522,000	0,174	
Doktora	75	178,29	13372,00			

*P<0.05 anlamlılık düzeyi

5. Sonuç

Bireyler gündelik yaşamlarında diğerleri ile etkileşim halindeyken onlar üzerinde kendilerine dair pozitif bir imaj bırakma arzusuna sahip olabilirler. Bireyler diğerleri üzerinde bu pozitif imaj bırakma arzusunu birçok ortamda taşıyabilir. Bu ortamlardan biri de akademik dünyadır. Toplumsal yaşamın her alanında olduğu gibi, akademik dünyada da izlenim yönetimleri yoğun olarak kendini gösterebilmektedir. Bu çalışmada diğerleri üzerinde pozitif imaj bırakma arzusunun yoğun olduğu düşünülen akademik dünyada, danışmanları ile yoğun bir iletişim halinde olan lisansüstü öğrencilerin danışmanlarının izlenimlerini yönetmek için hangi taktiklere başvurduklarının ortaya konması amaçlanmıştır. Lisansüstü öğrencilerin danışmanları ile iletişiminde ne tür benlik sunum taktiklerine başvurdukları ise iki temel boyut ve altı alt boyuttan oluşan bir ölçek ile ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Araştırmaya 387 Lisansüstü öğrenci katılmış bu öğrencilerin 312'si yüksek lisans 75'i doktora öğrencisinden oluşmaktadır. Araştırmaya katılanların 130'u erkeklerden, 257'si kadınlardan oluşmaktadır. Katılımcıların büyük çoğunluğu (183 kişi) 26-31 yaş aralığında yer almaktadır.

Araştırmada elde edilen bulgulara göre katılımcılar benliğini akademik başarı açısından başarılı görmektedir. Diğer taraftan katılımcıların büyük çoğunluğu danışmanları ile iletişimlerinin iyi olduğu yönünde görüş bildirmişlerdir. Öte yandan katılımcıların diğerlerinin izlenimlerini yönetebilme konusunda kendilerine güvendikleri bulgusu elde edilmiştir.

Katılımcıların danışmanları ile iletişim sürecinde benlik sunum stratejilerini kullanımlarının incelenmesi amacıyla iki ana boyut ve altı alt boyuttan (*kendini tanıtmaya yönelik taktikler*: kendini sevdirmek, niteliklerini tanıtmaya, örnek olma, yardım isteme; *kendini savunmaya yönelik taktikler*: açıklama yapmak, özür dilemek) oluşan bir ölçek kullanılmıştır. Bu iki ana boyutun alt boyutlarında ifadelere verilen yanıtlar incelendiğinde, katılımcıların danışmanları ile iletişimini kuvvetlendirmek adına söz konusu taktiklere yoğun olarak başvurdukları ve bunu başarılı bir şekilde gerçekleştirdikleri bulguları elde edilmiştir.

Diğer taraftan katılımcıların *kendini tanıtmaya yönelik taktikler* ile *kendini savunmaya yönelik taktiklerin* alt boyutlarının cinsiyet ve eğitim düzeyine göre farklılaşarak farklılaşmadığına dair analizler gerçekleştirilmiştir. Analizler sonunda *kendini tanıtmaya yönelik taktiklerin* alt boyutları ile *kendini savunmaya yönelik taktiklerin* alt boyutlarının cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermediği görülmüştür. Öte yandan eğitim düzeyi açısından *kendini tanıtmaya yönelik taktiklerin* alt boyutları incelendiğinde, *kendini sevdirmek taktiği* alt boyutunda anlamlı bir farklılık bulgulanmıştır. Yüksek lisans öğrencilerinin, doktora öğrencilerinden daha fazla *kendini sevdirmek taktiğine* başvurarak danışmanın izlenimlerini yönetmeye çalıştığı görülmüştür. *Kendini tanıtmaya yönelik taktiklerin* diğer üç alt boyutunun (*niteliklerini tanıtmaya, örnek olma, yardım isteme*) ise eğitim düzeyi açısından farklılaşmadığı görülmüştür. Diğer taraftan *kendini savunmaya yönelik taktiklerin* (*açıklama yapmak, özür dilemek*) alt boyutlarının eğitim düzeyi açısından farklılaşmadığı bulgulanmıştır.

Lisansüstü öğrencilerin danışmalarının kendilerine dair izlenimlerini yönetme süreçlerinin ele alındığı bu araştırma, sınırlı bir zaman diliminde sınırlı bir örneklem grubu üzerinden gerçekleştirilmiştir. Örneklemin çok daha geniş tutulduğu araştırmaların gerçekleştirilmesi evreni temsil ediciliği yüksek bulgular ortaya koyacağı açıktır.

Bu çalışmada elde edilen veriler nicel araştırma yöntemlerinden birisi olan anket ile elde edilmiştir. Bu çalışmanın sonuçlarına göre ortaya çıkan sonuçların nedenlerinin daha iyi anlaşılması ve konunun kapsamlı bir şekilde ele alınması için nitel araştırma yöntemlerinden birisi olan derinlemesine görüşme yöntemi ile araştırmalar yapılmasına ihtiyaç bulunmaktadır. Bu araştırmadan elde edilen sonuçların nedenlerini anlamak derinlemesine görüşmeler yapılarak elde edilebilecektir. Bundan dolayı araştırmacılara tavsiyelerimiz nitel yöntemleri kullanarak konunun genişletilmesi ve literatüre katkı sağlamalarıdır.

Kaynaklar

- Brehm, S. and Cassin, S.M. (1990). *Social psychology*. Boston: Houghton Mifflin Company.
- Budak, S. (2003). *Psikoloji sözlüğü*. (2. Baskı). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Demir, K. (2002). Türkiye'deki resmi ve özel Lise öğretmenlerinin izlenim yönetimi. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Dilek, M. (2021). Dijital göçmenlerin benlik sunumları. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Goffman, E. (2009). *Günlük yaşamda benliğin sunumu*. (Çev. B. Cezar). (1. Baskı). İstanbul: Metis Yayınları.
- Güler, Ş., Şahin, Y. and BALCI, E.V. (2022) Sosyal medyada çevrimiçi benlik sunumunun öznel iyi oluş üzerine etkisi: Instagram kullanıcıları üzerine bir araştırma. *Erciyes İletişim Dergisi*, 9. (1), 361-380. <https://doi.org/10.17680/erciyesiletisim.993055>
- Güney, S. (2020). *Sosyal psikoloji*. (5. Baskı). Ankara: Nobel Yayınevi.
- Haşiloğlu, S.B., Baran, T. and Aydın, O. (2015). Pazarlama araştırmalarındaki potansiyel problemlere yönelik

- bir araştırma: Kolayda örnekleme ve sıklık ifadeli ölçek maddeleri. *Pamukkale İşletme ve Bilişim Yönetimi Dergisi*, (1), 19-28. <https://doi.org/10.5505/piby.2015.47966>
- Hall, S. (1992). *Modernity and its futures. The question of cultural identity: Cap. 6*. University Press.
- Hewitt, J.P. and Shulman, D. (2019). *Benlik ve toplum: sembolik etkileşimci sosyal psikoloji* (Ed. B. Aktaş; Çev. B. Aktaş, Ç. Çoker, A. Yılmaz, B. Aykaç, Y. Bayramoğlu ve M. Karasu). (1. Baskı). İstanbul: Bilge Yayınevi
- Hood, B. (2014). *Benlik yanılması: Sosyal beyin, kimliği nasıl oluşturur?* (Çev. E. Özdemir). (1. Baskı). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Hortaçsu, N. (2012). *En güzel psikoloji sosyal psikoloji*. (1. Baskı). Ankara: İmge Kitapevi Yayınları.
- Karamustafa, K. and Bickes, D.M. (2003). Kredi kartı sahip ve kullanıcılarının kredi kartı kullanımlarını değerlendirmeye yönelik bir araştırma: Nevşehir örneği. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15 (2), s. 91-113. Erişim adresi <https://dergipark.org.tr/tr/pub/erusosbilder/issue/23748/253009>
- Karaoğlu, B. (2015). Gündelik hayatta benlik sunumunun sosyal paylaşım ağı Facebook üzerinden incelenmesi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Karasar, N. (2007). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (17. baskı). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Köknel, Ö. (1982). *Kaygıdan mutluluğa kişilik*. (3. Baskı). İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Leary, M.R. and Kowalski, R.M. (1990). Impression management: A literature review and two-component model. *American Psychological Association*, 107 (1), s.34-47. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.107.1.34>
- Mead, G.H. (2017). *Zihin, benlik ve toplum*. (Çev. Y. Erdem). (1.Baskı). Ankara: Heretik Yayınları.
- Morva, O. (2014). Goffman'ın dramaturjik yaklaşımı ve dijital ortamda kimlik tasarımı: Sosyal paylaşım ağı Facebook üzerine bir inceleme. (Ed. S. Çakır). *Medya ve Tasarım, İstanbul: Urzeni Yayıncılık*.
- Mutlu, E. (2017). *İletişim sözlüğü*. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Nelson- Jones, R. (1982). *Danışma psikolojisi kuramları*. (Ed. F. Akkoyun; Çeviri. S. Doğan., F. Korkut., V. Duyan ve B. Eyllen). London: Casell Educational Limited.
- Saatcıoğlu, E. (2019). Bir sosyal medya platformu olarak Instagram kullanım güdülleri: Kullanıcıların kimlik sunumları üzerine bir araştırma. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Yaşar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Sankır, H. (2010). Toplumsal cinsiyet rollerinin anlamlandırılış biçiminin kadın sanatçı kimliğinin oluşum sürecine etkileri. *Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar E-Dergisi*, 9, 1-26. Erişim adresi http://www.sdergi.hacettepe.edu.tr/makaleler/hasan_sankir_1_1010.pdf
- Seyyar, A. (2004). *Davranış bilimleri*. (1. Baskı). İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Tüfekçi, N. & Asıgbulmuş, H. (2016). The factors that effective in the choice of hospital and patient satisfaction: The sample of Isparta. *Journal of Current Researches on Health Sector*, 6 (2), s.72-92. Erişim adresi http://www.jocrehes.com/Makaleler/1186085781_6-2-6-%20t%c3%bcfekci-as%c4%b1%c4%9fbulmu%c5%9f.pdf

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Süleyman Demirel Üniversitesi Etik Kurulu'nun tarih 16.02.2022 sayı E-87432956-050.99-216467 ve karar 117/2 ile etik kurul izin belgesi almış olduklarını beyan etmektedir.

2.Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3.Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımından doğan sorumlulukları kabul etmektedir.

4.Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

HOLLYWOOD SİNEMASINDA İRKÇILIK TEMSİLLERİ: DJANGO ZİNCİRSİZ FİLMİNİN GÖSTERGEBİLİMSEL ANALİZİ*

Representations Of Racism In Hollywood Cinema: A Semiotic Analysis Of The Movie "Django Unchained"

Tolgay DURMUŞ¹ ve Feridun NİZAM²

¹Öğr.Gör. Bitlis Eren Üniversitesi, Güroymak MYO -Bitlis / Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İletişim Bilimleri Doktora Öğrencisi, t.durmus@beu.edu.tr, orcid.org/ 0000-0002-1703-6996

²Dr.Öğr.Üyesi, Fırat Üniversitesi, İletişim Fakültesi Radyo Televizyon ve Sinema Bölümü, Elazığ, fnizam@firat.edu.tr, orcid.org/ 0000-0002-4215-6973

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
23.12.2021

Kabul/Accepted:
08.09.2022

DOI:

10.18069/firatsbed.1040478

Anahtar Kelimeler

Sinema, Irkçılık, Temsil,
Göstergebilim Analiz,
İdeoloji

Keywords

Cinema, Racism,
Representation, Semiotic
Analysis, Ideology

ÖZ

Sinema hayatın bütün gerçekliğini geniş kitlelere sunan ve hayatın her alanını temsil eden bir sanat dalıdır. Sinemada ideolojik söylemlere ve temsillere oldukça fazla yer verilmektedir. Diğer sinema sektörlerinden farklı olarak Hollywood sineması ırkçılık unsurunu özellikle de beyaz ırkın üstünlüğü olarak kabul edilen 'üstün ırk' temsiliyi ayrı bir noktada yer edinmiş, beyaz perdede açık ve barbarca göstergeler ile izleyici kitleye sunmuştur. Bu çalışma ırkçılığın beyazperdeye nasıl yansıdığını analiz etmek amacıyla, ırkçılığın ırk ve etnik köken türünün temsili üzerine bina edilmiştir. Bu doğrultuda ırk ve etnik köken ırkçılık türünü temsil eden film evreninden, örneklem olarak Hollywood Sinemasında yer verilen 2012 yapımı ünlü yönetmen Quentin Tarantino'nun beyaz perdeye sunmuş olduğu 'Django Zincirsiz' filmi, amaçlı örneklem yöntemiyle seçilmiş ve film göstergebilimsel analiz yöntemi kullanılarak sömürgecilik ve özellikle de ırkçılık olgusu bağlamında incelenmiştir. Çalışmada Hollywood sinemasının ırkçılık unsurunu inceleme şekli analiz edilmiş, ırk ve etnik köken türü olan ırkçılığın örneklerinin özellikle 'Django Zincirsiz' filminde karakterler, diyaloglar ve sembolik göstergeler üzerinden temsil edilerek sunulduğu saptanmıştır.

ABSTRACT

Cinema is a branch of art that presents the whole reality of life to large audiences and represents all areas of life. In the cinema, ideological discourses and representations are given a lot of space. Unlike other cinema sectors, Hollywood cinema has taken the racist element, especially the representation of the 'superior race', which is accepted as the supremacy of the white race, at a separate point and presented it to the audience with clear and barbaric indicators on the white screen. This study is built on the representation of race and ethnic origin of racism in order to analyze how racism is reflected on the big screen. In this direction, the movie 'Django Unchained', which was presented to the big screen by the famous director Quentin Tarantino, produced in 2012, which was included in Hollywood Cinema as an example, from the film universe representing the race and ethnicity racism genre, was selected with purposive sampling method and the film was selected with the method of semiotic analysis and colonialism and especially also examined in the context of the phenomenon of racism. In the study, the way of examining the racism element of Hollywood cinema was analyzed, and it was determined that the examples of racism, which is a type of race and ethnic origin, were represented by characters, dialogues and symbolic signs, especially in the movie "Django Zincirsiz".

Atf/Citation: Durmuş, T. ve Nizam, F. (2022). Hollywood Sinemasında Irkçılık Temsilleri: Django Zincirsiz Filminin Göstergebilimsel Analizi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 3(1229-1242).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Tolgay DURMUŞ, t.durmus@beu.edu.tr

* Bu çalışma Doktora Öğrencisi Tolgay DURMUŞ'un Dr.Öğr.Üyesi Feridun NİZAM danışmanlığında hazırlamakta olduğu doktora tezinden türetilmiştir.

1. Giriş

Sinema temsili öğeler yoluyla belirli bir düşünce yaratmak üzere tasarlanmış ve parçadan bütüne doğru bir araya getirilmiş görseller aracılığıyla, düşünce ya da kavram ortaya atar. Bu düşünce ya da kavramdan yola çıkarak gerçek ile izlediğimiz arasında farklı bir bakış açısı olacağını söylemek mümkün olacaktır. Çünkü sinema gerçek hayattaki bir durumu ya da olayı farklı olarak görmemizi sağlarken, yaşadığımız ya da hissettiğimiz duygular da gerçeklikten farklı olmaktadır. Bu nedenle düşünce ve duygularımız değişiklik gösterebilmektedir (Ryan ve Kellner, 2010:18).

Sinemadan bizlere aktarılan filmler analiz edilirken görüntüsel öğeler aracılığıyla sinemanın bizlere göstermek istediği öğeler üzerinde sosyo politik ve kültürel öğelerin hangi anlamlar içerdiğini bizlere sunulan görüntülerin altında yatan gizli anlamları yine görüntüsel kodlar aracılığıyla açığa çıkarabiliriz. Sinema ilk ortaya çıktığı andan itibaren görsel ya da sözel iletiler aracılığıyla dünya çapında büyük yankı yaratmıştır. Bu etki ise sinemadan aktarılan görsel öğelerin içinde gizli tutulan ideolojik yapılanma ile kendini göstermektedir.

Dünya var olduğu günden bu yana, hiç bu kadar yoğun görsellerin kuşatması altında kalmamıştır. Hiç kuşkusuz bunun temel nedenleri arasında, teknolojinin baş döndüren hızdaki gelişimiyle, kitle iletişim araçları ve kişisel bilgisayarların gelişimi bulunmaktadır. Gerek modern toplumlarda gerekse gelişmekte olan ülkelerde kitle iletişim araçlarının aralıksız iletiler yaydığı ve bu iletilerin ekonomik, kültürel, toplumsal yaşam içinde yadsınamaz bir rolü olduğu herkes tarafından kabul edilen bir görüştür. Bu araçların kendine özgü söylem yapısıyla ürettiği iletilerin eleştirel gözle algılanması, değerlendirilmesi ve anlamlandırılması gerekmektedir (Parsa, 2007: 1).

Gündelik hayatın her alanı, her konusu olduğu gibi, ırkçılık kavramı, ırkçılık temalı filmler de beyazperdede kendine yer bulmuştur. Bu çalışma genel ve bütün alanlarıyla değil, “üstün ırk” kavramı temelinde ırkçılığın konu edildiği Django (Zincirsiz) filminin incelenmesine odaklanmıştır.

II. Dünya Savaşı dönemi sinemasında ırkçı ve nefret söylemleri içinde çekilen filmler ırkçılık, sömürgecilik ve ideoloji kavramları çerçevesinde işlenmektedir. Nefret söylemini iktidar, kitlelerin de etkisiyle şiddeti gündelik yaşam içindeki söylem ve pratiklerde sıradanlaştırarak yeniden üretir. Toplumun zihin haritası faşizan bir şekilde yapılandırılır ve sıradan insan zihninden, farklı etnisite ve dinden olanlardan kısacası öteki olarak nitelendirilen bireylerden nefret eder ve söylemsel ya da olarak eylemsel olarak şiddet eğilimine yönlendirilirler. Nefret söylemi: ırklara, milliyetlere, bireylere, ten renkleri ve etnik kökenleri, toplumsal cinsiyetleri, cinsel tercihleri, dinleri ve diğer bütün ayrımcılık biçimleri düşüncesinde yöneltilen nefreti teşvik eden sözler” (Binark, 2010: 23) olarak tanımlanabilmektedir.

Bu çalışma ırkçılığın kavram ve türleri olarak beyazperdeye yansımalarının göstergeler üzerinden analizi üzerine bina edilmiştir. Çalışmanın amacı “üstün ırk” kavramını amaçlı örneklem ile seçilmiş bir Hollywood yapımı üzerinden çözümlenektir. Bu bağlamda filmde tespit edilen göstergeler üzerinden yapılan analiz sonucunda; Hollywood sinemasında ırkçılık temsillerinde tarihsel ve kültürel arka plan yansımalarının rahatlıkla görülebileceği, Amerikan kültüründe ülkenin ilk kuruluş döneminden günümüze kadar Siyah (zenci) – Beyaz (Üstün ırk) çatışmasının ideolojik temellerinin günümüzde dahi süregeldiği ve hatta güncel örnekleriyle Beyaz bir polislin siyahı bir vatandaşa uygulamış olduğu baskıcı ve sert tavırların ölümle sonuçlandığı “George Floyd” olayları Amerika’da siyahlara karşı duyulan “üstün ırk” kavramı temelli nefret duygularının hiçbir zaman bitmeyeceğinin göstergeleri olduğu temel bulgusuna ulaşılmıştır.

2. Üstün Irk ve Irkçılık Kavramları

Huxley; ırk kelimesinin batıdan türemiş bir sözcük olduğunu söylemektedir. İlk zamanlarda hayvanlar için aynı türden gelen nesilleri ifade etmek amacıyla kullanılırken, 1600’lü dönemlere gelindiğinde insan türünü nitelemek için kullanılmıştır. İnsan türü anlamının yanı sıra insan topluluklarını ifade etmek amacıyla da kullanılmaktadır. İngiliz dil edebiyatında ırk kelimesinin kökeninin ortaya çıkışı 16. yüzyıla dayanmaktadır. Irk kelimesi, İngiliz dili ve edebiyatında “yeni kurulan ulusal devletlerin nüfuslarını oluşturan çeşitli grupları ve ulusu temsil ettiği varsayılan görünür niteliklerini toplu olarak ifade eden” anlamına gelmektedir. Bu tanıma dayanarak ırk kelimesinin tarihsel bir kökeninin olduğu açığa çıkmaktadır (Aşar, 2009: 9). Aynı kökeni paylaşan ve Tarihsel devamlılığı olan insanları belirtmek amacıyla ırk kelimesi kullanılmaktadır.

Irk kavramı kapitalizm akımının gelişim göstermesiyle birlikte sosyal bilimler alanına tam olarak girdiği ifade edilmektedir. Fransız, Alman ve İngiliz ırkları ırk sözcüğünün kelime anlamının doğru olmadığını ifade etmekle birlikte ırk kelimesinin yerine ulus sözcüğünün kullanılması gerektiğini belirtmektedirler. Yahudi, Ermeni vb. gibi sözcükler ise ırk değil ulus olarak yeteri kadar gelişmemiş etnik gruplar için kullanılmaktadır. Irkçılık ve ırk kavramları hiçbir şekilde birbirini desteklememektedir. Çünkü ırkçılık öğretileri biyoloji, antropoloji, çağdaş ırk ve genetik kuramları ile tamamen bir zıtlık içerisindedir. Üstün ırk düşüncesi de tam olarak bu noktada kendine yer bulmaktadır. Birtakım ırkların fiziki özelliklerinin yanında psikolojik, kültürel ve düşünsel açıdan diğer ırklardan kendilerini üstün olarak gördükleri belirtilmiştir (Şenel, 1984: 29).

Üstün ırk kelimesi bir teori olarak ifade edilmektedir. Avrupa’da 19. yüzyılın ikinci döneminde Fransız Gobineau ve Comte tarafından sistematize bir durum haline getirilmiştir. Üstün ırk düşüncesi hâkimiyet kurma, eşitsizlik ve üstünlük elde etme temellerine dayandırılmaktadır. Fakat sosyolojik ve bilimsel açıdan bir geçerliliği yoktur. Irk kelimesinin Batı temelli olarak ortaya çıktığını varsayacak olursak, özellikle Alman dil edebiyatında üstün ırk düşüncesi sürekli olarak güncelliğini korumaktadır. Üstün ırk düşüncesi batılı toplumların edebi anlayışlarında güncelliğini korumaya devam ederken, diğer toplumların yüksek medeniyetler seviyesine ulaşamayacağını, çaba göstermeleri halinde bile istedikleri seviyelere gelemeyeceklerini sürekli olarak ifade etmektedirler (Sayar, 2000: 4).

Irkçılık düşüncesi sömürgeciliğin 16. yüzyılda başlamasıyla ortaya çıkmış, özellikle Nazi Almanya’sı döneminde üstün ırk kavramının oldukça fazla kendini hissettirmesiyle birlikte daha somut bir durum haline gelmiştir. Irkçılık, kendi toplumuna öncelik vermek, onun önceliklerini savunarak içinde bulunmuş olduğu toplumsal grubun ön planda olmasını istemenin yanı sıra, diğer toplumlara karşı negatif duygular içinde olan bir düşünce şekli olarak ifade edilmektedir. Bireylerin ve toplumların fiziksel açıdan farklı oluşlarının, onların zekâ ve yetenek seviyelerini de radikal açıdan etkilediğini belirten ve bir ırkın farklı bir ırktan üstün olduğunu iddia ettiği ön yargı veya düşünce biçimidir (Özkantar, 2016).

Irkçılık, etnosentrik düşünce yapısının bir bağlantısıdır. Irkçılık kavramını genel olarak ifade etmek gerekirse “kişinin kendisinden olmayan bazı ırkların kendi seviyesinden daha düşük bir seviyede olduğuna dair inancı” tanımlanmaktadır. Irk kelimesi, toplumlar arasındaki farklılıklar olarak ifade edilmesine rağmen, uzun zamandan beri kültürel veya etnik gruplarla ilgili olarak kullanılmaktadır. Böyle bir kullanımın yanlış bir şekilde ifade edildiği, ırk gruplarının kalıtımsal bağlara, etnik grupların ise kültürel ve sosyal bağları ifade ettiği belirtilmektedir (Harlak, 2000: 34).

Irkçılık, günümüz dünyasında ayrımcılık ve nefret söylemi gibi tüm dünyanın en hassasiyetle üzerinde durduğu bir konu olmasına rağmen pek çok eylem ve söylemlerle, bilhassa da medya içerikleriyle varlığını sürdüren bir olgudur. Etnik kökeninden, yaşından ya da cinsiyetinden dolayı iş hayatında dışlanma, fiziksel engelinden dolayı eğitim haklarından mahrum edilme, arkadaş çevresinde dışlanma ve hor görülme ya da cinsel tercihinden dolayı toplum tarafından dışlanma toplum dışına atılma gibi örnekler ırkçılığın toplumsal olarak somutlaştırılmış halidir. Irkçılığın çeşitleri arasında çalışmamızda da dayanak gösterilen ırk ve etnik ayrımcılık, cinsiyet ayrımcılığı, fiziksel görünüm ve dinsel ayrımcılık gibi çeşitli türler vardır.

Geçmişten günümüze kadar gelen bu süreçte en çok karşılaşılan ırkçılık türlerinden bir tanesi dinsel hoşgörüsüzlüktür. Toplumların ya da kişilerin kendileriyle aynı dini benimsemeyenlere karşı göstermiş oldukları ayrımcılık türüdür. Bu ayrımcılık türünün tarihsel dayanağı, genel olarak dinlerin doğma ve benimsenme süreçleri içinde karşılaşılan olaylarla yakın ilişki içinde olmasından kaynaklanmaktadır. Bu ayrımcılık türünü, bir dinin herhangi bir topluluk tarafından benimsenme sürecinde, bir başka dini benimseyenlerle yaşanan çatışmalardan ötürü, hafızalara yerleşen ve birbirlerine karşı duyulan nefret ve ön yargı açıklamaktadır (Yürüşen, 1996: 25).

Fiziksel farklılığa dayalı yaşanan ayrımcılık türünde ise özellikle çok kültürlü toplumlarda vücut yapısı ve kıyafet kılıfına dayalı uzun ve şiddetli tartışmalar yer almaktadır. Kültürel kimliğin temel simgelerinden bir tanesi olan fiziki özellikler bireyler ve toplumlar arasında oldukça önem arz etmektedir. (Parekh, 2005: 310). Çünkü kıyafet temsil ettikleri grup veya toplumların simgesi olarak kabul görmektedir. İnsanoğlu genel olarak içinde var olduğu grup ya da toplumun kültürel kalıplarıyla yaşar. Bu kalıplar içinde kıyafetin yanı sıra saç biçimleri ve fiziksel vücut yapısı da vardır. Irkçılığın olduğu bir toplumda çoğunluğun altında bulunan azınlık grupları yaşamış olduğu bu süreçte daima ezilen ve hor görülen kesim olmaktadır. Günümüz toplumlarında başörtüsü ve sakal uzatma gibi getirilen yasaklar bu türden ayrımcılığa örnek olmaktadır.

Irkçılığın fakirlik, işsizlik ve sosyal eşitsizlikten beslendiği göz ardı edilmemelidir. Ancak günümüzde karşılaşılan ırkçılık örnekleri, geleneksel ırkçılıktan farklı açılarda yer almaktadır. Irkçılık sürecinde sürekli güncelliğini koruyan ve en fazla karşımıza çıkan göçmen unsuru aşağı bir ırk olarak belirtilmekte, bunun yanı sıra sosyal ve ekonomik faktörlerle ilişkili bir biçimde toplum tarafından dışlanarak nefret söylemleriyle karşı karşıya kalmaktadır. Bu ve buna benzer sebeplerle yeni dönem ırkçılığın temelinde ekonomik sebepler yer almakta ve ırkçılığın son kurbanları sömürülen göçmen işçiler olmaktadır (Yılmaz, 2008: 25).

3. İlgili Çalışmalar

Kırık ve Arvas’ın (2014) Sömürgecilik Ve Irkçılık Olgusu Bağlamında Piyanist Filminin Gösterge Bilimsel Analizi başlıklı çalışmalarında Nazi Almanya’sının savaş dönemlerinde uygulamış olduğu ırkçı politikayı ortaya çıkarmaktadır.

Diğer bir çalışmada Çakı, Zorlu ve Karaca’nın (2017) de hazırlamış olduğu “Türk Sinemasında Nazizm İdeolojisi: “Kırım” Filmi ve Göstergebilimsel Analizi” çalışmasında yine çalışmamıza benzer olarak ırkçılık ve ayrımcılık konulu bir araştırma yapılmıştır. Çalışmanın amacı ise Alman Nazi politikasını ve ideolojisinin

dönem şartlarında nasıl vurgulandığını yansıtmaya çalışmaktır.

Bir diğer çalışma ise Özkantar'ın (2016) da hazırlanmış olduğu "Reklamcılık Sektöründe Irkçılık ve Irkçılık Kavramının Göstergebilimsel Yansımaları Bağlamında Benetton Reklamları" dır. Çalışmanın amacı ise Irkçılık terimini açıklayarak göstergebilimsel yaklaşımlarla bağlantı kurmak ve bunu yaparken de ırkçılık olgusunun günümüz medyasında reklamlar yoluyla topluma karşı nasıl yansıtıldığını çeşitli örneklerle açıklamaktır. Bizim çalışmamızdan farkı ise ırkçılık ve ayrımcılık konularının reklamlar alanında baz alınmasıdır.

4. Çalışmanın Amacı

Hollywood Sinemasında yer verilen ırkçılık olgusunun yönetmen Quentin Tarantino'nun bakış açısıyla ele alındığı, ayrıca ırkçılık türleri içinde yer alan ırk ve etnik ayrımcılığın dayanak gösterildiği Django (Zincirsiz) filminde temsil edilen ırkçılık göstergelerini analiz etmektir. Böylelikle, insanlığın var olduğu ilk dönemlerden itibaren günümüze kadar süregelen ve hali hazırda etkisini devam ettiren ırkçılık ve ayrımcılık kavramlarının insanlık üzerindeki etkisini ortaya çıkarmak ve sinemanın bu konuya karşı sergilemiş olduğu farklı bakış açılarını insanlığa sunmaktır.

5. Yöntem

5.1. Göstergebilim

Çalışmada amaçlı örnekleme yöntemiyle seçilmiş olan Django filmi göstergebilimsel analiz yöntemiyle çözümlenmiştir. Üstün ırk kavramının temsil edildiği film sahnelerine ait çözümlenmelerde Roland Barthes'ın gösterge-gösterilen ilişkisi üzerinden çözümlene yapılmıştır. Bu bakımdan göstergebilimle ilgili temel kavramlara kısaca yer vermek gerekmektedir.

Barthes, göstergelerle donanmış dünyadaki nesnelerin toplumsal, ahlaksal ve ideolojik açıdan değerler içerdiğini, bu içerikleri çözümlenmeyi amaç edinen sistematik düşünceyi "göstergebilim" (2018: 27) olarak adlandırmaktadır.

Gösterilen ve gösteren ikilisi ise göstergenin parçalarıdır. Diğer bir ifadeyle gösterge bir gösteren ile gösterilenden oluşmakta; gösteren anlatım düzlemini, gösterilen içerik düzlemini işaret etmektedir. Göstergenin bu iki bağlantısal ögesinden "gösterilen" bir nesnenin zihinsel tasarımı olarak, göstergeyi kullananın bundan anladığı "şey"dir (Barthes, 2018:50). Metni, göstergeler bütünü bir çalışma alanı olarak niteleyen Barthes; bu çalışma alanını yapısal dilbilimden kaynaklanan "dil ve söz", "gösterilen ve gösteren", "dizim ve dizge" ve "düzanlam ve yananlam" gibi göstergebilimin dört ilkesi bağlamında çözümlenmektedir (2018: 17-29).

Gösterge, genel olarak, kendi dışında bir şeyi temsil eden ve dolayısıyla bu temsil ettiği şeyin yerini alabilecek nitelikte olan her çeşit biçim, nesne, olgu vb. olarak tanımlanır. Bu açıdan sözcükler, simgeler, işaretler vb. gösterge olarak kabul edilir (Rifat, 2009: 11). Gösterge, bir kavramla iştirim imgesinin birleşmesidir. İştirim imgesi göstergenin ses yapısı, kavram ise anlamsal içeriğidir (Guiraud, 1994: 8).

Bir başka tanımda gösterge "Dil kuramlarında, gösteren (anlatım) ile gösterilen (içerik) düzlemlerinin birleşmesinden, karşılıklı olarak birbirini varsaymasından doğan birime verilen ad (Rifat, 2013: 97)" olarak ifade edilmektedir.

Düzanlam, anlamlandırmanın birinci düzeyidir ve "bu düzey göstergenin göstereni ve gösterileni arasındaki ilişkiyi ve göstergenin dışsal gerçeklikteki göndergesiyle ilişkisini betimler (Fiske, 1996: 116). Düzanlam gösterge içindeki anlamdır ve gösterge içindeki gösteren/gösterilen ilişkisinden ortaya çıkmaktadır. Bu göstergenin açık ve bilinen anlamıdır; gösterge içindeki anlam veren ve verilen arasındaki ilişkidir (Parsa ve Parsa, 2004: 59).

Yananlam Barthes'in, "anlamlandırmanın ikinci düzeyi olarak gösterdiği ve göstergenin kullanıcıların duygularıyla ya da heyecanlarıyla ve kültürel değerleriyle buluştuğunda meydana gelen etkileşimi betimlemektedir (Fiske, 1996: 116)."

Yananlamda ise anlamın ikinci düzlemine gönderme yapmaktadır. Buna çağrışımsal anlam da denilebilmektedir. Özne yorumları, duyguları, fikirleri, sosyo-kültürel değerleri ve ideolojik düşünceleri içine almaktadır. Göstergede yananlam, onu kullananların duyguları ve kültürel değerleriyle karşılaştığında ortaya çıkmaktadır. Örneğin televizyon için hazırlanmış bir reklamda yan anlam oyuncunun ses tonundan yaratılabilir (Parsa, 2004: 60).

Bilindiği gibi; Ferdinand de Saussure göstergeyi, gösteren ve gösterilen olarak tanımlaması sonucu göstergebilimin temeli atılmıştır. Bu doğrultuda, Saussure'un çalışmaları edebiyattan antropolojiye, antropolojiden sosyal tarihe kadar birçok bilimsel alana ışık tutmuştur (Sığırcı, 2017: 47). Barthes ise göstergeyi; düzanlam ve yananlam boyutuyla ele almaktadır. Düz anlam göstergenin neyi temsil ettiği; yan anlamsal bir göstergenin nasıl temsil edildiğidir. Buradaki düzanlam boyutu bir göstergede "kim" veya "ne"

belirttiği üzerinde dururken; açıkça görülen bir görüntünün altında gizil bir anlamı ise yananlam ifade etmektedir (Parsa, 2008). Barthes (2018); düz anlam göstergenin neyi temsil ettiği, yan anlamsal bir göstergenin nasıl temsil edildiği üzerine kuruludur. Bu çerçevede; Barthes'in kuramının çalışma kapsamında temel alınmasındaki temel neden ise; yapılan paylaşımların özellikle görsel göstergeler üzerinden hareket etmesinden kaynaklanmaktadır.

Göstergebilimin dayanak noktası olan 'gösterge'yi öğrenmek göstergebilimi öğrenmenin ilk adımıdır (Vardar, 1988: 111). Ayrıntılı bir şekilde açıklayacak olursak, bireylerin bir topluluk içinde birbirleri arasında iletişim sağlamak amacıyla çıkarmış olduğu diller, sağır-dilsiz alfabesi, jest ve mimikler (baş, kol ve el hareketleri), meslek gruplarında yer alan flamalar, trafik işaretleri, moda, reklam afişleri, mimarlık düzenlemeleri, resim, yazın ve müzik gibi çeşitli birimlerden oluşan görüntü, ses, hareket ve yazı gibi gereçler aracılığıyla gerçekleşen dizgelerin ortaya çıkardığı anlamların bir bütünüdür. Örneğin; bir resimdeki figür ya da renk unsuru gösterge olarak kabul edilebileceği gibi yazınsal bir yapıtta kahramanın davranışı ya da hareketleri de bir gösterge unsuru olarak kabul edilebilir (Rifat, 1992: 6).

Göstergebilim, söylenenin ne şekilde söylendiğini açıklamayı değil söylenenin altında yatan gizli anlamların ne söylediğini açıklamaya çalışır. Bu açıdan bakacak olursak, Semiyotik, gündelik hayatta karşılaştığımız her konunun bir gösterge olduğunu, çıplak gözlerle gördüğümüz göstergelerin altında farklı birçok farklı anlamlar olduğunu bizlere farklı yöntemlerle anlatan, bunu yaparken nesne ve dil ilişkisini analiz eden bilim dalı olarak karşımıza çıkar (Lotman, 2012: 13). Göstergebilim, sadece dilsel göstergeleri açıklamakla kalmaz aynı zamanda anlamlı bir bütün oluşturan ve temsili olan her unsuru analiz etmektedir. Metnin ya da görüntünün ilk bakışta görülen içeriğinin yanında üstü kapalı ya da gizli bir anlamının daha olduğu bilinmelidir. Bu sebeple öznellikten nesnellığe, görünenden görünmeyene, bilinenden bilinmeyene, somuttan soyuta doğru bir akış yönü vardır (Barthes, 1993: 28).

Göstergebilim, film, reklam ya da afiş mesajlarında gizil anlama erişebilmek için en çok faydalanan analiz yöntemlerinden bir tanesidir. Göstergebilimsel yöntem sadece iletişim sürecini analiz etmekle kalmaz, aynı zamanda birden fazla alanda da gizli anlamların açıklanabilmesi amacıyla yapısal olarak tercih edilir. Tiyatro, mimari, sinema, yazınsal ve anlamsal bütünlüğe sahip birçok alanda araştırmacılar tarafından kabul gören bilimsel bir yöntemdir (Güneş, 2013: 346). Nitekim bu çalışmada da Güneş'in belirttiği gibi film mesajlarında saklı anlama erişebilmek için göstergebilim kullanılmıştır.

Peirce'e göre mantık ile "semiyotik" eşdeğerdir. Eleştirel mantık ise semiyotik biliminin üç ana bölümünden bir tanesidir. Eleştirel mantık dışında kalan iki bölüm ise retorik ve gramerdir (Vardar, 2001: 86). Sassure, söz ya da konuşmadan daha fazla dilin yapısını incelemiştir. Çünkü anlam ve konuşma dilin yapısı ile mümkün olmaktadır. Sassure, sembol ve işaretleri incelediği bilim dalına göstergebilim ya da semiyoloji olarak tanımlar ve bu sembollerin yapısını ve doğasını araştıran bilim dalını ise dilbilim olarak tanımlar (Yaylagül, 2013: 121). Göstergebilim yönteminin önde gelen isimlerinden birisi de Roland Barthes'dır. Barthes'in getirmiş olduğu yapısal çözümleme yöntemi, bildiri amacı taşımamakla birlikte farklı anlamlar içeren çeşitli olguları (mobilya, giyim vb.) içermektedir. Barthes bütün bu olguları anlamlama sözcüğüyle birlikte göstergebilime bağlar ve göstergelerle ikincil gösterilenler veya düz anlam-yan anlam, gösteren-gösterilenler arasındaki bağlantılar üzerinde durmaktadır (Vardar, 2001: 88).

Bu ilişkilendirme için iki yöntemden faydalanmaktadır. Yöntemlerden ilk olarak dizisel (düz anlam) boyut karşımıza çıkmaktadır. Dizisel boyutta nesnelere seçilir. İkinci yöntem olarak karşımıza çıkan dizimsel (yan anlam) yöntem ise, seçilen öğeleri analiz ederek anlamlar arasında bir bütün oluşturmak için kullanılmaktadır. Barthes göstergebilimsel analiz yaparken dört temel ilkeye bağlı kalmaktadır. İşlemsellik, çoğulluk, biçimselleştirme ve yayıncılık ilkeleri incelenen araştırmayı anlamlandırmak için kullanılır. İlk olarak yapının biçimini incelemek, ikinci olarak metnin çağrışımını ve anlamını odaklanmak, üçüncü olarak metnin çağrıştırabileceği bütün ihtimal anlamları değerlendirmek ve son olarak ise metnin üç aşamada analiz edilmesini sağlayarak değerlendirme yapılır. Bu evreler ve ilkeler metnin bütün anlamlarıyla incelenmesine olanak sağlamaktadır (Gökçalp, 1998: 364).

Göstergebilim, teknik incelemelerin bir anlam bütünlüğü içinde okunmasını ve oluşmasını sağlamaktadır (Barthes, 2016: 111). Gösterge, gösteren ve gösterilen ilişkisinden ortaya çıkmaktadır. Gösteren anlatım düzlemini, gösterilen ise içerik düzlemini incelemektedir. Toplum ya da bireyin olduğu tüm ortamlarda bütün kullanımlar kendi göstergelerine dönüşmektedir. Toplumlar sıradanlaştırılmış belli bir kurala ve ölçüye bağlı olan nesnelere ortaya çıkarmaktadır. Bu nesnelere anlamları ortaya çıkaran dilin sözlerini oluşturur. Gösterge kavramı, alıcısının gösterilen olgusundan ortaya çıkardığı her şeydir. Gösteren araçtır ve tüm bireylerde farklı anlamlar ifade etmektedir (Barthes, 2016: 47-50).

5.2. Varsayımlar

Çalışma aşağıdaki varsayımlardan hareketle kaleme alınmıştır:

1. Hollywood Sineması, ırkçılık göstergelerini daha sert ve ayrıntılı bir şekilde sinemaya yansıtır.
2. Hollywood Sinemasında ırkçılık göstergeleri izleyicide korku ve vahşet duyguları oluşturur.
3. Sinemada ırkçılık temsillerinde tarihsel ve kültürel arka planlar vardır.

5.3. Bulgular

5.3.1. Django Zincirsiz Filminin Göstergebilimsel Analizi

Yapımı: ABD - 2012

Vizyon Tarihi: 01 Şubat 2013

Tür: Dram, Aksiyon

Süre: 165 Dk.

Yönetmen: Quentin Tarantino

Oyuncular: Jamie Foxx, Leonardo Di Caprio, Samuel L. Jackson, Christoph Waltz, Kerry Washington

Senaryo: Quentin Tarantino

Yapımcı: Bob Weinstein, Harvey Weinstein (Şekil 1)

Şekil 1. Django Zincirsiz Filmi reklam afişi.

5.3.2. Film Analizi

Quentin Tarantino' nun kaleminden çıkan ve Amerikan sinemasının efsanevi filmlerinden bir olan Django (Zincirsiz) filmi 2. Dünya savaşının bitişinden sonraki dönemleri sinemaya aktarmaktadır. Amerikan kültür ve toplum içindeki eşitsizliğin ve ayrımcılığın ön planda olduğu özellikle de Irk ve etnik köken bağlamında ayrımcılığın yapıldığı bir baş yapıt olarak izleyiciye aktarılmıştır. Filmde Django karakteri Siyahi (Zenci) tenli olmasından dolayı Beyaz (Üstün Irk) tenli insanlar arasında bir ayrımcılığa uğrar ve bu durum eşiyile birlikte köle olarak satılmasına sebep olur. Filmde Kelle avcılığı olarak görev yapan Alman Dr. Schultz ile karşılaştıktan sonra hayatında bir dönüm noktası yaşayan Django'nun karşılaşmış olduğu vahşet ve sıkıntılar anlatılmaktadır. Filmin oyuncu kadrosunda ise birbirinden değerli oyuncular yer almaktadır. Leonardo Di Caprio, Samuel L. Jackson, Christoph Waltz, Kerry Washington bu oyuncular arasında yer almaktadır.

Film Zamansal açıdan incelendiğinde; 1850'li yıllara uygun bir zaman akımı takip edilmiştir. Karakterlerin kullandığı araç gereçler ve giydikleri elbiseler ve kuşamlar bizlere eski bir zamanda yaşanıldığını göstermiştir. Karakterlerin kullandıkları ata arabaları ve giydikleri elbiselerdeki kovboy ayakkabıları, şapkalar ve diğer elbiselerle eski bir zaman diliminde bulunduğu gözler önüne serilmiştir.

Mekân analizi olarak incelendiğinde; kasaba hayatının ve eski tarz evlerin mekânların ve eski tarz kovboy filmlerinde görmeye alıştığımız bar ve otellerin yer almasıyla filmin, eski Amerikan sineması yapımı olduğu gözler önüne serilmektedir. Mekânsal ve tarihsel açıdan bir uyum içinde film izleyiciye sunulmaktadır.

Karakter analizi olarak incelendiğinde; her karakterin ayrı bir açıdan ele alınmıştır. Dr. King bir Kelle Avcısını, Django bir köleyi daha sonrasında ise özgür olarak Kelle Avcısını, Mösyö Kendi olarak ise karşımıza çıkan Leonardo Di Caprio ise Mendingo olarak tabir edilen köle dövüşçüsü tüccarını, Mösyö kendinin uşağı olan Steave ise kendisinin de köle bir zenci olmasına rağmen kötü karaktere sahip olan zencilerden nefret eden bir uşağı canlandırmıştır (Foto 1).

Django: Filmin başlarında zenci bir köle olarak karşımıza çıkan Django, sırtında kırbaç izleri olan, ayaklarında

köleliğin en büyük simgesi olan demir prangaların vurulu olduğu ve ellerinin ise bağlanıp at arkasından çekilen bir köle olarak karşımıza çıkar. Prangaların vurulması ellerinin bağlanıldığı, vücudunun kırbaç ve yara izleriyle dolması kölelik sembollerinin çok iyi ön plana çıkartıldığı görülmektedir. Daha sonrasında ise Dr. King ile hayatının kesişmesiyle birlikte, ilk başlarda kölelik hayatı devam ettirilir fakat sonrasında ise özgür bir kelle avcısı olacaktır. Kelle avcısı olduktan sonra ise bulunduğu konumun ve gücünde etkisiyle geçmişinde ne olduğunu bir anda unuttur ve kendisini içinde bulunduğu toplumun etkisine kaptırarak, zenci insanları dışlayan ve hor gören bir karaktere bürünmektedir (Foto 1).

Foto 1. Filmin baş karakteri Django

Doktor King Schultz: Alman vatandaşı olan Doktor Schultz kelle avcılığı işini yapmasına rağmen yaptığı işin aksine gayet merhametli ve iyi yürekli bir insandır. Kelle avcılığı işini de eskiden yapmış oldukları ya da hali hazırda masum insanlara karşı yaptıkları suçlardan dolayı insanları bir nevi cezalandırma rolünü benimsemiştir. Sakin tavırları ve hareketleri ile yasaları da arkasına alarak insanlar karşısında bir güven duygusu oluşturarak kelle avcılığı işini gayet başarılı bir şekilde sürdüren bir karakterdir. Django ile tanışması da yaptığı iş nedeniyle olmuştur. Öldürmesi gereken suçluları tanımaması ve Django'nun da bu kişileri tanıyor olması sebebiyle Django'yu yanına alarak işini yapmakta başarılı olmuştur. Yufka yürekliliği ve merhamet duygusunu içinde barındırmasından dolayı Django ya asla bir köle gibi davranmamış sadece işi gereği ilk başlarda böyle bir rol oynamıştır. Daha sonrasında ise Django'nun özgürleşmesini sağlamış ve eşini bulmasında yardımcı olmuştur (Foto 2).

Foto 2. Doktor King Schultz

Mösyö Kendi: Leonardio Di Caprio'nun canlandırdığı Mösyö Kendi, zenginliğin de verdiği aşırı güven duygusuna sahip olan Kendi, hareketleri ve sergilediği hareketler sebebiyle psikopat ruhlu birini

canlandırmıştır. Gerek kendisinden kaçan köleyi köpeklere parçalatması, gerek yaptığı iş olan köle dövüşüren biri olması gerekse filmin yemek sahnesindeki kafatası kesme sahneleriyle bu rolü izleyiciye gösterilmiştir. Aşırı derece de kazanma hırsı sebebi yüzünden ise Django'nun eşi Broom Hilda'yı sattıktan sonraki davranışları yüzünden Dr. Schultz'u kıskırtması sonucunda Schultz tarafından öldürülmüştür (Foto 3).

Foto 3. Mösyo Kendi (Calvin Candie)

Stevan: Samuel L. Jackson'un uşak rolünde canlandırdığı zenci bir köledir. Köle olmasına rağmen ev sahipleri tarafından kabul edilmiş ve gayet yakın bir ilişki içinde yaşamaktadırlar. Bu sebepten dolayıdır ki kendisini bir beyaz olarak görmekte ve zencileri hor görüp dışlayarak onları aşağılamaktadır. Bencil ruhlu bir karakteri canlandıran Jackson Django'nun at üstünde gelmesini, kendileriyle birlikte yemek masasında oturmasını bir türlü kabullenememiş hatta öldüğü sahnede ise kendisinin de bir Siyah olduğunu yani filmde zenci olarak hitap edilen ırkçı söylemle, kendisinin de bir zenci olduğunu unutup bir zencinin beyazları asla öldüremeyeceğini haykırmıştır (Foto 4).

Foto 4. Uşak (Köle) Stevan

Broom Hilda: Django'nun eşi rolündeki karakter, sakin kırılğan ve savunmasız bir karakteri canlandırmıştır. Köleliği kabullenemeyip evden birkaç kez kaçmaya çalışması yüzünden cezalandırılan Broom Hilda özgürlüğüne düşkün ve emir altında olmayı kabullenemeyen bir yapıya sahip olduğu bizlere gösterilir (Foto 5).

Foto 5. Broom Hilda

5.3.3. Dizimsel Çözümleme

5.3.3.1. Başlangıç Kesiti

Başlangıç kesitinde Django karakteri bir köle olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayaklarına prangalar vurulmuş, vücudunda kırbaç ve yara izleri olan, elleri bağlı bir şekilde at peşinde sürüklenen bir köledir. Doktor Schultz ile tarafından satın alındıktan sonra bir süre daha köle olarak hayatına devam etmesine rağmen sonrasında yine Doktor Schultz tarafından serbest bırakılacaktır. İlk başlarda doktorun aradığı kişileri bulması için yanında götürülen Django Doktor Schultz tarafından asla bir köle olarak görülmemiş ve dışlanmamıştır. Buldukları toplum tarafından zencilerin tamamen dışlanmalarına ve hor görülmelerine rağmen Doktor Schultz Django'ya bir insan gibi davranmıştır. Zencilerin at binemediği, giyecekleri elbiselerin beyaz insanlar tarafından seçildiği, hiçbir şekilde eşit statüye koyulmadıkları bir toplum görüntüsü bizlere sunulmuştur. Çok bariz bir şekilde zengin fakir ayrımının olduğu, sömürgecilik anlayışının çok net bir şekilde bizlere gösterildiği bir yapı var olmuştur filmde. Django, Doktor Schultz tarafından serbest bırakıldıktan sonra aynı statüye sahip olmuşlardır. Doktorun Django'ya kendi yanında çalışmasını teklif etmesinden sonra birlikte bir kasabaya girdiklerinde Django'nun at üstünde olması, gittikleri evin kölesinin bile Django'ya elbisesini kendisinin seçtiğini öğrendikten sonraki verdiği tepkisi ve Çiftlik sahibinin Django'nun at üstünde olmasına karşı çıkması ve kendi köleleri tarafından herhangi bir aksiliğe yol açmasının verdiği korkuyla Django'nun at üstünde bir statü sahibi olması kendisini rahatsız etmiştir.

5.3.3.2. Dönüşüm Kesiti

Dönüşüm kesitinde ise Django'nun hayatı Doktor Schultz tarafından satın alınması ile tamamen değişmiştir. Öncesinde bir köle olan Django, alınıp satılan, dışlanan, hor görülen, eziyet edilen bir görünümdeyken Doktor Schultz tarafından satın alındıktan sonra ilk zamanlar da göstermelik bir köle statüsünde olan Django satın alındığı amaç gerçekleştirilince Schultz tarafından serbest bırakılarak kendisine iş teklifi etmiş ve Django da doktor gibi kelle avcılığı işini yapmaya başlamıştır. Kelle avcılığı işine başladıktan sonra doktorla birlikte suçluları arayıp bulduktan sonra öldürerek ödülleri almışlardır. Kışı böyle geçirdikten sonra Django'nun asıl amacı olan eşini bulup kurtarma düşüncesini gerçekleştirmek için harekete geçmişlerdir. Doktor Schultz ile bir plan yaparak Mösyö Kendinin çiftliğine gidip eşi Broom Hilde'yi kurtarmak için Mendingo ustası yani dövüş yaptırılan zencilerden çok iyi anlayan bir usta olarak kendisini tanıtmış ve Mösyö Kendi'den bir dövüşçü zenci satın almak istediklerini söylemişlerdir. Mösyö Kendi'ye reddedemeyeceği bir miktarda para teklif etmeleriyle birlikte kendiyi ikna etmişler ve Mösyö kendi ile kısa sürecek bir arkadaşlık bağı kurmuşlardır. Bunun sonucunda ise çiftliğe giderek Broom Hilde'nin o çiftlikte olduğunu görürler ve planlarını uygulamaya koymaya başlarlar. Fakat evin zenci uşağı olan Stevan, Broom Hilde'nin ve Django'nun birbirlerine baktıklarını gördükten sonra birtakım olayların döndüğünü anlar ve bu durumu Mösyö Kendi'ye aktarır. Mösyö kendinin olup biteni anlamasıyla birlikte planları suya düşer ve Mendingo dövüşçüsüne vermeyi vaat ettikleri miktarı Broom Hilde için verip özgür olmasını sağlarlar.

5.3.3.3. Bitiş Durumu Kesiti

Kaybetmenin verdiği stres ve çiftliğe gelirken karşılaştığı zenci adamın köpeklere parçalatılması sahnesini aklından çıkaramayan Doktor Schultz, Mösyö Kendi'nin dalga geçer gibi el sıkışma isteğine dayanamayıp onu öldürmüş ve kendisinin de ölümüne sebep olmuştur. Bu durumdan sonra Django yakalanıp köle olarak satılmak için esir alınmıştır. Django kendisini satmak için götürdükleri adamları kandırarak adamları öldürüp karısını kurtarmak için tekrar çiftliğe geri dönmüştür. Çiftliğe döndükten sonra kendisine eziyet edenleri ve çiftliğin uşağı olan Stevan'ı da öldürerek eşi Broom Hildeyi kurtarmış ve iki özgür birey olarak yeni bir başlangıca doğru yol almışlardır. Stevan'ın öldürülürken ki Djangoya söylediği, Zencilerin asla kazanamayacağı ifadeleri gösteriyor ki Stevan'ın içinde bulunduğu toplumun Stevan'a kendi öz benliğini unuttuğu paran ve sosyal statünün insanları ne derece değiştirebileceği bizlere açık bir şekilde gösterilmiştir.

5.3.4. Dizisel Çözümleme

Django'nun filmin başlarındaki sergilediği mahcup, ürkek, kendisine olan güveninin yitirmiş bir karakter olması tamamıyla bulunduğu konumundan kaynaklandığı yani köle olması kendisinde bir kaybetmişlik hissini oluşturduğu ve bu yüzden de her zaman yüz ifadelerinde bir ürkeklik ve korkmuşluğun olmasına sebep olmuştur. İnsanların davranışlarının buldukları toplumsal düşünceye göre ve statüye göre değiştiğinin en güzel kanıtlarını ise Django'nun kölelikten kurtulup özgür bir vatandaş olduğundan sonraki davranışlarını gösterebiliriz. Django köleyken her emre itaat eden bir yapıdayken özgür olduktan sonra ise kendisinin önceki hayatını bir anda unutması ve zenci köleleri beyaz adamlar gibi aşağılayıp hor görmesi, onlara kötü davranması ve hakaretler etmesi bunu bize çok iyi örneklemektedir. Bir anda kendisine olan güvenini kazanmış olması giydiği bir elbiseyle bile insanların davranışlarının şekillenmesi bizlere sunulan güzel bir örnektir.

5.3.5. Temel Yapı Çözümlemesi

Filmde gösterilen çelişkilerden biri olarak Doktor Schultz ve düşüncelerini örnek verebiliriz. Doktor Schultz'un sömürgecilğe ve köleliğe karşı olduğu bariz bir şekilde filmde gösterilirken kısmen de olsa kendisiyle çeliştiği ve davranışlarının ilk zamanlarda tutarsız olduğu da gösterilmektedir. Köleliğe karşı olduğunu da söylemesine rağmen ilk başlarda kendi çıkarları doğrultusunda hareket ederek Django'ya aradığı adamları bulana kadar kendisinin kölesi olduğunu söylemektedir. İşin içine maddi çıkar kavramı girdiği zaman insanların kendileriyle ve savundukları birtakım düşüncelerle çeliştikleri çok güzel bir şekilde bizlere sunulmaktadır. Bunun yanında zengin fakir ayrımının olduğu, siyah beyaz çatışmasına dayalı şiddetli bir şekilde ırkçılığın ortaya çıktığı bir dönemin izleri sunulmaktadır. Zenci olarak tanımlanan ırkçılık söylemlerinin o kadar büyük bir şekilde toplumda yerini alıyor ki Django ve Mösyö Kendi'nin uşağı olan Stevan da toplumda ki baskı ve ırkçılığa kendilerini kaptırıp kendi ırkları olan siyahlara ırkçı söylemlerde bulunmaktadırlar (Foto 6).

Toplumdaki baskı ve şiddete maruz kaldığı zaman toplumun, bireyleri yönlendirme gücünün çok şiddetli olduğunun, bireyin düşüncelerinin ve savundukları göstergelerin ne kadar kuvvetli olursa olsun maddi çıkar yönünün devreye girdiği zaman insanların kendileriyle çelişebileceği, para kavramının ve toplum baskısının insanlara yön verebileceği aynı zamanda da insanların güzel bir şekilde örneklendirilerek bizlere sunulmuştur.

Foto 6. Irk ve Kökene Aykırı Davranış Sahneleri

Amerikan kültür hayatı ve yaşam felsefesi göz önüne alındığı zaman Hollywood sinemasının sıklıkla başvurmuş olduğu ırk ve etnik kökene dayalı yapılmış olan ırkçılık ya da ayrımcılık konularına oldukça fazla rastlamaktayız. Birden fazla etnik köken ve ırka dayalı bir yaşam sürdürülmesi nedeniyle insanları arasında günümüze kadar süregelen ve hali hazırda güncelliğini koruyan bir çatışma ortamı var olmaktadır. İnsanları arasında Siyahi (Zenci) ve Beyaz (Üstün ırk) ayrımı yapılmakta ve beyazlar siyahlara karşı daima üstün bir ırk olarak görülmektedir. Django Zincirsiz filminde de bu ırkçılık türüne oldukça sert bir yaklaşımla değinilmiş ve bu durum bizlere sunulmaktadır. Amerikan yerleşimin ilk ortaya çıktığı dönemlerinin de anlatıldığı Django filminde Siyahi ırkın yaşamış olduğu işkence, ayrımcılık ve dışlanmanın etkileri bizlere oldukça sert bir şekilde gösterilmektedir. Görsellerde de verilmiş olan siyahilerin ata binmesi dönemin şartları göz önüne alındığı zaman ata binmek özgürlüğün göstergesi olarak verilmektedir. Siyahi ırk sadece köle olarak nitelendirildiği için ata binmek siyahi vatandaşlar için yasaklanmıştır. Foto 6 görsel 1 de açık bir şekilde verilen ata binen siyahi kişi ile "ip" göstereninin birlikte verilmiş olması siyahilerin ata binmesi durumunda ölümle cezalandırılacağına göstergesidir. Görsel 3 ve 4'te de yer alan siyahi kölelerin bu durumu şaşkınlıkla izlemeleri de bir diğer gösterge olarak bizlere sunulmaktadır.

Siyah ve Beyaz ırk arasındaki eşitsizliğin oldukça sert ve vahşice gösterildiği Django filminde Amerikan sinemasının realist yaklaşımı dikkat çekmektedir. Dönemin koşulları ve yaşanılanlar tüm gerçekliğiyle sahnelenmekte ve izleyicilere sunulmaktadır. Pranga ve farklı aletlerle siyahi vatandaşlara işkencelerin

yapılması, bir mal ve eşya gibi kölelik sözleşmesiyle alınıp satılmaları, beyaz ırkın kişisel keyif ve istekleri için Mendingo dövüşçüsü olarak barbarca dövüştürülen siyahi kölelerin “Candyland” çiftliğine götürülmesi esnasında normal bir şekilde yürümelerine bile tahammül edememeleri, filmde de geçen replikte “Burada Zenciler yürümez burada zenciler koşar” repliği ile siyah ırka karşı duyulan nefretin bir göstergesi olarak bizlere sunulmaktadır. Beyaz ırk, Siyahi ırkın maruz kaldığı eşitsizliğe ve ırkçı saldırılara hiçbir şekilde tepki göstermelerine imkân vermemekle birlikte böyle bir durumun yaşanması halinde yüze vurulan kaçak damgasıyla da köle olmalarıyla birlikte isyancı ya da uyumsuz bir köle olarak nitelendirilmeleri sağlanmaktadır. Bu durum filmde de vahşi bir şekilde izleyiciye sunularak çiftliğinden kaçan bir kölenin köpeklere parçalatılarak öldürülmesi ve Broom Hilda’nın yüzüne vurulan kaçak köle damgası yaşanan vahşetin göstergesi olmaktadır (Foto 7, 8).

Foto 7. Siyahi Irkın Maruz kaldığı Irkçı Saldırılarından Çeşitli Sahneler

Foto 8. Irkçılık ve Nefret Söyleminin Sıradanlaştırılmasıyla İlgili Sahneler (Kan sıçramış pamuklar, Yaralı beyaz at)

Görseller incelediğinde sinema ve kitle iletişim araçlarının eşsiz bir oyunu ile karşı karşıya kalmaktayız. Filmde geçen Django ve Stevan karakterlerinin siyahi vatandaşları olmalarına rağmen kendi etnik ve kökenlerini bir tarafa bırakıp zamanla dönemin koşullarına uyum sağladıkları görülmektedir. Django karakterinin pamuk tarlasında ilk cinayetini işlemesiyle pamuğun üstüne sıçrayan kanlar ve beyaz atın üstüne sıçrayan kırmızı kan göstergeleri masumiyet duygusunun yok olduğunu artık Django karakterinin hor görülen ve işkence yapılan bir köle olmadığını, statü olarak yükselip özgür bir vatandaş olduğunun göstergesi olarak bizlere sunulmaktadır. Django karakteri kendisine tanınan özgürlük statüsünün verdiği etkiyle zaman içinde kendi ırkına karşı ırkçı söylemler ve tavırlar sergilemektedir. Aynı şekilde Stevan karakteriyle karşımıza çıkan ve görevi kahyalık olmasına rağmen kendisine tanınan güçlü statünün verdiği etkiyle kendi ırkından olan siyahi vatandaşı olan Django ve çiftlikte bulunan diğer siyahi vatandaşlara ırkçılık ve ayrımcılık göstergeleri içinde bulunmaktadır. Stevan'ın Django'yu at üstünde görmesine tahammül edememesi, yemek masasında beyazlarla oturmasına karşı çıkması ve öldüğü andaki zencilerin beyazları asla yenemeyeceğini söylemesi, Django'nun ise kölelikten kurtulduktan sonra kendisinin de geçmişinde bir köle olduğunu unutarak, kölelere bağırıp, hor görmesi ve onları aşağılaması örnek olarak verilmektedir. Sinema anlatısı, görseller aracılığıyla bizlere bu durumu sıradanlaştırarak ırkçılık ve nefret söylemini normalleştirmektedir.

5.3.6. Anlamlandırma

Tablo 1'de de görüldüğü gibi Django Zincirsiz filmde kullanılan pranga ve zincir görüntüleri esaret ve köleliğin bir göstereni olarak karşımıza çıkmaktadır. Filmde birkaç farklı yerde gösterilen başkarakterin ata binme sahneleri ata binmenin sadece özgür insanlara ait olduğunu vurgulayarak Django'nun ata binmesi ise özgürlüğün göstereni olarak bizlere sunulmaktadır (Tablo 2). Yerdeki karlar kış mevsiminin gösterenidir. Bu durum kar kış demeden kölelere elbise bile verilmediği, giyim kuşam standartlarına sahip olmanın sadece soylulara ait olduğunun bir göstergesidir. Filmin birçok yerinde gösterilen karanlık ve çatışma sesleri savaşın ve kaotik ortamın göstereni olarak filmde yer almaktadır. Beyaz rengin üzerine kırmızı rengin bulaşması yani pamuk tarlasındaki pamukların üzerine kanın sıçraması ise ölümün bir göstergesidir. İnsanların kamçıyla cezalandırılması, köpek saldırıları ve birçok işkence şekilleriyle siyahların cezalandırılması barbarlığın ve ana temelde ise ırkçılığın oldukça yüksek bir seviyede olduğunun göstergesi olarak bizlere sunulmuştur.

Tablo 1. Django Zincirsiz Film Analizi Gösteren-Gösterilen İlişkisi

Pranga / Zincir	Esaret / Kölelik
Ata Binmek	Özgürlük
Kar	Kış Mevsimi
Giyim	Soyluluk
Karanlık	Çatışma
Pamuğa Sıçrayan Kan	Masumiyetin kayboluşu, Ölüm
Kamçı	İşkence
Köpek Saldırısı	Psikopatlık / Barbarlık

Tablo 2. Django Zincirsiz Filmde Temel Karşıtlıklar

Savaş	Barış
Karanlık	Aydınlık
Çatışma	Dayanışma
Kölelik	Özgürlük
Mutsuzluk	Mutluluk
Kaos	Düzen/Umut
Siyah	Beyaz
Öfke/Nefret	Vicdan/Merhamet

Filmde kullanılan işitsel ve görsel unsurlar, ilk adımda algılanan çatışma ve savaş algısının zıtlığı olarak çalışma ve barışı yerleştirmektedir. İlk izlenim olarak mutsuzluk ve nefret duyguları açığa çıkarken, asıl olarak altında yatan anlam ise gülen yüzlerdeki mutluluğa gönderme yapmaktadır. Filmde yer alan diğer bir zıtlık durumu ise aydınlık ve karanlık etrafında şekillenmiştir. Aydınlık iyilik duygusunun sembolü olurken karanlık ise kötülüğün sembolü olarak vurgulanmaktadır. Filmde gösterildiği çerçevede köleliğin yerini özgürlük,

kaos'un yerini ise umut almıştır. Filmde genel anlamda öfkenin ve ırkçılığın yer aldığı görülmekte ve bu ırkçılık ve nefrete karşı ise bir vicdan ve duygusallık karşıtlıkları bizlere sunulmaktadır. Bu karşıtlık çerçevesinde film Siyah ve Beyaz insanların temelinde inşa edildiği vurgusu yapılmaktadır.

6. Sonuç

İrkçilik ya da ayrımcılık, bu araştırmada gösterildiği gibi insanın tanımadığı grup, birey, toplum veya nesnelere karşı sergilemiş olduğu tutumlardır. Bireyler tanımadığı kişilere karşı her zaman tedirgin olarak yaklaşır ve kişiye karşı uyum sağlaması da oldukça zor olmaktadır. Bu sebepten dolayı da insanlar tanıdığı bireylere karşı daha rahat bir tutum sergileyerek, hayatında farklı bir yaşam biçimini reddeder. Çünkü hayata aktarılan her yeni durum, farklı bir uyum ve ayak uydurma sürecini ortaya çıkarmaktadır. Ancak insanlar herhangi bir konu ya da durum hakkında hemen bilgi sahibi olup öğrenmek isterler. Bundan dolayı da çevreleriyle uyum içinde yaşamayı tercih ederler. Öğrenilmesi gereken bilgi ya da durum hakkında temel kaynaklardan yararlanmayıp yanlış bilgi sahibi olabilir ya da ön yargısal bir tutum içinde olabilirler.

Toplum içinde yaşayan çoğunluk grubunun millet ya da grup hakkında edinmiş olduğu genel geçer fikirlere stereotipleme denmektedir. Elde edilen verilere göre incelenen araştırmalarda ülkemizde toplum ve gruplarla ilgili stereotiplemeler olduğuna rastlamaktayız. İçinde bulunduğumuz toplumun örf ve adetlerinde yer alan büyüklere saygı ve hürmet kavramı sanal gerçeklik dünyasında farklı yansıtılabilmektedir. Örneğin; televizyonda yer alan sahnelerde büyüklere karşı “peder”, “moruk”, “pinti” vb. gibi kelimeler kullanılabilir. Bir başka örnekte ise zihinsel engelli bireylere karşı toplum tarafından uygulanan ön yargı ve çirkin tavırları yok etmek için araştırmalar yapılmış olsa da sanal gerçeklik kavramıyla görünüyor ki bu tavırları yok etmekten ziyade daha fazla ön yargı ve olumsuz tavırlar sergilenebilmektedir (Erdoğan ve Vatandaş, 2020).

Günümüz toplum yaşantısında ırkçılık ve ayrımcılık kavramları hali hazırda güncelliğini korumaktadır. Bu durum ise medya ve reklam dünyasında oldukça sert ve çirkin bir şekilde de yer alabilmektedir. Bu çalışma ise Django filmi üzerinden Hollywood sinemasının ırkçılık ve ayrımcılık konularını topluma karşı ne şekilde yansıttığının bir örneği olmaktadır. Kapitalist ekonomik güçlerin ön plana çıktığı, tüketim toplumunun hızla büyüdüğü, yayılımcı politikaların günümüz toplumları üzerinde halen baskısını hissettirdiği dünyamızda, toplumsal ayrımcılık ve ırkçılık sorununun çözümünde sıkıntıların olması ve haliz hazırda bir çözüm bulunamamış olması oldukça doğal karşılanmaktadır. Bu soruna bir çözüm bulunmak isteniyor olsa da insanlar üzerindeki güç ve iktidar duyguları bu soruna bir çözüm bulunmasına engel olmaktadır (Young, 2000: 94).

Geçmiş yaşantılarımızdan günümüze kadar süregelen ırksal ve etniksel çatışmalar, toplumlar arasındaki etnosentik ayrımlar ırkçılık ve ayrımcılık sorununun tam anlamıyla çözülmesinde bir diğer engel olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durumu ortadan kaldırabilme gücüne sahip olan tek mecra ise medyadır. Fakat medyanın da bu sorun karşısında sessiz kalması ve bu sorunu destekleyici bir tutum sergilemesi, yapılan filmler ve reklamlar ile güncelliğini korumasına destek vermesi bu sıkıntının güncel olarak kalacağına göstergeleri arasında yer almaktadır (Özkantar, 2016).

Medyanın sergilemiş olduğu bu tavırlar, çalışmamızda da yer alan varsayımlara destekleyici bir nitelik kazandırmaktadır. Bu varsayımlara örnek verecek olursak;

1. “Hollywood Sineması ırkçılık göstergelerini daha sert ve ayrıntılı bir şekilde sinemaya yansıtır” varsayımına ilişkin, Django filminde yer alan kölelerin köpeklere parçatılarak öldürülmesi, silahlı çatışma sahnelerindeki kanların sıçrama sahneleri ayrıca köle vatandaşların kırbaç ve pranga ile cezalandırılma sahneleriyle ayrıntılı bir şekilde gösterilmesi bu varsayımımızı destekleyici niteliktedir.

2. “Hollywood sinemasında ırkçılık göstergeleri izleyicide korku ve vahşet duyguları oluşturur” varsayımına dayanak olarak kölelere karşı sergilenmiş olan iğrenç tutum ve davranışları örnek verebiliriz. Siyahi kadınların eve gelen misafirlere cinsel bir obje amacıyla sunulması, erkek siyahi kölelere uygulanmış olan dehşet verici işkence sahneleri, köpeklere parçatılarak öldürülmesi, kırbaç ve pranga gibi işkence aletleriyle cezalandırılmaları vb. gibi sahneler, insanoğlunun birbirine karşı duymuş olduğu ırksal nefreti açığa çıkararak varsayımımızın destekleyici bir nitelik kazanmasına neden olmaktadır.

3. “Hollywood sinemasında ırkçılık temsillerinde tarihsel ve kültürel arka planları vardır” varsayımımız da doğrulanmıştır. Amerikan kültüründe ülkenin ilk kuruluş döneminden günümüze kadar Siyah (zenci) – Beyaz (Üstün ırk) çatışması içinde olması ve bu ırkçılık duygusunun hiçbir zaman geçmemesi ve hatta güncel örnekleriyle Beyaz bir polislin siyahi bir vatandaşa uygulamış olduğu baskıcı ve sert tavırlar ve bu tavırların da ölümle sonuçlandığı “George Floyd” olayları Amerika’da siyahlara karşı duyulan nefret duygularının hiçbir zaman bitmeyeceğinin göstergeleri olmaktadır.

Bu çalışma, ilgili sorunun önemine dikkat çekme kaygısı taşıyan Django Zincirsiz filmi örnekleme almış ve ırkçılık türleri içinde yer alan ırk ve etnik köken ayrımcılığı dayanak gösterilerek ırkçılık durumunun altında bir sorun olmadığını siyahiler ve beyazlar arasında bir etkileşimin var olabileceğini ve aralarında bir uzlaşma ve birliktelik olabileceğinin izlerini bizlere sunmaktadır. Bu sebepten toplumsal ayrımcılık ve ırkçılık durumlarının her ortamda doğru bir şekilde analiz edilmesi, ırkçılık sorununun çözüme kavuşturulmasında bizlere olumlu anlamda katkıda bulunacak en önemli çözüm yollarından biri olacaktır.

Teknolojinin oldukça ileri bir seviyeye ulaşmasıyla birlikte görsel iletişim alanı, görüntüler üzerinde daha fazla

oyun ve düzeltme imkânı bulmuş ve bu görselleri tüm dünyaya aynı anda ulaştırabilme imkânına sahip olmuştur. Grafik tasarımcılar objektif söylem yapısıyla bir filmin kimliğini oluşturan görsel unsurlarla kuşatılmış dünyada yalın ve sade anlatım tarzları şeklini tercih etmişlerdir. Tasarımcı, bir filmin kimliğini ortaya çıkarmak amacıyla açık ve sade anlatımı tercih etmeli ve az görselle çok bilgiyi ortaya çıkarabilmelidir.

Tematik olarak bu düşünceden hareket edilerek, çalışma kapsamında “Django” filmi hakkında ne tür anlamsal bilgilerin verildiği araştırılmaya çalışılmıştır. Amaca yönelik örneklem olarak seçilen “Django filmi farklı sinema sektörleri aracılığıyla ırkçılık ve ayrımcılık konularının topluma karşı görsel anlatımlarda duyguların, anlamların ve hislerin ne şekilde ortaya koyulduğu ve izleyiciye karşı ne şekilde temsil edilerek yansıtıldığı göstergebilimsel analiz yöntemi ile incelenmiştir.

Kaynaklar

- Aşar, S. (2009). *İrk ve ırkçılık üzerine tartışmalar ve yeni ırkçılık*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Siyaset Bilimi Bilim Dalı, Ankara.
- Barthes, R. (1993). *Göstergebilimsel Serüven*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Barthes, R. (2016). *Göstergebilimsel Serüven*. (Çev. Mehmet-Sema Rifat). İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- Barthes, R. (2018). *Göstergebilimsel Serüven*. (Çev. Mehmet Rifat ve Sema Rifat). (9. Baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Binark, M. (2010). *Nefret Söyleminin Yeni Medya Ortamında Dolaşıma Girmesi ve Türetilmesi*. Kalkedon Yayınları.
- Erdoğan, M. and Vatandaş, C. (2020). Bireysel ve toplumsal dışlanma pratiği: önyargı ve ayrımcılık. *İnsan ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 474-485.
- Fiske, J. (1996). *İletişim Çalışmalarına Giriş*. (Çev. S. İrvan), Ankara, Ark Yayınları.
- Gökçalp, G., Özarslan, M. and Çobanoğlu, (1998). *Göstergebilim Açısından Bir Şiir Değerlendirmesi: Bir Sözlükte Kitap Adları*.
- Guiraud, P. (1994) *Göstergebilim*. (Çev. Mehmet Yalçın), (2.Baskı). Ankara: İmge Kitabevi.
- Güneş, A. (2013). Göstergebilim Tarihi. *Humanities Sciences*, 8(4), 332-348.
- Harlak, H. (2000). *Önyargılar*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Lotman, Y. M. (2012). *Sinema Göstergebilimi*. Ankara: Nirengi Kitap.
- Özkantar, M.Ö. (2016). Reklamcılık Sektöründe İrkçılık ve İrkçilik Kavramının Göstergebilimsel Yansımaları Bağlamında Benetton Reklamları. *Zirve Üniversitesi Sanat ve İletişim Dergisi [Zirv-E]*, 1-2.
- Parekh, B. (2000). *Çok Kültürlülüğü Yeniden Düşünmek*. (Çev: B. Tanrıseven), Ankara: Phoenix Yayınları.
- Parsa, A.F. (2007). İmgenin Gücü ve Görsel Kültürün Yükselişi. *Fotografya Dergisi*, 1-10.
- Parsa, S. and Parsa, A.F. (2004) *Göstergebilim Çözümlemeleri*, İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.
- Parsa, S. (2008). *Film Çözümlemeleri*. İstanbul: Multilingual Yayınevi.
- Rifat, M. (1992). *Göstergebilimin ABC'si*. İstanbul: Simavi Yayınları.
- Rifat, M. (2009) *Göstergebilimin ABC'si*. 3.Baskı, İstanbul: Say Yayınları.
- Rifat, M. (2013) *Açıklamalı Göstergebilim Sözlüğü*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Ryan, M. and Kellner, D. (2010). *Politik Kamera- Çağdaş Hollywood Sinemasının İdeolojisi ve Politikası*, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- Sayar, S. (2000). “Yahudi Karakteri (Tarihî ve Sosyo-Psikolojik Bir Yaklaşım)”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1-13.
- Sığırcı, İ. (2017). *Göstergebilim Uygulamaları Metinleri Görselleri Sanat Yapıtlarını ve Olayları Okuma*. (2. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Şenel, A. (1984). *İrk ve İrkçilik Düşüncesi*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Vardar, B. (1988). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: ABC Yayınları.
- Vardar, B. (2001). *Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Yaylagül, L. (2013) *Kitle İletişim Kuramları, Egemen ve Eleştirel Yaklaşımlar*. Ankara.
- Yılmaz, F. (2008). *Avrupa’da İrkçılık ve Yabancı Düşmanlığı-AB Politikalarının Etkin(siz)liği*, Ankara: USAK Yayınları.
- Young, A. (2000). *Malcolm X: Eylemin Öteki Yüzü*. Konya: Kardelen.
- Yürüşen, M. (1996). *Etnik Sosyoloji*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

**HASANKEYF MÜZESİNDE BULUNAN ARTUKLU DEVRİNE AİT BİR GRUP
MADENİ ESER**

A Group of Metalwork of the Artukid Period at Hasankeyf Museum

Hazal Ceylan ÖZTÜRKER DEMİR¹

¹Dr. Öğr. Üyesi, Batman Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Batman, hazal.ozturker@batman.edu.tr, orcid.org/0000-0001-7047-2212

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
25.06.2022
Kabul/Accepted:
08.09.2022

DOI:

10.18069/firatsbed.1135766

Anahtar Kelimeler

Artuklular, Güneydoğu,
Müze, Maden Sanatı.

Keywords

Artuqids, Southeastern,
Museum, Metal Art.

ÖZ

El sanatları içerisinde önemli bir kolu temsil eden ve kesintisiz bir üretim çizgisiyle gelişen maden sanatı, üretildiği dönem ve coğrafyanın sanatsal bakış açısına dair pek çok dinamiği içerisinde bulundurması açısından önem teşkil etmektedir. Taşınabilir kültür varlıkları niteliğindeki madeni eserler, coğrafi olarak temasta olunan farklı kültürlerle etkileşimin ve sanatın sınır alışverişinin gözler önüne serildiği özel bir grubu temsil etmektedir. Orta Çağ Anadolu'sunda maden sanatı adına en görkemli eserlerin, Konya ve Artuklu hâkimiyet sahasında gelişen maden atölyelerinde verildiği bilinmektedir. Çalışma konumuzun dönem sınırını oluşturan Artuklular Dönemi, yayılım gösterdiği coğrafya içerisinde yer alan zengin maden yatakları ve buna paralel olarak kurulan maden atölyeleri ile sanatsal ilkelere bağlı sayısız madeni eser örneklerinin verildiği özel bir periyodu işaret etmektedir. Artuklu Dönemi maden sanatı, yapım ve süsleme tekniklerindeki farklılıklar ile Anadolu maden sanatı içerisinde bölgesel birtakım üslup özelliklerinin doğuşuna katkıda bulunmuştur. Çalışmamıza konu olan altı eser, 2019 yılında kurulan Hasankeyf Müzesinde yer alan madeni eserler arasında Artuklu Dönemine ait eserlerin tespiti ile çalışmaya dâhil edilmiştir. Eserler, kullanılan malzeme, teknik, form, süsleme ve yazı unsurları açısından değerlendirilmeye alınarak, sanat tarihi disiplini içerisinde bütün yönleriyle tanıtılmaya çalışılmıştır.

ABSTRACT

Metal art, which represents an important branch in handicrafts and develops with an uninterrupted production line, is important in that it contains many dynamics regarding the artistic perspective of the period and geography in which it was produced. Metal artifacts, which are portable cultural assets, represent a special group in which interaction with geographically contacted different cultures and exchange border of art are revealed. It is known that the most magnificent works in the name of metal art in medieval Anatolia were given in the mining workshops that developed on the Konya and Artukid dominance site. The Artuqids Period, which constitutes the period limit of our study, points to a special period in which numerous metal works related to artistic principles are given with the rich metal deposits in the geography where it spreads and the mining workshops established in parallel with this. Artukid Period metal contributed to the emergence of a some regional stylistic features in Anatolian metal art with differences in construction and decoration techniques. Six artifacts belonging to the Artuqid Period, which are the subject of our study, were selected from among the metal artifacts in the Hasankeyf Museum, which was established in 2019, and included in the study. The works were evaluated in terms of the materials, techniques, forms, decorations and writing elements used and tried to be introduced in all aspects within the discipline of art history.

Atıf/Citation: Öztürker Demir, H. C. (2022). Hasankeyf Müzesinde Bulunan Artuklu Devrine Ait Bir Grup Madeni Eser. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 3(1243-1255).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Hazal Ceylan ÖZTÜRKER DEMİR, Hazal.ozturker@batman.edu.tr

1. Giriş

Yapılan araştırmalarda elde edilen veriler, Anadolu'nun madenciliğin doğduğu yer olarak kabul edilen bir öneme sahip olduğunu gözler önüne sermektedir. Tarihsel süreç içerisinde madenler ilk kez Anadolu'da kullanılmış ve madencilik buradan diğer bölgelere yayılım göstermiştir. Maden yataklarının keşfi ve madeni kullanılabilme, toplumların gelişmesinde büyük bir ivme sağlamıştır (Ünsal, 2016:11). Özellikle MÖ 3. binyılda, madenciliğin gelişimine paralel olarak toplumların siyasal, kültürel ve ekonomik olarak kentleşme süreçlerini etkilediği ve Anadolu'da artan ticaret ile birlikte kültürler arasındaki etkileşim sürecinin de başladığı bilinmektedir (Ateşoğulları, 2019:44).

Madenin keşfi beraberinde birikimli olarak ilerleyen ve el sanatları içerisinde oldukça önem teşkil eden bir kol olan maden sanatının doğuşuna da zemin oluşturmuştur. Özellikle İslam sanatı dönemi ve coğrafyası içerisinde büyük bir gelişme gösteren maden sanatı, dönemin ustalarının öncelikle madeni iyi tanıyıp sonrasında malzemeye uygun bezeme tekniği seçmesi ile son derece zengin bir üretime de imkân sağlamıştır. İslam sanatı madeni eser üretiminde sıklıkla kullanılan madenler, bakır, tunç, pirinç, altın ve gümüş iken; kullanılan maden yapım tekniği ise döküm ve dövme tekniğidir (Erginsoy, 1978:7-19; Barışta,1998:13).

Orta Asya, Türk-İslam coğrafyasında var olan Karahanlı, Gazneli ve Büyük Selçuklular dönemi, maden sanatının göçer kültüründe getirmiş olduğu birikimli bir sanat anlayışı ile zengin örneklerin verildiği önemli bir periyodu işaret etmektedir. Türk-İslam sentezinin metal eserler üzerindeki etkisinin yoğunlaştırılmasının yanı sıra bezeme programı üzerindeki hayvan ve figürlü bezeme unsurlarının yavaş yavaş terkedilerek, 10. ve 11. yüzyıllarda, bitkisel stilizasyona ağırlık verilen bir bezeme programının sistemli bir biçimde tercih edildiği, böylece madeni eserler üzerindeki İslami bezeme anlayışının vurgulandığı anlaşılmaktadır (Tuncel, 2011:289). 1071 Malazgirt Meydan Muharebesi ile Anadolu'ya gerçekleşen ilk Türk akınları sonrasında Erken Türk Beylikleri olarak tanımlanan dönem başlamıştır. Anadolu'da hızlı bir Türkleşme sürecinin başlaması aynı zamanda nüfusun da etnik simasını değiştirmiştir (Turan, 2014:12). Anadolu kentlerinin Türk- İslamlaşma sürecini başlatıp kent fizyonomilerini değiştiren bu dönem, sadece mimarlık alanında değil aynı zamanda el sanatlarında da Türk sanatı açısından oldukça önemli eserlerin verilmeye başlandığı bir dönem olması açısından son derece önem teşkil etmektedir.

Genel hatları itibarıyla Anadolu Selçuklu Sanatı, Orta Asya Türk, İran, Suriye, Irak bölgeleri İslam sanatı bileşenleri ve Anadolu'da var olan yerleşik kültürlerin sanatsal özelliklerinin sentezi ile yeniden yorumlanarak gelişmiştir (Öney, 1992:3). Anadolu Selçuklu hâkimiyetindeki Orta Çağ Anadolu'sunda, sanat ve coğrafi sınırlar arasında doğrudan bir ilişki olduğu söylemek mümkündür (Kuban, 1995:90). Örneğin Danişmendli bölgesinde Orta Asya ve Horasan etkisi, Artuklu bölgesinde ise sanatsal özellikleri ile İran etkisi ağır basmaktadır. Coğrafi sınırlara yakınlık üzerinden gelişen farklı sanatsal etkiler Anadolu'da bölgesel sanat üsluplarının doğuşuna da zemin hazırlamıştır (Kuban, 2015:30-35).

El sanatları içerisinde önemli bir kol olduğunu belirttiğimiz maden sanatı, dönemin estetik, sanatsal zevk ve kültürel ortamını yansıtmalarının yanı sıra gerek yapım teknikleri, gerekse bezeme programları ile bu dönemde oluşan bölgesel üslup farklılıkları ortaya koyan önemli bir eser grubunu temsil etmektedir. Özellikle Anadolu Selçuklu döneminde, en parlak çağını yaşamış olan maden sanatı, yapım teknikleri, bezeme özellikleri ve yazı ibareleri ile dönemin estetik zevk ve sosyoekonomik durumunu sergileyen tarihi bir belge niteliğindedir. Ancak, tarihsel süreç içerisinde taşınabilir olan madeni eserler çoğu zaman eritilerek tekrar kullanılmış ya da batılı gezginler tarafından yurtdışına götürülmüştür. Günümüzde Türkiye ve yurtdışındaki müzeler dışında özel koleksiyonlarda yer alan madeni eserler günlük kullanım kapları, şamdan, buhurdan, havan, ibrik, takı, ayna, kandil zarfları gibi pek çok formda karşımıza çıkmaktadır (Çeken, 2006:543).

Anadolu Selçuklu Devri maden sanatı, kendine has birtakım sanatsal özellikler de oluşturmasının dışında İran'da var olan iki ekol perspektifinde gelişmiştir. 'Musul Ekolü' olarak adlandırılan birinci ekol, döküm tekniğinde oluşturulan madeni eserleri kapsamaktadır. Süsleme tekniği olarak kabartma, kazıma ve delik işi süsleme tercih edilerek üretilmiştir. 'Horasan Ekolü' olarak da bilinen ikinci ekol, döküm ve dövme tekniği ile yapılan tunç ve pirinç eserleri kapsamaktadır. Süsleme özellikleri bakımından, figürlü kompozisyonların dairevi madalyonlarla, kitabe kuşaklarının ise bordürler ile sınırlandırıldığı bilinmektedir (Çeken, 1999:13-14). Çalışma konumuzun kapsam ve sınırlılığını oluşturan Hasankeyf Müzesi'nde yer alan Artuklu Dönemine ait madeni eser örnekleri, gerek Türk Sanatının kökenlerini yansıtmaları açısından gerekse bölgesel birtakım üslup özelliklerini bünyesinde barındırması açısından, 6 (altı) madeni eser araştırmamıza seçilerek dâhil edilmiştir. Bu çalışmada, sanat tarihi disiplini içerisinde bilimsel metodolojiye bağlı kalınarak eserlerin tanımlamalarının yapılması ve literatüre kazandırılması amaçlanmaktadır.

2. Hasankeyf Müzesi Artuklu Maden Sanatı Örnekleri

Tanımı: İçten dairesel dıştan sekizgen bir gövde biçimine sahip olan havan, döküm tekniğinde ve tunç malzemedен yapılmış masif ve sağlam bir eser niteliğindedir. Yüksekliği 19.5 cm ve ağız çapı 19 cm olan havanın sekizgen gövdesi, ağız ve kaide bölümüne doğru dar bir açıyla genişleyerek açılmaktadır (Foto 1). Sekizgen gövdenin her iki yanında tutamaç vazifesi gören boğa biçimli kabaralar yer almaktadır. Boğa başlarının yüz hatları ayrıntılı ve tabiattaki aslına yakın bir şekilde biçimlendirilmiştir. Boğa kabartmalarında yer alan boynuzların, göz çukurlarının üzerine doğru eğik bir vaziyette tasvir edildiği görülmektedir. Kabartma tekniğinde yapılan boğa başlarının yüz ayrıntıları kazıma tekniği kullanılarak oluşturulmuştur. Boğa başlarının derin oyulmuş göz ve burun delikleri eserde derinlik oluşturmuş ve havana plastik etkisi yüksek bir ifade kazandırmıştır. Havanın diğer altı kenarında badem ya da damla biçimi olarak tanımlanan kabarıya yer verilmiştir. Kabartma tekniği ile oluşturulan kabaralar, benzer ebatlarda ve gövde üzerinde simetrik olarak yerleştirilmiştir.

Katalog No 1:

Foto. 1. Bronz Havan, Artuklu Dönemi (12-13 yy.), Döküm tekniği, Envanter No: 2021-917, Ağız Çapı: 19 cm, Yükseklik: 19,5 cm. **Çiz. 1:** Katalog 1 no'lu Havan Çizimi

Tanımı: İçten dairesel dıştan ongen bir gövde biçimlenişine sahip olan havan, döküm tekniğinde ve tunç malzemedен yapılmıştır. Yüksekliği 14.3 cm ve ağız çapı 15 cm olan havanın gövdesi, ağız ve kaide bölümüne doğru genişleyerek açılmaktadır (Foto 2). Havanın ongen gövdesinden dışa çekik ağız ve kaideye çokgen formda bir silmeyle geçilmektedir. Ağız ve kaide bölümüne geçişi sağlayan ve gövde etrafını muntazam olarak dolaşan silmenin iç yüzeyinde kazıma süsleme tekniğinde oluşturulmuş eğik çentiklere yer verildiği görülmektedir.

Havanın ağız ve kaide bölümlerinde benzer form ve süsleme özellikleri izlenmektedir. Dışa çekik ağız ve kaide bölümlerini çepeçevre dolaşan enli bir bordüre yer verilmiştir. Bordürün iç yüzeyinde birbiri ile bağlantılı eşkenar dörtgen sıralarına yer verildiği ve dörtgenlerin tam ortalarına gelecek bir biçimde yapılan noktalama ile geometrik bezeme programında hareketlilik sağlanmıştır. Ongen gövdenin iki kenarında simetrik bir biçimde yerleştirilmiş iki kulp yer almaktadır. Kulpların lehim tekniği ile gövdeye simetrik olarak tutturulduğu ve içlerinden geçmesi öngörülen demir halkalarının eksik olduğu anlaşılmaktadır.

Gövde bölümünün diğer sekiz kenarında kazıma ve kabartma tekniği ile yapılmış ortak bir bezeme programı tatbik edilmiştir. Esas itibari ile her bir kenarda adeta sütunlara atılmış sekiz dilimli kemerle dikdörtgen kartuşların oluşturulduğu ve tam ortada damla biçimli birer kabara simetrik bir biçimde yer almaktadır. Dikdörtgen kartuşların içerisindeki kabaların etrafının bitkisel bezeme tatbik edilmek suretiyle doldurulduğu görülmektedir. Rumi ve palmet motiflerinin seçilebildiği bezeme programında zeminde boş yüzey bırakılmadan stilize kıvrık dallalar ile süslediği anlaşılmaktadır.

Katalog No 2:

Foto 2. Bronz Havan, Artuklu Dönemi (12-13 yy.), Döküm tekniği, Envanter no: 2021-918. Ağzı Çapı: 15 cm, Yükseklik: 14,3 cm. **Çiz. 2:** Katalog 2 no'lu Havan'ın çizimi

Tanımı: İçten ve dıştan dairesel bir gövde biçimlenişine sahip olan havan, döküm tekniğinde ve tunç malzemeden yapılmış olup silindirik bir form özelliği ortaya koymaktadır. Havanın, yüksekliği 12.3 cm ve ağız çapı 14.5 cm'dir (Foto 3).

Silindirik gövde yaklaşık 3 cm genişliğinde düz ilerleyen bir ağız özelliği göstermektedir. Gövdeden ağız bölümüne yüzeysel tutulmuş bir silme ile geçilmektedir. Havanın yaklaşık 2 cm genişliğindeki kaide bölümünün, dar bir açı ile hafifçe genişleyerek son bulduğu görülmektedir.

Havanın gövdesi üzerinde döküm tekniği ile oluşturulmuş dört kabarıya yer verilmiştir. Dikey kaburga olarak da tanımlanan, eşit aralıklarla ve simetrik olarak yerleştirilmiş ters üçgen formundaki kabarıcalara yer verilmesiyle gövde üzerinde hareketlilik sağlanmıştır. Ağız bölümünde kazıma tekniğinde inci dizi motifinin programlı bir şekilde tekrar edilerek ağız çevresini dolaştığı görülmektedir.

Katalog No 3:

Foto 3. Bronz Havan, Artuklu Dönemi (12-13 yy.), Döküm tekniği, Envanter no: 2021-916. Ağzı Çapı: 12.3 cm, Yükseklik: 14,5 cm **Çiz. 3:** Katalog 3 no'lu Havan'ın çizimi

Tanımı: Döküm tekniğinde ve tunç malzemeden yapılmış olan ibrik form özellikleri bakımından incelediğinde kaide, gövde, boyun, ağız, kapak ve kulp bölümlerinden ibaret, oldukça sağlam ve masif bir eser niteliğindedir. Emzik bölümü olmayan ibriğin, yüksekliği 23.5 cm ve gövde çapı 14.5 cm'dir (Foto 4). İbrik, kaide bölümünden itibaren genişleyerek açılan kürevi bir gövde biçimlenişinden sonra omuz yaparak tekrar daralmakta ve dairesel formdaki boyun bölümü ile birleşmektedir.

Boyun dar bir açıyla dışa çekik yapılmış ağız ile son bulmaktadır. Emzik bölümünün olmamasından kaynaklı olarak ağız ve onu örten kapak bölümünde sıvı akışını sağlamayı amaçlayan bir oluk oluşturulmuştur. İbriğin L formundaki kulp bölümü perçinleme tekniği ile gövde bölümüne birleştirilmiştir. Kulp üzerinde süsleme detayı olarak boncuk dizisine yer verildiği görülmektedir. Üst bölümde ise başparmak dayamaya ve kapak bölümünü açmaya yarayan bir kuş kuyruğu veya stilize bir yapraktan oluşturulmuş çıkıntı yer almaktadır. İbriğin kapak bölümü üzerinde döküm tekniğiyle oluşturulmuş kabartma biçiminde bir kuş figürü yer almaktadır. Bezeme programı bakımından değerlendirildiğinde, figürlü süslemeye yer verildiği görülmektedir.

Katalog No 4:

Foto 4. Bronz İbrik, Artuklu Dönemi (12-13 yy.), Döküm tekniği, Envanter no: 2021-978. Gövde Çapı: 14,5. cm, Yükseklik: 23,5 cm. **Çiz. 4:** Katalog 4 no'lu ibrik çizimi

Tanımı: Dairesel bir forma sahip olan kapak, döküm tekniğinde ve tunç malzemeden yapılmıştır. Kapağın dış yüzeyinin oldukça korozyona uğradığı anlaşılmaktadır. Bu haliyle kapağın dış yüzeyi üzerinde bir bezeme unsurunun varlığı seçilememektedir. Kapağın, örttüğü metal formun günümüze ulaşamamasından kaynaklı olarak, niteliği konusunda kesin bir fikir ileri sürmemiz mümkün olmamakla birlikte, kapakla uyumlu dairesel ağızlı bir kutu, maşrapa yahut mütevazı ölçülere sahip bir tasa ait olma ihtimalini güçlüdür.

13 cm çapında ve 3 cm derinliğe sahip eserin iç yüzeyi, kazıma tekniği ile yapılmış zengin bir bezeme programına sahiptir. Kapağın iç yüzeyinde tam merkez noktasında korozyon kaynaklı kapanmış olsa da seçilebilen bir deliği bulunmaktadır (Foto 5). Bu da kapağın günümüze ulaşamamış olası bir tutamaç bölümünün olma ihtimalini düşündürmektedir. Kapağın iç yüzeyini kazıma tekniği kullanılarak çift çizgilerle çevrelenmiş ve 2 cm enindeki bir yazı frizi dolanmaktadır. Eserin yapıldığı yüzyılları da işaret eden Kufi karakterli yazı kuşağı, benzer örneklerde de olduğu gibi üç kelimenin tekrarı biçiminde yazılmış bir iyi dilek kitabesidir. Eserin oldukça aşınmış olmasından kaynaklı olarak tam okunamayan kitabesinde “ el-izz, al daim, vel ikbal” gibi ibarelerin geçtiği ve bu haliyle eserin sahibine iyi dileklerde bulunulduğu düşünülmektedir. Yazı frizi içerisinde yer alan kitabe kuşağının altı, stilize bitkisel süsleme ile doldurulmuştur. Kıvrık dalların sarmallar yaparak gevşek bir örgü motifi oluşturacak biçimde işlendiği ve sivri uçlu stilize palmet yapraklarına yer verildiği görülmektedir.

Katalog No 5:

Foto 5. Bronz Kapak Artuklu Dönemi (12-13 yy.), Döküm tekniği, Envanter no: 2021-1, Çapı: 13 cm, Derinlik: 3 cm. **Çiz. 5:** Katalog 5 no'lu kapak çizimi

Kapağın iç yüzey bezemesinde tam ortada 3.6 cm. çapında ve yuvarlak formda bir madalyon içerisinde hayvan figürüne yer verilmiştir. Madalyonu oluşturan kartuşlar çift çizgi kullanılarak oluşturulmuş ve dört dairesel madalyonun hayvan figürünü çevrelediği görülmektedir. Bu madalyonlardan dıştan ilk ikisi birbirine üzerine kapanmakta ve herhangi bir bezeme unsuru barındırmamaktadır. Sonraki diğer iki kartuş yine çift çizgi kullanılarak oluşturulmuş fakat farklı olarak belli aralıklarda oluşturulmuş dairesel sarmallar yaparak ilerlemekte ve merkezde yer alan hayvan figürünü çevreleyerek kesilmeden devam etmektedir.

Madalyonun merkezinde yer alan hayvan figürünün yüz hatları büyük oranda tahrip olmuş durumdadır. Yan profilinden tasvir edilen hayvan figürünün ön ve arka bacaklarının tasvir edilişi güçlü ve kütleli beden ifadesi "aslan" figürü olabileceğini düşündürmektedir. Esas itibari ile değerlendirildiğinde sistemli bir bezeme programına bağlı kalınarak yapıldığı anlaşılmaktadır.

Tanımı: Düz dipli, açık ağızlı ve basık kürevi bir gövdeye sahip olan tas, üstte içe dönük ağız kenarı ile son bulan ağız kısmından ibarettir. Yüksekliği 7 cm olan eser, 17.3 cm ağız çapı ve 18 cm gövde çapına sahiptir (Foto 6). Döküm tekniğinde ve tunç malzemedен yapılmış olan eser, yıpranmış bir vaziyette günümüze ulaşmıştır. Tasın basık kürevi gövdesi üzerinde kazıma tekniği kullanılarak çift çizgilerle çevrelenmiş ve 2 cm enindeki bir yazı frizi dolanmaktadır. Oldukça özenli oluşturulmuş kitabe frizi nesih yazı stili ile kabartma tekniğinde nakşedilmiştir. Yazı kuşağının zemini üzerinde kıvrık dalların helezonik bir biçimde kendi içerisine dönmesi ile oluşturulmuş ve aynı zamanda yazıya arka fon oluşturması amaçlanmış spiral motiflere yer verilmiştir. Nesih olan kitabe kuşağın eserdeki yıpranmalardan dolayı sadece belli bölümleri okunabilmiştir.

"ve'l-mülk el muzaffer ve'l- ikbal el- adil ve'l-azam... v'el Melikül-adil"...

(الملك المظفر و الاقبال العادل و الاعظم ... و الملك العادل) İbarelerinin 7 kere tekrar edildiği tespit edilmiştir.

Katalog No 6:

Foto 6. Bronz Tas, Artuklu Dönemi (12-13 yy.), Döküm ve Dövme tekniği, Envanter no: 2021-980, Gövde Çapı: 7 cm, Yükseklik: 17,3 cm. **Çiz. 6:** Katalog 6 no'lu kapak çizimi

Bu haliyle, eserin Artuklu melikleri için yapılmış özel ve adanmış bir madeni eser olduğu anlaşılmaktadır. Artuklu sahası kitabeleri incelendiğinde (Karaçam, 2012), yazıtlarda ortak birtakım ibarelere yer verildiği ve ortak bir ifade üslubu oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Kitabelerde sıklıkla yer alan sıfat ve unvanların madeni eserlerdeki yazı frizlerine de bu üslup birliğine dikkat edilerek yer verildiği görülmektedir. Eserin, üstte içe dönük ağız bölümünde, çift çizgilerle çevrelenmiş ve 1 cm eninde bir kartuş, ağız bölümünü boydan boya dolaşmaktadır. Kartuşun içerisinde sadece bir yer de **“biresmi Cemaleddin Ömer ibn Muhammed”** olarak okunabilen yapan ustanın adına yer verildiği bir yazı ibaresi bulunmaktadır.

“biresmi Cemaleddin Ömer ibni Muhammed” (برسم جمال الدين عمر ابن محمد) olarak okunabilen yapan ustanın adına yer verildiği bir yazı ibaresi bulunmaktadır.

Buradan anlaşıldığı üzere, bu eser Artuklu melikleri adına, Muhammed'in oğlu Cemaleddin Ömer tarafından sipariş üzerine yapılmış sistemli bir bezemeye tabi tutularak tasarlanmış özel bir eserdir.

3. Değerlendirme ve Sonuç

Tarihi kaynaklarda El-Cezire ismiyle anılan bölgede neredeyse üç yüzyıldan fazla hüküm süren Artuklular, hâkimiyet sahasında barış ve refah dolu bir yönetim sürdürmüştür (Bedirhanogulları, 2020:146). Artuklular, beyliğin ismini Türkmen beyi olan, Artuk Bey'den almış ve Anadolu Türk-İslam kültürü ve sanatı adına önemli eserler bırakmıştır (Çalış, 2020:255). Böylece hâkimiyet sahası olan El Cezire bölgesinin Türkleşme ve İslamlaşma sürecine büyük katkıda bulunmuştur (Altun, 1991:418;Bedirhanogulları, 2020:140) .

Artuklular Mardin, Hısnıkeyfâ (Hasankeyf) ve Harput kolu olmak üzere üç kol halinde hüküm sürmüşlerdir (Alptekin, 1991:415; Bedirhanogulları, 2020:146). Hâkimiyet sahası içerisinde sayısız imar faaliyetinde bulunmuş, her zaman siyasi ve kültürel olarak Anadolu Selçuklu geleneğine bağlı kalmıştır. Artuklu coğrafyasında yer alan zengin maden yatakları ekonomik gelişimlerine ve şehirlerin zenginleşmesine oldukça katkıda bulunmuştur (Ersöz, 2007:137). Çalışma konumuzun dönem sınırını oluşturan 1102-1408 yılları arasında, Güneydoğu Anadolu bölgesinde hüküm süren bir Türkmen beyliği olan Artuklular, kendine has birtakım sanatsal özellikleri ile Anadolu sanatı içerisinde bölgesel üslupların doğuşuna katkıda bulunmuştur (Altun, 97:14).

Anadolu Selçuklu Maden Sanatı kronolojisi içerisinde Konya ile birlikte en önemli maden sanatı örneklerinin, Artuklu bölgesinde verildiği bilinmektedir (Bilgi, 2004:180). Bu anlamda Artuklular döneminde Güneydoğu Anadolu Bölgesi, özellikle maden sanatları bakımından seri üretimin yapıldığı ve oldukça nitelikli eserlerin verildiği bir coğrafyayı işaret etmektedir. Artuklu Hükümdarlarının, sahip oldukları demir-bakır yataklarının işletilmesine ve madeni eser üretimine her zaman destek vermesi, maden sanatının gelişmesine büyük katkıda bulunmuştur. Artuklu devri madeni eser örnekleri incelendiğinde birkaç örnek haricinde tamamı tunç malzemeden üretilmiştir. (Göktaş, 2008: 133) Döküm tekniğinde tunç malzeme, kullanılması, daha dayanıklı ve seri eser üretimine imkân sağlaması sebebi ile sıklıkla tercih edilmiştir.

Hasankeyf Müzesinde yer alan ve çalışmamıza dâhil edilen, Artuklu Devrine ait olan 6 madeni eser gerek form özellikleri gerekse yapım ve süsleme teknikleri ile çağdaşları ile benzer bir sanatsal birliktelik içerisinde üretilmiştir. Katalog içerisinde alınan 6 madeni eser form ve süsleme tekniği olarak farklılık göstermekte fakat

hepsi tunç malzeme ve döküm tekniği ile oluşturulmuştur. Artuklu sahası madeni eser örnekleri incelendiğinde bunun ortak bir özellik olduğu anlaşılmaktadır. Artuklu madeni eserlerin döküm tekniği kullanılarak tunç malzeme ile yapılan örneklerine çeşitli ülkelerin özel koleksiyonlarında yahut müze teşhirlerinde sıkça rastlanılmaktadır. Bu madeni eserlerin genel özellikleri incelendiğinde, yayınlarda daha önce belirtildiği üzere Selçuklu devrinde İran'da var olan iki maden sanatı ekolünün karakteristik özellikleri kendini hatırlatmaktadır. Birinci ekole bağlanan döküm tekniğinde ve tunç malzemedeki yapılan madeni eserlerin havan, ibrik, bakraç, tepsi, şamdan gibi çeşitli formlarda eserlerdir. Çalışmamıza dahil edilen 6 eserin, form özellikleri incelendiğinde Artuklu maden sanatı üzerindeki İran maden atölyelerinin etkisi altında geliştiği anlaşılmaktadır.

Katalog bölümünde ayrıntıları ile ele alınan Artuklu devri madeni eserleri süsleme özellikleri ile incelendiğinde döküm ile oluşturulmuş kabartma tekniği, kazıma ve çalma teknikleri ile meydana getirildiği anlaşılmaktadır. K-1 no'lu havanın boğa başı biçimindeki tutamaçlarında ve K-4 no'lu ibrik örneğindeki kuş figürlü kapak tasarımında sadece kabartma süsleme tekniğine yer verilmiştir. Artuklu maden sanatı içerisinde döküm ile yapılan kabartmalar ile süslü eser örneklerinin burç ve gezegen tasvirleri ile süslü bronz aynalarda rastlamak mümkündür (Erginsoy, 1992:205). K-5 no'lu kapak ve K-6 no'lu tasta ise sadece kazıma süsleme tekniği kullanılırken, K-2 no'lu havanda kazıma, kabartma ve çalma tekniğinin bir arada kullanıldığı görülmektedir. Maden süsleme tekniklerinde birden fazla tekniğin uygulanması eserlerdeki Horasan etkisine işaret etmektedir. Bezeme programında yer alan konu ve kompozisyon ilişkisi değerlendirildiğinde, Orta Asya, Bizans, Mezopotamya, İran ve Suriye etkisi hissedilebilmektedir. (Göktaş, 2008:132-133).

Çalışmaya dahil edilen 6 eserin süsleme unsurları konu ve kompozisyon bakımından incelendiğinde, figürlü ve bitkisel bezeme unsurları ve kartuşlarla sınırlandırılmış kitabe kuşaklarına yer verildiği görülmektedir. K1, K4, K5 no'lu madeni eserler üzerinde yer alan hayvan figürleri, tarih öncesi devirlerden itibaren toplumların, hayvanları güçlü bulması ve kötü ruhlarla karşı koruyuculuğuna inanılmasına paralel olarak geliştirilmiş, sanatta Hayvan Üslûbunun doğuşuna sebebiyet veren en önemli dinamik olarak kabul edilmektedir (Çoruhlu, 2019: 120). Eski Türk inanışlarında da sevilerek kullanılan aslan ve boğa figürleri özellikle, av ve mücadele sahnelerinde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Avrasya Hayvan Üslubu, 12 Hayvanlı Takvim, eski Türk inanışlarının yansıması olarak süslemede kullanılmaya devam eden figüratif anlayışın kökleri Orta Asya'ya kadar uzanmaktadır. Hayvan üslubunun gelişmesindeki ana etken, bazı hayvanların birlikte tasvir edildiği ve ikonografik anlamlar içeren hayvan mücadele sahneleridir (Çoruhlu, 1993:118).

Artuklu madeni eserleri, süsleme tekniklerinde izlenen konu ve kompozisyonları bakımından oldukça zengin örneklerdir. Hayvan figürlerinin, İran Selçuklularında da olduğu gibi astrolojik birtakım sembolleri imgelemesi ikonografik bir süsleme anlayışının da varlığını vurgulamaktadır (Ülker, 1978: 337).

Hasankeyf Müzesinde yer alan ve K-5 no'lu tunç kapağın iç yüzeyinde tam merkezde yer alan aslan figürü, Artuklu maden sanatında figüratif süsleme anlayışının sistemli bir biçimde verildiği örneklerdendir. Tarihsel süreç içerisinde hemen hemen her dönemde gerek mimari gerekse el sanatları süsleme programlarında rastladığımız aslan figürü, kuvvet, kudret ve koruyuculuk sembolü olarak kullanılmıştır (Öney, 1971:1; Çoruhlu, 2000:136). Ayrıca Artuklular döneminde hükümdar tahtlarına aslan figürlü tunç plakaların aplike edilmesi ise bu dönemde hükümdarlık sembolü olarak da kullanıldığını göstermektedir. Türk ve İslam Eserleri Müzesinde yer alan eserde yer verilen aslan figürlerinin kullanımı 12. ve 13. yüzyıl maden sanatında sevilerek kullanıldığını göstermektedir.

K-1 no'lu eserdeki boğa figürü, K-4 no'lu eserdeki kuş figürü, K-5 no'lu eserde yer alan aslan figürü, Artuklu madeni eserlerindeki figüratif bezeme anlayışının ikonografik bir kompozisyon anlayışı perspektifinde sevilerek kullanıldığını göstermektedir. Simgesel birtakım anlamlar dâhilinde kullanılan boğa ve aslan figürü güç, kudret, daimilik anlamlarının dışında eski Türk inanışlarındaki birtakım astrolojik anlamlarına da istinaden kullanılmaya devam edilmiştir (Çoruhlu, 2000:129). Bu geleneğe göre “boğa” figürünün “ayı”, “aslan” figürünün ise “güneşi” sembolize ettiği bilinmektedir. Gerek mimari süslemede gerekse maden sanatı içerisinde sıkça yer verilen boğa figürünün, aslan figüründen farklı olarak tek başına nadiren yer verilerek kullanıldığı bilinmektedir (Öney,1992:40).

Aslan ve Boğa mücadelesini konu alan örneklerde boğanın her zaman mağlup olanı yani düşmanı imgelediği anlaşılmaktadır (Öney,1970:92). Fakat çalışma konumuz içerisinde K-1 no'lu havanda tek başına kullanılan boğa başı biçimli kabartmalar Türk kozmolojisi ve astrolojisini imgeleyen figüratif süsleme anlayışının Artuklu maden sanatı içerisindeki önemine işaret etmektedir. Artuklu hâkimiyeti sahasında Diyarbakır maden

atölyelerinde seri üretimi yapılan bronz havanların örneklerine yurtiçi ve yurtdışı müzelerinde rastlamak mümkündür (Belli ve Kayaoğlu, 1993:30-33;Başak,2018:5719).

Foto 7. Artuklu Devrine ait bronz havan örneği (Belli ve Kayaoğlu'ndan)

Artuklu maden sanatı içerisinde sevilerek kullanılan bitkisel bezeme kompozisyonları ve kitabe kuşakları, çalışmamıza dahil edilen örnekler arasında yer almaktadır. K-2 no'lu havanın gövdesi üzerinde görülen rumi ve palmet motiflerinin seçilebildiği bezeme programında zeminde boş yüzey bırakılmadan stilize kıvrık dallar ile süslediği görülmektedir. K-5 no'lu kapak ve K-6 no'lu tas örneklerinden anlaşıldığı üzere, yazı frizi içerisinde yer alan kitabe kuşağının zeminin stilize bitkisel süsleme ile doldurulması, Artuklu maden sanatında görülen yazı ve bitkisel bezeme kombinasyonunun ortak bir tutum olduğuna işaret etmektedir.

Foto 8. 12-13 yy. Artuklu Dönemi, Bronz Tas, İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi (Erginsoy'dan)

Artuklu devrine ait maden sanatı örneklerinde yer alan yazı frizleri değerlendirildiğinde, kufi ve nesih olmak üzere iki yazı tipi tespit edilebilmektedir. K-5 no'lu kapak üzerinde kufi yazı tipi kullanılırken, K-6 no'lu Artuklu hükümdarına adanmış bir tas olan eserde ise nesih yazı tipi kullanıldığı görülebilmektedir. Yayınlarda Artuklu Meliklerinin adının zikredildiği ve benzer bir üslupla yapılan madeni tasın örneğinin yurtdışında özel bir koleksiyonda yer aldığı tespit edilmiştir. Ayrıca Kopenhag David Koleksiyonunda yer alan 1204 tarihli Artukşah'ın adının zikredildiği bronz aynada benzer bir prensiple nesih yazı tipi kullanılarak oluşturulmuş bir kitabe kuşağına sahiptir.

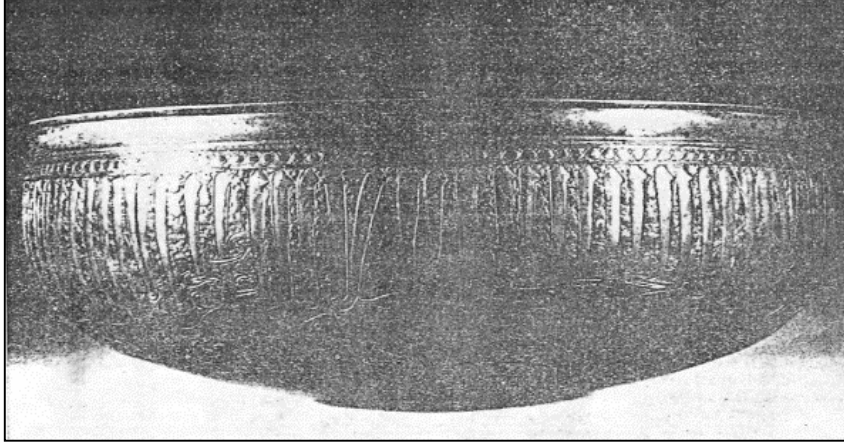

Foto 9. 12-13 yy. Artuklu Dönemi, Mardin'in Artuklu Meliki Kara-Arslan İb İl-Gaazi'nin adının yazılı olduğu Bronz Tas, Yurtdışı özel koleksiyon, (Erginsoy'dan)

Foto 10. 12-13 yy. Artuklu Dönemi, Artukşah adına yapılmış bronz ayna, Kopenhag David Koleksiyonu [https://islamicart.museumwnf.org/database_item.php?id=object;EPM;dn;Mus21;29;en&cp]

Kitabe kuşaklarının içerikleri incelendiğinde genellikle iyi dilek, bereket, daimilik ve sahibine yücelik katan birtakım ibarelere yer verildiği anlaşılmaktadır. Türk İslam Eserleri Müzesinde yer alan Artuklu dönemine ait bronz aynanın etrafının çevreleyen kitabe kuşağında da benzer bir iyi dilek temennisisiyle karşılaşmaktayız. Çalışmamız içerisinde yer alan K-5 ve K-6 no'lu örneklerde bulunan kitabelerin içerikleri incelendiğinde yine Artuklu maden sanatında yer verilen kitabe kuşaklarında ortak bir tutum olduğu ve bunun kronolojik tasnifte sağlama yapabilecek bir metot olduğu anlaşılmaktadır.

Foto 11. 12-13.yy. Artuklu Dönemi Bronz Ayna Örnekleri (Türk ve İslam Eserleri Müzesi)

Çalışmamıza karşılaştırmada veri sunması adına Artuklu devri ve hâkimiyet sahası içerisinde kalan mimari eserlerin kitabeleri incelenmiştir. Diyarbakır, Harput ve Silvan kale surlarında Artuklu dönemine ait kitabelerin gerek yazı stili gerekse içerikleri ile maden sanatında yer verilen kitabe kuşakları ile benzer bir özellik sergilemesi bölgesel, dönemsel ve sanatsal bir üslup birliğini vurgulamaktadır (Karaçam, 2012). El sanatları dışında mimari plastik süsleme içerisinde askeri, dini ve sivil mimaride sıkça yer verilen aslan figürü aynı zamanda koruyuculuğuna inanılan bir nazarlık ve tılsım gibi sembolik anlamları da içermektedir (Öney,1992:36-37).

Yine Artuklu devrine ait mimari eserler üzerinde tasvir edilen aslan ve boğa figürünün Diyarbakır İç kale ve Harput Kalelerinde olduğu gibi birlikte ve mücadele kompozisyonu içerisinde tasvir edildiğini biliyoruz. (Bilici, 1983:92; Yıldırım, 2003:7; Parla, 2015:769;Parla, 2016:18). Artuklu hamam mimarisi örneklerinden Mardin Sitti Radviye Hamamı, üzerinde yer alan figürlü bezemeleri ile de dikkat çekmektedir (Çetin, 2022:183).

Foto 12. 12-13.yy.,Diyarbakır İç kalesi, Artuklu Kemerli aslan-boğa mücadele sahneleri (Parla'dan)

Foto 13. 12-13.yy.,Diyarbakır Kalesi, Urfa Kapısı, Boğa kabartmaları (Parla'dan)

Sonuç olarak, çalışma konumuz içerisinde yer alan Artuklu devri madeni eserlerinin gerek yapım gerek süsleme teknikleri ile ortak birtakım özellikler ve benzer bir sanatsal vizyon ile üretildiği anlaşılmaktadır. Anadolu sanatı içerisinde özellikle 12.-13. yüzyıllar arası maden sanatında, adeta bir lokomotif pozisyonundaki Artuklular, temas halinde oldukları İran, Kuzey Mezopotamya ve Suriye gibi sınır komşularıyla sanatsal etkileşime girmiş maden atölyelerinde çalışan Horasanlı ustaların da katkısı ile bölgesel üsluplara sahip oldukça nitelikli eserler vermeyi başarmıştır.

Artuklu el sanatları içerisinde önemli bir kolu temsil eden seramik sanatı ve mimari plastik süsleme içerisinde de figürlü, bitkisel benzeme unsurlarının maden sanatı ile ortak birtakım özelliklere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Anadolu maden sanatına doğrudan etki eden İran ekolü, seramik sanatı ve mimari süslemede

benzer bir bezeme programına yer verdiği anlaşılmaktadır. Devrin modası yahut eski inançların sanatsal mirası olarak yorumlayabileceğimiz bu üslup birliği seramik atölyeleri, taş ocakları ve maden atölyeleri arasında var olan simbiyotik ilişki ağını da gözler önüne sermektedir.

Kaynaklar

- Altun, A. (1997). Artukoğlu Mimarlığı ve Sanatı. *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi* içinde (144-145 ss.). C.1. Ankara: Yem Yayın.
- Ateşoğulları, S. (2019). MÖ 3. Binyılda Anadolu'da Kuyumculuk Sanatı. F. Kulakoğlu, T. Yıldırım, T. Sipahi, V. Şahoğlu & L. Keskin. (Editörler). *Uğur Silistreli Anı Kitabı: In Memoriam Uğur Silistreli: Studies On Anatolian Archaeology. Anadolu/Anatolia Supplements III.3* içinde (43-62 ss.). Ankara.
- Barişta, H.Ö. (1998). *Türk El Sanatları*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Sanat Eserleri Dizisi/192.
- Başak, O. (2018). Diyarbakır Arkeoloji ve Etnografya Müzesi'nde Bulunan Selçuklu Çağına Ait İki Havan. *Social Sciences Studies Journal*, 4(26), 5710-5721.
- Bedirhanoglu, H.E. (2020). Artukluların Anadolu'da Hâkimiyetlerini Tesis Etme Süreçleri. *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 6(1), 137-140 ss.
- Belli, O.& Kayaoğlu İ. G. (1993). *Anadolu'da Türk Bakırcılık Sanatının Gelişimi*, İstanbul: Anadolu Sanat Yayınları.
- Bilici, K. (1983). Anadolu Taş Tezminatında Hayvan Üslubu (Erken Devir Örnekleri Üzerine Bir Deneme). *Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi* (S.II), İzmir. 19-27.
- Bilgi, Ö. (2004). *Anatolia, Cradle Of Castings = Anadolu, Dökümün Beşiği*, İstanbul: Döktaş Yayıncılık.
- Coşkun, A. (1991). Artuklular. *DİA*. (C.III, s. 415-419), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çalış, E. (2020). Şanlıurfa Müzesi'nde Bulunan Artuklu Dönemine Ait Bir Grup Sikke. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. C.18. S.3. 253-276.
- Çeken, M. (1999). *Anadolu Selçuklu Dönemi Maden Sanatı Türkiye Müze ve Özel Koleksiyonlarındaki Örnekler*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı.
- Çeken, M. (2006). Maden Sanatı. A. U. Peker ve Z. K. Bilici. (Editörler). *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı (Mimarlık ve Sanat)* içinde (543-552 ss.). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Çetin, Y. (2022). Mardin Savurkapı (Sitti Radviye) Hamamı'nda Bulunan Figürlü Taş Plastik Süslemelerin Türk Süsleme Sanatı İkonografisi Açısından Bir Değerlendirmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 53(6-25). 178-188.
- Çoruhlu, Y. (1993). İslamiyet'ten Önceki Türk Sanatında Hayvan Mücadele Sahneleri. *Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar Güner İnal'a Armağan* içinde (117-141 ss.). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Çoruhlu, Y. (2019). *Kozmolojik, Mitolojik, Astrolojik Dini ve Edebi Tasavvurlara Göre Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi: Proto-Türk Devrinden, MS 14. Yüzyıla Kadar Efsanevi ve Yırtıcı Hayvanların Sembolizmi Üzerine Bir Deneme*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Çoruhlu, Y. (2004). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, İstanbul: Kabalıcı Kitabevi.
- Erginsoy, Ü. (1978). *İslam Maden Sanatının Gelişmesi*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Erginsoy, Ü. (1992). Maden Sanatı (Metalwork). G.ÖNEY (Editör). *Anadolu Selçuklu Mimari Süslemesi ve El Sanatları* içinde (193-226 ss.). (7. Basım) Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Göktaş Kaya, L. (2008). Anadolu Maden Sanatı İçinde Artukluların Yeri. *I. Uluslararası Artuklu Sempozyumu*. (25-27 Ekim 2007) Bildiriler Kitabı içinde (119-134 ss.). C. II, Mardin.
- Kuban, D. (1995). *Türk ve İslam Sanatı Üzerine Denemeler*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Kuban, D. (2015). *Sanat, Mimarlık, Toplum Kültürü Üzerine Makaleler*. İstanbul: Boyut Yayınevi.
- Öney, G. (1970). Anadolu Selçuklu Mimarisinde Boğa Kabartmaları. *Bellekten*. XXXIV(133). 83-100. Ankara.
- Öney, G. (1992). *Anadolu Selçuklu Mimari Süslemesi ve El Sanatları*. 3. Basım. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Öney, G. (1969). Anadolu Selçuklu Mimarisinde Arslan Figürü. *Anadolu (Anatolian)* (XIII). 1-41. Ankara.
- Parla, C. (2016). Diyarbakır Surlarında Artuklu Dönemi Figürlü Kabartmaları. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*. (33). 1-23.
- Parla, C. Diyarbakır Artuklu Dönemi Urfa Kapısı'nın Figürlü Kabartmalarına İkonografik Yaklaşım. *Turkish Studies (Elektronik)*. 10(6). 763 – 788. Ankara.
- Turan, O. (2014). *Selçuklu Tarihi Araştırmaları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Tuncel, G. (2011). Türk Maden Sanatı Kronolojisinde İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi'ndeki İki Adet Pirinç Buhurdan. *Milli Folklor Dergisi*. (89). 257-264.

Yıldırım, S. (2003). Aslan ve Boğa Mücadelesi Kompozisyonu. Ankara Üniversitesi. *Dil, Tarih ve Coğrafya Dergisi*. (43). 1-13.

Yalçın, Ü. (2016). Anadolu Madencilik Tarihine Toplu Bir Bakış. *Yer Altı Kaynakları Dergisi | Journal of Underground Resources*. (9). 3-13.

İnternet Kaynakları:

[https://islamicart.museumwnf.org/database_item.php?id=object;EPM;dn;Mus21;29;en&cp] erişim tarihi: 13.03.2022

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

**İKİ SANAT DERNEĞİ: TÜRKİYE’DE “HELİKON DERNEĞİ” ve İRAN’DA
“KHORUS JANGI DERNEĞİ” ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR
ARAŞTIRMA¹**

*A Comparative Research on Two Art Associations: “Helikon Association” in Turkey And
“Khorus Jangi Association” in Iran*

Jamaledin TOOMAJNIA² ve Zeynep KUBAN TOKGÖZ³

² Sanat Tarihi Doktora Öğrencisi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul Teknik Üniversitesi, jtoomajnia@gmail.com, orcid.org/0000-0003-2253-5754

³ Prof. Dr., Mimarlık Fakültesi, İstanbul Teknik Üniversitesi, kuban@itu.edu.tr, orcid.org/0000-0002-4385-6875

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
13.06.2022

Kabul/Accepted:
08.09.2022

DOI:

10.18069/firatsbed.1129881

Anahtar Kelimeler

Helikon Derneği, Khorus
Jangi Derneği, Türkiye, İran,
Modern Sanat

ÖZ

Bu makalede, iki komşu ülke olan İran ve Türkiye'nin modern sanatında aynı dönemde güçlü bir etki yaratan, Türkiye’de Helikon Derneği ve İran’da Khorus Jangi (Dövüş Horozu) Derneği, fikirleri ve faaliyetleri irdelenerek karşılaştırılacak ve bu derneklerin faaliyetlerinin, Türk ve İranlı sanatçıların avangart sanata yönelmesindeki etkisi tartışılacaktır. Bu iki sanat derneği 1950’lerde sanat ve edebiyatın çeşitli dallarından bir araya gelen hemfikir arkadaşlar tarafından kurulur. Derneklerde plastik sanatlar, şiir ve edebiyat, müzik, sinema ve tiyatrodan uzmanlar toplanır ve bu dallarda dünya çapında oluşan yeni hareket ve düşünceleri paylaşıp tartışırlar. Helikon Derneği üyelerinin büyük bir kısmı müzisyen olduğu için bu dernek daha çok bu sanat dalıyla tanınır; Khorus Jangi Derneği’nde ise resim sanatı ve şiir daha ağır basar. Derneklerin amaçları, kurucularına göre, günün sanatını halka tanıtmak ve bu konudaki bilgilerini arttırmaktır. Her iki dernek de kısa ömürlü olur ve benzer bir şekilde o dönemin siyasi koşulları nedeniyle devletler tarafından yanlış ihbarlar ve anlaşmazlıklar nedeniyle kapatılır.

ABSTRACT

In this article, the ideas and activities of the Helikon Association in Turkey and the Khorus Jangi Association in Iran, which had a strong impact on the modern art of the neighboring countries Iran and Turkey, will be compared and their impact on the tendency of Turkish and Iranian artists to avant-garde art will be discussed. These two art associations were established in the 1950s by like-minded friends from various branches of art and literature. Specialists from the plastic arts, poetry and literature, music, cinema, and theater came together in these associations to share and discuss the new movements and ideas emerging in these branches around the world. Since most of the members of the Helikon Association are musicians, this association is mostly known for music, whereas painting and poetry predominate in the Khorus Jangi Association. The aims of these associations are presented by their founders as introducing the art of the day to the public and to increase their knowledge on this subject. They were short-lived, and both were closed down by the state because of the political conditions of that time due to false reports and conflicts.

Atf/Citation: Toomajnia, J. ve Kuban Tokgöz, Z. (2022). İki Sanat Derneği: Türkiye’de “Helikon Derneği” ve İran’da “Khorus Jangi Derneği” Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 3(1257-1266).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Jamaledin TOOMAJNIA, jtoomajnia@gmail.com

¹ Bu makale, Jamaledin Toomajnia'nın, “İran ve Türkiye’de Resim Sanatının Modernleşmesine Jalil Ziapour ve Nurullah Berk üzerinden Karşılaştırmalı bir Bakış” başlıklı, İstanbul Teknik Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sanat Tarihi doktora programında yürüttüğü doktora tezinden üretilmiştir.

1. Giriş

Türkiye Mustafa Kemal Atatürk ve İran'da Şah Rıza Pehlevi, batının teknoloji ve kültür hızına ulaşmak için modernleşme programları başlattıklarında, sanayi, siyasal ve toplumsal modernleşmesiyle beraber sanat ve kültür alanları da Batı'ya yönelmeye başlar. Batılı etkiler önceki dönemlerde başlamış olsa da bu dönemde hızlanır ve sanatta yeni görüşler gelişmeye başlar. 19. yüzyılda başlayan batıya öğrenci gönderme geleneği, iki yeni lider döneminde eğitim sistemlerinin modernleşmesiyle birlikte daha da yoğunlaşır. Çeşitli alanlarda Avrupa'ya gönderilen öğrenciler, oradaki düşünceleri kavrayıp ülkelerinde uygulamaya çalışırlar. Bu öğrenciler, ülkelerinin eğitim sistemine hoca olarak dahil olduklarında, batı sisteminin kültürünü ve düzenini kendi ülkelerinde de uygulamak isteyip, bu yönde çaba sarf ederler. Sanat alanından birçok öğrenci, o dönemin sanat başkenti olan Paris'e gönderilir. Paris'ten dönen öğrenciler, ülkelerindeki eğitim kurumlarında çalışmaya başlar ve elde ettikleri düşünceleri yeni nesilden öğrencilere aktarırlar. Nurullah Berk ve Jalil Ziapour, Avrupa'da kübist ressam ve eğitimci André Lhote'un öğrencileri olarak resim sanatında o dönemin düşüncelerini Türkiye'ye ve İran'a getirir. Türkiye'den Nurullah Berk'ten başka bazı genç Türk sanatçılar da aynı dönemde Lhote'un atölyesinde eğitim görürler. Bu öğrencilerin önemli bir kısmı 1933 yılında Türkiye sanatını etkileyen d Grubu'nu kurar. Çoğunu ressam ve heykeltıraşın oluşturduğu grup, genelde Türkiye'de resim sanatında kurulan dördüncü sanat grubu olarak tanınır (Kuban, 2020: 137). İran'da o zamana kadar sanatçıların arasında gruplaşma veya dernek kurma olgusu yoktur. İlk defa Jalil Ziapour, İran'ın sanat ortamını canlandırmak için kübizmin temsilcisi olarak Lhote'tan öğrendiği kübizmi tek başına savunur ve bir ressam olarak diğer sanat ve edebiyat dallarından uzman arkadaşlarıyla 1947 yılında "Khorous Jangi Derneği" (Dövüş Horozu Derneği) adlı bir dernek kurar. Ziapour'un kübizmi savunması açısından bu dernek, Berk'in d Grubu'ndaki kübizmi savunma faaliyetlerine benzer, fakat d Grubu'ndan ziyade daha çok Ankara'da 1953 yılında, Khorous Jangi Derneği ile aynı dönemde, kurulan Helikon Derneği'ne benzetilebilir: İki derneğin de üyeleri sanatın farklı dallarında uzmanlaşmışlardır; yani üyeler, d Grubu gibi sadece plastik sanatçılardan oluşmadı. İran ve Türkiye'de kurulan bu iki dernek, ülkelerinin sanat alanını etkiler ve dünyadaki çağdaş sanat akımlarını halka tanıtmak için çaba sarf etmiştir.

2. Helikon Derneği ve Türkiye Sanat Ortamına Etkileri

İstanbul'da sanatın hareketliliği, bir yandan Güzel Sanatlar Akademisi'nin egemenliği, öte yandan kübizm gibi bazı tarzların formülleşmesi ve soyut görüşlere yer vermemesi, Ankara'nın sanat ortamını düşündürür. Böyle bir atmosferde Bülent Ecevit, o dönemde gittikçe etkisini kaybeden d Grubu'nun 1952'de Devlet Resim ve Heykel Sergisi'ne katılmasından sonra kaleme aldığı bir yazısında, grubun artık belirli bir sanat görüşü olmadığını yazar. Öte yandan gruba bağlı sanatçıların birçoğunun da sanat anlayışlarının ve tarzlarının zaman içinde değiştiğini anlatır. Ecevit'e göre d Grubu'nun ismi sembol olarak Türkiye'de ressamların özgürlüğünü korumak için dikilmiş ilk kalenin adı olarak yaşamaya devam etmeliydi (Ecevit, 1952: 4). Bu düşüncelere sahip olan Ankara'daki sanatçı ve akademisyenler, başkente bir canlılık getirmek amacıyla, 1952 yılında "Helikon Derneği" adlı derneği kurarlar. Kurucuları Bülent Arel (1919-1990), Selma Arel (1921-2014), Bülent Ecevit (1925-2006), Rahşan Ecevit (1923-2020), Rasin Arsebük (1923-2017) ve Zerrin Arsebük gibi profesyonel ve amatör sanatçı, akademisyen ve sanatseverlerden oluşur (Önsal, 2006: 80). O zamana kadar devlet tarafından Halkevleri vasıtasıyla maddi ve manevi destek alan sanatçılar, Halkevleri'nin kapatılmasıyla Ecevit'in deyişine göre "öksüz" kalmışlardır (Ecevit, 1988: 150). Bu anlamda Helikon, çağdaş sanat türlerini ve üsluplarını halka tanıtmak için kişisel ve sınırlı çabalarla faaliyetlerine başlayan, Ankara'daki ilk özel kuruluş olarak kabul edilebilir. Helikon'un tüzüğüne göre bu derneğin amacı "günün sanat hareketlerini" müzik, resim ve heykel, sinema ve tiyatrodaki topluma tanıtmaktır (Dernek Tüzüğü, 1952: Madde 2). Helikon'un kurucuları da tıpkı 1950'de kurulan İstanbul merkezli Galeri Maya gibi, misyonlarını ticari kar elde etme aracı olarak görmezler ve galeri ve derneği öncelikle bir kamu hizmeti olarak tasarlamışlardır (Smith, 2016: 112). Dernek üyelerinin çoğu müzik ile ilgili oldukları için dernek daha çok müzikle tanınırdı ve dernekle ilgili incelemelerde bu konu daha çok öne çıkartılır. Bu nedenle örneğin *50. Yılın Türk Resim ve Heykeli*² gibi o dönemin sanat tarihi kitaplarında da bu derneğe yeterince yer verilmemiş ve adı, sadece bir galeri olarak geçmiştir. Derneği en iyi tanıtan yazı, 1988 yılında *Gergedan Dergisi*'nde, Bülent Ecevit tarafından yazılır. Bu yazıda Ecevit derneğin kuruluşu, faaliyetleri ve sonunu anlatır (Ecevit, 1988: 150-153).

² Bk. N. Berk ve H. Gezer. (1973). *50. Yılın Türk Resim ve Heykeli*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Dernek, Sakarya Caddesi, Sıhhiye yolu üzerinde erken Cumhuriyet döneminden kalma bir apartmanda, cemiyetin kendi imkanlarıyla kurulur. Yunan mitolojisinde perilerin ve ilham perilerinin (Müzlerin) bulunduğu dağa atıfta bulunan topluluk için “Helikon” adı kullanılmaya karar verilir (Ecevit, 1988: 150).

Çağdaş akımları Türk halkına tanıtmayı amaçlayan dernek, bu yönde bir galeri açmaya karar verir. Helikon’un daimi galerisinin açılışı, çocuk ressam Hasan Kaptan’ın sergisiyle yapılır ve açılış haberi Demokrat Parti’ye ait olan Zafer Gazetesi’nde yayımlanır (“Helikon Derneğinin Galerisi”, 1953; Önsal, 2006: 81). Açıldıktan sonra Ecevit tarafından Ulus Gazetesi’nde davetlilerin fotoğraflarıyla beraber ilk sayfada haber olur (Ecevit, 1953: 1) (Foto 1). Ankaralı ünlü ressam İhsan Cemal Karaburçak (1898-1970) da Helikon’un kurulmasından memnun olduğunu aynı gazetede açıklar (1953):

[...]Son haftalar içinde üç sanat hareketi oldu, üç güzel sergi, bir de dernek açıldı. Sergilerden ikisi kapanmış bulunuyor.

Bülent Arel, Selma Arel, Rasim[n] Arsebük, Zerrin Arsebük, Orhan Burian, Bülent Daver, Raşan Ecevit, Reha Kargas tarafından kurulan Helikon sanat derneği Mithat Paşa caddesi 25 numaradaki lokalinde Hasan Kaptan’ın sergisiyle açıldı. Müzik, resim, heykel, sinema ve tiyatro sahalarında günün sanat hareketlerini tanıtmaya çalışmak gayesiyle kurulan Helikon derneğinin kapılarını Hasan’ın sergisiyle açması derneğin amacına uygun bir hareket oldu.

Helikon sanat derneğine gelince, bu hayırlı teşebbüsü ne kadar alkışlasak azdır. Bir milletin medeniyet dünyasındaki yerini sanat müzelerinin, galerilerinin ve bu kabil müesseselerinin sayısı tayin eder. Kurucularını tebrik ederim. Helikondan çok şeyler bekliyoruz[...].

Halikon Derneği'nin resim galerisi Yenisehir'de Mithatpaşa Caddesi 25 numarada Hasan Kaptan'ın resim sergisi ile dün saat 18 de seçkin davetliler huzuru ile açılmıştır. Fotoğraf, serginin davetliler tarafından gezilişi sırasında alınmıştır.

Foto 1. Ulus gazetesinde Helikon Galerisinin açılış haberi (<https://ecevityazilari.org/items/show/366>)

Helikon’un faaliyet haberleri ve üyelerinin yazıları Ulus ve Zafer Gazetelerinde ve bir taraftan da *Forum Dergisi*’nde yayımlandığı için, dernek kurucularının siyasete ilgisiz olmadığı anlaşılır. Bu konuyu Ecevit bir yazısında aktarır, Helikon’un sanatçıları demokrasiye meraklı sanatçılar olarak tanıtır ve bir demokraside, özellikle sanat ve kültürde, her şeyi devletten beklemenin sakıncalı olabileceğini düşündüklerini açıklar (Ecevit, 1988: 150).

Helikon’da plastik sanat sergilerinin yanı sıra konserler, toplantılar, konferanslar ve daha birçok sanatsal etkinlik gerçekleştirilir. Topluluğun müzik grubu az sayıda performans sergilemesine rağmen, nitelikli ve

seyircinin ilgisini çeken faaliyetlerin arasında yer alır. Orkestranın şefi olan Bülent Arel, daha sonra elektronik müziğin ünlü isimlerinden biri olur. Arel o dönemde müziğin yanı sıra plastik sanatta da aktiftir ve 1955 yılında *Mobiller* adlı bir sergisini Alexander Calder'in işlerinden ilham alarak açar (Demirkan ve Demirkan, 2019: 329). İlhan Mimaroglu (1926-2012), İlhan Usmanbaş (d. 1921), Faruk Güvenç (1926-1982) gibi üyeler, müzik alanında uzman oldukları için dernekte bu dalın ağırlığı olur. Bülent Ecevit ise plastik sanatlar ve resimle yakından ilgilenir (Erol, 2006: 3).

Grup, dernek kurmaya karar verdiğinde, devlet desteğinin kültür ve hareket özgürlüğü açısından zararlı olabileceğine inandıkları için devletten herhangi bir yardım talebinde bulunmaz. Aynı zamanda kendi ayakları üstünde durmak için, o dönemde yeni başlayan banka kredilerine, vakıfların veya varlıklı kişilerin yardımlarına da başvurmayı düşünmezler (Demirkan ve Demirkan, 2019: 329). Cemiyetin kazancı, tüzüğüne göre, bağışlardan ve üye aidatlarından, konser biletlerinden ve galerideki sanat eserlerinin satışlarından gelir. (Dernek Tüzüğü, 1953: Madde 26; Ecevit, 1988: 150).

Dernek plastik sanatlarda kendisine iki amaç belirler: İlki, resim ve heykelde soyut ve non-figüratif üslubu tanıtmak için çabalamak; ikincisi ise, tanınmış-tanınmamış demeden, devlet sergilerine katılma şansı bulamayan birçok sanatçıya soyut resimlerini sergileme olanağı sağlamak (Ecevit, 1988: 151). O dönemde bu tür resimler Türkiye'de kendilerine yeni yeni yer bulmaya başlar ancak insanların aşına olmadığı bir tarz olduğu için, halk ve özellikle devlet soyut eserlere sıcak bakmaz. Hatta Kayıhan Keskinok (1923-2015), kayıtsız kalan ya da anlaşılmayan her şeyin o dönemde "komünist" olarak görüldüğünden bahseder (Önsal, 2006: 82). Halbuki, ona göre sözde komünist tehdidin merkezinde yer alan Sovyet Rusya'da soyut ve figüratif olmayan resimler önemsiz ve yozlaşmış olarak değerlendirilirdi (Önsal, 2006: 82). Daha çok Ulus Gazetesi'nde kültür ve sanat haberleri yazan bir gazeteciye DP ile rekabetin yüksek olduğu bir dönemde Ecevit, Ulus Gazetesi'ne, sanat haberlerine karşı isteksiz davrandığı ve sergi haberlerini çoğunlukla sergiler bittikten sonra yayınladığı için kızar. Gazete yönetimine artık sanat haberleri yazmayacağını açıklar, ancak gazetenin tavrı değişmez ve sergi haberleri servisine, yetenekli olmasına rağmen o zamana kadar sanatla hiç ilgilenmemiş bir polis muhabiri atanır:

Bir gün Ulus'ta Helikon galerisinde açılan bir sergiyle ilgili bir resim yayımlandı. Resim altını da sergiyi izlemekle görevli polis muhabiri yazmıştı. "Helikon sanat galerisinde, 1945'den beri yeni doğan Nafi Güratif tarzında resimler..." diye başlıyordu. Çok şaşırmıştım. Helikon yöneticilerinden biri olduğum halde Nafi Güratif adlı bir ressamın sergisinden haberim yoktu. Üstelik öyle bir ressam da duymamıştım... Sonunda işin aslını öğrendim. Polis muhabiri arkadaş sergiye gitmeyi gereksiz bulduğundan eline geçen sergi fotoğrafının altına bir şeyler yazmak için Derneğe telefon etmişti... O zaman kadar non-figurative resim diye bir şey duymayan polis muhabiri, telefonda non-figurative Nafi Güratif adlı ressam sanmış ve sergi haberi Ulus gazetesinde o şekilde yayımlanmıştı (Ecevit, 1988: 153).

Helikon Galerisi zor bir yol seçer ve klasik ve figüratif resimlerin zor satıldığı bir dönemde soyut sanatı yaygınlaştırmaya çalışırken satışlar beklenmedik şekilde yüksek ve düzenli olur. Helikon'daki sergilerden geriye neredeyse hiç tablo kalmaz dernek satışlardan aldığı komisyon sayesinde bir gelir elde etmiş olurdu. (Ecevit, 1988: 151).

Helikon, halka istedikleri bir eseri düşük fiyatlarla ve bazen taksitle satın alma imkânı vermesi Türkiye'de ilk kez gerçekleşir. Dernek böylece memurların, işçilerin ve ev hanımlarının dikkatini sanat eserlerine çekerek sanatı halkın arasına taşır. Aynı zamanda, sanatçılar sergilerde eserleri hakkında izleyicilere kendileri bilgi verir ve satış işleriyle de ilgilenirler. Bazı üyeler kendi atölyelerini açmaya başlar ve seyirci olmaktan ve devletten destek beklemeden üretici olma yolunda adımlar atarlar. Yani dernek devlete bağlı olmayan özerk bir sanat yolunda yürür ve Türkiye'de bağımsız bir avangart dönemin başlamasını sağlar. Helikon'un ömrü uzun sürmez ve kısa sürede Türkiye sanatında yarattığı etkiler yarım kalır. 6 Eylül 1955'te Atatürk'ün Selanik'teki evinin bombalı saldırıya uğrama haberini büyük puntuyla manşet atan DP'ye ait gazete İstanbul Ekspres, Türkiye'de inanılmaz olaylara neden olur. Bu haber Türkiye'de yaşayan azınlıklara özellikle Rumlara yönelik saldırılara yol açar. Olayların ardından devlet sıkıyönetim ilan eder ve suçluları bulmak için soruşturmalar başlatır (Keser, 2012: 200).³ Bu soruşturmalarda Helikon'un faaliyetleri Yunanca isminden dolayı durdurulur ve yöneticileri gözaltına alınır.

³ Detaylı bilgi için bk. Ulvi Keser (2012). Kıbrıs Sorunu Bağlamında Türkiye'de 6/7 Eylül 1955 Olaylarına Kesitsel Bir Bakış. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 12(25), 181-226. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cttd/issue/25534/269371>

Ecevit, Türkiye’de gerçekleşen olayları kınar ve onları, her milletten ve dinden insanlara eşit haklar tanıyan, aynı ülkeyi vatan olarak tanımalarını sağlayan Osmanlı geleneğine bir tehdit olarak yorumlar. “Millet olarak haklı da olsak İzmir ve İstanbul’da gerçekleşen yabancı konsolosluk binasını ya da başka bir dinin tapınağını yakmak bir mazeret değildir” diye yazar (Ecevit, 1955: 1). Bu yazıya rağmen dernek olaylardan etkilenir.

Sorgulamayı yürüten siyasi şube görevlileri ise, 6–7 Eylül olaylarıyla Helikon derneği arasında nasıl bir bağlantı kurabileceklerini bilmiyorlardı. Sorgulama ister istemez, soyut ve non-figurative sanat konularına kayıyor, o konularda siyasi şube görevlilerini pek ilgilendirmiyordu. (Ecevit, 1988: 153).

Soruşturmanın önemli bir delil bulunamadan sonuçlanmasının ardından derneğe faaliyetlerine yeniden başlama izni verilir. Bu dönemde Ecevit sanatla ilgili yazı yazmayı bırakır. İlk siyasi soruşturmasını bu olayla yaşar ve bu tecrübenin, siyasete atılma kararını etkilediğini söyler (Önsal, 2006: 84; (“Sanat İçin Siyasete Girmiş”, 2004).

Bu olaydan birkaç ay sonra Helikon Derneği Genel Kurulu toplanarak faaliyetlerine devam etme kararı alır. Derneğin yeniden açılışı İhsan Cemal Karaburçak, Eren Eyüboğlu, Füreya Koral, Hasan Kaptan, Nuri İyem ve Lütfü Günay’ın eserlerinin yer aldığı bir sergiyle kutlanır (Önsal, 2006: 85). Derneğin yeniden açılması takdirle karşılanırsa da yaşadıkları olaylar nedeniyle heyecanlarını yitiren üyeler, faaliyetlerini önceki yıllar gibi devam ettiremezler. Ecevit, yeniden açıldıktan sonra Forum’da Bülent Arel’in *Mobiller* sergisi için yazdığı yazıda topluluğu över:

Helikon Derneği Ankara’da bundan 4 sene önce kurulduğunda bu derneğin yaratıcı faaliyet göstermesi hesapta yoktu. Helikon yalnız çağdaş sanat akımlarını tanıtmak amacıyla kurulmuştu. Ama dernek üyelerinin sanata duydukları ilgi bu derneğin çağdaş sanat akımlarını tanıma ve tanıtmaya yolundaki çalışmalarına paralel olarak geliştikçe ister istemez resim ve müzik alanlarında yaratıcı çabalara yol açtı. Birer amatör olarak çalışan bazı helikon üyelerinin en çoğu 3–4 yıl içinde bu sanat kolunda göstermiş oldukları ilerleme, böyle teşebbüslerin bütün yurttan çoğalmasından sanat hayatımızın kısa zamanda ne kadar gelişebileceğine kanıttır (Ecevit, 1956: 29).

Bu yazıya rağmen Helikon’un şevki kırılmıştı ve kendini bir daha toparlayamadı, üyelerinin hayal kırıklıkları ile dernek kapanır ve herkes yol arayışını kendisine uygun bir alanda sürdürür.

Helikon Derneği, kısa hayatında Türkiye sanat ortamına çağdaş resmi tanıtmaya misyonunu üstlenirken, sanatçıyı destekleyen ve bağımsız işleyen bir model geliştirmiştir. Bu modelin dışında Helikon’un genel olarak sanata bakış açısından en önemli katkısı çağdaş görsel sanatlarımızın müziği ve şiiri/edebiyatı bir araya getirmeyi ve ilişkilerini tartışmayı başarmasıdır.

3. Khorus Jangi Derneği (انجمن خروس جنگی) ve İran Sanat Ortamına Etkileri

Benzer bir dinamiği İran’da da görmek mümkündür. Khorus Jangi Derneği’nin (Dövüş Horozu Derneği) kuruluşu İran modern sanat tarihini güçlü bir şekilde etkiler. Bu dernek resim sanatçısı Jalil Ziapour (1920-1999) ve arkadaşlarıyla 1947’de Ziapour’un atölyesinde kurulur. Farklı sanat dallarından olan arkadaşları dernek kurucuları arasında yer alır: Jalil Ziapour (Resim), Gholamhosein Gharib (1923-2004) (Edebiyat), Hasan Shirvani (Tiyatro), Morteza Hannane (1923-1989) (Müzik), Manuchehr Sheybani (1924-1991) (Şiir) ve Nima Youshij (1897-1960) (Şiir) bu dernekteki önemli isimlerdir. Daha sonra Morteza Hannane fikir farklılığından dolayı dernekten ayrılmıştır (Ziapour, 1987: 82) (Foto 2).

Jalil Ziapour Sanayi Müstazafa-i Kadime okulunda (Geleneksel Sanatlar Okulu) İran seramiği, halı tasarımı ve minyatür gibi geleneksel sanatlarda eğitim almaya başlar ve 1941 yılında kurulan Tahran Üniversitesi’ndeki Güzel Sanatlar Fakültesi’nin ilk öğrencilerinden biri olur:

1941 yılında iki akademi, Sanayi Cedide ve Kadime (Eski ve yeni sanatlar) (= Kamal-ol-Molk Okulu) üniversiteye taşındı ve hepimiz Honrakadeh’ye (Güzel Sanatlar Fakültesi’ne) girdik. Ben de 1945-1946 yılında birinci derece ile lisans programını bitirdim ve Fransa devleti tarafından verilen bir bursu kazandım. Diğer bilim dallarından altı kişi ile beraber Fransa’ya gittik (Ziapour, 1987: 77).

Bu dönemde Güzel Sanatlar Fakültesi’nde realist tarzda ve oryantalistlere yakın bir biçimde çalışan Kamal-ol-molk’un (Kemal-ül-mülk) öğrencilerinden başka, Fransa’dan gelen hocalar da bulunur (Mojabi, 2016: 270). André Godard (1881-1965) fakültenin fahri başkanı olarak atanırken, Tahran Üniversitesi’nin inşaatında görev alan mimarlardan bazıları fakültede hoca olarak çalışmaya başlar (Zargari Nejad, 2007: 8).

Kamal-ol-molk’un öğrencileri, onun realist tarzdaki öğretilerini (Ruyin Pakbaz’ın ifadesine göre, Kamal-ol-molk Ekolü’nü) fakültede devam ettirirler, ama bununla beraber Fransa’dan gelen hocalar empresyonizmi de

fakültede resim derslerinde tanıtılmaya başlar. Bu tarzda yapılmış eserlerdeki fırça ve renk hareketi Kamal-ol-Molk'un tarzından daha özgür ve rahat olduğu için fakültede *Serbest Fırça Resmi* (Naghashi-ye Ghalam-e Azad, نقاشی قلم آزاد) adını alır (Mojabi, 2016: 150).

Jalil Ziapour, Javad Hamidi (1918-2002) ve Hossein Kazemi (1924-1996) Güzel Sanatlar Fakültesi'nin ilk öğrencileri olarak 1945 yılında mezun olurlar. Ziapour birinci olarak mezun olduğu için Fransa devlet bursunu kazanır. 1946 yılında Fransa'ya gider ve Paris Beaux-Arts Güzel Sanatlar Akademisi'nde eğitim almaya başlar (İlbeygi ve Monsef, 2009: 5). Burada Jean Souverbie'nin (1891-1981) resim atölyesinde, Victor Edmond Nicolas'ın (1906-1979) heykel atölyesinde çalışır. Aynı zamanda daha iyi bir eğitim alabilmek için Académie Grande Chaumière'de Fransa devletinin izniyle desen eğitimi almaya başlar (Mojabi, 2016: 26). Bu çalışmalarına ek olarak çağdaş resim sanatını daha iyi anlamak, renk ve kompozisyonda kendini geliştirmek için André Lhote'un atölyesine de devam eder (Ziapour, 1987: 79). Ziapour, Fransa'nın o dönemdeki modern sanatında, özellikle de André Lhote'un anlattığı kübizmde, ressamların klasik değerlere dönüş yaptıklarını görür. Öte yandan Lhote'un düşüncelerine benzer bir şekilde ve belki de ondan ilham alarak, her sanatçının, kendi ülkesinin görsel değerlerine bakması gerektiğini yazılarında vurgular. Ziapour İran sanatının donuk atmosferini canlandırmak için Paris'ten döndükten sonra hocası Lhote'a benzer bir şekilde, resim sanatını yazıları ve eleştirileriyle paralel olarak devam ettirir. Bu arada İran'ın sanatını uyandırmak için kübizm tarzını yeniciliğin sembolü olarak savunmaya başlar (İlbeygi ve Monsef, 2009: 17). Ayrıca İran geleneksel mimarisinin ve sanatının, bazı öğeleriyle İran'a ait bir milli tarz ve "İranlı kübizm" yarattığını iddia eder (Saber Tehrani, 2003: 19, 109). Bu yıllarda Ziapour *Teori* adlı bir makalesiyle İran resmi için manifesto gibi bir metin hazırlar ancak makalenin çelişkili metni nedeniyle yazısı anlaşılabilir ve döneminde bir etki yaratmaz (Boghrati, 2007: 68). Ziapour makalesinde teorik olarak soyut resme yönelir, İranlı sanatçılara hikayecilikten arınmalarını öğütler ve sadece form ve renkten oluşan bir yaklaşımı resmin sanatın özüne daha yakın olduğunu savunur. (Ziapour, 1948; Toomajnia, 2020: 164)

İran sanatına getirdiği yeni görüş ve düşünceleri sayesinde Jalil Ziapour, İran sanat tarihinde "modern sanatın babası" olarak bilinir. Ziapour ve arkadaşları Khorus Jangi Derneği vesilesiyle, İran gazetelerinde ilk defa sanat köşe yazarlığı ve sanat eleştirileri yazmaya başlar (Foto 2). Dernek İran sanatındaki modernleşme meselelerine dikkat çekerken modern sanatı İranlıların hayatına katmaya çalışır (Mojabi, 2016: 271).

Ziapour'un atölyesi cuma günleri öğleden sonraları saat 1'de derneğin mekânı olarak, yeni (modern) sanat konusunda uzman kişileri, bazen de öğrencileri misafir eder ve sıcak bir ortamda sanat ve resim üzerinde konuşmalar ve tartışmalar yapılır. Bu sohbetler genelde üç saat sürer ve genç sanatçılar da bu konuşmalara katılırlar (İlbeygi ve Monsef, 2009: 6; Mojabi, 2014: 43).

Dernek için Gharib'in seçtiği Khorus Jangi (Dövüş Horozu) isminin nereden geldiğini Ziapour şöyle anlatır:

Ben Kübizmi, İran sanatını uyandırmak için seçmişim. Bana göre İran'ın sanatı her şeyi gibi büyük bir uyku içindeydi. Horoz insanı sabah uyandıran bir hayvan olarak önemlidir ve zaten İran efsanelerinde ve mitolojimizde mevcut bir semboldür. Öte yandan bu uyandırmak tabii ki tartışmadan ve hatta savaşmadan (dövüşmeden) olmazdı, onun için derneğimize bu sembol seçildi (Ziapour, 1987: 85).

Khorus Jangi, aynı isimle bir dergi yayınlamaya başlar ve yeni sanat⁴ (modern sanat) konusundaki yazılan makaleleri yayımlar. Ne var ki makalelerin büyük kısmı dernek kurucuları tarafından yazılır ve onlar dışında, bir iki kısa metinden başka önemli bir metin yazan olmaz. Derginin yayına başlamasının kesin tarihi, mevcut kaynakların sınırlı, yanlış ve birbirinden farklı olmalarından ötürü belirsizdir. Dergi, ilk dönemde *Ghiam-e İran* (İran Ayaklanması) adlı solcu bir gazetenin eki olarak yayımlanır. Kapaklarında tarih bulunmadığı için dergi tarihleri kesin olarak belli değildir, ancak İran gazete arşivinde Hasan Shirvani'nin derneğin yıldönümünde yapmış olduğu konuşmasından⁵, derginin başlangıcı 1948 olarak tespit edilebilmiştir (Parsikia, 2019: 8).

Ziapour *Khorus Jangi Dergisi*'nin kapak tasarımında Picasso'nun 1938 yılında yaptığı *Le Coq* temalı eserlerinden esinlenmiştir (Foroutan, 2016: 37) (Foto 3). Benzer çizgi ve forma dayalı parçalanmalarıyla

⁴ *Khorous Jangi Dergisi*'nde ve genelde aynı dönemdeki yazılarda İranlı yazarlar ve düşünürler "modern sanat" terimi yerine, "Nev sanat" terimini (yeni sanat) kullanırlar.

⁵ Sayı 8778, 24 Nisan 1949.

Ziapour’un deseni analitik kübizme yaklaşır ve form parçalamalarını daha keskin, kalın ve sert çizgilerle yapar. Bu çizgilerin sert olması, derneğin kendi yolunda azimli ve her zaman savaşa hazır olduklarının sembolü olarak görülebilir. Öte yandan desenin geometrik biçimi Ziapour’un her zaman ifade ettiği “geometrik resim” algısını yansıtmaktadır.

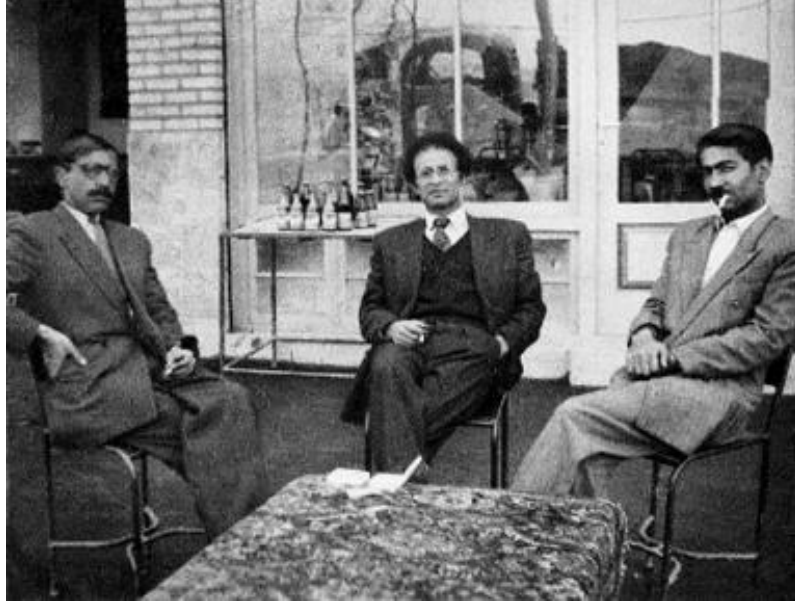

Foto 2. Khorus Jangi (Dövüş Horozu) Derneği’nin kurucuları soldan sağa: Gholamhosein Gharib, Jalil Ziapour, Hasan Shirvani (https://cdn1.darz.art/DarzImages/Magazine/b104c125-9405-40b8-839e-1cd592123472/Body/Body_637745008471574437_thumb_970.png).

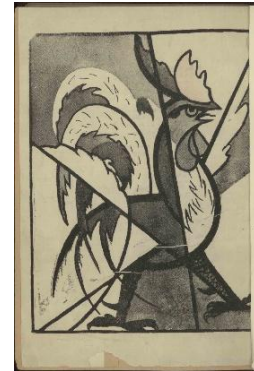
Khorus Jangi Derneği, klasik Fars edebiyatından, İranlı klasik şair Farrokhi Sistani’nin (1000-1040) uzun bir şiirinin ilk beytini slogan olarak seçer. “İskender hakkında konuşmak veya söz etmek artık eskilerde kaldı/ yeni bir söz getir çünkü yeni sözün tadı başkadır”⁶ (فسانه گشت و کهن شد حدیث اسکندر/ سخن نو آر که نو را حلاوتیست دگر) (Fesane gash t o kohan hadis-e Eskandar/ Sokhan-e no ar ke no ra halavatist degar).

A

B

C

Foto 3. (A) Pablo Picasso, Bir Horoz (Le coq), 1938, Kâğıt üzerine Pastel, 54 × 77.5 cm. (<https://i.pinimg.com/originals/18/ff/9a/18ff9aa52fd0bcf64937792c06da393d.png>), (B) Khorous Jangi ilk sayısının kapağının deseni, Jalil Ziapour 1949 (İran Meclis Kütüphanesi) (C) Khorous Jangi ilk kapağının deseni ikinci sayısından sonra, Jalil Ziapour 1949 (İran Meclis Kütüphanesi)

Dergi kapağının hemen arka sayfasında Ghiam-e İran Gazetesi’nin ilk sayfasında bulunan cümle yer almaktadır: “Amaç umumun bilgi seviyesini arttırmaktır” (Khorus Jangi Dergisi, 1948: Kapak sayfası).

⁶ Bk. <https://ganjoor.net/farrokhi/divanf/ghasidefk/sh35>

Sonraki sayfada modern bir Farsça şiir (She'r-e No, شعر نو) yer alır. İran'da edebiyat, resim ve sanatın diğer dallarından daha erken modernleşmeye yönelmiştir ve özellikle de şiir, edebiyatın diğer dallarına göre öncüdür. Modern İran şiirinin babası sayılan Nima Yooshij'in (1897-1960), öncü sanatçılar ve ressamlarla ilişkisi çok iyidir ve onları modern düşünceleri yaymaya teşvik eder. *Khorus Jangi Dergisi*'nin ilk şiirini özel olarak Nima Yooshij "از شهر صبح" (*Sabah Şehrinden*) başlığıyla yazar:

خروس می خواند (Ghu Ghuli Ghu, khorus mikhanad)
از درون نهفت خلوت دل (Az daroon-e nahoft-e khalvat-e del)

"Ü ürü ü, Horoz ötüyor

Gönlün gizli halvetinden..."

Nima Yooshij'in bu şiiri, Khorous Jangi derneğinin manifestosu gibidir. Nima, şiirinin devamında bu horozun "müjde" getireceğini ve "viran şehri", "canlılık ve ilerlemeye" yönlendireceğini söyler. Öte yandan bu kelimelerle adeta grubun özelliklerini anlatır:

نرم می آید. / Narm mi-ayad.

گرم می خواند. / Garm mi-khanad.

بال می کوبد. / Bal mi-kubad.

پر می افشانند. / Par mi-afshanad.

Hafiften gelir.

Hararetle öter.

Kanat çırpar.

Kanatlarını yayar (Nima Yooshij, 1948: 1).

Nima Yooshij, şiirinin bu dizelerinde insanı uyandırmaya kalkan bir horoz imajını canlandırır. Horozun sessiz ve hafif bir tepeye çıkışı, ötüşü, bu sırada kanatlarını çırpıp açması, dernek üyelerinin konuşmalar ve yazılarıyla toplumun gitgide merakını uyandırıp yeni düşünceleri hararetle savunurken toplumu uyandırmaya çalışmalarına benzetilebilir.

Khorus Jangi Dergisi'nde müzik, tiyatro, edebiyat ve resim konularında makaleler yazılmış, bir bölümünde sanat alanında çalışan genç ve başarılı öğrenciler tanıtılmış, bazı önemli sanatsal haberler yayınlanmış ve edebiyat bölümünde bir kısa hikâye yer almıştır.

Türkiye'deki şartlara benzer bir şekilde ve Helikon Derneği'nin kapatılma olayı gibi, *Khorus Jangi Dergisi*'nin yayını beş sayıdan sonra sahte ihbarlar yüzünden devlet tarafından durdurulur ve Ziapour savcılığa çağırılır:

O dönemin kültür bakanını mecliste bizim dergimiz yüzünden sorguya çekmişlerdi. Bunun nedenini sonra beni sorgulamaya çağırdıklarında öğrendim. Savcılar bana neden dergimde komünizmi savunup reklam yaptığımı sordular ve Tude Partisi⁷ ile ilişkiyi anlatmamı istediler. Ben derginin amacını açıkladığımda ve Kübizm akımını anlattığımda benden özür dilediler ve kübizmi komünizmle eş anlamlı zannettiklerini söylediler (Ziapour, 1987: 91).

Khorus Jangi Dergisi'nin yayın ve derneğin faaliyet izni geri verilir ancak Ziapour *Khorus Jangi Dergisi*'ni önceki isimle devam ettirmek istemez. Yayını daha sonra *Kavir* (Çöl) ve *Panje-ye Khorus* (Horoz Pençesi) adları ile devam ettirir. *Panje-ye Khorus*, solculara ait *Niruy-e Sevvom Dergisi*'nde (Üçüncü Güç) bir ek olarak yayımlanır. *Khorus Jangi Dergisi* ve *Panje-ye Khorus*'un ek olarak solcu yayınlarda yer alması, derneğin düşüncelerinin siyasi yönünü de belirtir. İran'ın o dönemdeki siyaset alanında hükümetin batıya yaklaşma davranışlarının karşısında Sovyetlere bağlı Tude Partisi güçlü rol oynar ve hatta bazı aydınlar, hükümete karşı olduklarını göstermek için bu partiye yönelirler.⁸ Khorus Jangi, 1951'de Hushang Irani (1925-1973) gibi yeni üyeleriyle ikinci dönemine başlar ve daha çağdaş bir biçimde hareket eder. Yeni dönemde dernek, resimden fazla edebiyata yönelir. Yeni üyelerin avangart düşünceleri Ziapour'un fikirlerine aykırı geldiği için Ziapour dernekten ayrılır. Aslında bu olay da Jalil Ziapour'un muhafazakâr fikirlere ne denli bağlı olduğunu ve sanatta bir çerçeve ve kalıba inandığını gösterir. Khorus Jangi'nin ikinci dönemi daha cesaretli bir şekilde başlar ancak sadece bir sene devam eder ve Hushang Irani'nin yurtdışına gitmesiyle dernek dağılır.

⁷ 1979 devriminden önce İran'daki komünist parti.

⁸ Bkz. Ervand Abrahamian (2005). *ایران بین دو انقلاب* (*Iran Beine Do Enghelab*) (*İran İki Devrim Arasında*). 11th ed. Çev. Mohammad Ebraahim Gol Mohammadi, Ahmad & Fattahi Valilayi. Tahran: Nei Yayinevi, 346-391

4. Sonuç

Helikon Derneği Türkiye’de ve Khorus Jangi derneği İran’da birbirine yakın dönemlerde kurulur. Kuruluş amaçları günün sanatını, devletin dışından bir kanaldan halka tanıtmak ve bu konuda halkın bilgisini arttırmaktır. Khorus Jangi İran’da yeni düşünceleri savunan bu yöndeki ilk grup olarak kurulur, ama Türkiye’de sanatçıların gruplaşmaları ve dernek kurma geçmişleri olduğu için, Helikon Derneği’nin kuruluşu, resmi tüzüğü ve galerisi ile Türkiye şartlarında standart bir biçimde gerçekleşir. Helikon Derneği, d Grubu ve diğer sanat gruplarından farklı olarak plastik sanatlardan başka müzik, sinema ve tiyatroya da önem verir. Özel bir dernek olarak devlet kurumlarından yardım almaz ve böylece özerkliğini korur. Bu anlamda bu dernek kısa da olsa kendi döneminde sıkı ve tutucu tavra sahip olan diğer gruplardan ayrı durur ve Türkiye’de mevcut akımlara göre tanınmadık üsluplarla çalışan ve ilgi görmeyen yeni tarzları ve kişileri destekler. Derneğin bu davranışı o dönemin sanatçıların yaratıcılığa ve özerkliğe teşvik eder ve avangart sanat Türkiye’de gelişmeye başlar. Benzer bir biçimde Khorus Jangi Derneği de İran’da özel bir dernek olarak üyelerinin imkânlarıyla devam eder, fakat dernekte çeşitli sanat dallarından sanatçı üye olmasına rağmen bu dernek Jalil Ziapour’un ismi ve onun resimde savunduğu kübizm tarzıyla anılır. Khorus Jangi Derneği, İran’ın o dönemdeki sanat camiasını ve toplumu uyandırmaya kalkar. Kamal-ol-Molk’un realist resim türüne, geleneksel tarzda çalışan sanatçıların kalıplaşmış ve formüle edilmiş minyatür tarzlarına, eski şiir ve edebiyat tarzlarına baş kaldırır ve tiyatrodaki yeni görüşler ortaya atar. Ziapour dernekteki tartışmalarında ve yayımladığı makalelerde resim sadece form ve renkten oluşan ve her türlü hikâye ve temadan arınması gereken bir sanat olduğunu vurgular. Khorus Jangi’nin kapanıp yeniden açılmasından sonraki döneminde, genç ve yeni üyelerle beraber gelen fikirler, Ziapour gibi derneğin eski üyelerinin modern sanat konusunda muhafazakarlıklarını ortaya çıkarır ve onları dernekten uzaklaştırır. Khorus Jangi’nin ikinci dönemi kısa olsa da Helikon Derneği gibi çağdaş ve avangart sanatı savunur ve özellikle İran şiir ve edebiyatında güçlü bir etki yaratır. Helikon ve Khorus Jangi derneklerinin, birbirine benzer kuruluş hikayelerinden başka, amaçlarında da benzer yönler bulunur, ancak iki derneğin kurucularının görüşleri farklı yönde ilerler: Helikon Derneği daha özgür ve batıya yaklaşan bir görüşle resme yaklaşır, ama Khorus Jangi resimde kimlik arayışına daha çok önem verir ve batı değerlerinden kopup İran’a özel değerler yaratmak ister. Bunun nedeni Türkiye’de sanat gruplarının etkileri ve özellikle d Grubu’nun 20 yıllık geçmişinde bu söylemin varlığında ve grubun sanat piyasasına olan egemenliğinde aranabilir. Bu dönemden sonra Türkiye’de soyut ve non-figüratif çağdaş tarzların tanınması ve kabullenilmesine ihtiyaç duyulur. Bu gerekçeden dolayı Helikon Derneği soyut resmi desteklerken İran’da Khorus Jangi Derneği ilk modern sanat kuruluşu olarak kübizmle başlar ve Ziapour, soyutlama konusundaki düşüncelerine rağmen uygulamada muhafazakâr bir şekilde figüratif resim yapar. Kısa bir sürede, yani 1950’lerden sonra, İran sanatçıları soyut tarzlara yönelirler ancak soyutlamayı İran’ın geleneksel sanatlarının görsel değerlerine yönlendirirler. Bu davranış İran’ın çağdaş sanatını da bir şekilde eski değerlere bağlı kılar ve o dönemde tam olarak özerk bir tarzın temeli oluşturulmaz.

İkinci dünya savaşından sonra sanata daha bütüncül bir pencereden bakmanın yaygınlaştığı bir zamanda İran ve Türkiye’de kurulan iki dernek görsel sanatları, müzik ve edebiyatı bir arada görmeye çalışan çok önemli öncü oluşumlardı. Ancak iki ülkenin de devletleri çağdaş sanata yakın olmadıkları gibi kendilerinden bağımsız hareket eden oluşumlara kapılılıkları Helikon ve Khorus Jangi derneklerinin akıbetinden kolayca anlaşılıyor. Nitekim her şeye rağmen iki dernek de kendi ülkelerinde önemli kapılar aralamış ve sanatın özerkliği konusunda önemli mesajlar vermişlerdir.

Kaynaklar

- Abrahamian, E. (2005). *ایران بین دو انقلاب (Iran Beine Do Enghelab) (İran İki Devrim Arasında)*. Çev. Ahmad Gol Mohammadi ve Mohammad Ebraahim Fattahi Valilayi. Tahran: Nei Yayınevi.
- Berk, N. ve Gezer, H. (1973). *50. Yılın Türk Resim ve Heykeli*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Boghtrati, F. (2007). *هنر مدرن ایران و ضیاءپور و هنر مدرن ایران (Ziapour va Honar-e Modern-e Iran) (Ziapour ve İran Modern Sanatı)*. *Herfeh Honarmand*, 18: 64-72
- Demirakın, N. ve Demirakın, N. (2019). Bülent Arel’in Ankara yılları (1940-1965): Müzik, radyo ve siyaset. *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 321- 342. <https://dx.doi.org/10.5505/jas.2019.93685>
- Ecevit, B. (1952, 2 Mayıs). D. Grubu ve devlet sergileri. *Ulus*, 4-5. Erişim adresi <https://ecevityazilari.org/items/show/356>
- Ecevit, B. (1953, 18 Ocak). Helikon Derneği. *Ulus*, 1. Erişim adresi <https://ecevityazilari.org/items/show/366>
- Ecevit, B. (1955, 9 Eylül). Fatih, bizi affet!, *Ulus*, 1. Erişim adresi <https://ecevityazilari.org/items/show/483>
- Ecevit, B. (1956). Resim-Mobil, Helikon Sergisi, *Forum*, 55, 29-30.

- Ecevit, B. (1988). Helikon. *Gergedan Yeryüzü Kültürü Dergisi*, 17, 150-153.
- Erol T. (2006). *Helikon'da On Yıl*. Ankara: Helikon Sanat Galerisi.
- Foroutan, A. (2016). Why the Fighting Cock? The significance of the imagery of the Khorus Jangi and its manifesto "The Slaughterer of the Nightingale". *Iran Namag* 1(1), 57-70. Erişim adresi <https://www.irannamag.com/wp-content/uploads/2017/01/1.1-English-Foroutan-Iran-Namag.pdf>
- Helikon Derneğinin Galerisi. (1953, 18 Ocak). *Zafer*.
- Ilbeygi, A. ve Monsef, M. (2009). *جليل ضياءپور، پدر هنر مدرن ايران (Jalil Ziapour, pedar-e honar-e moderne Iran) (Jalil Ziapour: Iran'in modern resim sanatının babası)*, Rasht: Kaspi No Kültür Grubu.
- Karaburçak, İ. C. (1953, 6 Şubat). Üç güzel tezahür. *Zafer*. Erişim adresi <https://helikondernegi.blogspot.com/2019/12/uc-guzel-tezahur.html>
- Keser, U. (2012). Kıbrıs Sorunu Bağlamında Türkiye'de 6/7 Eylül 1955 Olaylarına Kesitsel Bir Bakış. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 12(25), 181-226. Erişim adresi <https://dergipark.org.tr/pub/ctad/issue/25534/269371>
- Khorus Jangi Dergisi*. (1948). Tehran: (1).
- Kuban, Z. (2020) An Overview of The Turkish Students of André Lhote, in *André Lhote and His International Students*, Zeynep Kuban & Simone Wille (Eds), innsbruck university press.
- Kurucu Üyeler. (1952). *Helikon dernek tüzüğü*. Ankara: Yeni Matbaa. Erişim adresi <https://helikondernegi.blogspot.com/2019/12/helikon-dernegi-tuzugu-yeni-matbaa.html>
- Mojabi, J. (2014). *سرآمدان هنر نو (Saramadan-e honar-e no) (Yeni (modern) sanatın liderleri)*. Tahran: Behnegar Yayınevi.
- Mojabi, J. (2016). *نود سال نو آوری در هنر تجسمی ایران (Navad sal no avari dar honar-e tajassomi-ye Iran) (Iran'in görsel sanatında 90 yıllık yenileşme)*. Tahran: Peikare Yayınevi.
- Önsal, B. (2006). *Emergence of art galleries in Ankara: A case study of three pioneering galleries in the 1950s* (Yüksek lisans tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara). Erişim adresi Ulusal Tez Merkezi (204665).
- Parsikia, F. (2019). *خروس به پشت بام رسید (Khorus be posht-e bam resid) (Horoz posht-e bam'a (dama) ulaştı), Posht-e Bam Dergisi*, 2, 7-9.
- Saber Tehrani, S. (2003) *مجموعه سخنرانی های هنری-تحقیقی جلیل ضیاءپور (Majmue Sokhanranihaye Jalil Ziapour) (Jalil Ziapour'un Sanatsal-Araştırıl konuşmaları)*, Tahran: İslimi Yayınevi ve İran Çağdaş Sanatları Müzesi.
- Sanat İçin Siyasete Girmiş. (2004, 9 Aralık). *Radikal Gazetesi*. Erişim adresi <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=136702>
- Smith, S. N. (2016). Introduction to "Artistic Awakening in Ankara," "The Artist and Politics," and "The Burden of the Intellectual" by Bülent Ecevit. *ARTMargins* 5(1), 108-120. https://doi.org/10.1162/ARTM_a_00134
- Toomajnia, J. (2020) Jalil Ziapour: An Iranian Student at the Académie Lhote, in *André Lhote and His International Students*, Zeynep Kuban & Simone Wille (Eds), innsbruck university press
- Yooshij, N. (1948). *از شهر صبح (Az shahr-e sobh) (Sabah şehrinde)*. *Khorus Jangi Dergisi*, 1, 1-2.
- Zargari Nejad, G. H. (2007). *از مدرسه صنایع مستظرفه تا دانشکده هنرهای زیبا (Az madrese-ye sanaye mostazrafe ta daneshkade-ye honarhaye ziba) (Sanayi müstazrafa okulundan güzel sanatlar fakültesine kadar)*. *Honarhaye Ziba*, (30), 5-12.
- Ziapour, J. (1987), "سخن نو آر" (Sokhan-e no ar) (Yeni söz getir). *Fasnameye Honar*, (17), 76-93.
- Ziapour, J. (1948). *تئوری جلیل ضیاءپور (Teoriye Jalil Ziapour) (Jalil Ziapour'un Teorisi)*, Kavir Dergisinin yayını, Erişim adresi: <http://www.ziapour.com/theory/>

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

**OSMANLI DEVLETİ'NDE KADINLARIN MEKÂNSAL SINIRLILIKLARI: 1850
TARİHLİ TENBİHAT ÖRNEĞİ***

Spatial Limitations Of Women In The Ottoman State: Example Of Admonition Dated 1850

Hacer YILMAZ¹ ve Ahmet AKSİN²

¹Doktora Öğrencisi, Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, Elazığ, hacertutal2@gmail.com, orcid.org/0000-0002-0898-3764

² Prof. Dr., Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, Elazığ, aaksin@firat.edu.tr, orcid.org/0000-0001-9553-1573

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
30.05.2022

Kabul/Accepted:
08.09.2022

DOI:

10.18069/firatsbed.1123309

Anahtar Kelimeler

Osmanlı Devleti, Sosyal
Hayat, Toplumsal Ahlak,
Kadın, Yasak

Keywords

Ottoman State, Social Life,
Communal
Ethics, Woman, Forbidden

ÖZ

Bu çalışmada, Osmanlı Devleti'nde toplumsal ahlakın ve düzenin belirleyici unsuru olarak görülen kadınların, kamusal alandaki varlığı, mekânsal sınırları ve yasakları, Sultan Abdulmecit döneminde çıkarılan 16 maddelik Tenbihat örneği üzerinden değerlendirilmiştir. Osmanlı toplumunda kadınlara yönelik uygulanan yasak ve yaptırımlar, kadınların sosyal hayat ve toplumsal düzen içerisindeki yerini görmemiz açısından oldukça önemlidir. Bu bağlamda çıkarılan fermanlar, hazırlanan nizamnameler, ikaz ve uyarıları içeren tenbihatlar, kadınların hukuki haklarını gösteren önemli metinlerdir. Osmanlı toplumunda, kadınların özgürlüğü gibi sosyal hayatı ve toplum dinamiğini temelde etkileyen hakların, esas denetçisinin padişah, dolayısıyla örfi ve şer'î hukuk olduğunu görmekteyiz. Kadınların serbest bir şekilde dolaşması, toplumsal yozlaşma olarak algılanmış ve geleneksel aile yapısına tehdit olarak görülmüştür. Nitekim kadınların çarşı pazarlarda ve mesire alanlarında dolaşmaları, kayığa binmeleri, belirli bir saatten sonra sokağa çıkmaları devlet tarafından sıklıkla kontrol altına alınmaya ve çeşitli cezalar ile önlenmeye çalışılmıştır. Çalışmamızda, Osmanlı kadınına yüklenen mahremiyet olgusunun, mekânsal sınırlılıklara yansımaları 1850 tarihli Tenbihat örneği üzerinden analiz edilmiştir.

ABSTRACT

In this study, the existence, spatial boundaries and prohibitions of women in the public sphere, who were seen as the determining elements of social morality and order in the Ottoman Empire, were evaluated through the 16-item Admonition example issued during the reign of Sultan Abdulmecit. The prohibitions and sanctions against women in Ottoman society are very important for us to see the place of women in social life and social order. In this sense, the edicts issued, the regulations prepared, warnings and remarks are important texts showing the legal rights of women. In Ottoman society, we see that the main supervisor of the rights that fundamentally affect social life and social dynamics, such as the freedom of women, was the sultan, therefore customary and sharia law. The free movement of women was perceived as social corruption and was seen as a threat to the traditional family structure. As a matter of fact, the state tried to control women's wandering in the bazaars, markets and recreation areas, getting on a boat, and going out after a certain hour, and to prevent them with various penalties. In our study, the reflections of the concept of privacy imposed on the Ottoman woman on spatial limitations were analyzed through the example of Admonition dated 1850.

Atf/Citation: Yılmaz, H. ve Aksın, A. (2022). Osmanlı Devleti'nde Kadınların Mekânsal Sınırlılıkları: 1850 Tarihli Tenbihat Örneği. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 3(1267-1278).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Hacer YILMAZ, hacertutal2@gmail.com

* Bu çalışma, Osmanlı Devleti'nde Kadının Sosyo-Ekonomik Konumu (1789-1850) adlı doktora tezinden üretilmiştir.

1. Giriş

Kamusal alanın tanımı, sınırları, özel alandan tam anlamıyla soyutlanıp soyutlanmadığı eskiden beri tartışılan bir husustur. Osmanlı Devleti'nde kamusal alan içerisinde, cami, bakkal, kasap, manav gibi alışveriş yerleri, meyhane, kahvehane, hamam, mesire alanları gibi insanların bir araya geldikleri eğlence mekânları bulunmaktadır. İnsanların sosyalleştiği bu mekânlar modernleşmeye paralel olarak zamanla değişime uğramıştır (Işık, 2018: 26). Modernleşmenin tetiklediği hızlı değişimin öncesinde, kadın özel alana ait bir varlık olarak görülmekte olup, yaşam alanı neredeyse evle sınırlandırılmıştır. Kadını yabancı erkeklerden ayırma çabası (Çakır, 2009: 80) ve kadınlarına yüklenen mahremiyet olgusu geleneksel Osmanlı evlerinde de kendini göstermektedir. Barınma mekânlarında kadın ve erkeğin bir arada oturmadığı, kendilerine ait mekânlar ayrı olarak planlanmıştır. Harem ve selamlık olarak planlanan evlerin her bölümünde, sofa ve merdiven bulunmakta olup, sokağa bakan pencerelerin kafesleri bulunmaktadır. Harem ve selamlık arasında mahremiyeti muhafaza edecek şekilde yemek alışverişinin sağlanması için dönme dolaplar bulunmaktadır. Evlerin sokağa bakan zemin kat duvarlarına pencere açılmaması, bahçe avlularının yüksek duvarlar ile çevrilmesi aile yaşantısının yabancıardan gizlenmesi ve mahremiyete verilen önemi göstermektedir (Demirarslan, 2017: 222-223). Ancak kapsamı ne olursa olsun haremlik-selamlık gibi bir mekânsal düzenlemenin varlığı, kadınların mekânsal sınırlarını göstermesi açısından oldukça önemlidir (Çakır, 2009: 80).

Türk yenileşme tarihinin miladı sayılan Tanzimat dönemi ile birlikte kadınların aile ve toplum hayatındaki rolü farklı bir boyuta geçmiştir. Söz konusu yüzyılda, Osmanlı kadınına olan geleneksel bakış açısından farklı, kadının varlığını vurgulayan, sosyal hayatın bir parçası olması gerektiğini savunan bir bilinç yerleşmeye başlamıştır. Dolayısıyla bu dönemden itibaren Osmanlı kadınları sosyal hayatın içerisinde daha fazla görülmeye başlamış, geleneksel sosyalleşme mekânı olan hamamların yanısıra sosyal hayatın bir diğer parçası olan çarşı pazarlar ve mesire alanlarında dolaşmaya başlamışlardır. (Gürtuna, 1997: 55; Kia, 2011: 82). Kadınların kamusal alandaki varlığı zaman zaman toplumsal ahlaka ve düzene bir tehdit olarak görülmüştür. Bu düşünceden hareketle kadınların çarşı pazarlarda, mesire alanlarında gezmeleri, kayığa binmeleri, ecnebi dükkanlarına girmeleri padişah fermanlarıyla yasaklanmıştır.

2. Padişah Fermanlarında Mekânsal Yasaklar

Osmanlı toplumunda kadınlar hangi dine, sınıfa mensup olursa olsun, sosyal hayatın içerisinde belirli kurallara göre hareket etmek zorundadır. Kadınların kılık kıyafeti, sosyalleşme mekânları, ulaşım için kullandıkları vesaitlere kadar hemen her konuda sınırlamalara tabi tutulduklarını padişah fermanlarında görmekteyiz. Fermanların sayısı kadınların sosyal hayatın içindeki varlığına paralel olarak artmıştır. Nitekim 18. yüzyıldan itibaren saraylı ve şehirli kadınların kamusal alan içerisinde daha fazla görülmesi ve sosyalleşme mekânı olarak mesire yerlerine gitmeye başlaması ile birlikte, arka arkaya çıkarılan fermanlar ile toplumsal düzen korunmaya çalışılmıştır. Çalışmamızın bu bölümünde, çalışma sınırlarımızdan çok fazla uzaklaşmadan padişah fermanlarından örneklere yer verdik. İstisnai olarak ilgi çekici olduğunu düşündüğümüz için 16. yüzyıla ait bir ferman örneğine yer verdik.

İncelediğimiz fermanlarda kadınlara yönelik doğrudan mekânsal sınırlamalar ve yasaklar getirildiğini görmekteyiz. Sultan II. Selim'e ait 1573 tarihli fermanında kadınların kaymakçı dükkanlarına girmelerinin yasaklandığını görmekteyiz. Eyüp kadısına gönderilen hükümlerle, Eyüp semtinde kadınların kaymak yemek bahanesiyle kaymakçı dükkanlarında oturduklarını, buralarda kendilerine namahrem olan erkekler ile ahbaplık ettiklerini, bu sebepten dolayı kadınların bu dükkanlara girmelerinin yasak olduğu ilan edilmiştir (BOA, A. DVN.MHM.d: 22-42).

Kadınların erkekler ile kayık içerisinde uygunsuz davranışlarda bulunmalarını önlemek amacıyla çıkarılan, kadınların yağlı kayığa binme yasağına Sultan III. Selim'e ait 9 Eylül 1790 tarihli hattı hümayunda rastlamaktayız. Padişahın kadınları söz konusu yasakları çiğnememesi için, "*Mecmû'u iskelelere tenbîh idesiniz bu günden sonra karılar yağlı kayığa binmesün ve hangi kayıkçı yağlı kayığa karı bindirir ise katl iderim ve kayığın batırırım hem Muslimân karıları Frenk gibi şemsiye ile geziyorlar tenbîh idesüz hele ben kimseyi görür isem öldürürüm bir sıkı tenbîh idesüz hem İstanbul'da sokaklarda cengâneler çalub çağırırılar imiş tenbîh idesün çalub gezmesünler bu yazdıklarım birisini bu da bu günden sonra da görür işidir isem sizi tekdîr iderim*" diyerek oldukça sert bir dille uyardığını görmekteyiz (BOA, HAT: 195-9735). 7 Kasım 1826 tarihli belgede ise, İstanbul Ortaköy'deki Salhane İskelesi'nde, eskiden beri kömür ve taş kayıklarının yanaşıp yüklerinin taşındığı iskeleye, kadınlara ait sandalların da yanaştığı görüldüğü, İskelenin gözden uzak bir yerde olmasından dolayı bazı ahlaksız kişilerin kadınların kayıklarına binip şarap içerek uygunsuz hareketlerde buldukları bildirilmiştir. Bu sebeple kadın sandallarının Salhane İskelesi'ne yanaşmaması ve yalnızca kadınlara ait olan Hamam İskelesi'ne yanaşması gerektiği bildirilmiştir (BOA, C..BLD: 43-2137). Bu belge kadınlar ile erkeklerin mekânsal ayrışmalarının ulaşma yansımalarının örneğini temsil etmektedir.

Sultan II. Mahmut dönemi kadınlara yönelik sık sık ferman çıkarılmıştır. Bunlardan ilki kadınların mesire alanlarında dolaşmasını yasakladığı fermanıdır. Padişahın bu fermanı ilan etmesinde Bostancı başı ağanın, “*Vak'a-i fesâdın zuhûrundan berü ricâl ve nisvanın gerek piyade ve gerek araba ile seyr yerlerinde geşt ü güzârları muktezâ(y)-i irâde-i seniyye-i şâhâneleri üzre men' olunmuş iken geçen 'id-i şerîfde Dolma-Bağçe'de zîb-i efvâ(y)-i sâha-yı yumn ü iclâl olan biniş-i humâyûnlar da 'id-i şerîfe hurmeten ricâl ve nisâ 'umûmen ruhsat-yâb-ı temâşâ olduklarına mebnî bu günlerde ba'zı seyr mahallerinde yine kemâ-fi's-sâbık tecemmu'a başlamış olduklarından ba'de-ezîn dahi bunlara ne vecihle mu'âmele olunmasını bostancı başı ağa kulları bu def'a takdim eylediği bir kut'a tezkiresiyle su'âl ve istîzan itmiş olmağla...*” diye yazdığı tezkiresi etkili olmuştur. Bostancı başı, kadınların yaya ya da araba ile seyir yerlerinde dolaşmaları padişah hazretlerinin iradesi ile yasaklanmışken, bayram gününün hürmetine seyir etmelerine izin verilmesinden dolayı, bugünlerde de yine eskisi gibi bazı seyir yerlerinde toplanmaya başladıklarının görüldüğü ve bunlara nasıl muamele edileceğini padişaha sormuştur. Sultan II. Mahmut bu tezkire üzerine ilan ettiği 27 Eylül 1821 tarihli hattı hümayununda “*İş bu takrîrin ve bostancı başı ağanın tezkiresi me'âlleri ma'lûm-i humâyûnum olmuştur nisâ tâ'ifesi arabayla ve yayan hiçbir vecihle mesîrelere gitmesünler zükûrdan kendü ırz ve edebleriyle gezenler râkîben ve mâşiyen gezenlere be's yokdur ve nisâ ta'ifesi dahi fakat mesîreden men' olunub musâferet ve maslahatları için bir mahalle gitdiklerinde araba ve kayığa binmelerini men' iktizâ itmez bend-i evvel-i tubk-ı tahrîrin vechile icrâ oluna... ve fakat bir maslahat veyahud musâferet için bir mahalden bir mahalle 'azîmetleriyle yollarda arabalara binmelerine bir şey denilmeyüb ancak bu vesîle ile seyr yerlerine uğrayub arabalarını durdurmak murâd idenler derhâl def' itdirilmesi ve iş bu mesîre ve araba yasağı fakat nisvân hakkında olub ırzıyla mukayyed olan tâ'ife-i zükûrun kendü hâlleriyle piyade ve süvari geşt ü güzâr itmelerine nâsi pek sıkıkmamak için ruhsat virilmesi*” (BOA, HAT: 300-17864) diyerek kadınların mesire alanlarına yaya ya da arabayla hiçbir şekilde gitmeyeceklerini, erkeklerin ise edepleriyle gezdikleri sürece yaya ya da arabayla gezmelerinde bir sakınca görmemiştir. Sultan II. Mahmut, kadınların gezinti amaçlı mesireye gitmelerini yasaklamıştır ancak misafirlik ya da işlerini halletmek için bir yere gidecekleri zaman ulaşım aracı olarak kayığa ve arabaya binmelerinde sakınca görmemiştir. Ancak işini ya da misafirliğe gitmeyi bahane ederek seyir yerlerine uğrayıp buralarda durmak isteyenlerin hemen uzaklaştırılmasını buyurmuştur. İlave olarak da bu yasağın yalnızca kadınlar için geçerli olduğunu, namusuna mukayyet olan erkeklerin gezip dolaşmalarına, halkı sıkıkmamak için müsaade edileceği bildirilmiştir.

1834 tarihli II. Mahmut'a ait başka bir fermanında, “*...Ramazân-ı Şerîf olmak mulâbesesiyle ekser nisâ tâifesi Sultan Bâyezîd'in ve Sultân Mehmed Hân türbe-i şerîfelerinde ve çarşu ve pazarda ve Sultan Bâyezîd'de vâki' yemeniciler önünde tecemmu' iderek günâ gün fesâd tekevvinunu mücib şeyler vukû' bulmakda olduğundan ve bi-mennihi Te'âlâ iş bu mâh-ı Ramazan-ı Şerîf'in on beşinde küşâdı mu'tâd olan hırka-i şerîf ziyâreti vesîlesiyle dahi ol mahall-i mubârekeye kesret üzre nisâ tâifesi âmed-şod iderek envâ'-ı güne fevâhişin vukû'una sebeb oldukları mucerreb idüğünden böyle eyyâm-ı mubâreke de bu misillü fuhşiyâtın men'i nice fevâ'id-i ma'nevîyye ve te'yidât-ı subhâniyyeyi mustelzim olacağına binâen bundan böyle zikr olunan türbe-i şerîfelerde ve gerek çarşu ve Pazar ve yemeniciler dükkânlarında ve Sultan Bâyezîd meydanında tâife-i nisâdan eglence ve seyirci sûretiyle hiç kimesne bulunmayub bi'l-farz 'id-i şerîf takarrubu cihetiyle ba'zularının çarşu ve pazarda maslahatları var ise de yalnız işleri her ne ise ânı ru'yet idüb yine hânelerine 'avdet iderek mahâll-i mezkûre tecemmu'dan ve hırka-i şerîf ziyâreti bu senelik yalnız tâife-i zükûra mahsûs olarak nisvân tâifesi azîmetden men' olunmaları için...*” diyerek kadınların Ramazan ayı olduğu için, Sultan Beyazıt ve Sultan Mehmet Han'ın türbelerine ziyarette buldukları, bu ziyaretler esnasında uygunsuz davranışların ortaya çıktığı ve her yıl Ramazan ayının 15. gününde yapılan hırka-ı şerif törenine katılmak bahanesiyle buraya gelen kadınlar arasında fuhuş olaylarına rastlanıldığı daha evvelki yıllardan tecrübe edildiğini belirtmiştir. Böyle mübarek günlerde, zina ve fuhuş ortaya çıkmasını önlemek için, bu yıl hırka-ı şerif ziyaretinin yalnızca erkek ziyaretçilere açık olmasına, kadın ziyaretçilere yasaklanmasına karar vermiştir. Bir süredir kadınların kalabalık gruplar halinde çarşı, pazar ve seyir alanlarında toplanmalarına bir şey denilmeyip kendi heveslerine bırakılmış olduğundan, burada fuhuş gibi ahlaksızlıklar ortaya çıkmıştır. Bu nedenle kadınların bahsi geçen türbelere gitmelerini, çarşı pazarlarda dolaşıp yemenici dükkanlarına girmelerini ve Bayezıt meydanında eglence ya da seyir amaçlı bulunmalarını yasaklamıştır. Çarşı pazarlarda işleri olan kadınların, ne işi varsa halledip hemen evlerine dönmelerini, bahsi geçen yerlerde toplanmalarını tembih etmiştir (BOA, HAT: 489-23999).

Sultan II. Mahmut 1835 senesinde ilan ettiği hattı hümayununda, daha evvel yasak koyduğu 1821 tarihli fermanının aksine kadınların mesire yerlerinde dolaşmasına edebe aykırı bir durum olmadığı sürece müsaade etmiştir. Fermanında kadınlara verilen izin, “*Rehîn-i 'ilm-i sâmilere buyurulduğu üzre mevsim-i sayfda gerek Boğaz-İçi ve gerek Üsküdar ve mahâll-i sâirede kâin mesîre olan mahallere zukur ve nisvândan isteyenler gidüb sâye-i şevket-vâye-i hazret-i zillu'llâhîde tenezzuh eylemelerine ruhsat ve musâ'ade-i behiyye-i şehen-şâhî erzân buyurulduğuna binâen...*” şeklinde ifade edilmiştir. Özetleyecek olursak, yaz mevsiminde Boğaziçi ve Üsküdar gibi bölgelerde erkek ve kadınlardan isteyenlerin gezintiye çıkabileceğine padişahın iradesiyle izin

verilmiştir. Fermanın devamında, memurların bu gibi gezinti yerlerinde rezillik ortaya çıkmamasına dikkat etmeleri tembih olunmuştur. Verilen izni fırsat bilen bazı içkici ve edepsiz kişilerin, kadınların toplandığı yerlere gidip namuslu ve güçsüz kadınlara dil uzatma ve bunun gibi birçok münasip olmayan durumlar ortaya çıkardıklarından, bundan böyle herkesin namus ve edepleriyle gezmeleri uygunsuz davranışlarda bulunmamaları, aksi davranışlarda bulunan asker, katip, hizmetliden her kim olursa olsun memurlar tarafından hatıra gönüle bakılmayıp derhal yakalanıp terbiye edilmesi buyurulmuştur (BOA, HAT: 319-18712).

Sultan II. Mahmut'un 1837 tarihli fermanında ise, kadınların dondurmacı, yemenici, çukacı, eczacı dükkanlarının içerisine girmesi yasaklanmış ihtiyaçları olduğunda, dükkanların dışından alışveriş yapmaları bildirilmiştir (BOA, HAT: 493-24223). Padişahın 1837 tarihli bir diğer fermanında, kadınların gezintiye çıktıkları Boğaziçi'ndeki seyir yerlerinden vakitlice evlerine dönmeleri ve kadınları taşıyan arabacıların uygunsuz harekette bulunmamaları konusunda tembihatta bulunulmuştur. Ayrıca kadınların alışveriş yaptığı dükkanların da kaidelere uymaya mecbur oldukları ilave edilmiştir (BOA, HAT: 493-24223).

İncelediğimiz fermanlarda, kadınların dini vazifelerini yerine getirmek için gideceği türbe, cami gibi mekânlardan, gezinti yerleri, alışveriş yaptıkları dükkanlar, kullandıkları ulaşım araçlarına kadar kamusal alana dair hemen her mekânda sınırlandırıldıkları ve kontrol altına alındıklarını görmekteyiz. Fermanların çıkış sebebi, söz konusu mekânlarda yaşanan toplum ahlakını zedeleyecek uygunsuzlukların ortaya çıkması olmuştur. Doğrudan kaymakçı, yemenici, dondurmacı ve ecnebi dükkanlarının yasaklanması bu mekânların, kadınların ve erkeklerin buluşma yerine dönüşmesinden kaynaklanmaktadır. Dükkanların içerisinde uygunsuz ortamların oluşmaması için dükkan camlarının şeffaf olması gerektiğine dair talimat verildiğini 1891 tarihli belge örneğinde görmekteyiz. Buna göre, Büyük Çarşı'da bulunan dokumacı ve kumaşçı dükkanlarının camlarının buzlu olmaması, camların kumaşla örtülmemesi onun yerine şeffaf cam kullanılması bildirilmiştir. Camları şeffaf olmayan Gayrimüslim dükkanlarına Müslüman kadınların girmesi ise yasaklanmıştır (BOA, DH. MKT: 1828-119).

3. Osmanlı Toplumunda Kadınlara Yönelik Yasak ve Kısıtlamalara 1850 Tarihli Tenbihat Odaklı Genel Değerlendirme

Osmanlı Devleti'nde yasama yetkisi padişah adına yerine getirilmektedir. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren yasama yetkisi Divan-ı Hümayun'da olup Sultan II. Mahmut zamanında kaldırılmasıyla, padişah adına yasama yetkisini Meclis-i Vâlâ yerine getirmeye başlamıştır. Devletin yasama organı olan Meclis-i Vâlâ'da hazırlanan kanunlar, toplumun tamamını ilgilendiren Ceza Kanunları, Nizamnameler ve Tenbihatlar gibi genel kapsayıcı metinler olmuştur. Meclis'e sunulacak belgelerin hazırlanması için, uzmanlardan oluşan bir alt komisyon oluşturulmaktadır. Komisyon hazırlanan taslak mecliste görüşüldükten sonra kabul edilirse, Meclis-i Âli Umûmî'ye gönderilmektedir. Son olarak padişahın onayı alınarak yürürlüğe konulmaktadır. İnceleyeceğimiz 16 Nisan 1850 tarihli kadınlara yönelik hazırlanan taslak da padişah adına Meclis-i Vâlâ'da hazırlanmıştır. Sadeleştirilmiş halini aşağıda vereceğimiz metnin orijinal nüshaları ilgili sayfanın altında verilmiştir. Donanma Kumandanının (Kapudan Paşa) Meclis-i Vâlâ'ya, bahar mevsiminin gelmesiyle birlikte halkın gezintiye çıkmak için, Kağıthane ve civarında bulunan mesire alanlarına gitmek isteyeceğinden, edep ve ahlaka aykırı hareketlerde bulunmamaları için ikazlarda bulunulması gerektiği konusunda tezkire vermesi üzerine, Meclis'te 16 maddeden oluşan tenbihat taslağı kaleme alınmış ve padişahın onayı alındıktan sonra ilan edilmek üzere Meclis-i Vâlâ'da okunmuştur. Halkın bahar ve yaz mevsiminde mesire yerlerinde edepleriyle dolaşmalarına izin verilse de, Karaağaç, Cedid kasrı, Kağıthane ve Silahtar ağa, Bahriye taraflarında eskiden beri kalabalık gruplar gezintiye gelmekte ve aralarında bazı kendini bilmez kişiler uygunsuz davranışlarda bulunmaktadırlar. Bu davranışların tekrar edilmemesi için hemen ilan edilmek üzere kaleme alınan tenbihnamenin sadeleştirilmiş hali şu şekildedir: (BOA, MVL, 231/46, 16 Nisan 1850)

Birinci Madde*

Mesire alanlarına bazı vakitler Padişahın teşrif edeceği düşünüldüğünden, önünden geçecek kişilerin saygıda kusur etmeden edepleriyle geçmeleri gerekmektedir.

İkinci Madde*

Müslüman kadınların pazar günleri deniz yoluyla, yürüyerek ya da atlı arabalarla mesire alanlarına gitmeleri kesin bir şekilde yasaklanmıştır.

* Birinci Bend

Mahâll-i mezkûreye câ-becâ teşrif-i şâhânenin şeref-vukû'u melhûz idüğünden nazar-gâh-ı hazret-i mulûkânenen murûr ve 'ubûru emr-i zaruretden olan kesân kemâl-i âdâb ve ta'zîm ile geçüb muğâyir-i 'ubûdiyyet bir güne hareket eylememesi.

* İkinci Bend

Pazar günleri İslâm hâtûnlarının beren ve bahren mâşiyen ve râkiben mahâll-i mezkûreye gitmeleri kat'iyen memnû'dur.

Üçüncü Madde*

Diğer günlerde isteyen herkesin gezinti bölgelerine gitmelerine izin verilmiştir. Fakat erkek ve kadınlar birbirlerine yakın oturmuyacak, birlikte durmayacak, şüphe çekecek şekilde sohbet etmeyecek, erkekler kadınlara, kadınlar erkeklere özgü mekânlardan geçmeleri gerektiğinde beklemeyip hemen doğruca yollarına gitmeleri gerekmektedir.

Dördüncü Madde*

Arabacı, kayıkçı, çalgıcı ve satıcı takımıyla orada görevli zabıtların, görevleri dolayısıyla kadınların alışveriş yaptığı yerlerde bulunması caiz görülmekte ancak ırz ve edepleriyle durup, uygunsuz hareketlerde bulunmamaları gerekmektedir.

Beşinci Madde*

Pazar günlerinin dışındaki günlerde söz konusu yerlere giderek araba ya da kayıklarla gezip tozan halkın gizli veya açık içkili toplantılarda bulunmamalarına dikkat edilmesi gerekmektedir.

Altıncı Madde*

Araba ve kayıklarla geçenlerin ırz ve edeplerine sahip çıkıp, dans etmek, bağırarak ona buna laf atmak, çalgı çalmak ve çaldırmak gibi hareketlerden kendilerini sakınmaları gerekmektedir.

Yedinci Madde*

Erkeklerin kadınlara, kadınların erkeklere çalgı takımı, yemiş ve yiyecek gibi şeyler göndermeleri uygun olmayıp, eğlenmek isteyenler kendi aralarında eğlenip çalgı çalmaları tembihlenmiştir.

Sekizinci Madde*

Saat on ve en geç on bire geldiğinde, araba kırılıp at sakatlanması gibi geçerli bir özrü olmadıkça Müslüman kadınlar evlerine gitmeye mecbur olup, kadınların yollarda münasebetsiz bir şekilde dolaşmaları yasaklanmıştır.

Dokuzuncu Madde*

Gezinti yerlerine kadınları taşıyan arabacı ve kayıkçılar sekizinci maddede beyan edildiği üzere, saat on ve en geç on birde müşterilerini alıp geri dönmeye mecburdurlar. Aynı kaide konak ve çarşı arabacılarıyla, yalı ve iskele kayıkçıları için de geçerlidir. Dahası çalgıcı takımlarını, erkekler kadınlara, kadınlar erkeklere gönderdiği zaman çalgıcıların gitmemeleri ve araba ile kayıkların içinde çalgı çalmamaları tembihlenmesi gerekmektedir.

* Üçüncü Bend

Eyyâm-ı sâirede her istekli olanların gitmege me'zûn olub fakat karı ve erkek karışık ve birbirlerine yakın ve mulâsik oturmuyub ve durmayub ve şübheyi da'vet idercesine sohbet ve lakırdı itmeyüb âmed-i şodlarında doğru yollardan murûr ve 'ubûr idüb erkekler hâtûnların ve hâtûnlar erkeklerin buldukları mahallerden geçmeleri lâzım geldiği hâlde mâşiyen ve râkiben asla tevakkuf itmeyüb hemân doğru yollarına gitmeleri.

* Dördüncü Bend

Arabacı ve kayıkçı ve çalgıcı ve satıcı makûleleriyle oraya me'mûr zâbitânın ârâm-gâh-ı nisvândan murûr ve 'ubûr eylemeleri câ'iz olarak fakat bunlar dahi kendü ırz ve edebleriyle olub uygunsuz hareketde bulunmamaları.

* Beşinci Bend

Pazar günlerinden mâ-'adâ eyyâm-ı sâirede mahâll-i mezkûreye 'azîmet idecek büyük ve küçük gerek oturdukları yerlerde ve gerek araba araba ve kayıklar ile geşt ü güzâr itdükleri mahallerde hafî ve celî 'işret itmeleri husûsuna dikkat olunması.

* Altıncı Bend

Araba ve kayıklar ile murûr ve 'ubûr idenler dahi ırz ve edebleriyle mukayyed olub raks itmek ve na'ra urub şuna buna lakırdı itmek ve murûr ve 'uburları esnâda çağlı çalmak ve çaldırmak misillü hareket eylemekden kendülerini memnû' bilmeleri.

* Yedinci Bend

Erkekler karılara ve karılar erkeklere çağlı takımı göndermek ve sâir yemiş ve yiyecege muta'allik şeyler arz ve irsâl itmek husûsları iktizâ itmeyüb şu kadar ki istekli olanlar kendülere çağlı çaldırabilmeleri.

* Sekizinci Bend

Sâ'at on nihâyet on bire geldikde İslâm Hâtûnun mahallerine 'avdet itmege mecbûr olub araba kırılmak ve bârgîr sakatlanmak misillü özrü olmadıkça bir munâsebetsiz bahâne ile yollarda dahi eğlenmeyerek mahallerine ve hânelerine 'avdet ve ric'at itmeleri.

* Dokuzuncu Bend

Mahâll-i mezkûreye hâtûn seyirci ile 'azîmet iden kayıkçı ve arabacılar sekizinci bende beyân olunduğu üzere sâ'at on ve nihâyet on birde müşterilerini alub 'avdet itmege mecbûr olmaları hususu kethudâları ma'rifetleriyle konak ve çarşu arabacılarıyla yalı ve iskele kayıkçılarına ve çalgıcı takımına dahi erkek takımı kendülerini karılar ve karılar erkeklere gönderdikleri hâlde gitmemek ve araba ve kayık derûnlarında çağlı çalmamak husûsları kezâlik kethudâları ma'rifetiyle tenbih olunması.

Onuncu Madde*

Söz konusu nizam her bölgeye gönderilsin. Uyarılara rağmen aykırı harekette bulunanlar olur ise hemen haber verilsin ve hiçbir surette açıklama kabul edilmeyip zabıtlar tarafından yakalansınlar ve suçlarına göre terbiye edilmeleri emredilmiştir.

On Birinci Madde*

On bendi içine alan nizamın neşri gerektiği miktar kadar basılıp mahallerin imam ve patrikhanelerine gönderilsin. Nizam evrakının lüzumu kadar çoğaltılmasına müsaade buyurulmuştur.

On İkinci Madde*

Söz konusu mahallere Tersane'den zabıta ve civar karakolhanelerden asker tayin edilecek olsa da nizamnamenin uygulanması ve herhangi bir uygunsuzluk çıkmaması için, Perşembe Cuma ve Pazar günleri söz konusu mahallere gidecek Beyoğlu, Beşiktaş ve Ok Meydanı kır yolları ile civarında bulunan bölgeleri kolaçan etmeleri için, süvari askerlerinden birer zabıt ve onar askerden oluşan süvari birliği, bunun yanısıra Karaağaç, Cedit Kasrı, Kağıthane, Silahtarğa ve Bahariye'ye kadar gezmek üzere birer zabıt ve onar askerden oluşan dört kol piyade askerleri gönderilmesi gerekmektedir.

On Üçüncü Madde*

Görevli askerler bölgelere vaktinden önceden gidip, gezintiye çıkan halkın akşam olup evlerine dönmesine kadar orada bulunmaları gerekir. Görevli askerlerin öğleden önce gidip akşam ezanına kadar gezmeleri zahmetli olursa, nöbet usulüyle diğer askerlerin gelmesi ve nöbeti devralacak askerler gelene kadar mevcut görevli askerlerin beklemeleri zabıtların sorumluluğundadır.

On Dördüncü Madde*

Perşembe, Cuma ve Pazar günleri, İstanbul Tersane'sinin içlerinde birer zabıt ve tersane askerlerinden dört adet asker kolu öğleden önce gönderilip zabıt ve askeri karaya çıkarmayarak biri Bostancı İskeleyi'nin önünde diğeri Sütlüce ya da daha üst taraflarında uygun bir yere yerleştirilmeleri, diğeri iki adedi de Kağıthane,

*** Onuncu Bend**

Nizâmât-ı mezkûrenin hilâf ve muğâyiri harekâta ibtidâr eylediği görülüb rûteb ve haysiyet-i ma'rûfesi cihetiyle ihtârı mümkün olabilecek zevâta iş bu nizâm-ı mezkûre evvel-i emirde beyân olunarak isgâ' olunmadığı sûrette vukû'-ı hâli lâzım gelecek mahalle jurnal oluna ve kezâlik nizâmât-ı mezkûrenin hilâfî harekâtda musır olub bir sûretle söz kabûl itmeyerek zâbitân ve me'mûrîne 'adem-i itâ'atle züll ve denâ'eti irtikâb ve da'vet iden kesân ahz ve girift olunarak emsâlini terhîb zımında o makûle bi-ârlar cunhalarına göre te'dib ve terbiye olunacaklardır.

*** On Birinci Bend**

İş bu on bendi şâmil olan nizâmâtın 'e'imme ve mahallâta be patrik-hânelere eşr u i'tâsı zımında i'lânı şâmil lüzûmu mikdâr evrâkın tab'-hâne-i 'âmirede tab' ve temsiline musâ'ade buyurulması.

*** On İkinci Bend**

Mahâll-i mezkûreye merkez zabıta-i tersâne-i 'âmireden ve Hasköy mevki'inden kavas ve civâr karavolhânelerden asker-i muntazama-i şâhâne kulları ta'yîn kılınacak ise de nizâmât-ı mezkûrenin icrâsı âsâyiş-i 'umûmî muhâfazasına maksûr olacağı cihetle bir mahalde bir günâ edebisizlik olmamgak üzere Penşembe ve Cum'a ve Pazar günleri mahâll-i mezbûreye gidecek Begoğlu ve Beşiktaş ve Okmeydanı kır tarikleri ile anlara civâ bulunan mahallere geşr ü güzâr itmek üzere süvârî asker-i muntazama-i şâhânenen birer zabıt ile onar neferden muretteb Üçkol ve Ka-Ağaç ve Kasr-ı Cedit ve Kâğıd-Hâne ve karyesi ve Silahdâr-Ağa ve Bahariye ile etrâf ve civârlarında geşr ü güzâr itmek üzere kezâlik birer zabıt ve onar neferden muretteb iki kol sivârî ve fakat Kara-Ağaç ve Kasr-ı Cedit ve Kâğıd-Hâne ve karyesine ve andan Silahdâr-Ağa ve Bahariye'ye kadar gezmek üzere birer zabıt ve onar neferden ibâret piyâde asker-i muntazama-i şâhânenen muretteb ve dört kol tertîb ve tanzîmi munâsib olacağı.

*** On Üçüncü Bend**

Mezkûr kollar ile vaktinden evvelce mahâll-i mezkûrede mevcûd bulunub ahşamları seyircilerin varakası alınincaya kadar tertîb-i mezkûr üzere dolaşub seyirciler arkası alındıktan sonra mahallerine 'avdet eylemeleri ve fakat mezkur kollar öğleden evvelce gidüb de ahşam ezânına kadar gezmeleri egerçe mute'assir olur ise z diğeri kollar gönderildikten sonra evvelce gitmiş olan kolların avdet itdirilmesi zâbitânlarının re'yine menûl olması.

*** On Dördüncü Bend**

Penşembe ve Cum'a ve Pazar günleri tersâne-i 'âmireden derûnlarında birer zabıt ve filika-keşan neferâtıyla dört adet olunarak flika öğleden evvelce gönderilüb zabıt ve neferâtı karaya çıkmayarak derûnunda bulunmak üzere biri Riştehâne veya Bostan iskeleyi pîşgâhında ve diğeri Sütlüce ve ya daha üst taraflarının munâsib bir mahallinde ârâm eyleyüb diğeri iki adedi Kâğıd-Hâne ve Bahariye ve Silahdâr-Ağa taraflarına kadar âheste kürek ile geşr ü güzâr ve câ-becâ munâsib mahallerde ârâm ve karâr eyleyüb Riştehâne ve Sütlüce pîşgâhında bulunan flikaların yerlerine gelüb mezkûr flikalar dahi vech-i meşrûh üzere ahşam ezânına kadar geşr ü güzâr eyleyüb mezkur flikaların ikisinden biri Eyyüb tarafından Kaban-ı Dakik'a ve diğeri Hasköy kıyısından ğarb kapusuna kadar âheste kürek ile gelüb ba'dehû yerlerine gitmeleri ve diğeri iki flika dahi ezândan yarım sâ'at sonraya kadar Bostan iskeleyi ve Sütlüce taraflarında tevakkuf ile ba'dehû anlar dahi kezâlik biri Eyyüb ve diğeri Hasköy kıyı sularından âheste kürek ile 'ânifen beyân olunacağı üzere Kaban-ı Dakik'a ve ğarb kapusuna kadar gelüb oradan mahallerine muteveccih olmaları.

Bahariye, Silaharağa taraflarına kadar ağır ağır kürek çekerek gezinmeleri ve ara sıra uygun yerlerde durup, Riştehane ve Sütlüce önlerinde bulunan filikaların yerlerine gelip nöbetleşe akşam ezanına kadar dolaşmaları gerekmektedir. Filikaların ikisinden birinin Eyüp, diğerinin Hasköy kıyısından batı kapısına kadar ağır ağır kürek çekerek gelip daha sonra yerlerine gitmeleri gerekmektedir. Diğer iki filikanın akşam ezanının yarım saat sonrasına kadar Bostan İskelesi ve Sütlüce taraflarında beklemeleri ve daha sonra onlardan biri Eyüp diğeri Hasköy kıyı sularından yavaşça kürek çekerek beyan edileceği üzere Unkapanı ve batı kapısına kadar gelip oradan da yerlerine gitmeleri buyurulmuştur.

On Beşinci Madde*

Fakat Perşembe, Cuma ve Pazar günlerinde akşam üzeri saat ondan gece bire kadar iki köprü (Galata ve Unkapanı) arasında liman filikasının dolaşması gerekmektedir.

On Altıncı Madde*

Bahsi geçen asker ve filikalar dolaştıkları bölgelerde yukarıdaki maddelerde yazılı olan usul ve nizama aykırı harekette bulunanları görür ise, asker ve filikaların zabıtlere danışarak usullere ve nizama göre icap edileni yapması buyurulmuştur.

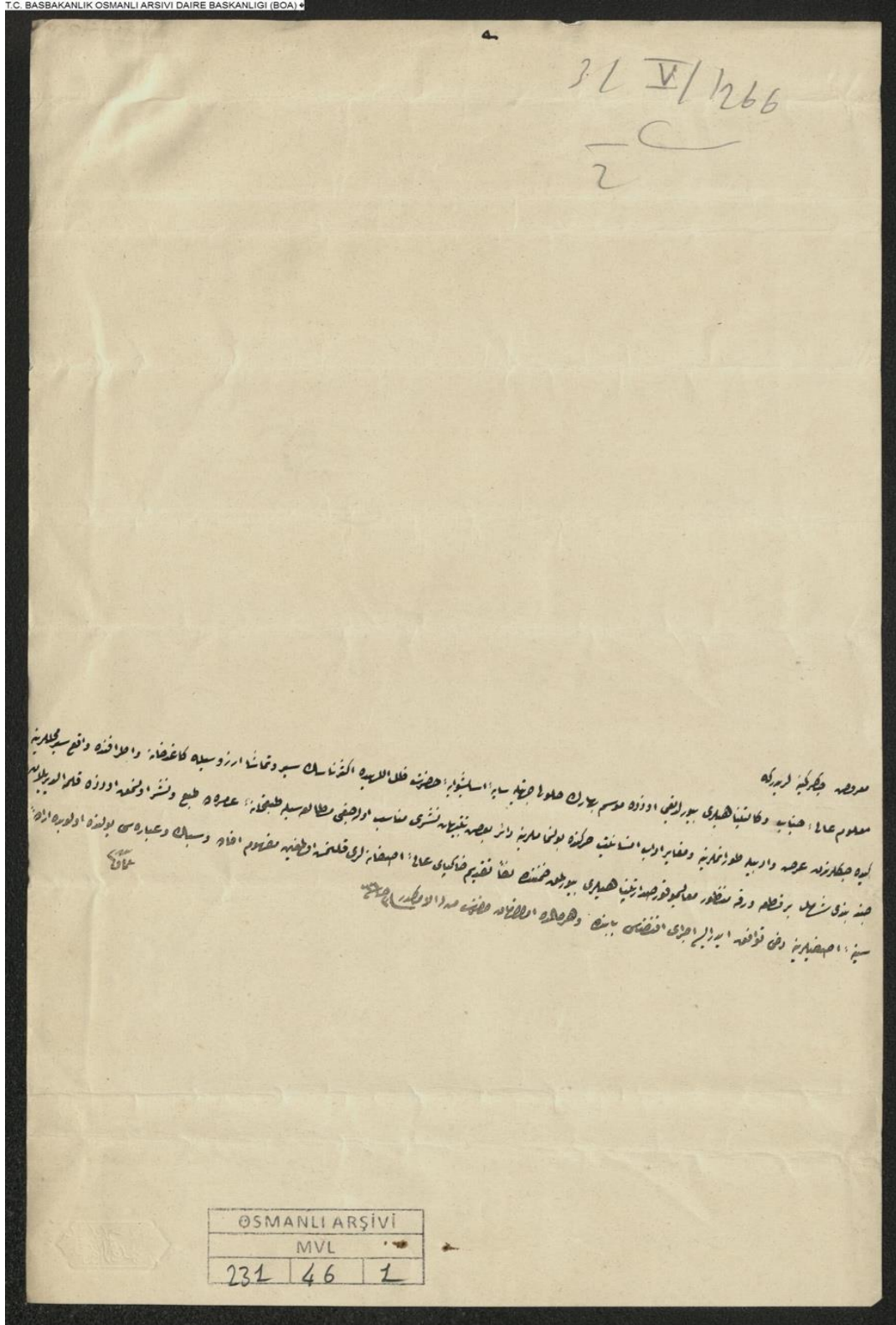
İncelediğimiz belgede, toplumsal düzeni sağlamak ve ahlaki yozlaşmayı önlemek için hazırlanan tenbihatın oldukça kapsamlı ve detaylı bir şekilde hazırlandığını görmekteyiz. Mesire ve gezinti alanlarında asayişin sağlanması için alınan tedbirler ve yasaklar madde madde açıklanmıştır. Tenbihat evrakının ikinci maddesinde oldukça çarpıcı bir yasak bulunmaktadır. Müslüman kadınların Pazar günü hangi vasıtayla olursa olsun gezintiye çıkmaları kati surette yasaklanmıştır. Sekizinci maddesinde ise kadınların saat on birden sonra sokakta bulunmaları yasaklanmıştır. Yine diğer maddelerde kadın ve erkeklerin birlikte oturmaları, sohbet etmeleri, yürümeleri yasaklanmıştır. Kadınlara getirilen mekânsal sınırlamalar ve yasaklar ile toplumsal ahlaki düzen sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak Tenbihatın ilanından iki yıl sonra, kadınların aynı konularda yeniden ikaz edildiklerine rastlamaktayız. 28 Temmuz 1852 tarihli belgede kadınlar yeniden uyarılmıştır. Buna göre, yaz mevsiminin gelmesiyle kadınları ve erkeklerin edebe ve usullere aykırı davranışlarda bulunduğu görülmüştür. Geçen yıl bu konuda tembih ve uyarılara rağmen, tekrar aynı hareketlerin yapıldığı görülmüştür. Bu nedenle Serasker paşa, padişahın emri üzerine, düzenlenen pusulaların gerekli bölgelere yeniden dağıtılmasını buyurmuştur (BOA, A. MKT. NZD: 55-28). Yine 19 Eylül 1856 tarihli belgede, mesire alanlarında, adap ve namusa aykırı pek çok rezaletlerin yaşandığına dair haberler alındığı, edebiyetle gezenlere bir şey denilmeyip, hangi sınıftan olursa olsun bundan böyle ahlak ve düzeni bozacak davranışlarda bulunanların tedip edilmeleri ve kurallara riayet etmeleri hususu padişahın emri ile sadrazam tarafından bildirilmiştir (BOA, A.MKT. NZD.: 195-4). Bu belgeler bize, tüm yasak ve yaptırımlara rağmen kadınların fırsat buldukça kuralları ihlal ettiğini göstermektedir. Kadınların yasak ve sınırlamaları ihlali durumunda çeşitli cezalar verilerek caydırıcı yöntemler denenmiştir. Ancak cezaların ve yaptırımların yeterince etkili olmadığını devam eden senelerde çıkan padişah fermanlarından anlamaktayız. Bir diğer dikkat çeken nokta ise, yasakların çoğunlukla Müslüman kadınları kapsamamasıdır.

* On Beşinci Bend

Fakat Penşembe ve Cum'a ve Pazar günlerinde ahşam üzeri sâ'at ondan gice bire kadar Cisreyn beyninde Liman flikasının geşt ü güzâr eylemesi mukteziyâtdan idüğü.

* On Altıncı Bend

Zikr olunan kollar ile flika geşt ü güzâr eyledikleri mahallerde bâlâdaki bendlerde muharrer usûl ve nizâmâtın muğâyiri hareketde bulunanlar olur ve bir gûne uygunsuzluğa ibtidâr idenler bulunur ise kollar tarafından o misillü hakklarında idecekleri mu'âmenenin mezkûr kollar ile flikaları zâbitânına kendü büyük zâbitân tarafından usûl ve nizâmına tatbîkan ta'limât ve tefhîmât-ı mukteziye i'tâ ve icrâ kılınması lâzım geleceği.

MVL.00231.00046.001

Şekil 1. Sultan Abdülmecit dönemine ait tenbihat nüshası BOA, MVL, 231-46 (16 Nisan 1850).

MVL
231/46

3

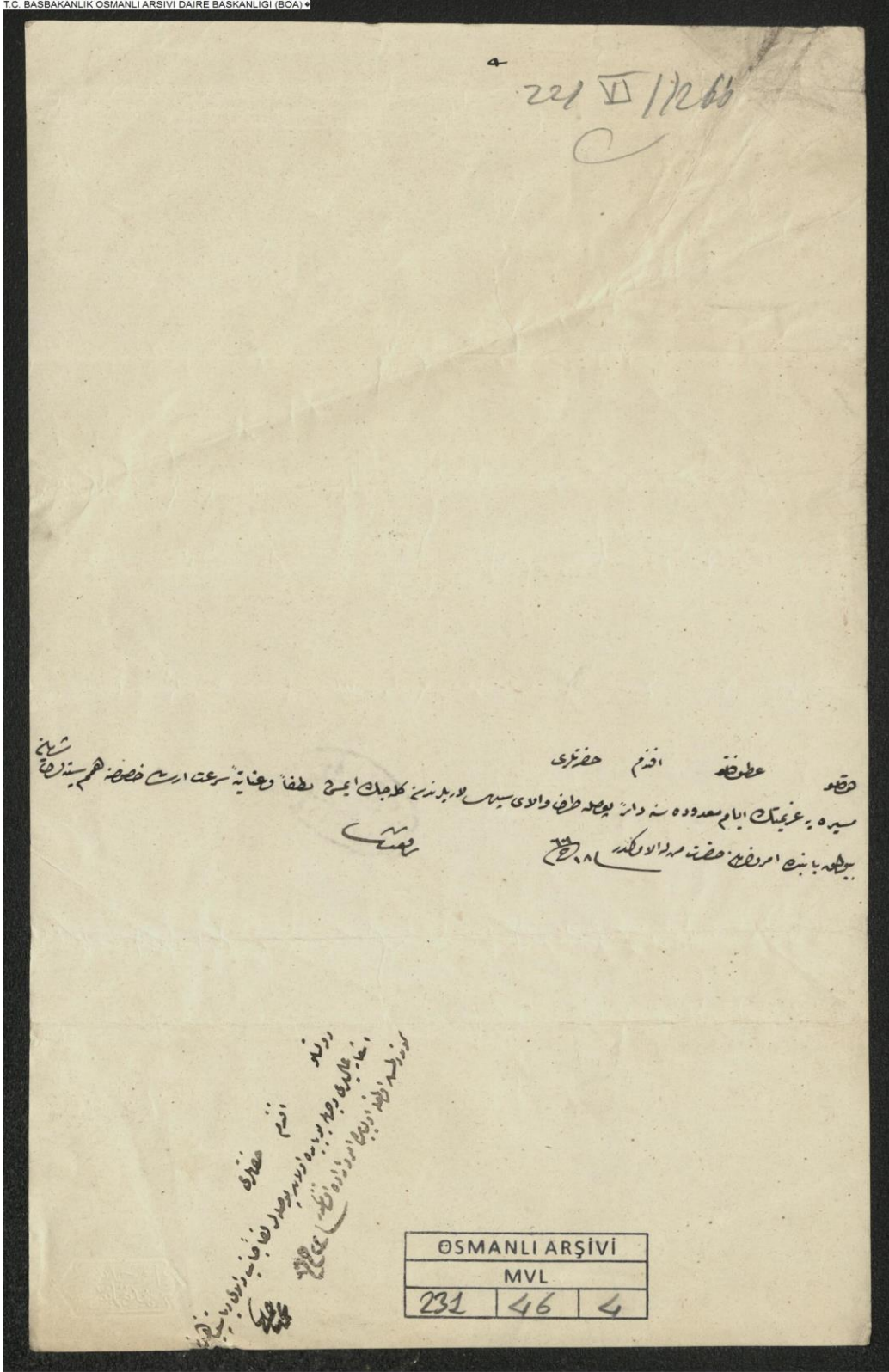
اولدنجی بند

فقط بنجینه وجهه و بازار کوندنه اقسام اوزری سعت اوتنه کجه بره قدر جسرید بنجینه اینه فکر سنک کتت و کتار
ایسی مقتضیاتنه ایوونک

اولدنجی بند

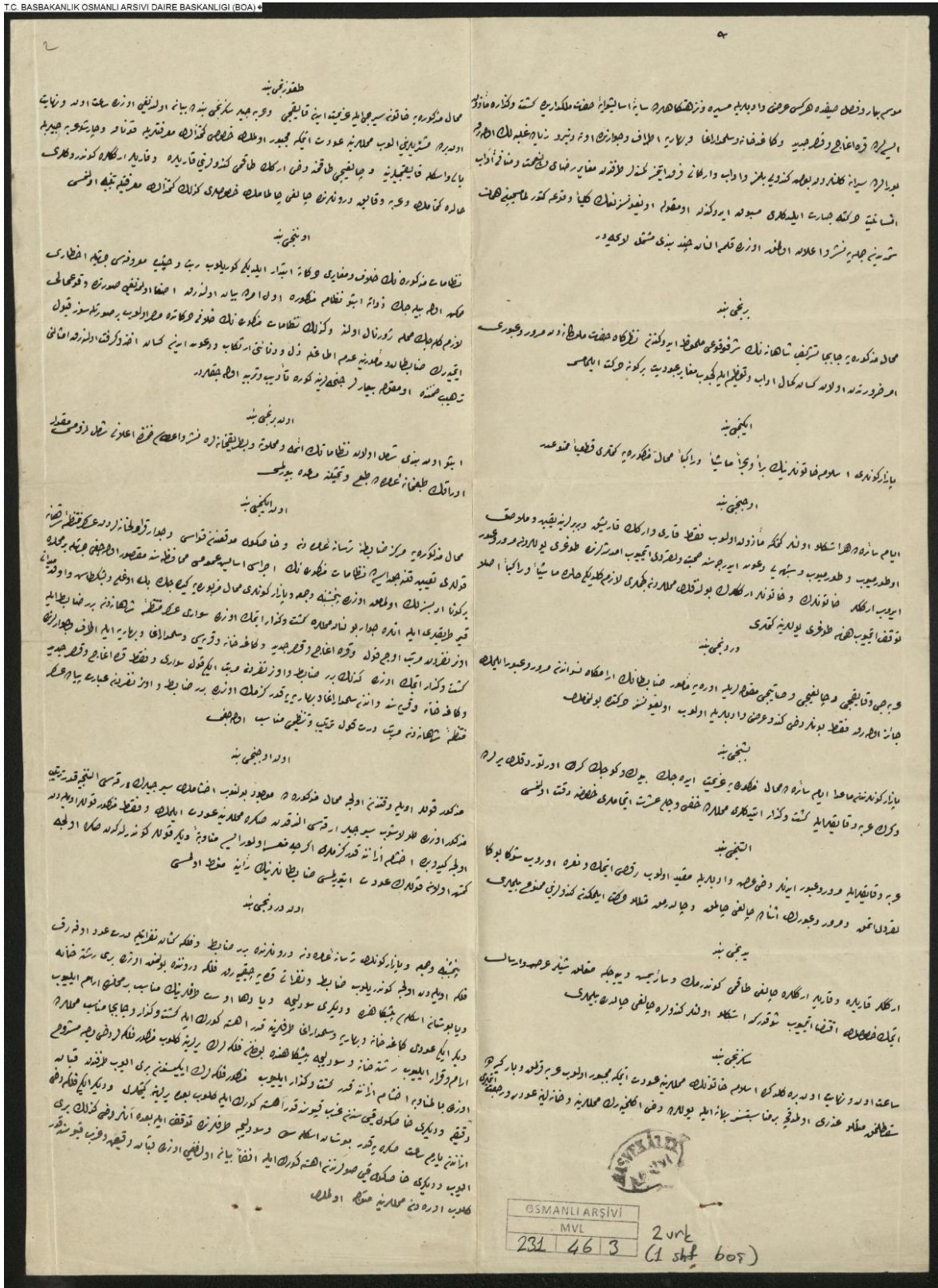
زکرافضه قولدایم فکر کتت و کتار ایله کلری صمدیه بالود که بنده مور اصول و نظاماتک مفایر
هکتی بوناندا اولور و برکونه اولغوشلیم ایبار ایند بولور ایسه قولد طرفنده اولغوشلور هقتنه
این کلری صامدنک فکده قولدایم فکر کتت ضابطانه کندو بیوک ضابطانه طرفتنه اصول و نظامنه
تطبقه تقابته و تقابته هقتن اعه و اجرا قانسه لازم کلم کلم

Şekil 2. Sultan Abdülmecit dönemine ait tenbihat nüshası BOA, MVL, 231-46 (16 Nisan 1850).

MVL.00231.00046.004

Şekil 3. Sultan Abdülmecit dönemine ait tenbihat nüshası BOA, MVL, 231-46 (16 Nisan 1850).

Şekil 4. Sultan Abdülmecit dönemine ait tenbihat nüshası vesikası BOA, MVL, 231-46 (16 Nisan 1850).

4. Sonuç

Türk kadınının sosyal hayattaki görünürlüğü ve kamusal alanda var olma mücadelesi uzun yıllara dayanan sancılı bir süreçtir. 18. Yüzyıl ile birlikte saraylı ve şehirli Osmanlı kadınları mesire alanları gibi gezinti yerlerinde görülmeye başlamıştır. Kadınların sosyal yaşantısında görülen bu hareketlilik, geleneksel ataerkil aile yapısında kadına biçilen toplumsal cinsiyet rolüne bağlı olarak kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Çalışmamızda toplumsal cinsiyet rejimi ve kadınların mekânsal sınırlılıkları, konu ile ilgili çeşitli fermanlar ve temelde 1850 tarihli tenbihat örneğinden yola çıkılarak açıklanmaya çalışılmıştır. Nitekim söz konusu Tenbihat maddeleri birçok bakımdan 19. yüzyıl Osmanlı toplumunda kadınlarının sosyal hayattaki mekânsal sınırlarının özeti konumundadır. Dahası çalışmada ele aldığımız belgeler, Osmanlı toplumundaki değişim ve dönüşümün gidişatını gösteren somut deliller niteliğindedir. Bu değişimin hızını Sultan II. Mahmut'un kadınların mesire alanlarında dolaşmalarına dair on dört yıl arayla ilan ettiği fermanlarında görmek mümkündür. II. Mahmut ilk fermanında kadınların gezinti yerlerine gitmelerini yasaklarken, diğer fermanında kadınların mesire ve gezinti yerlerine gitmelerinde sakınca görmemiş, söz konusu yerlerde toplumsal ahlakı ve düzeni bozacak davranışlar ve usullere aykırı şekilde dolaşmalarını yasaklamıştır. Ancak kadınlara yönelik uygulanan her mekânsal sınırlamalarda değişim yaşanmamış, 16. yüzyılda yasak olan bazı mekânların 19. yüzyılda da yasak olduğu görülmektedir.

Kaynaklar

- Çakır, S. (2009). Osmanlı'da Kadınların Mekanı, Sınırlar İhlaller, Cins Mekan. *Varlık Yayınları*, 76-101.
- Demirarslan, D. (2017). Osmanlı Barınma Kültüründe Mekânda Cinsiyet Ayırımı ve Günümüz Konutlarına Etkisi, *Asead I. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu*, Sarajevo, Bosna-Hersek, 221-234.
- Gürtuna, S. (1997). *Osmanlı Kadın Giysisi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Işık, Z. (2018). Osmanlı İmparatorluğu'nda Kamusal Alanda Cinsiyet ve Toplumsal Cinsiyet Kimliğiyle Kadın (1839-1900): Çorum Şer'iyye Mahkemesi Örneği. *Bilgi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 85, 25-56.
- Kia, M. (2011). *Daily Life In The Ottoman Empire*, Oxford England, Greenwood.

Arşiv Vesikaları

- BOA, A. DVN. MHM.d., Dosya No: 22, Gömlek No: 42, H. 21 Muharrem 981/ 23 Mayıs 1573.
- BOA, HAT, Dosya No: 195, Gömlek No: 9735, H. 29 Zilhicce 1204/ 9 Eylül 1790 .
- BOA, HAT, Dosya No: 300, Gömlek No: 17864, H. Zilhicce 1236/ 27 Eylül 1821.
- BOA, C.BLD, Dosya No: 43, Gömlek No: 2137, H. 6 Rabiulahir 1242/ 7 Kasım 1826.
- BOA, HAT, Dosya No: 489, Gömlek No: 23999, H. 29 Zilhicce 1247/ 30 Mayıs 1832.
- BOA, HAT, Dosya No: 319, Gömlek No: 18712, H. 29 Zilhicce 1250/ 28 Nisan 1835.
- BOA, HAT, Dosya No: 493, Gömlek No: 24223, 29 Zilhicce 1252/ 6 Nisan 1837.
- BOA, MVL, Dosya No: 231, Gömlek No: 46, H. 3 Cemazeyilahir 1266/ 16 Nisan 1850.
- BOA, A. MKT. NZD., Dosya No: 55, Gömlek No: 28, H. 10 Şevval 1268/ 28 Temmuz 1852.
- BOA, A. MKT. NZD., Dosya No: 195, Gömlek No: 4, H. 19 Muharrem 1273/ 19 Eylül 1856.
- BOA, DH. MKT., Dosya No: 1828, Gömlek No: 119, H. 7 Ramazan 1308/ 16 Nisan 1891.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
 - Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
 2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
 3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
 4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.
-

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

GENERALLİKTEN İDAM SEHPASINA (DADAŞ) RÜŞTÜ PAŞA: ASKERİ VE SİYASİ FAALİYETLERİ

The Road From Becoming General To Getting Hanged: (Dadaş) Rüştü Paşa's Political And Military Activities

Tülay AYDIN¹

¹ Ar. Gör. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, tlyaydn05@gmail.com, orcid.org/0000-0003-0308-1240

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
31.05.2022
Kabul/Accepted:
02.09.2022

DOI:

10.18069/firatsbed.1123880

Anahtar Kelimeler

Rüştü Paşa, Millî Mücadele,
İzmir Suikastı, asker, siyaset.

Keywords

Rüştü Pasha, National
Struggle, İzmir
Assassination, soldier,
politics

ÖZ

Millî Mücadele yıllarının kurtuluşa odaklanarak tüm farklılıkları ortadan kaldıran kenetlenme süreci Cumhuriyet'in ilk yılları ile beraber bir yol ayrımına dönüşmeye başlamıştır. Bu sürecin ilk evresinde kurtarıcı sıfatıyla hareket eden askeri ve siyasi yöneticilerin birçoğu yeni dönemde köklü devrimler karşısında muhalif bir tavır takınmışlardır. Bu radikal değişimin en önemli örneklerinden birini teşkil eden Rüştü Paşa'nın konu edindiği bu çalışmada onun askeri safhadaki başarılı çalışmalarının ardından siyasi anlamda Mustafa Kemal Paşa'ya başlatılan muhalif çalışmalarındaki rolü ve bir suikast planına kadar varan süreci ele alınmaktadır. Düşünsel farklılıkların ve mevcut siyasi atmosferin kendisini muhalefete ittiği bu yıllarda, Rüştü Paşa, bağımsız ve tek başına muhalefet yerine tüm kariyeri boyunca olduğu gibi geri planda kalmayı ancak yine muhalif bir görev edinmeyi ihmal etmemiştir. Askeri faaliyetleri boyunca güvenilir ve sadık bir ikinci adam sıfatını hak eden Rüştü Paşa, Meclis faaliyetlerinde ise sıkı bir muhalif haline gelmiştir. Onu İzmir Suikastı gibi bir olay içinde yer almaya ve dolayısıyla idama götürülen süreci ortaya koymak çalışmanın temel hedefidir. Çalışma arşiv belgeleri, gazeteler, anılar ve çeşitli araştırma eserler incelenerek hazırlanmıştır.

ABSTRACT

The interlocking process, which focused on the liberation of the National Struggle years and eliminated all differences, started to turn into a cross roads with the first years of the republic. Many of the military and political administrators, who acted as saviors in the first phase of this process, took an oppositional stance against the radical revolutions in the new period. Rüştü Pasha, who is one of the most important examples of this radical change, is the subject of this study, and his role in the political opposition studies initiated against Mustafa Kemal in the political sense and the process leading to an assassination are discussed in this study. In these years, when intellectual differences and the current political atmosphere pushed him into opposition, Rüştü Pasha did not neglect to stay in the background as he had throughout his entire career, but to assume an oppositional duty, instead of being an independent and stand-alone opposition. However, Rüştü Pasha, who deserved the title of a reliable and loyal second man throughout his military activities, became a staunch opponent in parliamentary activities. The main goal of the study is to reveal the process that led him to take part in an event such as the İzmir Assassination and therefore to death. The study was prepared by examining archival documents, newspapers, memoirs and various research works.

Atf/Citation: Aydın, T. (2022). Generallikten İdam Sehпасına (Dadaş) Rüştü Paşa: Askerî ve Siyasi Faaliyetleri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 3(1279-1298).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Tülay AYDIN, tlyaydn05@gmail.com

1. Giriş

Millî Mücadele yıllarında askeri ve sivil bürokrasinin inisiyatif kullanarak başlattığı kurtuluş süreci farklı görüş, ideoloji ve fikri altyapının oluşturduğu kişilikleri tek bir amaç etrafında bir araya getirmiştir. Bu ekip içinde yer alan saltanat ve padişah yanlısı muhafazakâr tarafların kurtuluştan sonra öngördüğü idari süreç mevcut düzenin devam ettirilmesi yönündeydi. Bu sebeple bu zorlu mücadele yıllarında farklı fikir ve öngörüler saklı tutulmuş düşmana odaklanan bir tavır sergilenmişti. Ancak bu ekip içerisinde bilhassa Cumhuriyet'in ilanı ile başlayan köklü fikri ayrışma, yeni siyasi yapılanma ve gruplaşmaları da ortaya çıkarmıştır. Temelde Mustafa Kemal Paşa'nın şahsına karşı başlatılan muhalefet ciddi ayrışmaları hatta suikasta varan tertipleri ortaya çıkarmıştır.

Bir süre saklı tutulan muhalefetin Meclis bünyesinde ortaya çıkışı ile beraber birçok isim muhalif çizgide kendisini göstermiştir. Bu isimlerden biri de I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele yıllarının sadık, başarılı ve güvenilir ismi Erzurumlu Dadaş Rüştü Paşa'dır. Dadaş unvanı ile anılan ve soyadı kanunu ile beraber Soydan soyadı ile anılan Rüştü Paşa, 1872 yılında Erzurum'da doğmuş olup, Babası Ömer Beydir. Rüştü Paşa, 1889-1893'te Mühendishane-i Berr-i Hümayunu'nu üsteğmen olarak bitirmiştir. Bu tarihten sonra Millî Mücadele evresine kadar başarı gösterdiği birçok savaşta çeşitli görevler almıştır. 1893-1900 yılları arasında 24. Ordu Topçu Alayı Emir Subayı olarak görev yapan Rüştü Paşa, 1900-1902'de 4. Ordu 21'inci Topçu Alayı'nda Batarya Komutanı, 1902-1909 yılları arasında da 23. Topçu Alayı 3. Batarya Komutanı olarak hizmet vermiştir. 1909-1911 yıllarında 21. Topçu Alayı 1'inci Tabur Komutanı olan Rüştü Paşa, Balkan Savaşları ve sonrasında 19. ve 31'inci Topçu Alayları'nda Tabur Komutanlığı görevinde bulunmuş, I. Dünya Savaşında ise 9. Kolordu Topçu Komutanı sıfatıyla yer almıştır. 1915'te 28. Fırka Kumandanı olarak görev yapan Rüştü Paşa (BOA, BEO, 4382-328635, 29.12.1333) bu görevin yanı sıra Kafkas Cephesi kıta kumandanı, kaymakamlık ve fırka kumandanlığı gibi görevlerde de bulunmuş ve savaş sona erdiği sıralarda 9. Kafkas Fırkası idaresine verilmiştir (TBMM Arşivi, Hal Tercümesi, Numara: 62; Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri 1972: 29-30; TBMM Arşivi, Hal Tercümesi, Numara: 62). Bütün bu görevlerini sayısız başarıları ile tamamlayarak generalliğe kadar yükselmiş, bu süreçteki çalışmaları çeşitli nişan ve madalyalar ile ödüllendirilmiştir. Bunlar; Beşinci ve Üçüncü Rütbe Mecidi Nişanı, Harp, Gümüş, Liyakat, Gümüş İmtiyaz, Altın Liyakat Madalyaları, Alman Demir Salip Nişanı ve nihayet Millî Mücadele yıllarındaki başarılı çalışmaları ile İstiklal Madalyası ile mükâfatlandırılmıştır (Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri 1972: 30).

Askerî ve siyasi yaşamında arka planda yer almaya ve ikinci adam rolüne alışık bir görüntü çizen Rüştü Paşa, dengeli, itidalli, kimi zaman çekingen kimi zaman cesur ancak her zaman bir ekip çalışması içinde hareket etmeyi ilke edinmiş bir görev adamı niteliğini göstermektedir. Millî Mücadele ve Cumhuriyet yıllarının göze batmayan sakin bir karakteri olarak dikkat çeken Rüştü Paşa'yı bu çalışmanın merkezine alan en temel sebep, askeri görev yıllarında ve sonrasında da siyasi yaşamında yer yer görülen gizli muhalif tavrının geçirdiği değişim ve evrimdir. Millî Mücadele yıllarında Kazım Karabekir ve Mustafa Kemal Paşa'nın aranılan sadık adamlarından biri olarak kritik görevler alan Rüştü Paşa'yı Karabekir Paşa ve diğer muhaliflerle aynı safta yer almaya iten sebepler ve sürecin gözler önüne serilmesi çalışmanın temel hedefidir. Bu bakımdan 1926 yılında İzmir Suikastı nedeniyle idam edilen Rüştü Paşa'nın hala gizemini ve önemini koruyan bir şahsiyet olduğu muhakkaktır. Suikast nedeniyle idam edilen 13 kişi arasında *paşa* unvanını taşıyan tek kişi olması ise bu öyküyü daha da ilginç kılmaktadır.

2. Rüştü Paşa'nın Millî Mücadele Dönemi'ndeki Askerî ve Siyasi Faaliyetleri

Osmanlı Devleti aleyhine sonuçlanan I. Dünya Savaşının ardından Mondros Mütarekesi imzalanmış ve ordular da bu süreçten etkilenmişti. Rüştü Paşa'nın bu sıralarda başında bulunduğu 9. Kafkas Fırkası Erivan bölgesinde Nahcivan'da bulunmaktaydı. Rüştü Paşa bağlı bulunduğu Birinci Kafkas Kolordusu Kumandanı olan Kâzım Karabekir Paşa ile beraber hareket etmekteydi. Mütarekenin ardından Kazım Karabekir Paşa ve Rüştü Paşa 1 Kasım'da Nahcivan'dan Kars'a doğru hareket etmişlerdi. Bu sırada Karabekir Paşa, Rüştü Paşa ile Kamarlı'daki 9. Fırka Kumandanlığı karargâhında dört saat kadar süren bir sohbet yapmış ve mütarekenin üzüntüsü içinde bulunan Rüştü Paşa ile beraber 2-3 Kasım'da Gümrü'ye gelmişlerdi (Karabekir 1990: 2-3). Savaş yıllarında olduğu gibi Kâzım Karabekir Paşa ile Rüştü Paşa arasındaki yakın münasebet bu tarihten sonra da devam etmiş ve en kritik zamanlarda Rüştü Paşa, Kâzım Karabekir'in sadık adamlarından biri olmuştur. Harbiye Nezareti tarafından bu sıralarda verilen kararda 9. Ordunun kaldırıldığı ve 3, 9, 11 ve 12. Fırkaların 15. Kolordu Kumandanı emrine verildiği bildirilmişti. 15. Kolordu Kumandanı bulunan Karabekir Paşa, bu sıralarda İstanbul'da bulunduğu 15. Kolordu Kumandanlığı vazifesi Karabekir Paşa, Erzurum'a geçinceye kadar idaresi altında bulunan fırka kumandanlarından birinin vekâletine bırakılmıştı. Bu sıralarda Erzurum'daki 15. Kolordu emrinde bulunan 9. Fırka Kumandanı Rüştü Paşa, Karabekir Paşa adına vekâlet etme görevini üstlenmişti. Buna göre Van, Trabzon ve Erzurum vilayetlerinden sorumlu bulunan 9. Kafkas

ordusunun bütün teşkilatı da 15. Kolordunun emrine dâhil edilmiştir (Karabekir 1990: 14). Böylece bir süre önemli bir bölgeyi idare eden Rüştü Paşa, işgaller karşısında ortaya çıkmaya başlayan direniş ve mücadele grupları ile de temas içinde olmuştur. Ancak mütarekenin ortaya çıkardığı karamsar ve muallak durumda sessizce görevine devam eden Rüştü Paşa, 15. Kolordu Kumandanının tayinini bekleyerek herhangi bir harekete girmekten kaçınmıştır. Bölgenin en önemli kumandanı olarak Erzurum Hasankale'deki karargâhında konuşlanmış bulunan Rüştü Paşa, Milli Mücadelenin başlayacağı bu evrede sakin bir bekleyiş içerisindeydi. Bu sıralarda Erzurum'da yeni bir milli teşkilatlanma ve hareketlenme ortaya çıkmış ve bir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulmuştur. Ancak cemiyet asker desteği olmadan yeterince etkili olunmayacağını düşündüğünden ordu içinden örgütlenme amacıyla destek sağlamak ve bir lider edinmek gereğini hissetmişti. Bu sebeple cemiyet önderleri bölgede bulunan Rüştü Paşa'nın da kapısını çalarak kendilerine önderlik yapması konusunda ricada bulunmuşlardı. Erzurum'daki milli hareketin öncülerinden olan Cevat Dursunoğlu'nun ifadesine göre bu sıralarda cemiyet yönetiminin Ordu Kumandanı olan Yakup Şevki Paşa'nın da kapısı çalınmış ama gözlerinden rahatsız olan kumandan, İstanbul'a tedavi için gideceğini belirterek cemiyeti destekten mahrum bırakmıştır. Dursunoğlu, Rüştü Paşa'nın ise Hasankale'de bulunduğunu ancak şehre uğramadığını ifade etmektedir. Bununla beraber Mondros Mütarekesi'nden sonra Süleyman Necati Bey ve Yüzbaşı Nalbantoğlu İsmail Beyler Rüştü Paşa'yı ziyaret ederek milli harekete destek istemişler ancak Rüştü Paşa: "*Ben sizlerle beraberim, fakat asker olduğum için meydana çıkamam. Bunun size zararı dokunacağından korkarım*" diyerek temkinli davranması gerektiğini belirtmiştir. Keza, Dursunoğlu'na göre bu dönemde subay ve kumandanların en büyük hassasiyeti, Mondros Mütarekesi'nin 24. Maddesi uyarınca İtilaf Devletlerinin Doğu illerini işgal için bahane aramalarıydı (1998: 33; 37). Rüştü Paşa vekâleten baktığı görevinde temkinli davranmayı tercih ederken daha sonra Karabekir Paşa'nın bölgeye gelmesi ve cemiyete destek bulunduğunu göstermesi üzerine onun emrinde destek faaliyetine devam etmiştir. Kâzım Karabekir Trabzon üzerinden Anadolu'ya geçmiş ve 3 Mayıs 1919 tarihinde Erzurum'a gelerek görevlendirildiği 15. Kolordunun Kumandanlığını ele almıştır. Karabekir Paşa, Erzurum'a gelir gelmez Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti temsilcileri ile bir görüşme yapmıştır. Bu görüşmede cemiyet üyeleri büyük bir kongre toplamak istediklerinden bahsetmiş ve Karabekir'den yardım istemişlerdir. Karabekir Paşa ise istenilen desteği sunacağını belirtmiştir (Dursunoğlu 1998: 48). Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin temsilcileri olan Hoca Raif Efendi ve Necati Beylerle görüşmeler yapan Karabekir Paşa, onlardan bölgede bulunan İngiliz Komutan Rawlinson'un tepkisini çekmeden kurtuluş faaliyetlerine devam etmesini istemiş ve kolordusu himayesinde bulunan kumandanlardan Rüştü ve Halit Beylerle de görüşmeler yapmıştır. Vaziyetin ciddiyeti ve durumun vahametini anlatan Kazım Karabekir'e Rüştü Paşa'nın da içinde bulunduğu kumandanlar ve subaylar bağlılık bildirmişler ve onun emrinde olduklarını söylemişlerdir. Ayrıca Karabekir Paşa, Rüştü Paşa'yı Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne gerekli her türlü yardımın yapılmasıyla görevlendirmiştir (Karabekir yty: 46). Keza kısa süre sonra yapılacak olan Erzurum Kongresi hazırlıkları sırasında kongrenin eksikliklerinin tamamlanmasını 9. Ordu Kumandanı sıfatıyla Rüştü Paşa gerçekleştirmiştir (Kırzioğlu 1993: 18-181).

Trabzon'dan Erzurum'a gelen Karabekir Paşa, vekâletini yürüten Rüştü Paşa ile de bir görüşme yapmıştır. Bu görüşmede Rüştü Paşa, bölgede bulunan İngiliz Yarbay Rawlinson'un 3. Fırka Kumandanı Halit Paşa'nın Gürcülere karşı halkı galeyana getirmesi ve Ermeni tehcirindeki etkin rolünden dolayı kendilerine teslim edilmesini isteyen talimatını Karabekir Paşa'ya iletmiştir. Talimatta Halit Bey'in olası kaçışı durumunda yerine Kolordu Kumandan Vekili Rüştü Bey'in Trabzon'a sevk edileceği ve onun bu durumdan sorumlu tutulacağı belirtilmektedir. Bunun üzerine telaşa kapılan Rüştü Paşa, Karabekir Paşa'ya gösterdiği talimat sonrasında: "*Bu yaşta başıma gelen belaya bak! Ne yapacağız?*" diyerek fikrini sormuş, Karabekir Paşa ise kendisinin kimse ile muhabere etmemesini, Yarbay Halit Bey'in saklanmasını ve perde arkasından tümenini yönetmeye devam etmesini sağlamasını söylemiştir. Rüştü Paşa ise bu sözleri dikkatle dinleyerek kararı uygulayacağını ifade etmiştir (Karabekir 1990: 19; Kansu: 2009: 67; Akbal 2008: 176).

Bu sıralarda Rüştü Paşa'nın üstlendiği önemli diğer bir sorumluluk ise Bayburt Hart'ta ortaya çıkan Şeyh Eşref isyanının bastırılması konusuydu. Karabekir Paşa, yine en güvenilir adamı olarak Rüştü Paşa'yı isyanın çıkması üzerine Heyet-i Tahkikiye Reisi sıfatıyla bölgeye göndermiştir. Rüştü Paşa'ya, burada isyanı bastırmak üzere Halit Bey komutasında bir birlik hazırlanıncaya kadar Şeyh Eşref'i oyalamak, bu sırada halkı dinlemek ve onları mevzu ile ilgili aydınlatmak ve ikna etmek gibi görevler verilmiştir. Anlaşılan Rüştü Paşa'nın mutedil kişiliğinden faydalanılarak halk üzerinde manevi bir etki yaratılmak istenmiştir (Karabekir 1990: 388). Nitekim Rüştü Bey, komutasındaki Kuvayı-i Milliye birlikleri ile Bayburt'a geçmiş ve burada meselenin çözümü için bir komisyon oluşturulacağı bilgisini vermiştir (BOA, DH. ŞFR., 654-2, 12.12.1335; BOA, DH. ŞFR., 654-22, 13.12.1335). 26 Ekim 1919 tarihinde başlayan ve yaklaşık bir ay süren isyan için Heyet-i Tahkikiye Reisi sıfatıyla Bayburt'ta bulunan Rüştü Paşa, bu sıralarda İngiliz Kaymakam Rawlinson ile de bir görüşme yapmış ve görüşme sonucunu Karabekir Paşa'ya iletmiştir. Bu görüşmede Rawlinson'un özellikle Mustafa Kemal ile bir görüşme yapmak istediğini ama bu görüşmenin diğer devletlerin dikkatini çekmemesi için tesadüfen

gerçekleşmiş gibi yapılması gerektiğini ifade etmiştir. Karabekir'e gönderdiği yazıda durum değerlendirmesi yapan Rüştü Paşa, Rawlinson'un İngiliz hükümetinin barış yanlısı olduğunu ancak güçlü bir hükümet olmadığı için barışın geciktiğini belirttiğini de söylemiştir. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa hükümetine muhalif başka gruplar olup olmadığını da merak eden Rawlinson'a Rüştü Paşa, milli hareketin, milletin ruhundan doğduğunu ve hareketin amaç ve maksadına muhalif hiçbir durum bulunmadığını belirtmiştir. Rüştü Paşa'ya göre aleyhte bulunanlar ise bazı devletler lehine yayın yapan gazetelerdir. Öte yandan Rüştü Paşa, Rawlinson'un Gümüşhane ve Bayburt ziyaretlerinin Ermeni Tehciri, Rum Harekâtı veya Hart İsyanı ile ilgili olmadığını da belirtmiştir (Karabekir 1990: 380-381). Bu detaylı bilgilendirmenin yanında halk arasındaki motivasyon çalışmaları da sonuç vermiş ve Hart İsyanı kısa süre sonra bastırılmıştır.

İsyanın devam ettiği sıralarda alınan bir kararla Halit Paşa ve Rüştü Paşa arasında bir görev değişimi yapılmış, 29 Kasım 1919 tarihinde 3'üncü Kafkas Fırkası Kumandanı Halit Paşa ve 9'uncu Kafkas Fırkası Kumandanı Rüştü Paşa arasında becayiş yapılmıştır (BOA, BEO, 4603-345155, 06.03.1338; BOA, İ.DUİT, 159-89, 04.03.1338).

Çok geçmeden Millî Mücadele yıllarında konumu ve sorunları ile gündemi sürekli meşgul eden ve kritik önemde yer alan Trabzon'da bir valiler sorunu ortaya çıkmıştır. Millî Mücadele'ye zorluk çıkaran faaliyet ve çalışmaları ile dikkat çeken bu idareciler, Heyet-i Temsiliye'yi oldukça uğraştırmışlardır. Trabzon valileri içinde en dikkat çekenlerden biri şüphesiz Mehmet Galip Bey idi. Göreve gelir gelmez Damat Ferit Paşa Hükümetine bağlılık bildiren Mehmet Galip Bey, zaten bölgeye İstanbul Hükümeti tarafından atanmıştı. Bu yetkiyle kısa süre içinde Millî Mücadele aleyhindeki tutumunu ortaya koyan Mehmet Galip Bey'in ilk icraatı, Erzurum Kongresi'ne katılacak olan Trabzon delegelerinin belirlenmesi sırasında bu delegeler üzerinde yaptığı olumsuz propagandadır. Mehmet Galip Bey'e göre yapılacak kongre İtilaf devletlerini kışkırtıcı bir içerik taşımaktaydı. Mehmet Galip Bey ile ilgili ikinci şüpheli durum ise delegelerin Erzurum'a doğru yola çıktığı sıralar da Trabzon'da düzenlenen yabancı devlet temsilcileri ile Ermeni ve Rum ileri gelenlerinin de katıldığı bir çay şöleninde padişah adına olumlu bir konuşma yapması ve padişaha bir telgraf çekilmesi yönündeki kararı olmuştur (Akbal 2008: 155). Başlangıçta Millî Mücadele aleyhinde bir tavır göstermekten kaçınan Mehmet Galip Bey'in Trabzon'da Heyet-i Temsiliye'ye karşı giderek artan olumsuz bir tutum sergilemesi ile yönünü netleştirdiği görülmektedir. Bu sıralarda Sivas'tan Heyet-i Temsiliye namına gönderilen altı maddelik bir bildiri de valilerden İstanbul Hükümeti ile iletişimin kesilmesi istenmiş ancak bu kararda vali tarafından tepki ile karşılanmıştır. Öyle ki Mehmet Galip Bey, muhalefetini Sivas Kongresi'ni tanımamaya kadar vardırırmıştır. Öte yandan Damat Ferit Paşa Hükümeti ile Trabzon Valisi Mehmet Galip Bey arasında gerçekleşen ve açıkça Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarından Bolşevik olarak bahseden yazışmalar da ortaya çıkmıştır (Karabekir 1990: 257). Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, Trabzon'daki bu durumu eleştirmiş, Kazım Karabekir Paşa ve aralarında Rüştü Paşa'nın da bulunduğu bir heyetle telgraf makinesi başında toplantılar düzenlemiştir. Karşılıklı yazışmalar ile süren görüşme de Mustafa Kemal Paşa mevcut durumun tehlikelerine işaret ederek Mehmet Galip Bey'in oradan uzaklaştırılması ve yerine Heyet-i Temsiliye kararı ile Halit Bey'in atanmasını rica etmiştir (Akbal 2008: 167). Buna mukabil Karabekir Paşa, hassas bir bölge için acele ve sert karar alınmamasını ve tekrar görüşülmesi gerektiğini ifade etmiş, Halit Bey'i de oraya uygun görmediğini belirtmiştir (Karabekir 1990: 251-252).

Trabzon'daki bu durum bir süre Mustafa Kemal Paşa ve Karabekir Paşa'nın arasını açmıştır. Trabzon'a gönderilecek kişi konusunda uzun süren tartışmalarda Halit ve Rüştü Paşalar gündemde yer almıştır. Mazhar Müfit Bey'in belirttiğine göre Paşalar arasında hem Halit Bey meselesi hem de genel olarak itidalli hareket etmek konusunda Karabekir Paşa'nın sürekli uyarıları nedeniyle bir sorun oluşmuştu. Mustafa Kemal Paşa, Karabekir Paşa'nın İngilizler'in Halit Bey'in teslim edilmesini istediği sırada Halit Bey'in Torul'da kalıp fırkasının başına geçmesine müsaade etmemesini, Rüştü Bey'i fırka başına göndermesini ve Trabzon Valisi hakkındaki geniş yazışmalara rağmen bu konuda yeterince önlem almamasını bir sorun olarak görmüştür (Kansu 2009: 447-450). Mustafa Kemal Paşa'nın ısrarına karşın Karabekir Paşa, Halit Bey'in mizacının Trabzon için uygun olmadığı fikrini savunmuştu. Ancak Mustafa Kemal Paşa, Halit Bey'i güvenilir, şahsi çıkarına hizmet etmeyen ve milli çıkarları öne alan bir kişi olarak görmekteydi. Mustafa Kemal Paşa'nın bu konuda ısrar etmesi ve hatta Halit Bey ile özel temasa geçerek onu görevlendirmek istemesi, Karabekir Paşa ile bir hâkimiyet sorununu ortaya çıkarmıştır (Akbal 2008: 175). Karabekir Paşa, birçok üyenin tepki gösterdiğini belirttiği bu kararın, karar olmaktan ziyade emir gibi algılandığını ifade etmiştir. Erzurum ve Trabzon delegelerini ve Trabzon Vali'sini teskin ederek ortamı yumuşattığını iddia eden Karabekir Paşa bununla da yetinmeyerek Trabzon Valisi Mehmet Galip Bey'i Erzurum'a getirterek kardeş kavgasını önlediğini belirtmiştir (Karabekir 1990: 122-123). Karabekir Paşa, Miralay Rüştü Bey, Miralay Manastırlı Kazım Bey ve Miralay İbrahim Tali Bey'in de kendisi ile aynı fikirde olduğunu belirtmiştir (Karabekir 1990: 238; Nutuk 2015: 141 Ves. 100).

Sürüp giden bu tartışmalar arasında Rüştü ve Halit Paşalar arasındaki tercih konusu belirsizliğini korumaya devam etmekteydi. Mustafa Kemal Paşa, Halit Paşa konusundaki ısrarcı tutumuna karşın Karabekir'in katı tutumu üzerine durumu fazla uzatmamıştır. Rüştü Paşa muhtemelen Karabekir Paşa'nın en güvendiği adamı iken onun Mustafa Kemal Paşa'ya olan uzaklığı bu durumu muallakta bırakmıştır (Nutuk 2015: 140). Sonunda Mustafa Kemal ve Kazım Karabekir Paşalar iş birliği içinde fazla bir infial yaratmamak için bir plan hazırlamıştır. Trabzon Valisi Mehmet Galip Bey'i tutuklama kararı verilmiş ancak *ordu, valileri tutukluyor* tepkisini oluşturmamak için tutuklama kararının Heyet-i Temsiliye tarafından resmi olarak alınması sağlanmıştır. Bu sırada Erzurum'da bulunan Albay Rüştü Paşa'da 3. Fırka Kumandanı sıfatıyla Trabzon'a hareket etmiştir. Plana göre bu sırada Karabekir Paşa ile görüşmeye gelecek olan vali ile valinin geçiş güzergahında bulunan Rüştü Paşa bir görüşme yapacak, Vali Mehmet Gaip Bey'e Karabekir Paşa'nın Gümüşhane'ye gelemeceği ve kendisini Erzurum'da beklediğini ifade edecektir. Rüştü Bey'de gerekirse 3. Fırka Kumandanlığı görevini üstlenerek karargâhını da Trabzon'a nakledecektir. Vali bu teklifi kabul etmezse tutuklanacaktır (Karabekir 1990: 261; Erdeha 1975: 184-186).

Erzurum'a gitmeyi reddeden Mehmet Galip Bey, Gümüşhane de 24 Eylül'de Yarbay Halit Paşa tarafından tutuklanarak 26 Eylül'de Erzurum'a götürülmüştür (BOA, DH. ŞFR., 648-54, 13.10.1335). Yeni sorun ise valinin yerine kimin göreve getirileceği konusu olmuştur. Mustafa Kemal Paşa ve Heyet-i Temsiliye valiyi tutuklayan ve haklı bir beklenti içinde olan Kaymakam Halit Bey'in valinin yerine göreve getirilmesini istemiştir. Karabekir Paşa ise gönderdiği bir telgrafta Rüştü Bey'i 3. Fırka Kumandanlığı vekâleti ile Trabzon'a gönderdiğini, Rüştü Paşa'nın karargâhını da Cevizlik'te kuracağını ifade etmiş, Mustafa Kemal'in önermiş olduğu Halit Bey'i ise bu göreve uygun bulmadığı cevabını vermiştir. Karabekir Paşa'ya göre Halit Bey'in *ateşli ve asabi mizacı*, Ardahan ve Ahıska Ermeni Kıt'alından sorumlu tutulduğu için İngilizler tarafından aranması ve Trabzon'da hassas ve politik bir durum olması nedeniyle bu göreve uygun bulmadığını belirtmiştir. Ona göre bölgeye siyasi mevzulara hâkim biri görevlendirilmelidir. Karabekir Paşa'ya göre Trabzon bölgesi İstanbul Hükümeti ile ilişkili ve entrikalı bir bölgedir. Halit Bey'in mizacı buna uygun değildir. Halit Bey'in askeri yeteneklerinden savaş alanında faydalanmak daha doğru bir yoldur. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa konuyu tartışmaktan çekinmiş bölgeyi iyi tanıdığı için atama konusundaki kararın Karabekir Paşa'ya bırakıldığını ifade etmiştir (Kansu 2009: 302; Karabekir 1990: 279). Karabekir Paşa, Halit Bey yerine Rüştü Paşa'nın bölgede Vali Vekili ve 3. Fırka Kumandanı olarak görevlendirildiğini belirtmiştir. Böylece Rüştü Paşa, itidalli kişiliği ile Trabzon için uygun bulunmuştur. Kansu, Rüştü Bey'in Trabzon'a atanması kararında onun *dürüst, çalışkan, necip bir zat olması, metaneti ahlakîyesinin* mükemmel görünmesi ve Trabzon'daki hassas durumu sakinlikle idare edebileceği yönündeki kanaatin sebep olduğunu ifade etmiştir (2009: 303).

Trabzon'daki genel durum çok geçmeden alınan bu kararın ne kadar yerinde olduğunu da göstermiştir. Erzurum'da Mehmet Galip Bey ile görüşen Karabekir Paşa, bu görüşmenin ardından genel intibalarını ve uyarılarını Trabzon'da bulunan Rüştü Bey'e iletmiştir. Rüştü Bey'den İstanbul'a yazılmak üzere bir yazı hazırlanmasını ve Trabzon halkının da İngilizlerden çekinmemesi gerektiğini halka iyice anlatmasını istemiştir. Karabekir Paşa, Rüştü Bey'in bu görev için tercih edilme sebebini onun şu ana kadar ki *muhaberat ve mukarrerat ve şarkın vaziyetini yakından görmüş biri olması* olarak açıklamıştır. Karabekir, Rüştü Bey'den bu süreçte yapılanları kendisine aktarmak ve Karabekir Paşa'ya bağlı bulunan Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyelerine de Sivas Heyeti ile münakaşaya girmemelerini kendisinin bu konularda Heyet-i Temsiliye ile irtibat içinde olacağını iletmesini istemiştir (Karabekir 1990: 261). Karabekir Paşa, Rüştü Bey'e Trabzon'daki durumun tehlikesini İstanbul Hükümet'ine ve Saray'a anlatmak üzere birkaç zabıt göndermesini istemiştir (Karabekir yty: 138-139). Rüştü Bey ise 26 Eylül'de Trabzon'a varmış, 27 Eylül'de ise gerekli görüşmeleri yapmış ve Vali Vekili olarak atanan Defterdar'a valinin Millî Mücadele'ye aykırı tutumundan dolayı istifaya davet edildiğini belirten yazıları yazdırmıştır. Nitekim Trabzon halkından da kısa süre sonra sadrazama yönelik milli hareket lehinde telgraflar gönderilmeye başlanmıştır (Karabekir 1990: 297; 303). Anlaşılan o ki Rüştü Paşa, Trabzon'da havayı iyi koklamış ve aleyhteki durumu lehe çevirmeyi başarabilmiştir. Rüştü Paşa'nın ılımlı bir kumandan olarak Halit Paşa'nın Trabzon'da yarattığı olumsuz havayı silmeyi başardığı da belirtilenler arasındadır (Erdeha 1975: 187). Ancak Rüştü Paşa'nın Trabzon'daki görev süreci oldukça zorlu geçmiş kritik zamanlarda önemli roller almaya devam etmiştir.

Trabzon'a bir süre sonra yeni bir vali atanmış ve Rüştü Paşa'nın vali vekilliği görevi sona ermiştir. Vali Haydar Bey'in idaresi süresince de bölgede kalan Rüştü Bey'in sıradaki en önemli misyonu Haydar Bey'in valilikten çekilmesi üzerine yerine atanan Hamit Bey ile sürdürdüğü münasebetler olmuştur. Millî Mücadele'nin önemli bir sorunu olan Vali Kapancızâde Hamit Bey olayı uzun süre Heyet-i Temsiliye'nin gündemini meşgul etmiştir. Hamit Bey'in çıkardığı ilk zorluk, Trabzon'da sahilde bulunan cephaneliğin daha iç bir bölgeye taşınması ve İngilizlere belli edilmeden bu işin yürütülmesi konusundaki çekingen tutumu olmuştur. İngilizlerden çekinen Vali Hamit Bey, başlatılan gizli taşıma çalışmalarının gezintiye çıkan İngiliz Temsilci Carwford tarafından fark edilmesi üzerine duruma müdahale etmek istemiştir. İngiliz Temsilci cephanenin taşındığı arabalardan

birine denk gelmiş ve 3. Fırka Kumandanı Rüştü Paşa'dan bu nakliyatı durdurmalarını istemiş aksi durumda cephanenin İstanbul'a götürüleceği konusunda tehditte bulunmuştur. Rüştü Paşa ise Vali Hamit Bey'e gelerek bu müşkülden kurtulmak için ondan bir çözüm bulmasını istemiştir (Eken 2008: 564). Karabekir Paşa, cephanenin iç bölgeye taşınması konusunda Rüştü Paşa'ya kesin bir emir vermişti. Rüştü Paşa verdiği cevapta bu konuda Karabekir Paşa ile aynı fikirde olduğunu ancak Vali Hamit Bey'in İtilaf devletlerini kıskırtacak bir durum oluşabileceği gerekçesiyle endişeli olduğunu bu nedenle kararın gözden geçirildiğini belirtmiştir. Rüştü Paşa Vali Bey ile ortak fikir içinde olduğunu ve şimdilik cephanenin taşınması konusunun ertelenmesi gerektiğini belirtmiştir (Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı: 26, Aralık 1958, Ves. 664; Karabekir 1990: 526-527). Ancak Kâzım Karabekir Paşa, Rüştü Bey'in valinin bu kararının etkisinde kalmasını ve onu onaylamasını eleştirmiş, durumu hayretle karşıladığını ifade etmiştir. Karabekir Paşa, bu sıralarda İstanbul'un işgal edilmesinin de etkisi ile Trabzon'un da ani bir işgale maruz kalması ihtimalinden dolayı bir an evvel cephanenin iç bölgeye taşınması emrini yinelemiştir (Karabekir 1990: 524-525; Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı: 26, Aralık 1958, Ves. 664). Bunun üzerine taşıma işlemi başlamış ancak İngilizler taşıma işini fark ederek yaklaşık yirmi sandık cephaneye el koymuşlardır (Eken 2008: 117).

Vali Hamit Bey'in tepki çeken hareketlerinden bir diğeri ise İngiliz torpidosu ile bir nevi çete faaliyeti başlatmış bulunan Topal Osman Ağa'yı durdurmak üzere Giresun'a gitmesi olmuştur. Düşman torpidosu ile gitmesi Trabzon'da oldukça tepki çekmiştir. Bu tepkilerden biri de Rüştü Paşa'dan gelmiştir. Hamit Bey hatıratında çalışma arkadaşı Rüştü Bey'in bu hareketi *pek cesurca* bulunduğunu ifade etmiştir. Hamit Bey ayrıca Rüştü Paşa'nın kendisinin her hareketini adım adım takip ederek merkeze bildirdiğini de belirtmiştir (Odabaşoğlu 1990: 152-153; Eken 2008: 569). Hamit Bey'in bu tutumu Mustafa Kemal Paşa'nın da dikkatini çekmiş ve Karabekir Paşa'nın konu hakkındaki fikrini sormuştu. Karabekir Paşa, Vali Hamit Bey'in cephanenin iç bölgeye taşınması konusundaki muhalefetine değinerek, Hamit Bey'i uyardığını ifade etmiştir (Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı: 26, Aralık 1958, Ves. 672; Karabekir 1990: 524). Bu sıralarda Mustafa Kemal Paşa ve Rüştü Paşa arasında da özel yazışmalar yapılmıştır. Giderek artan iç isyanlara müdahale edebilecek yeni birlikler hazırlanması gerektiğini belirten Mustafa Kemal, Karabekir Paşa'dan bölgesindeki bu birliklerin tespit edilmesini ve gönderilmesi istemiştir (Odabaşoğlu 1990: 163). Ancak Mustafa Kemal Paşa diğer yandan Trabzon Valisi Hamit Bey ve Fırka Kumandanı Rüştü Bey'den de bu birlikleri tespit edip göndermelerini istemiştir. Bu istek üzerine Topal Osman birliklerinden bir ekip gönderilmiştir (Avcıoğlu 1978a: 1194).

Trabzon'da Vali Hamit Bey'in ortaya çıkardığı ve dolayısıyla Rüştü Paşa'yı da uğraştıran diğer sorun ise İstanbul'un işgali ve Mebûsan Meclisi'nin kapatılması üzerine Ankara'da açılacak olan Meclis için yapılacak seçimler konusuydu. Heyet-i Temsiliye bütün vilayet, sancak ve kolordu komutanlıklarına gönderdiği 19 Mart 1920 tarihli genelge ile Ankara'da Meclis'in açılabilmesi için seçim yapılması gereğini belirtmiştir (Nutuk 2015: 322). Ancak dirençli bir bölge olan Trabzon'da Vali Hamit Bey, seçimlerin yapılması konusunda da tereddütler içindeydi. Aslında Trabzon eşrafının da seçimlerin yapılması konusundaki kararsızlığı ve yapılacak seçimlerin olası bir işgale sebebiyet verebileceği korkusu bu tereddüdün sebepleri idi. Eşraf ile görüşen Hamit Bey, Heyet-i Temsiliye'ye yazdığı telgrafta seçimlerin ertelenmesi yolunda görüş bildirmişti. Karabekir Paşa'nın deyimiyle Vali Hamit Bey, daha bir ay olmadan bölgesinde seçim yapmamak için direnen valilerden biri olmuştur (Karabekir 1990: 546). Trabzon'un açılacak Meclis'e delege göndermesinin genel ambiyans için taşıdığı önem büyük olduğu için konunun ciddiyetle ele alınması gerekiyordu. Bu nedenle Mustafa Kemal Paşa bir yandan Karabekir Paşa'dan seçimlerin yapılması konusunda Hamit Bey ile temas kurmasını isterken diğer yandan da Hamit Bey'in arkadaşı olan Refet Bey'den de araya girerek Hamit Bey'i ikna etmesini istemiştir (Eken 2008: 570). Öte yandan kilit rolü oynayan kişi ise Trabzon'da bulunan Rüştü Paşa idi. Mustafa Kemal Paşa, 3. Fırka Kumandanı Rüştü Paşa'dan konu ile ilgili olarak hem valinin genel durumu ve fikrinin ne olduğunu hem de kendisinin konu ile ilgili ne düşündüğünü sormuştur (Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı: 26, Aralık 1958, Ves. 680). Trabzonlular tarafından oldukça benimsenmiş olan Rüştü Paşa, cevabında seçimlere taraftar olmayan Trabzon ileri gelenleri ile bizzat görüşüğünü ve onlara seçimlerin derhal yapılması gerektiğini belirttiğini ifade etmiştir. Ancak şehirde ki genel atmosferin olumsuz ve hassas olması nedeniyle seçimlerin ertelenmesinin sağlık olacağını belirten Rüştü Paşa'ya göre Müdafaa-i Hukuk Heyetlerince '*münasip müntehip icabı kadar aza belirlenerek*' Meclis'e gönderilmesi sorunu çözecektir (Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı: 26, Aralık 1958, Ves.670). Bu öneriye en sert yanıtlardan biri Kazım Karabekir Paşa tarafından verilmiştir. Karabekir Paşa, bu heyetlerden belirlenerek Meclis'e gönderilecek üyelerin milleti tam olarak temsil edemeyeceğini belirtmiş ve bu sebeple seçimlerin mutlak suretle yapılması gerektiğini yinelemiştir (Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı: 26, Aralık 1958, Ves.671).

Bütün bu gelişmeler sırasında Rüştü Paşa, hem Vali Hamit Bey'i kontrol ve gözlem altında tutmak hem de valinin fikirlerinin ne yönde değişip geliştiğini tespit etmekle görevlendirilmişti. Ayrıca Rüştü Paşa, Karabekir Paşa ve Heyet-i Temsiliye tarafından Trabzon'da seçimlerin bir an evvel yaptırılması konusunda gönderilen telgrafların gereğini yerine getirmeye de zorlanmıştır. Bu sebeple Rüştü Paşa, Karabekir Paşa ve Heyet-i

Temsiliye ile yaptığı yazışmalarda sıklıkla Vali Hamit Bey hakkındaki gözlem ve fikirlerine de yer vermiştir. Rüştü Paşa bu yazılarından birinde Valinin *nefisine önem veren, kendisini her konuda en iyisini düşünen biri* olarak gördüğünü ifade etmiştir (Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı: 26, Aralık 1958, Ves. 683). Nihayet uğraşlar sonuç vermiş ve Hamit Bey'in Canik bölgesindeki seçimleri etkileyen tutumu (Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı: 26, Aralık 1958, Ves. 686) değiştirilmiş, Vali Hamit Bey'e rağmen Rüştü Paşa'nın da inisiyatif almasıyla Nisan ayında seçimler yapılmıştır. Trabzon'da bu sıralarda ortaya çıkan yeni durumlar hem bölgenin hassasiyetini hem de Rüştü Paşa'nın misyonunu giderek güçlendirmiştir. Keza yapılan seçimler sonunda seçilen mebuslardan ikisinin Ankara'ya gitmek üzere yola çıktıkları sırada eşkıyalar tarafından öldürülmesi bölgenin hassasiyetini artırmıştır. Çünkü milletvekili seçilen Vali Hamit Bey, bu durum üzerine izinli sayılmış ve Ankara'ya gitmeyerek Trabzon'da kalmıştır (Eken 2008: 141).

Milletvekili seçilen Vali Hamit Bey'in Trabzon'da kalması Ankara'nın dikkatinden kaçmamaktaydı. Trabzon'da durumu çok iç acııcı görmeyen ve Hamit Bey'in bölgedeki nüfuzunu gören Mustafa Kemal Paşa, Karabekir'e yazdığı 12 Mayıs tarihli bir yazı ile Hamit Bey'in görevden alınmasını ve yerine de Rüştü Bey'in vekil tayin edilmesini istemiştir (Karabekir 1990: 702; Erdeha 1975: 195; Goloğlu 2010: 84). Karabekir Paşa, Rüştü Bey'in bu göreve tayinini uygun bulmakla beraber konunun büyütülmesine bir anlam veremediğini belirtmiştir (Karabekir 1990: 679; Meşhur Valiler 50 Ünlü Vali 1969: 430-431). Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın ısrarlı yazılarına karşın Karabekir Paşa'nın karara direktmesi sorunu büyütülmüştür. Bunun üzerine Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa ile Erkân-ı Harbiyeyi Umumiye Reisi İsmet Paşa konuya dâhil olmuştur. 9 Haziran 1920'de Karabekir Paşa'ya çektikleri telgraflarda, Hamit Bey'in Trabzon'da nüfuzunu genişletmek amacıyla bir örgütlenmeye gitmiş olabileceği üzerinde durmuşlardır. Bu sebeple Hamit Bey'in derhal Ankara'ya gönderilmesi istenmiştir. Hatta gerekli olursa Miralay Halit Bey'in Trabzon'a gönderilerek Hamit Bey'i zorla Ankara'ya göndermesinin dahi sağlanabileceği belirtilmiştir (Karabekir 1990: 747).

Fevzi Paşa ve İsmet Paşa'nın devreye girmesi ve bu sırada Mustafa Kemal Paşa'nın Rüştü Paşa'nın vilayet idaresini ele alıp almadığı konusundaki ısrarlı soruları Karabekir Paşa üzerinde bir baskı yaratmıştır. Karabekir Paşa, sorunun bu kadar büyütülmesine tepkili olmakla beraber Halit Paşa'nın Trabzon'a ordusu ile gönderilmesinin riskli bir hareket olacağını belirtmiştir. Ona göre bu hareket, Trabzonluların Hamit Bey'i çok sevmeleri nedeniyle Trabzon'da bir isyanın çıkmasına sebep olacaktır. Kâzım Karabekir Paşa, baskılar karşısında Vali Hamit Bey'e 10 Haziran 1920'de Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adına '*Trabzon'un selameti için Hamit Bey'in Ankara'nın isteğine uymasın*' anlatan bir telgraf çekmiş ve Hamit Bey'in Trabzon'dan ayrılmasını istemiştir. Rüştü Bey'in de kesin bir talimat ile emri alır almaz Valilik Vekâletini üzerine almasını istemiştir (Karabekir 1990: 731). Hamit Bey'de aynı gün çektiği telgrafta görevi Rüştü Bey'e devredeceğini ve Ankara'ya gideceğini bildirmiştir. Hamit Bey, 23 Haziran 1920'de Trabzon'dan Ankara'ya doğru yola çıkmıştır (Karabekir 1990: 679; 731).

23 Haziran 1920'de görevi devralan Rüştü Bey'in vali vekilliğini yeniden üzerine alması Sabık Vali Hamit Bey tarafından olumsuz karşılanmıştı. Vali Hamit Bey, yerine Rüştü Bey'in atandığını duyduğunda Trabzon gibi hassas bir bölgeyi vekâleten dahi olsa Rüştü Bey'in yönetemeyeceğini ve görevde başarısız olacağını düşünmekteydi (Eken 2008: 576). Hatta bu konudaki fikrini bizzat Mustafa Kemal Paşa'ya da iletmış, bir asker olduğu için göreve Rüştü Paşa'nın yerine Kadı Efendi ya da mülki memurlardan birinin tercih edilmesi tavsiyesinde bulunmuştur. Mustafa Kemal Paşa ise cevabında vekâleten atanan Rüştü Bey'in bu görevinin sona ermesinden sonra bahsi geçen şekilde bir atama yapılabileceğinden bahsetmiştir. Böylece Mustafa Kemal Paşa, Hamit Bey'i Ankara'ya getirtmeyi başarmış ve bölgedeki olası muhalefeti bitirmiştir (Eken 2008: 149; 152-153; 577). Karabekir Paşa'da Rüştü Paşa'nın Trabzon gibi önemli ve kritik bir noktada vali vekilliğinde bulunmasını eleştirmiştir. Ona göre Rüştü Paşa, Trabzon'da bir tehdit olan Bolşeviklere karşı önlem alabilecek ve siyasi entrikalardan anlayabilecek evsafıta biri değildir. Buna karşın Karabekir Paşa, Rüştü Paşa'nın askerî yeteneklerinden faydalanılabileceğini belirtmiştir. Karabekir Paşa, Ankara'daki yönetime akıllı ve becerikli bir valinin Trabzon'a gönderilmesini önermiştir. Ancak Mustafa Kemal Paşa ve TBMM için esas olan şey bölgedeki valinin güvenilir ve Ankara'ya tabi bir niteliğe sahip olmasıdır (Erdeha 1975: 197).

Rüştü Paşa, Hamit Bey'in 26 Eylül 1920'de ikinci defa Trabzon'a vali atandığı tarihe kadar yaklaşık üç ay süre ile vali vekâleti görevinde bulunmuştur (Erdeha 1975: 196). Bu süreçte İstanbul Hükümeti tarafından Trabzon Valiliğine Hacı Hamdi Bey atanmıştır. Mustafa Kemal Paşa, Rüştü Paşa'dan Hacı Hamdi Bey, Trabzon'a geldiğinde onunla görüşmesini ve kendisinin Karabekir Paşa tarafından Erzurum'da beklenildiğini söylemesini istemiştir. Ancak Hamdi Bey, İstanbul Hükümeti ile Ankara Hükümet'ini uzlaştırma niyetinde olduğunu belirtmiş, hatta gerekirse İstanbul'a giderek mevcut durumu düzeltebileceğini izah etmiştir. Buna karşı Rüştü Paşa, bu mevzuyu Karabekir Paşa ile görüşmesi gerektiğini belirterek, Paşa'nın kendisini Erzurum'da beklediğini tekrar belirtmiştir. Karabekir Paşa, Rüştü Paşa'ya Hacı Hamdi Bey'in bu teklifi reddetmesi durumunda kendisini tutuklaması emrini vermiştir. Hacı Hamdi Bey ise durumdan şüphelenmiş ve İngiliz torpidosu ile Batum'a kaçmıştır (Karabekir 1990: 643-644).

Bu sırada Ankara'da bulunan Hamit Bey ise hem vali hem milletvekili sıfatını üzerinde bulunduruyordu. Ancak mevcut durum her iki görevi birden yürütmesine müsaade etmediğinden Hamit Bey'den valilik ve milletvekilliği arasında bir seçim yapması istenmiştir. Bu sırada kendisine valilikte kalması yönünde Trabzonlular tarafından yoğun baskı yapılması Hamit Bey'in tercihini etkilemiş ve valiliği tercih ederek Trabzon'a dönmüştür. Trabzon'da hala Vali Vekili ve Fırka Kumandanı olarak bulunan Rüştü Paşa tarafından karşılanan Hamit Bey, şehri bıraktığından farklı bulduğunu ifade etmiştir. Hamit Bey'e göre Rüştü Bey, etkili bir yönetim kuramamış ve şehirde Bolşevik etkisi fazlasıyla artmıştır. Şehirde artmış olduğunu düşündüğü bu Bolşevik etkiyi görüşmek üzere Fırka Kumandanı Rüştü Bey'de dâhil olmak üzere Trabzon ileri gelenlerini Valilikte toplamıştır (Eken 2008: 176-177). Ancak hem bu çalışmalar hem de Hamit Bey'in Trabzon'daki artan nüfuzu Mustafa Kemal Paşa açısından tekrar bir tehlike olarak görülmeye başlanmıştır. Bu nedenle Hamit Bey'in Trabzon'dan uzaklaştırılması konusu yeniden gündeme gelmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın Hamit Bey'i Trabzon'dan uzaklaştırmak için aradığı fırsat ise Erzurum'da ortaya çıkan bir sorunla ortaya çıkmıştı. Bu sıralarda Albayrak Gazetesi öncülüğünde Erzurum'da bir halk hükümeti kurulması isteği ön plana çıkmıştı. Bu muhalif ekip, Karabekir Paşa'nın da fikrini almak üzere konuyu ona da açmış ve onunda desteğini istemişlerdi. Ancak Karabekir Paşa, Ankara Hükümeti'nden başka bir otorite olamayacağını belirterek olumsuz bir yanıt vermişti (Karabekir 1990: 796). Erzurum'da Kolordu Kumandanı olarak görev yapan Kazım (Dirik) Paşa hakkında ortaya çıkan yolsuzluk konusunu gündeme taşıyan bu muhalif ekip, Hüseyin Avni Bey'in Erzurum Valiliğine getirilmesini istemekteydi (Karabekir 1997: 3588). Ortaya çıkan bu hassas durum üzerine Mustafa Kemal, Erzurum'a vali olarak Hamit Bey'in atanmasını düşünmüş ve Karabekir Paşa'nın konu hakkındaki fikrini sormuştur. Karabekir Paşa ise olumlu bir karar olacağı yönünde fikrini beyan etmiştir (Karabekir 1990: 434). Böylece ortak bir kanaat ile Hamit Bey Erzurum'a vali olarak atanmıştır. Kazım (Dirik) Paşa'nın hakkında çıkan olumsuz iddialar nedeniyle Erzurum Kolordu Kumandanlığından çekilmesi üzerine de burada doğan komuta boşluğunu kapatmak üzere Kolordu Kumandanlığı Vekâletine Rüştü Paşa getirilmiştir. Kâzım Karabekir Paşa, Rüştü Bey'e gönderdiği telgrafta, şehirde *Kâzım (Dirik) Bey hakkında bazı şikâyetler oluştuğunu ve bundan dolayı kendisinin istifa ettiğini*; bu durumda kendisinin Erzurum'a gelerek Kolordu Komutanlığı Vekâlet'ini üzerine almasını istemiştir (Karabekir 1990: 852). Böylece Rüştü Paşa, Erzurum'daki bu hassas süreci yönetebilecek ve ortamı sakinleştirecek kumandan ihtiyacını karşılamak üzere bölgeye doğru yola çıkmıştır. Ancak kararın alınmasındaki diğer sebep, Karabekir Paşa'nın Rüştü Paşa'nın Trabzon Valiliği görevinde kalma ihtimalini uygun bulmaması ve onu Trabzon Valiliği'nden uzaklaştırma isteğiydi. Keza Karabekir Paşa daha evvel de merkeze çektiği telgrafta Rüştü Paşa'nın Trabzon Valiliği'nde bulunmasının bir sorun olabileceğini belirtmişti (Karabekir 1990: 798-799). Bunun üzerine Erzurum Kolordu Kumandan Vekilliği ile görevlendirilen Rüştü Paşa, Vali Hamit Bey ile birlikte Erzurum'a doğru yola çıkmıştır. Böylece Erzurum itidalli bir ordu kumandanına sahip olmuştur. Hamit Bey ise Erzurum gibi önemli bir vilayete vali tayin edilerek ne kadar önemli bir idareci vasfına sahip olduğunu ortaya koymuştur (Çapa 1994: 63).

14 Ekim'de Vali Hamit Bey, Rüştü Paşa ile Erzurum'a gelmiştir. Rüştü Bey'in de bir şekilde Trabzon'dan uzaklaştırılması ve Erzurum'a bir Erzurumlu olarak tayin edilmesi bir orta yolun bulunması olarak değerlendirilmiştir. Erzurum için mevcut şartlar güvenilir bir vali ve güvenilir kolordu kumandanının varlığına olan ihtiyacı ortaya koymaktaydı (Eken 2008: 590; 194). Bir yoruma göre de burada ortaya çıkan Erzurum Halk Hükümeti girişimi, Rüştü Paşa'nın Erzurum'a gelmesi ile kadronun tamamlanması anlamına da gelmekteydi. Keza Rüştü Paşa, zaten Erzurum'da Hüseyin Avni Bey, Celalettin Arif Bey'le birlikte daha evvel de örgütlenmeyi başlatan *ittihatçı* kişilerden biriydi (Kırzioğlu 1960: 59). Erzurum'da göreve başlayan iki yönetici Erzurum ileri gelenleri ile yaptıkları temaslar sonunda kısa sürede havayı yumuşatmayı ve hassas durumu kontrol altına almayı başarmışlardır. Bu sırada Sarıkamış'ta bulunan Karabekir'i bizzat ziyaret eden Hamit Bey ve Rüştü Paşa bu görüşme sonunda merkeze çektikleri telgraf ile Erzurum'da bir anlaşmazlık kalmadığını belirtmiş ve daha sonra Erzurum'a dönmüşlerdir (Eken 2008: 435;591-592).

3. Rüştü Paşa'nın Meclis'teki Çalışmaları ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasındaki Faaliyetleri

Erzurum'da ortaya çıkan muhalefet ve Erzurum Muhafaza-i Mukaddesat ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin muhalif çalışmaları II. Meclis için yapılacak olan seçimleri de etkilemişti. Hoca Raif Efendi öncülüğünde Hüseyin Avni Bey ve Celalettin Arif Beyler tarafından II. Grup bünyesinde yapılan muhalif çalışmalar yeni seçimler öncesinde adayların belirlenmesi sürecini etkilemiştir. Keza I. Meclis'te yer alan Erzurum Milletvekillerinden hiçbiri II. Meclis'te yer alamamıştır. Diğer vekillere tekrar yer verilmez iken Rüştü Paşa'ya milletvekilliği yolu açılmıştır. CHF saflarında milletvekilliği adaylığını koyanlar arasında Rüştü Paşa'da bulunmaktaydı. Bu seçimlerde belirlenen adaylar reformlarla ve CHF ile uyumlu kişiler arasından Sabit Bey'in aracılığı ile belirlenmişlerdi (Küçükkuşurlu 2012: 238; 256). Rüştü Paşa'nın adaylığı ise bölge basını tarafından olumlu ve sevinçle karşılanmıştı. Hatta Varlık Gazetesi'nde çıkan yazıda bu adaylık şöyle karşılanmaktaydı: "*Saf ve nezih bir kitle halinde bulunan muhterem Erzurumluların kendi ruhundan doğan ve yetişen evladı Rüştü*

Paşa'nın bu teşebbüsünü minnetle kabul ederek derhal reylerini vereceklerine inanıyoruz" (Akt. Küçükkuğurlu, 2012: 239; 241).

423 oyla milletvekili seçilen Rüştü Paşa, 18 Ağustos'ta Meclis çalışmalarına başlamıştır (TBMM Arşivi, Hal Tercümesi, Numara: 62). Meclis'te Halk Fırkası çatısı altında faaliyet gösteren Rüştü Paşa, aynı zamanda Erzurum'da oluşan muhalif ekibin Meclis kanadı içinde yer almıştır. Bu muhalif ekibin bir kanadını Hüseyin Avni ve Necati Beyler oluştururken diğer kanadını Hoca Raif Efendi ile Rüştü Paşa'nın başını çektiği CHF çatısı altındaki ekip oluşturmuştur. Yapılan seçimler sonunda Rüştü Paşa'nın içinde bulunduğu Müdafaa-i Hukuk Grubu adayları Meclis'e girmeye hak kazanmıştır. Seçilen Rüştü Paşa 4 Ağustos 1923 tarihinde Erzurum'dan Ankara'ya yola çıkmıştır (Küçükkuğurlu 2012: 241). Rüştü Paşa 1923 seçimlerinde Erzurum'dan milletvekili seçilerek 15 Ağustos 1923 tarihinde mazbatasını almış ve Meclis faaliyetlerine başlamıştır (TBMM Arşivi, Seçim Mazbatası, 15.08.1923).

Meclis'te kısa süre sonra Halk Fırkası grubunun kurulması ve bazı muhaliflerin fırka dışında bırakılması Meclis'teki muhalif grubun da birleşmesi ile sonuçlanmıştı. Bu sırada Erzurum milletvekilleri ve Meclis dışındaki Erzurum muhalefetinin birbirine yakınlaştığı çıkarımı da yapılmaktadır. Bahsi geçen Hüseyin Avni ve Necati Beyler ile Hoca Raif Efendi ile Rüştü Paşa ekibinin bu muhalefet konusunda birleştikleri iddia edilebilir (Küçükkuğurlu 2012: 249). Bu muhalif ekip 30 Aralık 1923 tarihinde Kazım Karabekir Paşa'yı ziyaret ederek bazı rahatsızlıklarını dile getirmişlerdir. Konuşulan konular arasında Cumhuriyet'in ilanı, İstiklal Mahkemesi'nin İstanbul'a gitmesi gibi konular da bulunmaktaydı. Karabekir Paşa, kendisini ziyarete gelen ekip içinde Rüştü ve Halit Paşalar ile yine Meclis'te vekil olan Sabit Bey'in de bulunduğunu ve kendisine Meclis'in ilk Meclis gibi olmadığını, tamamen Mustafa Kemal Paşa'nın emrinde olduğunu hatta yaverleri, zabıtları ile Meclis'in bir askeri karargâha benzediğini ifade ettiklerini belirtmiştir. Karabekir Paşa, bu sıralarda gündem de olan askerilerin aynı zamanda milletvekili olamamaları konusunda da görüşüklerini ve kendilerine hassas bir ortamda olduklarından *sükûneti bozmamak* gerektiğini ifade ettiğini de belirtmektedir (Karabekir 2005: 230). Anlaşılan Rüştü Paşa'nın muhalif tutumu henüz o günlerde mevcuttur.

Rüştü Paşa'nın Kâzım Karabekir Paşa ile olan cephelerden gelen dostluğu daha sonra da devam etmiştir. Ancak 1923 yılında Mustafa Kemal ve Kazım Karabekir arasında geçen ilginç bir diyalog Rüştü Paşa'nın da aralarında bulunduğu Erzurum Milletvekillerini oldukça önemli bir zan altında bulundurmaktaydı. Birinci Ordu Müfettişi sıfatıyla Doğu Cephe'sini gezerek ordularına veda etmek üzere yola çıkan Karabekir Paşa, veda ziyaretlerine öncelikle Ankara'dan başlamış ve bu sıralarda hem İsmet Paşa'dan hem de Mustafa Kemal Paşa'dan bazı uyarılar almıştır. İsmet Paşa '*Kazım, çok korkuyorum; Seni Erzurum'da vuracaklar*' diye Paşa'yı ikaz ederken, Mustafa Kemal Paşa'da '*Paşam, dikkat et. Erzurum mebusları aramızı bozmaya çalışıyorlar*' diyerek Karabekir Paşa'yı uyarmıştır. Paşa'nın İsmet Paşa'ya yanıtı '*Beni ne Erzurum'da vurabilirler ve ne de Erzurumlu beni başka bir yerde vurur*' olmuştur (Mumcu 1990: 102; Karabekir 2005: 174). Bu iddia üzerine tanıdığı Erzurumlu milletvekillerini davet ederek hasbihal eden Karabekir Paşa, konuşmalardan Erzurumluların güven telkinini almıştır. Ancak Karabekir Paşa gözlemleri sonucunda bazı kanaatlere de varmıştır. Ona göre Meclis'teki Şark milletvekilleri ve Fırka Kumandanı Halit Paşa kendisi aleyhine harekete geçirilmiştir. Ayrıca Erzurum Milletvekili Asım Bey, Erzurum'da Karabekir'in çıkarabileceği bir karışıklık ihtimalinden dolayı Erzurum'a gönderilmiştir. Öte yandan Kolordu Kumandanı Vekili Rüştü Paşa da Karabekir Paşa aleyhine kışkırtılmaktadır. Ancak tüm bu çıkarımlarına karşın Karabekir Paşa, Erzurumlulardan gerekli güvenceyi almıştır (Mumcu 1993: 107).

Rüştü Paşa'nın muhalif kanat içindeki çalışmaları Meclis'te daha da belirgin bir hal almıştır. Rüştü Paşa hükümeti soru ve önergeleri ile en çok uğraştıran milletvekillerinden biri olmuştur. CHF, muhalif grup tarafından iç ve dış politik konularda sürekli sıkıştırılmıştır. Meclis'te CHF'yi en çok zorlayan konular Musul Sorunu, Mübadele ile ilgili sorunlar ve Ermenilerin rüşvet vermek yoluyla ülkeye girerek taşınır mallarını yurt dışına çıkardıkları yönündeki iddialardır (Yeşil 2002: 152). Bilhassa son konuda İçişleri Bakanlığına sunulan soru önergeleri durumu daha da önemli kılmıştır. Bu konuyla ilgili soru önergelerinden biri de Rüştü Paşa ile beraber Reşat ve Halil Beyler tarafından verilmiştir. Dâhiliye Vekili Ferit Bey'i Meclis önünde oldukça zor duruma düşüren önerge, bazı zengin Ermenilerin İstanbul'a giriş çıkışlarında yaşanan usulsüzlük iddialarını gündeme taşımaktaydı. (TBMM ZC, D. 2, C. 8, 31: 377; TBMM ZC, D. 2, C. 8, 37: 647). Bu önerge üzerine söz alan Dâhiliye Vekili Ferit Bey, parti üyelerine açıklama yapmıştır. Parti grubu üyeleri, Ferit Bey'e güvenoyu vermiştir. Olay sonunda 40 memur suçlu görülmüş, eski İstanbul Polis Müdürü ve İzmit Valisi tevkif edilmiştir (Yalman 1997: 985-986).

Rüştü Paşa'nın muhalif tutumu ile hükümeti sıkıştırdığı diğer önemli mevzu ise Dâhiliye Vekili Ahmet Ferit Tek'in Kurtuluş Savaşı sırasında vatana ihanet eden 150 kişinin vatandaşlıktan çıkartılmasını öngören 150 kişiden oluşan listenin Meclis'te tartışılması ile ilgiliydi. Keza bu yoğun tartışmalar sırasında Ferit Bey'e yapılan en yoğun baskı Ferit Bey'in Millî Mücadele Dönemindeki milli hareket aleyhindeki tutumudur. Bu süreçte hem Damat Ferit Paşa hükümetinde Bayındırlık Bakanı olarak yer alması hem de bu yıllarda Miralay

Refet Bele'ye çektiği bir telgrafta Mustafa Kemal Paşa aleyhine cümleler kurarak, Kuvay-i Milliye'den, Kuvay-i Milliye çeteleri olarak bahsetmesi Ferit Bey'i çok zor duruma sokmuştur. Konuyu gündeme taşıyarak telgrafi Meclis gündemine sokan kişinin Rüştü Paşa olması oldukça dikkat çekicidir. Keza o sıralarda Rüştü Paşa, Trabzon'da vali vekili ve fırka kumandanı sıfatıyla bulunmaktaydı. Rüştü Paşa elindeki bu telgrafi açıklamaktan çekinmemiş ve telgraf ertesi gün İstanbul gazetelerinde yer almıştır (Vatan 28 Nisan 1924).¹ Dahiliye Vekili Ferit Bey bu telgrafın o dönem kullanılan bir parola olduğunu ifade etmişse de telgrafın muhatabı Refet Bey, durumu onaylayan bir açıklama yapmamıştır. Ancak Refet Paşa bu telgrafın Damat Ferit Paşa'nın resmi tebliği olduğunu iddia etmiştir (Akşam 2 Mayıs 1924). Bu açıklama durumu kurtarmaya yetmemiş ve Ferit Bey'i istifaya kadar götürmüştür (Akşam 1 Mayıs 1924; Vatan 25 Nisan 1924; Vatan 29 Nisan 1924).

Rüştü Paşa'nın muhalif tutumunu sergileyen diğer olay Mustafa Kemal'in Trabzon ziyareti sırasında yaşanan olaylara gösterdiği tepki olmuştur. Hükümet ve muhalifler arasında gerilimin giderek arttığı günlerde Mustafa Kemal Paşa'nın Trabzon'u ziyareti sırasında yaşanan bazı münferit olaylar (kayıkçılar loncası üyelerinin bazı tavırları nedeniyle polis tarafından tartaklanması) Rüştü Paşa'nın tepkisini çekmiştir. Rüştü Paşa, olaylar sırasındaki polisin tavrını şiddetle protesto etmiştir (Son Telgraf, 09 Ekim 1924; Zürcher 1992: 62). Bütün bu olayların ardı ardına gelmesi Meclis'te havayı iyice germiş ve hükümeti zor durumda bırakmıştır. 8 Kasım'da Ali Çetinkaya tarafından sunulan ve hükümete güven isteyen önerenin oylanmasıyla hükümet, 19 güvensizlik oyuna karşı 148 oy ile güvenoyu almış ve bu zor durumdan kurtulmuştur. Bu oylamada verilen 19 güvensizlik oyu içinde 4 Erzurum milletvekilinin olması ilgi çekicidir. Nitekim bu vekillerden biri de Rüştü Paşa'dır (TBMM ZC, D. 2, C. 10: 165; 168; Zürcher 1992: 71).

Halk Fırkası, güven oylamasından olumlu sonuç almasına rağmen firkadan istifaların önünü alamamıştır. Halk Fırkasından ilk anda 11 milletvekili istifa etmiş ve istifa eden milletvekilleri içinde Rüştü Paşa da yer almıştır (Tanin, 10 Kasım 1924; Orbay 1993: 162).² Diğer yandan yeni fırka kurma çalışmaları da bu sırada hız kazanmıştır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kuruluşu ile ilgili ilk görüşmeler Kazım Karabekir ve Rauf Bey arasında, İzmir'in kurtuluşu yıldönümü kutlamaları sırasında Rauf Bey'in annesinin evinde yapılmıştır (Zürcher 1992: 59). İkinci net görüşme Rauf Bey'in İstanbul'daki evinde yapılmış ve firkanın kurulma kararı da burada verilmiştir. Bu karara göre artık Ordu Müfettişi olarak kalınamaması, milletvekilliğinden istifa edilememesi, yapılan inkıpların yanında olmakla beraber şahıs ayrıcalığına izin verilmemesi ve bu konuda Meclis'te kendileri ile aynı kanaatte olan vekillerle iş birliği yapılması gerektiği kararı verilmiştir (Orbay 1993: 96; Kocahanoğlu 2005a: 366; Zürcher 1992: 60). Nitekim kısa süre sonra firkanın kurulduğu ilan edilmiştir. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının hem kurucu ekibi ve hem idare heyeti içinde Rüştü Paşa'nın da yer aldığı görülmektedir. Hatta Rüştü Paşa, firkanın daha evvel İttihatçılar tarafından hazırlanan programının yeni düzenlenmesinde de bizzat yer almıştır.³ TPCF kuruluş ilânında bilhassa '*hakimiyet-i milliyenin bila kaydı şart millette olduğu esasına hizmettir*' denmekteydi. Fırka idaresi Reis Kazım Karabekir Paşa, Reis-i Sani; Rauf Bey-Adnan Adıvar, Umum-i Kâtip Aza, Ali Fuad (Cebeşoy) Paşa, Rüştü Paşa, İsmail Canbolat Bey, Sabit (Sağiroğlu) Bey, Ahmet Şükrü Bey, Ahmet Muhtar (Çilli) Bey, Halis Turgut Bey, Necati (Kurtuluş) Bey, Faik (Günday) Bey'lerden oluşmaktaydı (Tevhid-i Efkâr 18 Kasım 1924; Tanin 18 Kasım 1924; Yeşil, 2002: 190; Tevhid-i Efkâr 18 Kasım 1924).

Gazete haberlerine göre parti henüz kurulma aşamasında iken muhalifler arasında da bir bölünme söz konusuydu ve fırka bir bütünlük gösterememekteydi. Sabit Bey'in evinde yapılan ve Rauf Bey'in hastalığı nedeniyle katılmadığı görüşmelerde özellikle program, tüzük, cumhurbaşkanlığı, ordu ve İslamcılarla ilişkilerin nasıl olacağı konusunda tartışmalar yapılmaktaydı. Hatta bu yüzden ayrılmalar dahi söz konusuydu (Zürcher 1992: 77). Refet, Rauf, İsmail Canbulat, Ali Fuad, Kazım Karabekir ve Şükrü Beyler'in ayrı bir grup; Rüştü Paşa, Ziya Bey, Faik Bey, Halid ve Raif Beyler'in ise fikir olarak ayrı bir grup halinde buldukları ifade edilmişti (Tevhid-i Efkâr, 14 Kasım 1924). Fırka bu sırada bir toplantı yapmış ve toplantı sonunda alınan kararların İstanbul'da bulunan ve yeni kurulan fırka içinde üçüncü bir grup olarak nitelendirilen Rauf Bey ve arkadaşlarına iletilmesi görevi de Rüştü Paşa'ya verilmiştir. Gazetelere göre TPCF'nde bir hocaların oluşturduğu muhafazakâr grup, birde Kazım Karabekir ve yakın çevresinin oluşturduğu ayrı bir ekip söz konusuydu (Cumhuriyet, 25 Kasım 1924).

¹ Vatan ve Tanin'de bu telgrafın farklı nüshalarına yer verildiği iddiası da gündeme gelmiştir. bk. Akşam 2 Mayıs 1924.

² Diğer vekiller; Refet Paşa, Rauf Bey, Adnan Bey, İsmail Canbulat, Sabit Bey, Halid Bey, Ziyaettin Bey, Halis Turgut, Feridun Fikri, Faik Bey. 11 vekilden 3'ünün Erzurum mebusu olması dikkat çekicidir.

³ Daha sonra gerçekleşecek olan suikast sorgulamaları sırasında savcılık tarafından sıklıkla atf yapılanlar arasında bu nizamname de bulunmaktaydı. Suikast şüphelileri içinde yer alan Besim Bey'in ifadesinde bu nizamnameyi hazırlayanlar içinde Rüştü Paşa da bulunmaktadır. bk. Kocahanoğlu, *age.*, s. 387.

Fırkanın süratle şubelerini açmaya devam ettiği günlerde Rüştü Paşa'nın da aktif olarak fırka çalışmaları içinde bulunduğu görülmektedir. Buna göre fırkanın İstanbul şubesinde 19 Şubat 1925 tarihinde Erzincan Mebusu Sabit Bey ve İzmit mebusu Şükrü Bey'inde katıldığı bir toplantı düzenlenmiştir (Tevhid-i Efkâr, 19 Şubat 1924). Bu toplantıda neler konuşulduğu sorusuna yanıt veren Kara Vasıf Bey, Ankara'dan gelen milletvekillerine fırkanın İstanbul'daki durumu ile ilgili bilgi verildiğini ifade etmiştir (Tevhid-i Efkâr, 20 Şubat 1924). Öte yandan TPCF kurucu üyesi Rüştü Paşa, milletvekili olduğu Erzurum'da da TPCF'nin bir şubesinin açılması konusunda da çalışmalar yürütmüştür. Erzurum'da CHF'nin kurulmasında da etkili olan Seyfullah Bey, burada TPCF'nin de bir şubesini kurmak konusunda Rüştü Paşa'ya bir mektup yazmıştır. Bu fikre olumlu bakan Rüştü Paşa, daha sonra yakın çevresindeki kişiler tarafından uyarılmış ve Erzurum'da fırkanın bir şubesi açılırsa şehrin tamamen ikiye bölüneceğinden bahsedilmiştir. Bunun üzerine Rüştü Paşa bu teşebbüsten uzak durmuştur. Erzurum'da TPCF'nin bir şubesinin açılmadığı bilgisi ise şapka olayları nedeniyle sorgulamaya alınan Zühdü Bey'in mahkeme huzurundaki ifadelerinden anlaşılmaktadır. Şapka Olayları nedeniyle yargılanan Muhsin Bey'in mahkeme kayıtlarında bu bilgi mevcuttur. Aynı sorgulamalar sırasında Muhsin Bey ise eski milletvekillerinden Seyfullah Bey'in fırkanın Erzurum'daki temsilciliğini yaptığını ve burada fırkanın kurulması için müracaatta bulunduğunu ifade etmiştir (Nedim 1993: 147; 180; 186).

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının Meclis faaliyetlerinde bulunduğu kısa süre zarfında parti sözcülüğünü genellikle fırkanın ünlü paşaları olan Kazım, Ali Fuat, Refet, Cafer Tayyar, Halit ve Rüştü Paşalar yapmaktaydı (Zürcher 1992: 106). Rüştü Paşa, TPCF, kurulur kurulmaz Meclis'teki muhalif faaliyetlerine soru ve önergeleriyle ara vermeden devam etmiştir. Bu sıralarda gündemi oldukça meşgul eden konulardan biri Basın Kanunu'ydü. CHF tarafından çıkarılmak istenen bu kanunun kanun çıkmadan evvelki yayınları da hedef alması tartışma konusu olmuştur. Basın Kanunu çıkmadan önceki yayınları nedeniyle bazı gazetelerin kapatılmasının sebepleri Rüştü Paşa tarafından Dâhiliye Vekili Cemil Bey'e soru önergesi sunulmuştur (BCA, 30-10-0-0, 7.41.39, 08.03.1925). Bu önergede hükümetin muhalif gördüğü gazeteleri kapatmasından dem vurulmuş ve her gazetenin kapatılma sebebinin tek tek açıklanmasını istemiştir. Rüştü Paşa mevzuu "*hükümet kendisine muhalif gördüğü, hoşuna gitmediği şu ve şu gazeteleri kapatıyor*" diyerek eleştirmiştir (TBMM ZC, D.2, C. 15, s. 349-350).

Doğu Anadolu'da başlayan Şeyh Sait İsyanı ve ardından gelişen olaylar ise TPCF'ninde Rüştü Paşa'nın da kaderini belirleyici bir süreci başlatmıştır. Keza fırka kurulduktan sonra başlayan Şeyh Sait İsyanı ülkenin gündemini olduğu gibi Doğu'da da örgütlenmesini sürdüren TPCF'nin de gündemini işgal etmiştir. Bu sıralarda İstanbul'da ki fırka heyeti konu ile ilgili bir toplantı yapmış hem fırka teşkilatlanması hem de isyan ile ilgili olarak görüşmüştür. Rüştü Paşa'nın Fırka Merkez Heyeti Kurulu üyesi olarak katıldığı bu toplantı, geç saatlere kadar sürmüş ve toplantı sonunda Vasıf Bey tarafından açıklama yapılmıştır. Toplantı, Ali Fuat Paşa, Halet Bey, İsmail Canbulat ve Sabit Beyler'in katılımı ile yapılmıştır (Tanin, 27 Şubat 1925). Şeyh Sait İsyanı sırasında Başvekil Fethi Bey'de TPCF idarecileri ile görüşmeler yaparak, onlardan parti teşkilatlarını bu konuda uyarmalarını ve gerekirse fırka şubelerini *ya frenlemeleri ya da tamamen kapatmalarını* istemiştir (Hallı 1972: 126). Nitekim kısa süre sonra fırka, isyanla ilişkisi olduğu ve dini siyasete alet ettiği gerekçesi ile kapatılmıştır (BCA, 30-18-1-1, 14.32.19, 03.06.1925).

Şey Sait İsyanın Rüştü Paşa açısından taşıdığı önem isyandan sonra yapılan bazı soruşturmalarda açığa çıkmıştır. İsyanın Erzurum civarında yayılım gösterdiği sıralarda Erzurum Milletvekili Rüştü Paşa'nın İstikbal Gazetesi'nde çıkan bir röportajındaki değerlendirmeleri oldukça ilginç görünmektedir. Bu yayına göre Rüştü Paşa, bölgede başlayan isyanın göçlerle beraber bölgede yaşanan sefalet, aşiret reislerinin buradaki baskıları, yerel yönetici ve bürokratların etkisizliği gibi hem sosyo-ekonomik hem de idari sebepleri olduğunu ifade etmekteydi. Bölgedeki hükümet yetkililerinin yetersizliği ve otorite boşluğunun isyanın gelişmesindeki en önemli etken olduğunu belirten Rüştü Paşa, bu noktada hükümet yetkililerini de gerekli önlemleri almamak konusunda eleştirmiştir. Ona göre hükümet kendisine aşiret önderleri tarafından gönderilen telgrafları dikkate almayarak önemsememiştir. Ayrıca Rüştü Paşa, isyancıların sayısı konusunda da abartılı rakamlar verildiğini belirtmiş, isyanın hükümet tarafından kısa sürede bastırılabileceğini ifade etmiştir (Akt. Küçükkuşurlu 2012: 459; 460).

Şeyh Sait İsyanı ve ardından çıkarılan Tahrir-i Sükûn Kanunu'nun etkilerinin devam ettiği günlerde Şapka Kanunu'nun çıkarılması da yeni bir süreci başlatmıştır. Ülkenin birçok yerinde olduğu gibi Erzurum'da da Şapka Kanununa tepkiler olmuş ve bu olaylar Rüştü Paşa'nın kişisel kaderinde önemli bir rol oynamıştır. Erzurum'da başlayan ve yaklaşık iki saat kadar süren ancak büyük bir infial yaratan şapka olayları, bir grubun birkaç hoca öncülüğünde sabah namazını müteakip Hükümet Konağına gelerek "*gâvur memur istemeyiz*" diye bağırması ile başlamıştır. Kışladan ateş edilmesi üzerine birkaç kişinin ölümü ile sonuçlanan ve 27 kişinin de tutuklanması ile biten olaylar güçlükle bastırılmıştır (Nedim 1993: 193; Cumhuriyet, 26 Kasım 1925; Aybars 2015: 92). Bu olaylar üzerine Meclis'te Erzurum'da bir aylık örfi idare ilan edilmesi kararı için hazırlanan tezkire onaya sunulmuş, Rüştü Paşa'da İsmet Paşa'dan olayın nasıl gerçekleştiğine dair bilgi istemiştir. İsmet

Paşa olayların nasıl çıktığına dair açıklamalar yapmış ve birkaç bozguncu tarafından çıkarılan olaylara seri şekilde müdahale etmek için bu kararın çıkarılmasını istemiştir (TBMM ZC, D. 2, C. 19, s. 218). Konuşmanın ardından örfi idare kararı onaylanmıştır (Cumhuriyet, 26 Kasım 1925).

Tutuklanan şüpheliler Ankara İstiklal Mahkemesi tarafından yargılanmış, 13 idam kararı verilmiştir. Rüştü Paşa, bu mahkemelerde yapılan sorgulamalar sırasında TPCF'nin kurucu üyelerinden biri olması ve aynı zamanda Erzurum milletvekili olması nedeniyle ismi sürekli zikredilenlerden biriydi. Bu olaylarda tutuklananlar arasında Rüştü Paşa'nın iki kardeşi de bulunmaktaydı. Bu durum firka ile olaylar arasında bir irtibat kurmak için önemli bir argüman olmuştur. Hatta mahkemenin TBMM'ye sunduğu raporda, ayaklanmaya katılan birçok kişinin Erzurum milletvekillerinin yakınları olduğu ve onlar tarafından telkin edildiklerine dikkat çekilmiştir (Aybars 2015: 97; 100). Sorgulamalar sırasında Sabık Erzurum Sulh Mahkemesi Hâkimi Erzurumlu Zühdü Efendiye Rüştü Paşa ile bir görüşmesinin olup olmadığı sorulmuştur (Nedim 1993: 153). Öte yandan Erzurumlu Cafer Bey'de sorgusu sırasında Rüştü Paşa ile çocukluğundan bu yana yakın olduklarını belirtmiştir. İstanbul'da iken Rüştü Paşa ve Raif Hocanın telgrafi üzerine Erzurum'a geldiğini ifade eden Cafer Bey, bu sıralarda Erzurum'da kurulmuş olan TPCF'nin kurucularından olan Rüştü Paşa'nın kendisinden partinin resmi açılışı için 100 lira istediğini belirten bir not aldığını ifade etmiştir. Hiçbir partiye girmek istemediğini belirten Cafer Bey, kendisine bu parayı verip vermediğini soran Rüştü Paşa'nın kendisinden olumsuz yanıt alınca bir çocuğa 100 lira vererek gönderdiğini belirtmiştir. Belirttiğine göre ekonomik durumu oldukça iyi olan Cafer Bey, fırkanın kulübüne alınmak istenmiştir. Ancak Cafer Bey, ticaretle uğraştığı gerekçesiyle bu teklifi reddettiğini belirtmiştir. Rüştü Paşa'nın Kazım Karabekir Paşa ile ittifak içine girerek muhalefete geçmesinden dolayı aralarının bozulduğunu ifade eden Cafer Bey, Rüştü Paşa ile irtibatının siyasi değil ticari mahiyette olduğunu belirtmiştir. (Nedim 1993: 181-199). Rüştü Paşa, daha sonra yer verileceği üzere İzmir Suikastı nedeniyle yapılan sorgusunda Erzurum'daki bu Şapka İsyanı ile ilgili sorularla da karşılaşmıştır. Savcının soruları arasında '*isyanın mesuliyeti maneviyesi size aittir*' gibi cümleler de bulunmaktadır. Rüştü Paşa olaya dair malumatının sorulması üzerine bilgisi olmadığını olaydan iki ay evvel İstanbul'a gittiğini ifade etmiştir (Kocahanoğlu 2005b: 286).

4. İzmir Suikastı ve Rüştü Paşa

Rüştü Paşa için sonun başlangıcı olan olay şüphesiz İzmir Suikastı olmuştur. Suikast teşebbüsü, Mustafa Kemal Atatürk'ün Şeyh Said İsyanı, Şapka Olayları gibi düzeni bozmaya yönelik bazı eylemlerin kontrol altına alındığı sıralarda bir yurt gezisine çıkması münasebetiyle açığa çıkmıştı. Gezinin amacı yapılan reformların halkta bulduğu yankıyı takip etmek olarak belirlenmişti (Arı 1991: 248). Suikastın baş sorumlusu olan muhaliflerden Milletvekili Ziya Hurşit, iktidarı ele geçirmek amacıyla bir suikast planı hazırlamıştı (Cumhuriyet, 27.06.1926; Kandemir 1955: 36-37). Mustafa Kemal Paşa, gezi sırasındaki durak yerlerinden biri olan Bursa'da iken suikastın tertipçilerinden Laz İsmail de Bursa'ya gelmiş bulunuyordu. Laz İsmail, Gazi'nin kaldığı köşkü ve yolları bizzat inceledikten sonra suikast için seçilen yer İzmir olmuştur. Bu sırada Ziya Hurşit, Laz İsmail ve Gürcü Yusuf bir vapur ile İzmir'e geçmişlerdi. Burada Sarı Efe Edip ile buluşarak planı tatbik etmek üzere harekete geçeceklerdi (Kocahanoğlu 2005b: 39-40). Ancak Mustafa Kemal Paşa, Balıkesir'den İzmir'e geçmek üzere iken İzmir Valisi Kazım Paşa'dan kendisine yönelik bir suikast planı haberi alındığı bu sebeple ziyareti ertelemesini isteyen bir telgraf almış ve olayın oldukça geniş boyutlu olduğu anlaşılmıştı (Arı 1991: 250).

Ziya Hurşit öncülüğünde başlayan suikast planına göre Hurşit, Laz İsmail ve Gürcü Yusuf'u da yanına alarak İzmir'e gelmiş burada Sarı Efe Edip ile görüşmüştü. Sarı Efe Edip'e İttihatçılardan Şükrü Bey tarafından imzalanmış suikast bilgisini veren mektubu kendisine vermiştir. Çopur Hilmi ve Giritli Şevki ile yapılan temaslar sonunda da bir suikast planını düzenlenmiştir. Plana göre Gazi, İzmir'in en işlek noktalarından Kemeraltı Caddesinde ateş edilerek öldürülecek ve sonrasında Giritli Şevki'nin motoruyla deniz yoluyla Sakız ve Sisam Adasına kaçılacaktı. Ancak Gazi'nin İzmir'e gelişi bir gün ertelenince bu sırada Sarı Efe Edip'te İstanbul'a gidince durumdan şüphelenen ve ifşa edilmekten korkan Giritli Şevki, Vali Kazım Paşa'ya giderek suikast planını ihbar etmiştir (Kandemir 1955a: 15-16). Suikast haberi tüm ülkeye bomba gibi düşmüş bilhassa detaylar ortaya çıktıkça olayın vahameti daha da artmıştır. Keza iddialar arasında suikast planında TPCF kurucuları ve üyelerinin yanı sıra eski itttihatçılar olarak adlandırılan etkili isimlerinde yer alması dikkat çekiciydi. İstiklal Mahkemesi Müddeiumumisi Necip Ali Bey, zanlılar hakkında hazırlanan iddianameyi ilan ederken bu iddianamede milletvekilleri Şükrü Bey, Ziya Hurşit, Abidin, Rasim, Ayıcı Arif, İsmail, Yusuf, Sarı Efe Edip, Hilmi, Nimet Naciye, İdris, Bahaeddin, Emin ve Abdülkadir Beylere atıf yapmıştır. TPCF'ye mensup milletvekilleriyle ilgili de ayrıca bir iddianame hazırlanacağını ifade etmiştir (Erman 1971: 54-55).

İlk etaptaki sorgunun ardından suikast planı ile ünlü paşaların da ilgisi olduğu kanaati hâkim olmuştu. Savcılık tarafından hazırlanan iddianamedeki ifadelerle göre paşalar, "*memleketin emniyeti dâhiliyesini fiilen tehdit etmek*" amacıyla İttihatçılarla birleşmiştir (Kocahanoğlu 2005b: 276). İlk kanaate göre suikast planı iki farklı

ekip arasında kararlaştırılmıştı. Buna göre bizzat suikastçı olduğu belirtilen Şükrü Bey, Rüştü Paşa, Halet, Halis Turgut, Necati ve Abidin Beyler, Arif Bey, Karabekir, Ali Fuat, Refet, Cafer Tayyar, Rauf Bey'in bulunduğu grup TPCF yönetici ve üyelerinden oluşmaktaydı. İkinci grup ise Kara Vasıf, Abdülkadir, Hilmi Bey ve aralarında Kara Kemal ve eski Maliye Bakanı Cavid Bey gibi İttihatçıların da bulunduğu bir ekipten oluşmaktaydı (Kılıç 1994: 93). İttihatçı küme Kara Kemal, Şükrü, Cavid, Halis Turgut, İsmail Canpolat, Arif Bey, Nail, Hilmi ve Abdülkadir Beylerin himayesinde devam ediyordu (Aybars 2015: 168; Erman 1971: 67; 101). TPCF mensuplarından Rüştü Paşa, Ayıcı Arif ve Hulusi Turgut gibi önemli isimlerin bu suikastın gerçekleşmesi için uğraş verdikleri iddia edilmiştir (Erman 1971: 97-98). Paşalar, suikasttan ikinci dereceden sorumlu kişiler olarak lanse edilmiştir (Kılıç 1994: 62).

Bu sebeple kısa süre içinde aralarında Karabekir, Ali Fuat, Cafer Tayyar, Refet ve Rüştü Paşaların da bulunduğu ünlü paşalar tutuklanarak İzmir'e getirilmiştir (Hâkimiyet-i Milliye, 27 Haziran 1926; Erman 1971: 116-117). Rüştü Paşa, Refet Bey, İsmail Canbulat, Sabit, Necati, Halis Turgut ve Cavit Beyler ile beraber İstanbul'da bulduklarından hepsi burada tutuklanmıştı (Anıl 2005: 148). Savcı taleplerinde suikast girişiminden Kazım Karabekir, Ali Fuat, Refet, Rauf ve Cafer Tayyar Paşaların da haberdar olduğunu ancak başarısız olduklarını vurgulamıştır. İlk sorguların ardından paşaların ve TPCF yöneticilerinin tutuklanması ise İsmet Paşa ve İstiklal Mahkemesi idaresi arasında gerilime sebep olmuştur. İnönü, bilhassa Karabekir Paşa'nın serbest bırakılması emrini vermiştir. Ancak İnönü'nün kanuna aykırı hareket ettiği yönündeki bilgi Gazi'ye iletilmiş ve İnönü ile Gazi arasında gizli şifreli yazışma trafiği başlatılmıştır. Bu yazışmalarda İnönü, acele edilmemesi ve halkın tepkisini çekilmemesi gereğinden bahsederken Mustafa Kemal Paşa, son telgrafında TPCF yönetiminin olaya dahilinin kesin olduğunu belirtmiştir (Mumcu 1993: 29-30). İsmet Paşa, İzmir'deki mahkeme idaresinden de bilgi aldıktan sonra durumun görüldüğünden ciddi olduğu kanaatine varmıştır. Özellikle Ziya Hurşit ile birebir temas içinde olan milletvekillerini (Hâkimiyet-i Milliye, 2 Haziran 1926) ve bilhassa, Ziya Hurşit'in abisi Faik Bey'i de bizzat dinleyen İnönü, bu konuda geri adım atmıştır (Kocahanoğlu 2005b: 107). Durumu soğukkanlılıkla karşılayan Mustafa Kemal Paşa ise bu gibi teşebbüslerin sonucunun hüsrana olacağını ifade etmiştir (Hâkimiyet-i Milliye, 7 Haziran 1926; Turgut 2007: 424; Erman 1971: 77-78). Suikast planının hazırlayıcılarından olan eski İttihatçılar ise İTC'yi yeniden dirilterek iktidarı ele geçirmek arzusu içinde Cavid Bey ve Kara Kemal Bey liderliğinde İstanbul'daki bir yazıhanede toplantı yapmışlardı. Normal yollar ile iktidar ele geçirilemezse suikast yapılması kararı alınmış ve bu toplantıda suikastın düzenleyicisi Ziya Hurşit'te bulunmuştu. İzmir Milletvekili Şükrü Bey ise bilhassa suikast konusunda ısrar etmiştir (Erman 1971: 43; Avcı 1994: 93-94; Avcıoğlu 1978b: 1326-1327). Suikast teşebbüsü ilk etapta Ankara'da planlanmış ancak planın ifşa edilmesi üzerine âtil kalmıştır. Bu planda bizzat Ziya Hurşit tarafından organize edilmiş hatta İzmir Suikastı sonrasında Gazi'nin huzuruna çıkarılan Ziya Hurşit tarafından itiraf edilmiştir. Bu itirafa göre suikast teşkilatı uzun süredir bu plan üzerinde görüşmekteydi. Hatta Ziya Hurşit ilk planın Ankara'da uygulanmasına kardeşi Faik Bey'in engel olduğunu da açıkça itiraf etmiştir. Keza Faik Bey'i olayı işiten Rauf Bey uyarı, ondan kardeşi Ziya Hurşit Bey'i Ankara'dan uzaklaştırılmasını istemiştir (Orbay 1993: 208; Kocahanoğlu 2005b: 70).

Suikast ile ilgili Rüştü Paşa'nın ismi ilk olarak Sarı Efe Edip'in Ankara'daki uygulamaya geçirilemeyen bu teşebbüsle ilgili ifadelerinde yer verilmektedir. İddianameye göre Şükrü Bey, Ankara'daki bu suikast planından bahsederken Arif Bey'in Köşküne yakın bir güzergâhta iyi bir pusu kurulduğunu ancak Rüştü Paşa ve Sabit Bey'in durumu öğrenince korkarak Rauf Bey'e haber verdiklerini belirtmiş ve arkadaşlarını beceriksizlik ile suçlamıştır. Şükrü Bey'i uyararak Rauf Bey'in durumu Gazi'ye ihbar edeceğinden bahsetmesi üzerine suikasttan vazgeçtiğinden bahsetmiştir (Kılıç 1994: 93; Erman 1971: 66; Kandemir 1965: 144; Kocahanoğlu 2005a: 58; 179). Ziya Hurşit'in abisi Faik Bey'de sorgusu sırasında Ankara'da Rauf Bey'in kendisini yataktan kaldırarak: *'sen uyuyorsun. Senin kardeşin ile Şükrü suikast tertip etmişler.. Bugün yapacaklarını. Sabit Bey haber verdi. Derhal bunun önüne geçeceksin'* dediğini belirtmiştir. Faik Bey ise Rauf Bey'e Şükrü Bey'in evinde beklemesini kendisinin Rüştü Paşa'ya gideceğini söylemiştir. Çünkü Rüştü Paşa'nın evi de suikastın yapılacağı Arif Bey'in evi civarında bulunmaktaydı (Kılıç Ali 1997: 89; Mumcu 1993: 33). Bu sırada kardeşi Ziya Hurşit Bey ile yolda karşılaşan Faik Bey, durumu ifade edince Ziya Hurşit bu iddiayı reddetmiştir ancak bu soğukkanlı ifadede yine de tatmin olamayan Faik Bey, Arif Bey'in evine gitmiştir (Kocahanoğlu 2005b: 152).

Rüştü Paşa'nın uzun süredir dostu olan ve kendisinin milletvekili olmasında etkili olduğu belirtilen Erzincan Milletvekili Sabit Bey, sorgusunda Rüştü Paşa ve Şükrü Beylerle aynı evde kaldığını ifade etmiş ve Ankara'daki suikast teşebbüsünü duyduğunda Rauf Bey'e haber vererek olayı ifşa ettiğini belirtmiştir. Hatta ifşa üzerine Şükrü Bey'in kendisini suçladığını ve kızdığını belirten Sabit Bey, bunun üzerine orada bulunan Rüştü Paşa'ya dönerek *artık bu evde kalamayacağını* söylemiştir. Tüm bunlar Rüştü Paşa'nın suikast gelişmelerinden haberdar olduğunu ortaya koyarken Sabit Bey, *'Rüştü Paşa'nın haberi var mıydı?'* sorusuna *"evet"* diyerek yanıt vermiştir (Kocahanoğlu 2005b: 283). Eski İttihat ve Terakki Fırkası üyelerinden Nail Bey'in sorgusu sırasındaki verdiği bilgiler de suikast planının günlerce öncesinden başlayan ve defalarca

tekrarlanan gizli toplantılar sırasında kararlaştırıldığını ortaya koymaktadır. Bu görüşmelerden biri yine Kara Kemal'in yazıhanesinde yapılmış, Ziya Hilmi, Ziya Hurşit ve Rüştü Paşa'da bu toplantıda hazır bulunmuşlardır. Rüştü Paşa, İttihatçılarla bilhassa Kara Kemal'in Mesadet Han'daki bu yazıhanesinde yapılan toplantılarında yakınlaşmıştır. İttihatçılardan Cavit Bey'in sorgulaması sonunda mahkeme Cavit Bey'i Şükrü Bey, Kara Kemal, Hilmi ve Nail Beylerden oluşan gizli teşkilat kurmakla suçlamıştır. Ayrıca yine Arif Bey, Rüştü Paşa, Hafız Mehmet, Sarı Efe Edip gibi "suikast gibi işlere alışık şahıslar" ve Ziya Hurşit ve Çopur Hilmi gibi "bu işe alet olmaya hazır kişilerle" teşkilatı genişlettiği iddia edilmiştir. Aynı iddianamede Laz İsmail ve Gürcü Yusuf ise "bu işi geçim kaynağı haline getirmiş kişiler" olarak tanımlanmıştır (Mumcu 1993: 88; 94; 98).

Suikast sanıklarından Abidin Bey de sorgusunda Sarı Efe Edip ile konuyu görüştüğünü ve ona para vaadinde bulunduğunu ifade etmiştir. Savcıya göre Rüştü Paşa'da Abidin Bey'in bu sözlerini doğrular bir ifade vermiş ve Abidin Bey'in üç ay önce kendisine bir suikast planından bahsettiğini belirtmiştir (Kılıç Ali 1997: 97; Mumcu 1993: 67). Abidin Bey son savunmasında suçsuz olduğunu vurgulamış ve Sarı Efe Edip'e yaptığı para teklifinden Rüştü Paşa'ya da bahsedip bahsetmediğini soran savcıya bu konuyu o sırada hasta olduğu için hatırlamadığını söylemiştir (Turgut 2007: 475). Savcının şahsi kanaatine göre ise Rüştü Paşa suikast komitesi içinde yer almış ancak bu kararı uygulamak konusunda korkaklık yapmıştır (Kılıç 1994: 64-65; Kandemir 1955b: 95; 97). Sanıkların diğer sorgularında da Rüştü Paşa'ya dair emareler bu yöndedir. Sanıklardan Hafız Mehmet'te sorgusunda Ziya Hurşit'in kendisine gelerek "Ben, Rüştü Paşa, Hâlis Turgut, Sabit; Ankara'da bir hükümet darbesi yapacağız. Reiscumhurun müdahalesinden azade bir Cumhuriyet kuracağız" diyerek yardım istediğinden bahsetmiştir (Erman 1971: 137; Kandemir 1955a: 92-93; Mumcu 1993: 68). Nitekim sanıklardan Şükrü Bey de Hafız Mehmet gibi Ziya Hurşit, Hâlis Turgut Bey ve Rüştü Paşa'nın suikast planı ile yakından ilgili olduğunu ifade etmiş ancak Rüştü Paşa'nın korktuğunu belirtmiştir (Erman 1971: 141).

Rüştü Paşa'nın İzmir Suikastı ile ilgisine dair en net bilgi sanıklardan Halis Turgut'un sorgusunda yer almıştır. Halis Turgut, savcı önünde suikast ile bir ilgisinin olmadığını ifade etmiş bunun üzerine Ziya Hurşit, Halis Turgut ile yüzleştirilmek üzere mahkeme salonuna alınmıştır. Ziya Hurşit, Halis Turgut'un olayla ilgisini bizzat onun önünde yüzleşerek itiraf etmiştir. Bu itiraf sırasında Rüştü Paşa'nın da olayla ilgisi olduğunu şu şekilde açıklamıştır:

"Efendim... İstanbul'da Trabzon Meb'usu Hafız Mehmed Bey bana, Şükrü Bey'in benimle görüşmek istediğini söylemişti. Ben de gidip görüştüm. Bundan sonra da Erzurum Mebusu Rüştü Paşa ile Sivas Mebusu Hâlis Turgut Beyle görüştüm. Abdülkadir Beyle görüştüm. Söz verdiler. Sonra Şükrü Bey, silâhınız noksansa Hâlis Turgut Bey size silâh verecek. Yalnız Rüştü Paşadan istifade edemeyeceğiz der. Halis Turgut Beyle beraber kaldığımız zaman kendisine söyledim.: 'Hani ya senin Abdülkadir Bey'e vereceğin tabanca nerede? Dedim. Halis Bey bulamıyorum dedi. Rüştü Paşa'ya hiç açılmadı' (Erman 1971: 128-129; Kandemir 1955a: 79; Mumcu 1993: 68; Kocahanoğlu 2005b: 320-321).

Böylece Rüştü Paşa'nın suikastın plan aşamasında en azından bilgi olarak haberdar olduğu anlaşılmaktadır. Kılıç Ali de anılarında Rüştü Paşa, Halis Turgut ve Abidin Beyler'in suikast amacı etrafında birleştiklerini iddia etmekte ve Abidin Bey'in Rüştü Paşa'ya Sarı Efe'nin bir suikast planı içinde olduğunu olaydan üç ay önce haber verdiğini ifade etmiştir (Turgut 2007: 440). Diğer ilginç kayıt ise suikast haberinin duyulması ve Şükrü Bey'in tutuklandığı haberinin Ankara'ya ulaşması üzerine yaşanan şaşkınlıkta gizlidir. Refet Paşa sorgusunda Şükrü Bey'in tevkif edildiği haberi geldiği sırada evinde olduğunu, Rüştü Paşa, Feridun Fikri Bey ve Bekir Sami Beyler'in kendisini aradıklarını ve kendisini ziyaret etmek istediklerini ifade etmiştir. Rüştü Paşa'nın da aralarında bulunduğu bu vekiller Refet Paşa'nın evine gelmiş ve ondan milletvekili dokunulmazlığı olduğu için Şükrü Bey'in tutuklanmasının yasal olup olmadığı konusunda bilgi almak istemişlerdir. Refet Paşa, vekillerin kendisinden Meclis Başkanı Kâzım Paşa'yı arayarak konu hakkındaki bilgisini sormasını istemişlerdir. Ancak Refet Paşa şüphe çekebileceği gerekçesi ile bu fikre olumlu bakmadığını ifade etmiştir (Kandemir 1955a: 74-75). Bu olayı doğrular şekilde Mersin Mebusu Feridun Fikri Bey'de yolda karşılaştığı Ragıp Bey'in kendisine İzmit Mebusu Şükrü Bey'in tutuklandığını söylediğini, aynı gün Rüştü Paşa ile de karşılaştığını ancak onun bir bilgisi olmadığını görünce Bekir Sami Bey'e doğru gittiklerini ifade etmiştir (Kandemir 1955b: 87-89; Erman 1971: 125).

Rüştü Paşa'nın sorgusu ve sorgu sırasında ifade ettikleri ise tamamen bir reddiye içermektedir. İlk ifadesini değiştirerek Sabit Bey'in iddiasını reddeden Rüştü Paşa, Rauf Bey'in de kendisine bir şey söylemediğini iddia etmiştir (Aybars 2015: 178-179). İstiklal Mahkemesi Reisi Ali Bey'in 'suikast hakkındaki malumatınızı söyleyiniz' şeklindeki sorusuna Rüştü Paşa: 'malumatım yok... Yalnız, Erzincan Mebusu Sabit Bey, bir gün: 'Şükrü bir suikast meselesi ile uğraşıyor, menedelim' demişti diyerek yanıt vermiştir. Sorgu şu şekilde devam etmiştir:

"Arkadaşlarla konuştuk. Şükrü'ye de sormuşlar: 'Böyle bir şey yoktur' demiş, nihayet 'bu, bir evhamdır: Sabit Beyin evhamıdır' dendi. İnanılmadı ve öyle kaldı.

- Mebus arkadaşlarınızdan Abidin Beyle olan münasebetinizi söyleyiniz...
- Abidin’i, Ramazan’da İstanbul’da gördüm. İzmir’den yeni gelmişti. Lâf arasında: ‘Sarı Efe İzmir’de dolaşiyor’ deyince:
- “Bana ne? Onu tanımam ki... Kimdir bu adam?’ dedim.
- Ama ilk ifadenizde böyle dememişsiniz.
- Aynen söylüyorum.
- Memleket, seni Paşalık rütbesine yükseltmiş. Mebus yapmış. Böyle bir meselede bile doğruyu söylemiyorsun... Bak, ifadeni okuyoruz... Dinle de anla... Bu sırada Rüştü Paşa’nın ilk ifadesi okunmuştur. Bu ifade de ‘Abidin, bana sordu... ‘Suikast meselesinden firkanın haberi var mı?’ dedi.’ Rüştü Paşa, ilk ifadesinin aksine Abidin Bey’i tanımadığını ifade etmesi üzerine mahkeme başkanı:
- Bunu söyleyen kim? Sen değil misin iye sormuştur.
- Yanlış zapt edilmiş... Ben, öyle demedim... Benim suikast işinden haberim yok... Abidin’in bana tesadüfî, bir sui tefehhümdür. Önüme belâ gibi çıkmış.
- Nerede tesadüf etmişti?
- Şüle Kıraathanesinde... Sabit Bey de vardı. O gün Şükrü Bey tevkif edilmişti. Meclis Reisinden sorsanız, dedi. Başka bir şey görüülmedi.
- O gün Refet Paşa’nın evinde toplanmışsınız.
- Evet. Şükrü Bey’in tevkifi meselesini konuşmak için toplanmıştık.
- Demek Şükrü Bey’in tevkifi meselesini konuşmak için toplanmıştınız?
- Demek Şükrü’nün tevkifi ile bu derece alâkadarınız?
- Tabî... Bir mebus arkadaşımızdı. (Erman 1971: 118-119).

İlk ifadesinde suikasttan evvel İstanbul’da Abidin Bey ile karşılaştığını ve yanında arkadaşları olduğunu belirten Rüştü Paşa, Abidin Bey’in kendisine suikast meselesinden firkanın haberi olup olmadığını sorduğunu ifade etmiştir. Ancak Rüştü Paşa son ifadesinde Abidin Bey’in yanında kimse olmadığını ve kendisine bir şey söylemediğini ifade etmiş bu tezat ifade savcının dikkatini çekmiştir. Savcı, Rüştü Paşa’nın Abidin Bey ile suikastın hemen öncesinde karşılaşmış konuşmuş olmasına karşın bu konuşmada suikast mevzusunun hiç geçmemiş olmasını ilgi çekici bulmuştur (Kocahanoğlu 2005b: 288-289).

Tüm savunmalarına karşın İstiklal Mahkemesi Heyeti yaptığı değerlendirmelerin ardından kararını tüm sanıkların önünde açıklamıştır. Savcı son mütalaasını sanıklar önünde okumuş ve açıkça Rüştü Paşa’nın Ankara ve İzmir suikast teşebbüsünden haberdar olduğunu hatta suikast için Şükrü Bey tarafından kurulan “onbaşı teşkilatı” içinde yer aldığını ifade etmiştir (Kocahanoğlu 2005b: 424). Kararın açıklanmasından evvel sanıklardan son defa savunma yapmaları istenmiştir. Rüştü Paşa bu son savunmasında şu ifadelere yer vermiştir:

“Ben sade bir adamım. Oturacak bir evim bile yoktur. Memleket ve millet menfaatinden başka bir şey düşünmem. Gazi Paşa Hazretlerine saygım var. Şahsen bana sevgisinin olduğunu biliyorum. 37 yıl kıtalarda hizmet ettim. Eğer bunlarla ilgili olduğumu kanıtlarsanız ve inanırsanız, idam cezası verirseniz lütfetmiş olursunuz. Başka bir ceza vermeyiniz. İlelebet ölmektense bir defada öleyim. Beni kurtarmış olursunuz. Suikastta zerre kadar katıldığım belli olursa İdamımı istiyorum.” (Mumcu 1993: 72).

Tutuklu paşalara da son bir savunma ve söz hakkı verilmiş ancak diğer paşalar bu hakkı kullanmaz iken idam edileceği netleşen Rüştü Paşa mahkeme heyetine af dileyen bir konuşma yapmıştır. Diğer paşaların konuşma yapmamlarından karardan daha önceden haberdar olduğu anlaşılmaktadır. Rüştü Paşa son savunmasında: “Mahvoldum... Mahvoluyorum... Bunca sene askerlik ettim, nefsimi memlekete vakfettim. Başka hiçbir şey düşünmedim. Bu meselede hiçbir kabahatim yok. Talih beni bu adamlarla arkadaş etti. Etmez olaydı. Adımın bu işe karışışı da bu yüzdendir. Masumum. Vicdanınıza adaletinize, insafınıza müracaat ediyorum” demiştir (Turgut 2007: 474-475; Kılıç 1994: 15-16; Kandemir 1955b: 108). Rüştü Paşa’nın daha sonra idam olarak değiştirilen ilk mahkeme kararı kürek cezası ile on yıl hapse mahkûm edilmesiydi (Turgut 2007: 480). Okunan bu kararın ardından Rüştü Paşa şu cümleleri sarf etmiştir: “54 yaşındayım, Küreğe konulmuş olacağım. Fakat cezaya müstahak değildim. Masumum... Bir gün elbette bu gerçek anlaşılacaktır. Ruhum ancak o zaman şâd olacaktır. Ömrünün son ânında insan yalan söyler mi? İzmir suikastından Vallahi haberim yoktur. Ankara’dakinden haberdardım. O zaman da bunu öğrenince Şükrü’ye: «Bütün muhalif mebusların hayatıyla oynuyorsunuz. Muhalefete kastediyorsunuz, dedim. Onları önlemeğe çalıştım. Böyle bir adam asılır mı?» (Erman 1971: 161; Kandemir 1955b: 117). Ancak karar belirsiz bir süreçte değiştirilmiş ve idama çevrilmiştir. İdam kararı verilen Rüştü Paşa’nın tutuklu paşalar içinde idama gönderilen tek paşa olması dikkat çekicidir. Rüştü Paşa, belirtildiğine göre kararı dinlerken oldukça bitkin ve soluk görünmekteydi. Rüştü Paşa kayıtlarda belirtildiğine göre savcının okuduğu kararı dudaklarını ısırarak ve birkaç kez sendeleyerek dinlemiştir. Alınan idam kararları 13 Temmuz günü El Hamra Sineması önünde büyük bir kalabalığın huzurunda tatbik edilmiştir (Aybars 2015: 187). Rüştü Paşa, hükümet konağı önündeki idam edileceği sehpa götürülürken ağlamış ve

daha sonra bu ağlayışını şöyle açıklamıştı: “Korkumdan değil bu ağlayış... Harp meydanlarında bin defa ölüme göğüs gerdim... Fakat gözlerimi bile kırpmadım... Ölümün böylesi kahrediyor insanı... Ne olur, beni kurşuna dizin! Bu son arzumu olsun yapın... ve bilin ki, masumum... Bir hatanın kurbanıyım... Beni boşu boşuna itham ediyorlar. Suikast teşebbüsünü duyunca kaç defa ‘yapmayın. Hem kendinizi hem muhalefeti mahvede-çeksiniz’ dedim. Bilir miydin dinlenmeyeceğini?”. Bu sırada İstiklâl Mahkemesi üyelerinden birinin: “Yalnız muhalefet mi Paşa? Demesi üzerine Rüştü Paşa: “Muhalefet dolayısıyla hepimize, memlekete!.. Ellerim kelepçeli, size yardım edemiyorum, gözyaşlarımı bile silemiyorum. Silin, kuzum... İpi de iyi geçirin! Ha şöyle!..” demiş ve sonrasında idam edilmiştir (Erman 1971: 163-164).

Rüştü Paşa idam edilmeden evvel kararın verildiği son gece kendilerine sunulan son bir müdafaa hakkını kullanarak Gazi’ye ve İstiklal Mahkemesi Reisi Ali Çetinkaya’ya verilmek üzere iki mektup yazmıştır. Mektuplarında bir nevi suçunu itiraf ederek, kandırıldığını öne süren Rüştü Paşa, af dilemiş ve affedilmesi durumunda milletvekilliğinden istifa ederek köşesine çekileceğinden bahsetmiştir. Ancak mektup Gazi’ye ulaşmamıştır. Gazi’ye yazdığı mektup şu satırları içermektedir:

“Pek muhterem Gazi Paşa Hazretlerine ma'ruzu bendeleridir. Ordudan ayrılarak mebuslukla siyasi hayata girdiğim ilk günlerinden bilhassa muhalefete geçtikten sonra her gün bir türlü sui talih ve tesadüf aciz/erini bir uçuruma sevk etmektedir. Geçen sene biraderim on seneye mahkûm oldu. Taallukatımdan birçokları mutazzarır oldular. Maddi manevi sarsıldım. Şunun bunun samimi görülen sözlerini hakiki zannederek atlaya atlaya sehpaya kadar yaklaştım. En yakın arkadaşlarım uzaklaşmaya başladı. Yürüdüğüm yolun yanlış olduğunu anladım. Bilhassa son müessif hadiseden hayatım dahi her an bana ağırlık vermeye başladı. İntihar dahi zihnimden geçti. Son olarak Zat-ı Fahimanelerine dehalet karar verdim. Gerçi bu dehlettim, her kime olsa «pek geç kaldın» demesi gayet doğrudur. Fakat hayatının son günlerini bekleyene karşı bu derece büyüklük de ancak müstesna yaratılmış Büyük Gazi' ye has ola-bilir. Tasdiden sarfinazarla, siyasi hayatım esnasında nezd-i samilerinde görülen taksiratımın affını istirham ile atfet-i fahimanelerine dehalet ve iltica ediyorum. Af şerefine mazhar olduğum halde tasvip buyurulursa mebusluktan dahi istifa ederek memleketin bir köşesinde ilelebet minnettarınız kalacağımı arz eylerim efendim.”

Rüştü Paşa'nın Ali Çetinkaya'ya yazdığı mektubu ise şu ifadeleri içermektedir:

“Ma'ruzdur, Bugün muhakemede, hadisede «onbaşılık vazifesini» yaptığımızdan bahisle, mahkûmlardan birinin ifadesiyle 45 inci maddeye atfen fer'an zimedhal olduğumdan on seneden ekal olmamak üzere kalebentliğe mahkûm olacağımı Müddeiumumilik talebinden anladım. 54 yaşında ihtiyar bir askerim. Şükri Bey' in emriyle «onbaşılık vazifesini» görmeği kabul etmişim. Bunu da yapmadığım ifadelerinden anlaşılıyor. 37 sene bilfiil orduda hizmet ettim. İstiklal Harbinde menşeyinden nihayetine kadar çalıştım. Acizleri için bir sene hapis ölümden daha fenadır. Her gün bir idam ıstırapı çekeceğim. Hapis cezasından idam cezası hakkımda hayırlı olur. Hülasa merhametinize dehalet ediyorum. Bendenizi nefy-i ebed ve tard cezasıyla olsun kurtararak halas etmeniz için dehalet ve iltica ediyorum. Memleketin hücre bir köşesinde ilelebet minnettarınız olarak kurtarmış olursunuz. Herhalde bu iltica ve dehaletimin kabul buyurulmasını istirham eylerim. (Kocahanoğlu2005b:444-446).

Son mektubunda henüz idam kararı verildiğinden habersiz bulunan Rüştü Paşa, suçunu itiraf etmiştir. Mahkeme Reisi Ali Çetinkaya bu mektuba binaen Ankara'ya çektiği telgrafta kararın vicdanlara uygun alındığını, Rüştü Paşa'nın son anda ilk suikast planından haberdar olduğunu itiraf ettiğini belirtmektedir (Kocahanoğlu 2005b: 473). Mahkeme tarafından Rüştü Paşa'ya isnat edilen suç; “hükümeti devirmeye karar vermek ve bu surette nasıl bir akıbet maruz kalacağı tahmin ve tasavvur edilemeyen vatanın idaresini ne pahasına olursa olsun ele geçirmek” olarak ilan edilmiştir (Kılıç 1994: 16). Ancak Rüştü Paşa'nın neden diğer paşalardan farklı olarak bu cezaya tabi tutulduğu konusu henüz açıklığa kavuşmamıştır (Özoğlu 2011: 183). Keza Fahrettin Altay, anılarında paşaların idamından vazgeçilmesinde Gazi'nin inisiyatif aldığını ve bizzat Mahkeme Reisi Ali Çetinkaya ile görüşerek duruma müdahale ettiğini belirtmektedir (Akt. Kılıç 1994: 17-18; Anıl 2005: 139). Bu sebeple Rüştü Paşa'nın idamının engellenmemiş olması dikkat çekicidir. Bu tartışmalı konunun gündeme geldiği yerlerden biri de Amerika Büyükelçiliği tarafından Amerika'ya gönderilen suikastla ilgili elçilik raporlarıdır. Bu raporlarda savcının haklarında hapis cezası istediği Halis Turgut, Rüştü Paşa ve İsmail Canpolat'ın buna rağmen neden idama mahkûm edildikleri sorusu gündeme getirilmiştir. Raporla göre Türk yargı sisteminin bir bütünlük içinde karar verdiği izlenimini bozmamak için savcılığın aldığı karar bozularak yenilenmiştir Raporlara göre böylece savcı ve hâkim kararları arasında bir uyumsuzluk olmadığı görüntüsü verilmiştir. Raporla göre Halis Turgut ve İsmail Canpolat, İttihatçı oldukları ve TPCF'nı gizli amaçları için kullanmak istedikleri için idama mahkûm edilmiştir. Ayrıca raporda TPCF'nın göze batmayan bir üyesi olarak lanse edilen Rüştü Paşa'nın idamı konusunda kamuoyunda pek yorum yapılmadığı belirtilmiştir (Duru 2006: 220; 223; Özoğlu 2011: 193; Kılıç 1994: 218-219). Bu raporlara göre mahkeme sonunda TPCF üyeleri gözden düşürülmüş ve etkisiz hale getirilmiştir. Fırkanın öne çıkan paşaları için göze batacağı gerekçesiyle idam kararı alınmamış bunun yerine toplumsal anlamda kaybedilmesi pek te

önemsenmeyen kişiler idama mahkûm edilmiştir (Duru 2006: 225). Aybars'a göre ise bu kararlarla Millî Mücadele yıllarından bu yana devrimlere karşı oluşan her türlü muhalefete son verilmiştir. Aybars'a göre suikast kararında verilen hükümler; suikastla doğrudan ilgili olanlar, suikastı kışkırtan ve hazırlayanlar, doğrudan katılmasa da devrimlere ve Mustafa Kemal'e karşı olan İTC kalıntıları ve TPCF üyeleri ile Atatürk'ün silah arkadaşı olan paşalar olarak kategorize edilmelidir (Aybars 2015: 193).

Kararların en önemli sorumlusu olarak görülen mahkeme üyesi Kılıç Ali ise 'aylardan beri vicdanlarda tek bir tereddütte yer bırakmadan planlanan suikastın hükümeti devirerek iktidara geçmek olduğunu' ifade etmiştir (Kılıç Ali 1997: 72-73). Heyet başkanı Kılıç Ali yargılamaların adil olduğunu şu şekilde savunmuştur: "Yıllarca arkadaşlık ettiğimiz insanları yargılamak zorunda kaldığımızda, onlarla süregelen ilişkilerimizin etkisi altında kalmamaya çalıştık ve kalmadık. Ne Gazi'den, ne hükümetten, ne Meclis'ten, hiçbir yerden emir ve telkin almadık. Hatta kararlarımızı vermeden önce, uzaktan ve yakından en masum imalardan bile uzak kalmak için, denilebilir ki, dışarıyla ilişkimizi elverdiğince azalttık"(Turgut 2007: 496). Bununla birlikte aynı görüşü savunmayanlar bu mahkemenin gelişigüzel seçilen birkaç milletvekilinin elinde ideal bir adalet sistemine uymayan haksız kararlar verildiğini ifade etmişlerdir (Yalman 1997: 691-692). Hilmi Uran ise mahkûmların suçları sabitleştikten sonra suçlarına göre hüküm giydikleri kanaatinde (2017: 182).

İdam edilen milletvekilleri Eskişehir Milletvekili Arif Bey, İzmir Milletvekili Şükrü Bey ve Sivas Milletvekili Halis Turgut, İstanbul Milletvekili İsmail Canbulat ve Erzurum Milletvekili Rüştü Paşa'nın yerine yeni milletvekili seçilmesi kararlaştırılmıştır (BCA, 30-10-0-0, 74.485.8, 11.11.1926).

5. Sonuç

Dengeli ve risk almayı sevmeyen karakteri ile iyi bir görev adamı olan Rüştü Paşa, Millî Mücadele boyunca ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında kritik anlarda üstlendiği vazifeleri ve çalışmaları ile dikkat çekmiştir. Rüştü Paşa'yı çalışmanın merkezine alan temel özelliği de bu kritik zamanların aranılan adamlarından biri olmasına karşın süreç içinde ortaya çıkan muhalif tutumunun sebepleridir. Bir asker olarak onun kurtuluş mücadelesi hareketi içinde yer alması ve emir-komuta zinciri içindeki makul çalışmaları ülkenin içinde bulunduğu olağanüstü koşullarda çok büyük önem taşımaktaydı. Trabzon ve Erzurum gibi bu dönemin kritik önem taşıyan merkezlerinde üstlendiği vazifeler onun askeri yönüne ışık tutar niteliktedir. Bu süreçte Millî Mücadele etrafında birleşen ve tüm farklılıklarını eriterek ortak bir amaca yönelen askeri grup, öncelikli amacını ülkenin kurtuluşu olarak belirlemişti. Bütünlük içinde çalışan ülkenin bu kurtarıcı ekibinin yol ayrımına girmesi ise Cumhuriyet'in ilanı sonrasında gerçekleşmiştir. Bu süreçte bastırılan, görmezden gelinen farklılıklar su yüzüne çıkmış ve fikirsel çatışmalar başlamıştır. Mustafa Kemal Paşa ile Millî Mücadele yıllarında yakın bir temas içinde bulunan ve amiri konumundaki Karabekir Paşa'ya rağmen zaman zaman Mustafa Kemal ile doğrudan irtibat kuran Rüştü Paşa için kırılma noktası da bu fikirsel farklılıklar olmuştur. Rüştü Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa ve ekibine karşı muhalefet tarafında yer almasının diğer sebebi cephelerden bu yana yakın olduğu ve adeta sağ kolu olarak görev yaptığı Karabekir Paşa ile olan hukukuna dayanmaktaydı. Elbette bu tercihi muhafazakâr tutumunun varlığı da bir etkidir. Ancak Rüştü Paşa yapısına uygun olarak hiçbir zaman ön planda yer almamış daha çok uygulayıcı statüsünde yer almayı tercih etmiştir.

Millî Mücadele yıllarındaki kurtarıcı çalışmaları ile iyi bir misyon adamı olmayı başaran Rüştü Paşa, Cumhuriyet yıllarında ise farklı bir boyuta evrilmiştir. Mustafa Kemal ve onun Meclis içindeki baskın liderliğinden duyduğu rahatsızlık Rüştü Paşa'nın ortaya çıkan muhalif fırka çatısı altında faaliyet göstermesine yol açmıştır. Rüştü Paşa çekingen ve itidalli karakterini bu evrede de ortaya koymuş ancak bir fırkaya dayanmanın verdiği güçle muhalefetini Meclis içinde çok daha açık ve etkin bir şekilde ortaya koymuştur. Ancak Rüştü Paşa'nın muhalefetini Gazi'ye yönelen bir suikast teşebbüsüne kadar vardırması ve bu suikast planında bir arka plan unsuru olarak yer alması muhalefetinin vardığı nihai noktadır. Mevcut şartlarda Şeyh Sait İsyanı, Şapka Olayları, TPCF'nin kapatılması gibi muhaliflerle CHF gerilimini tırmandıran olaylar Rüştü Paşa'yı böyle bir plana dâhil olmaya itmiş olabilir.

Kaynaklar

- Akbal, İ. (2010). Millî Mücadele Yıllarında Muhalif ve Bolşevizm Karşısı Bir Vali: Kapancızâde Hamit Bey. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 29 (48), 1-12.
- Akbal, İ. (2008). *Millî Mücadele Döneminde Trabzon'da Muhalefet*. Trabzon: Serander Yayınları.
- Anıl, Y. Ş. (2005). *Mahkeme Tutanaklarına Göre İzmir Suikastı Davası*. İstanbul: Kastaş Yayınevi.
- Arı, K. (1991). İzmir'deki Suikast Girişimi Sırasında Reiscumhur Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir Gezisi ve Onun Suikastı Nasıl Karşılıdığına İlişkin Bir Anı. acikerisim.deu.edu.tr, yyy.
- Atatürk, M. K. (2015). *Nutuk*. Ankara: Kaynak Yayınları.
- Avcı, C. (1994). İzmir Suikastı. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 10 (28), 89-103.

- Avcioğlu, D. (1978a). *Milli Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e. Üçüncü Kitap*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Avcioğlu, D. (1978b). *Milli Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e. Dördüncü Kitap*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Aybars, E. (2015). *İstiklal Mahkemeleri*. İstanbul: Doğan Yayıncılık.
- Çapa, M. (1994). Trabzon'da Birinci Türkiye büyük Millet Meclisi Seçimleri ve Vali Hamit Bey. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 9 (1), 45-67.
- Duru, O. (2006). *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Dursunoğlu, C. (1998). *Millî Mücadele'de Erzurum*. İstanbul: Erzurum Kitaplığı.
- Eken, H. (2008). *Bir Millî Mücadele Valisi ve Anıları Kapancızâde Hamit Bey*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Erdeha, K. (1975). *Millî Mücadele'de Vilayetler ve Valiler*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Erman, A. N. (1971). *İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri*. İstanbul: Temel Yayınları.
- Goloğlu, M. (2010). *Millî Mücadele Tarihi II 1920Üçüncü Meşrutiyet Birinci Büyük Millet Meclisi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Gürel, C. N. ve Mehmetefendioğlu, A. (2021). İzmir Suikastı Mahkumları İçin 1956 Yılında Yapılan Bir İade-i İtibar Girişimi. *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, XII (25), 227-244.
- Hallı, R. (1972). *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924-1938)*. Ankara: Genel Kurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları.
- Kandemir, F. (1955a). *İzmir Suikastının İç Yüzü*. İstanbul: Tarih Yayınları.
- Kandemir, F. (1955b). *İzmir Suikastından Ayır Atatürk'e 11 Suikast*. İstanbul: Ekicigil Basımevi.
- Kandemir, F. (1965). *Hatıraları ve Söyleyemedikleri İle Rauf Orbay*. İstanbul: Sanan Matbaası.
- Kansu, M. M. (2009). *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Karabekir, K. (Yty). *İstiklal Harbinin Esasları*. Sinan Matbaası Neşriyat Evi, 1933-1951.
- Karabekir, K. (1990). *İstiklal Harbimiz*. İstanbul: Yüce Yayınları.
- Karabekir, K. (1997). *Nutuk ve Karabekir'den Cevaplar*. İstanbul: Emre Yayınları.
- Karabekir, K. (2005). *Paşaların Kavgası*. İstanbul: Emre Yayınları.
- Kılıç A. (1997). *İstiklal Mahkemesi Hatıraları*. yyy. Yenigün Haber Ajansı.
- Kılıç, S. (1994). *İstiklal Mahkemeleri Adil miydi? İzmir Suikastı İddianame ve Kazım Karabekir'in Savunması*. İstanbul: Emre Yayınları.
- Kırzioğlu, F. (1993). *Bütünüyle Erzurum Kongresi*. Ankara: Kültür Ofset, Ankara.
- Kocahanoğlu, O. S. (2005a). *Rauf Orbay'ın Hatıraları (1914-1945)*. İstanbul: Temel Yayınları.
- Kocahanoğlu, O. S. (2005b). *Atatürk'e Kurulan Pusu İzmir Suikastının İcyüzü*. İstanbul: Temel Yayınları.
- Küçükuğurlu, M. (2012). *Türk Siyasi Hayatında Erzurum (1923-1950)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Meşhur Valiler 50 Ünlü Vali*. (1969). yyy. İçişleri Bakanlığı Merkez Valileri Bürosu Yayınları.
- Mumcu, U. (1990). *Kazım Karabekir Anlatıyor?*. yyy. Tekin Yayınevi.
- Mumcu, U. (1993). *Gazi Paşa'ya Suikast*. İstanbul: Tekin yayınevi.
- Nadi, Y. (1926). *Mel'unları Mahkeme Huzurunda Temaşa*. Cumhuriyet.
- Nedim, A. (1993). *Ankara İstiklal Mahkemesi Zabıtları 1926*. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Odabaşioğlu, C. (1990). *Trabzon Belgelerle Millî Mücadele Yılları 1919-1923*. Kar Matbaacılık: Trabzon.
- Orbay, R. (1993). *Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım 2*. İstanbul: Emre Yayınları.
- Özoğlu, H. (2011). *Cumhuriyet'in Kuruluşunda İktidar Kavgası 150'likler, Takrir-i Sükün ve İzmir Suikastı*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Soysal, İ. (1984). *150'likler*. yyy. Gür Yayınları.
- Turgut, H. (2007). *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Bankası Kültür Yayınları.
- Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*. (1972). Ankara: Genel Kurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları.

- Uran, H. (2017). *Meşrutiyet, Tek parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Yalman, A. E. (1997). *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim 1888-1922*. Haz. Erol Şadi Erdinç, İstanbul: Pera Yayınları.
- Yeşil, A. (2002). *Türkiye Cumhuriyeti'nde İlk Teşkilatlı Muhalefet Hareketi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*. Ankara: Cedit Neşriyat.
- Zürcher, E. J. (1992). *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*. Ankara: Bağlam Yayınları.

TBMM Arşivi

- TBMM Arşivi, Seçim Mazbatası, 15.08.1923.
- TBMM Arşivi, Hal Tercümesi, Numara: 62.
- TBMM ZC, D.2, C. 15.
- TBMM ZC, D. 2, C. 8.
- TBMM ZC, D. 2, C. 10.
- TBMM ZC, D. 2, C. 19.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

- BOA, BEO, 4382-328635, 29.12.1333.
- BOA, BEO, 4603-345155, 06.03.1338.
- BOA, İ..DUİT, 159-89, 04.03.1338.
- BOA, DH. ŞFR., 648-54, 13.10.1335.
- BOA, DH. ŞFR., 654-2, 12.12.1335.
- BOA, DH. ŞFR., 654-22, 13.12.1335.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

- BCA, 30-18-1-1, 14.32.19, 03.06.1925.
- BCA, 30-10-0-0, 7.41.39, 08.03.1925.
- BCA, 30-10-0-0, 74.485.8, 11.11.1926.

Dergiler

- Harb Tarihi Vesikaları Dergisi*, Sayı: 26, Aralık 1958, Ves. 664.
- Harb Tarihi Vesikaları Dergisi*, Sayı: 26, Aralık 1958, Ves. 670.
- Harb Tarihi Vesikaları Dergisi*, Sayı: 26, Aralık 1958, Ves. 671.
- Harb Tarihi Vesikaları Dergisi*, Sayı: 26, Aralık 1958, Ves. 672.
- Harb Tarihi Vesikaları Dergisi*, Sayı: 26, Aralık 1958, Ves. 680.
- Harb Tarihi Vesikaları Dergisi*, Sayı: 26, Aralık 1958, Ves. 683.
- Harb Tarihi Vesikaları Dergisi*, Sayı: 26, Aralık 1958, Ves. 686.

Gazeteler

- Akşam*, 1 Mayıs 1924.
- Akşam*, 2 Mayıs 1924.
- Tanin*, 10 Kasım 1924.
- Cumhuriyet*, 25 Kasım 1924.
- Cumhuriyet*, 26 Kasım 1925.
- Hâkimiyet-i Milliye*, 2 Haziran 1926.
- Hâkimiyet-i Milliye*, 7 Haziran 1926.
- Hâkimiyet-i Milliye*, 27 Haziran 1926.
- Son Telgraf*, 09 Ekim 1924.
- Tanin*, 18 Kasım 1924.
- Tanin*, 27 Şubat 1925.

Tevhid-i Efkâr, 14 Kasım 1924.

Tevhid-i Efkâr, 18 Kasım 1924

Tevhid-i Efkâr, 19 Şubat 1924

Tevhid-i Efkâr, 20 Şubat 1924

Vatan 28 Nisan 1924.

Vatan 29 Nisan 1924.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uydıklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

ERZURUM'DA GÜÇLÜ BİR SELÇUKLU MELİKİ MUGİSEDDİN TUĞRUL ŞAH*

Mughith al-Din Toghril Shah, A Strong Malik of Seljuk in Erzurum

Yunus Emre AYDIN¹ ve Ensar MACİT²

¹Arş.Gör., Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Erzurum, yunusemre.aydin@atauni.edu.tr, orcid.org/0000-0003-2111-4018

²Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Erzurum, ensar.macit@atauni.edu.tr, orcid.org/0000-0003-2123-9558

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:

28.06.2022

Kabul/Accepted:

08.09.2022

DOI:

10.18069/firatsbed.1136836

Anahtar Kelimeler

Erzurum, Selçuklular,

Mugiseddin Tuğrul Şah

ÖZ

Mugiseddin Tuğrulşah, II. Kılıçarslan'ın oğullarından biridir. II. Kılıçarslan ölmeden önce ülkeyi oğulları arasında böldü ve Mugiseddin Tuğrul Şah'a da bu taksimatta Elbistan verildi. II. Kılıçarslan'ın hayatının sonlarında başlayan taht mücadelelerinde Mugiseddin Tuğrul Şah, tarafsız kalarak tahta hâkim olan kardeşlerine itaat etti. Mugiseddin Tuğrul Şah, 1202 yılına kadar kardeşleri I. Gıyâseddin Keyhüsrev ve II. Rükneddin Süleyman Şah'a bağlı kalarak Elbistan'da kaldı. Erzurum'un fethedilmesiyle 1202 yılından 1225 yılındaki ölümüne kadar Erzurum Selçuklu meliki oldu. Mugiseddin Tuğrul Şah, Erzurum'da Gürcüler, Ahlatşahlar ve Eyyübiler ile siyasi ve askerî ilişkilere girdi. Gürcülere ve Eyyübilere karşı Ahlatşahlar ile ittifak yaptı. Gürcülerle iyi geçinmek için de oğullarından birini Hristiyan yaparak Gürcü kraliçesi Rosudan ile evlendirdi. I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in ölümünden sonra Mugiseddin Tuğrul Şah, bağımsız hareket edip kendi adına para bastırdı ve yine kendi adına hutbe okuttu. Bu gelişmeler Erzurum'un Türkiye Selçuklularından bağımsız olduğu görüşünü ortaya çıkarsa da, ve yine Mugiseddin Tuğrul Şah her ne kadar Erzurum'da bağımsız hareket etse de Erzurum'un Türkiye Selçuklularından bağımsız hale geldiğini söylemek için yeterli kaynak yoktur.

ABSTRACT

Mughith al-Din Toghril Shah is one of the sons of Kilij Arslan II. Before Kilij Arslan II died, he divided the country among his sons, and Elbistan was given to Mughith al-Din Toghril Shah in this division. During the struggle for the throne that started at the end of Kilij Arslan's life, Mughith al-Din Toghril Shah remained neutral and obeyed his brothers who dominated the throne. Mughith al-Din Toghril Shah remained in Elbistan until 1202, adhering to his brothers Ghiyath al-Din Kaykhusraw I and Rukn al-Din Sulayman Shah II. After this date, with the conquest of Erzurum, he became the Saldjuks malik of Erzurum from 1202 until he died in 1225. Mughith al-Din Toghril Shah started political and military relations with Georgians, Akhlat-shahs and Ayyubids in Erzurum. He made an alliance with Akhlat-shahs against the Georgians and Ayyubids. In order to get along with the Georgians, he converted one of his sons a to Christian and married him to the Georgian queen Rusudan. After the death of Ghiyath al-Din Kaykhusraw I, Mughith al-Din Toghril Shah acted independently and minted coins in his own name and delivered a sermon. These actions revealed the view that Erzurum was independent from the Seljuks of Rum. However, although Mughith al-Din Toghril Shah acted independently in Erzurum, there is not enough source say that Erzurum became independent from the Seljuks of Rum.

Keywords

Erzurum, Seljuks, Mughith

al-Din Toghril Shah

Atf/Citation: Aydın, Y. E. ve Macit, E. (2022). Erzurum'da Güçlü Bir Selçuklu Meliki Mugiseddin Tuğrul Şah. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 3(1299-1309).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Yunus Emre AYDIN, yunusemre.aydin@atauni.edu.tr

* Bu makale 29-30 Haziran 2021 tarihinde düzenlenen "Türk Hâkimiyetinde Erzurum ve Çevresi Uluslararası Sempozyumu"nda sunulan özet bildirinin genişletilmiş halidir.

1. Giriş

Erzurum, Selçuklu sultanı Alparslan'ın 1071 Malazgirt zaferinden sonra fethedilerek komutanlardan Emîr Saltuk'a bırakıldı. Böylelikle burada ilk dönem beyliklerinden olan Saltukoğulları Beyliği'nin temeli atıldı. Adı geçen hanedan uzun süre Erzurum ve çevresinde hüküm sürerek buranın Türkleşmesinde önemli bir etkiye sahip oldu. Üst hâkimiyet olarak ise ilk olarak Büyük Selçuklulara ardından Irak Selçuklularına ve akabinde de Azerbaycan atabeklerine (İldenizliler) tabi oldular. Erzurum, her ne kadar Anadolu'da ilk fethedilen yerlerden olsa da şehrin Anadolu'da kurulmuş olan Türkiye Selçuklu hâkimiyetine girmesi geç sayılabilecek bir döneme rastlamaktadır. Şehir, 1202 yılında Gürcistan seferine çıkan II. Rükneddîn Süleyman Şah (1196-1204) tarafından buradaki Saltuklu Beyliği'ne son verilerek 1202 yılında Selçuklu hâkimiyetine alındı. Gürcistan seferine Sultan II. Süleyman Şah ile birlikte gelen kardeşi Muğiseddîn Tuğrul Şah ise Erzurum'un ilk Selçuklu meliki oldu.

Muğiseddîn Tuğrul Şah, tahtta kardeşleri I. Gıyâseddîn Keyhüsrev (1192-1196, 1205-1211) ve II. Rükneddîn Süleyman Şah (1196-1204) varken itaatkâr bir siyaset takip etse de Erzurum'daki meliklik dönemi Elbistan'dakine nazaran daha aktif geçmiştir. Bu dönemde çeşitli ittifaklara dâhil olup askerî seferlere imza atmıştır. 1211 yılına kadar devlet merkezine karşı isyan şeklinde yorumlanabilecek bir fiile imza atmasa da bu tarihten sonra yeğenlerinin saltanat dönemlerinde adına para bastırıp hutbe okutmuş ve bastırdığı paralarda da Selçuklu sultanlarının ismini zikretmemiştir. Söz konusu durum, Türkiye Selçukluları tarihinde Erzurum Selçukluları tabirini ortaya çıkarmıştır. Bazı taraflarca Erzurum Selçuklularının böylelikle bağımsız bir meliklik olduğu iddia edilmiştir. Kaynaklar etraflıca incelendiğinde ise her ne kadar zikredilen iddiaların haklı sebepleri olsa da eldeki kaynaklar, tam bir bağımsızlığın iddia edilmesi için yetersiz kalmaktadır.

2. Elbistan'dan Erzurum'a Muğiseddîn Tuğrul Şah

İtaatkâr siyasetiyle kardeşleri arasındaki taht mücadelelerinde kendi varlığını ve melikliğini koruyabilen Tuğrul Şah'ın tavrı, mücadeleler sonunda da değişmedi. 1197 yılında Niksar ve Amasya'nın II. Rükneddîn Süleyman Şah tarafından alınmasından sonra ona tabi oldu (Kaya, 2006: 67). Tahtta tek namzet kalıp Anadolu'da Türk siyasî birliğini büyük ölçüde tekrar kuran II. Rükneddîn Süleyman Şah, kendisi ile mücadele etmeyip itaat eden kardeşlerini yerinde bıraktı (Aksarayî, 2000: 23; Kazvinî, 2018: 380). Böylelikle Muğiseddîn Tuğrul Şah da 1202 yılına kadar Elbistan'da melik olarak hüküm sürdü.

II. Rükneddîn Süleyman Şah, ülkede işleri yoluna koyup düzeni sağlayınca Erzurum'a kadar akınlar düzenleyen Gürcü meselesi ile uğraşmak istedi. Buna göre hazırlık yapıp ordusunu toplamış ve kendisine bağlı melik ve hükümdarlardan destek istemişti. Sultanın bu talebine binaen Elbistan meliki Muğiseddîn Tuğrul Şah askerleriyle birlikte kendisine ilk katılan isim oldu. Yine Erzincan Mengücek emîri Behram Şah da sultanın fermanını ilk yerine getirenler arasında yer aldı (İbn Bibi, 2014:101; Kaya, 2006: 77).

Sultan II. Rükneddîn Süleyman Şah, Erzincan üzerinden Erzurum'a hareket etti. Erzurum sahibi Saltuklu Melikşah da sultanın fermanı ile mükellef tutulmuştu. Ancak Saltuklu hâkimi Melikşah, yavaş hareket ettiği, sultanın emrine hemen icabet etmediği gibi çeşitli bahaneler ile tutuklandığı gibi tüm ülkesi de Selçuklu Devleti'nce ilhak edildi (Kaya, 2006: 77-78). Kaynaklar, Saltuklu emîrinin tutumu ve tutuklanmasının sebebi hakkında çeşitli nedenler ileri sürmektedir. İbn Bibi, Melikşah'ın samimi olmayıp ihmalkâr davrandığını ve bu sebeple de sultanın öfkelerini üzerine çektiğini bildirmektedir (İbn Bibi, 2014: 103). Diğer bir görüşe göre ise sultanın Erzurum'u ilhak gibi bir niyetinin olduğu aktarılmaktadır (Kaya, 2006: 77).

Faruk Sümer, İbn Bibi'nin sultanın Saltuklu hâkimiyetine son vermesini ihmalkârlığına bağlamasını, sultanı aklamak olarak nitelendirmiştir (Sümer, 1998: 38). Osman Turan ise tabiyet konusunda samimi olsa idi diğerleri gibi yerinde kalacağını bildirmiştir (Turan, 1993a: 253). Bu konu hakkında Selim Kaya ise sultanın davranış şeklinin burayı almak için bir bahane aradığı şeklinde yorumlanabileceği ve Şeref Han'a da dayanarak nihaî nedenin Saltuklu beyi Melikşah'ın başına buyruk hareket edip bağımsızlık davası gütmesi şeklinde işaret etmiştir (Kaya, 2006: 78-79). Yukarıda da geçtiği üzere sultanın kendisine tabi olanlara karşı kötü niyet beslememesi, Elbistan meliki Muğiseddîn Tuğrul Şah ve Erzincan emîri Behram Şah'a oldukça iyi davranması, sıkıntının Saltuklu beyinde olduğu izlenimini vermektedir. Zaten Gürcü saldırılarına karşı Anadolu'da en sıkıntılı yerlerden biri Erzurum'du. Bu minvalde sultanın Erzurum hâkimi Saltuklu beyine, ihmalkârlığına karşı öfke beslemesi pek tabii gözükmektedir. Dolayısıyla Osman Turan'ın görüşü tarafımızca daha makul durmaktadır.

Nihayetinde Erzurum ve çevresi, Saltuklu Beyliği'nin ilgasıyla 25 Haziran 1202 tarihinde Selçuklulara katılmıştır. Sultan II. Rükneddîn Kılıçarslan da Elbistan karşılığında eski Saltuklu topraklarını kardeşi Muğiseddîn Tuğrul Şah'ın idaresine bırakmıştır (İbn Bibi, 2014: 103; Aksarayî, 2000: 24; Beygu, 1936: 41; Turan, 1993a: 253, Sümer, 1998: 38; Kaya, 2006: 79; Eğilmez, 2012: 114). Sultanın kardeşini Erzurum'a tayin etmesi, esasında iyi bir siyasî düşünce olarak yorumlanabilir. Zira Muğiseddîn Tuğrul Şah, hem merkezden hem de yakın ilişkide bulunduğu Ermenilerden uzaklaştırılmış oldu. Ayrıca burada etkin olan Gürcülere karşı da iyi bir set çekilmiş oldu. Diğer taraftan da Erzurum ve çevresi, hem gelir hem de büyüklük olarak Elbistan'dan daha cazipti. Dolayısıyla Muğiseddîn Tuğrul Şah'ın da bu atamaya karşı hoşnut kaldığını söyleyebiliriz (Sümer, 2001: 42).

Sultan, Erzurum'un ilhakından sonra ileri harekâtına devam ederek Erzurum yakınlarında Gürcüler ile karşılaşmış, aynı yıl meydana gelen ve Micingerd Savaşı diye adlandırılan savaşta ağır bir hezimete uğramıştır. Savaşta Mengüceklî Erzincan hâkimi Behram Şah esir edilmiş, sultan ile kardeşi Tuğrul Şah Erzurum'a çekilmiştir. Ardından Tuğrul Şah melik olarak Erzurum'da kalmış, II. Rükneddîn Süleyman Şah ise Konya'ya geri dönmüştür¹.

3. Muğiseddîn Tuğrul Şah'ın Erzurum Melikliği ve Gürcüler, Ahlatşahlar, Eyyübîler ile İlişkileri (1202-1225)

Muğiseddîn Tuğrul Şah, Erzurum'da melik olmakla beraber muhakkak Elbistan'dakinden daha itibarlı bir konuma geldi. Zira kendisi devletin doğudaki en önemli uç bölgesini yönetiyordu. Elbistan'da sadece Ermeniler ve merkezî Selçuklu yönetimiyle hemhal iken Erzurum'da Gürcüler, Ahlatşahlar ve Eyyübîler ile derin siyasî ve askerî ilişkiler içinde bulunmak durumundaydı. Öte yandan 1204 yılında Trabzon'da kurulan Komnenos hanedanlığına karşı yakın sınırlar nedeniyle teyakkuzda olması gerekiyordu. Bütün bunların dışında merkezden çok uzak olması itibarıyla muhtemelen daha rahat hareket etme şansına da sahipti. Sonuç olarak Muğiseddîn Tuğrul Şah, Erzurum'a geldikten sonra bölgenin kaderini etkileyen işler yapmış ve artık kaynakların çoğunda kendisine yer bulacak şekilde tarihî olaylarda adından söz etmiştir.

Gürcüler, Micingerd Savaşı'nı kazandıktan sonra pek bir şey elde edemediği için geri döndüler. 601/1204-1205 yılında ise akınlarını Azerbaycan taraflarına doğru ilerlettiler. Bu akınlarda Ahlat ve Malazgirt civarlarını yağmalayıp çokça esir aldılar. Gürcülerin söz konusu yağma akınında karşılarında herhangi bir direniş görmediler. İstedikleri gibi hareket edip bolca ganimet ve esirler ile döndüler. Yine aynı sene bu defa da Erciş ve Hısnu Tıbn'da göründüler. Daha fazla beklemeyen Ahlatşah Begtimur oğlu Muhammed askerlerini toplayıp Gürcülere karşı harekete geçti. Öte yandan Erzurum meliki Muğiseddîn Tuğrul Şah'tan da yardım istedi. Hısnu Tıbn, Ahlatşahlara ait olsa da Erzurum sınırına da yakın bir konumdaydı. Erzurum meliki de yardım konusunda tereddüt etmedi. Neticede müttefik kuvvetler, Gürcüleri mağlup edip büyük komutanları Küçük Zekeriyya'yı (Zakari) öldürdükleri gibi birçok ganimet ve esir aldılar (İbnü'l-Esîr, 2012: 208; Abû'l-Farac, 1999: 487; Turan, 1993b: 23; Sümer, 1998: 81-82; Sümer, 2001: 42). Bu olayları anlatırken İbnü'l-Esîr (İbnü'l-Esîr, 2012: 208) ve Abû'l-Farac (Abû'l-Farac, 1999: 487) Ahlatşah'ın Erzurum'a bizatihi gidip yardım istediğini aktarmışlar ve Muğiseddîn Tuğrul Şah'ın da kendisine bir ordu verdiğini söylemişlerdir. Bunun yanında adı geçen iki müellif, Muğiseddîn Tuğrul Şah'ın Ahlatşah ile beraber Gürcülere karşı savaşa gittiklerine dair bir bilgi vermemiştir. Osman Turan ise Muğiseddîn Tuğrul Şah'ın Ahlatşah ile Gürcüler üzerine yürüdüğünü söylemiştir (Turan, 1993a: 260; 1993b: 23). Faruk Sümer ise İslam Ansiklopedisi'nde yazdığı "Tuğrul-Şah" maddesinde Erzurum melikinin Ahlatşah ile beraber Gürcüler üzerine yürüdüğünü belirtmiş (Sümer, 2001: 42) ancak *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri* adlı eserinde ise ordusunu Ahlatşah'ın emrine verdiğini söylemiştir (Sümer, 1998: 81-82). Dönemin ve coğrafyanın kaynaklarının azlığı sebebiyle yaşanan bu karışıklık, diğer verilerin de incelenmesiyle yorumlanabilir bir konumdur. Muğiseddîn Tuğrul Şah'ın yeniden ve müstahkem bir şekilde inşa ettirdiği Bayburt Kalesi'nde bulunan kitabelerde Erzurum melikinin kullanmış olduğu mücâhid, muzaffer, kâfir ve müşriklerin kökünü kazıyan gibi ifadeler, onun gaza ve cihad yaptığına delalet eder. Bulduğu konum itibarıyla de cihadın Komnenoslar ile sınır mücadeleleriyle yapıldığı şeklinde yorumlanabilir (Turan, 1993b: 22; Eğilmez, 2012: 118) ise de bölgedeki diğer Müslüman olmayan güç olan Gürcüler ile yapıma ihtimali de vardır. Sonuç olarak her ne kadar İbnü'l-Esîr ve Abû'l-Farac

¹ II. Rükneddîn Süleyman Şah'ın Gürcistan seferi ve Micingerd Savaşı hakkında geniş bilgi için bk. (İbn Bibi, 2014: 103-104; Gürcistan Tarihi, 2003: 404-410; Turan, 1993: 254-260; Kaya, 2006: 79-89).

bahsetmese de Muğiseddin Tuğrul Şah'ın Osman Turan'ın da dediği gibi Ahlatşah ile beraber Gürcüler ile savaşa girmesi ihtimal dâhilindedir.

Gürcüler, Ahlatşahlar ile Tuğrul Şah'ı birbirine yakınlaştıran ve müttefik haline getiren ortak bir düşman oldu. Erzurum-Ahlat birlikteliği bununla da sınırlı kalmadı. 604/1207-1208 yılında Eyyübîlerden Meyyâfârikîn hâkimi Melik el-Evhad Necmeddîn Eyyüb, zayıflayan Ahlatşah topraklarına göz koydu. Muş'u ve yakın yerleri istila ederek Ahlatşah Balaban'ı mağlup etmiş ve onun Ahlat'a çekilmesiyle de adı geçen şehri kuşatmıştı (İbnü'l-Esîr, 2012: 261-262; İbn Vâsıl, 1960: 175-176). Bunun üzerine Balaban, Erzurum meliki Muğiseddin Tuğrul Şah'dan yardım istedi. Böylelikle birkaç sene önce Gürcülere karşı kurulan ittifak, bu defa da bölgede genişleme arzusunda olan Eyyübîlere karşı faaliyete geçti.

Muğiseddin Tuğrul Şah, ordusuyla birlikte gelip Ahlatşah'ın yardımına koştu. Müttefikler bir araya gelip Melik el-Evhad'ı mağlup ettiler. Akabinde ise Eyyübîlerin eline geçen Muş'a yürüyerek şehri kuşattılar. Şehrin düşmesine yakın bir zamanda Muğiseddin Tuğrul Şah, topraklarına göz koyarak Ahlatşah Balaban'ı öldürdü. Daha sonra Ahlat'ı almak için şehre yürüdü. Ancak Ahlat halkı hükümdarlarını öldüren Tuğrul Şah'ı şehre sokmadıkları gibi ona şiddetle mukavemet ettiler. Erzurum meliki bunun üzerine Malazgirt'e gitmiş ancak aynı durum burada da gerçekleşmiştir. Nihayetinde eli boş bir şekilde Erzurum'a dönmüştür. Ahlatlılar ise şehre Melik el-Evhad'ı davet etmiş, bu itibarla köklü bir tarihe sahip olan Ahlatşahlar Beyliği yıkılmış, bölge Eyyübîlerin eline geçmiştir (İbnü'l-Esîr, 2012: 262; İbn Vâsıl, 1960: 176; Abû'l-Farac, 1999: 490; Turan, 1993b: 23; Sümer, 1998: 83; Konukçu, 1992: 42; Eğilmez, 2012: 119).

Muğiseddin Tuğrul Şah'ın siyasi bir hata şeklinde yorumlanabilecek bu hamlesiyle Ahlatşahlar tarih sahnesinden silinmiş, bölge Eyyübîlerin eline geçmiştir. Öte yandan Ahlatşahlar, Erzurum melikinin müttefiki durumundayken Tuğrul Şah bizatihi müttefikini ortadan kaldırmıştır. Bu itibarla Eyyübîler, Erzurum'un sınır komşusu haline gelmişlerdir.

606/1209-1210 yılında Eyyübî hükümdarı Melik el-Âdil'in Sincar'ı kuşatması, bölgede güç dengelerini etkileyen bir ittifak meydana getirdi. Buna göre Melik el-Âdil bu tarihte Kutbeddîn Muhammed b. Zengî b. Mevdûd'un elindeki Habur ve Nusaybin'i ele geçirip ardından Sincar'ı da kuşatarak neredeyse tüm el-Cezîre topraklarına hâkim oldu. Eyyübî hükümdarını bu topraklara istilaya çağırarak bizzat Sincar sahibi Kutbeddîn'in amcasının oğlu ve Musul sahibi Nüreddîn Arslanşah b. Mes'ûd b. Mevdûd idi. Adı geçen zatın Melik el-Âdil ile akrabalık bağı da bulunuyordu. Melik el-Âdil bu teklife hemen olumlu cevap vererek bölgeye hareket etti. Melik el-Âdil'in bölgeye gelmesi onu davet eden Musul hâkimi Nüreddîn'i telaşlandırdı. Zira Eyyübî hükümdarının Musul'a da bir şekilde göz koyacağını düşünmekteydi. Nüreddîn Musul'da böyle bir çıkmazda iken Erbil hâkimi Muzaffereddîn Gökbörü ona işbirliği teklif etti (İbnü'l-Esîr, 2012: 272-274; İbn Vâsıl, 1960: 194).

Muzaffereddîn Gökbörü'nün ordusuyla birlikte Musul'a gelmesi, Melik el-Âdil'in Sincar kuşatmasının seyrini değiştirdi. Musul ve Erbil hâkimleri bununla da kalmayıp ittifaklarını genişlettiler. Bu uğurda Haleb Eyyübî hâkimi Melik ez-Zâhir Gâzi b. Selâhaddîn'i, Türkiye Selçuklu sultanı I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'i ve Erzurum Selçuklu meliki Muğiseddin Tuğrul Şah'ı² Melik el-Âdil'e karşı ittifaklarına dâhil etmek için elçi yolladılar (Sümer, 2001: 42). Adı geçen kişiler de gelen teklifi hemen kabul ettiler (İbnü'l-Esîr, 2012: 274; İbn Vâsıl, 1960: 194-195). Buna göre Melik el-Âdil, Sincar'dan vazgeçip barışa yanaşmazsa, müttefikler ona karşı Eyyübî topraklarına girecekti (İbnü'l-Esîr, 2012: 274). Musul ve Erbil sahiplerince böyle geniş katılıma ulaşan ittifak düşüncesi gayet iyi bir şekilde kurgulanmış gözükmektedir. Zira vaat edilen saldırılar başlatılsa Melik el-Âdil bir kısıp içine alınmış olacaktı. Öte yandan Erzurum, Eyyübîlerin el-Cezîre koluyla Ahlatşahların yıkılmasından sonra komşu duruma gelmişti. Eyyübîlerde hanedan arası taksimatta da el-Cezîre, Melik el-Âdil ve dolayısıyla da onun nesline bırakılmıştı. Muğiseddin Tuğrul Şah'ın, Ahlat, Muş gibi el-Cezîre koluna bağlı Eyyübî topraklarına girmesi, hızlı bir şekilde gerçekleşebilir ve Melik el-Âdil'i güç durumda bırakabilirdi. Ayrıca müttefikler, Gürcülerden Ahlat'a saldırıp buradaki Melik el-Evhad'ı meşgul etmekle Eyyübî kuvvetlerinin bölünmesini istediler (Gök, 2013: 356). Sonuç olarak araya halifenin de girmesiyle Melik el-Âdil, Sincar önlerinden bir anlaşmayla çekilmiş ve müttefiklerin askerî bir harekâta girmesine gerek kalmamıştı (İbnü'l-Esîr, 2012: 274; İbn Vâsıl, 1960: 196-198)³.

² İbnü'l-Esîr, burada Sultan I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in ismini sayarken Erzurum meliki Muğiseddin'i zikretmemiştir. Bk. (İbnü'l-Esîr, 2012: 274).

³ Melik el-Âdil'in Sincar kuşatması hakkında geniş bilgi için bk. (Gök, 2013: 352-360).

Erzurum Selçuklu meliki Muğiseddîn Tuğrul Şah, 620/1223 yılında adının tarih boyunca hatırlanmasını sağlayacak bir işe dâhil oldu. Buna göre aynı tarihte Gürcü kralı Giorgi Laşa ölmüş yerine kız kardeşi Rosudan, Gürcü tahtına geçmişti. Bu kraliçe bir şekilde Tuğrul Şah'ın adı bilinmeyen bir oğlunun yakışıklılığını duymuş ve ona talip olmuştu. Netice olarak böyle bir izdivaç girişimi olmuş ancak Gürcüler, Hristiyan bir memleketin naibinin Müslüman olamayacağını bildirerek karşı çıkmışlardı. Bunun üzerine adı bilinmeyen Selçuklu şehzadesi Hristiyan olmuş ve bu evlilik gerçekleşmişti (Turan, 1993a: 414; Sümer, 2001: 43; Eğilmez, 2012: 120). Bahsi geçen olay, İslâm müelliflerince şaşırılarak anlatılmıştır. Bunlardan İbnü'l-Esîr, bu olayı “*eşi benzeri yaşanmamış garip bir olay*” başlığı altında anlatmıştır. Müellife göre, Gürcü kraliçesi devlet işlerini yürütecek soylu biri ile evlenmek istemiş ve İslâm tarihinde mümtaz bir yere sahip olan Selçuklu hanedanından Muğiseddîn Tuğrul Şah'ın büyük oğlu ile evlenmek istemişti. İbnü'l-Esîr ayrıca şehzadenin bizzat babası tarafından Hristiyan yapıldığını satırlarına eklemiştir (İbnü'l-Esîr, 2012: 381). Ebû'l-Fidâ da “*garip bir hadise*” diye isimlendirdiği konuda İbnü'l-Esîr'in sözlerini muhtasar olarak teyit etmiştir (Ebû'l-Fidâ, tarihsiz: 165). Selçuklu şehzadesinin Gürcistan'daki günlerinin pek de iyi geçmediği aşikârdır. Kaynakların ifadesine göre Rosudan, bir kölesiyile gayrimeşru bir ilişki yaşamış ve bu durum kocasının da malumu olmuştur. Bunu hoş karşılamayan Selçuklu şehzadesi hapsedilmiştir (İbnü'l-Esîr, 2012: 381; Ebû'l-Fidâ, tarihsiz: 165; Turan, 1993a: 414).

Şehzadenin hapis hayatı Celâleddîn Harezmsâh'ın Gürcistan seferine çıkmasına kadar devam etti. Celâleddîn, 1226 yılında Tiflis'i ele geçirince bu şehzadeyi huzuruna getirtti. Sultan, Ahlat taraflarına gidene kadar ona iyi muamelede bulundu. Selçuklu şehzadesi ise Celâleddîn yanından ayrılınca tekrar irtidad ederek Gürcülerin yanına döndü ve Tiflis'te az sayıda asker kaldığını söyledi. Bunun üzerine Tiflis tekrar Gürcülerce istila edildi (Nesevî, 1953: 217; Turan, 1993a: 414-415; Eğilmez, 2012: 121). Faruk Sümer de köle ile ilişki olayının evlilikten önce yaşanmış olmasına ihtimal vermiş ayrıca şehzadenin, Celâleddîn'den sonra tekrar Gürcülere yani karısına dönmesini onun aldatma davranışından rahatsız olmadığına bağlamıştır (Sümer, 2001: 43).

Kraliçe Rosudan'ın Selçuklu şehzadesi ile olan evliliğinden Tamar ve David adlı iki çocuğu oldu (Sümer, 2001: 43). Tamar daha sonraları Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ile evlenmiş, Müslümanlığı kendiliğinden kabul etmiş ve Anadolu'da Gürcü Hatun olarak anılmıştır (Turan, 1993a: 256). İbn Bibi'de de Gürcü Hatun için geçen Selçuklu sulbünden David soyundan ifadesi bunu kanıtlar niteliktedir (İbn Bibi, 2014: 414; Turan, 1993a: 256; Konukçu, 1992: 44; Eğilmez, 2012: 120).

4. Muğiseddîn Tuğrul Şah ile Merkezî Selçuklu Yönetimi Arasındaki İlişkiler

Muğiseddîn Tuğrul Şah'ın Elbistan melikliği esnasında Konya'da tahta oturanlara itaat ettiğini ve bunun sonucunda da varlığını idame ettirebildiğini daha önce söylemiştik. Böylelikle Tuğrul Şah, 1202 yılına kadar Elbistan'da, bu tarihten 1225 yılındaki ölümüne kadar da Erzurum'da meliklik yapabilmıştır. Sonuç olarak II. Kılıçarslan'ın hükümdar olmayan oğulları arasında Anadolu'da varlığını devam ettirebilen tek melik olarak kaldığı gözükmektedir.

Sultan II. Rükneddîn Süleyman Şah'ın 1204 yılındaki ölümü ile tekrar tahta sahip olan ve artık daha merkezîyetçi bir siyaset izleyen I. Gıyâseddîn Keyhüsrev, Tuğrul Şah'ın Erzurum'daki varlığına dokunmayarak yerinde bırakmıştır (Turan, 1993a: 276; Kaya, 2006: 121). Sultanın bu hükmü sadece Tuğrul Şah'a tanıdığı bir ayrıcalık olarak durmaktadır. Zira daha önce Eyyûbîlere sığınan Malatya meliki Muizzeddîn Kayser Şah da I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in ikinci saltanat döneminde Malatya'ya dönmek için izin istemiş ancak isteği sultan tarafından kabul edilmemiştir⁴. Sultanın bu tutumuna sebep olarak birkaç cevap verilebilir. Buna göre Muğiseddîn Tuğrul Şah'ın Elbistan melikliği esnasında onu iyi bir şekilde karşılaması, mazûl sultanın hoşuna gitmiş ve tekrar başa geçince ona dokunmamış olması ileri sürülebilir. Ancak I. Gıyâseddîn Keyhüsrev, Elbistan'dan sonra Malatya'ya Muizzeddîn Kayser Şah'ın yanına da uğramıştı. Adı geçen melik de esasında I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'i iyi bir şekilde ağırlamıştı (İbn Bibi, 2014: 69-70; Turan, 1993a: 269; Kaya, 2006: 101-102). Buradan hareketle Muğiseddîn Tuğrul Şah'ın sultan tarafından Erzurum'da bırakılmasının sebebinin iyi bir şekilde icra edilen misafirperverlik olmadığı aşikârdır. Muhtemelen I.

⁴ Muizzeddîn Kayser Şah, II. Rükneddîn Süleyman Şah'tan kaçınca damadı olduğu Eyyûbîlere sığınmış ve kendisine Urfa tahsis edilmişti. Kayser Şah, I. Gıyâseddîn'in tekrar tahta çıktığını duyunca ona gelerek tekrar Malatya'nın kendisine verilmesini talep etmiş ancak sultan, onun bu isteğine olumlu cevap vermeyerek kardeşini geri göndermiştir. Bk. (İbnü'l-Esîr, 2012: 206).

Gıyâseddîn Keyhüsrev, ülkenin en uzak köşesinde hüküm süren ve tabi durumda bulunan kardeşine dokunmamış, zaten ülkeden ayrılan diğer kardeşinin ise artık dönmesine izin vermemiştir.

İlerleyen yıllarda ise Muğîseddîn Tuğrul Şah'ın Erzurum'a geldikten sonra itaatkâr siyasetini ilk etapta devam ettirse de siyasî arenada Elbistan'da geçirdiği süreye kıyasla daha aktif olduğunu görmekteyiz. Muhtemelen Erzurum'un merkeze uzak olması ile Erzurum'da giriştiği askerî ittifaklar ve seferler kendisini cesaretlendirmişti. Tuğrul Şah'ın merkezî Selçuklu yönetimine karşı pasif ve itaatkâr tutumunun kardeşi I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in ölümüyle sona erdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Zira artık Erzurum meliki, önceki taht mücadelelerinin aksine artık taraf olmuştur.

I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Alaşehir Savaşı'nda şehit olmasından sonar devlet erkânı, tahta 21 Temmuz 1211 tarihinde en büyük oğlu olan Malatya meliki I. İzzeddîn Keykavus'u getirdi. Onun hükümdarlığa getirilişi üzerine kardeşi Tokat meliki I. Alâeddîn Keykubad, ordusuyla hareket etti ve isyanına çeşitli vaatlerde bulunarak Ermeni kralı II. Leon'u, uç atabeki olan Zâhiredîn İli'yi ve amcası Erzurum meliki Muğîseddîn Tuğrul Şah'ı dâhil etti (İbn Bibi, 2014: 143; Turan, 1993a: 294; Koca, 1997: 22; Uyumaz, 2003: 14). Erzurum melikinin daha önce kardeşleri arasındaki taht mücadelelerine katılmadığı gibi, sultanın şehadetiyle devlet içerisinde II. Kılıçarslan'ın hayattaki tek oğlu olarak kalsa da taht için yeğenlerine karşı herhangi bir iddiada bulunmadı. Bu zamana kadar hiçbir şekilde taht mücadelelerine katılmayan Tuğrul Şah'ın, Melik Alâeddîn'in yanında yer alması dikkat çeken ve tarihi kaynakların aydınlatmadığı bir konudur. Taht için Ermenilere dahi başvurup taviz verebilen Alâeddîn'in, amcasının desteğini de bu yolla sağlamış olması kuvvetle ihtimaldir. Bu minvalde Alâeddîn'in, amcasına toprak, mal vb. gibi vaatleri olmuş olabilir. Ancak Muğîseddîn Tuğrul Şah'ın yönettiği Erzurum, her ne kadar Selçuklu toprağı olsa da Selçukluların sınır ötesi bir mülküydü. Selçuklular ile yine onların elindeki Erzurum arasında, devlete tabi durumda da olsa Mengücekler bulunuyordu. Dolayısıyla Muğîseddîn Tuğrul Şah'ın topraklarını genişletmesinin yolu ancak ve ancak Erzurum'un yanında kendisine veya oğullarına Anadolu'da başka bir toprak vermektir. Nitekim geç dönem bir Osmanlı kaydı olan ve Amasyalı Abdî Zâde Hüseyin Hüsâmeddîn tarafından yazılan *Amasya tarihi* isimli eserde buna delalet edebilecek bir kayıt vardır. Müellif, Muğîseddîn Tuğrul Şah'ın Alâeddîn Keykubad'a yardım maksadıyla gelip, Amasya'yı ele geçirerek kendi oğlu Gıyâseddîn Mes'ûd'un yönetimine bıraktığını ve buradan Kayseri'ye gittiğini bildirmektedir. Yine ona göre Gıyâseddîn Mes'ûd, burada bir süre vali olarak kalmış ve I. İzzeddîn Keykavus'un Kayseri kuşatmasından sonra sağlam bir şekilde tahta oturmasıyla bu zat, şehir halkınca Erzurum'a geri gönderilmiştir (Amasyalı Abdî Zâde Hüseyin Hüsâmeddîn, 1329-1332: 349-350). Ancak müellif, Tuğrul Şah'ın Amasya'ya kendiliğinden mi yahut bir vaat üzerine mi geldiği konusunda sessiz kalmıştır. Bu minvalde Tuğrul Şah'ın bir vaat üzerine buraya gittiği düşünülebilir. Ancak bahsi geçen kitapta böyle bir bilgi verilmişse de döneme yakın kaynaklarda bunu doğrulayacak bir kayda rastlanmamıştır. Bu itibarla Erzurum melikinin böylesine karışık ve olasılık dolu vaatler ile ikna olup hiç teşebbüs etmediği saltanat mücadelelerinde taraf olması, Amasya'lı müellifin dediklerini kanıtlayacak yeni veriler bulunmadığı takdirde uzak bir ihtimal olarak kalacaktır. Alâeddîn tarafından Muğîseddîn'e malî ve askerî yardım sözü verilmiş olması daha müspet bir ihtimal olarak durmaktadır.

Netice olarak böyle bir ittifak, Alâeddîn tarafından meydana getirildi ve yeni sultan I. İzzeddîn Keykavus, müttelikler tarafından Kayseri'de kuşatıldı. Uzayan kuşatma da sultanı Kayseri'de müşkül durumda bıraktı. İşlerin iyice kötüye gittiği bir zamanda I. İzzeddîn Keykavus'u yoğun ablukadan kurtulmasını sağlayacak plan, Kayseri valisi Celâleddîn Kayser'den geldi. İsmi geçen vali, kurtuluşun ittifakı dağıtmaktan geçtiğini kavramıştı. Sultanı da ikna ederek kozunu muhtemelen ittifakın en kolay ikna edilebilecek unsuru olarak gördüğü Ermenilerden yana kullandı. Bir gece yarısı şehirden çıkarak II Leon'un karargâhına gitti ve sultandan alınacak saldırmazlık güvencesi ve 12000 mud zahire ile kralı ikna etmeyi başardı. Bizzat sultan tarafından onaylanan anlaşma sonucu Ermeniler, Kayseri önlerinden bir gece yarısı ansızın çekilmişti. Ertesi gün Ermenilerin olmadığını anlayan ve böylelikle belki de yeğenlerinin tuzağına düşmekten korkan Erzurum meliki Muğîseddîn Tuğrul Şah da hemen o gece haber vermeksizin Erzurum'a dönüş maksadıyla Kayseri önlerinden ayrıldı⁵. Alâeddîn Keykubad bu itibarla muhasarada yalnız kaldı ve daha fazla dayanamayacağını anlayarak Ankara'ya geri çekildi. Sonuç olarak I. İzzeddîn Keykavus, kardeşini mağlup ederek tahtını sağlama aldı (İbn Bibi, 2014: 143-147; Turan, 1993a: 294-295; Konukçu, 1992: 42-43; Koca, 1997: 22-24; Uyumaz, 2003: 14-

⁵ İbn Bibi, Muğîseddîn Tuğrul Şah'ın "O iki kardeş, Erzurum bölgesini almak için bana saldıracaklar. Belki de beni tuzağına düşürmek için hile ve aldatmayla buraya çekmişlerdir" dediğini nakleder. Bk. (İbn Bibi, 2014: 174).

16).

Bazı Arap kaynakları, Muğiseddîn Tuğrul Şah'ın Kayseri'den çekilmesini Eyyûbî Melik el-Eşref'e bağlamaktadırlar. Buna göre I. İzzeddîn, Kayseri'de muhasara altında iken Melik el-Eşref'ten yardım istemişti. Bunu haber alan Muğiseddîn Tuğrul Şah da derhal topraklarına geri dönmüştür (İbn Vâsıl, 1960: 217). Zira Erzurum, Eyyûbîlerin Ahlat'ı almasıyla bu hanedana komşu hale gelmişti. Buradan yapılacak olası bir saldırı, Tuğrul Şah'ın ve ordunun çoğunluğunun olmadığı bir esnada şehrin tamamen elden çıkmasına sebebiyet verebilirdi. Öte yandan bu kaynaklar, meydana gelen mücadelede olayları karıştırarak yanlış bir şekilde aktarmaktadırlar⁶. Diğer taraftan da bazı kaynaklar, 610/1213-1214 olaylarını anlatırken I. İzzeddîn Keykavus'un Erzurum sahibi amcası Muğiseddîn Tuğrul Şah'ı ve emîrlerini ele geçirerek öldürdüğünü, akabinde topraklarını aldıklarını yazmaktadır (İbn Vâsıl, 1960: 219; Ebû'l-Fidâ, tarihsiz: 143; Aynî, 2007: 269). Ancak burada da bariz bir hata mevcuttur. Zira Muğiseddîn Tuğrul Şah ileride de geçeceği üzere 1225 yılında Sultan I. Alâeddîn Keykubad döneminde Erzurum'da ölmüştür. Toprakları ise yine bu hükümdar tarafından oğlu Rükneddîn Cihan Şah'tan alınmıştır.

Muğiseddîn Tuğrul Şah'ın ismi, Sultan I. İzzeddîn Keykavus'un 1220 yılındaki ölümünden sonra da tahta namzet adaylar arasında geçmiştir. Sultan varis bırakmadan ölünce Sivas'ta toplanan devlet erkânı tahta kimi geçireceklerine dair bir meşveret yaptılar. Erkândan bir kısmı hapis hayatı yaşayan Alâeddîn Keykubad'ı, bir kısmı onun küçük kardeşi Koyluhisar meliki Keyferidun'u ve bir kısmı da Erzurum meliki Muğiseddîn Tuğrul Şah'ı aday olarak gösterdiler. Nihayetinde üç adaydan Alâeddîn Keykubad üzerinde karar kılınmış ve Sivas'a getirilerek tahta çıkarılmıştır (İbn Bibi, 2014: 227-233; Turan, 1993a: 326-327; Uyumaz, 2013: 18-20). Alâeddîn Keykubad, başa geçince amcasının Melik el-Eşref'ten yardım alıp saltanat davasına girişeceğini düşünmüş ancak Muğiseddîn Tuğrul Şah, duruşunu yine bozmuş ve saltanat davasına bu sefer de atılmamıştır (Sümer, 2001: 43). Erzurum melikinin Melik el-Eşref ile arasının iyi olması yadırganmayacak biro lay ve ihtimal dâhilinde bir durumdur. Ancak Alâeddîn Keykubad'ın onun saltanat davasına kalkışacağından çekinmesi, irdelenmesi gereken bir konudur. Zira Muğiseddîn Tuğrul Şah, hiçbir zaman saltanat davasında bulunmamış hatta I. Alâeddîn Keykubad'ın, abisi I. İzzeddîn Keykavus'a isyanında I. Alâeddîn Keykubad'a yardım dahi etmişti. İbnü'l-Esîr, I. Alâeddîn Keykubad'ın tahta çıkınca amcası Muğiseddîn Tuğrul Şah'ın kendisine muhalefet ettiğini bildirmiş, yine bölgedeki diğer hâkimlerin muhalefet etme ihtimalinin sultanı korkuttuğunu ve bu uğurda Melik el-Eşref ile barış yaptığını söylemiştir (İbnü'l-Esîr, 2012: 329). Memlûk dönemi tarihçilerinden Nüveyrî'nin de bu konuda bir kaydı vardır. Müellif, İbnü'l-Esîr gibi Alâeddîn Keykubad başa geçince amcası Muğiseddîn Tuğrul Şah'ın kendisine muhalefet ettiğini aktarmaktadır (Nüveyrî, tarihsiz: 69). Ancak Erzurum melikinin sultana karşı fiilî bir teşebbüste bulunması kaynaklara geçmemiştir. Aralarında bir sorun varsa dahi muhtemelen Muğiseddîn'in Erzurum konusunda Sultan Alâeddîn'den çekinmesi ihtimal dâhilindedir. Zira Tuğrul Şah, belki de Kayseri kuşatması esnasında sultanın kendisine kızmış olabileceğini tahmin ederek Erzurum'u elinden alacağını düşünmüş olabilir. Yine kendisini sultana karşı sağlama almak için Melik el-Eşref ile arasını iyi tutmuş olması mümkün gözükmektedir (Sümer, 2001: 43).

Görüldüğü üzere Muğiseddîn Tuğrul Şah her ne kadar itaatkâr bir siyasetle konumunu ve varlığını sağlamlaştırsa da tahta çıkan iki kardeşinin (II. Rükneddîn Süleyman Şah ve I. Gıyâseddîn Keyhüsrev) ölümünden sonra yeğenleri döneminde fiilî bir icraatta bulunmasa da eskiye nazaran daha muhalif bir siyaset izlediği rivayetlerden anlaşılmaktadır. I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in 1211 yılındaki ölümünden sonra Erzurum'da adeta bir sultan gibi hüküm sürmüş, adına para bastırıp hutbe dahi okutmuştu. Yine sultan gibi yüksek unvanları kullanmakla beraber bastırıldığı paralarda Konya tahtında oturan sultanın ismini dahi zikretmemiştir. Bütün bunlar Muğiseddîn Tuğrul Şah'ın zaten devletle bir kara bağlantısı olmayan Erzurum'da tam bağımsız davranarak burada kendisi ve oğlu Rükneddîn Cihân Şah'ı kapsayan Erzurum Selçukluları hanedanlığının kurulduğunun söylenmesine neden olmuştur⁷. Bu noktada ise Muğiseddîn Tuğrul Şah'ın Konya'daki merkezî hükümetten ayrı bir teşekkül mü olduğu sorusu akıllara gelmektedir.

⁶ İbn Vâsıl'a göre I. İzzeddîn Keykavus'a karşı amcası Muğiseddîn Tuğrul Şah saltanat mücadelesine girişmiş ve yeğenini II. Leon'un yardımıyla Sivas'ta kuşatmıştır. Ardından sultanın Melik el-Eşref'ten yardım istemesi üzerine topraklarına geri dönmüştür. Söz konusu kaynaklar, Alâeddîn Keykubad'ı, anlattıkları Sivas kuşatmasında zikretmeyip onun sultanın elindeki Ankara'yı aldığını, I. İzzeddîn'in de bunun üzerine Ankara'yı kuşattığını aktarmışlardır (İbn Vâsıl, 1960: 217-218). İbn Vâsıl'ın anlattıklarını Bedreddîn el-Aynî de aynen aktarmıştır (Aynî, 2007: 266).

⁷ Erzurum Selçukluları tabiri için bk. (Turan, 1993b: 21; Konukçu, 1992: 41; Eğilmez, 2012: 187 vd).

Erzurum Selçukluları diye isimlendirilen hanedanlık kabul edilse dahi buna bağımsız sıfatı eklemek tartışmalı bir durumdur. Söz konusu isimlendirmenin müstakil olarak nitelendirilmesinin temeli, Muğiseddîn Tuğrul Şah'ın buradaki bağımsız gibi gözüken yönetimi ile bazı kitabe ve basılan sikkelere dayanmaktadır. Tuğrul Şah, 1204 yılında Trabzon'da kurulan Trabzon Rum İmparatorluğu ve oradan gelebilecek muhtemel tecavüzler için Erzurum-Trabzon yolunda bulunan Bayburt Kalesi'ni iyi bir şekilde tamir ettirip oldukça sağlam bir hale getirmiştir. Burada bulunan kitabelerde kullandığı unvanlar, Tuğrul Şah'ın ilerleyen zaman içerisinde artık Konya'ya tabi olmadığını göstermektedir⁸.

Muğiseddîn Tuğrul Şah, Bayburt Kalesi kitabelerinde bazen melik, bazen de sultan unvanını kullanmıştır. Kitabelerin hepsinde tarih olmaması, tedrici bir sıralama yapmamızın önüne geçmektedir. Tuğrul Şah, melik ve sultan unvanlarının dışında zamanın hükümdar ve meliklerinin kullandığı Âdil, Müeyyed gibi sıfatları da kullanmıştır. Bunların dışında Muğiseddîn Tuğrul Şah'ın kullandığı Seyyidü'l-Mülûk ve's-Selâtin (melik ve sultanların efendisi), Sultanu'l-A'zam (en büyük sultan), Melik er-Rûm ve'l-Ermen (Anadolu ve Ermenistan hâkimi), Şâhenşâh (Şahlar Şahı), Kemâlû Âlî Selçuk (Selçukoğullarının ikbali), Nâsıru Emîr el-Mü'minin (Halifenin yardımcısı) gibi yüksek lakaplar, irdelenmesi gereken bir durumdur. Muğiseddîn Tuğrul Şah, lakaplardan da anlaşılacağı üzere kendisini tüm sultan ve meliklerin efendisi, en büyük sultan olarak tanımlamakla birlikte üzerinde hiçbir tabiiyetin olmadığını belirtmektedir. Bunlara ilaveten lakaplarda halifeye vurgu yapıp Konya'daki sultanın es geçilmesi, Tuğrul Şah'ın merkezî Selçuklu hükümetine bakışını izhar etmektedir. Bu minvalde Tuğrul Şah bazı Arap kaynaklarında da sultan unvanıyla anılmıştır⁹.

Kitabelerin dışında Muğiseddîn Tuğrul Şah tarafından basılan sikkelerde de bağımsızlık alametlerini görmek mümkündür. Zira bu paralarda dönemin halifesi Nâsır-lidînilâh'ın adına rastlanırken, Tuğrul Şah'ın kendi adı dışında Konya'daki sultanın adı zikredilmemiştir¹⁰. Bütün bu veriler, Muğiseddîn'in tam bağımsız olduğunu göstermekle birlikte Erzurum Selçukluları tabirinin ortaya çıkışının da sebebidir. Her ne kadar bütün bunlar bağımsızlık için yeterli görülebilse de Erzurum Selçukluları tabirini kullanmak marifetiyle Muğiseddîn Tuğrul Şah'ın Türkiye Selçuklularından müstakil bir hanedan kurduğunu söylemek için yetersizdir. Görüşümüzün sebeplerini tek tek açıklamak konunun anlaşılması için daha iyi olacaktır.

Muğiseddîn Tuğrul Şah'ın öncelikle adına hutbe okutup, para bastırması her ne kadar bağımsızlık alameti olarak görülse de II. Kılıçarslan, oğullarına böyle bir yetki vermişti. Bu minvalde Tuğrul Şah'ın kardeşleri II. Rükneddîn Süleyman Şah ve I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in ölümünden sonra babasının verdiği haklara geri dönmüş olması muhtemeldir. Dolayısıyla buradan hareketle yapılacak bağımsızlık yorumu yetersiz kalacaktır. Kitabelerdeki unvanlara gelindiğinde ise Muğiseddîn Tuğrul Şah'ın artık üzerinde bir otorite tanımadığını ve kendisini sultan olarak gördüğünü kabul etmek durumundayız. Aynı durum sikkeler için de geçerlidir. Ancak burada tarihler önem kazanmaktadır. Çünkü kitabelerdeki sultan unvanı 610/1213 yılına, gümüş sikke ise 613/1216 yılına denk gelmektedir. Her iki sene de I. İzzeddîn Keykavus hâkimiyet zamanına tesadüf etmekle birlikte saltanatın yeğenlerine geçtiği döneme rastlamaktadır. Tüm bu verileri etraflıca ele aldığımızda Muğiseddîn Tuğrul Şah'ın kardeşlerinin döneminde bağımsızlıkla yorumlanabilecek bir fiiliyata girmediğini ancak yeğenlerinin saltanatında bu şekilde yorumlanabilecek işlere imza attığını söyleyebiliriz. Dolayısıyla 1211 yılından itibaren hiyerarşik olarak Türkiye Selçuklu sultanlarının, Tuğrul Şah ile alt-üst ilişkisinin kalmadığı ortaya çıkmaktadır. Ancak böyle bir ilişkinin olmaması da Erzurum'u Türkiye Selçuklularından ayıran yeterli bir sebep değildir. Başka bir deyişle Muğiseddîn Tuğrul Şah ne kadar bağımsız hareket ederse etsin, yönettiği Erzurum'un Selçuklulardan müstakil olması için ciddi bir kanıt yoktur. I. İzzeddîn Keykavus ve I. Alâeddîn Keykubad, amcalarını Erzurum'da serbest bırakarak faaliyetlerine karışmamaları ihtimal dâhilindedir. Adı geçen iki hükümdarın böyle davranmasında Erzurum'un merkezden uzak olması ve devlet ile arasında kara bağlantısının olmaması, Ermeniler, Eyyübîler, Bizans gibi meselelerin sultanların katında daha elzem olması, Tuğrul Şah'ın olası bir Eyyübî ittifakı gibi sebepler kendisine dokunulmamasına sebep olabilir de sebepsiz olarak da kendisine geniş hakların tanınma ihtimali vardır.

Erzurum Selçukluları diye Türkiye Selçuklularından ayrı müstakil siyasî bir yapının olmadığına en büyük

⁸ Bayburt Kalesi kitabeleri için bk. (Beygu, 1936: 239-244; Uluçam, 1994: 415-420). Bazı kitabelerinin karşılaştırmalı çevirisi için bk. (Ekşi- Çiğdem, 2016: 137-172).

⁹ Yâkût el-Hamavî, isim vermeden Muğiseddîn Tuğrul Şah'ı bağımsız bir sultan olarak nitelerken (Yâkût el-Hamavî, 1977: 150) Safedî ise "Sultan Muğiseddîn er-Rûmî Sâhibu Erzenü'r-Rûm" olarak nitelemiştir. Bk. (Safedî, 2000: 261).

¹⁰ Bu dönemden bakır ve gümüş sikkeler günümüze ulaşmıştır. Gümüş olan sikke 613/1216 yılına ait olmakla beraber bakır sikkelerde herhangi bir tarih yoktur. Sikkeler için bk. (Lane Poole, 1967: 111-112; İsmail Gâlib, 1309: 12-15).

kanıt ise devletçe böyle bir tanınmanın olmamasıdır. Ayrıca yukarıda bağımsızlık kanıtı olarak değerlendirilen her kanıt haddizatında bir isyan kanıtı da olabilmektedir. Ancak Konya yönetiminin Tuğrul Şah hayatı boyunca yaptıklarını, bir isyan olarak görmemiş olsa gerektir. Çünkü bu konuda bir yaptırım kaynaklarına yansımamıştır. Buradan hareketle Türkiye Selçuklularının, Muğiseddin Tuğrul Şah'ı bağımsız hareket etmesine karşın devletin bir parçası olarak gördüklerini söylemek yanlış olmayacaktır. Bağımsız hareketlerine de belki isteyerek belki de yukarıda verilen sebeplerden dolayı mecburen göz yumuyorlardı. Öte yandan Erzurum meliki bağımsız hareket etse de devletin aleyhine bir işe girişmemiştir. Yani merkezî yönetimin Tuğrul Şah ile yüzleşmesini gerektirecek bir durum meydana gelmemiştir.

Muğiseddin Tuğrul Şah hayatında her ne kadar merkezî yönetim ile karşı karşıya gelmeseydi de onun bu başına buyruk tutumu her hükümdarın kabul edeceği bir durum değildi. Muhtemelen I. İzzeddin Keykavus da, I. Alâeddin Keykubad da bu durumdan rahatsızlardı. Ancak amcalarının sağlığında onunla yüzleşmek için fırsat olmadı. Durumun böyle de devam etmeyeceği aşikârdı. Tuğrul Şah'tan sonra Erzurum'da başa geçen Rükneddin Cihân Şah da bunun bilincinde olup ilk olarak Melik el-Eşref'e ve daha sonra Celâleddin Harezmşah'a bağlandığı gibi amcasının oğlu sultana da açık cephe aldı. Böylelikle ertelenen yüzleşme Yassıçemen Savaşı ile meydana gelmiş ve sonuç olarak merkezî Konya yönetimi galip gelmişti. Eğer burada kazanan taraf Celâleddin ile birlikte Erzurum yöneticileri olsaydı o zaman bağımsız bir Erzurum Selçuklu melikliğinden bahsetmek mümkün olabilirdi. Böyle bir şey de vaki olmadığı için önceki safha (Rükneddin Cihan Şah dönemi) bağımsız bir meliklik değil isyan girişimi olarak nitelendirilmesi daha doğru olacaktır. Sonuç olarak Muğiseddin Tuğrul Şah ile babadan oğula geçen bir veraset sistemi Erzurum'da gerçekleşmişse de bu sisteme bağımsız sıfatı eklemek için yeterli sebep yoktur.

5. Muğiseddin Tuğrul Şah'ın Kişiliği ve Ölümü

Muğiseddin Tuğrul Şah, Erzurum'da 23 seneye yakın bir zaman diliminde meliklik yaptıktan sonra 622/1225 tarihinde vefat etti (İbnü'l-Esîr, 2012: 391; Turan, 1993b: 25; Sümer, 2001: 43). Kaynaklardan anladığımız kadarıyla en az üç erkek ve bir kız çocuğa sahipti. Erkeklerden ismini kesin olarak bildiğimiz Rükneddin Cihân Şah, babasından sonra onun makamına geçti. Bir diğer oğlu ise bahsi geçtiği üzere Gürcü kraliçesi Rosudan ile evlenip Hristiyan olmuştu. Adı bilinmeyen bu şehzadenin, babasından hemen sonra öldüğü rivayet edilmiştir (İbnü'l-Esîr, 2012: 391). Tuğrul Şah'ın üçüncü oğlunun varlığını ise Yassıçemen Savaşı'ndan sonra Sultan Alâeddin'in Erzurum seferinden öğrenmekteyiz. Burada Rükneddin Cihân Şah, sultanın yanında esir iken şehirde bir kardeşi savunma tedbirleri almıştı (Turan, 1993b: 26). Amasyalı Abdî Zâde Hüseyin Hüsâmeddin, *Gülşen-i Tevârih* adlı geç bir kaynağa dayanarak Tuğrul Şah'ın Amasya'yı yönettiğini iddia ettiği oğlunun ismini Gıyâseddin Mesûd olarak zikretmektedir (Amasyalı Abdî Zâde Hüseyin, Hüsâmeddin, 1329-1332: 350). Müellifin aktarımı doğruysa bu ismin Muğiseddin'in bahsi geçtiği üzere Erzurum'u savunan üçüncü oğlu olma durumu olmakla birlikte dördüncü bir oğul da olması ihtimal dâhilindedir. Muğiseddin Tuğrul Şah'ın kızı Melike Adile'ye ait 1231 tarihli Uluborlu Ulu Cami kapısında bir kitabe mevcuttur (Bakır, 2013: 62). Bu melikenin Alâeddin Keykubad'ın eşlerinden biri olduğu tahmin edilmektedir (Turan, 1993a: 373-78. dipnot). Eşlerinden ise Mengüceklî Fahreddin Behram Şah'ın kızı, Bayburt Kalesi'ndeki bir burç üzerindeki kitabeden bilinmektedir (Beygu, 1936: 245). Yine bir eşinin de Ahlatşah Begtimur'un kızı olduğu kayıtlara geçmiştir (Sümer, 1998: 80).

Meşhur İslâm coğrafyacısı Yâkût el-Hamavî (ö. 1229), her ne kadar isim vermese de çağdaşı olan Muğiseddin Tuğrul Şah hakkında şunları aktarmaktadır: "*Erzenü'r-Rûm'da burada ikamet eden bir sultan vardır. Hayır ve ihsan sahibi biri olup geniş bir sahada hüküm sürer. Buranın sahibi halkını adaletli bir şekilde yönetir. Ancak fisk ve içki içmek gibi günahları yüklenmek bu bölgede yaygındır.*" (Yâkût el-Hamavî, 1977: 150). İbnü'l-Füvâtî (ö. 1323) ise onun büyük bir güce sahip, cesaretli bir emir olduğunu kaydetmiştir (İbnü'l-Füvâtî, 1416: 423). Bununla birlikte bir çok müellif de oğlunu Hristiyan yapmak suretiyle Gürcü kraliçesi ile evlendirmesi ve Ahlatşah Balaban'a yaptıkları sebebiyle ona karşı eleştirel yorumlar getirmektedirler.

6. Sonuç

II. Kılıçarslan'ın oğullarından biri olan Mugîseddîn Tuğrul Şah, bazı kardeşleri gibi saltanat davasına girişmeyerek tahta sahip olan kardeşlerine itaat etme politikası güttü. Her ne kadar bu politika, silik ve etkisiz gibi görünse de tahta geçmeyen kardeşlerine nazaran daha iyi bir kariyer geride bıraktı. Onun itaatkâr politikası hayatını idame ettirebilmesine veya bir sürgüne gönderilmemesine olanak tanıdı. Başlı başına bu durum bile onun politikasının ne denli işe yaradığını ortaya koymaktadır. Politikası sayesinde var olmayı başaran Tuğrul Şah, zaman içerisinde bilhassa 1211 yılından sonra Erzurum'da oldukça güçlenmiştir.

Tuğrul Şah'ın 1211 yılına kadar süren itaatkâr politikasının yanında onun ihtiyatçı politikalar geliştirdiğini görmekteyiz. Daha Elbistan'da melik olarak bulunduğu esnada kardeşlerinden gelebilecek olası bir tehdite karşı coğrafi olarak kendisine yakın olan Ermenilere tabi oldu. Yine aynı şekilde Erzurum'da iken Gürcülere haraç ödediği kaynaklara yansımıştır (Gürcüstan Tarihi, 2003: 426vd.). Ancak Erzurum'da da kardeşinin Micingert mağlubiyeti akabinde melikliğe başlaması, onun Gürcülere haraç vermesini açıklar bir durumdur. Mugîseddîn Tuğrul Şah diğer taraftan yapmış olduğu siyasi evlilikler ile de konumunu korumaya ve komşuları ile iyi geçinmeye çalıştı. Bu durumun aksine topraklarına göz koyarak Ahlatşahı öldürmesi ise siyasi meziyetlerinin sınırlı olduğunu göstermektedir.

Mugîseddîn Tuğrul Şah'ın 1211 yılından sonra kendi adına para bastırıp hutbe okutması, Erzurum Selçukluları tabirinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Hatta yine bu sebeplerden ötürü Erzurum'un, merkezî Selçuklu yönetiminden bağımsız olduğu fikri ortaya çıkmıştır. Tuğrul Şah'ın bahsi geçen tarihten sonra şüphe olmayacak şekilde üzerinde otorite tanımadığı aşikardır. Kendisi hayattayken Selçuklu merkezinden karşı bir yaptırımın gelmemesi, bir şekilde kendisine bir müsamaha olduğunu göstermektedir. Başka bir deyişle onun müstakil hareketlerinin bir yaptırıma sebep olmaması, Selçuklu sultanları tarafından cebren (olası bir Erzurum-Eyyûbî ittifakı) yahut tamamen iyi niyetle kabul edildiğini göstermektedir. Böylelikle Mugîseddîn Tuğrul Şah'ı bağımsız bir Erzurum sultanı olarak nitelendirmektense geniş yetkileri olan bir Erzurum meliki olarak değerlendirmek daha isabetli olacaktır.

Kaynaklar

- Abû'l-Farac (Bar Hebraeus). (1999). *Abû'l-Farac Tarihi*. II. (Çev. Ömer Rıza Doğrul). Ankara: TTK Yayınları
- Aksarayî. (2000). *Müsâmeretü'l-Ahbâr*. (Çev. Mürsel Öztürk). Ankara: TTK Yayınları.
- Amasyalı Abdî Zâde Hüseyin Hüsameddîn. (1329-332). *Amasya Tarihi*, II. İstanbul: Necm İstikbal Matnbası.
- Aynî. (2007). *İkdü'l-Cümân fi Târihi Ehli'z-Zamân*. III. (Thk. Muhammed Rızk Mahmûd). Kahire: Dârü'l-Kütüb ve'l-Vesâik el-Kavmiyye.
- Bakır. A. (2013). Ortaçağda Bir Türkiye Selçuklu Kenti Uluborlu. *SDÜ. Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2013 (30), 55-66.
- Beygu, A.Ş. (1936). *Erzurum Tarihi, Anıtları, Kitabeleri*. İstanbul: Bozkurt Basımevi.
- Ebû'l-Fidâ. (Tarihsiz). *el-Muhtasar fi Ahbâri'l-Beşer*. III. (Thk. Muhammed Zeynühum Muhammed Azeb). Kahire: Dârü'l-Meârif.
- Eğilmez. S. (2012). *Erzurum: Kuruluşundan Osmanlı Fethine Kadar*. İstanbul: Erzurum Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Ekşi, F.M. ve Çiğdem, S. (2016). L. T. Guzalyan'ın 'Bayburt Kalesinin Neşredilmemiş Kitabeleri' Adlı Makalesi. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, (36), 137-172.
- Gök. H.İ. (2013). *Musul Atabeyliği Zengiler (Musul Kolu 1146-1233)*. Ankara: TTK Yayınları.
- Gürcistan Tarihi (Eski çağlardan 1212 yılına kadar)*. (Çev. Hrand D. Andreasyan-Haz. Erdoğan Merçil). Ankara: TTK Yayınları.
- Hamdullah Müstevfî-yi Kazvinî, (2018). *Târih-i Güzide*. (Çev. Mürsel Öztürk). Ankara: TTK Yayınları.
- İbn Bibi. (2014). *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye (Selçuknâme)*. (Çev. Mürsel Öztürk). Ankara: TTK Yayınları.
- İbn Vâsıl. (1960). *Müferricü'l-Kürûb fi Ahbâri Benî Eyyûb*. III. (Thk. Cemâleddîn Şeyyâl). Kahire.
- İbnü'l-Esîr. (2012). *el-Kâmil fi't-Târih*. X. (Thk. Ömer Abdusselâm Tedmürî). Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî.
- İbnü'l-Füvâfî. (1416). *Mecma'u'l-Âdâb fi Mu'cemi'l-Elkâb*. V. (Thk. Muhammed Kâzım). Tahran: Müessesetü't-Tibâ'at ve'n-Neşr Vezâretü's-Sekâfeti ve'l-İrşâdi'l-İslâmî & Mecma'u'l-İhyâi's-Sekâfeti'l-İslâmiye.
- İsmail Gâlib. (1309). *Takvîm-i Meskûkât-i Selçukiyye*. İstanbul: Mihran Matbası
- Kaya. S. (2006). *I. Gıyâseddin Keyhüsrev II. Süleymanşah Dönemi Selçuklu Tarihi (1192-1211)*. Ankara: TTK Yayınları.

- Koca. S. (1997). *Sultan I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220)*. Ankara: TTK Yayınları.
- Konukçu. E. (1992). *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*. Ankara: Erzurum Ticaret ve Sanayi Odası Yardım Araştırma ve Geliştirme Vakfı.
- Nesevî. (1953). *Sîretü's-Sultân Celâleddîn Mengübirî*. (Thk. Hâfız Ahmed Hamdî). Kahire: Dârü'l-Fikri'l-Arabî.
- Nüveyrî. (tarihsiz). *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb*. XXVII. (Thk. Necîb Mustafâ Fevvâz & Hikmet Keşeli Fevvâz). Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Poole. S.L. (1967). *Catalogue of Oriental Coins in the British Museum*. III. Bologna
- Safedî. (2000). *el-Vâfi bi'l-Vefâyât*. XVI. (Thk. Ahmed Arnavûd-Türkî Mustafâ). Beyrut: Dârü'l-İhyâi't-Türâsi'l-Arabî.
- Sümer. F. (1998). *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Devletleri*. Ankara: TTK Yayınları.
- Sümer. F. (2001). Tuğrul-Şah. İA, C.12-2. (ss. 41-44). MEB Yayınları.
- Süryanî Mihail. (1944). *Süryanî Patrik Mihailin Vakainamesi*. (Çev. Hrant D. Andreasyan) TTK Kütüphanesi.
- Turan. O. (1993a). *Selçuklular Zamanında Türkiye*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Turan. O. (1993b). *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Uluçam. A. (1989) Bayburt Kalesi'nin Tarihi ve Mimari Özellikleri. Rıfat Yıldız. (haz.) *Türk Tarihinde ve Kültüründe Bayburt Sempozyumu (23-25 Mayıs 1988)* içinde. Erzurum.
- Uyumaz. E. (2003). *Sultan I. Alâeddîn Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasî Tarihi (1220-1237)*. Ankara: TTK Yayınları.
- Yâkût el-Hamevî. (1977). *Mu'cem el-Büldân*. I. Beyrut: Dâru Sâdır.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

**ODDO KAMPI ÖRNEĞİNDE FRANSA'YA ERMENİ GÖÇÜ, ERMENİLERİN
KAMP HAYATI VE FRANSLARIN ERMENİ GÖÇMENLERE YÖNELİK
TAVIRLARI**

*Armenian Migration to France in the Example of Oddo Camp, Camp Life of Armenians and
French Attitudes towards Armenian Immigrants*

Özer ÖZOCAK¹

¹Dr., Amasya Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Amasya, ozer.ozocak@amasya.edu.tr, orcid.org/0000-0003-0129-7937

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
06.06.2022
Kabul/Accepted:
20.09.2022

DOI:

10.18069/firatsbed.1122542

Anahtar Kelimeler

Göç, Ermeniler, Fransa,
Kamp.

Keywords

Migration, Armenians,
France, Camp

ÖZ

Göçmen, yaşanılan yerleri çeşitli sebeplerle terk edenleri ifade etmek üzere kullanılan bir kavramdır. Belirtilen kelimenin kapsamında yer alan insan gruplarından ya da milletlerden bazıları tarihi süreçte Fransa'ya yerleştiler. Bunlar arasında Ermeniler de yer almakta olup Fransa'ya göçleri ağırlıklı olarak I. Dünya Savaşı'nın bütün dünyada mevcut düzeni alt üst ettiği bir ortamda gerçekleşti. Fransız yönetimi, uzun yıllardır Anadolu topraklarını ele geçirme istekleri doğrultusunda birlikte hareket ettiği Ermenilerin bir kısmını hiçbir hazırlığın yapılmadığı eski askeri kamplardan olan Oddo Kampı'na zorla yerleştirdi. Fransız idarecileri, kamp sakinlerini kendi vatandaşlarına yönelik sağlık gibi temel alanlardaki standart uygulamalarından mahrum bıraktılar. Belirtilen yaklaşımlarıyla Fransa'daki Ermeniler arasında veremin çok ciddi boyutlara ulaşmasına neden oldular. Fransızların Ermenilere yönelik mevcut tutumları, 'indolent orientals (uyuşuk doğulu)' olarak adlandırılmalarıyla Ermenilerin dışlanma duygusunu yakından hissetmelerine yol açtı. Bu bakımdan çalışmamızla kendi sınırları dışında gerçekleşen göç hadiselerine ilişkin oldukça sert ifadeler kullanan ve tavır takınan Avrupalı devletlerden birine yönelik kitlesel bir göç hareketi karşısında nasıl bir tutum takındıklarının ortaya konulması amaçlanmaktadır. Göçlerin ve göçmenlere yönelik muamelelerin yoğun olarak tartışıldığı günümüzde, Fransa'nın bir dönem ittifak içerisinde olduğu Ermenileri Oddo Kampı'na yerleştirme uygulaması, kamptaki Ermenilerin mevcut durumları ve Fransızların Ermeni göçmenlere yönelik muameleleri dönemin kaynakları merkezli olmak üzere incelenecektir.

ABSTRACT

Immigrant is a concept used to express those who leave their places of residence for various reasons. Some of the groups of people or nations within the scope of the specified word settled in France in the historical process. Armenians are among them, and their migration to France mainly took place in an environment where the World War I upset the existing order in the whole world. In line with their desire to seize Anatolian lands for many years, the French administration forcibly placed some of the Armenian immigrants in the Oddo Camp, which is one of the former military camps where no preparations were made. The French administrators deprived the camp residents of their standard practices in basic areas such as health care for their citizens. With their stated approach, they caused tuberculosis among the Armenians in France to reach very serious dimensions. The current attitudes of the French towards the Armenians, as they were called 'indolent orientals', caused the Armenians to feel the feeling of exclusion closely. In this respect, our study aims to reveal what kind of attitude they took in the face of a mass immigration movement towards one of the European states that used very harsh expressions and took a stand regarding immigration events that took place outside their borders. Today, when immigration and the treatment of immigrants are discussed intensively, the practice of placing Armenians in the Oddo Camp, with which France was in alliance for a while, the current situation of the Armenians in the camp and the French treatment of Armenian immigrants will be examined based on the sources of the period.

Atf/Citation: Özocak, Ö. (2022). Oddo Kampı Örneğinde Fransa'ya Ermeni Göçü, Ermenilerin Kamp Hayatı ve Fransızların Ermeni Göçmenlere Yönelik Tavrı. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 3(1311-1324).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Özer ÖZOCAK, ozer.ozocak@amasya.edu.tr

1. Giriş

Göçmen, modern dünyada en çok zikredilen kavramlardanır. Sözlükte, kendi ülkesinden ayrılarak göç edenleri tanımlamak üzere kullanılır (TDK, 2020). İnsanlığın bütünüyle çok hızlı bir teknolojik değişim ve dönüşüm yaşadığı çağımızda kavramın ihtiva ettiği anlamlar, farklı coğrafyalardaki birey ve toplumlar nazarında birbirlerine yakın duyguların hissedilmesine neden olmaktadır. Göç hareketleri, yaklaşık bir asır öncesinde oldukça yoğun bir biçimde yaşandı. XX. asrın ilk çeyreğinde yaşanan göçler, farklı kimliklerin mülteci ya da göçmen olarak nitelendirilmesine neden oldu (Özocak, 2014: 3483-3493). Bu döneme ilişkin bilgi kaynaklarımız ve bilgilerimiz bugüne nazaran daha sınırlı olsa da göçlerin yol açtığı genel durumu yorumlamamızı sağlayan kaynaklar bulunmaktadır. Bu kaynaklar ışığında özellikle de diaspora Ermenilerince dünya genelinde Türkiye aleyhtarı bir havanın esmesini amaçlayan girişimler karşısında Ermeni sorunu bağlamında farklı değerlendirmeler yapmamıza imkân sunan yaklaşımlar sergileyebilmekteyiz. Bilindiği üzere İngiltere, Fransa ve Rusya'nın başta yer aldığı bazı devletler, Anadolu topraklarında çok ciddi bir değişimin yaşandığı I. Dünya Savaşı ve sonrasında, Ermenileri kendilerine ait bir devlet inşa etme vaadiyle kışkırtmak suretiyle Osmanlı Devleti bünyesinde Ermeni meselesi olarak adlandırılan yeni bir sorunun gün yüzüne çıkmasında etkili oldular. Esasen aynı devletler XIX. asrın başlarından ortaya çıkan Yunan meselesinin ardından Sırp meselesi, Bulgar meselesi gibi çok sayıda sorunun destekleyicileri oldular. Bütün bu sorunlarda, idaresinde bulunanlara yönelik tutumlarından ötürü Osmanlı Devleti'ni eleştirme ve temsilcileri vasıtasıyla İstanbul'a baskı kurma yoluna gittiler. Osmanlı unsurlarının mevcut durumlarını bahane ederek müdahaleleri ile yaşanan gelişmeler karşısında ciddi anlamda sarsılan devlet otoritesini işlevsiz hâle getirmeye çalıştılar. 93 Harbi ve Balkan Savaşları ile pek çok göçün yaşandığı Anadolu topraklarındaki karmaşayı artırmaya gayret ettiler (Karabekir, 2020; Gürün, 2010; Uras, 1987; Halaçoğlu, 2001; McCharty, 2019; Süslü, 2013; Bayramol, 2013; Ataöv, 2014; Metintaş, 2018; Bashanov, 2019; Kılıç, 2017).

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durum, dış müdahalelerin de etkisi ile yaşanan köklü değişimlerle daha da kırılğan bir hâle büründü. I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı sonrasında yaşanan gelişmelerin Ermeniler üzerinde de tesirleri oldu. Bilhassa belirtilen süreçler zarfında Ermenilerin ittifak devletlerinin unsurları ile birliktelikleri yeni dönemde yaşam alanlarını değiştirmelerine yol açtı. Ermenilerin diaspora milletlerinden biri olmasına neden olan yıllarla birlikte Fransızlar ve Ermenilerin Anadolu topraklarında yürüttükleri iş birliği merkezli ilişkilerinde değişim yaşandı. Başta Marsilya olmak üzere Fransız limanları vasıtasıyla Ermenilerin ülkeye giriş yapmaları ile Ermeniler, Fransız topraklarında varlığı hissedilen unsurlardan biri hâline geldiler (BOA, DH. MKT.1734/106. (H.04.11.1307)). Batılıların Anadolu'yu işgal girişimleri, başarısızlığa uğrayınca ülkeye yönelik Ermeni göçleri daha da hız kazandı. Fransız-Ermeni ilişkilerinin yeni döneminde, Fransızların Osmanlı topraklarında yaşanan gelişmeler karşısındaki çatışmaları artıran siyasi tavırları sonrasında ülkelerine yönelen bir göç dalgası karşısında nasıl bir tutum takındıkları merak konusudur. Bu bağlamda çalışmamızda, I. Dünya Savaşı sonrasında ülkelerine göç eden Ermenileri yerleştirdikleri kamplardan biri olan Oddo Kampı örneğinde Fransız yönetiminin göçmenlere yönelik tutumları ele alınacaktır.

2. Oddo Kampı Öncesinde Fransa'ya Ermeni Göçleri

Lübnan kökenli bir iş adamı olan Hovel, Ermeni diasporasında olağan hâle gelen kıyaslamalardan birini yapar. Hovel, Lübnan'da Ermenilerin yaşam alanlarında kilise ve okuluyla Ermeni dili ve Ermeniliğin baskın olduğundan bahseder. Buna karşın Fransa'da yalnızca Ermenice konuşan bir çocuğun ailesi tarafından kahraman ilan edildiğini kaydeder (Chenorhokian, 2017). Hovel'in dikkat çeken kıyaslamasının gerçekleşmesi için ön şartlardan biri Fransa'daki Ermeni varlığıdır. Bu noktada Fransa'da Ermenilerin ne zamandan beri varlık gösterdikleri tam olarak bilinmediği belirtilmelidir. Fransa'daki en meşhur ilk Ermenilerden biri X. asırda Ermenistan'da doğan Aziz Grégoire de Nicopolis'tir (Mathorez, 1919: 331). Ülkedeki Ermeni varlığını oldukça eski dönemlere götüren bu tarihlendirme, Ermenilerin Fransızlarla ilişkilerinin bir sonucu olarak farklı tarihlerdeki Ermeni göçleriyle ilgilidir. Erken dönemde gerçekleşen göçlere rağmen Ermenilerin ülkedeki varlıkları toplam sayıları bakımından sınırlıydı ve Ermeni göçlerinin karakteristik özelliklerine bağlı olarak gerekçeleri birbirinden ayrıydı. Örneğin Minasyan'ın aktardığı, Fransızların İngilizlerle rekabetlerinden kaynaklanarak ülkeye yönelik göçlerin gerekçelerinden birini oluşturan gelişme oldukça ilginçtir. XVII. asrın sonlarına doğru İzmir'de bulunan İngiliz konsolosluğu, İzmir kapüşenlerinin papaz okulundan beş Rum çocuğunu kaçırıp bir papaz okulunun açıldığı Oxford'a gönderdi. Konsolosun İngiltere'ye götürdüğü çocuklar, dragomanların çocukları ve yeğenleriydi. Bu çocuklar, alacakları eğitim ve kültürün etkisi ile İngilizlerin yaklaşımlarını benimseyecekler ve Osmanlı topraklarında İngilizlerin kendi lehlerine kullanılabilecekti. Bu durum karşısında Fransızlar rahatsızlık duydular ve Marsilya'da Rum, Ermeni ve Süryani çocuklarının eğitim alacakları bir okulun açılması gerekliliğini hissettiler (Ter Minasyan, 2006: 157-159). Böylece ilk Ermeni göçlerine giden süreçlerden biri yaşandı. Belirtilen gelişme aynı zamanda Osmanlı topraklarında yürütülen misyonerlik faaliyetlerinin kapsamına da girmektedir. Misyonerlik faaliyetleri yürüten Fransızlar, Osmanlı

sınırlarında Katolikliğin hamiliğini üstlenmeye çalıştılar (Özocak, 2022: 63-74). Osmanlı vatandaşları, Fransız misyonierlerinin faaliyetleri çerçevesinde teşviklerin ya da eğitim almak gibi sair kaygıların etkisi ile Fransa'ya göçler gerçekleştirdiler. Bu kapsamda Paris'e eğitim için giden Ermeniler çok önemliyken erkekler genellikle Paris, Nancy, Montpellier, Aix, Lyon-Fourvières ve genç kızlar Sevr ve Versay'a gittiler (Macler, 1917: 24). Fransız topraklarına yönelen her bir Ermeni göçü, ülkedeki Ermenilerin görünürlüklerini artırdı. Ermeniler, 1850'lerden itibaren Paris ve Marsilya'da yayınlanan gazeteleriyle varlık gösterdiler. Ermenilerin ülkedeki basın faaliyetlerinde, Fransa'da yayımlandığı biçimde adlarını aktaracağımız gazetelerle bazı kişiler ön plana çıktı. Bunlardan biri Le Réform isminde Ermenice-Fransızca bir gazete yayınlayan Etyen Oskanyan'dı. Oskanyan, 1848 yılında La Colombe du Massis ile Arevelq gazetesini kurdu. Araelq gazetesi, sonraları doğu ve batı şeklinde çıkarılarak Ermeni dilinin geliştirilmesine çalışıldı. Bunların haricinde Haïastan Pariz, Paris-Nouvelles, Banasêr, Anahit, Est-Ouest, Hérik è Jamanak, Hamalsaran, Kharazan, Kuoan Portz, Hentchak, Azat-Khosq, Haï Kianq, Haï Pariz, L'Arménie, Pro Armenia, Artzakanq Parisi, Maïréni Lérou, Vêradzenound çıkarılan gazetelerin arasında yer alır (Macler, 1917: 23). Bahsi geçen gazetelerden L'Armenie, kurucu ismi Portakalyan ile dikkatleri üzerine çekti. Portakalyan'ın üzerine ayrıca eğilmek, I. Dünya Savaşı öncesinde Fransa'ya göç eden Ermenilerin yürüttükleri basın faaliyetlerini ve Osmanlı Devleti'nin Fransa'daki Ermenilerden bazılarını nasıl baktığını anlamak için faydalı olacaktır. Portakalyan, 'Ermeniler müteyakkız olunuz' çağrısını da yaptığı L'Armenie gazetesi ile Osmanlı Devleti'nin rahatsızlık duyduğu yayınları çıkaranlardandı (BOA, DH. EUM.2.Şb. 27/23. (H.07.11.1334)). Yayınların oluşturduğu rahatsızlık, Fransız makamları nezdinde yapılacak girişimlerle Portakalyan'ın ülkeden kovulması fikrinin benimsenmesine değin uzandı (BOA, BEO. 6/389. (H.21.10.1309)); BOA, DH. TMİK. M. 4/4. (H.28.11.1313)). Portakalyan, dönemin basınında da çok sayıda habere konu oldu. Bunlardan birinde, Tarık gazetesinde Van Valisi Halil'in yazdığı mektupla Hakkâri dolaylarında bulunan jandarmanın bir Ermeni çetesini kovaladığı, Ermeniler arasında meşhur olan iki çeteciye öldürdüğü, diğerlerinin kaçtığı ve olay sırasında biri martini ve ikisi berdan olmak üzere birkaç silaha el konulduğu bilgisi verildi. Bu olay üzerine Londra'da bulunan Ermenilerden Avedis Badkan ve Marsilya'da bulunan Portakalyan, öldürülen iki çeteci için Garabet Kulaksızyan'a mektup gönderdiler. Portakalyan kendisi gibi Vanlı olan Kulaksızyan'a 27 Nisan 1889'da gönderdiği mektubu yayımlattığını bildirdi. Portakalyan, mektubun devamında özellikle de Van ve çevresi hakkında bilgi vermesini ve 'd'Association Patriotique (Vatanseverler Derneği)' adında bir dernek kurduklarından bahsederek kendilerine üye bulmasını talep etti (Stamboul, *Les événements de Van*, 25.06.1889).

XIX. asrın ikinci yarısından itibaren Portakalyan'ın da aralarında bulunduğu Ermenilerin Fransa'daki basın faaliyetleri, Osmanlı topraklarındaki Ermeni isyanlarının teşvik edilmesinin ve Fransız makamları ve toplumu nezdinde Türk karşıtı propagandanın zemininin hazırlanmasıyla kalmayıp Ermeni toplumunun çeşitli alanlarda değişim ve dönüşümüne etki etti. Zaman içerisinde Fransa, yaşlılar ve gençlerin de aralarında yer aldığı farklı kesimlerden Ermenilerin gündelik hayatını, adetlerini, modalarını ve gazetelerini takip ettiği ülke hâline geldi. Fransızlar, Ermeniler için geleneklerin, giysilerin ve dekorların alınmasının ötesinde zihni ve duygusal açıdan da etkilendikleri bir millete dönüştüler (Ter Minasyan, 2006: 29). Bu durum Fransa'yı, Ermenilerin göç rotalarında öncelikli ülkelerden biri hâline getirdi. Fransa'ya yönelen Ermeni göçleri esnasında 10 Ağustos 1890'da İstanbul'da doğan Yakupyan da 1908'de şehri terk ederek 17 Mayıs 1917'de Fransa'daki Ermenilerin katılım sağladıkları Paris'te verilen bir konserde orkestra şefliği yaptı (Macler, 1917: 30).

Fransa'daki Ermeni diasporasının temelleri, Tehcir hadisesine değin Portakalyan ve Yakupyan gibi bazı isimlerin ön plana çıkarak çeşitli olaylara iştirak edenlerin de aralarında yer aldığı kişilerin ferdi gerekçelerle ve kısmi nitelikteki göçleriyle atıldı. Bu göçlerden birine dair La Justice gazetesinde, son zamanlarda Marsilya'ya 17 Ermeni'nin geldiği ve Saint-Pierre hapishanesinde gözaltına alındığı bilgisi verilmektedir (La Justice, *Les Détenus Arméniens à Marseille*, 09.09.1896). Bir diğer göç, Osmanlı Bankası saldırısına katılanlardan Kaspar Nalbantyan tarafından Marsilya'ya firar ederek gerçekleştirildi (BOA, DH.TMIK.M. 215/49. (H.20.12.1323)). Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na katılması ile birlikte göçlerin yapısal özelliklerinde köklü bir değişim yaşandı. Savaş öncesinde Marsilya Ermenileri, yedi-sekiz ticarethane, iki yüz zanaatkar ve esnafın da aralarında bulunduğu toplamda üç yüz ila dört yüz kişiden fazla olmayan bir topluluktan (Tékian, 1929: 71). Bu görüntü, XIX. asrın sonlarından itibaren Anadolu'da ciddi hadiselerin yaşanmasına sebep olan Ermeni ayaklanmaları ve Fransızların da aralarında yer aldığı Batılı devletlerle Ermenilerin iş birlikleri ile değişime uğramaya başladı. Bir Ermeni devletinin inşası için verilen mücadelenin başarı ile neticelenmesinde Fransızların desteğini almak çok önemli görüldü. Bu destek talebi yaklaşık 150 kişinin katılımıyla 2 Kasım 1896'da Paris'te Sainte Clotilde Kilisesi'nde gerçekleştirilen ayinlerin birinde gündeme geldi. Ayini yöneten Ermeni papazı, Ermenilerle Fransızlar arasındaki Haçlı Seferleri döneminde yürütülen birlikteliğe değindiği konuşmasında şimdilerde Ermenilerin binlerce kayıp vererek Fransızlara yalvarır mahiyette kollarını açtıklarını dile getirerek Fransızlardan yardım talebinde bulundu (Bağçeci, 2010: 835-859). Fransız-Ermeni ittifakının yoğunlaşmasını hedefleyen bu ayinde beklenen yardım talebi de taraflar arasındaki

irtibatın kuvvetlenmesinin yansımasıydı. Bu ittifakla Fransa'daki Ermeni nüfusuna ilişkin verilen rakamlar, 1914 yılında 4.000 dolaylarına kadar yükseltildi (Akgönül, 2002: 222-251). Turabian'ın eserinde isim listesini verdiği Ermeni gönüllülerinin ittifak devletleri ile birlikte hareket etmeleri, I. Dünya Savaşı yıllarında tehcir kararının alınmasında etkili oldu. Tehcir kararı ile Osmanlı Devleti'nin güneydeki topraklarına yerleştirilen Ermeniler, buradan da Fransa'ya göç ederek ülkedeki sayıları hızla arttı (Turabian, 1917). Bu yer değiştirme, Ermeni göçlerini kitlesel bir hâle dönüştürdü. Osmanlı Devleti'nin savaşı kaybeden taraflar arasında yer alması ile başlayan Anadolu topraklarının işgal süreciyle de yeni bir göç dalgası yaşandı. Afyon Karahisarlı Annik Tehleryan'ın aşağıdaki satırlarda anlattıkları belirtilen döneme denk gelen göçmenlerden birinin hikâyesi olması bakımından dikkat çekicidir:

“1921 yılında Mustafa Kemal'in ordusunun ilerlemesinden önce İzmir'den ayrılmak için harekete geçtim. İzmir limanında üç gün ve üç gece geçirdikten sonra iki kuzenimle birlikte Pire'ye götürecek bir Amerikan gemisine bindik. Pire gittiğimizde 45-50 Ermeni yetimin olduğu batık bir teknede kaldım. Daha sonra Yunanistan Kraliçesi tarafından yetimler için tahsis edilen Oropos'taki bir yetimhanede iki yıl geçirdim. Burada Türkçe konuşmadığım için Ermenice öğrendim. Bir gazeteden annemin, kız ve erkek kardeşlerimin Selanik'te olduklarını haber aldım. Selanik'e giderek aileme katıldım ve onlarla iki yıl kaldım. Bir kilisede Ermenistan'a ve Fransa'ya götürecek ilanlara rastladım. Ermenistan'a gitmek üzere kayıt yaptırды; ancak amcam Fransa'ya gitmek için bizi zorladı. Bunun üzerine 1925 yılında Marsilya'ya ulaştım. Marsilya'dayken Haute-Loire'de iş bulacak ya da annemin çalıştığı ipek fabrikasına girecektim. Marsilya şehrinde iki buçuk yıl kaldıktan sonra 1927'de Lyon'a ve 1928'de Tarare'ye gittim. Tarare'de dört yıl kalarak terziliği öğrendiğim bir ipek fabrikasında çalıştım. Evlendim. Kocamla birlikte D'aubenas yakınlarında bulunan Lalevade'ye gittik. Burada Fransızca öğrendim ve çocuğumuz da okula gitti. Kendi terzi dükkânımı açtım, eşim marangozluk yaptı.” (Huard, 2007: 34-52).

Diaspora Ermenilerinin bir ferdi olarak Tehleryan'ın yeni bir yaşam kurma çabasında olduğu ülke ve göçünün gerçekleştiği tarih aralığı Ermenilerin I. Dünya Savaşı sonrasındaki yeni göç dalgaları ile doğrudan ilgilidir. Zira Ermeniler, Anadolu'nun işgal yıllarında da büyük bir Ermeni devleti inşa etmek için giriştikleri mücadelede Fransızlarla birlikte hareket ettiler. Tehleryan'ın anlatımında görüldüğü üzere belirtilen birliktelik 1921 yılına gelindiğinde büyük oranda başarısızlığa uğratıldı. I. Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı Devleti'nin güney topraklarına yerleştirilenlerle Anadolu'da yaşamakta olan Ermenilerden bazıları 1923 yılında Lozan Antlaşması imzalandıktan sonra Anadolu topraklarının ele geçirilmesi ümitlerini yitirmeleri ile hızla Fransa'ya göç etmeye başladılar. Fransa'ya göçler, sadece bir süredir devam ettirilmekte olan taraflar arasındaki ittifaktan kaynaklanmadı. Fransa'daki ekonomik durumun elverişliliği ve çalışma kontratı sisteminin varlığı, Birleşmiş Milletlerin mültecileri ekonomik, hukuki ve siyasi açıdan koruyacak adımlar atması ile Ermenilerin Türkiye'ye yeniden dönüşlerinin imkansızlığı da Fransa'nın Ermeni göçleri açısından önemli ülkelerden biri hâline gelmesinde önemli olduğu iddia edildi.

Şartların Ermeni göçlerinin Fransa'ya yönelmesine neden olduğu bir ortamda göç edenlerin büyük bir kısmının İzmir ve Kilikya dolaylarından olduğu görülür (Gauthier, 2011: 73-104). İstanbul ve Batum da göçlerin gerçekleştirildiği yerlerdendi (Mouradian, 2010: 19). Farklı yerlerden Ermeni göçlerinin gerçekleştiği bu sıralarda ne kadar Ermeni'nin ülkeye göç ettiği tam olarak bilinmemektedir. Kaynaklarda, 1920'ler sonrasında gerçekleşen Ermeni göçlerine ilişkin farklı rakamlar zikredilmektedir. Marsilya vasıtasıyla ülkeye giriş yapan Ermeni göçmenlerinin sayısı 15.000'den 30.000-60.000 aralığına kadar yükseltilmektedir (Burgess, 2008: 158). Göçmen sayıları hakkında bilgi veren Kevorkyan'a göre, 1922-1924 yılları arasında Marsilya limanına 58.000 Ermeni gelirken bunların çoğu Saint-Jérôme, Les Mille gibi kamplara yerleştirildiler (Reconstruire la Nation, 2015). Kunt, Kevorkyan ile aynı rakamı zikretmekle birlikte Ermeni göçlerine ilişkin tarih aralığını 1922-1927 şeklinde bir miktar genişletmekte ve Sainte-Marthe kampını da Ermenilerin yerleştirildikleri kamplardan biri olarak ifade etmektedir (Kunt, 2007: 321-331). Temime göre ise, 1923 yılı sonunda 6.000'den fazla Ermeni Marsilya'da kalmaktaydı. Savaş sonrası Fransa'sında, Ermeni göçleri karşısında daha önceden kışla olarak kullanılan barakalara Ermeni göçmenlerin yerleştirilmesi kararlaştırıldı. Ermeni göçmenlerden, Tourville gemisinin yolcuları geçici olarak Mirabeau kampında ağırlandı (Temime, 2007: 22-32). Çadırlar ve barınakların bulunduğu Mirabeau kampında Ermeni birliği yardım etmekteydi (Lewis, 2007, 219-220). Görüleceği üzere Marsilya'ya göç eden Ermenilerin yerleştirildikleri kamplara dair çok sayıda kamp ismi zikredilmektedir. Bu kampların her biri Ermeni göçmenleri ağırlasa da aralarında Fransa'ya göç eden Ermenilerin genel durumlarının ve Fransızların Ermenilere karşı muamelelerinin en iyi biçimde anlaşılacağı kamp, sayı ve önem bakımından diğerlerinden ayrıışan Oddo Kampı'dır.

3. Oddo Kampı ve Ermenilerin Kamp Hayatı

Oddo Kampı, şimdiki Félix-Zoccola Caddesi ile Capitaine Geze Bulvarı arasındaki La Cabucelle Meydanı'nda bulunmaktaydı (Foto 1). I. Dünya Savaşı yıllarında Fransız topçu birliklerinde görev yapan Vietnam, Kamboçya ve Laosluların aralarında yer aldığı Hindu-Çinliler buradan cephelere sevk edilirdi. Kampın en meşhur sakinlerinden biri Ho Chi Minh olarak tanınan Vietnam Demokratik Cumhuriyeti'nin ilk başkanı Nguyễn Ái Quốc'dur (Boghossian, 2009: 64). Oddo Kampı, I. Dünya Savaşı'nın ardından farklı milletlerin Fransa'ya göç ettikleri dönemde Ermenilerin yerleştirildikleri kamplardan biriydi. Buna karşın I. Dünya Savaşı ve takip eden yılların dünya genelinde yol açtığı kaostan da etkisi ile savaşa doğrudan ya da dolaylı yollardan katılım sağlayan herhangi bir millet ya da grubun sayısal olarak tespit edilmesindeki zorluk kendisini düzensiz bir seyir izleyen göçlerle Fransız topraklarına gelerek Oddo Kampı'na yerleşen Ermenilerde de gösterir. Belirtilen zorluk ülkedeki ve kamptaki Ermeni nüfusun tam olarak tespit edilmesine engel olarak kampta yaşam sürdüren Ermenilerin sayılarına ilişkin ancak yaklaşık rakamların verilmesine yol açar. Kampa yerleştirilen Ermenilerin sayılarına ilişkin net olmama hâli, Oddo Kampı'nın Fransa'ya göç eden Ermeniler için sürekli bir ikamet adresinden ziyade ülkeye yoğun olarak göçlerin gerçekleştiği dönemde geçici bir yaşam alanı olmasından da kaynaklanır (Foto 1). Bu yönüyle kamptaki insan sayısında, kampın dışına doğru gerçekleşen göç hareketlerine bağlı olarak değişiklikler yaşandı (Temime, 2007: 22-32). Bu nedenle Oddo Kampı ülkedeki Ermeniler için isimleri tespit edilebilen bazı göçmenlerin de kaldıkları, geçici bir yaşam alanı olmanın ötesinde bir şey ifade etmemektedir (Webaram, 2020). Vahanyan, Sarrafyan, Agopyan, Tacidyen, Markaryan gibi aileler ise ülkeye göç eden Ermeni ailelerden bazılarıydı (Gauthier, 2016: 100).

Foto 1. Oddo Kampı'ndaki Ermenileri Gösteren Fotoğraf (Kaynak: <https://tourismemarseille.com/fiche/camp%20oddo-refugies-armeniens-de-marseille/>, 09.11.2020).

Oddo Kampı'ndaki Ermeni nüfusun tam olarak ortaya konulamamasına neden olan güçlüğü ifade eden tespitin ardından yine de kampta bulunan Ermenilerin sayılarına ilişkin bazı verilerin aktarılması kampın kapsamının ortaya konulması için faydalı olacaktır. Bu doğrultuda Temime'ye göre Oddo Kampı, Ermenilerin yerleşimlerine açıldığı sıralarda birkaç yüz kişiyi ağırlamaktaydı. 1923 yılı sonlarına gelindiğinde, 3000 civarında Ermeni'nin geçici ikametgâhları hâline geldi. Kampın en fazla 2.000 kişiyi alabilecek kapasiteye sahip olan kırk adet barakası olmasına karşın aynı zaman diliminde yerleştirilenlerin sayısının 3000'i aşması ile Oddo Kampı haddinden fazla kişiyi barındırdı (Temime, 2007: 22-32). Lewis'e göre ise, 1923 yılında Lozan Antlaşması imzalandıktan sonra meydana gelen Ermeni göçleri ile 857 erkek, 894 kadın ve 15 yaş altı 754 çocuktan oluşan iki binden fazla kişiye Oddo Kampı sığınak oldu (Lewis, 2007, 222). Kampın 1922-1924 yıllarına ilişkin Ermenice rapor merkezli olarak bilgi veren Bogosyan'a göre ise, 1923 ve 1924 yılları zarfında kampta 110 doğum ve 50 evlilik yapılırken kamp sakinlerinden 80 kişi de hayatını kaybetti. Diğer taraftan Bogosyan verdiği bu bilgiye karşın kampta sürekli nüfus hareketliliği olmasından ötürü insan sayısının ve kalış sürelerinin kesin olarak tespit edilmesinin pek mümkün olmadığı gerçeğini kaydetmeyi ihmal etmez (Boghossian, 2009: 68).

İçeri ve dışarıya dönük göçlerle sayısal bakımdan değişkenlik gösteren Oddo Kampı'nda 200 tane eski askeri baraka vardı (Mouradian-Kunt, 2010: 20). Ermeniler, barakalara yerleştirilmeye başlandıktan sonra kampın idare edilmesi sorunu belirdi. Bu noktada ön plana Paris Barış Konferansı'nda Ermenistan Cumhuriyetini temsil eden Tigran Mirzayan çıktı (Mouradian-Kunt, 2007: 20). Mirzayan bu sıralarda, Ermenistan'ın Marsilya Konsolosluğu'nu yapmaktaydı. Paris makamlarıyla temasa geçerek 27 Kasım 1922'den itibaren Oddo Kampı'nın idaresini aldı. Mirzayan'ın yanı sıra kampın idaresi açısından önemli isimler arasında Takvor Haçikyan ve Moses Değirmenciyan yer aldı. Kamp yönetimi, kamptaki şartların iyileştirilmesi için Bayan

Rusyan ve Gevontyan, Tekeyan, Şahlamyan, Turabyan ve Çibukyan'ın yanı sıra New York'tan Bayan Azaryan ve Ermeni Genel Yardım Birliği gibi kişi ve kurumlarla birlikte hareket etti. Fransızların Ermeni lejyonlarında görev yapan Takvor Haçikyan dönem içinde kampın yöneticisi olarak atandı ve 1926'da kampın kapanmasına kadar idareyi sürdürdü (Boghossian, 2009: 66). Kampın ekonomik gelirleri ağırlıklı olarak kendi kaynaklarından sağlandı. 15 yaşından büyük olan her bir kamp sakininin aylık elde ettiği gelirlerden elli frank kesinti yapılırdı. Gauthier'e göre, 1926 yılı bahar ayında kampta toplam 1430 kişi yaşamaktaydı. 604'ü kamp idaresine ekonomik destek veren kişilerdi ve bunlardan elde edilen aylık gelirler 5.000 Frank dolaylarındaydı. Öğretmenlerin maaşları tek başına 5.000 frangın 3.000 franklık kısmını oluşturmaktaydı. Diğer taraftan kamptaki kilisede düzenli olarak koleksiyon sergileri yapılırdı (Gauthier, 2016: 102). Kamp yönetiminin raporlarına yansıyan 1923-1924 yılı mali bilançosuna göre, 58.000 Franklık geliri vardı (Boghossian, 2009: 70). Genel manada idaresi Ermeni organizasyonlarının elinde olan Oddo Kampı'nda, Fransız hükümeti tarafından ayrıca 80.000 frank yardım yapılırdı. Kampın sürekliliğinin sağlanması ve sakinlerinin sıhhi ihtiyaçlarının giderilmesi için Ermeni toplumu tarafından fonlar artırıldıysa da kamp kısa sürede dolduğu için belirtilen fonlar tüketildi (Burgess, 2008: 152-153). Kamp idaresince, Fransız topraklarındaki ve dışındaki kişi ve oluşumlarla birlikte hareket edilerek soydaşlarının şartları daha iyi hâle getirilmeye çalışıldıysa da sağlık ve diğer alanlardaki yetersizliklerle kamp sakinlerinin hayvanlar gibi yaşadıkları da iddia edildi (Mandel, 2003: 90).

Fransız topraklarının ötesinde bağlar kuran, şartların yaşayanlar için pek de parlak olmadığı ve büyük oranda kendi iç kaynaklarıyla yetinmeye çalışan Oddo Kampı idarecilerinin çözümleri gereken çok sayıda sorun vardı. Kamp yönetimi, kampın içinde bulunduğu idari ve mali sorunları çözme noktasında eski tip Ermeni koloniciliğine dayanan yapı ile sorunları çözmekte zorlanıyorlardı. Bu durum karşısında Mirzayan ve Hagop Selyan'ın öncülüğünde 28 Eylül 1923'te Marsilya Ermeni Ulusal Birliği'ni kurdular. Kampı idare edenlerce hazırlanan bir raporla Le Petit Provençal ve Soleil'in gibi gazeteler eliyle yayımlanarak kampta yaşanan sorunların duyurulmasına çalışıldı (Boghossian, 2009: 67). Kamptakilerin sorunlarından ilki hem dış hem de iç kaynaklı bir emniyetsizlik durumuna karşın güvenliğin sağlanmasıydı. Dışardan kampa yönelik tehdit, Fransız yöneticilerin Ermeni göçmenlere karşı dışlayıcı tavırlarının etkisi ile bölge halkının kamp sakinlerine saldırılar gerçekleştirmesidir. İçerde ise, kamp sakinlerinin kendi aralarında yaşadıkları bireysel sorunları, büyük kavga ya da çekişmelere dönüştürmeleridir. Bu her iki ihtimal karşısında kampın güvenliğinin tesis edilmesi yoluna gidildi. Kamp yönetiminin çözmesi gereken sorunların başında soydaşlarının Fransa'ya uyum sorunları gelmekteydi. Fransız işverenlerle çalışabilecek durumdaki Ermeni işçileri buluşturarak soydaşlarını Fransa topraklarının bir parçası yapmak için Ermeni göçmenlerin aşmaları gereken en büyük sorun kamp sakinlerinin pek çoğunun Fransızca bilmemesiydi. Kampın idaresinin Fransız vatandaşlığına geçip Ermeni lejyonlarında Osmanlı Devleti'ne karşı savaşan Takvor Haçikyan'a verilmesi de Fransızca bilgisi ile kamptaki soydaşlarının ihtiyaçlarının giderilmesi noktasında Fransız hükümetinin yetkili organlarıyla daha rahat irtibat kuracağı düşüncesinden kaynaklandı (Temime, 2007: 22-32). Çalışmak isteyen kamp sakinleri ile Fransız işverenler arasında köprü olmak için yeminli tercüman M. Zaryan Bedros'un yürüttüğü bir çalışma ofisi kurularak dil sorunu ortadan kaldırılmaya çalışıldı (Boghossian, 2009: 66). Bir taraftan işçi ile işveren arasında köprüler kurulmaya çalışılırken diğer taraftan 1923 yılı sonrasında kamp sakinlerinin faaliyet gösterecekleri alanlarda yasal olarak haklarını savunmayı amaçlayan kooperatifleşmeye gidildi. Kamp, yeni gelenlerle birlikte çeşitli alanlarda hizmetlerin sunulmasıyla Ermeni yerleşimlerinin olduğu otonom bir köy görüntüsü aldı (Temime, 2007: 22-32).

Oddo Kampı'nın bulunduğu Marsilya'da yaşayan 1842 İzmir doğumlu M. Mesrob Nubaryan, *'Milletini, vatanını seven çocuklarımız tarihte benzeri görülmemiş bir acı çektiler; ama bugün size daha da artan sağlık bir güven duyuyorum. Erivan'da Ermeni bir hükümet var. Biz onun hızla büyümesini istiyoruz. Ermenistan'ı kurun'* sözleri ile Milletler Cemiyeti'ne işaret ederek Ermenistan topraklarında iyi bir eğitim verilmesi ve iş olanaklarının artırılması talebinde bulundu. Ermenistan'daki Ermenilerin daha iyi bir eğitim almalarını içeren bu çağrının gerisinde yatan kaygının benzeri yakın dönemlerde Oddo Kampı'nda da görüldü (Krafft-Bonnard, 1926: 66-67). Küçük yaşlardaki kamp sakinlerinin eğitimden uzak kalmamaları ve Fransız toplumuna uyum süreçlerinin hızlandırılabilmesi için çocuklara eğitim verilmesi kamptaki giderilmesi gereken ihtiyaçların başında gelmekteydi. 1923 yılı sonlarına doğru, çocukların eğitim almaları için kamptaki barınaklardan biri okul hâline getirildi (Temime, 2007: 22-32). Okul, kasım ayının başında daha önce hazırlık eğitimi veren bir sınıfla faaliyete geçti. Okulun ihtiyaçları kamp sakinlerinden elde edilen gelirlerden karşılandı. 1923 yılında kampta elde edilen gelirlerden 4.862 frank okulun masrafları için ayrıldı. Okulun varlığını sürdürmesi için bağışlar da kabul edildi. Birçok kişi okul için kendiliğinden bağış yaparken 1924'te kamp içinde yapılan bir koleksiyondan 460 frank elde edildi. Aynı yıl kilisede, 278 frank bağış toplandı (Gauthier, 2016: 105). Kamptaki çocukların zorunlu katılımlarını öngören eğitim sürecinde matematik, fizik ve coğrafya gibi dersler ücretsiz olarak verildi. Maaşları kampın gelirlerinden ödenen üç erkek ve üç kadın öğretmen Ermenice

öğretimini gerçekleştirdiler. Üçü de İstanbul kökenli olan öğretmenlerin isimleri Maria Derderyan, Maria Sevedcıyan ve Setrak Tasmacıyan'dı (Boghossian, 2009: 68-69). Okul yönetiminin başında Aram Ceviz bulunuyordu. Kampta öğrencilere ders verilmesi ile Fransa'ya göç eden Ermenilerin kendi dillerini unutmamaları ve dil becerilerini geliştirmeleri hedeflenmekteydi. Bu nedenle eğitim dili Ermenice ve Fransızca olarak belirlendi. Öğretmen kadrosu içinde Fransızca derslerini verecek iki Fransız öğretmen de yer almaktaydı. Ermenilerin ülkeye göçlerinin hız kazanması ile kampta eğitim gören öğrencilerin sayıları da artmaya başladı. 1923 Aralık ayından Nisan 1924'e kadar olan dönemde yaklaşık 300 kız ve erkek çocuk okula alındı (Gauthier, 2016: 105). 1925 yılına gelindiğinde kampta, 400'den fazla öğrenciye eğitim verilmekteydi (Temime, 2007: 22-32). Anaokulunda ise yaklaşık 100 öğrenci vardı. Çocuklar, ailelerinin yer değiştirme hareketlerine bağlı olarak gelir ve giderlerdi. Kamp yöneticileri, eğitimleri göç hareketlerine bağlı olarak kesintiye uğrasa da Ermenice eğitim sayesinde öğrencilerin anadillerini öğrenme noktasında hızla aşama kaydetmelerinden memnun oldular (Foto 2). Bu ilerleme dönem sonu sınavlarının takiben 1924 Temmuz ayında 2000'den fazla kişiyi bir araya getiren etkinlikte görüldü. Belirtilen etkinlikte çocukların kaydettikleri ilerleme ile kamptaki ahlaki ve ekonomik durum dışardan gelenlere sergilendi (Gauthier, 2016: 105). Diğer taraftan okulun bulunduğu kulübe Pazar günleri, Pederler Hagop Boyacıyan ve Kalusd Der-Movsesyan ile kamp sakinlerinin Pazar ayinlerini yaptıkları bir şapele dönüştürülürdü (Boghossian, 2009: 70). Diğer taraftan Ermenilerin Marsilya'da Oddo Kampı'ndaki şapel olarak da kullandıkları okullarının yanı sıra birkaç tane daha şapelleri vardı (Sahakyan, 2018: 247-267).

Les élèves de l'école du camp Oddo en 1925

Foto 2. Eğitim alan kamp sakini çocuklar ve eğitim aldıkları yer (Kaynak: <https://tourismemarseille.com/fiche/cathedrale-armenienne-gregorienne-serpotz-tark-mantchatz-marseille/09.11.2020>).

Kamp sakinlerinin güvenlik ve eğitim ile ilgili sorunların yanı sıra sağlık sorunları da çözülmeye çalışıldı. Özellikle de çok sayıda insanın pek de sağlıklı olmayan koşullarda bir arada bulunmaları kamp şartlarının sıhhi açıdan da geliştirilmesini gerekli kılmaktaydı. Zira 1922-1923 yıllarındaki hızlı göç akışından dolayı Oddo Kampı aşırı kalabalıktı ve yaşam koşulları Victor Hugo kampından daha kötüydü. Yazın sıcak ve tozlu olan Oddo Kampı'nda, kamp sakinleri barınakların kirliliği, temizliğin azlığı ve yetersiz beslenmeden dolayı hastalıklara maruz kaldılar. Elverişsiz şartları nedeniyle patlak veren salgın sonrasında kampa yeni göçmen girişi yasaklandı (Burgess, 2008: 152-153). Bu olumsuz ortama karşın Oddo Kampı'nda konaklamanın ücretsiz ya da oldukça düşük ücretli olması kampın idaresinin kampta çalışanların maaşlarını karşılanmasının yanı sıra kamptaki şartları iyileştirmek için adımlar atmasına olanak verdi. Kamp sakinleri, gönüllülük esaslı olarak gerekli malzemeleri temin ederek 34 kışlanın çatılarını, duvarlarını ve tabanlarını tadilata da tabi tuttular. Buraların donatılması için yatak ve mobilya gibi gerekli eşyaları temine gayret ettiler. Kamp şartlarının fiziki anlamda iyileştirilmesinin yanı sıra gerekli hijyen tedbirlerini almaya çalıştılar. Kamptaki hastaların sağlık sorunlarıyla Ermeni doktorlar Semerciyan ve Raketciyan ile Fransız doktor Dr. Trabuc'a tarafından ilgilenildi. Kampın eczası M. Thomas Meneviçyan'dı. Fransız Doktor Trabuc'un da gayretleri ile hasta olanlar Hôtel-Dieu ve Conception hastanelerine kabul edildi. Hamile olan kamp sakinlerinden bazıları Belle de Mai doğum servisine alındı (Boghossian, 2009: 66-68).

Fransa'ya göç eden Ermenilerin geçici yaşam alanları olan Oddo Kampı, 1925 yılında kapatıldı. Bu gelişme, İnsan Hakları Birliği'nin (La Ligue des Droits de l'Homme) Fransa İçişleri Bakanlığı'na bir ay sonra yaptığı

çağrı ile L'œuvre, La Dépêche ve Le Peuple gibi Fransa'da faaliyet gösteren basın organlarına haber konusu oldu. Belirtilen gazetelerde, İzmir göçmeni Ermenilerin yerleştirildikleri kampta kayıtlı 6.000'den fazla Ermeninin iş bulana kadar konakladığına değinilmektedir. İnsan Hakları Birliği'nin çağrısı ise, kampın kapanmasının ardından hâlen kampta bulunan 2.075 kişinin 1.458'i 15 yaş civarında ve 615'inin çocuk ve kadınların pek çoğunun dul ve çocukların yetim olmasından ve zor durumda olan Ermenilerin yurtsuz kalmalarından dolayı kampın ivedilikle açılması gerekmektedir (L'œuvre, *Pour Les Arméniens du camp d'Oddo*, 29.03.1925; La Dépêche, *Pour Les Arméniens du Camp d'Oddo*, 27.12.1925; Le Peuple, *Pour Les Armenien du Camp d'Oddo*, 29.09.1925). Kampın kapatılmasının gerisinde yatan sebeplerin başında 'agglomération d'étrangers (yabancıların yığılması)' ve kampın Fransız yetkililerin istemeyecekleri biçimde Fransız makamlarının etkili bir kontrolü olmaksızın şehrin ortasına genişlemesi etkili oldu. Esasen kampa yerleştirilen Ermeniler, Oddo Kampı sayesinde belirli bir alanda tutuldular. Buna karşın kamp sakini Ermeniler, kendileri için bir hayat kurma isteklilikleri bağlamında kampın dışına doğru taşarak süreç içinde kampı boşalttılar. Daha iyi bir hayat kurmak isteyen Ermeni göçmenleri Marsilya şehir merkezinden ziyade şehrin dışındaki işlere doğru yönlendirildiler. Göçlerin tedrici olarak gerçekleşmesi kamp hayatının keskin bir biçimde sonlanmaması anlamına da gelmekteydi. 1927 Nisan ayında kampta yaşayanların tasfiyesi tamamlandı. Kamptan ayrılan Ermeni göçmenlerinin sayısı üzerinde de tartışmalar olmakla birlikte 14.000-15.000 kişinin kampı boşalttığı tahmin edilmektedir. Ermeni göçmenleri Rhone vadisi boyunca, Marsilya, Gardanne, La Ciotat gibi iş bulabileceklerini düşündükleri yerlere doğru doğru yayıldılar (Temime, 2007: 22-32).

Oddo Kampı, Fransa İçişleri Bakanlığı'nın aldığı karar uyarınca kapatılırken Fransa'daki Ermenilerin örgütlü hâle gelmelerini sağlayacak ilk yapılar da ortaya çıktı. Kampta yaşayan Ermeni kadınlar, 25 Ocak 1924'te ulusal gelenekleri yaşatmak ve yaşlı, hasta, dul ve yetimlere maddi yardımda bulunmak amacıyla bir dernek kurdular. Bu komitenin üyeleri Bayan Aghavni Rusyan, Roza Erziyan, Makruhiye Antikacıyan'dır. Bu kadınlar, Okulun masrafları için para toplanmasından sorumlu olanlar bu dernekleri ile pazar günleri şapelin önüne kurulan sandıkla yardım toplamaktaydılar. Son olarak kamp sakinleri, Ermenilerin Fransız topraklarına gelmelerinin ardından nasıl karşılandıkları sorusuna cevap olabilecek bir duygunun ifade edildiği iki etkinliğe yaptılar. Oddo Kampı öğretmenlerinden olan Bayan Derderyan'ın R.P Komitas'ın yönettiği ünlü koroda yer aldığı dönemde, kamptaki çocukların yer aldıkları ve kampın varlık gösterdiği dönemde faaliyet gösteren küçük bir koro şenlikte sahne aldı. Konser, okulun 1923-1924 yılı kapanış töreninde Minas Çeraz'ın başkanlığında Théâtre des Variétés'de yaklaşık 2.000 kişinin katılımıyla gerçekleşti. Günümüzde farklı ülkeler ve şehirlerde Fransız dili ve kültürünün yayılmasını amaçlayan Alliance Française'nin başkanı Pessemain, öğrencilerin kısa sürede iyi derecede Fransızca öğrenmelerine şaşırdığını söyledi (Boghossian, 2009: 69-70). Dönem sonu sınavlarının ardından yapılan etkinlikle çocukların kaydettiği ilerleme, kamptaki ahlaki ve ekonomik durumun dışardan gelenlere sergilenmesi de amaçlanmaktaydı (Gauthier, 2016: 107-108). Diğer etkinlik Fransız basınının da yer verdiği, Fransız bayrağı altında çarpışan ve 1918'de Filistin'e gönderilen Ermeni askerleri için düzenlenen bir anma töreniydi. Fransız gazetelerin haberine göre, kamp sakini 2800'den fazla Ermeni göçmenin iştirak ettiği Oddo Kampı'ndaki törene askeri ve sivil yetkililer katılarak konuşmalar yaptılar. Törende, Ermenistan'ın Marsilya konsolosluğunu yapan M. Mirzayan konuşmasında Fransa'nın Ermenilere kapılarını açmasından dolayı duydukları memnuniyeti dile getirdi (L'action Française, *En l'honneur des Soldats Arméniens Morts Pour La France*, 12.10.1924; L'Homme Libre, *En l'honneur des Soldats Arméniens Morts Pour la France*, 13.10.1924). Mirzayan'ın Ermeni soydaşlarına kapılarını aralamasından duyduğu memnuniyeti Fransız yetkililere bildirmesi beraberinde Fransızların Oddo Kampı yıllarında Ermenilere yönelik muamelelerinin üzerinde durulmasını gerekli hâle getirir. Bu gereklilik beraberinde Mirzayan'ın dile getirdiği memnuniyetin yalnızca Fransızların Ermenilere kapılarını aralamalarından ya da Oddo Kampı sakinlerine yönelik sergiledikleri bütün tavırlarından kaynaklanıp kaynaklanmadığı sorusunun cevabı olacaktır.

4. Fransızların Ermenilere Yönelik Tavırları

Ermeniler, Anadolu topraklarının işgal yıllarında Fransızlarla birlikte hareket ettiler; ancak Fransızların Anadolu'ya hâkim olma ve Ermenilerin Büyük Ermenistan idealini taşıyan girişimleri, büyük oranda başarısızlığa uğradı. Bu durumun ardından Ermenilerin Fransa'ya göçleri hız kazandı ve Oddo Kampı'na yerleştirilme süreçleri yaşandı. Oddo Kampı'ndaki Ermeni varlığı, Fransızların göçmenlere yönelik tavırlarının nasıl olduğunun anlaşılması için oldukça önemlidir. Bu bağlamda kampın önde gelen isimlerden Mirzayan, bir etkinlikte soydaşlarına kapılarını açtıkları için Fransızlara duydukları memnuniyeti dile getirdi. Hatta ülkelerine yönelen Ermeni ve Rus göçmenlerini kabullerinin hümanist Fransız geleneklerinden kaynaklanarak daha çok Fransız hükümetinin misafirperverliğinin bir yansıması olduğu da ifade edildi (Lewis, 2007: 219-221). Kabullerine yönelik bu olumlu ifadeler, Ermenilerin ülkedeki ilk yıllarında her alanda karşı karşıya kaldıkları muamelelerin bir yansıması olup olmadığı sorusunun belirmesine neden olmaktadır. İlk karşılaşmaya

yönelik ifadelerin ötesinde ülkedeki genel durumun ve Ermenilere yönelik tavrın bütüncül olarak ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda Oddo Kampı'nın da bulunduğu ve Fransa'nın en önemli liman şehirlerinden olan Marsilya'daki Ermeni göçmenlere yönelik tavrın göç sürecinin başında ve sonrasında nasıl olduğunun ortaya konulması gerekmektedir.

Ermeni göçleri, başta Marsilya gibi liman şehirleri olmak üzere Fransa'ya yönelik yoğun bir göç hareketliliğinin yaşandığı bir süreçte gerçekleşti. Esasen Marsilya yönetimi, 23 kilometrelik limanı ve 57 kilometrelik sahil şeridi ile 22.800 hektar dolaylarında araziye sahip olup duvarlar içindeki Paris'in iki katından daha geniş bir alanda idare gerçekleştirmekteydi (Foto 3). İki savaş arasında şehirdeki kırsal yaşam için tesis edilen köyler Old Port'tan kuzey, doğu ve St. Henri, St. Louis, Les Ayalades, Le Canet, La Capelette, Endoume ve ötesinin yer aldığı güneye kadar uzanmaktaydı (Lewis, 2002: 66-96). Marsilya, Akdeniz kıyısındaki şehirlerden biri olarak göçmenlerin Avrupa'daki en önemli duraklarından biriydi. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından denizcilik alt yapısı, coğrafi konumu ve sıradan insanların yapabileceği işlere olanak sağlaması ile en önemli göç merkezlerinden ve Avrupa'ya geçiş noktalarından biri oldu. Göçmenler ağırlıklı olarak şehrin kuzey taraflarına ve Fransız işçi sınıfının yaşadığı kısımlara yerleştirildiler (Tortel, 2021: 364-385). Her ne kadar şehirde bir işçinin işe erişimi ve yeni bir hayat kurması için şartlar elverişli olsa da göç hareketliliği henüz I. Dünya Savaşı'ndan çıkmış ve hızla II. Dünya Savaşı'na doğru giden Fransız şehirlerinden Marsilya'da dengenin bozulmasına yol açacak nitelikteydi. Zira nüfusu 700.000'e ulaşmayan şehirde gerçekleşen ani göç akımı beraberinde çok sayıda sorunun da ortaya çıkmasına neden oldu. Özellikle de göçmenlerin kendi ihtiyaçlarını karşılayacak hâlden uzak oluşları ve şehrin gelenleri kaldırma potansiyelindeki yetersizlik sosyal sorunların doğmasına yol açabilirdi. 1880'lerdeki krizden beri az sayıda konutun inşa edildiği Marsilya'da, bazı konut projelerine rağmen hızlı ve düzensiz göçlerle konut sorunu çözülmesi gereken en önemli meselelerden biri hâline geldi. Marsilya şehir merkezindeki 'borsa arkası' olarak adlandırılan yerde yarım asır boyunca çivi çakılmazken tren garı yanında ve kuzey bölgelerinde gecekondu tarzı evler vardı. Kaçak ve düzensiz yapılaşmaya rastlanan kentte, göçlerin yoğun olarak I. Dünya Savaşı'nın hemen ardından gerçekleşmiş olması da şehirdeki mevcut sorunların giderilmesini oldukça zorlaştırıyordu. Çarpık kentleşmenin ve konut sıkıntısının olduğu Marsilya'da liman ve istasyon arasına yerleştirilen muhtaç durumdaki göçmenler, XIX. yüzyılın sonlarından itibaren Aix limanı ve Belsunce meydanı dolaylarındaki mobilyalı hotellerde barınmanın yollarını aradılar. Bunlardan Ermeniler, bütün aile fertleri ile birkaç metrekairelik odaları paylaştılar (Temime, 2007: 22-32).

Foto 3. Kampın içinde bulunduğu durumu gösteren bir fotoğraf (Kaynak: <https://westernarmeniatv.com/en/108762/odd-camp-adopted-by-armenian-refugees-in-1922-1927-2>, 11.11.2020).

Göçmenler açısından şartların pek de parlak olmadığı bir dönemde şehre göç eden Ermenilerden bazıları Marsilya limanında, fabrikalarda ve madenlerde en güç ve tehlikeli işleri yaparak ağır şartlarda çalıştılar. Erkek, kadın ve çocukların çalışma hayatına atıldıkları şehirde günde on ila on iki saat mesai yapmalarına rağmen emeklerinin karşılığında çok cüzi ücretler aldılar (Boghossian, 2009: 62). Şartların genel itibariyle kötü olduğu Marsilya'daki Ermenilerin yerleşim alanlarının başında hiçbir hazırlığın yapılmadığı ve zorla yerleştirildikleri Oddo Kampı geldi (Mandel, 2003: 34). Daha önceleri askeri kamp olarak kullanılan Oddo Kampı'ndaki barakalar, harap hâldeydi. Kamp sakini Ermeniler, kendi ekonomik durumlarının elverişli olmaması ve kampın kapasitesinin nüfuslarına nazaran yetersizliğinden dolayı yoksulluk ve aşırı kalabalığa maruz kaldılar. Oddo Kampı'nda yaşayan 857 erkekten yaklaşık 500'ü kendilerini idare edebilecek nitelikte

işlerde çalıştılar. 400'den fazla kadın ve yetim herhangi bir destekten mahrumdu. Bu durum karşısında Lewis, 'Bunlar (Ermeniler) iğrenç bir yerle karşılaştılar. Yarınlarını düşünmeden yaşamayı kabullendiler. Pek çoğu kaynaklarını tükettiler ve civara savrularak küçük evler (gecekondu) inşa ettiler' cümlelerini kullandı (Lewis, 2002: 66-96).

Mirzayan'ın soydaşlarını ülkelerine kabullerine ilişkin Fransız idaresine ilettiği memnuniyete, Oddo Kampı'nın mevcut şartlarının elverişsizliği ile gölge düşürdüğü gayet açıktır (Foto 3). Oddo Kampı, 1922-1923 yıllarındaki hızlı göç akışından dolayı aşırı kalabalıktı ve yaşam koşulları Victor Hugo'dan daha kötüydü. Elverişsiz koşullar, kamp sakinlerinin salgın hastalıklarla yüzleşmesine neden oldu (Burgess, 2008: 152-153). Mirzayan'ın dile getirdiği memnuniyet dahası Ermenilerin ülkeye bir yolla giriş yapmalarına izin verilmesi ya da yerleşimlerinin ardından Ermeni varlığına göz yumulmasına yönelik olmalıdır. Zira Fransız idaresi yaptığı 80.000 dolarlık yardımın ötesinde Ermenilerin yerleşimleri ve yerleşimlerin gerektirdiği meblağlarla alakadar olmak istemedi. 1920'lerin sonunda Fransa'daki Ermeniler, Verem gibi salgın hastalıkların şüphelileri olarak görüldüler. Hastalık karşısında Fransızların olağan uygulamaları, hastaların sanatoryuma sevk edilmeleriydi. Fransızlar, hastaları sanatoryuma sevk etmedikleri gibi tedavilerindeki mali yükü de üstlenmediler. Hastalığa yakalananlar, Fransız topraklarında yaşasalar da Fransız vatandaşlarıyla aynı muamelelere tabi tutulmadılar. Verem, Ermeniler arasında en yaygın hastalıklardan biri hâline geldi. Yalnızca 1926 yılında 1.000 civarında Ermeni'nin ölmesine neden olan hastalık karşısında Dr. Eugène Prat-Flottes, bir broşür hazırlayarak dünyanın her tarafındaki Ermeni hayırseverlere Fransa'da bir sanatoryum açmak için yardım çağrısında bulundu. Dr. Eugène'ye göre, 'hasta Ermeniler, bir sanatoryuma sevk edilerek hava, güneş ve hijyen ile en modern ve yoğun tedaviyi almaldırlar'. Yerel idareciler de zamanla kampta yoksulluğun artması ve hijyen koşullarının kötüleşmesinden daha fazla rahatsızlık duymaya başladılar. Marsilya Belediye Başkanı Siméon Flaissières, git gide artan nüfusa ev sahipliği yapan kampta sorunların çoğaldığını ve mevcut hâli ile şehrin hijyeni açısından durumun hoş görülemez olduğunu kaydetti. Ermeni göçmenlere kullanmak üzere kaynak aktarımı noktasındaki bütün taleplerine rağmen Dışişleri ve Sağlık Bakanlıkları tarafından hiçbir desteğin verilmeyeceğini belirtti (Mandel, 2003: 33-35). 1929 yılında Ermeni doktorlar Kololyan ve Krikoryan, bir türlü gereken destek verilmediğinden hızla artan hastalığın önüne geçebilmek için yardım çağrısında bulundular (Le Foyer, *Projet de Lutte contre la Tuberculose parmi les Arméniens en France*, 15.01.1929).

Flaissières, Ermenileri doğudan çiçek, tifüs ve vebayı getirmekle de suçladı (Hewitt, 2019: 98). Büyük bir toplumsal tehdit hâline gelen Oddo Kampı sakinlerini 'lamentable human herbs (acınası insan sürüleri)' olarak nitelendirdi. Kampa yeni göçmenlerin kabul edilmemesi gerektiğine dair şikâyetle bulundu (Burgess, 2008: 152-153). Marsilya Belediye Başkanı'nın Oddo Kampı sakinlerine dair kullandığı dil aynı zamanda 1920'lerin ilk yıllarında Ermenilerin Marsilya'ya gelişleri ile ortaya çıkan rahatsızlığın ve Ermenilere karşı takınılan patolojik tavrın yansımasıdır (Lewis, 2002: 66-96). Ermenilerin de aralarında bulunduğu yabancıların ülkedeki yoğun varlıkları karşısında 'agglomération d'étrangers (yabancı yığılması)' tabiri kullanıldı ve göçmenlere karşı genel manada olumsuz tavırlar sergilendi (Temime, 2007: 22-32). Gündelik hayatta devletle ya da toplumla ilişki kurulmasını gerektiren durumlar ise, göçmen Ermenilere nasıl bakıldığı sorusuna cevap olabilecek nitelikte uygulamaları gün yüzüne çıkardı. Örneğin, Ermenilere de verilen ve geçerlilik süresi üç yıl olan yabancı kimlik kartları göçmenlere bakışı yansıtmaktaydı. Yeni bir adrese taşındıklarında ya da süresi sona ermeden bir ay önce, yabancıların polis heyetine kimliklerini vizelettirmeleri gerekirdi. Fransız memurlar, vize tarihini geçirerek üç ay boyunca kaçak duruma düşenlere acımasızca muamelelerde bulundular (Boghossian, 2009: 62).

Marsilya'da maruz kaldıkları muamelelerin bir yansıması olarak dışlanma duygusu Ermenilerce yakından hissedildi. Esasen İtalyan, İspanyol gibi farklı milletlerden işçi sınıfına mensup olanlar 'pis yabancı' olarak da görülmekteydi (Boghossian, 2009: 67). Fransızlarla aynı dinin mensubu olsalar da Ermeniler de ayrımcılığa uğradılar. Marsilyalıların bir kısmı Ermeni göçmenlerinin şehirlerine gelmelerinden rahatsızlık duydular. Ağırıklı olarak Türkçe ve Ermenice konuşan Ermeniler, kültür itibarıyla şehir sakinlerinden farklı görüldüler (Temime, 2007: 22-32). Marsilya'ya giden Ermeniler, Marsilya belediyesince 'yabancılar, hoşgeldiniz!' şeklindeki dışlayıcı bir ifade ile karşılandılar (Mouradian-Kunt, 2010: 19). Ermenilere yönelik dışlayıcı tavır en yalın hâliyle Ermenilerin son derece ağır bir hareket olan 'indolent orientals (uyuşuk doğulu)' adlandırmalarıdır (Lewis, 2002: 66-96). Kampın kapatılması da kamp sakinlerinin şehrin genel güvenliğine ve Fransızların asimilasyonist politikalarına zarar vermesinden kaynaklandı. Kamp sakinlerinin büyük oranda kendi kendilerine yetmelerini sağlayan koloni idaresinden dolayı asimilasyona direnmeleri söz konusuydu. Ermeniler, kamptaki mevcut hâllerleriyle Fransız idarecilere uyum noktasında sıkıntı yaşatacaklardı. Bu durum basın tarafından da körüklenerek kampın kapatılması yoluna gidildi (Mandel, 2003: 35-37).

Oddo Kampı'nın kapatılmasını takip eden yıllarda Lewi, Marsilya'daki yerleşimcilerin çok sayıda haklarının olduğunu şehirdeki Ermenilerin başlarından geçen hadiseler üzerinden örnekendirerek ortaya koymaktadır. Lewi'nin örneklem olarak ele aldığı isimlerden ilki, 24 yaşında ve bekar olarak günlük işlerde çalışan

Garabet'tir. Garabet, 1932 yılında Marsilya'nın merkezinde Torte Caddesi'nde kiralık bir evde yaşamaktaydı. Bir gün kimliksiz hâlde polis tarafından yakalandı. Kayıtlı bir ikametgâhı olmadığından yargılanmak üzere mahkemeye sevk edildi. Kaçak işçi olarak çalışması ve düzenli bir ikamet adresinin olmaması dolayısıyla hakkında ikamet reddi cezasının verilmesi istendi. Garabet, ivedilikle Fransa'yı terk etme cezası ile karşı karşıya kalsa da çok geçmeden cezası aynı cadde üzerinde başka bir kiralık yer bularak taşınmasıyla çözüme kavuşmaya indirildi. Harutyun T. isimli bir Ermeni ise başka bir soydaşı ile kavga etmekle suçlanarak 15 gün hapis cezasına çarptırıldı ve sürgün edilecekti. Marsilya'daki Vallon des Tuves'te güvenlik şefi ve polis genel sekreterinin müdahaleleri ile sürgün yerine uyarılma cezası aldı. Buna karşın İçişleri Bakanı, yurt dışına sürülmesi kanaati ile daha sert bir cezaya çarptırılması gerektiğini bildirirse de Marsilya yerel idarecilerinin kararı ile yurt dışına sürülme cezası uygulanmadı. Lewi, benzer biçimde pek çok durumda ülke dışına göndermekten ziyade uyarma cezasının verildiğini de kaydetmektedir.

Lewi'nin örneklem olarak ele aldığı kişilerin yaşadıklarının yabancıların haklarının genişliğini ispat noktasındaki yeterliliği tartışmaya açıktır. Bununla birlikte hadiselerdeki ilgili kişilere yönelik muamelelerden hareketle göçmenlere karşı esnek davranıldığına dair bir yapılabılır. Yine de belirtilen örnekler, Oddo Kampı'nın varlığını sürdürmediği ve dünyanın hızla II. Dünya Savaşı'na sürüklendiği bir dönemde Fransızların tutumlarının değişime ya da kısmi gevşemelere uğrayabileceğinden yanıltıcı olabilir; çünkü Oddo Kampı'na yerleştirilen Ermeniler, belirli bir alanda bulunmalarının ötesinde Marsilya şehir merkezinde düzensiz bir biçimde yayılmalarının Fransız makamlarını rahatsız etti. Nitekim kamptakileri, Fransa'da bulunmanın doğurduğu mükellefiyetleri yerine getirmemekle suçlayan İçişleri Bakanlığı, Marsilya dışına çalışmaya gidenlerin kimliklerini iptal etmekle kalmadı (Gauthier, 2011: 73-104). Fransız makamları, Oddo Kampı'ndaki Ermeni göçlerinin önüne geçmek için türlü adımlar atmaya çalıştılar. Marsilya Belediye Başkanı olan Siméon Flaissières de yoğun Ermeni göçleri karşısında Ermenilere karşı ırkçı yaklaşımlar sergileyerek Ermenilerde derin yaralar açtılar (Boghossian, 2009: 62). Göçmenlere bir dönem yardımcı olan Bouches-du-Rhône bölgesi Valisi Louis Thibon, yalnızca 1923 yılı Ekim ayında 4700'den fazla Ermeni'nin geldiği Marsilya'ya yeni göçmen alınmaması yönündeki teklifini çok kere yineledi. Lozan Antlaşması ile birlikte bağımsız bir Ermenistan oluşturulsa da Ermenilerin tamamen Ermenistan topraklarına yerleştirilmesinin imkânsızlığıyla işi olmayanların Fransa topraklarına yerleşmelerinin önüne geçmek için ülkeye girişlerinin engellenmesi kararlaştırıldı. Ulusal Birlik kabilesinin başında olan ve Dışişleri Bakanlığı yapan Raymond Poincaré, İstanbul, Selanik ve Atina konsolosluklarına Ermenilere vize verilmemesi emrini ilettili. İtalyan ve Fransız gemilerine binerek transit geçiş vizeleri ile Marsilya'ya gitmek isteyen Ermeniler için de bir bildiri yayımlattı. Poincaré, transit vizeleri aracılığıyla Ermenilere yönelik yasağın delinmesi noktasındaki açığı kapatmak amacıyla Ermenilerin bütün transit geçiş vizelerinin kaldırıldığını konsolosluklara bildirdi (Lewis, 2007: 222-223). Göç edenlerin geldikleri yere dönmelerini sağlamak için sınırların ya da indirme limanlarının idarelerine hiçbir tavizin verilmemesi yönünde talimat gönderildi. Marsilya Yabancılar Servisi Şefi, işverenlerin gerekli bir biçimde açıklamaksızın işçilerine kimlik dağıtılmamasını savundu. İşverenler de kaynak yetersizliğinden ve çalışabilecek durumdaki kendi vatandaşlarına rakip olarak gördüklerinden yabancıların ülke dışına gönderilmelerine destek verdiler. Bu gerekçelendirmelerden ötürü 1930'lardaki krizde çok sayıda göçmen zor durumda bırakıldı. Bu süre zarfında ülkedeki ekonomik durum, Ermenilerin işten çıkarılmaları için bahane olarak kullanıldı. Örneğin 1925 yılında Marsilya Yabancılar Servisi Şefi, göçmenlerin ülkeye gelişlerinin bir işe kabul edildiklerine dair belgenin ibrazını zorunlu hâle getirerek Oddo Kampı'ndaki Ermenilerin de çalıştırılmalarının önüne engel koydu. Fransa'ya Ermeni göçlerinin önünün alınması ve çalışma hayatında çıkarılan zorluklara rağmen Ermeniler geçmişlerinden gelen ticari yetenekleri ile hızlı bir biçimde ülke ticaretinde yer almaya başladılar. Ağırlıklı olarak zanaatkar ve çiftçi olan Ermeni göçmenler, Nazizm'in etkisi ile Yahudiler gibi uzun zaman ayrımcılığa maruz kaldılar (Lewis, 2007: 224-225). Maden sahalarının bulunduğu Marsilya ve Bouches-du-Rhône'de görev yapan polislerce, komünizm ve sendikal faaliyetlerin ortaya çıkma ihtimali karşısında Ermenilerin de aralarında yer aldığı göçmenler gizlice takip edildi. Polisler, göçmenlerin tavırları ve hareketleri hakkında geniş kapsamlı raporlar tuttular. Polis raporları, maden toplumunda ve özellikle de yabancı işçiler arasındaki gerilimi de ortaya koymaktadır (Diamond, 2005: 61).

5. Sonuç

Fransız toprakları, XIX. asrın sonlarına doğru farklı milletlerden göçmenlerin yoğun olarak göç ettikleri yerlerden biri hâline geldi. Gerekçeleri birbirinden ayrı olsa da Fransa'ya göç eden milletlerin arasında Ermeniler de yer aldılar. Birkaç asırdır Fransızlar ve Ermeniler arasında sürmekte olan ilişkiler, I. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında daha da yoğunlaştı. Tehcir hadisesi ile birlikte Ermeni göçleri, kitlesel hâle gelerek zamanla Fransa'ya doğru yönelmeye başladı. Bilhassa Anadolu'nun işgal yıllarında müttefikliğe dönüşen ilişkiler, süreç sonunda Anadolu'ya yönelik hedeflerin başarısızlığa uğramasıyla Ermenilerin Fransa'ya göçlerine hız kazandıracak bir dönemin yaşanmasına neden oldu. Marsilya merkezli olarak gerçekleşen göçlerde, I. Dünya Savaşı'ndan çıkan Fransa'daki şartların elverişsizliği ile göçmenler daha önceleri askeri kamp olarak kullanılan yerlere yerleştirildiler. Ermenilerin yerleştirildikleri kamplar arasında Oddo Kampı öne çıktı. Oddo Kampı, Fransız idarecilerinin bir göç hareketi ülkelerine yöneldiğinde nasıl tavır sergilediklerinin ortaya konulması açısından önemli bir örnektir. Fransız-Ermeni ilişkilerinin evrildiği süreçte kampın yerleşkesinde bulunan barakaların bakıma ihtiyaç duyuluyordu. Fransa'da yaşayan Ermeniler, kamptaki şartların iyileştirilmesi için idari bir yapı teşkil ettiler. Kamp idaresinin çabaları ile kamp sakinlerine güvenlik, eğitim ve sağlık gibi temel alanlarda hizmetler verilmeye çalışıldı. Kamptaki okulda, Ermeni göçmenlerin Fransız topraklarına uyum sürecini kolaylaştırmak için Fransızca eğitim verildi. Çalışabilecek durumda olan kişilerin iş bulma süreçlerinde yaşadıkları dil zorluğunu aşmak için işçi ve işveren arasında aracılık yapan bir ofis kuruldu. Buna karşın günümüze ulaşan fotoğraflara bakıldığında idaresinin bütün çabalarına karşın kamp, bir insan grubunun istif edildiği alan görüntüsündeydi. Mevcut durumunun elverişsizliği ile salgın hastalıklar başta olmak üzere çok sayıda tehdiye açıktı. Kamp idarecileri ve sakinlerinin karşı karşıya kaldıkları olumsuzluklar sadece kamptaki fiziki şartlardan kaynaklanmadı. Fransız yöneticileri, Ermeni göçmenlerin yoğun bir biçimde ülkelerine gelmelerinden rahatsızlık duyarak göçlerin önünü almak istediler. Oddo Kampı'nın idaresinde önde gelen isimlerden Mirzayan, bir toplantıda ülke yönetiminin topraklarını soydaşlarına açmasından duyduğu memnuniyeti ifade etse de Ermeni göçmenler, Fransızların Ermeni göçü karşıtı tutumları ile pek çok alanda yüzleşmek zorunda kaldılar. Fransızlar, farklı sektörlerde çalışmak kaydıyla yeni yaşam alanlarında hayata tutunmaya çalışan Ermenilerden bazılarını çeşitli zorluklar çıkararak çalışma hayatının dışına sürüklediler. Polis vasıtasıyla özellikle de siyasi faaliyet bulunma ihtimalleri olanları takip ederek kontrol altında tutmaya çalıştılar. Fransız idarecilerin mevcut tutumları ile Ermenilerin tabi tutuldukları en yoğun muamelelerden biri dışlanma oldu.

Kaynaklar

- Akgönül, S. (2002). Fransa Ermeni Toplumu ve Türkiye: Propaganda ve Lobcilik. *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, 5, 222-251.
- Ataöv, T. (2014). *Ermeni Önderi Boghos Nubar'ın İtirafları 1915-1918 Arası Belgeler*. İstanbul: Yedi Tepe Üniversitesi Yayınları
- Bağçeci, Y. (2010). Osmanlı Belgelerine Göre Berlin Antlaşması'ndan I. Dünya Savaşı'na Kadar Fransa'nın Ermeni Politikası. *Turkish Studies*, 5(4), 835-859.
- Bashanov, M. (2019). *Türkiye'de Ermeni Meselesi Rus Genelkurmay Başkanlığı Belgeleri*, Haz.: İlyas Kemaloğlu, Ankara: TTK.
- Bayramol, E. (2013). *Rus Kaynaklarında Ermeni Sorunu 1914-1915*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Boghossian, S. (2009). *La communauté arménienne de Marseille: Quatre siècles de son histoire*. Broché: Editions L'Harmattan,
- Burgess, G. (2008). *Refuge in the Land of Liberty France and its Refugees, from the Revolution to the End of Asylum, 1787-1939*. New York: Palrave Macmillan,
- Camp Oddo, 1922-1927, Réfugiés Arméniens, <https://tourisme-marseille.com/fiche/camp-oddo-refugies-armeniens-de-marseille/>, 09.11.2020.
- Cathédrale Arménienne Serpotz-Tark-mantchatz, les Saints Traducteurs, <https://tourisme-marseille.com/fiche/cathedrale-armenienne-gregorienne-serpotz-tark-mantchatz-marseille/>, 09.11.2020
- Chenorhokian, H., Rise, Diaspora! *Rnuly úuúny (ragmamoul.net)*, 05.08.2015.
- Diamond, H. (2005). Vichy, Resistance, Liberation New Perspectives on Wartime France, Hanna Diamond and Simon Kitson (Ed.). *Conflicting Identities in a Mining Community on Strike 1930-50 (59-72. ss.)*. Oxford: Berg Publisher.
- Gauthier, J. S. (2011). L'accueil dans les écoles de Valence des enfants des premiers réfugiés arméniens (1923-1936). *Documents pour l'histoire du Français Langue étrangère ou Seconde*. 73-104. <https://doi.org/10.4000/dhfles.2126>.
- Gauthier, J. S. (2016). Parcours migratoires et scolaires d'enfants arméniens à Valence durant l'entre-deux-guerres. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Université de Lyon, Lyon.

- Göçmen, TDK, <https://sozluk.gov.tr/>, 11.09.2020.
- Gürün, K. (2010). *Ermeni Dosyası*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Halaçoğlu, Y. (2001). *Ermeni Tehcir ve Gerçekler (1914-1918)*. Ankara: TTK.
- Hewitt, N. (2019). *Wicked City The Many Culture of Marseille*, London: Hurst&Company.
- Huard, J. L. (2007). La présence arménienne dans l'entre-deux-guerres dans la région Rhône-Alpes. *Hommes et Migrations*. 34-52. <https://doi.org/10.3406/homig.2007.4565>.
- Karabekir, K., (2020). *Ermeni Dosyası 'Nereden Geldiler, Nereye Gidiyorlar?'*. İstanbul: Truva.
- Krafft-Bonnard, A. (1926). *L'exil Arménien*. Genève: Société Générale D'imprimerie.
- Kılıç, S. (2017). *Alman Dışişleri Bakanlığı Siyasi Arşiv Belgeleriyle Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı-Ermeni İhtilafı ve Sonuçları*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Kunt, A. (2007). La Diaspora Arménienne. *S.E.R.*, 3, 321-331. 10.3917/etu.063.03212007.
- L'action Française, *En l'honneur des Soldats Arméniens Morts Pour La France*, 12.10.1924.
- La Dépêche, *Pour Les Arméniens du Camp d'Oddo*, 27.12.1925.
- La Justice, *Les Détenus Arméniens à Marseille*, 09.09.1896.
- Le Foyer, *Projet de Lutte contre la Tuberculose parmi les Arméniens en France*, 15.01.1929.
- L'Homme Libre, *En l'honneur des Soldats Arménie Morts Pour la France*, 13.10.1924.
- Liste des réfugiés arméniens domiciliés au Camp Oddo, Marseille, 1922, <https://webaram.com/biblio/identite/camp-oddoddo>, 02.10.2020.
- Le Peuple, *Pour Les Arméniens du Camp d'Oddo*, 29.09.1925.
- Lewis, M. D. (2007). *Les Frontières de la République, Immigration Limits Universalisme France (1918-1940)*. Marseille: Agone.
- Lewis, M. D. (2002). The Strangeness of Foreigners Policing Migration and Nation in Interwar Marseille. *French Politics, Culture & Society*, 20(3), 66-96.
- L'œuvre, *Pour Les Arméniens du camp d'Oddo*, 29.03.1925.
- Macler, F. (1917). *La France et l'Arménie à travers l'art et l'histoire*. Paris: Imprimerie H. Turabian.
- Mandel, M. S. (2003). *In the Aftermath of Genocide: Armenians and Jews in Twentieth-Century France*, Duke University Press.
- Mathorez, J. (1919). *Les étrangers en France Sous L'ancien Régime*, Paris,
- Mccharty, J. (2019). *Türkler ve Ermeniler Osmanlı İmparatorluğu'nda Milliyetçilik ve Çatışma*. (Çev. Fatma Sarıkaya). Ankara: TTK.
- Metintaş, M. Y. (2018). *Ermeni Tehciri Sırasında Sağlık Sorunlarına Karşı Alınan Tedbirler ve Uygulamalar*. İstanbul: Kırmızılar Yayıncılık.
- Mouradian, C. and Anouche, K. (2010) *Les Arméniens en France Du chaos à la Reconnaissance*. Toulouse: éditions de l'attribut,
- Oddo camp, adopted by Armenian refugees in 1922-1927, <https://westernarmeniatv.com/en/108762/oddocamp-adopted-by-armenian-refugees-in-1922-1927-2>, 11.11.2020.
- Özocak, Ö. (2014). Diaspora Kavramı ve Ermeni Diasporası. *YTSAM Ermeni Meselesi Özel Sayısı*, 5, s.3483-3493.
- Özocak, Ö. (2022). Ermeni Diasporası ve Ermenistan: Siyasi, Ekonomik ve Dini İlişkiler. *Asia Minor Studies*, 10(1), 63-74, 10.17067/asm.1009239.
- Reconstruire la Nation. Les réfugiés arméniens au Proche-Orient et en France 1917-1945, <https://www.histoire-immigration.fr/programmation/expositions/reconstruire-la-nation-les-refugies-armeniens-au-proche-orient-et-en-france-1917-1945>, 16.03.2015.
- Sahakyan, V. Spaces of Difference, Spaces of Belonging: Negotiating Armenianness in Lebanon and France', *An Armenian Mediterranean*, Ed.: K. Babayan-M. Pifer, Mediterranean Perspectives, 247-267, https://doi.org/10.1007/978-3-319-72865-0_12.
- Stamboul, *Les événements de Van*, 25.06.1889.
- Süslü, A. (2013). *Ermeniler, Tehcir ve Sonrası*. Ankara: Berikan Yayınları.
- Tékéian, C. D. (1929). *Marseille, La Provence et Les Arméniens*, Marseille: Siege de L'institut Historique de Provyence,
- Temime, E. (2007). Les Arméniens à Marseille. Des années vingt à aujourd'hui, *Hommes et Migrations*, 22-32, <https://doi.org/10.3406/homig.2007.4564>.
- Ter Minasyan, A. (2006). *Ermeni Kültürü ve Modernleşme Şehir, Oyun, Mizah, Aile, Dil*. İstanbul: Aras Yayıncılık.
- Tortel, E. (2021). Marseille, City of Refuge: International Solidarity, American Humanitarianism, and Vichy France (1940–1942), *Esboços*, 28(48), 364-385, <https://doi.org/10.5007/2175-7976.2021.e78244>.

Turabian, A. (1917). *Les Volontaires Arméniens Sous les Drapeaux Français*, Marseille: Au Siège de L'institut Historique de Provence.

Uras, E. (1987). *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*. İstanbul: Belge Yayınları.

Arşiv Belgeleri

Bâb-ı Âlî Evrak Odası (BEO). 6/389. (H.21.10.1309).

Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Belgeleri 2.Şube. (DH.EUM 2. Şb.)27/23. (H.07.11.1334).

Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemî (DH. MKT). 1734/106. (H.04.11.1307).

Dahiliye Nezareti Tesrî-i Muâmelât ve Islahat Komisyonu Müteferrik (DH. TMİK. M.). 4/4. (H.28.11.1313).

Dahiliye Nezareti Tesrî-i Muâmelât ve Islahat Komisyonu Müteferrik (DH. TMİK. M.).215/49. (H.20.12.1323).

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.
